K. MARX

B. ENGELS

SPISY

13

PROLETÁŘI VŠECH ZEMÍ, SPOJTE SE!

VYDÁVÁ SE NA ZÁKLADĚ

USNESENÍ ÚSTŘEDNÍHO VÝBORU

KOMUNISTICKÉ STRANY ČESKOSLOVENSKA

K. MARX
B. ENGELS
SPISY

SVAZEK

13

1963

NAKLADATELSTVÍ
POLITICKÉ LITERATURY
PRAHA

Z knihy K. Marx, „Zur Kritik der Politischen Ökonomie", Berlín 1859, z fotokopií listů „Das Volk" a „New-York Daily Tribune", z brožur „Po und Rhein", Berlín 1859, „Savoyen, Nizza und der Rhein", Berlín 1860 a z fotokopie rukopisu přeložily Dana Starnovská, Julie Kohnová, Soňa Nová aj. Uspořádáno a revidováno podle Marx-Engels, Sočiněnija, izdanije vtoroje, tom 13, Gospolitizdat, Moskva 1959.

PŘEDMLUVA

Třináctý svazek Spisů Karla Marxe a Bedřicha Engelse obsahuje díla, která napsali od ledna 1859 do února 1860.

Rok 1859 je předznamenán oživením proletářského a demokratického hnutí a zesílením národně osvobozeneckého boje utlačených národů. V evropských zemích se objevily příznaky nového revolučního rozmachu; dlouhé období politické reakce, které trvalo od porážky revoluce z let 1848—1849, se chýlilo ke konci. Před dělnickou třídou se otevíraly nové revoluční perspektivy. Jak Marx a Engels předvídali, podnět k všeobecnému politickému oživení dala světová hospodářská krize z let 1857—1858, první světová krize v dějinách kapitalismu, vyvolaná hlubokými rozpory, které jsou vlastní kapitalistickému zřízení. Její následky se plně projevovaly ještě v roce 1859.

Marxova a Engelsova teoretická i praktická revoluční činnost byla zaměřena k přípravě mezinárodního proletariátu na nové třídní boje za nastávajícího revolučního rozmachu. Marx se nadále intenzívně zabývá politickoekonomickými problémy, Engels vojenskou vědou, dějinami a jazyky. Oba se horlivě věnují publicistice. Uveřejňují v tisku soustavně články o ekonomických, politických i vojenských otázkách a pokračují ve spolupráci s „Novou americkou encyklopedií", kterou začali v roce 1857.

Při vypracovávání revoluční teorie proletariátu věnují Marx i Engels v tomto období zvlášť velkou pozornost rozpracování ekonomického učení. Marx zaměřil své hlavní úsilí na vytvoření

proletářské politické ekonomie už v druhé polovině čtyřicátých let, kdy spolu s Engelsem vytvořil teoretický základ vědeckého komunismu, vypracoval hlavní teze dialektického a historického materialismu, zformuloval stěžejní politické ideje marxismu a řadu základních pouček proletářké politické ekonomie. Když zjistil, že výrobní způsob materiálního života podmiňuje sociální, politický i duchovní proces života společnosti, pustil se do studia zákonů vývoje výrobních způsobů, zejména ekonomických zákonů pohybu kapitalistické společnosti a odhaloval rozpory kapitalismu, které nevyhnutelně vedou k socialistické revoluci. Dlouhá léta studoval Marx do hloubky nejdůležitější problémy politické ekonomie kapitalismu, z četných pramenů a materiálů studoval ekonomickou skutečnost kapitalistické společnosti, různé obory společenských a přírodních věd (dějiny techniky, agrochemii, matematiku aj.) a s pomocí výsledků těchto věd se snažil co nejdůkladněji vyložit řadu ekonomických problémů. Když měl tuto obrovskou práci za sebou, začal Marx v roce 1857 psát velké dílo o politické ekonomii. Původní varianta první části tohoto díla se dochovala jako ekonomické rukopisy z let 1857—1858. Tyto rukopisy obsahují některé závěry z Marxova dlouholetého studia politické ekonomie a je v nich zformulováno mnoho důležitých tezí, které Marx později rozvedl ve svém stěžejním ekonomickém díle, v „Kapitálu". Z rukopisů z let 1857—1858 je vidět, že právě tehdy Marx vypracoval v hlavních rysech základy teorie nadhodnoty, která je úhelným kamenem marxistické politické ekonomie. Marxovy ekonomické rukopisy z let 1857—1858 tvořily součást onoho základního materiálu, který chtěl přepracovat, doplnit a použít při psaní zamýšleného obsáhlého ekonomického díla, jež mínil vydávat v sešitech. První sešit byl dokončen v lednu 1859 a vyšel pod názvem „Ke kritice politické ekonomie".

Práce „Ke kritice politické ekonomie", jedno z vynikajících děl marxistické ekonomie, tvoří první část tohoto svazku Spisů. Obráží se v něm důležitá etapa vytváření Marxova ekonomického učení, jeho studia kapitalistického výrobního způsobu a kritiky buržoazní politické ekonomie. Je to jedno z děl, jimiž, jak říkal V. I. Lenin, Marx revolucionoval politickou ekonomii.

V tomto Marxově díle je přesně a jasně vyjádřen skutečně vědecký názor na společenské vztahy, je tu rozebrána povaha zboží a práce za zbožní výroby, je tu vyložena teorie hodnoty a jsou tu prozkoumány původ, podstata a funkce peněz. Nemálo místa je tu věnováno kritickému rozboru různých buržoazních a maloburžoazních teorií zboží, hodnoty, peněz a peněžního oběhu. Je to jakýsi základní kámen k vědeckému výkladu podstaty kapitalistického vykořisťování.

K práci „Ke kritice politické ekonomie" napsal Marx skvělou předmluvu, která je teoreticky velmi závažná a sama o sobě vědecky významná. Tato předmluva obsahuje geniální charakteristiku podstaty jedině vědeckého materialistického pojetí dějin, které je dílem Marxovým, onu klasickou definici vlastní podstaty historického materialismu. Marx tu podává — jak to vyjádřil Lenin — „ucelenou formulaci základních pouček materialismu, rozšířeného na lidskou společnost a její dějiny" (V. I. Lenin, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1959, str. 49—50).

Marx tu ukazuje, že z různých oblastí společenského života je primární a určující oblast ekonomická a ze všech společenských vztahů výrobní vztahy. Zdůrazňuje zároveň, že souhrn těchto výrobních vztahů tvoří reálnou základnu společnosti, na níž se zvedá právní a politická nadstavba a jíž odpovídají určité formy společenského vědomí. Tak ukázal jedině správnou cestu vědeckého zkoumání vzniku, vývoje a úpadku společenskoekonomických formací, studia dějin lidské společnosti „jako jednotného procesu, zákonitého v celé své nesmírné mnohostrannosti a rozpornosti" (V. I. Lenin, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1959, str. 52).

Ve své předmluvě formuluje Marx také zákon souladu výrobních vztahů s charakterem výrobních sil a nejdůležitější marxistickou tezi, že rozpory vznikající na určitém vývojovém stadiu třídní společnosti mezi výrobními silami a výrobními vztahy jsou hlavní příčinou sociálních revolucí a revoluční přeměny jedné společensko-ekonomické formace ve formaci jinou, pokrokovější. „Na jistém stupni svého vývoje se materiální výrobní síly společnosti dostávají do rozporu s existujícími výrobními vztahy nebo — což je jen právní výraz toho — s vlastnickými vztahy, uvnitř nichž se dosud

pohybovaly. Z forem vývoje výrobních sil se tyto vztahy proměňují v jejich pouta. Nastává pak epocha sociální revoluce“ (viz tento svazek, str. 37). Marx odhalil dialektický proces vzájemného působení výrobních sil a výrobních vztahů v kapitalistické společnosti, a tím ukázal, že tato společnost musí nutně zahynout, neboť buržoazní výrobní vztahy jsou také poslední antagonistickou formou společenského výrobního procesu, a že budoucí, socialistické společenské zřízení bude antagonismů třídní společnosti zbaveno.

Při zkoumání ekonomických problémů, jimiž se ve své knize zabývá, uplatnil Marx metodu materialistické dialektiky, zejména při rozboru zboží, práce, hodnoty a peněz. Odhaluje tu rozpor mezi užitnou hodnotou a směnnou hodnotou zboží a ukazuje, že rozvinutí tohoto rozporu, jeho rozšíření na vztah mezi zbožím a penězi je přírodně historický proces.

Na rozdíl od buržoazních ekonomů, kteří pokládali zboží a hodnotu za věčné přírodní kategorie, dokazuje Marx jejich historicky přechodný charakter. Při rozboru zboží upozorňuje, že výrobek nabývá formy zboží jen za určitých společenských podmínek, že zbožní výroba se objevuje na určitém historickém stupni a ve svém vývoji prochází různými stadii od prosté zbožní výroby až po výrobu kapitalistickou. Marx považuje zboží za ekonomickou buňku kapitalistické společnosti, za buňku, která obsahuje v zárodku všechny rozpory kapitalismu.

Už předmarxovští ekonomové mluvili o dvojím charakteru zboží — jako užitné hodnoty a jako směnné hodnoty. Ale teprve Marx při rozboru zboží zjistil, že užitná a směnná hodnota tvoří rozpornou jednotu, odrážející reálně existující rozpor mezi soukromou a společenskou prací výrobců zboží.

Rozborem zboží Marx dále zjistil, že rozpor tkvící ve zboží je podmíněn rozporným charakterem práce vynaložené na jeho výrobu. Hlubokým zkoumáním práce vytvářející hodnotu došel Marx k velmi důležitému objevu: konstatoval a dokázal *dvojaký charakter práce* zpředmětněné ve zboží. Sám pak označil tento objev za „odrazový můstek“, který mu umožnil vyložit řadu velmi složitých problémů politické ekonomie.

Z rozboru zboží a práce vyšel Marx při vytváření své teorie

hodnoty. Zatímco buržoazní ekonomové, Smitha a Ricarda nevyjímaje, viděli ve směně zboží za zboží, ve směně hodnot směnu věcí, objevuje v ní Marx vztah mezi lidmi. Při rozboru hodnoty se Marx neomezuje jako buržoazní ekonomové na kvantitativní stránku věci, na stanovení velikosti hodnoty, ale vysvětluje podrobně především podstatu hodnoty, kterou kvalitativně charakterizuje jako zpředmětněnou abstraktní práci; teoreticky zdůvodňuje určení velikosti hodnoty společensky nutnou prací. Na základě své teorie hodnoty došel Marx k poznání, že za podmínek zbožní výroby nabývá práce vynaložená na výrobu zboží nevyhnutelně formy hodnoty.

Ze své teorie hodnoty vycházel Marx také při podrobném zkoumání problému peněz. Byl první, kdo vyložil původ peněžní formy hodnoty, poukázal na organickou souvislost hodnoty a peněz, přičemž peníze ukázal jako konečný výsledek historického vývoje hodnotové formy. Odhalil podstatu peněz, probádal ekonomickou úlohu peněz v buržoazní společnosti, vědecky definoval a objasnil různé funkce peněz a zákony oběhu kovových i papírových peněz. Zároveň upozornil na neudržitelnost různých buržoazních a maloburžoazních teorií peněz a peněžního oběhu i na to, že návrhy na odstranění hlavních rozporů kapitalismu, na „vylepšení kapitalismu“ odstraněním peněz jsou pouhou utopií.

Marxova ucelená vědecká teorie hodnoty znamenala skvělý přínos pro vypracování proletářské politické ekonomie. Na základě této své teorie pak v „Kapitálu“ podrobně a všestranně zpracovává teorii nadhodnoty.

Hned když vyšla kniha „Ke kritice politické ekonomie“, tj. první sešit zamýšlené práce, chystal se Marx vydat druhý sešit, v němž chtěl vyložit problémy kapitálu. Při dalším ekonomickém studiu však původní plán svého díla značně změnil a na čas upustil od publikování výsledků svého zkoumání; studoval totiž dál některé problémy, které považoval za málo objasněné. Nový Marxův záměr byl pak realizován v „Kapitálu“, jehož první díl vyšel roku 1867.

První díl „Kapitálu“ pokládal Marx v jistém smyslu za pokračování knihy „Ke kritice politické ekonomie“. Přesto však považoval za nutné shrnout to nejdůležitější z práce „Ke kritice politické

ekonomie" v prvním oddílu prvního dílu „Kapitálu". Učinil to nejen v zájmu souvislosti a úplnosti, ale také proto, že jednotlivé teze teorie zboží, hodnoty a peněz, které v práci „Ke kritice politické ekonomie" jen nastínil, pak v „Kapitálu" dále rozvedl (například učení o substanci a formách hodnoty, tezi o fetišismu zboží aj.). Některé teze, které v knize „Ke kritice politické ekonomie" obšírně vyložil, pak v „Kapitálu" probral jen poměrně zběžně, jak se o tom sám zmiňuje v předmluvě k prvnímu dílu. Proto ani po vydání „Kapitálu" neztratila jeho práce „Ke kritice politické ekonomie" samostatný vědecký význam a je právem považována za jedno z nejvýznamnějších klasických děl marxismu. Zvlášť cenné jsou exkursy do dějin rozboru zboží, do dějin teorií hodnoty a teorií oběžných prostředků. Toto Marxovo dílo bylo a nadále zůstává nejlepší monografií o penězích za kapitalismu ve světové ekonomické literatuře.

Značnou část třináctého svazku Spisů tvoří Marxovy a Engelsovy publicistické práce z uvedeného období. Jsou to jejich články otiskované v tehdy pokrokových buržoazních amerických novinách „New-York Daily Tribune", s nimiž oba i nadále spolupracovali, a v londýnském německém listu „Das Volk"; dále pak jsou to dvě samostatně vydané Engelsovy brožury „Pád a Rýn" a „Savojsko, Nizza a Rýn". Revoluční publicistika zůstávala i v tomto období jednou z hlavních forem činnosti zakladatelů marxismu. V její náplni se plně odrážela zostřující se politická situace v Evropě i očekávané nové revoluční události.

Jak je zřejmé z Marxových i Engelsových článků otištěných v „New-York Daily Tribune" už začátkem roku 1859, věnovali oba pozornost především rostoucímu národně osvobozeneckému hnutí v Itálii proti útlaku absolutistického Rakouska a proti vnitřní reakci, které znemožňovaly překonání politické roztříštěnosti a národní sjednocení země, dále stupňujícímu se boji proti bonapartismu ve Francii i za jejími hranicemi, a konečně konsolidaci revolučně demokratických sil v jiných zemích. V tom všem spatřovali předzvěst nového revolučního rozmachu v Evropě. Sledovali také pozorně vývoj mezinárodních konfliktů, z nichž mohla každým okamžikem vzniknout nová krize v mezinárodních vztazích a nová válka.

Při hodnocení událostí nespouštěli Marx a Engels ze zřetele především to, že v řadě zemí nebyly dokončeny buržoazní reformy, že proletariát musí skoncovat s přežitky feudalismu a dosáhnout vyřešení těch úkolů buržoazně demokratické revoluce, které nebyly splněny v letech 1848—1849, zejména opětného sjednocení Německa a Itálie, má-li být připravena cesta vítězné proletářské revoluci.

V článku „Otázka sjednocení Itálie" Marx jasně říká, že proletářští revolucionáři zamýšlejí dosáhnout národní jednoty italského lidu rozvíjením revolučního boje mas. Líčí nepokoje, k nimž v Itálii dochází, a upozorňuje na pokrokové buržoazní elementy v národním italském hnutí, na „národní stranu", která odporovala politice vládnoucích kruhů pokoušejících se využít situace v Itálii v zájmu dynastie a proti lidu, ke sjednocení Itálie pod nadvládou Piemontu. V tom, že tyto kruhy se obracely o „pomoc" do zahraničí, v tom, že se spojovaly s Ludvíkem Bonapartem, který šel jen za svými zištnými cíli, viděl Marx nebezpečí hrozící italskému národně osvobozeneckému hnutí. Vyjádřil naději, že boj italského lidu probudí i lidové masy v jiných zemích k revolučním akcím, že „úspěšná revoluce v Itálii bude signálem k všeobecnému boji všech utlačených národností za osvobození od svých utlačovatelů" (viz tento svazek, str. 195—196).

V článcích „Perspektivy války v Evropě", „Finanční panika v Evropě", „Pozice Ludvíka Napoleona", „Mír nebo válka", „Válečné perspektivy ve Francii", „Nevyhnutelnost války" aj. odhalují Marx a Engels snahy evropských reakčních sil, především vládnoucích bonapartistických kruhů ve Francii, odvrátit revoluční výbuch rozpoutáním nové „lokální" války. Marx i Engels před takovou válkou varovali, protože v prvních chvílích mohla „ve všech směrech působit kontrarevolučně" (z Marxova dopisu Lassallovi ze 4. února 1859). Přitom však předpokládali, že se evropské reakci nepodaří válku „lokalizovat" a že „válka, ať začne v kterékoli části Evropy, neskončí tam, kde začala" (viz tento svazek, str. 196). Kdyby válka vypukla, bylo by podle Marxe a Engelse úkolem proletářských revolucionářů všemožně napomáhat tomu, aby se revoluční hnutí národů rozšířilo a aby se tato válka přeměnila v celoevropskou revoluční válku.

Přestože se válka připravovala v naprosté tajnosti, předpovídali zakladatelé marxismu už několik měsíců před jejím začátkem, že k vojenské srážce Francie a Piemontu na jedné straně a Rakouska na straně druhé nevyhnutelně dojde. Odhalovali čtenářům „Tribune" skutečné příčiny, které Ludvíka Bonaparta a jeho přisluhovače vháněly do nového válečného dobrodružství, připomínali jim diplomatické manévry vlád evropských mocností, jež měly vést k zostření konfliktu, upozorňovali na válečné přípravy nepřátelských států. V článcích „Jak Rakousko drží v šachu Itálii", „Vyhlídky na úspěch v nastávající válce" a v řadě jiných rozebíral Engels z vojenskostrategického hlediska zvláštnosti budoucího válčiště, poměr vojenských sil obou stran a v hlavních rysech předpověděl, jaký charakter budou mít nastávající vojenské operace.

Protože s novou mezinárodní krizí souvisely perspektivy rozmachu proletářských a demokratických hnutí, považovali Marx a Engels za nutné postarat se o co nejširší propagandu svých názorů a zintenzivnit praktickou revoluční činnost.

Marx navazuje těsnější spojení s londýnskými organizacemi německých dělníků a účastní se mnoha veřejných shromáždění. Za nové situace začali Marx a Engels velmi těžce nést, že mají jen omezené možnosti publikovat své názory a ovlivňovat veřejné mínění v zájmu proletariátu. Spolupráce s „Tribune" k těmto účelům zřejmě nestačila. „Časy se změnily," konstatuje Marx v dopise Lassallovi z 28. března 1859, „a já teď považuji za důležité, aby naše strana zaujala pozice všude, kde to je možné, i kdyby to zatím mělo být jen proto, aby se terénu nezmocnili jiní." Marx a Engels hledají cesty, jak navázat přímý styk s masami čtenářů na evropském kontinentě. V březnu 1859 dává Marx souhlas ke spolupráci s vídeňským buržoazně liberálním listem „Die Presse"; mezitím však začala rakousko-italsko-francouzská válka, redakce si netroufala poskytnout stránky svého listu vůdci proletariátu, a tak tehdejší jednání skončilo neúspěšně.

V dubnu 1859 se Engelsovi podařilo vydat v Německu anonymně brožuru „Pád a Rýn", ve které zdůvodnil své i Marxovo stanovisko k otázkám souvisícím s italskou krizí a blížící se novou válkou.

Práce „Pád a Rýn" je vzorem marxistického rozboru složitých mezinárodních problémů. Engelsova brožura byla určena široké veřejnosti, tedy i buržoaznímu čtenáři, a obsahovala především vojenskohistorické a vojenskostrategické úvahy. Přesto celou brožurou proniká myšlenka obrany revolučně demokratické cesty sjednocení Itálie i Německa, obrany z proletářských pozic, z pozic proletářského internacionalismu; Engels tu dokazuje, že reakční politika, kterou vládnoucí třídy provádějí pod heslem ochrany národních zájmů, je neslučitelná se skutečnými národními zájmy italského a německého lidu. Engels tu také odhaluje dobyvačné choutky bonapartistické Francie na levý břeh Rýna, podložené reakční „teorií přirozených hranic", která, jak říká, vždycky ospravedlňovala agresívní politiku. Engels rozhodně odmítá šovinistickou myšlenku austrofilských kruhů německé buržoazie, podle níž měla být vytvořena „středoevropská velmoc" pod hegemonií Rakouska a všechny ostatní národy ve střední Evropě měly být podřízeny Němcům. Zároveň Engels upozorňuje, že i plány na vytvoření „Malého Německa" pod hegemonií junkerského Pruska jsou kontrarevoluční. Engels, nadšený zastánce osvobození Lombardie a Benátska z rakouského útlaku, tu přesvědčivě dokázal, že pro Německo by bylo z politického i vojenského hlediska výhodné, kdyby Itálie byla nezávislá. „Proto místo abychom viděli svou sílu v tom, že si přivlastňujeme cizí území a potlačujeme cizí národnost, které jen lidé zaujatí mohou upírat budoucnost, uděláme lépe, postaráme-li se o to, abychom byli *jednotní a silní ve vlastním domě*" (viz tento svazek, str. 286).

Nutnost vytvořit vlastní proletářský orgán a využít ho jako otevřené stranické tribuny k propagandě revolučních idejí i jako centra, které by sdružovalo a organizovalo proletářské bojovníky rozptýlené v období reakce, přiměla Marxe k tomu, že začátkem května 1859 svolal poradu svých starých spolupracovníků ze Svazu komunistů, Liebknechta, Pfändera, Lochnera a jiných. Na této poradě se dlouho diskutovalo o proletářské straně a jejím tiskovém orgánu. Brzy potom navazuje Marx úzké spojení s listem „Das Volk", který byl orgánem Německého dělnického vzdělávacího spolku v Londýně. Marx přislíbil, že bude s listem spolupracovat

neoficiálně, že mu bude dávat k dispozici své články, které vyjdou v „Tribune", že mu bude nápomocen radami a bude jej materiálně podporovat. Marx doufal, že v rozhodující chvíli se „Volk" změní v bojový orgán proletářské strany. V 6. čísle z 11. června 1859 bylo oficiálně oznámeno, že s listem spolupracují Marx a Engels. Brzy nato se Marx stal jeho redaktorem a převzal fakticky celé jeho řízení.

Přestože 16. číslem z 20. srpna 1859 přestal „Volk" pro nedostatek finančních prostředků vycházet, splnil za Marxovy redakce čestně úlohu uvědomovat své čtenáře o úkolech proletářského hnutí a hlásat teoretické i taktické zásady proletářských revolucionářů. V tomto listě propagovali Marx a Engels nejdůležitější poučky revoluční teorie. Byla tu přetištěna už zmíněná předmluva k Marxově práci „Ke kritice politické ekonomie". V srpnu 1859 uveřejnil Engels ve dvou číslech listu „Das Volk" recenzi Marxovy knihy „Ke kritice politické ekonomie", která je také zařazena v tomto svazku. V této recenzi charakterizoval Engels podstatu revolučního převratu, který způsobil Marx svými objevy ve společenských vědách, a ukázal, jaký obrovský význam mají tyto objevy nejen pro vědu, ale i pro praxi, pro revoluční hnutí. Engels tu výstižně charakterizoval omezenost buržoazní politické ekonomie, zejména zaostalost buržoazní ekonomie v Německu, a proti vulgárním ekonomickým teoriím postavil skutečně vědeckou politickou ekonomii proletariátu. V druhé části své recenze charakterizoval Engels hlavní rysy Marxovy metody materialistické dialektiky.

List „Volk" reagoval na třídní boje proletariátu a hájil zájmy pracujících. Podrobně se zabýval především průběhem proslulé stávky londýnských stavebních dělníků, která začala v červenci 1859. V článku „Politický přehled", otištěném v tomto listě, zastává Marx revoluční názor na stávky jako na jednu ze zákonitých a důležitých forem třídního boje proletariátu. Marx tu ukazuje, že pokus anglické buržoazie násilím přinutit dělníky, aby se vzdali organizovaného boje, může vést jen k tomu, že se prohloubí „i tak už dost hluboká propast mezi prací a kapitálem" a zesílí „třídní nenávist, která je nejspolehlivější zárukou společenského převratu" (viz tento svazek, str. 533).

V listě „Volk" mohli Marx a Engels hlásat své revoluční názory

svobodněji než v „Tribune", kde tomu překáželo buržoazní zaměření těchto novin. Využívali proto listu „Volk" k tomu, aby otevřeně vyložili zásady proletářské taktiky v souvislosti s nejdůležitějšími událostmi zahraniční i vnitřní politiky evropských států, k nelítostnému odhalování reakce a k boji proti buržoazním a maloburžoazním ideologickým odpůrcům proletariátu.

Tak například stati otištěné v přílohách k tomuto svazku pod názvem „Gatherings from the Press" [„Z tisku"] ukazují, s jakou sžíravou ironií odpovídal „Volk" na šosácké a nacionalistické články, které publikovali němečtí maloburžoazní demokraté — Kinkel a jiní — ve svém londýnském orgánu „Hermann".

Za hlavní poslání svých článků v „Das Volk" a v „New-York Daily Tribune" považovali Marx a Engels zdůvodnění revoluční taktiky proletariátu ve válce v Itálii, která vypukla koncem dubna 1859. Hodnocení této války, vysvětlování jejích příčin, rozbor jejího průběhu a následků, to je obsah mnoha jejich článků napsaných v této době. Vysvětlili v nich podrobněji své stanovisko, vyjádřené už v počátečním období italské krize, před zahájením vojenských operací. Ve válce Francie a Piemontu proti Rakousku viděli pokračování protilidové politiky bonapartistických kruhů. K této válce, jak zdůrazňovali, došlo proto, že Ludvík Napoleon a jeho klika potřebovali upevnit bonapartistický režim ve Francii poměrně snadnými vítězstvími nad „vnějším nepřítelem" a získat si popularitu demagogickými spekulacemi s heslem „osvobození Itálie z rakouské nadvlády" a s „národnostním principem"; přitom se snažili zaokrouhlit území Francie na úkor Itálie a jiných států a upevnit svou politickou hegemonii v Evropě. Tak Marx a Engels strhávali Ludvíku Napoleonovi pokryteckou masku „osvoboditele Itálie" a odhalovali jeho kontrarevoluční záměry vůči italskému národnímu hnutí. Upozorňovali na to, že bonapartistická Francie je stejně jako Rakousko úhlavním nepřítelem nezávislosti a sjednocení Itálie. Válka, kterou rozpoutal Napoleon III., byla jen zamaskovanou intervencí proti lidovému revolučnímu hnutí za jednotu Itálie. V článku „Ludvík Napoleon a Itálie" přirovnával Marx tuto válku přímo k francouzské intervenci z roku 1849, za druhé republiky, kdy francouzská expedice měla obnovit moc římského papeže.

Marx tu píše, že pro Ludvíka Napoleona „byla válka jen další francouzskou expedicí do Říma, po všech stránkách sice ve větším měřítku, ale svými pohnutkami a výsledky od tohoto ‚republikánského' podniku celkem málo odlišná" (viz tento svazek, str. 527). Napoleonovi III. šlo fakticky o to, udržet roztříštěnost Itálie a kontrarevoluční režimy v italských státech.

Ve všech svých článcích dávají Marx a Engels najevo vřelé sympatie s bojem italského lidu proti cizí nadvládě. Zakladatelé marxismu si byli jisti, že v Itálii existují síly schopné přes všechny ty bonapartistické rejdy a kontrarevoluční a dynastické pletichy piemontských monarchistů dosáhnout sjednocení země revolučně demokratickou cestou. Marx schvaloval Mazziniho manifest, v němž tento italský revolucionář odhalil demagogické manévry Ludvíka Napoleona, a sám uveřejnil překlad tohoto manifestu v „New-York Daily Tribune" (viz tento svazek, str. 402—407). V akcích, které proti Rakušanům podnikaly dobrovolnické oddíly vedené významným italským vlastencem Garibaldim, viděli Marx a Engels příklad lidového odporu proti cizí nadvládě, příklad skutečné osvobozenecké války. Garibaldi, napsal Engels, se „nebojí jít do boje s elánem, před nímž varuje své vojáky Napoleon III." (viz tento svazek, str. 408). V článku „Válečná strategie" Engels vysoce hodnotí Garibaldiho jako revolučního vojevůdce.

V článcích „Válka", „Konečně se bojuje!", „Průběh války", „Válečné události", „Bitva u Magenty", „Bitva u Solferina", „Italská válka. Přehled" a jiných rozebírá Engels válečné události z vojenského hlediska. Tyto články a spolu s nimi i ostatní Engelsovy vojenskohistorické přehledy otištěné v tomto svazku jsou přínosem pro vojenskou vědu. Engels v nich jako velký znalec vojenství všestranně rozebírá válečné tažení z roku 1859, často přitom odbočuje do dějin vojenského umění a vyvozuje zobecnění důležitá pro vojenskou vědu. Velmi zajímavý je zejména článek „Italské tažení", který Engels napsal pro „Volk". Analyzuje v něm změny ve způsobu vedení války, které od doby napoleonských válek způsobil rozvoj opevňování a systému opevněných táborů a pevností na ochranu státních hranic a dále značné zdokonalení dopravy díky železnicím a paroplavebním liniím. Na tomto příkladu ukazuje spojitost mezi

rozvojem výrobních sil a způsobem vedení války. Značnou pozornost věnuje Engels ve svých vojenských přehledech problémům pevnostní války, vzájemné součinnosti pevností a polních armád, zvláštnostem války v horách atd.

Na jiném místě kritizuje Engels způsob, jakým řídila vojenské operace velitelství obou bojujících armád. Na příkladu rakouské armády a jejích velitelů ukazuje, jak je organizace ozbrojených sil, strategie i taktika závislá na společenském a politickém zřízení země. Připomíná konzervativismus rakouského vojenského systému, podmíněný hospodářskou zaostalostí habsburské říše a polofeudálním zřízením, které se tam udržuje. Engels po zásluze oceňuje chrabrost rakouských vojáků, zároveň však ostře kritizuje rakouské velení, které se dopustilo hrubých chyb a omylů, a upozorňuje na neblahé důsledky toho, že se do vojenských operací vměšuje dvorní kamarila i sám císař František Josef. O chráněnci kamarily, rakouském vrchním veliteli Gyulayovi Engels napsal, že jeho vojska „představovala nepřemožitelnou životní sílu lidu, on sám senilní idiotství monarchie" (viz tento svazek, str. 426).

Velmi nepříznivě se Engels vyslovuje o francouzském velení. Poznamenává, že toto velení nemá ani rozsáhlejší strategické plány, ani iniciativu, že nedovede využít vojenských úspěchů, k nimž mu dopomohly protivníkovy chyby. Metody, jakými vede válku bonapartistická Francie, říká Engels, jsou v naprostém souladu s obojakou, reakční politickou strategií Napoleona III., s jeho snahami „lokalizovat válku", vyhnout se vážným vojenským komplikacím a jejich revolučním důsledkům.

Jestliže Marx a Engels v článcích pro „New-York Daily Tribune" a zejména pro „Volk" odhalovali politiku vládců druhého císařství vůči Itálii, byla to vlastně rozsáhlá kampaň usvědčující celý bonapartistický režim. Marx i Engels se snažili vzbudit u svých čtenářů nenávist k bonapartistické diktatuře velké buržoazie, opírající se o policejní teror, o rozsáhlé používání sociální demagogie a lavírující mezi třídami. Bonapartistickou Francii považovali za nejnebezpečnější kontrarevoluční sílu tehdejší Evropy, za potlačovatele revolučních a národně osvobozeneckých hnutí a v boji proti bonapartismu viděli proto prvořadý úkol proletářských revolucio-

nářů. Za zvlášť důležité považovali znemožňovat činnost bonapartistické agentury v demokratických kruzích, zvláště mezi německou emigrací. Právě tehdy si Marx začíná důkladně všímat bonapartistických projevů německého vulgárního demokrata Karla Vogta a shromažďovat materiál odhalující jej jako placeného agenta Napoleona III. Na základě tohoto materiálu napsal pak v roce 1860 pamflet „Pan Vogt" (viz Spisy, sv. 14).

V článcích „Invaze!", „Francie odzbrojuje" a „Panický strach z invaze v Anglii" ukazoval Marx, že politika válečných dobrodružství, kterou prováděla vládnoucí klika druhého císařství, vyvolává stále nové konflikty a války. V mnoha článcích pranýřovali Marx a Engels také ostatní evropské reakční síly, které diplomaticky podporovaly Francii v době, kdy připravovala válku v Itálii, i v době, kdy už probíhaly válečné akce. Marx upozorňoval zejména na kontrarevolučnost tajné úmluvy Ludvíka Napoleona s představitelem anglické buržoazně aristokratické oligarchie Palmerstonem, která Napoleonovi III. umožnila realizovat italské dobrodružství. Stejnému cíli sloužila, jak připomínali Marx a Engels, také dohoda mezi bonapartistickou Francií a carským Ruskem, uzavřená v březnu 1859.

Italský problém uváděli Marx a Engels v těsnou souvislost s otázkou sjednocení Německa. Engels v brožuře „Pád a Rýn" a Marx v článcích pro „Volk" a „Tribune" zdůrazňovali, že jak rakouské panství v severní Itálii, tak bonapartovská hegemonie v Evropě překážejí boji německého lidu za vytvoření jednotného německého státu. Domnívali se, že kdyby bonapartistická Francie byla ve válce poražena, uvolnila by její porážka revoluční síly jak v Itálii a Francii, tak i v Německu, způsobila by konec konců pád protilidových režimů v Evropě a stala by se podnětem k oživení národně osvobozeneckých hnutí, tedy i boje porobených národů ve střední Evropě proti útlaku rakouských Habsburků. V Německu by za takové situace nabyli převahy stoupenci sjednocení země revolučně demokratickou cestou, likvidací reakční rakouské a pruské monarchie a vytvořením jednotné demokratické německé republiky. Z těchto důvodů byli Marx i Engels pro účast států Německého spolku ve válce proti bonapartistické Francii a odsuzovali zastánce „neutrality".

V mnoha článcích obsažených v tomto svazku odsuzuje Marx stanovisko k válce, jež zaujaly vládnoucí kruhy v Prusku a představitelé německé liberální buržoazie, kteří pruské stanovisko podporovali. V článcích „Pruský názor na válku", „Spréva a Mincio" a v nedokončené sérii článků „Quid pro quo" odsoudil Marx pruskou neutralistickou politiku „zprostředkující mocnosti" jako přímé nahrávání bonapartismu. Za trapným a zbabělým lavírováním pruských vládců v době války s Itálií, za jejich poklonkováním před Ludvíkem Napoleonem a ruským carem se skrýval, jak konstatuje Marx, strach z toho, že rozšíří-li se válka, vypukne v Německu revoluce; zároveň pruské vládnoucí kruhy počítaly s tím, že Rakousko, jejich soupeř v boji o nadvládu v Německu, bude válkou oslabeno. Marx připomíná, že Prusko se všemožnými manévry vyhýbalo vstupu do války, neboť doufalo, že se mu podaří „na čas nějak šikovně diskontovat směnku na hegemonii v Německu" (viz tento svazek, str. 497). Skutečným základem pruské politiky byla snaha pruského junkerstva sjednotit Německo pod svou hegemonií.

Ve velmi významném článku „Erfurtština v roce 1859" poukazuje Marx na to, že němečtí buržoazní liberálové — představitelé takzvané gothajské strany, kteří se už od roku 1850, kdy byl z iniciativy Pruska svolán erfurtský parlament, pokoušeli dosáhnout popruštění Německa — horlivě prosazovali tento kontrarevoluční plán. Toto stanovisko německé liberální buržoazie označuje Marx za jasný důkaz, že se německá buržoazie zřekla všech revolučních a demokratických tradic a kapitulovala před reakcí. A právě pro kontrarevoluční postoj buržoazie jsou vykonavatelem odkazu buržoazní revoluce ty nejreakčnější síly, které překrucují naléhavé požadavky této revoluce, především národní sjednocení země. A tak, podle Marxových slov, se v rukou reakce „z tohoto revolučního programu stává satira na příslušné revoluční snahy" (viz tento svazek, str. 453).

Revolučně demokratickou cestu sjednocení Německa hájili Marx a Engels i v polemice s nacionalistickými názory „královského pruského socialisty" Lassalla. Ve své brožuře „Italská válka a úloha Pruska" schvaloval Lassalle na rozdíl od Marxe a Engelse neutralitu Pruska a v podstatě se ztotožňoval s orientací prusofilské liberální

buržoazie na sjednocení Německa shora, pod hegemonií Pruska. Lassallovo stanovisko, které Marx a Engels odsuzovali, bylo výrazem nedůvěry v revolučně demokratické síly Německa. V dramatu „Franz von Sickingen", které Lassalle tehdy napsal, se snažil historicky zdůvodnit, proč popírá revoluční úlohu rolnických a plebejských mas, a vysvětlit, proč vyzývá ke spolku s kruhy šlechtické monarchie (viz Marxův dopis Lassallovi z 19. dubna a Engelsův dopis Lassallovi z 18. května 1859).

Naproti tomu Marx a Engels ukazovali revoluční východisko z italské krize: zesílení protifeudálního a národně osvobozeneckého boje německého a italského lidu, společné vystoupení evropských národů proti bonapartismu a kontrarevolučním silám, které jej podporují. Proti kontrarevoluční válce rozpoutané bonapartistickými kruhy stavěli ideu revoluční, osvobozenecké války proti bonapartistické Francii a carskému Rusku, za opětné sjednocení Německa a Itálie a za osvobození utlačených národů. Cílem Marxovy a Engelsovy taktiky bylo, aby široké lidové masy, které se daly do boje, důsledně revolučním způsobem vyřešily úkoly buržoazně demokratické revoluce. „...Při válečných konfliktech, kdy se buržoazie jednotlivých národností probojovávala k moci, usiloval Marx, stejně jako v roce 1848, především o rozšíření a zintenzívnění buržoazně demokratických hnutí zapojením širších a ‚plebejštějších' mas, maloburžoazie vůbec a rolnictva zvlášť, a konečně i nemajetných tříd. Právě tato Marxova myšlenka o rozšíření sociální základny hnutí a o jeho rozvoji odlišovala od základu důsledně demokratickou taktiku Marxovu od nedůsledné taktiky Lassallovy přiklánějící se ke spojení s nacionálními liberály" (V. I. Lenin, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1959, str. 144—145).

V Marxových článcích „Co získala Itálie?", „Mír", „Villafranská smlouva", „Ludvík Napoleon a Itálie" aj. a v Engelsově brožuře „Savojsko, Nizza a Rýn" jsou shrnuty závěry z italsko-francouzské války proti Rakousku. Jak se tu zdůrazňuje, villafranský mír (jehož podmínky byly pak v podstatě potvrzeny v Curychu) jasně ukázal, že Ludvík Napoleon sledoval válkou jen dynastické a dobyvačné cíle, které s osvobozením Itálie neměly nic společného. Dokladem toho byly i Bonapartovy nároky na Savojsko a Nizzu —

tyto provincie později anektoval — jeho úsilí dostat do čela zamýšlené italské konfederace římského papeže — hlavní oporu reakce v Itálii, a jeho pokusy znovu nastolit vévody v Toskánsku, Modeně a Parmě, které lid svrhl.

Jak Marx a Engels předvídali, skončila válka dohodou mezi reakční vládou francouzskou a rakouskou; tato dohoda poškozovala zájmy Itálie a jen „z milosti" Napoleona III. se na ní mohla po nějaké době podílet také piemontská vládnoucí klika. Ani jeden ze stěžejních problémů buržoazní revoluce nebyl vyřešen. Jediným kladem, jak konstatovali Marx a Engels, bylo to, že se Napoleon III. sám odhalil a definitivně propadl v efektní roli ochránce italské nezávislosti a jednoty. Spěch, s nímž byl uzavřen mír, svědčil výmluvně i o vnitřní nepevnosti druhého císařství, o tom, že tento režim by neobstál ve zkoušce dlouhé války, spojené s neustálým nebezpečím revolučního výbuchu. I když se v roce 1859 italským revolucionářům nepodařilo dosáhnout, aby se „liberálně umírněné hnutí vyvíjelo v hnutí demokraticky bouřlivé", jak to vyjádřil Lenin (Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1959, str. 138), přece jen přispěly události tohoto roku k rozmachu národně osvobozeneckého boje v Itálii v příštím roce, v roce 1860.

V Engelsově brožuře „Savojsko, Nizza a Rýn" byly na základě vojenskohistorického a lingvistického rozboru vyvráceny územní nároky druhého císařství. Engels tu vychází z toho, že problémy sjednocení Itálie a Německa nebyly vyřešeny, a zkoumá znovu rozmístění sil na mezinárodním kolbišti i uvnitř uvedených zemí, tak jak se vytvořilo ještě před válkou v Itálii. Dokazuje, že se proletářští revolucionáři správně orientovali i po válce na boj revolučně demokratických sil proti silám reakčně monarchistickým, v jejichž čele stojí bonapartistická Francie a carské Rusko, neboť jedině tak je možné důsledně vyřešit problém opětného sjednocení Itálie a Německa v jednotné národní státy. Engels přitom přihlížel i k revoluční situaci, jež se vytvořila v Rusku těsně před reformou z roku 1861; považoval ji za velmi důležitého činitele, který by mohl uspíšit revoluční rozmach v Evropě, a v ruských nevolnících, kteří povstávali k boji proti carismu, viděl spojence evropského proletariátu.

Důležité jsou také Marxovy články charakterizující hospodářskou a politickou situaci v Anglii a její koloniální politiku. V článcích „Situace v britském továrním průmyslu", „Populace, zločinnost a pauperismus", „Britský obchod", „Průmysl a obchod" rozebírá Marx oficiální anglické statistiky a sleduje působení nejdůležitějších zákonitostí kapitalistické ekonomiky — zesílení koncentrace výroby a cyklický charakter jejího vývoje.

Při zkoumání tehdejšího britského dovozu a vývozu zaznamenává Marx jednu zvláštnost ve vývoji anglické ekonomiky, že totiž „Anglie rozvíjí na světovém trhu svou funkci věřitele ještě rychleji než svou funkci továrníka a obchodníka" (viz tento svazek, str. 543).

Na řadě příkladů dokládá Marx tendenci ke zbídačení dělnické třídy, která působí v kapitalistické společnosti. Uvádí fakta i cifry, z nichž je zřejmé, že se zhoršují pracovní podmínky anglických dělníků, hlavně žen a dětí, že v průmyslových podnicích vzrůstá počet úrazů, protože tam nejsou ani ta nejelementárnější bezpečnostní opatření, a že zároveň s růstem průmyslové výroby a obchodu stoupá i pauperismus a zločinnost. Ze všech těchto faktů vyvozuje Marx závěr, že „musí být něco shnilého přímo v jádru společenského systému, který zvětšuje své bohatství a přitom nezmenšuje svou bídu a v němž zločinnost roste dokonce rychleji než počet obyvatelstva" (viz tento svazek, str. 537).

Marx kritizuje také tehdejší anglické tovární zákony, které mohli továrníci snadno všemožně obcházet. Odhaluje buržoazní ekonomy jako ideologické přisluhovače buržoazie, obhájce kapitalistického zřízení, ochotné ospravedlnit svými teoriemi jakýkoli zločin vládnoucí třídy.

Mnoho materiálů, kterých zde použil, zejména zprávy anglických továrních inspektorů, odhalující zločinné metody anglických továrníků a nelidské vykořisťování anglických dělníků, uplatnil Marx později v prvním dílu „Kapitálu".

V článcích „Politický přehled", „Volební korupce v Anglii" i v jiných odhaluje Marx protilidový charakter politického zřízení v Anglii a zdůrazňuje: „Pravou podstatu britské Dolní sněmovny lze vyjádřit jedním slovem — *korupce*" (viz tento svazek,

str. 569). V článku „Nový návrh zákona o parlamentní reformě v Anglii" rozebírá Marx bezvýznamné změny v dosavadním anglickém volebním systému, které v únoru 1859 navrhl Disraeli, a připomíná, že hlavním cílem tohoto návrhu je udržet dosavadní monopol aristokracie a buržoazie na politickou moc a politické bezpráví dělnické třídy. „Na první pohled je jasné," píše, „že všechny tyto nové volební výsady, jimiž se k volbám dostávají některé nové skupiny buržoazie, jsou očividně vymyšleny proto, aby se z voleb vyloučila dělnická třída a byla i nadále udržována ve svém dosavadním postavení politického ‚párie'" (viz tento svazek, str. 248).

Řada článků obsažených v tomto svazku svědčí o tom, že zakladatelé marxismu soustavně bojovali proti systematickému zotročování a vykořisťování koloniálních a závislých zemí, které prováděly evropské kapitalistické mocnosti a především Anglie.

V článku „Velké finanční nesnáze v Indii" pranýřuje Marx lupičskou politiku Anglie v Indii a poukazuje na zhoubné důsledky britského panství v této zemi. Hromadným dovozem britských bavlněných látek a příze byl zničen domácí indický průmysl. V letech 1857—1859 angličtí kolonizátoři krutě potlačili národně osvobozenecké povstání v Indii, ale obrovské výlohy, které s tím byly spojeny, a náklady na velké ozbrojené síly, které je třeba v Indii stále udržovat, ponesou jako těžké břemeno především angličtí daňoví poplatníci.

V sérii článků „Nová čínská válka" a v článku „Obchod s Čínou" pranýřuje Marx politiku anglických a francouzských kolonizátorů, kteří se v roce 1859 pokoušeli rozpoutat proti Číně novou lupičskou válku, podobnou „opiovým" válkám z let 1838—1842 a 1856—1858. Marx líčí provokační jednání Angličanů a zdůrazňuje, že ne čínské úřady, ale angličtí a francouzští kolonizátoři porušili platné smlouvy, zejména podmínky tiencinské smlouvy z roku 1858; proto mají čínská vláda a lid právo postavit se na odpor ozbrojenému vpádu kolonizátorů, ať už by byl podniknut pod jakoukoli záminkou.

V článcích „Nová čínská válka" demaskuje Marx nejen kolonizátorskou politiku vládnoucích kruhů Anglie, ale usvědčuje i an-

glický buržoazní tisk, že vědomě apeloval „na krvežíznivé instinkty svých krajanů“ a falšoval skutečnosti, aby ospravedlnil agresi proti Číně.

V článku „Obchod s Čínou“ ukazuje Marx, jak krátkozraká je politika anglické buržoazie, která nechápe ekonomické zákonitosti a obviňuje čínskou vládu, že vytvořila v Číně umělé překážky pro britský obchod; teď volá po odstranění těchto překážek lupičskými válečnými dobrodružstvími. Marx vysvětluje, že příčinou poměrně omezeného obchodu je sama ekonomická struktura čínské společnosti — spojení zemědělství s domáckým průmyslem, což umožňuje jen omezenou směnu s cizinou. Zároveň Marx vyslovuje pevné přesvědčení, že se anglickým kolonizátorům přes všechna jejich dobrodružství nikdy nepodaří Čínu pokořit.

Tři Engelsovy články — dva s názvem „Válka s Maury“ a jeden s názvem „Průběh války s Maury“ — pojednávají o koloniální válce Španělska v Maroku z listopadu 1859 až března 1860. Engels vysoce hodnotí houževnatý odpor, který kladli Maročané španělským dobyvatelům. Přestože pravidelná španělská armáda měla zřejmou převahu v počtu vojáků i ve výzbroji, nebyla schopna dosáhnout během války rozhodujícího vítězství a španělská vláda musela v březnu 1860 uzavřít mír.

V přílohách k tomuto svazku jsou otištěny už zmíněné materiály, které vycházely v listu „Volk“ pod záhlavím „Gatherings from the Press“ [„Z tisku“]; tyto materiály sestavil Marx společně s Biscampem. V přílohách je otištěno rovněž prohlášení redakce listu „Volk“, kde jsou Marx a Engels uvedeni jako jeho oficiální spolupracovníci. Je to doklad Marxova boje o to, aby se z listu „Volk“ stal proletářský orgán.

*

Všechny články vycházející v tomto svazku byly uveřejněny nepodepsané, některé z nich jako úvodníky. Marx a Engels se ve svých dopisech často zmiňují o tom, že redakce „New-York Daily Tribune“ zacházela s jejich texty svévolně, vkládala do nich redakční vsuvky a přidávala celé odstavce, zejména v úvodnících, aby

vyvolala dojem, že byly napsány v New Yorku. Na takové redakční zásahy se v tomto vydání upozorňuje v poznámkách k příslušnému místu článku. Několik článků z tohoto období se zachovalo ve dvou verzích: v německé, jak byly otištěny v listu „Das Volk“, a v anglické, jak vyšly v „Tribune“. I na tyto případy se upozorňuje v poznámkách.

Při studiu konkrétního historického materiálu obsaženého v článcích tohoto svazku je třeba mít na zřeteli, že Marx a Engels měli u značného počtu článků o současných událostech k dispozici hlavně informace z buržoazního tisku, z listů „Times“, „Moniteur universel“, „Wiener Zeitung“, „Allgemeine Zeitung“, „Allgemeine Militär-Zeitung“, z časopisu „Economist“ aj. Odtud zpravidla přejímali zprávy o průběhu válečných událostí, o početnosti armád válčících stran, o finanční situaci v různých státech atd. V některých případech se tyto zprávy rozcházejí s údaji zjištěnými při pozdějším bádání.

Tiskové chyby v textu „New-York Daily Tribune“ a „Das Volk“ u vlastních jmen, zeměpisných názvů, číselných údajů, dat atd. byly opraveny podle pramenů, kterých používali Marx a Engels.

Názvy článků odpovídají jejich původním titulům v novinách. Tam, kde článek v originálu název neměl a doplnil jej Institut marxismu-leninismu, je před názvem hvězdička.

Institut marxismu-leninismu
při ÚV KSSS

V oddílu „Z rukopisné pozůstalosti Karla Marxe“ je v tomto svazku otištěn Marxův „Úvod [ke kritice politické ekonomie]“, který je v 2. ruském vydání Spisů uveřejněn ve 12. svazku.

Tento „Úvod“ byl napsán už v srpnu až září 1857, zatímco vlastní dílo „Ke kritice politické ekonomie“ vzniklo později, až v roce 1858. „Úvod“ je vlastně nedokončený koncept, ale přesto je to dílo obsahující hluboké myšlenky a mající samostatnou vědeckou hodnotu. Zejména důležitý je rozbor metody politické ekonomie,

který je tu obsažen, a zajímavé jsou i teze týkající se umění jako jedné z forem společenského vědomí.

V českém vydání Spisů byl „Úvod" — podobně jako v soudobém německém vydání — zařazen do téhož svazku jako dílo „Ke kritice politické ekonomie" a jako Engelsova recenze o tomto díle, aby měl český čtenář všechny takto spolu souvisící texty pohromadě v jednom svazku.

V Marxově díle „Ke kritice politické ekonomie" jsou odkazy na citovaná díla v poznámkách pod čarou v tomto vydání ponechána tak, jak je citoval Marx. Plné znění názvů děl je uvedeno v literárním rejstříku, který je připojen k tomuto svazku.

Redakce českého vydání

KAREL MARX

A

BEDŘICH ENGELS

LEDEN 1859 – ÚNOR 1860

K. MARX

KE KRITICE POLITICKÉ EKONOMIE[1]

Napsal K. Marx
v srpnu 1858 až v lednu 1859
Vyšlo v Berlíně roku 1859
Podpis: Karel Marx

Podle textu vydání z roku 1859
Přeloženo z němčiny

Zur Kritik

der

Politischen Oekonomie

von

Karl Marx.

Erstes Heft.

Berlin.
Verlag von Franz Duncker.
(W. Besser's Verlagshandlung.)

1859.

Titulní list prvního vydání knihy „Ke kritice politické ekonomie“

PŘEDMLUVA

Zkoumám systém buržoazní ekonomie v tomto pořadí: *kapitál, pozemkové vlastnictví, námezdní práce; stát, zahraniční obchod, světový trh.* Pod prvními třemi rubrikami zkoumám ekonomické životní podmínky tří velkých tříd, z nichž se skládá moderní buržoazní společnost; souvislost dalších tří rubrik je zřejmá. První oddíl první knihy, pojednávající o kapitálu, má tyto kapitoly: 1. zboží, 2. peníze čili prostý oběh, 3. kapitál všeobecně. První dvě kapitoly tvoří obsah tohoto sešitu. Celý materiál leží přede mnou ve formě monografií, které byly napsány s dlouhými přestávkami v různých obdobích nikoli pro tisk, nýbrž abych si věc sám ujasnil, a jejichž souvislé zpracování podle vytčeného plánu bude záviset na vnějších okolnostech.

Všeobecný úvod[2], který jsem nastínil, neuveřejňuji, protože jsem po důkladném uvážení usoudil, že jakékoli předjímání výsledků, které mají být teprve dokázány, působí rušivě a že čtenář, který mě vůbec chce sledovat, se musí rozhodnout stoupat od jednotlivého k obecnému. Zato by snad bylo vhodné, kdybych se tu trochu zmínil o průběhu svých politickoekonomických studií.

Mým studijním oborem byla právní věda, kterou jsem se však zabýval jen jako podřadnou disciplínou vedle filosofie a historie. V letech 1842—1843 jako redaktor „Rheinische Zeitung“[3] jsem se poprvé octl v rozpacích, když jsem se musel také vyslovovat o takzvaných materiálních zájmech. Jednání porýnského zemského sněmu o krádeži dříví a parcelaci pozemkového majetku, úřední

polemika o situaci moselských rolníků, kterou zahájil s „Rheinische Zeitung" pan von Schaper, tehdy vrchní president Porýnské provincie, konečně debaty o svobodě obchodu a ochranných clech daly první pppudy k tomu, abych se zabýval ekonomickými otázkami.[4] Na druhé straně se v oné době, kdy dobrá vůle „jít dále" mnohonásobně vyvažovala věcné znalosti, ozvaly v „Rheinische Zeitung" ohlasy francouzského socialismu a komunismu, slabě filosoficky zbarvené. Vyslovil jsem se proti tomuto břídilství, ale zároveň jsem ve sporu s „Allgemeine Augsburger Zeitung"[5] bez okolků přiznal, že moje dosavadní studia mi nedovolují odvážit se nějakého samostatného úsudku o obsahu francouzských směrů. Tím ochotněji jsem využil iluze vydavatelů „Rheinische Zeitung", kteří doufali, že umírněnějším chováním listu dosáhnou zrušení ortelu smrti nad ním vyneseného, k tomu, abych se uchýlil z veřejného jeviště do studovny.

První prací podniknutou k vyřešení pochyb, které se na mne hrnuly, byla kritická revize Hegelovy filosofie práva; úvod k této práci vyšel v „Deutsch-Französische Jahrbücher" vydávaných roku 1844 v Paříži.[6] Moje zkoumání vyústilo v závěr, že právní vztahy, stejně jako formy státu, není možno pochopit ani z nich samých, ani z tzv. všeobecného vývoje lidského ducha, nýbrž naopak, že tkví svými kořeny v materiálních životních poměrech, jejichž souhrn nazval Hegel, po příkladu Angličanů a Francouzů 18. století, „občanskou společností", že však anatomii občanské společnosti je nutno hledat v politické ekonomii. Ve studiu politické ekonomie zahájeném v Paříži jsem pokračoval v Bruselu, kam jsem se odebral po vypovídacím rozkazu pana Guizota. Celkový výsledek, k němuž jsem dospěl a který, když už ho bylo dosaženo, mi pak byl při studiích vodítkem, se dá stručně formulovat takto: Ve společenské výrobě svého života vstupují lidé do určitých, nutných, na své vůli nezávislých vztahů, výrobních vztahů, které odpovídají určitému vývojovému stupni jejich materiálních výrobních sil. Souhrn všech těchto výrobních vztahů tvoří ekonomickou strukturu společnosti, reálnou základnu, na níž se zvedá právní a politická nadstavba a které odpovídají určité formy společenského vědomí. Způsob výroby materiálního života podmiňuje sociální, politický a duchovní

životní proces vůbec. Bytí lidí není určováno jejich vědomím, nýbrž naopak, jejich vědomí je určováno jejich společenským bytím. Na jistém stupni svého vývoje se materiální výrobní síly společnosti dostávají do rozporu s existujícími výrobními vztahy nebo — což je jen právní výraz toho — s vlastnickými vztahy, uvnitř nichž se dosud pohybovaly. Z forem vývoje výrobních sil se tyto vztahy proměňují v jejich pouta. Nastává pak epocha sociální revoluce. Se změnou ekonomické základny dochází pomaleji nebo rychleji k převratu celé ohromné nadstavby. Při zkoumání takových převratů musíme vždy rozlišovat mezi materiálním převratem v ekonomických výrobních podmínkách, který se dá přírodovědecky přesně zjistit, a mezi právními, politickými, náboženskými, uměleckými nebo filosofickými, zkrátka ideologickými formami, v nichž si lidé tento konflikt uvědomují a vybojovávají ho. Jako neposuzujeme individuum podle toho, co si samo o sobě myslí, právě tak nemůžeme takovou epochu převratu posuzovat podle jejího vědomí, nýbrž naopak, toto vědomí musíme vysvětlovat z rozporů materiálního života, z existujícího konfliktu mezi společenskými výrobními silami a výrobními vztahy. Společenská formace nikdy nezaniká dříve, než se rozvinuly všechny výrobní síly, jimž poskytuje dost prostoru, a nové, vyšší výrobní vztahy nikdy nenastupují dříve, než se materiální podmínky jejich existence vylíhly v lůně staré společnosti samé. Proto si lidstvo ukládá vždy jen takové úkoly, které může řešit, neboť při přesnějším zkoumání se vždycky ukáže, že úkol sám vzniká jen tam, kde jsou materiální podmínky k jeho řešení už dány nebo kde jsou alespoň v procesu vznikání. V hrubých obrysech je možno označit asijský, antický, feudální a moderní buržoazní výrobní způsob za progresívní epochy ekonomické společenské formace. Buržoazní výrobní vztahy jsou poslední antagonistická forma společenského výrobního procesu, antagonistická nikoli ve smyslu individuálního antagonismu, nýbrž ve smyslu antagonismu vyrůstajícího ze společenských životních podmínek individuí; avšak výrobní síly vyvíjející se v lůně buržoazní společnosti vytvářejí zároveň materiální podmínky k řešení tohoto antagonismu. Touto společenskou formací tedy končí předhistorie lidské společnosti.

Bedřich Engels, s nímž jsem si od vyjití jeho geniálního nástinu

kritiky ekonomických kategorií[7] (v „Deutsch-Französische Jahrbücher“) neustále písemně vyměňoval myšlenky, dospěl jinou cestou (srovnej jeho „Postavení dělnické třídy v Anglii“[8]) k témuž výsledku jako já. A když se na jaře roku 1845 také usadil v Bruselu, rozhodli jsme se společně vypracovat své názory v protikladu k ideologickému pojetí německé filosofie, fakticky zúčtovat se svým dřívějším filosofickým svědomím. Úmysl byl proveden ve formě kritiky pohegelovské filosofie. Rukopis, dva objemné osmerkové svazky[9], byl už dávno odeslán do Vestfálska, kde měl být vydán, když jsme dostali zprávu, že změněné okolnosti nedovolují, aby byl vytištěn. Přenechali jsme rukopis hlodavé kritice myší tím ochotněji, že jsme dosáhli svého hlavního cíle — ujasnili jsme si věci pro sebe. Z roztroušených prací, v nichž jsme tehdy po té neb oné stránce předkládali veřejnosti své názory, uvedu jen „Manifest Komunistické strany“, který jsme napsali společně s Engelsem, a mou „Řeč o svobodě obchodu“[10]. Rozhodující body našeho názoru byly poprvé vědecky nastíněny, byť jen polemickou formou, v mém spise „Bída filosofie“[11], vydaném roku 1847 a namířeném proti Proudhonovi. Tisk německy psaného pojednání o „Námezdní práci“[12], v němž jsem shrnul své přednášky na toto téma v bruselském Německém dělnickém spolku[13], byl přerušen únorovou revolucí a mým násilným vypovězením z Belgie, ke kterému došlo v souvislosti s touto revolucí.

Vydávání „Neue Rheinische Zeitung“[14] v letech 1848 a 1849 a pozdější události přerušily moje ekonomická studia a mohl jsem se do nich znovu pustit teprve roku 1850 v Londýně. Obrovský materiál k dějinám politické ekonomie, nashromážděný v Britském museu, výhodné stanoviště, které skýtá Londýn pro pozorování buržoazní společnosti, konečně nové vývojové stadium, do něhož, jak se zdálo, vstoupila tato společnost objevením kalifornského a australského zlata, mě přiměly, abych začal úplně od začátku a kriticky se propracoval novou látkou. Tato studia vedla zčásti sama sebou do zdánlivě zcela odlehlých disciplín, u nichž jsem se musel krátce či déle pozastavit. Čas, který jsem měl k dispozici, mi však zkracovala zejména naléhavá nutnost výdělečné činnosti. Moje nyní osmiletá spolupráce s prvními anglo-americkými novinami

„New-York Daily Tribune“[15] si vyžádala mimořádné rozptýlení mých vědeckých studií, ježto se vlastním dopisováním do novin zabývám jen výjimečně. Avšak články o význačných ekonomických událostech v Anglii a na kontinentě tvořily tak významnou část mých příspěvků, že jsem byl nucen seznamovat se blíž s praktickými podrobnostmi, které leží mimo oblast vlastní politické ekonomie jakožto vědy.

Tato skica o průběhu mých studií v oboru politické ekonomie má jen dokázat, že moje názory, ať už budou posuzovány jakkoli a ať se sebeméně shodují se zaujatými předsudky panujících tříd, jsou výsledkem svědomitého a dlouholetého bádání. U vchodu do vědy jako u vchodu do pekla musí však být vznesen požadavek:

Qui si convien lasciare ogni sospetto
Ogni viltà convien che qui sia morta.*

Karel Marx

V Londýně v lednu 1859

* Smysl těchto veršů z Dantovy „Božské komedie“ je asi takový:
Zde nutno zachovat si pevného ducha,
zde nebudiž rádcem strach.

(Pozn. red.)

PRVNÍ KNIHA

O KAPITÁLU

PRVNÍ ODDÍL

KAPITÁL VŠEOBECNĚ

PRVNÍ KAPITOLA

ZBOŽÍ

Na první pohled se buržoazní bohatství jeví jako ohromný soubor zboží, jednotlivé zboží jako jeho elementární jsoucno. Každé zboží se však projevuje z dvojího hlediska, jako *užitná hodnota* a jako *směnná hodnota*.*

Zboží je předně, vyjádřeno podle anglických ekonomů, „nějaká věc nezbytná, užitečná nebo příjemná pro život", předmět lidských potřeb, životní prostředek v nejširším slova smyslu. Toto jsoucno zboží jakožto užitné hodnoty a jeho přirozená hmatatelná existence se kryjí. Pšenice např. je zvláštní užitná hodnota na rozdíl od užitných hodnot bavlny, skla, papíru atd. Užitná hodnota má hodnotu jen pro spotřebu a uskutečňuje se jen v procesu spotřeby. Téže užitné hodnoty se může použít různým způsobem. Suma jejích možných upotřebení je však shrnuta v jejím jsoucnu jako věci s určitými vlastnostmi. Užitná hodnota je dále určena nejen kvalitativně, nýbrž i kvantitativně. Podle svých osobitých přirozených vlastností mají různé užitné hodnoty různé míry, např. měřice pšenice, kniha papíru, loket plátna atd.

* *Arist.* d. Rep. L. 1, C. 9 (edit. I. Bekkeri, Oxonii 1837). „Neboť užívání každého statku je dvojí... Jedno je vlastní věci jako takové, druhé nikoli; tak jako opánků lze užít k tomu, že se jimi obujeme, nebo k tomu, že je směníme. Obojí jsou užitné hodnoty opánků, neboť i ten, kdo vymění opánky za něco, čeho se mu nedostává, např. za potravu, používá opánků jako opánků. Nepoužívá jich však přirozeným způsobem jejich užití. Neboť ten tu přece není pro směnu. A tak se to má i s jinými statky."

Ať je společenská forma bohatství jakákoli, jeho obsah, zprvu vůči této formě lhostejný, tvoří vždy užitné hodnoty. Na chuti pšenice nepoznáme, kdo ji vypěstoval, zda ruský nevolník, francouzský parcelový rolník nebo anglický kapitalista. Ačkoli je užitná hodnota předmětem společenských potřeb, a proto ve společenské souvislosti, nevyjadřuje žádný společenský výrobní vztah. Takové zboží jako užitná hodnota je např. diamant. Na diamantu se nedá vnímat, že je zbožím. Tam, kde slouží jako užitná hodnota esteticky nebo mechanicky, na ňadrech loretky nebo v ruce brusiče skla, je diamantem, a ne zbožím. Být užitnou hodnotou je zdánlivě nutný předpoklad pro zboží, ale být zbožím je určení pro užitnou hodnotu lhostejné. Užitná hodnota v této lhostejnosti vůči ekonomickému určení formy, tj. užitná hodnota jako užitná hodnota, leží mimo okruh zkoumání politické ekonomie.* Do jejího okruhu spadá jen tam, kde je sama určením formy. Bezprostředně je užitná hodnota látkovým podkladem, ve kterém se zračí určitý ekonomický vztah, *směnná hodnota.*

Směnná hodnota se jeví především jako *kvantitativní poměr*, v němž se užitné hodnoty dají navzájem směňovat. V takovém poměru tvoří tutéž směnnou veličinu. Tak mohou být 1 svazek Propertia a 8 uncí šňupavého tabáku touž směnnou hodnotou, přes rozdílnost užitných hodnot tabáku a elegie. Jakožto směnná hodnota má jedna užitná hodnota právě takovou hodnotu jako druhá, jen je-li po ruce ve správné proporci. Směnná hodnota paláce může být vyjádřena v určitém počtu krabiček leštidla na boty. Londýnští majitelé továren na leštidla na boty vyjádřili naopak směnnou hodnotu svých zmnohonásobených krabiček v palácích. Tedy zcela bez ohledu na způsob své přirozené existence a bez ohledu na specifickou povahu potřeby, jíž slouží jako užitné hodnoty, se zboží v určitých kvantitách kryjí, nahrazují se navzájem při směně, jsou to ekvivalenty, a tak představují, přes svůj pestrý vnější vzhled, tutéž jednotu.

* To je důvod, proč němečtí kompilátoři pojednávají con amore [s oblibou] o užitné hodnotě pod názvem „statek". Viz např. *L. Stein*, „System der Staatswissenschaft", sv. I, oddíl o „statcích". Něco rozumného o „statcích" musíme hledat v „příručkách k nauce o zboží".

Užitné hodnoty jsou bezprostředně životními prostředky. Ale tyto životní prostředky samy jsou naopak produkty společenského života, jsou výsledkem vynaložené lidské životní síly, *zpředmětněnou prací.* Jakožto materializace společenské práce jsou všechna zboží krystalizacemi téže jednoty. Je tedy nutno prozkoumat určitý charakter této jednoty, tj. práce, která se zračí ve směnné hodnotě.

Dejme tomu, že 1 unce zlata, 1 tuna železa, 1 kvarter pšenice a 20 loket hedvábí jsou stejně veliké směnné hodnoty. Jako takové ekvivalenty, v nichž je setřen kvalitativní rozdíl jejich užitných hodnot, představují stejný objem téže práce. Práce, která se v nich stejnou měrou zpředmětňuje, musí sama být stejnotvarou, bezrozdílnou, jednoduchou prací, které je právě tak lhostejné, zda se projevuje ve zlatě, železe, pšenici nebo hedvábí, jako je lhostejné kyslíku, zda se vyskytuje ve rzi železa, v ovzduší, ve šťávě hroznu nebo v krvi člověka. Avšak dolovat zlato, dobývat železo, pěstovat pšenici a tkát hedvábí jsou kvalitativně od sebe odlišné druhy práce. To, co se věcně jeví jako rozdílnost užitných hodnot, jeví se v procesu fakticky jako rozdílnost činnosti, která tyto užitné hodnoty vytváří. Protože práce tvořící směnnou hodnotu je lhostejná vůči zvláštní látce užitných hodnot, je lhostejná i vůči zvláštní formě práce samé. Různé užitné hodnoty jsou dále produkty činnosti různých individuí, tedy výsledkem individuálně různých prací. Jakožto směnné hodnoty však představují stejnou, bezrozdílnou práci, tj. práci, v níž je setřena individualita pracujících. Práce tvořící směnnou hodnotu je tedy *abstraktně všeobecná práce.*

Jsou-li 1 unce zlata, 1 tuna železa, 1 kvarter pšenice a 20 loket hedvábí stejně veliké směnné hodnoty neboli ekvivalenty, jsou 1 unce zlata, $^1/_2$ tuny železa, 3 bušly pšenice a 5 loket hedvábí směnné hodnoty naprosto různé velikosti, a tento kvantitativní rozdíl je jediný rozdíl, jehož jsou jakožto směnné hodnoty vůbec schopny. Jakožto směnné hodnoty různé velikosti představují více nebo méně, větší nebo menší kvanta oné jednoduché, stejnotvaré, abstraktně všeobecné práce, která tvoří substanci směnné hodnoty. Nyní jde o to, jak tato kvanta měřit? Nebo spíš o to, jaké je kvantitativní jsoucno oné práce samé, protože kvantitativní rozdíly zboží jakožto směnných hodnot jsou jen kvantitativní rozdíly práce v nich

zpředmětněné. Jako je kvantitativním jsoucnem pohybu čas, tak je kvantitativním jsoucnem práce *pracovní doba*. Rozdílnost jejího trvání je jediný rozdíl, jehož je schopna, předpokládáme-li, že její kvalita je dána. Jakožto pracovní doba získává měřítko v přirozených časových mírách, jako je hodina, den, týden atd. Pracovní doba je živé jsoucno práce, lhostejné vůči její formě, jejímu obsahu, její individuálnosti; je to její živé jsoucno jakožto jsoucno kvantitativní a zároveň imanentní míra tohoto jsoucna. Pracovní doba zpředmětněná v užitných hodnotách zboží je ta substance, která z nich dělá směnné hodnoty a tedy zboží, a zároveň měří určitou velikost jejich hodnoty. Korelativní kvantity různých užitných hodnot, v nichž se zpředmětňuje táž pracovní doba, jsou ekvivalenty, čili všechny užitné hodnoty jsou ekvivalenty v proporcích, v nichž obsahují tutéž vynaloženou, zpředmětněnou pracovní dobu. Jakožto směnná hodnota jsou všechna zboží jen určité míry *ztuhlé pracovní doby*.

Abychom porozuměli určování směnné hodnoty pracovní dobou, je třeba si vštípit do paměti tato hlavní hlediska: převádění práce na práci jednoduchou, abychom tak řekli bez kvality; specifický způsob, díky němuž je práce tvořící směnnou hodnotu, tedy vyrábějící zboží, *společenskou prací;* konečně rozdíl mezi prací, pokud jsou jejím výsledkem užitné hodnoty, a prací, pokud jsou jejím výsledkem směnné hodnoty.

Abychom mohli směnné hodnoty zboží měřit pracovní dobou v nich obsaženou, musí být různé práce samy převedeny na bezrozdílnou, stejnotvarou jednoduchou práci, zkrátka na práci, která je kvalitativně táž a liší se tedy jen kvantitativně.

Toto převádění se jeví jako abstrakce, ale je to abstrakce, která se denně provádí ve společenském výrobním procesu. Rozkládání všech zboží v pracovní dobu není ani větší, ale zároveň ani méně reálná abstrakce než rozkládání všech organických těl ve vzduch. Práce, která se takto měří časem, nejeví se fakticky jako práce různých subjektů, nýbrž naopak, různá pracující individua se jeví jako pouhé orgány práce jako takové. Čili práce tak, jak se zračí ve směnných hodnotách, by se dala vyjádřit jakožto *obecně lidská* práce. Tato abstrakce obecně lidské práce *existuje* v průměrné práci,

kterou může vykonat každé průměrné individuum dané společnosti, je to určité produktivní vynaložení lidských svalů, nervů, mozku atd. Je to *jednoduchá** práce, do níž může být zaučeno každé průměrné individuum a kterou musí v té či oné formě vykonávat. Charakter této průměrné práce je ovšem v různých zemích a v různých kulturních epochách různý, v určité společnosti se však jeví jako daný. Jednoduchá práce tvoří zdaleka největší masu veškeré práce buržoazní společnosti, jak se můžeme přesvědčit z kterékoli statistiky. Vyrábí-li A po 6 hodin železo a po 6 hodin plátno a B rovněž po 6 hodin železo a po 6 hodin plátno, nebo vyrábí-li A po 12 hodin železo a B po 12 hodin plátno, je zřejmé, že je to jen různé použití *téže* pracovní doby. Ale jak je tomu se složitou prací, která je jakožto práce vyšší živosti, větší specifické váhy nad průměrnou úrovní? Tento druh práce se převádí na složenou jednoduchou práci, na umocněnou jednoduchou práci, takže např. jeden den složité práce se rovná třem dnům jednoduché práce. Zákony, podle nichž se převádění řídí, sem ještě nepatří. Je však jasné, že k tomuto převádění dochází: neboť jakožto směnná hodnota je výrobek nejsložitější práce v určité proporci ekvivalentem výrobku průměrné jednoduché práce, je tedy kladen naroveň určitému množství této jednoduché práce.

Určení směnné hodnoty pracovní dobou předpokládá dále, že v určitém zboží, např. v tuně železa, je zpředmětněno *stejně mnoho* práce, ať už je to práce A nebo B, nebo ať různá individua vynakládají stejně velkou pracovní dobu k výrobě téže kvantitativně a kvalitativně určené užitné hodnoty. Jinými slovy, předpokládá se, že pracovní doba obsažená v nějakém zboží je pracovní doba *nutná* k jeho výrobě, tj. pracovní doba nezbytná k tomu, aby za daných všeobecných výrobních podmínek byl vyroben nový exemplář téhož zboží.

Podmínky práce, která vytváří směnnou hodnotu, jak vyplývají z rozboru směnné hodnoty, jsou *společenská určení* práce čili určení *společenské práce*, ne však společenské vůbec, nýbrž zvláštním způsobem. Je to specifický druh společenskosti. Zprvu je bezrozdílná

* „Unskilled labour" [nevyučená, nekvalifikovaná práce] ji nazývají angličtí ekonomové.

jednoduchost práce *stejnosti* prací různých individuí, vzájemným vztahem jejich prací jako stejných, a to v důsledku faktického převádění všech prací na práci stejného druhu. Práce každého individua, pokud se zračí ve směnných hodnotách, má tento společenský charakter stejnosti a zračí se ve směnné hodnotě jen potud, pokud má vztah k práci všech ostatních individuí jakožto ke stejné práci.

Dále se pracovní doba jednotlivého individua projevuje ve směnné hodnotě bezprostředně jakožto *všeobecná pracovní doba* a tento *všeobecný charakter* izolované práce jakožto její *společenský charakter*. Pracovní doba zračící se ve směnné hodnotě je pracovní doba jednotlivce, ale jednotlivce, který se neodlišuje od jiného jednotlivce; je to pracovní doba všech jednotlivců, pokud vykonávají stejnou práci, proto pracovní doba nutná k výrobě určitého zboží pro jednoho je *nutná* pracovní doba, kterou by na výrobu téhož zboží musel vynaložit každý jiný. Je to pracovní doba jednotlivce, *jeho* pracovní doba, ale jen jako pracovní doba všem společná, pro niž je tedy lhostejné, *kterého* jednotlivce pracovní dobou je. Jakožto všeobecná pracovní doba se zračí ve všeobecném výrobku, *všeobecném ekvivalentu*, v určitém kvantu zpředmětněné pracovní doby, které je lhostejné vůči určité formě užitné hodnoty, v níž se bezprostředně jeví jako výrobek jednoho člověka, a může být libovolně převáděno v kteroukoli jinou formu užitné hodnoty, v níž se zračí jako výrobek kteréhokoli jiného člověka. *Společenskou* veličinou je jen jako takováto *všeobecná* veličina. Má-li být výsledkem jednotlivcovy práce směnná hodnota, musí být jejím výsledkem *všeobecný ekvivalent*, tj. jednotlivcova pracovní doba se musí zračit jako všeobecná pracovní doba nebo se musí všeobecná pracovní doba zračit jako jednotlivcova pracovní doba. Je to tak, jako kdyby různá individua hodila svou pracovní dobu na jednu hromadu a jako kdyby se rozličná kvanta pracovní doby, která je jim společně k dispozici, zračila v různých užitných hodnotách. Pracovní doba jednotlivcova je tak ve skutečnosti pracovní doba, kterou společnost potřebuje ke zhotovení určité užitné hodnoty, tj. k uspokojení určité potřeby. Ale tady jde jen o specifickou formu, v níž práce dostává společenský charakter. Určitá pracovní doba přadláka se např. zpředmětňuje ve 100 librách lněné příze. Dejme tomu, že

100 loket plátna, výrobek tkalcův, představuje stejné množství pracovní doby. Pokud oba tyto výrobky představují stejně velké množství všeobecné pracovní doby a jsou tedy ekvivalenty pro *každou* užitnou hodnotu, která obsahuje stejné množství pracovní doby, jsou navzájem ekvivalenty. Jen tím, že pracovní doba přadlákova a pracovní doba tkalcova se zračí jakožto všeobecná pracovní doba, a jejich výrobky tudíž jakožto všeobecné ekvivalenty, stává se zde tkalcova práce prací pro přadláka a přadlákova práce prací pro tkalce, práce jednoho prací pro druhého, tj. společenským jsoucnem jejich prací pro oba. Naproti tomu ve venkovské patriarchální výrobě, kde přadlák a tkadlec přebývali pod jednou střechou, ženská část rodiny předla a mužská tkala, řekněme pro vlastní potřeby rodiny, byly příze i plátno *společenské* výrobky, předení a tkaní *společenská* práce v rámci rodiny. Jejich společenský charakter však nezáležel v tom, že by se příze jakožto všeobecný ekvivalent směňovala za plátno jakožto všeobecný ekvivalent nebo oba tyto výrobky navzájem jakožto stejně platné a stejně platící výrazy téže všeobecné pracovní doby. Naopak, rodinný svazek se svou přirozeně vzniklou dělbou práce vtiskoval produktu práce svou vlastní společenskou pečeť. Nebo vezměme třeba středověké naturální služby a naturální dávky. Společenské pouto tu tvoří určité práce jednotlivců v jejich naturální formě, zvláštnost práce a ne její obecnost. Nebo vezměme konečně pospolnou práci v její přirozeně vzniklé formě, jak ji nalézáme na prahu dějin všech kulturních národů.* Zde společenský charakter práce zřejmě není zprostředkován tím, že práce jednotlivcova na sebe bere abstraktní formu obecnosti, čili že jeho výrobek na sebe bere formu všeobecného ekvivalentu. Společenství, které je předpokladem výroby, zabraňuje tomu, aby jednotlivcova práce byla soukromou prací a jeho výrobek soukromým výrobkem; vede

* V poslední době se rozšířil směšný předsudek, že forma *přirozeně vzniklého* pospolného vlastnictví je prý formou specificky slovanskou nebo dokonce výhradně ruskou. Je to praforma, kterou můžeme prokázat u Římanů, Germánů a Keltů; její celý vzorník s nejrůznějšími ukázkami se stále ještě vyskytuje u Indů, i když částečně už v troskách. Podrobnější studium asijských, zvláště indických forem pospolného vlastnictví by dokázalo, jak z různých forem přirozeně vzniklého pospolného vlastnictví vzcházejí různé formy jeho rozkladu. Tak se dají např. různé orginální typy římského a germánského soukromého vlastnictví odvodit z různých forem indického pospolného vlastnictví.

naopak k tomu, že se jednotlivá práce bezprostředně jeví jakožto funkce jednoho článku společenského organismu. Práce, která se zračí ve směnné hodnotě, je předpokládána jakožto práce izolovaného jednotlivce. Společenskou se stává tím, že na sebe bere formu svého bezprostředního protějšku, formu abstraktní obecnosti.

Práci tvořící směnnou hodnotu charakterizuje konečně to, že se společenský vztah osob zračí jaksi převráceně, totiž jako společenský vztah věcí. Jen pokud má jedna užitná hodnota vztah k jiné jakožto směnné hodnotě, má práce různých osob vztah k sobě navzájem jakožto stejná a všeobecná práce. Jestliže je tedy správné, že směnná hodnota je vztah mezi osobami,* musí se dodat: vztah skrytý pod věcnou slupkou. Tak jako libra železa a libra zlata přes své různé fyzické a chemické vlastnosti představují *totéž* kvantum tíže, tak dvě užitné hodnoty zboží, v nichž je obsažena táž pracovní doba, představují *tutéž směnnou hodnotu.* Směnná hodnota se tedy jeví jako přirozená společenská určenost užitných hodnot, jako určenost, jež jim přísluší jakožto věcem a v důsledku níž se v procesu směny nahrazují v určitých kvantitativních poměrech, tvoří ekvivalenty, právě tak jako se jednoduché chemické látky slučují v určitých kvantitativních poměrech, tvoří chemické ekvivalenty. Jen zvyk denního života způsobuje, že se zdá něčím všedním, samozřejmým, že společenský výrobní vztah na sebe bere formu předmětu, takže vztah osob k jejich práci se jeví spíš jako vztah, v němž jsou věci vůči sobě navzájem a vůči osobám. Ve zboží je tato mystifikace ještě velmi jednoduchá. Všichni více či méně nejasně tuší, že vztah zboží jakožto směnných hodnot je spíš vztah osob k jejich vzájemné produktivní činnosti. Ve vyšších výrobních vztazích toto zdání jednoduchosti mizí. Všechny iluze monetárního systému pramení z toho, že na penězích není vidět, že se v nich zračí společenský výrobní vztah, avšak ve formě přírodní věci určitých vlastností. U moderních ekonomů, kteří pohlížejí spatra na iluze monetárního systému, se prozrazuje táž iluze, jakmile zacházejí s vyššími ekonomickými kategoriemi, např. s kapitálem. Chtě

* „La ricchezza è una ragione tra due persone." [„Bohatství je poměr mezi dvěma osobami."] *Galiani*, „Della Moneta", str. 221. Ve sv. III Custodiho sbírky „Scrittori classici Italiani di Economia Politica. Parte moderna", Milán 1803.

nechtě se pak přiznávají k naivnímu údivu: to, o čem si užuž mysleli, že to drží neobratně, ale pevně v rukou jako věc, se jim náhle jeví jako společenský vztah, a naopak, sotvaže to fixovali jako společenský vztah, už se jim to zase pošklebuje jako věc.

Není-li směnná hodnota zboží fakticky nic jiného než vzájemný vztah prací jednotlivců jakožto stejných a všeobecných prací, nic než předmětný výraz specificky společenské formy práce, je tautologií výrok, že práce je *jediným* zdrojem směnné hodnoty a tedy i bohatství, pokud se skládá ze směnných hodnot. Stejnou tautologií je výrok, že přírodní látka jako taková neobsahuje směnnou hodnotu,* protože neobsahuje práci, a že směnná hodnota jako taková neobsahuje přírodní látku. Jestliže však William Petty nazývá „práci otcem bohatství a zemi jeho matkou",[16] nebo biskup Berkeley se táže, „zda nejsou čtyři živly, a lidská práce k tomu, pravým zdrojem bohatství",** nebo jestliže Američan Th. Cooper populárně vysvětluje: „Odděl od bochníku chleba práci na něj vynaloženou, práci pekařovu, mlynářovu, pachtýřovu atd., a co zbude? Pár zrníček divoce rostoucí trávy, neužitečné pro jakoukoli lidskou potřebu"***, pak ve všech těchto názorech nejde o abstraktní práci, která je zdrojem směnné hodnoty, nýbrž o konkrétní práci jakožto zdroj látkového bohatství, zkrátka o práci, pokud skýtá užitné hodnoty. Tím, že předpokládáme, že zboží má užitnou hodnotu, předpokládáme také zvláštní užitečnost, určitou účelnost jím strávené práce; ale tím je z hlediska zboží zároveň vyčerpána všechna pozornost k práci jakožto užitečné práci. U chleba jakožto užitné hodnoty nás zajímají jeho vlastnosti jako potraviny, vůbec ne práce pachtýře, mlynáře, pekaře atd. Kdyby díky nějakému vynálezu odpadlo $^{19}/_{20}$ těchto prací, prokazoval by bochník chleba tutéž službu jako předtím. Kdyby padal hotový z nebe, neztratil by

* „Ve svém přírodním stavu je látka vždy bez hodnoty." *MacCulloch*, „Discours sur l'origine de l'économie politique etc.", přel. Prévost, Ženeva 1825, str. 57. Vidíme, jak vysoko stojí i takový MacCulloch nad fetišismem německých „myslitelů", kteří prohlašují „látku" a ještě asi půltuctu jiných alotrií za prvky hodnoty. Srov. např. *L. Stein*, tamtéž, sv. I, str. 170.

** *Berkeley*, „The Querist", Londýn 1750. „Whether the four elements, and man's labour therein, be not the true source of wealth?"

*** *Th. Cooper*, „Lectures on the Elements of Political Economy", Londýn 1831 (Columbia 1826), str. 99.

ani atom své užitné hodnoty. Zatímco práce tvořící směnnou hodnotu se uskutečňuje ve stejnosti zboží jakožto všeobecných ekvivalentů, uskutečňuje se práce jako účelná produktivní činnost v nekonečné rozmanitosti jejich užitných hodnot. Zatímco práce tvořící směnnou hodnotu je *abstraktně obecná* a *stejná* práce, je práce tvořící užitnou hodnotu konkrétní a zvláštní práce, která se štěpí co do formy a látky v nekonečně různé druhy práce.

Je nesprávné říkat o práci, pokud vytváří užitné hodnoty, že je *jediným* zdrojem jí vytvořeného, totiž látkového bohatství. Protože je to činnost přizpůsobující látky tomu či onomu účelu, potřebuje látku jakožto předpoklad. V různých užitných hodnotách je poměr mezi prací a přírodní látkou velmi různý, avšak užitná hodnota obsahuje vždy nějaký přírodní substrát. Jakožto účelná činnost k osvojení přírodního živlu v té či oné formě je práce přirozenou podmínkou lidské existence, je podmínkou výměny látek mezi člověkem a přírodou, nezávislou na jakýchkoli sociálních formách. Naproti tomu práce tvořící směnnou hodnotu je specificky společenskou formou práce. Například krejčovská práce ve své látkové určenosti jakožto zvláštní produktivní činnost vyrábí kabát, ale ne směnnou hodnotu kabátu. Tu nevyrábí jako krejčovská práce, nýbrž jako abstraktně obecná práce, a ta patří do společenské souvislosti, kterou krejčí nespíchl. Tak vyráběly v antickém domáckém průmyslu ženy kabát, aniž vyráběly směnnou hodnotu kabátu. Práce jako zdroj látkového bohatství byla zákonodárci Mojžíšovi známá stejně dobře jako celnímu úředníkovi Adamu Smithovi.*

Prozkoumejme nyní některá bližší určení, která vyplývají z převádění směnné hodnoty na pracovní dobu.

Jakožto užitná hodnota působí zboží příčinně. Pšenice např. působí jako potravina. Stroj v určitých poměrech nahrazuje práci. Toto působení zboží, díky němuž jedině je užitnou hodnotou, předmětem spotřeby, možno nazvat službou, službou, kterou koná jakožto užitná hodnota. Ale jakožto směnná hodnota se zboží

* F. List, který nikdy nedovedl pochopit rozdíl mezi prací, pokud pomáhá tvořit něco užitečného, užitnou hodnotu, a prací, pokud vytváří určitou společenskou formu bohatství, směnnou hodnotu, ježto chápání vůbec bylo vzdáleno jeho jednostranně praktickému rozumu, viděl proto v moderních anglických ekonomech pouhé plagiátory Mojžíše Egyptského.

vždycky bere jen z hlediska výsledku. Nejde o službu, kterou koná, nýbrž o službu,* která byla vykonána pro ně samé při jeho výrobě. Tak tedy např. směnná hodnota stroje není určena množstvím pracovní doby, kterou tento stroj nahradí, nýbrž množstvím pracovní doby, která byla na něj vynaložena a která je proto nutná k tomu, aby mohl být vyroben nový stroj téhož druhu.

Kdyby proto množství práce nutné k výrobě zboží zůstávalo stálé, byla by jejich směnná hodnota neměnná. Ale snadnost nebo obtížnost výroby se neustále mění. Jestliže produktivní síla práce vzrůstá, pak vyrábí tutéž užitnou hodnotu za kratší dobu. Jestliže produktivní síla práce klesá, pak je k výrobě téže užitné hodnoty zapotřebí více času. Velikost pracovní doby obsažené ve zboží, tedy jeho směnná hodnota, je proto proměnná, stoupá nebo klesá nepřímo úměrně ke stoupání nebo klesání produktivní síly práce. Produktivní síla práce, jíž se používá ve zpracovatelském průmyslu ve stupni, který je předem určen, je v zemědělství a v těžebním průmyslu zároveň podmíněna nekontrolovatelnými přírodními poměry. *Táž* práce poskytne větší nebo menší výtěžek různých kovů podle toho, zda se tyto kovy vyskytují v zemské kůře relativně řidčeji nebo hojněji. *Táž* práce se může v úrodném roce zpředmětňovat ve dvou bušlech pšenice, v neúrodném možná jen v jednom bušlu. Zdá se, že zde vzácnost nebo nadbytek jakožto přírodní poměry určují směnnou hodnotu zboží, protože určují produktivní sílu zvláštní reálné práce vázanou na přírodní poměry.

Různé užitné hodnoty obsahují tutéž pracovní dobu čili tutéž směnnou hodnotu v nestejném objemu. V čím menším objemu své užitné hodnoty — ve srovnání s jinými užitnými hodnotami — obsahuje zboží určité množství pracovní doby, tím větší je jeho *specifická směnná hodnota*. Shledáváme-li, že v různých velmi od sebe vzdálených kulturních epochách jisté užitné hodnoty tvoří řadu specifických směnných hodnot, jež vůči sobě zachovávají ne-li přesně týž číselný poměr, tedy přece jen všeobecný poměr vzájemné

* Chápeme, jakou „službu" musí prokazovat kategorie „služby" (service) ekonomům druhu J. B. Saye a F. Bastiata, jejichž mudrující chytrost, jak správně podotkl už Malthus, všude abstrahuje od specifické určenosti formy ekonomických vztahů.

nadřazenosti a podřazenosti, jako např. zlato, stříbro, měď, železo nebo pšenice, žito, ječmen, oves, pak z toho vyplývá jen to, že postupující rozvoj společenských výrobních sil působí rovnoměrně nebo přibližně rovnoměrně i na pracovní dobu, nutnou k výrobě oněch různých zboží.

Směnná hodnota nějakého zboží se neprojevuje v jeho vlastní užitné hodnotě. Avšak jakožto zpředmětnění všeobecné společenské pracovní doby je užitná hodnota jednoho zboží uváděna ve vztah k užitným hodnotám jiných zboží. Směnná hodnota jednoho zboží se tak projevuje v užitných hodnotách jiných zboží. Ekvivalent je fakticky směnná hodnota jednoho zboží vyjádřená v užitné hodnotě jiného zboží. Řeknu-li např., že jeden loket plátna stojí dvě libry kávy, pak je směnná hodnota plátna vyjádřena v užitné hodnotě kávy, a to v určitém množství této užitné hodnoty. Jakmile je tato proporce dána, mohu hodnotu jakéhokoli množství plátna vyjádřit v kávě. Je jasné, že směnná hodnota nějakého zboží, např. plátna, není vyčerpána v proporci, v níž některé jiné zvláštní zboží, např. káva, tvoří její ekvivalent. Množství všeobecné pracovní doby, které se zračí v lokti plátna, je současně realizováno v nekonečně různých objemech užitných hodnot všech ostatních zboží. V té proporci, v níž užitná hodnota každého jiného zboží představuje stejně velkou pracovní dobu, tvoří ekvivalent pro loket plátna. Směnná hodnota *tohoto jednotlivého zboží* se proto vyjadřuje vyčerpávajícím způsobem jen v nekonečně mnoha rovnicích, v nichž tvoří jeho ekvivalent užitné hodnoty všech ostatních zboží. Jen v součtu těchto rovnic čili v souhrnu všech různých proporcí, v nichž se dá nějaké zboží směnit za každé jiné, je vyčerpávajícím způsobem vyjádřeno jakožto *všeobecný ekvivalent*. Například řada rovnic

1 loket plátna = $^1/_2$ libry čaje,
1 loket plátna = 2 librám kávy,
1 loket plátna = 8 librám chleba,
1 loket plátna = 6 loktům kartounu

může být znázorněna takto:

1 loket plátna = $^1/_8$ libry čaje + $^1/_2$ libry kávy + 2 libry chleba + 1 $^1/_2$ lokte kartounu.

Kdybychom tudíž měli před sebou celý součet rovnic, v nichž se hodnota jednoho lokte plátna vyjadřuje vyčerpávajícím způsobem, mohli bychom jeho směnnou hodnotu znázornit ve formě řady. Tato řada je fakticky nekonečná, protože okruh zboží není nikdy definitivně uzavřen, nýbrž stále se rozšiřuje. Ale protože takto jedno zboží měří svou směnnou hodnotu v užitných hodnotách všech ostatních zboží, měří se naopak směnné hodnoty všech ostatních zboží v užitné hodnotě tohoto jednoho zboží, které se měří v nich.* Vyjadřuje-li se směnná hodnota 1 lokte plátna v $^1/_2$ libry čaje nebo ve 2 librách kávy nebo v 6 loktech kartounu nebo v 8 librách chleba atd., vyplývá z toho, že káva, čaj, kartoun, chleba atd. v témž poměru, v němž se rovnají něčemu třetímu, plátnu, se rovnají mezi sebou, že tedy plátno slouží jako společná míra jejich směnných hodnot. Každé zboží jakožto zpředmětněná všeobecná pracovní doba, tj. určité kvantum všeobecné pracovní doby, vyjadřuje svou směnnou hodnotu postupně v určitých kvantitách užitných hodnot všech ostatních zboží, a směnné hodnoty všech ostatních zboží se naopak měří v užitné hodnotě tohoto jednoho výlučného zboží. Jakožto směnná hodnota je však každé zboží právě tak oním výlučným zbožím, které slouží jako společná míra směnných hodnot všech ostatních zboží, jako je na druhé straně jen jedním z mnoha zboží, v jejichž souboru každé jiné zboží bezprostředně zračí svou směnnou hodnotu.

Velikosti hodnoty nějakého zboží se nijak nedotýká, existuje-li kromě něho málo nebo mnoho zboží jiného druhu. Bude-li však řada rovnic, v nichž se realizuje jeho směnná hodnota, větší nebo menší, to závisí na větší nebo menší rozmanitosti ostatních zboží. Řada rovnic, v nichž se např. zračí hodnota kávy, vyjadřuje sféru její směnitelnosti, hranice, v nichž funguje jakožto směnná hodnota. Směnné hodnotě zboží jakožto zpředmětnění všeobecné společenské pracovní doby odpovídá vyjádření jeho ekvivalentnosti v nekonečně různých užitných hodnotách.

Viděli jsme, že směnná hodnota zboží se mění s kvantitou

* „Je také zvláštností měr, že mají k měřené věci takový poměr, že se to, co je měřeno, stává do jisté míry mírou toho, co měří." *Montanari*, „Della Moneta", str. 41, v Custodiho sbírce, sv. III, Parte Antica.

pracovní doby obsažené bezprostředně v něm samém. Jeho realizovaná, tj. v užitných hodnotách jiných zboží vyjádřená směnná hodnota musí právě tak záviset na poměru, v němž se mění pracovní doba vynaložená na výrobu všech ostatních zboží. Kdyby např. pracovní doba nutná k výrobě jedné měřice pšenice zůstala táž, zatímco pracovní doba nutná k výrobě všech ostatních zboží by se zdvojnásobila, pak by směnná hodnota měřice pšenice, vyjádřená ve svých ekvivalentech, klesla o polovinu. Výsledek by byl prakticky týž, jako kdyby pracovní doba nutná k výrobě měřice pšenice klesla o polovinu a pracovní doba nutná k výrobě všech ostatních zboží zůstala nezměněna. Hodnota zboží je určena proporcí, v níž mohou být vyrobena za tutéž pracovní dobu. Abychom viděli, jakým možným změnám je tato proporce vystavena, předpokládejme dvě zboží, A a B. *Za prvé*: Pracovní doba nutná k výrobě B nechť zůstane nezměněna. V tomto případě směnná hodnota A, vyjádřená v B, klesá nebo stoupá přímo úměrně klesání nebo stoupání pracovní doby nutné k výrobě A. *Za druhé*: Pracovní doba nutná k výrobě A nechť zůstane nezměněna. Směnná hodnota A, vyjádřená v B, klesá nebo stoupá nepřímo úměrně klesání nebo stoupání pracovní doby nutné k výrobě B. *Za třetí*: Pracovní doba nutná k výrobě A i B nechť klesá nebo stoupá ve stejné proporci. Pak zůstává vyjádření ekvivalentnosti A v B nezměněno. Jestliže se vlivem nějaké okolnosti produktivní síla všech prací stejnou měrou sníží, takže k výrobě všech zboží je nutná větší pracovní doba ve stejném poměru, pak by hodnota *všech* zboží stoupla, reálné vyjádření jejich směnné hodnoty by zůstalo nezměněno a skutečného bohatství společnosti by ubylo, protože by potřebovala víc pracovní doby, aby vytvořila tutéž masu užitných hodnot. *Za čtvrté*: Dejme tomu, že pracovní doba nutná k výrobě A i B pro obě stoupá nebo klesá, ale v nestejném stupni, nebo že pracovní doba nutná pro A stoupá, zatímco pracovní doba nutná pro B klesá, nebo naopak. Všechny tyto případy lze jednoduše redukovat na ten případ, že pracovní doba nutná k výrobě jednoho zboží zůstává nezměněna, zatímco u ostatních zboží stoupá nebo klesá.

Směnná hodnota každého zboží se vyjadřuje v užitné hodnotě každého jiného zboží, ať už v celých veličinách, nebo ve zlomcích

této užitné hodnoty. Jakožto směnná hodnota je každé zboží právě tak dělitelné jako sama pracovní doba, která je v něm zpředmětněna. Ekvivalentnost zboží je právě tak nezávislá na jejich fyzické dělitelnosti jakožto užitných hodnot, jako je sčítání směnných hodnot zboží lhostejné vůči tomu, jakými reálnými změnami formy procházejí užitné hodnoty těchto zboží při svém přetavení v *jedno* nové zboží.

Až dosud jsme zkoumali zboží z dvojího hlediska, jako užitnou hodnotu a jako směnnou hodnotu, pokaždé jednostranně. Avšak zboží jakožto zboží je bezprostředně *jednotou* užitné hodnoty a směnné hodnoty; zároveň je zbožím jen ve vztahu k jiným zbožím. *Skutečný* vzájemný vztah zboží je jejich *směnný proces*. A to je společenský proces, do něhož vstupují na sobě nezávislá individua, ale vstupují do něho jen jako majitelé zboží; jejich vzájemné jsoucno je jsoucno jejich zboží, a tak se jeví fakticky jen jako vědomí nositelé směnného procesu.

Zboží *je* užitnou hodnotou, pšenicí, plátnem, diamantem, strojem atd., ale jakožto zboží zároveň *není* užitnou hodnotou. Kdyby bylo užitnou hodnotou pro svého majitele, tj. bezprostředně prostředkem k uspokojení jeho vlastních potřeb, nebylo by zbožím. Pro něj je spíše *neužitnou hodnotou*, totiž pouhým látkovým nositelem směnné hodnoty čili pouhým *prostředkem směny;* jakožto aktivní nositel směnné hodnoty se užitná hodnota stává prostředkem směny. Pro svého majitele je zboží užitnou hodnotou už jen jako směnná hodnota.* Užitnou hodnotou se musí proto teprve stát, především pro druhé. Protože není užitnou hodnotou pro svého vlastního majitele, je užitnou hodnotou pro majitele jiných zboží. Ne-li, pak jeho práce byla neužitečná práce, její výsledek tedy nebyl zbožím. Na druhé straně se zboží musí stát užitnou hodnotou *pro něho samého*, neboť jeho životní prostředky existují mimo ně, v užitných hodnotách jiných zboží. Aby se *stalo* užitnou hodnotou, musí vycházet vstříc zvláštní potřebě, pro niž je předmětem uspokojení. Užitné hodnoty zboží se tedy *stávají* užitnými hodnotami tím, že všestranně mění svá místa, přecházejí z rukou, v nichž jsou prostředkem směny,

* V této určenosti bere směnnou hodnotu Aristoteles (viz místo citované na začátku této kapitoly).

do rukou, v nichž jsou užitnými předměty. Jen tímto všestranným *zcizováním* zboží stává se práce v nich obsažená užitečnou prací. V *procesu* tohoto vzájemného vztahu zboží jakožto užitných hodnot nedostávají zboží žádnou novou ekonomickou formovou určenost. Naopak, mizí i ta formová určenost, která je charakterizovala jako zboží. Například chléb při přechodu z rukou pekaře do rukou spotřebitele nemění své jsoucno jako chléb. Naopak, teprve spotřebitel má k němu vztah jako k užitné hodnotě, jako k této určité potravině, zatímco v pekařových rukou byl chléb nositelem ekonomického vztahu, smyslově nadsmyslovou věcí. Jediná změna formy, kterou zboží prodělávají, když se stávají užitnými hodnotami, je tedy překonání jejich formálního jsoucna, v němž byla neužitnou hodnotou pro svého majitele a užitnou hodnotou pro toho, kdo je neměl. Předpokladem k tomu, aby se zboží stala užitnými hodnotami, je jejich všestranné zcizování, jejich vstupování do směnného procesu, ale jejich jsoucno pro směnu je jejich jsoucnem jakožto směnných hodnot. Aby se tedy uskutečnila jakožto užitné hodnoty, musí se uskutečnit jako směnné hodnoty.

Jestliže se jednotlivé zboží původně jevilo z hlediska užitné hodnoty jako samostatná věc, bylo naproti tomu jako směnná hodnota od počátku zkoumáno ve vztahu ke všem ostatním zbožím. Avšak tento vztah byl jen teoretický, myšlený. Uplatňuje se jen ve směnném procesu. Na druhé straně *je* zboží sice směnnou hodnotou, pokud na ně bylo vynaloženo určité množství pracovní doby, pokud je tedy *zpředmětněnou pracovní dobou*; ale tak, jak je bezprostředně, je jen zpředmětněnou individuální pracovní dobou zvláštního obsahu, a ne *všeobecnou* pracovní dobou. *Není* tedy bezprostředně směnnou hodnotou, nýbrž musí se jí teprve *stát*. Především může být zpředmětněním všeobecné pracovní doby jen natolik, nakolik představuje pracovní dobu v určitém užitečném vynaložení, tedy v nějaké užitné hodnotě. To byla látková podmínka, za níž jedině byla pracovní doba obsažená ve zbožích předpokládána jako všeobecná, společenská pracovní doba. Jestliže se tudíž zboží může stát užitnou hodnotou jen tím, že se uskuteční jako směnná hodnota, může se na druhé straně uskutečnit jako směnná hodnota jen tím, že se ve svém zcizení osvědčuje jako užitná hodnota. Zboží může být jako

užitná hodnota zcizeno jen tomu, pro něhož je užitnou hodnotou, tj. předmětem zvláštní potřeby. Z druhé strany je zcizováno jen za jiné zboží nebo, postavíme-li se na stranu majitele jiného zboží, tento majitel rovněž může své zboží zcizovat, tj. uskutečňovat jen tehdy, když je uvádí do styku se zvláštní potřebou, jejímž předmětem ono zboží je. Při všestranném zcizování zboží jakožto *užitných hodnot* jsou tedy zboží uváděna ve vzájemný vztah podle své látkové různosti jakožto zvláštní věci, které svými specifickými vlastnostmi uspokojují zvláštní potřeby. Ale jako takovéto pouhé užitné hodnoty jsou navzájem lhostejnými existencemi a víceméně k sobě nemají vztah. Jakožto užitné hodnoty mohou být směněny jen ve vztahu ke zvláštním potřebám. Směnitelné jsou však jen jako ekvivalenty, a ekvivalenty jsou jen jako stejná množství zpředmětněné pracovní doby, takže je setřen jakýkoli ohled na jejich přirozené vlastnosti jakožto užitných hodnot a tím také na vztah jednotlivých zboží ke zvláštním potřebám. Jakožto směnná hodnota se uplatňuje zboží naopak tím, že jako ekvivalent libovolně nahrazuje určité množství kteréhokoli jiného zboží, ať už pro majitele jiného zboží užitnou hodnotou je nebo není. Ale pro majitele jiného zboží se stává zbožím jen potud, pokud je pro něho užitnou hodnotou, a pro svého vlastního majitele se stává směnnou hodnotou jen potud, pokud je zbožím pro jiného. Týž vztah tedy má být vztahem zboží jakožto v podstatě stejných, jen kvantitativně různých veličin, má být jejich vzájemnou rovností jakožto materializace všeobecné pracovní doby a má být zároveň jejich vztahem jakožto kvalitativně různých věcí, jakožto zvláštních užitných hodnot pro zvláštní potřeby, zkrátka má být vztahem, který je rozlišuje jako skutečné užitné hodnoty. Ale tato vzájemná rovnost a nerovnost se navzájem vylučují. Tak se nejen ocítáme v bludném kruhu problémů, neboť vyřešení jednoho předpokládá i vyřešení druhého, nýbrž se tu objevuje i celek rozporných požadavků, neboť splnění jedné podmínky je bezprostředně vázáno na splnění jejího opaku.

Směnný proces zboží musí být jak rozvinutím, tak řešením těchto rozporů, které se v něm ovšem nemohou zračit v této jednoduché podobě. Viděli jsme jen, jak jsou zboží sama uváděna ve vzájemný vztah jakožto užitné hodnoty, tj. jak zboží vystupují

jakožto užitné hodnoty *uvnitř* směnného procesu. Naproti tomu směnná hodnota, jak jsme ji dosud zkoumali, tu byla pouze v naší abstrakci, nebo chcete-li, v abstrakci jednotlivého majitele zboží, jemuž zboží leží jakožto užitná hodnota na skladě a jakožto směnná hodnota na svědomí. Ale uvnitř směnného procesu musí být zboží sama přítomna pro sebe navzájem nejen jako užitné hodnoty, nýbrž jako směnné hodnoty, a toto jejich jsoucno se musí jevit jako jejich vlastní vzájemný vztah. Obtíž, na kterou jsme především narazili, byla v tom, že má-li se zboží zračit jako směnná hodnota, jako zpředmětněná práce, musí být napřed jakožto užitná hodnota zcizeno, musí se dostat k člověku, zatímco jeho zcizení jakožto užitné hodnoty předpokládá naopak jeho jsoucno jakožto směnné hodnoty. Ale dejme tomu, že tato obtíž je vyřešena. Dejme tomu, že zboží odložilo svou zvláštní užitnou hodnotu a splnilo jejím zcizením látkovou podmínku být společensky užitečnou prací, a ne jen zvláštní jednotlivcovou prací pro něho samého. Tak se musí stát ve směnném procesu směnnou hodnotou, všeobecným ekvivalentem, zpředmětněnou všeobecnou pracovní dobou pro ostatní zboží a nesmí už mít jen omezené působení zvláštní užitné hodnoty, nýbrž bezprostřední schopnost zračit se ve všech užitných hodnotách jako svých ekvivalentech. Každé zboží je však zboží *jako takové*, které se takto zcizením své zvláštní užitné hodnoty musí jevit jako přímá materializace všeobecné pracovní doby. Na druhé straně však ve směnném procesu stojí proti sobě jen zvláštní zboží, práce soukromých individuí, ztělesněné ve zvláštních užitných hodnotách. Všeobecná pracovní doba sama je abstrakce, která jako taková pro zboží neexistuje.

Prozkoumáme-li souhrn rovnic, v nichž se směnná hodnota zboží vyjadřuje reálně, například:

1 loket plátna = 2 librám kávy,
1 loket plátna = $^1/_2$ libry čaje,
1 loket plátna = 8 librám chleba atd.,

říkají nám tyto rovnice jen to, že všeobecná, společenská pracovní doba stejné velikosti se zpředmětňuje v 1 lokti plátna, 2 librách kávy, $^1/_2$ libry čaje atd. Ale ve skutečnosti se individuální práce,

které se zračí v těchto zvláštních užitných hodnotách, stávají všeobecnou a v této formě společenskou prací jen tím, že se skutečně navzájem směňují úměrně k trvání práce v nich obsažené. Společenská pracovní doba existuje v těchto zbožích, abychom tak řekli, jen latentně a projevuje se teprve v jejich směnném procesu. Nevychází se z práce individuí jakožto společenské práce, nýbrž naopak ze zvláštních prací soukromých individuí, prací, které se osvědčují jako všeobecná společenská práce teprve ve směnném procesu tím, že je rušen jejich původní charakter. Všeobecně společenská práce není tedy hotovým předpokladem, nýbrž výsledkem, který teprve nastává. A tak se objevuje nová obtíž, že zboží na jedné straně musí vstupovat do směnného procesu jako zpředmětněná všeobecná pracovní doba, na druhé straně však zpředmětnění pracovní doby individuí jakožto všeobecné pracovní doby je samo jen produktem směnného procesu.

Každé zboží má zcizením své užitné hodnoty, tedy své původní existence, nabýt své odpovídající existence jakožto směnné hodnoty. Zboží musí proto ve směnném procesu svou existenci rozdvojit. Na druhé straně jeho druhá existence jakožto směnné hodnoty může být sama jen nějakým jiným zbožím, protože ve směnném procesu stojí proti sobě jen zboží. Jak znázornit zvláštní zboží bezprostředně jako *zpředmětněnou všeobecnou* pracovní dobu, nebo, což je totéž, jak dát individuální pracovní době, která je zpředmětněna ve zvláštním zboží, bezprostředně charakter všeobecnosti? Reálný výraz směnné hodnoty nějakého zboží, tj. každého zboží jakožto všeobecného ekvivalentu, se zračí v nekonečném součtu rovnic, jako:

1 loket plátna = 2 librám kávy,
1 loket plátna = $^1/_2$ libry čaje,
1 loket plátna = 8 librám chleba,
1 loket plátna = 6 loktům kartounu,
1 loket plátna = atd.

Toto znázornění bylo teoretické, pokud zboží jakožto určité množství zpředmětněné všeobecné pracovní doby bylo pouze *myšleno*. Jsoucno nějakého zvláštního zboží jako všeobecného ekvivalentu se

stává z pouhé abstrakce *společenským* výsledkem směnného procesu samého prostým obrácením hořejší řady rovnic. Tady např.:

2 libry kávy = 1 loktu plátna,
$^1/_2$ libry čaje = 1 loktu plátna,
8 liber chleba = 1 loktu plátna,
6 loket kartounu = 1 loktu plátna.

Tím, že káva, čaj, chléb, kartoun, zkrátka všechna zboží vyjadřují pracovní dobu, která je v nich obsažena, v plátně, rozvíjí se naopak směnná hodnota plátna ve všech ostatních zbožích jakožto jeho ekvivalentech a pracovní doba zpředmětněná v něm samém se stává bezprostředně všeobecnou pracovní dobou, která se stejně tak zračí v různých objemech všech ostatních zboží. Plátno se tu stává *všeobecným ekvivalentem* v důsledku *všestranného působení* všech ostatních zboží na ně. Jakožto směnná hodnota se každé zboží stalo mírou hodnot všech ostatních zboží. Zde naopak tím, že všechna zboží měří svou směnnou hodnotu v jednom zvláštním zboží, stává se toto výlučné zboží adekvátním jsoucnem směnné hodnoty, jejím jsoucnem jakožto všeobecného ekvivalentu. Naproti tomu nekonečná řada nebo nekonečně mnoho rovnic, v nichž se zračila směnná hodnota každého zboží, se smršťuje v jedinou rovnici pouze o dvou členech. 2 libry kávy = 1 loktu plátna je nyní vyčerpávajícím výrazem směnné hodnoty kávy, protože plátno se v tomto výrazu jeví bezprostředně jako ekvivalent pro určité kvantum každého jiného zboží. Uvnitř směnného procesu jsou tedy nyní zboží pro sebe navzájem, čili jeví se sobě navzájem jakožto směnné hodnoty ve formě plátna. To, že všechna zboží jakožto směnné hodnoty jsou ve vzájemném vztahu jen jako různá kvanta zpředmětněné všeobecné pracovní doby, jeví se nyní tak, že jakožto směnné hodnoty představují jen různá kvanta *téhož* předmětu, plátna. Proto se všeobecná pracovní doba sama jeví jako zvláštní věc, jako zboží vedle všech ostatních zboží a mimo ně. Ale zároveň je rovnice, v níž se jedno zboží pro druhé zrací jako směnná hodnota, např. 2 libry kávy = 1 loktu plátna, i vzájemnou rovností, jež se má teprve uskutečnit. Jen svým zcizením jakožto užitné hodnoty, které závisí na tom, zda se ve směnném procesu osvědčí jako předmět

nějaké potřeby, přeměňuje se zboží skutečně ze svého jsoucna kávy ve své jsoucno plátna, bere tak na sebe formu všeobecného ekvivalentu a stává se skutečně směnnou hodnotou pro všechna ostatní zboží. Naopak tím, že se všechna zboží svým zcizením jakožto užitných hodnot přeměňují v plátno, stává se plátno přeměněným jsoucnem všech ostatních zboží, a jen jako výsledek této přeměny všech ostatních zboží v plátno stává se plátno bezprostředně *zpředmětněním všeobecné pracovní doby*, tj. produktem všestranného zcizení, zrušení individuálních prací. Jestliže zboží takto zdvojují svou existenci, aby se mohla jevit pro sebe navzájem jako směnné hodnoty, zdvojuje zboží vyloučené jako všeobecný ekvivalent svou užitnou hodnotu. Mimo svou zvláštní užitnou hodnotu jako zvláštního zboží dostává všeobecnou užitnou hodnotu. Tato jeho užitná hodnota je sama formovou určeností, tj. vzchází ze specifické úlohy, kterou hraje ve směnném procesu v důsledku všestranného působení ostatních zboží na ně. Užitná hodnota každého zboží jakožto předmět zvláštní potřeby má různou hodnotu v různých rukou, např. má jinou hodnotu v rukou toho, kdo je zcizuje, jinou v rukou toho, kdo si je přivlastňuje. Zboží vyloučené jako všeobecný ekvivalent je nyní předmětem všeobecné potřeby vyrůstající ze směnného procesu samého a má pro každého tutéž užitnou hodnotu — je nositelem směnné hodnoty, všeobecným směnným prostředkem. Tak je v jednom zboží vyřešen rozpor, který je obsažen ve zboží jako takovém, totiž že je jako zvláštní užitná hodnota zároveň všeobecným ekvivalentem a tudíž užitnou hodnotou pro každého, všeobecnou užitnou hodnotou. Zatímco tedy všechna ostatní zboží nyní představují svou směnnou hodnotu jako myšlenou rovnici s výlučným zbožím, která má být teprve realizována, jeví se užitná hodnota tohoto výlučného zboží, jakkoli reálná, v procesu samém jako pouhé formové jsoucno, které musí být teprve realizováno přeměnou ve skutečné užitné hodnoty. Původně se zboží jevilo jako zboží vůbec, jako všeobecná pracovní doba zpředmětněná ve zvláštní užitné hodnotě. Ve směnném procesu vstupují všechna zboží ve vztah k výlučnému zboží jako ke zboží vůbec, ke zboží *jako takovému*, ke jsoucnu všeobecné pracovní doby ve zvláštní užitné hodnotě. Jakožto *zvláštní* zboží mají proto protikladný vztah

k jednomu zvláštnímu zboží jakožto *všeobecnému zboží.** To, že tedy majitelé zboží mají vzájemný vztah ke svým pracím jako ke všeobecné společenské práci, se jeví tak, že mají ke svým zbožím vztah jakožto ke směnným hodnotám, vzájemný vztah zboží jakožto směnných hodnot se jeví ve směnném procesu jako jejich všestranný vztah k jednomu zvláštnímu zboží jakožto adekvátnímu výrazu jejich směnné hodnoty, což se obráceně zase jeví jako specifický vztah tohoto zvláštního zboží ke všem ostatním zbožím, a proto jako určitý, jaksi přirozeně vzniklý společenský charakter věci. Zvláštní zboží, které takto představuje adekvátní jsoucno směnné hodnoty všech zboží, čili směnná hodnota různých zboží jakožto zvláštní, výlučné zboží, to jsou — *peníze*. Peníze jsou krystalizace směnné hodnoty zboží, kterou zboží vytvářejí ve směnném procesu samém. Zatímco tedy uvnitř směnného procesu se zboží stávají navzájem *užitnými hodnotami*, přičemž stírají veškerou formovou určenost a vstupují ve vzájemný vztah ve své bezprostřední látkové podobě, musí, mají-li se navzájem jevit jako *směnné hodnoty*, na sebe vzít novou formovou určenost, musí jít dál a vytvořit peníze. Peníze nejsou symbolem, právě tak jako není symbolem jsoucno užitné hodnoty jakožto zboží. To, že společenský výrobní vztah se jeví jako předmět, který je mimo individua, a že určité vztahy, ve které tato individua vstupují ve výrobním procesu svého společenského života, se jeví jako specifické vlastnosti věci, toto převrácení a tato nikoli vymyšlená, nýbrž prozaicky reálná mystifikace charakterizuje všechny společenské formy práce vytvářející směnnou hodnotu. V penězích se projevuje jen nápadněji než ve zboží.

Nutné fyzické vlastnosti zvláštního zboží, v němž má vykrystalizovat peněžní bytí všech zboží, pokud vyplývají bezprostředně z přirozenosti směnné hodnoty, jsou libovolná dělitelnost, stejnotvárnost dílů a bezrozdílnost všech exemplářů tohoto zboží. Jakožto materializace všeobecné pracovní doby musí být toto zvláštní zboží materializací stejnorodou a schopnou představovat jen kvantitativní rozdíly. Jinou nezbytnou vlastností je trvanlivost jeho užitné hodnoty, protože musí vytrvat ve směnném procesu. Vzácné kovy

* Marxova poznámka v jeho vlastním exemplář: „Tentýž výraz nacházíme u Genovesiho."

mají tyto vlastnosti ve vysokém stupni. Protože peníze nejsou produktem úvahy nebo dohody, nýbrž jsou vytvářeny instinktivně ve směnném procesu, vykonávala funkci peněz střídavě velmi různá, víceméně nevhodná zboží. Nutnost, která se objevila na jistém stupni vývoje směnného procesu, polárně rozdělit určení směnné a užitné hodnoty mezi zboží, takže jedno zboží např. figuruje jako směnný prostředek, zatímco jiné je zcizováno jako užitná hodnota, nese s sebou, že úlohu peněz hraje zprvu všude nahodile jedno nebo i více zboží nejvšeobecnější užitné hodnoty. Nejsou-li předmětem nějaké bezprostřední potřeby, zajišťuje jim jejich jsoucno jakožto látkově nejvýznačnější součásti bohatství všeobecnější charakter než ostatním užitným hodnotám.

Bezprostřední výměnný obchod, prvotní forma směnného procesu, představuje spíš začínající přeměnu užitných hodnot ve zboží než přeměnu zboží v peníze. Směnná hodnota nedostává samostatnou podobu, nýbrž je ještě bezprostředně vázána na užitnou hodnotu. To se projevuje dvojím způsobem. Výroba sama v celé své struktuře je zaměřena na užitnou, a ne na směnnou hodnotu, a proto jen v té části, která tvoří přebytek nad to, čeho je zapotřebí pro spotřebu, přestávají tu užitné hodnoty být užitnými hodnotami a stávají se prostředky směny, zbožím. Na druhé straně se stávají zbožími jen uvnitř hranic bezprostřední užitné hodnoty, i když jsou polárně rozdělena, takže zboží, která mají majitelé zboží směnit, musí být užitnými hodnotami pro oba, ale každé z nich musí být užitnou hodnotou pro toho, kdo je nemá. Směnný proces zboží se vskutku původně neobjevuje v lůně přirozeně vzniklých společenství,* nýbrž tam, kde končí, na jejich hranicích, na těch málo bodech, kde vstupují ve styk s jinými společenstvími. Zde začíná výměnný obchod a odtud se odráží do nitra společenství, na něž působí rozkladně. Zvláštní užitné hodnoty, které se ve výměnném obchodu mezi různými společenstvími stávají zbožím, jako otroci, dobytek, kovy, tvoří proto nejčastěji první peníze uvnitř těchto

* Aristoteles připomíná totéž o soukromé rodině jako původním společenství. Ale původní formou rodiny je kmenová rodina, z jejíhož historického rozkladu se teprve vyvíjí soukromá rodina. „Neboť v původním společenství (tím je však rodina) zřejmě jí (totiž směny) nebylo vůbec zapotřebí." (Tamtéž.)

společenství. Viděli jsme, jak se směnná hodnota zboží zračí jako směnná hodnota ve stupni o to vyšším, čím delší je řada jeho ekvivalentů čili čím *větší* je sféra směny pro toto zboží. Postupné rozšiřování výměnného obchodu, větší počet směn a větší rozmanitost zboží přicházejících do výměnného obchodu rozvíjí proto zboží jakožto směnnou hodnotu, požaduje naléhavě vytvoření peněz, a tím působí rozkladně na bezprostřední výměnný obchod. Ekonomové obvykle vyvozují peníze z vnějších obtíží, na něž naráží rozšířený výměnný obchod, ale přitom zapomínají, že tyto obtíže vyvěrají z rozvinutí směnné hodnoty a tudíž společenské práce jakožto všeobecné práce. Např.: Zboží nejsou jakožto užitné hodnoty libovolně dělitelné, což mají být jakožto směnné hodnoty. Nebo zboží osoby A může být užitnou hodnotou pro osobu B, přičemž zboží osoby B není užitnou hodnotou pro osobu A. Nebo se může stát, že majitelé zboží potřebují svá zboží, jež mají být navzájem směněna a jsou nedělitelná, v nestejných hodnotových proporcích. Jinými slovy, pod záminkou, že zkoumají prostý výměnný obchod, ujasňují si ekonomové jisté stránky rozporu, který je zahalen jsoucnem zboží jakožto bezprostřední jednoty užitné a směnné hodnoty. Na druhé straně pak důsledně lpějí na výměnném obchodu jakožto adekvátní formě směnného procesu zboží, který prý je jen spojen s jistým technickým nepohodlím, k jehož odstranění byly mazaně vymyšleny peníze. Z tohoto zcela povrchního stanoviska prohlásil proto kterýsi duchaplný anglický ekonom zcela správně, že peníze jsou prý pouhým materiálním nástrojem, jako loď nebo parní stroj, ne však znázorněním nějakého společenského výrobního vztahu, a proto nejsou ekonomickou kategorií. Pojednává se o nich tedy neprávem v politické ekonomii, která fakticky nemá nic společného s technologií.*

Ve světě zboží se už předpokládá rozvinutá dělba práce, či spíše se bezprostředně zračí v rozmanitosti užitných hodnot, které proti sobě vystupují jako zvláštní zboží a v nichž vězí právě tak

* „Peníze jsou ve skutečnosti jen nástrojem k provádění koupě a prodeje" (ale co rozumíte, prosím vás, pod koupí a prodejem?) „a jejich zkoumání netvoří součást politické ekonomie o nic víc než zkoumání lodí nebo parních strojů nebo kteréhokoli jiného nástroje užívaného k usnadnění výroby a rozdělení bohatství." (*Th. Hodgskin*, „Popular Political Economy etc.", Londýn 1827, str. 178, 179.)

rozmanité druhy práce. *Dělba práce* jakožto totalita všech zvláštních produktivních způsobů zaměstnání je celková podoba společenské práce, zkoumáme-li ji po její látkové stránce, jakožto práci vyrábějící užitné hodnoty. Jako taková však existuje ze stanoviska zboží a uvnitř směnného procesu jen ve svém výsledku, ve zvláštnostech zboží samých.

Směna zboží je proces, v němž společenská výměna látek, tj. směna zvláštních výrobků soukromých individuí, je zároveň vytvářením určitých společenských výrobních vztahů, do nichž individua při této výměně látek vstupují. Vzájemné vztahy zboží, mající charakter procesu, krystalizují jako rozdílná určení všeobecného ekvivalentu, a tak je směnný proces zároveň procesem tvorby peněz. Celek tohoto procesu, který se jeví jako průběh různých procesů, je *oběh*.

A. K DĚJINÁM ROZBORU ZBOŽÍ

Rozbor zboží na práci v dvojí formě, užitné hodnoty na reálnou práci čili účelně produktivní činnost, směnné hodnoty na pracovní dobu čili stejnou společenskou práci, to je konečný kritický výsledek více než půldruhého století bádání klasické politické ekonomie, která začíná v Anglii Williamem Pettym, ve Francii Boisguillebertem* a končí v Anglii Ricardem, ve Francii Sismondim.

Petty redukuje užitnou hodnotu na práci, aniž se mýlí, pokud jde o přirozenou podmíněnost její tvořivé síly. Skutečnou práci chápe ihned v její celkové společenské podobě, jako *dělbu práce***.

* Srovnávací práce o spisech a osobnostech Pettyho a Boisguilleberta, nehledě na jasné světlo, které by vrhla na sociální protiklad Anglie a Francie ke konci 17. a na počátku 18. století, by bylo genetickým zobrazením národního kontrastu mezi anglickou a francouzskou politickou ekonomií. Týž kontrast se opakuje a vrcholí v Ricardovi a Sismondim.

** Petty vyložil *dělbu práce* také jako produktivní sílu, a to velkoryseji než Adam Smith. Viz „An essay concerning the multiplication of mankind etc.", 3. vyd., 1686, str. 35, 36. Ukazuje zde výhody dělby práce pro výrobu nejen na výrobě kapesních hodinek, jak to později učinil Adam Smith na výrobě jehly, nýbrž zároveň i zkoumáním jednoho města a celé země z hlediska velkých továrních závodů. „Spectator"[17] ze 26. listopadu 1711 se odvolává na tuto „illustration of the admirable Sir William Petty" [výklad obdivuhodného sira Williama Pettyho].

Tento názor o zdroji látkového bohatství nezůstává, tak jako např. u jeho současníka Hobbese, víceméně neplodným, nýbrž dovádí ho k *politické aritmetice*, první formě, v níž se politická ekonomie vyděluje jako samostatná věda. Avšak směnnou hodnotu pojímá tak, jak se *jeví* ve směnném procesu zboží, jako peníze, a peníze samy jako existující zboží, jako zlato a stříbro. Protože je v zajetí představ monetárního systému, prohlašuje zvláštní druh reálné práce, jíž se dobývá zlato a stříbro, za práci tvořící směnnou hodnotu. Domnívá se opravdu, že buržoazní práce nemusí vyrábět bezprostřední užitnou hodnotu, nýbrž zboží, užitnou hodnotu, která je s to v důsledku svého zcizení ve směnném procesu se jevit jako zlato a stříbro, tj. jako peníze, tj. jako směnná hodnota, tj. jako zpředmětněná všeobecná práce. Jeho příklad však názorně ukazuje, že poznání práce jako zdroje látkového bohatství nikterak nevylučuje nepochopení určité společenské formy, v níž je práce zdrojem směnné hodnoty.

Boisguillebert zase redukuje, ne-li vědomě, tedy fakticky směn-

MacCulloch se tedy mylně domnívá, že „Spectator" zaměňuje Pettyho s některým o 40 let mladším spisovatelem. Viz *MacCulloch*, „The Literature of Political Economy, a classified catalogue", Londýn 1845, str. 102. Petty se považuje za zakladatele nové vědy. Jeho metoda, jak praví, je „netradiční". Místo aby splétal řadu komparativů a superlativů a spekulativních argumentů, bere prý si za úkol mluvit in terms of number, weight or measure [v číslech, váhách a mírách], používat jedině argumentů odvozených ze smyslové zkušenosti a zkoumat jen takové příčiny, as have visible foundations in nature [které mají viditelné základy v přírodě]. Jiným chce přenechat zkoumání příčin, které závisí na mutable minds, opinions, appetites and passions of particular men [měnlivých názorech, míněních, přáních a vášních jednotlivců]. („Political Arithmetic etc.", Londýn 1699. Preface [Předmluva].) Jeho geniální smělost se projevuje např. v návrhu, aby všechno obyvatelstvo a všechny movitosti z Irska a severního Skotska byly přestěhovány do jiných částí Velké Británie. Tím by se ušetřila pracovní doba, která rozmnožuje produktivní sílu práce a „král a jeho poddaní by se stali bohatšími a silnějšími" („Political Arithmetic", kap. 4 [str. 225]). Nebo v té kapitole své politické aritmetiky, v níž v době, kdy Holandsko stále ještě hrálo převážně úlohu obchodního národa a Francie, jak se zdálo, se stávala panující obchodní mocností, dokazuje, že Anglie je povolána dobýt světový trh: „That the king of England's subjects have stock competent and convenient to drive the trade of the whole commercial world" [„že poddaní anglického krále mají dostatečný a vhodný kapitál, aby provozovali obchod celého obchodního světa"] (tamtéž, kap. 10 [str. 272]); „That the impediments of England's greatness are but contingent and removeable" [„že překážky velikosti Anglie jsou jen náhodné a odstranitelné"] (str. 247 n.). Všechny jeho spisy jsou prosyceny originálním humorem. Tak např. ukazuje, že se to stalo zcela přirozeným způsobem, když Holandsko, které bylo tehdy pro anglické ekonomy stejně příkladnou zemí,

nou hodnotu zboží na pracovní dobu tím, že určuje „pravou hodnotu" (la juste valeur) správnou proporcí, v níž je pracovní doba individuí rozdělena mezi zvláštní průmyslová odvětví, a svobodnou konkurenci líčí jako společenský proces, který onu správnou proporci vytváří. Ale současně a v kontrastu s Pettym útočí fanaticky na peníze, které tím, že vstoupily do směny zboží, porušují její přirozenou rovnováhu čili harmonii, a jako fantastický Moloch žádají za oběť veškeré přirozené bohatství. I když na jedné straně tato polemika proti penězům souvisí s určitými historickými okolnostmi, protože Boisguillebert brojí proti slepě ničivé chtivosti zlata u dvora Ludvíka XIV., jeho nájemců daní a jeho šlechty,* zatímco Petty velebí chtivost zlata jako účinnou hnací sílu, která podněcuje národ k průmyslovému vývoji a k dobytí světového trhu, proráží zde přece zároveň na povrch hlubší zásadní protiklad,

jakou je dnes pro kontinentální ekonomy Anglie, dobylo světový trh „without such angelical wits and judgments, as some attribute to the Hollanders" [„bez onoho andělského důvtipu a rozumu, který bývá přisuzován Holanďanům"] (tamtéž, str. 175, 176). Hájí svobodu svědomí jako podmínku obchodu, „protože pak chudí jsou pilní a dívají se na práci a horlivost jako na povinnost vůči bohu, pokud jen se jim dovoluje, aby se domnívali, že oni, kteří mají méně bohatství, mají víc vtipu a rozumu v božských věcech, což považují za speciální vlastnictví chudých". Obchod proto nemá být „pevně připoután k nějakému určitému náboženství, ale spíš vždy na heterodoxní část obyvatelstva" (tamtéž, str. 183—186). Přimlouvá se za zvláštní veřejné dávky ve prospěch darebáků, protože pro publikum prý je lepší, zdaní-li se samo ve prospěch darebáků, než dá-li se od nich zdaňovat (tamtéž, str. 199). Naproti tomu zavrhuje daně, jež přenášejí bohatství z pracovitých rukou na takové, které „nic nedělají, než že jen jedí, pijí, zpívají, hrají, tančí a *provozují metafyziku*" [tamtéž, str. 198]. Pettyho spisy jsou takřka knihkupeckými raritami, najdou se semtam jen ve starých špatných vydáních, což je tím podivnější, že William Petty je nejen otcem anglické politické ekonomie, nýbrž zároveň i předkem Henry Pettyho alias markýze Lansdowna, nestora anglických whigů. Rodina Lansdownů by však nemohla uspořádat souborné vydání Pettyho děl, aniž by je uvedla jeho životopisem, a tu platí to, co platí o „origines" [„počátcích"] převážné části velkých rodin whigů, the less said of them the better [čím méně se o nich mluví, tím lépe]. Smělý v myšlení, ale naprosto frivolní vojenský lékař, který byl stejně schopen rabovat v Irsku pod záštitou Cromwellovou, jako vyškemrat si na Karlu II. titul baroneta nutný k rabování, je rodokmen sotva vhodný k tomu, aby byl vystaven na odiv veřejnosti. Nadto se Petty ve většině svých spisů, které vydal za svého života, snaží dokázat, že rozkvět Anglie spadá do doby Karla II., a to je heterodoxní názor u dědičných vykořisťovatelů „glorious revolution" [„slavné revoluce"].

* V protikladu k „finančnímu černému umění" tehdejší doby praví Boisguillebert: „Finanční umění není nic jiného než prohloubená znalost zájmů zemědělství a obchodu." („Le détail de la France", 1697. „Economistes financiers du XVIII. siècle", vyd. Eugène Daira, Paříž 1843, sv. I, str. 241.)

který se opakuje jako ustavičný kontrast mezi ryze anglickou a ryze francouzskou* ekonomií. Bouisguillebert přihlíží fakticky jen k látkovému obsahu bohatství, k užitné hodnotě, požitku** a zkoumá buržoazní formu práce, výrobu užitných hodnot jakožto zboží a směnný proces zboží jako přirozenou společenskou formu, v níž individuální práce dosahuje onoho účelu. Proto tam, kde se setkává se specifickým charakterem buržoazního bohatství, jako u peněz, domnívá se, že jde o pronikání dravých cizích elementů, a rozhorluje se proti buržoazní práci v jedné formě, zatímco ji zároveň utopicky velebí v jiné formě.*** Boisguillebert je nám důkazem, že lze pojednávat o pracovní době jakožto míře velikosti hodnot zboží, přestože se práce zpředmětněná ve směnné hodnotě zboží a měřená dobou zaměňuje s bezprostřední přirozenou činností individuí.

První uvědomělý, téměř triviálně jasný rozbor směnné hodnoty na pracovní dobu nacházíme u muže z Nového světa, kde buržoazní výrobní vztahy, importované současně se svými nositeli, rychle vyrazily z půdy, která nedostatek historické tradice vyvažovala přebytkem humusu. Tímto mužem je *Benjamin Franklin*, který ve své práci z mládí, napsané roku 1729 a dané do tisku roku 1731, formuloval základní zákon moderní politické ekonomie.† Prohlašuje za nutné hledat nějakou jinou míru hodnot než vzácné kovy. Touto mírou je prý práce.

„Prací lze měřit hodnotu stříbra stejně dobře jako hodnotu všech ostatních věcí. Dejme tomu např., že nějaký muž se zabývá výrobou obilí, zatímco druhý kope a čistí stříbro. Ke konci roku nebo po nějakém jiném určitém časovém ob-

* Nikoli *románskou* ekonomií, neboť u Italů z obou škol, neapolské i milánské, se opakuje protiklad anglické a francouzské ekonomie, zatímco Španělé rané epochy jsou buď ryzími merkantilisty, a modifikovanými merkantilisty jako Ustáriz, nebo jako Jovellanos (viz jeho „Obras", Barcelona 1839–1840) zaujímají s Adamem Smithem „zlatý střed".

** „Opravdové bohatství... je plné užívání nejen životních potřeb, nýbrž i přebytku a všeho, co může lahodit smyslům." (*Boisguillebert*, „Dissertation sur la nature de la richesse etc.", tamtéž, str. 403.) Avšak zatímco Petty byl frivolní, rabování chtivý a bezcharakterní dobrodruh, Boisguillebert, ačkoli byl jedním z intendantů Ludvíka XIV., zastával se právě tak duchaplně a směle potlačovaných tříd.

*** Francouzský socialismus v podobě Proudhonově trpí týmž národním dědičným zlem.

† *Franklin, B.*, „The Works of etc.", vyd. J. Sparks, sv. II, Boston 1836: „A modest inquiry into the nature and necessity of a paper currency."

dobí je plný produkt obilí a stříbra přirozenou cenou pro sebe navzájem, a jestliže jeden činí 20 bušlů a druhý 20 uncí, pak jedna unce stříbra má hodnotu práce vynaložené na výrobu jednoho bušlu obilí. Jestliže však jeden z těchto mužů, protože se objeví bližší, přístupnější a vydatnější doly, může nyní vyrábět 40 uncí tak snadno jako dříve 20 a k výrobě 20 bušlů obilí je nutná táž práce jako dříve, pak nebudou 2 unce stříbra mít o nic větší hodnotu než táž práce vynaložená na výrobu jednoho bušlu obilí, a bušl, který dříve stál 1 unci, bude nyní caeteris paribus* stát 2. Tak je třeba oceňovat bohatství země podle *kvantity práce*, kterou jsou s to její obyvatelé koupit."**

Pracovní doba se u Franklina okamžitě jeví ekonomisticky jednostranně jakožto míra hodnot. Přeměna skutečných výrobků ve směnné hodnoty se rozumí sama sebou, a proto jde jen o nalezení míry pro velikost jejich hodnot.

„Protože obchod," říká, „není nic jiného než výměna práce za práci, je hodnota všech věcí nejsprávněji oceňována prací."***

Dosadíme-li tu místo slova práce skutečnou práci, odhalíme okamžitě směšování práce v jedné formě s prací v jiné formě. Protože obchod např. záleží ve směně obuvnické práce, hornické práce, přadlácké práce, malířské práce atd., bude hodnota bot nejsprávněji oceněna v malířské práci? Franklin se naproti tomu domníval, že hodnota bot, důlních produktů, příze, obrazů atd. je určena abstraktní prací, která nemá žádnou zvláštní kvalitu a je tudíž měřitelná pouze kvantitativně.† Protože však práci obsaženou ve směnné hodnotě nevykládá jako abstraktně obecnou společenskou práci, vznikající z všestranného zcizování individuálních prací, nutně nechápe peníze jakožto bezprostřední formu existence této zcizené práce. Peníze a práce tvořící směnnou hodnotu nemají pro něho proto žádnou vnitřní spojitost, nýbrž peníze jsou spíše nástroj vnesený do směny zvenčí pro technické pohodlí.†† Franklinův

* – za jinak stejných okolností. (*Pozn. red.*)

** Tamtéž, str. 265. „Thus the riches of a country areto be valued by the quantity of labour its inhabitants are able to purchase."

*** „Trade in general being nothing else but the exchange of labour for labour, the value of all things is, as I have said before, most justly measured by labour" (tamtéž, str. 267).

† Tamtéž, „Remarks and facts relative to the American paper money", 1764.

†† Viz „Papers on American Politics"; „Remarks and facts relative to the American paper money", 1764 (tamtéž).

rozbor směnné hodnoty neměl bezprostřední vliv na všeobecný vývoj vědy, protože pojednával jen o jednotlivých otázkách politické ekonomie při určitých praktických podnětech.

Protiklad mezi skutečnou užitečnou prací a prací vytvářející směnnou hodnotu hýbal Evropou po celé 18. století ve formě problému: který zvláštní druh skutečné práce je zdrojem buržoazního bohatství? Tak se předpokládalo, že ne každá práce, která se uskutečňuje v užitných hodnotách nebo poskytuje výrobky, už tím bezprostředně vytváří bohatství. Avšak pro fyziokraty, právě tak jako pro jejich odpůrce, je palčivou spornou otázkou ani ne tak to, která práce vytváří *hodnotu*, jako spíš to, která práce vytváří *nadhodnotu*. Pojednávají tedy o problému v komplikované formě, dříve než jej vyřešili v jeho elementární formě, jako vůbec historický vývoj všech věd vede teprve spoustou vzájemně se křížících cest a oklik k jejich skutečným východiskům. Na rozdíl od jiných stavitelů rýsuje věda nejen vzdušné zámky, nýbrž staví dokonce jednotlivá obytná poschodí budovy, dříve než k ní položí základy. Ale nebudeme déle prodlévat u fyziokratů, přejdeme celou řadu italských ekonomů, kteří se víceméně bystrými nápady těsně přibližují správnému rozboru zboží,* a obrátíme se hned k prvnímu Britovi, který zpracoval souborně systém buržoazní ekonomie, siru *Jamesu Steuartovi*.** Tak jako se u něho abstraktní kategorie politické ekonomie jeví ještě v procesu odlučování od svého látkového obsahu, a proto rozplizle a vratce, tak tomu je i s kategorií směnné hodnoty. Na jednom místě určuje *reálnou hodnotu* pracovní dobou (what a workman can perform in a day [co může dělník vykonat za den]), ale vedle toho zmateně figurují mzda a surovina.*** Na jiném místě vystupuje zápolení s látkovým obsahem ještě nápadněji. Přírodní materiál obsažený ve zboží, např. stříbro ve stříbrném

* Viz např. *Galiani*, „Della Moneta", sv. 3. ve „Scrittori classici Italiani di Economia Politica". (Vyd. Custodi.) Parte Moderna, Milán 1803. „Jedině námaha (fatica)," praví, „dává věci hodnotu," str. 74. Označení práce jako fatica je charakteristické pro obyvatele jižních zemí.

** *Steuartovo* dílo „An Inquiry into the principles of political economy, being an essay on the science of domestic policy in free nations" vyšlo poprvé roku 1767 ve dvou kvartových svazcích v Londýně deset let před spisem Adama Smitha „Wealth of Nations". Cituji podle dublinského vydání z roku 1770.

*** *Steuart*, tamtéž, sv. I, str. 181–183.

pletivu, nazývá jeho *vnitřní hodnotou* (intrinsic worth), kdežto pracovní dobu v něm obsaženou nazývá jeho *užitnou hodnotou* (useful value).

„První (hodnota)," říká, „je něco, co je samo o sobě reálné... užitná hodnota naproti tomu musí být oceňována podle práce, kterou stála její výroba. Práce vynaložená na modifikaci látky představuje část doby nějakého muže atd."*

Steuart vyniká nad své předchůdce i následovníky ostrým rozlišováním mezi specificky společenskou prací, která se zračí ve směnné hodnotě, a reálnou prací, která vytváří užitné hodnoty.

„Práci," říká, „která svým zcizováním (alienation) vytváří všeobecný ekvivalent (universal equivalent), nazývám *průmyslem*."

Práci jakožto průmysl odlišuje nejen od reálné práce, nýbrž i od jiných společenských forem práce. Tato práce je pro něho buržoazní formou práce v protikladu k jejím antickým a středověkým formám. Zejména ho zajímá protiklad mezi buržoazní a feudální prací, kterou pozoroval v období jejího zániku jak ve Skotsku samém, tak také při svých rozsáhlých cestách po kontinentě. Steuart věděl ovšem velmi dobře, že výrobek i v předburžoazních epochách dostává formu zboží a zboží formu peněz, ale podrobně dokazuje, že zboží jakožto elementární základní forma bohatství a zcizování jakožto vládnoucí forma přivlastňování náležejí jen buržoaznímu období výroby, že tedy charakter práce tvořící směnnou hodnotu je specificky buržoazní.**

Poté když bylo o zvláštních formách reálné práce, jako o zemědělství, manufaktuře, mořeplavbě, obchodu atd., po řadě tvrzeno,

* *Steuart*, tamtéž, sv. I, str. 361, 362: „represents a portion of a man's time".

** Patriarchální zemědělství, směřující bezprostředně k vytváření užitných hodnot pro majitele půdy, prohlašuje proto za „zneužívání", ne sice ve Spartě nebo v Římě nebo dokonce v Aténách, ale v průmyslových zemích 18. století. Toto „abusive agriculture" [„zneužívané zemědělství"] není prý „trade" [„podnikání"], nýbrž „pouhý prostředek obživy". Jako buržoazní zemědělství očistilo venkov od zbytečných úst, tak očišťuje buržoazní manufaktura dílnu od zbytečných rukou.

že jsou pravými zdroji bohatství, prohlásil *Adam Smith* práci vůbec, a to v její celkové společenské podobě, *jakožto dělbu práce*, za jediný zdroj látkového bohatství neboli užitných hodnot. Zatímco zde úplně přehlíží přírodní element, sleduje ho tento element do sféry čistě společenského bohatství, směnné hodnoty. Adam ovšem určuje hodnotu zboží pracovní dobou v něm obsaženou, ale pak opět skutečnost tohoto určení hodnoty překládá do doby před Adamem. Jinak řečeno to, co se mu jeví pravdivým na stanovisku prostého zboží, stává se mu nejasným, jakmile na místo zboží vstupují vyšší a složitější formy — kapitál, námezdní práce, pozemková renta atd. Vyjadřuje to tak, že hodnota zboží byla měřena pracovní dobou v nich obsaženou v paradise lost* měšťanstva, kde lidé proti sobě ještě nestáli jako kapitalisté, námezdní dělníci, pozemkoví vlastníci, pachtýři, lichváři atd., nýbrž jen jako prostí výrobci zboží a směňovatelé zboží. Neustále zaměňuje určování hodnoty zboží pracovní dobou v nich obsaženou s určováním jejich hodnot hodnotou práce, všude v detailním provedení kolísá a objektivní rovnost, kterou společenský proces mezi nerovnými pracemi násilně zjednává, mylně považuje za subjektivní rovnost individuálních prací.** Přechod od skutečné práce k práci vytvářející směnnou hodnotu, tj. k buržoazní práci v její základní formě, chce uskutečnit *dělbou práce*. Jak je správné, že soukromá směna předpokládá dělbu práce, tak je nesprávné, že dělba práce předpokládá soukromou směnu. U Peruánců např. byla neobyčejná dělba práce, ačkoli tam nebyla soukromá směna, směna výrobků jako zboží.

V protikladu k Adamu Smithovi vypracoval *David Ricardo* jasně určování hodnoty zboží pracovní dobou a ukázal, že tento zákon

* — ztraceném ráji. *(Pozn. red.)*

** Tak např. říká Adam Smith: „Stejné kvantity práce musí mít za všech dob a na všech místech stejnou hodnotu pro toho, kdo pracuje. Při normálním stavu zdraví, síly a činnosti a při průměrném stupni dovednosti musí vždy odvádět tutéž dávku svého klidu, svobody a svého štěstí. Ať už je tedy kvantita zboží, které dostává odměnou za svou práci, jakákoli, cena, kterou platí, je vždycky táž. Za tuto cenu je sice možno koupit jednou menší, podruhé větší kvantitu těchto zboží, ale pouze proto, že se mění jejich hodnota, nikoli hodnota práce, která je kupuje. Jedině práce tedy nikdy nemění svou hodnotu. Ona je tedy reálnou cenou zboží atd." [„Wealth of Nations", kn. I, kap. 5.]

ovládá i zdánlivě nejvíc mu odporující buržoazní výrobní vztahy. Ricardova zkoumání se omezují výhradně na *velikost hodnoty*, a pokud jde o ni, tuší přinejmenším, že uskutečnění tohoto zákona závisí na určitých historických předpokladech. Říká totiž, že určování velikosti hodnoty pracovní dobou platí jen pro ta zboží, „jež mohou být prací libovolně rozmnožena a jejichž výroba je ovládána neomezenou konkurencí".* To znamená fakticky jen tolik, že zákon hodnoty předpokládá ke svému plnému rozvoji společnost velké průmyslové výroby a svobodné konkurence, tj. moderní buržoazní společnost. Jinak pokládá Ricardo buržoazní formu práce za věčnou přirozenou formu společenské práce. Prarybáře a pralovce nechává ihned jako majitele zboží směňovat ryby a zvěřinu úměrně k pracovní době zpředmětněné v těchto směnných hodnotách. Při této příležitosti upadá do anachronismu, že prarybář a pralovec si k vypočítání svých pracovních nástrojů berou na pomoc umořovací tabulky, používané na londýnské burze roku 1817. Zdá se, že „paralelogramy pana Owena"[18] jsou jedinou společenskou formou, kterou kromě buržoazní znal. Ačkoli je omezen tímto buržoazním horizontem, rozebírá Ricardo buržoazní ekonomii, která v hloubce vypadá docela jinak, než jak se zdá na povrchu, s takovou teoretickou břitkostí, že lord Brougham mohl o něm říci: „Pan Ricardo vypadá, jako by spadl z měsíce."

V přímé polemice s Ricardem zdůraznil *Sismondi* jednak specificky společenský charakter práce vytvářející směnnou hodnotu,** jednak označuje za „charakteristický rys našeho ekonomického pokroku" převádění velikosti hodnoty na *nutnou* pracovní dobu, na „poměr mezi potřebou celé společnosti a kvantitou práce, která stačí k uspokojení této potřeby".*** Sismondi už není v zajetí Boisguillebertovy představy, že práce vytvářející směnnou hodnotu je falšována penězi, ale odsuzuje velký průmyslový kapitál tak, jako Boisguillebert odsuzuje peníze. Jestliže v Ricardovi politická ekonomie bezohledně vyvozuje své poslední důsledky, a tím vrcholí,

* *Ricardo, David*, „On the principles of political enocomy and taxation", 3. vydání, Londýn 1821, str. 3.

** *Sismondi*, „Etudes sur l'économie politique", sv. II, str. 162, Brusel 1838. „Obchod převedl všechno na protiklad mezi užitnou a směnnou hodnotou."

*** *Sismondi*, tamtéž, str. 163—166 n.

doplňuje Sismondi toto vyvrcholení tím, že sám na sobě znázorňuje její pochybnosti.

Protože Ricardo jako dovršitel klasické politické ekonomie v nejryzejší podobě formuloval a rozvinul určení směnné hodnoty pracovní dobou, soustřeďuje se na něho samozřejmě polemika vycházející od ekonomů. Zbavíme-li tuto polemiku její většinou nechutné formy,* lze ji shrnout do těchto bodů:

Za prvé: práce sama má směnnou hodnotu a různé práce mají různou směnnou hodnotu. Ocítáme se v bludném kruhu, učiníme-li směnnou hodnotu mírou směnné hodnoty, protože měřící směnná hodnota sama opět potřebuje míru. Tato námitka se redukuje na problém: je-li pracovní doba dána jako imanentní míra směnné hodnoty, rozvinout na tomto podkladě mzdu. Na to dává odpověď nauka o námezdní práci.

Za druhé: Jestliže se směnná hodnota nějakého výrobku rovná pracovní době v něm obsažené, pak se směnná hodnota jednoho pracovního dne rovná jeho výrobku. Čili mzda se musí rovnat výrobku práce.** Ale je tomu právě naopak. Ergo***. Tato námitka se redukuje na problém: Jak vede výroba na základě směnné hodnoty určené výhradně pracovní dobou k tomu výsledku, že směnná hodnota práce je menší než směnná hodnota jejího výrobku? Tento problém řešíme při zkoumání kapitálu.

Za třetí: Tržní cena zboží klesá pod jejich směnnou hodnotu nebo stoupá nad ni s měnícím se poměrem mezi poptávkou a nabídkou. Směnná hodnota zboží je *tudíž* určena poměrem mezi poptávkou a nabídkou, a ne pracovní dobou v něm obsaženou. V tomto podivném závěru je fakticky jen nadhozena otázka, jak se na základě směnné hodnoty vyvíjí tržní cena od ní odlišná, nebo správněji, jak se zákon směnné hodnoty uskutečňuje jen ve svém vlastním opaku. Tento problém je řešen v nauce o konkurenci.

Za čtvrté: Poslední a zdánlivě nejnápadnější rozpor, není-li jako obvykle předkládán ve formě podivných příkladů: Není-li směnná hodnota nic jiného než pracovní doba obsažená ve zboží, jak mohou mít směnnou hodnotu zboží, která neobsahují práci, čili jinými slovy, odkud se bere směnná hodnota pouhých přírodních sil? Tento problém je řešen v nauce o pozemkové rentě.

* Nejnechutnější je snad tato forma v poznámkách J. B. Saye ke Constanciovu francouzskému překladu Ricarda a pedantsky nejdomýšlivější v nedávno vyšlé „Theory of Exchanges“[19], Londýn 1858, od pana Macleoda.

** Této námitky, kterou proti Ricardovi vznesli buržoazní ekonomové, se později chopili socialisté. Za předpokladu, že formule je teoreticky správná, byla praxe obviňována z rozporu s teorií a buržoazní společnost žádána, aby prakticky vyvodila domnělý důsledek za své teoretické zásady. Tímto způsobem obrátili angličtí socialisté Ricardovu formuli směnné hodnoty proti politické ekonomii. Zůstalo vyhrazeno panu Proudhonovi, nejen aby základní princip staré společnosti prohlásil za princip nové společnosti, nýbrž aby se zároveň i prohlásil za vynálezce formule, v níž Ricardo shrnul celkový výsledek klasické anglické ekonomie. Bylo dokázáno, že dokonce i utopický výklad Ricardovy formule už v Anglii beze stopy zmizel, když jej pan Proudhon na druhé straně Kanálu „objevil“. (Srov. můj spis: „Misère de la Philosophie etc.“, Paříž 1847, odstavec o la valeur constituée [o konstituované hodnotě].)

*** Tedy. *(Pozn. red.)*

DRUHÁ KAPITOLA

PENÍZE ČILI PROSTÝ OBĚH

Za jedné parlamentní debaty o bankovních zákonech sira Roberta Peela z roku 1844 a 1845[20] podotkl Gladstone, že ani láska neudělala z tolika lidí blázny jako hloubání o podstatě peněz. Mluvil o Britech k Britům. Naproti tomu Holanďané, lidé, kteří přes Pettyho pochybnosti vždy byli nadáni „andělským vtipem" pro spekulování s penězi, neztráceli nikdy svůj vtip na spekulování o penězích.

Hlavní obtíž při rozboru peněz je překonána, jakmile je pochopen jejich původ ze zboží samého. Za tohoto předpokladu jde nyní už jen o to, pochopit jejich osobité formové určenosti v ryzí podobě, což je poněkud ztíženo tím, že všechny buržoazní vztahy se jeví pozlaceny nebo postříbřeny, jako peněžní vztahy, a peněžní forma má proto zdánlivě nekonečně rozmanitý obsah, který je jí samé cizí.

Při dalším zkoumání je třeba si zapamatovat, že jde jen o takové formy peněz, které vyrůstají bezprostředně ze směny zboží, nikoli však o takové jejich formy, které patří vyššímu stupni výrobního procesu, jako např. úvěrové peníze. Pro zjednodušení se všude předpokládá jako peněžní zboží zlato.

1. Míra hodnot

První proces oběhu je jakýsi teoretický, přípravný proces pro skutečný oběh. Zboží, která existují jako užitná hodnota, vytvářejí si nejprve formu, v níž se sobě navzájem *jeví* pomyslně jako směnná hodnota, jako určitá kvanta zpředmětněné *všeobecné* pracovní doby.

První nezbytný akt tohoto procesu je, jak jsme viděli, že zboží vylučují ze svého středu jedno specifické zboží, například *zlato*, jako bezprostřední materializaci všeobecné pracovní doby čili všeobecný ekvivalent. Vraťme se na chvíli k formě, v níž zboží přeměňují zlato v peníze.

1 tuna železa	= 2 uncím zlata,
1 kvarter pšenice	= 1 unci zlata,
1 cent kávy	= $^1/_4$ unce zlata,
1 cent potaše	= $^1/_2$ unce zlata,
1 tuna brazilského dřeva	= $1^1/_2$ unce zlata,
Y zboží	= X uncím zlata.

V této řadě rovnic se železo, pšenice, káva, potaš atd. navzájem jeví jako materializace stejnotvaré práce, totiž práce materializované ve zlatě, v níž byla úplně setřena jakákoli zvláštnost skutečných prací, zračících se ve svých různých užitných hodnotách. Jako hodnota jsou totožné, jsou materializací *téže* práce čili *touž* materializací práce, zlatem. Jako stejnotvará materializace téže práce vykazují jen jeden rozdíl, kvantitativní, čili jeví se jako různé hodnotové veličiny, protože v jejich užitných hodnotách je obsažena *nestejná* pracovní doba. Jako takováto jednotlivá zboží mají zároveň k sobě navzájem vztah jako k zpředmětnění všeobecné pracovní doby, zatímco k všeobecné pracovní době samé mají vztah jako k výlučnému zboží, zlatu. Týž vztah mající ráz procesu, jehož prostřednictvím se sobě navzájem jeví jako směnné hodnoty, zračí pracovní dobu obsaženou ve zlatě jako všeobecnou pracovní dobu, jejíž dané množství se vyjadřuje v různých množstvích železa, pšenice, kávy, atd., zkrátka v užitných hodnotách všech zboží, čili rozvíjí se bezprostředně v nekonečné řadě zbožních ekvivalentů. Zatímco zboží všestranně vyjadřují své směnné hodnoty ve zlatě, vyjadřuje zlato bezprostředně svou směnnou hodnotu ve všech zbožích. Zatímco zboží si navzájem dávají formu směnné hodnoty, dávají zlatu formu všeobecného ekvivalentu neboli peněz.

Protože *všechna* zboží měří své směnné hodnoty ve zlatě v poměru, v němž určité kvantum zlata a určité kvantum zboží obsahují stejně pracovní doby, stává se zlato *mírou hodnot*; a především jen

díky tomuto určení jakožto míry hodnot se jeho vlastní hodnota bezprostředně měří v celém okruhu zbožních ekvivalentů, stává se všeobecným ekvivalentem čili penězi. Na druhé straně se nyní směnná hodnota všech zboží vyjadřuje ve zlatě. V tomto vyjádření je třeba rozlišovat kvalitativní a kvantitativní moment. Směnná hodnota zboží tu je jakožto materializace téže stejnotvaré pracovní doby; a velikost hodnoty zboží je znázorněna vyčerpávajícím způsobem, neboť v témž poměru, v němž jsou zboží stavěna naroveň zlatu, jsou stavěna naroveň sobě navzájem. V jejich zlatém ekvivalentu se tu projevuje jednak *všeobecný* charakter pracovní doby v nich obsažené, jednak její kvantita. Směnná hodnota zboží, takto vyjádřená jako všeobecná ekvivalentnost a zároveň jako stupeň této ekvivalentnosti v jednom specifickém zboží čili v jediné rovnici zboží s jedním specifickým zbožím, je *cena*. Cena je přeměněná forma, v níž *se jeví* směnná hodnota zboží uvnitř procesu oběhu.

Tedy týmž procesem, jímž zboží znázorňují své hodnoty jako ceny ve zlatě, znázorňují zlato jako míru hodnot, a tedy jako peníze. Kdyby zboží všestranně měřila své hodnoty ve stříbře nebo pšenici nebo mědi a znázorňovala je tudíž jako ceny ve stříbře, pšenici nebo mědi, pak by se stříbro, pšenice nebo měď staly mírou hodnot, a tím i všeobecným ekvivalentem. Aby se zboží v oběhu jevila jako ceny, předpokládají se už před oběhem jako směnné hodnoty. Mírou hodnot se zlato stává jen proto, že všechna zboží v něm oceňují svou směnnou hodnotu. Všestrannost tohoto vztahu, který má ráz procesu, vztahu, z něhož jedině vyplývá charakter zlata jako míry hodnot, předpokládá však, že každé jednotlivé zboží se měří ve zlatě úměrně k pracovní době obsažené v nich obou, že tedy skutečnou mírou mezi zbožím a zlatem je sama práce, čili že zboží a zlato jsou bezprostředním směnným obchodem stavěny naroveň jako směnné hodnoty. Jak se takové stavění naroveň prakticky děje, nemůže být zkoumáno ve sféře prostého oběhu. Tolik však je jasné, že v zemích, které produkují zlato a stříbro, se do určitého množství zlata a stříbra určitá pracovní doba bezprostředně vtěluje, kdežto v zemích, které zlato a stříbro neprodukují, se téhož výsledku dosahuje oklikou, přímou nebo nepřímou směnou

tuzemských zboží, tj. určitého dílu průměrné národní práce, za určité množství pracovní doby zemí vlastnících doly, a to pracovní doby materializované ve zlatě a stříbře. Aby zlato mohlo sloužit jako míra hodnot, musí být potenciálně *proměnnou* hodnotou, protože ekvivalentem jiných zboží se může stát jen jako materializace pracovní doby, ale táž pracovní doba se se změnou produktivních sil reálné práce uskutečňuje v nestejných objemech týchž užitných hodnot. Jako při znázorňování směnné hodnoty každého zboží v užitné hodnotě jiného zboží, tak při oceňování všech zboží ve zlatě se předpokládá jen to, že zlato v dané chvíli znázorňuje dané množství pracovní doby. Pokud jde o změny jeho hodnoty, platí dříve vyložený zákon směnných hodnot. Zůstává-li směnná hodnota zboží nezměněna, pak je všeobecné stoupání jejich cen ve zlatě možné jen tehdy, jestliže klesá směnná hodnota zlata. Zůstává-li směnná hodnota zlata nezměněna, pak je všeobecné stoupání cen ve zlatě možné jen tehdy, jestliže stoupají směnné hodnoty všech zboží. A naopak je tomu při všeobecném poklesu cen zboží. Klesá-li nebo stoupá-li hodnota jedné unce zlata v důsledku změny pracovní doby nutné k její výrobě, pak klesá nebo stoupá *stejnoměrně* pro všechna ostatní zboží a představuje tedy vůči nim všem i nadále pracovní dobu *dané* velikosti. Tytéž směnné hodnoty se nyní oceňují ve větších nebo menších kvantech zlata než dříve, ale oceňují se úměrně k velikosti svých hodnot, zachovávají tedy týž vzájemný hodnotový poměr. Poměr 2 : 4 : 8 zůstává týž jako poměr 1 : 2 : 4 nebo 4 : 8 : 16. Změněná kvantita zlata, v níž jsou oceňovány směnné hodnoty s měnící se hodnotou zlata, nebrání ani v nejmenším zlatu ve funkci míry hodnot právě tak jako 15krát menší hodnota stříbra oproti zlatu nebrání stříbru, aby vytlačilo zlato z této funkce. Protože mírou mezi zlatem a zbožím je pracovní doba a zlato se stává mírou hodnot jen potud, pokud se v něm měří všechna zboží, je pouhým zdáním procesu oběhu, jako by peníze činily zboží souměřitelnými.* Naopak, jedině souměřitelnost

* Aristoteles sice chápe, že směnná hodnota zboží je předpokladem ceny zboží: „že... směna byla dříve, než byly peníze, je zřejmé; neboť není žádný rozdíl v tom, dá-li se za dům pět podušek nebo tolik peněz, kolik stojí pět podušek". Na druhé straně, protože zboží mají formu vzájemné směnné hodnoty teprve v ceně, stávají se podle jeho názoru souměřitelnými prostřednictvím

zboží jakožto zpředmětněné pracovní doby činí ze zlata peníze.

Reálná podoba, v níž zboží vstupují do směnného procesu, je podoba jejich užitných hodnot. Skutečným všeobecným ekvivalentem se mají teprve stát svým zcizením. Určení jejich cen je jejich pouze pomyslná přeměna ve všeobecný ekvivalent, jejich porovnání se zlatem, které má teprve být realizováno. Protože však zboží jsou ve svých cenách přeměněna ve zlato jen pomyslně čili ve zlato jen představované, protože jejich peněžní bytí není ještě skutečně odloučeno od jejich reálného bytí, je zlato přeměněno prozatím jen v pomyslné peníze, je zatím jen mírou hodnot, a určitá kvanta zlata fungují fakticky zatím jen jako názvy pro určitá kvanta pracovní doby. Na určitém způsobu, jímž zboží pro sebe navzájem znázorňují svou vlastní směnnou hodnotu, závisí vždy ona formová určenost, v níž se zlato krystalizuje jako peníze.

Zboží vystupují teď proti sobě jako dvojaké existence, skutečně jako užitné hodnoty, pomyslně jako směnné hodnoty. Dvojakou formu práce, která je v nich obsažena, znázorňují nyní pro sebe navzájem tím, že zvláštní reálná práce tu skutečně je jakožto jejich užitná hodnota, kdežto všeobecně abstraktní pracovní doba dostává v jejich ceně představované jsoucno, v němž jsou stejnou a jen kvantitativně rozdílnou materializací téže hodnotové substance.

Rozdíl mezi směnnou hodnotou a cenou se jeví z jedné strany jako pouze nominální rozdíl, jak říká Adam Smith, že práce je reálnou cenou a peníze jsou nominální cenou zboží. Místo aby se 1 kvarter pšenice oceňoval ve 30 pracovních dnech, je nyní oceňován v 1 unci zlata, jestliže 1 unce zlata je výrobkem 30 pracovních dnů. Na druhé straně není tento rozdíl pouhým nominálním roz-

peněz. „Všechno musí mít cenu; neboť tak bude vždy směna, a tudíž i společnost. Peníze, jako míra, učinily věci vskutku souměřitelnými (*σύμμετρα*) a pak je porovnávají. Neboť bez směny není společnost, směna však nemůže být bez rovnosti a rovnost bez souměřitelnosti." Aristoteles si nezastírá, že tyto různé věci měřené penězi jsou naprosto nesouměřitelné veličiny. Hledá však jednotu zboží jakožto směnných hodnot, kterou jako antický Řek nemohl nalézt. Pomáhá si z nesnází tím, že to, co je samo o sobě nesouměřitelné, nechává stát se souměřitelným pomocí peněz, pokud je to nutné pro praktickou potřebu. „Je sice vpravdě nemožné, aby tak různorodé věci byly souměřitelné, ale pro praktickou potřebu se to děje." (*Arist.* „Ethic. Nicom.", L. 5, C. 8, edit. Bekkeri, Oxonii 1837.)

dílem, protože jsou v něm soustředěny všechny nepohody, které hrozí zboží ve skutečném procesu oběhu. 30 pracovních dní je obsaženo v kvarteru pšenice a není jej proto třeba teprve vyjadřovat v pracovní době. Ale zlato je zboží odlišné od pšenice a jen v oběhu se může osvědčit, zda kvarter pšenice se vskutku stane uncí zlata, jak je anticipováno v jeho ceně. A to závisí na tom, zda se osvědčí nebo neosvědčí jako užitná hodnota, zda množství pracovní doby v něm obsažené se osvědčí nebo neosvědčí jako množství pracovní doby společensky nutné pro výrobu kvarteru pšenice. Zboží jako takové *je* směnná hodnota, *má* cenu. V tomto rozdílu mezi směnnou hodnotou a cenou se projevuje to, že zvláštní individuální práce obsažená ve zboží musí být teprve prostřednictvím procesu zcizení znázorněna jakožto její opak, jako společenská práce zbavená jakékoli individuality, abstraktně obecná a jen v této formě společenská, tj. jako peníze. Jeví se jako náhodné, je-li schopna být takto znázorněna či nikoli. Ačkoli tedy v ceně nabývá směnná hodnota zboží jen pomyslně existence od něho odlišné a dvojaké jsoucno práce v něm obsažené existuje už jen jako různý způsob vyjádření, a z druhé strany materializace všeobecné pracovní doby, zlato, vystupuje tedy proti skutečnému zboží jen jako představovaná míra hodnot, je ve jsoucnu směnné hodnoty jakožto ceny nebo zlata jakožto míry hodnot latentně obsažena nutnost zcizení zboží za zvonivé zlato, i možnost jeho nezcizení, zkrátka celý rozpor vzešlý z toho, že výrobek je zboží, čili že zvláštní práce soukromého individua se musí, aby měla společenský dosah, zračit jako její bezprostřední opak, jako abstraktně obecná práce. Utopisté, kteří chtějí zboží, ne však peníze, výrobu spočívající na soukromé směně bez nezbytných podmínek této výroby, jsou proto důslední, jestliže „ničí" peníze nikoli teprve v jejich hmatatelné formě, nýbrž už v oné mlhavé a přízračné formě míry hodnot. V neviditelné míře hodnot číhají zvonivé peníze.

Předpokládáme-li proces, jímž se zlato stalo mírou hodnot a směnná hodnota cenou, jsou všechna zboží ve svých cenách jen představovanými kvanty zlata různé velikosti. Jako taková různá kvanta téže věci, zlata, se rovnají, srovnávají a měří mezi sebou navzájem; tak se technicky vytváří nutnost uvést je ve vztah

k určitému kvantu zlata jakožto *jednotce míry*; tato jednotka míry se dále vyvíjí v měřítko tím, že se dělí na alikvotní díly a tyto se zase samy dále dělí na alikvotní díly.* Ale kvanta zlata jako taková jsou měřena vahou. Měřítko je tedy už hotové v obecných váhových mírách kovů, které tudíž při všem kovovém oběhu také původně slouží jako měřítko cen. Protože zboží nemají už k sobě navzájem vztah jako směnné hodnoty, které mají být měřeny pracovní dobou, nýbrž jako stejnojmenné veličiny měřené ve zlatě, proměňuje se zlato z *míry hodnot* v *měřítko cen*. Srovnání cen zboží mezi sebou jako různých kvant zlata krystalizuje tak ve znaky, které se připisují myšlenému kvantu zlata a znázorňují je jako měřítko o alikvotních dílech. Zlato jako míra hodnot a jako měřítko cen má zcela rozdílnou formovou určenost a zaměňování jednoho druhým vyvolalo nejztřeštěnější teorie. Mírou hodnot je zlato jakožto zpředmětněná pracovní doba, měřítkem cen je jakožto určitá váha kovu. Mírou hodnot se zlato stává tím, že je jako směnná hodnota uváděno ve vztah ke zbožím jako směnné hodnotě, v měřítku cen slouží určité kvantum zlata jako jednotka pro jiná kvanta zlata. Mírou hodnoty je zlato proto, že jeho hodnota je proměnná, měřítkem cen je proto, že je fixováno jako neměnná jednotka váhy. Zde, jako při všech určeních míry stejnojmenných veličin, je rozhodující pevnost a určitost měrných poměrů. Nutnost stanovit nějaké kvantum zlata jako jednotku míry a alikvotní díly jako další rozdělení této jednotky zplodila představu, jako kdyby určité kvantum zlata, které má ovšem proměnnou hodnotu, bylo postaveno do fixního hodnotového poměru ke směnným hodnotám zboží, přičemž se ovšem přehlédlo, že směnné hodnoty zboží jsou přeměněny v ceny, v kvanta zlata, dříve než se zlato vyvíjí jako měřítko cen. Ať se hodnota zlata jakkoli mění, různá kvanta zlata představují vůči sobě vždy týž hodnotový poměr. Kdyby hodnota zlata klesla

* Zvláštnost, že v Anglii unce zlata se jakožto jednotka míry peněz nedělí na alikvotní díly, se vysvětluje takto: „Naše mincovní soustava byla původně přizpůsobena jen k užívání stříbra — proto může být unce stříbra vždy rozdělena na příslušný počet mincí; ježto však v pozdějším období bylo do mincovní soustavy, která byla přizpůsobena jen stříbru, zavedeno zlato, nemůže být unce zlata rozdělena na příslušný počet mincí." (*Maclaren*, „History of the currency", Londýn 1858, str. 16.)

o 1000 %, pak by mělo 12 uncí zlata i nadále 12krát větší hodnotu než jedna unce zlata, a v cenách jde jen o vzájemný poměr různých kvant zlata. Protože z druhé strany unce zlata při klesání nebo stoupání své hodnoty nikterak nemění svou váhu, nemění se ani váha jejích alikvotních dílů, a tak zlato jako fixní měřítko cen koná stále tutéž službu, ať se jeho hodnota jakkoli mění.*

Historický proces, který později vysvětlíme z povahy kovového oběhu, přinesl s sebou, že se týž váhový název podržel pro neustále se měnící a ubývající váhu vzácných kovů v jejich funkci měřítka cen. Tak označuje anglická libra nyní méně než třetinu své původní váhy, skotská libra před unií[21] pouhou $^1/_{36}$, francouzský livr $^1/_{74}$, španělský maravedi méně než $^1/_{1000}$, portugalský reí ještě mnohem menší zlomek. Tak se historicky odloučily peněžní názvy vah kovů od jejich obecných váhových názvů.** Protože určení jednotky míry, jejích alikvotních dílů a jejich jmen na jedné straně je čistě věcí úmluvy, a na druhé straně má mít v rámci oběhu charakter všeobecnosti a nutnosti, muselo se stát *zákonným* ustanovením. Tato čistě formální operace připadla tedy vládám.*** Určitý kov, který

* „Peníze mohou neustále kolísat v hodnotě, a přece mohou být mírou hodnoty stejně dobře, jako kdyby zůstávaly úplně nezměněny. Předpokládejme např., že jejich hodnota klesla... Před poklesem by se za 1 guineu koupily tři bušly pšenice čili práce šesti dnů; později by se za ni koupily pouze 2 bušly pšenice čili práce čtyř dnů. Protože v obou případech poměr pšenice a práce k penězům je dán, může být jejich vzájemný poměr odvozen; jinými slovy, můžeme tvrdit, že jeden bušl pšenice stojí dva dny práce. To je všechno, co patří k měření hodnot a probíhá to po poklesu hodnoty stejně hladce jako dříve. Vyznamenání nějaké věci jakožto míry hodnoty je zcela nezávislé na proměnlivosti její vlastní hodnoty." (*Bailey*, „Money and its vicissitudes", Londýn 1837, str. 9, 10.)

** „Mince, jejichž názvy jsou dnes už jen pomyslné, jsou u všech národů nejstarší; ale všechny byly po určitou dobu reálné" (což je v tomto rozsahu nesprávné) „a počítalo se s nimi právě proto, že byly reálné." (*Galiani*, „Della Moneta", tamtéž, str. 153.)

*** Romantický *A. Müller* říká: „Podle našich představ má každý nezávislý panovník právo stanovit kovové peníze a přiřknout jim společenskou nominální hodnotu, výši, postavení a titul." (*A. H. Müller*, „Die Elemente der Staatskunst", sv. II, str. 288, Berlín 1809.) Pokud jde o titul, má pan dvorní rada pravdu; zapomíná jen na *obsah*. Jak zmatené byly jeho „představy", ukazuje se např. na tomto místě: „Každý pochopí, jak mnoho záleží na správném určení ceny mince, především v takové zemi, jako je Anglie, kde vláda s *velkorysou liberálností* razí peníze bezplatně" (pan Müller se asi domnívá, že angličtí vládní úředníci hradí mincovní výlohy z vlastní kapsy), „kde nevybírá ražebné atd., a tedy kdyby stanovila mincovní cenu zlata značně výš než tržní cenu, kdyby — místo aby platila, jako nyní, za 1 unci zlata 3 libry št. 17 šilinků 10 $^1/_2$ pence — stanovila jako min-

sloužil jako peněžní materiál, byl společensky dán. V různých zemích je zákonné měřítko cen ovšem různé. V Anglii např. se unce jakožto váha kovu dělí na penny-weights, grains a carats-troy*, ale unce zlata jakožto jednotka míry peněz na $3\,^{7}/_{8}$ sovereignu, sovereign na 20 šilinků a šilink na 12 pencí, takže 100 liber 22karátového zlata (1200 uncí) se rovná 4672 sovereignům a 10 šilinkům. Avšak na světovém trhu, kde mizejí zemské hranice, tyto národní charaktery peněžních měr opět mizejí a ustupují obecným váhovým mírám kovů.

Cena zboží čili kvantum zlata, v něž se pomyslně přeměňuje, se tedy nyní vyjadřuje v peněžních názvech zlatého měřítka. Tedy místo abychom řekli, že kvarter pšenice se rovná jedné unci zlata, řekli bychom v Anglii, že se rovná 3 librám št. 17 šilinkům $10\,^{1}/_{2}$ pence. Všechny ceny se takto vyjadřují ve stejných názvech. Svérázná forma, kterou zboží dávají své směnné hodnotě, se proměnila v *peněžní názvy*, v nichž si navzájem říkají, co stojí. Peníze ze své strany se stávají *počítacími penězi*.**

Přeměna zboží v počítací peníze v hlavě, na papíře a v řeči probíhá pokaždé, jakmile je nějaký druh bohatství fixován z hlediska směnné hodnoty.*** K této přeměně je třeba zlatého materiálu,

covní cenu jedné unce zlata 3 libry št. 19 šilinků, pak by všechno zlato plynulo do mincovny, stříbro, které by se tam obdrželo, by se na trhu vyměnilo za zlato, které by tu bylo levnější, a tak by znovu přišlo do mincovny a mincovní soustava by se dostala do nepořádku." (Str. 280, 281 tamtéž.) Aby udržel pořádek v anglické mincovně, udělal Müller „nepořádek" u sebe. Zatímco šilink a pence jsou pouhé názvy určitých dílů unce zlata, názvy reprezentované stříbrnými a měděnými známkami, představuje si Müller, že unce zlata je oceňována ve zlatě, stříbře a mědi a obšťastňuje tak Angličany trojí *standard of value* [měnou]. Stříbro jako peněžní míra vedle zlata bylo sice formálně odstraněno teprve roku 1816 zákonem 56 Jiřího III., kap. 68 [tj. zákonem z 56. roku vlády Jiřího III.]. Zákonně bylo v podstatě odstraněno už roku 1734 zákonem 14 Jiřího II., kap. 42, a v praxi ještě mnohem dříve. *A. Müllerovi* umožnily takzvané *vyšší* pojetí politické ekonomie speciálně dvě okolnosti. Veliká neznalost ekonomických faktů na jedné straně a jeho pouze diletantský, blouznivý poměr k filosofii na druhé straně.

* — váhové penny, grany a troyské karáty. *(Pozn. red.)*

** „Když se Anacharsise otázali, k čemu Řekové potřebují peníze, odpověděl: *k počítání*." (*Athen.* „Deipnosophistai", L. IV, 49, v. 2, ed. Schweighäuser 1802.)

*** *G. Garnier*, jeden ze starších francouzských překladatelů Adama Smitha, měl zvláštní nápad stanovit proporci mezi používáním počítacích peněz a používáním skutečných peněz. Proporce je 10 ku 1. (*Garnier, G.*, „Histoire de la monnaie depuis les temps de la plus haute antiquité etc.", sv. I, str. 78.)

ale pouze představovaného. Abychom ocenili hodnotu 1000 balíků bavlny v určitém počtu uncí zlata a tento počet uncí opět vyjádřili v počítacích názvech unce, v librách šterlinků, šilincích a pencích, k tomu není zapotřebí ani atom skutečného zlata. Tak neobíhala ve Skotsku před bankovním zákonem sira Roberta Peela z roku 1845 ani jedna unce zlata, ačkoli unce zlata, a to vyjádřená jako anglické počítací měřítko ve 3 librách št. 17 šilincích $10\,^{1}/_{2}$ pence byla zákonnou mírou cen. Tak slouží stříbro jako míra cen při směně zboží mezi Sibiří a Čínou, ačkoli tento obchod je fakticky pouhým výměnným obchodem. Pro zlato jakožto počítací peníze je proto také lhostejné, je-li či není-li, ať už jeho jednotka míry nebo její dílce, skutečně raženo jako mince. V Anglii v době Viléma Dobyvatele existovaly 1 libra št., tehdy 1 libra ryzího stříbra, a šilink, $^{1}/_{20}$ libry, jen jako počítací peníze, zatímco penny, $^{1}/_{240}$ libry stříbra, byla největší existující stříbrná mince. V dnešní Anglii neexistují naopak šilinky ani pence, ačkoli jsou zákonnými počítacími názvy pro určité díly unce zlata. Peníze jakožto počítací peníze mohou vůbec existovat jen pomyslně, přičemž skutečně existující peníze jsou mincovány podle zcela jiného měřítka. Tak v mnoha anglických koloniích v Severní Americe byly obíhajícími penězi až hluboko do osmnáctého století španělské a portugalské mince, přičemž počítací peníze byly všude tytéž jako v Anglii.*

Protože zlato jakožto měřítko cen vystupuje pod týmiž počítacími názvy jako ceny zboží, tedy např. jedna unce zlata právě tak jako jedna tuna železa se vyjadřuje ve 3 librách št. 17 šilincích $10\,^{1}/_{2}$ pence, byly tyto jeho početní názvy nazvány jeho *mincovní cenou*. Odtud vznikla podivná představa, jako by zlato bylo oceňováno ve svém vlastním materiálu a jako by na rozdíl od všech ostatních zboží dostávalo *pevnou* cenu z moci státu. Ustálení počítacích názvů pro určité váhy zlata bylo považováno za ustálení hodnoty těchto vah.** Tam, kde je zlato elementem určování cen

* Marylandský zákon z roku 1723, jímž byl tabák prohlášen za legální minci, jeho hodnota však byla převedena na anglické zlaté peníze, totiž jeden penny za libru tabáku, připomíná leges barbarorum[22], v nichž byly naopak určité sumy peněz kladeny naroveň volům, kravám atd. V tomto případě nebyly skutečným materiálem počítacích peněz ani zlato, ani stříbro, nýbrž vůl a kráva.

** Tak čteme například ve „Familiar words" pana *Davida Urquharta*: „Hodnota zlata se musí měřit sama sebou; jak může být nějaká látka mírou své vlastní

a kde tedy slouží jako počítací peníze, nejenže nemá *pevnou* cenu, ale nemá vůbec *žádnou* cenu. Aby mělo cenu, tj. aby se mohlo vyjadřovat v nějakém *specifickém* zboží jakožto *všeobecný* ekvivalent, muselo by toto jiné zboží hrát v procesu oběhu tutéž výlučnou úlohu jako zlato. Ale dvě zboží, vylučující všechna ostatní zboží, se vylučují navzájem. Tam, kde stříbro a zlato fungují legálně vedle sebe jako peníze, tj. jako míra hodnoty, tam se vždy dělaly marné pokusy považovat je za *jednu a tutéž látku*. Předpokládáme-li, že táž pracovní doba se musí vždy zpředmětňovat neměnně v téže proporci stříbra a zlata, pak fakticky předpokládáme, že stříbro a zlato jsou táž látka a že stříbro, méně hodnotný kov, je neměnným zlomkem zlata. Od dob vlády Eduarda III. až do doby Jiřího II. zabředají dějiny anglického peněžnictví v řadu neustálých poruch, způsobovaných kolizí mezi zákonným stanovením hodnotového poměru zlata a stříbra a skutečným kolísaním jejich hodnoty. Hned bylo příliš vysoko oceňováno zlato, hned zas stříbro. Příliš nízko oceněný kov byl stahován z oběhu, přetavován a vyvážen. Hodnotový poměr obou kovů byl pak opět zákonem změněn, ale nová nominální hodnota se brzy octla v témž konfliktu se skutečným hodnotovým poměrem jako stará. V naší době vyvolal velmi slabý a přechodný pokles hodnoty zlata oproti stříbru v důsledku indickočínské poptávky po stříbře týž jev v nejvyšším rozsahu ve Francii, totiž vývoz stříbra a jeho vytlačování z oběhu zlatem. V letech 1855, 1856, 1857 činil přebytek dovozu zlata do Francie nad jeho vývozem z Francie 41 580 000 liber št., kdežto přebytek vývozu stříbra nad jeho dovozem činil 34 704 000 liber št. A opravdu v zemích jako Francie, kde jsou oba tyto kovy podle zákona mírami hodnoty, kde se tedy oba musí přijímat při placení, kde však každý může podle libosti platit v jednom nebo druhém, má kov, jehož hodnota stoupá, ážio a měří jako každé jiné zboží svou cenu v nadhodnoceném kovu, přičemž jako míra hodnoty slouží jedině tento kov. Všechny dějinné zkušenosti v tomto oboru vyúsťují prostě

hodnoty v jiných věcech? Hodnota zlata musí být stanovena jeho vlastní vahou pod falešným pojmenováním této váhy — a jedna unce musí stát tolik a tolik liber a zlomků libry. Ale to je falšování míry, a ne stanovení měřítka." (Str. 104, 105.)

v to, že tam, kde podle zákona konají funkci míry hodnot dvě zboží, fakticky se jako míra hodnot udrží vždy jen jedno z nich.*

B. TEORIE O MĚRNÉ JEDNOTCE PENĚZ

Ta okolnost, že se zboží ve svých cenách proměňují ve zlato jen pomyslně a zlato tudíž jen pomyslně v peníze, dala vzniknout nauce o *ideální měrné jednotce peněz*. Protože při určování ceny funguje jen představované zlato a stříbro, zlato a stříbro jen jako počítací peníze, tvrdilo se, že názvy libra, šilink, penny, tolar, frank atd., místo aby označovaly váhové dílce zlata nebo stříbra nebo nějak zpředmětněnou práci, označují spíše ideální atomy hodnoty. Kdyby tedy např. stoupla hodnota jedné unce stříbra, obsahovala by prý víc takových atomů a musela by tudíž být počítána a vyražena ve větším počtu šilinků. Tato doktrína, znovu uplatňovaná za poslední obchodní krize v Anglii a prosazovaná dokonce v parlamentě ve dvou zvláštních zprávách, jež jsou připojeny ke zprávě bankovního výboru za rok 1858, pochází z konce 17. století. V době začátku vlády Viléma III. činila anglická mincovní cena jedné unce stříbra 5 šilinků 2 pence, čili penny mělo $^1/_{62}$ unce stříbra a 12 těchto pencí se nazývalo šilink. Podle tohoto měřítka bylo např. ze stříbra o váze 6 uncí stříbra raženo 31 mincí s názvem šilink. Ale *tržní cena* unce stříbra stoupla nad její *mincovní cenu*, z 5 šilinků 2 pencí na 6 šilinků 3 pence, čili aby bylo lze koupit unci surového stříbra, bylo nutno ji vyvážit 6 šilinky 3 pencemi. Jak mohla tržní cena jedné unce stříbra stoupnout nad její mincovní cenu, byla-li mincovní cena pouhým počítacím názvem pro alikvotní díly unce stříbra? Hádanka se rozřešila jednoduše. Z 5 600 000 liber št. stříbrných peněz, které tehdy obíhaly, bylo čtyři milióny opotřebovaných, otřelých a ořezaných. Při jedné zkoušce se ukázalo, že 57 200 liber št. ve stříbře, jež mělo vážit 220 000 uncí, vážilo jen 141 000 uncí.

* „Peníze jakožto míra v obchodě by se měly jako každá jiná míra udržovat co nejtrvaleji. To je nemožné, skládají-li se vaše peníze ze dvou kovů, jejichž hodnotový poměr se neustále mění." (*John Locke*, „Some Considerations on the Lowering of Interest etc.", 1691; str. 65 v jeho „Works", 7. vyd., Londýn 1768, sv. II.)

Mincovna razila stále podle téhož měřítka, ale skutečně obíhající lehké šilinky představovaly menší alikvotní díly unce, než udával jejich název. V důsledku toho muselo být na trhu zaplaceno za unci surového stříbra větší množství těchto zmenšených šilinků. Když v důsledku takto nastalé poruchy bylo rozhodnuto provést všeobecné přemincování, tvrdil *Lowndes*, Secretary to the Treasury*, že hodnota unce stříbra prý stoupla a že proto napříště musí z ní být raženo 6 šilinků 3 pence místo dosavadních 5 šilinků 2 pence. Tvrdil tedy vlastně, že ježto hodnota unce stoupla, hodnota jejích alikvotních dílů poklesla. Jeho nesprávná teorie byla však jen přikrašlováním správného praktického účelu. Státní dluhy byly upsány v lehkých šilincích — měly snad být spláceny v těžkých? Místo aby řekl: splaťte 4 unce stříbra tam, kde jste nominálně dostali 5 uncí, ale ve skutečnosti jen 4 unce — řekl naopak: splaťte nominálně 5 uncí, zredukujte však jejich kovový obsah na 4 unce a nazývejte šilinkem to, čemu jste dosud říkali $^4/_5$ šilinku. Lowndes se tedy ve skutečnosti přidržoval kovového obsahu, ačkoli v teorii trval na počítacím názvu. Jeho odpůrci, kteří se přidržovali pouze počítacího názvu a prohlašovali proto šilink, který byl o 25 až 50 % lehčí, za totožný s šilinkem o plné váze, tvrdili naopak, že se přidržují jen kovového obsahu. *John Locke*, který zastupoval novou buržoazii ve všech formách, průmyslníky proti dělníkům a chuďasům, obchodníky proti staromódním lichvářům, finanční aristokraty proti státním dlužníkům a v jednom svém díle dokonce dokazoval, že měšťácký rozum je normální lidský rozum, také zvedl rukavici hozenou Lowndesem. John Locke zvítězil a peníze, vypůjčené v guineích po 10 nebo 14 šilincích, byly splaceny v guineích po 20 šilincích.** Sir *James Steuart* shrnuje celou transakci ironicky takto:

* — sekretář pokladu. *(Pozn. red.)*

** Locke praví mimo jiné: „Pojmenujte korunou to, co se dříve nazývalo půlkorunou. Hodnota bude nadále určována kovovým obsahem. Dovedete-li ubrat jedné stříbrné minci $^1/_{20}$ její váhy, aniž jste zmenšili její hodnotu, můžete právě tak dobře ubrat $^{19}/_{20}$ váhy jejího stříbra. Podle této teorie by se muselo za farthing, kdyby byl nazván korunou, nakoupit právě tolik koření, hedvábí nebo jiného zboží jako za korunovou minci, která obsahuje 60krát víc stříbra. Všechno, co můžete učinit, je dát menšímu kvantu stříbra ražbu a název většího kvanta. Ale ne název, nýbrž stříbro platí dluhy a kupuje zboží. Neznamená-li vaše zvýšení hodnoty peněz nic jiného, než dát alikvotním dílům kousku stříbra libovolné názvy, nazývat např. osminu unce stříbra penny, pak můžete vskutku zvyšovat hodnotu peněz tak, jak se vám zlíbí."[23] Locke zároveň odpověděl Lowndesovi, že stoupání tržní ceny stříbra nad jeho mincovní cenu nepochází ze „stoupání hodnoty stříbra, nýbrž ze zlehčení stříbrné mince". 77 otřelých a ořezaných šilinků nevážil prý ani o vlas víc než 62 šilinků o plné váze. Konečně právem zdůrazňoval, že nehledě na úbytek stříbra v obíhající minci může snad v Anglii tržní cena surového stříbra poněkud stoupnout nad mincovní cenu, protože vývoz surového stříbra je dovolen, kdežto vývoz stříbrných mincí je zakázán. (Tamtéž, str. 54—116 porůznu.) Locke se velice střežil dotknout se palčivé otázky státních dluhů a rovněž se opatrně vyhýbal tomu, aby se zabýval touto delikátní ekonomickou otázkou: Směnečný kurs právě tak jako poměr surového stříbra ke stříbrné minci dokazovaly, že obíhající peníze zdaleka *nejsou* znehodnoceny úměrně ke své skutečné ztrátě stříbra. K této otázce se vrátíme ve všeobecnější formě v oddílu o oběživu. *Nicholas Barbon* v „A discourse concerning coining the new money lighter, in answer to Mr. Locke's considerations etc.", Londýn 1696, se marně pokoušel vlákat Locka na nebezpečnou půdu.

* *Steuart*, tamtéž, sv. II, str. 156.

** — táž záměna. *(Pozn. red.)*

*** „The Querist", tamtéž. Oddíl „Queries on Money" [„Dotazy o penězích"] je ostatně duchaplný. Mimo jiné podotýká Berkeley právem, že právě rozvoj severoamerických kolonií „dokazuje nad slunce jasněji, že zlato a stříbro nejsou tak nezbytné pro bohatství národa, jak si to představují prosťáčci všeho druhu".

„Vláda značně získala na daních, věřitelé na kapitálu a úrocích a národ, který jedině byl ošizen, se radoval, protože jeho *standard*" (měřítko jeho vlastní hodnoty) „nebyl snížen..."*

Steuart si myslel, že při dalším obchodním rozvoji se národ ukáže chytřejším. Mýlil se. Asi o 120 let později se opakovalo totéž quid pro quo**.

Bylo v pořádku, že biskup *Berkeley*, představitel mystického idealismu v anglické filosofii, dal učení o ideální měrné jednotce peněz teoretický obrat, což praktický „sekretář pokladu" opomněl. Ptá se:

„Což se nelze dívat na názvy livr, libra šterlinků, koruna atd. jako na pouhé *názvy poměrů?*" (Totiž poměrů abstraktní hodnoty jako takové.) „Což jsou zlato, stříbro nebo papírové peníze něco víc než pouhé lístky nebo známky k propočtu, zápisu a dohledu nad ním?" (Nad hodnotovým poměrem.) „Není *moc* velet průmyslu jiných" (společenské práci) „bohatstvím? A jsou peníze fakticky něco jiného než známky nebo značky pro přenášení nebo registraci takové moci a je tak důležité, z čeho je materiál těchto známek?"***

Zde je záměna jednak mezi mírou hodnot a měřítkem cen, jednak mezi zlatem a stříbrem jako mírou a oběživem. Protože

* *Steuart*, tamtéž, sv. II, str. 156.

** — táž záměna. *(Pozn. red.)*

*** „The Querist", tamtéž. Oddíl „Queries on Money" [„Dotazy o penězích"] je ostatně duchaplný. Mimo jiné podotýká Berkeley právem, že právě rozvoj severoamerických kolonií „dokazuje nad slunce jasněji, že zlato a stříbro nejsou tak nezbytné pro bohatství národa, jak si to představují prosťáčci všeho druhu".

drahé kovy mohou být v aktu oběhu nahrazeny známkami, soudí Berkeley, že tyto známky samy nepředstavují *nic*, totiž představují abstraktní pojem hodnoty.

Učení o ideální měrné jednotce peněz je u sira *Jamese Steuarta* tak plně rozvinuto, že jeho následovníci — bezděční následovníci, protože ho neznají — nenalézají ani nový způsob vyjádření, ba ani nový příklad.

„Počítací peníze," říká Steuart, „nejsou nic jiného než libovolné měřítko o stejných dílech, vynalezené k měření relativní hodnoty věcí na prodej. Počítací peníze se zcela liší od mincovních peněz (money coin), jež jsou cenou*; mohly by existovat, i kdyby na světě nebyla žádná substance, která by byla proporcionálním ekvivalentem pro všechna zboží. Počítací peníze prokazují hodnotě věcí tutéž službu jako stupně, minuty, vteřiny atd. úhlu nebo měřítka zeměpisným mapám atd. U všech těchto vynálezů je vždy přijat jako jednotka týž název. Jako je užitečnost všech takových zařízení omezena prostě na *udávání proporce*, tak je tomu i u peněžní jednotky. Proto peněžní jednotka nemůže být v určité neměnné proporci k nějaké části hodnoty, tj. nemůže být fixována na nějaké určité kvantum zlata, stříbra nebo nějakého jiného zboží. Je-li jednotka dána, pak můžeme násobením dojít až k největší hodnotě. Protože hodnota zboží závisí na souhrnu okolností, které na zboží působí, a na rozmarech lidí, měly by být změny hodnoty zboží zkoumány jen v jejich vzájemném vztahu. Cokoli ruší a mate přesné stanovení změn v proporci prostřednictvím všeobecného určitého a neměnného měřítka, musí působit škodlivě na obchod. Peníze jsou jen *ideální měřítko* o stejných dílech. Na otázku, co má být jednotkou míry hodnoty jednoho dílu, odpovídám jinou otázkou: Co je normální velikostí stupně, minuty, vteřiny? Nemají normální velikost, ale jakmile je určen jeden díl, musí být podle povahy měřítka určeny v příslušném poměru všechny ostatní. Příklady těchto ideálních peněz jsou amsterodamské bankovní peníze a angolské peníze z afrického pobřeží."**

Steuart se prostě omezuje na to, jak se peníze *jeví* v oběhu jako *měřítko cen* a jako *počítací peníze*. Jsou-li různá zboží znamenána v ceníku částkami 15 šilinků, 20 šilinků, 36 šilinků, pak mě fakticky pro srovnání jejich hodnotové velikosti nezajímá ani stříbrný obsah, ani název šilinku. Číselné poměry 15, 20, 36 teď říkají všechno a číslo 1 se stalo jedinou jednotkou míry. Čistě abstraktním výrazem proporce je vůbec jen sama abstraktní číselná proporce.

* *Cenou* tu míní reálný ekvivalent, jako angličtí ekonomičtí spisovatelé 17. století.

** *Steuart*, tamtéž, sv. II, str. 102–107.

Chtěl-li být důsledný, musel proto Steuart nechat bez povšimnutí nejen zlato a stříbro, nýbrž i jejich legální křestní jména. Protože nechápe přeměnu míry hodnot v měřítko cen, domnívá se ovšem, že určité kvantum zlata, které slouží jako jednotka míry, se jakožto míra nevztahuje k jiným kvantům zlata, nýbrž k hodnotám jako takovým. Protože zboží se v důsledku přeměny svých směnných hodnot v ceny jeví jako stejnojmenné veličiny, popírá Steuart kvalitu míry, která je činí stejnojmennými, a protože v tomto srovnání různých kvant zlata je velikost toho kvanta zlata, které slouží jako jednotka míry, konvenční, popírá, že by tato velikost vůbec musela být stanovena. Místo aby nazval $^1/_{360}$ kruhu stupněm, ať si nazve stupněm třeba $^1/_{180}$; pravý úhel by pak měřil 45 stupňů místo 90 a obdobně i ostré a tupé úhly. Nicméně však by pak úhlová míra zůstala i nadále předně kvalitativně určeným matematickým obrazcem, kruhem, a za druhé kvantitativně určeným výsekem kruhu. Pokud jde o Steuartovy ekonomické příklady, poráží jedním z nich sám sebe a druhým nic nedokazuje. Amsterodamské bankovní peníze byly vlastně jen počítací název pro španělské dublony, které si svou plnotučnost uchovávaly líným ležením v bankovním sklepení, zatímco přičinlivá běžná mince zhubla v tvrdé třenici s okolním světem. Co se však týče afrických idealistů, musíme je přenechat jejich osudu, dokud nám o nich nepoví něco bližšího kritičtí cestopisci.* Za přibližně ideální peníze v Steuartově smyslu by mohl být označen francouzský asignát: „*Národní majetek. Asignát na 100 franků.*" Zde byla sice specifikována užitná hodnota, kterou měl asignát představovat, totiž konfiskovaná půda, ale zapomnělo se na kvantitativní určení jednotky míry a „frank" se proto stal slovem bez smyslu. Jak mnoho nebo jak málo půdy asignátový frank představoval, záviselo totiž na výsledku veřejné dražby. Avšak v praxi obíhal asignátový frank jako známka hodnoty pro stříbrné peníze, a proto se jeho znehodnocení měřilo tímto stříbrným měřítkem.

* Za poslední obchodní krize velebily jisté kruhy v Anglii nadšeně africké ideální peníze, přičemž tentokrát bylo jejich sídlo posunuto z pobřeží do nitra Berberska. To, že Berbeři neznají obchodní a průmyslové krize, bylo odvozováno z ideální jednotky míry v jejich „bars". Nebylo jednodušší říci, že obchod a průmysl jsou conditio sine qua non obchodních krizí?

Období, v němž Anglická banka zastavila výplaty v hotovosti, bylo stejně bohaté na bulletiny z bitev jako na teorie peněz. Znehodnocení bankovek a stoupání tržní ceny zlata nad jeho mincovní cenu vyvolaly u některých zastánců banky znovu doktrínu o ideální peněžní míře. Klasicky zmatený výraz pro tento zmatený náhled našel lord *Castlereagh*[24] tím, že měrnou jednotku peněz označil za „a sense of value in reference to currency as compared with commodities"*. Když okolnosti několik let po pařížském míru[25] dovolily, aby byly obnoveny výplaty v hotovosti, vyvstala v téměř nezměněné formě táž otázka, kterou vyvolal Lowndes za Viléma III. Obrovský státní dluh a masa soukromých dluhů, fixních závazků atd., nahromaděná za víc než 20 let, byly uzavřeny v znehodnocených bankovkách. Měly být splaceny v bankovkách, z nichž 4672 liber št. 10 šilinků představovalo nikoli nominálně, nýbrž fakticky 100 liber 22karátového zlata? *Thomas Attwood*, bankéř z Birminghamu, vystoupil jako Lowndes redivivus**. Podle jeho návrhu měli věřitelé nominálně obdržet tolik šilinků, kolik bylo nominálně stanoveno smlouvou; jestliže však se podle staré mincovní sazby nazývala šilinkem $^1/_{78}$ unce zlata, měla být nyní pokřtěna na šilink dejme tomu $^1/_{90}$ unce. Attwoodovi přívrženci jsou známi jako birminghamská škola „little shillingmen"***. Hádka o ideální peněžní míru, která začala roku 1819, trvala stále ještě roku 1845 mezi sirem Robertem Peelem a Attwoodem, jehož vlastní moudrost, pokud se vztahuje na funkci peněz jakožto míry, je vyčerpávajícím způsobem shrnuta v tomto citátu:

„Sir Robert Peel se ve své polemice s birminghamskou obchodní komorou ptá: Co bude reprezentovat vaše librová bankovka? Co je to libra?... Co máme pak naopak rozumět pod nynější jednotkou míry hodnoty?... Znamenají 3 libry št. 17 šilinků 10 $^1/_2$ pence jednu *unci zlata* nebo její *hodnotu*? Jestliže *unci zlata* samu, proč nenazvat věci jejich jménem a místo libra šterlinků, šilink, pence neříkat spíše unce, váhové penny a gran? Pak se vracíme k systému bezprostředního výměnného obchodu... Nebo značí *hodnotu*? Jestliže jedna unce = 3 librám

* — „pocit hodnoty, pokud jde o oběživo ve srovnání se zbožím". *(Pozn. red.)*

** — zmrtvýchvstalý Lowndes. *(Pozn. red.)*

*** — „stoupenců malého šilinku". *(Pozn. red.)*

št. 17 šilinkům 10 $^1/_2$ pence, proč měla v různých dobách jednou hodnotu 5 liber št. 4 šilinky, jindy 3 libry št. 17 šilinků 9 pencí?... Výraz libra (£) se vztahuje k hodnotě, ne však k hodnotě fixované v nějakém neměnném váhovém dílci zlata. Libra je *ideální jednotka*... *Práce* je substance, na niž se převádějí výrobní náklady, práce dodává zlatu jeho relativní hodnotu tak jako železu. *Proto ať bude použito kteréhokoli zvláštního počítacího názvu k označení denní nebo týdenní práce člověka,* vyjadřuje takový název hodnotu vyrobeného zboží."*

V posledních slovech se rozplývá mlhavá představa o ideální peněžní míře a proniká její vlastní myšlenkový obsah. Počítací názvy zlata — libra št., šilink atd. — mají být názvy pro určitá kvanta pracovní doby. Protože pracovní doba je substance a imanentní míra hodnot, představovaly by tyto názvy fakticky samy hodnotové proporce. Jinými slovy, tvrdí se, že pracovní doba je pravou měrnou jednotkou peněz. Tím jdeme dál než birminghamská škola, podotýkáme však mimochodem, že doktrína o ideální peněžní míře dostala nový význam ve sporné otázce o směnitelnosti či nesměnitelnosti bankovek. Obdrží-li papír své pojmenování od zlata nebo stříbra, zůstává směnitelnost bankovky, tj. její vyměnitelnost za zlato nebo stříbro, ekonomickým zákonem, ať už právnický zákon říká co chce. Tak by byl pruský papírový tolar, ačkoli je podle zákona nesměnitelný, okamžitě znehodnocen, kdyby při běžném styku platil méně než stříbrný tolar, tedy kdyby nebyl prakticky směnitelný. Důslední zastánci nesměnitelných papírových peněz v Anglii se proto utekli k ideální peněžní míře. Jsou-li počítací názvy peněz, libra šterlinků, šilink atd., názvy pro určitou sumu, atomy hodnoty, jichž dané zboží pohlcuje nebo vyzařuje někdy víc a někdy méně ve směně s ostatními zbožími, je např. anglická 5librová bankovka právě tak nezávislá na svém poměru ke zlatu, jako na poměru k železu a bavlně. Protože kdyby ji její titul přestal teoreticky stavět naroveň určitému kvantu zlata nebo nějakého jiného zboží, byl by požadavek její směnitelnosti, tj. její praktické rovnosti s určitým kvantem nějaké specifické věci, už samým jejím pojmem vyloučen.

Nauku o pracovní době jakožto bezprostřední měrné jednotce

* „The Currency Question, the Gemini Letters", Londýn 1844, str. 266 až 272 porůznu.

peněz poprvé soustavně vyložil *John Gray*.* Navrhuje, aby ústřední národní banka prostřednictvím svých poboček zjišťovala pracovní dobu spotřebovanou na výrobu různých zboží. Směnou za své zboží obdrží výrobce oficiální osvědčení o hodnotě, tj. stvrzenku na tolik pracovní doby, kolik obsahuje jeho zboží,** a tyto bankovky o 1 pracovním týdnu, 1 pracovním dnu, 1 pracovní hodině atd. jsou zároveň poukázkou na ekvivalent ve všech ostatních zbožích uskladněných v bankovních skladech.*** To je základní princip, pečlivě dopodrobna rozvedený a všude přizpůsobený tehdejším anglickým zařízením. Za tohoto systému, říká Gray,

„bylo by kdykoli stejně snadné prodávat za peníze, jako je nyní snadné za peníze kupovat; výroba by byla rovnoměrným, nikdy nevysychajícím zdrojem poptávky".†

Drahé kovy by ztratily své „privilegium" proti jiným zbožím a

„zaujaly by na trhu místo, které jim přísluší vedle másla, vajec, sukna a kalika a jejich hodnota by nás nezajímala víc než hodnota diamantů".††

„Máme podržet naši vymyšlenou míru hodnot, zlato, a spoutávat tak výrobní síly země, nebo se máme obrátit k přirozené míře hodnot, k práci, a uvolnit výrobní síly země?"†††

Je-li pracovní doba imanentní mírou hodnot, proč vedle ní existuje jiná vnější míra? Proč se směnná hodnota vyvíjí v cenu? Proč všechna zboží oceňují svou hodnotu v jednom výlučném

* *John Gray*, „The Social System. A Treatise on the Principle of Exchange", Edinburgh 1831. Srov. od téhož spisovatele: „Lectures on the nature and use of money", Edinburgh 1848. Po únorové revoluci zaslal Gray francouzské prozatímní vládě memorandum, v němž ji poučuje, že Francie nepotřebuje „organisation of labour" [„organizaci práce"], nýbrž „organisation of exchange" [„organizaci směny"], jejíž plán je úplně vypracován v peněžním systému, který vymyslil. Chudák John netušil, že šestnáct let po uveřejnění díla „Social System" si patent na týž objev bude osobovat vynalézavý Proudhon.

** *Gray*, „The Social System etc.", str. 63. „Peníze by měly být pouze stvrzenkou, dokladem, že jejich držitel buď přispěl určitou hodnotou k národnímu bohatství, nebo že získal právo na tuto hodnotu od někoho, kdo ji odvedl."

*** „Výrobek, jehož hodnota je už odhadnuta, lze uložit do banky a odtud opět vyzvednout, kdykoli je toho zapotřebí; nechť je přitom výslovně stanoveno na základě všeobecné úmluvy, že ten, kdo vloží do navrhované národní banky nějaký majetek, smí z ní vybrat stejnou hodnotu v jakékoli jiné podobě, místo aby byl nucen vyzvednout tutéž věc, kterou vložil." (*Gray*, tamtéž, str. 67, 68.)

† Tamtéž, str. 16.

†† *Gray*, „Lectures on money etc.", str. 182.

††† *Gray*, tamtéž, str. 169.

zboží, které je tak přeměňováno v adekvátní jsoucno směnné hodnoty, v peníze? To byl problém, který měl Gray vyřešit. Místo aby jej vyřešil, domnívá se, že zboží mohou mít k sobě navzájem bezprostředně vztah jako produkty společenské práce. Mohou však k sobě mít vztah jen jako to, čím jsou. Zboží jsou bezprostředně produkty izolovaných nezávislých soukromých prací, jež se svým zcizováním v procesu soukromé směny musí osvědčit jako všeobecná společenská práce, čili práce na základě zbožní výroby se stává společenskou prací teprve všestranným zcizováním individuálních prací. Pokládá-li však Gray pracovní dobu obsaženou ve zbožích za *bezprostředně společenskou*, pak ji pokládá za pospolitou pracovní dobu čili za pracovní dobu přímo sdružených individuí. Pak by fakticky nemohlo nějaké specifické zboží, jako zlato a stříbro, vystupovat vůči jiným zbožím jako vtělení všeobecné práce, směnná hodnota by se nestávala cenou, ale ani užitná hodnota by se nestávala směnnou hodnotou, výrobek by se nestával zbožím, a tak by byl zrušen sám základ buržoazní výroby. To však vůbec není Grayovo mínění. *Výrobky mají být vyráběny jako zboží, ale nemají být jako zboží směňovány.* Gray svěřuje provedení tohoto zbožného přání národní bance. Na jedné straně společnost ve formě banky činí individua nezávislými na podmínkách soukromé směny a na druhé straně je nechává dále vyrábět na základě soukromé směny. Avšak vnitřní logika věcí žene Graye k tomu, aby popíral jednu podmínku buržoazní výroby za druhou, ačkoli chce „reformovat" jen peníze vzešlé ze směny zboží. Tak přeměňuje kapitál v národní kapitál,* pozemkové vlastnictví v národní vlastnictví** a podíváme-li se jeho bance na prsty, ukazuje se, že nejen jednou rukou přijímá zboží a druhou vydává osvědčení o dodané práci, ale reguluje výrobu samu. Ve svém posledním spise „Lectures on money", v němž se Gray úzkostlivě snaží vylíčit své pracovní peníze jako čistě buržoazní reformu, zaplétá se do ještě křiklavějšího protismyslu.

Každé zboží je bezprostředně penězi. To byla Grayova teorie,

* „Záležitosti každé země by měly být řízeny na základě národního kapitálu." (*John Gray*, „The Social System etc.", str. 171.)

** „Půda musí být přeměněna v národní majetek." (Tamtéž, str. 298.)

vyvozená z jeho nedokonalého, a proto nesprávného rozboru zboží. „Organická" konstrukce „pracovních peněz", „národní banky" a „skladů zboží" je jen fantazie, jíž se dogma podvodně vydává za zákon ovládající svět. Dogma, že zboží je bezprostředně penězi nebo že zvláštní práce soukromého individua obsažená ve zboží je bezprostředně společenskou prací, se ovšem nestává pravdivým tím, že nějaká banka v ně věří a podle něho operuje. V takovém případě by úlohu praktické kritiky převzal nejspíš bankrot. To, co u Graye zůstává skryto a zejména jemu samému utajeno — totiž to, že pracovní peníze jsou ekonomicky znějící fráze vyjadřující zbožné přání zbavit se peněz a s penězi směnné hodnoty, se směnnou hodnotou zboží a se zbožím buržoazní formy výroby — vyslovují někteří angličtí socialisté, kteří psali zčásti před Grayem, zčásti po něm.* Zůstalo však vyhrazeno panu *Proudhonovi* a jeho škole, aby vážně prohlašovali degradaci *peněz* a nanebevzetí *zboží* za jádro socialismu, a tím socialismus redukovali na elementární nepochopení nutné souvislosti mezi zbožím a penězi.**

2. Oběživo

Když zboží v procesu stanovení ceny dostalo svou formu schopnou oběhu a zlato svůj charakter peněz, bude oběh zračit a zároveň řešit rozpory, které obsahoval směnný proces zboží. Skutečná směna zboží, tj. společenská výměna látek, probíhá v podobě změny forem, při níž se rozvíjí dvojaká povaha zboží jakožto užitné hodnoty a směnné hodnoty, ale zároveň krystalizuje změna formy zboží samého v určitých formách peněz. Znázornění této změny forem je znázornění oběhu. Právě tak jako jsme viděli, že zboží je rozvinutou směnnou hodnotou jen tehdy, je-li předpokládán svět zboží, a tím fakticky rozvinutá dělba práce, tak předpokládá oběh všestranné akty směny a ustavičný tok jejich obnovování. Druhým předpokladem je, že zboží vstupují do směnného procesu

* Srovnej např. *W. Thompson*, „An Inquiry into the distribution of wealth etc.", Londýn 1824, *Bray*, „Labour's wrongs and Labour's remedy", Leeds 1839.

** Za příručku této melodramatické teorie peněz lze považovat dílo *Alfréda Darimona* „De la réforme des banques", Paříž 1856.

jako zboží s *určitými cenami*, čili že uvnitř směnného procesu se *jeví* sobě navzájem jako dvojaké existence: reálně jako užitné hodnoty, pomyslně — v ceně — jako směnné hodnoty.

Na nejživějších třídách Londýna se tísní obchod vedle obchodu a v jejich hlubokých výkladech se skví všechna bohatství světa, indické šály, americké revolvery, čínský porcelán, pařížské šněrovačky, ruské kožešiny a tropická koření, ale všechny tyto světácké věci nesou na čele osudné bělavé papírové značky, na nichž jsou vyznačeny arabské číslice s lakonickými znaky £, sh., d.* To je obraz zboží vystupujícího v oběhu.

a) Metamorfóza zboží

Při bližším zkoumání ukazuje proces oběhu dvě různé formy koloběhů. Nazveme-li zboží Z a peníze P, pak můžeme obě tyto formy vyjádřit takto:

$$Z - P - Z$$
$$P - Z - P$$

V tomto oddíle se zabýváme výhradně první formou, čili bezprostřední formou oběhu zboží.

Oběh Z — P — Z se rozpadá v pohyb Z — P, směnu zboží za peníze čili *prodej*; v protikladný pohyb P — Z, směnu peněz za zboží čili *koupi*, a v jednotu obou pohybů Z — P — Z, směnu zboží za peníze za účelem směny peněz za zboží, čili *prodej* za účelem *koupě*. Výsledkem, v němž proces uhasíná, je však Z — Z, směna zboží za zboží, skutečná výměna látek.

Z — P — Z, vyjdeme-li z krajního bodu prvního zboží, představuje přeměnu tohoto zboží ve zlato a jeho zpětnou přeměnu ze zlata ve zboží, čili pohyb, při němž zboží existuje nejprve jako zvláštní užitná hodnota, pak tuto existenci odkládá a dostává existenci oproštěnou od jakékoli souvislosti se svým prvotním jsoucnem, existenci směnné hodnoty neboli všeobecného ekvivalentu; pak tuto formu opět odkládá a konečně tu zůstává jako skuteč-

* — libra št., šilink, pence. *(Pozn. red.)*

ná užitná hodnota pro jednotlivé potřeby. V této poslední formě vypadává z oběhu a přechází do spotřeby. Celkový oběh Z — P — Z je tudíž především úplnou řadou metamorfóz, kterou probíhá každé jednotlivé zboží, aby se stalo bezprostřední užitnou hodnotou pro svého majitele. První metamorfóza se odehrává v první polovině oběhu Z — P, druhá v druhé polovině P — Z, a celý oběh tvoří curriculum vitae* zboží. Ale oběh Z — P — Z je úplnou metamorfózou jednotlivého zboží jen tehdy, je-li zároveň sumou určitých jednostranných metamorfóz jiných zboží, neboť každá metamorfóza prvního zboží je jeho přeměna v nějaké jiné zboží, tedy přeměna onoho jiného zboží v ně, tedy dvoustranná přeměna, jež se odehrává v témž stadiu oběhu. Musíme nejprve prozkoumat izolovaně každý z obou směnných procesů, na které se rozpadá oběh Z — P — Z.

Z — P čili *prodej*: Z, zboží, vstupuje do procesu oběhu nejen jako zvláštní užitná hodnota, např. jako tuna železa, nýbrž jako užitná hodnota určité ceny, dejme tomu 3 libry št. 17 šilinků 10 $^1/_2$ pence, čili jedné unce zlata. Tato cena je jednak ukazatelem kvanta pracovní doby obsažené v železe, tj. jeho hodnotové velikosti, a zároveň vyjadřuje zbožné přání železa stát se zlatem, tj. dát pracovní době v něm obsažené podobu všeobecné společenské pracovní doby. Nepodaří-li se tato transsubstanciace, přestává být tuna železa nejen zbožím, nýbrž i výrobkem, neboť je zbožím jen proto, že je ne-užitnou hodnotou pro svého majitele, čili jeho práce je skutečnou prací jen jako práce užitečná pro druhé, a je pro něho užitečná jen jako abstraktně obecná práce. Proto je úkolem železa nebo jeho majitele najít ve světě zboží bod, v němž železo přitahuje zlato. Tato potíž, salto mortale** zboží, je však překonána, uskuteční-li se opravdu prodej, jak se zde při rozboru prostého oběhu předpokládá. Tím, že se tuna železa uskutečňuje jako užitná hodnota svým zcizením, tj. přechodem z rukou, v nichž je ne-užitnou hodnotou, do rukou, v nichž je užitnou hodnotou, realizuje zároveň svou cenu a stává se ze zlata jen představovaného zlatem skutečným. Na místo názvu unce zlata čili 3 liber št. 17 šilinků 10 $^1/_2$ pence vstoupila nyní unce skutečného zlata, ale tuna železa

* — běh života. *(Pozn. red.)*
** — krkolomný přemet. *(Pozn. red.)*

vyklidila místo. Prodejem Z — P je zboží, které bylo ve své ceně přeměněno ve zlato pomyslně, nejen přeměněno ve zlato reálně, nýbrž týmž procesem je zlato, které jako míra hodnot bylo jen pomyslným zlatem a figurovalo vlastně jen jako peněžní názvy zboží samých, přeměněno ve skutečné peníze.* Právě tak, jako se zlato pomyslně stalo všeobecným ekvivalentem, protože všechna zboží v něm měřila své hodnoty, stává se teď jako produkt všestranného zcizování zboží za ně — a prodej Z — P je procesem tohoto všeobecného zcizování — absolutně zcizitelným zbožím, reálnými penězi. Zlato se však v prodeji stává penězi reálně jen proto, že směnné hodnoty zboží byly v cenách zlatem už pomyslně.

V prodeji Z — P, právě tak jako v koupi P — Z, stojí proti sobě dvě zboží, jednoty směnné hodnoty a užitné hodnoty, ale u zboží existuje jeho směnná hodnota jen pomyslně jako cena, zatímco u zlata, třebaže je samo skutečnou užitnou hodnotou, existuje jeho užitná hodnota jen jako nositel směnné hodnoty, a tudíž jen jako formální užitná hodnota, nevztahující se k žádné skutečné individuální potřebě. Protiklad mezi užitnou hodnotou a směnnou hodnotou se tedy polárně rozděluje na oba krajní členy Z — P, takže zboží je vůči zlatu užitnou hodnotou, která musí svou pomyslnou směnnou hodnotu, cenu, teprve realizovat ve zlatě, zatímco zlato je vůči zboží směnnou hodnotou, která svou formální užitnou hodnotu materializuje teprve ve zboží. Jen tímto rozdvojením zboží na zboží a zlato a oním dvojitým a protikladným vztahem, v němž je každý krajní člen pomyslně tím, čím je jeho opak reálně, a reálně tím, čím je jeho opak pomyslně — tedy jen znázorněním zboží jako dvojstranně polárních protikladů se řeší rozpory obsažené v jejich směnném procesu.

Dosud jsme zkoumali Z — P jako prodej, přeměnu zboží v peníze. Postavíme-li se však na stranu druhého krajního členu, jeví se týž proces naopak jako P — Z, jako koupě, jako přeměna peněz ve zboží. Prodej je nutně zároveň svým opakem, koupí; je prode-

* „Peníze jsou dvojího druhu, ideální a reálné; a užívá se jich dvěma různými způsoby, k ocenění věcí a k jejich kupování. K oceňování se hodí ideální peníze právě tak jako reálné a snad ještě lépe. Jiným užitím peněz je kupování těch věcí, jež jsou v nich oceňovány... Ceny a smlouvy se oceňují v ideálních penězích a plní v penězích reálných." (*Galiani*, tamtéž, str. 112 n.)

jem, díváme-li se na proces z jedné strany, a koupí, díváme-li se na něj z druhé strany. Čili ve skutečnosti se proces rozlišuje jen tím, že v Z — P vychází iniciativa od krajního členu zboží čili prodavače, v P — Z od krajního členu peněz čili kupce. Znázorníme-li tedy první metamorfózu zboží, jeho přeměnu v peníze, jako výsledek průběhu prvního stadia oběhu Z — P, předpokládáme zároveň, že nějaké jiné zboží se už přeměnilo v peníze, že tedy už je v druhém stadiu oběhu P — Z. Tak se ocítáme v bludném kruhu předpokladů. Tímto bludným kruhem je sám oběh. Nezkoumáme-li už P v Z — P jako metamorfózu nějakého jiného zboží, vyjímáme směnný akt z procesu oběhu. Mimo něj však mizí forma Z — P a stojí tu proti sobě už jen dvě různá Z, řekněme železo a zlato, jejichž směna není zvláštním aktem oběhu, nýbrž bezprostředního výměnného obchodu. Zlato je u zdroje své výroby zbožím jako každé jiné zboží. Jeho relativní hodnota a relativní hodnota železa nebo kteréhokoli jiného zboží se zde zračí v kvantitách, v nichž se navzájem směňují. Ale v procesu oběhu je tato operace předpokládána, v cenách zboží je už dána jeho vlastní hodnota. Nemůže být proto nic mylnějšího než představa, že *uvnitř procesu oběhu* vstupují zlato a zboží do poměru bezprostředního výměnného obchodu a že tudíž jejich relativní hodnota je zjišťována jejich výměnou jako prostých zboží. Jestliže se zdá, jako by v procesu oběhu bylo zlato vyměňováno za zboží jako pouhé zboží, vyplývá toto zdání prostě z toho, že v cenách už je určitá kvantita zboží kladena naroveň určitému kvantu zlata, tj. uváděna ve vztah ke zlatu už jako k penězům, všeobecnému ekvivalentu, a *proto* je s ním bezprostředně směnitelná. Pokud se cena zboží *realizuje* ve zlatě, směňuje se za ně jako za zboží, jako za zvláštní materializaci pracovní doby, ale pokud se ve zlatě realizuje *cena* zboží, směňuje se za ně jako za peníze, a ne jako za zboží, tj. za zlato jako všeobecnou materializaci pracovní doby. Ale v obou vztazích není kvantum zlata, za něž se směňuje zboží uvnitř procesu oběhu, určeno směnou, nýbrž směna je určena cenou zboží, tj. jeho směnnou hodnotou oceněnou ve zlatě.*

* To ovšem nebrání tomu, aby tržní cena zboží nemohla stát nad jeho hodnotou nebo pod ní. Avšak ohled na tuto okolnost není vlastní prostému oběhu a patří do úplně jiné sféry, kterou bude třeba prozkoumat později, až se budeme zabývat poměrem hodnoty a tržní ceny.

Uvnitř procesu oběhu se zlato jeví v každé ruce jako výsledek prodeje Z — P. Protože však Z — P, prodej, je zároveň P — Z, koupí, ukazuje se, že zatímco Z, zboží, od něhož proces vychází, dokončuje svou první metamorfózu, druhé zboží, které proti němu stojí jako krajní člen P, dokončuje svou druhou metamorfózu, a tudíž probíhá druhou polovinu oběhu, zatímco první zboží je dosud v první polovině své cesty.

Výsledkem prvního procesu oběhu, prodeje, je výchozí bod druhého procesu, peníze. Na místo zboží v jeho první formě vstoupil jeho zlatý ekvivalent. Tento výsledek může zprvu tvořit bod klidu, protože zboží v této druhé formě má vlastní setrvalou existenci. Zboží, které v rukou svého majitele není užitnou hodnotou, je tu nyní ve formě vždy použitelné, protože vždy směnitelné, a závisí jen na okolnostech, kdy a v kterém bodě na povrchu světa zboží opět vstoupí do oběhu. Jeho zlaté zakuklení tvoří samostatný úsek jeho života, v němž může setrvat kratší nebo delší dobu. Zatímco ve výměnném obchodě je výměna jedné zvláštní užitné hodnoty bezprostředně vázána na výměnu jiné zvláštní užitné hodnoty, projevuje se všeobecný charakter práce tvořící směnné hodnoty v oddělení a libovolném rozpadu aktů koupě a prodeje.

P — Z, *koupě*, je opačný pohyb než Z — P a zároveň druhá čili závěrečná metamorfóza zboží. Jako zlato čili ve svém jsoucnu jakožto všeobecný ekvivalent je zboží bezprostředně znázornitelné v užitných hodnotách všech ostatních zboží, která ve svých cenách zároveň tíhnou ke zlatu jako ke svému onomu světu [Jenseits], zároveň však udávají tón, kterým musí zlato zaznít, aby jejich těla, užitné hodnoty, přeskočila na stranu peněz, kdežto jejich duše, směnná hodnota, v samo zlato. Všeobecným produktem zcizování zboží je absolutně zcizitelné zboží. Neexistuje žádná kvalitativní, nýbrž jen kvantitativní mez pro přeměnu zlata ve zboží, mez jeho vlastní kvantity čili velikosti hodnoty. „Za peníze všechno." Zatímco zboží v pohybu Z — P svým zcizením jakožto užitná hodnota realizuje svou vlastní cenu a užitnou hodnotu cizích peněz, realizuje v pohybu P — Z svým zcizením jakožto směnná hodnota svou vlastní užitnou hodnotu a cenu druhého zboží. Jestliže zboží realizací své ceny zároveň přeměňuje zlato ve skutečné peníze, přeměňuje svou

zpětnou přeměnou zlato ve své vlastní pouze pomíjivé peněžní jsoucno. Protože oběh zboží předpokládá rozvinutou dělbu práce, tedy mnohostrannost potřeb jednotlivce nepřímo úměrně k jednostrannosti jeho výrobku, zračí se koupě P — Z jednou v rovnici s jedním zbožním ekvivalentem, jindy se zas tříští v řadu zbožních ekvivalentů, určenou okruhem potřeb kupce a velikostí jeho peněžní sumy. — Tak jako je prodej zároveň koupí, je koupě zároveň prodejem, P — Z je zároveň Z — P, ale iniciativa tu patří zlatu čili kupci.

Vrátíme-li se nyní k celkovému oběhu Z — P — Z, tu se ukazuje, že v něm zboží probíhá úplnou řadou svých metamorfóz. Současně však, zatímco jedno zboží začíná první polovinu oběhu a prodělává první metamorfózu, vstupuje druhé zboží do druhé poloviny oběhu, prodělává svou druhou metamorfózu a vypadává z oběhu; a naopak první zboží vstupuje do druhé poloviny oběhu, prodělává svou druhou metamorfózu a vypadává z oběhu, zatímco třetí zboží vstupuje do oběhu, prochází první polovinou své cesty a prodělává první metamorfózu. Celkový oběh Z — P — Z jako úplná metamorfóza jednoho zboží je tedy zároveň vždy koncem úplné metamorfózy druhého zboží a začátkem úplné metamorfózy třetího zboží, tedy řadou bez začátku a konce. Označme si pro názornost, abychom zboží lépe rozlišili, Z v obou krajních bodech různě, např. Z' — P — Z''. První článek Z' — P předpokládá P fakticky jako výsledek jiného Z — P, je tedy sám jen posledním článkem Z — P — Z', zatímco druhý článek P — Z'' je ve svém výsledku Z'' — P, tedy jeví se jako první článek Z'' — P — Z''' atd. Dále se ukazuje, že poslední článek P — Z, ačkoli P je výsledkem jen jednoho prodeje, se může jevit jako (P — Z') + (P — Z'') + (P — Z''') + atd., že se tedy může roztříštit na masu koupí, tj. na masu prodejů, tj. na masu prvních členů nových úplných metamorfóz zboží. Jestliže se tedy úplná metamorfóza jednotlivého zboží zračí nejen jako článek jednoho řetězu metamorfóz bez začátku a konce, nýbrž jako článek mnoha takových řetězů, zračí se proces oběhu světa zboží — protože každé jednotlivé zboží probíhá oběhem Z — P — Z — jako nekonečná propletená změť řetězů tohoto pohybu, stále končícího a stále znovu začínajícího v nekonečně

různých bodech. Každý jednotlivý prodej nebo koupě je však zároveň stejně platným a izolovaným aktem, jehož doplňující akt může být od něho časově a prostorově oddělen, a nemusí tedy na něj bezprostředně navazovat jako pokračování. Protože každý zvláštní proces oběhu Z — P nebo P — Z jakožto přeměna jednoho zboží v užitnou hodnotu a jiného zboží v peníze, jako první a druhé stadium oběhu, vytváří na obou stranách samostatný bod klidu, a protože na druhé straně všechna zboží začínají ve společné jim podobě všeobecného ekvivalentu, zlata, svou druhou metamorfózu a stavějí se na výchozí bod druhé poloviny oběhu, řadí se ve skutečném oběhu libovolné P — Z k libovolnému Z — P, druhá kapitola životní dráhy jednoho zboží k první kapitole životní dráhy jiného zboží. Např.: A prodá železo za 2 libry št., provede tedy Z — P čili první metamorfózu zboží železa, ale koupi odloží na pozdější dobu. Současně koupí B, který před 14 dny prodal 2 kvartery pšenice za 6 liber št., za těchto 6 liber št. kabát a kalhoty u firmy Moses a syn, provede tedy P — Z čili druhou metamorfózu zboží pšenice. Oba tyto akty P — Z a Z — P se zde jeví jen jako články jednoho řetězu, protože v P, ve zlatě, vypadá jedno zboží jako druhé a na zlatě se nepozná, je-li metamorfózovaným železem nebo metamorfózovanou pšenicí. Ve skutečném procesu oběhu se tedy Z — P — Z jeví jako nekonečně náhodná současnost a posloupnost pestře rozhozených článků různých úplných metamorfóz. Skutečný proces oběhu se tedy *nejeví* jako úplná metamorfóza zboží, jako jeho pohyb protikladnými fázemi, nýbrž jako pouhý agregát mnoha náhodně vedle sebe probíhajících nebo po sobě následujících koupí a prodejů. Formová určenost procesu je tedy setřena, a to tím dokonaleji, že každý jednotlivý akt oběhu, např. prodej, je zároveň svým opakem, koupí, a naopak. Na druhé straně *je* proces oběhu pohybem metamorfóz světa zboží, a proto jej musí obrážet také ve svém celkovém pohybu. Jak jej obráží, prozkoumáme v dalším oddíle. Zde je třeba ještě připomenout, že v Z — P — Z nemají oba krajní členy Z, z hlediska formy, stejný vztah k P. První Z má k penězům vztah jako zvláštní zboží ke všeobecnému zboží, zatímco peníze mají k druhému Z vztah jako všeobecné zboží k jednotlivému zboží. Z — P — Z může být proto abstraktně logicky redukováno na formu sylo-

gismu Z — O — J, v níž zvláštnost tvoří první krajní bod, obecnost spojující střed a jednotlivost poslední krajní bod.

Majitelé zboží vstoupili do procesu oběhu prostě jako strážci zboží. Uvnitř tohoto procesu vystupují proti sobě v protikladné formě kupce a prodavače, jeden jako zosobněná homole cukru, druhý jako zosobněné zlato. Jakmile se homole cukru stane zlatem, stane se prodavač kupcem. Tyto určité sociální charaktery tedy naprosto nevyplývají z lidské individuality vůbec, nýbrž ze směnných vztahů mezi lidmi, kteří své výrobky vyrábějí v určité formě zboží. Vztahy, které jsou vyjádřeny ve vztahu mezi kupcem a prodavačem, jsou tak málo čistě individuální, že oba, kupec i prodavač, vstupují do tohoto vztahu jen potud, pokud je negována jejich individuální práce, totiž pokud se stává penězi jakožto práce *žádného* individua. Jako je proto pošetilé chápat tyto ekonomicky buržoazní charaktery kupce a prodavače jako věčné společenské formy lidské individuality, právě tak je nesmyslné oplakávat je jako zrušení individuality.* Jsou nutným znázorněním individuality na podkladě určitého stupně společenského výrobního procesu. V protikladu mezi kupcem a prodavačem se nadto vyjadřuje antagonistická povaha buržoazní výroby ještě tak povrchně a formálně, protože tento protiklad je vlastní také předburžoazním společenským formám, neboť vyžaduje jen to, aby individua byla ve vzájemném vztahu jako majitelé zboží.

Zkoumáme-li nyní výsledek Z — P — Z, pak se smršťuje na výměnu látek Z — Z. Zboží bylo směněno za zboží, užitná hodnota

* Jak hluboce zraňuje krásné duše dokonce i zcela povrchní forma antagonismu, který se projevuje v koupi a prodeji, ukazuje tento výňatek z knihy pana *Isaaca Péreira* „Leçons sur l'industrie et les finances", Paříž 1832. To, že týž Isaac jako zakladatel a diktátor Crédit mobilier[26] je pověstným pařížským burzovním vlkem, zároveň ukazuje, jak se to vlastně má s tou sentimentální kritikou ekonomie. Pan Péreire, tehdy apoštol Saint-Simonův, praví: „Protože jsou individua izolována, navzájem od sebe odloučena, ať ve svých pracích či pro spotřebu, proto mezi nimi existuje směna výrobků jejich příslušných výrobních odvětví. Z nutnosti směny pramení nutnost určovat relativní hodnotu předmětů. Ideje hodnoty a směny jsou tedy těsně spolu spjaty a obě vyjadřují ve své skutečné formě individualismus a antagonismus... Hodnotu výrobků lze stanovit jen proto, že existuje prodej a koupě, jinými slovy antagonismus mezi různými členy společnosti. Cenou a hodnotou je možno se zabývat jen tam, kde existoval prodej a koupě, to jest kde každé individuum bylo nuceno *bojovat* za to, aby si opatřilo předměty nezbytné k udržení vlastní existence." (Tamtéž, str. 2, 3 porůzn.)

za užitnou hodnotu, a to, že se zboží stalo penězi, čili zboží jakožto peníze, slouží jen k zprostředkování této výměny látek. Tak se peníze jeví jako pouhý *prostředek směny* zboží, nikoli však jako prostředek směny vůbec, nýbrž prostředek směny charakterizovaný procesem oběhu, tj. *oběživo*.*

Z toho, že proces oběhu zboží uhasíná v Z — Z a jeví se tedy jen jako výměnný obchod zprostředkovaný penězi, nebo z toho, že Z — P — Z vůbec se nejen rozpadá na dva izolované procesy, nýbrž vyjadřuje zároveň i jejich pohyblivou jednotu, vyvozovat, že mezi koupí a prodejem existuje jen jednota, a ne rozluka, je způsob myšlení, jehož kritika patří do logiky, a ne do ekonomie. Ježto oddělení koupě a prodeje ve směnném procesu rozbíjí místní přirozeně vzniklé, tradicí posvěcené a naivně pošetilé hranice společenské výměny látek, je zároveň všeobecnou formou odtržení jejích momentů patřících k sobě a jejich postavení proti sobě, zkrátka všeobecnou možností obchodních krizí, avšak pouze proto, že protiklad zboží a peněz je abstraktní a obecnou formou všech protikladů obsažených v buržoazní práci. Proto může oběh peněz probíhat bez krizí, ale krize nemohou probíhat bez oběhu peněz. To však znamená jen to, že tam, kde práce spočívající na soukromé směně ještě ani nedospěla k vytvoření peněz, může samozřejmě tím méně vyvolávat jevy, které předpokládají už plné rozvinutí buržoazního výrobního procesu. Můžeme proto odhadnout hloubku kritiky, která chce odstraněním „výsady" vzácných kovů a takzvaným „racionálním peněžním systémem" odstranit „zlořády" buržoazní výroby. Jako ukázka ekonomické apologetiky postačí snad naproti tomu výrok, proslulý jako neobyčejně duchaplný. *James Mill*, otec známého anglického ekonoma Johna Stuarta Milla, říká:

„Nikdy nemůže být nedostatek kupců pro všechna zboží. Kdokoli nabízí zboží na prodej, žádá výměnou za ně jiné zboží, a je tedy kupcem už tím pouhým faktem, že je prodavačem. Kupci a prodavači všech zboží dohromady mu-

* „Peníze jsou jen prostředkem a hybnou silou, kdežto zboží užitečná pro život jsou cílem a účelem." (*Boisguillebert*, „Le détail de la France", 1697, ve sborníku Eugène Daira „Economistes financiers du XVIII. siècle", sv. I, Paříž 1843, str. 210.)

sí tedy metafyzickou nutností udržovat rovnováhu. Je-li tu proto víc prodavačů než kupců jednoho zboží, musí být víc kupců než prodavačů nějakého jiného zboží.“*

Mill zjednává rovnováhu tím, že přeměňuje proces oběhu v bezprostřední výměnný obchod, ale do bezprostředního výměnného obchodu zase vpašovává postavy kupců a prodavačů, vypůjčené z procesu oběhu. Máme-li mluvit jeho zmateným jazykem, můžeme říci, že v takových chvílích, kdy všechna zboží jsou neprodejná, jako např. v Londýně a Hamburku v určitých chvílích obchodní krize z roku 1857 až 1858, je opravdu víc kupců než prodavačů *jednoho* zboží, *peněz*, a víc prodavačů než kupců *všech ostatních peněz*, totiž zboží. Metafyzická rovnováha koupí a prodejů se omezuje na to, že každá koupě je prodejem a každý prodej koupí, což není zvláštní útěchou pro držitele zboží, kteří se nedostanou k prodeji, a tedy také ne ke koupi.**

Oddělení prodeje od koupě umožňuje zároveň s vlastním obchodem masu zdánlivých transakcí před definitivní směnou mezi výrobci a spotřebiteli zboží. Umožňuje tak mase příživníků

* V listopadu roku 1807 vyšel v Anglii spis Williama Spence s titulem: „Britain independent of commerce“, jehož zásadu rozvedl William Cobbett drastičtější formou „Perish commerce“ [„Pryč s obchodem“] ve svém „Political Register“. Naproti tomu uveřejnil roku 1808 James Mill, „Defence of commerce“[27], kde je už použito argumentu, který jsme citovali z jeho „Elements of political economy“. V polemice se Sismondim a Malthusem o obchodních krizích přivlastnil si tento chytrý objev J. B. Say, a protože by nebylo možné říci, jakým novým nápadem snad tento komický „prince de la science“ [„kníže vědy“] obohatil politickou ekonomii — jeho zásluha spočívá spíš v nezaujatosti, s níž stejně špatně chápal své současníky Malthuse, Sismondiho a Ricarda — vyhlásili ho jeho kontinentální obdivovatelé za objevitele onoho pokladu — metafyzické rovnováhy koupí a prodejů.

** Způsob, jímž ekonomové znázorňují různá formová určení zboží, je možno pochopit z těchto příkladů:

„Máme-li peníze, stačí provést jen jedinou směnu, abychom dosáhli předmětu tužby; máme-li však nadbytek jiných výrobků, musíme provést dvě směny, z nichž první (opatření peněz) je nekonečně obtížnější než druhá.“ (*Opdyke, G.*, „A treatise on political economy“, New York 1851, str. 287, 288.)

„Vyšší prodejnost peněz je právě účinek nebo přirozený důsledek menší prodejnosti zboží.“ (*Corbet, Th.*, „An inquiry into the causes and modes of the wealth of individuals etc.“, Londýn 1841, str. 117.) „Peníze mají tu vlastnost, že jsou vždy směnitelné za cokoli, co samy měří.“ (*Bosanquet*, „Metallic, Paper and Credit Currency etc.“, Londýn 1842, str. 100.)

„Peníze mohou vždy kupovat jiná zboží, kdežto jiná zboží nemohou vždy kupovat peníze.“ (*Tooke, Th.*, „An Inquiry into the Currency Principle“, 2 vyd., Londýn 1844, str. 10.)

vetřít se do výrobního procesu a těžit z této rozluky. To však opět znamená jen to, že s penězi jako všeobecnou formou buržoazní práce je dána *možnost* vývoje jejích rozporů.

b) Oběh peněz

Skutečný oběh se jeví především jako masa náhodně vedle sebe probíhajících koupí a prodejů. Jak při koupi, tak při prodeji stojí proti sobě zboží a peníze vždy v témž vztahu, prodavač na straně zboží, kupec na straně peněz. Peníze jako oběživo se proto vždy jeví jako *kupní prostředek*, čímž se jejich odlišná určení v protikladných fázích metamorfózy zboží stala nerozpoznatelnými.

Peníze přecházejí do rukou prodavače v témž aktu, v němž přechází zboží do rukou kupce. Zboží a peníze probíhají tedy opačným směrem a tato výměna míst, při níž zboží přechází na jednu stranu a peníze na druhou, probíhá současně v neurčitě velkém počtu bodů na celém povrchu buržoazní společnosti. Ale první krok, který zboží dělá v oběhu, je zároveň jeho posledním krokem.* Ať se zboží pohne ze svého místa proto, že je jím přitahováno zlato (Z — P), nebo proto, že je samo přitahováno zlatem (P — Z), tímto jediným pohybem, jedinou změnou místa vypadává z oběhu do spotřeby. Oběh je nepřetržitý pohyb zboží, ale pokaždé jiných zboží, a každé zboží se pohne jen jednou. Každé zboží začíná druhou polovinou svého oběhu nikoli jako totéž zboží, nýbrž jako jiné zboží, jako zlato. Pohyb metamorfózovaného zboží je tedy pohyb zlata. Tentýž peníz čili identické zlaté individuum, které si v aktu Z — P jednou vyměnilo místo s nějakým zbožím, objevuje se naopak znovu jako výchozí bod P — Z a vyměňuje si takto podruhé místo s jiným zbožím. Jako přešel z rukou kupce B do rukou prodavače A, přechází teď z rukou A, který se stal kupcem, do rukou C. Pohyb formy zboží, jeho přeměna v peníze a jeho zpětná přeměna z peněz, čili pohyb úplné metamorfózy zboží, se tedy jeví jako vnější pohyb téhož peníze, který si dvakrát vyměňuje

* Totéž zboží může být několikrát koupeno a opět prodáno. Pak neobíhá jako pouhé zboží, nýbrž v určení, které ještě z hlediska prostého oběhu, prostého protikladu zboží a peněz neexistuje.

místo s dvěma různými zbožími. Jakkoli roztříštěně a náhodně se dějí vedle sebe koupě a prodeje, ve skutečném oběhu stojí proti kupci vždy prodavač, a peníze, které postupují na místo prodaného zboží, musely si už, dříve než přišly do rukou kupce, vyměnit místo s nějakým jiným zbožím. Z druhé strany přecházejí opět dříve či později z rukou prodavače, který se stal kupcem, do rukou nějakého nového prodavače, a v tomto častém opakování výměny míst vyjadřují sřetězení metamorfóz zboží. Tytéž peníze, jeden peníz častěji, jiný méně často, se tedy pohybují z jednoho místa oběhu na druhé vždy opačným směrem než pohybující se zboží a opisují tudíž delší nebo kratší oblouk oběhu. Tyto různé pohyby téhož peníze mohou následovat po sobě jen v čase, zatímco mnohost a roztříštěnost koupí a prodejů se naopak projevuje v současné, prostorově vedle sebe probíhající jednorázové výměně míst zboží a peněz.

Oběh zboží Z — P — Z se ve své prosté formě uskutečňuje v přechodu peněz z rukou kupce do rukou prodavače a z rukou prodavače, který se stal kupcem, do rukou nového prodavače. Tím je skončena metamorfóza zboží, a tedy i pohyb peněz, pokud je jejím výrazem. Protože však musí být stále vyráběny nové užitné hodnoty jakožto zboží, a tedy stále znovu vrhány do oběhu, opakuje a obnovuje se Z—P—Z u týchž majitelů zboží. Peníze, které vydali jako kupci, se vracejí do jejich rukou, jakmile znovu vystupují jako prodavači zboží. Ustavičné obnovování oběhu zboží se tedy zrcadlí nejen v tom, že se peníze ustavičně kutálejí z ruky do ruky po celém povrchu buržoazní společnosti, nýbrž že současně opisují spoustu různých menších koloběhů, vycházejíce z nekonečně různých bodů a vracejíce se k týmž bodům, aby znovu opakovaly týž pohyb.

Protože se změna formy zboží jeví jen jako pouhé přemístění peněz a kontinuita pohybu oběhu připadá zcela penězům — neboť zboží udělá vždy jen jeden krok opačným směrem než peníze, peníze však vždy dělají druhý krok místo zboží a říkají B tam, kde zboží řeklo A — *zdá se*, že celý pohyb vychází od peněz, ačkoli zboží při prodeji vytahuje peníze z jejich místa, a tedy uvádí peníze do oběhu právě tak, jako peníze při koupi uvádějí do oběhu je. Protože dále peníze vystupují proti zboží vždy v témž vztahu jako *kupní pro-*

středek, ale jako takový uvádějí zboží do pohybu jen realizací jejich ceny, jeví se celý pohyb oběhu tak, že si peníze vyměňují místo se zbožími tím, že realizují jejich ceny, ať už ve zvláštních aktech oběhu probíhajících současně vedle sebe, nebo postupně tím, že týž peníz realizuje po řadě ceny různých zboží. Zkoumáme-li např. Z—P—Z'—P—Z''—P—Z''' atd. bez ohledu na kvalitativní momenty, které se ve skutečném procesu oběhu stávají nerozpoznatelnými, ukazuje se jen táž monotónní operace. Když P realizovaly cenu Z, realizují po řadě ceny Z'—Z'' atd., a zboží Z'—Z''—Z''' atd. vždy vstupují na místo, které peníze opouštějí. A tak se zdá, že peníze uvádějí zboží do oběhu tím, že realizují jejich ceny. V této funkci realizování cen peníze samy ustavičně obíhají, hned pouze měníce místo, hned probíhajíce obloukem oběhu, hned opisujíce malý kruh, v němž výchozí bod spadá vjedno s bodem návratu. Jako oběživo mají svůj vlastní oběh. Pohyb formy zboží, která obíhají, se proto jeví jako vlastní pohyb peněz, pohyb zprostředkující směnu zboží o sobě nehybných. Pohyb procesu oběhu zboží se tedy zračí v pohybu peněz jakožto oběživa — v *oběhu peněz*.

Tak jako majitelé zboží znázorňovali výrobky svých soukromých prací jako výrobky společenské práce tím, že přeměnili jednu věc, zlato, v bezprostřední jsoucno všeobecné pracovní doby a tím v peníze, tak nyní jejich vlastní všestranný pohyb, jímž zprostředkovávají výměnu látek svých prací, vystupuje proti nim jako zvláštní pohyb této věci, jako oběh zlata. Sám společenský pohyb je pro majitele zboží na jedné straně vnější nutností, na druhé straně pouze formálním zprostředkujícím procesem, který každému individuu umožňuje získat z oběhu za užitnou hodnotu, kterou do něho vrhl, jiné užitné hodnoty o témž objemu hodnoty. Užitná hodnota zboží začíná s jeho vypadnutím z oběhu, kdežto užitnou hodnotou peněz jako oběživa je sám jejich oběh. Pohyb zboží v oběhu je jen pomíjivý okamžik, kdežto funkcí peněz se stává nepřetržité kolotání v něm. Tato jejich svérázná funkce uvnitř procesu oběhu dává penězům jako oběživu novou formovou určenost, kterou je nyní třeba podrobněji vyložit.

Především je zřejmé, že oběh peněz je nekonečně roztříštěný pohyb, protože se v něm obráží nekonečná roztříštěnost procesu

oběhu na koupě a prodeje a lhostejné rozpadání doplňujících se fází metamorfózy zboží. V malých kolobězích peněz, při nichž výchozí bod spadá vjedno s bodem návratu, se sice ukazuje pohyb vracející se zpět, skutečný kruhový pohyb; ale je tu právě tolik výchozích bodů, kolik je zboží, a už svým neurčitým množstvím se tyto koloběhy vymykají jakékoli kontrole, měření a propočítání. Právě tak neurčitá je doba mezi vzdálením se od výchozího bodu a návratem k němu. Je také lhostejné, bude-li takový koloběh v daném případě opsán nebo ne. Žádný ekonomický fakt není obecně známější než ten, že lze jednou rukou vydávat peníze, aniž se druhou rukou přijímají zpět. Peníze vycházejí z nekonečně různých bodů a vracejí se na nekonečně různých bodech zpět, ale to, zda se výchozí bod kryje s bodem návratu, je náhodné, protože při pohybu Z—P—Z není zpětná přeměna kupce v prodavače nezbytnou podmínkou. Tím méně však představuje oběh peněz pohyb, který by vyzařoval z jednoho středu do všech okrajových bodů a vracel by se ze všech těchto okrajových bodů k témuž středu. Takzvaný koloběh peněz, jak nám tane na mysli jako obraz, se omezuje na to, že ve všech bodech je vidět jejich objevování a mizení, jejich neúnavné přemisťování. Ve vyšší zprostředkující formě oběhu peněz, např. v oběhu bankovek, uvidíme, že podmínky vydávání peněz zahrnují i podmínky jejich návratu. Avšak při prostém oběhu peněz je náhodné, že týž kupec se stává znovu prodavačem. Kde se v něm trvale objevují skutečné kruhové pohyby, jsou to jen zrcadlení hlubších výrobních procesů. Například továrník vezme v pátek peníze od svého bankéře, vyplatí je v sobotu svým dělníkům, dělníci největší část jich ihned vydají u hokynářů atd. a hokynáři je v pondělí přinášejí bankéři zpět.

Viděli jsme, že peníze současně realizují danou masu cen v koupích a prodejích rozložených pestře vedle sebe v prostoru a vyměňují si místo se zbožím jen jednou. Na druhé straně však, pokud se v jejich pohybu jeví pohyb úplných metamorfóz zboží a střetězení těchto metamorfóz, realizuje týž peníz ceny různých zboží a vykonává tak větší nebo menší počet oběhů. Vezmeme-li tedy proces oběhu nějaké země za daný časový úsek, např. za jeden den, bude masa zlata potřebná k realizaci cen a tudíž k oběhu zboží určena

dvojím momentem: jednak celkovou sumou těchto cen, jednak průměrným počtem oběhů týchž kousků zlata. Tento počet oběhů neboli rychlost oběhu peněz je sama opět určena — jinak řečeno vyjadřuje jen průměrnou rychlost, s níž zboží probíhají různými fázemi svých metamorfóz, s níž tyto metamorfózy následují řetězovitě po sobě a s níž jsou zboží, která proběhla svými metamorfózami, v procesu oběhu nahrazována novými zbožími. Zatímco tedy při stanovení cen byla směnná hodnota všech zboží přeměněna pomyslně v kvantum zlata o téže velikosti hodnoty a táž suma hodnoty se vyskytovala dvojitě v obou izolovaných oběžných aktech P—Z a Z—P, na jedné straně ve zboží, na druhé straně ve zlatě, není jsoucno zlata jako oběživa určeno jeho izolovaným vztahem k jednotlivým nehybným zbožím, nýbrž jeho pohyblivým jsoucnem v pohybujícím se světě zboží; je určeno jeho funkcí znázorňovat svou změnou místa změnu formy zboží, tedy rychlostí své změny místa rychlost změny jejich formy. Jeho skutečná přítomnost v procesu oběhu, tj. skutečná masa zlata, jež obíhá, je tedy nyní určena jeho funkčním jsoucnem v celkovém procesu samém.

Předpokladem oběhu peněz je oběh zboží, při němž peníze uvádějí do pohybu zboží, která mají cenu, tj. jsou už pomyslně postavena naroveň určitým kvantitám zlata. Při určování cen zboží samých se velikost hodnoty toho kvanta zlata, které slouží jako jednotka míry, čili hodnota zlata předpokládá jako daná. Za tohoto předpokladu je tedy kvantum zlata potřebné k oběhu určeno především celkovou sumou cen zboží, které mají být realizovány. Tato celková suma sama je však určena 1. stupněm cen, relativně vysokým nebo nízkým stupněm směnných hodnot zboží oceněných ve zlatě a 2. masou zboží obíhajících při určitých cenách, tedy masou koupí a prodejů při daných cenách.* Jestliže kvarter pšenice stojí 60 šilinků, je zapotřebí dvakrát tolik zlata, aby

* Masa peněz je lhostejná, „jen když jich je dost k udržení cen, daných zbožími". *Boisguillebert*, „Le détail de la France", str. 209. „Vyžaduje-li oběh zboží za 400 miliónů liber št. masu zlata za 40 miliónů a byla-li tato proporce $^1/_{10}$ adekvátní úrovní, pak by se musela, kdyby hodnota obíhajících zboží stoupla z přirozených důvodů na 450 miliónů, masa zlata zvětšit na 45 miliónů, aby zůstala na této úrovni." *W. Blake*, „Observations on the effects produced by the expenditure of Government etc.", Londýn 1823, str. 80, 81.

byl uveden do oběhu čili aby byla realizována jeho cena, než kdyby stál jen 30 šilinků. K oběhu 500 kvarterů po 60 šilincích je třeba dvakrát tolik zlata jako k oběhu 250 kvarterů při téže ceně. A konečně k oběhu 10 kvarterů po 100 šilincích je zapotřebí jen poloviny zlata než k oběhu 40 kvarterů po 50 šilincích. Z toho vyplývá, že kvantita zlata nutná k oběhu zboží může klesnout, přestože ceny stoupají, ubývá-li masy obíhajícího zboží ve větším poměru, než vzrůstá celková suma cen; a naopak masa oběživa se může zvětšit, zmenšuje-li se masa obíhajících zboží, ale suma jejich cen stoupá ve větším poměru. Velmi pěkná anglická podrobná zkoumání např. prokázala, že v Anglii v prvních stadiích zdražení obilí se masa obíhajících peněz zvětšuje, protože suma cen zmenšené masy obilí je větší, než byla suma cen větší masy obilí, ale zároveň po nějaký čas nerušeně trvá oběh zbývající masy zboží za staré ceny. Avšak v pozdějším stadiu zdražení obilí se masa obíhajících peněz zmenšuje buď proto, že se kromě obilí prodává méně zboží za staré ceny, nebo právě tolik zboží za nižší ceny.

Kvantita obíhajících peněz je však určena, jak jsme viděli, nejen celkovou sumou cen zboží, které mají být realizovány, nýbrž zároveň i rychlostí, se kterou peníze obíhají čili provedou v daném časovém úseku tuto realizaci. Provede-li týž sovereign za jeden den 10 koupí zboží, pokaždé v ceně jednoho sovereignu, tedy mění 10krát ruce, vykoná přesně tutéž práci jako 10 sovereignů, z nichž každý oběhne za jeden den jen jednou.* Rychlost oběhu zlata může tedy nahradit jeho kvantitu, čili jsoucno zlata v procesu oběhu je určeno nejen jeho jsoucnem jakožto ekvivalentu vedle zboží, nýbrž také jeho jsoucnem uvnitř pohybu metamorfózy zboží. Avšak rychlost oběhu peněz nahrazuje jejich kvantitu jen do určité míry, protože v každém daném okamžiku se uskutečňují prostorově od sebe oddělené, nekonečně roztříštěné koupě a prodeje.

Vzrůstá-li úhrn cen obíhajících zboží, ale v menším poměru než rychlost oběhu peněz, pak se masa oběživa zmenšuje. Snižuje-li se naopak rychlost oběhu ve větším poměru než suma cen obíhající masy zboží, bude se masa oběživa zvětšovat. Vzrůstající kvantita

* „Ne množství kovu, nýbrž rychlost oběhu peněz způsobuje, že se zdá, že je málo nebo hodně peněz." *(Galiani,* tamtéž, str. 99.)

oběživa při všeobecně klesajících cenách, zmenšující se kvantita oběživa při všeobecně stoupajících cenách je jedním z nejlépe zjištěných úkazů v dějinách cen zboží. Ale příčiny, které působí vzestup hladiny cen a současně ještě větší stoupání rychlosti oběhu peněz, právě tak jako opačný pohyb, nepatří do oblasti zkoumání prostého oběhu. Jako příklad lze uvést, že mimo jiné v obdobích, kdy převládá úvěr, vzrůstá rychlost oběhu peněz rychleji než ceny zboží, kdežto s ubívajícím úvěrem ceny zboží klesají pomaleji než rychlost oběhu. Povrchní a formální charakter prostého oběhu peněz se projevuje právě v tom, že všechny momenty, které určují množství oběživa, jako masa obíhajících zboží, ceny, vzestup nebo pokles cen, počet současných koupí a prodejů, rychlost oběhu peněz, závisí na procesu metamorfózy světa zboží, který je opět závislý na celkovém charakteru výrobního způsobu, počtu obyvatelstva, poměru mezi městem a vesnicí, rozvoji dopravních prostředků, na větší nebo menší dělbě práce, úvěru atd., zkrátka na okolnostech, které všechny leží *mimo* prostý oběh peněz a pouze se v něm odrážejí.

Je-li rychlost oběhu dána, je masa oběživa jednoduše určena cenami zboží. Ceny nejsou tedy vysoké nebo nízké, protože obíhá více nebo méně peněz, nýbrž obíhá více nebo méně peněz, protože ceny jsou vysoké nebo nízké. To je jeden z nejdůležitějších ekonomických zákonů, jehož podrobné prokázání dějinami cen zboží je snad jedinou zásluhou poricardovské anglické ekonomie. Jestliže zkušenost ukazuje, že hladina kovového oběhu čili masa obíhajícího zlata nebo stříbra v určité zemi je sice vystavena dočasným odlivům a přílivům a často velmi mocným odlivům a přílivům*, vcelku

* K mimořádnému poklesu kovového oběhu pod jeho průměrnou hladinu došlo v Anglii roku 1858, jak uvidíme z tohoto výňatku z londýnského časopisu „Economist"[28]: „Jak už je dávno povahou věci" (toti ž roztří šěnosti prostého oběhu), „nelze získat příliš přesné údaje o množství hotových peněz, které obíhají na trhu a v rukou tříd neprovozujících bankovní obchody. Ale snad činnost nebo neči nnost mincoven velkých obchodních národů je jedním z nejlepších ukazatelů změn v onom množství. Razí se mnoho mincí, potřebuje-li se jich mnoho, a málo, jestli že se potřebuje málo... Anglická mincovna razila roku 1855: 9 245 000 li ber št., roku 1856: 6 476 000 liber št., roku 1857: 5 293 858 liber št. Během roku 1858 neměla mincovna skoro co dělat." („Economist", 10. července 1858.) Současně však leželo v bankovním sklepení asi 18 miliónů liber št. zlata.

však v delších časových obdobích zůstává stejná a odchylky od průměrné hladiny přecházejí jen v slabé oscilace, pak se tento úkaz vysvětluje jednoduše z protikladné povahy okolností, které určují masu obíhajících peněz. Jejich současná modifikace paralyzuje jejich účinek a ponechává všechno při starém.

Zákon, že při dané rychlosti oběhu peněz a dané sumě cen zboží je kvantita oběživa určena, dá se vyjádřit také tak, že jsou-li směnné hodnoty zboží a průměrná rychlost jejich metamorfóz dány, závisí kvantita obíhajícího zlata na jeho vlastní hodnotě. Stoupla-li by tudíž nebo klesla hodnota zlata, tj. pracovní doba nutná k jeho výrobě, pak by ceny zboží stouply nebo klesly nepřímo úměrně a tomuto všeobecnému vzestupu nebo poklesu cen by při stejné rychlosti oběhu odpovídala větší nebo menší masa zlata, potřebného k oběhu téže masy zboží. Táž změna by nastala, kdyby stará míra hodnot byla vytlačena hodnotnějším nebo méně hodnotným kovem. Tak Holandsko, když z něžného ohledu k věřitelům státu a ze strachu před účinky kalifornských a australských objevů nahradilo zlaté peníze stříbrnými, potřebovalo 14 až 15krát víc stříbra než dříve zlata, aby byla uvedena do oběhu táž masa zboží.

Ze závislosti množství obíhajícího zlata na měnící se sumě cen zboží a na měnící se rychlosti oběhu vyplývá, že masa kovového oběživa musí být schopna se smršťovat a rozpínat, zkrátka že zlato podle potřeb procesu oběhu musí hned vstupovat do procesu jako oběživo, hned zas z něho vypadávat. Jak proces oběhu sám tyto podmínky uskutečňuje, uvidíme později.

c) Mince. Známka hodnoty

Zlato ve své funkci oběživa dostává zvláštní podobu, stává se *mincí*. Aby jeho oběh nebyl zdržován technickými obtížemi, je raženo v mince podle měřítka počítacích peněz. Kousky zlata, jejichž ražba a podoba udávají, že obsahují váhové díly zlata, představované počítacími názvy peněz, libra št., šilink atd., jsou mince. Tak jako určení mincovní ceny, připadá i technická záležitost ražení mincí státu. Stejně jakožto počítací peníze, dostávají

peníze i jakožto mince *lokální a politický charakter*, mluví jazyky různých zemí a nosí různou národní uniformu. Sféra, v níž peníze obíhají jako mince, se proto odlučuje jako *vnitřní* oběh zboží, omezený hranicemi jednoho státu, od *všeobecného* oběhu světa zboží.

Ale zlato v prutech a zlato jako mince se od sebe neliší o nic víc než jeho mincovní a váhový název. Co se jeví v tomto případě jako rozdíl v názvu, jeví se teď jako pouhý rozdíl v podobě. Zlatá mince může být vhozena do tavicího kelímku a tím znovu proměněna ve zlato sans phrase*, jako naopak stačí, aby zlatý prut byl poslán do mincovny, aby obdržel formu mince. Přeměna a zpětná přeměna z jedné podoby do druhé se jeví jako ryze technická operace.

Za 100 liber čili 1200 troyských uncí 22karátového zlata se v anglické mincovně dostane 4672 $^1/_2$ libry št. čili zlatých sovereignů; položíme-li tyto sovereigny na jednu misku vah a 100 liber zlata v prutech na druhou, váží stejně; tak je podán důkaz, že sovereign není nic jiného než určitý váhový díl zlata, označený tímto názvem v anglické mincovní ceně, s vlastní podobou a vlastní značkou. Těchto 4672 $^1/_2$ zlatých sovereignů je z různých bodů vrháno do oběhu, a když jsou jím strženy, vykonávají za den určitý počet oběhů, jeden sovereign více, druhý méně. Kdyby průměrný počet denních oběhů každé unce činil 10, pak by 1200 uncí zlata realizovalo celkovou sumu cen zboží ve výši 12 000 uncí čili 46 725 sovereignů. Ať obracíme unci zlata, jak chceme, nikdy nebude vážit 10 uncí zlata. Ale zde v procesu oběhu váží skutečně 1 unce 10 uncí. Jsoucno mince v procesu oběhu se rovná kvantu zlata, které je v ní obsaženo, násobenému počtem jejích oběhů. Mimo své skutečné jsoucno jednotlivého kousku zlata o určité váze dostává tedy mince pomyslné jsoucno vyplývající z její funkce. Avšak ať sovereign vykoná oběh jednou nebo desetkrát, při každé jednotlivé koupi nebo prodeji působí jen jako jeden sovereign. Podobá se v tom generálovi, který se v den bitvy včas objeví na 10 různých bodech, a tak nahradí 10 generálů; ale přece jen v každém z těchto bodů je týž generál. Idealizace oběživa, která vzniká při oběhu peněz z toho, že se

* — zlato bez dalších přívlastků, zlato vůbec. *(Pozn. red.)*

kvantita nahrazuje rychlostí, se týká jen funkčního jsoucna mince uvnitř procesu oběhu, nezasahuje však jsoucno jednotlivého peníze.

Avšak oběh peněz je vnější pohyb a sovereign, přestože non olet*, se pohybuje ve smíšené společnosti. Při tření o všelijaké ruce, měšce, kapsy, váčky, kabelky, sáčky, skříňky a truhlice se mince otírá, zanechává jeden atom zlata zde, druhý tam, a tímto obrušováním za své toulky světem ztrácí stále víc svého vnitřního obsahu. Tím, že se jí užívá, se opotřebovává. Zadržme sovereign ve chvíli, kdy jeho původní ryzí charakter je dosud jen slabě dotčen.

„Pekař, který dnes dostane z banky zbrusu nový sovereign a zítra jej vyplatí mlynářovi, neplatí týmž opravdovým (veritable) sovereignem; peníz je lehčí než ve chvíli, kdy jej pekař dostal."**

„Je jasné, že mince samou povahou věcí musí neustále jedna za druhou propadat znehodnocení už pouhým působením obvyklého a nevyhnutelného otírání. Je fyzicky nemožné na nějakou dobu, třeba na jediný den, vyloučit lehké mince úplně z oběhu."***

Jacob odhaduje, že z 380 miliónů liber šterlinků, které byly v Evropě roku 1809, se roku 1829, tedy po uplynutí 20 let, otíráním úplně ztratilo 19 miliónů liber šterlinků.† Jestliže tedy zboží při prvním kroku, jímž vstupuje do oběhu, z něho vypadává, představuje mince po několika krocích v oběhu víc kovového obsahu, než kolik má. Čím déle mince obíhá při neměnící se rychlosti oběhu nebo čím čilejší je její oběh za tutéž dobu, tím víc se její jsoucno jakožto mince odpoutává od jejího zlatého nebo stříbrného jsoucna. Co zbývá, je magni nominis umbra††. Tělo mince je už jen pouhým stínem. Jestliže se mince původně díky procesu oběhu stávala těžší, stává se teď díky němu lehčí, přesto však i nadále platí

* — nepáchne. *(Pozn. red.)*

** *Dodd*, „Curiosities of industry etc.", Londýn 1854.

*** „The currency theory reviewed etc. by a banker etc.", Edinburgh 1845, str. 69 n. „Kdyby měl poněkud opotřebovaný tolar menší cenu než zcela nový tolar, byl by oběh neustále zdržován a nebylo by jediné platby, jež by nebyla předmětem sporu." (*Garnier, G.*, „Histoire de la monnaie etc.", sv. I, str. 24.)

† *Jacob, W.*, „An historical inquiry into the production and consumption of the precious metals", Londýn 1831, sv. II, kap. XXVI. [str. 322].

†† — stín velkého jména (Lucanus, „Pharsalia"). *(Pozn. red.)*

při každé jednotlivé koupi nebo prodeji jako původní kvantum zlata. Sovereign nadále koná funkci zákonného zlatého peníze jako *zdánlivý* sovereign, jako zdánlivé zlato. Zatímco jiné bytosti v třenici s okolním světem ztrácejí svůj idealismus, je mince praxí idealizována, přeměňována v pouhé zdánlivé jsoucno svého zlatého nebo stříbrného těla. Této druhé idealizace kovových peněz, vyvolané procesem oběhu samým, čili této odluky jejich nominálního a reálného obsahu využívají jednak vlády, jednak soukromí dobrodruzi při nejrůznějším falšování mincí. Celé dějiny mincovnictví od počátku středověku až hluboko do 18. století se redukují na dějiny tohoto dvoustranného a antagonistického falšování a Custodiho několikasvazková sbírka italských ekonomů se z valné části točí kolem této otázky.

Zdánlivé jsoucno zlata v rámci jeho funkce se však dostává do konfliktu s jeho skutečným jsoucnem. V oběhu ztratila jedna zlatá mince víc ze svého kovového obsahu, druhá méně, a jeden sovereign je proto nyní fakticky hodnotnější než druhý. Protože však ve svém funkčním jsoucnu jako mince platí oba stejně, jak sovereign, který je $^1/_4$ unce, tak sovereign, který se zdá být $^1/_4$ unce, jsou sovereigny o plné váze v rukou nesvědomitých majitelů občas podrobovány chirurgickým zákrokům a provádí se na nich uměle to, co oběh sám provedl přirozenou cestou na jejich lehkých bratřích. Jsou ořezávány a opilovávány a jejich přebytečný zlatý tuk putuje do tavicího kelímku. Jestliže $4672^1/_2$ zlatých sovereignů položených na misku vah váží průměrně už jen 800 uncí místo 1200, potom se za ně na trhu koupí už jen 800 uncí zlata, čili tržní cena zlata by vystoupila nad jeho mincovní cenu. Každý peníz, i kdyby měl plnou váhu, by platil ve své formě mince méně než ve formě prutů. Sovereigny o plné váze by byly přeměněny zpět ve formu prutů, v níž má víc zlata víc hodnoty než méně zlata. Jakmile by tento pokles pod kovový obsah zachvátil tak značný počet sovereignů, že by mohl přivodit trvalé stoupání tržní ceny zlata nad jeho mincovní cenu, zůstaly by počítací názvy mince tytéž, ale označovaly by napříště menší kvantum zlata. Jinými slovy, měřítko peněz by se změnilo a zlato by napříště bylo mincováno podle tohoto nového měřítka. Idealizací zlata jako oběživa by se zpětným působením změnily zákonně

stanovené poměry, za nichž bylo měřítkem cen. Táž revoluce by se po jisté době opakovala, a tak by zlato jak ve své funkci měřítka cen, tak i jako oběživo neustále prodělávalo změny, takže změna v jedné formě by vyvolala změnu v druhé a naopak. Tím se vysvětluje už dříve zmíněný úkaz, že v dějinách všech moderních národů zůstával týž peněžní název pro stále se zmenšující kovový obsah. Rozpor mezi zlatem jakožto mincí a zlatem jako měřítkem cen se stává rovněž rozporem mezi zlatem jakožto mincí a zlatem jako všeobecným ekvivalentem; jakožto všeobecný ekvivalent obíhá zlato nejen uvnitř zemských hranic, nýbrž i na světovém trhu. Jakožto míra hodnot mělo zlato vždy plnou váhu, protože sloužilo jen jako pomyslné zlato. Jakožto ekvivalent v izolovaném aktu Z — P přechází ze svého pohyblivého jsoucna okamžitě do nehybného, ale v minci se jeho přirozená substance ustavičně dostává do konfliktu s jeho funkcí. Nelze se úplně vyhnout přeměně zlatého sovereignu ve zdánlivé zlato, ale zákonodárství se snaží zabránit tomu, aby se ustavil jako mince tím, že jej při určitém snížení jeho substance stahuje z oběhu. Podle anglického zákona např. sovereign, který ztratil víc než 0,747 gramu váhy, není už legálním sovereignem. Anglická banka, která jen v letech 1844 až 1848 zvážila 48 miliónů zlatých sovereignů, má v Cottonových vahách na zlato stroj, který nejen vycítí rozdíl $^1/_{100}$ gramu mezi dvěma sovereigny, nýbrž jako rozumná bytost okamžitě odsune sovereign, který nemá plnou váhu, na desku, odkud se dostává do jiného stroje, který jej s orientální krutostí rozřeže.

Zlatá mince by však za těchto podmínek vůbec nemohla obíhat, kdyby její oběh nebyl omezen na určité okruhy oběhu, v jejichž hranicích se tak rychle neopotřebovává. Pokud zlatá mince v oběhu platí jako $^1/_4$ unce, zatímco váží už jen $^1/_5$ unce, stala se fakticky pouhou známkou čili symbolem pro $^1/_{20}$ unce zlata; tak se každá zlatá mince procesem oběhu samým ve větší nebo menší míře přeměňuje v pouhou známku čili symbol své substance. Ale žádná věc nemůže být svým vlastním symbolem. Malované hrozny nejsou symbolem skutečných hroznů, nýbrž zdánlivými hrozny. Tím spíš nemůže být lehký sovereign symbolem sovereignu o plné váze, jako nemůže být hubený kůň symbolem tlustého. Ježto se tedy zlato

stává symbolem sebe samého, ale nemůže sloužit jako symbol sebe samého, dostává v těch okruzích oběhu, v nichž se nejrychleji opotřebovává, tj. v těch okruzích, kde jsou neustále obnovovány koupě a prodeje v nejmenších proporcích, symbolické stříbrné nebo měděné jsoucno, odloučené od jeho zlatého jsoucna. V těchto okruzích by neustále obíhala ve formě mincí určitá část — třebaže ne vždy tytéž kousky zlata — veškerých zlatých peněz. V této části je zlato nahrazováno stříbrnými nebo měděnými známkami. Zatímco tedy uvnitř země může jako míra hodnot a tudíž jako peníze fungovat jen jedno specifické zboží, mohou jako mince sloužit vedle zlata rozličná zboží. Toto pomocné oběživo, např. stříbrné a měděné známky, představuje uvnitř oběhu určité zlomky zlaté mince. Jejich vlastní stříbrný nebo měděný obsah není proto určen hodnotovým poměrem stříbra a mědi ke zlatu, nýbrž je stanoven libovolně zákonem. Smějí být vydávány jen v takových kvantitách, v nichž by ustavičně obíhaly jimi reprezentované drobné zlomky zlaté mince, ať už k rozměňování větších zlatých mincí, ať k realizaci přiměřeně malých cen zboží. Uvnitř drobného oběhu zboží budou stříbrné a měděné známky opět patřit různým okruhům. Podle povahy věci je rychlost jejich oběhu nepřímo úměrná ceně, kterou realizují v každé jednotlivé koupi nebo prodeji, čili k velikosti zlomku zlaté mince, který představují. Uvážíme-li obrovský rozsah drobného denního styku v takové zemi, jako je Anglie, pak relativně nepatrné celkové množství obíhajících pomocných mincí ukazuje rychlost a ustavičnost jejich oběhu. Z jedné nedávno vydané parlamentní zprávy[29] vidíme například, že roku 1857 anglická mincovna razila zlato v částce 4 859 000 liber št., stříbro v nominální hodnotě 373 000 liber št. a v kovové hodnotě 363 000 liber št. Celková suma zlata raženého během desetiletí končícího dnem 31. prosince 1857 činila 55 239 000 liber št. a stříbra jen 2 434 000 liber št. Měděná mince činila roku 1857 jen na 6720 liber št. nominální hodnoty, v hodnotě mědi 3492 liber št., z toho 3136 liber št. v pencích, 2464 v půlpencích a 1120 ve farthinzích. Celková hodnota měděné mince ražené za posledních deset let činila 141 477 liber št. nominální hodnoty, v hodnotě kovu 73 503 liber št. Jako je zlaté minci zákonným stanovením ztráty kovu, která ji demone-

tizuje, zabraňováno, aby se ustálila ve své funkci mince, tak naopak je zabraňováno stříbrným a měděným známkám, aby přešly ze svých oběžných sfér do oběžné sféry zlaté mince a ustavily se jako peníze, tím, že je určen stupeň ceny, který zákonně realizují. Tak např. se musí v Anglii přijímat při platbách měď jen do výše 6 pencí, stříbro jen do výše 40 šilinků. Kdyby byly stříbrné a měděné známky vydány ve větším množství, než jaké je nutné pro potřeby jejich oběžných sfér, nestoupaly by proto ceny zboží, nýbrž nastala by akumulace těchto známek u drobných prodavačů, kteří by nakonec byli nuceni prodat je jako kov. Tak se anglické měděné mince vydané soukromníky akumulovaly roku 1798 u hokynářů v částce 20, 30, 50 liber št., a ti se marně pokoušeli uvést je znovu do oběhu a nakonec je museli vrhnout jako zboží na trh mědi.*

Stříbrné a měděné známky, které zastupují zlatou minci v určitých sférách vnitřního oběhu, mají zákonem určený obsah stříbra a mědi, ale strženy oběhem se opotřebovávají stejně jako zlatá mince a idealizují se, vzhledem k rychlosti a ustavičnosti svého oběhu, ještě rychleji v pouhá stínová těla. Kdyby měla být opět stanovena hranice zmenšení kovového obsahu, na níž stříbrné a měděné známky ztrácejí svůj charakter mincí, musely by uvnitř určitých okruhů své vlastní oběžné sféry být nahrazeny jinými symbolickými penězi, dejme tomu železem a olovem; a toto zastupování jedněch symbolických peněz jinými symbolickými penězi by bylo procesem bez konce. Ve všech zemích s rozvinutým oběhem nutí proto sama nezbytnost oběhu peněz k tomu, aby mincovní charakter stříbrných a měděných známek byl učiněn úplně nezávislým na jakémkoli stupni ztráty kovu. V tom se projevuje to, co vyplývá z povahy věci, totiž že jsou symboly zlaté mince ne proto, že jsou symboly ze stříbra a mědi, ne proto, že mají hodnotu, nýbrž pokud žádnou nemají.

Věci relativně bez hodnoty, jako *papír*, mohou tedy fungovat jako symboly zlatých peněz. Existence pomocné mince v podobě kovových známek, stříbrných, měděných atd. se vysvětluje převážně

* *David Buchanan*, „Observations on the subjects treated of in Doctor Smith's Inquiry on the wealth of nations etc.", Edinburgh 1814, str. 31.

tím, že ve většině zemí obíhaly jakožto peníze méně hodnotné kovy, jako stříbro v Anglii, měď ve starořímské republice, Švédsku, Skotsku atd., dříve než je proces oběhu degradoval na drobnou minci a postavil na jejich místo dražší kov. Je ostatně v povaze věci, že peněžní symbol vyrůstající bezprostředně z kovového oběhu je sám zprvu také kovem. Jako ta část zlata, která by neustále musela obíhat jako drobná mince, je nahrazována kovovými známkami, může být část zlata, která je neustále pohlcována sférou vnitřního oběhu jako mince, a musí tedy ustavičně obíhat, nahrazena známkami bez hodnoty. Hladina, pod kterou masa obíhající mince nikdy neklesne, je v každé zemi dána zkušeností. Původně nepatrný rozdíl mezi nominálním a kovovým obsahem mince může takto dospět až k absolutnímu oddělení. Mincovní název peněz se odděluje od jejich substance a existuje mimo ni v papírových lístcích bez hodnoty. Jako se směnná hodnota zboží krystalizuje jejich směnným procesem ve zlaté peníze, sublimují se zlaté peníze v oběhu ve vlastní symbol, nejprve ve formě otřelé zlaté mince, pak ve formě pomocných kovových mincí a konečně ve formě známky bez hodnoty, papírů, pouhé *známky hodnoty*.

Zlatá mince však zplodila své zástupce, zprvu kovové, pak papírové, jen proto, že přes ztrátu části kovu fungovala dál jako mince. Neobíhala proto, že se otřela, nýbrž otřela se v symbol, protože dál obíhala. Jen pokud se uvnitř procesu oběhu zlaté peníze stávají samy pouhými známkami své vlastní hodnoty, mohou je nahrazovat pouhé známky hodnoty.

Pokud je pohyb Z—P—Z jednotou procesu dvou bezprostředně v sebe navzájem přecházejících momentů Z—P a P—Z čili pokud zboží probíhá procesem své úplné metamorfózy, rozvíjí svou směnnou hodnotu v ceně a v penězích a hned zas tuto formu ruší, opět se stává zbožím či spíše užitnou hodnotou. Dospívá tedy *k pouze zdánlivému osamostatnění* své směnné hodnoty. Na druhé straně jsme viděli, že zlato, pokud funguje jen jako mince čili pokud je ustavičně v oběhu, představuje fakticky jen střetězení metamorfóz zboží a *jejich pouze pomíjivé peněžní bytí*, realizuje cenu jednoho zboží jen proto, aby pak realizovalo cenu druhého, ale nikde se nejeví jako nehybné jsoucno směnné hodnoty nebo dokonce jako nehybné zboží.

Reálnost, které nabývá směnná hodnota zboží v tomto procesu a kterou představuje zlato ve svém oběhu, je jen reálnost elektrické jiskry. Ačkoli je to skutečné zlato, funguje jen jako zdánlivé zlato a může proto být v této funkci nahrazeno známkou sebe samého.

Známka hodnoty, řekněme papír, fungující jako mince, je známkou kvanta zlata vyjádřeného v jeho mincovním názvu, tedy *známkou zlata.* Jako určité kvantum zlata samo o sobě nevyjadřuje hodnotový poměr, tak jej nevyjadřuje ani známka, která vstupuje na jeho místo. Pokud určité kvantum zlata jakožto zpředmětněná pracovní doba má určitou velikost hodnoty, představuje zlatá známka hodnotu. Ale velikost hodnoty, kterou tato známka představuje, závisí vždy na hodnotě kvanta zlata, které představuje. Vůči zbožím představuje známka hodnoty *reálnost jejich cen,* je signum pretii* a známkou jejich hodnoty jen proto, že jejich hodnota je vyjádřena v jejich ceně. V procesu Z — P — Z, pokud se zračí jen jako jednota procesu čili bezprostřední přecházení obou metamorfóz v sebe navzájem — a tak se zračí ve sféře oběhu, v níž funguje známka hodnoty — dostává směnná hodnota zboží v ceně jen pomyslnou, jen představovanou v penězích, symbolickou existenci. Směnná hodnota se tak jeví *jen* jako myšlená nebo věcně představovaná směnná hodnota, ale nemá žádnou *reálnost,* vyjma ve zbožích samých, pokud je v nich zpředmětněno určité kvantum pracovní doby. Proto *se zdá,* jako kdyby známka hodnoty *bezprostředně* představovala hodnotu zboží tím, že nevystupuje jako známka zlata, nýbrž jako známka směnné hodnoty, která je v ceně jen vyjádřena, ale existuje jedině ve zboží. Toto zdání je však klamné. Známka hodnoty je bezprostředně jen *známkou ceny,* tedy *známkou zlata,* a jen oklikou je známkou hodnoty zboží. Zlato neprodalo svůj stín jako Petr Schlemihl[30], nýbrž za svůj stín kupuje. Známka hodnoty působí proto jen potud, pokud uvnitř procesu oběhu představuje cenu jednoho zboží vůči druhému čili pokud vůči každému majiteli zboží *představuje zlato.* Určitá věc relativně bez hodnoty, kousek kůže, lístek papíru atd., se zprvu stává ze zvyku známkou peněžního materiálu, ale udrží se v této úloze jen tím, že její jsoucno jako symbolu je zaručeno všeobecnou vůlí majitelů zboží, tj. tím, že dostává

* — známkou ceny. *(Pozn. red.)*

zákonně smluvené jsoucno a tudíž nucený kurs. Státní papírové peníze s nuceným kursem jsou vrcholnou formou *známky hodnoty* a jedinou formou papírových peněz, která vyrůstá bezprostředně z kovového oběhu čili prostého oběhu zboží. *Úvěrové peníze* náležejí vyšší sféře společenského výrobního procesu a řídí se úplně jinými zákony. Symbolické papírové peníze se fakticky nijak neliší od pomocné kovové mince, jenže působí v širší sféře oběhu. Jestliže pouze technický vývoj měřítka cen čili mincovní ceny a dále vnější přeformování surového zlata ve zlatou minci už vyvolaly zásah státu a tím se vnitřní oběh zřetelně odloučil od všeobecného oběhu zboží, pak se tato odluka dovršuje vývojem mince ve známku hodnoty. Jako pouhé oběživo mohou se peníze vůbec osamostatnit jen uvnitř sféry vnitřního oběhu.

Náš výklad ukázal, že jsoucno zlata v podobě mince jakožto známky hodnoty odpoutané od zlaté substance samé vyplývá ze samého procesu oběhu, a ne z nějaké úmluvy anebo ze zásahu státu. Rusko je názorným příkladem přirozeného vzniku známky hodnoty. V době, kdy tam sloužily jako peníze nevydělané kůže a kožišiny, vytvořil rozpor mezi tímto pomíjivým a nemotorným materiálem a jeho funkcí oběživa zvyk nahrazovat jej malými kousky označkované kůže, které se tak staly poukázkami splatnými v kůžích a kožišinách. Později se staly pod názvem kopejek pouhými známkami zlomků stříbrného rublu a místy se jich takto používalo až do roku 1700, kdy Petr Veliký nařídil, aby byly vyměněny za malé měděné mince vydané státem*. Antičtí spisovatelé, kteří mohli pozorovat jen jevy kovového oběhu, chápou už zlatou minci jako symbol čili známku hodnoty. Tak Platón** a Aristote-

* *Henry Storch,* „Cours d'économie politique etc.", s poznámkami od J. B. Saye, Paříž 1823, sv. IV, str. 79. Storch vydal své dílo v Petrohradě francouzsky. J. B. Say toto dílo okamžitě znovu vydal v Paříži, doplnil je prý „poznámkami", které neobsahují fakticky nic jiného než otřepané fráze. Storch (viz jeho „Considérations sur la nature du revenu national", Paříž 1824) nepřijal tuto anexi svého díla „knížetem vědy" („prince de la science") nijak zdvořile.

** *Plato* De Rep., L. II. „*νόμισμα σύμβολον τῆς ἀλλαγῆς*" [„mince je *symbolem* směny"], (Opera omnia etc., ed. G. Stallbaumius, Londýn 1850, str. 304.) Platón vykládá pojem peněz jen v obou určeních, jakožto míru hodnoty a jakožto známku hodnoty, požaduje však kromě známky hodnoty, sloužící pro vnitřní oběh, jinou známku hodnoty pro styk Řecka s cizinou. (Srov. též 5. knihu jeho „Zákonů".)

les*. V zemích, kde se vůbec nevyvinul úvěr, jako v Číně, vyskytují se papírové peníze s nuceným kursem už v raných dobách.** Starší zastánci papírových peněz také výslovně poukazovali na přeměnu kovové mince ve známku hodnoty, jež nastává už v procesu oběhu. Tak Benjamin Franklin*** a biskup Berkeley.†

Kolik archů papíru rozřezaného na lístky může obíhat jako peníze? Bylo by nejapné stavět otázku takto. Známky bez hodnoty jsou známkami hodnoty, jen pokud zastupují uvnitř procesu oběhu

* *Aristoteles* („Ethica Nicomachea", L.5, C. 8, tamtéž [str. 98]). „Jediným směnným prostředkem vzájemné potřeby se staly na základě dohody peníze. A proto se peníze nazývají *νόμισμα*, že neexistují od přírody, nýbrž jsou stanoveny zákonem (*νόμω*), a je v naší moci to změnit a učinit je neplatnými." Aristoteles chápal peníze nesrovnatelně mnohostranněji a hlouběji než Platón. Na dalším místě pěkně vykládá, jak z výměnného obchodu mezi různými společenstvími vzniká nutnost dát charakter peněz specifickému zboží, tedy substanci, která má sama o sobě hodnotu. „Neboť když začalo vzájemné vypomáhání dovozem věcí, kterých byl nedostatek, a vývozem přebytků na velké vzdálenosti, došlo se *z nutnosti* k užívání peněz... Lidé se dohodli, že si při vzájemné směně budou dávat a přijímat jen to, co by *samo bylo cenné* a zároveň se toho mohlo zcela pohodlně užívat... jako železo, stříbro anebo něco podobného." (*Aristoteles*, „De Republica", L. I, C. 9, tamtéž [str. 14].) Toto místo cituje Michel Chevalier, který Aristotela buď nečetl, nebo ho nepochopil, a chce tím dokázat, že podle Aristotelova názoru musí oběživem být substance, která má sama o sobě hodnotu. Aristoteles naopak výslovně říká, že se zdá, jako by peníze jakožto pouhé oběživo měly pouze smluvené nebo zákonné jsoucno, jak ukazuje už jejich název *νόμισμα* a také to, že peníze fakticky dostávají svou užitnou hodnotu jakožto mince jen z této své funkce, a ne z užitné hodnoty, kterou mají samy o sobě. „Peníze se zdají čímsi *nicotným* a stanoveným jen a jen zákonem, *ale ničím od přírody, takže jsou-li mimo oběh*, nemají žádnou hodnotu a nejsou k ničemu nutnému použitelné." (Tamtéž.)

** *Mandeville (Sir John)*, „Voyages and Travels", Londýn, vyd. 1705, str. 105: „Tento císař (Cattaye neboli Číny) může vydávat tolik, kolik se mu zlíbí, bez omezení. Neboť je nezávislý a dělá peníze jen z orazítkované kůže nebo papíru. A když tyto peníze obíhají tak dlouho, že se začínají rozpadávat, pak je lidé přinesou do císařské pokladny a tam si vymění staré peníze na nové. A tyto peníze kolují po celé zemi a ve všech jejích provinciích... peníze se nedělají ani ze zlata, ani ze stříbra," říká Mandeville, „a proto může císař stále znovu a nadměrně vydávat."

*** *Benjamin Franklin*, „Remarks and facts relative to the American paper money", 1764, str. 348 tamtéž: „Právě v této době se staly dokonce stříbrné peníze v Anglii jednou částí své hodnoty nuceně zákonným platidlem; tato část je rozdíl mezi jejich skutečnou vahou a jejich nominální hodnotou. Většina šilinků a šestipencí, které nyní obíhají, byly opotřebováním zlehčeny o 5, 10, 20 % a některé šestipence dokonce o 50 %. Pro tento rozdíl mezi *reálnou* a *nominální* hodnotou nemáme žádnou vnitřní hodnotu; nemáme ani papír, nemáme nic. Stříbrná mince v hodnotě 3 pencí obíhá jako šestipence, protože má zákonnou platnost spojenou s vědomím, že může být snadno dána dál za tutéž hodnotu."

† *Berkeley*, tamtéž, [str. 3]. „Kdyby bylo označení mince zachováno, i když by její kov sdílel osud všeho živého, netrval by přesto dále oběh obchodu?"

zlato, a zastupují je jen potud, pokud by samo vstupovalo do procesu oběhu jako mince — tato kvantita je určena jeho vlastní hodnotou, jsou-li dány směnné hodnoty zboží a rychlost jejich metamorfóz. Lístky s označením 5 liber št. by mohly obíhat jen v pětkrát menším počtu než lístky s označením 1 libra št.; a kdyby se všechny platby prováděly v šilinkových lístcích, muselo by obíhat 20krát víc šilinkových lístků než jednolibrových. Kdyby byla zlatá mince reprezentována lístky s různým označením, např. lístky znějícími na 5 liber št., 1 libru št., 10 šilinků, byla by kvantita těchto různých druhů známek hodnoty určena nejen kvantem zlata nutným pro celkový oběh, nýbrž i kvantem zlata nutným pro okruh oběhu každého zvláštního druhu lístků. Kdyby 14 miliónů liber št. (tolik předpokládá anglické bankovní zákonodárství, ale nikoli pro minci, nýbrž pro úvěrové peníze) tvořilo hladinu, pod kterou by oběh v dané zemi nikdy neklesl, mohlo by obíhat 14 miliónů papírových lístků, z nichž by každý byl známkou hodnoty pro 1 libru št. Kdyby hodnota zlata klesla nebo stoupla, protože by stoupla nebo klesla pracovní doba nutná k jeho výrobě, stoupl nebo klesl by při stejné směnné hodnotě téže masy zboží počet obíhajících jednolibrových lístků nepřímo úměrně ke změně hodnoty zlata. Kdyby zlato jako míra hodnot bylo nahrazeno stříbrem, pak by poměr hodnoty stříbra k hodnotě zlata byl 1 : 15, a kdyby napříště každý lístek představoval stejné kvantum stříbra, jaké dříve představoval zlata, muselo by napříště místo 14 miliónů lístků obíhat 210 miliónů jednolibrových lístků. Kvantita papírových lístků je tedy určena kvantitou zlatých peněz, které zastupují v oběhu, a protože jsou známkami hodnoty jen potud, pokud zastupují zlaté peníze, je jejich hodnota jednoduše určena jejich *kvantitou*. Zatímco tedy kvantita obíhajícího zlata závisí na cenách zboží, závisí naopak hodnota obíhajících papírových lístků výhradně na jejich vlastní kvantitě.

Zasahování státu, který vydává papírové peníze s nuceným kursem — a pojednáváme tu jen o tomto druhu papírových peněz — zdánlivě ruší ekonomický zákon. Stát, který dal v mincovní ceně určité váze zlata jen křestní jméno a při ražbě jen vyrazil na zlato své razidlo, jako by nyní magií svého razidla přeměňoval papír

ve zlato. Protože papírové lístky mají nucený kurs, nemůže nikdo státu zabránit, aby do oběhu nevtěsnal libovolně veliký počet těchto lístků a nevytiskl na ně libovolné názvy mincí, jako 1 libra št., 5 liber št., 20 liber št. Lístky, které jsou jednou v oběhu, není možno odtud vypudit, protože jednak hraniční sloupy země brání jejich běhu a za druhé ztrácejí *mimo* oběh všechnu hodnotu, užitnou právě tak jako směnnou. Jakmile byly odtrženy od svého funkčního jsoucna, proměňují se v nicotné cáry papíru. Avšak tato moc státu je jen zdáním. Stát může vrhnout do oběhu libovolnou kvantitu papírových lístků s libovolnými mincovními názvy, ale tímto mechanickým aktem jeho kontrola končí. Jakmile byly známky hodnoty čili papírové peníze zachváceny oběhem, propadají jeho imanentním zákonům.

Kdyby 14 miliónů liber šterlinků tvořilo sumu zlata nutného k oběhu zboží a kdyby stát vrhl do oběhu 210 miliónů lístků, každý s názvem 1 libry št., přeměnilo by se těchto 210 miliónů lístků v představitele zlata v částce 14 miliónů liber šterlinků. Bylo by to totéž, jako kdyby stát udělal z jednotlivých lístků představitele 15krát méně hodnotného kovu nebo 15krát menšího dílu váhy zlata než dříve. Nezměnilo by se nic kromě názvu měřítka cen, který je samozřejmě konvenční, ať se děje přímo změnou obsahu mince, nebo nepřímo rozmnožením papírových lístků v počtu odpovídajícím novému nižšímu měřítku. Protože název libra št. by nyní označovala 15krát menší kvantum zlata, stouply by všechny ceny zboží 15krát a ve skutečnosti by nyní bylo 210 miliónů jednolibrových lístků stejně nutné jako předtím 14 miliónů. Tou měrou, jak by se rozmnožila úhrnná suma známek hodnoty, snížilo by se kvantum zlata, které představuje každá jednotlivá známka. Stoupání cen by bylo jen reakcí procesu oběhu, který násilně vyrovnává známky hodnoty s tím kvantem zlata, na jehož místě zdánlivě obíhají.

V dějinách falšování peněz anglickou a francouzskou vládou se opětovně setkáváme s tím, že ceny nestoupaly v tom poměru, v jakém byla falšována stříbrná mince. Je to prostě tím, že poměr, v jakém byla mince rozmnožována, neodpovídal poměru, v jakém byla falšována, tj. že masa vydaných mincí s nižším obsahem kovu

nestačila, aby v ní mohly být směnné hodnoty zboží napříště oceňovány jako v míře hodnoty a realizovány mincemi odpovídajícími této nižší jednotce míry. To řeší obtíž, nevyřešenou v souboji mezi Lockem a Lowndesem. Poměr, v jakém známka hodnoty, ať papír nebo zfalšované zlato a stříbro, zastupuje zlaté a stříbrné váhy vypočítané podle mincovní ceny, nezávisí na materiálu těchto známek, nýbrž na jejich množství, které je v oběhu. Pochopit tento poměr je obtížné proto, že peníze v obou svých funkcích, jakožto míra hodnot i jakožto oběživo, podléhají zákonům nejen opačným, nýbrž i zdánlivě odporujícím protikladnosti obou těchto funkcí. Pro jejich funkci míry hodnot, v níž peníze slouží jen jako počítací peníze a zlato jen jako pomyslné zlato, záleží všechno na přírodním materiálu. Směnné hodnoty, jež jsou oceňovány ve stříbře čili jako ceny ve stříbře, vypadají samozřejmě úplně jinak, než jsou-li oceňovány ve zlatě čili jako ceny ve zlatě. Naopak v jejich funkci jakožto oběživa, v níž peníze vystupují nejen v představě, nýbrž musí být přítomny vedle ostatních zboží jako skutečná věc, závisí všechno na jejich množství, zatímco materiál peněz je lhostejný. Pro jednotku míry je rozhodující, zda je librou zlata, stříbra nebo mědi; kdežto z mince, ať už je její materiál jakýkoli, dělá pouhý počet příslušné uskutečnění každé z těchto jednotek míry. Zdravému lidskému rozumu však odporuje, že u peněz pouze myšlených závisí všechno na jejich materiální substanci a u smyslově vnímané mince na jejím ideálním číselném poměru.

Vzestup nebo pokles cen zboží při vzestupu nebo poklesu masy papírových lístků — pokles tam, kde jako oběživo slouží výhradně papírové lístky — je tedy jen procesem oběhu násilně přivoděné uplatnění zákona, mechanicky porušeného zvenčí, podle něhož je kvantita obíhajícího zlata určována cenami zboží a kvantita obíhajících hodnotových známek kvantitou zlaté mince, kterou zastupují v oběhu. Na druhé straně je proto procesem oběhu pohlcena a jaksi strávena každá libovolná masa papírových lístků, protože známka hodnoty, ať vstupuje do oběhu s jakýmkoli zlatým titulem, je v něm stlačována na známku kvanta zlata, které by mohlo obíhat na jejím místě.

V oběhu známek hodnoty se všechny zákony skutečného oběhu

peněz jeví obráceně a postaveny na hlavu. Zatímco zlato obíhá, protože má hodnotu, má papír hodnotu, protože obíhá. Zatímco při dané směnné hodnotě zboží závisí kvantita obíhajícího zlata na jeho vlastní hodnotě, závisí hodnota papíru na jeho obíhající kvantitě. Zatímco kvantita obíhajícího zlata stoupá nebo klesá se vzestupem nebo poklesem cen zboží, zdá se, že ceny zboží stoupají nebo klesají se změnami v kvantitě obíhajícího papíru. Zatímco oběh zboží může vstřebat jen určitou kvantitu zlaté mince — proto se střídavé smršťování a rozpínání obíhajících peněz zdá nutným zákonem — zdá se, že papírové peníze vstupují do oběhu v libovolném rozsahu. Zatímco stát falšuje zlatou a stříbrnou minci, a tak porušuje její funkci jako oběživa, vydává-li minci třeba jen o $^1/_{100}$ gránu pod jejím nominálním obsahem, provádí docela správnou operaci, vydává-li papírové lístky bez hodnoty, které nemají z kovu nic než mincovní název. Zatímco zlatá mince zřejmě představuje hodnotu zboží jen potud, pokud je tato hodnota sama oceňována ve zlatě čili zračí se jako cena, zdá se, že známka hodnoty představuje hodnotu zboží bezprostředně. Je tedy jasné, proč ti pozorovatelé, kteří studovali jevy peněžního oběhu jednostranně na oběhu papírových peněz s nuceným kursem, museli všechny imanentní zákony peněžního oběhu pochopit nesprávně. Tyto zákony se v oběhu známek hodnoty jeví fakticky nejen převráceny, nýbrž vůbec setřeny, protože papírové peníze, je-li jich vydáno správné množství, konají pohyby, které jim jako známkám hodnoty nejsou vlastní, zatímco jejich vlastní pohyb, místo aby pramenil přímo z metamorfózy zboží, vyvěrá z porušení jejich správné proporce vůči zlatu.

3. Peníze

Peníze na rozdíl od mince, výsledek procesu oběhu ve formě Z—P—Z, tvoří výchozí bod procesu oběhu ve formě P—Z—P, tj. směny peněz za zboží za tím účelem, aby bylo zboží směněno za peníze. Ve formě Z—P—Z tvoří výchozí i konečný bod pohybu zboží, ve formě P—Z—P peníze. V první formě zprostředkovávají peníze směnu zboží, v druhé formě zprostředkovává zboží přeměnu peněz v peníze. Peníze, které se v první formě jevily jako pouhý

prostředek, jeví se v druhé formě jako konečný účel oběhu, zatímco zboží, které se v první formě jeví jako konečný účel, jeví se v druhé formě jako pouhý prostředek. Protože peníze samy jsou už výsledkem oběhu Z—P—Z, jeví se ve formě P—Z—P výsledek oběhu zároveň jako jeho výchozí bod. Zatímco v Z—P—Z tvoří skutečný obsah procesu výměna látek, tvoří skutečný obsah druhého procesu P—Z—P samo formové jsoucno zboží vyplývající z tohoto prvního procesu.

Ve formě Z—P—Z tvoří oba krajní členy zboží stejné hodnotové velikosti, ale zároveň kvalitativně rozdílné užitné hodnoty. Jejich směna Z—Z je skutečná výměna látek. Ve formě P—Z—P jsou naproti tomu oba krajní členy zlato, a to zlato stejné hodnotové velikosti. Směňovat zlato za zboží, aby bylo směněno zboží za zlato, nebo zkoumáme-li výsledek P—P, směňovat zlato za zlato, vypadá hloupě. Převedeme-li však P—Z—P do formule: *kupovat*, aby se *prodalo*, což neznamená nic jiného než směňovat pomocí zprostředkujícího pohybu zlato za zlato, poznáváme okamžitě vládnoucí formu buržoazní výroby. Avšak v praxi se nekupuje proto, aby se prodalo, nýbrž kupuje se levně, aby se prodalo dráže. Peníze jsou směňovány za zboží za tím účelem, aby totéž zboží bylo opět směněno za větší kvantitu peněz, takže krajní členy P a P se liší, ne-li kvalitativně, tedy kvantitativně. Takový kvantitativní rozdíl předpokládá *směnu neekvivalentů*, kdežto zboží a peníze jako takové jsou jen protikladné formy zboží samého, tedy různé způsoby existence téže hodnotové veličiny. Koloběh P—Z—P tedy skrývá pod formami peněz a zboží vyvinutější výrobní vztahy a je uvnitř prostého oběhu jen reflexem vyššího pohybu. Máme tedy vyložit peníze na rozdíl od oběživa z bezprostřední formy zbožního oběhu Z—P—Z.

Zlato, tj. specifické zboží, které slouží jako míra hodnot a jako oběživo, stává se bez dalšího přičinění společnosti *penězi*. V Anglii, kde stříbro není ani mírou hodnot, ani převládajícím oběživem, se nestává penězi, právě tak jako v Holandsku přestalo být penězi zlato, jakmile bylo sesazeno jako míra hodnoty. Nějaké zboží se tedy stává penězi zprvu jako jednota míry hodnoty a oběživa, čili jednota míry hodnoty a oběživa jsou peníze. Jako takováto jednota má však zlato opět samostatnou existenci, rozdílnou od

svého jsoucna v obou těchto funkcích. Jakožto míra hodnot je jen pomyslnými penězi a pomyslným zlatem; jakožto pouhé oběživo je symbolickými penězi a symbolickým zlatem; ale ve své jednoduché kovové tělesnosti je zlato penězi čili peníze jsou skutečným zlatem.

Pozorujme nyní na okamžik zboží zlato ve stavu klidu, které je penězi, ve vztahu k ostatním zbožím. Všechna zboží představují ve svých cenách určitou sumu zlata, jsou tedy jen představovaným zlatem čili představovanými penězi, *představiteli zlata*, jako naopak ve známce hodnoty se peníze jevily jako pouhý představitel cen zboží.* Protože všechna zboží jsou tak jen představovanými penězi, jsou peníze jediným skutečným zbožím. V protikladu ke zbožím, která jen představují samostatné jsoucno směnné hodnoty, všeobecné společenské práce, abstraktního bohatství, je zlato *materiálním jsoucnem abstraktního bohatství*. Po stránce užitné hodnoty vyjadřuje každé zboží tím, že se týká zvláštní potřeby, jen jeden moment látkového bohatství, jen jedinou stránku bohatství. Peníze však uspokojují každou potřebu, pokud se dají bezprostředně převést na předmět každé potřeby. Jejich vlastní užitná hodnota je realizována v nekonečné řadě užitných hodnot, které tvoří jejich ekvivalent. Ve své ryzí kovovosti obsahují nerozvinuto všechno látkové bohatství, které je rozvinuto ve světě zboží. Jestliže tedy zboží představuje ve svých cenách všeobecný ekvivalent čili abstraktní bohatství, zlato, představuje zlato ve své užitné hodnotě užitné hodnoty všech zboží. Zlato je *tedy materiální představitel látkového bohatství*. Je to „précis de toutes les choses"** *(Boisguillebert)*, kompendium společenského bohatství. Je zároveň co do formy bezprostředním vtělením všeobecné práce a co do obsahu souhrnem všech reálných prací. Je to všeobecné bohatství jakožto individuum.*** Ve své podobě jako zprostředkovatel oběhu utrpělo všelijaké příkoří, bylo ořezáno a dokonce zploštěno až na pouhý symbolický cár papíru. Jako peně-

* „Nejenže jsou vzácné kovy známkami věcí...; nýbrž i naopak věci... jsou známkami pro zlato a stříbro." (*A. Genovesi*, „Lezioni di Economia Civile" (1765), str. 281 v Custodiho sbírce, Parte moderna, sv. VIII.)

** — „souhrn všech věcí". *(Pozn. red.)*

*** *Petty*: Zlato a stříbro je „universal wealth". „Political Arithmetic", tamtéž str. 242.

zům je mu vrácena jeho zlatá nádhera. Z raba se stává pánem.* Z pouhého podavače se stává bohem zboží.**

a) Tvorba pokladu

Zlato se zprvu odloučilo od oběživa jako peníze tím, že zboží přerušilo proces své metamorfózy a setrvalo ve svém zlatém zakuklení. To se stává vždycky, kdykoli prodej nepřejde v koupi. Osamostatnění zlata jakožto peněz je tedy především názorným výrazem rozpadu oběžného procesu čili metamorfózy zboží na dva oddělené, lhostejně vedle sebe existující akty. Mince se stává penězi, kdykoli je přerušen její běh. V rukou prodavače, který ji dostává za zboží, je penězi, a ne mincí; jakmile opouští jeho ruce, stává se opět mincí. Každý je prodavačem jednostranného zboží, které vyrábí, ale kupcem všech ostatních zboží, která potřebuje ke společenské existenci. Zatímco jeho vystoupení jako prodavače je závislé na pracovní době nutné k výrobě jeho zboží, je jeho vystoupení jako kupce podmíněno neustálým obnovováním životních potřeb. Aby mohl kupovat, aniž prodává, musel prodat, aniž koupil. Ve skutečnosti je oběh Z — P — Z jednotou procesu prodeje a koupě jen potud, pokud je zároveň ustavičným procesem jejich oddělování. Aby peníze ustavičně plynuly jako mince, musí mince ustavičně

* *E. Misselden*, „Free Trade or the Means to make Trade florish etc.", Londýn 1622. „Přirozeným materiálem obchodu je merchandize [obchodní zboží], which merchants from the end of trade have stiled commodities [to, co kupci z obchodních důvodů nazvali spotřební zboží]. Umělým materiálem obchodu jsou peníze, které obdržely titul of sinewes of warre and of state [nerv války a státu]. Peníze, ačkoli podle povahy a co do času přicházejí až po zboží (merchandize), yet for as much as it is now in use has become the chiefe [jsou přece, pokud se jich nyní užívá, hlavní věcí]." (Str. 7.) Přirovnává zboží a peníze k „oběma synům starého Jakuba, který vložil svou pravici na mladšího a levici na staršího". (Tamtéž.)

Boisguillebert, „Dissertation sur la nature des richesses etc.", tamtéž. „Zde se tedy otrok obchodu stal jeho pánem... Bída národů pochází jen z toho, že jsme udělali pánem, či spíše tyranem někoho, kdo byl otrokem." (Str. 395, 399.)

** *Boisguillebert*, tamtéž. „Z těchto kovů (zlata a stříbra) byla učiněna modla, a když se upustilo od účelu a záměru, pro něž byly povolány do obchodu, aby tu totiž sloužily jako zástava při směně a vzájemném předávání, byly této služby takřka zbaveny, aby z nich byla učiněna *božstva*, jimž bylo obětováno a stále ještě se obětuje víc statků a důležitých potřeb a dokonce lidí, než kolik jich kdy obětoval slepý starověk svým nepravým bohům atd." (Tamtéž, str. 395.)

tuhnout v peníze. Ustavičný oběh mince je podmíněn jejím ustavičným váznutím ve větších nebo menších částkách, v rezervních fondech mince, které uvnitř oběhu všude vznikají a zároveň jej podmiňují; tvoření, dělení, mizení a opětovné tvoření těchto fondů se stále střídá, jejich jsoucno ustavičně mizí a jejich mizení tu ustavičně je. Adam Smith vyjádřil tuto nepřetržitou přeměnu mince v peníze a peněz v minci tak, že každý majitel zboží musí vedle zvláštního zboží, které prodává, mít vždy v zásobě jistou sumu všeobecného zboží, za které kupuje. Viděli jsme, že v oběhu Z — P — Z se druhý člen P — Z tříští na řadu koupí, které se neuskutečňují najednou, nýbrž postupně v čase, takže jedna část P obíhá jako mince, zatímco jiná odpočívá jako peníze. Peníze jsou tu faktícky jen *odložená mince* a jednotlivé součásti obíhající masy mincí se objevují vždy střídavě, tu v jedné, tu v druhé formě. Tato první přeměna oběživa v peníze představuje tedy jen technický moment peněžního oběhu samého.*

První přirozeně vzniklou formou bohatství je forma přebytku nebo nadbytku, část výrobků, která není bezprostředně nutná jako užitná hodnota, nebo také vlastnictví takových výrobků, jejichž užitná hodnota nespadá do okruhu nezbytných potřeb. Při zkoumání přechodu zboží v peníze jsme viděli, že právě tento přebytek nebo nadbytek výrobků tvoří na nevyvinutém stupni výroby vlastní sféru směny zboží. Přebytečné výrobky se stávají směnitelnými výrobky čili zbožím. Adekvátní formou existence tohoto přebytku je zlato a stříbro, první forma, v níž se bohatství zadržuje jakožto abstraktně společenské bohatství. Zboží lze nejen uchovat ve formě zlata nebo stříbra, tj. v peněžním materiálu, nýbrž zlato a stříbro jsou bohatství v konzervované formě. Každá užitná hodnota jako taková slouží tím, že je spotřebovávána, tj. ničena. Užitná hodnota zlata jako peněz je však v tom, že je nositelem směnné hodnoty, že je jako surovina bez formy materializací všeobecné pracovní doby. Jakožto kov bez formy má směnná hodnota nepomíjivou formu. Zlato nebo stříbro znehybněné takto jako peníze jsou *poklad*. U národů s čistě kovovým oběhem, např. u starých národů, je tvorba pokladu všestranný proces, jejž provádí jak jednotlivec, tak stát, který střeží svůj státní poklad. Ve starších dobách, v Asii a Egyptě, jeví se tyto poklady střežené králi a kněžími spíše svědectvím jejich moci. V Řecku a v Římě se tvorba státních pokladů jakožto vždy zajištěné a vždy pohotové formy přebytku stává politikou. Zvláštností antické ekonomiky je, že dobyvatelé rychle převádějí takové poklady z jedné země do druhé a že se tyto poklady zčásti náhle vlévají do oběhu.

* *Boisguillebert* větří v prvním znehybnění tohoto perpetua mobile, tj. v popření jeho funkčního jsoucna jakožto oběživa, ihned jeho osamostatnění vůči zbožím. Peníze, říká, mají být „v ustavičném pohybu, a mohou v něm být jen tehdy, dokud jsou pohyblivé, ale jakmile se stanou nepohyblivými, je všechno ztraceno". („Le détail de la France", str. 213.) Přehlíží, že toto zastavování je podmínkou jejich pohybu. Chce vlastně, aby se hodnotová forma zboží jevila jako pouze pomíjivá forma jejich výměny látek, ale nikdy se neupevnila jako samoúčel.

Jako *zpředmětněná pracovní doba* ručí zlato za svou vlastní hodnotovou velikost, a ježto je materializací *všeobecné* pracovní doby, zaručuje mu proces oběhu jeho neustálé působení jakožto směnné hodnoty. Díky tomu faktu, že majitel zboží může zboží zadržet v jeho podobě směnné hodnoty neboli směnnou hodnotu samu jako zboží, stává se vlastním motivem oběhu směna zboží za tím účelem, aby bylo možné dostat je zpět v přeměněné podobě zlata. Metamorfóza zboží Z — P probíhá jen kvůli metamorfóze zboží samé, aby bylo přeměněno ze zvláštního přírodního bohatství ve všeobecné společenské bohatství. Místo výměny látek se stává samoúčelem změna formy. Z pouhé formy se směnná hodnota přeměňuje v obsah pohybu. Zboží se udržuje jakožto bohatství, jakožto zboží jen potud, pokud se udržuje uvnitř sféry oběhu, a v tomto plynulém stavu se udržuje jen potud, pokud kostnatí ve stříbro a zlato. Zůstává v toku jako krystal procesu oběhu. Zlato a stříbro se však samy fixují jako peníze jen potud, pokud nejsou oběživem. *Stávají se penězi jakožto neoběživo*. Stažení zboží z oběhu ve formě zlata je tedy jediný prostředek, jak neustále udržet zboží uvnitř oběhu.

Majitel zboží může dostat z oběhu zpět jako peníze jen to, co dává oběhu jako zboží. Ustavičné prodávání, neustálé vrhání zboží do oběhu je proto první podmínkou tvorby pokladu z hlediska zbožního oběhu. Na druhé straně peníze jako oběživo ustavičně mizejí v procesu oběhu samém tím, že se neustále uskutečňují v užitných hodnotách a přeměňují se v pomíjivé požitky. Musí tedy

být vyrvány stravujícímu proudu oběhu, čili zboží musí být zadrženo ve své první metamorfóze, a tak zabrání penězům, aby splnily svou funkci kupního prostředku. Majitel zboží, který se nyní stal tvůrcem pokladu, musí co nejvíc prodávat a co nejméně kupovat, jak učil už starý Kato: patrem familias vendacem, non emacem esse[31]. Jako je pracovitost pozitivní, tak je šetrnost negativní podmínkou tvorby pokladu. Čím méně je ekvivalent zboží stahován z oběhu ve zvláštních zbožích čili užitných hodnotách, tím víc je ho stahováno ve formě peněz čili směnné hodnoty.* Přivlastňování bohatství v jeho všeobecné formě podmiňuje tedy zříkání se bohatství v jeho látkové skutečnosti. Cílým podnětem k tvorbě pokladů je proto *lakota*, pro kterou není potřebou zboží jako užitná hodnota, nýbrž směnná hodnota jako zboží. Aby bylo možné zmocnit se přebytku v jeho všeobecné formě, musí se se zvláštními potřebami jednat jako s přepychem a nadbytkem. Tak v roce 1593 předložily kortesy Filipovi II. rozklad, v němž se mimo jiné praví:

„Valladolidské kortesy prosily roku 1586 Vaše Veličenstvo, aby nadále nedovolovalo do království dovoz svíček, skleněného zboží, klenotů, nožů a podobných věcí, které přicházejí z ciziny, aby tyto věci, tak neužitečné lidskému životu, byly směňovány za zlato, jako kdyby Španělé byli *Indiáni*."[32]

Tvůrce pokladů pohrdá světskými, dočasnými a pomíjivými požitky a honí se za věčným pokladem, který nekazí ani mol, ani rez a který je zcela nebeský a zcela pozemský.

„Obecná konečná příčina našeho nedostatku zlata," praví Misselden v uvedeném spise, „je velká výstřednost tohoto království ve spotřebě cizozemských zboží, která pro nás nejsou commodities**, nýbrž discommodities***, neboť nás zbavují právě tak velkých pokladů, které by jinak byly dováženy místo těchto tretek (toys). Spotřebováváme příliš velký přebytek vín ze Španělska, Francie, Porýní a Levanty; rozinky ze Španělska, levantské korintky, linony (druh jemného plátna) a batisty z Hainautu, hedvábí z Itálie, cukr a tabák ze Západní Indie, koření z Východní Indie, to všechno není pro nás *absolutní potřebou*, a přesto se tyto věci kupují za zvonivé zlato."†

* „Čím víc roste zásoba ve zboží, tím víc ubývá té, která existuje v podobě pokladu (in treasure)." *E. Misselden*, tamtéž, str. 23.
** — potřebná zboží. *(Pozn. red.)*
*** — nepotřebná zboží. *(Pozn. red.)*
† *E. Misselden*, tamtéž, str. 11—13 porůznu.

Jako zlato a stříbro je bohatství nepomíjivé jednak proto, že směnná hodnota existuje v nezničitelném kovu, jednak zejména proto, že zlatu a stříbru je zabraňováno, aby se jako oběživo staly jen mizející peněžní formou zboží. Pomíjivý obsah je tak obětován nepomíjivé formě.

„Budou-li peníze daněmi odebrány tomu, kdo je projí a propije, a dány tomu, kdo jich použije na zlepšení půdy, na rybolov, dolování, na manufakturu nebo i na oděv, vždy z toho plyne výhoda pro celek, neboť ani šaty nejsou tak pomíjivé jako hodování a pití. Použije-li se jich na nábytek, pak je výhoda tím větší, při stavbě domů ještě větší atd., a největší tehdy, přiveze-li se do země zlato a stříbro, protože jedině tyto věci jsou nepomíjivé a jsou za všech dob a na všech místech ceněny jako bohatství; všechno ostatní je jen bohatství pro hic et nunc*."**

Vyrvání peněz z proudu oběhu a jejich záchrana před společenskou výměnou látek se projevuje také navenek v *zakopávání*, takže společenské bohatství je jako podzemní nepomíjivý poklad uváděno do zcela tajného soukromého poměru k majiteli zboží. Doktor Bernier, který strávil jistou dobu v Dillí u dvora Aurangzíbova, vypravuje, jak kupci tajně a hluboko zakopávají své peníze, zejména nemohamedánští pohané, kteří mají v rukou téměř všechen obchod a všechny peníze, neboť

„jsou v zajetí víry, že zlato a stříbro, které schovají za svého života, jim bude sloužit po smrti na onom světě".***

Tvůrce pokladů je ostatně, pokud je jeho asketismus spojen s usilovnou pracovitostí, svým náboženstvím v podstatě protestant a ještě spíše puritán.

„Nelze popřít, že kupování a prodávání je nutná věc, bez níž se nelze obejít; lze je provádět křesťansky, zejména u věcí, které slouží nezbytné potřebě a cti, neboť takto prodávali a kupovali i patriarchové dobytek, vlnu, obilí, máslo, mléko a jiné statky. To jsou boží dary, které bere ze země a rozděluje lidem. Ale cizozemský obchod, který přiváží zboží z Kalkaty a Indie a podobně, takové

* — pro toto místo a pro tento okamžik. *(Pozn. red.)*
** *Petty*, „Political Arithmetic", tamtéž, str. 196.
*** *François Bernier*, „Voyages contenant la description des états du Grand Mogol", pařížské vydání 1830, sv. 1, srov. str. 312—314.

skvostné hedvábí a věci ze zlata a koření, které slouží jen k nádheře a ne k užitku a vysávají ze země a lidí peníze, by se neměl dovolovat, kdybychom měli pořádnou vládu a knížata. Než o tom nechci teď psát; neboť mám za to, že nakonec se bude muset od tohoto obchodu upustit, až už nebudeme mít peníze, jako od nádhery a obžerství: jinak nepomůže žádné psaní a poučování, dokud nás nepřinutí nouze a chudoba."*

V dobách, kdy je společenská výměna látek otřesena, vyskytuje se zakopávání peněz jako pokladu dokonce i v rozvinuté buržoazní společnosti. Společenská souvislost ve své kompaktní formě — pro majitele zboží tkví tato souvislost ve zboží, a adekvátním jsoucnem zboží jsou peníze — je zachraňována před společenským pohybem. Společenský nervus rerum** je pohřben vedle těla, jehož nervem je.

Poklad by byl jen neužitečným kovem, jeho peněžní duše by z něho unikla a zbyl by tu jako vyhaslý popel oběhu, jako jeho caput mortuum***, kdyby nesetrvával v ustavičném napětí vůči oběhu. Peníze čili osamostatněná směnná hodnota jsou co do své kvality jsoucnem abstraktního bohatství, ale na druhé straně je každá daná peněžní suma kvantitativně ohraničená hodnotová

* *Doktor Martin Luther*„Bücher vom Kaufhandel und Wucher", 1524 Na témž místě Luther praví: „Z božího dopuštění musíme my Němci své zlato a stříbro vrhat do cizích zemí, celý svět obohacovat a sami zůstat žebráky. Anglie by měla méně zlata, kdyby jí Německo ponechalo její sukno a král portugalský by měl také méně, kdybychom mu ponechali jeho koření. Spočítej si, kolik jeden trh ve Frankfurtu vyveze z německých zemí bez potřeby a příčiny: pak se budeš divit, jak to přijde, že je v německých zemích ještě nějaký haléř. Frankfurt je díra pro stříbro a zlato, kudy z německé země odtéká všechno, co u nás pramení a roste, mincuje se nebo razí: kdyby tato díra byla ucpána, nemohli bychom teď slyšet nářek, jak je všude všechno samý dluh a žádné peníze, že všechny země a města jsou vysáta lichvou. Ale ať všechno jde, jak chce: my Němci musíme zůstat Němci! My nepovolíme, my musíme."

Misselden chce ve shora uvedeném spise udržet zlato a stříbro alespoň v okruhu křesťanstva: „Peněz ubývá obchodem s nekřesťanskými zeměmi, s Tureckem, Persií a Východní Indií. Tento obchod se z největší části vede za hotové peníze, avšak úplně jinak než obchod mezi křesťanstvem. Neboť ačkoli se obchod mezi křesťanstvem provozuje za hotové peníze, jsou přece jen peníze trvale uzavřeny ve svých hranicích. Je tu ve skutečnosti proudění sem a tam, přílivy a odlivy peněz v obchodě vedeném mezi křesťanstvem, neboť namnoze se hojněji vyskytují v jedné části a spořeji v jiné, podle toho, jak má některá země nedostatek a jiná nadbytek; peníze přicházejí, odcházejí a víří v kruhu křesťanstva, ale zůstávají stále v jeho obvodu. Ale peníze, jež obchodem přicházejí mimo křesťanstvo do svrchu uvedených zemí, jsou vydány natrvalo a nevrátí se nikdy zpět."

** — nerv věcí. *(Pozn. red.)*

*** — mrtvý odpad, doslova: mrtvá hlava. *(Pozn. red.)*

velikost. Kvantitativní hranice směnné hodnoty odporuje její kvalitativní obecnosti a tvůrce pokladu pociťuje tuto hranici jako mez, která se fakticky zároveň přeměňuje v kvalitativní meze, čili činí z pokladu jen omezeného představitele látkového bohatství. Peníze jako všeobecný ekvivalent se zračí, jak jsme viděli, bezprostředně v rovnici, ve které samy tvoří jednu stranu, kdežto nekonečná řada zboží tvoří druhou stranu. Záleží na velikosti směnné hodnoty, nakolik se peníze při své realizaci přibližují takové nekonečné řadě, tj. nakolik odpovídají svému pojmu směnné hodnoty. Pohyb směnné hodnoty jako směnné hodnoty, jako automatu, může vůbec být jen takový, že překračuje svou kvantitativní hranici. Avšak tím, že je překročena jedna kvantitativní hranice pokladu, vytváří se nová mez, která opět musí být odstraněna. Jako mez se nejeví nějaká určitá hranice pokladu, nýbrž každá jeho hranice. Tvorba pokladu nemá tedy žádnou imanentní hranici, žádnou míru v sobě, nýbrž je nekonečným procesem, který v každém svém výsledku nachází motiv svého počátku. Je-li poklad rozmnožován tím, že je uchováván, je také uchován jen tím, že je rozmnožován.

Peníze jsou nejen *jedním* z předmětů touhy po obohacení, jsou jeho předmětem *jako takovým*. Tato touha je v podstatě auri sacra fames*. Touha po obohacení na rozdíl od touhy po zvláštním přirozeném bohatství nebo užitných hodnotách, jako šatech, ozdobách, stádech atd., je možná teprve tehdy, když je všeobecné bohatství jako takové individualizováno ve zvláštní věci a může tudíž být zadrženo jako jednotlivé zboží. Peníze se tedy jeví právě tak předmětem jako zdrojem touhy po obohacení.** Ve skutečnosti je základem to, že směnná hodnota jako taková, a tím i její rozmnožování, se stává účelem. Lakota zadržuje poklad tím, že nedovoluje penězům, aby se staly oběživem, ale chtivost zlata uchovává peněžní duši pokladu, jeho ustavičné napětí vůči oběhu.

Činnost, kterou je poklad tvořen, je z jedné strany stahování peněz z oběhu ustavičně opakovaným prodejem, z druhé strany

* — proklatá touha po zlatě. (Vergilius, „Aeneis".) *(Pozn. red.)*

** „V penězích je původ lakoty... z ní ponenáhlu vzplanulo jakési běsnění, ne už lakota, nýbrž chtivost zlata." (*Plin.*, „Hist. nat.", L. XXXIII, c. III, sect. 14.)

schraňováním, *akumulováním*. K akumulaci bohatství jako takové dochází fakticky jen ve sféře prostého oběhu, a to ve formě tvoření pokladu, kdežto, jak později uvidíme, ostatní takzvané formy akumulace jsou považovány za akumulaci jen zcela neoprávněně, jen proto, že připomínají prostou akumulaci peněz. Všechna ostatní zboží se nahromadí buď jako užitné hodnoty, a pak je způsob jejich hromadění určen zvláštností jejich užitné hodnoty. Hromadění obilí například vyžaduje zvláštní zařízení. Hromadění ovcí ze mne dělá pastevce, hromadění otroků a půdy si vynucuje vztahy nadvlády a poroby atd. Tvorba zásob zvláštního bohatství vyžaduje zvláštní procesy, odlišné od jednoduchého aktu hromadění samého, a rozvíjí zvláštní stránky individuality. Anebo je bohatství ve formě zboží hromaděno jako směnná hodnota, a pak se toto hromadění jeví jako obchodnická čili specificky ekonomická operace. Subjekt této operace se stává obchodníkem s obilím, s dobytkem atd. Zlato, a stříbro jsou penězi nikoli v důsledku nějaké činnosti individua které je hromadí, nýbrž jako krystaly procesu oběhu, který probíhá bez jeho přičinění. Nemusí dělat nic jiného, než je odkládat a hromadit částku k částce, a to je zcela bezobsažná činnost, která použita u všech ostatních zboží by je znehodnotila.*

Náš tvůrce pokladů se jeví jako mučedník směnné hodnoty, svatý asketa na vrcholu kovového sloupu. Má co dělat jen s bohatstvím v jeho společenské formě, a proto je zakopává před společností. Požaduje zboží v jeho formě neustále schopné oběhu, a proto je

* Horatius tedy nerozumí ničemu z filosofie tvorby pokladů, praví-li („Satiry", L. II, satira III):

> „Jestli kdo kupuje loutny a na hromadu je skládá,
> na loutnu hru však nepěstuje ni jinakou hudbu,
> nebo knejpy a kopyta, ševcem nejsa a plachty
> lodní, ač k obchodu záliby nemá, ten právem je všude
> ztřeštěným zván a pomateným. Než čím od nich ten se
> liší, kdo zlato a peníze schovává, užít však nezná
> snesených statků a tknout se jich bojí jak posvátných věcí?"

Pan *Senior* rozumí věci lépe: „Peníze, zdá se, jsou jedinou věcí, po níž se všeobecně touží, a to proto, že peníze jsou *abstraktní bohatství* a protože lidé, když je mají, mohou uspokojit všechny své potřeby, ať jsou jakékoli." („Principes fondamentaux de l'Ec. pol., traduit par le Comte Jean Arrivabene", Paříž 1836, str. 221.) Nebo *Storch*: „Protože peníze představují všechna ostatní bohatství, je třeba jen je nahromadit, abychom si mohli opatřit všechny druhy bohatství existující ve světě." (Tamtéž, sv. 2, str. 135.)

stahuje z oběhu. Horuje pro směnnou hodnotu, a proto nesměňuje. Plynulá forma bohatství a jeho zkamenělina, elixír života a kámen mudrců, straší jako v alchymii bláznivě jedna přes druhou. Ve své iluzorní neomezené touze po požitcích se zříká veškerého požitku. Poněvadž chce uspokojit všechny společenské potřeby, uspokojuje stěží nezbytné přirozené potřeby. Tím, že zadržuje bohatství v jeho kovové tělesnosti, vypařuje je v pouhý přízrak. Ve skutečnosti je však hromadění peněz pro peníze barbarskou formou výroby pro výrobu, tj. rozvoj výrobních sil společenské práce za hranice obvyklých potřeb. Čím nevyvinutější je zbožní výroba, tím důležitější je první osamostatnění směnné hodnoty jako peněz, tvorba pokladu, která proto hraje velkou úlohu u starých národů, v Asii až dodnes, a u moderních zemědělských národů, kde směnná hodnota dosud nezasáhla všechny výrobní vztahy. Specificky ekonomickou funkci tvorby pokladu uvnitř kovového oběhu samého ihned prozkoumáme, ale napřed se zmíníme ještě o jiné formě tvorby pokladu.

Zcela nezávisle na svých estetických vlastnostech jsou stříbrná a zlatá zboží, pokud je materiál, z něhož jsou, peněžní materiál, přeměnitelná v peníze právě tak, jako jsou zlaté peníze nebo pruty zlata přeměnitelné v tato zboží. Protože zlato a stříbro jsou materiálem abstraktního bohatství, je nejrozšířenějším způsobem vystavování bohatství na odiv jejich použití jako konkrétních užitných hodnot, a jestliže majitel zboží na jistých stupních výroby svůj poklad ukrývá, žene ho to všude, kde se to může s jistotou stát, k tomu, aby se ostatním majitelům zboží jevil jako rico hombre*. Pozlacuje sebe a svůj dům.** V Asii, zejména v Indii, kde se tvorba pokladu neprojevuje tak jako v buržoazní ekonomii jako podřadná funkce mechanismu celkové výroby, nýbrž kde se bohatství v této formě zachycuje jako poslední účel, jsou zlatá a stříbrná zboží vlastně jen estetickou formou pokladů. Ve středověké Anglii byla

* — bohatý člověk. *(Pozn. red.)*

** Nakolik nezměněn zůstává inner man [vnitřní člověk] zbožního individua i tam, kde je civilizováno a vyvinulo se v kapitalistu, dokazuje např. londýnský reprezentant jedné kosmopolitní bankovní firmy, který si jako příléhavý rodinný erb dal za rámeček zasklít 100 000librovou bankovku. Pointou je tu ta okolnost, že bankovka se s posměšnou povýšeností dívá svrchu na oběh.

zlatá a stříbrná zboží podle zákona pokládána za pouhou formu pokladu, protože jejich hodnota byla jen málo zvětšena přidanou hrubou prací. Jejich účelem bylo, aby byla opět vržena do oběhu, a jejich ryzost byla tudíž předepsána právě tak jako ryzost mince. Rostoucí používání zlata a stříbra jako přepychových předmětů s rostoucím bohatstvím je věc tak jednoduchá, že byla starým národům úplně jasná,* zatímco moderní ekonomové razili nesprávnou tezi, že používání stříbrných a zlatých zboží nevzrůstá úměrně k růstu bohatství, nýbrž jen úměrně k poklesu hodnoty vzácných kovů. Jejich jinak přesné údaje o použití kalifornského a australského zlata vykazují proto stále mezeru, protože vzestup spotřeby zlata jako surového materiálu není podle jejich domněnky oprávněn příslušným poklesem jeho hodnoty. Od roku 1810 do roku 1830 klesla průměrná roční výroba drahých kovů o víc než polovinu v důsledku boje amerických kolonií se Španělskem[33] a v důsledku přerušení důlních prací revolucemi. Úbytek mincí obíhajících v Evropě činil roku 1829 téměř $^1/_6$ ve srovnání s rokem 1809. Ačkoli tedy rozsah výroby poklesl a výrobní náklady stouply, jestliže se vůbec změnily, stoupla přesto mimořádně spotřeba drahých kovů jako přepychových předmětů, v Anglii již za války, na kontinentě po uzavření pařížského míru[25]. Stoupla se vzrůstem všeobecného bohatství.** Lze vyslovit jako všeobecný zákon, že přeměna zlatých a stříbrných peněz v přepychové předměty převládá v době míru, kdežto jejich zpětná přeměna v pruty nebo také v mince převládá za bouřlivých poměrů.*** Jak významný je poměr zlatého a stříbrného pokladu, existujícího ve formě přepychového zboží, k drahému kovu sloužícímu jako peníze, je vidět z toho, že tento poměr podle Jacoba byl roku 1829 v Anglii 2 : 1, v celé Evropě a Americe existovalo pak o $^1/_4$ víc drahého kovu v přepychových předmětech než v penězích.

Viděli jsme, že peněžní oběh je pouze jevem metamorfózy

* Viz dále citované místo z Xenofonta.

** *Jacob*, tamtéž, sv. 2, kap. 25 a 26.

*** „Za časů velkého neklidu a nejistoty, zvláště v době vnitřních povstání nebo vpádů jsou zlaté a stříbrné předměty rychle přeměňovány v peníze; naproti tomu v obdobích klidu a blahobytu jsou peníze přeměňovány ve stříbrné nádobí a v klenoty." (Tamtéž, sv. 2, str. 357.)

zboží čili změny forem, v níž se uskutečňuje společenská výměna látek. S měnícím se úhrnem cen obíhajících zboží čili s rozsahem jejich současných metamorfóz na jedné straně, s tou či onou rychlostí změny jejich forem na druhé straně, muselo se proto úhrnné množství obíhajícího zlata ustavičně rozpínat nebo smršťovat, což je možné jen pod podmínkou, že úhrnné množství peněz, které v dané zemi jsou, je v neustále se měnícím poměru k množství peněz, které jsou v oběhu. Tato podmínka je splňována tvorbou pokladů. Klesají-li ceny nebo stoupá-li rychlost oběhu, pohlcují rezervoáry pokladů část peněz vylučovanou z oběhu; stoupají-li ceny nebo klesá-li rychlost oběhu, poklady se otvírají a proudí zčásti zpět do oběhu. Toto tuhnutí obíhajících peněz v poklad nebo vylévání pokladů do oběhu je ustavičně se měnící kmitavý pohyb, v němž převládání toho či onoho směru je určeno výhradně kolísáním zbožního oběhu. Tak se poklady jeví jako přírodní a odvodní kanály obíhajících peněz, takže jako mince obíhá vždy jen kvantum peněz podmíněné bezprostředními potřebami oběhu samého. Jestliže se objem celkového oběhu náhle rozšíří a převládá-li plynulá jednota prodejů a koupí, takže úhrnná suma cen, které mají být realizovány, roste ještě rychleji než rychlost peněžního oběhu, poklady vůčihledě odplývají; jakmile celkový pohyb nezvykle vázne nebo se upevňuje odloučení prodeje a koupě, oběživo v nápadných proporcích tuhne v peníze a rezervoáry pokladů se naplňují daleko nad svou průměrnou hladinu. V zemích čistě kovového oběhu nebo s nevyvinutým stupněm výroby jsou poklady nekonečně roztříštěny a rozptýleny po celém povrchu země, kdežto v buržoazně vyvinutých zemích jsou soustřeďovány v bankovních rezervoárech. Poklad se nesmí zaměňovat s rezervou mincí, která sama tvoří součást úhrnného množství peněz, které je neustále v oběhu, kdežto aktivní poměr mezi pokladem a oběživem předpokládá klesání nebo stoupání onoho celkového množství. Zlatá a stříbrná zboží tvoří, jak jsme viděli, rovněž jak odvodní kanál drahých kovů, tak skrytý zdroj přílivu. V obvyklých dobách je pro ekonomii kovového oběhu důležitá jen jejich první funkce.*

* *Xenofón* vykládá peníze v jejich specifické formové určenosti jakožto peníze a poklad takto: „V tomto jediném oboru ze všech, které znám, nevzbuzuje

b) Platidlo

Obě formy, v nichž se peníze dosud odlišovaly od oběživa, byly forma *odložené mince* a forma *pokladu*. První forma obrážela v přechodné přeměně mince v peníze to, že se druhý článek Z — P — Z, koupě P — Z, musí uvnitř určité sféry oběhu roztříštit v řadu po sobě jdoucích koupí. Ale tvorba pokladu spočívala jednoduše v izolování aktu Z — P, který nepostupoval k P — Z, čili byla jen samostatným rozvinutím první metamorfózy zboží, penězi rozvinutými jakožto zcizené jsoucno všech zboží v protikladu k oběživu jakožto k jsoucnu zboží v jeho stále se zcizující formě. Rezerva mincí a poklad byly penězi jen jako neoběživo, neoběživo byly však jen proto, že neobíhaly. V tom určení, v němž nyní zkoumáme peníze, obíhají či vstupují do oběhu, ale nikoli ve funkci oběživa. Jakožto oběživo byly peníze stále kupním prostředkem, teď však působí jako nekupní prostředek.

Jakmile se peníze pomocí tvorby pokladu rozvinou jakožto jsoucno abstraktního společenského bohatství a jakožto materiální představitel látkového bohatství, dostávají v této své určenosti jako peníze zvláštní funkce uvnitř procesu oběhu. Obíhají-li peníze jako pouhé oběživo, a tím jako kupní prostředek, předpokládá se, že zboží a peníze stojí současně proti sobě, že tedy je tu táž hodnotová veličina dvojitě, na jednom pólu jako zboží v rukou prodavače, na druhém pólu jako peníze v rukou kupce. Tato současná existence obou ekvivalentů na protilehlých pólech a jejich současná výměna místa čili jejich vzájemné zcizení předpokládá zase, že mezi prodavačem a kupcem je vzájemný vztah jen jako mezi majiteli existujících ekvivalentů. Avšak proces metamorfózy zboží, který vytváří různé formové určenosti peněz, metamorfózuje také majitele zboží čili mění společenské charaktery, v nichž se jeví sobě navzájem. V procesu metamorfózy zboží střídá strážce zboží kůži tak často, jak často zboží putuje nebo jak peníze nabývají nových forem. Tak proti sobě stáli majitelé zboží původně jen jako majitelé zboží, pak se stali jeden prodavačem a druhý kupcem, pak každý střídavě kupcem a prodavačem, potom se stali tvůrci pokladů a konečně bohatými lidmi. Takto nevycházejí majitelé zboží z procesu oběhu tak, jak do něho vstoupili. Ve skutečnosti jsou rozličné formové určenosti, které peníze dostávají v procesu oběhu, jen krystalizovanou změnou forem zboží samých, která sama je jen předmětným výrazem měnících se společenských vztahů, v nichž majitelé zboží uskutečňují svou výměnu látek. V procesu oběhu vznikají nové vztahy styků a majitelé zboží jakožto nositelé těchto změněných vztahů dostávají nové ekonomické charaktery. Jako se ve sféře vnitřního oběhu peníze idealizují a funkci peněz zastává pouhý papír jakožto představitel zlata, tak týž proces dává kupci nebo prodavači, který do něho vstupuje jako pouhý představitel peněz nebo zboží, tj. představuje budoucí peníze nebo budoucí zboží, působnost skutečného prodavače nebo kupce.

Všechny formové určenosti, ve které se vyvíjí zlato jako peníze, jsou jen rozvinutím těch určení, která jsou zahrnuta v metamorfóze zboží, která však v prostém oběhu peněz, při objevení se peněz jakožto mince čili v pohybu Z — P — Z jakožto jednotě procesu, buď nebyla vyloučena v samostatnou podobu, nebo, jako např. přerušení metamorfózy zboží, se jevila jako pouhé možnosti. Viděli jsme, že v procesu Z — P bylo zboží jako skutečná užitná hodnota a pomyslná směnná hodnota ve vztahu k penězům jako ke skutečné směnné hodnotě a jen pomyslné užitné hodnotě. Tím, že prodavač zcizil zboží jakožto užitnou hodnotu, realizoval jeho vlastní směnnou hodnotu a užitnou hodnotu peněz. Naopak tím, že kupec zcizil peníze jako směnnou hodnotu, realizoval jejich užitnou hodnotu a cenu zboží. Podle toho nastala výměna míst zboží a peněz. Živý proces tohoto dvojstranně polárního protikladu je nyní ve

nikdo závist u těch, kdo se jím už zabývají... Čím bohatší jsou stříbrné doly a čím víc stříbra se těží, tím víc lidí se hrne k této práci. Nakoupí-li někdo sdostatek domácího nářadí pro hospodářství, pak už ho mnoho nepřikupuje; ale stříbra nemá nikdo tolik, aby si nepřál mít ho ještě víc, a jestliže ho někdo má hojnost, zakopává přebytek a těší se z něho nejinak, než jako kdyby ho užíval. Když totiž města vzkvétají, tu lidé obzvlášť potřebují stříbro. Neboť muži si chtějí koupit vedle krásných zbraní i dobré koně, nádherné domy a zařízení; ženy zas touží po všelikých šatech a zlatých ozdobách. Ale trpí-li města nouzi vlivem neúrody nebo války, pak – protože půda je neobdělána – potřebují peníze na nákup potravin nebo na získání pomocných vojsk." (*Xen.*, „De Vectig.", c. IV.) *Aristoteles* vykládá v kap. 9, kn. I „Republiky" oba pohyby oběhu Z – P – Z a P – Z – P v jejich protikladu pod názvem „ekonomika" a „chrematistika". Řečtí tragikové, zejména Euripides, stavějí obě formy proti sobě jako *δίκη* [právo] a *κέρδος* [zisk].

svém uskutečnění rozštěpen. Prodavač zcizuje zboží skutečně a realizuje jeho cenu zprvu jen pomyslně. Prodal je za jeho cenu, která však bude realizována teprve v později stanovené době. Kupec kupuje jako představitel budoucích peněz, kdežto prodavač prodává jako majitel přítomného zboží. Na straně prodavače je zboží jakožto užitná hodnota skutečně zcizováno, aniž je jeho cena skutečně realizována; na straně kupce jsou peníze skutečně realizovány v užitné hodnotě zboží, aniž jsou skutečně zcizeny jakožto směnná hodnota. Není tomu jako dříve, kdy peníze symbolicky zastupovala známka hodnoty, zde je zastupuje sám kupec. Avšak jako dříve všeobecná symbolika známky hodnoty vyvolala záruku a nucený kurs ze strany státu, vyvolává nyní osobní symbolika kupce soukromé smlouvy mezi majiteli zboží, jejichž splnění lze vynutit zákonem.

Naopak v procesu P — Z mohou být peníze zcizeny jako skutečný kupní prostředek, a tak může být cena zboží realizována dříve, než je realizována užitná hodnota peněz čili než je zcizeno zboží. To se děje např. v obvyklé formě předplatného. Nebo ve formě, v níž anglická vláda kupuje opium od raijatů v Indii nebo cizí obchodníci, usazení v Rusku, velkou část ruských zemědělských výrobků. Takto však působí peníze jen ve známé už formě kupního prostředku, a nedostávají proto žádnou novou formovou určenost.* Nebudeme se proto u tohoto případu zdržovat, avšak v souvislosti se změněnou podobou, v níž zde vystupují oba procesy P — Z a Z — P, podotýkáme, že pouze myšlený rozdíl mezi koupí a prodejem, tak jak se bezprostředně jeví v oběhu, se nyní stává skutečným rozdílem tím, že v jedné formě je tu pouze zboží, v druhé jen peníze, v obou však jen ten krajní člen, od něhož vychází iniciativa. Přitom je oběma formám společné to, že v obou jeden z ekvivalentů existuje jen ve společné vůli kupce a prodavače, ve vůli, která oba spojuje a dostává určité zákonné formy.

Prodavač a kupec se stávají věřitelem a dlužníkem. Jestliže byl majitel zboží dříve jakožto strážce pokladu komickou postavou,

* Kapitál se ovšem zálohuje také ve formě peněz a zálohované peníze mohou být zálohovaným kapitálem; ale toto hledisko nespadá do obzoru prostého oběhu.

stává se nyní hrozivým, protože už ne sebe, nýbrž svého bližního pokládá za jsoucno určité sumy peněz, a ne sebe, nýbrž jeho činí mučedníkem směnné hodnoty. Z věřícího se stává věřitel, z náboženství vpadá do právnictví.

„I stay here on my bond!"* Tedy ve změněné formě Z — P, v níž je zboží přítomno a peníze jen zastupovány, fungují peníze především jako míra hodnot. Směnná hodnota zboží je oceňována v penězích jakožto své míře, ale jako smluvně měřená směnná hodnota existuje cena nejen v hlavě prodavače, nýbrž zároveň i jakožto míra závazku kupce. Za druhé zde peníze fungují jako kupní prostředek, ačkoli před sebe vrhají jen stín svého budoucího jsoucna. Vytahují totiž zboží z jeho místa, z rukou prodavače do rukou kupce. Když se přiblíží termín splnění smlouvy, peníze vstupují do oběhu, neboť mění své místo a přecházejí z rukou někdejšího kupce do rukou někdejšího prodavače. Ale nevstupují do oběhu jako oběživo nebo jako kupní prostředek. Jako takový fungovaly peníze, dříve než tu byly, a objevují se teprve tehdy, když přestaly jako takový fungovat. Naopak, vstupují do oběhu jakožto jedině adekvátní ekvivalent zboží, jakožto absolutní jsoucno směnné hodnoty, jako poslední slovo směnného procesu, zkrátka jako peníze, a to peníze v určité funkci *všeobecného platidla*. V této funkci platidla se peníze jeví jako absolutní zboží, ale jen uvnitř oběhu, ne mimo něj jakožto poklad. Rozdíl mezi kupním prostředkem a platidlem je velmi nepříjemně pociťován v epochách obchodních krizí.**

Původně se přeměna výrobku v peníze jeví v oběhu jako individuální nutnost pro majitele zboží jen potud, pokud jeho výrobek není užitnou hodnotou pro něho, nýbrž má se jí teprve stát svým zcizením. Aby však mohl ve smluveném termínu zaplatit, musí nejdříve prodat zboží. Zcela nezávisle na jeho individuálních potřebách se tudíž pro něho prodej v důsledku pohybu procesu oběhu přeměnil ve společenskou nutnost. Jakožto někdejší kupec jednoho zboží stává se nuceně prodavačem jiného zboží, ne aby obdržel

* „Trvám na svém úpisu!", Shakespeare, „Kupec benátský", 4. jednání 1. scéna. *(Pozn. red.)*

** Marxova poznámka v jeho exemplář této knihy: „Rozdíl mezi kupním prostředkem a platidlem zdůrazněn u Luthera." *(Pozn. red.)*

peníze jako kupní prostředek, nýbrž aby je dostal jako platidlo, jako absolutní formu směnné hodnoty. Přeměna zboží v peníze jako závěrečný akt, čili první metamorfóza zboží jako samoúčel — která vypadala při tvorbě pokladu jako rozmar majitele zboží — se nyní stala ekonomickou funkcí. Motiv a obsah prodeje za účelem placení je obsah procesu oběhu vyplývající ze samé formy tohoto procesu.

V této formě prodeje mění zboží své místo, obíhá, zatímco odsunuje svou první metamorfózu, svou přeměnu v peníze. Naproti tomu na straně kupce se uskutečňuje druhá metamorfóza, tj. peníze se přeměňují zpět ve zboží, dříve než se uskuteční první metamorfóza, tj. než bylo zboží přeměněno v peníze. První metamorfóza se tu tedy objevuje časově až po druhé. A tím dostávají peníze, tato podoba zboží v jeho první metamorfóze, novou formovou určenost. Peníze, čili samostatné rozvinutí směnné hodnoty už nejsou zprostředkující formou zbožního oběhu, nýbrž jeho závěrečným výsledkem.

To, že takovéto *terminované prodeje*, v nichž oba póly prodeje existují časově odděleně, vznikají přirozeně z prostého zbožního oběhu, není třeba podrobně dokazovat. Už sám vývoj oběhu s sebou přináší to, že se opakuje střídavé vystupování týchž majitelů zboží vůči sobě jako prodavače a kupce. Opakovaný jev nezůstává jen náhodný, nýbrž zboží je např. objednáno k nějakému budoucímu termínu, kdy má být dodáno a zaplaceno. V tomto případě je prodej proveden pomyslně, to tu znamená právnicky, aniž se zboží a peníze objeví tělesně. Obě formy peněz, jako oběživa a platidla, se tu ještě kryjí, neboť jednak si zboží a peníze současně vyměňují místo, jednak peníze nekupují zboží, nýbrž realizují cenu dříve prodaného zboží. Dále už povaha celé řady užitných hodnot nese s sebou, že nejsou skutečně zcizovány faktickým odevzdáním zboží, nýbrž jen postoupením zboží na určitou dobu. Když je například prodáno užívání domu na jeden měsíc, je užitná hodnota domu odevzdána teprve po uplynutí měsíce, třebaže dům přešel z jedněch rukou do druhých na počátku měsíce. Protože se tu faktické postoupení užitné hodnoty a její skutečné zcizení časově nekryjí, dochází k realizaci její ceny rovněž později než k výměně míst. Konečně však způsobuje rozdíl v trvání a době výroby rozličných zboží, že jeden vystupuje jako prodavač, zatímco jiný ještě nemůže vystupovat jako kupec; tak se při častějším opakování koupě a prodeje mezi týmiž majiteli zboží oba momenty prodeje rozpadají podle toho, jaké jsou výrobní podmínky jejich zboží. Tak vzniká vztah věřitele a dlužníka mezi majiteli zboží, který sice tvoří přirozenou základnu úvěrového systému, ale může se úplně rozvinout, dříve než tento systém existuje. Je však jasné, že s rozvojem úvěru, a tedy buržoazní výroby vůbec, se funkce peněz jako platidla rozšíří na úkor jejich funkce jako kupního prostředku a ještě víc jejich funkce jako prvku tvorby pokladu. V Anglii např. jsou peníze jako mince vypovězeny téměř výhradně do sféry drobného obchodu a maloobchodu mezi výrobci a spotřebiteli, kdežto jako platidlo ovládají sféru velkých obchodních transakcí.*

Jako všeobecné platidlo se peníze stávají *všeobecným zbožím* smluv — nejprve jen uvnitř sféry zbožního oběhu.** Avšak s jejich rozvojem v této funkci se všechny ostatní formy plateb postupně redukují na peněžní platby. Stupeň, nakolik jsou peníze vyvinuty jako výhradní platidlo, udává stupeň, nakolik se směnná hodnota zmocnila výroby do hloubky a šířky.***

* Pan Macleod, přestože si doktrinářsky zakládá na definicích, nechápe nejelementárnější ekonomické vztahy natolik, že vyvozuje vznik peněz vůbec z jejich nerozvinutější formy, formy platidla. Říká mimo jiné: Protože lidé nepotřebují své vzájemné služby vždycky současně a v témž objemu hodnoty, „zůstal by tu určitý rozdíl nebo částka služby, kterou je jeden povinen druhému — dluh". Majitel tohoto dluhu potřebuje služby někoho jiného, který jeho služby bezprostředně nepotřebuje, a „přenáší na třetího dluh, kterým je mu povinen první. Dlužní úpis tak přechází z ruky do ruky — je to prostředek oběhu... Když někdo dostane dlužní závazek vyjádřený v kovových penězích, pak může disponovat nejen službami původního dlužníka, nýbrž i službami celého pracujícího společenství." (*Macleod*, „Theory and Practice of Banking etc.", Londýn 1855, sv. I, kap. 1.)

** *Bailey*, tamtéž, str. 3: „Peníze jsou všeobecným zbožím smluv, čili zbožím, ve kterém je uzavírána většina smluv o majetku, jež mají být splněny v pozdější době."

*** *Senior*, tamtéž, str. 221 praví: „Protože se hodnota všech věcí v určitém časovém úseku mění, vybíráme si jako platidlo věc, jejíž hodnota se mění nejméně, která si nejdéle uchová danou průměrnou schopnost kupovat věci. Tak se peníze stávají výrazem či představitelem hodnot." Naopak. Protože se zlato, stříbro atd. staly penězi, tj. jsoucnem osamostatnělé směnné hodnoty, stávají se všeobecným platidlem. Tam, kde začíná onen zájem na trvání velikosti hodnoty peněz, o němž se pan Senior zmiňuje, tj. v obdobích, kdy se peníze v důsledku okolností prosazují jako všeobecné platidlo, tam se právě také objevuje kolísání ve velikosti hodnoty peněz. Takovým obdobím byla v Anglii doba Alžbětina

Masa peněz obíhajících jako platidlo je určena především úhrnem plateb, tj. sumou cen zcizených zboží, nikoli těch, která teprve mají být zcizena, jako při prostém peněžním oběhu. Avšak takto určená suma je modifikována dvojím způsobem, předně rychlostí, s níž týž peníz opakuje tutéž funkci čili s níž se masa plateb jeví jako řetězový proces plateb. A platí B, načež B platí C a tak dále. Rychlost, s níž týž peníz opakuje svou funkci jako platidlo, závisí jednak na sřetězení vztahů věřitele a dlužníka mezi majiteli zboží, takže týž majitel zboží je věřitelem vůči jednomu a dlužníkem vůči druhému atd., jednak na délce doby, jež od sebe dělí různé platební termíny. Tento řetěz plateb čili dodatečných prvních metamorfóz zboží je kvalitativně rozdílný od řetězu metamorfóz, který se zračí v oběhu peněz jakožto oběživa. Tento řetěz se nejen jeví v časové posloupnosti, nýbrž teprve v ní *nastává*. Zboží se stává penězi a pak opět zbožím a umožňuje tak jinému zboží, aby se stalo penězi atd., čili prodavač se stává kupcem, čímž se nějaký jiný majitel zboží stává prodavačem. Tato souvislost vzniká náhodně přímo v procesu směny zboží. Ale v tom, že penězi, jimiž A zaplatil B, platí B dále C a C opět D atd., a to v časových obdobích následujících rychle po sobě — v této vnější souvislosti se jen projevuje společenská souvislost, která tu už je hotová. Tytéž peníze neprobíhají různýma rukama proto, že vystupují jako platidlo, nýbrž obíhají jako platidlo, protože si různé ruce už plácly. Rychlost, s níž obíhají peníze jako platidlo, ukazuje tedy daleko hlubší vtažení individuí do procesu oběhu než rychlost, s níž obíhají peníze jako mince nebo jako kupní prostředek.

Suma cen koupí a prodejů, které probíhají současně a tedy v prostoru vedle sebe, tvoří hranici pro nahrazení masy mincí rychlostí jejich oběhu. Tato mez odpadá pro peníze, které fungují jako platidlo. Jestliže se platby, které mají být současně zaplaceny, soustřeďují na jednom místě, což se zprvu ovšem děje živelně jen ve velkých uzlových bodech oběhu zboží, pak se platby navzájem

a právě v její době prosadili lord Burleigh a sir Thomas Smith vzhledem ke zřejmému znehodnocení vzácných kovů parlamentní zákon, který zavazoval oxfordskou a cambridgeskou universitu, aby si třetinu svých pozemkových rent vyhradily v pšenici a sladu.

vyrovnávají jako záporné a kladné veličiny, neboť A má zaplatit B a zároveň dostat zaplaceno od C atd. Suma peněz, jíž je zapotřebí jako platidla, nebude proto určena sumou cen plateb, které mají být současně realizovány, nýbrž jejich větším nebo menším soustředěním a velikostí bilance, která zbývá po jejich vzájemném vyrovnání jako záporných a kladných veličin. Zvláštní zařízení k tomuto vyrovnání vznikají bez jakéhokoli rozvoje úvěrového systému, jako např. ve starém Římě. Jejich zkoumání sem však nepatří, právě tak jako zkoumání všeobecných platebních termínů, které se ustalují všude v určitých společenských kruzích. Zde jen poznamenáváme, že specifický vliv, který mají tyto termíny na periodické kolísání kvantity obíhajících peněz, byl vědecky prozkoumán teprve v poslední době.

Pokud se platby vyrovnávají jako kladné a záporné veličiny, skutečné peníze mezi ně vůbec nevstupují. Peníze se tu vyvíjejí jen ve své formě míry hodnot, jednak v ceně zboží, jednak ve velikosti vzájemných závazků. Směnná hodnota zde tedy nedostává kromě svého pomyslného jsoucna žádné samostatné jsoucno, ani jsoucno známky hodnoty, čili peníze se stávají jen ideálními počítacími penězi. Funkce peněz jakožto platidla obsahuje tedy rozpor, že totiž peníze na jedné straně, pokud se platby vyrovnávají, působí jako míra jen pomyslně, na druhé straně pak, pokud platby musí být skutečně zaplaceny, nevstupují do oběhu jako pomíjivé oběživo, nýbrž jako nehybné jsoucno všeobecného ekvivalentu, jako absolutní zboží, zkrátka jako peníze. Kde se proto vyvinul řetěz plateb a umělý systém jejich vyrovnávání, tam se při otřesech, které násilně přerušují tok plateb a porušují mechanismus jejich vyrovnávání, peníze náhle přeměňují ze své mlhavé, přízračné podoby míry hodnot ve zvonivé peníze čili platidlo. Tedy v poměrech rozvinuté buržoazní výroby, v nichž se majitel zboží už dávno stal kapitalistou, zná svého Adama Smitha a povzneseně se usmívá pověře, že by penězi byly jedině zlato a stříbro, nebo že by absolutním zbožím na rozdíl od ostatních zboží byly peníze vůbec, objevují se peníze náhle znovu, nikoli jako prostředník oběhu, nýbrž jako jedině adekvátní forma směnné hodnoty, jako jediné bohatství zcela tak, jak to chápe tvůrce pokladů. Jako takovéto výlučné jsoucno bohat-

ství se peníze nezjevují, tak jako v monetárním systému, v pouze představovaném, nýbrž ve skutečném částečném nebo úplném znehodnocení veškerého látkového bohatství. Je to zvláštní moment krizí na světovém trhu, který se nazývá peněžní krize. Summum bonum*, po němž se v takových chvílích volá jako po jediném bohatství, jsou peníze, hotové peníze, a vedle nich se zdají všechna ostatní zboží, právě proto, že jsou užitnými hodnotami, neužitečnými jako cetky a tretky, nebo jak říká náš doktor Martin Luther, jako pouhá nádhera a obžerství. Tento náhlý zvrat úvěrového systému v monetární systém přidává k praktické panice teoretickou hrůzu a agenti oběhu se děsí neproniknutelného tajemství svých vlastních vztahů.**

Platby zase vyvolávají nutnost rezervního fondu, akumulace peněz jako platidla. Tvorba těchto rezervních fondů se už nejeví, tak jako při tvorbě pokladů, jako činnost netýkající se nijak oběhu, ani jako při rezervě mincí jako pouhé technické váznutí mince; peníze musí být pozvolna nashromážděny, aby byly po ruce o určitých příštích platebních termínech. Zatímco se tedy tvorba pokladů v té abstraktní formě, ve které se pokládá za obohacování, s rozvojem buržoazní výroby zmenšuje, tato tvorba pokladů bezprostředně vyžadovaná směnným procesem vzrůstá, nebo spíše: část pokladů, která se vůbec tvoří ve sféře zbožního oběhu, se odčerpává jako rezervní fond platidel. Čím vyvinutější je buržoazní výroba, tím víc jsou tyto rezervní fondy omezovány na nezbytné minimum. Locke ve svém spise o snížení úrokové míry*** uvádí zajímavé údaje o velikosti těchto rezervních fondů v jeho době. Poznáváme z nich, jak značnou část vůbec obíhajících peněz odčerpaly v Anglii rezervoáry platidel právě v epoše, kdy se začalo vyvíjet bankovnictví.

* — nejvyšší dobro, statek. *(Pozn. red.)*

** Boisguillebert, který by chtěl buržoazním výrobním vztahům zabránit, aby se stavěly na zadní právě proti buržoům, si s oblibou všímá těch forem peněz, v nichž se jeví jen pomyslně nebo jen pomíjivě. Tak předtím oběživa. Tak i platidla. Co opět nevidí, je nezprostředkovaný zvrat z ideální formy peněz v jejich vnější skutečnost, že zvonivé peníze jsou už latentně obsaženy v pouze myšlené míře hodnot. Že peníze, praví, jsou pouhou formou zboží samých, ukazuje se ve velkoobchodu, kde směna probíhá bez zásahu peněz, jakmile „les marchandises sont appréciées" [„zboží jsou oceněna"]. („Le détail de la France", tamtéž, str. 210.)

*** *Locke*, tamtéž, str. 17, 18.

Zákon o množství obíhajících peněz, jak vyplynul ze zkoumání prostého peněžního oběhu, je podstatně modifikován oběhem platidel. Při dané rychlosti oběhu peněz, ať už jako oběživa, nebo jako platidla, bude úhrnná suma peněz obíhajících v daném časovém úseku určena úhrnnou sumou cen zboží, které mají být realizovány, plus úhrnná suma plateb splatných v témž období, minus platby, které se vzájemným vyrovnáváním ruší. Obecný zákon, že masa obíhajících peněz závisí na cenách zboží, není tím ani v nejmenším dotčen, protože úhrn plateb sám je určen smluvně stanovenými cenami. Jasně se však ukazuje, že i když předpokládáme, že jak rychlost oběhu, tak ekonomie plateb zůstávají stejné, suma cen mas zboží obíhajících v určitém období, např. za jeden den, a masa peněz obíhajících v témž dni se nikterak nekryjí, neboť obíhá masa zboží, jejichž cena bude teprve v budoucnu realizována v penězích, a obíhá masa peněz, jimž odpovídající zboží už dávno vypadla z oběhu. Tato masa peněz bude sama závislá na tom, jak velká je suma hodnot plateb, které jsou splatné v tento den, ačkoli byly smluvně stanoveny ve zcela různých obdobích.

Viděli jsme, že změna v hodnotě zlata a stříbra se nijak nedotýká jejich funkce míry hodnot nebo počítacích peněz. Tato změna bude však rozhodně důležitá pro peníze jakožto poklad, neboť se stoupáním nebo klesáním hodnoty zlata a stříbra stoupá nebo klesá velikost hodnoty zlatého nebo stříbrného pokladu. Ještě důležitější je tato změna pro peníze jako platidlo. K platbě dochází později než k prodeji zboží, čili peníze působí ve dvou různých časových údobích ve dvou různých funkcích, nejprve jako míra hodnot, potom jako platidlo odpovídající tomuto měření. Změní-li se v tomto mezidobí hodnota drahých kovů čili pracovní doba nutná k jejich výrobě, pak táž kvantita zlata nebo stříbra, vystupuje-li jako platidlo, bude mít větší nebo menší hodnotu než v době, kdy sloužila jako míra hodnot, čili kdy byla uzavřena smlouva. Funkce zvláštního zboží, jako je zlato a stříbro, jakožto peněz čili osamostatněné směnné hodnoty se tu dostává do kolize s jeho povahou jakožto zvláštního zboží, jehož velikost hodnoty závisí na změně jeho výrobních nákladů. Velká sociální revoluce, vyvolaná poklesem v hodnotě drahých kovů v Evropě, je právě tak

známou skutečností jako revoluce opačná, vyvolaná v rané epoše starořímské republiky vzestupem hodnoty mědi, v níž byly upsány dluhy plebejců. Aniž je třeba dále sledovat vliv kolísání hodnoty vzácných kovů na systém buržoazní ekonomie, je už zde jasně vidět, že pokles v hodnotě drahých kovů přináší výhody dlužníkům ke škodě věřitelů a naopak vzestup jejich hodnoty přináší výhody věřitelům ke škodě dlužníků.

c) Světové peníze

Zlato se stává penězi na rozdíl od mince tím, že se nejprve stahuje z oběhu jako poklad, pak do něho vstupuje jako neoběživo, nakonec však prolamuje hranice vnitřního oběhu, aby fungovalo jako všeobecný ekvivalent ve světě zboží. Tak se zlato stává *světovými penězi*.

Tak jako všeobecné váhové míry vzácných kovů sloužily jako původní míry hodnoty, přeměňují se uvnitř světového trhu počítací názvy peněz opět v příslušné váhové názvy. Jako byl surový kov bez formy (aes rude) původní formou oběživa a mincovní forma sama původně jen oficiální známkou váhy obsažené v kouscích kovu, tak drahý kov jako světová mince opět odkládá svou podobu a ráz a vrací se do lhostejné formy slitků; čili jakmile národní mince, jako ruské imperiály, mexické tolary a anglické sovereigny, obíhají v cizině, stává se jejich titul lhostejným a platí jen jejich obsah. Jako mezinárodní peníze plní konečně drahé kovy opět svou původní funkci směnného prostředku, která vznikla, jako směna zboží sama, nikoli uvnitř přirozeně vzniklého společenství, nýbrž na styčných bodech různých společenství. Jako světové peníze dostávají tedy peníze zpět svou přirozeně vzniklou prvotní formu. Jakmile opouštějí vnitřní oběh, odkládají opět zvláštní formy, které vyrostly z rozvoje směnného procesu uvnitř oné zvláštní sféry: své místní formy jakožto měřítko cen, mince, drobná mince a známka hodnoty.

Viděli jsme, že ve vnitřním oběhu nějaké země slouží jako míra hodnot jen jedno zboží. Protože však tuto funkci plní v jedné zemi zlato a v druhé stříbro, objevuje se na světovém trhu dvojí

míra hodnot a peníze zdvojují svou existenci také ve všech ostatních funkcích. Převádění hodnot zboží z cen ve zlatě na ceny ve stříbře a naopak je pokaždé určeno relativní hodnotou obou kovů, která se neustále mění a jejíž stanovení se proto jeví jako ustavičný proces. Majitelé zboží každé vnitřní sféry oběhu jsou nuceni střídavě používat pro zahraniční oběh zlata a stříbra a vyměňovat tak kov, který je penězi v tuzemsku, za kov, který právě potřebují jako peníze v cizině. Každý národ tedy používá obou kovů, zlata i stříbra, jako světových peněz.

V mezinárodním zbožním oběhu se zlato a stříbro nejeví jako oběživo, nýbrž jako *všeobecné směnné prostředky*. Ale všeobecný směnný prostředek funguje jen v obou rozvinutých formách *kupního prostředku* a *platidla*, jejichž poměr se však na světovém trhu obrací. Ve sféře vnitřního oběhu peníze, pokud byly mincí, pokud představovaly prostředníka jednoty procesu Z — P — Z, čili jen pomíjivou formu směnné hodnoty při nepřetržité výměně míst zboží, působily výhradně jako kupní prostředek. Na světovém trhu je tomu naopak. Zlato a stříbro se tu jeví jako kupní prostředek tehdy, je-li výměna látek jen jednostranná a koupě a prodej se tudíž rozpadají. Pohraniční obchod v Kjachtě např. je fakticky a podle smlouvy[34] výměnným obchodem, v němž je stříbro jen mírou hodnoty. Válka z let 1857—1858[35] přinutila Číňany, aby prodávali, aniž kupovali. Tu se stříbro okamžitě objevilo jako kupní prostředek. Řídíce se zněním smlouvy, zpracovávali Rusové francouzské pětifrankové mince na surové stříbrné zboží, jež sloužilo jako směnný prostředek. Stříbro funguje ustavičně jako kupní prostředek mezi Evropou a Amerikou na jedné straně a Asií na druhé straně, kde se usazuje jako poklad. Dále fungují drahé kovy jako mezinárodní kupní prostředek, jakmile je náhle porušena tradiční rovnováha výměny látek mezi dvěma národy, jakmile např. neúroda přinutí jeden z nich v neobvyklé míře nakupovat. Konečně jsou drahé kovy mezinárodním kupním prostředkem v rukou zemí vyrábějících zlato a stříbro, kde jsou bezprostředním výrobkem a zbožím, a ne přeměněnou formou zboží. Čím víc se vyvíjí směna zboží mezi různými národními sférami oběhu, vyvíjí se i funkce světových peněz jakožto *platidla* k vyrovnávání mezinárodních bilancí.

Stejně jako vnitřní oběh vyžaduje i mezinárodní oběh stále se měnící množství zlata a stříbra. Část nahromaděných pokladů slouží proto u každého národa jako rezervní fond světových peněz, který se hned vyprazdňuje, hned zase naplňuje podle výkyvů směny zboží.* Kromě zvláštních pohybů, v nichž putují mezi národními sférami oběhu sem a tam, vykonávají světové peníze všeobecný pohyb, jehož východiska leží u zdrojů výroby zlata a stříbra, odkud se proudy zlata a stříbra valí různým směrem po světovém trhu. Zde vstupují zlato a stříbro do světového oběhu jako zboží a jsou směňovány jako ekvivalenty úměrně k pracovní době v nich obsažené za zbožní ekvivalenty, dříve než se dostanou do sfér vnitřního oběhu. Tam se proto objevují s určitou velikostí hodnoty. Každý pokles nebo vzestup při změně jejich výrobních nákladů má proto na světovém trhu v téže míře vliv na jejich relativní hodnotu, která je naproti tomu naprosto nezávislá na tom, do jaké míry různé národní sféry oběhu pohlcují zlato nebo stříbro. Část kovového proudu, která je zachycována každou zvláštní sférou světa zboží, vplývá zčásti bezprostředně do vnitřního oběhu peněz jako náhrada za opotřebované kovové mince, zčásti je zadržována v rozličných pokladových rezervoárech mince, platidla a světových peněz, zčásti přeměňována v přepychové zboží, zatímco zbytek se konečně stává pokladem vůbec. Na vyspělém stupni buržoazní výroby je tvorba pokladů omezena na minimum, které různé procesy oběhu potřebují k volné hře svého mechanismu. Zde se poklad jako takový stává jen bohatstvím, jež leží ladem — jestliže se nestává pomíjivou formou přebytku v platební bilanci, výsledkem přerušené výměny látek a tudíž ustrnutím zboží v jeho první metamorfóze.

Jako jsou zlato a stříbro jakožto peníze co do svého pojmu všeobecným zbožím, tak dostávají ve světových penězích příslušnou existenční formu univerzálního zboží. V poměru, v němž se za ně zcizují všechny výrobky, stávají se přeměněnou podobou všech

* „Nahromaděné peníze se přičítají k té sumě, která se vzdaluje a *opouští sféru oběhu samého*, aby mohla být skutečně v oběhu a vyhovovat možnostem obchodu." (*G. R. Carli*, poznámka k *Verriho* „Meditazioni sulla Economia Politica", str. 192, sv. XV v Custodiho sbírce, tamtéž.)

zboží a tudíž všestranně zcizitelným zbožím. Jako materializace všeobecné pracovní doby se uskutečňují v té míře, jak výměna látek reálných prací obepíná celou zeměkouli. Stávají se všeobecným ekvivalentem v tom stupni, v němž se rozvíjí řada zvláštních ekvivalentů, které tvoří sféru jejich směny. Protože zboží ve světovém oběhu rozvíjejí svou vlastní směnnou hodnotu univerzálně, objevuje se jejich podoba přeměněná ve zlato a stříbro jako světové peníze. Takže tím, že národy majitelů zboží přetvářejí svou všestrannou výrobou a všeobecnou směnou zlato v adekvátní peníze, jeví se jim výroba a směna jen jako prostředek, jak stahovat peníze ve formě zlata a stříbra ze světového trhu. Zlato a stříbro jakožto světové peníze jsou proto právě tak produktem všeobecného oběhu zboží, jako prostředkem dalšího rozšíření jeho okruhů. Jako za zády alchymistů, kteří chtěli dělat zlato, vyrostla chemie, tak za zády majitelů zboží, kteří se ženou za zbožím v jeho zakleté podobě, tryskají zdroje světového průmyslu a světového obchodu. Zlato a stříbro pomáhají vytvářet světový trh, neboť ve svém peněžním pojmu předjímají jeho jsoucno. Že tento kouzelný účinek zlata a stříbra není nijak omezen na dětská léta buržoazní společnosti, nýbrž nutně vyrůstá z převrácení [Verkehrung], v němž se nositelům světa zboží jeví jejich vlastní společenská práce, to dokazuje mimořádný vliv, jejž má na světovou směnu objevení nových zlatonosných území v polovině 19. století.

Jako se peníze vyvíjejí ve světové peníze, tak se majitel zboží vyvíjí v kosmopolitu. Kosmopolitický vztah mezi lidmi je původně jen jejich vztahem jakožto majitelů zboží. Zboží samo o sobě je povzneseno nad jakékoli náboženské, politické, národností a jazykové hranice. Jeho všeobecnou řečí je cena a jeho společenstvím jsou peníze. Ale s vývojem světových peněz v protikladu k národní minci vyvíjí se kosmopolitismus majitele zboží jako víra praktického rozumu v protikladu k tradičním náboženským, národním a jiným předsudkům, které brzdí výměnu látek mezi lidstvem. Právě tak jako totéž zlato, které přistane v Anglii ve formě amerických eagles*, se tu stává sovereignem, po třech dnech obíhá v Paříži

* — „orlů", zlatých desítidolarů. *(Pozn. red.)*

jako napoleon, po několika týdnech je najdeme v Benátkách jako dukát, ale vždy podržuje tutéž hodnotu, tak se stává majiteli zboží jasným, že národnost „is but the guinea's stamp"*. Vznešená idea, v níž se mu otvírá celý svět, je idea trhu — *světového trhu.***

4. Drahé kovy

Buržoazní výrobní proces se zmocňuje nejprve kovového oběhu jako hotově předávaného orgánu, který se sice ponenáhlu přetváří, avšak stále si uchovává svou základní konstrukci. Otázka, proč jako peněžní materiál slouží zlato a stříbro, a ne jiná zboží, přesahuje hranice buržoazní soustavy. Shrneme proto jen souhrnně nejpodstatnější hlediska.

Protože všeobecná pracovní doba připouští jen kvantitativní rozdíly, musí být předmět, který má být jejím specifickým vtělením, schopen představovat ryze kvantitativní rozdíly, takže se předpokládá totožnost, stejnost kvality. To je první podmínkou pro funkci zboží jako míry hodnot. Jestliže např. oceňuji všechna zboží ve volech, kožích, obilí atd., musím je fakticky měřit v ideálním průměrném volu, v průměrné kůži, protože vůl se kvalitativně liší od vola, obilí od obilí a kůže od kůže. Naproti tomu zlato a stříbro jsou jako jednoduchá tělesa vždy sobě rovná a jejich stejná kvanta představují proto stejně velké hodnoty.*** Jinou podmínkou pro zboží, které má sloužit jako všeobecný ekvivalent, podmínkou vyplývající přímo z funkce, že má představovat ryze kvantitativní rozdíly, je, aby se dalo rozřezat na libovolné díly a opět složit, takže počítací peníze je možno ukázat názorně pro smysly. Zlato a stříbro mají tyto vlastnosti ve vynikajícím stupni.

* — je jen znak vyražený na guinei. *(Pozn. red.)*

** *Montanari*, „Della Moneta" (1683), tamtéž, str. 40. „Spojení mezi všemi národy je tak rozšířeno po celé zeměkouli, že lze takřka říci, že se celý svět stal jediným městem, v němž se koná stálý trh všeho zboží a kde si každý člověk může prostřednictvím peněz, aniž opustil svůj domov, opatřit všechno a užívat všeho, cokoli země, zvířata a lidská píle vytvořily jinde. Podivuhodný vynález."

*** „Kovy mají tu svéráznost a zvláštnost, že jedině v nich jsou všechny poměry redukovány na jediný, kterým je jejich kvantita, že neobdržely od přírody rozdílnou kvalitu, ať ve svém vnitřním složení, ať ve své vnější formě a zpracování." (*Galiani*, tamtéž, str. 126, 127.)

Jako oběživo mají zlato a stříbro proti jiným zbožím tu přednost, že jejich velké specifické váze, tomu, že v malém objemu představují relativně mnoho tíže, odpovídá jejich ekonomická specifická váha, že totiž v malém objemu obsahují relativně mnoho pracovní doby, tj. velkou směnnou hodnotu. Tím je zajištěna snadnost dopravy, přenášení z jedné ruky do druhé a z jedné země do jiné, schopnost právě tak rychle se objevovat jako mizet — zkrátka materiální pohyblivost, sine qua non* zboží, které má sloužit jako perpetuum mobile procesu oběhu.

Vysoká specifická hodnota drahých kovů, trvanlivost, relativní nezničitelnost, nepodléhání oxydaci na vzduchu, speciálně u zlata jeho nerozpustnost v kyselinách, vyjma v lučavce královské, všechny tyto přirozené vlastnosti činí drahé kovy přirozeným materiálem tvorby pokladu. Proto Petrus Martyr, který, jak se zdá, byl velkým milovníkem čokolády, podotýká o pytlích kakaa, které byly jedním z druhů mexických peněz:

„Šťastné peníze, které poskytují lidskému pokolení sladký a výživný nápoj a chrání své nevinné majitele před pekelnou morovou ranou lakoty, protože je nelze ani zakopat, ani dlouho uschovávat." („De orbe novo.")[86]

Velký význam kovů vůbec uvnitř bezprostředního výrobního procesu souvisí s jejich funkcí výrobních nástrojů. Nejen pro svou vzácnost, ale i pro velkou měkkost ve srovnání se železem a dokonce i mědí (v kaleném stavu, v němž se jí používalo ve starověku) se zlato a stříbro nehodí k takovémuto použití, a jsou proto do značné míry zbaveny té vlastnosti, na níž spočívá užitná hodnota kovů vůbec. Právě tak jako jsou neužitečné uvnitř bezprostředního výrobního procesu, tak se jeví postradatelnými jako životní prostředky, jako předměty spotřeby. Každá jejich libovolná kvantita může proto vstoupit do společenského oběžného procesu, aniž se to nějak dotkne procesů bezprostřední výroby a spotřeby. Jejich individuální užitná hodnota se nedostává do konfliktu s jejich ekonomickou funkcí. Na druhé straně jsou zlato a stříbro nejen negativně přebytečné, tj. postradatelné předměty, nýbrž jejich

* — nezbytná podmínka. *(Pozn. red.)*

estetické vlastnosti z nich činí přirozený materiál přepychu, ozdob lesku, svátečních potřeb, zkrátka pozitivní formu přebytku a bohatství. Jeví se do jisté míry jako přírodní světlo, vykopané z podsvětí, neboť stříbro odráží všechny světelné paprsky v jejich původní směsi, zlato jen nejvyšší potenci barvy, rudost. Smysl pro barvy je však nejpopulárnější formou estetického smyslu vůbec. Etymologickou souvislost názvů drahých kovů v různých indogermánských jazycích se vzájemnými vztahy barev prokázal Jacob Grimm. (Viz jeho „Dějiny německé řeči".)

Konečně schopnost zlata a stříbra přeměnit se z formy mince ve formu slitků, z formy slitků ve formu přepychových předmětů a naopak, tedy jejich přednost před ostatními zbožími, že nejsou zaklety do jednou dané, určité užitné formy, činí je přirozeným materiálem peněz, které musí ustavičně přecházet z jedné formy do druhé.

Příroda neprodukuje peníze, právě tak jako neprodukuje bankéře nebo směnečný kurs. Ale protože buržoazní výroba musí krystalizovat bohatství jako fetiš ve formě nějaké jednotlivé věci, jsou zlato a stříbro odpovídajícím vtělením bohatství. Zlato a stříbro nejsou od přírody penězi, ale peníze jsou od přírody zlatem a stříbrem. Z jedné strany je stříbrný nebo zlatý peněžní krystal nejen produktem oběžného procesu, nýbrž fakticky jeho jediným stálým produktem. Z druhé strany jsou zlato a stříbro hotové přírodní produkty, a jsou produktem oběžného procesu bezprostředně, právě tak jako přírodním produktem, neodděleny nějakou rozdílností formy. Všeobecný produkt společenského procesu nebo společenský proces sám jako produkt je zvláštní přírodní produkt, kov, ležící v nitru země a z něho vykopatelný.*

Viděli jsme, že zlato a stříbro nemohou vyhovět požadavku, který se na ně klade jako na peníze, aby byly stálými hodnotovými veličinami. Avšak mají, jak poznamenává už Aristoteles, trvalejší

* Roku 760 vytáhla masa chudých lidí rýžovat zlatonosný říční písek jižně od Prahy a tři muži byli s to vytěžit za jeden den 1 marku zlata. V důsledku toho nastal sběh k těmto „diggings" [„nalezištím zlata"] a počet rukou, jež byly odňaty zemědělství, byl tak velký, že příštího roku byla země postižena hladomorem. (Viz *M. G. Körner*, „Abhandlung von dem Altertum des böhmischen Bergwerks", Schneeberg 1758, str. 37, 38.)

hodnotovou velikost než průměr ostatních zboží. Nehledě na všeobecný účinek zdražení nebo zlevnění drahých kovů, mají výkyvy hodnotového poměru zlata a stříbra zvláštní význam, protože oba tyto kovy slouží na světovém trhu vedle sebe jako peněžní materiál. Čistě ekonomické důvody této změny hodnoty — výboje a jiné politické převraty, které měly velký vliv na hodnotu kovů ve starém světě, působí jen místně a přechodně — je nutno převést na změny pracovní doby nutné k výrobě těchto kovů. Tato doba sama bude záviset na jejich relativní vzácnosti v přírodě, právě tak jako na větší nebo menší nesnadnosti, s jakou se jich lze zmocnit jako ryzích kovů. Zlato je vlastně první kov, který člověk objevuje. Jednak je příroda sama vytváří v ryzí krystalické formě, individualizované, chemicky nesloučené s jinými tělesy, čili jak říkali alchymisté, v panenském stavu; jednak přejímá sama příroda ve velkých říčních rýžovištích technologickou práci. K získání zlata jak říčního, tak z naplavenin, je tak od člověka třeba jen nejjednodušší práce, zatímco dobývání stříbra předpokládá důlní práci a vůbec poměrně vysoký rozvoj techniky. Přes jeho menší absolutní vzácnost je proto původní hodnota stříbra relativně větší než hodnota zlata. Strabónovo tvrzení, že u kteréhosi arabského kmene se dávalo 10 liber zlata za 1 libru železa a 2 libry zlata za 1 libru stříbra, se nezdá nijak neuvěřitelné. Ale tou měrou, jak se rozvíjejí produktivní síly společenské práce a v důsledku toho se výrobek jednoduché práce zdražuje proti výrobku složité práce, a tou měrou, jak je zemská kůra všestranněji prolamována a původní povrchové zdroje těžby zlata vysychají, klesá hodnota stříbra proti hodnotě zlata. A konečně na určitém stupni vývoje technologie a dopravních prostředků bude padat na váhu objevení nových zlatonosných a stříbronosných území. Ve staré Asii byl poměr zlata ke stříbru 6 : 1 nebo 8 : 1; poměr 8 : 1 platil v Číně a v Japonsku ještě na počátku 19. století; 10 : 1, poměr v době Xenofontově, možno považovat za průměrný poměr pro střední období starověku. Exploatace španělských stříbrných dolů Kartágem a později Římem působila ve starověku asi tak jako objevení amerických dolů v moderní Evropě. Pro dobu římského císařství možno vzít za zhruba průměrné číslo 15 nebo 16 : 1, ačkoli v Římě se často setkáváme

s ještě hlubším znehodnocením stříbra. Týž pohyb, začínající relativně nízkou hodnotou zlata a končící poklesem hodnoty stříbra, se opakuje v pozdějším období, které trvá od středověku až po nejnovější bodu. Jako za doby Xenofontovy činí průměrný poměr ve středověku 10 : 1 a mění se v důsledku objevení amerických dolů v poměr 16 nebo 15 : 1. Objevení australských, kalifornských a kolumbijských nalezišť zlata činí pravděpodobným nový pokles hodnoty zlata.*

C. TEORIE O OBĚŽIVU A PENĚZÍCH

Jako hnal všeobecný hlad po zlatě národy a knížata v 16. a 17. století, v dětském období moderní buržoazní společnosti, k zámořským křížovým výpravám za zlatým grálem,** tak prohlašovali první vykladači moderního světa, tvůrci monetárního systému, jehož je merkantilní systém jen jednou variantou, za jediné bohatství zlato a stříbro, tj. peníze. Správně vysvětlovali, že posláním buržoazní společnosti je dělat peníze, tedy — ze stanoviska prostého zbožního oběhu — tvořit věčný poklad, který nezkazí ani mol, ani

* Dosud se australské atd. objevy nedotkly hodnotového poměru mezi zlatem a stříbrem. Opačná tvrzení Michela Chevaliera mají právě takovou cenu jako socialismus tohoto bývalého saint-simonovce. Kursy stříbra na londýnském trhu dokazují ovšem, že průměrná cena stříbra ve zlatě je v letech 1850 až 1858 o necelá 3 procenta vyšší než v období let 1830 až 1850. Tento vzestup se však dá vysvětlit jednoduše asijskou poptávkou po stříbře. V letech 1852 až 1858 se cena stříbra v jednotlivých letech a měsících mění *jen* s touto *poptávkou*, vůbec ne s dodávkou zlata z nově objevených zdrojů. Toto je přehled cen stříbra ve zlatě na londýnském trhu:

Cena stříbra za unci:

Rok	Březen	Červenec	Listopad
1852	61 1/8 pence	60 1/4 pence	61 7/8 pence
1853	61 3/8 „	61 1/2 „	61 7/8 „
1854	61 7/8 „	61 3/4 „	61 1/2 „
1855	60 7/8 „	61 1/2 „	60 7/8 „
1856	60 „	61 1/4 „	62 1/8 „
1857	61 3/4 „	61 5/8 „	61 1/2 „
1858	61 5/8 „		

** Marxova poznámka v jeho exemplář této knihy: „Zlato je podivuhodná věc! Kdo je má, je pánem všeho, co si přeje. Pomocí zlata můžeme dostat i duše do ráje.“ (Kolumbus v dopise z Jamaiky, 1503.)

rez. Proti monetárnímu systému nelze namítat, že tuna železa v ceně 3 libry št. má právě takovou velikost hodnoty jako 3 libry št. zlata. Nejde tu o velikost směnné hodnoty, nýbrž o její adekvátní formu. Jestliže monetární a merkantilní systém označuje světový obchod a jednotlivá odvětví národní práce, vyúsťující bezprostředně ve světový obchod, za jediné pravé zdroje bohatství čili peněz, je třeba uvážit, že v oné epoše se největší část národní výroby ještě pohybovala ve feudálních formách a byla pro výrobce samé bezprostředním zdrojem obživy. Výrobky se z největší části nepřeměňovaly ve zboží a tudíž v peníze, nevcházely vůbec do všeobecné společenské výměny látek, nejevily se proto jako zpředmětnění všeobecné abstraktní práce a netvořily fakticky buržoazní bohatství. Peníze jako účel oběhu jsou směnnou hodnotou čili abstraktním bohatstvím, a ne nějakým látkovým elementem bohatství, jakožto určující účel a hybný motiv výroby. Jak to odpovídalo předstupni buržoazní výroby, drželi se tito zneuznaní proroci ryzí, hmatatelné a lesklé formy směnné hodnoty, její formy všeobecného zboží v protikladu ke všem zvláštním zbožím. Vlastní buržoazní ekonomickou sférou tehdejší doby byla sféra zbožního oběhu. Z hlediska této elementární sféry posuzovali proto celý spletitý proces buržoazní výroby a zaměňovali peníze s kapitálem. Neutuchající boj moderních ekonomů proti monetárnímu a merkantilnímu systému pochází z větší části z toho, že tento systém brutálně naivní formou vyžvatlává tajemství buržoazní výroby, totiž že je plně ovládána směnnou hodnotou. Ricardo poznamenává kdesi, i když k nesprávnému praktickému účelu, že i v dobách hladu se dováží obilí ne proto, že národ hladoví, nýbrž proto, že na tom obchodník s obilím vydělává. Ve své kritice monetárního a merkantilního systému tedy politická ekonomie chybuje, jestliže tento systém osočuje jako pouhou iluzi, jen jako nesprávnou teorii a nepoznává v něm barbarskou formu svého vlastního základního předpokladu. Navíc podržuje tento systém nejen historické oprávnění, nýbrž má uvnitř určitých sfér moderní ekonomie i plné domovské právo. Na všech stupních buržoazního výrobního procesu, kde bohatství na sebe bere elementární formu zboží, bere na sebe směnná hodnota elementární formu peněz, a ve všech fázích výrobního procesu se

bohatství vždy znovu na okamžik vrací do všeobecné elementární formy zboží. Dokonce i v nejvyvinutější buržoazní ekonomii nejsou specifické funkce zlata a stříbra jakožto peněz na rozdíl od jejich funkce jakožto oběživa a v protikladu ke všem ostatním zbožím rušeny, nýbrž jen omezovány a monetární a merkantilní systém podržují tedy své oprávnění. Katolický fakt, že zlato a stříbro stojí proti ostatním světským zbožím jako bezprostřední vtělení společenské práce a tudíž jako jsoucno abstraktního bohatství, uráží ovšem protestantský point d'honneur* buržoazní ekonomie, a ta z obavy před předsudky monetárního systému přestala na dlouhou dobu, jak ukáže další výklad, chápat jevy peněžního oběhu.

V protikladu k monetárnímu a merkantilnímu systému, které znají peníze jen v jejich formové určenosti jako krystalický produkt oběhu, bylo úplně v pořádku, že je klasická ekonomie chápala především v jejich plynulé formě jako tu formu směnné hodnoty, která se vytváří uvnitř metamorfózy zboží samé a opět mizí. Jako je proto zbožní oběh chápán výhradně ve formě Z — P — Z a tato opět výhradně v určenosti jednoty procesu prodeje a koupě, jsou peníze uznávány ve své formové určenosti jako oběživo proti jejich formové určenosti jako peníze. Je-li oběživo samo ve své funkci jako mince izolováno, přeměňuje se, jak jsme viděli, ve známku hodnoty. Protože se však klasická ekonomie nejprve setkala s kovovým oběhem jako vládnoucí formou oběhu, chápe kovové peníze jako minci a kovovou minci jako pouhou známku hodnoty. V souhlase se zákonem oběhu známek hodnoty se tak razí teze, že ceny zboží závisí na mase obíhajících peněz, a ne naopak masa obíhajících peněz na cenách zboží. Tento názor nacházíme víceméně naznačen u italských ekonomů 17. století, jednou potvrzován, podruhé popírán u *Locka* a s určitostí rozvinut ve „*Spectatoru*" (v čísle z 19. října 1711), u *Montesquieua* a *Humea*. Protože *Hume* je zdaleka nejvýznačnější představitel této teorie v 18. století, začneme s ním svůj přehled.

Za určitých předpokladů působí zvětšení nebo zmenšení množství ať už obíhajících kovových peněz, nebo obíhajících známek

* — cit pro čest. *(Pozn. red.)*

hodnoty, na ceny zboží zdánlivě stejně. Jestliže klesá nebo stoupá *hodnota* zlata nebo stříbra, v němž jsou oceňovány směnné hodnoty zboží jako ceny, stoupají nebo klesají *ceny*, protože se změnila jejich míra hodnoty, a obíhá více nebo méně zlata a stříbra jako mince, protože ceny stouply nebo klesly. Ale viditelným jevem je změna cen — při nezměněné směnné hodnotě zboží — se zvětšenou nebo zmenšenou kvantitou oběživa. Na druhé straně jestliže se zvětšuje nebo zmenšuje kvantita obíhajících známek hodnoty nad jejich nutnou hladinu nebo pod ni, jsou na tuto hladinu násilně redukovány poklesem nebo vzestupem cen zboží. V obou případech se zdá, že týž účinek je vyvolán touž příčinou, a na tomto zdání *Hume* trval.

Každé vědecké zkoumání poměru počtu oběživa a pohybu cen zboží musí vycházet z předpokladu, že hodnota peněžního materiálu je dána. Hume naproti tomu zkoumá výhradně epochy revoluce v hodnotě drahých kovů samých, tedy revoluce v míře hodnot. Historické pozadí jeho teorie tvoří stoupání cen zboží současně se zvětšováním množství kovových peněz od doby objevení amerických nalezišť, zatímco jejím praktickým motivem je polemika proti monetárnímu a merkantilnímu systému. Přísun drahých kovů se ovšem může zvětšit při nezměněných výrobních nákladech. Na druhé straně se snížení jejich hodnoty, tj. pracovní doby nutné k jejich výrobě, bude zprvu ukazovat jen ve zvětšení jejich přísunu. Tedy, říkali později Humeovi žáci, zmenšená hodnota drahých kovů se projevuje v rostoucí mase oběživa a rostoucí masa oběživa ve stoupání cen zboží. Ale ve skutečnosti roste jen cena vyvážených zboží, která se směňují za zlato a stříbro jako za zboží, a ne jako za oběživo. Tak cena těchto zboží, jež jsou oceňována ve zlatě a stříbře snížené hodnoty, stoupá proti všem ostatním zbožím, jejichž směnná hodnota je nadále oceňována ve zlatě a stříbře podle měřítka jejich dřívějších výrobních nákladů. Toto dvojí oceňování směnných hodnot zboží v téže zemi může být ovšem jen dočasné a ceny ve zlatě nebo stříbře se musí vyrovnat v proporcích určených směnnými hodnotami samými, takže nakonec směnné hodnoty všech zboží budou oceňovány podle nové hodnoty peněžního materiálu. Vývoj tohoto procesu sem nepatří, právě tak jako způsob, jak se směnná

hodnota zboží vůbec prosazuje uprostřed kolísání tržních cen. Ale že toto vyrovnávání je v méně vyvinutých epochách buržoazní výroby velmi povlovné a zabírá dlouhá období, nikdy však nedrží krok s rozmnožováním obíhajících hotovostí, to pádně dokázala nová kritická zkoumání o pohybu cen zboží v 16. století.* Je naprosto nemístné, jestliže se Humeovi žáci odvolávají na stoupání cen v antickém Římě, způsobené dobytím Makedonie, Egypta a Malé Asie. Náhlé a násilné přenášení nahromaděných peněžních pokladů z jedné země do druhé, typické pro starý svět, a dočasné snížení výrobních nákladů u drahých kovů pro některou zemi jednoduchým procesem drancování se nedotýkají imanentních zákonů peněžního oběhu, právě tak jako se bezplatné rozdělování egyptského a sicilského obilí v Římě nedotklo obecného zákona, jímž se řídí cena obilí. Humeovi, právě tak jako ostatním autorům 18. století, chyběl materiál nutný k podrobnému prozkoumání peněžního oběhu, jednak utříděné dějiny cen zboží, jednak oficiální a běžná statistika o rozpínání a smršťování oběživa, o přílivu a odlivu drahých kovů atd.; takový materiál vzniká vůbec teprve s plně vyvinutým bankovnictvím. Humeova teorie oběhu se dá shrnout do těchto tezí: 1. Ceny zboží v té či oné zemi jsou určeny masou peněz (reálných nebo symbolických), které v této zemi jsou. 2. Peníze obíhající v té či oné zemi zastupují všechna zboží, která v této zemi jsou. Tou měrou, jak roste počet zástupců, tj. peněz, připadá na jednotlivé zástupce více nebo méně zastupované věci. 3. Přibývá-li zboží, pak jejich cena klesá, čili hodnota peněz stoupá. Přibývá-li peněz, pak naopak cena zboží vzrůstá a hodnota peněz klesá.**

„Drahota věcí," praví Hume, „v důsledku přebytku peněz je na škodu každému obchodu, neboť dovoluje chudším zemím podbízet bohatší na všech cizích trzích."*** „Nemůže mít žádný účinek, dobrý ani špatný, vezmeme-li národ sám o sobě, je-li po ruce hodně nebo málo mincí k počítání nebo zastupování zboží, právě tak jako by se nezměnila kupcova bilance, kdyby v účetnictví používal místo arabského způsobu počítání, který vyžaduje málo číslic, římského,

* Tuto povlovnost ostatně Hume připouští, ačkoli neodpovídá jeho zásadě. Viz *David Hume*, „Essays and treatises on several subjects", vyd. Londýn 1777, sv. 1, str. 300.

** Srov. *Steuart*, tamtéž, sv. I, str. 394–400.

*** *David Hume*, tamtéž, str. 300.

který jich potřebuje větší počet. Vždyť větší množství peněz, tak jako římské početní znaky, je spíš nepohodlné a stojí víc námahy jak při úschově, tak při přepravě."*

Aby vůbec něco dokázal, musel by Hume ukázat, že v *daném* systému početních znaků nezávisí množství používaných číslic na velikosti hodnoty čísel, nýbrž velikost hodnoty čísel naopak na množství používaných znaků. Je úplně správné, že oceňování nebo „počítání" hodnoty zboží ve zlatě nebo stříbře, jejichž hodnota klesla, není výhodné, a proto vždycky, když suma hodnot obíhajících zboží vzrůstala, pokládaly národy za pohodlnější počítat ve stříbře než v mědi a ve zlatě než ve stříbře. Tou měrou, jak národy bohatly, přeměňovaly méně hodnotné kovy v pomocnou minci a hodnotnější v peníze. Na druhé straně Hume zapomíná, že k počítání hodnot ve zlatě a stříbře není třeba mít ani zlato, ani stříbro „po ruce". Počítací peníze a oběživo mu spadají vjedno a obě jsou mince (coin). Protože hodnotová změna u míry hodnot čili u drahých kovů, které fungují jako počítací peníze, způsobuje, že ceny zboží a tedy také masa obíhajících peněz při nezměněné rychlosti oběhu stoupají nebo klesají, vyvozuje z toho Hume, že stoupání nebo klesání cen zboží závisí na množství obíhajících peněz. Že se v 16. a 17. století nejen zvětšilo množství zlata a stříbra, nýbrž že se současně snížily jejich výrobní náklady, mohl Hume vidět z toho, že byly zavírány evropské doly. V 16. a 17. století stouply v Evropě ceny zboží spolu s masou dovezeného amerického zlata a stříbra; tedy ceny zboží jsou v každé zemi určeny masou zlata a stříbra, které v této zemi jsou. To byl Humeův první „nutný důsledek".** V 16. a 17. století nestoupaly ceny rovnoměrně s přibýváním drahých kovů; uplynulo víc než půl století, než se ukázala *nějaká* změna v cenách zboží, a i pak to trvalo ještě dlouho, než byly směnné hodnoty zboží všeobecně oceňovány podle snížené hodnoty zlata a stříbra, tedy než revoluce zasáhla všechny ceny zboží. Tedy, dovozuje Hume, který zcela v rozporu se zásadami své filosofie jednostranně zkoumaná fakta nekriticky přeměňuje ve všeobecné poučky, tedy cena zboží čili hodnota peněz není určena

* *David Hume*, tamtéž, str. 303.

** *David Hume*, tamtéž, str. 303.

absolutním množstvím peněz, které v té či oné zemi jsou, nýbrž spíše množstvím zlata a stříbra, které skutečně vchází do oběhu; ale nakonec musí být zlato a stříbro, které v té či oné zemi je, pohlceno oběhem jako mince.* Je jasné, že mají-li zlato a stříbro vlastní hodnotu, může — nehledě k ostatním zákonům oběhu — obíhat jen dané množství zlata a stříbra jako ekvivalent pro danou sumu hodnot zboží. Jestliže tedy musí každé množství zlata a stříbra, které náhodou je v té či oné zemi, vstoupit do směny zboží jako oběživo bez ohledu na sumu hodnot zboží, pak nemají zlato a stříbro žádnou imanentní hodnotu a nejsou proto fakticky skutečnými zbožími. To je Humeův třetí „nutný důsledek". Nechává vstupovat do oběžného procesu zboží bez ceny a zlato a stříbro bez hodnoty. Proto také nikdy nemluví o hodnotě zboží a o hodnotě zlata, nýbrž jen o jejich vzájemném množství. Už Locke řekl, že zlato a stříbro mají prý pouze domnělou či smluvenou hodnotu; to je první hrubá forma protikladu k tvrzení monetárního systému, že jedině zlato a stříbro mají opravdovou hodnotu. Že peněžní jsoucno zlata a stříbra vyvěrá pouze z jejich funkce ve společenském směnném procesu, je vykládáno tak, že za svou hodnotu a tudíž i za svou hodnotovou velikost vděčí společenské funkci.** Zlato a stříbro jsou tedy věci bez hodnoty, ale uvnitř procesu oběhu dostávají fiktivní hodnotovou velikost jako *představitelé zboží.* Tímto procesem se neproměňují v peníze, nýbrž v hodnotu. Tato jejich hodnota je určována proporcí mezi jejich vlastním množstvím a množstvím zboží, neboť obě množství se musí krýt. Zatímco tedy Hume nechává zlato a stříbro vstupovat do světa zboží jako nezboží, přeměňuje je naopak, jakmile se objevují ve formové určenosti mince, v pouhá zboží, která se prostým výměnným obchodem vyměňují za jiná

* „Je jasné, že ceny nezávisí ani tak na absolutním množství zboží a absolutním množství peněz, které v té či oné zemi je, jako na množství zboží, které přichází nebo může přijít na trh, a na penězích, které obíhají. Jsou-li ražené peníze uzavírány do truhly, je to pro ceny totéž, jako kdyby byly zničeny; jestliže je zboží nahromaděno ve skladech a na sýpkách, má to stejný účinek. Ježto v těchto případech se peníze a zboží nikdy nesejdou, nemohou navzájem na sebe působit. Celek (cen) nakonec dosahuje *správného poměru k novému množství kovových peněz, které je v zemi.*" (Tamtéž, str. 303, 307, 308.)

** Marxova poznámka v jeho exemplář této knihy: „Viz, co říká *Law* a *Franklin* o nadhodnotě (Surpluswert), kterou prý zlato a stříbro dostávají ze své funkce peněz. Též *Forbonnais.*"

zboží. Kdyby se ovšem svět zboží skládal z jediného zboží, např. z jednoho miliónu kvarterů obilí, pak by bylo velmi jednoduché představit si, že jeden kvarter se vyměňuje za dvě unce zlata, jsou-li po ruce dva milióny uncí zlata, a za 20 uncí zlata, je-li po ruce 20 miliónů uncí zlata, že tedy cena zboží a hodnota peněz stoupají nebo klesají nepřímo úměrně k množství peněz, které je po ruce.* Ale svět zboží se skládá z nekonečně rozdílných užitných hodnot, jejichž relativní hodnota není nikterak určena jejich relativním množstvím. Jak si tedy Hume představuje tuto výměnu mezi masou zboží a masou zlata? Spokojuje se s nelogickou a nejapnou představou, že každé zboží se vyměňuje jako alikvotní díl celkové masy zboží za příslušný alikvotní díl masy zlata. Pohyb zboží probíhající jako proces a vyvěrající z protikladu mezi směnnou a užitnou hodnotou, který je obsažen ve zbožích a který se jeví v oběhu peněz a krystalizuje v různých formových určenostech peněz, tedy vymizel a na jeho místo vstoupilo domnělé mechanické vyrovnání mezi masou váhy drahých kovů, které jsou v dané zemi, a masou zboží, která právě je po ruce.

Sir James Steuart zahajuje své zkoumání o minci a penězích podrobnou kritikou Humea a Montesquieua.** Je vlastně první, kdo klade otázku: Je kvantita obíhajících peněz určena cenami zboží, nebo jsou ceny zboží určeny kvantitou obíhajících peněz? Ačkoli je jeho výklad zatemněn fantastickým názorem o míře hodnot a vůbec jeho neurčitou představou o směnné hodnotě a reminiscencemi merkantilního systému, objevuje podstatné formové určenosti peněz a obecné zákony peněžního oběhu, protože nestaví mechanicky zboží na jednu stranu a peníze na druhou, nýbrž fakticky rozvíjí různé funkce z různých momentů směny zboží samé.

„Použití peněz pro oběh uvnitř země se dá shrnout do dvou hlavních bodů: placení toho, co kdo dluží, a kupování toho, co kdo potřebuje; obojí dohromady tvoří poptávku po hotových penězích (ready money demands)... Stav obchodu, manufaktury, způsobu života a obvyklých výdajů obyvatelstva dohromady řídí a určují velikost poptávky po hotových penězích, tj. masu zcizování. Aby bylo

* Marxova poznámka v jeho exemplář této knihy: „Tato fikce se doslova vyskytuje u *Montesquieua.*"

** *Steuart*, tamtéž, sv. 1, str. 394 n.

možné uskutečnit tuto rozmanitost plateb, k tomu je zapotřebí určité proporce peněz. Pokud jde o tuto proporci, může se zvětšovat nebo zmenšovat podle okolností, ačkoli množství zcizování zůstává stejné... V každém případě může oběh nějaké země pohltit jen určité množství peněz."*

„Tržní cena zboží je určována spletitou operací poptávky a konkurence (demand and competition), které jsou naprosto nezávislé na množství zlata a stříbra, které v dané zemi je. Co se tedy stane se zlatem a stříbrem, jehož není zapotřebí jako mince? Je hromaděno jako poklad nebo zpracováváno jako materiál přepychových předmětů. Jestliže množství zlata a stříbra klesne pod hladinu nutnou k oběhu, nahrazuje se symbolickými penězi nebo jinými pomocnými prostředky. Jestliže příznivý směnečný kurs přivádí do země přebytek peněz a zároveň zastavuje poptávku po jejich odeslání do ciziny, jsou často házeny do truhlic, kde jsou právě tak neužitečné, jako kdyby ležely v dolech."**

Druhý *Steuartem* objevený zákon je návrat oběhu založeného na úvěru ke svému výchozímu bodu. A konečně vysvětluje, jaké účinky vyvolává různost úrokové míry v různých zemích na mezinárodní odliv a příliv drahých kovů. Oba tyto body zde jen naznačujeme pro úplnost, protože jsou našemu tématu prostého oběhu vzdáleny.*** Symbolické peníze čili úvěrové peníze —

* *James Steuart*, tamtéž, sv. 2, str. 377–379 porůznu.

** Tamtéž, str. 379, 380 porůznu.

*** „Nadbytečné mince se uzamknou nebo se přemění ve stříbrné nádobí... Pokud jde o papírové peníze, vracejí se, jakmile splnily první účel, uspokojit potřebu toho, kdo si je vypůjčil, zpět k dlužníkovi a jsou realizovány... Proto ať se tedy kovové peníze v zemi rozmnožují nebo jich ubývá v jakkoli velké proporci, zboží se budou zdražovat nebo zlevňovat podle zásad poptávky a konkurence, a ty budou vždy záviset na sklonech těch, kdo mohou dát majetek nebo nějakou jinou protihodnotu, ale nikdy na množství mincí, které mají... Ať je tedy" (množství kovových peněz v zemi) „jakkoli nízké, dokud je v zemi skutečný majetek jakéhokoli druhu a konkurence ve spotřebě mezi těmi, kdo jej mají, budou ceny vysoké ať už díky výměnnému obchodu, symbolickým penězům, vzájemným platbám a *tisíci* jiných vynálezů... Má-li tato země styk s jinými národy, musí tu být proporce mezi cenami mnohých druhů zboží v tuzemsku i v zahraničí a náhlé rozmnožení nebo úbytek kovových peněz, za předpokladu, že by mohlo *samo od sebe* vyvolat zvýšení nebo snížení cen, by bylo ve svých účincích *omezeno* cizí konkurencí." *S teuart*, tamtéž, sv. 1, str. 400, 401. „Oběh v každé zemi musí být přizpůsoben vy dělečné činnosti obyvatelů, kteří vyrábějí zboží přicházející na trh... Proto jestliže množství kovových peněz v zemi klesne pod proporci odpovídající cenám výrobků nabízených na prodej, hledá se útočiště u vynálezů, jako jsou symbolické peníze, aby se za ně opatřila náhrada. Vyjde-li však najevo, že množství kovových peněz stouplo nad proporci odpovídající rozsahu výroby, nebude to mít žádný účinek na zvyšování cen, ani nevstoupí do oběhu: *bude se hromadit v pokladech*... Ať je množství peněz v zemi jakkoli velké ve srovnání s ostatním světem, nemůže zůstat *v oběhu* nic kromě množství,

Steuart ještě nerozlišuje obě tyto formy peněz — mohou nahradit drahé kovy jako kupní prostředek nebo jako platidlo ve vnitřním oběhu, ale ne na světovém trhu. Proto papírové peníze jsou peníze společnosti (money of the society), kdežto zlato a stříbro jsou peníze světa (money of the world).*

Je zvláštností národů s „historickým" vývojem ve smyslu historické právní školy[37], že ustavičně zapomínají na své vlastní dějiny. Ačkoli tudíž sporná otázka poměru mezi cenami zboží a množstvím oběživa během tohoto půlstoletí neustále znepokojuje parlament a vyvolala v Anglii tisíce velkých i malých pamfletů, zůstal Steuart ještě víc „mrtvým psem", než se zdál Spinoza Mosesu Mendelsohnovi za časů Lessingových. Dokonce i nejnovější dějepisec „currency", Maclaren, proměňuje Adama Smitha ve vynálezce Steuartovy teorie, tak jako Ricarda ve vynálezce teorie Humeovy.** Avšak zatímco Ricardo Humeovu teorii vytříbil, zaznamenává Adam Smith výsledky Steuartových bádání jako mrtvá fakta. *Adam Smith* použil své skotské průpovídky o tom, že „vydělal-li jste trochu, bude už snadné vydělat mnoho, ale problém je v tom, vydělat to málo", také na duševní bohatství, a zatajil proto s malichernou starostlivostí prameny, jimž vděčí za to málo, z čeho dělá opravdu mnoho. Nejednou dává přednost tomu ulomit otázce hrot tam, kde by ho ostrá formulace nutila zúčtovat se svými předchůdci. Tak v teorii peněz. Mlčky přijímá Steuartovu teorii, vyprávíli, že zlata a stříbra, které jsou v některé zemi, se zčásti používá

které je přibližně úměrné spotřebě bohatých a práci a výdělečné činnosti chudých obyvatel"; tato proporce není určena „množstvím peněz, které fakticky je v zemi". (Tamtéž, str. 407–408 porůznu.) „Všechny země se budou snažit vrhnout své hotové peníze, které nejsou nezbytné pro jejich vlastní oběh, do oné země, kde je úrok z peněz proti jejich vlastnímu vysoký." (Tamtéž, sv. 2, str. 5.) „Nejbohatší země v Evropě může být nejchudší na obíhající kovové peníze." (Tamtéž, sv. 2, str. 6.) — Viz polemiku proti Steuartovi u Arthura Younga. [Poslední větu připsal Marx do svého exempláře. (*Pozn. red.*)]

* *Steuart*, tamtéž, sv. 2, str. 370. Louis Blanc proměňuje „money of the society", což není nic jiného než tuzemské, národní peníze, v socialistické peníze, což není vůbec nic, a z Jeana Lawa důsledně dělá socialistu. (Viz jeho první svazek dějin francouzské revoluce.)

** *Maclaren*, tamtéž, str. 43 n. Vlastenectví svedlo jednoho předčasně zemřelého německého spisovatele (Gustava Juliuse) k tomu, že stavěl starého Büsche jako autoritu proti ricardovské škole. Ctihodný Büsch převedl Steuartovu geniální angličtinu do hamburského nářečí a znešvařil jeho originál všude, kde to jen bylo možné.

jako mince, zčásti se hromadí jako rezervní fond pro obchodníky v zemích bez bank nebo jako bankovní rezerva v zemích s úvěrovým oběhem, zčásti prý slouží jako poklad k vyrovnávání mezinárodních plateb a zčásti se zpracovává na přepychové předměty. Otázku množství obíhající mince mlčky odsunuje, neboť pojednává o penězích zcela nesprávně jako o pouhém zboží.* Jeho vulgarizátor, fádní *J. B. Say*, kterého Francouzi nazvali prince de la science**, jako nazval Johann Christoph Gottsched svého Schönaicha Homérem a Pietro Aretino sebe samého terror principum*** a lux mundi†, povýšil s velkým důrazem toto ne zcela naivní nedopatření Adama Smitha na dogma.†† Ostrá polemika proti iluzím merkantilního systému zabránila ostatně Adamu Smithovi chápat jevy kovového oběhu objektivně, zatímco jeho názory o úvěrových penězích jsou originální a hluboké. Tak jako v teoriích 18. století o zkamenělinách neustále probíhá spodní proud vyvěrající z kritických nebo apologetických ohledů na biblickou tradici o potopě světa, skrývá se za všemi peněžními teoriemi 18. století tajné zápolení s monetárním systémem, strašidlem, které stálo u kolébky buržoazní ekonomie a stále ještě vrhalo svůj stín na zákonodárství.

Bádání o penězích nebylo v 19. století bezprostředně podníceno jevy kovového oběhu, nýbrž spíše jevy oběhu bankovek. Ke kovovému oběhu se vracelo jen proto, aby se odhalily zákony oběhu bankovek. Zastavení výplat v hotovosti u Anglické banky od roku 1797, stoupání cen mnoha zboží, které nato následovalo, pokles mincovní ceny zlata pod jeho tržní cenu a znehodnocení bankovek, zejména od roku 1809, to všechno byly bezprostřední praktické

* Marxova poznámka v jeho exemplář této knihy: „To není přesné. Na několika místech naopak vyslovuje tento zákon správně."

** — knížetem vědy. *(Pozn. red.)*

*** — postrachem knížat. *(Pozn. red.)*

† — světlem světa. *(Pozn. red.)*

†† Rozdíl mezi „currency" a „money", tj. mezi oběživem a penězi, nenajdeme proto ve „Wealth of Nations". Oklamán zdánlivou nezaujatostí Adama Smitha, který znal velmi dokonale svého Humea a Steuarta, podotýká ctěný Maclaren: „Teorii o závislosti cen na množství oběživa nebyla dosud věnována pozornost; a doktor Smith, stejně jako pan Locke" (Locke kolísá ve svém názoru), „nepovažuje kovové peníze za nic jiného než za zboží." (*Maclaren*, tamtéž, str. 44.)

podněty k boji stran v parlamentě a k teoretickému turnaji mimo něj; oba se vedly stejně vášnivě. Historickým pozadím debaty byly dějiny papírových peněz v 18. století, fiasko Lawovy banky[38] a znehodnocování provinčních bankovek anglických kolonií v Severní Americe od počátku až do poloviny 18. století, provázené rostoucím množstvím známek hodnoty; později pak papírové peníze (Continental bills) zákonně vnucené ústřední americkou vládou v době války za nezávislost a konečně experiment s francouzskými asignáty, provedený v ještě větším měřítku. Většina anglických spisovatelů tehdejší doby zaměňuje oběh bankovek, který je určován zcela jinými zákony, s oběhem známek hodnoty nebo státních papírů s nuceným kursem; předstírají, že vysvětlují jevy tohoto nuceného oběhu ze zákonů kovového oběhu, ale ve skutečnosti naopak odvozují zákony kovového oběhu z jevů nuceného oběhu. Přeskočíme všechny ty četné spisovatele z let 1800 až 1809 a obrátíme se hned k Ricardovi, jednak proto, že shrnuje své předchůdce a ostřeji formuluje jejich názory, jednak proto, že podoba, kterou dal teorii peněz, ovládá anglické bankovní zákonodárství až dodnes. Ricardo, jako jeho předchůdci, si plete oběh bankovek čili úvěrových peněz s oběhem pouhých známek hodnoty. Nejdůležitějším faktem je pro něho znehodnocení papírových peněz a současné stoupání cen zboží. Čím byly pro Humea americké doly, tím byly pro Ricarda tiskařské lisy na papírové peníze na Threadneedle Street[39] a on sám na jednom místě oba tyto činitele výslovně ztotožňuje. Jeho první spisy, zabývající se jen otázkou peněz, spadají do doby nejprudší polemiky mezi Anglickou bankou, na jejíž straně stáli ministři a stoupenci války, a jejími protivníky, kolem nichž se seskupila parlamentní opozice, whigové a stoupenci míru. Tyto spisy byly přímými předchůdci proslulé zprávy výboru pro otázky drahých kovů (bullion committee) z roku 1810, která přejímá Ricardovy názory.* Ta podivná okolnost, že Ricardo a jeho stoupenci, kteří prohlašují peníze za pouhou známku hodnoty, se nazývají bullionisté (stou-

* *David Ricardo*, „The high price of Bullion, a proof of the depreciation of Banknotes", 4. vydání, Londýn 1811. (První vydání vyšlo roku 1809.) Dále: „Reply to Mr. Bosanquet's practical observations on the report of the bullion committee", Londýn 1811.

penci drahých kovů), nepochází jen od názvu tohoto výboru, nýbrž od samého obsahu Ricardova učení. Ve svém díle o politické ekonomii Ricardo opakuje a dále rozvádí tytéž názory, ale nikde nezkoumá peníze samy o sobě tak, jako to učinil se směnnou hodnotou, ziskem, rentou atd.

Ricardo nejprve určuje hodnotu zlata a stříbra, jakož i hodnotu všech ostatních zboží, množstvím pracovní doby v nich zpředmětněné.* Ve zlatě a stříbře jakožto zbožích dané hodnoty se měří hodnoty všech ostatních zboží.** Množství oběživa v té či oné zemi je tak určeno hodnotou měrné jednotky peněz na jedné straně a úhrnem směnných hodnot zboží na druhé straně. Toto množství je modifikováno ekonomií ve způsobu placení.*** Protože je množství, v jakém mohou obíhat peníze dané hodnoty, už určeno a hodnota peněz se uvnitř oběhu zračí jen v jejich množství, mohou je v oběhu nahrazovat pouhé známky hodnoty, jsou-li vydány v proporci určené jejich hodnotou; a skutečně,

„obíhající peníze jsou v nejdokonalejším stavu, skládají-li se výhradně z papírových peněz, které mají stejnou hodnotu jako zlato, jež mají představovat."†

Až dosud tedy určuje Ricardo, za předpokladu, že hodnota peněz je dána, množství oběživa cenami zboží, a peníze jako známka hodnoty jsou mu známkou určitého množství zlata, nikoli, jako je tomu u Humea, představitelem zboží, který nemá hodnotu.

Kde Ricardo náhle odbočuje od plynulého chodu svého výkladu a znenadání uplatňuje opačný názor, obrací se ihned k mezinárodnímu oběhu drahých kovů a zamotává tak problém tím, že

* *David Ricardo*, „On the principles of political economy etc.", str. 77. „Hodnota drahých kovů, tak jako hodnota všech ostatních zboží, závisí konečně na celkovém množství práce nutné k jeho výrobě a k jeho dodání na trh."

** Tamtéž, str. 77, 180, 181.

*** *Ricardo*, tamtéž, str. 421. „Množství peněz, jehož se může v nějaké zemi používat, závisí na jejich hodnotě. Kdyby obíhalo jen zlato, bylo by ho třeba patnáctkrát méně, než kdyby se používalo jen stříbra." Viz také *Ricardo*, „Proposals for an economical and secure currency", Londýn 1816, str. 8, kde říká: „Množství obíhajících bankovek je závislé na částce nutné pro oběh v zemi a tato částka se řídí hodnotou měrné jednotky peněz, úhrnem plateb a ekonomií v jejich realizaci."

† *Ricardo*, „Principles of political economy", str. 432, 433.

do něho vnáší cizí hlediska. Budeme-li postupovat podle vnitřního sledu jeho myšlenek, musíme nejprve odsunout všechny umělé vedlejší okolnosti a přeložit doly na zlato a stříbro do nitra zemí, v nichž drahé kovy obíhají jako peníze. Jediná poučka, která vyplývá z dosavadního Ricardova výkladu, je, že je-li hodnota zlata dána, je kvantita obíhajících peněz určena cenami zboží. V daném okamžiku je tedy masa zlata, která v té či oné zemi obíhá, jednoduše určena směnnou hodnotou obíhajících zboží. Dejme tomu, že suma těchto směnných hodnot se zmenšuje, buď proto, že se vyrábí méně zboží o starých směnných hodnotách, nebo proto, že v důsledku zvýšené produktivní síly práce táž masa zboží dostává menší směnnou hodnotu. Nebo předpokládejme naopak, že se suma směnných hodnot zvětšuje, protože se zvětšuje masa zboží při nezměněných výrobních nákladech nebo protože hodnota buď téže nebo menší masy zboží vzrůstá v důsledku zmenšené produktivní síly práce. Co se stane v obou případech s *danou* kvantitou obíhajícího kovu? Je-li zlato penězi jen proto, že obíhá jako oběživo, je-li nuceno setrvávat v oběhu jako státem vydané papírové peníze s nuceným kursem (a ty má Ricardo na mysli), pak je kvantita obíhajících peněz v prvním případě příliš velká v poměru ke směnné hodnotě kovu; v druhém případě by stála pod svou normální hladinou. Ačkoli je tedy zlato nadáno vlastní hodnotou, stává se v prvním případě známkou kovu o nižší směnné hodnotě, než je jeho vlastní, a v druhém případě známkou o vyšší hodnotě. V prvním případě bude stát jako známka hodnoty pod svou skutečnou hodnotou, v druhém nad ní (opět odvozeno od papírových peněz s nuceným kursem). V prvním případě by to bylo totéž, jako kdyby byla zboží oceňována v kovu nižší hodnoty než zlato, v druhém jako kdyby byla oceňována v kovu vyšší hodnoty než zlato. V prvním případě by tudíž ceny zboží stoupaly, v druhém by klesaly. V obou případech by byl pohyb cen zboží, jejich stoupání nebo klesání, účinkem relativního rozpínání nebo smršťování masy obíhajícího zlata nad hladinu odpovídající jeho vlastní hodnotě nebo pod ni, tj. nad nebo pod normální množství, které je určeno poměrem mezi jeho vlastní hodnotou a hodnotou zboží, která mají obíhat.

Týž proces by nastal, kdyby suma cen obíhajících zboží zůstala nezměněna, ale masa obíhajícího zlata by stála pod svou správnou hladinou nebo nad ní; první případ, kdyby zlatá mince opotřebovaná v oběhu nebyla nahrazována příslušnou novou produkcí dolů, druhý případ, kdyby nový přísun z dolů převyšoval potřeby oběhu. V obou případech se předpokládá, že výrobní náklady zlata čili jeho hodnota zůstávají stejné.

Abychom shrnuli: obíhající peníze jsou na normální hladině, jestliže jejich množství, při dané směnné hodnotě zboží, je určeno jejich vlastní kovovou hodnotou. Převyšují tuto hladinu, zlato klesá pod vlastní kovovou hodnotu a ceny zboží stoupají, protože se zmenšuje suma směnných hodnot masy zboží nebo se zvětšuje přísun zlata z dolů. Klesají pod svou správnou hladinu, zlato stoupá nad svou vlastní kovovou hodnotu a ceny zboží klesají, protože se zvětšuje suma směnných hodnot masy zboží nebo přísun zlata z dolů nenahrazuje masu opotřebovaného zlata. V obou případech je obíhající zlato hodnotovou známkou o větší nebo menší hodnotě, než jakou skutečně má. Může se stát nadhodnocenou nebo podhodnocenou známkou sebe sama. Jakmile by se zboží všeobecně oceňovala v této nové hodnotě peněz a ceny zboží by všeobecně přiměřeně stouply nebo klesly, pak by množství obíhajícího zlata opět odpovídalo potřebám oběhu (důsledek, který Ricardo zdůrazňuje se zvláštním potěšením), ale bylo by v rozporu s výrobními náklady drahých kovů, a tím s jejich poměrem jakožto zboží k ostatním zbožím. Podle Ricardovy teorie o směnných hodnotách vůbec by vzestup zlata nad jeho směnnou hodnotu, tj. nad hodnotu určenou pracovní dobou v něm obsaženou, způsobil zvětšení výroby zlata, dokud by je jeho zvětšený přísun opět nesnížil na jeho správnou hodnotovou velikost. Naopak pokles zlata pod jeho hodnotu by způsobil snížení jeho výroby, dokud by opět nestouplo na svou správnou hodnotovou velikost. Těmito opačnými pohyby by se rozpor mezi kovovou hodnotou zlata a jeho hodnotou jako oběživa vyrovnal, obnovila by se správná hladina obíhající masy zlata a výše cen zboží by opět odpovídala míře hodnot. Tyto výkyvy v hodnotě obíhajícího zlata by rovněž zachvátily zlato ve slitcích, protože podle předpokladu všechno zlato, které není spotřebováno jako přepychové předměty, obíhá. Protože zlato samo, ať jako mince nebo jako slitek, se může stát hodnotovou známkou o větší nebo menší kovové hodnotě, než je jeho vlastní, rozumí se samo sebou, že týž osud stíhá směnitelné bankovky, které snad obíhají. Ačkoli jsou bankovky směnitelné, tedy jejich reálná hodnota odpovídá jejich nominální hodnotě, může být úhrnná masa obíhajících peněz, zlato i bankovky (the aggregate currency consisting of metal and of convertible notes) nadhodnocena nebo podhodnocena podle toho, jak její celkové množství, z důvodů dříve vyložených, stoupá nebo klesá nad nebo pod hladinu, která je určena směnnou hodnotou obíhajících zboží a kovovou hodnotou zlata. Nesměnitelné papírové peníze mají z tohoto hlediska proti směnitelným papírovým penězům jen tu přednost, že mohou být dvojnásob podhodnoceny. Mohou klesnout pod hodnotu kovu, který mají zastupovat, protože jsou vydány v příliš velkém počtu, nebo mohou klesnout, protože kov, který zastupují, klesl pod svou vlastní hodnotu. Toto podhodnocení, nikoli papírových peněz vůči zlatu, nýbrž zlata i papírových peněz zároveň, čili úhrnné masy oběživa nějaké země, je jeden z hlavních Ricardových objevů, který lord Overstone a spol, vzali do svých služeb a učinili základní zásadou bankovního zákonodárství sira Roberta Peela v letech 1844 a 1845.

Co mělo být dokázáno, bylo to, že cena zboží nebo hodnota zlata závisí na mase obíhajícího zlata. Důkaz záleží v předpokládání toho, co mělo být dokázáno, že totiž libovolná kvantita drahého kovu, který slouží jako peníze, ať je tato kvantita v jakémkoli poměru k vnitřní hodnotě tohoto drahého kovu, se musí stát oběživem, mincí a tím známkou hodnoty pro obíhající zboží, ať je celková suma hodnoty těchto zboží jakákoli. Jinými slovy, důkaz záleží v abstrahování od všech ostatních funkcí, které peníze plní vedle své funkce oběživa. Kdykoli je Ricardo zahnán do úzkých, jako např. v polemice se Bosanquetem, uchyluje se, zcela ovládán jevem známky hodnoty znehodnocené svou kvantitou, k dogmatickému tvrzení.*

* *David Ricardo*, „Reply to Mr. Bosanquet's practical observations etc.", str. 49. „Že by zboží stoupala nebo klesala v ceně úměrně ke zvýšení nebo zmenšení množství peněz, *předpokládám jako nesporný fakt.*"

Kdyby byl Ricardo tuto teorii vytyčil tak, jak jsme to učinili my, abstraktně, bez vnášení konkrétních vztahů a nahodilých momentů, které odvádějí od otázky samé, byla by se velmi názorně ukázala celá její jalovost. Ale on dává celému výkladu *mezinárodní* nátěr. Dá se však snadno dokázat, že zdánlivá velikost měřítka nic nemění na malosti základních myšlenek.

První poučka tedy zněla: Množství obíhajících kovových peněz je normální, je-li určeno sumou hodnot obíhajících zboží, oceněnou v jejich kovové hodnotě. Vyjádřeno mezinárodně to zní takto: Za normálního stavu oběhu má každá země masu peněz odpovídající jejímu bohatství a jejímu průmyslu. Peníze obíhají v hodnotě, která odpovídá jejich skutečné hodnotě čili jejich výrobním nákladům; tj. mají ve *všech zemích* tutéž hodnotu.* Proto by se peníze nikdy nevyvážely nebo nedovážely z jedné země do druhé.** Mezi currencies (celkovými masami obíhajících peněz) různých zemí by tedy byla rovnováha. Správná hladina národní currency je tak vyjádřena jako mezinárodní rovnováha currencies, a tím fakticky není řečeno nic jiného, než že národnost nemění nic na všeobecném ekonomickém zákonu. Nyní jsme se dostali zpět k témuž osudnému bodu jako dříve. Jak se porušuje správná hladina, což nyní zní, jak se porušuje mezinárodní rovnováha currencies, nebo jak se stane, že peníze přestávají mít tutéž hodnotu ve všech zemích, nebo konečně, jak se stane, že přestávají mít v každé zemi svou vlastní hodnotu? Jako byla předtím porušována správná hladina, protože se masa obíhajících peněz zvětšovala nebo zmenšovala při nezměněné sumě hodnot zboží, nebo protože kvantita obíhajících peněz zůstávala táž, zatímco směnné hodnoty zboží se zvětšily nebo zmenšily, tak je nyní porušována mezinárodní hladina určená hodnotou kovu samého, protože masa zlata, které je v nějaké zemi, vzrůstá v důsledku nově v ní objevených rudných dolů,*** nebo protože se v nějaké zvláštní zemi zvětšila nebo zmenšila suma směnných hodnot obíhajících zboží. Právě tak jako se předtím výroba drahých

* *David Ricardo*, „The high price of Bullion etc". „Peníze by měly ve všech zemích *tutéž* hodnotu." (Str. 4.) Ve své politické ekonomii Ricardo tuto poučku pozměnil, ale ne tak, že by to tu mělo význam.

** Tamtéž, str. 3, 4.

*** Tamtéž, str. 4.

kovů zmenšovala nebo zvětšovala podle toho, jak bylo třeba omezit nebo rozšířit currency a podle toho snížit nebo zvýšit ceny zboží, právě tak nyní působí vývoz a dovoz z jedné země do druhé. V té zemi, v níž by ceny stouply a hodnota zlata v důsledku příliš velkého oběhu klesla pod jeho kovovou hodnotu, znehodnotilo by se zlato v poměru k jiným zemím a v důsledku toho by se ceny zboží ve srovnání s jinými zeměmi zvýšily. Zlato by se tedy vyváželo a zboží by se dovážela. V opačném případě by tomu bylo naopak. Tak jako dříve výroba zlata pokračovala do té doby, dokud nebyl obnoven správný hodnotový poměr mezi kovem a zbožím, pokračoval by nyní dovoz nebo vývoz zlata a s ním i stoupání nebo klesání cen zboží do té doby, dokud by nebyla opět obnovena rovnováha v mezinárodních currencies. Jako se v prvním případě výroba zlata zvětšovala nebo zmenšovala jen proto, že zlato stálo nad svou hodnotou nebo pod ní, tak by došlo k mezinárodnímu stěhování zlata jen z tohoto důvodu. Jako měla v prvním případě každá změna v jeho výrobě vliv na množství obíhajícího kovu a tím i na ceny, tak jej nyní má mezinárodní dovoz a vývoz zlata. Jakmile by byla obnovena relativní hodnota zlata a zboží čili normální kvantita oběživa, přestala by v prvním případě další výroba a v druhém případě další vývoz nebo dovoz vyjma k nahrazení opotřebované mince a pro potřeby průmyslu vyrábějícího přepychové předměty. Z toho tedy vyplývá,

„že se nikdy nemůže objevit pokušení vyvážet zlato jako ekvivalent za zboží nebo nepříznivá obchodní bilance, vyjma v důsledku nadměrného množství oběživa".*

Jen znehodnocení nebo přehodnocení kovu v důsledku rozpínání nebo smršťování masy oběživa nad její správnou hladinu nebo pod ni by způsobovalo jeho dovoz nebo vývoz.** Dále by z toho vyplývalo: protože v prvním případě se výroba zlata zvětšuje nebo zmenšuje a v druhém případě se zlato dováží nebo vyváží jen proto,

* „Nepříznivá obchodní bilance nikdy nevznikne jinak než z přebytku oběživa." (*Ricardo*, tamtéž, str. 11, 12.)

** „Vývoz kovových peněz je vyvoláván jejich lácí a není výsledkem, nýbrž příčinou nepříznivé bilance." (Tamtéž, str. 14.)

že jeho množství stojí nad jeho správnou hladinou anebo pod ní, že je přehodnoceno nad svou kovovou hodnotu nebo znehodnoceno pod ni, že tedy ceny zboží jsou příliš vysoké nebo příliš nízké, působí každý takový pohyb jako opravný prostředek* tím, že rozpínáním nebo smršťováním obíhajících peněz přivádí ceny zpět na jejich správnou hladinu, a to v prvním případě na hladinu mezi hodnotou zlata a hodnotou zboží, v druhém případě na mezinárodní hladinu currencies. Jinými slovy: Peníze obíhají v různých zemích jen potud, pokud v každé zemi obíhají jako mince. Peníze jsou jen mince, a proto musí kvantita zlata, která je v nějaké zemi, vstoupit do oběhu, a může tedy — jako známka své vlastní hodnoty — stoupnout nad tuto svou hodnotu nebo klesnout pod ni. Tím jsme se oklikou přes tuto mezinárodní zápletku zase šťastně dostali k jednoduchému dogmatu, které tvoří výchozí bod.

Jak Ricardo skutečné jevy násilně přizpůsobuje své abstraktní teorii, ukáže několik příkladů. Tvrdí např., že v dobách neúrody, častých v Anglii v letech 1800 až 1820, se zlato vyváží ne proto, že je třeba obilí a zlato je penězi a tedy stále účinným kupním prostředkem a platidlem na světovém trhu, nýbrž proto, že zlato je ve své hodnotě oproti jiným zbožím znehodnoceno a v důsledku toho je currency země, kde je neúroda, znehodnoceno v poměru k jiným národním currencies. Protože totiž neúroda zmenšila masu obíhajících zboží, vystoupilo prý dané množství obíhajících peněz nad svou normální hladinu, a proto prý stouply všechny ceny zboží.**

* Tamtéž, str. 17.

** *Ricardo*, tamtéž, str. 74, 75. „Anglie by se v důsledku špatné úrody dostala do situace země, která byla oloupena o část svého zboží, a proto potřebuje menší množství oběživa. Oběživo, které předtím odpovídalo platbám, stalo by se nyní přebytečným a poměrně laciným v poměru ke zmenšené výrobě. Proto by vývoz této sumy uvedl hodnotu oběživa v soulad s hodnotou oběživ jiných zemí." Ricardo popletl peníze a zboží i peníze a minci, což se projevuje komicky v této větě: „Kdybychom mohli předpokládat, že by po nepříznivé úrodě, když by Anglie měla příležitost dovézt neobvyklé množství obilí, měla jiná země nadbytek tohoto výrobku, ale nepociťovala by potřebu nějakého jiného zboží, nepochybně by se stalo to, že by taková země nevyvážela své obilí výměnou za zboží: *ale nevyvážela by obilí ani za peníze*, protože peníze jsou zboží, které žádná země nikdy nepotřebuje absolutně, nýbrž jen relativně." (Tamtéž, str. 75.) V Puškinově hrdinské básni nemůže otec hrdiny nijak pochopit, že zboží jsou peníze. Ale že peníze jsou zboží, to Rusové pochopili už dávno, jak dokazuje nejen anglický dovoz obilí v letech 1838 až 1842, nýbrž i celé dějiny jejich obchodu.

V protikladu k tomuto paradoxnímu výkladu bylo statisticky prokázáno, že od roku 1793 až do nejnovější doby nebylo v případech neúrody v Anglii množství oběživa nadměrné, nýbrž nedostatečné, a že proto obíhalo a muselo obíhat více peněz než předtím.*

Rovněž tvrdil Ricardo v době Napoleonovy kontinentální blokády[40] a v době anglických nařízení o blokádě[41], že Angličané vyvážejí na kontinent zlato místo zboží, protože prý jejich peníze jsou znehodnoceny v poměru k penězům kontinentálních zemí, jejich zboží má proto relativně vyšší cenu, a tak prý je výhodnější obchodní spekulací vyvážet zlato místo zboží. Podle něho byla Anglie oním trhem, kde byla zboží drahá a peníze levné, kdežto na kontinentě byla zboží levná a peníze drahé.

„Skutečností," praví jeden anglický spisovatel, „kterou způsobil kontinentální systém v posledních šesti letech války, byla zhoubně nízká cena našich výrobků a koloniálních produktů. Ceny cukru a kávy např., počítány ve zlatě, byly čtyřikrát až pětkrát vyšší na kontinentě než tytéž ceny v Anglii, počítány v bankovkách. Byla to doba, kdy francouzští chemikové vynalezli řepný cukr a nahradili kávu cikorkou, zatímco současně angličtí farmáři dělali pokusy s krmením volů sirupem a melasou, kdy se Anglie zmocnila Helgolandu, aby tam zřídila sklad zboží k usnadnění pašování do severní Evropy, a kdy lehčí druhy britských továrních výrobků hledaly cestu do Německa přes Turecko... Téměř všechna zboží světa byla nahromaděna v našich skladištích a ležela tam zakleta kromě těch případů, kdy malé množství bylo vysvobozeno nějakou francouzskou licencí, za niž hamburští a amsterodamští obchodníci zaplatili Napoleonovi 40 000 až 50 000 liber št. Museli to být komičtí obchodníci, když zaplatili takové sumy za povolení převézt náklad zboží z drahého trhu na levný! Před jakou jasnou alternativou stál takový obchodník? Buď koupit kávu za 6 pencí v bankovkách a poslat ji na místo, kde mohl bezprostředně prodat libru za 3 nebo 4 šilinky ve zlatě, anebo koupit zlato za 5 liber št. v bankovkách za unci a poslat je na místo, kde je cenili na 3 libry št. 17 šilinků 10 1/2 pence. Je tedy nesmyslné říkat, že odesílání zlata místo kávy bylo výhodnější obchodní operací... Nebylo na světě země, kde by bylo možno obdržet tak velké množství potřebného zboží jako v Anglii. Bonaparte stále pozorně sledoval anglické ceníky. Jakmile shledal, že v Anglii je zlato drahé a káva laciná, byl spokojen s účinky svého kontinentálního systému."**

* Srov. *Thomas Tooke*, „History of prices" a *James Wilson*, „Capital, currency and banking". (Tato druhá kniha je otisk článků, které vyšly v londýnském „Economist" roku 1844, 1845 a 1847.)

** *James Deacon Hume*, „Letters on the Cornlaws", Londýn 1834, strana 29–31.

Právě v době, kdy Ricardo poprvé vytyčil svou teorii peněz a výbor pro otázky drahých kovů ji pojal do své parlamentní zprávy, roku 1810, došlo k zhoubnému poklesu cen všech anglických zboží ve srovnání s lety 1808 a 1809, kdežto zlato poměrně stouplo v hodnotě. Zemědělské výrobky tvořily výjimku, protože jejich dovoz z ciziny narazil na překážky a jejich množství, které bylo ve vnitrozemí, bylo zdecimováno neúrodami.* Ricardo nepochopil úlohu drahých kovů jakožto mezinárodního platidla tak dokonale, že mohl ve svém projevu před výborem Sněmovny lordů (1819) prohlásit:

„Odplývání zlata pro vývoz by úplně přestalo, kdyby se obnovily výplaty v hotovosti a kdyby byl oběh peněz vrácen na svou kovovou hladinu."

Zemřel v pravý čas před vypuknutím krize z roku 1825, která ukázala, jak je jeho proroctví falešné. Období, do něhož spadá Ricardova spisovatelská činnost, bylo vůbec málo vhodné ke zkoumání funkce drahých kovů jakožto světových peněz. Před zavedením kontinentálního systému byla obchodní bilance skoro vždycky příznivá pro Anglii a za jeho trvání byly transakce s evropským kontinentem příliš bezvýznamné, než aby měly vliv na anglický směnečný kurs. Zásilky peněz byly hlavně politické povahy a zdá se, že Ricardo vůbec nepochopil úlohu, kterou hrály v anglickém vývozu zlata peněžité podpory.**

Mezi Ricardovými současníky, kteří utvořili školu stoupenců zásad jeho politické ekonomie, je nejvýznamnější *James Mill*. Pokusil se vyložit Ricardovu teorii peněz na základě prostého kovového oběhu bez nepatřičných mezinárodních zápletek, za nimiž Ricardo skrývá nedokonalost svého názoru, a bez jakýchkoli polemických ohledů na operace Anglické banky. Jeho hlavní teze jsou:***

„Hodnota peněz se rovná proporci, v níž se směňují za jiná zboží, čili kvantitě peněz, která se při směně dává za určitou kvantitu jiných věcí. Tento

* *Thomas Tooke*, „History of prices etc.", Londýn 1848, str. 110.
** Srov. výše citované dílo *W. Blaka* „Observations etc."
*** *James Mill*, „Elements of political economy". V textu přeloženo z francouzského překladu od *J. T. Parisota*, Paříž 1823.

poměr je určen celkovým množstvím peněz, které jsou v nějaké zemi. Předpokládáme-li na jedné straně všechna zboží nějaké země a na druhé straně všechny její peníze, pak je zřejmé, že při směně obou stran hodnota peněz, tj. kvantita zboží, za kterou jsou směňovány, závisí zcela na kvantitě peněz. Úplně stejně je tomu při skutečném běhu věcí. Úhrnná masa zboží nějaké země se nesměňuje najednou za úhrnnou masu peněz, nýbrž zboží se směňují po částech a často po velmi malých částech v různých obdobích během roku. Týž peníz, který dnes sloužil k této směně, může zítra posloužit k nějaké jiné. Jedné části peněz se používá k většímu počtu směnných aktů, druhé k velmi malému, třetí bude nahromaděna a neslouží vůbec ke směně. Někde mezi těmito variacemi bude průměr, spočívající na počtu směnných aktů, k nimž by bylo použito každého peníze, kdyby každý peníz realizoval týž počet směnných aktů. Stanovme si tento průměrný počet libovolně, např. 10. Sloužil-li každý peníz, který je v zemi, k 10 nákupům, je to totéž, jako kdyby se úhrnná masa penízů zdesetinásobila a každého bylo použito jen k jedinému nákupu. V tomto případě se hodnota všech zboží rovná desetinásobku hodnoty peněz atd. Kdyby naopak, místo aby se každého peníze použilo k 10 nákupům ročně, byla úhrnná masa peněz zdesetinásobena a každý peníz vykonal jen jednu směnu, pak je jasné, že každé zvětšení této masy by způsobilo poměrné zmenšení hodnoty každého peníze. Poněvadž předpokládáme, že masa všech zboží, za něž se mohou peníze směnit, zůstává táž, pak se hodnota úhrnné masy peněz po zvětšení jejich kvantity nestala větší, než byla předtím. Předpokládáme-li zvětšení o desetinu, pak se musí hodnota každého alikvotního dílu úhrnné masy, např. jedné unce, zmenšit o desetinu. Ať tedy by byl stupeň zmenšení nebo zvětšení úhrnné masy peněz jakýkoli, zůstává-li kvantita ostatních věcí stejná, dojde u této úhrnné masy a u každé její části střídavě k poměrnému zmenšení nebo zvětšení. Je jasné, že tato poučka je absolutní pravdou. Kdykoli došlo k stoupání nebo poklesu v hodnotě peněz a kdykoli kvantita zboží, za kterou je bylo možno směnit, a pohyb oběhu zůstaly tytéž, musí být příčinou této změny poměrné zvětšení nebo zmenšení množství peněz a nelze ji připisovat žádné jiné příčině. Zmenšuje-li se masa zboží, zatímco kvantita peněz zůstává stejná, je to tak, jako by se celková suma peněz zvětšila a naopak. Podobné změny jsou výsledkem každé změny v pohybu oběhu. Každé zvětšení počtu oběhů má týž účinek jako celkové rozmnožení peněz; zmenšení počtu těchto oběhů má bezprostředně opačný účinek... Není-li část roční výroby vůbec směnována, jako ta, kterou spotřebují sami výrobci, pak tato část nepřichází v úvahu. Protože se vůbec nesměňuje za peníze, znamená to ve vztahu k penězům, jako by vůbec neexistovala... Jakmile se zvětšování nebo zmenšování množství peněz může dít svobodně, je jejich úhrnná kvantita, která je v nějaké zemi, regulována hodnotou drahých kovů... Ale zlato a stříbro jsou zboží, jejichž hodnota, jako hodnota všech ostatních zboží, je určována svými výrobními náklady, množstvím práce v nich obsažené."*

* Tamtéž, str. 128—136 porůznu.

Celý Millův důvtip spočívá v řadě předpokladů, právě tak libovolných jako nejapných. Chce dokázat, že cena zboží čili hodnota peněz je určována „celkovým množstvím peněz, které jsou v nějaké zemi". *Předpokládáme-li*, že masa a směnná hodnota obíhajících zboží zůstávají stejné, právě tak jako rychlost oběhu a hodnota drahých kovů určená výrobními náklady, a *předpokládáme-li* zároveň, že přesto kvantita *obíhajících* kovových peněz se zvětšuje nebo zmenšuje úměrně k mase peněz *existujících* v zemi, pak je fakticky „zřejmé", že se předpokládalo to, co mělo být dokázáno. Mill ostatně dělá tutéž chybu jako Hume, že totiž nechává obíhat užitné hodnoty a ne zboží o dané směnné hodnotě, a proto je jeho poučka nesprávná, i když připustíme všechny jeho „předpoklady". Rychlost oběhu může zůstat stejná, rovněž tak hodnota drahých kovů, stejně i *kvantita* obíhajících zboží, a přesto může být se změnou jejich směnné hodnoty zapotřebí k jejich oběhu hned větší, hned menší masy peněz. Mill vidí ten fakt, že jedna část peněz, které jsou v nějaké zemi, obíhá, kdežto druhá se nepohybuje. S pomocí nanejvýš komického průměrového počtu *předpokládá*, že opravdu všechny peníze, které jsou v nějaké zemi, obíhají, ačkoli to ve skutečnosti vypadá jinak. Za předpokladu, že by 10 miliónů stříbrných tolarů vykonalo v některé zemi dva oběhy do roka, mohlo by jich obíhat 20 miliónů, kdyby každý tolar vykonal jen jeden nákup. A jestliže úhrnná suma stříbra, která je v zemi ve všech formách, činí 100 miliónů tolarů, pak se dá předpokládat, že těchto 100 miliónů může obíhat, provede-li každý peníz jeden nákup v pěti letech. Mohlo by se také předpokládat, že všechny peníze světa obíhají v Hampsteadu[42], ale každý jejich alikvotní díl, místo aby vykonal tři oběhy ročně, koná jeden oběh za 3 000 000 let. Pro určení poměru mezi sumou cen zboží a kvantitou oběživa je jeden předpoklad stejně důležitý jako druhý. Mill cítí, že má pro něho rozhodující důležitost srovnávat zboží bezprostředně ne s množstvím peněz, které jsou v oběhu, nýbrž s úhrnnou zásobou peněz, které jsou v nějaké zemi v dané chvíli. Připouští, že úhrnná masa zboží v nějaké zemi se „nesměňuje najednou" za úhrnnou masu peněz, nýbrž různé části zboží v rozličných obdobích roku za různé části peněz. Aby tento nepoměr odstranil, *předpokládá*, že

neexistuje. Ostatně celá tato představa o zboží a penězích, které vystupují bezprostředně proti sobě, a o jejich bezprostřední směně je odvozena z pohybu jednoduchých koupí a prodejů, čili z funkce peněz jako kupního prostředku. Už v pohybu peněz jako platidla mizí toto současné objevování se zboží a peněz.

Obchodní krize 19. století, zejména velké krize z let 1825 a 1836, nevyvolaly další rozvoj Ricardovy teorie peněz, zato však její nové použití. Tentokrát už to nebyly jednotlivé ekonomické jevy, jako u Humea znehodnocení drahých kovů v 16. a 17. století, nebo jako u Ricarda znehodnocení papírových peněz během 18. a na počátku 19. století, nýbrž velké bouře na světovém trhu, při nichž se vybíjí konflikt všech elementů buržoazního výrobního procesu; jejich původ a možnost odvrácení se hledaly v nejpovrchnější a nejabstraktnější sféře tohoto procesu, ve sféře peněžního oběhu. Ryze teoretický předpoklad, z něhož vychází škola ekonomických umělců, předpovídajících ekonomické počasí, netkví fakticky v ničem jiném než v dogmatu, že Ricardo objevil zákony čistě kovového oběhu. Na ně tedy zbylo, aby těmto zákonům podřídili úvěrový a bankovkový oběh.

Nejvšeobecnějším a nejhmatatelnějším jevem obchodních krizí je náhlý všeobecný pokles cen zboží, který přichází po jejich delším všeobecném stoupání. Všeobecný pokles cen zboží lze vyjádřit jako stoupání relativní hodnoty peněz ve srovnání se všemi zbožími, a všeobecné stoupání cen naopak jako klesání relativní hodnoty peněz. Při obou způsobech vyjádření je tento jev vysloven, ale ne vysvětlen. Vytyčím-li si úkol takto: vysvětlit všeobecné periodické stoupání cen střídající se s jejich všeobecným poklesem, anebo tutéž úlohu formuluji takto: vysvětlit periodické klesání a stoupání relativní hodnoty peněz ve srovnání se zbožími, pak různá frazeologie ponechává úlohu stejně nezměněnou, jako kdyby byla přeložena z němčiny do angličtiny. Ricardova teorie peněz přišla proto neobyčejně vhod, protože dává tautologii zdání příčinného vztahu. Odkud se bere periodické všeobecné klesání cen zboží? Z periodického stoupání relativní hodnoty peněz. Odkud naopak všeobecné periodické stoupání cen zboží? Z periodického klesání relativní hodnoty peněz. Stejně oprávněně by se mohlo říci, že periodické

stoupání a klesání cen pochází z jejich periodického stoupání a klesání. Sama úloha je vytyčena za předpokladu, že imanentní hodnota peněz, tj. jejich hodnota určená výrobními náklady drahých kovů zůstává *nezměněna*. Má-li být tato tautologie něčím víc než tautologií, pak spočívá na nepochopení nejelementárnějších pojmů. Jestliže směnná hodnota A měřená v B klesne, víme, že to může pocházet stejně dobře z poklesu hodnoty A, jako ze zvýšení hodnoty B. Rovněž tak naopak, jestliže směnná hodnota A měřena v B, stoupne. Jestliže připustíme přeměnu tautologie v příčinný vztah, jde všechno ostatní lehce. Zvýšení cen zboží pochází ze snížení hodnoty peněz, ale snížení hodnoty peněz, jak víme od Ricarda, z přeplněného oběhu, tj. z toho, že masa obíhajících peněz stoupne nad hladinu, určenou jejich vlastní imanentní hodnotou a imanentními hodnotami zboží. Rovněž naopak všeobecné zvýšení cen zboží pochází ze zvýšení hodnoty peněz nad jejich imanentní hodnotu v důsledku nenaplněného oběhu. Ceny tedy stoupají a klesají periodicky, protože periodicky obíhá příliš mnoho nebo příliš málo peněz. Bude-li nyní dokázáno, že zvýšení cen spadalo vjedno se zmenšeným oběhem peněz a snížení cen se zvětšeným oběhem, je přesto možno tvrdit, že v důsledku nějakého, i když statisticky naprosto neprokazatelného zmenšení nebo zvětšení obíhající masy zboží byla kvantita obíhajících peněz, třebaže ne absolutně, tedy relativně zvětšena nebo zmenšena. Viděli jsme, že podle Ricarda musí k těmto všeobecným výkyvům v cenách docházet i při čistě kovovém oběhu, že se však svým vystřídáním vyrovnávají, tím že např. nenaplněný oběh vyvolává pokles cen zboží, pokles cen zboží vývoz zboží do ciziny, tento vývoz však příliv peněz do tuzemska, tento příliv peněz však opět zvýšení cen zboží. Naopak je tomu při přeplněném oběhu, kdy se zboží dovážejí a peníze vyvážejí. Třebaže tyto všeobecné výkyvy cen vyplývají z povahy ricardovského kovového oběhu, jejich prudká a násilná forma, forma krizí, patří údobím rozvinutého úvěru, proto je nad slunce jasné, že emise bankovek není regulována přesně podle zákonů kovového oběhu. Kovový oběh má svůj lék v dovozu a vývozu drahých kovů, které okamžitě vstupují do oběhu jako mince a způsobují tak svým přílivem nebo odlivem klesání nebo stoupání cen zboží. Týž

účinek na ceny zboží musí nyní uměle vyvolat banky napodobením zákonů kovového oběhu. Plyne-li zlato z ciziny, je to důkaz, že oběh není naplněn, že hodnota peněz je příliš vysoká a ceny zboží příliš nízké a v důsledku toho musí být vrhány do oběhu bankovky úměrně k nově dovezenému zlatu. Musí být naopak stahovány z oběhu úměrně ke zlatu proudícímu ze země. Jinými slovy, emise bankovek musí být regulována podle dovozu a vývozu drahých kovů nebo podle směnečného kursu. Ricardův nesprávný předpoklad, že zlato je jen mincí a že proto všechno dovezené zlato rozmnožuje obíhající peníze, a tím působí vzestup cen, kdežto vyvážené zlato snižuje množství mince, a tím působí pokles cen, tento teoretický předpoklad se zde stává *praktickým experimentem, podle něhož se má uvádět do oběhu tolik mince, kolik je v dané chvíli po ruce zlata.* Lord *Overstone* (bankéř Jones Loyd), plukovník Torrens, Norman, Clay, Arbuthnot a nesčetní jiní spisovatelé, známí v Anglii pod jménem školy „currency principle", nejenže hlásali tuto doktrínu, nýbrž učinili ji prostřednictvím bankovních zákonů sira Roberta Peela z roku 1844 a 1845 základem tehdejšího anglického a skotského bankovního zákonodárství. Její hanebné fiasko, jak teoretické, tak praktické, po experimentech v největším národním měřítku, může být vylíčeno teprve v učení o úvěru.* Ale už teď vidíme, že Ricardova teorie, která izoluje peníze v jejich plynulé formě oběživa, končí tím, že připisuje přibývání nebo ubývání drahých kovů takový absolutní účinek na buržoazní ekonomii, o jakém se pověrčivému monetárnímu systému nikdy ani nesnilo. Tak se Ricardo,

* Několik měsíců před vypuknutím všeobecné obchodní krize z roku 1857 zasedal výbor Dolní sněmovny, aby vyšetřil působení bankovních zákonů z roku 1844 a 1845. Lord Overstone, teoretický otec těchto bankovních zákonů, se ve své zprávě před výborem chvástal: „Při přesném a řádném dodržování zásad zákona z roku 1844 proběhlo všechno pravidelně a hladce; peněžní systém je pevný a neotřesený, prosperita země je nesporná, veřejná důvěra v zákon z roku 1844 denně získává na síle. Jestliže si výbor přeje ještě další praktické doklady o zdravosti zásad, na nichž je tento zákon založen, nebo o blahodárných výsledcích, které zajistil, pravdivou a dostatečnou odpovědí výboru je toto: Podívejte se kolem sebe; podívejte se na nynější stav obchodu v naší zemi, na spokojenost lidu, na bohatství a blahobyt všech tříd společnosti; a pak, když jste tak učinili, bude výbor s to rozhodnout, zda chce zabránit dalšímu trvání zákona, za jehož platnosti bylo dosaženo těchto výsledků." Tak zatroubil Overstone k vlastní chvále 14. července 1857; 12. listopadu téhož roku musela vláda na vlastní odpovědnost pozastavit platnost tohoto zázračného zákona z roku 1844.

který prohlašuje papírové peníze za nejdokonalejší formu peněz, stal prorokem bullionistů.

Když byla Humeova teorie čili abstraktní protiklad monetárního systému takto rozvinuta až k poslednímu důsledku, dopomohl nakonec Steuartovu konkrétnímu pojetí peněz znovu k právu *Thomas Tooke*.* Tooke neodvozuje své zásady z nějaké teorie, nýbrž ze svědomitého rozboru dějin cen zboží od roku 1793 do roku 1856. V prvním vydání svých „Dějin cen", které vyšlo roku 1823, je Tooke ještě zcela v zajetí ricardovské teorie a marně se namáhá srovnat fakta s touto teorií. Jeho brožura „On the currency", která vyšla po krizi z roku 1825, by mohla být dokonce označena za první důsledný výklad názorů, které později uplatnil Overstone. Avšak další bádání v dějinách cen zboží ho donutilo pochopit, že ona přímá souvislost mezi cenami a kvantitou oběživa, jak ji předpokládá teorie, je pouhý přelud, že rozpínání a smršťování oběživa při nezměněné hodnotě drahých kovů je vždy účinkem a nikdy příčinou výkyvů cen, že peněžní oběh je vůbec jen druhotný pohyb a že peníze ve skutečném výrobním procesu dostávají ještě docela jiné formové určenosti než jen formu oběživa. Tookovo podrobné zkoumání patří do jiné sféry, než je sféra prostého kovového oběhu, a proto zde o nich ještě nemůžeme pojednávat, právě tak jako o zkoumáních *Wilsona* a *Fullartona*,** patřících k témuž směru. Všichni tito spisovatelé chápou peníze nikoli jednostranně, nýbrž v různých jejich momentech, ale jen látkově, bez jakékoli živé souvislosti, ať už těchto momentů mezi sebou, nebo s celkovým systémem ekonomických kategorií. *Peníze* na rozdíl od *oběživa* proto nesprávně směšují s *kapitálem* nebo dokonce se zbožím, ačkoli na druhé straně jsou zase nuceni příležitostně uplatňovat jejich rozdílnost od obou.***

* Tooke vůbec neznal Steuartův spis, jak je vidět z jeho „History of prices from 1839 to 1847", Londýn 1848, v němž shrnuje dějiny teorií o penězích.

** Tookovým nejvýznamnějším spisem vedle „History of prices", který jeho spolupracovník Newmarch vydal v šesti svazcích, je „An Inquiry into the currency principle, the connection of currency with prices etc.", 2. vydání, Londýn 1844. *Wilsonův* spis jsme už citovali. Konečně je třeba se zmínit o *Johnu Fullartonovi*, „On the regulation of currencies", 2. vydání, Londýn 1845.

*** „Je třeba rozlišovat mezi penězi jako zbožím, *to jest* kapitálem, a penězi jako oběživem." (*Tooke*, „An Inquiry into the currency principle etc", str. 10.) „Můžeme se spoléhat na to, že zlato a stříbro při svém dovozu téměř přesně realizují potřebnou sumu... zlato a stříbro mají nekonečnou výhodu proti všem ostatním druhům zboží... díky té okolnosti, že se jich všeobecně užívá jako peněz... Placení dluhů zahraničních i domácích se obvykle nesjednává v čaji, kávě, cukru nebo indigu, nýbrž v mincích; a zásilka peněz, buď ve výslovně označené minci, nebo ve slitcích, které mohou být v onu minci ihned proměněny v mincovně nebo na trhu země, do níž se posílají, musí odesílateli vždy poskytnout nejjistější, nejbezprostřednější a nejpřesnější způsob placení bez nebezpečí, že utrpí újmu pro nedostatek poptávky nebo kolísání cen." (*Fullarton*, tamtéž, str. 132, 133.) „Každý jiný předmět" (mimo zlato a stříbro) „se může ukázat, ať pokud jde o množství nebo druh, neodpovídajícím obvyklé poptávce země, do níž se zasílá." (*Tooke*, tamtéž.)

Posílá-li se např. do ciziny zlato, posílá se fakticky do ciziny kapitál, ale totéž se děje, když se vyváží železo, bavlna, obilí, zkrátka každé zboží. Obojí je kapitálem a nerozlišuje se proto od sebe jako kapitál, nýbrž jako peníze a zboží. Úloha zlata jakožto mezinárodního směnného prostředku nepochází tedy z jeho formové určenosti jakožto kapitálu, nýbrž z jeho specifické funkce jakožto peněz. Rovněž jestliže zlato nebo na jeho místě bankovky fungují ve vnitřním obchodu jako platidlo, jsou zároveň kapitálem. Ale kapitál ve formě zboží by nemohl vstoupit na jejich místo, jak ukazují velmi názorně např. krize. Je to tedy opět rozdíl mezi zlatem jako penězi a zbožím, a ne jeho jsoucno jakožto kapitálu, proč se stává platidlem. Dokonce i tam, kde se kapitál vyváží přímo jako kapitál, aby byla např. určitá suma hodnot půjčena v cizině na úrok, závisí na konjunktuře, vyváží-li se ve formě zboží nebo zlata, a vyváží-li se ve formě zlata, děje se tak kvůli specifické formové určenosti drahých kovů jakožto peněz oproti zboží. Ostatně tito spisovatelé nezkoumají peníze nejprve v abstraktní podobě, jak se vyvíjejí uvnitř prostého zbožního oběhu a vyrůstají přímo ze vztahu zboží, která jsou v procesu, v pohybu. Proto ustavičně kolísají sem a tam mezi abstraktními formovými určenostmi, které dostávají peníze v protikladu ke zboží, a těmi určenostmi, v nichž se skrývají konkrétnější vztahy, jako kapitál, důchod apod.*

* Přeměnu peněz v kapitál budeme zkoumat v 3. kapitole, která pojednává o kapitálu a tvoří konec tohoto prvního oddílu.

NEW-YORK DAILY TRIBUNE.

VOL. XII—NO. 3840. NEW-YORK, SATURDAY, AUGUST 21, 1852. PRICE TWO CENTS.

K. MARX

*OTÁZKA SJEDNOCENÍ ITÁLIE

Jako chlapec, který dělal planý poplach s vlkem[43], prohlašovali Italové tak často, že „pobouření v Itálii dostoupilo vrcholu a Itálie stojí na prahu revoluce", a korunované hlavy v Evropě se už tolik nažvanily o „vyřešení italské otázky", že nebude nic divného, když se vlk skutečně objeví a nikdo si toho nevšimne, a když vypukne opravdová revoluce a všeobecná evropská válka a zastihne nás nepřipravené! Evropa vypadá v roce 1859 velmi bojovně a jestliže nepřátelské chování a zjevné přípravy Francie a Piemontu na válku s Rakouskem k ničemu nepovedou, pak není vyloučeno, že si palčivá nenávist Italů vůči jejich utlačovatelům spolu se stále rostoucími útrapami najdou průchod ve všeobecné revoluci. Omezujeme se na formulaci „*není vyloučeno*", neboť jestliže dlouho nesplněná naděje mučí srdce, pak dlouho nesplněné proroctví vyvolává skeptickou náladu. Můžeme-li však věřit zprávám anglických, italských a francouzských novin, je morální stav Neapole fac simile* její fyzikální struktury a proud revoluční lávy by nevyvolal o nic větší překvapení než nový výbuch starého Vesuvu. Dopisovatelé z pa-

* — přesnou kopií. *(Pozn. red.)*

pežského státu se podrobně rozepisují o přečinech, jichž se církevní vláda dopouští ve stále větší míře, a o hluboce zakořeněném přesvědčení římského obyvatelstva, že reforma nebo zlepšení nejsou možné, že pomoci může jedině svržení této vlády, že by se tohoto prostředku bylo použilo už dávno, kdyby tam nebylo švýcarské, francouzské a rakouské vojsko,[44] ale že přes tyto závažné překážky je možné se o to pokusit v kterýkoli den či hodinu.

Zprávy z Benátska a Lombardie jsou přesnější a nápadně připomínají příznaky, které se v těchto provinciích projevovaly koncem roku 1847 a počátkem roku 1848.[45] Nikdo nekouří rakouský tabák a nekupuje rakouské průmyslové výrobky, všeobecně se také rozšířily výzvy k lidu, aby se vyhýbal veřejným zábavním místnostem. Tyto záměrné projevy nenávisti k arcivévodovi* a ke všem rakouským úředníkům dosáhly takového stupně, že kníže Alfonso Parcia, italský šlechtic oddaný habsburskému domu, si netroufl smeknout na ulici, když jela kolem arcivévodkyně**; trest, který po tomto provinění následoval, totiž arcivévodův rozkaz, aby kníže okamžitě opustil Milán, je pro příslušníky jeho třídy pobídkou, aby se připojili k volání lidu: fuori i Tedeschi!*** A jestliže k těmto tichým projevům nálady lidu přidáme ještě každodenní srážky lidu s vojskem, které vždycky vyvolává lid, a studentské nepokoje v Pavii, po nichž byla uzavřena universita, pak se před našima očima znovu odehrává prolog k pěti milánským dnům z roku 1848[46].

I když jsme přesvědčeni, že Itálie nemůže zůstat v nynějším postavení na věky, neboť všechno má svůj konec, i když víme, že na celém poloostrově postupuje aktivní organizace, nemůžeme dosud říci, zda tyto akce jsou čistě spontánním projevem vůle lidu, anebo zda je podněcují agenti Ludvíka Napoleona a jeho spojence hraběte Cavoura. Podle vnějších příznaků by se dalo soudit, že Piemont, podporovaný Francií a možná i Ruskem, má v úmyslu zaútočit letos na jaře na Rakousko. Podle toho, jakého přijetí se dostalo u císaře rakouskému vyslanci v Paříži, se nezdá, že by císař vůči vládě představované panem Hübnerem choval zrovna přátelské

* — tj. Ferdinandu Maxmiliánovi. *(Pozn. red.)*
** — tj. Charlotta. *(Pozn. red.)*
*** — pryč s Němci! *(Pozn. red.)*

úmysly;[47] podle toho, že se v Alžírsku soustřeďují tak mohutné vojenské síly, lze předpokládat, že nepřátelské akce proti Rakousku by začaly útokem na jeho italské provincie; válečné přípravy Piemontu, prohlášení hraničící s vypovězením války Rakousku, kterými se denně hemží oficiální i polooficiální piemontský tisk, opravňují k domněnce, že král použije první záminky k tomu, aby překročil Ticino. Kromě toho důvěryhodné soukromé prameny potvrzují zprávu, že do Turína byl pozván Garibaldi, hrdina z Montevidea a Říma.[48] Cavour s ním měl rozhovor, informoval ho o vyhlídkách brzké války a naznačil mu, že by bylo moudré shromáždit a zorganizovat dobrovolníky. Rakousko, jedna z hlavních zúčastněných stran, jasně dokazuje, že těmto pověstem věří. Má ve svých italských provinciích soustředěno 120 000 vojáků a zvyšuje své síly, jak se jen dá; právě tam poslalo posilu 30 000 mužů. Obranná zařízení v Benátkách, Terstu i jinde se rozšiřují a zesilují, a ve všech ostatních rakouských provinciích se majitelé půdy a chovatelé koní vyzývají, aby dali své chovy k dispozici, protože jezdeckých koní je zapotřebí pro jezdectvo a ženisty. A zatímco Rakousko „opatrně po rakousku" nezanedbává žádné přípravy k odporu, činí zároveň opatření i pro případ porážky. Od Pruska, tohoto německého Piemontu, jehož zájmy se diametrálně rozcházejí s rakouskými, může Rakousko v nejlepším případě čekat neutralitu. Mise rakouského posla barona Seebacha, který měl v Petrohradu získat naději na podporu pro případ napadení, zřejmě úplně selhala. Carovy* záměry se v mnoha směrech a v neposlední řadě i v otázce Středozemního moře, kde také spustil kotvy[49], až příliš shodují s plány jeho bývalého protivníka a nynějšího věrného spojence v Paříži, než aby si mohl dovolit hájit „vděčné" Rakousko[50]. Známé sympatie anglického *lidu* k Italům a jejich nenávist vůči giogo tedesco** nutí k velmi vážným pochybnostem o tom, že se některá britská vláda odváží podporovat Rakousko, i když by to každá ráda udělala. Kromě toho má Rakousko, stejně jako mnohé jiné země, silné podezření, že takzvaný „mstitel za Waterloo"*** se ani v nej-

* – tj. Alexandra II. *(Pozn. red.)*
** – německému jhu. *(Pozn. red.)*
*** – tj. Napoleon III. *(Pozn. red.)*

menším nevzdal své touhy ponížit „proradný Albion"[51], že sice nebude chtít napadnout lva v jeho doupěti, ale nebude se rozpakovat postavit se mu na Východě a společně s Ruskem napadnout tureckou říši (přestože přísahal, že se této říše nedotkne); tak by přinutil polovinu britských sil k akcím na východním bojišti a druhou polovinu by z Cherbourgu udržoval v nucené nečinnosti, neboť by musela střežit britské pobřeží. Rakousko tedy má nepříjemný pocit, že dojde-li skutečně k válce, bude muset spoléhat jen na sebe; jeden z mnoha jeho prostředků, jak utrpět co nejméně ztrát při eventuální porážce, stojí za zmínku pro svou nestydatou vypočítavost. Kasárna, paláce, arzenály a jiné úřední budovy v celé benátské Lombardii, jejichž výstavba a udržování znamenaly pro Italy obrovské daňové zatížení, považuje Rakousko přesto za své vlastnictví. Nyní nutí vláda jednotlivé městské rady, aby všechny tyto budovy odkoupily za fantasticky vysoké ceny, a odůvodňuje to tím, že si je v budoucnu zamýšlí *pronajímat*, místo aby je měla ve vlastnictví. Zda městské rady někdy uvidí třeba jen haléř *nájemného*, i v případě, že Rakousko si svou moc udrží, je přinejmenším pochybné; a bude-li z celého svého italského území nebo z jeho části vyhnáno, bude si moci gratulovat k svému mazanému nápadu, že si značnou část svého ztraceného pokladu přeměnilo v hotové peníze, které se dají snadno odnést. Kromě toho se říká, že se Rakousko všemožně snaží přimět papeže, neapolského krále a vévody toskánského, parmského a modenského, aby se stejně jako ono rozhodli důsledně bránit všem pokusům lidu nebo korunovaných hlav změnit nynější stav věcí v Itálii. Jenže nikdo neví lépe než samo Rakousko, jak marné by bylo všechno úsilí těchto ubohých nástrojů čelit vlně lidového povstání nebo cizí intervenci. A jakkoli si každý opravdový Ital horoucně přeje válku s Rakouskem, je nesporně velká většina Italů toho názoru, že perspektivy války, kterou by začala Francie a Piemont, jsou co do výsledků přinejmenším pochybné. Nikdo sice doopravdy nevěří, že by se vrah Říma[52] mohl nějakým lidským způsobem proměnit ve spasitele Lombardie, ale přece jen malá klika přeje plánům Ludvíka Napoleona dosadit na neapolský trůn Murata a prohlašuje, že věří jeho úmyslu odstranit papeže z Itálie nebo omezit jeho moc jen na Řím a římskou

Campagnu a pomoci Piemontu, aby ke svému území připojil celou severní Itálii. Pak je tu ještě malá, ale poctivá strana, která se domnívá, že Viktor Emanuel je zaslepen myšlenkou na italskou korunu, tak jako jí byl zaslepen jeho otec*; tato strana je přesvědčena, že Viktor Emanuel netrpělivě čeká na první příležitost, aby mohl tasit meč za italskou korunu, a že pomoci Francie nebo kterékoli jiné pomoci využije jen k jednomu — k dosažení tohoto vytouženého pokladu. Daleko početnější skupina, která má stoupence ve všech utlačovaných italských provinciích, hlavně v Lombardii a mezi lombardskými emigranty, ačkoli nemá přílišnou důvěru k piemontskému králi ani k piemontské monarchii, přesto prohlašuje: „Ať jsou cíle Piemontu jakékoli, má stotisícovou armádu, loďstvo, arzenály a peníze. Ať hodí Rakousku rukavici, my jej budeme následovat na bojiště; zachová-li věrnost, odměna jej nemine. Jestliže nedostojí svému poslání, nalezne v sobě národ dost sil, aby pokračoval v zahájeném boji a dovedl jej až k vítězství."

Italská národní strana naproti tomu považuje vypovězení italské války za nezávislost pod ochranou Francie a Piemontu za národní neštěstí. Této straně nejde jen o to — jak se často mylně tvrdí — zda se Itálie zbavená cizinců sjednotí pod republikánskou či monarchickou formou vlády, ale o to, že navrhovaná opatření nedobudou Itálii Italům, ale v nejlepším případě jen nahradí jedno cizí jho jiným, o nic snesitelnějším. Přívrženci této strany mají za to, že hrdina 2. prosince[53] se vůbec nepustí do války, leda pod tlakem své stále netrpělivější armády nebo hrozivého postoje francouzského lidu; že bude-li donucen válčit, vybere si za válčiště Itálii proto, aby mohl uskutečnit plán svého strýce**, totiž udělat ze Středozemního moře „francouzské jezero", což by dovršil dosazením Murata na neapolský trůn; že když nadiktuje své podmínky Rakousku, vidí v tom dokonání pomsty, kterou začal na Krymu — pomsty za mírové smlouvy z roku 1815, kdy Rakousko bylo jednou ze stran, které Francii nadiktovaly podmínky krajně ponižující pro rodinu Bonapartů. Tato strana vidí v Piemontu pouhý nástroj v rukou Francie a je přesvědčena, že Napoleon III., jakmile do-

* — tj. Karel Albert. *(Pozn. red.)*
** — tj. Napoleona I. *(Pozn. red.)*

sáhne svého cíle, nebude riskovat pomoc Itálii, aby dosáhla oné svobody, kterou on sám odpírá Francii, uzavře s Rakouskem mír a potlačí všechno úsilí Italů pokračovat ve válce. Jestliže si Rakousko přece jen udrží své pozice, bude se Piemont muset spokojit s tím, že ke svému nynějšímu území připojí vévodství parmské a modenské; bude-li však Rakousko v tomto boji poraženo, pak bude mír uzavřen na Adiži a celé Benátsko i část Lombardie zůstanou v rukou nenáviděných Rakušanů. Tvrdí, že prý Piemont s Francií už se o tomto *míru na Adiži* mlčky dohodly. Ačkoli národní strana je přesvědčena o vítězství národa v případné národní válce proti Rakousku, má přece jen za to, že bude-li osnovatelem této války Napoleon a diktátorem sardinský král, nebudou moci Italové udělat ani krok proti vůdcům, které sami uznali, takže nebudou moci nijak překazit rejdy diplomacie, zabránit kapitulacím a smlouvám a budou si muset nechat znovu navléci pouta; tato strana poukazuje na to, jak se zachoval Piemont vůči Benátsku a Milánu v roce 1848 a u Novary v roce 1849,[54] a vybízí své krajany, aby si vzali poučení z této trpké zkušenosti a nedůvěřovali slepě monarchům. Národní strana vyvíjí všemožné úsilí, aby se celý poloostrov zorganizoval, a burcuje lid, aby se semkl jako jeden muž a nepouštěl se do boje, dokud se nebude cítit natolik silný, aby byl s to zahájit velké národní povstání, které by svrhlo papeže, krále Bombu* a spol. a umožnilo mu využít pak armád, loďstva i válečného materiálu příslušných provincií ke zničení cizího nepřítele. Tato strana považuje piemontskou armádu i lid za horlivé bojovníky za svobodu Itálie a soudí, že piemontský král bude tedy mít všechny možnosti, aby Itálii pomohl ke svobodě a nezávislosti, bude-li chtít; postaví-li se však na stranu reakce, pak je tato strana přesvědčena, že armáda i lid budou na straně národa. Jestliže král nezklame naděje, které do něho vkládají jeho stoupenci, neopomenou mu Italové projevit svou vděčnost hmatatelnou formou. Národ bude v každém případě moci rozhodnout o svém osudu sám. Národní strana je přesvědčena, že úspěšná revoluce v Itálii bude signálem k všeobecnému boji všech utlačených národností za osvobození

* — tj. Pia IX. a Ferdinanda II. *(Pozn. red.)*

od svých utlačovatelů, a proto se nebojí, že by zasáhla Francie, neboť Napoleon III. bude mít příliš mnoho starostí doma, než aby se mohl plést do záležitostí jiných národů, i kdyby to posloužilo jeho ctižádostivým záměrům. A chi tocca-tocca?* — jak říkají Italové. Neodvažujeme se předpovídat, zda se na bitevním poli objeví dřív revolucionáři nebo pravidelné armády. Ale takřka s určitostí lze říci, že válka, ať začne v kterékoli části Evropy, neskončí tam, kde začala; a je-li tato válka skutečně nevyhnutelná, přejeme si upřímně a z celého srdce, aby správně a spravedlivě vyřešila italský problém i různé jiné otázky, neboť dokud tyto otázky nebudou vyřešeny, budou dál čas od času rušit mír v Evropě a bránit tak pokroku a rozkvětu celého civilizovaného světa.

Napsal K. Marx kolem 5. ledna 1859
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune",
čís. 5541 z 24. ledna 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

* Kdo tedy začne? *(Pozn. red.)*

K. MARX

PERSPEKTIVY VÁLKY V EVROPĚ[55]

Paříž 11. ledna 1859

Odpověď rakouského císaře na nezvyklé novoroční blahopřání, které mu poslal z Paříže „holandský synovec bitvy u Slavkova"[56], ani projev ctnostného Emanuela při zahájení sardinského parlamentu[57] nikterak nepřispěly ke zmírnění strachu z války, který se zmocnil Evropy. Ve všech centrech peněžního trhu ukazuje barometr na „bouřky". Neapolský král se najednou stal velkodušným a zaujal protiruské stanovisko: začal hromadně propouštět politické vězně, vypověděl Poeria a jeho druhy a nepovolil Rusku uhelnou základnu na Jadranu; srážky s Němci a kampaň proti kuřákům rakouských doutníků pokračovaly v Miláně, Lodi, Cremoně, Brescii, Bergamu, Parmě a Modeně, a v Pavii zakázala vláda přednášky na universitě; Garibaldi, který byl pozván do Turína, byl pověřen reorganizací národní gardy; v Turíně se formuje nový sbor myslivců asi o 15 000 mužích a v Casale se urychleně budují opevnění. Asi třicetitisícová rakouská armáda, jeden úplný armádní sbor (třetí), teď už pravděpodobně vstoupila do lombardsko-benátského království a hrabě Gyulay, generál Radeckého školy a muž se sklony Haynauovými, už přibyl do Milána, aby převzal otěže vlády z rukou mírného, dobrotivého, avšak slabého arcivévody Ferdinanda Maxmiliána. Ve Francii se přesuny vojska sem a tam staly běžným zjevem, zatímco císař projevuje neobyčejný zájem o zkoušky nového kanónu u Vincennes. Konečně i pruská vláda zahájila nový liberální systém tím, že požádala sněmovny o peníze, aby mohla rozšířit stálou armádu a přeměnit zeměbranu v přívěsek

řadového vojska.[58] Při takto zachmuřeném evropském obzoru je udivující poměrně nepatrný pokles kursů na londýnské burze, která obvykle zaznamenává puls evropské společnosti přesněji než finanční observatoře v Paříži a jinde na kontinentě.

Bystří pozorovatelé na londýnské burze byli nejdříve dost náchylní posuzovat Napoleonovy novoroční vrtochy jako pouhý spekulační burzovní manévr jejich nejjasnějšího spojence. A skutečně, sotva začaly francouzské cenné papíry klesat, vrhl se dav střemhlav do Baalova chrámu, aby se zbavil státních obligací, akcií Crédit mobilier[26] a železničních akcií, ať už za ně dostane cokoli. Pak, když část těch, kdo spekulovali na vzestup kursů, byla vyřízena, nastalo najednou 6. ledna na pařížské burze nepatrné oživení, poněvadž se rozneslo, že v listu „Moniteur"[59] bude uveřejněno vládní prohlášení, které má zmírnit nepříznivý dojem, jímž zapůsobila slova „Jeho Veličenstva" pronesená k rakouskému vyslanci. Toto prohlášení skutečně vyšlo v pátek 7. ledna. Potom státní cenné papíry stouply a nemálo chlapíků, o nichž se vědělo, že jsou v Tuileriích jako doma, si právě onoho pátku pořádně namastilo kapsy. Tak se tito pánové skvěle odškodnili za výdaje na novoroční dárky. Podobné spiknutí, které se chystalo v Londýně, bylo zřejmě zmařeno ani ne tak proto, že by britští finančníci byli nějak zvlášť prozíraví, ale proto, že tajně ovládali některé finanční správce elysejských[60] menus plaisirs*. Poměrná stabilita britských cenných papírů je však hlavně dílem jiné okolnosti, méně lichotivé pro Ludvíka Napoleona, zato však charakterističtější pro situaci v Evropě. Žádný zpovědník nezná tak dobře slabůstky své sličné kajícnice, jako znají finančníci z Chapel Street, Lombard Street a Threadneedle Street[61] místa, kde tlačí bota evropské panovníky. Vědí, že Rusko si potřebuje vypůjčit asi deset miliónů liber šterlinků; že Francie přes očekávaný přebytek v rozpočtu, o němž se vždycky mluví jen v budoucím čase, nutně potřebuje peníze; že Rakousko doufá získat částku aspoň šest nebo osm miliónů liber šterlinků; že malá Sardinie si chce vypůjčit nejen na nové italské křížové tažení, ale také proto, aby mohla zaplatit staré dluhy z krymské války; a že všichni ti

* — doslova: „drobných radovánek"; v přeneseném smyslu: peněz na různá drobná vydání a zábavy. *(Pozn. red.)*

korunovaní a mečem opásaní pánové musejí napřed dostat z anglického měšce půjčku 30 miliónů liber šterlinků, než se budou moci pohnout armády, než začne téci krev a rozehřmějí se děla. Ale k tomu, aby proběhly všechny tyto finanční transakce, je zapotřebí alespoň dvou měsíců; a tak, zcela nezávisle na vojenských úvahách, má-li dojít k válce, je třeba ji odložit na jaro.

Bylo by však velkou chybou dělat ukvapený závěr, že závislost krvežíznivých psů na libovůli mírumilovných kapitalistů jim zcela jistě zabrání, aby se utrhli z řetězu. Při úrokové sazbě, která nedosahuje ani $2^1/_2$ %, v době, kdy ve sklepeních Anglické a Francouzské banky nečinně leží víc než 40 miliónů ve zlatě a kdy panuje všeobecná nedůvěra k obchodním spekulacím, podařilo by se i ďáblovi, kdyby vypsal půjčku na nové tažení, po troše zdráhání a několikerém svatouškovském vyjednávání prodat své obligace nad nominále.

Tytéž okolnosti, které by mohly evropskou válku odvrátit, k ní na druhé straně ženou. Rusko se po svých skvělých diplomatických úspěších v Asii[62] snaží znovu získat nadvládu v Evropě. A skutečně, tak jako trůnní řeč krále malé Sardinie byla revidována v Paříži, tak byl novoroční boutade* Bonaparta (Malého)[63] jen ozvěnou hesla vydaného v Petrohradě. V situaci, kdy Francie a Sardinie tancují podle toho, jak píská Petrohrad, kdy Rakousko je ohroženo, Anglie izolována a Prusko váhá, nabyl by vliv Ruska v případě války vrchu alespoň po určitou dobu. Rusko by mohlo zůstat stranou, nechat Francii a Rakousko, aby se vzájemným bojem oslabily, a nakonec „zmírnit" obtíže Rakouska, které mu nyní zatarasuje cestu na jih a staví se proti jeho panslavistické propagandě. Dříve nebo později by se ruská vláda musela do věci zamíchat; válka v cizině by mohla odvést pozornost od jejích vnitřních potíží a úspěch za hranicemi by imperátorské moci umožnil zlomit opozici šlechty doma. Ale na druhé straně by se ztrojnásobilo finanční břemeno způsobené krymským tažením; šlechta, na kterou by v tak kritické situaci bylo nutné se obrátit, by získala novou zbraň k útoku i obraně, zatímco rolnictvo, které má stále v živé paměti

* — vrtoch, rozmar. *(Pozn. red.)*

nesplněné sliby[64], rozhořčené novými průtahy, novými odvody a novými daněmi, by možná bylo dohnáno k vzbouření. Pokud jde o Rakousko, to se války bojí; může mu ovšem být vnucena. Bonaparte zase velmi pravděpodobně dospěl ke správnému závěru, že nyní má příležitost vynést svůj trumf. Aut Caesar, aut nihil!* Falešná sláva druhého císařství rychle mizí, a aby bylo možné tento obludný podvod znovu slepit dohromady, je zapotřebí krve. Kdy už by měl doufat v úspěch, ne-li teď, kdy vystupuje v tak vděčné roli, jako je role osvoboditele Itálie, a za tak příznivých podmínek, kdy Anglie je nucena zachovávat neutralitu, Rusko jej tajně podporuje a Piemont přiznává, že je jeho vazalem? Na druhé straně se však proti bezbožnému křižáckému tažení ostře staví církevní strana ve Francii; buržoazie mu připomíná jeho vlastní slova: „L'Empire c'est la paix"[65]; právě to, že Anglie a Prusko jsou zatím nuceny zachovávat neutralitu, z nich během války udělá rozhodčí a jediná porážka v nížinách Lombardie odzvoní tomuto falešnému císařství umíráčkem.

Napsal K. Marx 11. ledna 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune", čís. 5547 z 31. ledna 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

* Buď císařem, nebo ničím! (Výrok připisovaný Césaru Borgiovi.) *(Pozn. red.)*

K. MARX A B. ENGELS

FINANČNÍ PANIKA V EVROPĚ[66]

Paříž 13. ledna 1859

Panika na evropských burzách ještě nepolevila a podle velmi mírných odhadů klesly státní cenné papíry asi o 300 000 000 dolarů. Zatímco kurs francouzských, sardinských a rakouských státních papírů se snížil o 5 %, poklesly železniční akcie těchto zemí o 15—35 % a lombardsko-benátské železniční akcie téměř o 50 %. Všechny evropské burzy kromě londýnské jsou nyní přesvědčeny, že bude válka. Nemám důvod měnit svůj názor na tuto otázku, který jsem vyjádřil už dříve.* Jsem přesvědčen, že Ludvík Napoleon to s válkou nemyslí vážně a že neusiluje o nic víc než o diplomatické vítězství nad Rakouskem, z něhož by vytěžil hodně on i jeho klika dobrodruhů z pařížské burzy. Halasný tón bonapartistického tisku a „Indépendance belge"[67], této prodejné klepny, i ostentativní vytrubování válečných příprav dokazují dost jasně, že tu nejde o válku, ale o strašení válkou. Teď přiznává i dopisovatel londýnských „Times"[68], že po uši zadluženým dvorním lokajům se zase naskytla možnost, a lepší než kdy jindy, oškubat „ctihodné" spekulanty i drobné držitele cenných papírů po celé Francii tím, že spekulovali na nevídaný pokles kursů. Říká se, že jen hrabě de Morny vydělal na této hře 5. ledna přinejmenším 2 000 000 franků, přičemž celková suma, která se přestěhovala z kapes buržoazie do kapes bonapartistických dobrodruhů, musí být mnohonásobně vyšší.

Tři pohnutky nutí Ludvíka Napoleona usilovat o sympatie

* Viz tento svazek, str. 198—199. *(Pozn. red.)*

Italů a tvářit se hrozivě vůči Rakousku. Je to za prvé Rusko, jež ho od pařížského míru[25] stále využívá jako svého nástroje. O druhém motivu se toho ví málo, neboť Napoleon i jeho dvůr dělají všechno možné, aby jej utajili před zraky veřejnosti, i když tu prokazatelně existuje. Od Orsiniho atentátu[69] do jeho popravy i po ní dostával francouzský císař neustále poselství od nejvyšší venty italských karbonářů, tajné společnosti, jejímž členem byl v roce 1831[70]. V nich se mu připomínalo, co přísahal, když do tohoto sdružení vstupoval, jak tuto přísahu porušil a jak se podle zákonů společnosti trestají takoví zrádci jako on. Když byl Orsini v žaláři, varovali karbonáři císaře, že dá-li Orsiniho popravit, budou se atentáty na jeho osobu opakovat tak dlouho, dokud nebudou korunovány úspěchem; když byla poprava provedena, obdržel Ludvík Napoleon oficiální ortel smrti, který nad ním vyřkla venta. Pověrčivá mysl úspěšného dobrodruha byla tímto rozsudkem tajného tribunálu hluboce otřesena. Jeho nervy, které sice nebyly ze železa, ale přece jen otrlé a tvrdé jako kůže díky dvacetiletému nočnímu tréninku u hracího stolku, nesnesly představu, že nad ním stále visí Damoklův meč. Tento tajemný zásah moci skutečně neviditelné, ale jemu dobře známé z dřívějších let i z nedávného výstřelu Pianoriho a z Orsiniho granátů, to bylo to, co mohlo připravit o rozum člověka, pro kterého mimo běžnou prospěchářskou denní politiku neexistovala v dějinách žádná příčinná souvislost, ale jen tajemné působení jakýchsi osudových vlivů, nepostižitelných rozumovým zkoumáním a často povyšující čirý podvod na nejvyšší moc. Tento neustálý strach z hrozící vraždy nesmírně přispěl k celé řadě zřejmých omylů, jimiž je poznamenáno jeho panování v posledním roce. A tak, aby ušel svému osudu — věří totiž ve všemohoucnost italských teroristů stejně pevně, jako věří věštbám cikánek na epsomských dostizích — musel neviditelné moci aspoň něco slíbit. Proto byly uveřejněny dopisy Orsiniho, zfalšované tak, že to vypadalo, jako by v nich Ludvíku Napoleonovi zanechával jakýsi svatý odkaz splnit naděje Italů.[71] Jenže karbonáři se nedali tak snadno uspokojit; znovu a znovu připomínali viníkovi, že je stále ještě odsouzen k smrti, a chce-li dostat milost, že si to musí zasloužit skutky.

Konečně se v poslední době značně zhoršuje i jeho situace

doma. Nejdůležitější otázka, kde vzít peníze, vyvstává před ním den ze dne hrozivěji. Na získání půjčky nejsou žádné vyhlídky; státní dluh vzrostl totiž v poslední době tak rychle, že o tom nemůže být ani řeči. Crédit mobilier i Crédit foncier,[72] vymámení miliónů pod záminkou meliorací a zavlažování, vysazování lesů a stavby hrází, to všechno už tady bylo a nedá se to znovu opakovat. Ale v nynější situaci je peněz zapotřebí stále víc; jeho vlastní marnotratnost a především denně stoupající požadavky nenasytné bandy vojáků, úředníků a dobrodruhů, jejichž věrnost si musí den co den znovu kupovat, způsobují, že otázka peněz je pro Ludvíka Napoleona otázkou života a smrti; a tak se zdá, že už z čistě finančního hlediska by válka s vyhlídkou na nucené půjčky, na kořist a válečné kontribuce z dobytých provincií byla pro něj v případě krajní nutnosti jediným východiskem. Jenže nejde jen o otázku peněz, nýbrž o to, že jeho postavení ve Francii je vůbec nejisté. Uvědomuje si, že i když se stal císařem z milosti armády, nesmí překročit určité meze v boji proti veřejnému mínění jak buržoazie, tak dělnické třídy; a protože se stal císařem z milosti armády, musí dělat, co ona chce. V důsledku toho všeho je jemu i celému světu už dávno jasné, že jeho posledním trumfem v případě krajního nebezpečí bude válka, a to válka za znovudobytí levého břehu Rýna. Přitom tato válka naprosto nemusí začít právě na Rýně. Naopak, toto území může být dobyto či může se začít dobývat v Itálii, právě tak jako byly tyto provincie poprvé dobyty díky vítězstvím generála Bonaparta v Lombardii.

Taková válka je nevyhnutelně poslední kartou Ludvíka Napoleona. Sází na ni všechno a jako zkušený hráč si je velmi dobře vědom, v jaké je hrozné nevýhodě. Ví, že i kdyby mlčel jako ryba a tvářil se sebetajemněji, je celému světu známo a bylo mu známo od prvního dne jeho panování, co ta jeho poslední karta je. Ví, že v tomto ohledu se mu žádnou maskou sfingy nepodaří nikoho oklamat. Ví, že žádná evropská mocnost by nestrpěla takové rozšíření francouzského území a že na přátelství Ruska je možné se spolehnout asi tak, jako na jeho vlastní přísahu. Pro člověka, jako je on, který tak rozvinul heslo Ludvíka XV. „Après moi le déluge"*

* „Po mně ať přijde potopa." *(Pozn. red.)*

a který ví, jaká potopa to bude, znamená každá hodina vyslovený a neocenitelný zisk umožňující oddálit rozuzlení, získat čas a napálit hráče kolem sebe.

Přitom však naprosto není pánem situace: nutnost jej může přimět, aby vynesl poslední trumf mnohem dřív, než bude chtít. Už nejméně tři měsíce Francie v obrovském měřítku zbrojí. Po propuštění značného počtu starých vojáků na dovolenou byli povoláni všichni odvedenci z roku 1858, to je 100 000 mužů místo 60 000, kteří bývají povoláváni v jiných mírových letech. Horečná činnost, která se rozvinula ve všech arzenálech a vojenských dílnách, přesvědčila už před třemi měsíci všechny vyšší důstojníky, že se chystá vážné válečné tažení. Nyní se dovídáme, že ve státních slévárnách bylo objednáno 75 baterií čili 450 děl nové konstrukce Ludvíka Napoleona (lehká dvanáctiliberní děla); že byly dále zdokonaleny střely do pušky (vynalezl je pan Nessler, oficiální nástupce Miniéův); že početní stav mysliveckých praporů se zvýšil ze 400 na 700 mužů a početní stav řadových pěších pluků z 900 nebo 1000 mužů na 1300, a to tím, že do nich bylo začleněno asi 60 000 mužů z náhradních jednotek (které se sestavují z odvedenců); že v Toulonu se hromadí válečný materiál a že bylo rozhodnuto zřídit dva tábory, jejichž umístění není ještě známo. Jejich místa však není těžké uhodnout: jeden bude u Lyonu nebo někde na jihu nedaleko Toulonu, a druhý bude u Met jako pozorovací armáda proti Prusku a Německému spolku[73]. To všechno pochopitelně až do krajnosti podnítilo bojovnost armády a s válkou se počítá tak jistě, že důstojníci už si ani neobjednávají civilní obleky, protože jsou přesvědčeni, že budou muset nějakou dobu nosit jen uniformu.

Zatímco se toto odehrává ve Francii, v Piemontu je král, který už před vánoci oznámil svým generálům, že mají být připraveni, protože si možná ještě do jara přičichnou k prachu, a jehož projev, kterým nedávno zahájil zasedání parlamentu, tak překypoval nabubřelými frázemi o italském vlastenectví a narážkami na nespravedlivost rakouské nadvlády, že buď musí být rozhodnut válčit, anebo si bude muset nechat líbit, že ho celý svět prohlásí za úplného blázna. V Lombardii, v Římě i ve vévodstvích panuje vzrušení, které lze přirovnat pouze k nepokojům, jež předcházely výbuch

z roku 1848; obyvatelstvo si z cizích vojsk zřejmě nic nedělá a usiluje jen o jedno: demonstrovat své naprosté opovržení vůči nynější moci a přesvědčení, že Rakušané budou muset během několika měsíců Itálii opustit. Rakousko na to všechno reaguje tím, že naprosto klidně posiluje svou armádu v Lombardii. Tato armáda se skládala ze tří armádních sborů, 5., 7. a 8., které měly dohromady asi 100 000 mužů. Nyní, jak jsem konstatoval v předchozím článku,* k nim přibude 3. sbor. Šest pěších pluků (30 praporů), čtyři prapory tyrolských myslivců, dva jezdecké pluky, šest baterií, celý štáb a ženijní trén 3. armádního sboru jsou prý na cestě nebo už přibyly do Lombardie. Tím se rakouské síly zvětší na 130 000 nebo 140 000 mužů, kteří budou v postavení mezi Adiží a Minciem schopni čelit nejméně dvojnásobné přesile.

Tak se tedy všude hromadí hořlaviny. Dokáže Ludvík Napoleon všechny tyto události zvládnout? Nedokáže; mnohé z nich jsou úplně mimo jeho dosah. Obstojí Piemont a Ludvík Napoleon, jestliže vzplane povstání v Lombardii, Římě nebo v některém vévodství, jestliže generál Garibaldi vtrhne na nejbližší sousední území a podnítí lid k povstání? Což je možné žádat na francouzské armádě — když jí bylo málem slíbeno dobytí Itálie, kde bude uvítána jako osvoboditelka — aby stála v pohovu, k noze zbraň, zatímco rakouská vojska zadupávají doutnající uhlíky italského povstání? A o to právě běží. Vývoj událostí v Itálii už se Ludvíku Napoleonovi vymkl z rukou a ve Francii se mu z nich může vymknout každým dnem.

Napsali K. Marx a B. Engels
13. ledna 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune",
čís. 5548 z 1. února 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

* Viz tento svazek, str. 197. *(Pozn. red.)*

K. MARX

POZICE LUDVÍKA NAPOLEONA

Paříž 26. ledna 1859

Zajisté už víte, jak tajemně souvisí nová politika Ludvíka Bonaparta vůči Itálii s jeho hluboce zakořeněným strachem z italských teroristů. Před několika dny jste si mohli v provinčním listu „France Centrale", který se na neštěstí nikdy nedostane přes Atlantský oceán, přečíst tuto historku:

„Zmínili jsme se o plesu, který se konal minulé pondělí v Tuileriích. V dopisech z Paříže nám píší o jedné příhodě, která na této slavnosti vyvolala nemalý rozruch. Byla tam spousta lidí. Snad že nějaká dáma omdlela či z nějaké jiné podobné příčiny vypukla panika a tři nebo čtyři tisíce hostů se domnívalo, že se stalo nějaké neštěstí. Nastal zmatek. Několik lidí se protlačilo k trůnu a císař, aby uklidnil rozrušené hosty, prošel sály."

Jenže na plese, o němž je tady řeč, bylo asi 200 nebo 300 lidí přítomných v Salle du Trône* svědky scény velice odlišné od té, kterou směla popsat „France Centrale". Ve skutečnosti se hosté začali z nějakého důvodu najednou shlukovat po různých sálech a celý dav se tlačil do Salle du Trône; v té chvíli se Ludvík Bonaparte s Eugenií najednou zvedli z trůnu a co nejrychleji odkvapili přes sál. Císařovna si při tom, pokud mohla, úzkostlivě přidržovala sukně a byla tak bledá, že její nejlepší přátelé říkali: „Ta byla bílá jako smrt!"

Tento trýznivý neklid, který sužuje uzurpátora a jeho přátele od Orsiniho atentátu, velmi připomíná známou pasáž z Platónovy „Ústavy":

„Tyran nedosahuje ani svého cíle být vládcem. Ať se zdá být

* — v Trůnním sále. *(Pozn. red.)*

kýmkoli, je vždycky otrokem. Jeho srdce bude věčně naplněno strachem a trýzněno hrůzou a jeho svědomí jej bude hryzat. Den ode dne bude stále víc tím, čím byl od samého začátku — člověkem, jemuž závidí a jehož nenávidí, podezíravým, opuštěným přáteli, nespravedlivým, nepřítelem všeho božského a obhájcem a podporovatelem všeho nečestného. Tak je tyran ten nejnešťastnější z lidí."

Bonapartovo nepřátelské stanovisko vůči Rakousku, i když nepochybně má dát reptající armádě nějakou vyhlídku na aktivní uplatnění jiného rázu, než je policejní služba, kterou koná nyní, má přece jen hlavně zneškodnit italskou dýku a ujistit italské vlastence, že císař zůstal věrný své staré karbonářské přísaze. Sňatek prince Napoleona čili generála Plon-Plona, jak mu říkají Pařížané, se sardinskou princeznou Klotyldou měl před zraky celého světa navěky spojit Francii a Itálii a stát se tak, jak by to rádo vidělo panstvo z Tuilerií, první splátkou na dluh Bonapartů Italům. Ale znáte hrdinu od Satory[74]. Vždycky jde umíněně za cílem, který si zvolil, jenže jeho cesty jsou křivolaké, při postupu neustále ustupuje a pokaždé, když se doškrábe k vrcholu, vyvstanou před ním jakési ohromné obtíže, které jej ochromují. V takových okamžicích jako v Boulogni, ve Štrasburku[75] a v noci z 1. na 2. prosince 1851 měl za sebou vždycky nějaké drzé, horkokrevné a zuřivé desperáty, kteří mu nedovolili déle odkládat splnění plánů, jimiž se už dávno zabýval, a násilím jej vstrčili do Rubikonu. Když se mu podařilo jej překročit, vykročil zase na svou křivolakou cestu se sobě vlastní záludností, pletichářstvím, spiklenectvím, nerozhodností a flegmatičností. Sama jeho falešná povaha jej svádí, aby hrál dvojakou hru i se svými vlastními plány. Na tento sardinský sňatek například pomýšlel už před osmi měsíci, a to pod záminkou, že Francie povede křižácké tažení do Itálie. Což by to byl po tolika neúspěšných pokusech vetřít se do královských rodin špatný politický tah, kdyby se podařilo vlákat falešným předstíráním do bonapartovských sítí dceru představitele nejstarší evropské dynastie?

Jenže Ludvík Napoleon měl pádnější důvody, aby se uchýlil k reculade* a užil uklidňovací taktiky, když už zatroubil na váleč-

* — ústupu. *(Pozn. red.)*

nou polnici. Ještě nikdy za celou dobu jeho panování nedala buržoazie tak jasně najevo svou nevoli, a poplach, který ztropila při pouhé zmínce o válce, propukl v obrovský rozruch na burze, na plodinových trzích i v průmyslových centrech. Finanční magnáti protestovali. Hrabě de Germiny, guvernér Francouzské banky, osobně upozornil císaře na to, že tvrdošíjné setrvávání na nebezpečném politickém kursu určitě způsobí rozsáhlou obchodní katastrofu. Prefekti z Marseille, Bordeaux a jiných velkých obchodních měst ve svých zprávách o nebývalé panice v obchodních kruzích dělali podivné narážky na projevy neloajálnosti ze strany těchto „přátel vlastnictví a pořádku". Pan Thiers považoval tuto chvíli za příhodnou k tomu, aby přerušil své dlouhé mlčení a otevřeně napadl v salónech, kde se to jen hemžilo vládními špicly, „šílenou politiku" Tuilerií. Důkladně rozebral politické i strategické vyhlídky války a dokazoval, že Francie se nemůže vyhnout porážce, nebude-li mít na začátku boje alespoň 400 000 vojáků mimo ty, které musí držet v Alžírsku, a ty, které musí ponechat doma. Dokonce i vládní „Constitutionnel"[76], i když se naoko rozhořčoval, přece jen musel přiznat, že válečné nadšení Francie pohaslo a že ji jako zbabělce jímá hrůza při pouhé zmínce o opravdové válce. Na druhé straně špiclové nižší kategorie jako jeden muž hlásili, že mezi obyvatelstvem kolují vtipy, které vyvolává pouhé pomyšlení na francouzského despotu v roli osvoboditele Itálie; navíc se zpívají velmi neuctivé kuplety o sardinském sňatku. Jeden z nich začíná slovy: „A tak tentokrát má Marie Luisa dostat za manžela Plon-Plona."[77]

Přestože všem prefektům byly rozeslány uklidňující instrukce a přes stroze oficiální popření nějakého nebezpečí ohrožujícího status quo* všeobecná panika ještě zdaleka nepolevila. Především vyšlo najevo, že polobůh z Tuilerií byl přinucen jít dále, než měl v úmyslu. Proslýchá se, že princezna Klotylda, která přes své mládí je velmi energická, přijala Plon-Plonovu nabídku se slovy: „Provdám se za vás, abych zajistila tatínkovi podporu Francie. Kdybych si nebyla naprosto jista, že se to stane, nevzala bych si vás." Odmítla dát souhlas k zásnubám dříve, než její otec dostane „spolehlivé záruky", že mu Francie bude aktivně pomáhat. Ludvík Bonaparte

* — současný stav. *(Pozn. red.)*

tedy musel podepsat obranný a útočný spolek[78] s Viktorem Emanuelem a Plon-Plonovi agenti se postarali, aby se o této skutečnosti ihned dověděla celá Evropa z listu „Indépendance belge". Tento Plon-Plon a jeho svita se opravdu tváří, jako by v dané chvíli hráli tutéž roli, kterou museli sehrát Persigny za boulogneské expedice a Morny, Fleury a Saint-Arnaud v noci na 2. prosince, totiž vstrčit Ludvíka Bonaparta do Rubikonu. Plon-Plon, jak známo, nijak nevyniká vojenskou chrabrostí. Za krymského tažení byl velmi smutnou postavou a neměl ani tolik odvahy, kolik jí musí mít obyčejný jezdec, neboť se nedovedl ani pořádně udržet v sedle. Přesto je nyní pravým Martem bonapartovské dynastie. Stát se místokrálem Lombardie, to je podle jeho mínění další krok na cestě k francouzskému trůnu. Jeho přátelé už jsou tak neopatrní, že když se hovořilo o císařových záměrech, jejich pohlavár, pan Emile de Girardin, si troufal prohlásit v přítomnosti asi dvaceti lidí: „Jakého císaře míníte? Jediným skutečným císařem je ten, který bydlí v Palais Royal[79]." Zatímco vládní listy naoko hlásají mír, Plon-Plonův moniteur, „Presse"[80], dennodenně naprosto chladnokrevně ohlašuje přípravy na válku. Zatímco Ludvík Bonaparte okázale domlouvá Viktorovi Emanuelovi, aby mírnil mazziniovce, Plon-Plon ponouká krále, aby je „povzbuzoval". Zatímco Bonaparte sestavil svitu, která má doprovázet jeho bratrance do Turína, z nejkonzervativnějších lidí, jako je například generál Niel, Plon-Plon, aby dodal své družině zdání revolučnosti, odmítl vydat se na cestu, nebude-li ho doprovázet pan Bixio, bývalý ministr Francouzské republiky z roku 1848. A mezi lidem se teď povídá: „Jestliže Ludvík Napoleon nebude hotov jít do důsledků, nemůže být nic nebezpečnějšího než Plon-Plonova póza a články, které uveřejňují jeho přátelé." A proto obavy stále ještě trvají. Na druhé straně všichni chápou, že pro Ludvíka Napoleona by to byla sebevražda, kdyby se dal poděsit křikem francouzské buržoazie a hněvem evropských dynastií a kdyby ustoupil teď, když Viktor Emanuel už je zkompromitován a když vyvrcholily naděje francouzské armády. Aby dal armádě nějaké quid pro quo*, má prý

* — něco za něco, záměnu. *(Pozn. red.)*

v úmyslu poslat ji na nějakou zámořskou expedici do Maroka, na Madagaskar nebo na nějaké jiné odlehlé místo, o němž se nezmiňuje vídeňská smlouva.[81] Jenže příčinou války s Rakouskem může být navzdory vůli císařského podvodníka jakákoli nepředvídaná událost.

Napsal K. Marx 28. ledna 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune", čís. 5563 z 18. února 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

FRANCOUZSKÁ ARMÁDA

Pařížský list „Constitutionnel" přinesl nedávno stať, která měla dokázat, že v případě války by Francie mohla vyslat za hranice armádu v počtu 500 000 mužů.[82] Podle dopisu, který poslal pan Gaillardet z Paříže a který byl uveřejněn ve včerejším čísle listu „Courrier des États-Unis"[83], předal tuto stať i číselné údaje, o něž se opírá, našemu pařížskému kolegovi sám císař, bez vědomí kteréhokoli svého ministra. V této stati se nejprve konstatuje, že budou-li povoláni všichni dovolenci a další dovolené se nebudou dávat, bude mít francouzská armáda k 1. dubnu t. r. 568 000 mužů; budou-li povoláni všichni odvedenci ročníku 1858, zvýší se její početní síla o 64 000 mužů; a bude-li vypovězena válka, může vláda s naprostou jistotou počítat nejméně s 50 000 dobrovolníků jednak z řad starých vojáků, kterým už doba vojenské služby prošla, jednak z řad mladých dobrovolníků. Dohromady by to bylo 682 000 mužů, kteří se podle císařského statistika dělí takto:

Pěchota	390 978	Vozatajstvo	10 120
Jezdectvo	83 000	Garda	29 942
Dělostřelectvo	46 450	Ostatní	49 000
Ženisté	12 110		
		Celkem	621 600

V tomto součtu je zřejmě chyba: chybí tam 60 000 mužů, které císařské pero v tom spěchu zapomnělo někam zařadit. Ale to nevadí. Dejme tomu, že číslice 682 000 mužů je správná. Kdyby

vypukla válka, zůstalo by v náhradních jednotkách, které zároveň tvoří posádky ve vnitrozemí, 100 000 mužů. Ty by podporovalo 25 000 četníků a pro Alžírsko by stačilo 50 000 mužů. Odečteme-li těchto 175 000 mužů z uvedeného součtu, zbude 507 000 mužů. Tady se však zase Jeho Veličenstvu podařilo zašantročit 10 000 mužů a odečítá od 672 000 místo od 682 000, čímž snižuje početní stav polních sil, které má k dispozici, na 497 000 mužů. Tak podle této autority může mít Francie do 1. června 1859 pro válku na cizím území k dispozici armádu o 500 000 mužích, aniž provede nějaké změny v nynější vojenské organizaci.

A teď se podívejme, z čeho se francouzská armáda skládá doopravdy. Nynější organizace armády omezuje do jisté míry možnosti jejího zvětšování; prapory, eskadrony či baterie příslušných druhů vojsk nemohou pojmout víc než určitý počet mužů, koní a děl, neboť jinak by se porušil celý systém i taktické zvláštnosti toho kterého druhu vojsk. Tak například ve francouzských praporech, z nichž každý má osm rot, není možné zdvojnásobit početní stav rot, v nichž obvykle bývá 118 bojovníků, neboť by se musel úplně změnit základní i praporní výcvik; ke stejným důsledkům by vedlo, kdyby se ve francouzských bateriích měl zvýšit počet děl z šesti na osm nebo dvanáct; v obou případech by roty i baterie byly příliš těžkopádné, pokud by se nerozdělily na menší celky. Tak sama organizace armády do jisté míry omezuje počet vojáků, které armáda může pojmout; a jestliže už se tyto meze překročí, je nutné vytvořit nové útvary. Protože však takové formace nemohou ujít veřejné pozornosti, jakmile jich byl vytvořen určitý počet, a protože, jak prohlašuje „Constitutionnel", není nových formací dosud zapotřebí, můžeme považovat organizační strukturu armády, jaká byla na konci války s Ruskem[84], za mez určující počet vojáků, které je armáda schopna pojmout i nyní.

Francouzský řadový pěší prapor se svou složitou organizací, skládající se z šesti řadových a dvou elitních rot, stěží může přesáhnout počet 1000 mužů. 100 řadových pluků po třech praporech by tedy mělo celkem 300 000 mužů. Třetí prapor sem zahrnujeme záměrně, neboť i když až do války s Ruskem figuroval jen jako prapor náhradní, byl pak zmobilizován a v každém pluku byly

vytvořeny tři další náhradní roty, které určitě ještě existují. V těchto 300 náhradních rotách bude celkem asi 36 000 mužů. Dvacet praporů chasseurs a pied*, které jsou určeny spíš k boji po jednotlivých rotách než v celých praporech, může mít větší počet mužů; v každém z nich je asi 1300 mužů, a tak jejich celkový počet činí zhruba 26 000; přitom však nemají skoro žádné náhradní oddíly, neboť dostávají mnoho vojáků z jiných pluků. Garda se skládá ze dvou pěších divizí a její pluky až do uzavření míru s Ruskem měly jen po dvou praporech, což také odpovídá tvrzení listu „Constitutionnel", podle něhož bude gardová pěchota mít 18 praporů, to znamená 18 000 mužů. Uvedené sbory tvoří celou francouzskou pěchotu, mimo vojska určená pro službu v Africe. Ta mají 9 praporů zuávů, což je 9000 mužů, a kromě toho asi 500 mužů v náhradních oddílech; 3 trestní prapory (zefýrů) čili 3000 mužů a 9 praporů alžírských (domorodých) střelců, které v plném početním stavu budou mít 9000 mužů.[85] Celkovou sílu francouzské pěchoty je tedy možno shrnout takto:

Řadová pěchota, včetně náhradních jednotek — 336 000 mužů ve 300 praporech a 300 náhradních rotách.

Myslivci — 26 000 mužů ve 20 praporech.

Garda — 18 000 mužů v 18 praporech.

Zuávové — 9500 mužů v 9 praporech.

Zefýrové — 3000 mužů ve 3 praporech.

Domorodí alžírští střelci — 9000 mužů v 9 praporech.

Celkem 401 500 mužů v 359 praporech a 300 náhradních rotách.

Z tohoto počtu patří 36 500 mužů k náhradním jednotkám, čili pro aktivní službu doma i za hranicemi zůstává 365 000 vojáků.

Francouzské jezdectvo se v roce 1856 odhadovalo na

12 pluků těžkého jezdectva — 72 eskadron a 12 náhradních eskadron, tj. 14 400 mužů v aktivní službě a 1800 mužů v náhradních eskadronách;

20 pluků řadového jezdectva — 120 eskadron a 20 náhradních eskadron, tj. 24 600 mužů v aktivní službě a 3820 v náhradních eskadronách;

* — pěších myslivců. *(Pozn. red.)*

21 pluků lehkého jezdectva — 126 eskadron a 21 náhradních eskadron, tj. 27 100 mužů v aktivní službě a 4230 v náhradních eskadronách;

4 africké pluky — 16 eskadron a 4 náhradní eskadrony, tj. 3000 mužů v aktivní službě a 450 v náhradních eskadronách;

3 domorodé pluky — 12 eskadron, tj. 3600 mužů v aktivní službě.

Dohromady to tedy představuje 346 bojových a 57 náhradních eskadron, tj. 72 700 mužů v aktivní službě a 10 300 mužů v náhradních eskadronách.

K tomu je ještě třeba přičíst gardu: 30 bojových eskadron, tj. 6000 mužů v aktivní službě.

Celkový součet tedy činí 376 bojových a 57 náhradních eskadron, tj. 78 700 mužů v aktivní službě a 10 300 mužů v náhradních jednotkách.

Nesmí se však zapomínat, že i když chov koní ve Francii od roku 1840 značně pokročil, přece jen se koně vypěstovaní v této zemi pramálo hodí pro jezdectvo. Jen s největším vypětím a náklady se podařilo, a to ještě nijak skvěle, vybavit v posledních letech jezdectvo převážně francouzskými koňmi. To ovšem platí jen pro armádu v mírovém stavu, kde počet koní sotva překročí 50 000; a přestože je možné dodat armádě koně z Alžírska, bylo nutné zakoupit mnoho koní v cizině, z nichž nemálo odprodalo předtím jezdectvo jiných zemí jako nepoužitelné. Teď se koně pro francouzské jezdectvo nakupují v Německu a rakouská vláda právě zakázala vyvážet koně přes své jihozápadní hranice. Při všech těchto těžkostech se nemusíme obávat, že by francouzské jezdectvo někdy přesáhlo výše uvedený počet nebo že by se — až na malou část, která má alžírské koně — někdy vyznamenalo v boji, ledaže by ukořistilo větší množství lepších koní, než jaké má nyní.

Dělostřelectvo i s dělostřelectvem gardovým má asi 50 000 mužů s 207 polními bateriemi neboli 1242 děly. Z toho přinejmenším 5000 mužů je v náhradních oddílech. Počet ženijního vojska nepřevyšuje 9000 nebo 10 000 mužů, ale my budeme jako „Constitutionnel" počítat, že jich je 12 000. Vozatajstvo, pracovní roty, zdravotnický personál atd. — všichni nekombatanti — činí ve válečném počtu kolem 11 000 mužů. Francouzská armáda by tedy při své nynější organizaci mohla pojmout nanejvýš tento počet vojáků:

	Aktivní	Náhradní	Celkem
Pěchota	365 000	36 500	401 500
Jezdectvo	78 700	10 300	89 000
Dělostřelectvo	45 000	5 000	50 000
Ženijní vojsko	12 000	—	12 000
Nekombatanti	—	11 000	11 000
Celkem	500 700	62 800	563 500

Tento výsledek je v naprostém souladu s celkovým uspořádáním odvodů do francouzské armády. Každoročně se do jejích řad povolává 100 000 mladých mužů, ale dříve z nich bylo v době míru skutečně posláno ke svým plukům jen 60 000, a protože byli povinni sloužit sedm let, armáda nemohla překročit počet 400 000 nebo 420 000 mužů. Za Ludvíka Filipa ovšem byla skutečná doba služby zřídkakdy delší než čtyři až pět let, takže skutečná síla armády tehdy nepřesahovala 300 000 mužů; ostatní byli na dovolené. Od té doby však byl ke každému pěšímu pluku přidán další prapor, ke každému jezdeckému pluku další eskadrona a mimoto byla nově vytvořena celá garda[86], takže organizační struktura armády se rozrostla natolik, že může pojmout 600 000 mužů. A není pravděpodobné, že Francie bude někdy mít naráz víc vycvičených vojáků, leda v případě národní obranné války.

Jestliže tedy k výše uvedeným číslicím přidáme 49 000 četníků, municipální gardy a všelijaké ty „rozmanité" sbory, které uvádí „Constitutionnel", aby dosáhl potřebného součtu, odpovídá celkový součet přibližně početní síle, kterou by podle tohoto listu měla armáda mít k 1. dubnu 1859. Jenže tady se to právě začíná rozcházet. V našem konečném součtu figurují náhradní oddíly rozčleněné na 300 rot a 57 eskadron, jež stěží stačí pro předběžný výcvik a organizaci 46 800 pěšáků a jezdců, které mají nyní ve stavu. Dejme tomu, že tito vojáci budou náhle odvoláni, aby udělali místo novým odvedencům a nastoupili do pluků na místa těch, jimž už vypršela doba služby; kolik odvedenců by se pak mělo v těchto náhradních

oddílech vycvičit? 100 000 mužů povolaných v roce 1859 a přinejmenším 20 000 nevycvičených dobrovolníků, to je dohromady 120 000 mužů, tedy o 70 000 víc, než mohou tyto náhradní části pojmout. Pak je ovšem nesporné, že mezi 1. dubnem a 1. červnem se budou muset tři náhradní roty každého pěšího pluku rozrůst na celý prapor a také pro každý jezdecký pluk budou muset být zřízeny dvě náhradní eskadrony místo jedné. Neboť jestliže teď, kdy celá armáda koná jen posádkovou službu, jsou náhradní oddíly pro odvedence pouhými přestupními stanicemi, z nichž se ještě nevycvičený nebo jen napůl vycvičený voják posílá co nejdřív ke svému pluku, aby tam prodělal výcvik, pak se nesmí zapomínat, že ve válce, kdy armáda je zasazena do boje, musí náhradní jednotka vojáka úplně vybavit a vycvičit, tak aby k pluku přišel už připraven pro bojovou službu. A proto když „Constitutionnel" tvrdí, že Francie může zvýšit své bojové síly na 700 000 mužů bez zřizování nových formací, je na hony vzdálen od pravdy. K tomu, aby bylo možno zformovat 100 náhradních praporů ze 300 náhradních rot a 57 dalších náhradních eskadron, bylo by třeba odvolat z armády v poli nejméně 2000 důstojníků a 10 000 poddůstojníků právě tehdy, kdy je jich tam nejvíc zapotřebí.

Ale předpokládejme, že Francie shromáždí 700 000 mužů — a jsme daleci toho, abychom tvrdili, že by při vypuknutí války takové množství mladých mužů shromáždit nemohla — kolik z těchto 700 000 bude způsobilých k vojenské službě? Nanejvýš 580 000 a z těch, podle listu „Constitutionnel", 50 000 bude muset bránit Alžírsko. Četníků a příslušníků rozmanitých sborů pro vnitřní službu nesmíme počítat 25 000, ale musíme se přidržovat původního propočtu listu „Constitutionnel", tj. 49 000. Zbývá tedy 481 000 mužů. Ale náš císařský současník je si zřejmě příliš jist neotřesitelností své dynastie, když si myslí, že její obrana může být svěřena pouze 120 000 nevycvičených nováčků, 49 000 četníků a ostatní vojenské policii. Náhradní jednotky sotva postačí pro posádky důležitějších pevností kromě Paříže a Lyonu. Tato dvě města by Ludvík Napoleon nikdy nesvěřil nevycvičeným nováčkům; přestože si „Constitutionnel" myslí, že 40 000 vojáků úplně stačí, aby je drželi v šachu, je jisté, že 100 000 mužů nebude pro tento

účel nijak mnoho. Jestliže ale odečteme 100 000 mužů, kterých je zapotřebí pro velká města ve vnitrozemí a pro roajalistický jih Francie, zmenší se celá branná moc, jíž je možno použít v zahraničí, na 381 000 mužů. Z tohoto počtu by nejméně 181 000 muselo vytvořit pozorovací armádu na belgických, německých a švýcarských hranicích a jen 200 000 mužů by zbývalo k útoku na Itálii. My ovšem tvrdíme, že 150 000 Rakušanů se ve svém silném postavení na Minciu a Adiži vyrovná přinejmenším 300 000 Francouzů a Sardiňanů, a jestliže skutečně dojde k válce, možná že to brzy dokáží.

Napsal B. Engels 31. ledna 1859
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune",
čís. 5568 z 24. února 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

NĚMECKÉ VÁLEČNÉ ZDROJE

Ludvík Napoleon se nedávno chlubil, jak velký počet ozbrojených sil je schopen postavit proti Rakousku, a to způsobilo, že německé listy píší nyní obdobným způsobem o vojenských zdrojích, které se pravděpodobně proti němu spojí, dojde-li k válce. Jenže všechna tato tvrzení si mohou dělat jen chabé nároky na přesnost a podrobnou důkladnost, a proto jsme byli nuceni uchýlit se k původním pramenům a oficiálním dokumentům, abychom tam zjistili fakta a číselné údaje, které nyní předkládáme čtenářům.

Rakouská armáda je nesporně daleko nejsilnější ze všech armád, které kdy vstoupily do takové války proti Francii. Její pěchota se skládá z 62 řadových pluků (v každém pluku je jeden prapor granátníků, čtyři řadové prapory a jeden náhradní), což se rovná 310 aktivním a 62 náhradním praporům; ze 14 hraničářských pluků[87] po dvou polních a jednom záložním praporu, což je dohromady 28 aktivních a 14 záložních praporů (mimo jeden samostatný prapor); a z 32 praporů střelců. Rakouské prapory nejsou stejně silné, jejich početní stav se pohybuje mezi čtyřmi a šesti rotami. Při plném stavu bude celková síla pěchoty:

Řadová pěchota	370 000 mužů
Hraničářské pluky.....	55 000 „
Střelci.....	32 000 „
Celkem, včetně náhradních jednotek ..	475 000 mužů

Řadové a hraničářské pluky jsou vyzbrojeny perkusními puškami s hladkou hlavní, jejichž zámky mají zvláštní, nijak skvělou konstrukci, ale přesto jsou tyto pušky docela dobré. V hraničářských plucích má každá rota 20 pušek s rýhovanou hlavní. 32 praporů střelců je plně vybaveno puškami s rýhovanou hlavní, které však mají mnohem menší dostřel než francouzské pušky Miniéovy nebo anglické enfieldské. Pěchota je po všech stránkách prvotřídní — rakouským vojákům se nevyrovnají vojáci žádné evropské země, i když ve srovnání s anglickou nebo pruskou pěchotou, kde každý voják má rýhovanou pušku s velkým dostřelem, jsou v nevýhodě, protože mají horší výzbroj. Proti francouzským nebo ruským vojskům by tato nevýhoda nepřicházela v úvahu, nepočítáme-li 20 praporů francouzských střelců a nedojde-li ke změnám ve výzbroji francouzské řadové pěchoty.

Rakouské jezdectvo má 16 pluků těžkého a 24 pluků lehkého jezdectva, přičemž lehké pluky mají po 6 a těžké po 8 eskadronách, kromě jedné náhradní eskadrony na každý pluk. Eskadrona těžkého jezdectva má 194 mužů, eskadrona lehkého jezdectva 227 mužů. V takovém složení je rakouský jezdecký pluk silnější než francouzská jezdecká brigáda. Celý útvar má 67 000 mužů na prvotřídních koních, přičemž velká část lehkého jezdectva se rekrutuje z příslušníků dvou národů, kteří jsou rozenými jezdci — z Maďarů a Poláků. Není pochyby, že těchto 67 000 mužů by se víc než vyrovnalo 81 000 příslušníkům francouzského jezdectva, které míní postavit Ludvík Napoleon. Rakouské jezdectvo je v současné době rozhodně bez konkurence.

Dělostřelectvo se skládá z 12 pluků polního dělostřelectva, z nichž každý má 13 baterií po 8 dělech, z 1 pluku pobřežního dělostřelectva a z 1 raketového pluku o 20 bateriích, to je dohromady 1248 děl, 240 raketových lafet a 50 000 mužů. U ženistů, ve zdravotnické službě aj. bude dalších asi 20 000 mužů.

Celá branná moc v mírovém počtu může mít včetně vozatajstva atd. 580 000 až 600 000 mužů. Z těch bývá obvykle a je dosud asi 200 000 na dovolené a jen 400 000 je skutečně ve zbrani. Jenže v případě války může být povoláno nejen těchto 200 000, ale také ještě 120 000 záložníků (kteří byli po osmileté službě propuštěni,

mohou však být povoláni ještě na dva roky), a můžeme-li věřit tvrzením rakouských autorů, mohou být všichni ve zbrani během 14 dnů. Ani tím však ještě nejsou zdroje císařství vyčerpány. Vojenská hranice je osvobozena od povinnosti dodávat záložníky, ale tam je každý muž vojákem až do 60 let a může být kdykoli povolán ke svému pluku. V roce 1848 dodala tato oblast vojsko, které zachránilo Radeckého v Itálii a s ním také rakouskou monarchii. Ještě se nezapomnělo na to, jak se formoval a posílal do Itálie jeden prapor těchto statných Slavonců za druhým, zatímco armáda, která v téže době dobyla na povstalcích Vídeň, byla složena ze stejného materiálu.[88] Tato oblast, jejíž vojska se za normálních okolností omezují na 55 000 mužů, může v případě potřeby poslat do pole 200 000 vojáků. Rakouská armáda by tedy se záložníky a pouhými 80 000 vojáky z Vojenské hranice měla plných 800 000 mužů, k nimž by mohlo přibýt ještě přes 100 000 dalších hraničářů tak rychle, jak by se stačily zorganizovat prapory. Za předpokladu, že by Rakousko mělo potřebné peníze, úplně by tedy samo stačilo na obranu svých italských držav proti spojeným silám Francie a Piemontu.

Dále je tu Prusko. Pěchota tohoto království se skládá z 36 řadových a gardových pluků, které mají 108 praporů; z 9 záložních pluků, které mají 18 praporů; s 8 záložními prapory a 10 prapory střelců to je celkem 144 praporů, které mají ve válečném počtu asi 150 000 mužů. Přidejme k tomu zeměbranu[89] první výzvy, tj. 116 praporů, které mají asi 120 000 mužů, a dostaneme celkový součet 270 000 mužů. Za války se z 8 záložních praporů zformuje 36 náhradních praporů pro 36 řadových pluků, a 9 záložních pluků s příslušnými 9 prapory zeměbrany je určeno pro posádkovou službu; to znamená, že pro aktivní polní armádu zbývá 228 praporů zahrnujících asi 230 000 mužů.

Jezdectvo se skládá z 38 řadových pluků po 4 eskadronách, to je celkem 152 eskadron, a dále má 34 pluků čili 136 eskadron zeměbrany první výzvy, tj. kolem 49 000 mužů.

Dělostřelectvo se skládá z 9 pluků, z nichž každý má 11 baterií s 8 děly, a ze 4 rot pro službu v pevnostech, celkem tedy 792 polních děl a 20 000 mužů.

V ženijním vojsku, u vozatajstva atd. je celkem 40 000 mužů.

Prusko tedy disponuje vcelku armádou o 380 000 mužů řadového vojska a zeměbrany první výzvy, z čehož přinejmenším 340 000 mužů je schopno vytáhnout do pole. Zeměbrana druhé výzvy není zorganizována a fakticky je určena jen pro službu v pevnostech. Kdyby došlo k válce, může však být uvedena do stavu celkem uspokojivé bojové pohotovosti přibližně během čtyř měsíců, alespoň pokud jde o pěchotu a dělostřelectvo; jezdectvo bude sotva kdy dost způsobilé pro službu v poli. V každém případě se dá bezpečně počítat se 100 000 nebo 120 000 muži z tohoto zdroje, a ti zase uvolní z posádkové služby stejný počet příslušníků řadového vojska. Prusko tedy může postavit armádu o 500 000 mužích; kromě toho má ještě spoustu vycvičených vojáků, které by nebylo možné zařadit do zeměbrany první výzvy a z nichž by se daly vytvořit nové jednotky.

Poněvadž doba služby v pruské armádě je krátká (trvá 3 roky) a poněvadž celá první výzva zeměbrany je už mimo službu průměrně 4 až 5 let (jen s několikerým krátkým přerušením), nevyrovná se pruská armáda — pokud jde o mužstvo — na začátku války rakouské armádě. Prusové však mají značné vojenské vlohy, a proto jim postačí několik týdnů aktivní služby v poli a budou z nich dobří vojáci. Prusko se musí obávat jen prvního měsíce nebo prvních dvou měsíců války. Víc než polovina armády se skládá z milice; proto se špatně hodí pro útočnou válku, ale zato se tím lépe uplatní ve válce obranné, neboť nikde kromě Švýcarska[90] není armáda tak opravdu národním tělesem jako v Prusku. Pokud jde o výzbroj, jsou celá garda a po jednom praporu v každém řadovém pluku vyzbrojeny novými jehlovkami s dostřelem 1000 yardů, které vedle anglických enfieldských pušek mají větší dostřel než všechny ostatní pušky, jichž se nyní používá. Ostatní řadová vojska jsou vyzbrojena běžnými ručnicemi, které však byly velmi jednoduchým způsobem opatřeny rýhováním podle Miniéova principu a co do dostřelu a přesnosti zásahu se skoro vyrovnají pravým Miniéovým puškám. Bude-li povolána zeměbrana první výzvy, dostane také jehlovky. Nepočítáme-li britskou pěchotu, má tedy pruská pěchota nejlepší výzbroj v Evropě.

V armádě Německého spolku tvoří Rakousko první, druhý a třetí armádní sbor a Prusko čtvrtý, pátý a šestý. Sedmý staví Bavorsko. Jeho povinností je dodat prostý kontingent 36 500 mužů a zálohu 17 800 mužů, což je dohromady 54 300. Bavorská armáda je však mnohem početnější, má 54 praporů pěchoty, tj. 54 000 mužů, 56 eskadron jezdectva, tj. 9000 mužů, 224 děl a 5600 dělostřelců, mimoto ženisty atd., celkem přes 72 000 mužů; a to nepočítáme zálohu, kterou tvoří všichni propuštění vojáci od 27 do 40 let a z níž se dají sestavit nové formace.

Osmý sbor zahrnuje v bojových kontingentech a v zálohách:

Württembersko	21 000 mužů	Dosavadní armáda	19 000 mužů
Bádensko	15 000 „	Dosavadní armáda	15 000 „
Hesensko-Darmstadtsko	9 300 „	Dosavadní armáda	10 500 „
Požadovaná síla	45 300 mužů	Dosavadní síla	44 500 mužů

Devátý sbor má mít v bojových kontingentech a v zálohách 36 000 mužů; armády, z nichž se skládá, mají ve skutečnosti 44 000 mužů.

Desátý sbor má mít 42 000 mužů a předpokládáme, že armády, z nichž se skládá, přibližně tohoto počtu dosahují. Záložní divize (kontingenty malých států) má kolem 17 000 mužů. Dohromady tedy máme:

Rakousko	800 000 mužů
Prusko	400 000 „
Bavorsko	70 000 „
Osmý sbor	45 000 „
Devátý sbor	44 000 „
Desátý sbor	42 000 „
Záložní divize	17 000 „
Celkem	1 418 000 mužů

Posledních pět součástí této obrovské vojenské síly, celkem 218 000 mužů, je stále v pohotovosti a tvoří pouze *pravidelné mírové síly* uvedených států po povolání všech, kdo jsou na dovolené.

Proto by tyto státy mohly snadno postavit ještě dalších 100 000 až 150 000 mužů; protože však pro ně nemají žádnou organizaci, nezahrnuli jsme je vůbec do počtu, právě tak jako pruskou zeměbranu druhé výzvy. Rakousko může zcela jistě postavit do zbraně 700 000 mužů během 14 dnů. V Prusku by povolání válečné zálohy (dovolenců) trvalo ještě kratší dobu a řadové vojsko by tím dosáhlo plného stavu 225 000 mužů. Německo tedy může mít do dvou týdnů v poli 1 150 000 mužů a za další měsíc ještě asi 270 000 dalších. A pak bude mít stále ještě k dispozici celou pruskou zeměbranu druhé výzvy, celou bavorskou zálohu a asi 100 000 rakouských hraničářů. Teprve až tyto zdroje budou vyčerpány, a jedině pak, budou nutná mimořádná opatření.

Vojenské síly, jimiž disponuje Německo, jsou tedy tak velké, že budou-li pod jednotným a pevným velením, nemusí se Německo bát současného útoku Francie, Itálie a Ruska. Je ovšem otázka, budou-li takové velení mít; kdyby ve všeobecné válce malicherná řevnivost, nerozhodnost a rutina mařily akce těchto armád a přivodily porážku, musely by si nynější vlády v Německu brzy sebrat svých pět švestek a vzít do zaječích. Německo z roku 1859 se liší od Německa z dob basilejského míru, z dob Jeny, Slavkova a Wagramu[91] tak, jako se dnešní Francie liší od revoluční Francie z roku 1793; rok 1848, i kdyby byl nic jiného nepřinesl, přece jen v celém Německu probudil národní cítění dokonce i u těch Němců, kteří byli dříve obviňováni ze sympatií k Francii. Ludvík Napoleon se možná pokusí zahrát si na osvoboditele Itálie, ale netroufne si to na Rýně. I kdyby ve válce dosáhl dílčího úspěchu, vyvolal by tím jen revoluci v Německu, která by přivodila jeho úplnou porážku a svým příkladem by ohrozila jeho vlastní, i tak už dost vratký trůn.

Napsal B. Engels 10. února 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune", čís. 5582 z 12. března 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

JAK RAKOUSKO DRŽÍ V ŠACHU ITÁLII

Když v roce 1796 generál Bonaparte sestoupil z Přímořských Alp, stačil veliký týden bitev u Dega, Millesima, Montenotte a Mondovi na dobytí celého Piemontu a Lombardie.[92] Jeho kolony pak postupovaly až k Minciu, aniž narazily na odpor. Tady se však situace od základu změnila. Zdi Mantovy jej zadržely a největší vojevůdce své doby potřeboval devět měsíců, aby zdolal tuto překážku. Celá druhá polovina prvního italského tažení se točila kolem dobývání Mantovy. Bitvy u Rivoli, Castiglione, Arcole i pochod údolím Brenty, to všechno bylo podřízeno tomuto velkému cíli.[93] Dvakrát zadržela Napoleona pevnost: poprvé to byla Mantova, podruhé Gdaňsk.[94] Napoleon si byl velmi dobře vědom toho, že Mantova je klíčem k Itálii. Jakmile se jí jednou zmocnil, už se jí nikdy nevzdal, dokud se nevzdal své koruny; a do té doby nehrozilo jeho vládě nad Itálií nikdy vážné nebezpečí.

Již z geografické tvářnosti Itálie jasně vysvítá, že mocnost, které patří severní část Itálie, Gallia Cisalpina Římanů, ovládá celou zemi. V Pádské nížině se vždycky odehrávaly bitvy, které rozhodovaly o osudu poloostrova. Od Marignana a Pavie přes Turín Arcole, Rivoli, Novi a Marengo až po Custozzu a Novaru — všechny rozhodující boje o vládu nad Itálií se odehrávaly právě zde.[95] Je to docela přirozené. Ať jsou to Francouzi nebo Němci, jakmile

někdo z nich vytlačí svého protivníka z údolí Pádu, odřízne ho tím od protáhlého poloostrova a tento poloostrov zase od jeho spojenců. Je-li tento poloostrov, nejméně zalidněná a nejméně civilizovaná část Itálie, odkázán jen na vlastní zdroje, brzy se vzdá. A nejústřednější pozicí této Pádské nížiny je Mantova. Leží stejně daleko od Jaderského jako od Středozemního moře, tj. asi 70 mil*. Je-li tedy chráněna polní armádou, uzavírá fakticky jakýkoli přístup na poloostrov. K tomu je ještě třeba připočíst obrovské taktické přednosti této pozice; leží uprostřed jezera a má tři předmostí, odkud mohou vyrazit vojska; okolní krajinu pak ze všech stran protínají řeky, což umožňuje navzájem izolovat jednotlivé části obléhající armády; není tedy divu, že se odedávna říká: kdo drží Mantovu, je pánem Itálie.

Těchto několik úvah stačí na důkaz, že nebude tak snadné vyhnat Rakušany z Itálie, i kdyby neměli v rukou nic než Mantovu. K čemu první vojevůdce své doby potřeboval devět měsíců, s tím si bývalý kapitán švýcarského dělostřelectva[96] dřív neporadí. Ale vojenská situace Lombardie se od roku 1796, a dokonce od roku 1848 velice změnila. Tažení z roku 1848 bylo v jistém smyslu opakem tažení z roku 1796. Jestliže rok 1796 ukázal, co Mantova dokáže v obranné válce, pak rok 1848 ukázal, co dokáží Mantova, Peschiera, Legnago a Verona dohromady ve válce útočné. A od té doby byla tato skvělá pozice, jedna z nejlepších v Evropě, po všech stránkách zdokonalena a zesílena, a to s takovou pečlivostí, důkladností a ensemble**, že to vysoce slouží ke cti rakouskému štábu i rakouským vojenským inženýrům.

Podívejme se na mapu. Z Gardského jezera teče do Pádu Mincio, nepříliš velká řeka, která se dá v létě na mnoha místech přebrodit, ale vcelku se docela dobře hodí za obranné postavení. Délka této linie, kterou musíme měřit od Peschiery k Borgoforte, i když toto místo neleží na Minciu, je přibližně třicet mil, takže armáda umístěná uprostřed této linie může jednodenním pochodem dosáhnout kteréhokoli z obou konců. Tato krátká třicetimílová linie, krytá zprava (ze severu) jezerem a Tyrolskými Alpami a zleva

* — tj. anglických mil; 1 anglická míle = 1,6 km. *(Pozn. čes. red.)*
** — součinností, koordinovaností. *(Pozn. red.)*

Pádem, je první linií vhodnou k obraně, které může rakouská armáda použít proti nepříteli útočícímu ze západu. To však není její jediná přednost. Takřka rovnoběžně s jezerem, Minciem a Pádem teče asi 10 až 30 mil za nimi Adiže, tvořící druhou a daleko silnější obrannou linii, která je za všech ročních období překážkou, jež se dá překonat jedině pomocí mostů. Podíváme-li se na mapu, uvidíme, že tato dvojitá linie přirozeně zaokrouhluje Tyroly a přilehlé rakouské provincie v jediný kompaktní celek; z vojenského hlediska je to jejich nezbytný doplněk. A právě na tom je založena zásada rakouské politiky, že linie Mincia je nezbytná pro obranu Německa a že Rýn se musí bránit na Pádu.

Toto už samo o sobě silné postavení lidská dovednost ještě zesílila. Linie Mincia je Mantovou rozdělena na dvě části. Tato pevnost leží tak blízko ústí řeky, že část pod pevností není ani třeba brát v úvahu. Tím se linie zkracuje ještě asi o sedm nebo osm mil a její jižní konec je zesílen prvotřídní pevností, která tvoří předmostí na obou stranách řeky. Druhý konec, kde řeka vytéká z jezera, je chráněn malou pevností, Peschierou. Tato pevnost není ovšem příliš silná a Piemonťané ji v roce 1848 dobyli; ale stačí na odražení nepravidelného útoku a může se tedy udržet, dokud Rakušané ovládají pole; zároveň jim umožňuje vyrazit na západní břeh Mincia.

Linie Adiže byla až do roku 1815 opomíjena. Od roku 1797 do roku 1809 tvořila hranici mezi Rakouskem a Itálií, v roce 1815 se však Rakousko zmocnilo obou břehů této řeky. Asi tak 25 mil za Mantovou leží na Adiži nevelká pevnost Legnago, ale nejbližší město za Peschierou, Verona, opevněno nebylo. Rakušané přišli ovšem brzy na to, že má-li toto postavení splnit skutečně svůj úkol, je nutné Veronu opevnit. A to se také stalo. Jenže při obvyklé liknavosti předpotopního Rakouska se tento úkol tak zanedbal, že v roce 1848, kdy vzplanula revoluce, byl levý čili východní břeh řeky, kterého by se dalo využít proti Rakousku, opevněn celkem obstojně, kdežto strana obrácená k nepříteli zůstala poměrně nechráněná.

Když revoluce vypudila Radeckého a jeho náčelníky štábu Hesse a Schönhalse z Milána, dali se ihned do práce, aby tuto chybu

napravili. Výšiny obklopující Veronu na západě byly pokryty polními opevněními, která chránila městské valy, aby je nepřítel nemohl ovládat palbou. To bylo pro Rakousko štěstí. Linii Mincia bylo třeba opustit; Peschieru obléhali Piemonťané, kteří postoupili až k samým valům těchto redut. Zde však byli zastaveni. Bitva u Santa Lucie (6. května 1848) jim ukázala, že jakékoli další útoky na obranná postavení Verony jsou naprosto bezúčelné.

Celou horní Itálii měly však v rukou revoluční armády. Radecký držel jen své čtyři pevnosti, z nichž Verony používal jako opevněného tábora pro svou armádu. Jeho čelo, boky a skoro celý týl byly v moci nepřítele. Dokonce i spojení s Tyroly bylo ohroženo a občas přerušeno. Přesto se jedné divizi, jíž velel generál Nugent, podařilo probít si cestu vzbouřeným Benátskem a koncem května se spojit s Radeckým. Tenkrát Radecký předvedl, co všechno se dá dělat s takovým skvělým postavením, které si právě vytvořil. Protože už nemohl ve zpustošeném okolí Verony uživit svou armádu a protože byl příliš slabý na to, aby svedl rozhodující bitvu, přesunul svou armádu odvážným a důmyslným bočním pochodem přes Legnago k Mantově; a než si nepřítel pořádně uvědomil, co se děje, vyrazil Radecký z Mantovy a zaútočil na něj na západním břehu Mincia; prorazil nepřátelskou blokádu a donutil hlavní piemontskou armádu, aby se stáhla od Verony. Pádu Peschiery však Radecký zabránit nemohl, a když dosáhl všeho, co mohl od svého pochodu na Mantovu očekávat, shromáždil znovu svá vojska, pochodoval přes Legnago na Vicenzu a odňal ji Italům; tím si podrobil celé benátské území na pevnině, obnovil své komunikace a zajistil si zdroje rozsáhlé a bohaté oblasti ve svém týlu; poté se znovu stáhl ke své tvrzi, k Veroně; Piemonťané si tak lámali hlavu, jak jej odtamtud vypudit, že ztratili celý měsíc naprostou nečinností. Mezitím však přibyly tři silné rakouské brigády a situace se úplně změnila. Během tří dnů smetl Radecký Piemonťany z výšin mezi Adiží a Minciem a zároveň obešel jejich pravý bok u Mantovy a dal jim takovou lekci, že se zmohli na boj, teprve když se octli za Ticinem.

Na tomto Radeckého tažení je vidět, co může dokázat generál, i když má slabší armádu než nepřítel, opírá-li se o dobře chráněný

systém říčních linií. Ať Piemonťané stáli kdekoli, ať chtěli rozvinout frontu v kterémkoli směru, nemohli na Rakušany zaútočit; všechny jejich válečné operace v posledních pěti týdnech před jejich definitivní porážkou nebyly nic jiného než tápání ve tmě, což jasně dokazuje, v jak bezmocném postavení uvázli. V čem záležela síla postavení Radeckého? Prostě v tom, že pevnosti jej nejen kryly před útokem, ale nutily zároveň nepřítele rozdělit své síly, kdežto Radecký mohl pod ochranou pevností operovat všemi svými silami v kterémkoli bodě proti té části nepřátelské armády, která se zrovna octla proti němu. Peschiera neutralizovala značný počet vojsk; dokud byl Radecký ve Veroně, neutralizovala Mantova jinou část nepřátelských vojsk, a jakmile zamířil k Mantově, donutila Verona Piemonťany, aby tam ponechali pozorovací sbor. Nadto museli Italové operovat s oddělenými sbory na obou březích řek, přičemž žádný z nich nemohl rychle pomoci druhému, kdežto Radecký díky svým pevnostem a předmostím mohl po libosti přesunovat všechny své síly z jednoho břehu na druhý. Vicenza a benátská provincie by nikdy nebyly padly, kdyby jim Piemonťané byli s to poskytnout podporu. Ale za takovéto situace se Radecký zmocnil obou, zatímco Piemonťany držely v šachu posádky Verony a Mantovy.

Když musí Francouzi v Alžírsku pochodovat v kolonì nepřátelskou oblastí,[97] vytvoří čtyři pěchotní karé a rozmístí je do čtyř úhlů kosočtverce; jezdectvo a dělostřelectvo umístí ve středu. Když Arabové zaútočí, pěchota je nepřetržitou palbou odrazí, a jakmile je jejich útok zlomen, vrhne se mezi ně jezdectvo a dělostřelectvo odkolesní děla, aby mohlo zahájit palbu. Je-li jezdectvo odraženo, nalezne spolehlivou ochranu za karé pěchoty. Čím je v boji proti takovým nepravidelným hordám semknutá pěchota, tím je pro armádu, která je v poli početně slabší, systém pevností, zejména když tyto pevnosti leží v síti řek. Verona, Mantova, Peschiera a Legnago tvoří čtyři rohy karé a dokud alespoň tři z nich nepřítel nedobude, není možné donutit slabší armádu, aby toto postavení opustila. Ale jak je možné tyto pevnosti dobýt? Peschiera ovšem vždycky snadno padne, nebudou-li Rakušané s to udržet pole; zato Mantovu se v roce 1848 nikdo ani nepokoušel ze všech stran blokovat, tím méně obléhat. K blokádě Mantovy je zapotřebí tří armád:

jedné na západním břehu Mincia a druhé na východním břehu k obléhání; třetí armáda pak musí krýt obléhání před Rakušany ve Veroně. Při dovedném manévrování mezi řekami a pevnostmi mohou Rakušané na *každou* z těchto tří armád ad libitum* zaútočit *všemi* silami. Jak tedy za těchto okolností udržet obléhání? Jestliže generálu Bonapartovi trvalo devět měsíců, než vyhladověl samotnou Mantovu, jak teprve bude Mantova silná, jestliže ji bude podporovat armáda opírající se o Veronu, Legnago a Peschieru a schopná manévrovat spojenými silami na obou březích Mincia a Adiže, armáda, která nikdy nemůže být odříznuta od ústupových cest, protože má dvě komunikační linie — jednu přes Tyroly a druhou přes benátskou provincii! Můžeme bez váhání říci, že toto postavení je jedno z nejsilnějších v Evropě, a poněvadž Rakušané je nejen dokonale připravili, ale také plně pochopili jeho význam, máme za to, že se 150 000 Rakušanů, kteří tam jsou, nemusí obávat ani dvojnásobně početného protivníka.

Předpokládejme však, že budou z tohoto postavení vyhnáni. Dejme tomu, že ztratí Mantovu, Peschieru i Legnago. Dokud mají v rukou Veronu a nejsou úplně zatlačeni v poli, mohou způsobit, že pochod na Terst a na Vídeň bude pro každou francouzskou armádu velmi riskantní. Budou-li Rakušané držet Veronu jako předsunuté postavení, mohou se stáhnout do Tyrol, doplnit své řady a znovu donutit nepřítele, aby své síly rozdělil. Jedna část nepřátelských vojsk bude muset obléhat Veronu, druhá bránit údolí Adiže; zbude nepříteli ještě tolik sil, aby mohl pochodovat na Vídeň? Jestliže ano, může jej tyrolská armáda napadnout údolím Brenty, o jehož strategickém významu dal generál Bonaparte Rakušanům roku 1796 tak pernou lekci. Takový experiment by však byl vyloženou chybou, kdyby Rakušané neměli druhou armádu pro obranu přímé cesty do Německa. Neboť kdyby měly hlavní síly Rakušanů být vrženy do Tyrolských Alp, mohl by nepřítel přece jen projít a vstoupit do Vídně, dřív než by se Rakušanům podařilo vyprostit se z hor. Ale za předpokladu, že Vídeň bude opevněna (což, jak se domníváme, se nyní provádí), tato úvaha odpadá. Armáda by přišla ještě včas, aby pomohla Vídni z obležení, a obranu korutan-

* — po libosti. *(Pozn. red.)*

ských hranic by mohla omezit jen na to, že by se neustále zdržovala v Alpách, v levém boku útočníka, hrozíc, že ho napadne buď u Bassana, nebo u Conegliana, a jakmile přejde, zmocní se jeho komunikací.

Tato nepřímá obrana jihoněmeckých hranic je mimochodem nejlepší odpovědí na pokusy Rakušanů obhajovat okupaci Itálie tím, že linie Mincia je přirozenou hranicí Německa na jihu. Kdyby tomu tak bylo, byl by Rýn přirozenou hranicí Francie. Každý argument, který platí pro jeden případ, se dá plně uplatnit v druhém případě. Naštěstí však Francie nepotřebuje Rýn a Německo nepotřebuje Pád a Mincio. Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá. Jestliže benátská provincie ohrožuje z boku Tyroly, pak Tyroly ohrožují celou Itálii. Bormským průsmykem vede přímá cesta na Milán a tento průsmyk může posloužit k tomu, aby se nepříteli útočícímu na Terst a Gradiscu připravilo nové Marengo, stejně jako posloužil Velký sv. Bernard proti Melasovi útočícímu na linii řeky Var.[98] Ve válce má ostatně vždycky největší vyhlídky na vítězství ten, kdo nejdéle a nejúspěšněji ovládá pole. Jestliže Německo udrží pevně v rukou Tyroly, může si klidně dovolit nechat Italy, ať si v nížině dělají co chtějí. Dokud je jeho armáda schopna ovládat pole, není pro ně důležité, zda mu benátská provincie politicky patří nebo ne. Z vojenského hlediska je *ovládána* rakouskou alpskou hranicí, a to by mělo stačit.

To je ovšem otázka, která se týká výhradně jen Itálie a Německa. Jakmile se do ní vmísí Francie, situace se změní; a jestliže se Francie do ní vloží celou svou vahou, bude muset samozřejmě každá bojující strana zabezpečit své pozice, jak to jen bude možné. Německo si může dovolit vzdát se linie Mincia a linie Adiže; může se jich však vzdát jedině ve prospěch Itálie a žádné jiné země.

Dosud jsme posuzovali jen vyhlídky obranné války vedené Rakušany. Kdyby však došlo k válce, jejich postavení jim nevyhnutelně vnutí ofenzívní plán tažení. Ale o tom víc až příště.

Napsal B. Engels v polovině února 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune", čís. 5575 ze 4. března 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

SITUACE V BRITSKÉM TOVÁRNÍM PRŮMYSLU

Londýn 25. února 1859

Angličtí, skotští a irští tovární inspektoři uveřejnili k 31. říjnu 1858 pravidelné zprávy, které podávají ze svých jednotlivých obvodů za půlroční období, a já vám jako obvykle posílám stručný výtah z těchto velmi důležitých průmyslových bulletinů.[99] Celá zpráva je tentokrát shrnuta do několika řádek; konstatuje pouze, že s výjimkou jediného Skotska rapidně stoupl počet případů, kdy továrníci nedodržují zákonem stanovenou pracovní dobu pro mladistvé a ženy a zejména dobu určenou na jídlo. Proto považují inspektoři za svou povinnost trvat na tom, aby se tomuto porušování zákona bránilo dodatkem k zákonu.

„Nedostatky továrních zákonů," říkají, „které inspektorům a jejich pomocníkům neobyčejně ztěžují odhalování a usvědčování porušovatelů těchto zákonů a plnění jasných záměrů, jež sleduje zákonodárství v tak vysoce důležitých otázkách, jako je omezení pracovní doby a zajištění dostatečných možností k odpočinku a k občerstvení během dne, nutně vyžadují, aby se v zákonu provedly určité změny. Kdyby byl parlament tušil, že se zákon bude moci takto obcházet, jistě by byl učinil příslušná opatření, aby tomu předešel."

Prostudoval jsem si svědomitě bouřlivé debaty v parlamentě, z nichž vyšly nynější tovární zákony, a tovární inspektoři mi proto musí prominout, když nesouhlasím s jejich závěrem a nadále zastávám názor, že tovární zákony byly formulovány s jasným záměrem

poskytnout všechny možnosti porušovat je a obcházet. Zuřivý antagonismus mezi pozemkovými vlastníky a továrníky, který tyto zákony vyvolal v život, byl přece jen trochu zmírněn společnou nenávistí obou vládnoucích tříd k těm, jimž říkají „prostý lid". Zároveň rád využívám této příležitosti, abych projevil úctu oněm britským továrním inspektorům, kteří se proti všemohoucím třídním zájmům postavili na obranu utlačených mas s mravní odvahou, neochvějnou energií a rozumovou převahou, s jakou se v této době, kdy se každý klaní mamonu, setkáme velmi zřídka.

Autorem první zprávy je pan Leonard Horner, do jehož obvodu spadá průmyslové centrum Anglie, celý Lancashire, části Cheshiru a Derbyshiru, West Riding v Yorkshiru, North Riding a čtyři severní hrabství v Anglii. Poněvadž tovární zákony stále ještě narážejí u továrníků na nesmiřitelný odpor a skoro každý rok se v parlamentě vede kampaň za jejich zrušení, začíná pan Horner obhajobou zákonodárství, které osvobodilo děti a ženy z neomezené nadvlády neúprosných zákonů svobodného obchodu. Oficiální ekonomové prohlásili, že tovární zákony jsou v rozporu se všemi zdravými „zásadami" a že se jejich důsledky určitě velmi škodlivě projeví v průmyslu. V odpovědi na první námitku pan Horner poznamenává:

„Ve všech továrnách byly investovány značné částky fixního kapitálu do budov a strojů, takže čím víc hodin se bude moci na strojích pracovat, tím větší bude zisk. A je zcela samozřejmé, že kdyby se tato práce mohla vykonávat tak, aby to neubližovalo lidem, nemusely by tu zasahovat žádné zákony. Když se však zjistilo, že proto, aby se z kapitálu vytloukl větší zisk, pracovaly děti, mladiství obojího pohlaví a ženy ve dne a často i v noci tak dlouho, že to bylo naprosto neslučitelné s jejich zdravím, morálkou, výchovou dětí a normálním rodinným životem a že jim to vůbec neumožňovalo ani přiměřeně se radovat ze života, přiměly ty nejsamozřejmější požadavky *mravních* zásad zákonodárnou moc, aby s tímto obrovským zlem skoncovala."

Jinak řečeno, pan Horner vyjadřuje myšlenku, že ekonomovi a třídám, jejichž teoretickým mluvčím tento ekonom je, se může za nynějšího stavu společnosti některá zásada zdát „zdravá", a přitom může být nejen v rozporu se všemi zákony lidského svědomí, ale dokonce — jako rakovinný nádor — vysávat mízu celého pokolení. Pokud jde o tvrzení, že prý tyto zákony brzdí rozvoj průmyslu,

staví pan Horner proti frázím fakta. Podle zprávy, kterou si vyžádala Dolní sněmovna 19. března 1835, byl počet továren a osob zaměstnaných v těchto továrnách v jeho nynějším obvodu tento:

	Počet továren	Počet zaměstnanců
Na výrobu bavlněných tkanin	775	132 898
Na výrobu vlněných tkanin a látek z česané příze	220	8 738
Na výrobu lněných tkanin	60	5 546
Na výrobu hedvábí	23	5 445
Celkem	1078	152 627

Ve zprávě, která byla předložena Dolní sněmovně v únoru 1857, jsou takováto čísla:

	Počet továren	Počet zaměstnanců
Na výrobu bavlněných tkanin	1535	271 423
Na výrobu vlněných tkanin a látek z česané příze	181	18 909
Na výrobu lněných tkanin	49	6 738
Na výrobu hedvábí	46	10 583
Celkem	1811	307 653

Z údajů v těchto tabulkách vysvítá, že za 22 let se počet továren na výrobu bavlněných tkanin téměř zdvojnásobil, přičemž počet osob zaměstnaných v těchto továrnách se víc než zdvojnásobil. V průmyslu vyrábějícím vlněné tkaniny a látky z česané příze se počet továren značně zmenšil, kdežto počet jejich zaměstnanců vyrostl víc než na dvojnásobek. To svědčí o koncentraci kapitálu a o tom, že menší továrny byly do značné míry vytlačeny většími. Týž proces, i když v menší míře, můžeme pozorovat také ve lnářském průmyslu. Pokud jde o továrny na výrobu hedvábí, jejich počet se zdvojnásobil a počet osob, které jsou v nich zaměstnány, se téměř zdvojnásobil.

„Rostoucí počet továren není však ve skutečnosti jediným měřítkem pokroku v průmyslu," konstatuje pan Horner, „neboť na všech druzích strojů se uskutečnila značná zlepšení, a tak se nesmírně zvýšila jejich výrobní kapacita."

Přitom je důležité, že podnět k těmto zlepšením, zejména pokud jde o větší rychlost strojů za určitý časový úsek, dalo nesporně to, že byla zákonem omezena pracovní doba.

„Tato zlepšení," říká pan Horner, „i okolnost, že dělníkům se tak umožnilo pracovat usilovněji, vedla k tomu, jak jsem znovu a znovu ujišťován, že se za kratší dobu vykoná tolik práce, kolik se jí dříve dělávalo za delší pracovní dobu."

Po nedávném zlepšení obchodní situace se právě v obvodu pana Hornera stále častěji záměrně a vědomě porušují ustanovení omezující pracovní dobu i ustanovení o věku dělníků a o školní docházce dětí od osmi do třinácti let, které mají podle zákona pracovat jen polovinu pracovní doby. Cituje ze zprávy:

„Pokušení dosáhnout většího zisku podléhají ti továrníci, pro jejichž morální kodex není porušování parlamentního ustanovení prohřeškem a kteří si vypočítali, že výše jakékoli pokuty, kterou zaplatí v případě, že budou přistiženi, bude jen nepatrnou částečkou zisku, kterého dosáhnou, když nebudou dodržovat zákonné předpisy."

Abychom pochopili tuto obvyklou stížnost, s níž se znovu a znovu setkáváme v každé zprávě, musíme za prvé vzít v úvahu, že ve většině případů plní funkci soudců továrníci nebo jejich příbuzní, za druhé, že pokuty, které ukládá zákon, jsou velmi nízké, a konečně, že mladiství a ženy se považují za pracující jen tehdy, „*nebude-li dokázán opak*". A tu pan Horner konstatuje:

„Pro nesvědomitého továrníka není nic snazšího než *opak* dokázat. Stačí, když zastaví parní stroj, jakmile se objeví inspektor, a všechna práce se přeruší, kdežto inspektor musí v každé zprávě dokázat, že osoba, o níž se ve stížnosti mluví, byla skutečně zastižena při práci. Jakmile začne nezákonná práce, a to se děje šestkrát denně v různou dobu, neboť celková denní pracovní doba se skládá z malých částí, postaví se hlídka a ta dá znamení, když se blíží inspektor; jakmile se inspektor objeví, je dán okamžitě signál, aby se zastavily stroje a dělníci odešli z továrny."

Usvědčující materiál mohou získat skutečně jen ti pomocníci inspektora, kteří překonají odpor přirozený u všech slušných lidí a sáhnou k podobným metodám, jakých užívají policejní detektivové. Protože inspektor i jeho pomocníci jsou ve svých obvodech

brzy dobře známi, nejsou s to odhalit ty nejobratnější porušovatele zákona a zbývá jim jediná možnost — obrátit se na kolegy ze sousedních obvodů, kteří mohou nepozorovaně projít kolem špehů, jež továrníci rozestavili na různých železničních stanicích, neboť jsou mylně považováni za cizí obchodníky, kteří přišli nakupovat.

Bulletin, který dále uvádíme a který udává, kolik raněných a zabitých si vyžádalo v obvodu pana Hornera půlroční polní tažení v průmyslu, rozhodně velmi zaujme ty, kdo se zabývají vojenskou vědou, neboť z něho uvidí, že pravidelná daň, kterou lidé odvádějí modernímu průmyslu v podobě svých údů, tj. rukou, paží, kostí, nohou, hlav a obličejů, přesahuje ztráty v mnoha bitvách, považovaných za nejkrvavější.

Úrazy způsobené stroji

Druh úrazu	Dospělí		Mladiství		Děti		Celkem	
	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž
Smrtelné úrazy	4	—	3	1	2	—	9	1
Amputace pravé ruky nebo paže	2	—	1	—	—	—	3	—
Amputace levé ruky nebo paže	2	—	1	1	1	—	4	1
Amputace části pravé ruky	8	19	14	14	6	4	28	37
Amputace části levé ruky	14	14	8	12	5	3	27	29
Zlomeniny kostí na končetinách a trupu	18	4	10	4	3	3	31	11
Zlomeniny rukou nebo nohou	26	27	23	19	8	9	57	55
Úrazy hlavy a obličeje	11	16	12	13	7	1	30	30
Odřeniny, pohmožděniny a jiná zranění než výše uvedená ..	146	97	122	138	33	35	301	270
Celkem	231	177	194	202	65	55	490	434

Úrazy způsobené jinak než stroji

Druh úrazu	Dospělí M	Dospělí Ž	Mladiství M	Mladiství Ž	Děti M	Děti Ž	Celkem M	Celkem Ž
Smrtelné úrazy	3	1	—	—	—	—	3	1
Úrazy hlavy a obličeje	2	—	1	—	—	—	3	—
Odřeniny, pohmožděniny a jiná zranění než výše uvedená ..	3	2	4	2	—	1	7	5
Celkem.....	8	3	5	2	—	1	13	6

Druhá zpráva, kterou sestavil sir John Kincaid, zahrnuje údaje z celého Skotska, kde, jak uvádí, se i nadále přísně dodržují zákony upravující zaměstnávání žen, mladistvých a dětí v továrnách. To se však nedá říci o dodržování předpisů o školní docházce dětí, neboť skotští továrníci zřejmě s oblibou praktikují to, že získávají pro své nezletilé dělníky školní vysvědčení ze zařízení zavedených speciálně k tomuto účelu, kam však děti vůbec nedocházejí, a pokud ano, nemohou v nich stejně žádné vzdělání získat. Postačí, uvedeme-li dva případy. V roce 1858 navštívil sir John Kincaid v doprovodu pana Campbella, pomocníka inspektora, dvě školy, z nichž obvykle dostávají vysvědčení děti pracující v některé z glasgowských kartounek. Cituji ze zprávy:

„První školu vedla paní Anna Killinová ve Smith's Court v Bridgetonu; když jsme vstoupili do školní světnice, žádné děti tam nebyly, když jsme paní Killinovou požádali, aby nám hláskovala své jméno, udělala chybu, protože začala písmenem C, ale ihned se opravila a řekla, že její příjmení začíná písmenem K. Prohlížel jsem její podpisy v knize školních vysvědčení a všiml jsem si, že se podpisuje pokaždé jinak, a přitom její rukopis nenechával na pochybách o tom, že naprosto není schopna učit. Sama také přiznala, že není s to vést záznamy v třídní knize. Druhá škola, kterou jsme navštívili, byla v Landressey Street v Caltonu a vedl ji William Logue, a zde jsem rovněž pokládal za svou povinnost prohlásit jeho vysvědčení za neplatná. Školní místnost byla asi 15 stop dlouhá a 10 stop široká a napočítali jsme v ní 75 dětí, které z plna hrdla

vykřikovaly cosi nesrozumitelného. Požádal jsem učitele, aby mi ukázal, kde sedí některé děti, a podle toho, jak se po nich rozhlížel, jsem poznal, že ani neví, zdali tyto děti jsou přítomné, nebo nejsou."

Skutečně, doložky o školní docházce obsažené v továrních zákonech sice vyžadují, aby děti měly vysvědčení o tom, že navštěvovaly školu, ale nevyžadují, aby se také něčemu naučily.

Ve Skotsku způsobily stroje 237 úrazů, z toho 58 jich utrpěli muži a 179 ženy; úrazů nezaviněných stroji bylo pouze 10. Stoupá počet úrazů, při nichž byla nutná amputace, a také lehčích úrazů; rozdíl však lze vysvětlit tím, že v druhé polovině roku 1858 bylo zaměstnáno víc dělníků. Smrtelný úraz byl zaznamenán jen jeden. Podle zpráv podaných pomocníky inspektorů ze západních oblastí Skotska nezačaly ještě znovu pracovat některé bavlnářské továrny, které byly zavřeny v roce 1857, a výroba módního potištěného kartounu vázla celý rok. Z nejnovějších zpráv, které dostal sir John Kincaid z východních oblastí, se dovídáme, že v Dundee a v Arbroathu několik továren zastavilo práci, protože jejich majitelé nedávno udělali úpadek nebo z jiných důvodů, a že v některých jiných továrnách, které navenek pracují plnou pracovní dobu, mnoho strojů stojí; tuto situaci je prý třeba do značné míry připsat na vrub tomu, že došlo k nadvýrobě a že se z pobaltských zemí dováží méně lnu než obvykle, a v důsledku toho se zvýšily ceny surovin. Počet osob obvykle zaměstnaných v továrnách se snížil a majitelé přádelen lnu fakticky usilovali o to, aby továrny po dobu deprese pracovaly jen 42 hodin týdně. Naproti tomu ve vlnařských oblastech, zejména ve výrobě tvídu, což je výrobní odvětví, jež se den ode dne rozšiřuje, došlo k silnému oživení v Hawicku, Galashielsu, Selkirku aj.; všechna průmyslová odvětví pracovala na plné obrátky vyjma ruční tkalcovství, které s růstem počtu mechanických stavů upadá a brzy zmizí úplně.

Sir John Kincaid uveřejňuje tabulku, z níž je zřejmé, k jakým změnám došlo v hlavních odvětvích skotského továrního průmyslu za 20 let, tj. v letech 1835 až 1857:

Rok	Továrny na výrobu	Počet dělníků M	Ž	Celkem
	bavlněných tkanin všech druhů			
1835	159	10 529	22 051	32 580
1857	152	7 609	27 089	34 698
	vlněných tkanin			
1835	90	1 712	1 793	3 505
1857	196	4 942	4 338	9 280
	lněných tkanin			
1835	170	3 392	10 017	13 409
1857	168	8 331	23 391	31 722

Dvě další zprávy odkládám do příštího článku, zejména proto, že zpráva pana Roberta Bakera obsahuje materiál, který bude zajímat průmyslníky ve všech zemích.

Napsal K. Marx 25. února 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune", čís. 5584 z 15. března 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

VYHLÍDKY NA ÚSPĚCH V NASTÁVAJÍCÍ VÁLCE

I ti nejzanícenější stoupenci míru v Evropě se už začínají vzdávat poslední chabé naděje, že mír bude zachován, a místo aby se zabývali možností mírového urovnání, diskutují teď o tom, jaké naděje na úspěch mají budoucí válčící strany. Proto si dovolíme pokračovat ve svých úvahách o vojenském významu Pádské nížiny a o vyhlídkách, jež skýtá manévrům francouzsko-sardinské a rakouské armády, které budou stát proti sobě.

Popsali jsme už silné postavení Rakušanů na Minciu a Adiži.* Nyní se podíváme na druhou stranu. Řeka Pád, tekoucí zhruba od západu k východu, tvoří na jednom místě velký ohyb, teče asi 16 mil od severozápadu k jihovýchodu a pak se opět stáčí na východ. Tento ohyb je na území Sardinie, asi 25 mil od rakouských hranic. Na jeho severním konci se vlévá do Pádu Sesia, tekoucí z Alp k jihu, a na jižním konci Tanaro, tekoucí z Apenin k severu. Nedaleko jejich ústí do hlavního toku se do obou těchto řek vlévají četné menší řeky, takže na mapě vypadá krajina na západ od nich jako mohutný systém vodních toků, které všechny vytékají z amfiteátru hor obklopujících ze tří stran Piemont a směřují k jednomu společnému středu jako paprsky vedené z obvodu kruhu do jeho středu.

* Viz tento svazek, str. 224—230. *(Pozn. red.)*

To je pro Piemont silné obranné postavení, což dobře věděl už Napoleon; přesto však on i sardinská vláda, která vystřídala panství Francouzů, toto postavení zanedbávali a s organizací jeho obrany se začalo teprve po pohromách z roku 1849. Ale i pak se obranná zařízení budovala tak pomalu a skoupě, že nejsou úplná ještě ani dnes a opevnění, která měla mít zděné eskarpní stěny a kontreskarpy, se teď budují jako prostá polní opevnění, jen aby byla na jaře připravena pro obranu.

Na Pádu, asi čtyři míle nad ústím Sesie, leží Casale, které se opevňovalo a stále ještě opevňuje, neboť se z něho má stát opěrný bod severního čili levého křídla tohoto postavení. Na soutoku Tanara a Bormidy, osm mil nad ústím Tanara do Pádu, leží Alessandria, nejmohutnější piemontská pevnost, která se nyní stává centrem velkého opevněného tábora kryjícího jižní čili pravé křídlo tohoto postavení. Tato dvě města jsou od sebe vzdálena šestnáct mil a Pád teče ve vzdálenosti asi pět až šest mil před silnicí, která je spojuje. Levé křídlo armády tábořící v tomto postavení kryje za prvé Sesia a za druhé Casale a Pád; pravé křídlo kryje Alessandria a řeky Orba, Bormida, Belbo a Tanaro, které se všechny slévají těsně u Alessandrie. Čelo je kryto ohybem Pádu.

Jestliže Sardinie soustředí na tomto postavení svou osmdesátitisícovou až devadesátitisícovou armádu, bude mít k dispozici pro aktivní operace asi 50 000 mužů připravených vpadnout do boku každé armádě, která by se pokusila obejít toto postavení přes Novi a Acqui na jihu nebo přes Vercelli na severu. Dá se tedy předpokládat, že tímto postavením je dobře kryt i Turín, tím spíš, že toto hlavní město má citadelu, která může být dobyta jen po pravidelném obléhání, a žádná armáda, která by takové postavení obcházela, by se nemohla pustit do obléhání, dokud by nevypudila piemontskou armádu z jejího opevněného tábora. Postavení u Casale a Alessandrie má však jednu slabinu: není hluboké a nemá vůbec krytý týl. Rakušané mají mezi Minciem a Adiží čtyřúhelník krytý čtyřmi pevnostmi, v každém rohu jednu; Piemonťané mají na Pádu a Bormidě linii se dvěma pevnostmi, na každém boku jednu, a s dobře chráněným čelem, ale jejich týl je úplně otevřený. Obejít Alessandrii z jihu by bylo riskantní a takřka bezúčelné, ale Casale se dá

obejít ze severu, když ne přes Vercelli, tedy alespoň přes Šesto Calende, Novaru, Biellu, Santhii a Crescentino; a jestliže armáda mající početní převahu překročí Pád nad Casale a zaútočí do týlu Piemonťanů, budou rázem nuceni vzdát se výhod silně opevněného postavení a bojovat v otevřeném poli. To by bylo druhé Marengo, jenže na protějším břehu Bormidy.

Když jsme tedy popsali dvě operační základny v Pádské nížině, rakouskou základnu v jednom z předchozích článků a francouzsko-piemontskou v těchto poznámkách, uvažme, jak se dá těchto základen využít. Podíváme-li se na mapu, uvidíme, že celá severovýchodní část alpského řetězu od Ženevy až asi jednu míli před Stelvský průsmyk, která patří Švýcarsku, je zatím neutrální, dokud některá z bojujících stran neuzná za vhodné neutralitu Švýcarska porušit. Protože Švýcaři nyní shromažďují dost silnou armádu k obranným účelům, je málo pravděpodobné, že by k tomu došlo hned na začátku války. Proto budeme Švýcarsko pro tuto chvíli považovat za skutečně neutrální a nepřístupné pro obě strany. V takovém případě se mohou Francouzi do Piemontu dostat jen čtyřmi cestami. Lyonská armáda bude muset projít Savojskem a přes Mont Cenis. Menší sbory mohou projít přes Briançon a Montgenèvre; obě skupiny vyjdou z hor a spojí se u Turína. Armáda soustředěná v Provenci bude moci zčásti pochodovat z Toulonu přes Nizzu a Col di Tenda a zčásti se bude moci v Toulonu nalodit a přepravit se daleko rychleji parníky do Janova. Obě tyto části se soustředí v Alessandrii. Do týchž bodů soustředění vede ještě několik dalších cest, ale ty se buď nehodí pro průchod velkých útvarů, nebo jsou proti těm, o nichž jsme mluvili, druhořadé.

Pro francouzskou italskou armádu — teď už si můžeme dovolit ji tak nazývat — už byly vydány dispozice ve shodě s touto situací. Dva hlavní body soustředění jsou Lyon a Toulon; mezi nimi, v údolí Rhôny, má být menší sbor připraven postupovat přes Briançon. Má-li se silná francouzská armáda rychle soustředit v údolí Pádu, za Alessandrií a Casale, je skutečně nutné využít všech cest, o nichž tu byla řeč, přičemž nejsilnější sbory půjdou přes Lyon a Mont Cenis, nejslabší přes Briançon a Montgenèvre a co největší část armády z Provence bude dopravena do Janova po

moři, neboť zatímco sbor pochodující od Varu přes Col di Tenda bude potřebovat víc než deset dní, aby se dostal k Alessandrii, může po moři urazit vzdálenost z Toulonu do Janova za 24 hodin a odtamtud se dostat do Alessandrie třemi usilovnými nebo čtyřmi normálními denními pochody.

Ale jaký postup může zvolit rakouská italská armáda za předpokladu — který je nasnadě — že Rakousko vypoví válku, jakmile jediný francouzský prapor vstoupí do Piemontu? Může zůstat v Lombardii a bez jediného výstřelu čekat, až se soustředí 200 000 Francouzů a 50 000 Piemonťanů, a pak před nimi ustoupit na svou operační základnu na Minciu a vzdát se celé Lombardie. Takové jednání by demoralizovalo rakouskou armádu a povzbudilo by její protivníky takovým nečekaně lacino nabytým úspěchem. Nebo může čekat, až Francouzi a Piemonťané zaútočí na otevřené lombardské rovině; v takovém případě by byla poražena přesilou, neboť by mohla postavit jen 120 000 mužů proti dvojnásob silnému nepříteli a kromě toho by měla svázané ruce italským povstáním, které by vypuklo po celé zemi. Mohla by sice dosáhnout svých pevností, ale využití této skvělé operační základny by pak bylo omezeno jen na neplodnou obranu, protože útočná síla polní armády by už byla ztracena. Veliký záměr, s nímž byl vybudován tento systém pevností, které mají sloužit slabší armádě jako základna pro úspěšný a krytý útok na silnější armádu, by ztratil všechnu cenu, dokud by nepřibyly posily z rakouského vnitrozemí; a za tu dobu by mohla padnout Peschiera, mohlo by padnout Legnago a zcela určitě by byly ztraceny komunikace přes benátské území. Obojí uvedené počínání by bylo nevýhodné a vskutku nepřípustné, ledaže by bylo diktováno krajní nutností. Rakušanům však zbývá ještě jedna možnost.

Rakušané mohou postavit do pole přinejmenším 120 000 mužů. Jestliže si zvolí vhodnou chvíli, budou mít proti sobě jen 90 000 Piemonťanů, z nichž pouze 50 000 bude moci vytáhnout do pole. Francouzi dorazí čtyřmi cestami, které všechny směřují k Alessandrii. Součet úhlů, které tyto čtyři cesty svírají, tj. úhel mezi linií Mont Cenis—Alessandria a Janov—Alessandria, činí asi 140°; a tak jakákoli spolupráce různých francouzských sborů nepřichází

vůbec v úvahu, dokud se tyto sbory nesoustředí. Jestliže tedy Rakušané zvolí vhodný okamžik — a v letech 1848 a 1849 jsme viděli, že to dovedou — a vyrazí proti operační základně Piemonťanů, ať už na ni zaútočí čelně, nebo ji obejdou ze severu, troufáme si při vší úctě k chrabrosti piemontské armády tvrdit, že Sardiňané budou mít proti přesile Rakušanů nepatrné vyhlídky. Jakmile by byli Piemonťané vytlačeni z pole a museli by se omezit jen na pasívní obranu svých pevností, mohli by Rakušané napadnout přesilou každý jednotlivý francouzský sbor, když by sestupoval z Alp nebo Apenin; a i kdyby byli donuceni ustoupit, měli by ústup zajištěn, dokud by neutralita Švýcarska kryla jejich severní bok, a jejich armáda, až by dorazila do Mantovy, by stále ještě byla schopna aktivní ofenzívní obrany své operační základny.

Rakušané by měli i jinou možnost: zaujmout postavení u Tortony a čekat, až tam dorazí francouzská kolona, která na pochodu z Janova do Alessandrie bude muset Rakušanům vystavit svůj bok. To by však byl dost chabý způsob útoku, protože Francouzi by mohli klidně zůstat v Janově, dokud by se ostatní kolony nesoustředily v Alessandrii, a v takovém případě by se Rakušanům nejen jejich tah nezdařil, ale mohli by nadto ještě být odříznuti od Mincia a Adiže.

Dejme tomu, že by Rakušané byli poraženi a museli by se stáhnout na svou operační základnu; jakmile Francouzi postoupí za Milán, hrozí jim obejití. Stelvská silnice vede z Tyrol údolím Addy přímo do Milána; tonalská silnice vede údolím Oglia a giudicarská silnice údolím Chiese, přičemž obě vedou přímo do srdce Lombardie a do týlu každé armády, která by napadla Mincio od západu. Přes Tyroly obchvacuje Rakousko celou Lombardii a Benátsko, a budou-li provedeny nezbytné přípravy, může kdykoli svému protivníkovi připravit v lombardské nížině nové Marengo. Dokud zůstane Švýcarsko neutrální, nebude možné proti Rakousku útočícímu na Piemont žádné takové válečné lsti použít.

A tak za dané situace v Itálii je pro Rakousko nejvýhodnější ofenzíva. Pochodovat přímo na střed armády, která se teprve soustřeďuje, je nejskvělejší z těch velkolepých manévrů moderního válečného umění, jichž dovedl tak znamenitě používat Napoleon.

A právě proti Rakušanům používal tohoto manévru s největším úspěchem; důkazem toho jsou bitvy u Montenotte, Millesima, Mondovi a Dega a svědčí o tom i bitvy u Abensbergu a Eggmühlu.[100] Jak se tomuto manévru od Napoleona naučili, dokázali Rakušané skvěle v bitvách u Sommacampagne[101] a Custozzy a zejména u Novary. Proto by týž manévr zřejmě nejlépe odpovídal rakouskému způsobu vedení války i nyní; a i když takováto operace vyžaduje velkou bdělost a musí být přesně načasována, nechali by si Rakušané ujít skvělou příležitost k dosažení úspěchu, kdyby se omezili jen na obranu svého území.

Napsal B. Engels koncem února 1859
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune",
čís. 5586 ze 17. března 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

NOVÝ NÁVRH ZÁKONA O PARLAMENTNÍ REFORMĚ V ANGLII[102]

Londýn 1. března 1859

Na večerním zasedání 28. února zasvětil pan Disraeli Dolní sněmovnu do tajů vládního návrhu zákona o parlamentní reformě. Stručně můžeme tento návrh charakterizovat jako návrh pana Locka Kinga, protože se v něm počítá se snížením volebního censu pro voliče ve venkovských volebních obvodech z 50 liber šterlinků na 10 liber šterlinků,[103] což bude do jisté míry kompenzováno tím, že se freeholderům s výnosem 40 šilinků[104], kteří bydlí ve městech, odnímá právo volit ve venkovských volebních obvodech; návrh je přikrášlen složitou směsicí spletitých volebních výsad, jež by všechny dohromady na jedné straně nebyly k ničemu a na druhé straně by jen upevnily nynější třídní monopol. Tak významným otázkám, jako je připuštění většiny lidu k volbám, vyrovnání volebních obvodů nebo zajištění tajného hlasování, se v něm vůbec nevěnuje pozornost. Že moje charakteristika návrhu je přesná, to je možné doložit stručným výčtem jeho nejdůležitějších článků: Volební právo nájemců má být stanoveno jednotně pro venkovské i městské volební obvody, čili jinými slovy, má být zrušena Chandosova doložka k zákonu o parlamentní reformě z roku 1832[105], kterou se majetkový census pro nájemce ve venkovských volebních obvo-

dech stanovil na 50 liber šterlinků. Volební právo nájemců se rozšiřuje na všechny druhy nemovitého majetku bez ohledu na to, zda k nemovitostem patří nějaká budova nebo ne. Kdyby byl ve venkovských volebních obvodech zaveden majetkový census 10 liber šterlinků, zvýšil by se na venkově počet voličů, jak vypočítal pan Newmarch, o 103 000, kdežto pan Disraeli odhaduje, že by přírůstek voličů ve venkovských volebních obvodech dosáhl 200 000 hlasů. Na druhé straně by u svobodného pozemkového majetku se čtyřicetišilinkovým výnosem zůstalo všechno při starém, ale freeholdeři se 40šilinkovými výnosy, kteří žijí ve městech a měli dosud díky svým pozemkům volební právo ve venkovských volebních obvodech, by tuto výsadu ztratili a museli by volit v těch městech, kde bydlí. Tak by bylo na 100 000 hlasů převedeno z venkovských volebních obvodů do městských a asi 40 000 voličů, ne-li víc, kteří nebydlí trvale na venkově, by své volební právo vůbec ztratilo. To je podstata nového návrhu. Jednou rukou volební právo v hrabstvích omezuje a druhou je rozšiřuje, a přitom se hlavně snaží, aby města úplně ztratila svůj vliv na volby na venkově, který od parlamentní reformy z roku 1832 získávala koupí svobodných pozemků se 40šilinkovým výnosem. Pan Disraeli ve své dlouhé řeči, kterou pronesl, když předkládal sněmovně návrh zákona, se ze všech sil pokoušel dokázat, že za posledních 15 let vytvořila města už tolik svobodných pozemků se čtyřicetišilinkovými výnosy,

„že počet těch, kdo by měli volit ve venkovských volebních obvodech, ale nebydlí tam, je nyní vyšší než počet voličů hlasujících podle doložky o volebním právu nájemců", takže v den voleb „by se voliči některých velkých měst hrnuli v zástupech na železnice a zaplavili by venkov, takže členové některého městského klubu by ve venkovském volebním obvodu odevzdali víc hlasů než voliči, kteří tam žijí".

Na řeč tohoto obhájce zájmů venkova odpověděl pan Bright těmito vítězoslavnými slovy:

„Vaším cílem je ještě víc uzavřít venkovské volební obvody. Patrně nemáte z ničeho takový strach jako z dobrých voličů, hlavně ve venkovských volebních obvodech. Je velmi pozoruhodné, že ve značné části Anglie se počet voličů ve venkovských volebních obvodech po dlouhou dobu nezvyšoval, ale v mnohých

z nich poklesl. Pan Newmarch uvedl, že existuje 11 venkovských volebních obvodů, v nichž za 15 let, od roku 1837 do roku 1852, klesl počet voličů přinejmenším o 2000; přitom celkový počet voličů ve venkovských volebních obvodech Anglie a Walesu stoupl za těchto 15 let jen o 36 000, a z toho víc než 17 000 připadá na Lancashire, Cheshire a West Riding v Yorkshiru. V ostatních částech Anglie je tak obtížné koupit svobodný pozemek a statky se tak zvětšily, že celkový počet voličů zůstal skoro ve všech venkovských volebních obvodech stejný nebo absolutně poklesl."

Přejdeme-li nyní od venkovských volebních obvodů k městským, narazíme na nové spletité volební výsady, které byly zčásti obsaženy už v neúspěšných návrzích lorda Johna Russella z let 1852 a 1854[106] a zčásti vděčí za své zrození géniu lorda Ellenborougha, který byl také otcem zmateného a neblaze proslulého návrhu zákona o správě Indie[107]. Je to především takzvaný census vzdělání, který, jak ironicky poznamenal pan Disraeli, nezávisí sice na znalostech z některého vědního oboru, ale je výrazem toho, že na vzdělání příslušných tříd „byly vynaloženy značné finanční prostředky", a proto může být zahrnut do širší kategorie majetkového censu. Volební právo se tedy poskytuje osobám s vysokoškolským vzděláním, duchovenstvu anglikánské církve i duchovním všech ostatních vyznání, advokátům, obhájcům a notářům, právním zástupcům a soudním proktorům, lékařům, diplomovaným učitelům, zkrátka představitelům různých svobodných povolání, neboli, jak jim říkali Francouzi za pana Guizota, „kapacitám". Protože většina těchto „kapacit" už má volební právo jako leaseholdeři[108] s příjmem 10 liber šterlinků, nezvýší se tím asi počet voličů nijak podstatně, ale může to přispět ke zvýšení vlivu duchovenstva. Další nové volební výsady se poskytují: 1. nájemcům nebo majitelům každého domu, ať už zařízeného nebo nezařízeného, z něhož se platí nájemné 8 šilinků týdně nebo 20 liber šterlinků ročně; 2. osobám, které mají roční příjem 20 liber šterlinků z movitého majetku, ať už ve formě státních papírů nebo renty, ve formě akcií Východoindické společnosti nebo bankovních akcií, či které pobírají penzi nebo výslužné 20 liber šterlinků ročně za dlouholetou službu v kterémkoli odvětví armády, námořnictva nebo civilní správy a nejsou už v aktivní službě; 3. vkladatelům, kteří mají ve spořitelně vklady ve výši 60 liber šterlinků.

Na první pohled je jasné, že všechny tyto nové volební výsady, jimiž se k volbám dostávají některé nové skupiny buržoazie, jsou očividně vymyšleny proto, aby se z voleb vyloučila dělnická třída a byla i nadále udržována ve svém dosavadním postavení politického „párie", jak pan Disraeli neprozřetelně nazval ty, kdo nemají volební právo. Za nový rys opozice, která vystoupila v Dolní sněmovně, je možné považovat to, že všichni odpůrci vlády, počínaje panem Johnem Brightem a konče lordem Johnem Russellem, zdůrazňovali, že právě toto místo nového návrhu zákona o reformě je nejproblematičtější. Sám pan Disraeli prohlásil:

„Když byl v roce 1831 předložen návrh zákona o volební reformě, netajil se nikdo tím, že má anglické buržoazii poskytnout možnost legální pozice v zákonodárných orgánech."

„Správně, pane," řekl lord John Russell, „když jsem se na zákon z roku 1832 přestal dívat jako na nejzazší mez, udělal jsem to z důvodu, který se mi zdál být jediným postačujícím ke zrušení tak obsáhlého a komplikovaného ustanovení, totiž proto, že je z voleb vyloučena spousta lidí, kteří patří k pracujícím třídám naší země a jsou plně způsobilí volit."

„Zákon z roku 1832," řekl pan Roebuck, „měl poskytnout moc buržoazii. Nebýt pracujících tříd, nebylo by se tehdy vůbec dosáhlo zákona o volební reformě. Dělníci si počínali tak, že na to nikdy nezapomenu, a neměla by na to zapomínat ani anglická buržoazie. A ve jménu pracujících tříd této země se nyní obracím na buržoazii."

„Velice bych podceňoval pracující třídy v naší zemi, lépe řečeno, nejenže bych je podceňoval, ale ztratil bych jakoukoli důvěru k nim, kdybych se domníval, že se smíří s takovým vyloučením z volebního práva," řekl pan Bright.

Vyloučení pracujících tříd z řad voličů spolu s odnětím volebního práva freeholderům bydlícím ve městech bude bojovou výzvou, se kterou se půjde do útoku proti nynějšímu návrhu zákona o parlamentní reformě i proti jeho autorům. Přitom neshody ve vládním táboře, které se projevily už v tom, že z kabinetu odešli pánové Walpole a Henley, a které vznikly proto, že byla zrušena Chandosova doložka, nijak neposílí jejich obranné prostředky.

Pokud jde o ostatní doložky návrhu zákona, nemají žádný zvláštní význam. Ani jednomu městu, které má právo vyslat do parlamentu poslance, se toto právo neodnímá, ale má se zřídit 15 nových poslaneckých křesel, z nichž West Riding v Yorkshiru

dostane 4, jižní Lancashire 2 a Middlesex také 2; 7 nových poslanců budou moci vyslat nedávno vyrostlá města, hlavně Hartlepool, Birkenhead, West Bromwich a Wednesbury společně, Burnley, Stalybridge, Croydon a Gravesend. Aby se pro tyto nové členy parlamentu vyšetřilo místo, musí se u 15 měst, která mají méně než 6000 obyvatel, snížit zastoupení v parlamentě ze dvou poslanců na jednoho. V tomto poměru tedy budou volební obvody „vyrovnány".

Volební místnosti mají být zřízeny v každé farnosti nebo skupině farností, kde je alespoň 200 voličů; další volební místnosti mají být zřízeny na účet venkovských volebních obvodů. Jako určitý ústupek stoupencům tajného hlasování se navrhuje, aby voliči, kteří nechtějí odevzdat svůj hlas na volebních shromážděních, mohli použít hlasovacích lístků, jež jsou voličům rozesílány. Volič vrátí lístek volebnímu komisaři doporučeným dopisem podepsaným v přítomnosti dvou svědků, z nichž jeden musí být majitel domu; dopis smí otevřít zvláštní zmocněnec v den voleb. Nakonec se navrhují některá zlepšení v registraci voličů ve venkovských volebních obvodech. Ani jedny londýnské noviny kromě „Times" a vládního orgánu[109] nedávají tomuto návrhu zákona žádnou naději na úspěch.[110]

Napsal K. Marx 1. března 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune", čís. 5586 ze 17. března 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

SITUACE V BRITSKÉM TOVÁRNÍM PRŮMYSLU

Londýn 4. března 1859

Dnes bych vás chtěl informovat o dvou továrních zprávách, o nichž jsem se zmínil už v jednom z předchozích článků.* První zprávu sestavil pan A. Redgrave, jehož obvod zahrnuje továrny v Middlesexu (Londýn s okolím), Surrey, Essexu, v části Cheshiru, Derbyshiru a Lancashiru a v East Ridingu (Yorkshire). V tomto obvodě zavinily stroje během půl roku — do 31. října 1858 — 331 úrazů, z nichž 12 bylo smrtelných. Pan Redgrave se ve své zprávě zabývá téměř výhradně jedním problémem, a to ustanovením o školní docházce dětí pracujících v továrnách a v kartounkách. Než majitel továrny nebo kartounky přijme do svého závodu nastálo dítě nebo mladistvého dělníka, je jeho povinností, aby žádal osvědčení od úředního lékaře, který podle zákona ze 7. roku panování královny Viktorie, kapitola 15, příloha A[111] má vydání takového osvědčení odmítnout, jestliže příslušná osoba

„neodpovídá silou a vzezřením alespoň osmiletému normálnímu dítěti a u mladistvých alespoň dítěti třináctiletému, nebo jestliže v důsledku nemoci nebo fyzické slabosti není schopna pracovat v továrně denně tak dlouho, jak to povoluje zákon".

* Viz tento svazek, str. 238. *(Pozn. red.)*

Dětem od 8 do 13 let nedovoluje zákon pracovat plnou pracovní dobu a mají část svého času věnovat návštěvě školy; lékař jim tedy smí vydat osvědčení jen na poloviční pracovní dobu. Ze zprávy pana Redgrava vysvítá jednak to, že mohou-li rodiče dostat pro své děti mzdu za plnou pracovní dobu, snaží se všemožně vyhnout se tomu, aby děti chodily do školy a dostávaly mzdu jen poloviční, a jednak to, že továrník se u mladistvých dělníků zajímá jen o to, zda jsou dost silní, aby mohli vykonávat určitou práci. A tak zatímco rodiče se snaží získat mzdu za celou pracovní dobu, snaží se továrník získat dělníky, kteří by celou pracovní dobu odpracovali. Inzerát, který otiskujeme a který byl uveřejněn v místních novinách jednoho významného průmyslového města v obvodu pana Redgrava, nápadně připomíná obchodování s otroky; je důkazem toho, jak továrníci dodržují zákonná ustanovení. Stojí v něm doslova:

„*Přijme se* 12—20 *chlapců, podle vzhledu* alespoň třináctiletých... Mzda 4 šilinky týdně."

Zákon vlastně nenutí zaměstnavatele, aby si opatřil osvědčení o věku dítěte z nějakého spolehlivého pramene; stačí mu *posudek*, na kolik let dítě vypadá. Proti systému poloviční pracovní doby, který se opírá o zásadu, že dětem nemá být dovoleno pracovat v továrně, pokud při zaměstnání nenavštěvují denně na chvíli školu, se továrníci stavějí ze dvou důvodů. Odmítají nést odpovědnost za to, zda děti, které u nich pracují polovinu pracovní doby (děti do 13 let), navštěvují školu, a považují za levnější a pohodlnější zaměstnávat jednu směnu dětí místo dvou, v nichž by se děti střídaly po 6 hodinách. Proto prvním důsledkem zavedení poloviční pracovní doby bylo, že počet dětí mladších 13 let, které pracovaly v továrnách, formálně poklesl skoro na polovinu. V roce 1835 jich bylo 56 455 a v roce 1838 už jen 29 283. Tento pokles byl však do značné míry pouze formální, neboť blahovolní úřední lékaři způsobili najednou ve věku mladistvých dělníků ve Spojeném království úplný převrat. Proto podle toho, jak přísný byl dohled továrních inspektorů a jejich pomocníků nad úředními lékaři a jak snadné bylo ověřovat skutečný věk dětí u matričních úředníků, začaly se po roce 1838

projevovat opačné tendence. Počet dětí do 13 let, které pracovaly v továrnách, poklesl v roce 1838 na 29 283, v roce 1850 opět stoupl na 35 122 a v roce 1856 na 46 071; a to ještě v poslední oficiální zprávě zdaleka není zachycen skutečný rozsah, v jakém se práce dětí používá. Jednak mnozí úřední lékaři stále ještě vědí, jak na to, aby unikli bdělosti inspektorů, a jednak po změně zákona o továrnách na zpracování hedvábí[112] přestalo mnoho tisíc dětí chodit do školy a dodržovat poloviční pracovní dobu už v jedenácti letech —

„oběť, která," jak říká jeden tovární inspektor, „snad posloužila majitelům továren, ale rozhodně ublížila sociálním zájmům v oblastech hedvábnického průmyslu".

Ačkoli tedy můžeme z této zprávy vyvodit, že počet dětí od 8 do 13 let zaměstnaných nyní v továrnách a v kartounkách ve Spojeném království je vyšší než počet dětí tohoto věku, které tam byly zaměstnány v roce 1835, systém poloviční pracovní doby dal nesporně značný podnět k vynálezům, jež měly práci dětí nahradit. Pan Redgrave konstatuje:

„Jedna část továrníků — majitelé přádelen vlny — zaměstnává nyní děti do 13 let (tzn. na polovinu pracovní doby) skutečně zřídkakdy. Zavedli různé zdokonalené i nové stroje, a tím úplně odpadla nutnost zaměstnávat děti. Pro ilustraci, jak se počet dětí ve výrobě snížil, mohu uvést jako příklad pracovní proces, při němž se k dosavadním strojům přidal přístroj zvaný pramenovačka, takže práci 6 nebo 4 dětí — zaměstnaných na polovinu pracovní doby — může teď podle povahy jednotlivých strojů vykonávat jen jeden mladistvý."

Jak moderní průmysl, alespoň v zemích Starého světa, nutí děti k výdělečnému zaměstnání, dokázaly znovu nedávné příklady z Pruska. Pruský tovární zákon z roku 1853 stanovil, že po 1. červenci 1855 nesmí být v továrně zaměstnáno ani jedno dítě, kterému ještě není 12 let, že děti od 12 do 14 let nesmějí pracovat déle než 6 hodin denně a mají povinně navštěvovat školu alespoň tři hodiny denně. Tento zákon narazil na takový odpor továrníků, že vláda byla nucena ustoupit a zavést jej ne v celém Prusku, ale na zkoušku v Elberfeldu a Barmenu, dvou těsně sousedících průmyslo-

vých městech s početným dělnickým obyvatelstvem, které pracuje v přádelnách, v kartounkách atd. Ve výroční zprávě za rok 1856, kterou předložily pruské vládě elberfeldská a barmenská obchodní komora, se o tom říká:

„Zvýšení dělnických mezd a současně také cen uhlí a všeho materiálu potřebného pro tato průmyslová odvětví, tj. kůže, oleje, kovu atd., přineslo výrobě značné nevýhody. Velmi uškodilo také to, že od 16. května 1853 se přísně prosazoval zákon o zaměstnávání dětí v továrnách. Nejenže značná část dětí z výroby odpadla, ale není už také možné zavčas je zaučit, aby se z nich stali zruční dělníci. V některých závodech musely být pro nedostatek těchto mladistvých dělníků zastaveny stroje, protože dospělí se k jejich obsluze nehodí. Doporučujeme tudíž pozměnit výše uvedený zákon v tom smyslu, aby pro děti, které už nabyly určitých vědomostí, byla povinná školní docházka zkrácena, což by bylo opatření výhodné pro četné rodiny i pro továrníky."

Poslední tovární zpráva, jejímž autorem je pan Baker, inspektor pro Irsko, rozebírá hlavně příčiny úrazů a zabývá se charakteristikou celkového stavu výroby. Pokud jde o první bod, konstatuje pan Baker, že na každých 340 dělníků připadá jeden úraz, což je o 21 % víc než v pololetí, jež skončilo v dubnu, a že z úrazů zaviněných stroji — a jen 10 % jich nezavinily stroje — se asi 40 % vůbec nemuselo stát, neboť s nepatrnými náklady by se jim bylo dalo předejít, jenže

„v důsledku nedávné změny zákona to teď bude velmi těžké, neboť všechny domluvy jsou marné".

Pan Baker tvrdí, že situace ve výrobě se zlepšila, že však podle jeho mínění

„bylo v mnoha případech opět dosaženo maxima, za nímž už začíná tovární průmysl vynášet stále méně, až nakonec vůbec přestane vynášet".

Právem označuje změny v poměru mezi cenami surovin a hotových výrobků za jednu z hlavních příčin, které zároveň s rozšířením strojového vybavení vyvolávají cyklus příznivých a nepříznivých dob. Jako příklad uvádí pan Baker změny ve výrobě česané příze:

„V letech 1849 a 1850, která byla pro výrobu česané příze tak výnosná, stála libra anglické česané příze 1 šilink 1 penci a cena australské příze se pohybovala mezi 1 šilinkem 2 pencemi až 1 šilinkem 5 pencemi za libru, a v průměru za 10 let, od roku 1841 do roku 1850, nebyla cena anglické vlny ani jednou vyšší než 1 šilink 2 pence a cena australské vlny nepřesáhla 1 šilink 5 pencí za libru. Na začátku katastrofálního roku 1857 stála australská vlna napřed 1 šilink 11 pencí, pak v prosinci, kdy panika vyvrcholila, poklesla na 1 šilink 6 pencí, ale potom během roku 1858 zase postupně stoupala, až dosáhla výše 1 šilinku 9 pencí. Anglická vlna stála zpočátku 1 šilink 8 pencí, v dubnu a září 1857 stoupla na 1 šilink 9 pencí a v lednu 1858 poklesla na 1 šilink 2 pence; od té doby stoupla na 1 šilink 5 pencí, což je o 3 pence za libru víc, než kolik činil průměr za výše uvedené desetiletí. To dokazuje, že se zapomnělo buď na úpadky, které byly podobnými cenami vyvolány v roce 1857, nebo na to, že se sotva vyrobí dost vlny, aby postačila pro všechna vřetena, která dnes máme."

Jak je vidět, zastává pan Baker vcelku stanovisko, že jak počet vřeten a stavů, tak počet obrátek stoupá v poměru, k jakému výroba vlny nedává žádný důvod. V Anglii o tom spolehlivá statistika neexistuje; k praktickým účelům však plně postačují statistické údaje o irském zemědělství shromážděné policejními úřady a statistické údaje o Skotsku, které shromáždil pan Hall Maxwell. Z těchto údajů vysvítá, že v roce 1857 pěstování obilnin a vcelku i chov dobytka v obou zemích značně vzrostly, ale ovce činily výjimku; v Irsku se v roce 1858 chovalo o 114 557 ovcí méně než v roce 1855; a i když jich v roce 1858 ve srovnání s rokem 1857 přibylo 35 533 kusů, byl jejich celkový počet o 95 177 pod průměrem za tři předchozí roky, zejména pokud jde o bahnice. A podobně tomu bylo i ve Skotsku:

	Ovce všech ročníků na chov	Ovce všech ročníků na žír	Jehňata
1856	2 714 301	1 146 427	1 955 832
1857	2 632 283	1 181 782	1 869 103
	Úbytek 82 018	Přírůstek 35 355	Úbytek 86 729

Z toho nejen vysvítá, že celkem ubylo 133 392 ovcí, ale že se také chovalo víc kusů na žír než dosud. Předpokládáme-li, že z jedné ovce se nastříhá 7 liber vlny, vidíme z uvedených číselných

údajů, že zatímco v roce 1855 mohlo Irsko dodat 16 810 934 liber vlny, a to nepočítáme jehňata, v roce 1858 bylo schopno dodat jen 16 276 330 liber, a že ve Skotsku, nepočítáme-li rovněž jehňata, poklesla výroba vlny v roce 1857 o 326 641 liber; celkem se tedy v obou zemích snížila výroba vlny o 861 245 liber, čili téměř o celou $^1/_{95}$ toho množství tuzemské vlny, které podle odhadu potřebuje ročně průmysl česané příze.

Napsal K. Marx 4. března 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune", čís. 5592 z 24. března 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

PÁD A RÝN[113]

Napsal B. Engels
koncem února až začátkem března 1859
Vyšlo jako anonymní brožura
v Berlíně v dubnu 1859

Podle textu brožury
Přeloženo z němčiny

I

Od počátku tohoto roku se ve velké části německého tisku ozývá heslo, že *Rýn se musí hájit na Pádu.*

Toto heslo bylo plně oprávněno vůči Bonapartovým přípravám a hrozbám. V Německu správným instinktem vycítili, že byl-li Pád pro Ludvíka Napoleona záminkou, byl Rýn za všech okolností jeho konečným cílem. Pouze válka o hranici na Rýně může snad být hromosvodem proti oběma elementům, jež ohrožují bonapartismus uvnitř Francie; proti „přebytku vlasteneckého zápalu"* revolučních mas a proti kvasící nespokojenosti „buržoazie". Jedni by mohli vybít svůj nacionalismus, druzí by měli vyhlídku na nový trh. Povídačky o osvobození Itálie nemohly proto v Německu nikoho zmýlit. Bylo to přesně podle starého přísloví: mlátí do pytle a má na mysli osla. Byla-li Itálie nucena sehrát úlohu pytle, pak Německo nemělo tentokrát nejmenší chuť představovat osla.

Udržení Pádu mělo tedy v daném případě prostě tento význam: Německo ohrožené útokem, při němž šlo konec konců o získání několika jeho nejlepších provincií, nemohlo rozhodně pomýšlet na to, aby se vzdalo bez jediné rány mečem jedné ze svých nejsilnějších, ne-li přímo své nejsilnější vojenské pozice. V tomto smyslu mělo ovšem na obraně Pádu zájem celé Německo. V předvečer války, stejně jako za války, se obsazuje každé vhodné postavení, z něhož lze ohrožovat nepřítele a škodit mu, a nikdo se nezabývá morálními úvahami o tom, je-li to slučitelné s věčnou spravedlností a s národnostním principem. Každý si chrání svou kůži.

Avšak tento způsob — hájit Rýn na Pádu — je třeba přísně rozlišovat od tendence, která se objevuje u velmi mnoha německých vojáků a politiků — vyhlásit Pád, tj. Lombardii a Benátsko, za nezbytný strategický doplněk a takříkajíc za neodlučnou část Německa. Tento názor byl uplatňován a teoreticky obhajován zejména od italských tažení v letech 1848 a 1849; uplatňoval jej například

* „Přebytek vlasteneckého zápalu" — z Heinovy básně „Ponocného příchod do Paříže". *(Pozn. red.)*

generál *von Radowitz* v chrámu sv. Pavla[114] a generál *von Willisen* ve svém „Italském tažení roku 1848"[115]. V nerakouském jižním Německu pojednával o tomto tématu zejména bavorský generál *von Hailbronner*, a to se zálibou hraničící až s nadšením. Hlavní argument je vždy politický: Itálie je naprosto neschopna zachovat si nezávislost; v Itálii musí vládnout buď Německo, nebo Francie; odejdou-li dnes z Itálie Rakušané, budou zítra v údolí Adiže a před branami Terstu Francouzi, a celá jižní hranice Německa bude obnažena a vydána napospas „odvěkému nepříteli". Proto prý Rakousko drží Lombardii ve jménu Německa a v jeho zájmu.

Jak je vidět, vojenské autority zastávající tento názor patří k nejvýznačnějším v Německu. Přesto musíme proti němu co nejrozhodněji vystoupit.

Jako článek víry hájený s opravdovým fanatismem objevuje se tento názor v augsburské „Allgemeine Zeitung", která se ujala úlohy obhájkyně německých zájmů v Itálii. Tento křesťanskogermánský list by se přes svou nenávist k Židům a Turkům dal raději sám obřezat, než by připustil obřezání „německého" území v Itálii. To, co politizující generálové obhajují konec konců jen jako skvělou vojenskou pozici v rukou Německa, to je v augsburské „Allgemeine Zeitung" podstatnou součástí politické teorie. Máme na mysli onu teorii „středoevropské velmoci", která by chtěla z Rakouska, Pruska a ostatního Německa vytvořit spolkový stát s převažujícím rakouským vlivem, germanizovat Uhry a slovansko-rumunské podunajské země kolonizací, školami a mírným násilím, přesouvat tak těžiště tohoto komplexu zemí stále víc na jihovýchod, do Vídně a vedle toho dobýt znovu také Alsasko a Lotrinsko[116]. „Středoevropská velmoc" má být jakýmsi obrozením Svaté říše římské německého národa[117] a mimo jiné má zřejmě také za cíl přivtělit si někdejší rakouské Nizozemí[118] a rovněž Holandsko jako vazalské státy. Otčina Němce by sahala dvakrát tak daleko, než zní dnes německý jazyk*; jestliže se to všechno opravdu splní, stane se Německo rozhodčím a pánem v Evropě. A aby se to všechno splnilo, o to je také už postaráno. Románské národy rychle upadají; Španělé

* Narážka na báseň Ernsta Moritze Arndta „Otčina Němce". *(Pozn. red.)*

a Italové jsou už úplně vyřízeni a Francouzi prožívají v této chvíli rovněž proces rozkladu. Na druhé straně Slované jsou neschopni vytvořit skutečně moderní stát a jejich světodějným posláním je, aby byli germanizováni, přičemž hlavním nástrojem prozřetelnosti je opět omlazené Rakousko. Jediný kmen, který si dosud uchoval mravní sílu a historickou způsobilost, jsou tedy Germáni, a z nich Angličané propadli tak hluboko ostrovnímu egoismu a materialismu, že nezbývá než chránit evropský kontinent před jejich vlivem, jejich obchodem a průmyslem vysokými ochrannými cly, jakýmsi racionálním kontinentálním systémem[40]. Takže se německé mravní opravdovosti a mladické středoevropské velmoci zcela jistě podaří uchopit zakrátko světovou moc na moři i na souši a zahájit novou dějinnou éru, v níž bude Německo po dlouhé době konečně zase hrát první housle a ostatní národy budou podle nich tancovat.

Francouzi, Rusové vzali souš,
moře pak vzali si Briti,
my ve vzdušné říši vládnem snu,
není, kdo moh' by ji vzíti.*

Nemáme v úmyslu zabývat se zde politickou stránkou těchto vlasteneckých fantazií. Načrtli jsme je pouze v celé souvislosti, aby se snad později nestalo, že by nám někdo všechny tyto skvosty znovu předložil jako nové důkazy pro nutnost „německého" panství v Itálii. Nás zde zajímá jedině vojenská otázka: Potřebuje Německo ke své obraně trvale ovládat Itálii, a zejména potřebuje mít plně vojensky obsazenu Lombardii a Benátsko?

Tato otázka, formulována čistě vojensky, zní: Potřebuje mít Německo k obraně svých jižních hranic Adiži, Mincio a dolní Pád s předmostími Peschierou a Mantovou?

Než se na ni pokusíme odpovědět, musíme předem ještě výslovně poznamenat: Mluvíme-li tu o Německu, rozumíme jím jednotnou mocnost, jejíž vojenské síly a akce** jsou řízeny z jednoho centra — Německo nikoli jako ideální, nýbrž jako skutečné politické těleso. Za jiných předpokladů nelze o politických a vojenských potřebách Německa vůbec mluvit.

* Heine, „Německo. Zimní pohádka", kap. VII. *(Pozn. red.)*
** Ve vydání z roku 1859 „Nation" místo „Aktionen". *(Pozn. red.)*

II

Horní Itálie je ještě víc než Belgie už po staletí bitevním polem, na němž Němci a Francouzi vybojovávali proti sobě své války. Obsazení Belgie a údolí Pádu je pro útočníka nezbytnou podmínkou ať už německé invaze do Francie, nebo francouzské invaze do Německa; teprve ovládnutí těchto území zajišťuje invazi plně z boků a týlu. Výjimka by mohla nastat jen v tom případě, kdyby byla naprosto jistá neutralita těchto území, ale k tomu ještě nikdy nedošlo.

Jestliže se od bitvy u Pavie[95] rozhodovalo na bojištích pádského údolí nepřímo a zprostředkovaně o osudu Francie a Německa, pak o osudu Itálie se tam zároveň rozhodovalo přímo a bezprostředně. Se vznikem velkých stálých vojsk, s růstem moci Francie a Německa, s politickým rozkladem Itálie ztratila vlastní stará Itálie na jih od Rubikonu jakýkoli vojenský význam a ten, kdo měl starou cisalpinskou Galii, nutně opanoval i úzký, protáhlý poloostrov. Nejhustěji bylo osídleno povodí Pádu a Adiže, janovské, romagnolské a benátské pobřeží, zde byly soustředěny kvetoucí zemědělství, nejčilejší průmysl, nejživější obchod Itálie. Poloostrov, tj. Neapolsko a církevní stát, ve svém společenském vývoji poměrně ustrnul; vojensky neměl už po staletí význam. Kdo měl obsazeno údolí Pádu, odřízl pozemní spojení poloostrova s pevninou a mohl si jej popřípadě snadno podrobit. Tak to udělali Francouzi dvakrát za revoluční války; tak to udělali Rakušané dvakrát v tomto století. Proto má vojenský význam jen povodí Pádu a Adiže.

Toto povodí je ze tří stran lemováno souvislým horským řetězem Alp a Apenin a ze čtvrté, od Aquileje až k Rimini, Jaderským mořem, a tak má území, jímž protéká Pád od západu k východu, od přírody velmi výraznou podobu. Jeho jižní neboli apeninské pomezí nás tu teď nezajímá; tím víc nás zajímá pomezí severní neboli alpské. Jeho zasněžený hřeben je možno jen na několika málo místech překročit po silnicích; dokonce i vozových cest a cest pro

soumary, ba i pěších stezek je poskrovnu; protáhlé údolní soutěsky vedou k velehorským průsmykům.

Německá hranice obklopuje severní Itálii od ústí Isonza až k Stelvskému sedlu; odtud až k Ženevě se táhne švýcarská hranice; od Ženevy až k ústí Varu sousedí Itálie s Francií. Od Jaderského moře k Stelvskému sedlu, směrem na západ, vede každý další průsmyk vždy hlouběji do nitra povodí Pádu, obchází tedy všechna postavení italské nebo francouzské armády ležící odtud na východ. Hraniční linii Isonza lze obejít hned prvním průsmyskem od Karfreitu (Caporetta) směrem na Cividale. Pontafelským průsmykem lze obejít postavení na Tagliamentu, které je možno napadnout ještě z boku dvěma průsmyky bez silnic z Korutan a Cadore. Brennerský průsmyk obchází linii Piavy Peutelsteinským sedlem od Brunecku na Cortinu d'Ampezzo a Belluno, linii Brenty lze obejít přes Val Sugana na Bassano, linii Adiže jejím údolím, řeku Chiese přes Giudicarii, Oglio po nezpevněných cestách přes Tonale, a konečně celé území východně od Addy přes Stelvské sedlo a Valtellinu.

Řeklo by se, že při tak příznivé strategické situaci by nám Němcům mohlo být naprosto lhostejné, zda nám roviny až k Pádu skutečně patří. Kde na východ od Addy nebo na sever od Pádu by se při rovnováze sil rozložila nepřátelská armáda? Všechna její postavení lze obejít; kdekoli by překročila Pád nebo Addu, všude by měla ohrožené boky; kdyby se stáhla na jih od Pádu, ohrozila by své spojení s Milánem a Piemontem; kdyby ustoupila za Ticino, riskovala by, že ztratí spojení s celým poloostrovem. Kdyby byla tak opovážlivá, že by podnikla ofenzívu směrem na Vídeň, mohla by být kdykoli odříznuta a donucena podstoupit bitvu obrácena týlem k nepřátelské zemi a čelem k Itálii. Kdyby pak byla poražena, bylo by to druhé Marengo s vyměněnými rolemi; kdyby byli poraženi Němci, museli by být velcí hlupáci, kdyby nevyužili možnosti ústupu do Tyrol.

Stavba silnice přes Stelvské sedlo je důkazem, že si Rakušané vzali poučení z porážky u Marenga. Napoleon postavil silnici přes Simplon, aby získal krytý přístup k srdci Itálie; Rakušané doplnili svůj systém ofenzívní obrany v Lombardii silnicí ze Stelvia do

Bormia. Lze namítnout, že toto sedlo leží příliš vysoko, aby se ho dalo použít i v zimě; že celá tato cesta je příliš obtížná, neboť je dlouhá nejméně padesát německých mil* (z Füssenu v Bavorsku do Lecca na Lago di Como), vede neustále přes nehostinné velehory a jsou na ní tři horské průsmyky; a konečně že ji lze v dlouhé soutěsce u Lago di Como a přímo v horách snadno zahradit. Podívejme se na to blíž.

Toto sedlo je ovšem nejvyšší sjízdný průsmyk v celém řetězu Alp, 8600 stop**, a v zimě bývá silně zasněžen. Vzpomeneme-li však na Macdonaldovo tažení v zimě 1800—1801***, na Splügen a Tonale, nebudeme takovým překážkám přikládat příliš velký význam. Všechny alpské průsmyky jsou v zimě zaváty, a přesto se přes ně přechází. Při reorganizaci celého dělostřelectva, která se poté, co Armstrong sestrojil vhodné, odzadu nabíjené dělo s rýhovanou hlavní, dá sotva už odkládat, zavede se lehčí dělo také do polního dělostřelectva, a tím se zvýší jeho pohyblivost. Vážnější překážkou je dlouhý pochod vysoko v horách a několikeré přecházení hor; Stelvské sedlo neleží na vodním předělu severoalpských a jihoalpských řek, nýbrž na předělu dvou jaderských toků, Adiže a Addy, a má-li se přejít z údolí Innu do údolí Adiže, musí se nejdřív překročit hlavní řetěz Alp Brennerským nebo Finstermünzským průsmykem. Protože však Inn protéká Tyroly zhruba od západu na východ mezi dvěma horskými řetězy, musí vojsko postupující od Bodamského jezera a z Bavorska překročit ještě severnější z těchto řetězů, takže celkem máme na této cestě dva nebo tři horské průsmyky. I když je to obtížné, přece jen to není rozhodující překážka, pro niž by nemohla být touto cestou převedena armáda do Itálie. Železnice v údolí Innu, která je již zčásti hotova, a dráha projektovaná v údolí Adiže zredukují tuto nesnáz brzy na minimum. Napoleonova cesta přes Bernard od Lausanne do Ivrey vedla sice jen asi 30 mil velehorami; zato cesta z Udine na Vídeň, kterou Napoleon postupoval roku 1797 a na níž se roku 1809 princ Eugène

* Německá zeměpisná míle se rovná 7420 m. Rovněž dále v textu, kde jsou údaje v mílích, se myslí německé míle. *(Pozn. red.)*

** Stopa se rovná 30,48 cm. *(Pozn. red.)*

*** Ve vydání z roku 1859 uvedeno chybně: 1799—1800. *(Pozn. red.)*

a Macdonald spojili s Napoleonem u Vídně, se táhne přes 60 mil velehorami a vede rovněž přes tři alpské průsmyky. Cesta z Pont de Beauvoisin přes Malý Bernard do Ivrey, která míjíc švýcarské území vede přímo z Francie nejhlouběji do Itálie a dá se tedy nejlépe použít k obejití, táhne se také přes 40 mil velehorami; právě tak i silnice přes Simplon z Lausanne do Sesto Calende.

A konečně pokud jde o přehrazení silnice přímo v průsmyku nebo u Lago di Como, je od francouzských tažení v Alpách víra v účinnost uzávěr otřesena. Dominující výšiny a možnost obejití způsobují, že jsou téměř zbytečné; Francouzi dobyli mnohé z nich ztečí a nebyli opevněním průsmyku nikdy vážně zadrženi. Případná opevnění průsmyku na italské straně se dají obejít přes Cevedale, Monte Corno a Monte Gavia a přes průsmyky Tonale a Aprica. Z Valtelliny vede mnoho cest pro soumary do Bergamasky a zahrazení protáhlé soutěsky u Lago di Como lze obejít zčásti tudy, zčásti od Dervia nebo od Bellana přes Valle Sassina. Horská válka beztak vyžaduje, aby se postupovalo v několika kolonách, a pronikne-li jedna, je účelu obvykle dosaženo.

Že se i těch nejobtížnějších průsmyků dá použít téměř v každém ročním období, jen když se tam pošlou dobří vojáci a smělí generálové, že i nevýznamné vedlejší průsmyky, dokonce i nesjízdné, mohou posloužit jako dobrá operační linie zejména k obejití a že uzávěry příliš nepomáhají — to dokazují nejlépe alpská tažení v letech 1796 až 1801. Tehdy nebyly vybudovány silnice ani přes jediný alpský průsmyk, a přesto přecházely armády přes hory všemi směry. Roku 1799 už počátkem března přešel Loison s francouzskou brigádou pěšími stezkami přes vodní předěl mezi Reussem a Rýnem, zatímco Lecourbe šel přes Bernardinský průsmyk a Viamalu, odtud překročil průsmyky Albulský a Julier (7100 stop vysoko) a už 24. března obešel soutěsku u Martinsbrucku a zmocnil se jí tak, že poslal Dessolla Münstertalem přes Pizzocco a Bormské sedlo (pěší stezka, 7850 stop vysoko) do horního údolí Adiže a odtud na Reschen-Scheideck. Počátkem května ustoupil Lecourbe opět přes Albulu.

V září téhož roku došlo k Suvorovovu tažení, při němž, jak to tento starý voják vyjádřil svým pádným obrazným jazykem,

„ruský bodák prorazil Alpami" (ruskij štyk prognal čres Alpow). Poslal své dělostřelectvo většinou přes Splügen, pustil kolonu určenou k obejití přes Val Blenio a Lukmanier (pěší stezka, 5948 stop) a odtud přes Six Madun (asi 6500 stop) do údolí horního Reussu, zatímco sám přešel tehdy téměř nesjízdnou cestou přes Svatý Gotthard (6594 stop). Uzávěr u Teufelsbrücke ztekl 24. až 26. září; když však dorazil k Altdorfu, kde měl před sebou jezero a na všech stranách Francouze, nezbylo mu nic jiného než jít vzhůru Schächentalem a přes Kinzig-Kulm do Muotatalu. Když se dostal až sem, přičemž všechno dělostřelectvo a materiál nechal v údolí Reussu, měl před sebou zase přesilu Francouzů, zatímco Lecourbe mu byl v patách. Suvorov se vydal přes Pragel do údolí Klönu, aby se touto cestou dostal do rýnské roviny. V soutěsce u Näfelsu narazil na nezdolatelný odpor a nemohl udělat nic jiného než pěší stezkou přes Panixský průsmyk, 8000 stop vysoko, dosáhnout údolí horního Rýna a získat spojení se Splügenem. Přechod začal 6. října a 10. října byl hlavní stan v Ilanzu. Tento přechod byl až dosud ze všech moderních přechodů Alp nejvelkolepější.

U Napoleonova přechodu přes Velký Bernard se nebudeme zdržovat. Před ostatními podobnými operacemi oné doby ustupuje do pozadí. Roční období bylo příznivé, a pozoruhodné je jen to, jak obratně obešel uzávěru u pevnosti Bard.

Naproti tomu Macdonaldovy operace v zimě 1800—1801 si zaslouží zvlášť pochvalné zmínky. Dostal za úkol, aby s 1500 muži jako levým křídlem francouzské armády v Itálii obešel pravé křídlo Rakušanů na Minciu a Adiži a překročil *přímo uprostřed zimy se všemi druhy vojska* Splügen (6510 stop). Za největších obtíží, často zadržován lavinami a sněhovými bouřemi, vedl od 1. do 7. prosince svou armádu přes průsmyk a pochodoval pak podél Addy údolím Valtellina na průsmyk Aprica. Ani Rakušané se nepolekali velehorské zimy. Ponechali obsazené průsmyky Albulu, Julier a Brauglio (Bormské sedlo) a na Braugliu podnikli dokonce přepad, při němž zajali oddíl opěšalých francouzských husarů. Když Macdonald přešel průsmykem Aprica z údolí Addy do údolí Oglia, vystoupil pěšími stezkami na velmi vysoký průsmyk Tonale a napadl 22. prosince Rakušany, kteří zatarasili soutěsku v průsmyku ledovými

balvany. Když byl tento i druhý útok (31. prosince; zůstal tedy 9 dní ve velehorském pásmu!) odražen, sestoupil údolím Valle Camonica dolů až k Lago d'Iseo, poslal jezdectvo a dělostřelectvo* rovinou a zdolal s pěchotou tři horské hřebeny, které vedou na Val Trompia, Val Sabbia a do Giudicarie, kam se dostal, do Stora, už 6. ledna. Současně dorazil Baraguay d'Hilliers z údolí Innu přes Reschen-Scheideck (Finstermünzský průsmyk) do údolí horní Adiže. Jestliže byly možné takovéto manévry před šedesáti lety, co všechno se dá dělat dnes, kdy většinou průsmyků vedou skvělé silnice!

Již z těchto stručných skic je vidět, že ze všech uzávěr se dají udržet jen ty, které se buď pro neobratnost, nebo pro nedostatek času nepodaří obejít. Například Tonale nebylo možno udržet, jakmile se Baraguay d'Hilliers objevil v údolí horní Adiže. Ostatní tažení dokazují, že uzávěry byly dobyty buď obejitím, ale často také ztečí. Luziensteig byl dvakrát nebo třikrát vzat ztečí, právě tak Malborghetto v Pontafelském průsmyku roku 1797 a 1809. Tyrolské uzávěry nezadržely ani Jouberta roku 1797, ani Neye roku 1805. Je známo, co tvrdil Napoleon, že je možno projít každou cestou, po níž projde koza. A od té doby, kdy se vede válka tímto způsobem, dají se obejít všechny horské uzávěry.

Proto si nelze představit, jak by při rovnováze sil mohla nepřátelská armáda hájit Lombardii východně od Addy v otevřeném poli proti německé armádě pronikající přes Alpy. Měla by jen jednu vyhlídku — rozestavit se mezi dosavadními nebo nově zřízenými pevnostmi a mezi nimi manévrovat. Tuto možnost zvážíme dále.

Kterých průsmyků může použít Francie, aby pronikla do Itálie? Zatímco hranice s Německem obklopuje plnou polovinu italské severní hranice, probíhá hranice s Francií téměř v přímé linii od severu na jih, neobklopuje a neobchází zhola nic. Teprve kdyby bylo dobyto Savojsko a část janovského přímoří, bylo by možné připravit přes Malý Bernard a některé průsmyky Přímořských Alp obejití, která však mohou dosáhnout jen k řekám Sesia a Bormida a nemohou tedy ohrozit ani Lombardii, ani vévodství,

* Ve vydání z roku 1859: pěchotu. *(Pozn. red.)*

o poloostrovu už vůbec nemluvě. Jen po vylodění v Janově, které však bude pro velkou armádu asi spojeno s nesnázemi, by bylo možné obejít celý Piemont; vylodění dále na východ, např. ve Spezii, by se už nemohlo opírat o Piemont a Francii, nýbrž jen o poloostrov, a takový výsadek by byl proto vystaven obejití touž měrou, jako by sám obcházel.

Až dosud jsme počítali se Švýcarskem jako s neutrální zemí. V případě, že by bylo zataženo do války, získala by Francie o jeden průsmyk víc — Simplon (Velký Bernard, který vede stejně jako Malý k Aostě, neskýtá jinou výhodu než kratší cestu). Simplon vede k Ticinu, a tím kryje Francouzům Piemont. Němci by v obdobném případě získali méně důležitý Splügen, který se u Lago di Como setkává se stelvskou silnicí, a Bernardino, jehož působnost sahá až k Ticinu. Gotthardský průsmyk by mohl podle okolností sloužit oběma stranám, poskytl by jim však jen málo nových výhod pro boční operace. Vidíme tudíž, že vliv francouzského obejití přes Alpy na jedné straně a německého obejití na druhé straně sahá k dnešní lombardsko-piemontské hranici, až k Ticinu. Jestliže se však Němci objeví na Ticinu nebo i jen u Piacenzy a Cremony, zahradí Francouzům cestu po souši k italskému poloostrovu. Jinými slovy; jestliže Francie ovládá Piemont, ovládá Německo celou ostatní Itálii.

Navíc mají Němci ještě jednu taktickou výhodu: Na celé německé hraniční linii je vodní předěl u všech důležitých průsmyků, kromě Stelvského sedla, na německém území. Fella v Pontafelském průsmyku pramení v Korutanech. Boite v Peutelsteinském průsmyku v Tyrolích. V Tyrolích má uvedená výhoda rozhodující význam. Horní údolí Brenty (Val Sugana), horní údolí Chiese (Giudicaria) a víc než polovina celého toku Adiže patří k Tyrolům. Třebaže v jednotlivých případech nelze bez přesného prostudování místního terénu rozhodnout, zda obsazení vodního předělu u velehorských průsmyků skutečně znamená taktickou výhodu, lze aspoň s určitostí říci, že v průměru má vyhlídky na ovládnutí terénu z vyššího postavení a na obejití ta strana, která má obsazený horský hřeben a část svahu na nepřátelské straně; že to dále umožňuje připravit ještě před vypuknutím války nejhorší místa vedlejších

průsmyků tak, aby byla schůdná pro všechny druhy vojsk, což může mít v Tyrolích rozhodující význam pro spojení. Jestliže naše území proniká na nepřátelskou stranu už tolik jako území Německého spolku v jižních Tyrolích, jestliže, jako zde, jsou oba hlavní průsmyky, Brenner a Finstermünz, značně vzdáleny od nepřátelské hranice a jestliže kromě toho všechny nejdůležitější vedlejší průsmyky, jako ty, jež vedou přes Giudicarii a Val Sugana, leží na německém území, jsou tím taktické podmínky invaze do horní Itálie tak nesmírně usnadněny, že stačí, aby jich bylo v případě války rozumně využito a úspěch je zajištěn.

Dokud zůstane Švýcarsko neutrální, budou Tyroly nejpřímější cestou pro německé vojsko, které operuje proti Itálii, a jakmile Švýcarsko přestane být neutrální, budou to Graubünden a Tyroly (údolí Innu a Rýna). Po této linii pronikali do Itálie Hohenstaufové; nikudy jinudy nemůže Německo jednající vojensky jako jeden stát zasadit v Itálii rychlé rozhodující údery. Pro tuto linii není však operační základnou vnitřní Rakousko, nýbrž Horní Švábsko a Bavorsko, od Bodamského jezera k Salcburku. To platilo v celém středověku. Teprve když se Rakousko konsolidovalo na středním Dunaji, když se Vídeň stala centrem monarchie, když se německá říše rozpadla a v Itálii se už nevedly německé, nýbrž rakouské války, teprve tehdy byla opuštěna stará, krátká, přímá cesta od Innsbrucku na Veronu a od Lindavy na Milán, teprve tehdy byla nahrazena dlouhou, křivolakou, špatnou linií od Vídně přes Celovec a Treviso na Vicenzu — linií, k níž se předtím uchylovala německá armáda jen v případě krajní nutnosti, když byla ohrožena na ústupu, nikdy však jí nepoužívala pro útok.

Dokud existovala německá říše jako skutečná vojenská moc, dokud se při svých útocích proti Itálii opírala o Horní Švábsko a Bavorsko, dotud mohla usilovat o podmanění horní Itálie z politických důvodů, nikdy však z důvodů čistě vojenských. Za dlouhých bojů o Itálii byla Lombardie hned německá, hned nezávislá, hned španělská, hned rakouská; nezapomínejme však, že Lombardie byla oddělena od Benátska, a Benátsko bylo nezávislé. A i když Lombardie měla Mantovu, nepatřila k ní právě linie Mincia a území mezi Minciem a Isonzem, které, jak nás dnes ujišťují, musí Německo

mít a bez něhož nemůže klidně spát. Německo se stalo teprve roku 1814 (prostřednictvím Rakouska) plně pánem linie Mincia. A jestliže Německo nehrálo v sedmnáctém a osmnáctém století jako politický útvar právě nejskvělejší úlohu, nelze to rozhodně přičítat tomu, že nemělo linii Mincia.

Snaha o strategické zaokrouhlení států a o zřízení hranic na liniích vhodných k obraně se ovšem dostala víc do popředí od doby, kdy francouzská revoluce a Napoleon vytvořili pohyblivější armády a prošli s těmito armádami křížem krážem celou Evropu. Jestliže ještě v sedmileté válce[119] bylo operační pole armády omezeno pouze na jednu provincii a po dlouhé měsíce se manévrovalo kolem jednotlivých pevností, postavení nebo operačních základen, musí se dnes v každé válce přihlížet k tvářnosti terénu celých zemí; význam, který se dříve přikládal jednotlivým taktickým pozicím, podržely nyní už jen velké skupiny pevností, dlouhé linie řek nebo vysoká, velmi výrazná pásma hor. A vzhledem k tomu mají i linie řek, jako jsou Mincio a Adiže, mnohem větší význam než dříve.

Povšimněme si proto těchto linií blíže.

Všechny řeky, které východně od Simplonu tekou z Alp do hornoitalské nížiny k Pádu nebo přímo do Jaderského moře, tvoří spolu s Pádem nebo samy oblouk vydutý k východu. Hodí se proto lépe k obraně armády stojící na východě než armády stojící na západě. Podívejme se na Ticino, Addu, Oglio, Chiese, Mincio, Adiži, Brentu, Piavu, Tagliamento; každá z těchto řek vytváří sama nebo s příslušnou částí Pádu oblouk, jehož střed leží směrem na východ. To umožňuje armádě stojící na levém (východním) břehu zaujmout za nimi centrální postavení, z něhož může v poměrně krátké době dosáhnout kteréhokoli bodu na toku řeky, který by byl vážně napaden; drží Jominiho „vnitřní linii“[120], pohybuje se buď po poloměru nebo po tětivě, zatímco nepřítel musí manévrovat na delším obvodu. A naopak, je-li armáda na pravém břehu v defenzívě, je pro ni tato okolnost rovněž nepříznivá; místní terén umožňuje nepříteli klamné útoky a tytéž kratší vzdálenosti od jednotlivých bodů obvodu, které mu tak usnadňovaly obranu, dávají mu nyní při útoku rozhodující převahu. Tak jsou tedy lombardsko-benátské říční linie pro německou armádu v defenzívě i v ofenzívě neobyčejně příznivé a pro italskou

nebo italsko-francouzskou armádu nepříznivé; a přistupuje-li k tomu ještě okolnost, kterou jsme už rozebrali, totiž že z tyrolských průsmyků se všechny tyto linie dají obejít, pak skutečně není proč pochybovat o bezpečnosti Německa, dokonce i kdyby už nebyl na italské půdě ani jediný rakouský voják; neboť tuto lombardskou půdu můžeme mít, kdykoli se nám zachce.

Tyto lombardské říční linie jsou ostatně většinou velmi nevýznamné a málo vhodné pro vážnou obranu. S výjimkou samého Pádu, o němž budeme mluvit dál, jsou v celém povodí pouze dvě pozice skutečně významné jak pro Francii, tak pro Německo; příslušné generální štáby správně zhodnotily jejich sílu; byly opevněny a v příští válce budou jistě hrát rozhodující úlohu. V Piemontu, jednu míli před Casale, se Pád, tekoucí až dosud na východ, ohýbá k jihu, teče dobré tři míle na jihovýchod a potom se obrací zase na východ. Na severním ohybu se do něho vlévá od severu Sesia, na jižním od jihozápadu Tanaro. S ním se spojují bezprostředně před jeho ústím těsně u Alessandrie Bormida, Orba a Belbo a tvoří společně soustavu říčních linií sbíhajících se paprskovitě v jednom centrálním bodu; jejich nejdůležitější uzel je kryt alessandrijským opevněným táborem. Od Alessandrie může armáda libovolně operovat na kterémkoli břehu těchto menších řek, může bránit linii Pádu ležící před její frontou, může u rovněž opevněného Casale překročit Pád nebo operovat na pravém břehu Pádu níže po jeho toku. Toto postavení, zesílené dostatečnými opevněními, je jediné, které kryje Piemont nebo může být základnou pro ofenzívní operace proti Lombardii a vévodstvím. Má ovšem tu vadu, že není nijak hluboké, a to je velmi nepříznivá okolnost, protože je lze jak obejít, tak prolomit čelně; prudký a obratný útok by je brzy zredukoval na ještě nedokončený opevněný tábor Alessandrie — nakolik by tento tábor mohl uchránit obránce před nutností bít se za nepříznivých podmínek, nelze říci, neboť není známo, jaká jsou tam nejnovější opevňovací zařízení, ani do jaké míry jsou dobudována. Důležitost této pozice pro obranu Piemontu proti útokům od východu poznal už Napoleon, a proto dal Alessandrii znovu opevnit. Roku 1814 pevnost neprokázala svou obrannou sílu; nakolik je toho schopna dnes, uvidíme snad v blízké budoucnosti.

Druhá pozice, která má pro Benátsko stejný význam, a ještě mnohem větší, proti útokům ze západu, než jaký má Alessandria pro Piemont, je linie Mincia a Adiže. Mincio vytékající z Lago di Garda teče čtyři míle, až k Mantově, jižním směrem, rozlévá se u Mantovy v jakési jezero obklopené močály a teče pak jihovýchodním směrem k Pádu. Úsek řeky od mantovských močálů k ústí je příliš krátký, a proto ho armáda nemůže použít k přechodu, neboť nepřítel, který by podnikl výpad z Mantovy, by jí mohl vpadnout do zad a donutit ji k bitvě za nejnepříznivějších podmínek. Obejití od jihu by muselo být založeno šíře a Pád by musel být překročen u Revere nebo u Ferrary. Ze severu je postavení na Minciu chráněno před obejitím do velké vzdálenosti Gardským jezerem, takže linie Mincia od Peschiery po Mantovu, kterou je třeba skutečně bránit, je dlouhá jen čtyři míle a na každém křídle se opírá o pevnost, která dává možnost vyrazit na pravý břeh. Sama řeka Mincio neznamená žádnou vážnou překážku; vyšší je podle terénu hned ten, hned onen břeh. Proto měla tato linie před rokem 1848 dost špatnou pověst, a kdyby nebylo zvláštní okolnosti, která ji značně zesiluje, sotva by získala takovou proslulost. Ona zvláštní okolnost tkví v tom, že čtyři míle odtud teče druhá hornoitalská řeka, Adiže, v oblouku, který je téměř rovnoběžný s Minciem a dolním Pádem, a tak tvoří druhé, silnější postavení, zesílené oběma pevnostmi na Adiži, Veronou a Legnagem. Obě tyto říční linie spolu se svými čtyřmi pevnostmi představují pro německou nebo rakouskou armádu napadenou z Francie nebo z Itálie tak silné obranné postavení, že se mu nevyrovná žádné jiné v Evropě a že armáda, která může po vyčlenění posádek ještě vytáhnout do pole, může v tomto postavení klidně očekávat útok dvakrát silnějšího nepřítele. Co znamená toto postavení, to dokázal Radecký v roce 1848. Po milánské březnové revoluci[46], když odpadly italské pluky a Piemonťané překročili Ticino, ustoupil Radecký se zbytkem svého vojska, asi 45 000 muži, do Verony. Po vyčlenění posádek v počtu 15 000 mužů mu zůstalo k dispozici něco přes 30 000 mužů. Proti němu stálo mezi Minciem a Adiží asi 60 000 Piemonťanů, Toskánců, Modeňanů a Parmských. V týlu se mu objevila Durandova armáda, asi 45 000 mužů papežského a neapolského vojska[121] a dobrovolníků. Zůstalo mu jen

SEVERNÍ ITÁLIE A ŠVÝCARSKO

Vykreslil a vytiskl Kartografický a reprodukční ústav Ústřední správy geodézie a kartografie v Praze

Čís. výr. 099/10-62

spojení s Tyroly a i to bylo, třebaže jen nepříliš, ohroženo lombardskými dobrovolnickými oddíly v horách. Radecký se přesto držel. Pozorování Peschiery a Mantovy odčerpalo Piemonťanům tolik vojska, že 6. května při útoku na postavení u Verony (bitva u Santa Lucie) mohli postavit jen čtyři divize s 40 000 až 45 000 mužů; Radecký měl, i s veronskou posádkou, k dispozici 36 000 mužů. Rovnováha na bojišti byla tedy, vezmeme-li v úvahu takticky silné obranné postavení Rakušanů, již opět obnovena a Piemonťané byli poraženi. Kontrarevoluce v Neapoli z 15. května ulehčila Radeckému od 15 000 Neapolitánů[122] a redukovala benátskou armádu na přibližně 30 000 mužů, z nichž se však pouze 5000 papežských Švýcarů a asi právě tolik papežského italského řadového vojska dalo použít v otevřeném poli; zbytek tvořily dobrovolnické oddíly. Nugentova rakouská záložní armáda v počtu téměř 20 000 mužů, která se zformovala v únoru na Isonzu, se těmito vojsky snadno probila a spojila se 25. května s Radeckým u Verony. Teď mohl starý maršálek konečně skončit s pasívní obranou. Aby vyprostil Peschieru, kterou obléhali Piemonťané, a aby sám získal víc prostoru, podnikl s celou svou armádou slavný boční pochod na Mantovu (27. května); 29. května vyrazil odtud na pravý břeh Mincia, vzal ztečí nepřátelskou linii u Curtatone a pronikl 30. května u Goita do týlu a boku Italů. Téhož dne však padla Peschiera; počasí bylo nepříznivé a k rozhodné bitvě se Radecký necítil ještě dost silný. Vrátil se tedy 4. června opět přes Mantovu zpátky k Adiži, vyslal záložní sbor do Verony a pochodoval se zbytkem svého vojska přes Legnago na Vicenzu, kterou Durando opevnil a obsadil 17 000 muži. 10. června udeřil s 30 000 muži na Vicenzu, 11. června Durando po statečné obraně kapituloval. Druhý armádní sbor (d'Asprův) si podrobil Padovu, horní údolí Brenty a vůbec benátskou provincii a následoval pak první sbor do Verony; od Isonza se přiblížila druhá záložní armáda pod velením Weldenovým. Po tuto dobu a až do rozhodnutí celého tažení soustřeďovali Piemonťané s pověrčivou tvrdošíjností všechnu svou pozornost na rivolskou plošinu, kterou od Napoleonova vítězství pokládali zřejmě za klíč k Itálii, která však roku 1848, poté, co si Rakušané vytvořili znovu bezpečné spojení s Tyroly přes Valle Arsa a zejména pak přímé

spojení s Vídní přes Isonzo, neměla už vůbec žádný význam. Zároveň však museli Piemonťané podniknout také něco proti Mantově; blokovali ji tedy na pravém břehu Mincia — tato operace nemohla mít jiný smysl než dokumentovat, jaká bezradnost vládne v piemontském táboře, rozdrobit armádu po celé délce osmi mil od Rivoli po Borgoforte a nadto ji ještě rozdělit Minciem na dvě poloviny, které se nemohly navzájem podporovat.

Když se teď Piemonťané pokusili blokovat Mantovu také na levém břehu Mincia, rozhodl se Radecký, k němuž se mezitím připojilo 12 000 Weldenových vojáků, prolomit oslabený střed Piemonťanů a potom po částech porazit shromažďující se nepřátelské vojsko. 22. července dal rozkaz k útoku na Rivoli, které Piemonťané vyklidili 23. července; 23. července vyrazil sám z Verony se 40 000 muži proti postavení u Sony a Sommacampagne, které hájilo jen 14 000 Piemonťanů, dobyl je a rozbil tak celou nepřátelskou linii. Levé křídlo Piemonťanů bylo 24. července celé vrženo zpět za Mincio a pravé, které se mezitím soustředilo a postupovalo proti Rakušanům, bylo 25. července poraženo u Custozzy; 26. července překročila celá rakouská armáda Mincio a porazila Piemonťany ještě jednou u Volty. Tím bylo tažení ukončeno; Piemonťané se téměř bez odporu stáhli za Ticino.

Toto krátké vylíčení tažení z roku 1848 dokazuje pádněji než všechny teoretické důvody, jak silné je postavení na Minciu a na Adiži. Když se Piemonťané dostali do čtyřúhelníku mezi čtyřmi pevnostmi, museli vyčlenit tolik vojska, že jejich ofenzivní síla, jak dokazuje bitva u Santa Lucie, byla tím už zlomena, zatímco Radecký, jakmile dostal první posily, se mohl úplně volně pohybovat mezi pevnostmi, opírat se hned o Mantovu, hned zas o Veronu, dnes ohrožovat na pravém břehu Mincia nepřátelský týl, několik dní nato dobýt Vicenzu a mít iniciativu po celé tažení neustále ve svých rukou. Piemonťané dělali ovšem chybu za chybou; ale v tom je právě síla postavení, které nepřítele uvádí do nesnází a téměř ho nutí, aby se dopouštěl chyb. Pozorování a ještě víc obléhání jednotlivých pevností ho nutí, aby se rozdělil a tak oslabil ofenzivní síly, které má k dispozici; řeky ho nutí k dalšímu dělení a více nebo méně znemožňují jeho různým sborům, aby si navzájem

pomáhaly. Kolik sil je zapotřebí k obléhání Mantovy za situace, kdy každým okamžikem může ze samostatných veronských pevnůstek vyrazit polní armáda?

Mantova byla s to zadržet roku 1797 sama vítěznou armádu generála Bonaparta. Pouze dvakrát imponovala Bonapartovi pevnost: Mantova a o deset let později Gdaňsk[94]. Celá druhá část tažení z roku [1796 a] 1797: Castiglione, Medole, Calliano, Bassano, Arcole, Rivoli[123] — to všechno se točí kolem Mantovy, a teprve když tato pevnost padla, odvážil se vítěz postupovat na východ a přes Isonzo. Tehdy ještě nebyla Verona opevněna; roku 1848 byla hotova pouze obvodová hradba na pravém břehu Adiže a bitva u Santa Lucie byla vybojována v terénu, kde hned nato byly zřízeny rakouské reduty a později stálé samostatné pevnůstky; teprve díky tomu se opevněný tábor Verony stává jádrem, reduitem celého postavení, které tím nesmírně získalo na síle.

Jak vidíte, nechceme přezírat význam linie na Minciu. Ale nezapomínejme: tato linie se stala důležitou, teprve když Rakousko začalo vést v Itálii války na vlastní pěst a když spojení Bolzano—Innsbruck—Mnichov bylo zatlačeno do pozadí spojením Treviso—Celovec—Vídeň. Pro Rakousko v jeho dnešní podobě je ovšem životně důležité, aby drželo linii Mincia. Rakousko jako samostatný stát, který jako evropská velmoc chce jednat nezávisle také na Německu, musí buď ovládat Mincio a dolní Pád, nebo se vzdát obrany Tyrol; Tyroly by jinak bylo možno obejít z obou stran a byly by spojeny s ostatní monarchií pouze Toblašským průsmykem (silnice ze Salcburku do Innsbrucku vede přes Bavorsko). Mezi starší vojenskou generací se sice vyskytuje názor, že Tyroly mají velké obranné možnosti a ovládají jak povodí Dunaje, tak i povodí Pádu. Avšak tento názor se zakládá jen na fantaziích a nikdy nebyl ověřen zkušeností, neboť povstalecká válka jako roku 1809[124] není důkazem pro operace pravidelné armády.

Autorem tohoto názoru je *Bülow*; vyslovuje jej mezi jiným ve svých dějinách hohenlindenského a marenžského tažení[125]. Jeden výtisk francouzského překladu této knížky[126] patřil anglickému vojenskému inženýru Emmetovi, který byl ještě za Napoleonova života odvelen na ostrov sv. Heleny, a tak se výtisk dostal roku

1819 do rukou zajatého vojevůdce. Napoleon připsal po stranách mnoho poznámek a Emmet knihu roku 1831 znovu vydal i s Napoleonovými poznámkami.

Zpočátku učinila kniha na Napoleona zřejmě příznivý dojem. Když četl Bülowův návrh, aby se celá pěchota přeměnila na střelecké útvary, poznamenává blahovolně: „De l'ordre, toujours de l'ordre — les tirailleurs doivent toujours être soutenus par des lignes."* Nato následuje několikrát: „Bien, c'est bien"**, a opět „bien". Ale od dvacáté stránky se to Napoleonovi přestává líbit, když vidí, jak se chudák Bülow hmoždí, aby si zcela nešťastně a s nevšední neobratností vysvětlil všechny zvraty války ze své teorie excentrických ústupů a koncentrických útoků a školáckou interpretací zbavil mistrné tahy na šachovnici jejich smyslu. Zprvu několikrát poznamenává: „Mauvais", „cela est mauvais", „mauvais principe"***, dále píše: „Cela n'est pas vrai", „absurde", „mauvais plan bien dangereux", „restez unis si vous voulez vaincre", „il ne faut jamais séparer son armée par un fleuve", „tout cet échafaudage est absurde"† atd. A když Napoleon neustále zjišťuje, že Bülow chválí vždy špatné operace a kárá dobré, že připisuje generálům nejpošetilejší pohnutky a dává jim nejsměšnější rady, a konečně že chce odstranit bodák a místo toho vyzbrojit druhý sled pěchoty píkami, tu mu unikne výkřik: „Bavardage inintelligible, quel absurde bavardage, quelle absurdité, quel misérable bavardage, quelle ignorance de la guerre."††

Bülow tu vytýká rakouské dunajské armádě, které velel Kray, že odtáhla k Ulmu místo do Tyrol. Tyroly, tato nedobytná bašta hor a skal, budou prý ovládat Bavorsko a část Lombardie zároveň, budou-li obsazeny dostatečně silnou armádou. (Napoleon: „On n'attaque pas les montagnes, pas plus le Tirol que la Suisse, on les

* „Pořádek, vždy pořádek — střelecké útvary musí být vždy podporovány řadovým vojskem." *(Pozn. red.)*

** „Dobré, to je dobré." *(Pozn. red.)*

*** „Špatné", „to je špatné", „špatná zásada". *(Pozn. red.)*

† „To není pravda", „nesmysl", „špatný a velmi nebezpečný plán", „zůstaňte spojeni, chcete-li zvítězit", „nikdy nesmí být armáda rozdělena řekou", „celá tato slátanina je absurdní". *(Pozn. red.)*

†† „Nesrozumitelný žvást, jaký nesmyslný žvást, jaká absurdnost, jaký ubohý žvást, jaká neznalost války." *(Pozn. red.)*

observe et on les tourne par les plaines."*) Potom Bülow vytýká Moreauovi, že se dal u Ulmu zadržet Krayem, místo aby ho nechal být a dobyl slabě obsazené Tyroly. Dobytím Tyrol by prý byla rakouská monarchie poražena. (Napoleon: „Absurde, quand même le Tirol eût été ouvert, il ne fallait pas y entrer."**)

Když Napoleon přečetl celou knihu, charakterizoval systém excentrických ústupů a koncentrických útoků a ovládání rovin horami těmito slovy: „Si vous voulez apprendre la manière de faire battre une armée supérieure par une armée inférieure, étudiez les maximes de cet écrivain; vous aurez des idées sur la science de la guerre, il vous prescrit le contre-pied de ce qu'il faut enseigner."***

Třikrát nebo čtyřikrát opakuje Napoleon varování: „Il ne faut jamais attaquer les pays des montagnes."† Tento strach z hor pochází zřejmě z jeho pozdějších let, kdy jeho armády dosáhly tak obrovského počtu a jak kvůli zásobování, tak kvůli taktickému rozvinutí byly připoutány k rovinám. Španělsko[127] a Tyroly přispěly asi také svým dílem. Dříve se Napoleon hor tolik nebál. První polovina jeho tažení z roku [1796 a] 1797 byla vybojována celá v horách a v následujících letech dokázali Masséna i Macdonald dostatečně, že i v horské válce — a právě v ní především — lze s nepatrnými silami mnoho dosáhnout. Ale celkem je jasné, že naše moderní armády mohou uplatnit své síly nejlépe v terénu, kde se střídají roviny s nevysokými pahorkatinami, a že je nesprávná teorie, která předpisuje posílat do vysokých hor velkou armádu — ne aby jimi prošla, nýbrž aby tam zaujala trvalé postavení — pokud jsou vpravo i vlevo roviny jako bavorská a lombardská, kde se dá válka rozhodnout. Jak dlouho asi by se mohla uživit v Tyrolích armáda o 150 000 mužů? Jak brzy by ji asi zahnal hlad zpátky do roviny, kde zatím nepřítel měl čas se usadit a kde může být donucena

* „Na hory se neútočí, ani na Tyroly, ani na Švýcarsko, hory se pozorují a obcházejí po rovinách." *(Pozn. red.)*

** „Nesmysl, i kdyby byly Tyroly otevřeny, nesmělo by se tam vstoupit." *(Pozn. red.)*

*** „Chcete-li se poučit, jak má silnější armáda podlehnout armádě slabší, studujte zásady tohoto spisovatele: pochopíte, co je to vojenská věda, předpisuje vám pravý opak toho, čemu je třeba učit." *(Pozn. red.)*

† „Nikdy se nesmí útočit na horské oblasti." *(Pozn. red.)*

svést bitvu za nejnepříznivějších podmínek? A kde by našla v úzkých údolích pozici, v níž by mohla rozvinout celou svou sílu?

Kdyby Rakousko už nemělo Mincio a Adiži, byly by pro ně Tyroly ztracenou pozicí, které by se muselo vzdát, jakmile by byla napadena ze severu nebo z jihu. Německu dávají Tyroly možnost obejít Lombardii tyrolskými průsmyky až k Addě; jedná-li Rakousko separátně, dávají naopak Lombardie a Benátsko možnost obejít Tyroly až k Brentě. Rakousko může udržet Tyroly jen tak dlouho, dokud jsou kryty na severu Bavorskem a na jihu tím, že má linii Mincia. Založení Rýnského spolku[128] znemožnilo Rakousku úspěšně hájit dokonce i Tyroly zároveň s Benátskem, a proto jednal Napoleon zcela důsledně, když bratislavskou smlouvou odtrhl obě tyto provincie od Rakouska[129].

Pro Rakousko je tedy naprosto nezbytné, aby drželo linii Mincia s Peschierou a Mantovou. Německo jako celek tuto linii nutně nepotřebuje, třebaže je to z vojenského hlediska stále ještě velká výhoda. V čem tkví tato výhoda, je nabíledni. Pouze v tom, že nám předem zajišťuje silnou pozici v lombardské rovině, kterou není třeba teprve dobývat, a že vhodně zaokrouhluje naše obranné postavení a zároveň významně posiluje náš útok.

A nebude-li mít Německo linii Mincia?

Dejme tomu, že celá Itálie je nezávislá, jednotná a spojila se s Francií k útočné válce proti Německu. Ze všeho, co bylo dosud řečeno, vyplývá, že v tomto případě operační a ústupovou linií Němců nebude Vídeň—Celovec—Treviso, nýbrž Mnichov—Innsbruck—Bolzano a Mnichov—Füssen—Finstermünz—Glurns a že tyto linie vyúsťují do lombardské roviny mezi Val Sugana a švýcarskou hranicí. Kde je potom rozhodující bod útoku? Zřejmě to bude ta část horní Itálie, která spojuje poloostrov s Piemontem a Francií, tedy střední tok Pádu od Alessandrie po Cremonu. Ale průsmyky mezi Lago di Garda a Lago di Como úplně stačí, aby Němci mohli proniknout do této oblasti, a ponechávají jim možnost ustoupit touž cestou, v nejhorším případě pak přes Stelvské sedlo. V tomto případě by pevnosti na Minciu a Adiži, které by podle našeho předpokladu měli Italové, ležely daleko stranou od rozhodujícího bojiště. Kdyby nepřítel obsadil veronský opevněný tábor silami,

které by stačily k ofenzívě, zbytečně by tím rozptyloval své vojsko. Nebo se snad očekává, že by Italové velkými silami zahradili Němcům cestu do údolí Adiže na tak oblíbené rivolské plošině? Od té doby, co je vybudována stelvská silnice (přes Stelvské sedlo), má východ z údolí Adiže mnohem menší význam. Ale i kdybychom připustili, že by se Rivoli stalo opět klíčem k Itálii a že by italská armáda u Rivoli natolik přitahovala Němce, aby na ni podnikli útok — k čemu by pak byla Verona? Neuzavírá údolí Adiže, jinak by bylo zbytečné, aby Italové pochodovali na Rivoli. K tomu, aby si kryli ústup v případě porážky, stačí Peschiera, která skýtá bezpečný přechod přes Mincio, a tím zajišťuje další pochod na Mantovu nebo Cremonu. Kdyby byla masa ozbrojených sil Italů rozestavena mezi čtyřmi pevnostmi, snad aby tu vyčkala příchodu Francouzů a nemohla být vyprovokována k bitvě, byly by tím síly nám nepřátelské hned od počátku tažení rozděleny na dvě části, a to by nám umožnilo proniknout se všemi silami na jejich spojovací linii nejprve proti Francouzům a po jejich porážce se pustit do vytlačování — ovšem poněkud zdlouhavého — Italů z jejich pevností. Země jako Itálie, jejíž národní armáda je při každém úspěšném útoku ze severu a z východu ihned postavena před dilema, má-li zvolit za svou základnu Piemont, nebo poloostrov, taková země musí mít nepochybně svá velká obranná zařízení tam, kde armáda může být před toto dilema postavena. Zde se nabízejí jako opěrné body ústí Ticina a Addy do Pádu. Generál von Willisen („Italské tažení roku 1848“) požadoval, aby Rakušané oba tyto body opevnili. Nehledě k tomu, že to není možné už proto, že jim nepatří území, které je k tomu nezbytné (u Cremony patří pravý břeh Pádu Parmě a v Piacenze mají pouze právo na posádku), jsou také oba body na velké obranné postavení příliš předsunuté, a to v zemi, kde Rakušané budou v každé válce obklopeni povstáními; Willisen, který nemůže vidět soutok dvou řek, aby hned nedělal plány na velký opevněný tábor, zapomíná také, že ani Ticino, ani Adda nejsou linie vhodné k obraně, a tedy také podle jeho vlastního názoru nemohou krýt území, které leží za nimi. Ale co by pro Rakušany bylo zbytečným plýtváním, to je pro Italy nesporně dobrá pozice. Pro ně je Pád hlavní obrannou linií; trojúhelník Pizzighettone—

Cremona—Piacenza s Alessandrií vlevo a Mantovou vpravo by umožnil účinnou obranu této linie a dovolil by armádě jak vyčkávat v krytém postavení příchodu vzdálených spojenců, tak i za určitých okolností útočit v rovině mezi Sesií a Adiží, která má rozhodující význam.

Generál von Radowitz se o tom vyslovil ve frankfurtském Národním shromáždění takto: Ztratí-li Německo linii Mincia, dostane se do postavení, v němž by se teď ocitlo pouze po celém neúspěšném tažení. Válka se pak ihned přenese na německé území; začne na Isonzu a v italských Tyrolích, a celé jihoněmecké území až po Bavorsko včetně bude možno obejít, takže i v Německu nebude válka vybojována na horním Rýnu, nýbrž na Isaru.

Generál von Radowitz měl zřejmě zcela správnou představu o vojenských znalostech svého posluchačstva. Správně: jestliže se Německo vzdá linie Mincia, ztratí pokud jde o území a pozice tolik, kolik by Francouzi a Italové získali celým úspěšným tažením. Tím se však Německo ještě zdaleka nedostává do postavení, v němž by se ocitlo po neúspěšném tažení. Cožpak je silná, neporušená německá armáda, která se soustředí na bavorském úpatí Alp a táhne tyrolskými průsmyky, aby vpadla do Lombardie, ve stejném postavení jako vojsko ruinované a demoralizované neúspěšným tažením, které je pronásledováno nepřítelem a ustupuje spěšně k Brenneru? Cožpak lze srovnávat vyhlídky na úspěšnou ofenzívu z pozice, která v mnohém směru ovládá styčný bod Francouzů a Italů, s vyhlídkami poražené armády na přepravení jejího dělostřelectva přes Alpy? Když jsme ještě neměli linii Mincia, dobyli jsme Itálii víckrát než od té doby, co ji máme; kdo může pochybovat o tom, že v případě potřeby budeme umět tenhle kousek opakovat?

Ale ani tvrzení, že bez linie Mincia se válka ihned přenese do Bavorska a Korutan, není správné. Celý náš výklad ukazuje, že bez linie Mincia by obrana německé jižní hranice mohla být *pouze ofenzívní*. Je to dáno hornatostí německých pohraničních oblastí, které se nemohou stát rozhodujícím bojištěm; je to dáno příznivou polohou alpských průsmyků. Bojiště leží v rovinách pod nimi. Tam musíme sestoupit, a v tom nám nemůže zabránit žádná moc na světě. Těžko si lze představit příznivější předpoklady pro ofenzívu než

ty, které se nám tu nabízejí dokonce i v nejnepříznivějším případě francouzsko-italského spojenectví. Mohly by být ještě zlepšeny zdokonalením alpských silnic a opevněními na silničních uzlech v Tyrolích, která by musela být natolik důkladná, aby v případě ústupu nepřítele buď zadržela, nebo jej aspoň donutila vyčlenit silné oddíly na ochranu svých komunikací. Pokud jde o alpské cesty, všechny války v Alpách dokazují, že i většina nezpevněných hlavních cest, ba i mnohé stezky pro soumary jsou pro všechny druhy vojsk bez zvláštní námahy schůdné. Za těchto okolností lze německou ofenzívu do Lombardie vskutku organizovat tak, aby měla všechny vyhlídky na úspěch. Můžeme být ovšem přesto poraženi; potom by nastal případ, o kterém mluví Radowitz. Jak tomu potom bude s obnažením Vídně a obejitím Bavorska přes Tyroly?

Předně je jasné, že ani jeden nepřátelský prapor se neodváží překročit Isonzo, dokud německá armáda v Tyrolích není úplně a nenávratně zahnána za Brenner. Od okamžiku, kdy se Bavorsko stane německou operační základnou proti Itálii, od tohoto okamžiku nemá italsko-francouzská ofenzíva směrem na Vídeň vůbec žádný smysl, bylo by to jen zbytečné tříštění sil. I kdyby však Vídeň zůstala nadále tak důležitým centrem, že by stálo za to, aby nepřátelská armáda vyslala proti ní své hlavní síly a pokusila se ji dobýt, pak to nedokazuje nic víc, než že musí být opevněna. Napoleonovo tažení z roku 1797 a vpády do Itálie a do Německa roku 1805 a 1809 by byly možná pro Francouze skončily velmi špatně, kdyby byla Vídeň opevněna. Ofenzíva, při níž se pronikne tak daleko vpřed, nese s sebou vždycky nebezpečí, že rozbije své poslední síly o opevněné hlavní město. Ostatně i kdybychom předpokládali, že nepřítel zahnal německou armádu za Brenner, jakou obrovskou přesilu by musel mít, aby mohl vyčlenit síly pro účinné akce ve vnitřním Rakousku!

Jak je to však s možností obejít celé jižní Německo přes Itálii? Skutečně, jestliže z Lombardie lze obejít Německo až po Mnichov, jak daleko lze potom z Německa obejít Itálii? Rozhodně aspoň po Milán a Pavii. Až potud jsou tedy vyhlídky stejné. Protože se však Německo rozkládá do mnohem větší šířky, nemusí armáda na horním Rýnu, která je „obcházena" přes Itálii na Mnichov, už proto

hned ustupovat. Opevněný tábor v horním Bavorsku nebo dočasné opevnění Mnichova by pojalo poraženou tyrolskou armádu a brzy by zastavilo i ofenzívu pronikajícího nepřítele, zatímco armáda na horním Rýnu by měla možnost opřít se buď o Ulm a Ingolstadt, nebo o Mohan, v nejhorším případě tedy změnit operační základnu. Naproti tomu v Itálii je to docela jiné. Obejde-li se italská armáda od západu přes tyrolské průsmyky, stačí ji vypudit z jejích pevností, a celá Itálie bude dobyta. Německo, které povede válku proti Francii a Itálii zároveň, bude mít vždy několik armád, nejméně tři, a vítězství nebo porážka bude záviset na celkovém výsledku všech tří tažení. V Itálii je však prostor jen pro jednu armádu; jakékoli rozdělení armády by bylo chybou; a je-li tato armáda zničena, je tím Itálie dobyta. Pro francouzskou armádu v Itálii je za všech okolností hlavní věcí spojení s Francií; a pokud se tato spojovací linie neomezí na Col di Tenda a Janov, potud francouzská armáda vystavuje Němcům v Tyrolích bok — a to tím víc, čím dál Francouzi postoupí do Itálie. S možností, že Francouzi a Italové vpadnou do Bavorska přes Tyroly, se ovšem musí počítat, jakmile se v Itálii povedou opět *německé* války a operační základna bude přenesena z Rakouska do Bavorska. Ale s použitím vhodných opevňovacích zařízení v moderním smyslu, kdy jsou tu pevnosti pro armády, a ne armády pro pevnosti, může být tomuto vpádu do Německa ulomen hrot mnohem snáze než německému vpádu do Itálie. A proto není třeba dělat z tohoto takzvaného „obejití" celého jižního Německa strašáka. Nepřítel, který obejde německou hornorýnskou armádu přes Itálii a Tyroly, musí postoupit až k Baltu, než bude moci sklízet plody tohoto obejití. Napoleonův pochod od Jeny na Štětín[130] se však dá stěží opakovat ve směru od Mnichova na Gdaňsk.

Nikterak nepopíráme, že vzdá-li se Německo linie Adiže a Mincia, zřekne se silné obranné pozice. Rozhodně však popíráme, že je tato pozice *nezbytná* k zajištění německé jižní hranice. Jestliže se ovšem, jak to zřejmě dělají zastánci opačného názoru, vyjde z předpokladu, že německá armáda, ať už se ukáže kdekoli, bude vždycky poražena — potom je možno si namlouvat, že Adiže, Mincio a Pád jsou pro nás naprosto nezbytné. Pak nám však nejsou ve skutečnosti

teprve nic platné; pak nám nepomohou ani pevnosti, ani armády, pak uděláme nejlépe, projdeme-li hned pod kaudinským jhem[131]. Máme jiné mínění o obranné síle Německa, a proto jsme docela spokojeni s tím, že je naše jižní hranice zajištěna těmi výhodami, které dává pro naši ofenzívu na lombardské půdě.

Zde ovšem hrají úlohu také politické zřetele, které nemůžeme pominout. Národní hnutí v Itálii vycházelo od roku 1820[132] z každé porážky omlazené a silnější než dříve. Je jen málo zemí, jejichž takzvané přirozené hranice se tak kryjí s hranicemi národnosti a jsou zároveň tak výrazné. Jestliže v takovéto zemi, která má nadto téměř pětadvacet miliónů obyvatel, vyrostlo už tak mocné národní hnutí, nemůže znovu nastat klid, dokud je jedna z nejlepších, politicky a vojensky nejdůležitějších částí země, a tím i téměř čtvrtina všeho obyvatelstva podrobena protinárodnímu cizímu panství. Od roku 1820 vládne Rakousko v Itálii už jen násilím, potlačováním nových a nových povstání, terorismem stavu obležení. Chce-li si Rakousko udržet své panství v Itálii, je nuceno nakládat se svými politickými odpůrci, tj. s každým Italem, který se cítí být Italem, hůř než se sprostými zločinci. Způsob, jakým Rakousko nakládalo a místy dosud nakládá s italskými politickými vězni, je v civilizovaných zemích neslýchaný. Rakušané se zvláštní oblibou ponižovali politické provinilce v Itálii bitím holí, buď aby na nich vynutili přiznání, nebo pod záminkou trestu. Kolik morálního rozhořčení se vyplýtvalo nad italskou dýkou, nad úkladnou politickou vraždou; zřejmě se však docela zapomnělo, že je vyprovokovala rakouská hůl. Prostředky, k nimž se Rakousko musí uchylovat, aby udrželo své panství v Itálii, jsou nejlepším důkazem, že toto panství nemůže být trvalé; a Německo, jehož zájmy v Itálii, i když Radowitz, Willisen a Hailbronner tvrdí opak, nejsou totožné se zájmy Rakouska — Německo je ovšem v situaci, kdy si musí položit otázku, jsou-li tyto zájmy tak velké, aby vyvážily množství nevýhod, jež jsou s nimi spojeny.

Horní Itálie je přívěsek, který může být Německu za všech okolností užitečný pouze ve válce, v míru mu však může být jen na škodu. Armády nezbytné k tomu, aby udržely Itálii v područí, od roku 1820 ustavičně vzrůstaly a od roku 1848 mají v nejhlubším

míru víc než 70 000 mužů, kteří se tu neustále cítí jako v nepřátelské zemi a musí být každý okamžik připraveni čelit útoku. Válka v letech 1848 a 1849 a okupace Itálie až do dneška stála Rakousko — přes válečné kontribuce z Piemontu, přes nové a nové kontribuce z Lombardie, přes nucené půjčky a mimořádné daně — zřejmě mnohem víc, než mu Itálie od roku 1848 vynesla. A přece se s ní od roku 1848 do roku 1854 nakládalo soustavně tak, jako by to byla pouze dočasná državа, z níž se vytlouká, co se jen dá, než se zase vyklidí. Teprve od východní války[84] se Lombardie dostala na několik let do poněkud normálnějšího stavu; jak dlouho to však potrvá při dnešní spletité situaci, kdy národní cítění Italů opět tak prudce pulsuje?

Co je však mnohem důležitější: vyváží to, že máme Lombardii, všechnu nenávist, všechno fanatické nepřátelství, které jsme tím proti sobě v celé Itálii vyvolali? Vyváží naši spoluodpovědnost za opatření, jimiž tam Rakousko — prý ve jménu a v zájmu Německa, jak se nám tvrdí — zajišťuje své panství? Vyváží neustálé zasahování do vnitřních záležitostí ostatní Itálie, bez něhož podle dosavadní praxe a podle toho, co tvrdí Rakušané, nemůžeme Lombardii udržet a které jen ještě víc rozněcuje nenávist Italů proti nám Němcům? Až dosud jsme ve všech vojenských úvahách předpokládali vždy nejhorší případ — spolek Francie s Itálií. Pokud si ponecháme Lombardii, bude Itálie nutně spojencem Francie v každé její válce proti Německu. Jakmile se Lombardie vzdáme, bude s tím konec. Je však v našem zájmu, abychom si ponechali čtyři pevnosti a zajistili si za to fanatickou nenávist a Francouzům spojenectví 25 miliónů Italů?

Egoistické žvásty o politické neschopnosti Italů, o jejich poslání být pod německým nebo francouzským panstvím, jakož i různé spekulace o tom, zda je či není možná jednotná Itálie, připadají nám v ústech Němců poněkud podivné. Jak je tomu dávno, co jsme *my*, velký německý národ, který má dvakrát tolik duší než Itálie, unikli „poslání" být pod francouzským nebo ruským panstvím? A je snad otázka jednoty nebo nejednotnosti Německa dnes už prakticky vyřešena? Což nestojíme v této chvíli se vší pravděpodobností na prahu událostí, které teprve připraví řešení této otázky

v tom či onom směru? Což jsme docela zapomněli na to, jak jednal Napoleon v Erfurtu[133], nebo na to, jak se Rakousko odvolalo k Rusku na varšavských konferencích[134], nebo na bitvu u Bronzellu[135]?

Připusťme na chvíli, že Itálie musí být buď pod německým, nebo pod francouzským vlivem. V tomto případě rozhoduje kromě sympatií zejména také vojenskogeografická poloha obou ovlivňujících zemí. Předpokládejme, že ozbrojené síly Francie a Německa jsou stejně velké, třebaže Německo by zřejmě mohlo být mnohem silnější. Pak jsme ale myslím už dokázali, že v nejpříznivějším případě, totiž budou-li mít Francouzi k dispozici Wallis a Simplon, zasáhne jejich bezprostřední vojenský vliv pouze Piemont a musí nejprve vyhrát bitvu, aby jej rozšířili na vzdálenější oblasti, zatímco náš vliv zahrnuje celou Lombardii a prostor, kde se stýká Piemont s poloostrovem, a museli bychom být napřed poraženi, abychom tento vliv ztratili. Jsou-li tu však tak příznivé zeměpisné podmínky pro nadvládu, pak se německý vliv nemá proč bát francouzské konkurence.

Generál Hailbronner napsal nedávno v augsburské „Allgemeine Zeitung" asi toto: Německo tu není proto, aby bylo hromosvodem pro všechny blesky, které hrozí dopadnout na hlavu bonapartovské dynastie. Stejným právem mohou říci Italové: Itálie tu není proto, aby sloužila Němcům jako nárazník proti úderům, které jim zasazuje Francie, a aby jako dík za to sklízela od Rakušanů rány holí. Má-li však Německo zájem na tom, aby si zde takový nárazník udrželo, dosáhne toho rozhodně mnohem líp tím, že vytvoří s Itálií dobré vztahy, uzná národní hnutí a přenechá italské záležitosti Italům, dokud se Italové nevměšují do německých záležitostí. Radowitzovo tvrzení, že odejde-li Rakousko dnes z horní Itálie, bude tam zítra nutně pánem Francie, bylo tehdy stejně neopodstatněné, jako bylo neopodstatněné ještě před třemi měsíci; za dnešní situace začíná být, jak se zdá, pravdivé, ale v opačném smyslu než Radowitzově. Jestliže 25 miliónů Italů nemůže uhájit svou nezávislost, tím méně to mohou dokázat dva milióny Dánů, čtyři milióny Belgičanů a tři milióny Holanďanů. Přesto neslyšíme, že by zastánci německého panství v Itálii naříkali nad francouzským nebo

švédským panstvím v těchto zemích a žádali, aby bylo nahrazeno německým.

Pokud jde o problém jednoty, jsme toho názoru: Buď se Itálie sjednotí, a pak bude mít svou vlastní politiku, která zcela nutně nebude ani francouzská ani německá, a proto nemůže být pro nás o nic škodlivější než pro Francouze; nebo zůstane roztříštěna, a pak nám tato roztříštěnost zajistí za každé války s Francií, že budeme mít v Itálii spojence.

Tolik je v každém případě jisté: ať už Lombardii máme nebo ne, budeme mít v Itálii vždycky značný vliv, *dokud budeme silní doma*. Ponecháme-li Itálii, aby si sama vyřizovala své záležitosti, nenávist Italů vůči nám sama ustane a náš přirozený vliv na ně bude rozhodně mnohem významnější a může se za určitých okolností vystupňovat ve skutečnou hegemonii. Proto místo abychom viděli svou sílu v tom, že si přivlastňujeme cizí území a potlačujeme cizí národnost, které jen lidé zaujatí mohou upírat budoucnost, uděláme lépe, postaráme-li se o to, abychom *byli jednotní a silní ve vlastním domě*.

III

Co jednomu právo, to druhému zdrávo. Žádáme-li Pád a Mincio k ochraně ani ne tak proti Italům, jako spíš proti Francouzům, nesmíme se divit, požadují-li Francouzi rovněž říční linie k ochraně proti nám.

Francie nemá své těžiště ve středu země, na Loiře, u Orléansu, nýbrž na severu, na Seině, v Paříži; a dvojí zkušenost dokazuje, že s Paříží padá celá Francie[136]. Vojenský význam tvářnosti francouzských hranic je proto dán především tím, jakou ochranu skýtají Paříži.

Z Paříže do Lyonu, Basileje, Štrasburku a Lauterbourgu je vzdušnou čarou zhruba stejně daleko, asi 55 mil. Při každém vpádu z Itálie do Francie, jehož cílem je Paříž, musí však útočník postupovat okolím Lyonu, mezi Rhônou a Loirou, nebo ještě severněji, nechce-li ohrozit své spoje. Alpské hranici Francie jižně od Grenoblu se tedy při postupu na Paříž nemusí věnovat pozornost; z této strany je Paříž úplně kryta.

U Lauterbourgu opouští francouzská hranice Rýn a obrací se od něho v pravém úhlu na severozápad; od Lauterbourgu po Dunkerque tvoří téměř přímou linii. Oblouk, který jsme opsali s poloměrem Paříž—Lyon přes Basilej a Štrasburk až k Lauterbourgu, je zde tedy přerušen; francouzská severní hranice tvoří spíš tětivu k tomuto oblouku a kruhová úseč za touto tětivou nepatří Francii. Nejkratší spojovací linie z Paříže k severní hranici, linie Paříž—Mons, se rovná jen polovině poloměru Paříž—Lyon nebo Paříž—Štrasburk.

Tyto jednoduché geometrické poměry vysvětlují, proč ve všech válkách, které vedou Německo a Francie na severu, musí být bojištěm Belgie. Belgie umožňuje obejít celou východní Francii od Verdunu a horní Marny až k Rýnu; to znamená, že armáda pronikající z Belgie může být u Paříže dřív, než se francouzská armáda stojící za Verdunem nebo Chaumontem směrem k Rýnu stačí vrátit; armáda pronikající z Belgie se tedy může při úspěšné ofenzívě

vždycky vklínit mezi Paříž a francouzskou moselskou nebo rýnskou armádu, a to tím špíš, že cesta od belgické hranice k bodům na Marně, které jsou pro obejití rozhodující (Meaux, Château-Thierry, Épernay), je ještě kratší než cesta do Paříže.

Ale to není všechno. Na celé linii od Másy až k moři nestojí ve směru na Paříž nepříteli v cestě sebemenší terénní překážka, dokud nedojde k Aisně a k dolní Oise, jejichž tok je však pro obranu Paříže ze severu dost nepříznivý. Ani roku 1814, ani roku 1815 neznamenaly vážnou překážku pro útok. Ale i když připustíme, že mohou být zapojeny do rámce obranného systému daného Seinou a jejími přítoky — a roku 1814 byly do něho zčásti zapojeny — potvrzujeme tím zároveň, že vlastní obrana severní Francie začíná teprve u Compiègne a Soissonsu a že první obranné postavení, které kryje Paříž od severu, je vzdáleno od Paříže pouhých dvanáct mil.

Stěží si lze představit slabší státní hranici, než jakou má Francie vůči Belgii. Je známo, kolik úsilí vynaložil Vauban, aby vyvážil nedostatek přirozených obranných prostředků umělými; je rovněž známo, jak roku 1814 a 1815 pronikl útočník trojnásobným pevnostním pásem a téměř si ho ani nepovšiml. Je známo, jak roku 1815 podléhala pevnost za pevností po neslýchaně krátkém obléhání a ostřelování útokům jediného pruského sboru. Avesnes se vzdalo 22. června 1815, když bylo půl dne ostřelováno z deseti polních houfnic. Guise se vzdalo deseti polním dělům a samo ani nevystřelilo. Maubeuge kapitulovalo 13. července po 14 dnech obléhacích zákopových prací. Landrecies otevřelo své brány 21. července po 36 hodinách obléhacích zákopových prací a po dvouhodinovém ostřelování, při němž obléhatelé vypálili pouze 126 bomb a 52 plných koulí. Pevnosti Mariembourg postačilo, aby byla jen pro forma poctěna zahájením obléhacích zákopových prací a jedinou čtyřiadvacetiliberní koulí, a kapitulovala 28. července. Philippeville vydržel dva dny obléhacích zákopových prací a několik hodin ostřelování, Rocroi 26 hodin obléhacích zákopových prací a dvě hodiny bombardování. Pouze Mézières se drželo 18 dní po zahájení obléhacích zákopových prací. Mezi veliteli panovalo přímo kapitulační šílení, které si příliš nezadalo s kapitulační posedlostí v Prusku po bitvě u Jeny; a namítá-li se, že roku 1815 byly tyto pevnosti zchátralé,

se slabými posádkami a špatně vyzbrojené, nesmí se zapomínat, že až na několik výjimek musí být tyto pevnosti *stále* v zanedbaném stavu. Vaubanův trojnásobný pás ztratil dnes jakýkoli význam a je pro Francii nesporně škodlivý. Žádná z pevností na západ od Másy nekryje sama o sobě žádný terénní úsek a nikde nenajdeš čtyři nebo pět pevností, jež by spolu tvořily skupinu, uvnitř které by byla armáda kryta a zároveň si zachovala schopnost manévrovat. To proto, že žádná z nich neleží na velké řece. Lys, Šelda a Sambre mají pro válku význam teprve na belgické půdě. A tak účinek těchto pevností rozptýlených v otevřeném poli nesahá dál než na dostřel jejich děl. Kromě několika velkých shromaždišť na hranici, která mohou sloužit jako základna k ofenzívě do Belgie, a kromě několika bodů na Máse a Mosele, které mají strategický význam, všechny ostatní pevnosti a pevnůstky na severní francouzské hranici jen zcela bez užitku tříští ozbrojené síly. Každá vláda, která by je strhla, by Francii jen posloužila; co by tomu však řekla tradiční francouzská pověra?

Francouzská severní hranice je tedy pro obranu nanejvýš nevhodná; ve skutečnosti se vůbec nedá bránit a Vaubanův pevnostní pás, místo aby ji zesiloval, je dnes už jen doznáním a pomníkem její slabosti.

Stejně jako teoretikové „středoevropské velmoci" v Itálii ohlížejí se i Francouzi za svou severní hranicí po říční linii, která by jim poskytla dobré obranné postavení. Která by to mohla být?

První linií, která se tu nabízí, by byla dolní Šelda a Dyle, prodloužená až k ústí Sambry do Másy. Tato linie by připojila k Francii větší část Belgie. Zahrnovala by všechna proslulá belgická bojiště, na nichž se střetávali Francouzi s Němci: Oudenaarde, Jemappes, Fleurus, Ligny, Waterloo.[137] Ale stále to ještě není obranná linie, neboť ponechává mezi Šeldou a Másou velkou mezeru, kudy může nepřítel bez překážky proniknout.

Druhou linií by byla sama Másа. Kdyby Francie měla levý břeh Másy, nebylo by její postavení ještě tak příznivé jako postavení Německa, kdyby mu patřila v Itálii jen linie Adiže. Linie Adiže zaokrouhluje hranici téměř úplně, kdežto Másа jen velmi neúplně. Kdyby Másа tekla od Namuru k Antverpám, tvořila by mnohem lepší hraniční linii. Místo toho však teče od Namuru na severo-

východ a teprve za Venlo se obrací velkým obloukem k Severnímu moři.

Celé území na sever od Namuru mezi Másou a mořem by bylo za války kryto pouze svými pevnostmi; neboť kdyby nepřítel překročil Másu, střetl by se s francouzskou armádou vždy v rovině Jižního Brabantu, zatímco francouzská ofenzíva na německý levý břeh Rýna by ihned narazila na silnou rýnskou linii, a to přímo na kolínský opevněný tábor. Vypouklý úhel, který tvoří Másа mezi Sedanem a Lutychem, přispívá rovněž k oslabení linie, třebaže je zaplněn Ardenami. Linie Másy dává tedy Francouzům pro dobrou obranu hranic na jedné straně příliš mnoho, na druhé straně příliš málo. Jděme tedy dále. Zabodneme-li na mapě kružítko znovu v Paříži a opíšeme-li poloměrem Paříž—Lyon oblouk od Basileje až k Severnímu moři, zjistíme, že tok Rýna *od Basileje k ústí* se až podivuhodně přesně kryje *s tímto obloukem*. Všechny důležité body na Rýně jsou s rozdílem několika mil stejně vzdáleny od Paříže. *To je vlastní reálný důvod, proč Francouzi požadují hranici na Rýně.*

Kdyby měla Francie Rýn, byla by Paříž vzhledem k Německu opravdu středem Francie. Všechny poloměry vedoucí od Paříže k ohrožené hranici, ať už na Rýně, nebo na Jurovi, by byly stejně dlouhé. Všude by byl k nepříteli obrácen vypouklý obvod kruhu, za nímž by byl nucen manévrovat oklikami, zatímco francouzské armády by se pohybovaly po kratší tětivě a mohly by ho předstihnout. Stejně dlouhé operační a ústupové linie nesmírně usnadňují několika různým armádám koncentrický ústup, a tím umožňují, aby se v určitém bodě dvě z těchto armád spojily k hlavnímu úderu proti ještě rozdělenému nepříteli.

S hranicí na Rýně by se obranný systém Francie stal — pokud jde o *přírodní* předpoklady — jedním z těch, které generál Willisen nazývá „ideálními", které tedy už nemohou být lepší. Silný vnitřní obranný systém povodí Seiny tvořený vějířovitě se sbíhajícími přítoky Yonnou, Aubou, Marnou, Aisnou a Oisou, tento říční systém, na kterém Napoleon roku 1814 udílel spojencům tak drsné strategické lekce,[188] bude teprve s touto hranicí všemi směry rovnoměrně kryt; nepřítel dorazí ze všech stran téměř současně a může být na řekách zadržen do té doby, než budou francouzské armády s to

zaútočit spojenými silami na každou z jeho izolovaných kolon zvlášť; kdežto bez linie na Rýně se v rozhodujícím bodu, u Compiègne a Soissonsu, může obrana zachytit teprve 12 mil od Paříže. Nikde v Evropě nemohou železnice přispět obraně k náhlému soustředění velkých sil tak, jako právě v prostoru mezi Seinou a Rýnem. Ze středu, z Paříže, se rozbíhají paprsky železničních tratí na Boulogne, Bruggy, Gent, Antverpy, Maastricht, Lutych a Kolín nad Rýnem, na Mannheim a Mohuč přes Mety, na Štrasburk, na Basilej, na Dijon a Lyon. Ať už nepřítel zaútočí v kterémkoli bodě a se sebevětšími silami, všude je možno vrhnout proti němu po železnici z Paříže celou sílu záložní armády. Vnitřní obranyschopnost povodí Seiny je ještě zesílena zejména tím, že v něm všechny železniční trati vedou údolími řek (Oisy, Marny, Seiny, Auby, zčásti i údolím Yonny). Ale to ještě není všechno. Tři soustředné oblouky železničních tratí, každý o délce nejméně čtvrtkruhu, obíhají kolem Paříže v téměř stejných vzdálenostech: první tvoří železnice na levém břehu Rýna, které vedou nyní už téměř bez přerušení od Neussu do Basileje; druhý se táhne od Ostende a Antverp přes Namur, Arlon, Thionville, Mety a Nancy na Épinal a je rovněž téměř dokončen; konečně třetí vede od Calais přes Lille, Douai, St. Quentin, Remeš, Châlons-sur-Marne a St. Dizier do Chaumontu. Zde jsou tedy na všech stranách k dispozici prostředky, jimiž lze v co nejkratší době soustředit na libovolném místě masu vojska; zde by byla díky přírodě a umění a bez jakýchkoli pevností, pouze díky manévrovací schopnosti vojska obrana tak silná, že by nepřítel při vpádu do Francie musel počítat s docela jiným odporem, než s jakým se setkal roku 1814 a 1815.

Jen jedno by chybělo Rýnu jako hraničnímu toku. Dokud je jeden jeho břeh úplně německý a druhý úplně francouzský, dotud jej žádný z obou národů neovládá. Armádě, která by byla v převaze, ať už německé, či francouzské, by nebylo možné nikde zabránit, aby překročila Rýn; to jsme viděli stokrát a strategie uvádí důvody, proč tomu tak musí být. Při německé ofenzívě vedené s přesilou by se francouzská obrana zachytila až víc vzadu: severní armáda na Máse mezi Venlo a Namurem; moselská armáda na Mosele, asi při ústí Saary; hornorýnská armáda na horní Mosele a horní Máse.

Aby Francouzi úplně ovládali Rýn, aby mohli energicky čelit nepřátelskému přechodu přes řeku, museli by mít na pravém břehu Rýna předmostí. Napoleon jednal tedy zcela důsledně, když bez okolků přivtělil k francouzskému císařství Wesel, Kastel a Kehl.[139] Za nynější situace by si jeho synovec vyprosil jako doplněk k znamenitým pevnostem, které mu Němci postavili na levém břehu Rýna, ještě Ehrenbreitstein, Deutz a snad také předmostí u Germersheimu. Pak by byl vojenskogeografický systém Francie pro útok i obranu dokonalý a každý další přívěsek by mu byl jen na škodu. Jak je tento systém přirozený a samozřejmý, o tom podali pádné svědectví spojenci roku 1813. Přestože si Francie vytvořila tento systém sotva před 17 lety, stal se už něčím tak samozřejmým, že vznešení spojenci, třebaže byli v přesile a Francie bezbranná, hrozili se myšlenky, že by jim měli otřást, jako svatokrádeže; a kdyby je nebyly strhly německo-nacionální živly hnutí, byl by Rýn podnes francouzskou řekou.

Kdybychom však Francouzům odstoupili nejen Rýn, nýbrž i předmostí na jeho pravém břehu, teprve pak by Francouzi splnili vůči sobě tutéž povinnost, kterou podle názoru Radowitze, Willisena a Hailbronnera splňujeme vůči sobě my, když držíme Adiži a Mincio s předmostími Peschierou a Mantovou. Pak by však bylo Německo vůči Francouzům právě tak naprosto bezmocné, jako je nyní Itálie bezmocná vůči Německu. A pak by bylo Rusko, stejně jako roku 1813, přirozeným „osvoboditelem" Německa (jako teď Francie či spíše francouzská vláda vystupuje jako „osvoboditelka" Itálie) a jako odměnu za svou nezištnou námahu by si vyžádalo jen několik malých kousků země k zaokrouhlení Polska — snad Halič a Prusko; vždyť těmi je Polsko také „obcházeno".

Co pro nás znamená Adiže a Mincio, to, a ještě daleko víc, znamená pro Francii Rýn. Jestliže Benátsko, je-li v rukou Itálie, eventuálně Francie, umožňuje obejít Bavorsko a horní Rýn a obnažuje cestu na Vídeň, pak Belgie, a přes Belgii Německo, umožňuje obejít celou východní Francii a obnažuje cestu na Paříž ještě daleko účinněji. Od Isonza do Vídně je stále ještě šedesát mil, a to v terénu, který dává určité možnosti k obraně; od Sambry do Paříže je pouhých třicet mil a teprve dvanáct mil před Paříží, u Soissonsu

nebo Compiègne, je obrana alespoň poněkud kryta říční linií. Jestliže by se podle Radowitze Německo tím, že by se vzdalo Mincia a Adiže, dostalo předem do situace, v níž by se jinak mohlo ocitnout pouze po ztrátě celého tažení, pak Francie je při svých nynějších hranicích v takovém postavení, jako kdyby byla měla rýnskou hranici a ztratila dvě tažení, jedno o pevnosti na Rýně a Máse, druhé v poli v belgické rovině. Dokonce i silná pozice severoitalských pevností má do určité míry obdobu na dolním Rýně a na Máse; což by nebylo možné vytvořit z Maastrichtu, Kolína, Jülichu, Weselu a Venlo po nepatrném posílení a snad ještě se dvěma mezilehlými body právě tak silný obranný systém, který by zcela kryl Belgii a Severní Brabant a dovolil by francouzské armádě, která by byla příliš slabá pro operace v poli, aby manévrováním na řekách zadržela mnohem silnějšího nepřítele a mohla nakonec nerušeně ustoupit po železnicích do belgické roviny nebo k Douai?

Při všech těchto úvahách jsme vycházeli z předpokladu, že Belgie je Němcům plně k dispozici pro útok na Francii a je jejich spojencem. Protože jsme museli argumentovat z francouzského stanoviska, měli jsme k tomu stejné právo jako naši odpůrci na Minciu k předpokladu, že Itálie — a to svobodná a sjednocená Itálie — bude Němcům vždy nepřátelská. Při všech takových záležitostech je úplně v pořádku, že se nejdřív prozkoumá nejhorší případ a na ten se především zaměří přípravy; a tak musí postupovat i Francouzi, když dnes zkoumají obranyschopnost a strategickou tvářnost své severní hranice. To, že Belgie je právě tak jako Švýcarsko na základě evropských smluv neutrální zemí, můžeme ponechat bez povšimnutí. Předně teprve historická praxe musí dokázat, že tato neutralita je v evropské válce něco víc než cár papíru, a za druhé, Francie na ni rozhodně nemůže spoléhat natolik, aby mohla z vojenského hlediska přistupovat k celé belgické hranici tak, jako by tato země tvořila mořský záliv mezi Francií a Německem, kterým by Francie byla kryta. Hranice tedy nakonec zůstane stejně nespolehlivá, ať už bude opravdu aktivně hájena, nebo bude jen vyčleněno vojsko, které ji obsadí pro případ útoku.

Nyní jsme už s paralelou Pádu a Rýna skoro hotovi. Nepřihlížíme-li k větším rozměrům na Rýně, což by však jen posilovalo

francouzské nároky, je analogie tak dokonalá, jak si jen lze přát. Je třeba doufat, že vypukne-li válka, budou němečtí vojáci hájit Rýn na Pádu v praxi s větším úspěchem, než to dělají politikové „středoevropské velmoci" v teorii. Ti ovšem hájí na Pádu Rýn, ale — *jen pro Francouze.*

Ostatně pro případ, že by Němce potkalo někdy to neštěstí, že by ztratili svou „přirozenou hranici", Pád a Mincio — pro tento případ naši analogii přece jen ještě trochu rozvedeme. Francouzi měli svou „přirozenou hranici" pouze sedmnáct let a už téměř čtyřicet pět let se museli bez ní obejít. Za tuto dobu došli jejich nejlepší vojenští odborníci také teoreticky k názoru, že zásady moderního vojenského umění vyvracejí použitelnost Vaubanova pevnostního pásu proti nepřátelskému vpádu a že to tedy roku 1814 a 1815 nebyla ani náhoda, ani tak oblíbená „trahison"*, co umožnilo spojencům bezstarostně projít mezi pevnostmi. Potom teprve bylo zcela zřejmé, že je nutné exponovanou severní hranici nějak zajistit. Přitom však bylo nabíledni, že na získání rýnské hranice není v blízké budoucnosti žádná vyhlídka. Co tedy dělat?

Francouzi si pomohli způsobem, který dělá čest velkému národu: opevnili Paříž, poprvé v novějších dějinách se pokusili proměnit své hlavní město v obrovský opevněný tábor. Vojenští vědci staré školy potřásali hlavami nad tímto nerozumným počínáním. Vyhozené peníze, jen kvůli ryze francouzskému velikášství! Nic to není, čiré chvastounství, kdopak kdy slyšel o pevnosti, která má obvod devět mil a milión obyvatel! Jak se dá vůbec hájit — to aby tam strčili jako posádku půl armády! A jak všechny tyto lidi zásobovat? To je šílenství, francouzská vypínavost, bohapusté rouhání, nová babylónská věž! Tak soudili vojenští copaři o novém podniku, tíž copaři, kteří studují obléhací válku na Vaubanově šestiúhelníku a jejichž pasívní metoda obrany nezná větší ofenzívní protiúder než výpad pěší čety ze skryté cesty na úpatí glacis. Francouzi však stavěli klidně dál a měli to zadostiučinění, že ačkoli Paříž ještě neprošla zkouškou ohněm, necopařští vojáci z celé Evropy jim dali za pravdu, že Wellington dělal plány na opevnění

* — „zrada". *(Pozn. red.)*

Londýna, že kolem Vídně, jestliže se nemýlíme, se už začaly stavět samostatné pevnůstky a že o opevnění Berlína se přinejmenším diskutuje. Sám příklad Sevastopolu je musel přesvědčit, jakou nesmírnou sílu má obrovský opevněný tábor, je-li obsazen celou armádou a provádí-li se v širokém měřítku ofenzívní obrana. A Sevastopol měl jen jeden obvodový val, žádné samostatné pevnůstky, jen polní opevnění, žádné zděné eskarpní stěny!

Od té doby, co je Paříž opevněna, může se Francie bez hranice na Rýně obejít. Podobně jako Německo v Itálii musí i Francie bránit severní hranici především útokem. Rozvržení železniční sítě dokazuje, že to tak bylo pochopeno. Bude-li tento útok odražen, zachytí se armáda na Oise nebo na Aisně, a to definitivně; další pronikání nepřítele by nemělo smysl, neboť invazní armáda postupující z Belgie by sama byla příliš slabá, aby mohla operovat proti Paříži. Francouzská severní armáda by mohla vyčkat příchodu ostatních armád za Aisnou, kde by měla spolehlivé spojení s Paříží, v nejhorším případě pak za Marnou, kde by se levým křídlem opírala o Paříž a byla by v útočném křídelním postavení. Nepříteli by nezbylo než postupovat na Château-Thierry a operovat proti spojům francouzské moselské a rýnské armády. Ale tyto akce by zdaleka neměly takový rozhodující význam jako před opevněním Paříže. Ani v nejhorším případě není možné ostatním francouzským armádám odříznout ústup za Loiru; francouzská vojska soustředěná v tomto prostoru budou stále ještě dost silná, aby mohla být nebezpečná invazní armádě oslabené a rozdělené obklíčením Paříže nebo aby se probila do Paříže. Zkrátka: obejití přes Belgii byl opevněním Paříže ulomen hrot, není už rozhodující; nevýhody, které s sebou přináší, a prostředky, kterých je třeba proti němu použít, lze jednoduše vypočíst.

Učiníme dobře, budeme-li následovat příkladu Francouzů. Místo abychom se dávali ohlušovat pokřikem, že nezbytně potřebujeme neněmeckou državu, která je pro Německo den ode dne neudržitelnější, udělali bychom lépe, kdybychom se připravili na nevyhnutelný okamžik, kdy budeme nuceni vzdát se Itálie. Čím dříve začneme předem zřizovat opevnění, která pak budeme potřebovat, tím lépe. Není naším úkolem říkat o tom, kde a jak by

měla být zřízena, něco víc, než bylo naznačeno výše. Jen nebudujme iluzorní uzávěry a nezanedbejme, spoléhajíce se na ně, jediná opevnění, na nichž se ustupující armáda může zastavit: opevněné tábory a skupiny pevností na řekách.

IV

Právě jsme viděli, kam vede teorie politiků „středoevropské velmoci" o přirozených hranicích. Totéž právo, které má Německo na Pád, má Francie na Rýn. Nesmí-li si Francie přivtělit pro dobrou vojenskou pozici devět miliónů Valonů, Holanďanů a Němců, nemáme ani my právo podrobit si kvůli vojenské pozici šest miliónů Italů. A tato přirozená hranice, Pád, je konec konců pouze vojenská pozice, a jen proto, jak se nám říká, ji Německo musí udržet.

Teorie přirozených hranic činí konec i šlesvicko-holštýnské otázce heslem: Danmark til Eideren! Dánsko až po Eider![140] Co jiného žádají Dánové než svůj *Pád* a své *Mincio*, které se nazývá Eider, svou Mantovu jménem Friedrichstadt?

Teorie přirozených hranic požaduje týmž právem, o něž se Německo opírá na Pádu, pro Rusko Halič a Bukovinu a zaokrouhlení hranic směrem k Baltu, které zahrnuje přinejmenším celý pruský pravý břeh Visly. O několik let později bude moci týmž právem vytyčit požadavek, že Odra je přirozenou hranicí ruského Polska.

Teorie přirozených hranic aplikovaná na Portugalsko musí požadovat rozšíření této země až k Pyrenejím a splynutí celého Španělska s Portugalskem.

Má-li být respektován zákon věčné spravedlnosti, bude se muset rovněž rozšířit přirozená hranice Reuss-Greiz-Schleiz-Lobensteinu[141] přinejmenším až k hranici Německého spolku nebo ještě dál, až k Pádu, a snad k Visle. Vždyť Reuss-Greiz-Schleiz-Lobenstein má právě takový nárok na to, aby bylo učiněno zadost jeho právu, jako Rakousko.

Je-li teorie přirozených hranic, tj. určených výhradně vojenskými zřeteli, správná, jak potom nazvat německé diplomaty, kteří nás na vídeňském kongresu přivedli na pokraj války Němců proti Němcům, připravili nás o linii Másy, obnažili německou východní hranici a přenechali cizincům, aby stanovili, kde má být hranice Německa a jak má být rozděleno? Věru, žádná země nemá

tolik důvodů stěžovat si na vídeňský kongres jako Německo; ale posuzujeme-li otázku z hlediska přirozených hranic, jak to potom vypadá s reputací tehdejších německých státníků? A právě tíž lidé, kteří hájí teorii přirozených hranic na Pádu, žijí z odkazu diplomatů roku 1815 a pokračují v tradicích vídeňského kongresu.

Chcete příklad?

Když se roku 1830 odtrhla Belgie od Holandska[142], spustili pokřik titíž lidé, kteří nyní dělají z Mincia životní otázku. Bědovali, že se rozpadla silná sousední nizozemská mocnost, která měla sloužit jako hráz proti Francii a dokonce se — po všech zkušenostech za dvacet let ještě tolik pověrčivosti! — zavázala, že postaví kolem Vaubanovy opevněné linie, svým způsobem aspoň velkolepé, tenoučký pásek pevností. Jako by se velmoci obávaly, že jednoho krásného dne Arras, Lille, Douai a Valenciennes se všemi svými baštami, pololunetami a lunetami vtáhnou do Belgie a natrvalo se tam usadí! Tehdy představitelé téhož úzkoprsého směru, který zde potíráme, hořekovali, že Německo je v nebezpečí, neboť Belgie je prý pouze přívěsek Francie bez vlastní vůle a je tedy nutně nepřítelem Německa, a že drahocenné pevnosti, postavené za německé (tj. Francouzům odňaté) peníze na ochranu proti Francii, mají teď sloužit Francouzům proti nám. Francouzská hranice prý se posunula až k Máse a Šeldě a ještě za ně; jak dlouho prý to může trvat a bude u Rýna! Většina z nás se na tyto lamentace velmi dobře pamatuje. Belgie se od roku 1848 a zejména po bonapartovské restauraci stále rozhodněji odvracela od Francie a přikláněla k Německu. Dnes může být dokonce už pokládána za zahraničního člena Německého spolku. A co udělali Belgičané, jakmile se dostali do jakési opozice proti Francii? Strhli všechny pevnosti, které jim naoktrojovala moudrost vídeňského kongresu, *jako naprosto zbytečné proti Francii* a vybudovali kolem Antverp opevněný tábor, dost velký, aby pojal celou armádu a aby tam mohli v případě francouzského vpádu vyčkat příchodu anglické nebo německé pomoci. A právem.

Táž moudrá politika, která roku 1830 chtěla násilím udržet katolickou, převážně francouzsky mluvící Belgii připoutanou k protestantskému, holandsky mluvícímu Holandsku, táž moudrá politika chce od roku 1848 násilím udržovat Itálii pod rakouským

jhem a na nás, Němce, svalit odpovědnost za rakouské činy v Itálii. A to všechno jen ze strachu před Francií. Celé vlastenectví těchto pánů spočívá, jak se zdá, v tom, že upadají do strašlivého rozčilení, jakmile se mluví o Francii. Zdá se, že se ještě nevzpamatovali z ran, které jim před padesáti a šedesáti lety uštědřil starý Napoleon. Nepatříme vskutku k těm, kdo podceňují válečnou moc Francie. Víme velmi dobře, že například pokud jde o lehkou pěchotu, o zkušenosti a obratnost v malé válce a o určité stránky dělostřelecké vědy, nemůže se žádná armáda v Německu měřit s francouzskou. Ale jestliže se lidé napřed ohánějí dvanácti sty tisíci německých vojáků, jako by tu stáli v dokonalé pohotovosti jako šachové figurky, s nimiž pan dr. Kolb hraje proti Francii partii o Alsasko-Lotrinsko,[143] a jestliže tíž lidé projevují potom při každé příležitosti takovou bázlivost, jako by bylo zcela samozřejmé, že těchto dvanáct set tisíc mužů bude napadrť rozbito polovinou Francouzů, ledaže by zmíněných dvanáct set tisíc zalezlo do naprosto nedobytných pozic — pak už je vskutku svrchovaný čas, abychom ztratili trpělivost. Je na čase proti této politice pasívní obrany připomenout, že i když je Německo vcelku odkázáno na defenzívu s ofenzívními protiúdery, není žádná obrana účinnější než aktivní obrana vedená ofenzívně. Je na čase připomenout, že jsme v bojích s Francouzi a jinými národy svou převahu v útoku už nejednou prokázali.

„Ostatně silnou stránkou našich vojáků je útok; a to právě je to dobré," říká Bedřich Veliký o své pěchotě.[144]

O tom, jak dovedlo útočit jeho jezdectvo, nechť podají svědectví Rossbach, Zorndorf a Hohenfriedberg.[145] Jak byla zvyklá útočit německá pěchota v letech 1813 a 1814, dokazuje nejlépe známá Blücherova instrukce při zahájení tažení z roku 1815:

„Protože jsme se přesvědčili ze zkušenosti, že francouzská armáda není s to vzdorovat hromadnému bodákovému útoku našich praporů, je pravidlem uplatňovat jej vždy, když záleží na tom porazit nepřítele na hlavu nebo dobýt to či ono postavení."

Nejlepší naše bitvy byly bitvy ofenzívní, a chybí-li německému vojáku nějaká schopnost vojáka francouzského, pak je to prokaza-

telně schopnost zahnízdit se k obraně ve vesnicích a domech; v útoku si s ním už v ničem nezadá a dost často to dokázal.

Pokud jde ostatně o samu tuto politiku, pak nehledě na její motivy spočívá v tomto: zprvu pod záminkou obrany domnělých nebo až absurdně přehnaných německých zájmů vyvolat proti nám nenávist všech menších sousedů a potom se rozhořčovat nad tím, že se přiklánějí víc k Francii. Bylo třeba pěti let bonapartovské restaurace, aby se Belgie odtrhla od francouzské aliance, do které ji vehnala politika z roku 1815, opakovaná roku 1830, politika Svaté aliance[146]; a v Itálii jsme vytvořili Francouzům pozici, která se věru vyrovná linii Mincia. A přece byla francouzská politika vůči Itálii vždycky omezená, úzkoprsá, kořistnická, takže kdybychom byli zacházeli s Italy jen trochu loajálně, nesporně by se přiklonili spíš k nám než k Francii. Je dobře známo, jak Napoleon a jeho místodržitelé a generálové vysávali v letech 1796 až 1814 z Itálie peníze, potraviny, umělecké poklady i lidi. Roku 1814 přišli Rakušané jako „osvoboditelé" a byli také jako osvoboditelé přijati. (Jak Itálii osvobodili, o tom svědčí zášť, kterou dnes cítí každý Ital k „tedeschi"*.) Tolik o praxi francouzské politiky v Itálii; o teorii stačí říci, že zná pouze jednu zásadu: *Francie nemůže nikdy strpět jednotnou a nezávislou Itálii.* Až do Ludvíka Napoleona zůstává tato zásada neotřesitelná, a aby se zabránilo jakémukoli nedorozumění, musí ji nyní Laguéronnière znovu proklamovat jako věčnou pravdu[147]. A při tak omezené, šosácké politice Francie, politice, která si beze všeho osobuje právo vměšovat se do vnitřních záležitostí Itálie — při takovéto politice bychom se my Němci měli obávat, že Itálie, která už nebude pod přímým německým panstvím, bude vždy poslušně sloužit Francii proti nám? To je opravdu směšné. To je zase to staré hořekování jako roku 1830 kvůli Belgii. A přesto přišla Belgie k nám, přišla nezvaná; Itálie by k nám musela přijít právě tak.

Ostatně je třeba důrazně trvat na tom, že otázka, komu má patřit Lombardie, je otázka mezi Itálií a Německem, a ne mezi Ludvíkem Napoleonem a Rakouskem. Vůči třetímu, jako je Ludvík

* — Němcům. *(Pozn. red.)*

Napoleon, který se vměšuje pouze pro své vlastní, v určitém směru protiněmecké zájmy, jde pouze o to uhájit provincii, která se odstupuje jen z donucení, uhájit vojenskou pozici, která se vyklizuje, jen když ji už nelze udržet. Politická otázka ustupuje v tomto případě ihned do pozadí před otázkou vojenskou: jsme-li napadeni, tak se bráníme.

Chce-li Ludvík Napoleon vystupovat jako paladin italské nezávislosti, může si válku s Rakouskem ušetřit. Charité bien ordonnée commence chez soi-même.* „Departement" Korsika je italský ostrov, italský, přestože je vlastí bonapartismu. Ať tedy Ludvík Napoleon napřed odstoupí Korsiku svému strýci Viktoru Emanuelovi, potom se snad dá mluvit i s námi. Dokud to však neudělá, bude dobře, ponechá-li si své nadšení pro Itálii pro sebe.

V celé Evropě není větší mocnost, která by neměla na svém území části jiných národů. Francie má vlámské, německé a italské provincie. Anglie, jediná země, která má vskutku přirozené hranice, je ve všech směrech překročila, podnikala výboje ve všech zemích a nyní bojuje s jednou ze svých závislých zemí, s Jónskými ostrovy, když právě potlačila obrovské povstání v Indii vpravdě rakouskými prostředky.[148] Německo má poloslovanské provincie, slovanské, maďarské, valašské a italské přívěsky. A nad kolika jazyky vládne petrohradský bílý car!

Nikdo nebude tvrdit, že mapa Evropy je stanovena definitivně. Všechny změny, pokud mají být trvalé, musí však vcelku směřovat k tomu, aby velké a životaschopné evropské národy dostávaly ve stále větší míře své *skutečné* přirozené hranice, určené jazykem a sympatiemi; zároveň však trosky národů, které se tu a tam ještě vyskytnou a nejsou již schopny národní existence, zůstanou přivtěleny k větším národům a buď s nimi splynou, nebo se udrží jen jako etnografické památníky bez politického významu.[149] Vojenské zřetele tu mohou mít jen druhořadý význam.

Bude-li se však mapa Evropy revidovat, máme my Němci právo žádat, aby se tak stalo důkladně a nestranně a aby se nepožadovalo, jak je to v módě, aby oběti přinášelo jen Německo, zatímco

* Doslova: Pravá dobročinnost začíná ve vlastním domě. Smysl: Každý ať zametá před svým prahem. *(Pozn. red.)*

všechny ostatní národy z toho budou mít prospěch a nevzdají se přitom ani toho nejmenšího. Můžeme postrádat leckterý z přívěsků kolem hranice našeho území, které nás nutí, abychom se zaplétali do záležitostí, do nichž bychom se raději tak přímo nevměšovali. Ale právě tak je to i s ostatními; ať nám tedy dají příklad nezištnosti, nebo ať mlčí. Konečným výsledkem celého tohoto zkoumání pak je, že my Němci bychom udělali znamenitý obchod, kdybychom vyměnili Pád, Mincio, Adiži a celé to italské haraburdí za *jednotu*, která by nás chránila před opakováním Varšavy a Bronzellu a která jediná by nás učinila silnými uvnitř i navenek. Jakmile dosáhneme této jednoty, můžeme přestat s defenzívou. Pak už nebudeme potřebovat žádné Mincio; „naší silnou stránkou" bude opět „útok"; a je ještě několik bolavých míst, kde ho bude dost zapotřebí.

K. MARX

MÍR, NEBO VÁLKA [150]

Na jiném místě přinášíme článek otištěný nedávno v „Moniteuru", který jako nějaké orákulum popírá jakýkoli úmysl svého pána a inspirátora Ludvíka Napoleona zavléci Evropu do války[151] — článek, který, jak se zdá, už vyhnal kursy na burzách a napolo rozptýlil obavy Starého světa. Kdo si však přečte tento článek pozorně, najde v něm pramálo důvodů k nadějím, které vzbudil. Kromě jediného tvrzení, že císařovy závazky vůči sardinskému králi neznamenají nic víc než záruku obrany proti rakouské agresi — záruku, kterou Viktor Emanuel rozhodně nepotřeboval, neboť právě jeho jednotky byly poslány, aby posílily francouzská a anglická vojska u Sevastopolu — nevidíme v tomto manifestu nic jiného než další urážku veřejného mínění. Celkem vzato žádá tento článek svět, aby zapomněl, v zájmu francouzského uzurpátora, že ne noviny, ale on sám letos na Nový rok znepokojil a poděsil Evropu svévolnou a chvástavou hrozbou adresovanou Rakousku prostřednictvím rakouského vyslance[47], že právě jeho tisk, jeho pamfletisté, jeho bratranec*, jeho zbrojení a nákupy válečného materiálu podněcovali a šířili válečnou paniku, kterou sám úmyslně vyvolal svými slovy. Tento článek neobsahuje ani řádek, ani větu, která by naznačovala, že Ludvík Napoleon hodlá zmírnit své nároky nebo intriky v Itálii nebo Moldavsku a Valašsku.[152] Možná že se rozhodl ustoupit evropskému veřejnému mínění (vyjma Itálii,

* — tj. Joseph Charles Paul Bonaparte. *(Pozn. red.)*

nikoli však vyjma Francii); ale možná také že se rozhodl použít mírového a mírného jazyka, aby zastřel obrovské akciové spekulace nebo aby ukolébal ty, na něž se chce vrhnout, falešným a fatálním pocitem bezpečnosti. Jeho nový manifest ani jediným slovem nenaznačuje, že popudem a ospravedlněním této změny — spíš tónu než stanoviska — bylo to, že Rakousku spadl hřebínek, nebo že se vyjasnilo diplomatické nebe. A pokud se zdá nepravděpodobné, že by člověk, který chce pouštět hromy a blesky, stavěl na odiv takové mírové vyznání, musíme si uvědomit, že je to týž Ludvík Napoleon, který si těsně předtím, než zrádně zavraždil Francouzskou republiku, stěžoval jistému republikánovi na cynismus těch, kteří mu mohou přisuzovat tak nízké záměry. Pokládáme proto tento Napoleonův manifest za „závěr, který nic neuzavírá". Je to jenom bílá hromada, ze které se může vyklubat jak neškodný beránek, tak vlk v rouše beránčím — ale o tom rozhodne jedině čas.

Komentáře londýnských „Times" jsou důležitější tím, co naznačují rozpačitou zdrženlivostí, než tím, co otevřeně přiznávají. Ludvík Napoleon už nemůže nikdy být polobohem burzy a buržoazie. Od nynějška vládne pouze mečem.

Napsal K. Marx kolem 8. března 1859
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune",
čís. 5593 z 25. března 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

POVZDECH Z TUILERIÍ

Císař Napoleon musí být věru ve sklíčené náladě, neboť nejenže napsal nesmírně plačtivý dopis, ale napsal jej siru F. Headovi, který nepatří k nejoptimističtějším malým státníkům; ten jej otiskl v londýnských „Times",[153] které zase zdaleka nepatří k nejzábavnějším britským novinám, a tak dodal celé záležitosti takové obřadné vážnosti, jaká snad dosud nikdy z veselé země Galů ani nevzešla a která vyznívá v mlhavé Anglii zcela pohřebně. „Můj sire Francisi", zní císařovo vřelé oslovení baroneta z Bublin[154] a i v podpisu je: „Můj drahý sire Francisi." Jak se zdá, napsal sir Francis do londýnských „Times" už dříve nějaké dopisy na obranu císaře — zajisté výtečné dopisy, jako už bývají příspěvky psané do tisku z vlastní iniciativy; nepamatujeme si však, že bychom je byli četli nebo si jich aspoň letmo povšimli, a jsme přesvědčeni, že se o nich v britském parlamentu mluvilo málo nebo vůbec ne. Jeho Veličenstvo Napoleon obdrželo tyto výtvory od autora, a protože velcí lidé bývají vděčni za takové dary, jako je obtahovací řemen nebo kolo sýra, je Jeho Veličenstvo Napoleon hrozně vděčný za články sira Francise Heada. Císaře velmi těší, že se na něj v Anglii nezapomíná, a s dojetím vzpomíná na dny, kdy mu obchodníci této země důvěřovali, jako nedůvěřovali dosud žádnému potulnému princi.[155]

„Dnes," říká, „jasně vidím starosti, které přináší moc, a největší starost mi dělá, že ti, kterých si nejvíc vážíme a s kterými bychom chtěli žít v dobré shodě, nás nechápou a nedoceňují."

Nyní také otevřeně prohlašuje, že svoboda je podvod.

„Hluboce lituji," říká, „že svoboda, stejně jako všechno dobré, musí zacházet do krajnosti! Proč místo aby hlásala pravdu, snaží se ze všech sil ji zatemnit? Proč místo aby povzbuzovala a rozvíjela ušlechtilé city, šíří nedůvěru a nenávist?"

A císař, jehož posvátnou osobu svoboda takto napadla, děkuje drahému siru Francisovi, že neváhal proti takovýmto omylům energicky, loajálně a nestranně vystoupit.

Aniž bychom zacházeli do politických detailů jeho nynějších stesků, nechápeme, proč si Jeho Veličenstvo Napoleon III. myslí, že by měl být stále ve veselé a růžové náladě? Byly snad zážitky rodiny, za jejíhož člena se považuje, tak veselé a slunné, že když se domáhal francouzského trůnu, když při malých invazích[156] dával v sázku svůj život, svobodu a všechny peníze, které si mohl vypůjčit, mohl se domnívat, že ho čeká růžový vínek sybaritských radovánek, dobrá vůle na všech stranách, osobní radosti, požehnání Johna Bulla a vynucená úcta Evropy? Což nikdy neslyšel poznámku „božského Williama" o tom, že „hlava pod korunou nemá klidu"?* Představoval si, že ze všech lidí právě jeho povolaly osud a povinnost, aby ho v Tuileriích bolela hlava pro blaho národa? Proč se musí vrhat na širokou hruď vznešeného sira F. Heada a naříkat, že ho koruna, kterou si tak horoucně přál, tlačí? A považuje-li za nutné psát do „Times", proč to neudělá sám, proč nechá za sebe psát zchudlého baroneta? Už častěji vykopl ubohou etiketu ze dveří. Nemohl to udělat i tentokrát?

Bolestínská póza, smíme-li užít tak neuctivého výrazu o tak úctyhodných osobnostech, póza, jíž s oblibou používal jeho strýček, se zřejmě dobře daří i synovci. Zakladatel dynastie** byl zvyklý s mnoha slzami a se sentimentálním pohnutím obšírně líčit své útrapy, trýzeň, zkoušky, nebezpečenství a zejména to, jak špatně s ním zachází „proradný Albion". Domníváme se však, že se mu nikdy nepodařilo dostat dopis určený nějakému Angličanovi do londýnských „Times". Podařilo se mu to, že se mu v Anglii upřímně vysmívali, že po něm ve Francii upřímně truchlili a že někdy jeho pochechtávající se sousedy smích přešel. Kdyby však nebyl udělal nikdy nic lepšího, než že by byl psal dopisy sirům Francisům Headům své doby, byl by pravděpodobně zbaven svých vyčerpávajících povinností v Tuileriích mnohem dřív než ve chvíli, kdy byl poslán na klidné útočiště na Svaté Heleně.

* Shakespeare, „Král Jindřich IV.", část II, 3. jednání, 1. scéna. *(Pozn. red.)*

** — tj. Napoleon I. *(Pozn. red.)*

Napsal K. Marx kolem 8. března 1859
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune",
čís. 5594 z 26. března 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

VÁLEČNÉ PERSPEKTIVY VE FRANCII

Paříž 9. března 1859

Ve chvíli, kdy všechny evropské burzy zachvátila válečná panika, jsem napsal, že se Bonaparte zdaleka ještě definitivně nerozhodl pro válku; avšak ať už jsou jeho úmysly jakékoli, je velmi pravděpodobné, že se mu situace vymkne z rukou.* A dnes, kdy většina evropského tisku je zřejmě ochotna věřit v mír, jsem si jist, že dojde k válce, nepovede-li nějaký šťastný zběh událostí k náhlému svržení uzurpátora a jeho dynastie. I nejpovrchnější pozorovatel musí alespoň připustit, že zatímco vyhlídky na mír se omezují na pouhé řeči, vyhlídky na válku se naopak zakládají na závažných skutečnostech. Válečné přípravy se konají jak ve Francii, tak v Rakousku, a to v nebývalé míře; uvážíme-li zoufalý stav obou císařských pokladen, není zapotřebí dlouhé řady argumentů, abychom došli k závěru, že počítají s válkou, a to v nejbližší době. Chtěl bych připomenout, že Rakousko je pronásledováno nelítostným osudem, jehož nitky lze možná sledovat až do Petrohradu; kdykoli se rakouské finance trochu vzpamatují, sráží je osud zpět do propasti finanční tísně stejně jistě, jako neviditelné ruce srážely zpět záludný balvan, který Sisyfos v potu tváře valil do kopce, kdykoli se prokletý mučedník blížil k vrcholu. Tak se v roce 1845 Rakousku podařilo po

* Viz tento svazek, str. 201–205. *(Pozn. red.)*

letech neutuchajícího úsilí přiblížit se úrovni, kdy by dosáhlo rovnováhy mezi příjmy a výdaji; tu vypukla krakovská revoluce[157], která Rakousku způsobila mimořádné výdaje, což vedlo ke katastrofě roku 1848[158]. V roce 1858 Rakousko znovu oznámilo světu, že vídeňská banka opět zahajuje výplaty v hotovosti, když tu mu náhle novoroční blahopřání z Paříže[159] bezohledně zmařilo všechny úsporné plány a přimělo je, aby mrhalo státními penězi a vyčerpalo všechny zdroje, takže i nejstřízlivějším rakouským státníkům se válka jeví jako poslední možnost záchrany.

Ze všech novin, které se mohou pochlubit, že nemají jen místní význam, snad jediná „Tribune" se nikdy, ačkoli to bylo v módě, nesnížila k tomu, aby — nechci říci chválila charakter Ludvíka Bonaparta, protože to by bylo příliš, ale nedělala z něho ani génia, ani člověka ohromné síly vůle. „Tribune" provedla rozbor jeho politických, vojenských a finančních hrdinných činů a podle mého názoru nezvratně dokázala, že jeho úspěch, tak obrovský v očích davu, lze vysvětlit shlukem okolností, které sám nevyvolal, kterých jen využíval, a přesto se nikdy nepozvedl nad prostřednost profesionálního hráče, nadaného bystrým zrakem pro úskoky, překvapení a coups de main*, který však vždycky zůstává poníženým služebníkem náhody a pod železnou maskou úzkostlivě skrývá gumovou duši. Na tomto názoru na grand saltimbangue** — jak jej nazývali ruští diplomaté — se od samého začátku mlčky shodly všechny evropské velmoci. Chápaly, že Ludvík Bonaparte je nebezpečný, protože se dostal do nebezpečného postavení, a shodly se, že mu dovolí, aby si hrál na Napoleonova nástupce za výslovné, i když nevyslovené podmínky, že se vždycky spokojí s pouhým zdáním vlivu a že nikdy nepřekročí hranici oddělující herce od hrdiny, kterého představuje. Po určitou dobu tato hra úspěšně pokračovala, jenže diplomaté podle svého zvyku přehlédli ve svých moudrých výpočtech jednu důležitou položku — lid. Když vybuchly Orsiniho granáty, hrdina od Satory se tvářil, že chce rozkazovat Anglii, a britská vláda byla celkem ochotna mu to trpět; jenže veřejnost tak halasně a energicky naléhala na parlament, že byl nejen svržen

* — náhlé údery. *(Pozn. red.)*
** — velkého kejklíře. *(Pozn. red.)*

Palmerston[160], ale protibonapartistická politika se stala nezbytnou podmínkou pro každého, kdo se chtěl udržet na Downing Street[161]. Bonaparte ustoupil, a od té chvíle se jeho zahraniční politika stala jediným řetězem hrubých chyb, pokoření a nezdarů. Stačí připomenout jeho plán imigrace svobodných černochů a jeho portugalská dobrodružství.[162] Mezitím Orsiniho atentát vedl k obnovení despotismu uvnitř Francie a obchodní krize, kterou břídilské šarlatánství přeměnilo z akutní horečky v chronickou chorobu, připravila trůn tohoto parvenu o jedinou reálnou základnu — materiální blahobyt. V armádě se projevovaly příznaky nespokojenosti; v táboře buržoazie se ozývaly signály vzpoury; uzurpátorovi otravovali spánek Orsiniho krajané, kteří mu vyhrožovali osobní pomstou. Tu se uzurpátor pokusil vybudovat si nové postavení tím, že hodil jménem Itálie rukavici Rakousku, když opakoval mutatis mutandis* příkrou odpověď, kterou dal Napoleon anglickému vyslanci po lunévillském míru[163]. Tento představitel opatrnosti, mistr úskoků, hrdina nočních přepadů se neodhodlal k takovému zoufale smělému kroku z vlastní vůle, ale byl k němu dohnán okolnostmi.

Nelze pochybovat o tom, že ho k tomu přiměli falešní přátelé. Palmerston, který mu v Compiègne pochleboval sympatiemi anglických liberálů, se při zahájení parlamentu ostentativně postavil proti němu.[164] Rusko, které ho pobízelo tajnými nótami a veřejnými novinovými články, naoko zahájilo diplomatická jednání se svým rakouským sousedem. Kostky však byly vrženy a válečná polnice už zazněla; a Evropa byla vlastně donucena znovu zvážit minulost, současnost a budoucnost úspěšného podvodníka, který nakonec dospěl k italskému tažení, jímž jeho strýc svou kariéru začal. V prosincových dnech Bonaparte znovu nastolil napoleonismus ve Francii a byl zřejmě odhodlán nastolit jej italským tažením v celé Evropě. To, co chtěl, nebyla italská válka, ale pokoření Rakouska bez války. Úspěchy, jichž jeho jmenovec dobýval palbou děl, si chtěl vynutit strachem z revoluce. Že to s válkou nemyslel vážně a měl na mysli pouze succès d'estime**, je nabíledni. Jinak by byl začal diplomatickým jednáním a skončil válkou, místo aby postupoval opačně. Byl

* — s určitými změnami. *(Pozn. red.)*
** — prestižní úspěch. *(Pozn. red.)*

by se připravoval na válku, dříve než o ní začal mluvit. Zkrátka, nebyl by zapřahal vůz před koně.

Středně se však zmýlil v protivníkovi, s nímž se pustil do hádky. Anglie, Rusko a Spojené státy si mohou dovolit hodně zdánlivých ústupků, aniž ztratí i jen špetku svého skutečného vlivu; ale Rakousko — především jde-li o Itálii — nemůže uhnout ze své cesty, aniž ohrozí svou vlastní říši. A proto jedinou odpovědí Rakouska Bonapartovi byly válečné přípravy, které jej donutily dát se stejnou cestou. Zcela nezávisle na jeho vůli a zcela proti jeho očekávání se předstíraný spor postupně rozrostl v konflikt na život a na smrt a ještě ke všemu šlo všechno od deseti k pěti. Ve Francii narazil na pasívní, nicméně však tvrdošíjný odpor, a ti přátelé, kterým ležel jeho zájem nejvíc na srdci, se úzkostlivě snažili mu zabránit, aby neprovedl nějakou nerozvážnost, což nepochybně ukazovalo, že nevěří v jeho napoleonské schopnosti. V Anglii se od něho odvrátila liberální strana a posmívala se, že si osobuje právo považovat svobodu za francouzský vývozní artikl. V Německu mu jednomyslné opovržení dokazovalo, že ať už si pošetilé francouzské rolnictvo v roce 1848 představovalo cokoli, na druhé straně Rýna vládne neotřesné přesvědčení, že je jen falešným Napoleonem a že úcta, kterou mu prokazují tamější vládci, je pouhá konvence; zkrátka že je Napoleonem „ze zdvořilosti", stejně jako jsou mladší synové anglických vévodů „lordy ze zdvořilosti"[165].

Myslíte snad vážně, že těžkosti, které tohoto muže v lednu 1859 vehnaly do zápletky s Rakouskem, budou překonány nějakým směšným a potupným reculade*, anebo že se hrdina od Satory sám domnívá, že zlepšil své zoufalé postavení největší a nejnespornější porážkou, jakou kdy utrpěl? Ví, že francouzští důstojníci se ani nesnaží skrývat svůj zoufalý vztek na jeho směšné lži uveřejňované v „Moniteuru" o současných válečných přípravách; ví, že pařížský hokynář už začíná srovnávat ústup Ludvíka Filipa před evropskou koalicí v roce 1840[166] s grande retirade** Ludvíka Bonaparta v roce 1859; ví, že buržoazie se dusí zřejmou, třebaže potlačovanou zlostí nad tím, že je v područí dobrodruha, z kterého se klube zbabělec;

* — ústupem. *(Pozn. red.)*
** — velkým ústupem. *(Pozn. red.)*

ví, že v Německu panuje vůči němu neskrývané opovržení, a že půjde-li ještě kousek dál touto cestou, stane se terčem úsměšků celého světa. „N'est pas monstre qui veut"* — řekl Victor Hugo; holandský dobrodruh se však potřebuje proslavit nejen jako Quasimodo, ale jako Quasimodo strašlivý. Jeho vyhlídky na to, že válka začne doopravdy — a Ludvík Napoleon ví, že ji musí začít on — se zakládají na těchto předpokladech: Rakousko neučiní za nadcházejících diplomatických jednání sebemenší ústupek a dá mu tím jakousi čestnou záminku, aby se chopil meče. Prusko odpovědělo na rakouskou nótu z 22. února[167] velmi vlažně a antagonismus mezi těmito dvěma německými mocnostmi se může ještě prohloubit. Zahraniční politika Anglie přejde po pádu Derbyho vlády do rukou lorda Palmerstona. Rusko se pomstí Rakousku, aniž bude samo riskovat jediného muže nebo jediný rubl, a především vyvolá v Evropě takové komplikace, že bude moci zatáhnout sítě, které nastražilo Vysoké Portě v podunajských knížectvích, v Srbsku a v Černé Hoře. A konečně v Itálii vzplane požár, zatímco pařížské konference jsou zahaleny diplomatickým dýmem, a národy Evropy poskytnou bouřící se Itálii to, co odmítly jejímu samozvanému ochránci. S těmito nadějemi Ludvík Bonaparte doufá, že se mu ještě jednou podaří šťastně proplout nebezpečnou úžinou. Jaká muka úzkosti nyní prožívá, je vidět z toho, že na nedávném zasedání ministerské rady dostal těžký záchvat zvracení. Hrůza před italskou odvetou není nejslabším motivem, který ho žene do války za každou cenu. Před třemi týdny se znovu přesvědčil, že na něj číhají soudcové italské fémy[168]. V tuilerijském parku byl chycen nějaký člověk, a když byl prohledán, našel se u něho revolver a dva nebo tři ruční granáty se stejnými roznětkami jako u těch, které měl Orsini. Samozřejmě byl zatčen a uvězněn. Udal italské jméno a mluvil s italským přízvukem. Prohlásil, že by mohl policii poskytnout mnoho informací, protože je ve spojení s jednou tajnou společností. Po dva nebo tři dny však mlčel jako hrob a nakonec požádal o spoluvězně s tím, že nemůže a nechce nic říci, dokud bude držen v samovazbě. Jako spoluvězně dostal jednoho vězeňského úředníka, jakéhosi archiváře či knihovníka. Ital pak prozradil mnoho věcí, nebo to aspoň vypadalo, že je prozrazuje. Ale asi po dvou dnech přišli vyšetřující úředníci znovu a sdělili mu, že podle šetření nejsou všechny jeho informace podloženy fakty a že se musí rozhodnout, zda bude jednat upřímně. Řekl, že zítra už bude. Na noc ho ponechali o samotě. On však asi ve čtyři hodiny ráno vstal, vypůjčil si břitvu svého spoluvězně a podřezal si hrdlo. Přivolaný lékař konstatoval, že řez byl proveden tak energicky, že smrt musela nastat okamžitě.

* „Není netvorem každý, komu se zachce" (Victor Hugo, „Napoléon le petit"). *(Pozn. red.)*

Napsal K. Marx kolem 11. března 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune",
čís. 5598 z 31. března 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

VÁLEČNÉ PERSPEKTIVY V PRUSKU

Berlín 15. března 1859

Tady se válka pokládá za nevyhnutelnou, ale úloha, kterou by Prusko mělo hrát v nastávajícím konfliktu mezi Francií a Rakouskem, je předmětem všeobecných dohadů a zdá se, že ani vláda, ani veřejnost nedospěly k žádnému ustálenému názoru. Každého však musí zarazit skutečnost, že jediné bojechtivé petice odeslané do Berlína nepocházejí z vlastního Pruska, ale z Kolína, hlavního města porýnského Pruska. Neměli bychom však těmto peticím přikládat příliš velkou váhu, neboť jsou jasně dílem katolické strany, která se v Německu, stejně jako ve Francii a Belgii, pochopitelně ztotožňuje s Rakouskem. Lze však říci, že v jednom směru má celé Německo dokonale jednotné pocity. Nikdo nepozvedá hlas pro Ludvíka Napoleona, nikdo nesympatizuje s „osvoboditelem", naopak, každodenně se proti němu valí opravdová záplava nenávisti a opovržení. Katolická strana ho považuje za rebela proti papeži a samozřejmě proklíná bezbožný meč, který má být tasen proti mocnosti, jež svým konkordátem s Římem znovu podrobila velkou část Evropy svaté stolici;[169] feudální strana předstírá, že nenávidí francouzského uzurpátora, ale ve skutečnosti nenávidí francouzský národ a namlouvá si, že pořádná válka proti nim oběma by mohla smést ohavné novoty dovezené ze země Voltaira a Jean Jacques Rousseaua; obchodní a průmyslová buržoazie, která dříve oslavo-

vala Ludvíka Bonaparta jako velkého „zachránce pořádku, vlastnictví, náboženství a rodiny", nyní nešetří obžalobami proti hanebnému kazimírovi, který, místo aby se spokojil s tím, že rdousí překypující síly Francie a umlčuje socialistické desperáty zdraví prospěšným výcvikem v Lambesse a Cayenne,[170] dostal výstřední nápad, že nechá klesnout cenné papíry, a tak poruší klidný chod obchodu a znovu probudí revoluční vášně; převážná většina lidu velice vítá, že po letech nuceného mlčení smí popustit uzdu své nenávisti proti muži, kterého považuje za hlavní příčinu revolučních neúspěchů z roku 1848—1849. Palčivé vzpomínky na napoleonské války a tajné podezření, že válka proti Rakousku znamená vlastně maskovaný útok proti Německu, úplně stačí, aby filipiky proti Bonapartovi, pramenící z nejrůznějších motivů, byly prodchnuty zdánlivě jediným společným národním cítěním. Hloupé lži v „Moniteuru", nestoudné pamflety zplozené císařovými literárními kondotiéry a zjevné známky kolísání, stísněnosti a dokonce strachu lišáka, který je nucen hrát si na lva, dokonaly dílo a změnily všeobecnou nenávist ve všeobecné opovržení.

Bylo by však největší chybou usuzovat, že celé Německo je na straně Rakouska, protože celé Německo se bouří proti Bonapartovi. Za prvé nemusím připomínat zakořeněný a nevyhnutelný antagonismus mezi rakouskou a pruskou vládou — antagonismus, který rozhodně nezmiňují vzpomínky na varšavskou konferenci, na nekrvavou bitvu u Bronzellu[135], na rakouskou ozbrojenou procházku do Hamburku a Šlesviku-Holštýna, či dokonce na rusko-tureckou válku.[171] Víte, jakou zdrženlivostí a vlažností se vyznačují poslední manifesty pruské vlády. Říká se v nich, že Prusko jako evropská mocnost nevidí vlastně důvod, proč by se mělo přiklonit k té či oné straně, a jako německá mocnost si ponechává právo prozkoumat, do jaké míry jsou rakouské nároky v Itálii v souladu s ryze německými zájmy. Prusko zašlo dokonce ještě dál. Prohlásilo, že rakouské separátní smlouvy s Parmou, Modenou, Toskánskem a Neapolí, a tedy i navrhované zrušení těchto smluv by se měly zvážit z evropského hlediska, a že vůbec nespadají do kompetence Německého spolku. Otevřeně se postavilo proti Rakousku v podunajské otázce[172]; z německého Spolkového sněmu ve Frankfurtu odvolalo svého

zmocněnce*, který příliš zjevně a rozhodně stranil rakouským zájmům[173]. A konečně aby rozptýlilo podezření, že jedná nevlastenecky, zakázalo podle vzoru menších německých států vývoz koní; aby však zmírnilo protifrancouzský osten tohoto zákazu, rozšířilo jej na celý Celní spolek[174], takže zákaz míří jak proti Rakousku, tak proti Francii. Prusko je stále táž mocnost, která uzavřela separátní mír v Basileji[91] a která v roce 1805 vyslala Haugwitze do Napoleonova tábora s dvojím poselstvím; jedno znění měl odevzdat v případě, že by bitva u Slavkova dopadla pro Napoleona špatně, druhé obsahovalo servilní blahopřání cizímu vetřelci. Nejenže setrvává u tradiční rodinné politiky hohenzollernské dynastie, bojí se také Ruska, o němž ví, že tajně udržuje dobré styky s Bonapartem, a dokonce jej pohnulo, aby učinil na Nový rok ono osudné prohlášení[47]. Čteme-li noviny jako „Neue Preussische Zeitung"[175], které berou v ochranu piemontského krále proti Františku Josefovi, není zapotřebí velkých prorockých schopností, abychom uhádli, odkud vane vítr. A aby nebylo pochybnosti, vydal pan von Manteuffel anonymní pamflet doporučující rusko-francouzské spojenectví proti spojenectví rakousko-anglickému[176].

Ale hlavní otázka nespočívá ani tak v tom, jaké úmysly má vláda, jako na které straně jsou sympatie lidu. Musím ještě dodat, že kromě katolické strany, feudální strany a některých hloupých pozůstatků teutonských křiklounů z let 1813 až 1815 ocitl se německý lid vůbec a obyvatelstvo severního Německa zvlášť v nesmírně těžkém dilematu. I když se stavějí rozhodně na stranu Itálie proti Rakousku, musí nutně zároveň stranit Rakousku proti Bonapartovi. Kdybychom se však měli řídit podle pokynů augsburské „Allgemeine Zeitung", nabyli bychom přesvědčení, že Rakousko je modlou v srdci každého Němce. Podívejme se krátce na teorii, kterou tento list šíří. Kromě Němců to jde se všemi z kopce. Francie upadá; Itálii nadmíru blaží, že je přeměňována v německá kasárna; slovanské národy nemají etické vlastnosti nezbytné k tomu, aby si samy vládly; a Anglie je zkorumpována obchodem. Takže zbývá jen solidní Německo — a Rakousko je evropským představitelem

* — tj. Bismarcka. *(Pozn. red.)*

Německa. Jednou rukou drží Itálii, druhou Slovany a Maďary pod zušlechťujícím vlivem německé Sittlichkeit* (toto slovo se nedá přeložit). Rakousko, které chrání svou vlast před ruskou invazí tím, že drží Halič, Uhry, dalmatské pobřeží, Moravu a chystá se obsadit podunajská knížectví, brání zároveň Německo, toto srdce lidské civilizace, před poskvrňujícím morem francouzské demoralizace, frivolity a ctižádosti tím, že ovládá Itálii. Nemusím snad ani dodávat, že tuto teorii za hranicemi Rakouska nepřijal nikdo kromě několika bavorských krautjunkerů, kteří se mohou pokládat za představitele německé civilizace asi stejným právem jako staří Boioťané[177] za představitele řeckého génia. Jenže na tuto otázku existoval a existuje dosud ještě jiný, prozaičtější názor, který pochází z téhož pramene. Říká se, že Rýn se musí hájit na Pádu a že rakouské pozice na Pádu, Adiži a na Minciu tvoří přirozenou vojenskou hranici Německa proti francouzskému vpádu. Tato doktrína, kterou roku 1848 předložil německému Národnímu shromáždění ve Frankfurtu generál Radowitz, zvítězila, takže se shromáždění postavilo na stranu Rakouska proti Itálii; ale toto mínění takzvaně revolučního parlamentu, který neváhal svěřit výkonnou moc rakouskému arcivévodovi[178], bylo už dávno odsouzeno. Němci začínají chápat, že je zmátlo quid pro quo**, že vojenské pozice nutné k obraně Rakouska nejsou vůbec nezbytné k obraně Německa a že Francouzi mohou stejným, ne-li větším právem prohlašovat za svou přirozenou vojenskou hranici Rýn jako Němci Pád, Mincio a Adiži.

Napsal K. Marx 15. března 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune",
čís. 5598 z 31. března 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

* — doslovně: mravnosti, mravopočestnosti. *(Pozn. red.)*
** — záměna. *(Pozn. red.)*

K. MARX

HISTORICKÁ PARALELA

Když Ludvík Napoleon horlivě napodobil méně šťastného Marina Faliera, benátského dóžete, a dosáhl trůnu křivou přísahou, zradou, půlnočním spiknutím a tím, že pozatýkal v postelích neúplatné členy Národního shromáždění, podporován ohromnou vojenskou silou, kterou předvedl v pařížských ulicích — tu téměř všichni evropští vladaři a aristokraté, velkostatkáři, továrníci, rentiéři a burzovní spekulanti jásali nad jeho úspěchem jako nad svým vlastním. „Zločiny zůstanou na něm," smáli se všichni pod vousy, „a jejich plody sklidíme my. Ludvík Napoleon vládne v Tuileriích; ale my vládneme ještě bezpečněji a neomezeněji na svém panství, ve svých továrnách, na burze a ve svých účtárnách. Pryč s jakýmkoli socialismem! Vive l'Empéreur!*"

Sotva úspěšný uzurpátor získal armádu, vynaložil všechnu svou dovednost, aby shromáždil pod svým praporem bohaté a mocné, skrblíky a spekulanty. „Císařství znamená mír," prohlašoval a milionáři ho div nevzývali jako boha. „Náš nejdražší syn v Kristu," nazýval ho láskyplně papež; a římskokatolické duchovenstvo mu skládalo hold (pro tempore**) se všemi projevy nejhlubší důvěry a oddanosti. Cenné papíry stoupaly; banky typu Crédit mobilier se rodily jako houby po dešti a vzkvétaly; na nových železnicích, na novém obchodu s otroky a na nejrůznějších nových spekulacích se vydělávaly milióny jediným škrtem pera. Britská aristokracie se obrátila

* Ať žije císař! *(Pozn. red.)*
** — dočasně. *(Pozn. red.)*

k minulosti zády, smekla a poklonila se novému Bonapartovi; Ludvík Napoleon vykonal rodinnou návštěvu u královny Viktorie[179] a hostila ho londýnská City*; londýnská burza si přiťukla s pařížskou; všude si blahopřáli apoštolové burzovních spekulací a potřásali si pravicemi přesvědčeni, že zlaté tele se konečně stalo pravým bohem a nový francouzský samovládce jeho Árónem.

Uplynulo sedm let a všechno se změnilo. Napoleon III. vyřkl slovo, které nelze vzít zpět ani zapomenout. Je lhostejné, zda se řítí do záhuby stejně slepě jako jeho předchůdce ve Španělsku a Rusku, či zda ho všeobecné rozhořčené reptání evropských panovníků a buržoazie donutí, aby se dočasně podřídil jejich vůli — kouzlo je už navždy zlomeno. Už dávno všichni poznali, že je darebák; ale považovali ho za úslužného, poddajného, poslušného, vděčného darebáka; a teď poznávají s lítostí svůj omyl. Po celou tu dobu, kdy se domnívali, že využívají jeho, využíval on *je*. Má je rád právě tak, jako má rád svůj oběd nebo své víno. Až dosud mu určitým způsobem sloužili; teď mu musí posloužit i jinak, nebo musí očekávat jeho pomstu. Jestliže od nynějška „císařství znamená mír", je to mír na Minciu nebo na Dunaji — mír, při němž se jeho císařští orli triumfálně naparují na Pádu a na Adiži, ne-li také na Rýně a na Labi — je to mír s železnou korunou[180] na jeho čele; mír s Itálií jako francouzskou satrapií a Velkou Británií, Pruskem a Rakouskem jako pouhými satelity kroužícími kolem Francie a ozářenými tímto centrálním nebeským tělesem, říší Karla Velikého.

V královských palácích pochopitelně skřípou zuby, neméně však v halách bankéřů a obchodních magnátů. Neboť rok 1859 začínal ve znamení, které slibovalo návrat zlatých časů z roku 1836 a 1856[181]. Příliš dlouhá stagnace průmyslu vyčerpala zásoby kovů, zboží a výrobků. Četné bankroty značně vyčistily obchodní atmosféru. Lodi začaly mít opět cenu; měla se znovu začít stavět a plnit skladiště. Cenné papíry stoupaly a milionáři byli ve výborné náladě; zkrátka a dobře, nikdy nebyly obchodní vyhlídky nadějnější, obloha čistší a slibnější.

Jediné slovo všechno mění; a to slovo říká hrdina státního

* — obchodní a peněžní čtvrť. *(Pozn. red.)*

převratu, vyvolenec prosince, zachránce společnosti. Pronáší je svévolně, chladnokrevně, naprosto promyšleně k panu Hübnerovi, rakouskému vyslanci. Toto slovo jasně ukazuje pevný úmysl vyvolat spor s Františkem Josefem nebo ho zastrašováním pokořit osudněji než třemi prohranými bitvami. Ačkoli bylo zřejmě vypočítáno tak, aby okamžitě zapůsobilo na burze a pomohlo rozproudit burzovní spekulace, ukazovalo také na pevný úmysl předělat mapu Evropy. Rakousko musí ustoupit ze všech těch takzvaně nezávislých italských států, které nyní vlastně okupuje na základě smluv s jejich povolnými panovníky, jinak Francie a Sardinie obsadí Milán a ohrozí Mantovu takovou armádou, jaké generál Bonaparte v Itálii nikdy nevelel. Papež bude nucen napravit zlořády církevní vlády ve svém státu — zlořády dosud podporované francouzskými zbraněmi — anebo po vzoru malých despotů z Toskánska, Parmy, Modeny atd. vzít nohy na ramena a uprchnout do bezpečí do Vídně[182]. Rothschildové oplakávají svých jedenáct miliónů dolarů, které ztratili poklesem kursů akcií, k němuž došlo po Bonapartových výhrůžkách Hübnerovi, a nejsou vůbec k utišení. Továrníci a obchodníci si smutně uvědomují, že místo předpokládané žně roku 1859 pravděpodobně nastoupí „žeň smrti". Obavy, nespokojenost a rozhořčení skličují všude srdce těch, o něž se ještě před několika měsíci tak bezpečně opíral trůn prosincového hrdiny.

Svržená a rozbitá modla nemůže být už nikdy vyzdvižena zpátky na piedestal. Ludvík Napoleon může couvnout před bouří, kterou vyvolal, a znovu získat požehnání papeže a lichotky britské královny; ale budou to jen neupřímná slova. I oni ho teď znají, jak ho národy poznaly už dávno — jako neodpovědného hráče, drzého dobrodruha, který by si klidně zahrál v kostky s královskými ostatky jako s každými jinými, jestliže by mu hra skýtala naději na vítězství. Vědí, že se stejně jako Macbeth probrodil ke koruně lidskou krví a že je pro něho snazší jít dál touto cestou než se vrátit k míru a poctivosti. Od chvíle, kdy tak vyzývavě vystoupil proti Rakousku, stál a stojí Ludvík Napoleon mezi vladaři osamocen. Mladý ruský car* má snad své důvody, aby se ještě tvářil jako jeho přítel; ale je

* — tj. Alexandr II. *(Pozn. red.)*

to pouhá přetvářka. Napoleon I. z roku 1813 byl prototyp Napoleona III. z roku 1859. A ten se pravděpodobně požene vstříc svému osudu stejně, jako se hnal jeho předchůdce.

Napsal K. Marx kolem 18. března 1859
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune",
čís. 5598 z 31. března 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

CHYSTANÝ MÍROVÝ KONGRES

Ochota, s níž Ludvík Napoleon souhlasil s návrhem, aby byl svolán kongres, na němž by se projednala italská otázka, byla pro mír v Evropě spíš zlověstným než dobrým znamením. Jestliže panovník, jehož každý čin za posledních šest měsíců jednoznačně směřoval k válce, náhle obrátí a rovnou přijímá návrh, který má zdánlivě zachovat mír, ihned usoudíme, že za kulisami se patrně leccos odehrává, a kdyby to bylo známo, nezdálo by se jeho jednání tak nedůsledné. To platí i o evropském kongresu. To, co na první pohled vypadalo jako pokus o zachování míru, jeví se nyní jako nová záminka, jak získat čas k dokončení válečných příprav. Kongres byl navržen teprve nedávno, a zatímco ještě nebylo rozhodnuto, kde a za jakých podmínek se má sejít, zatímco jeho svolání, pokud se vůbec sejde, se odkládá přinejmenším na konec dubna, dostala už francouzská armáda rozkaz vytvořit při každém pluku čtvrtý prapor a šest francouzských divizí má být uvedeno do válečného počtu. Toto jsou fakta, nad kterými je dobře se zamyslet.

Francouzská pěchota, kromě střelců, zuávů, cizinecké legie, domorodých alžírských jednotek a jiných speciálních sborů, se skládá z osmi gardových pluků a z jednoho sta řadových pluků. V mírovém počtu se každý z tohoto sta řadových pluků skládá ze tří praporů, z čehož dva jsou určeny pro bojovou službu a jeden je náhradní; pluk tedy má 1500 až 1800 mužů ve zbrani. Kromě nich má však stejný nebo i větší počet mužů na trvalé dovolené, kteří, jakmile je pluk uveden do válečného počtu, jsou okamžitě

povoláni ke svým jednotkám. V takovém případě mají tyto tři prapory dohromady 3600 až 4000 mužů. Odečte-li se od toho 500 až 600 mužů pro náhradní prapor, je v každém z obou bojových praporů 1500 až 1700 mužů a při takovém počtu jsou velmi těžkopádné. Aby bylo možné všechny tyto vycvičené vojáky skutečně využít, je zapotřebí v každém pluku vytvořit okamžitě nový bojový prapor, čímž se síla praporu jako taktické jednotky snižuje přibližně na 1000 mužů, což je průměrný stav, který je nyní zaveden ve většině evropských armád. Formování čtvrtých praporů je proto nutným předpokladem k tomu, aby francouzská armáda mohla být uvedena do válečného počtu, a teprve tehdy bude mít organizaci nutnou k tomu, aby mohla pojmout tolik vycvičených mužů, kolik má k dispozici. Tato okolnost dodává formování čtvrtých praporů zvláštní význam; znamená to, že armáda je připravena k válce. Vytvářejí se velmi jednoduchým způsobem: páté a šesté roty tří existujících praporů (každý má šest rot) se spojí ve čtvrtý prapor a ze zbývajících čtyř rot vytvoří potřebný počet důstojníků a mužstva dvě nové roty v každém praporu. Nový prapor je náhradní, zatímco třetí prapor se mění v bojový prapor. Společně s gardou, střelci a dalšími speciálními sbory bude mít francouzská armáda asi 480 praporů, to je dostatečný počet, aby pojala na 500 000 mužů; a kdyby to nestačilo, mohou být čtvrté prapory přeměněny v bojové a místo nich mohou jako náhradní přijít nově vytvořené páté prapory. K tomu už docházelo ke konci války s Ruskem, kdy armáda měla 545 praporů.

Že tento krok francouzské vlády nemá opravdu jiný význam než okamžitou válečnou pohotovost, dokazuje i další opatření, které následovalo krátce poté. Šest divizí dostalo rozkaz, aby přešly na válečný počet — to znamená, aby povolaly mužstvo z trvalé dovolené. Francouzská pěší divize se skládá ze čtyř pluků neboli dvou řadových brigád a z jednoho praporu pěších střelců čili celkem ze třinácti praporů, což představuje asi 14 000 mužů. Ačkoli těchto šest divizí není blíže označeno, není těžké uhodnout, na které divize se tento rozkaz vztahuje. Jsou to především čtyři divize, jež jsou už teď na Rhôně a k nimž patří i divize generála Renaulta, která se právě vrátila z Alžírska; dále divize Bourbakiho,

která už v Alžírsku dostala rozkaz, aby se nalodila; a konečně jedna divize pařížské armády, která prý dostala rozkaz, aby byla připravena vydat se okamžitě na pochod. Těchto šest divizí zahrnuje přibližně 85 000 pěšáků, kteří by s příslušným dělostřelectvem, jezdectvem a trénem vytvořili armádu o více než 100 000 mužích. Tyto divize můžeme považovat za jádro těch sil, které mají v nadcházejícím tažení tvořit armádu v Itálii.

Vzhledem k všeobecnému volání po míru ve Francii, vzhledem k silnému národnostnímu a protifrancouzskému hnutí v Německu a k postoji Anglie Ludvík Napoleon zřejmě dosud váhal, zda má podniknout takový krok, jako je mobilizace armády, aniž by zároveň udělal něco, čím by přesvědčil lid, že se nerozhodl neodvolatelně pro válku, ale spokojil by se jakýmkoli zlepšením situace v Itálii, kterého by se dalo dosáhnout kongresem. Letmý pohled na historii vojenských příprav tento názor potvrzuje a odhaluje nové důvody, proč taková mystifikace byla součástí jeho plánu.

Jakmile novoroční recepce v Tuileriích ukázala, že Ludvík Napoleon má v úmyslu vyprovokovat nedorozumění s Rakouskem, začaly — dá se říci — jakési závody ve zbrojení mezi Francií a Sardinií na jedné straně a Rakouskem na druhé. Rakousko však okamžitě dokázalo, že vede. Během několika dní byl do Itálie vržen s překvapující rychlostí celý armádní sbor, a když zprávy o soustřeďování francouzských a sardinských vojsk vypadaly stále hrozivěji, bylo mužstvo patřící k armádě v Itálii za tři týdny svoláno z dovolených a znovu začleněno ke svým plukům, zatímco mužstvo na trvalé dovolené a nováčci z italských provincií byli rovněž povoláni a posláni k posádkám svých příslušných sborů ve vnitrozemí. Tichost a rychlost, s jakou se to všechno odehrálo, nejlépe dokazují dokonalost rakouského vojenského systému a opravdovou výkonnost rakouské armády. Už Radecký tím, jak vedl svá vojska v letech 1848—1849, vyvrátil starý názor, že Rakušané jsou pomalí, pedantičtí a nepohyblivi, ale nikdo nemohl čekat tak hladký chod vojenského mechanismu a tak okamžitou pohotovost. Zde nebylo zapotřebí nových formací; stačilo, aby byly bojové prapory v Itálii doplněny svým mužstvem, a tak dosáhly plného počtu; přeměna náhradních praporů v bojové prapory a organizace nových náhradních jednotek se odehrává hluboko ve vnitrozemí monarchie a nijak nezdržuje doplňování armády v poli.

Je pravda, že ani Sardinie nepotřebovala nové formace; její organizace stačila. S Francií tomu však bylo jinak. Proces mobilizace trval dlouho. Než byly vytvořeny čtvrté prapory, muselo být povoláno mužstvo z trvalé dovolené. A pak Ludvík Napoleon musel v případě útoku na Rakousko počítat, že se může dostat do války s Německým spolkem. Rakousko je vystaveno útoku pouze na svých italských čili jižních hranicích, na západě je chráněno Německem, mohlo tedy vrhnout velkou část svých vojsk do Itálie, a kdyby toho bylo třeba, může okamžitě zahájit válku, kdežto francouzská vláda musela napřed soustředit všechny své síly, aby se mohla odvážit útočných operací; proto musely být nejprve provedeny nové odvody ročníku 1859 a 50 000 dobrovolníků, se kterými Francie v případě války obvykle počítá. To všechno si vyžaduje mnoho času, a proto nebylo vůbec v zájmu Ludvíka Napoleona ukvapeně zahájit tažení. Přidržíme-li se slavného článku o francouzské armádě v „Constitutionnelu", který, jak si jistě vzpomínáte, pocházel přímo od Ludvíka Napoleona*, uvidíme, že v něm stanovil dobu, kdy francouzské ozbrojené síly dosáhnou asi 700 000 mužů, na konec května. To znamená, že do této doby by Rakousko mělo relativní převahu nad Francií, a protože situace jasně a rychle spěla k otevřené roztržce, stal se tento kongres výborným prostředkem, jak získat čas.

Je třeba zvážit ještě jednu okolnost. Teď už se nedá pochybovat o tom, že v této věci má prsty Rusko. Jistě chce pokořit Rakousko; je zřejmé, že zmatek v západní Evropě mu uvolní ruce na Dunaji, kde se vynasnaží znovu získat všechno, co ztratilo pařížským mírem; má vlastní úmysly, pokud jde o rumunská knížectví, Srbsko a slovanské obyvatelstvo v Turecku, což dokazuje jeho nedávná politika v těchto zemích[183]. Rusko se nemůže Rakousku lépe pomstít než tím, že zatímco Rakousko povede válku, oživí panslavistické hnutí mezi milióny rakouských Slovanů. Aby mohlo udělat to všechno, a naskytne-li se příležitost, ještě víc, musí také soustředit

* Viz tento svazek, str. 211—217. *(Pozn. red.)*

svá vojska a připravit si půdu; a k tomu všemu potřebuje čas. Kromě toho potřebuje záminku, aby mohlo zaujmout pasívně nepřátelský postoj vůči Rakousku, a příležitost vyvolat malý spor se nenajde nikde tak snadno jako na takovém kongresu. A proto uskuteční-li se tento kongres vůbec, bude to místo vážného nebo alespoň upřímného pokusu zachovat mír jen „klam, výsměch a léčka"; všechny velké mocnosti jsou bezpochyby už dnes pevně přesvědčeny, že to všechno bude pouhá formalita nutná k tomu, aby se veřejnosti nasypal písek do očí a aby se zamaskovaly další plány, které ještě nejsou zralé pro denní světlo.

Napsal B. Engels začátkem dubna 1859
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune",
čís. 5618 z 23. dubna 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

VELKÉ FINANČNÍ NESNÁZE V INDII

I

Londýn 8. dubna 1859

Indická finanční krize, která teď právě spolu s pověstmi o válce a s předvolební agitací na sebe soustřeďuje všechen zájem anglické veřejnosti, se musí posuzovat z dvojího hlediska. Přináší s sebou jak dočasnou tíseň, tak trvalé potíže.

Dne 14. února předložil lord Stanley v Dolní sněmovně návrh zákona, opravňující vládu, aby na uhrazení zvláštních výdajů indické správy v tomto roce vypsala v Anglii půjčku ve výši 7 miliónů liber št. Asi za šest neděl nato přišla zámořská pošta, a nářek kalkatské vlády nad těžkou finanční situací hrubě přerušil Johna Bulla, když si pochvaloval, jak lacino ho přišlo indické povstání[148]. 25. března vystoupil ve Sněmovně lordů lord Derby a prohlásil, že mimo půjčku 7 miliónů liber št., kterou projednává parlament, bude pro Indii zapotřebí ještě další půjčky 5 miliónů liber št., aby byly kryty potřeby letošního roku, a že i tak tu zůstanou určité požadavky na odškodnění a na kořistné[184] v částce nejméně 2 milióny liber št., a dosud se neví, z jakého pramene budou zaplaceny. Aby situace vypadala přijatelněji, bral lord Stanley ve své první řeči v úvahu pouze potřeby londýnské státní pokladny pro Indii a ponechal na britské správě v Indii, aby se obešla s vlastními zdroji,

ačkoli podle došlých zpráv jistě věděl, že zdaleka nejsou dostačující. Kromě výdajů home government neboli indické správy v Londýně odhadl lord Canning deficit správy v Kalkatě v běžném roce 1859—1860 na 12 miliónů liber št., a to už počítal se zvýšením běžných příjmů o 800 000 liber št. a se snížením vojenských výdajů o 2 milióny liber št. Správa v Kalkatě měla takový nedostatek peněz, že části svých civilních zaměstnanců zastavila platy. Její úvěr natolik poklesl, že 5procentní státní papíry byly znamenány s 12procentní srážkou; byla v takové tísni, že před úplným úpadkem by mohla být zachráněna jedině tehdy, kdyby byly z Anglie v nejbližších měsících poslány do Indie 3 milióny liber št. ve stříbře. Z toho jasně vysvítají tři věci. Za prvé: lord Stanley přišel v původním prohlášení s „fintou", a proto nejenže se nešířil o všech indických dluzích, ale vůbec se ani nezmínil o nejnaléhavějších potřebách indické správy v Indii. Za druhé: během celého povstání — nepočítáme-li zásilku jednoho miliónu liber št. ve stříbře, která došla z Londýna do Indie v roce 1857 — byla vláda v Kalkatě ponechána, aby si poradila sama a z vlastních zdrojů kryla největší část mimořádných válečných výdajů, které ovšem musely být v Indii věnovány na vydržování asi 60 000 evropských vojáků navíc, na doplnění rozkradených pokladen a na náhradu ušlých příjmů místních správ. Za třetí: kromě potřeb indické správy v Anglii je nutné vyrovnat v tomto roce deficit 12 miliónů liber šterlinků. Operacemi, jejichž pochybnost nemusíme ani zdůrazňovat, má být tato částka snížena na 9 miliónů liber št., z toho 5 miliónů liber št. se má vypůjčit v Indii a 4 milióny liber št. v Anglii. Z této druhé částky byl už jeden milión liber št. ve stříbrných mincích odeslán z Londýna do Kalkaty a další 2 milióny liber št. mají být vypraveny co nejdříve.

Z tohoto krátkého výčtu je zřejmé, že angličtí páni nakládali s indickou správou velmi macešsky, nechali ji v bryndě, aby mohli nasypat Johnu Bullovi písek do očí; ale na druhé straně je nutné přiznat, že finanční operace lorda Canninga jsou ještě neobratnější než jeho vojenské a politické činy. Až do konce ledna 1859 dokázal opatřovat nutné prostředky půjčkami v Indii vypsanými částečně ve státních dluhopisech, částečně v pokladničních poukázkách; ale jakkoli je to podivné, jeho úsilí mělo úspěch v době povstání,

ale naprosto selhalo ve chvíli, kdy bylo silou zbraní znovu nastoleno anglické panství. A nejenže selhalo, ale vznikla dokonce panika kolem státních cenných papírů; nastal nebývalý pokles všech cenných papírů, který vyvolal protesty obchodních komor v Bombaji a Kalkatě. V Kalkatě se konaly veřejné schůze anglických i indických peněžníků, kteří odsuzovali nerozhodnost, svévolnost, bezmocnost a nemohoucnost vládních opatření. Indický zápůjční kapitál, který až do ledna 1859 opatřoval vládě peněžní prostředky, začal nyní selhávat, protože možnost úvěru byla zřejmě vyčerpána. Půjčky, které od roku 1841 do roku 1857 dosáhly celkové částky 21 miliónů liber št., pohltily ve skutečnosti za pouhé dva roky 1857 a 1858 asi 9 miliónů liber št., což je téměř polovina částky půjčené za předešlých šestnáct let. Takové selhání zdrojů sice objasňuje, proč bylo nutné postupně vyšroubovávat úrokovou sazbu u vládních půjček ze 4 na 6 %, ovšem nevysvětluje ještě obchodní paniku na indickém trhu cenných papírů, ani naprostou neschopnost generálního guvernéra vyrovnat se s nejnaléhavějšími potřebami. Rozluštění hádanky tkví v tom, že lord Canning si zvykl sahat k úskoku a vypisuje nové půjčky na vyšší úroky než ty, které platí pro *otevřené půjčky*, veřejnost nijak předem neupozorní a ponechává ji v naprosté nejistotě o tom, jaké další finanční opatření zamýšlí. Znehodnocení cenných papírů způsobené těmito manévry se odhaduje nejméně na 11 miliónů liber št. Lord Canning, zahnaný do úzkých prázdnou státní pokladnou, vyděšený panikou na burze cenných papírů a zneklidněný protesty obchodních komor a schůzemi v Kalkatě, se domníval, že udělá nejlépe, když se bude chovat jako hodný chlapeček a vynasnaží se vyhovět požadavkům finančních kruhů; avšak jeho oznámení z 21. února 1859 opět ukazuje, že lidský rozum nezávisí na lidské vůli. Co od něho chtěli? Aby nevypisoval zároveň dvě půjčky za různých podmínek a ihned sdělil finančním kruhům částku nutnou pro běžný rok, místo aby je klamal tím, že vydává jedno protichůdné prohlášení za druhým. A co dělá ve svém oznámení? Za prvé říká, že na rok 1859—1860 je nutné získat půjčkou na indickém trhu částku 5 miliónů liber št. na 5 ½ %, a

„až tato částka bude realizována, půjčka na rok 1859–1860 se uzavře a žádná další půjčka nebude během tohoto roku v Indii vypsána".

V témž prohlášení ruší všechna ujištění, která právě dal, a pokračuje:

„Během roku 1859–1860 nebude v Indii vypsána *žádná půjčka na vyšší úrok, ledaže by indická správa v Londýně vydala jiné instrukce.*"

Ale to není ještě všechno. Vypisuje vlastně *dvojitou půjčku* za různých podmínek. Zatímco oznamuje, že „vydávání státních pokladničních poukázek za podmínek ohlášených 26. ledna 1859 bude uzavřeno 30. dubna", prohlašuje, že „od 1. května bude zahájeno nové vydávání státních pokladničních poukázek", které ponesou téměř 5 $^{3}/_{4}$ procenta úroku a budou splatné po uplynutí jednoho roku ode dne vydání. Obě půjčky běží současně, neboť půjčka vypsaná v lednu nebyla dosud uzavřena. Jediná finanční záležitost, které lord Canning patrně rozumí, je jeho roční příjem, který činí nominálně 20 000 liber št. a ve skutečnosti asi 40 000 liber št. A tak přes svou všeobecnou známou neschopnost a přes štiplavé výtky Derbyho vlády vytrvává na svém místě „ze smyslu pro povinnost".

Účinky indické finanční krize na anglickém domácím trhu se už projevily. Za prvé vládní zásilky stříbra, provázené velkými zásilkami na účet obchodníků, spadají do období, kdy obvyklé dodávky stříbra z Mexika se zdržely v důsledku neurovnaných poměrů v této zemi[185], čímž se samozřejmě zvýšila cena stříbrných slitků. 25. března stouply na uměle vyhnanou cenu 62 $^{3}/_{4}$ pence za standardní unci, což způsobilo takový příliv stříbra ze všech částí Evropy, že v Londýně klesla jeho cena opět na 62 $^{3}/_{8}$ pence, zatímco diskontní sazba v Hamburku stoupla z 1 $^{1}/_{2}$ na 3 %. V důsledku tohoto zvýšeného dovozu stříbra se kurs na burze obrátil v neprospěch Anglie a začal odliv zlatých slitků, který zatím pouze odčerpává nadbytek z londýnského peněžního trhu, ale po delším období se na něm může vážně projevit, zvláště bude-li provázen — a to také bude — velkými kontinentálními půjčkami. Avšak znehodnocení indických státních dluhopisů a garantovaných železničních akcií na londýnském peněžním trhu se nepříznivě odrazí na státních a

železničních půjčkách, jež musí být vypsány během letošního roku, a to je bezpochyby nejvážnější účinek, kterým se projevuje indická finanční krize na anglickém trhu. Akcie četných indických železnic se prodávají s 2procentní až 3procentní ztrátou, ačkoli jim vláda zaručila 5procentní úroky.

Celkem vzato však považuji současnou indickou finanční paniku za záležitost, která má jen druhořadý význam ve srovnání s všeobecnou krizí indické státní pokladny, o níž se snad zmíním při jiné příležitosti.

II

Londýn 12. dubna 1859

Poslední zámořská pošta nejen neukazuje žádné zmírnění finanční krize v Indii, ale odkrývá daleko hlubší rozvrat, než jsme předpokládali. Manipulace, ke kterým se indická vláda musí uchylovat, aby kryla své nejnutnější potřeby, lze nejlépe ilustrovat nedávným opatřením bombajského guvernéra. Bombaj je trh, kde se prodá za rok průměrně 30 000 beden opia z Málvy, dodávaného každý měsíc průměrně po 2000 až 3000 bednách, které se účtují směnkami vystavenými na Bombaj. Protože vláda vybírá z každé bedny dovezené do Bombaje poplatek 400 rupií, má z málvského opia roční příjem 1 200 000 liber št. Aby znovu naplnil svou vyčerpanou státní pokladnu a zabránil bezprostřednímu bankrotu, oznámil nyní bombajský guvernér, že se zvyšuje clo na každou bednu málvského opia ze 400 na 500 rupií; současně však ohlašuje, že zvýšené celní poplatky se budou vybírat až od 1. července, takže majitelé opia v Málvě je mohou dovážet do Bombaje ještě čtyři měsíce za starou celní sazbu. Ale od poloviny března, kdy bylo oznámeno zvýšení, až do 1. července se může opium dovážet pouhé dva a půl měsíce, protože 15. června nastává doba monzunu. Je samozřejmé, že majitelé opia v Málvě využijí doby, kdy je ještě dovoleno dovážet opium za staré celní poplatky, a během dvou a půl měsíce pošlou do presidentství[186] celé své zásoby. Protože v Málvě zůstává ještě v zásobě asi 26 000 beden opia jak ze staré, tak z nové sklizně a málvské opium dosahuje ceny 1250 rupií za bednu, budou muset obchodníci z Málvy vystavit na bombajské obchodníky směnky v částce nejméně 3 milióny liber št., z nichž přes 1 milión liber št. se dostane do bombajské pokladny. Důvod tohoto finančního tahu je jasný. Jde o to předem vybrat roční příjem za clo z opia a přimět obchodníky s opiem, aby je ihned zaplatili, a proto se před ně staví in terrorem* vyhlídka na zvýšení cla. Je zcela zbytečné blíže se zabývat šarlatánským charakterem tohoto triku, který nakrátko naplní státní pokladnu, ale o několik měsíců později v ní způsobí citelnou mezeru; sotva by se však našel názornější příklad, jak nástupci Velkého Mughala[187] vyčerpali všechny prostředky.

Povšimněme si celkového stavu indických financí, jak se vyvinul po nedávném povstání. Podle posledních oficiálních výpočtů dosahuje čistý výtěžek, který pobírají Britové ze své indické farmy, 23 208 000 liber št., tedy zhruba 24 miliónů liber šterlinků. Tento roční příjem nikdy nestačil krýt roční výdaje. Za léta 1836 až 1850 činil čistý schodek 13 171 096 liber št., což je průměrně asi 1 milión liber št. ročně. Dokonce ani v roce 1856, kdy ve velkém prováděné anexe, lupičství a vyděračství lorda Dalhousieho mimořádně naplnily státní pokladnu, nevyrovnaly se příjmy výdajům, naopak, k obvyklému schodku přibyl ještě další v částce asi čtvrt miliónu liber šterlinků. Roku 1857 činil schodek 9 miliónů liber št., roku 1858 se zvýšil na 13 miliónů liber št. a na rok 1859 jej sama indická správa odhaduje na 12 miliónů liber šterlinků. První závěr, k němuž dospíváme, je tedy ten, že schodek i za obvyklých podmínek neustále narůstal, a za mimořádných podmínek nezbytně nabývá takových rozměrů, že činí polovinu ročních příjmů nebo i víc.

Dále se vnucuje otázka, do jaké míry tuto už existující propast mezi výdaji a příjmy indické správy ještě prohloubily nejnovější události. Nový trvalý dluh Indie, který vznikl potlačením povstání, odhadují i ti nejoptimističtější angličtí finančníci na 40 až 50 miliónů liber št., zatímco pan Wilson odhaduje *trvalý schodek* čili roční úroky z tohoto nového dluhu, které je nutno krýt z ročního příjmu, nejméně na 3 milióny liber št. Byla by velká chyba, kdybychom předpokládali, že tento trvalý schodek 3 miliónů liber št. je jediným dědictvím, které zanechali povstalci svým přemožitelům. Vyrovnání výloh povstání není v žádném případě věcí minulosti, ale je z velké míry ještě věcí budoucnosti. I v klidných časech před vypuknutím vzpoury pohlcovaly vojenské výdaje přinejmenším 60 % celkových

* — jako hrozba. *(Pozn. red.)*

pravidelných příjmů, protože dosahovaly víc než 12 miliónů liber št. Teď se však situace změnila. Na počátku vzpoury měla evropská armáda v Indii asi 38 000 bojeschopných mužů a domorodé jednotky 260 000 mužů. V přítomné době mají vojenské síly v Indii 123 000 evropských a 320 000 domorodých vojáků včetně domorodé policie. Právem by bylo možné namítnout, že tento mimořádný počet bude zase zredukován na skromnější míru, až pominou mimořádné okolnosti, které si vyžádaly současný zvýšený stav. Vojenská komise jmenovaná britskou vládou došla však k závěru, že v Indii bude zapotřebí stálé evropské armády v počtu 80 000 mužů a domorodých jednotek v počtu 200 000 mužů, čímž se vojenské výlohy ve srovnání s původní částkou téměř zdvojnásobí. Při debatě o indických financích v Horní sněmovně 7. dubna se všichni vlivní řečníci shodli na dvou věcech: jednak říkají, že má-li Indie čistý příjem pouhých 24 miliónů liber št., je vyloučeno vydat téměř 20 miliónů ročně jen na armádu; na druhé straně je prý obtížné si představit, že by pro Angličany bylo na delší dobu bezpečné, aby neměli v Indii dvakrát větší evropskou armádu než před vypuknutím povstání. I když však předpokládáme, že by postačilo zvýšit evropskou armádu nastálo pouze o třetinu původní síly, dojdeme přece jen k novému trvalému schodku nejméně 4 miliónů liber št. ročně. Nový trvalý schodek, který pochází jednak z konsolidovaných dluhů vzniklých během povstání, jednak z trvalého narůstání britské armády v Indii, nemůže ani při nejskrovnějším odhadu činit méně než 7 miliónů liber št.

K tomu je třeba připočíst ještě dvě další položky: jedna pochází z narůstání pasív, druhá ze snižování příjmů. Z nedávného prohlášení železničního odboru v londýnském úřadu pro Indii vysvítá, že celková délka železnic povolených pro Indii je 4847 mil, z toho bylo dosud vybudováno jen 559 mil. Kapitál, který různé železniční společnosti investovaly, činí celkem 40 miliónů liber št., z toho 19 miliónů liber št. je už splaceno a 21 miliónů liber št. ještě ne; 96 procent celkové částky bylo upsáno v Anglii a jen 4 procenta v Indii. Na těchto 40 miliónů liber št. zaručila vláda 5procentní úrok, takže roční úroky, které musí být vyrovnány z příjmů Indie, dosahují 2 milióny liber št. a je nutné je uhradit dříve, než bude

železnice v provozu a vynese nějaké zisky. Hrabě Ellenborough odhaduje ztrátu, která z toho v příštích třech letech pro indické finance vznikne, na 6 miliónů liber št. a konečný trvalý schodek z těchto železnic na půl miliónu liber ročně. Konečně ze 24 miliónů liber št. indických čistých příjmů se získává 3 619 000 liber št. prodejem opia do jiných zemí — a tento zdroj příjmů, jak se dnes všeobecně přiznává, se novou smlouvou s Čínou[188] do značné míry zmenší. Z toho je jasné, že kromě zvláštních výloh, jichž je ještě zapotřebí k naprostému potlačení povstání, se bude muset i roční trvalý schodek — nejméně 8 miliónů liber št. — krýt z čistých příjmů 24 miliónů liber št., které vláda snad dokáže zvýšit na 26 miliónů liber št. uvalením nových daní. Tato situace nutně povede k tomu, že anglický poplatník bude muset převzít ručení za indické dluhy, a jak to vyjádřil sir G. C. Lewis v Dolní sněmovně,

„odhlasovat čtyři až pět miliónů ročně jako podporu pro to, co bylo nazváno cennou kolonií britské koruny".

Musí se přiznat, že tyto finanční plody „slavného" znovudobytí Indie nevypadají příliš vábně a že John Bull platí nadměrně vysoká ochranná cla, aby freetraderům z Manchesteru zajistil monopol na indickém trhu.

Napsal K. Marx 8. a 12. dubna 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune",
čís. 5624 z 30. dubna 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

*NEVYHNUTELNOST VÁLKY

Londýn, pátek 15. dubna 1859

Ačkoli se diplomacie stále ještě usilovně snaží svolat kongres a tím dosáhnout mírového řešení italské otázky, nikdo už nevěří, že je možné ještě se vyhnout válce. Anglická vláda a Prusko si rozhodně upřímně přejí mír; Rusko a Francie se však účastní právě probíhajících jednání s jediným úmyslem — získat čas. Na Mont Cenis, kudy musí projít francouzská armáda cestou do Itálie, ještě leží hluboký sníh. Ve Francii a Alžírsku má být odvedeno ještě několik dalších francouzských a arabských pluků, nejsou také skončeny přípravy k přepravě vojska z Marseille a Toulonu do Janova, a Rusové potřebují nutně čas k zorganizování valašské milice a nepravidelné srbské armády. Ve Vídni zatím nabývá převahy válečná strana a František Josef po ničem tak horoucně netouží jako po prvním zahřmění děl. Proč tedy podporuje návrhy na kongres, když ví, že diplomatické odklady vyčerpají jeho finanční zdroje a posílí jeho nepřátele? Odpověď nalezneme v postoji prince Pruského, který se nedal unést německým nadšením a snaží se nalézt čestnou záminku, aby mohl setrvat v pravé neutralitě, a tak se vyhnout zhoubným výdajům ozbrojené neutrality, která dříve či později povede k válce. Jestliže Rakousko ve své touze porazit piemontskou armádu začne válku, byla by tato politika berlínské vlády ospravedlnitelná i v očích Německa; kdyby však Francouzi napadli Rakousko v Lombardii, František Josef by určitě oficiálně požádal Německý spolek, aby uvedl spolkové armády do válečné pohotovosti. Právě tohle Rakousko zamýšlí a je velice zábavné

sledovat, jak se diplomaté různých stran vzájemně pokoušejí lstivými manévry vyzrát jeden na druhého a přinutit tak protivníka, aby zasadil první ránu. Francie si stěžuje na rakouský despotismus; člověk, který zalidnil Lambessu a Cayenne francouzskými republikány, je pohoršen, že František Josef plní svá vězení italskými republikány. Naproti tomu Rakousko, které zabralo Krakov a zrušilo uherskou ústavu,[189] se vážně dovolává posvátnosti smluv. Rusko, které si najednou uvědomilo, že papírové peníze jsou velké zlo, a proto vypisuje obrovskou půjčku, samozřejmě vůbec netouží po válce, nýbrž navrhuje čtyři body jako podklad pro kongres. Jsou přesným protějškem pověstných čtyř bodů, které Rakousko předložilo Rusku za krymské války.[190] Obsahují požadavek, aby se Rakousko zřeklo protektorátu nad italskými vévodstvími, aby se konal kongres, který by stanovil, jaké má mít Itálie státní zřízení a jaké tu mají být provedeny reformy, a také aby se zrevidovaly méně důležité body velkých smluv, jako je například právo udržovat posádky ve Ferraře, Comacchiu a Piacenze[191], které se po vyhlášení italské neutrality stanou zbytečnými. Anglie tyto návrhy v dobré víře přijímá, zmírňuje jejich formu a dává je Rakousku na vědomí. Hrabě Buol je ovšem rychle přijímá, jenže slovy tak dvojsmyslnými, že nemůže být pochyb, že by je nejraději odmítl. Připojuje však další bod, a to předběžné všeobecné odzbrojení. Lordu Malmesburymu se tento návrh zdá velmi rozumný a vyzývá hraběte Cavoura, aby rozpustil část sardinské armády a ulehčil tím zemi od velkého břemene. Hrabě Cavour nic nenamítá proti takovému výtečnému návrhu, poukazuje však na ohromnou rakouskou vojenskou moc v Lombardii a obrací se na hraběte Buola se slovy: „*Až po vás.*“ Hrabě Buol odpovídá, že nemůže začít rozpouštět své nákladné prapory, neučiní-li totéž Napoleon. Napoleon chladně odpovídá: „Já jsem nezbrojil, nemohu tedy odzbrojit. Nežádal jsem o půjčku ani Rothschilda, ani Péreira; nemám válečný rozpočet. Vydržuji armádu z pravidelných příjmů země, jak tedy mohu odzbrojit?“ Ohromen nestoudností této odpovědi snaží se lord Malmesbury přesto zkusit své diplomatické štěstí a navrhuje dále, aby kongres především probral a vyřešil otázku odzbrojení; ale burza a každý rozumný člověk v Evropě se vysmívají jeho lehkověrnosti a připra-

vují se na nejhorší. V německém národě panuje značné vzrušení, ale v Hannoversku dostala protifrancouzská agitace, podporovaná dvorem, náhle jiný směr. Lid se probudil z apatie a domnívá se, že nadešel čas, aby si vyřídil účty jak v zahraničí, tak doma, a kdyby měla dnešní nejistota trvat ještě několik měsíců, chopí se Německo jistě zbraní proti Francii, ale bude vyžadovat jako podmínku, že doma získá svobodu a jednotu. Pruský princ zná své krajany po této stránce lépe než František Josef nebo bavorský král*, a proto se snaží zabránit šíření takového rozruchu, který by určitě ohrožoval jeho polodespotické snahy.

Rusko má teď dobrou příležitost, aby buď rozvrátilo tureckou říši revolucemi v Bosně, Bulharsku a Albánii, nebo aby se pomstilo rakouskému císaři. Netáhlo by samozřejmě do války proti Františku Josefovi, ale mohlo by podnítit a podporovat moldavsko-valašský vpád do Transylvanie a srbský vpád do Uher. Car se samozřejmě pokusí vyvolat nepokoje v Uhrách pomocí slovanských a valašských živlů, neboť nezávislý svobodný maďarský stát by se mohl pro jeho agresívní politiku stát větší překážkou než zastaralý, centralizující rakouský despotismus.

Neapolský král** umírá. V království panuje velký rozruch; někteří mluví o ústavě, jiní o povstání Muratových přívrženců. Nejpravděpodobnější je vytvoření vlády v čele s Filangierim, vévodou ze Satriana, představitelem osvíceného absolutismu podle původního pruského vzoru. Takový systém nemůže však mít vzhledem k italské krizi dlouhé trvání a brzy by musel ustoupit nejprve ústavě a pak sicilskému povstání, zatímco Murat by lovil v kalných vodách.

Napsal B. Engels kolem 11. dubna 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune", čís. 5624 z 30. dubna 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

* — tj. Maxmilián II. *(Pozn. red.)*
** — tj. Ferdinand II. *(Pozn. red.)*

K. MARX

CHYSTANÝ MÍROVÝ KONGRES

Paříž 14. dubna 1859

Britská vláda konečně uznala za vhodné zasvětit veřejnost do oficiální historie evropského kongresu, což jest deus ex machina, kterého uvedli na scénu ruští a francouzští režiséři, když si uvědomili, nakolik pokulhávají s válečnými přípravami za Rakouskem. Rád bych předeslal, že 8. dubna rakouská vláda důvěrně zpravila vídeňské noviny o nótě hraběte Buola panu Balabinovi, ruskému velvyslanci, datované ve Vídni 23. března 1859, a o druhé nótě rakouského ministra adresované lordu A. Loftusovi, britskému velvyslanci u vídeňského dvora, datované ve Vídni 31. března, zatímco John Bull se s nimi seznámil teprve 13. dubna. Ale to ještě není všechno. Znění nóty hraběte Buola panu Balabinovi, jak je sdělila anglická vláda londýnským „Times", obsahuje jen část rakouské nóty a vypouští některé velmi důležité pasáže, které uvedu v tomto článku, aby se John Bull dověděl aspoň přes New York diplomatické novinky, které nebyly svěřeny jeho bystrému rozumu, protože to britská vláda považuje za riskantní.

Z Buolovy nóty panu Balabinovi vysvítá na první pohled, že návrh na kongres vyšel z Ruska, nebo jinými slovy, že jde o tah, na němž se smluvili spojenečtí hráči šachu z Petrohradu a Paříže, fakt, který nás sotva může naplnit zvláštním obdivem k moudrosti a upřímnosti pánů z Downing Street, kteří si dokonce v parlamentu bez váhání osobovali patent na tento vynález. Z nóty samé jasně vyplývá, že Rakousko je pro setkání s ostatními velmocemi na kongresu jen za určitých podmínek (tento bod francouzský „Moniteur"

ve svém oznámení, že Rakousko přistoupilo na návrh na všeobecný kongres, pečlivě zatajil).

„Kdyby mocnosti," říká hrabě Buol, „měly v úmyslu kromě této otázky" (to jest kromě potlačení „politického systému v Sardinii") „dát na pořad diskuse ještě další otázky, bylo by nutné je předem přesně ustanovit, a pokud by se týkaly vnitřního zřízení jiných svrchovaných států, musel by níže podepsaný rozhodně trvat především na tom, aby byl postup jednání v tomto případě *v souladu se zásadami formulovanými v cášském protokolu z 15. listopadu 1818.*"[192]

Rakousko tedy přijalo ruský návrh na všeobecný kongres za těchto čtyř podmínek: za prvé, hlavním cílem kongresu má být srazit Sardinii hřebínek a jednat v zájmu Rakouska; za druhé, uznat cášský protokol za základ jednání; za třetí, „jakémukoli jednání musí předcházet odzbrojení Sardinie"; a konečně body, které mají přijít na pořad, „by bylo nutné předem přesně stanovit". První bod nevyžaduje komentář. Aby nemohlo být pochyb o jeho významu, dodává hrabě Buol výslovně, že jej považuje *„za jediný opravdu důležitý pro morální pacifikaci Itálie"*.

Druhý bod, uznání cášského protokolu, by znamenal, že by Francie přímo uznala smlouvy z roku 1815 a zvláštní rakouské smlouvy s italskými státy. Jenže Bonaparte si právě přeje, aby smlouvy z roku 1815, na jejichž podkladě Rakousko ovládá lombardsko-benátské království, a separátní smlouvy, které Rakousku zaručují svrchovaný vliv nad Neapolí, Toskánskem, Parmou, Modenou a Římem, byly zrušeny. V třetí podmínce, předběžném odzbrojení Sardinie, se anticipuje výhoda, kterou by Rakousko mohlo získat pouze úspěšným vojenským tažením. A poslední podmínkou, předběžným stanovením otázek, které mají přijít na pořad, by Bonaparte přišel o hlavní výsledek — kromě potřebného času na válečné přípravy — k němuž mu má kongres dopomoci: překvapit Rakousko, zatáhnout je do sítí diplomatického jednání a pak je zkompromitovat v očích veřejného mínění Evropy tím, že by je donutil, aby dalo signál k přerušení mírových jednání, až by bez okolků odmítlo požadavky, které by na ně náhle Francie a Rusko kladly.

Podmínky, za kterých je Rakousko — podle nóty ruskému

velvyslanci — ochotno přistoupit na všeobecný kongres, lze tedy shrnout takto: Rakousko se zúčastní evropské konference k řešení italské otázky, jestliže se evropské mocnosti dohodnou ještě před zahájením konference, že budou stát na straně Rakouska proti Sardinii, donutí Sardinii odzbrojit, uznat vídeňskou smlouvu i dodatkové smlouvy, které se o ni opírají, a konečně jestliže se Bonapartovi vezme jakákoli záminka k porušení míru. Jinými slovy, Rakousko se zúčastní kongresu, jestliže se kongres zaváže, ještě než se sejde, povolit mu všechno, o čem nyní Rakousko prohlašuje, že je připraveno dosáhnout toho mečem. Uvážíme-li, že si Rakousko bylo plně vědomo, že kongres je pouhou léčkou, kterou na ně nastražili jeho nepřátelé odhodlaní k válce, nemůže mu nikdo tento ironický postoj k rusko-francouzskému návrhu mít za zlé.

Dosud jsem komentoval ty pasáže rakouského dokumentu, které britská vláda uznala za vhodné uveřejnit. V Malmesburyho znění rakouské nóty jsou zamlčeny následující věty Buolova přípisu:

„Rakousko odzbrojí, jakmile odzbrojí Piemont. Rakousko se úzkostlivě snaží zachovat mír, protože si přeje mír a dovede si ho vážit, přeje si však upřímný a trvalý mír a právem věří, že ho může zajistit bez újmy pro svou vlastní moc a čest. Už mnoho obětovalo, aby zachovalo klid v Itálii. Dokud však nebudou formulována a dojednána výše uvedená předběžná opatření, může Rakousko sice zmírnit své válečné přípravy, nemůže je však zastavit. *Jeho vojska budou dál pochodovat do Itálie.*"

Jakmile byl takto odhalen rusko-francouzský úskok, začala Anglie, ponoukána svým vznešeným spojencem na druhé straně Kanálu, naléhat na Rakousko, aby souhlasilo s návrhem na kongres velmocí, který by uvážil složitou situaci v Itálii; vyjádřila přání, aby císařská vláda přistoupila na předběžné návrhy zplozené na Downing Street. V análech dějin diplomacie snad neexistuje nehoráznější ironický dokument než odpověď hraběte Buola anglickému velvyslanci ve Vídni. Buol nejprve opakuje svůj požadavek, aby, dříve než bude zahájen jakýkoli kongres, Sardinie složila zbraně, a tak se vydala Rakousku na milost.

„Rakousko," říká, „by se nemohlo dostavit na kongres, dokud Sardinie úplně neodzbrojí a nerozpustí corps francs*. Císařská vláda prohlašuje, že až budou tyto podmínky splněny a uskutečněny, je ochotna dát ujištění se všemi patřičnými formalitami, že Rakousko *nezaútočí na Sardinii po dobu trvání kongresu*, pokud Sardinie bude respektovat území císařství a území jeho spojence."

To znamená, že jestliže Sardinie odzbrojí, zaváže se Rakousko pouze k tomu, že nezaútočí na *odzbrojenou Sardinii po dobu trvání kongresu*. Buolova odpověď na návrhy Anglie zní opravdu, jako by ji napsal Juvenál. Pokud jde o britský návrh, aby „územní uspořádání a smlouvy z roku 1815 zůstaly nedotčeny", provolává Buol: „naprosto souhlasím!" a dodává jen, že také „prováděcí ustanovení k těmto smlouvám z roku 1815 mají zůstat beze změn". Snahu Anglie najít cestu k zachování míru mezi Rakouskem a Sardinií tlumočí Buol v tom smyslu, že „kongres prozkoumá prostředky, jak znovu přimět Sardinii, aby plnila své mezinárodní povinnosti". Pokud jde o navrhovanou „evakuaci církevního státu a posouzení reforem v italských státech", dovolí Buol Evropě „diskutovat" a „rokovat" o těchto otázkách, ale s tou výhradou, že „konečné přijetí vypracovaného návrhu" přísluší „k rozhodnutí přímo zainteresovaným státům". Pokud jde o britský „kompromisní plán, jímž se mají nahradit zvláštní smlouvy mezi Rakouskem a italskými státy", trvá Buol na „pravoplatnosti těchto smluv", bude však souhlasit s revizí, jestliže Sardinie a Francie připustí, aby se jednalo o jejich državách „v Janově" a „na Korsice". Rakousko tedy odpovědělo na anglické návrhy stejným způsobem, jakým odpovědělo na ruský přípis. Po tomto druhém zklamání přiměly Rusko a Francie chudáka lorda Malmesburyho, aby Rakousku navrhl jako předběžný krok *všeobecné odzbrojení*. V Tuileriích pochopitelně předpokládali, že Rakousko takový návrh rovnou odmítne, protože má před všemi svými soupeři náskok ve zbrojení, ale Bonaparte zase dělal účty bez hostinského. Rakousko ví, že Bonaparte nemůže odzbrojit, aniž by se zároveň zbavil obtížného břemene císařské koruny. Souhlasilo tudíž s návrhem, který byl předložen jen proto, aby byl odmítnut. A proto zavládl v Tuileriích velký zmatek, který

* — dobrovolnické oddíly. *(Pozn. red.)*

po čtyřiadvacetihodinových úvahách obohatil svět objevem, že „současně provedené odzbrojení velmocí nemůže znamenat nic než odzbrojení Rakouska". Stačí si přečíst drzé pojednání v „Patrie"[193] — listu inspirovaném přímo Napoleonem III.:

„V každém případě se návrh na odzbrojení týká vlastně jen dvou mocností, Rakouska a Piemontu — Rakouska, které soustředilo své ozbrojené síly v dosud nevídané míře v Itálii; a Piemontu, který je nucen, protože je v Lombardii rakouská armáda, odpovídat na válečné hrozby přípravami k obraně. Otázka odzbrojení, navrhovaná Rakouskem, to je otázka, kterou je třeba nejdříve vyřešit; až Rakousko odvolá svou armádu z Itálie, Piemontu nezbude než následovat tohoto příkladu.

Pokud jde o Francii, nemá proč odzbrojovat (elle n'a pas à désarmer) z toho prostého důvodu, že nijak mimořádně nezbrojila, že nevyslala vojsko za hranice, že ani nechtěla použít svého práva odpovědět na výhrůžky Rakouska — výhrůžky namířené proti Piemontu a proti míru v Evropě. Pokud jde o Francii, nemůže být řeči ani o snížení počtu její armády byť i o jediného bojeschopného vojáka, ani o odevzdání jediného dalšího děla do jejích zbrojnic. Pokud jde o Francii, odzbrojení může pro ni znamenat pouze závazek nezbrojit.

Nemůžeme věřit, že si Rakousko dělá nějaké nároky v tomto směru; znamenalo by to zrušení záruky, kterou bezpochyby v lepší náladě (mieux inspirée) chtělo dát v zájmu míru v Evropě, když navrhlo odzbrojení, s nímž, jak dobře ví, musí začít první."

Napsal K. Marx 14. dubna 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune", čís. 5624 z 30. dubna 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX A B. ENGELS

PŘÍZNAKY BLÍŽÍCÍ SE VÁLKY.— NĚMECKO ZBROJÍ[194]

Londýn 22. dubna 1859

Když studenty německých universit vyžene kolem jedenácté večer akademická vrchnost z různých pivnic, scházejí se, je-li pěkné počasí, jednotlivé studentské spolky na tržišti. Tam si členové jednoho spolku nebo „barvy" začnou „dobírat" členy jiné „barvy" — touto zábavou chtějí vyprovokovat obvyklý a nepříliš nebezpečný souboj, který patří k nejcharakterističtějším rysům studentského života. Veliké umění těchto úvodních slovních potyček na tržišti spočívá v tom, že jsou posměšky pronášeny tak, aby neurážely ani ve skutečnosti, ani formálně a přitom co nejvíc protivníka pozlobily, takže ho nakonec přejde trpělivost a vytasí se s běžnou, formální urážkou, po které vám nezbývá než ho vyzvat na souboj.

Takovou úvodní hrou se baví už několik měsíců Rakousko a Francie. Francie začala tuto hru letošního 1. ledna a Rakousko jí nezůstalo nic dlužno. Slovo za slovem, gesto za gestem se protivníci blížili čím dál tím víc k vyzvání na souboj; ale diplomatická etiketa vyžaduje, aby se taková hra dohrála až do konce. Proto ty nekonečné návrhy a protinávrhy, ústupky, podmínky, výhrady a vytáčky.

Takhle vypadalo poslední diplomatické škádlení: 18. dubna oznámil lord Derby ve Sněmovně lordů, že Anglie udělá ještě poslední pokus, a neuspěje-li, přestane dělat prostředníka. O pouhé

tři dny později, 21. dubna, oznámil „Moniteur", že Anglie předložila ostatním čtyřem velmocem tyto návrhy: 1. Provést ještě před zahájením kongresu všeobecné a současné odzbrojení. 2. Odzbrojení má být provedeno pod dozorem vojenské nebo civilní komise, nezávisle na kongresu (tato komise se má skládat ze šesti členů, z nichž jeden má zastupovat Sardinii). 3. Jakmile komise začne pracovat, kongres se sejde a zahájí diskusi o politických otázkách. 4. Ihned jakmile se kongres sejde, má pozvat zástupce italských států, aby zasedli společně se zástupci velmocí právě tak jako na kongresu z roku 1821[195]. Současně „Moniteur" oznámil, že Francie, Rusko a Prusko vyslovily souhlas s anglickými návrhy, a telegram z Turína uklidnil různé evropské burzy potěšitelnou zprávou, že Ludvík Napoleon přiměl Piemont k témuž kroku. Až potud vypadalo všechno neobyčejně mírumilovně a zdálo se, že všechny překážky bránící uspořádání kongresu budou odstraněny. Byl to vlastně průhledný plán. Francie nebyla dosud „připravena" k boji. Rakousko připraveno bylo. Aby nenechal nikoho na pochybách o svých skutečných úmyslech, dal Ludvík Napoleon ve svém polooficiálním tisku oznámit, že odzbrojení se může vztahovat jen na Rakousko a Piemont; neboť Francie nezbrojila, a tedy ani ***nemůže odzbrojit***; a zároveň stylizoval v oficiálním listu „Moniteur" své články tak, aby se nijak nevázal, že Francie bude na sebe vztahovat „zásadu odzbrojení". Příštím krokem by pak zřejmě byla změna polooficiálního ujištění, že Francie nezbrojí, v ujištění oficiální; tak by se mu podařilo otázku úspěšně přenést na nepřehlednou půdu vojenských podrobností, kde se dá snadno pokračovat v takové polemice téměř donekonečna různými tvrzeními a jejich vyvracením, výzvami k důkazům, odmítnutími, oficiálními zprávami a dalšími podobnými úskoky. Zatím by Ludvík Napoleon mohl v klidu dokončit přípravy, o nichž může podle své nové zásady prohlásit, že to není zbrojení, protože nepotřebuje vojáky (ty může kdykoli povolat), ale vojenský materiál a nové útvary. Prohlásil sám, že nebude s válečnými přípravami hotov před prvním červnem tohoto roku. Konec konců kdyby skončil přípravy 15. května, mohl by použít svých železnic a povolat k tomuto dni vojáky z trvalých dovolených, aby se kolem prvního června zařadili ke svým útvarům.

Máme však dost důvodů předpokládat, že vzhledem k ohromnému rozhazování, nepořádkům, korupcím a zpronevěrám, které se zahnízdily ve francouzské vojenské správě po vzoru císařského dvora, nemohou být nutné materiální přípravy úplně skončeny ani ve lhůtě, kterou si Ludvík Napoleon původně stanovil. Ať je tomu jak chce, jisté je, že každým týdnem odkladu získává Ludvík Napoleon a ztrácí Rakousko, jež by touto diplomatickou mezihrou přišlo nejen o vojenské výhody, které mu skýtá náskok ve válečných přípravách, ale zničilo by se také ohromnými výdaji na nynější přípravy.

Protože Rakousko dokonale chápe situaci, nejenže odmítlo anglický návrh na kongres za stejných podmínek jako kongres v Lublani, ale také první zatroubilo na válečnou polnici. Jeho jménem předložil generál Gyulay turínskému dvoru *ultimátum*, které trvá na odzbrojení a propuštění dobrovolníků a dává Piemontu pouze tři dny na rozmyšlenou; až vyprší tato lhůta, má být vyhlášena válka. Současně byly odeslány k Ticinu dvě další divize rakouské armády o 30 000 mužích. Napoleon tedy diplomaticky přitlačil Rakousko ke zdi, protože je přiměl, aby první vyřklo tak závažné slovo, jako je vyhlášení války. Přesto však, jestliže nyní výhružné nóty z Londýna a Petrohradu nepřimějí Rakousko, aby ustoupilo od svých kroků, může Bonaparta jeho diplomatické vítězství stát trůn.

Mezitím zachvátila válečná horečka další státy. V menších německých státech, které se cítí oprávněně ohroženy Napoleonovými přípravami, se ukázaly projevy národního cítění, jaké Německo nezažilo od roku 1813 a 1814. Tyto státy také jednají tak, jak to odpovídá tomuto „cítění". Bavorsko a sousední státy organizují nové útvary, povolávají zálohy a zeměbranu. Sedmý a osmý sbor armády Německého spolku (které stavějí tyto státy), jež mají podle oficiálních údajů asi 66 000 vojáků pro službu v poli a 33 000 v záloze, mohou pravděpodobně vstoupit do války se 100 000 vojáků pro službu v poli a 40 000 v zálohách. Hannoversko a další severoněmecké státy, které stavějí desátý sbor, zbrojí ve stejné míře a současně opevňují svá pobřeží proti útoku z moře. Prusko, které díky přípravám podniknutým za mobilizace roku 1850[196] i po ní má

daleko výkonnější válečný materiál než kdy předtím, se už nějaký čas tiše chystá k mobilizaci armády. Pěchotu vyzbrojuje ve větší a větší míře jehlovkami, celému pěšímu dělostřelectvu dalo právě dvanáctiliberní děla a pevnosti na Rýně jsou uvedeny do bojové pohotovosti. Prusko dalo příkaz třem armádním sborům, aby byly ve válečné pohotovosti. Jeho postoj ve spolkové vojenské komisi ve Frankfurtu zároveň jasně dokazuje, že velice dobře chápe, jak je Napoleonova politika ohrožuje. A i když vláda ještě váhá, veřejné mínění je ve střehu. Není pochyby, že Ludvík Napoleon nalezne v Německu protivníka čelícího Francii daleko jednomyslněji a odhodlaněji než kdykoli dříve; a to v době, kdy mezi Němci a Francouzi je méně nepřátelství než kdykoli předtím.

Napsali K. Marx a B. Engels
21.—22. dubna 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune",
čís. 5631 z 9. května 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

VÁLEČNÉ PERSPEKTIVY

Nepovažovali jsme za nutné odpovídat na různé povrchní kritiky, které se v posledních dvou měsících vynořily pokaždé, když jsme se rozhodli rozebírat příčiny a strategické podmínky, které vedly k velké a krvavé válce, do níž je Evropa nyní zapletena. V mnoha podrobnostech, které dnes zaplňují stránky našich novin a které podávají působivý obraz prvních scén tohoto strašlivého a dojemného dramatu, nacházíme dokonalé a přesné potvrzení našich názorů, což bude jistě zajímat veřejnost, a proto smíme na tuto věc patřičně upozornit.

Už před dvěma měsíci jsme ukázali, že správný způsob obrany Rakouska je ofenzíva.* Tvrdili jsme, že Rakušané, kteří mají armádu v Itálii do značné míry soustředěnu v blízkosti piemontských obranných postavení a mají ji dokonale připravenu a vybavenu pro válečné akce, by se dopustili velké chyby, kdyby nevyužili své okamžité převahy nad protivníky, jejichž síly jsou dosud rozptýleny, a kdyby nevstoupili ihned na území Sardinie, neporazili napřed sardinskou armádu a nedali se pak na pochod proti Francouzům, kteří musí přejít Alpy v několika kolonách a tím riskují, že budou poraženi po částech. Tento náš závěr vyvolal mnoho protichůdných názorů v komentářích více či méně významných a více či méně strategie znalých kritiků; náš názor však byl potvrzen názorem každého vojenského odborníka, který o tomto problému

* Viz tento svazek, str. 239–244. *(Pozn. red.)*

psal; a konečně se ukázalo, že i rakouští generálové jsou téhož názoru. Tolik k tomuto bodu.

A jaký je nyní, když válka už začala, poměr sil na obou stranách a kdo má vyhlídky na úspěch? Rakušané mají v Itálii pět armádních sborů, a to 2., 3., 5., 7., a 8., složené přinejmenším z 26 pluků pěchoty, každý po pěti praporech (z nichž jeden je prapor granátníků), a z 26 lehkých praporů — vcelku tedy 156 praporů čili 192 000 mužů. S jezdectvem, dělostřelectvem, ženijními a posádkovými jednotkami mají jejich síly při nejnižším odhadu 216 000 mužů. Nevíme, o kolik bylo toto číslo překročeno tím, že byly do Itálie staženy nové hraničářské pluky a záložníci. Nelze takřka pochybovat, že překročeno bylo, ale připusťme nejnižší odhad — 216 000 mužů. Z toho dokonale stačí 56 000 mužů, aby udrželi všechny pevnosti, pevnůstky a opevněné tábory, které Rakušané chtějí v Lombardii udržet. Vezměme však maximální počet a uvažujme o 66 000 mužů. Pro vpád do Piemontu tedy zbývá 150 000 mužů. Telegramy udávají sílu rakouské invazní armády na 120 000 mužů, ale na tato hlášení se samozřejmě nedá plně spoléhat. Předpokládejme však pro jistotu, že Rakušané nemají v poli k dispozici víc než 120 000 mužů. Jak se rozmístí francouzské a piemontské vojenské síly, aby čelily této kompaktní armádě?

Piemontská armáda je soustředěna mezi Alessandrií a Casale v postavení, které jsme popsali před několika týdny.* Má pět pěších divizí a jednu divizi jezdectva, čili 45 000 mužů řadové pěchoty včetně záloh, 6000 střelců a přibližně 9000 mužů jezdectva a dělostřelectva — celkem 60 000 mužů; to je maximální počet, který může Piemont poslat do pole. Zbývajících 15 000 mužů potřebuje pro posádky. Italští dobrovolníci nejsou ještě schopni postavit se nepříteli v otevřeném poli.

Jak jsme už uvedli, nelze ze strategických důvodů dost dobře obejít piemontské postavení z jihu; je však možné obejít je ze severu; zde je ovšem chráněno řekou Sesií, která ústí do Pádu asi čtyři míle východně od Casale a kterou, máme-li věřit telegrafickým zprávám, Sardiňané hodlají držet.

* Viz tento svazek, str. 239–241. *(Pozn. red.)*

Bylo by úplně směšné přijmout se 60 000 muži v tomto postavení rozhodující bitvu, zaútočí-li nepřítel dvojnásobnými silami. Se vší pravděpodobností budou Sardiňané na této řece klást odpor naoko, jen aby donutili Rakušany ukázat plnou sílu, pak se stáhnou za Casale a Pád a nechají otevřenou přímou cestu na Turín. To se možná už stalo 29. nebo 30. dubna, jestliže anglická diplomacie nevyvolala nový průtah ve vojenských operacích. Následujícího dne by se Rakušané pokusili překročit Pád, a kdyby se jim to podařilo, zatlačili by Sardiňany přes nížinu k Alessandrii. Tam by je možná nějaký čas nechali být; kdyby bylo zapotřebí, mohla by rakouská kolona vyrazit od Piacenzy jižně od Pádu, zničit železnici mezi Janovem a Alessandrií a napadnout každý francouzský sbor, který by pochodoval z Janova do Alessandrie.

Co však budou v té době — podle našich domněnek — dělat Francouzi? Spěchají ovšem, jak nejrychleji mohou, k příštímu válčišti, do údolí horního Pádu. Když zpráva o rakouském ultimátu došla do Paříže, měly síly určené pro alpskou armádu sotva víc než čtyři pěší divize u Lyonu a tři další, které byly buď v jižní Francii a na Korsice, nebo se teprve soustřeďovaly. Jedna další divize byla na cestě z Afriky. Těchto osm divizí mělo tvořit čtyři sbory. Řadová divize v Paříži byla k dispozici jako první záloha a garda jako druhá. To by bylo celkem dvanáct řadových a dvě gardové divize, což odpovídá sedmi armádním sborům. Těchto dvanáct řadových divizí, než jim přijdou muži z trvalých dovolených, by měly každá asi 10 000 mužů, tedy dohromady 120 000, neboli s jezdectvem a dělostřelectvem 135 000, a garda 30 000, což je celkem 165 000 mužů. S muži povolanými z dovolené by celá tato armáda dosáhla počtu 200 000 mužů. Až potud je to v pořádku. Je to výtečná armáda, dost silná, aby dobyla zemi dvakrát tak velkou, jako je Itálie. Kde však mohla být prvního nebo kolem prvního května, v době, kdy jí bylo zapotřebí v piemontských nížinách? Mac-Mahonův sbor byl přece odeslán asi 23. nebo 24. dubna do Janova; protože nebyl soustředěn předem, nebude moci opustit Janov před 30. dubnem. Sbor Baraguaye d'Hilliers je v Provenci a měl — podle jedněch zpráv — postupovat přes Nizzu a Col di Tenda; podle jiných zpráv měl vstoupit na lodi a vylodit se na středomořském pobřeží. Canrobertův sbor

měl jít do Piemontu přes Mont Cenis a Montgenèvre a všechny ostatní jednotky, jak budou docházet, jej měly následovat stejnými cestami. Je tedy jisté, že žádné francouzské jednotky nevkročily na sardinské území před 26. dubnem, že tři divize pařížské armády byly ještě 24. dubna v Paříži a jedna z nich teprve toho dne odjela železnicí do Lyonu, a čekalo se také, že se garda nedá na pochod před 27. dubnem. Tedy za předpokladu, že všechny ostatní jednotky, které jsme vyjmenovali výše, byly soustředěny na hranicích a připraveny na pochod, je to osm pěších divizí čili 80 000 mužů. Z nich 20 000 směřuje do Janova; 20 000 pod velením Baraguayovým, půjde-li vůbec do Piemontu, půjde přes Col di Tenda; zbývajících 40 000 pod velením Canrobertovým a Nielovým půjde přes Mont Cenis a Montgenèvre. To bude tedy všechno, co může mít Ludvík Napoleon k dispozici v době, kdy jeho pomoci bude nejvíc zapotřebí — to je v době, kdy Rakušané mohou být u Turína. To všechno — mimochodem podotýkáme — se plně shoduje s tím, co jsme o této věci řekli už před týdny. Ani všemi železnicemi světa však Ludvík Napoleon nedokáže dopravit své zbývající čtyři divize pařížské armády včas na místo tak, aby zasáhly do prvních bojů, a zabránit Rakušanům, aby si s Piemonťany dělali po celých čtrnáct dní, co se jim zlíbí. A i pak, až bude mít osm divizí ve dvou horských průsmycích a v místech, kde se tyto divize budou spojovat, bude přinejmenším stejně silný protivník, zbude mu jen málo naděje na úspěch. Jenže muž v jeho postavení nemůže z politických důvodů připustit, aby nepřítel čtrnáct dní pustošil Piemont, a proto bude nucen přijmout bitvu, jakmile mu ji Rakušané vnutí, a vybojovat ji za nevýhodných okolností. Čím rychleji přejdou Francouzi Alpy, tím lépe pro Rakušany.

Napsal B. Engels 28. dubna 1859
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune",
čís. 5634 z 12. května 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

FINANČNÍ PANIKA

Londýn 29. dubna 1859

Včera byl den splatnosti zahraničních státních papírů a akcií, a proto panika na burze, která začala třiadvacátého, dosáhla jakéhosi vrcholu. Od minulého pondělí ohlásilo úpadek neméně než dvacet osm členů peněžní burzy, přitom u osmnácti z nich se to stalo osmadvacátého. Jde tu o částky, které dosahují v jednom případě 100 000 liber št., a daleko tedy převyšují obvyklý průměr takových „exekucí". Zároveň zvýšili ředitelé Anglické banky diskontní sazbu, stanovenou 9. prosince 1858, ze $2\,^1/_2$ % na $3\,^1/_2$ %. Toto zvýšení vyplynulo z odlivu zlatých slitků, který byl zaviněn nákupem stříbra určeného pro Indii, a přispělo do jisté míry ke stupňování neklidu. Tříprocentní konsoly znamenané 2. dubna na $96\,^1/_4$ klesly 28. dubna na 89 a po několik hodin dokonce na $88\,^1/_4$. Ruské $4\,^1/_2$procentní státní papíry, znamenané 2. dubna na 100, klesly 28. dubna na 87. Za stejné období klesly sardinské státní papíry z 81 na 65, zatímco turecká 6procentní půjčka poklesla z $93\,^1/_2$ na 57 a později zase stoupla na 61. Rakouské 5procentní státní papíry měly velmi nízký kurs — pouhých 49. Hlavní příčiny, jež zavinily tento obrovský pokles domácích i zahraničních cenných papírů doprovázený podobným poklesem u železničních akcií, zejména italských, byly zprávy o vpádu Rakušanů do Sardinie, o postupu francouzské armády do Piemontu a o uzavření útočných a obranných smluv mezi Francií, Ruskem a Dánskem[197]. V průběhu dne došlo sice telegrafické sdělení, že „Constitutionnel" zprávu

o útočné a obranné smlouvě mezi Francií a Ruskem dementoval. Ale peněžní burza, přes lehkověrnost a horkokrevnost, jaká na ní jistě panuje, si tentokrát dovolila pochybovat o věrohodnosti francouzských polooficiálních prohlášení. Ještě se jí nepodařilo zapomenout, jak ani ne před týdnem se „Moniteur" odvážil popírat, že Francie zbrojí či má v úmyslu zbrojit. Kromě toho francouzské orákulum sice dementovalo uzavření smlouvy, ale přiznalo, že mezi východním a západním autokratem došlo k „dorozumění", takže toto dementi je v nejlepším případě vytáčka. Zároveň s bankrotem britských burziánů sešlo i z půjčky Rusku ve výši 12 miliónů liber št., na kterou by byl Lombard Street[61] naletěl, nebýt náhlého rozhodnutí Rakouska. Pan Simpson, který píše články pro finanční rubriku londýnských „Times", uveřejnil zajímavé poznámky o tom, jak splaskla tato půjčková bublina:

„Jeden z obzvláště pozoruhodných momentů nynější situace je to, že veřejnost unikla půjčce, která měla být poskytnuta Rusku. Ačkoli úmysly této mocnosti byly průhledné už ve chvíli, kdy předčasně skončila krymská válka, bylo díky vlivu našeho ‚spojence' a pozdějšímu setkání císařů ve Stuttgartu jisté, že kromě nesporného důkazu žádné varování nezabrání, aby Rusko nedostalo jakoukoli požadovanou částku, jen kdyby se našel solidní bankovní dům ochotný transakci provést. Proto když před jedním nebo dvěma měsíci byl předložen návrh na půjčku 12 miliónů liber, projevily všechny zainteresované strany největší nadšení a důvěru. Ať dělají angličtí kapitalisté co chtějí! Stejně jim připadne jen velmi malý podíl! V Berlíně i jinde byli lidé ochotni zaplatit za tyto obligace o 1 až 2% vyšší cenu, než jaká se za ně měla platit na londýnském trhu. Za těchto okolností byla malá naděje, že jakákoli varovná slova budou něco platná. Je pravda, že ani pan Baring, ani pan Rothschild, kteří si obvykle horlivě konkurují, neměli vůbec chuť půjčkou se zabývat. Vyskytly se také zprávy o záhadném soustředění 100 000 ruských vojáků v Gruzii. Rovněž ruský velvyslanec ve Vídni prý veřejně prohlásil, že císař Napoleon naprosto oprávněně žádal revizi smluv z roku 1815; a konečně nedávné snahy anulovat pařížskou smlouvu v části týkající se podunajských knížectví, cesta velkoknížete Konstantina do zemí u Středozemního moře a obratný manévr proti mírové misi lorda Cowleyho — to všechno, jak by se dalo předpokládat, mohlo stačit, aby se začalo váhat. Nic však nemůže ovlivnit optimistického anglického vkladatele, který touží získat každý cenný papír, o němž se domnívá, že by mu mohl vynést 5%, a panikáři bezmezně pohrdá. A tak se naděje smluvních stran nemenšily a skutečně ještě den či dva před vyhlášením rakouského ultimáta se konaly poslední porady, aby všechno bylo připraveno a návrh se mohl ihned zveřejnit. Počítalo se s tím,

že celá záležitost se velmi úspěšně zakončí, jakmile francouzský ‚Moniteur' vydá další uklidňující prohlášení, kterým ještě potvrdí své dřívější ujištění, že Francie nezbrojí a nemá v úmyslu zbrojit. Ale ‚zločinný' manévr Rakouska, které nečekalo, až jeho soupeři dostanou všechno, co potřebují, dílo zmařil, a 12 miliónů liber št. bude teď muset zůstat v Anglii."

Ovšem panika na peněžním trhu v Paříži a úpadky, které ji provázejí, ještě daleko překonávají zmatek v Londýně; ale Ludvík Napoleon, který si právě dal od svých lokajů v Zákonodárném sboru odhlasovat novou půjčku ve výši 500 miliónů franků, přísně zakázal tisku všímat si takových nepříjemných příhod. Abychom mohli správně hodnotit současné události, prohlédněme si následující tabulku, kterou jsem vypsal z oficiálních kurzovních záznamů:

	24. březen fr	7. duben fr	28. duben fr
3procentní renta	69,20	67,95	62,00
Akcie Francouzské banky	2865,00	2840,00	2500,00
Crédit mobilier	805,00	707,50	530 až 542,00
Orleánská dráha	1368,00	1257,50	1150,00
Severní dráha	940,00	915,00	835,00
Východní dráha	682,00	627,50	550,00
Středomořská dráha	850,00	830,00	752,00
Jižní dráha	523,00	503,75	412,50
Západní dráha	600,00	537,50	485,00
Ženevská dráha	540,00	520,00	445,00
Rakouská dráha	560,00	536,25	406,25
Dráha Viktora Emanuela	400,00	390,00	315,00
Lombardsko-benátská dráha	527,50	512,50	420,00

Angličtí finančníci jsou nyní velmi rozezleni na britskou vládu a obviňují ji, že se v diplomatických kruzích Evropy zesměšnila, a co víc, že svou tvrdošíjnou slepotou a svou nechápavostí zavedla obchodní veřejnost na scestí. V průběhu jednání, která se naoko vedla, lord Derby skutečně připustil, aby sloužil Francii a Rusku za jakýsi kopací míč. Nestačily mu ustavičné hrubé omyly, jichž se už dříve dopouštěl, znovu vlezl do stejné pasti, když došla zpráva o rakouském ultimátu; na obědě u londýnského starosty označil toto

ultimátum za „zločinné", neboť stále ještě nic netušil o rusko-francouzské smlouvě. Jeho poslední zprostředkovací nabídka, kterou Rakousko nemělo možnost odmítnout, byla pouhý volební trik, z něhož nemohlo vyplynout nic jiného, než že se Bonapartovi poskytlo ještě 48 hodin, aby soustředil svá vojska a paralyzoval nevyhnutelné operace Rakouska. Taková je tedy diplomatická prozíravost této hrdé aristokracie, která předstírá, že je proti lidovému zákonu o reformě jen proto, že by mohl vyrvat řízení zahraničních záležitostí ze schopných rukou dědičných politiků. Závěrem bych chtěl poznamenat, že povstání v Toskánsku a ve vévodstvích[198] dají konečně Rakousku záminku, kterou potřebovalo, aby je mohlo obsadit.

Napsal K. Marx 29. dubna 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune", čís. 5634 z 12. května 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

SLADKÉ SLIBY

Oběžník Ludvíka Napoleona z 27. dubna, adresovaný prostřednictvím jeho diplomatických zástupců evropským vládám, a rovněž jeho poselství z 3. května Zákonodárnému sboru[199] dokazují, že císař si je plně vědom všeobecně rozšířeného podezření, pokud jde o motivy a skutečné cíle jeho zásahů do italských záležitostí, a že by je také nesmírně rád rozptýlil. V oběžníku se snaží dokázat, že při těchto zásazích jednal po celou dobu pouze v souladu s Anglií, Pruskem a Ruskem, a tvrdí, že všechny tyto mocnosti jsou stejně jako on nespokojeny se situací v Itálii, stejně přesvědčeny o nebezpečí, které plyne z všeobecné nespokojenosti a z tajné agitace, a že jsou stejně odhodlány zabránit moudrou opatrností nevyhnutelné krizi. Když se však jako na důkaz odvolává na vídeňskou misi lorda Cowleyho[200], na ruský návrh, aby byl svolán kongres, a na to, že tato opatření podporuje Prusko, zapomíná patrně, že hlavním cílem těchto opatření nebyla Itálie, ale že je určovala a dala k nim popud hrozící roztržka mezi Rakouskem a Francií, proti níž jsou italská nespokojenost a nepokoje celkem bezvýznamné.

Jen proto, že se náhle zvýšil Napoleonův zvláštní zájem o italské záležitosti, nabyla otázka Itálie v očích ostatních evropských mocností naléhavé důležitosti. Ačkoli Rakousko jako první zahájilo nepřátelské akce, zůstává faktem, že kdyby Napoleon nebyl povzbuzoval Sardinii, čehož se Prusko a Anglie neúčastnily, a kdyby Sardinie v důsledku toho nebyla podnikla další kroky, k žádným nepřátelským akcím by pravděpodobně nebylo došlo. Zdaleka tu

nešlo o pouhou nabídku, že Francie spolu s ostatními mocnostmi pomůže přátelsky vyřešit sporné otázky mezi Rakouskem a Sardinií, ale zůstává nezvratným faktem, že ostatní mocnosti považovaly za svou povinnost projevit o tento spor hlubší zájem až tehdy, když se do celé záležitosti dalekosáhle vmísila Francie a když to tedy pro ně nebyla už italská, ale evropská otázka. Právě ta okolnost, že jedině Francie se cítí povolána chránit Sardinii před rakouským útokem, je v rozporu s proklamovaným postojem, jako by v otázce italských záležitostí Francie jednala pouze ve spolupráci s ostatními mocnostmi. Jak v onom přípisu, tak i ve svém poselství k Zákonodárnému sboru popírá francouzský císař velmi horlivě jakoukoli osobní ctižádost, jakékoli dobyvačné choutky, jakékoli přání dostat Itálii pod francouzský vliv. Chce, aby se mu věřilo, že usiluje výhradně o dosažení italské nezávislosti a obnovení rovnováhy sil porušené převahou Rakouska. Ten, kdo si vzpomene na císařovy sliby a přísahy, které dával jako president Francouzské republiky, nebude asi ochoten slepě věřit pouhým jeho prohlášením; i v těchto jeho pokusech uklidnit obavy a rozptýlit podezření Evropy jsou narážky dobře vypočítány tak, aby působily opačně.

Nikdo nemůže pochybovat o tom, že Ludvík Napoleon v tomto okamžiku upřímně touží zabránit Anglii a Německu, aby zasáhly do jeho války proti Rakousku. To však zdaleka nedokazuje, že nechce dosáhnout víc než pouhého urovnání italských záležitostí. Předpokládáme-li, že usiluje o nadvládu v Evropě, dal by pochopitelně přednost tomu, kdyby mohl zdolávat různé mocnosti jednu po druhé. Udivuje ho rozruch v některých německých státech, ačkoli tento rozruch pramení právě z týchž příčin, jimiž Ludvík Napoleon vysvětluje svůj vlastní spěch, s kterým chvátá na pomoc Sardinii.

Jestliže Francie sousedí se Sardinií a pojí ji k ní staré vzpomínky, společný původ a nedávné spojenectví, jsou vztahy Německa s Rakouskem stejné a ještě těsnější. A jestliže Napoleon nehodlá čekat, až bude postaven před hotový fakt, totiž vítězství Rakouska nad Sardinií, nechtějí ani Němci čekat, až se stane hotovým faktem vítězství Francie nad Rakouskem. Ludvík Napoleon nepopírá, že se snaží pokořit Rakousko alespoň tím, že by muselo odejít z Itálie.

Popírá sice, že by zamýšlel získat v Itálii nějaké území nebo vliv, a ujišťuje, že válka má za cíl vrátit Itálii jí samé, a ne vnutit jí jiného pána. Předpokládejme však — což by se s největší pravděpodobností stalo — že by italské vlády, jejichž nezávislost na Rakousku se má takto hájit, byly najednou sužovány „podněcovateli nepořádku a nenapravitelnými členy starých klik" — jak je nazývá Ludvík Napoleon. Co pak? „Francie," říká Ludvík Napoleon, „dokázala svou nenávist k anarchii." Tvrdí, že právě této nenávisti k anarchii vděčí za svou nynější moc. Tato nenávist k anarchii mu dala právo, aby rozehnal republikánské Národní shromáždění, porušil své přísahy, svrhl republikánskou vládu vojenskou mocí, potlačil veškerou svobodu tisku a vyhnal do exilu nebo poslal do Cayenne všechny odpůrce své neomezené diktatury. Neposloužilo by potlačení anarchie jeho záměrům stejně dobře i v Itálii? Jestliže „potlačení podněcovatelů nepořádku a nenapravitelných členů starých klik" ospravedlňovalo zničení svobody ve Francii, nemohlo by být stejně dobře záminkou, aby vzala za své nezávislost Itálie?

Napsal K. Marx kolem 6. května 1859
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune",
čís. 5639 z 18. května 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

RAKOUSKO, PRUSKO A NĚMECKO VE VÁLCE

Vídeň 10. května 1859

Netrpělivost a zklamání vídeňské veřejnosti nad hlemýždím tempem války, která se tak vleče, ačkoli začala zdánlivě tak rázně, přiměly vládu, že vylepila na zdi hlavního města tento plakát:

„Pravděpodobnost, že protivník se může během několika hodin dovědět z rakouských novin všechny zprávy o pohybech císařské armády a využít je pro sebe, ukládá nám povinnost postupovat při těchto sděleních určených veřejnosti s největší opatrností. Podle posledních zpráv zaujala císařská armáda postavení mezi Pádem a Sesií, které jí může sloužit jako základna pro ofenzívu. Drží všechny přechody přes Sesii, a ačkoli jí dosud rozvodněný Pád stále ještě brání v rozhodném pohybu na pravý břeh této řeky, významné oddíly armády mají stále obsazeno území mezi Pontecurone a Vogherou; současně jsme zničili železniční most u Valenzy."

Vláda ovšem pozoruje pohyby v malých italských státech s určitým neklidem. Ministerstvo války uveřejnilo následující přehled válečných sil těchto států:

Toskánsko. Čtyři řadové pěší pluky, každý pluk se skládá ze 2 praporů, každý prapor ze 6 rot — celkem 6833 mužů; 1 prapor střelců, 6 rot — 780 mužů; 1 prapor ostrovních střelců — 780 mužů; prapory dobrovolnických myslivců — 2115 mužů; 1 prapor veteránů — 320 mužů; 1 trestní oddíl — 150 mužů; 2 eskadrony dragounů — 360 jezdců; 1 dělostřelecký pluk — 8 baterií, každá se 6 děly;

1 prapor pobřežního dělostřelectva — 2218 mužů; 1 pluk četníků — 1800 mužů. Celkem tedy s příslušnými štáby, ženisty, námořní pěchotou atd. 15 769 mužů.

Parma. Tělesná garda, halapartníci, lehcí myslivci — 179 mužů; 2 řadové prapory, 1 prapor myslivců — 3254 mužů; 1 rota dělostřelectva — 84 mužů; ženisté — 14 mužů; četníci, 4 roty — 417 mužů; spolu se štáby, velitelským sborem, vojenskými školami a pracovními rotami 4294 mužů.

Modena. 4 řadové pluky pouze po 1 praporu — 4880 mužů; 1 rota myslivců — 120 mužů; 3 roty dragounů — 300 mužů; 1 polní baterie se 6 děly — 150 mužů; 1 pobřežní baterie s 12 děly — 250 mužů; 1 pracovní rota — 130 mužů; 1 rota pionýrů — 200 mužů; kromě toho nějací veteráni, halapartníci atd., celkem 7594 mužů.

San Marino. Tato malá republika má 800 vojáků.

Řím. 2 pluky švýcarské pěchoty (třetí pluk se nyní formuje) — 1862 mužů; 2 stejně silné italské pluky; 2 prapory usedlíků (prapodivný druh vojáků) — 1200 mužů; 1 pluk dragounů — 670 mužů a koní; 1 pluk dělostřelectva se 7 bateriemi po 4 dělech — 802 mužů; četníci — 4323 mužů; spolu se štáby, ženisty atd. 15 255 mužů.

Neapol a Sicílie. 4 švýcarské pluky, 2 neapolské gardové granátnické pluky, 6 pluků granátníků, 13 pěších pluků, 1 pluk karabiniérů, s náhradními rotami dohromady 57 096 mužů; 12 praporů myslivců — 14 976 mužů, a spolu s náhradními rotami 16 740 mužů; 9 pluků jezdectva, 2 pluky těžkých dragounů, 3 pluky dragounů, 1 pluk karabiniérů, 2 pluky hulánů, 1 pluk jízdních myslivců — 8415 mužů a koní; 2 pluky dělostřelectva, z nichž každý se skládá ze 2 polních praporů a 1 obléhacího, neboli 16 polních baterií se 128 děly a 12 obléhacích rot — dohromady včetně trénu 52 000 mužů. Přidáme-li halapartníky, ženisty, lehké myslivce, tělesnou gardu atd., dostaneme souhrnný počet 130 307 mužů.

Neapolské loďstvo tvoří dvě řadové bitevní lodi s 80 a 84 děly, 50 plachetních fregat, 12 parních fregat, z nichž každá má 10 děl, 2 plachetní korvety, 4 parní korvety, 2 plachetní goeletty*, 11 menších parníků, 10 moždířových člunů a 18 dělových člunů.

* — rychlé dvoustěžňové plachetní lodi. *(Pozn. čes. red.)*

Rakouská vláda vlastně víceméně předvídala události v Toskánsku[198] a dalo by se říci, že s nimi do jisté míry počítala; vážné obavy jí však dělá rezervované, kolísavé a naprosto ne přátelské stanovisko pruské vlády. Pruská vláda zbrojí, protože se toho dožaduje veřejnost, ale současně diplomatickými kroky toto zbrojení vlastně paralyzuje. Je známo, že členové nynější pruské vlády a zejména ministr zahraničních věcí von Schleinitz patří ke gothajské straně[201], jak se jí v Německu říká; tato strana si domýšlivě namlouvá, že kdyby se Rakousko zhroutilo, umožnilo by to třebas Prusku, aby vytvořilo nové Německo pod panstvím Hohenzollernů. Tato strana s předstíranou lehkověrností naslouchá bonapartistické diplomacii, která ji ujišťuje, že válka se má „lokalizovat" v Itálii a že sestavení francouzského pozorovacího sboru pod Pélissierovým velením v Nancy má jen trochu zalichotit tomuto „slavnému válečníkovi". Mimochodem chci poznamenat, že ve stejném čísle „Moniteuru", kde je tato uklidňující teorie, je zveřejněn císařský rozkaz, aby byla v Paříži postavena Humboldtova socha, což jistě dokazuje, že podle Bonapartova mínění není o nic těžší koupit si gothajskou stranu sochami, než koupit si francouzské zuávy uzenkami[202]. Je však jisté, že rakouský zmocněnec v německém Spolkovém sněmu ve Frankfurtu* podal návrh, ve kterém vyzývá Spolek, aby se vyjádřil, zda není ohrožen Bonapartovou účastí v italské válce; jenže pruské intriky se přičinily, že Spolkový sněm až do dneška nedal na tuto otázku odpověď. Prusko je možná v právu, když si nechce nechat poroučet od většiny malých německých „Landesväter"**. Ale bylo přece jeho povinností, aby se chopilo iniciativy a samo navrhlo nezbytná opatření k obraně Německa. Až dosud postupovalo právě opačně. Dne 29. dubna rozeslalo různým členům Spolku oběžník, v němž je dosti panovačným tónem nabádá k zdrženlivosti a opatrnosti. Jako odpověď na tento přípis připomínaly jihoněmecké vlády berlínskému kabinetu velmi zřetelně římské úsloví: „Caveant consules, ne quid respublica detrimenti capiat."[203] Prohlašovaly, že podle jejich přesvědčení je už v této chvíli bezpečnost Německa vážně ohrožena a že doba nečinnosti je rozhodně

* — tj. Johann Bernhard Rechberg. *(Pozn. red.)*
** — „zeměpánů". *(Pozn. red.)*

tatam. Pruská vláda má na svém vlastním území spojence nejrůznějšího druhu. Vedle gothajské strany je tu především „ruská" strana, která hlásá neutralitu. Pak je tu velmi vlivná strana, kterou reprezentuje list „Kölnische Zeitung"[204], strana bankéřů, burzovních spekulantů a agentů Crédit mobilier, kteří jsou pro své hmotné zájmy oddáni pařížské Crédit mobilier a tedy také bonapartismu. Konečně je tu pseudodemokratická strana, která předstírá takové rozhořčení nad rakouskou brutalitou, že v politice prosincového hrdiny vidí liberalismus. Mohu s určitostí tvrdit, že někteří členové této strany byli koupeni za napoleondory a že vedoucí figura tohoto čachrování se svědomím dlí ve Švýcarsku a je to nejen Němec, ale dokonce bývalý člen německého Národního shromáždění z roku 1848 a zuřivý radikál.[205] Chápete, že za těchto okolností se zde horlivě číhá na každé prohlášení proti neutralitě, které se objeví v Prusku, a že krátký manifest pana Friedricha von Raumera, pruského historika křižáckých tažení, budí mnoho pozornosti. Má název „Stanovisko Pruska"[206] a otevřeně popírá teorii gothajské strany. Z následujících výňatků můžete posoudit smysl Raumerových výlevů:

„Jistá strana tvrdila, že Prusko si musí zachovat plnou nezávislost, že se nesmí dát strhnout ani událostmi, ani netrpělivými rejdy těch, kteří ženou politiku Německa nesprávným směrem a mohli by dát souhlas k ukvapeným opatřením. Vláda prý proto musí trvat na svém stanovisku s neochvějnou pevností; je možno doufat, že když je jedna německá velmoc zaneprázdněna válkou v Itálii, semknou se ostatní německé státy kolem Pruska jako přirozeného centra německé politiky.

Nemůžeme přistoupit na tato prohlášení a podrobit se těmto pokynům, aniž je předem prozkoumáme. Především je přehnané tvrzení o naprosté nezávislosti Pruska. Prusko se naopak právem rozhlíželo, vyptávalo, vyslovovalo přání, varovalo, doporučovalo; vklíněno mezi čtyři mocné státy nemůže být ve skutečnosti úplně samostatné a nezávislé, ale musí brát ohledy na činy svých sousedů, aniž se však vzdává svého pravého poslání. Prusko nevstoupilo do řady velmocí díky své rozloze, ale díky své rozvaze, rozhodnosti a energii. Jakmile mu tyto vlastnosti chybějí (jak dokazují dějiny), klesá Prusko ve svém postavení níž a níž a druzí je zanedbávají či dokonce ovládají.

Čtyři měsíce se diplomacie ze všech sil lopotila proti takovému protivníkovi, jako je Napoleon III., ale nic nedokázala a zcela ztroskotala. Není snad přirozené a chvalitebné, že Němci (poučeni hořkými zkušenostmi a vědomi si toho,

co žádá čest, povinnost a sebezáchova) začínají být netrpěliví a nechtějí už považovat vzdušné přízraky za pevné skály?

Jak je možné tvrdošíjně setrvávat na starém stanovisku, když se naprosto změnily všechny základní okolnosti a došlo k rozhodujícím událostem? Když jsme v postoji zprostředkovatele ničeho nedosáhli, lze pochybovat, zda to byl od začátku postoj správný, zda to nebyl velký omyl postavit se mezi Francii a Rakousko, jako by šlo o Francii a Turecko? Tato předstíraná nestrannost, která se rozhodně nepřiklání na německou stranu, nezískala Francouze, zato však zmenšila důvěru ostatního Německa v Prusko a obrátila proti němu veřejné mínění.

Opakujeme: bez Německa nemůže zůstat Prusko trvale velmocí. Návrh a rada přenechat Rakousko jeho osudu a semknout se kolem Pruska znamená zničit Německo. Jako Médea má být Německo, které se chválabohu konečně cítí jako nedílný celek, rozkouskováno a vhozeno do čarodějného kotle a má si nechat namluvit, že diplomatičtí kuchaři se přičiní, aby z něho vyšlo obnovené a omlazené! Neznáme nic hloupějšího, nevlastenečtějšího a zhoubnějšího než otevřeně hlásané nebo tajně pašované učení o rakouském Německu a pruském Německu: je to odsouzeníhodné učení o demarkační čáře, která přetíná naši německou vlast a rozpolcuje ji, je to domýšlivé, krátkozraké učení z roku 1805, po kterém nezbytně následoval rok 1806.

Zájmy celého Německa jsou i zájmy Pruska, a Rakousko je po staletí (přes všechny nedostatky, omyly a nezdary) ochranou Německa proti Slovanům, Turkům a Francouzům. V několika málo týdnech musí v italské válce dojít k rozhodnému obratu; bude Německo v několika týdnech vyzbrojeno proti Napoleonovi, bude-li Napoleon chtít navnadit Francouze přirozenými hranicemi na levém břehu Rýna a s ohledem na basilejský mír požádá Prusko o souhlas?

Dosud nechyběla *opatrnost*, chyběla však *předvídavost*: události překvapily všechny, kdo vyčkávají, takže zapomněli na staré a osvědčené přísloví: ‚Kdo ztrácí čas, ztrácí všechno!'"

Abych nezmeškal poštu, nechám si na jindy některé zprávy o obchodní panice a o náladách obyvatel v tomto veselém a naivním městě.

Napsal K. Marx 10. května 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune", čís. 5647 z 27. května 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

VÁLKA

Napoleon III. odplul 11. t. m. z Marseille do Janova, kde se měl ujmout velení nad francouzskou armádou; konaly se tam také přípravy, aby byl přijat s mimořádnou pompou. Zda se jeho vojenské činy vyrovnají jeho nesporným diplomatickým triumfům, je otázka, na niž pravděpodobně brzy dostaneme jasnou odpověď; jediným důkazem jeho strategických schopností, který dosud podal, je jeho plán operací na Krymu, jehož hlavní rysy byly zastaralé a vycházely z vojenské školy Bülowovy, o němž veliký Napoleon prohlásil, že jeho učení je učením, jak sklízet porážky, a ne jak dobývat vítězství.[207]

Je nesporné, že francouzský císař vstupuje do Itálie s prestiží nesmírného morálního úspěchu. Protože je prohnanější a mazanější, dohnal Rakušany k tomu, že převzali tíhu odpovědnosti za vypovězení války; navíc měl to štěstí, že Rakušané čtrnáctidenní vyslovenou nečinností ztratili jedinou výhodu, kterou mohli tímto závažným krokem získat. Místo aby svou početní převahou a rychlostí svých pohybů rozdrtili piemontskou armádu, dřív než mohly dorazit francouzské posily, Rakušané promarnili vhodnou příležitost a teď stojí proti spojenecké armádě, která se plně vyrovná jejich vlastní a každým dnem nad nimi získává převahu; a místo útočných operací a vítězného postupu budou Rakušané s největší pravděpodobností brzy donuceni vyklidit i Milán a ustoupit na linii Mincia, kde pod ochranou velkých pevností zaujmou čistě defenzívní postavení. Tak začíná Ludvík Napoleon svou kariéru

vojevůdce s tou výhodou, že se jeho protivník dopustil obrovských a skoro nevysvětlitelných chyb. Jeho šťastná hvězda je stále ještě na vzestupu.

Prvních čtrnáct dní války je, pokud jde o Rakušany, zajímavá, nicméně jednotvárná historie, která velmi připomíná příběh, o němž se zpívá ve známém kupletu o francouzském králi. 29. dubna překročil rakouský předvoj Ticino, aniž narazil na nějaký větší odpor, a příštího dne jej následovaly hlavní síly. Podle prvních pohybů vedených směrem na Aronu (na Lago Maggiore), Novaru a Vigevano se zdálo, že útok směřuje na Vercelli a turínskou silnici. Obsazení Vercelli 1. května nebo 2. května ráno a telegramy ze Švýcarska oznamující, že síly útočníkovy armády jsou soustředěny na Sesii, by tento názor jen potvrzovaly. Tato demonstrace byla však zřejmě pouhý úskok, jehož cílem bylo uvalit na celou oblast mezi Ticinem a Sesií kontribuci a zničit telegrafické spojení mezi Piemontem a Švýcarskem. Skutečný cíl útoku vysvítá z bulletinu generála Gyulaye, z něhož je zřejmé, že hlavními body soustředění byly Cozzo a Cambio a že jeho hlavní stan byl 2. května večer v Lomellu. Protože první z uvedených bodů leží blízko soutoku Sesie a Pádu (poněkud na východ odtud), druhý na Pádu, kousek na východ od soutoku Tanara s Pádem, a třetí o něco dále v týlu, avšak od obou stejně daleko, zjistíme při pohledu na mapu, že Rakušané postupují proti čelu piemontského postavení, které se táhne za Pádem od Casale k Alessandrii a střed má u Valenzy. Jak vyplývá z dalších zpráv, které nám došly přes Turín, položili Rakušané 3. května mosty přes Pád u Cambia a vyslali průzkumné oddíly směrem k Tortoně, na jižní břeh této řeky; provedli také průzkum skoro celého čela piemontského postavení, hlavně poblíž Valenzy a v několika místech přinutili nepřítele k boji, aby ho přiměli odhalit své síly. Proslýchalo se také, že jeden rakouský sbor vyrazil z Piacenzy a pochoduje podél jižního břehu Pádu k Alessandrii, tato zpráva však nebyla potvrzena. Vzhledem k tomu, že u Cambia byly přes Pád postaveny mosty, nebyl by však takový pohyb nikterak nepravděpodobný.

Tak vypadalo tažení do 5. května. Až do té doby a vlastně i celou dobu potom se manévry Rakušanů vyznačovaly mírně ře-

čeno neobyčejnou pomalostí a opatrností. Od Ticina k Pádu u Valenzy to jistě není víc než 25 mil* čili dva lehké denní pochody, a protože válečné akce začaly 29. dubna, mohly být všechny útočníkovy síly soustředěny proti Valenze 1. května v poledne. Předvoj mohl skončit průzkum týž den a během noci mohlo být učiněno rozhodnutí o rozhodujících operacích na příští den. Přestože máme v rukou poštu, kterou dovezl parník „Vanderbilt", stále ještě nemůžeme vysvětlit, proč došlo k zdržení. Protože však okolnosti naléhavě vyžadovaly, aby Rakušané jednali rychle, a protože generál Gyulay je znám jako rozhodný a odvážný důstojník, je nasnadě předpokládat, že Rakušany k tomuto opatrnému postupu přinutily nepředvídané okolnosti. Zda původně existoval nějaký plán táhnout na Turín přes Vercelli a upustilo se od něho, až když došly zprávy, že do Janova přibyl takový počet Francouzů, že by obchvatný manévr byl nebezpečný, zda to nějak souviselo se stavem silnic, které Piemonťané všude přerušili a zabarikádovali, či zda měl generál Gyulay, o jehož schopnostech jako vrchního velitele se vůbec nic neví, ztíženou pozici těžkopádností mas, které mu byly svěřeny — na to všechno je těžké najít odpověď. Situaci může poněkud osvětlit pohled na postavení, která zaujímá druhá strana.

Francouzi se začali valit do Piemontu, dříve než jediný Rakušan přešel hranici. 26. dubna přibyly první oddíly do Janova. Týž den dorazila divize generála Bouata do Savojska, překročila Mont Cenis a 30. dubna přibyla do Turína. Toho dne bylo 24 000 Francouzů v Alessandrii a asi 16 000 v Turíně a v Suse. Od té doby příval neustával, byl však mnohem rychlejší do Janova než do Turína a z obou míst byla vojska posílána kupředu k Alessandrii. Počet Francouzů poslaných takto na frontu se ovšem nedá přesně stanovit, ale soudě podle okolností, o nichž se hned zmíníme, nemůže být pochyb, že 5. května byl tento počet pokládán za dostačující, aby spojeneckým armádám umožnil se udržet a Rakušanům zabránil provést obchvatný manévr přes Vercelli. Původní plán byl takový, že linii Pádu od Alessandrie ke Casale měly držet hlavní síly Piemonťanů a ta francouzská vojska, která mohla být přivedena

* — tj. anglických mil; 1 anglická míle = 1,6 km. *(Pozn. čes. red.)*

z Janova, kdežto zbytek Piemonťanů (savojské gardové brigády) spolu s Francouzi přicházejícími přes Alpy měl držet linii Dora Baltey od Ivrey po Chivasso, a krýt tak Turín. Piemonťané, kteří by vyrazili z Casale, by tak mohli vpadnout do boku každému rakouskému útoku na linii Dory a přinutit vetřelce, aby rozdělili své síly. Přes to všechno bylo však postavení spojenců pouhé provizórium a v jádře bylo špatné. Od Alessandrie po Ivreu bylo dlouhé přibližně 50 mil s jedním vybíhavým a jedním vbíhavým úhlem; a i když je značně zesilovala příležitost k bočnímu útoku, přece jen při obsazení tak dlouhé linie mohl nepřítel velmi snadno podnikat klamné útoky a nebylo na ní možné klást vážný odpor rozhodné ofenzívě. Jakmile by linie Dory padla a menší rakouské jednotky by na čas paralyzovaly boční útok, mohli by se vítězní Rakušané vrátit na ten či onen břeh Pádu, kdykoli by chtěli, a mohli by svou přesilou zatlačit alessandrijskou armádu pod ochranu děl této pevnosti. Kdyby si byli Rakušané v prvních dvou či třech dnech války počínali energicky, mohlo se to všechno snadno provést. Tehdy ještě nebyly mezi Alessandrií a Casale soustředěny žádné síly, které by mohly jejich počínání ohrozit. Ve dnech 3., 4. a 5. května se však situace změnila a počet Francouzů, kteří přibyli do tohoto postavení a kteří stále přicházeli z Janova, byl jistě tak velký, že síly, které toto postavení bránily, dosáhly celkem 100 000 mužů, z čehož 60 000 se mohlo použít k útoku přes Casale. Že tento počet byl považován za dostačující k ochraně Turína, dokazuje nepřímo skutečnost, že už 3. května jak francouzská, tak sardinská vojska byla přemístěna z linie Dory k Alessandrii. Liknavost Rakušanů tak umožnila spojencům v klidu dokončit tento nebezpečný manévr, totiž soustředit své síly na alessandrijském postavení. Rakouská ofenzíva tím ztratila jakýkoli smysl a spojenci dosáhli toho, co jsme nazvali morálním vítězstvím.

Rakouský generál se dosud při svých akcích zřejmě řídil postupně aspoň třemi různými plány tažení. Když ze začátku překročil Ticino, měl, jak se zdá, v úmyslu táhnout přímo na Vercelli a Doru; pak, když se dověděl, že do Janova přibyly velké síly Francouzů, a když boční pochod kolem Casale považoval za příliš nebezpečný, změnil směr svého útoku a obrátil se k Lomellu a

Pádu; a nakonec znovu mění svůj záměr, vůbec upouští od ofenzívy, opevňuje se na Sesii a čeká, až se přiblíží spojenci, aby s nimi svedl bitvu. Naše informace o jeho pohybech jsou sice velmi nedostatečné, neboť se zakládají takřka výhradně na francouzských a sardinských telegramech, ale z dlouhé nečinnosti hlavních sil Rakušanů a z různých bezvýznamných a očividně nerozhodných pohybů jejich předních oddílů mezi 5. a 11. květnem můžeme, zdá se, učinit jedině tento závěr.

Kdyby se nějakou náhodou postup spojenců ještě o několik dní zdržel, není vyloučeno, že zažijeme ještě další změnu rakouské strategie, a to ve formě ústupu k Ticinu, dokonce bez bitvy, neboť Gyulayova armáda nemůže dlouho setrvat v nečinnosti v zamořených bažinatých rýžových polích, kde byla podle našich posledních zpráv; musí buď riskovat útok při velmi problematickém poměru sil, nebo zaujmout nové postavení ve zdravější krajině. Je však třeba očekávat okamžitý postup spojenců a bitvu; pravděpodobně se o tom dovíme z příští pošty. Za takových okolností není však nic divného, když se z Vídně dovídáme, že Hess, přirozený Gyulayův nástupce ve velení, jeho operace neschvaluje; a můžeme skoro najisto říci, že jestliže Rakušané nevyhrají nadcházející bitvu, budou mít nového vrchního velitele ještě dříve, než uplyne první měsíc války. To ostatně není v dějinách jejich válek nic neobvyklého.

Napsal B. Engels 12. května 1859
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune“,
čís. 5643 z 23. května 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

NEOBYČEJNĚ DŮLEŽITÉ ZPRÁVY Z VÍDNĚ

Vídeň 14. května 1859

Pruský generál Willisen (bratr jiného pruského generála stejného jména, který si získal určitou slávu svými díly z oboru vojenské vědy[208], ale zase o ni přišel, když se stal vrchním velitelem ve válce o Šlesvik-Holštýn) sem přijel, zřejmě poslán z Berlína, aby přivítal slabomyslného pruského krále a královnu*, až se budou vracet do Pruska. Ve skutečnosti má prý vyřídit dvě věci: za prvé varovat Rakousko, aby přestalo intrikovat ve frankfurtském Spolkovém sněmu, protože Prusko se nehodlá podřídit diktátu vídeňského kabinetu vystupujícího pod rouškou takové papírové veličiny, jako je Německý spolek; za druhé má tuto hořkou pilulku osladit rozhodným ujištěním, že Prusko se nyní pevně rozhodlo pro „ozbrojené zprostředkování“. Tento dvojsmyslný výraz se vykládá takto: Prusko si udělá pořádek doma, po zuby se ozbrojí, pak předloží Bonapartovi nějaké nové mírové návrhy, a jestliže je Bonaparte odmítne, hodí Prusko na misku vah svůj meč. Zároveň s tímto důležitým sdělením obdržela rakouská vláda přes Bern zprávy, že rusko-francouzskou smlouvou[197], ponecháme-li stranou její dosud neznámá tajná ujednání, se Francie zavazuje, že udrží válku jen v těch mezích, jak to odpovídá cíli, který hlásá, totiž osvobození

* — tj. Bedřicha Viléma IV. a Alžbětu. *(Pozn. red.)*

Itálie, a Rusko se zavazuje, že při prvním faktickém zásahu Německého spolku do boje pošle přes své hranice alespoň třistatisícovou armádu.

Zde se hodně žehrá na to, že strategie generála Gyulaye už je zastaralá, a dokonce kolují pověsti, že byl propuštěn, a jako jeho nástupce se uvádí generál Hess. O tomto kroku se však zřejmě ještě neuvažuje, protože k Gyulayovi, který se váhavě rozhodoval, byl poslán plukovník Kuhn, nejlepší důstojník rakouského štábu, aby ho podpořil. Gyulay je Maďar. Narodil se 1. září 1798 v Pešti. V šestnácti letech vstoupil jako podporučík do pěšího pluku, kterému velel jeho otec; pak byl přidělen k husarům, v září 1827 se stal majorem císařských hulánů, brzy nato plukovníkem 19. pěšího pluku a v roce 1837 byl povýšen na generálmajora a velitele brigády v St. Pöltenu. V roce 1845 velel 33. pěšímu pluku ve Vídni; v roce 1846 byl jmenován polním podmaršálem a poslán do Terstu ve funkci divizního generála a vrchního vojenského velitele. Tam se mu v roce 1848 naskytla příležitost, aby se na tomto místě osvědčil. Na vlastní odpovědnost se postavil do čela vojenských námořních sil, propustil podezřelé italské důstojníky a námořníky, rozmístil válečné lodě do bezpečí na různé základny dalmatského pobřeží a zachránil několik válečných lodí, které už byly na cestě do Benátek.[209] Nařídil nezbytná opatření k obraně Terstu, Pulje, Pirana a jiných důležitých míst na pobřeží, zabezpečil hranice ohrožené povstáním a připravil ofenzívu, kterou zahájil polní zbrojmistr hrabě Nugent 17. dubna 1848, když přišly posily z vnitrozemských provincií. Flotila veslic, kterou zorganizoval Gyulay, podporovala operace armády na pobřeží. 23. května se objevilo před Terstem piemontské loďstvo, ale díky Gyulayovým přípravám bylo drženo v šachu a stejný neúspěch utrpělo i při pokusu o přepad vzdálené baterie v St. Barcole. Naposledy napadlo piemontské loďstvo Terst 8. června, ale když se přesvědčilo, že se Gyulay dobře připravil, zmizelo 4. července z dohledu města a po bitvě u Custozzy z Jaderského moře. Za tyto zásluhy dostal Gyulay od císaře různé řády a od terstského magistrátu čestné občanství. Počátkem června 1849 byl jmenován rakouským ministrem války a projevil prý velkou energii a aktivitu. Při obsazování Rábu[210] byl členem císařovy svity.

Z Vídně, kam se vrátil do svého úřadu, spěchal, sotva obdržel zprávy o porážce u Ácse[211], ihned do Komárna, aby tam provedl potřebná opatření. Později byl poslán na inspekční cestu po celé říši a podal o tom zprávu Františku Josefovi. V červenci 1850 zaměnil hodnost ministra války za funkci velitele 5. sboru v Miláně, byl jmenován polním zbrojmistrem a obdržel řád zlatého rouna. Když odešel do výslužby Radecký, stal se Gyulay velitelem 2. armády, s níž nyní vytáhl proti Piemontu. Patří mezi ty rakouské generály, původem většinou Slovince nebo Maďary, kteří se zostudili bitím žen a jinými odpornými surovostmi.

Dva prapory vídeňských dobrovolníků už byly poslány na válčiště a třetí se tam posílá dnes. Tito dobrovolníci, oblečení do uniforem legionářů z roku 1848[212] a patřící k čistokrevné šlechtě z periférie, byli zpočátku hrdiny dne. Pořádalo se pro ně mnoho plesů, koncertů a divadelních představení, a dokonce sám rakouský Orfeus valčíků, pan Strauss, složil na jejich počest nový pochod, než dosti nevlastenecky odjel do Petrohradu. Přesto však nelze popírat, že v poslední době popularita těchto novopečených válečníků hrozně poklesla. Tito neotesaní periferní krobiáni si až moc libovali v pivu a doutnících, příliš si dovolovali k něžnému pohlaví a občas vybočovali z mezí vídeňského „humoru". Co jsou zač, zpívají sami ve své oblíbené písničce:

„Ich bin ein ächter Wiener,
Führ ein lustiges Leben,
Und da hat mich mein Vater
Zu den Deutschmeistern geben;
Deutschmeister ist ein
Gar lustiges Regiment,
Hält in der einen Hand den Säbel,
In der andern das Ziment."

„Jako pravý Vídeňák
život veselý mám rád,
a tak mě můj tatík
k dojčmajstrům musel dát;
jsou to hoši veselí,
v jedné ruce drží šavli,
v druhé pivo v korbeli."

(Chtěl bych dodat, že korbel je nádoba na pivo, do které se vejde opravdu nesmírně mnoho tekutiny.)

Jeden hrdinský čin těchto „veselých a bujných" mládenců skončil jako dosti vážná příhoda a tisk jej právem odsuzoval. Kasárna těchto našich hochů jsou v ulici Salzgries, ve které, právě tak jako v okolních ulicích, bydlí převážně židé. Židé z Haliče, přijíždějící do Vídně za obchodem, se obvykle také uchylovali do těchto poněkud špinavých míst. Jednoho večera, když se hrdinští šprýmaři vraceli ve značně povznesené náladě do kasáren od Sperla*, kde je všichni oslavovali a blahopřáli jim k případné udatnosti, předvedli ukázku svých budoucích činů, vrhli se totiž z ničehož nic na nešťastné židy. Některým vytloukli okna, jiné srazili k zemi, mnohým ostříhali vousy a jednoho nešťastníka dokonce hodili do sudu s dehtem. Pokojných kolemjdoucích se ptali: „Jsi žid?" A když dostali kladnou odpověď, bez milosti je zmlátili a přitom halasně vykřikovali: „Macht nichts, der Jud wird geprügelt." („To nevadí, židovi se musí namlátit.") O značné přecitlivělosti těchto vídeňských šprýmařů svědčí tento příklad: jeden patnáctiletý ševcovský učedník, kterého verbíř nováčků odmítl vzít do dobrovolnického sboru, se ze zoufalství oběsil.

Je vidět, že finanční obtíže mají všechny společenské vrstvy, od nejvyšších až po nejnižší. Za prvé, jak jste se pravděpodobně dověděli už dříve z evropského tisku, zastavil sám císař korunovační klenoty. Za druhé, ať vezmete do rukou kterýkoli orgán vídeňského tisku, vždy vám padne do očí nápadný sloupec s nadpisem „Dary na oltář vlasti". Tyto vlastenecké dary určené na válečné účely vůbec nebo na formování dobrovolnických sborů zvláště, se co do velikosti velmi různí; některé činí jen 2 zlaté 12 krejcarů, jiné dosahují úctyhodných částek 10 000 až 12 000 zlatých. Někde se místo peněžních darů objevují dary spíš středověkého rázu, jako třeba pár pistolí od obchodníka se zbraněmi, papír na patrony od majitele papírny, látka na uniformy od soukeníka atd. Mezi dary jednotlivců figurují, a to je dost podezřelé, prostředky sebrané ve venkovských obcích pod oficiálním nátlakem jejich drobných úředníků a starostů.

* — známá vídeňská kavárna. *(Pozn. red.)*

Pro všechny cennější příspěvky však je charakteristické, že nejsou odevzdávány v penězích, ale ve státních obligacích a kupónech státních cenných papírů, takže se státu doslova platí „jeho vlastní mincí". Nejneklamnějším příznakem finančního zmatku, patrným na každém kroku, je to, že z běžného peněžního oběhu úplně zmizely drobné. Sotva bylo oficiálně oznámeno, že se zastavuje vyplácení v hotovosti a byla vyhlášena příslušná finanční opatření, zmizely jakoby mávnutím kouzelného proutku drobné kovové mince měděné i stříbrné. Obyvatelstvo se uchýlilo k témuž primitivnímu způsobu dělení velkých bankovek na alikvotní díly, který tak uváděl do rozpaků zahraniční návštěvníky Vídně v roce 1848. Každý majitel bankovky v hodnotě jednoho zlatého ji rozstříhá na tolik dílků, kolik potřebuje na drobné nákupy. Vláda se pokusila udělat přítrž tomuto kouskování ve Vídni i v rakouských zemích prohlášením, ve kterém varovala veřejnost, že výběrčí daní ani banka nebudou tyto kousky bankovek přijímat. Pokud jde o banku, je takové varování zřejmě nezákonné, neboť stále ještě platí zákon z roku 1848, podle něhož je banka povinna takové dílky bankovek přijímat, a v bance mají dokonce vypracovaný celý systém, jak je přepočítávat. Oficiálně se tvrdí, že v oběhu je 28 000 000 zlatých v drobných, což prý dvojnásobně převyšuje skutečnou potřebu. Proto úřady „jsou odhodlány učinit rozhodná opatření proti nesmyslné spekulaci, která nyní vyvolává nedostatek drobných". Tímto tvrzením o nadbytku drobných mincí se ovšem ani zdaleka neodpomůže zjevnému nedostatku této nezbytné potřeby.

Úřady by měly vědět, že ážio na stříbro prudce stouplo, že dokonce i u mědi činí 10 % a že rolníci všude schovávají všechno, co zvoní jako kov. Místodržitelé v Čechách a v Dolních Rakousích připomněli veřejnosti zákon, podle něhož se každá spekulace se stříbrnými a měděnými mincemi trestá pokutou 50 zlatých i těžšími tresty, ale všechno nadarmo. Taková represivní opatření nevedou k ničemu, zejména jsou-li provázena podobnými oficiálními zprávami, jako je zpráva uveřejněná v oficiální části „Wiener Zeitung"[213], že od 1. června budou v království lombardsko-benátském šestikrejcarové stříbrné mince vyňaty ze zákonného oběhu. Vláda bude nakonec nucena vyhovět žádosti obchodní komory v Dolních

Rakousích, a i když to nebude vypadat nijak úctyhodně, vydat pro maloobchodní obrat státní asignáty v hodnotě 5, 10 a 25 krejcarů.

Nyní přejdeme od nižší oblasti, tj. od maloobchodního obratu, k peněžnímu trhu a obchodu ve vlastním smyslu slova. Především si musíme všimnout toho, co už víte, že totiž 5. května byl oznámen úpadek významné firmy Arnstein a Eskeles. Byli to hlavní směnečníci senzálové v hlavním městě, jimž se předávaly k diskontování směnky nepodléhající přímo bance a u nichž se reeskontovaly průmyslové a obchodní směnky z jednotlivých zemí. V jejich rukách byly soustředěny, nepočítáme-li hlavní město, finanční transakce průmyslníků maďarských, českých a slezských. Firma se honosila svým osmdesátiletým trváním a její šéf, baron von Eskeles, spojoval ve své osobě funkci ředitele Rakouské národní banky, generálního konzula v Dánsku, předsedy Eskontní společnosti v Dolních Rakousích, presidenta Společnosti státních drah, ředitele Jižní dráhy atd. Byl to zkrátka po Rothschildovi největší finančník v celé říši. Arnstein a Eskeles hráli význačnou úlohu za vídeňského kongresu, kdy si v salónu paní Arnsteinové dávaly dostaveníčko tehdejší politické a literární veličiny. Jednou z bezprostředních příčin, které vedly k tomuto bankrotu, v němž šlo o 30 000 000 dolarů, bylo, že pařížská Crédit mobilier odmítla proplácet traty vídeňské firmy. Po jejím krachu neminul den, aby na vídeňské burze nebyla zaznamenána celá řada bankrotů; nejvýznamnější z těchto firem jsou Solomon Cammando, Eidam a spol., G. Blanc, Plecher a spol., Diem a English, I. F. Gaartner, F. C. Schmidt, M. Greger a spol., bratří Pokarayové, Moritz Kollinsky, Karl Zohler, A. Kirschmann a jiní. V ostatních zemích Rakouska zkrachovaly bezprostředně po této katastrofě firmy v Brně, Praze, Liberci, Lvově atd. Nejzávažnější byl úpadek firmy Lutteroth a spol. v Terstu, jejímž šéfem je pruský konzul a ředitel rakouského Lloydu[214]. Mimo hranice rakouského státu zbankrotovalo několik největších bankovních firem ve Vratislavi, Magdeburku, Mnichově, Frankfurtu a také úvěrová a obchodní banka v Kasselu. Celkem vzato připomíná nynější panika obchodní paniku v Hamburku z podzimu 1857 a rakouská vláda hodlá nyní napodobit i opatření, která byla učiněna k jejímu zmírnění.[215] Budou zmírněny některé zákony o směnkách; Rakouská národní

banka sestaví komisi pro podporu těch firem, které byly v důsledku všeobecného nedostatku obchodního úvěru nuceny dočasně zastavit platby, a bankám v Praze a Brně budou poskytnuty dva milióny v papírových penězích.

Napsal K. Marx 14. května 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune“, čís. 5655 z 6. června 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

VÁLKA SE NEHÝBE Z MÍSTA

Poslední telegrafické zprávy z válčiště, které nám včera došly parníkem „Asia", zahrnují období do 13. května, tj. přesně o tři dny déle než zprávy z „Vanderbilta". Tyto telegrafické zprávy obsahují stručné a dosti zmatené bulletiny sardinské vlády; Rakušané o svých akcích žádné zprávy nevydávají. Za tyto tři dny se nepřihodilo nic zvláštního. V análech moderních válek si celá kampaň i nadále udržuje první místo pokud jde o pomalé tempo. Skoro se nám zdá, že jsme se octli v oněch předpotopních dobách, kdy se války vedly s pompou a liknavostí, s nimiž tak rázně a rozhodně skoncoval Napoleon. Máme před sebou dvě obrovské armády, které stojí proti sobě na linii delší než 40 mil, a každá z nich může operovat v poli se 100 000 až 140 000 muži. Jedna armáda se přibližuje, druhá provádí průzkum a pokouší se dostat hned k tomu, hned k onomu bodu nepřítelova postavení a pak se stáhne, kdežto první armáda se nehýbe z místa, které obsadila, takže obě armády dělí vzdálenost osmi až dvaceti mil.

Z některých faktů lze sice tuto anomálii rozumově vysvětlit, ale přesto je to anomálie a je důsledkem chyby, které se na začátku tažení dopustila útočící strana. Jak jsme už uvedli,* celý smysl a cíl rakouského vpádu do Piemontu byl zmařen liknavými a nerozhodnými pohyby Rakušanů, a to se stěží dá připsat na vrub něčemu jinému než váhání generála Gyulaye. Zprávy, které jsme dostali od

* Viz tento svazek, str. 365–368. *(Pozn. red.)*

té doby, tento názor v plné míře potvrzují. Rakušané nijak nevysvětlují podivné počínání své armády, což je jasný důkaz, že všechnu odpovědnost svalují na velícího generála. Rakouské bulletiny začaly skutečně teprve po prvním týdnu tažení uvádět špatné počasí a záplavy jako příčinu, proč jejich generál stáhl vojska z malarických bažin rýžových polí v údolí Pádu. Náš dobře informovaný londýnský dopisovatel nám píše, že rakouský císař hodlá po vzoru Ludvíka Napoleona společně s generálem Hessem zbavit Gyulaye velení a ujmout se ho sám.

Z dosavadních zpráv můžeme vyvodit, že tažení probíhalo takto: Nejdříve postoupilo vpřed pravé křídlo Rakušanů směrem na Novaru a Vercelli a předstíralo útok směrem na Lago Maggiore. Střed a možná i levé křídlo pochodovaly souběžně přes Vigevano a Pavii a zůstávaly trochu pozadu. Hlavní síly kolony, která vyšla z Pavie, dosáhly Lomella teprve 2. května. Zdá se, že pravé křídlo bylo předsunuto za prvé proto, aby se upoutala pozornost spojenců hrozícím útokem na Doru a Turín, a za druhé proto, aby se rakouská armáda mohla zmocnit zdrojů v horní části Lomelliny. Teprve 3. května začaly rakouské hlavní síly rozvíjet útok proti linii Casale a Valenzy; 4. května byly provedeny klamné útoky směrem na Frassinetto (leží proti soutoku Sesie a Pádu) a Valenzu, zatímco pravé křídlo se stáhlo blíž ke středu; současně byl přes Pád postaven most mezi Cambiem a Sale a na jižním břehu řeky bylo vybudováno předmostí. Podle některých zpráv se tu 8. rakouský armádní sbor, který prý pochodoval od Piacenzy po jižním břehu Pádu, spojil s hlavními silami a překročil řeku, když předtím podnikl krátký výpad na Tortonu a Vogheru a zničil železniční most přes Scriviu. Avšak podle jiných zpráv a také podle některých našich posledních telegramů jsou ještě nějaké rakouské síly na cestě mezi Piacenzou a Stradellou. Je těžké rozhodnout, zda oznámený výpad na Vogheru byl míněn jako předstíraný útok na Novi a na komunikace mezi Janovem a Alessandrií; v každém případě svedl většinu zkušených redaktorů z turínských, pařížských i londýnských listů k předpovědím, že k rozhodující bitvě dojde na starém bojišti u Novi nebo někde u Marenga; tyto předpovědi se však nesplnily, neboť Rakušané se vzápětí stáhli na severní břeh Pádu a strhli most,

který tam postavili. Po několika prvních květnových dnech nastaly vskutku velké deště. Hladina Pádu stoupla u Pavie o deset až dvanáct stop a úměrně s tím stoupla i hladina jeho přítoků. Zatopená rýžová pole v údolí Pádu pochodující armádě obvykle nijak nevadí, protože cesty vedou po hrázích nad zaplaveným územím, ale tentokrát to byla vážná překážka; celá krajina i mnoho cest bylo pod vodou. Kromě toho Rakušané nepochodovali; zůstávali v těchto bažinách a byli tedy nuceni bivakovat buď na cestách, nebo na mokrých polích. Když tedy několik dnů zůstali uprostřed těchto záplav, bylo pro ně nezbytné stáhnout se do výše položené a sušší krajiny; utrpěli zřejmě těžké ztráty nemocemi, hlavně cholerou a zimnicí. Důsledkem toho bylo, že ustoupili a soustředili se kolem Mortary a Novary, neustoupili tedy před nepřítelem (ten zůstával docela klidně ve svých liniích), ale před přírodními živly. Od té doby vystavěli Rakušané opevnění na linii Sesie a vysílali průzkumné oddíly a pícovníky až těsně k linii Dory, která tvoří krajní levé křídlo spojeneckého postavení.

V celé této sérii operací nenajdeme jedinou známku dobrého vojevůdcovského umění. Skutečně, jakmile byla promarněna první vhodná příležitost k útoku na spojenecké postavení, pozbyl celý postup do Lomelliny jakýkoli smysl a ztratil význam. Vysunutí rakouského pravého křídla kupředu byla vyložená chyba. Nebylo možné ztrácet čas falešným manévrováním; jediný správný operační plán vyžadoval jít přímo na nepřítele, zaútočit na něj a rozdrtit ho, dříve než mohl plně soustředit své síly. Je-li pravda, že Benedekův 8. sbor pochodoval po jižním břehu Pádu, byla to další chyba; od hlavních sil jej oddělovala široká řeka, a kdyby deště byly začaly o den nebo dva dříve, nebyl by se dal u Cambia postavit most a Rakušané by se byli sami octli bez spojení, tedy v situaci, v níž čekali, že najdou nepřítele. I Pád byli nuceni překročit zřejmě jen proto, aby se Benedek dostal na druhou stranu; proč tedy nebyl hned od začátku na severním břehu? Přemostění Pádu a operace s tím spojené jej přinutily zůstat v zamořených bažinách o několik dnů déle, než by bylo jinak nutné. Konečně celé tažení, jak je vidět, bylo vedeno špatně. Všechny tyto pohyby Rakušanů trpěly nerozhodností; všemi směry se provádějí klamné útoky, ale nikde není

vidět, že by se chystal útok skutečný. Tak Rakušané tápali naslepo podél celé nepřátelské linie, až se nakonec zatopený kraj stal pro ně několik mil širokou nepřekročitelnou překážkou, která oddělovala obě bojující vojska. Tehdy, z nedostatku lepšího zaměstnání a aby se aspoň zdálo, že přece jen něco dělají, provedli průzkum na Doru; jenže všechen tento průzkum provádějí malé pohyblivé kolony, které nejsou s to podnikat nějaké energické akce a musí se stáhnout hned, jakmile dosáhnou nějakého nepřátelského předsunutého bodu.

Zatímco tak Rakušané ve skutečnosti nedělají nic, tráví jejich protivníci zřejmě čas toutéž hrou. Teď dosáhli takového stupně soustředění, jakého jen mohli dosáhnout na dlouhé linii, kterou zaujímají. Jejich postavení vypadají takto: krajní levou linii, kterou tvoří Dora a Pád až po Casale, obsadil francouzský sbor generála Niela, který má dvě divize. Levé křídlo spojenců je u Casale a skládá se ze dvou piemontských divizí a 3000 dobrovolníků pod velením Garibaldiho. Střed u Valenzy tvoří francouzský sbor generála Mac-Mahona a jedna piemontská divize, celkem tedy tři divize. Pravé křídlo u Alessandrie se skládá z francouzského Canrobertova sboru a z jedné piemontské divize, celkem tedy ze tří divizí. Na krajním pravém křídle u Novi a Arquaty je francouzský sbor Baraguaye d'Hilliers a jedna piemontská divize, celkem tedy tři divize. Zálohu tvoří dvě francouzské gardové divize v Janově. Odhadujeme-li, že v divizi je 10 000 mužů — a to počítáme hodně, neboť Francouzi neměli čas povolat dovolence a mají tedy méně mužů, kdežto sardinské divize jsou silnější — vyjde nám součet 150 000 mužů, a to zhruba odpovídá celkovému počtu vojska, které nyní spojenci postavili. Z tohoto počtu je možné 110 000 až 120 000 vojáků nasadit v poli. Jejich dosavadní mimořádná pasivita je zčásti patrně vyvolána nedostatečnou přípravou Francouzů, kteří mají s sebou velmi málo dělostřelectva a střeliva, a zčásti také rozkazy Ludvíka Napoleona, který se bezpochyby chystá sám sklidit první vavříny tažení. Tento nový vojevůdce přibyl 12. května do Janova, kde jej lid uvítal mohutnými ovacemi. 13. května navštívil krále*,

* — tj. Viktora Emanuela II. *(Pozn. red.)*

který kvůli tomuto setkání přijel z tábora. Téhož dne vydal napoleonské prohlášení, které otiskujeme na jiné straně, a 14. května se měl odebrat k armádě.

Nyní, jak je vidět, deště také ustaly a příští nebo přespříští pošta nám možná přiveze nějaké určitější zprávy. Tento stav nejistoty a nečinnosti už nemůže dlouho trvat. Buď budou muset Rakušané znovu překročit Pád, nebo musí dojít k bitvě v Lomellině. Možná že Rakušané hledali a připravovali silné obranné postavení, na němž by mohli odrazit nápor spojeneckých vojsk. Kdyby takové postavení našli, bylo by to to nejlepší, co by mohli udělat; nemohou přece ustoupit bez boje, a v takovém postavení by zároveň mohli uplatnit všechny síly, které nyní mají v poli, kdežto spojenci by byli oslabeni tím, že by museli nechat posádky v Casale, Alessandrii a Valenze.

Zatím obě bojující strany čekají na posily. Rakousko poslalo sbor o 50 000 mužů pod velením generála Wimffpena do Terstu a okolí, aby tam tvořil zálohu pro italskou armádu; a Ludvík Napoleon zorganizoval pro Itálii ještě dva další armádní sbory. Proslýchá se i to, že princ Napoleon povede pestrou expedici, s níž se má vylodit někde na břehu Apeninského poloostrova, aby si tam vydobyl království.

Napsal B. Engels 16. května 1859
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune",
čís. 5647 z 27. května 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

KONEČNĚ SE BOJUJE!

Parník „City of Washington", který vyplul 25. m. m. z Liverpoolu a minulý čtvrtek večer obeplul mys Race, přiváží z válčiště zajímavější zprávy než obvykle. Rakušané bezpochyby začali ustupovat a spojenci postupovat, aby znovu obsadili Lomellinu, i když, jak je vidět, nepostupují nijak zvlášť rychle, neboť rakouský hlavní stan, který byl 19. května přemístěn do Garlaska, jednoho statku nedaleko Ticina na cestě z Vigevana do Gropella, tam byl ještě 24. května. Avšak jižně od Pádu, u Montebella, městečka na silnici ze Stradelly do Voghery, došlo mezi oddílem Stadionova sboru a předvojem Baraguaye d'Hilliers k utkání, v němž byli spojenci, jak sami uvádějí, rozhodně ve výhodě. Naše zprávy o této události jsou dosud nutně velmi kusé. Francouzi tvrdí, že Foreyova divize v počtu 6000 až 7000 mužů (v plné síle má 10 000) společně s plukem piemontského jezdectva vstoupila do boje s rakouskými silami v počtu 15 000 mužů, což je polovina celého Stadionova sboru, že po čtyřhodinovém urputném boji byli Rakušané odraženi a ztratili 1500 až 2000 mrtvých a raněných a 200 zajatců, z nichž někteří už přibyli do Marseille, a že spojenci ztratili pouze 600 až 700 mužů. Porážka Rakušanů však nebyla natolik rozhodná, aby spojenci mohli pronásledovat ustupujícího nepřítele. Podle rakouské verze poslal Stadion jeden útvar na druhou stranu Pádu, aby tam provedl průzkum. Tento útvar postupoval směrem na Vogheru až k Montebellu, kde narazil na přesilu Francouzů; po lítém boji se naprosto spořádaně zase stáhl za Pád. Takové nesrovnalosti ve zprávách

nejsou neobvyklé, uvážíme-li, že za podobných okolností se vždycky přehání, když neexistují pozitivní oficiální údaje. Abychom mohli posoudit význam a skutečný charakter tohoto boje, musíme počkat na přesnější zprávy. Ale ať už je tomu jakkoli, byla to pouhá srážka předních stráží a žádná velká bitva, která je skutečnou zkouškou sil bojujících armád i schopnosti jejich generálů.

Zatímco takto slibně začalo druhé dějství dramatu, doplnily se materiály pro kritické zhodnocení operací z prvního dějství velmi cennými dopisy zpravodajů londýnských „Times" a augsburské „Allgemeine Zeitung" z rakouského hlavního stanu. Kdybychom tyto zprávy neměli, museli bychom manévry Rakušanů posuzovat podle piemontských bulletinů, jejichž úkolem samozřejmě není oznámit celou pravdu o dané otázce, a podle rakouských bulletinů, které o tom neříkají skoro nic. K vyplnění četných mezer jsme zpočátku neměli nic kromě vzájemně si odporujících pověstí a dohadů kolujících mezi důstojníky a zpravodaji novin, kteří jsou nyní v Piemontu, pověstí pochopitelně velmi málo důvěryhodných. A protože Rakušané se chopili iniciativy v tažení a udrželi ji, dokud se nestáhli od Vercelli, kdežto spojenci byli poměrně pasívní, zajímala nás hlavně ta armáda, o níž jsme neměli vůbec žádné zprávy nebo v nejlepším případě jen zprávy negativní. Nelze se proto divit, že pokud jde o podrobnosti, dospěli jsme k závěrům, které fakta nyní nepotvrzují. Udivuje naopak spíš to, že se nám podařilo vcelku správně odhadnout hlavní rysy tažení. Jen v jednom důležitém bodě jsme se odchýlili od toho, co, jak se nyní tvrdí, bylo původním plánem Rakušanů; jenže je ještě otázka, zda tento plán byl hned od počátku jasně sledován, jak se teď říká, nebo zda nynější „původní plán" byl vymyšlen dodatečně.

Když jsme dostali první zprávy o tom, že Rakušané vtrhli do Piemontu, domnívali jsme se, že mají stále ještě v úmyslu — jak to zřejmě po celou dobu zamýšleli — napadnout rychlým pochodem piemontskou armádu a francouzský předvoj, dříve než stačí dorazit hlavní síly Francouzů. Nyní se dovídáme, že Rakušané od této myšlenky už předem upustili. Zřejmě měli dojem, že Francouzi začali vstupovat na piemontské území 24. dubna, a ačkoli ani jeden francouzský pluk nestanul na piemontské půdě dřív než

26. dubna, přiměla je snad tato falešná zpráva skutečně k tomu, že se vzdali všech pokusů o coup de main* proti jakýmkoli vojskům, která by měli před sebou. Následkem toho ztratil tento vpád onu prudkost, kterou by byl měl, kdyby byl sledoval větší cíl. Bylo to pouhé zahájení nepřátelských akcí, nařízené císařem, a nemělo jiný cíl než obsadit část nepřátelského území, získat jeho zdroje pro dobyvatele a znemožnit bránící se armádě, aby jich používala. Jestliže celá akce měla jen tento účel, pak je zcela jasné, že se vpád musel zastavit na Sesii a Pádu, u Vercelli a Valenzy. V takovém případě nebylo proč spěchat. Rakouská armáda metodicky, pomalu a s jistotou vpochodovala na piemontské území. A ještě jeden moment značně ovlivnil tento průběh akcí. Rakušané se pohybovali po dvou hlavních silnicích, jež vedou od východu k západu přes Lomellinu, a to jedna z Pavie do Valenzy, druhá z Abbiategrassa do Vigevana a Casale. Severní silnice spojující Boffaloru s Vercelli nepoužili vůbec. Obě tyto silnice přetínají četné řeky tekoucí od severozápadu k jihovýchodu, z nichž dvě, Terdoppio a Agogna, mají určitý význam. Protože mosty byly zničeny, silnice na mnoha místech přerušeny a nížina po obou stranách silnic byla buď zaplavena, nebo prosáklá vodou, postup se značně zdržoval, a tak celá armáda, 150 000 — 180 000 mužů, musela postupovat jen po těchto dvou silnicích. Proto nás teď nijak nepřekvapuje, když se dovídáme, že poslední sbor rakouské armády nepřekročil Ticino dříve než 1. května, neboť sbor o 30 000 — 35 000 mužích s materiálem a trénem, postupující po jediné silnici, zabírá přinejmenším 12—15 mil, čili vzdálenost jednoho denního pochodu; a protože po silnici z Pavie do Casale pochodovaly sbory tři, je nasnadě, že třetí z těchto sborů překročil Ticino u Pavie o dva dny později než první.

Předvoj překročil řeku u Pavie 29. dubna; byla to brigáda 5. sboru a velel jí generál Festetics. Za ní následoval celý 3. sbor (Schwarzenbergův), který postupoval na Gropello. Téhož dne přešel řeku severněji u Bereguarda jiný sbor, 7. (generála Zobela), a dal se směrem na Gambolo. 30. dubna následoval 8. sbor (Bene-

* — náhlý úder, přepad. *(Pozn. red.)*

dekův) za 3. sborem u Pavie a 5. sbor (Stadionův) následoval za 7. sborem u Bereguarda. Dne 1. května překročil 2. sbor (Liechtensteinův) řeku u Pavie. V této formaci se 7. sborem na krajním pravém křídle, s 5., 3. a 2. sborem ve středu a s 8. sborem na krajním levém křídle překročila armáda napřed Terdoppio, pak Agognu a nakonec, navečer 2. května, se objevila u Pádu a Sesie. Z toho vidíme, že piemontské zprávy o velkých útvarech procházejících u Boffalory a Arony byly naprosto mylné (fakt, že Garibaldi při svém postupu na Gravellonu, u Lago Maggiore, nenarazil na žádný odpor, to plně potvrzuje), právě tak jako byl mylný jejich předpoklad, že generál Benedek vytáhl s 8. sborem z Piacenzy a jako osamocená kolona pochodoval po jižním břehu Pádu. Rakušané naopak pochodovali na tak úzké frontě (12 mil), jak jen vůbec může stopadesátitisícová armáda pochodovat. Drželi se pohromadě tak těsně a metodicky, jak to jen bylo možné, a měli jen několik pohyblivých kolon na obou bocích u Novary, Arony a jižně od Pádu. Tento neobyčejně metodický pochod je — jak se zdá — důkazem, že se Rakušané přece jen úplně nevzdali myšlenky zaútočit na Piemonťany. Protože se o nepříteli vědělo, že není schopen klást nějaký větší odpor, dokud nedosáhne své obranné linie, znamenalo by to jinak, že Rakušané vystavují svá vojska zbytečné námaze a útrapám, když je omezují na tak úzký prostor. Silnice na Novaru by se bylo dalo použít bez jakékoli újmy a s obrovskými výhodami, protože Vercelli je za všech okolností jedním z nezbytných objektů i při pouhé okupaci Lomelliny a Novarese. To, že Rakušané tuto výhodu nevyužili, nám připadá jako zjevný důkaz, že v rakouském hlavním stanu se ještě nevzdali naděje na možnost napadnout přesilou a za příznivých okolností nepřátelské síly u Casale a Alessandrie. Zdá se, že se určitě uvažovalo o coup de main na Novi (železniční uzel mezi Janovem, Alessandrií a Stradellou). Aby bylo možno tento plán realizovat, byl v noci na 3. května zřízen u Cornale most přes Pád a generál Benedek po něm se svým 8. sborem přešel řeku. Počínal si velmi aktivně; ani ne za 12 hodin obsadil Vogheru, Castelnuovo na Scrivii a Tortonu, zničil železniční mosty a velmi pravděpodobně by se byl odvážil až k Novi, kdyby jej deště a náhlé stoupání Pádu, které zčásti pobořilo

jeho most, nepřinutily se stáhnout, aby si udržel spojení s hlavní armádou. Most byl opraven a všechny rakouské síly se znovu soustředily na severním břehu Pádu. Protože počasí znemožnilo armádě zůstat v zatopené Pádské nížině, zaujala postavení severněji, mezi Garlaskem, Mortarou a Vercelli; Rakušané využili toho, že hlavní síly jsou blízko Sesie, a prováděli průzkum a pícování v oblasti západně od této řeky. To se jim podařilo, aniž narazili na odpor, který by stál za řeč; 9. května opustili západní břeh Sesie, kromě Vercelli, a svůj hlavní stan přemístili do Mortary, kde, jak jsme uvedli, zůstali do 19. května. Když byli u Mortary, postavili poblíž ústí Ticina most přes Pád, a jeden sbor — není známo, jak početný a v jakém složení — zaujal postavení u Stradelly a pícoval v oblasti jižního Piemontu v sousedství parmského vévodství. Soudíme, že to byl týž sbor, se kterým Forey svedl bitvu u Montebella. Ale o tom nám dosud chybějí věrohodnější zprávy. Vypadá to, že Sardiňané budou mít co nejdříve příležitost okusit všechny slasti spojenectví s Francouzi. Jejich armáda má být rozkouskována; místo aby vytvořila samostatný sbor a vydobyla si sama svou slávu, má se každá z jejích pěti divizí stát přívěskem jednoho z pěti francouzských armádních sborů, s nimiž přirozeně zcela splyne, takže celé velení a všechna sláva připadne výhradně Francouzům. Janov s pevnůstkami a se vším všudy už mají Francouzi zcela ve svých rukou; a nyní přestane existovat i sardinská armáda, ledaže bude jen přívěskem armády francouzské. Napoleonské osvobození Itálie se vskutku už začíná projevovat! I když na tom, že Sardiňané obviňují Rakušany z násilností a plenění v Lomellině, není nic překvapujícího ani nepravděpodobného, je jistě jen spravedlivé konstatovat, že zprávy londýnských „Times" a augsburské „Allgemeine Zeitung" z rakouského hlavního stanu to líčí v jiném světle. Podle těchto pramenů je nenávist lomellinských právě tak jako lombardských rolníků vůči pozemkovým vlastníkům daleko větší než jejich odpor k cizím utlačovatelům. Pokud jde o pozemkové vlastníky v Lomellině (bývalé rakouské provincii), jsou to převážně sudditi misti*, tj. poddaní jak Rakouska, tak Piemontu. V Lomel-

* — osoby s dvojím poddanstvím. *(Pozn. red.)*

lině mají rozsáhlé statky všichni příslušníci vysoké milánské šlechty. Jsou to Piemonťané a z hloubi duše nenávidí Rakušany, kdežto rolníci v této provincii jsou naopak Rakousku spíš nakloněni. Důkazem toho je i srdečné přijetí, jehož se Rakušanům v Lomellině dostalo, a zdá se, že jejich rekvizice a vymáhání dávek se omezily pokud možno na majetek šlechty a měst, která jsou centry italského patriotismu, zatímco rolníci zůstali co možná ušetřeni. Tato politika je pro Rakousko typická a byla taková už od roku 1846.[216] Tím je plně vysvětlen rozruch, který dělá piemontský tisk kolem rekvizic, jež konec konců nepřesahují mez běžnou v moderní válce a nedosahují ani té míry, jakou obvykle vymáhá francouzské vojsko.

Napsal B. Engels kolem 24. května 1859
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune",
čís. 5655 ze 6. června 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

BITVA U MONTEBELLA

Pošta, kterou přivezl parník „Africa", nepřináší příliš mnoho nového o této pověstné bitvě, kterou bonapartistický tisk na obou stranách Atlantiku tolik vynášel. Z Gyulayovy zprávy máme zatím jen stručný telegrafický výtah a většina francouzských a sardinských líčení jsou jen turínské a pařížské klepy, které si kladou tak malé nároky na přesnost, že ani správně neuvádějí čísla pluků, které se této bitvy zúčastnily. Tyto mezery doplňuje sice částečně zpráva generála Foreye, kterou přivezl parník „City of Washington" v pondělí večer, jenže Forey neuvádí ani sílu, ani ztráty rakouského vojska. Od Baraguaye d'Hilliers nemáme bohužel nic; protože kromě Foreyovy divize se bitvy zúčastnily také jednotky jeho sboru, jeho zpráva by jistě osvětlila nějaké sporné otázky. Než se však dočkáme úplnějších a věrohodnějších zpráv, pokusíme se formulovat některé poznatky, k nimž jsme dospěli po pečlivém srovnání všech dostupných dokumentů a které nejsou tak zcela bez ceny. Když se Rakušané dověděli, že se Francouzi chystají posunout na linii Pádu mezi Pavií a Piacenzou, postavili u Vaccarizzy nedaleko Pavie most přes Pád. Sbor generála Stadiona byl poslán na druhý břeh, aby prozkoumal postavení nepřítele a zjistil jeho záměry. Stadion zaujal postavení ve Stradelle, kde je soutěska těsně u řeky a kde se k Pádu přibližuje jeden z výběžků Apenin, přes který nevedou žádné sjízdné cesty, a poslal tři brigády (15 praporů asi s 18 děly a možná i s nějakým jezdectvem) ve směru na Vogheru. Rakušané, kteří určitě ponechali na své pochodové ose silné skupiny, aby si zajistili

ústup, narazili před Casteggiem na nepřátelské přední stráže a zatlačili je zpátky přes město a přes vesnici Montebello. Pak postoupili k další vesnici, Genestrellu, ale tam narazili na jednu brigádu z divize generála Foreye (Beuretova brigáda, tj. 17. prapor střelců, 74. a 84. řadový pluk) a boj nabyl pozičního charakteru. V tomto období měli Rakušané nasazeno zřejmě jen několik jednotek, možná jednu brigádu. Francouzi byli narychlo posíleni čtyřmi prapory z jiné Foreyovy brigády (Blanchardův 98. pluk a jeden prapor 91. řadového pluku). Tím získali přesilu. Beuretova brigáda se zformovala k útoku; dobyla Genestrello a po úporném boji také Montebello, ale u Casteggia, za malou říčkou, na které město leží, se Rakušané zastavili. Nejspíš právě zde dostali čerstvé posily, protože přinutili Francouze ve zmatku ustoupit k Montebellu, a právě se chystali znovu vstoupit do této vesnice, když narazili na část divize generála Vinoye, a to na 6. prapor střelců a 52. řadový pluk. Tak se zase válečné štěstí přiklonilo k Francouzům a Rakušané spořádaně ustoupili do Casteggia, kde ponechali zadní voj, dokud se jejich kolony neuspořádaly do pochodové sestavy. Když takto splnili svůj úkol a zjistili, kde je umístěn sbor Baraguaye d'Hilliers (který tvořil krajní pravé křídlo Francouzů), ustoupili bez překážek za Pád, přesvědčeni, že spojenci zatím nehodlají postupovat na Piacenzu.

Rakušané nemohli mít na bojišti víc než asi dvě brigády, poněvadž nejméně tři prapory museli ponechat na silnici a dalších dvou bylo zapotřebí k boji se dvěma prapory 91. francouzského pluku u Oriola, takže u Montebella bojoval jen jeden prapor tohoto pluku. Z těchto dvou brigád čili deseti praporů se mohla boje zúčastnit jen část, neboť rakouský generál, který by byl použil k průzkumu své poslední zálohy, by na to byl určitě velmi těžce doplatil.

Na straně Francouzů bojovaly tři pluky (74., 84. a 98.) a jeden řadový prapor (91. pluku), kromě toho jeden prapor střelců — celkem 11 praporů, a ke konci bitvy je ještě podporovaly dva prapory 52. pluku a jeden prapor 6. pluku střelců. Máme tedy celkem 15 francouzských praporů proti asi 10 rakouským. I když rakouské prapory jsou jistě početnější než francouzské, přece jen,

když v bitvě nastal obrat, měli Francouzi přesilu. Mimoto nesmíme zapomínat, že Rakušané nebojovali ani tak proto, aby dosáhli vítězství, jako spíše proto, aby přinutili protivníka ukázat, jaké síly má v daném bodě; tohoto úkolu se zhostili dokonale. Proto by bylo pošetilé dívat se na tuto bezvýznamnou srážku jako na nějaké významné vítězství. U tak obrovských armád, jaké teď stojí proti sobě v italských rovinách, nemá taková událost jako u Montebella o nic větší význam než obyčejná střetnutí předních stráží v menších válkách; a je-li tohle vítězství, kde jsou pak jeho plody? Francouzi říkají, že získali 140 raněných a 60 nezraněných zajatců, tedy o nic víc, než kolik by mohli předpokládat, že zajmou v několikahodinovém boji o kteroukoli ves. Kromě toho ukořistili jeden muniční vůz a jeden ztratili. Nedošlo však k žádnému pronásledování. Nikdo se nepokusil sklidit plody vítězství, ačkoli Francouzi měli spoustu piemontského jezdectva. Rakušané zřejmě nakonec své protivníky odrazili a pak v naprostém pořádku a bez překážek odpochodovali.

Napsal B. Engels kolem 24. května 1859
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune",
čís. 5659 z 10. června 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

PRUSKÝ NÁZOR NA VÁLKU

Berlín 24. května 1859

Válka rozpoutaná francouzským samovládcem nejenže určitě nebude „lokalizována" tak, jak se tomuto výrazu rozumí v politické hantýrce, to znamená, že válečné operace nemají přesáhnout hranice italského poloostrova; naopak, tato válka se neomezí jen na rámec obyčejné války, kterou vedou proti sobě dvě despotické vlády a o jejímž výsledku rozhodují akce vycvičených armád. Ve svém dalším vývoji přejde ve všeobecný revoluční požár na evropském kontinentu, z něhož se pravděpodobně mnohým nynějším vládcům nepodaří zachránit své koruny a dynastie. Centrem tohoto náhlého obratu se může stát Německo, neboť se musí stát centrem vojenských operací v okamžiku, kdy se Rusko tak připraví, aby hodilo na misku vah svůj meč. Není třeba dlouhých úvah, abychom dospěli k závěru, že vážná porážka na bitevním poli vyvolá revoluční otřesy ve Francii nebo v Rakousku, ale Berlín je snad jediné místo, kde je možno nalézt potřebné údaje, podle nichž se dá určit rozsah tvrdých zkoušek, kterými bude muset Německo projít v nedaleké budoucnosti. Den ze dne je očividnější, jak narůstají podmínky, které až uzrají k určitému stupni, vyvolají obrovskou krizi, o níž prosťáčci všeho druhu nemají ani tušení. Příznaky blížící se bouře se dají shrnout do několika slov: je to závistivá řevnivost německých vladařů, která je odsuzuje k tomu, aby v první fázi války nic nepodnikali; jsou to dále bída a nespokojenost lidu, šířící se jako lesní požár od Visly k Rýnu, které ve druhé fázi války přidají k cizí agresi ještě nepokoje mezi lidem doma; a nakonec je to povstání slovanského obyvatelstva včleněného do Německa, po-

vstání, které k válce s cizím nepřítelem a k revolučnímu chaosu připojí ještě národnostní boj uvnitř země.

Podívejme se nejdříve na sociální základnu, o niž se budou opírat němečtí panovníci, až je okolnosti nakonec přinutí rozhodnout se pro nějaký společný postup. Víte patrně, že období od roku 1849 do roku 1859 je pro Německo obdobím nebývalého hospodářského rozvoje. Německo se za tuto dobu takřka přeměnilo ze země agrární v zemi průmyslovou. Vezměme třeba jen jediné město, Berlín. V roce 1848 v něm nebylo ani 50 000 továrních dělníků, mužů i žen dohromady, a teď dosáhl jejich počet 180 000. Vezměme jen jediné průmyslové odvětví: do roku 1848 byl vývoz vlny do Anglie, Francie a jiných zemí jedním z hlavních zdrojů příjmů Německa, a teď domácí vlna sotva stačí krýt spotřebu německých továren. Současně s rozvojem továren, železnic, paroplavby a s otvíráním nových dolů se náhle rozbujel úvěrový systém, který nebyl jen přiměřený všeobecnému rozkvětu průmyslu a obchodu, ale díky umělým manipulacím typu Crédit mobilier, importovaným z Francie, dokonce přerostl přípustné meze. Rolnictvo a maloburžoazie, které až donedávna tvořily převážnou většinu národa, se až do revoluce 1848 klidně držely starobylého asijského způsobu schraňovat kovové peníze; teď je vyměnily za cenné papíry všech druhů, všech barev a všech hodnot. Hamburská krize z roku 1857 sice budovou této novodobé prosperity lehce otřásla, ale nijak vážně ji nepoškodila; zato nyní se zachvívá už při prvním dělovém výstřelu na březích Pádu a Ticina. Zajisté jste už informováni o tom, jak se rakouská obchodní krize projevila v ostatním Německu a jak v Lipsku, Berlíně, Mnichově, Augsburgu, Magdeburku, Kasselu, Frankfurtu a jiných německých obchodních centrech stíhal jeden úpadek druhý. Tyto pohromy však jsou pouze projevem přechodných katastrof ve vyšších obchodních sférách. Abyste si mohli udělat představu o skutečném stavu věcí, bude myslím vhodné upozornit na právě uveřejněné provolání pruské vlády, ve kterém poukazuje na nebezpečné rozpuštění celých průmyslových armád ve Slezsku, Berlíně, Sasku a porýnském Prusku a prohlašuje, že *nemůže* vyhovět peticím obchodních komor v Berlíně, Vratislavi, Štětíně, Gdaňsku a Magdeburku, jež jí doporučují pochybný experiment vydat víc

nesměnitelných papírových peněz; zároveň v tomto provolání ještě rozhodněji odmítá zaměstnávat dělníky na veřejných pracích jen proto, aby jim poskytovala zaměstnání a mzdu. Poslední požadavek zní jistě podivně ve chvíli, kdy vláda byla pro nedostatek finančních prostředků nucena zahájené veřejné práce najednou zastavit. Už sama skutečnost, že pruská vláda musí hned na začátku války vydat takovéto prohlášení, je dostatečně výmluvná. Přidejte si k tomuto nenadálému narušení průmyslového života ještě to, že v celém Německu byly všeobecně zavedeny nové daně, že byly všeobecně zvýšeny ceny předmětů denní potřeby a že všude v podnicích vládne všeobecná dezorganizace, protože byly povolány zálohy a zeměbrana, a budete mít přibližnou představu o tom, jakého stupně dosáhne sociální bída za několik měsíců. Jenže ty časy, kdy většina německého lidu považovala útrapy na zemi za nevyhnutelný trest boží, minuly. Lid už tiše, ale srozumitelně reptá: „Odpovědnost! Kdyby revoluce z roku 1848 nebyla bývala poražena klamem a brutalitou, nestály by teď Francie a Německo zase proti sobě se zbraní v ruce. Kdyby ti, kdo tak krutě potlačili německou revoluci, nebyli sklonili své korunované hlavy před nějakým Bonapartem a Alexandrem, nedošlo by k válce ani teď." To je tiché reptání lidu, které se pozvolna změní v burácení hromu.

Teď přejděme k podívané, kterou poskytují zrakům dosti netrpělivého publika němečtí panovníci. Rakouská vláda použila od začátku ledna všech možných diplomatických intrik, aby přiměla německé státy soustředit na některém místě v jižním Německu velkou spolkovou armádu, do níž se měla začlenit značná část rakouských sil; toto soustředění mělo vystavit Francii nebezpečí útoku na jejích východních hranicích. Tak měl být Německý spolek vtažen do útočné války a Rakousko si zároveň vyhrazovalo pro sebe vedení této války. Proti rezoluci, kterou v tomto smyslu předložilo 13. května Spolkovému sněmu ve Frankfurtu Hannoversko, vystoupil pruský zmocněnec pan von Usedom s oficiálním protestem své vlády. To vyvolalo výbuch vlasteneckého rozhorlení jihoněmeckých panovníků. Prusko tedy inscenovalo protitah. Než pruský parlament odročil zasedání, zajistila si pruská vláda pomíjivou popularitu prohlášením, že se rozhodla pro politiku „ozbrojeného zprostředkování". Ale sotva byly sněmovny rozpuštěny, scvrklo se toto „ozbrojené zprostředkování" na daleko skromnější míru tím, že Prusko odmítlo prohlásit se za neutrální, jak to na něm žádala Francie a Rusko. Tato negativní odvaha stačila sice vyvolat zuřivost petrohradského dvora, ale očekávání pruského lidu ani zdaleka nesplnila. Vyzbrojování západních i východních pevností a povolání záloh a zeměbrany měly jen uklidnit lid pobouřený tímto činem. Avšak 19. května požádal pan von Usedom jménem své vlády Spolkový sněm, aby spolkovou pozorovací armádu podřídil přímo pruskému velení a aby Prusku přenechal všechnu iniciativu, pokud jde o vojenská opatření, která bude třeba učinit. Teď byla řada na menších německých panovnících tajně podporovaných Rakouskem, aby dokázali, jak upřímně to myslí se svým vlastenectvím. Bavorsko prohlásilo, že ještě nepřišel čas podřídit armádu Wittelsbachů velení Hohenzollernů. Hannoversko rozhořčeným „Tu quoque?"* připomnělo Prusku, že bylo proti soustředění spolkové pozorovací armády na určitém místě v jižním Německu. Sasko zase nevidělo žádné důvody, proč by vrchním velením neměl být pověřen jeho nejjasnější panovník, i kdyby jen proto, aby se neutralizovaly nároky soupeřících Habsburků a Hohenzollernů. Württembersko málem dávalo přednost vpádu Francouzů před nadvládou Pruska. A tak slavily hanebné zmrtvýchvstání všechny nejhorší vzpomínky na Svatou říši římskou národa německého[117]. Výsledkem tohoto hašteření malých německých panovníků je to, že Německo v této době nic neznamená. Volání po obnovení německého Národního shromáždění je jen první chabý protest proti těmto dynastickým překážkám a není to volání revolučních mas, ale bázlivé a smířlivecké buržoazie.

O nepokojích, které se chystají mezi slovanským obyvatelstvem v Německu, pohovořím při jiné příležitosti.

Napsal K. Marx 24. května 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune", čís. 5659 z 10. června 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

* „I ty?" *(Pozn. red.)*

Das Volk.
Expedition: 3. Litchfield Street. Soho.
No. 13. London, Sonnabend 30. July 1859. Preis: 2 Pence.

B. ENGELS

ITALSKÉ TAŽENÍ[217]

Italské tažení, které trvá už asi měsíc, má zvláštní a neočekávaný průběh. Začátkem května se proti sobě soustředila dvě velká vojska, každé s téměř 200 000 muži. Zatímco se jejich přední stráže k sobě přiblížily na dostřel děla, masy obou vojsk se navzájem pozorují, tu a tam se oťukávají, na jednotlivých místech vyvolávají lehké srážky, mění frontu, prodlužují jedno nebo druhé křídlo, ale jako celek spolu nebojují. Zdá se, že takový způsob vedení války neodpovídá modernímu systému rychlých rozhodných úderů; ve srovnání s bleskovými pochody a krátkými taženími Napoleonovými vypadá jako krok zpět.

Od napoleonských dob významně změnily způsob vedení války dvě nové okolnosti. Za prvé jsou státy lépe chráněny tím, že byly na příhodných místech vybudovány opevněné tábory a skupiny pevností. Pevnosti napoleonské doby byly buď příliš bezvýznamné, navzájem příliš izolované, nebo byly vybudovány v terénu strategicky příliš nevýrazném, než aby Napoleonovu způsobu vedení války kladly do cesty velké překážky. Vítězstvím v otevřeném

poli nebo obchvatným pochodem bylo nepřátelské vojsko od svých pevností zatlačeno.

Co mohou znamenat opevnění, dokázaly Gdaňsk v roce 1813, pevnostní čtyřúhelník v Lombardii v roce 1848, Komárno v roce 1849[218] a Sevastopol v roce 1855. Teď však francouzsko-piemontské postavení za Pádem a Tanarem, mezi Casale, Alessandrií a Valenzou, tvoří takový skupinový systém pevností, že chrání armádu dokonce i proti značné přesile. Ještě než přišli Rakušané, podařilo se Francouzům nasadit za tímto postavením tak velké množství vojska, že útok na ně ztratil jakoukoli vyhlídku na rozhodný úspěch a Francouzi získali čas na přísun ostatních vojsk a na doplnění materiálu a výzbroje. Rakouská ofenzíva se tak zastavila u Casale a Valenzy, a protože nebylo možné na toto postavení ani zaútočit čelně, ani je nijak vážně obejít, nezbylo Rakušanům než omezit se na demonstrace na bocích západně od Sesie a jižně od Pádu a zároveň provádět v těchto oblastech rekvizice pomocných prostředků potřebných pro armádu.

Druhá okolnost, která od Napoleonových dob významně změnila způsob vedení války, je pára. Jedině díky železnicím a parníkům mohli Francouzi během pěti dnů od oděvzdání rakouského ultimáta do vpádu Rakušanů vrhnout do Piemontu takové masy vojska, že žádný útok Rakušanů na postavení Piemonťanů nemohl mít úspěch, a během dalšího týdne posílit tato vojska natolik, že 20. května stálo na linii mezi Asti a Novi přinejmenším 130 000 Francouzů.

Jenže při nevyhnutelné korupci a nepořádku ve státní správě za dobrodružného panování takového člověka, jako je Ludvík Bonaparte, mohlo francouzské vojsko dostávat přísun jen pomalu a v nedostatečném množství. S touto situací příznivě kontrastuje pořádek a rychlost Rakušanů, kteří přesunuli své armádní sbory do Itálie v plné bojové pohotovosti. A to se nutně v dalším průběhu války projeví.

Rakušané nemohou postupovat dál, protože narazili na postavení mezi piemontskými pevnostmi; Francouzi také ne, protože jejich výzbroj není ještě úplná. Tím lze vysvětlit ustrnutí operací i nezasloužený zájem, který vzbudila malá potyčka u Montebella.

Celá událost se omezila na toto: Rakušané dostali zprávu, že Francouzi posunují své pravé křídlo směrem na Piacenzu; to byl důvod k domněnce, že chtějí mezi Pavií a Piacenzou překročit Pád, a tak obejít rakouské postavení v Lomellině směrem na Milán. Proto poslal rakouský 5. armádní sbor (Stadionův) tři brigády přes most postavený přes Pád u Vaccarizzy (pod Pavií), aby obsadily postavení před Stradellou a provedly průzkum ve směru na Vogheru. Tyto tři brigády narazily u Casteggia na přední stráže spojenců a u Montebella na první brigádu francouzské Foreyovy divize, kterou z Montebella vytlačili. Brzy nato tam přibyla druhá francouzská brigáda a Rakušané byli po úporném boji z vesnice vyhnáni; odrazili útok na Casteggio a zahnali Francouze ve zmatku zpátky k Montebellu, jehož by se byli určitě zmocnili (většina jejich jednotek nezasáhla ještě vůbec do boje), kdyby mezitím nebyla dorazila jedna brigáda francouzské Vinoyovy divize. Když Rakušané viděli tuto posilu, zastavili svůj postup. Svého cíle však dosáhli: věděli teď, kde jsou nejbližší vojska francouzského pravého křídla, a bez překážek se stáhli z Casteggia k Pádu a pak přes Pád zpátky k hlavní armádě, s vědomím, že Francouzi dosud nepodnikli žádný závažný pohyb směrem na Piacenzu. Rakušané jednají zcela správně, když zůstávají soustředěni na levém břehu Pádu, dokud nebudou mít pádné důvody k tomu, aby vrhli *celou* svou armádu na pravý břeh. Každé rozdělení armády à cheval* řeky by bylo chybné a most u Vaccarizzy se svým předmostím jim umožňuje kdykoli se přepravit a vpadnout do boku Francouzům, kdyby chtěli postupovat na Stradellu.

Garibaldi obešel včele 5000 dobrovolníků pravé křídlo Rakušanů a stojí teď na lombardské půdě. Podle nejnovějších zpráv má už Rakušany v zádech a hrozí mu velké nebezpečí, že bude odříznut, což by bylo „osvoboditeli" Bonapartovi jistě velice příjemné.

Princ Napoleon Plon-Plon dostal za úkol zorganizovat v Livornu (v Toskánsku) armádní sbor, který má vpadnout Rakušanům do boku. Francouzští vojáci zuří a Rakušané se smějí.

* — po obou březích. *(Pozn. red.)*

V sobotu a v neděli se Sardiňané pokusili zachytit se na levém břehu Sesie, ale Rakušané jim v tom zabránili.

Napsal B. Engels kolem 27. května 1859
Otištěno v „Das Volk",
čís. 4 z 28. května 1859

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

B. ENGELS

VÁLEČNÁ STRATEGIE

K našim posledním poznatkům o akci u Montebella* můžeme dodat jen velmi málo. Z oficiální rakouské zprávy, která se konečně objevila a včera se tak krásně vyjímala v našem listě, vysvítá, že části tří brigád, s nimiž generál Stadion postupoval na Montebello, byly ponechány vzadu, aby chránily boky pochodové osy. Zbytek přibyl ke Casteggiu, které dobyla brigáda prince hesenského; tato brigáda měla obsazené město, zatímco dvě další (neúplné) brigády postupovaly dál a zmocnily se Montebella a Genestrella. Soustředily na sebe hlavní nápor celé Foreyovy divize a dvou jezdeckých pluků generála de Sonnaz (královského piemontského pluku a monferratského pluku), a když byly nakonec zatlačeny směrem ke Casteggiu, poskytla jim zřejmě brigáda prince hesenského tak vydatnou podporu, že si protivník netroufl útočit a Rakušané se mohli stáhnout v naprostém pořádku a jak to bylo pro ně nejvýhodnější. Podle rakouských zpráv, které se nám dostaly do rukou, je však velmi pravděpodobné, že ke konci boje byl v poli nasazen přinejmenším celý sbor maršála Baraguaye d'Hilliers. Tento sbor se skládal ze tří pěších a jedné jezdecké divize, což se dohromady rovná 12 pěším plukům, 3 praporům střelců, 4 plukům čili 20 eskadronám jezdectva a příslušnému množství dělostřelectva. To odpovídá rakouské zprávě, že tam podle výpovědí francouzských zajatců bylo 12 francouzských pěších pluků, jakož i dvěma zprávám

* Viz tento svazek, str. 387–389. *(Pozn. red.)*

z Turína; podle první z nich podporovala Foreye Vinoyova divize a podle druhé divize Bazainova. Tyto tři divize dohromady tvoří nyní celou Baraguayovu pěchotu.* Říká se také, že tam bylo francouzské jezdectvo a piemonstká pěchota, ale to se nezdá příliš věrohodné. Výsledek je tedy takovýto: Rakušané, kteří nemohli mít žádný jiný cíl než průzkum (jinak by totiž bylo šílenství pouštět se do útoku se třemi slabými brigádami), tohoto cíle v plné míře dosáhli, neboť přinutili Baraguaye, aby odhalil celou svou sílu. V boji si Rakušané vedli stejně dobře jako jejich protivníci; když byli vytlačeni z Montebella, museli ustoupit před protivníkovou přesilou, pronásledování však skončilo před Casteggiem, kde se Rakušané dokonce obrátili a protivníka, který je pronásledoval, zahnali tak energicky, že je už vůbec neznepokojoval, přestože Francouzi měli v té době na bojišti skoro čtyřikrát tolik vojska co Rakušané. A tak jestliže si Francouzi dělají nárok na vítězství proto, že nakonec udrželi Montebello a Rakušané po boji ustoupili, mohou si na ně zase Rakušané dělat nárok proto, že vyhnali Francouze z Casteggia a měli v boji poslední úspěch, hlavně však proto, že dokonale splnili stanovený úkol, neboť začali boj s úmyslem, aby nakonec narazili na přesilu a samozřejmě před ní ustoupili.

Od boje u Montebella zažily už několik bojů i střed a pravé křídlo rakouské armády. Podle zpráv, které přivezl parník „Fulton" a které byly uveřejněny včera, překročili Sardiňané 30. května u Vercelli Sesii, zaútočili na několik rakouských polních opevnění u Palestra, Casalina a Vinzaglia a dobyli je. Akci velel sám Viktor Emanuel a skončila bojem na bodák. Podle sardinských zpráv měli Rakušané velmi těžké ztráty. Z pošty, kterou přivezla loď „Evropa" do Halifaxu, se nyní dovídáme, že se Rakušané dvakrát pokusili dobýt zpět Palestro a jednou se jim to málem podařilo, nebýt oddílu zuávů, který přispěchal na pomoc a zahnal je. Sardiňané se tu prý zmocnili tisíce zajatců, ale udělat si úsudek o této události není možné, protože nejsou známy žádné přesné podrobnosti. Tak houževnatý boj na předních postaveních na Sesii jsme od Rakušanů

* Vinoyova divize nepatřila k Baraguayovu sboru, ale k 5. sboru generála Niela; sbor Baraguaye d'Hilliers zahrnoval vedle Foreyovy a Bazainovy divize ještě divizi Ladmiraultovu. *(Pozn. red.)*

nečekali, poněvadž se říká, že na celé čáře ustupují za Ticino. Na svém krajním pravém křídle ovšem takovou statečnost a vytrvalost neprojevovali. 25. května Garibaldi se svými alpskými střelci a některými jinými jednotkami o celkovém počtu asi 5000 mužů obešel krajní pravé křídlo Rakušanů, překročil Ticino, zamířil k Varese, které leží mezi Lago Maggiore a Lago di Como, a tohoto města se zmocnil. 26. května porazil rakouský oddíl, který na něho zaútočil, velmi energicky využil svého vítězství, 27. května znovu porazil týž oddíl (posílený posádkou z Coma) a téže noci vstoupil do tohoto města. Na pochod proti němu se dal pohyblivý sbor generála Urbana a skutečně jej zatlačil do hor; ale z nejnovějších zpráv, které včera večer přivezl parník „Evropa", vyplývá, že se Garibaldi vrátil, přepadl Rakušany a znovu dobyl Varese. Jeho úspěch vyvolal povstání ve městech na Lago di Como a ve Valtellině, což je údolí horní Addy, horská oblast, která roku 1848 projevila víc povstalecké energie než města v lombardské nížině. Parníky na Lago di Como jsou v rukou povstalců a ke Garibaldimu se přidalo 800 mužů z Valtelliny. Říká se, že se přes Garibaldiho dočasné neúspěchy povstání v této části Lombardie šíří.

Tímto Garibaldiho manévrem získali spojenci velikou výhodu a Rakušané se dopustili velké chyby. Nijak jim neuškodilo, že nechali Garibaldiho dobýt Varese, ale Como měla držet silná kolona, se kterou by se nebyl odvážil pustit do boje. Jiný oddíl, poslaný k Sesto Calende, by byl Garibaldimu odřízl ústup, a kdyby byl býval takto sevřen v nevelké oblasti mezi jezery, byl by jej musel energický útok přinutit buď k tomu, aby složil zbraně, nebo aby přešel na neutrální území Švýcarska, kde by byl odzbrojen. Rakušané však tohoto muže, kterého nazývají náčelníkem banditů, podcenili; kdyby si byli dali práci prostudovat historii obléhání Říma a Garibaldiho pochodu z Říma do San Marina[219], byli by v něm poznali muže s neobvyklým vojenským nadáním, velmi odvážného a mimořádně schopného; místo toho však brali jeho vpád právě tak na lehkou váhu jako nájezdy Allemandiho lombardských dobrovolníků v roce 1848[220]. Úplně přehlédli, že Garibaldi klade důraz na přísnou kázeň a že má většinu svých lidí pod velením už čtyři měsíce, což úplně stačí, aby se naučili manévrům a taktice

malé války. Možná že když Ludvík Napoleon a Viktor Emanuel posílali Garibaldiho do Lombardie, počítali s tím, že bude zničen on i jeho dobrovolníci — živly trochu příliš revoluční pro tuto dynastickou válku; tuto domněnku nápadně potvrzuje fakt, že podnikl svůj manévr bez nezbytné podpory. Nelze však zapomínat, že v roce 1849 šel touž cestou a podařilo se mu uniknout. Buď jak buď, zmocnil se mostu u Lecca a parníků na jezeře, a to mu zajišťovalo volnost pohybu na východ od Lago di Como. Zde je rozsáhlé pásmo hor táhnoucí se na sever k průsmykům Splügen a Stelvio, na východ k Lago di Garda a na jih k Bergamu a Brescii; je to krajina zvlášť vhodná pro partyzánskou válku, kde bude velmi těžké ho chytit, jak právě zjistil generál Urban. Zatímco na jeho zničení v okolí Varese by bylo stačilo 6000—8000 mužů, bude jich k tomu nyní zapotřebí možná víc než 16 000, takže s jednou brigádou Garibaldiho budou mít od nynějška co dělat celé tři brigády rakouské. Ale vzhledem k tomu, že v Tyrolích se hromadí vojenské síly (z Čech byl po železnici přes Sasko a Bavorsko přepraven do Tyrol celý armádní sbor), a vzhledem k vojsku, které drží Lombardii, nevíme — přes poslední Garibaldiho úspěch ve Varese — jak se bude moci udržet, jestliže spojenci velmi rychle a velmi rozhodně nezvítězí nad Rakušany. A to nebude snadné. Do armády v poli byl zařazen ještě jeden, 9. rakouský armádní sbor, takže se její počet zvýšil na 6 sborů, což je dohromady nejméně 200 000 mužů; a další sbory jsou na pochodu. Protože si však Ludvík Napoleon nemůže dovolit dlouho nic nepodnikat, dá se brzy očekávat bitva; zpráva o tom, že se svým hlavním stanem a gardou přešel do Voghery, na krajní pravé křídlo spojeneckých postavení, by naznačovala, že k bitvě dojde v okolí Stradelly. Je-li tomu tak, budeme velmi pravděpodobně svědky toho, že Rakušané budou bránit stradellskou soutěsku čelně a budou se pokoušet přes most u Vaccarizzy operovat v boku a v týlu Francouzů.

Napsal B. Engels 30. května 1859
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune",
čís. 5663 z 15. června 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

MAZZINIHO MANIFEST[221]

Za současných okolností je každé Mazziniho prohlášení událostí, která si zasluhuje větší pozornosti než diplomatická prohlášení kabinetů válčících stran a dokonce i než přikrášlené bulletiny z válčiště. Byť se mínění lidí o osobnosti tohoto římského triumvira[222] sebevíc různí, nebude nikdo popírat, že skoro po třicet let byla italská revoluce spjata s jeho jménem a že po stejnou dobu ho Evropa uznávala za nejschopnějšího představitele národních tužeb jeho krajanů. Nyní prokázal obdivuhodnou mravní odvahu a oddanost vlasti, neboť riskoval svou popularitu a samojediný pozvedl hlas proti bábelu sebeklamu, slepého fanatismu a zištné falše. To, co odhalil o skutečných plánech, na nichž se dohodli Bonaparte, Alexandr a Cavour, agent obou těchto samovládců, by se mělo zvážit tím pečlivěji, protože Mazzini má, jak známo, ze všech soukromníků v Evropě největší možnosti proniknout do temných tajemství vládnoucích mocností. Jeho rady národním dobrovolníkům, aby přesně odlišovali svou vlastní věc od věci korunovaných podvodníků a aby svá provolání nikdy neposkvrnili hanebným jménem Ludvíka Napoleona, uposlechl do písmene Garibaldi. To, že v Garibaldiho provolání[223] není ani zmínka o Francii, považuje Ludvík Napoleon podle sdělení pařížského dopisovatele londýnských „Times" za smrtelnou urážku; zprávy o tajném spojení Garibaldiho s římským triumvirem vzbudily takové obavy, že Garibaldiho sbor byl z původně slíbených 10 000 alpských myslivců snížen na 4000, jezdecký sbor, který mu byl přidělen, byl odvolán, jedna

baterie, která už byla na jeho žádost odeslána, byla zadržena a do jeho svity bylo pod pláštíkem dobrovolníků vpašováno několik zkušených policejních agentů, jimž bylo uloženo podávat zprávy o každém Garibaldiho slově i hnutí.

Dále uvádíme doslovný překlad Mazziniho manifestu, který byl otištěn v Londýně, v posledním čísle časopisu „Pensiero ed Azione" („Myšlenka a čin") pod názvem „La Guerra" („Válka")[224]:

„Válka začala. Nemáme tedy před sebou možnost, o níž by se dalo diskutovat, ale hotový fakt. Válka mezi Rakouskem a Piemontem vypukla. Vojáci Ludvíka Bonaparta jsou v Itálii. Rusko-francouzská aliance, kterou jsme ohlásili před rokem, se odhaluje Evropě. Sardinský parlament udělil Viktoru Emanuelovi diktátorskou plnou moc. Ozbrojeným povstáním byla svržena vláda vévody toskánského a nastolena diktatura krále (jenž se jí už vzdal ve prospěch Bonaparta). Možná že vření v celé Itálii povede k podobným důsledkům i jinde. O osudech naší vlasti se nyní neodvolatelně rozhoduje na bitevním poli.

Za takových okolností většina našich krajanů zpitých touhou po činech, nadšených myšlenkou, že dostávají vydatnou pomoc pravidelných armád, a unesených radostí z toho, že válčí proti rakouské nadvládě, kterou spravedlivě nenávidí, zapomíná na naučení z minulosti a na jejich podstatu a přináší v oběť nejen svá nejdražší přesvědčení, ale i úmysl navrátit se k nim, vzdává se jakékoli obezřelosti, jakékoli svobody mínění, má jen pochvalná slova pro každého, kdo je ochoten vést válku, šmahem schvaluje všechno, co pochází od Francie nebo Piemontu, a boj za svobodu zahajuje tím, že se dává zotročit. Jiní lidé zase, když vidí, jak uhasíná i ta nejmenší jiskřička politické morálky u politických agitátorů i jejich nohsledů, když vidí, jak lid, který byl půl století apoštolem svobody, se najednou spolčuje s despotismem, když vidí, jak ti, kdo až do včerejška věřili v Proudhonovu anarchii, se podrobují králi, a jak krajané Goffreda Mameliho provolávají ‚Viva l'Imperatore!'* tomu, kdo zavraždil jeho i tisíce jiných[225], si zoufají nad budoucností a prohlašují, že náš lid není zralý pro svobodu.

Pokud jde o nás, nesdílíme ani bláhové a otrocké naděje jedněch, ani beznadějné zoufalství druhých. Vyhlídky války jsou teď na začátku velmi truchlivé, ale budou-li Italové chtít, budou je moci změnit k lepšímu; my věříme v ušlechtilé instinkty našeho lidu. Tyto instinkty si energicky razí cestu omyly, k nimž svedli lid agitátoři. Možná že by bylo bývalo lepší, kdyby dobrovolníci, místo aby se shromažďovali pod absolutistickými prapory mocností, které zradí jejich naději, se chopili iniciativy, ve vší tichosti zorganizovali ve svých zemích povstání, která by vyhlásili jménem italského lidu a jimž by se postavili do čela; je však pobízel k činům svatý a vznešený duch; podávají nezvratné důkazy oddanosti své společné vlasti, a v toto spontánně vzniklé jádro budoucí národní armády

* „Ať žije císař!" *(Pozn. red.)*

skládá Itálie největší naděje. Přijetí královské diktatury je omyl, který přinese jistě zklamání a uráží důstojnost lidu, jenž povstává, aby sám sebe osvobodil; tato diktatura v zemi s parlamentem oddaným monarchii, tváří v tvář příkladu Říma a Benátek, kde harmonie mezi lidovými shromážděními a vůdci obrany byla zdrojem moci, tváří v tvář vzpomínkám na dlouhou a strašnou válku proti prvnímu císařství, živenou Anglií, při níž nebyly sebeméně narušeny občanské svobody, není zjevně nic jiného než ústupek naléhavým požadavkům spojených despotů a prvním příznakem plánu, jehož cílem je nahradit otázku svobody otázkou území; avšak lid, který diktaturu s nadšením přijímá, věří, že tím koná akt nejvyššího sebeobětování pro blaho společné vlasti, a protože se mylně domnívá, že úspěch války závisí na takovéto koncentraci moci, chce svým souhlasem dokázat pevné rozhodnutí bojovat a zvítězit za každou cenu. Bezpodmínečná kapitulace povstaleckých provincií před absolutní vládou královského diktátora bude mít takřka jistě osudné následky. Logika povstání vyžaduje, aby se každá povstalecká provincie podřídila místní revoluční správě a určila svého zástupce, který by pomohl vytvořit národní revoluční vládu; ale i tento obrovský omyl je daní lidu touze po národní jednotě a rozhodně vyvrací nejapné žvásty evropského tisku o našich neshodách. Pro Itálii je zcela zákonitý. Patriotismus je dnes v Itálii tak silný, že překoná všechny chyby. Dobří občané nesmějí propadat zoufalství, ale musejí se snažit dát patriotismu správný směr. A proto musejí beze strachu, že to bude špatně vykládáno, vycházet ze skutečné situace. Okamžik je příliš vážný, než aby bylo možné starat se o chvilkové sympatie či pomluvy.

Skutečná situace vypadá takto:

Stejně jako v roce 1848, ba v ještě větší míře usiluje italské hnutí o svobodu a národní jednotu. Sardinská monarchie a Ludvík Bonaparte se však pustili do války se zcela jiným úmyslem. Stejně jako v roce 1848, ba v ještě větší míře hrozí, že antagonismus mezi snahami národa a snahami uznaných vůdců, na kterém tenkrát válka ztroskotala, přinese Itálii strašné zklamání.

Itálie touží po národní jednotě. To si však nemůže přát Ludvík Napoleon. Kromě Nizzy a Savojska, které už dostal od Piemontu jako náhradu za pomoc při tvoření severního království, potřebuje ještě příležitost, aby zřídil trůn pro Murata v jižní Itálii a trůn pro svého bratrance ve střední Itálii. Řím a část papežského státu mají zůstat pod světskou mocí papežovou.

Nesejde na tom, zda to bylo míněno upřímně nebo ne, avšak vláda, která dnes v Piemontu neomezeně vládne, dala k tomuto plánu svůj souhlas.

Itálie má tedy být rozdělena na čtyři státy: ve dvou z nich by přímo vládli cizinci; *nepřímo* by celou Itálii ovládala Francie. Papež je vazalem Francie už od roku 1849, sardinský král by se stal vazalem císařství z vděčnosti a protože má méně vojska.

Bude-li Rakousko klást odpor do poslední chvíle, mohl by záměr být proveden v plné míře. Bude-li však Rakousko poraženo hned na začátku a nabídne-li takové podmínky, jaké nabídlo v určité době v roce 1848 britské vládě, totiž že

vyklidí Lombardii pod podmínkou, že mu zůstane Benátsko, pak bude mír, podporovaný přirozeně celou evropskou diplomacií, přijat; přitom se bude trvat na jediné podmínce, a to aby sardinská monarchie byla rozšířena a aby Savojsko a Nizza byly postoupeny Francii; Itálie bude ponechána pomstě svých patronů a úplné provedení oblíbeného plánu bude odloženo na nějakou příznivější chvíli.

Tento plán evropské vlády znají. Proto všechny zbrojí, proto panuje válečné vření v celém Německém spolku, proto už je v hlavních rysech připravena koalice mezi Anglií, Německem a Pruskem, koalice, která je nevyhnutelná, přestože vlády tvrdí opak. Nebude-li Itálie s to uhájit svůj národní život nezávisle na spolku s Bonapartem, stanou se obrana Rakouska a smlouvy z roku 1815 nezbytně jádrem koalice.

Ludvík Napoleon má z koalice strach. Proto se spolčuje s Ruskem, nespolehlivým a věrolomným spojencem, který však je ochoten kdykoli zasáhnout za podmínky, že dostane ústupky zhoubné pro svobodu — jako je úplné vydání Polska a carský protektorát nad celým evropským Tureckem — výměnou za to, že svolil, aby se ze Středozemního moře stalo francouzské jezero. Jestliže se válka protáhne a v důsledku intervence Německa se rozšíří na celou Evropu, umožnilo by dávno připravené povstání v tureckých provinciích a povstání v Uhrách této alianci, aby nabyla jasných forem.

Dospějí-li věci až tak daleko, je tu úmysl zahladit při novém územním uspořádání jakoukoli stopu po právu a svobodě lidu. Ruská knížata by vládla ve státech vybudovaných na troskách turecké říše a Rakouska, princové z bonapartovské dynastie v nových italských státech a případně nádavkem ještě i v některých jiných. Maďarským nespokojencům byl už nabídnut velkokníže Konstantin a monarchistickým agitátorům v papežském státě a Toskánsku zase Ludvík Napoleon Bonaparte. Podobně jako se spojili dva úhlavní nepřátelé, Karel V. a Kliment VII., aby si rozdělili svobodná italská města[226], spojují se dva císaři, kteří se z celé duše nenávidí, aby potlačili veškerou snahu po svobodě a *pocísařštili Evropu.* Proto byl vydán dekret, kterým se na neurčito bere svoboda Piemontu zrazenému Cavourem. Když tisk musí mlčet, když je zakázáno komentovat válečné operace a lid je držen v naprosté nevědomosti, mají vládcové volné pole působnosti pro své manévry. A lid, jehož vědomí je oblouzeno přeludem nezávislosti, z níž by se nakonec vyklubala jen jiná forma závislosti, odvyká svobodě, která je pravým zdrojem každé nezávislosti.

To jsou záměry spolčených despotů. Někteří je mohou popírat právě proto, že sami jejich realizaci připravují, jako Ludvík Bonaparte zapřel, že by měl v úmyslu provést státní převrat; někteří zase z důvěřivosti v každé slovo mocných tohoto světa nebo ze zaslepené touhy, která jim zatemňuje rozum; proto však nejsou tyto plány o nic méně reálné; vím o nich já, vědí o nich různé vlády a prozradily je zčásti slova a ještě víc činy Ludvíka Napoleona a hraběte Cavoura. Říkám hraběte Cavoura, poněvadž se přikláním k názoru, že Viktor Emanuel se neúčastní handrkování v Plombières[78] a Stuttgartu[400].

Kdyby hrabě Cavour byl býval opravdovým přítelem Itálie, byl by využil značné prestiže, dané jak tím, že disponuje důležitou materiální silou, tak všeobecnými tendencemi převládajícími v Itálii, k tomu, aby v Itálii připravil hnutí, které by Piemont *okamžitě* podpořil. K boji, který by zahájila Itálie vlastními silami, by Evropa zaujala kladné a příznivé stanovisko. A Evropa, která nyní hrozí Napoleonovi za to, že táhne do Itálie, ačkoli ho o to Itálie požádala a jde tam jako zdánlivý osvoboditel, by mu nikdy nestrpěla, aby bez vyzvání a vlastním jménem přišel na pomoc Rakousku. To by byla bývala svatá a vznešená věc a Cavour by ji byl mohl provést. Jenže k tomu by bylo bývalo zapotřebí ve jménu svobody a práva se sbratřit s italskou revolucí. Tato cesta se ministrovi sardinské monarchie nezamlouvala. Odpor k lidu a ke svobodě jej přiměl hledat spojenectví s tyranií, s tou tyranií, která se všem národům zprotivila svými starými dobyvačnými tradicemi. Tyto snahy změnily celou povahu italské záležitosti. Jestliže zvítězí a bude-li spojenec uznán za patrona, je národní jednota ztracena a Itálie se stane dějištěm nového dělení pod francouzským protektorátem. Podlehnou-li však tyto snahy společně s prosincovým hrdinou, bude muset Itálie hradit škodu a bude vystavena nekonečným represáliím; a Evropa, místo aby nás litovala, řekne: ‚Máte, co jste chtěli.' (Voi non avete, se non quello che meritate.) Nad všemi výpočty, nad vším lidským počínáním vládnou morální zákony a žádný národ si nemůže dovolit beztrestně je porušovat. Každé provinění se musí vzápětí odpykat. Francie — a to jsme jí už tenkrát říkali — pyká za svou výpravu proti Římu. Kéž bůh ušetří Itálii, aby si nemusela krutě odpykat trest, který si zaslouží sardinská monarchie za to, že věc posvěcenou půlstoletím obětí, muk a velkomyslného snažení spojila s korouhví egoismu a tyranie!

A přece je válka *faktem*, a to velice významným faktem, který ukládá nové povinnosti a podstatně mění naše vlastní jednání. Mezi snahami Cavoura a hrozbou koalice, mezi Ludvíkem Napoleonem a Rakouskem — což jsou stejně neblahé možnosti — stojí Itálie, a čím vážnější a nebezpečnější je situace, tím víc se musí úsilí všech soustředit na záchranu společné vlasti před nebezpečími, která jí hrozí. Kdyby se válka vybojovala mezi vládami, mohli bychom jen pozorovat a čekat na chvíli, až se protivníci navzájem oslabí a až bude moci vystoupit národní živel. Jenže tento živel už zuří. Země, ať už byla oklamána či ne, je zachvácena horečnou aktivitou a věří, že je s to dosáhnout svého cíle, když k tomu využije války císaře a krále. Hnutí v Toskánsku, spontánní hnutí italských vojáků i občanů, všeobecné vzrušení a nával do dobrovolnického sboru prorážejí kruh oficiálních intrik — to všechno je tep národního srdce. Je třeba jít za ním na bojiště; je třeba rozšířit, poitalštit (italianizzare) válku. Republikáni budou vědět, jak tuto povinnost splnit.

Bude-li Itálie chtít, může se zachránit před nebezpečím, které jsme zde ukázali. Může z nynější krize vytěžit národní jednotu.

Je třeba, aby Rakousko podlehlo. Můžeme litovat, že do věci zasáhl císař, ale nemůžeme popřít, že Rakousko je věčným nepřítelem jakéhokoli národního rozvoje Itálie. Každý Ital musí napomáhat pádu Rakouska. Vyžaduje to čest a

bezpečnost všech. Evropa si musí uvědomit, že válka mezi námi a Rakouskem je věčná. Italský lid si musí zachovat netknutou důstojnost a přesvědčit Evropu o tom, že i když trpíme pomoc tyranie, protože o ni požádala jedna italská vláda, my jsme se o ni neprosili a nezřekli jsme se kvůli ní své víry ve svobodu a svazek národů. Italové mohou s čistým svědomím provolávat ‚Viva la Francia!'*, ne však ‚Viva l'Imperatore!'**... Celá Itálie, od jednoho konce k druhému, musí povstat ... na severu, aby si svobodu vydobyla, a ne aby ji dostala; na jihu, aby zorganizovala zálohu národní armády. Povstání může s náležitou zdrženlivostí přistoupit na královo vojenské velení všude, kde Rakušan rozbil svůj tábor nebo je nablízku; povstání na jihu musí operovat samostatněji a zůstat nezávislejší... Neapol a Sicílie mohou zabezpečit věc Itálie a nastolit její moc, reprezentovanou národním táborem... Nechť se heslo povstání ozve kdekoli, všude musí znít: ‚Jednota, svoboda, národní nezávislost!' Jméno Říma by mělo být vždycky vyslovováno zároveň se jménem Itálie. Povinností Říma je, aby neposlal ani jediného muže do sardinské armády, ale aby naopak dokázal císařské Francii, že se žádné mocnosti nevyplatí bojovat ve jménu nezávislosti Itálie a přitom podporovat papežský absolutismus... Osud Itálie závisí teď na Římu, Neapoli a jednání dobrovolnické milice. Řím představuje jednotu vlasti, Neapol a dobrovolníci mohou vytvořit její armádu. Úkoly jsou obrovské; a jestliže je Řím, Neapol a dobrovolníci nedokáží splnit, nezaslouží si svobodu a nebudou ji mít. Bude-li válka ponechána na vůli vlád, skončí druhou campoformijskou smlouvou[227].

Disciplína, o níž nyní titíž lidé, kteří zradili povstání z roku 1848, prohlašují, že je tajemstvím vítězství, není nic jiného než otrocká pokora a pasivita lidu. Disciplína, jak ji chápeme my, může žádat pevnou jednotu ve všech otázkách týkajících se vedení pravidelné války a mlčení o všech otázkách formy; nikdy však nemůže požadovat, aby se Itálie pozvedala nebo upadala podle toho, jak si to přeje nějaký diktátor bez programu a cizácký despota; nikdy nemůže žádat, aby se Itálie vzdala svého pevného rozhodnutí být svobodná a sjednocená!"

Úvodní poznámky k Mazziniho manifestu napsal K. Marx koncem května 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune", čís. 5665 ze 17. června 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

* „Ať žije Francie!" *(Pozn. red.)*
** „Ať žije císař!" *(Pozn. red.)*

B. ENGELS

PRŮBĚH VÁLKY

V nynější válce se zatím proslavil Garibaldi, který se podle všeho nebojí jít do boje s elánem, před nímž varuje své vojáky Napoleon III. Tento vůdce dobrovolníků se najednou stal hrdinou Itálie, i když na této straně Atlantiku se bonapartistický tisk pokouší připsat zásluhu o jeho hrdinské činy výhradně svému velkému přeborníkovi. Vavříny partyzánského generála však zřejmě probudily řevnivost v hrudi Viktora Emanuela, a tak došlo k bitvě u Palestra, o níž jsme dosud obdrželi bohužel jen telegrafické zprávy, a to ještě jen ze sardinského tábora.

Podle těchto zpráv 4. piemontská divize pod velením Cialdiniho, která několik dnů předtím překročila Sesii u Vercelli a další čas strávila drobnými šarvátkami s rakouskými předními strážemi, zřejmě zaútočila 30. května na nepřátelské opevněné postavení u Palestra, Vinzaglia a Confienzy. Piemonťané porazili brigádu, která měla toto postavení obsazené (se vší pravděpodobností to byla brigáda generála Gablenze), ale příštího rána (31. května), jak praví zpráva, se rakouské síly v počtu 25 000 mužů pokusily dobýt postavení zpět. Rakušané se pokoušeli obejít pravý bok Piemonťanů, takže vystavili svůj vlastní bok sboru generála Canroberta (Trochuově divizi), který postavil přes Sesii most a už se blížil. Císař okamžitě poslal na pomoc Piemonťanům 3. pluk zuávů. Zuávové, „ačkoli neměli podporu", zaútočili na jednu rakouskou baterii, ukořistili jejích šest děl a krycí skupinu zahnali do průplavu, kde prý 400 mužů utonulo. Sardinský král byl v největší bitevní vřavě a byl tak posedlý

pobíjením nepřátel, že „zuávové se marně snažili krotit jeho horlivost". Zuávům prý velel osobně generál Cialdini. Rakušané byli nakonec zatlačeni a zanechali v rukou spojenců 1000 zajatců a osm děl. „Ztráty Rakušanů," říká se v piemontské zprávě, „byly velmi těžké, naše vlastní ztráty nejsou dosud známy." Současně probíhal další boj u Confienzy, v němž nepřítele porazila divize generála Fantiho. Kolem šesté hodiny večerní se však Rakušané znovu pokusili o útok na Palestro, ale nedopadlo to o nic lépe. Dne 1. června vstoupil generál Niel se 4. francouzským sborem do Novary, kde zřejmě nenarazil na žádný odpor.

Od uzavření míru z roku 1849, kdy se spada d'Italia vrátil opět do pochvy, jsme nečetli o žádné bitvě zmatenější a protikladnější zprávu.[228] A to jsme ještě v našem resumé vynechali některé zcela nevysvětlitelné body. Rakušané zaútočili s 25 000 muži. Byli všichni posláni proti Palestru, nebo se tím myslí i jednotky poražené generálem Fantim u Confienzy? Protože se nikde neuvádí síla jednotlivých oddílů, nedopustíme se vzhledem k neobyčejné věrohodnosti piemontských bulletinů jistě chyby, když dojdeme k závěru, že bojů z 31. května se účastnilo celkem asi 25 000 Rakušanů. Jak velké byly síly, které je porazily, uvidíme časem. Jakmile se Piemonťané ocitli v nebezpečí, dává císař 3. pluku zuávů rozkaz k postupu. Vede je Cialdini a král se uprostřed jejich řad vrhá do nejlítějšího boje, přičemž zuávové se ho marně pokoušejí zadržet.

Jaký nádherný obraz! Jak skvěle jsou rozděleny úlohy! Ludvík Napoleon, „císař", dává zuávům rozkaz k postupu. Cialdini, generál a k tomu Piemonťan, je vede do boje — Piemonťan v čele francouzských zuávů! „Král" se vrhá mezi ně a pod velením svého vlastního generála bojuje v jejich řadách v největší bitevní vřavě. Ale zároveň se dovídáme, že král osobně velel 4. piemontské divizi, tj. právě divizi Cialdiniho. Co se vlastně stalo s touto 4. divizí v době, kdy Cialdini vedl do boje zuávy a král se vrhal do nejlítější vřavy, to se asi nikdy nedovíme. U Viktora Emanuela nás to však nepřekvapuje. V osudné bitvě u Novary provedl stejně dětinský kousek, svou divizi zanechal osudu, a tak v nemalé míře přispěl k tomu, že sám bitvu prohrál a že Radecký triumfoval.

I když nám skutečný charakter boje bude jasný, teprve až

dostaneme oficiální zprávy Francouzů a Rakušanů, přece jen můžeme z této zmatené zprávy vybrat několik užitečných faktů. Krajní levé křídlo spojenců tvořil do té doby francouzský sbor generála Niela; stál na řece Dora Baltea západně od Vercelli. Dále stály dvě piemontské divize, Cialdiniho a Durandova (4. a 3.) u Casale. U Alessandrie a Valenzy byly piemontské divize Castelborgova (1.) a Fantiho (2.) a francouzské sbory Mac-Mahonův a Canrobertův s gardou, které tvořily střed. Na východ od Alessandrie, u Tortony, Novi a Voghery, byla 5. piemontská divize Cucchiariho a francouzský sbor Baraguaye d'Hilliers.

U Palestra a Confienzy (tato místa jsou od sebe vzdálena necelé tři míle*) nebojoval, jak vidíme, jen Cialdini, ale také Fanti; a ačkoli se ve zprávě neříká nic o Nielovi, je tu ještě Canrobert. Vidíme tu také 3. pluk zuávů, který nepatří ani do Canrobertova sboru, ani do žádného ze tří dalších francouzských sborů. A konečně se dovídáme, že Ludvík Napoleon přenesl svůj hlavní stan do Vercelli a že generál Niel obsadil den po bitvě Novaru. To všechno svědčí o tom, že v rozložení spojenecké armády byly provedeny podstatné změny. Levé křídlo, které se dříve skládalo z Nielova sboru o 26 praporech a Cialdiniho divize o 14 praporech, dohromady tedy ze 40 praporů, bylo nyní posíleno sborem Canrobertovým s 39 prapory a divizí Fantiho se 14 prapory, což je dohromady 53 praporů; tato část spojenecké armády se tedy zvětšila na 93 praporů. Z tohoto počtu se boje u Palestra ve větší či menší míře zúčastnily nesporně obě piemontské divize s 28 prapory a Trochuova divize z Canrobertova sboru se 13 prapory, celkem tedy 25 000 Piemonťanů a přinejmenším 11 000 Francouzů. Tím se dá vysvětlit, proč bylo 25 000 Rakušanů odraženo.

Jenže levé křídlo bylo takto posíleno zřejmě z jiného důvodu. Dokazuje to Nielův postup na Novaru i to, že hlavní stan Ludvíka Napoleona byl přemístěn do Vercelli. A dále je pravděpodobné, že jej tam následovala garda, takže o úmyslech spojenců se dá sotva pochybovat. Gardou se zvyšuje počet sil na Sesii celkem na 127 praporů; po železnici, jako tomu bylo u Montebella, mohou být

* — tj. anglické míle; 1 anglická míle = 1,6 km. *(Pozn. čes. red.)*

brzy přepravena i vojska z krajního pravého křídla, aby se mohla včas zúčastnit všeobecné akce. Zbývají tedy dvě možnosti. Buď bude Ludvík Napoleon pokračovat v pohybu, který nyní začal, obejde celé pravé křídlo Rakušanů a rozmístí hlavní část své armády na silnici vedoucí z Vercelli přímo do Milána, na linii Vercelli—Novara, a současně zaměstná Rakušany klamnými útoky na linii Pádu. Nebo při silných klamných útocích na pravé křídlo Rakušanů soustředí své hlavní síly kolem Valenzy, kde mají Baraguay, Mac-Mahon a garda 99 praporů, a Cucchiari, Durando a Castelborgo 42 praporů, přičemž tuto skupinu lze posílit tím, že se do téhož prostoru rychle přemístí Canrobertův sbor a určitý počet Piemonťanů, takže by pak v jednom bodě bylo staženo 170 praporů, které by mohly napadnout rakouský střed s úmyslem prolomit jej.

Okázalé akce, které Canrobertův sbor (z něhož je tu možná konec konců jen Trochuova divize) a Fantiho Piemonťané předvádějí na Sesii, i to, že Ludvík Napoleon se stejnou okázalostí přemisťuje svůj hlavní stan do Vercelli, hovoří zřejmě ve prospěch druhé alternativy, ale o tom všem je možné se nejvýš dohadovat.

Rakušané jsou zatím zřejmě stále ještě na Agogně, i když londýnské „Daily News“[229] oznamují, že se stáhli na druhý břeh Ticina. Jejich vojska se stále víc soustřeďují na malém prostoru kolem Garlaska. Tu a tam vystrkují tykadla, jako tomu bylo jednou u Montebella, podruhé u Palestra, dbají však na to, aby netříštili své síly. Mají přinejmenším šest armádních sborů, tj. 160 až 200 praporů (podle toho, kolik jich bylo vyčleněno pro posádky). Síly protivníků jsou tedy, jak se zdá, skoro vyrovnané. Ještě několik dnů — a z těžkých mračen musí sjet blesky.

Napsal B. Engels 2. června 1859
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune“,
čís. 5665 ze 17. června 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

VÁLEČNÉ UDÁLOSTI

Úryvkovitý a rozporuplný charakter telegramů, které docházejí z válčiště, nám dovoluje připojit k ústupu Rakušanů za Ticino a k jejich porážce u Magenty jen několik poznámek na okraj. Rakušané, zastrašeni jak se zdá tím, že generál Niel obsadil Novaru, se ve dnech 3. a 4. června stáhli za Ticino. Francouzi a Piemonťané, kteří překročili Ticino u Turbiga a Boffalory na pravém křídle Rakušanů, napadli 4. června ve 4 hodiny ráno mohutnou přesilou nepřítele stojícího bezprostředně před nimi, a po neobyčejně krvavém a tvrdošíjném odporu jej vypudili z jeho postavení. Podrobnosti o této akci, které uveřejnil reportér spojenecké armády Ludvík Bonaparte, svědčí o tom, jak silnou fantazii má „tajný generál", který v sobě stále ještě nemůže přemoci odpor k „armes de précision"*, a proto následuje za armádou s trénem a materiálem v uctivé vzdálenosti od bojiště, avšak při „plném tělesném zdraví".

Dotěrnost, se kterou se tento bulletin o císařově zdravotním stavu vnucuje celému světu, má své závažné důvody. Když se ve francouzské sněmovně pairů projednávala boulogneská expedice Ludvíka Bonaparta[75], potvrdili totiž přísežní svědkové, že v okamžiku nebezpečí ulevil náš hrdina svému stísněnému srdci takovým způsobem, který byl vším možným, jen ne příznakem „plného tělesného zdraví".

Rakušané se soustředili na Agogně v pozici tygra připraveného

* — doslova: „přesným zbraním", tj. ke zbraním s rýhovanou hlavní. *(Pozn. red.)*

ke skoku. Jejich porážku zavinil Gyulay tím, že se tohoto postavení vzdal. Když pak obsadili Lomellinu a zaujali postavení asi 30 mil před Milánem, bylo už samozřejmé, že nebudou moci krýt všechny možné přístupy k tomuto hlavnímu městu. Spojencům se otevíraly tři cesty: jedna vedla středem Rakušanů přes Valenzu, Garlasco a Bereguardu; druhá na levém křídle Rakušanů přes Vogheru, Stradellu a Pád mezi Pavií a Piacenzou; a konečně třetí vedla k pravému křídlu Rakušanů přes Vercelli, Novaru a Boffaloru. Jestliže Rakušané chtěli hájit Milán přímo, mohli svou armádou přehradit jen jednu z těchto cest. Postavit na každé z nich po jednom sboru by znamenalo roztříštit své síly a vystavit se jisté porážce. Avšak jedním z pravidel moderního vedení války je, že silnici lze stejně dobře, ne-li dokonce lépe, hájit z bočního postavení než z postavení čelního. Armádu o 150 000 až 200 000 mužích, soustředěnou na malém prostoru a připravenou zasáhnout v kterémkoli směru, může nepřítel beztrestně ponechat bez povšimnutí jen tehdy, disponuje-li drtivou početní převahou. Když Napoleon v roce 1813 pochodoval k Labi, spojenci ho z určitých důvodů vyprovokovali k bitvě, přestože byli početně mnohem slabší. Zaujali proto postavení u Lützenu, několik mil na jih od silnice vedoucí z Erfurtu do Lipska. Část Napoleonovy armády už prošla, když spojenci dali Francouzům najevo, že jsou nablízku. To způsobilo, že byla celá francouzská armáda zastavena, její předsunuté kolony byly povolány zpět a došlo k bitvě, v níž Francouzi, přestože byli početně silnější asi o 60 000 mužů, jen stěží udrželi bojiště.[230] Druhého dne pochodovaly obě armády po souběžných liniích k Labi, a spojenci přitom ustupovali nerušeně. Kdyby rozdíl v poměru sil obou armád nebyl býval tak značný, bylo by boční postavení spojenců zadrželo Napoleonův pochod přinejmenším stejně úspěšně jako přímé čelní postavení na cestě k Lipsku.

Podobné postavení zaujal Gyulay. S vojskem v síle asi 150 000 mužů stál mezi Mortarou a Pavií a uzavíral tak přímou silnici z Valenzy do Milána. Bylo možné obejít ho na obou křídlech, ale jeho postavení mu umožňovalo zabránit takovému obejití vlastními protiakcemi. Hlavní síly spojenecké armády byly 30. a 31. května a 1. června soustředěny u Vercelli. Skládaly se ze čtyř piemontských

divizí (56 praporů), Nielova sboru (26 praporů), Canrobertova sboru (39 praporů), gardy (26 praporů) a Mac-Mahonova sboru (26 praporů), celkem tedy ze 173 praporů pěchoty, nepočítáme-li jezdectvo a dělostřelectvo. Gyulay měl naproti tomu šest armádních sborů oslabených tím, že musel vyčlenit oddíly proti Garibaldimu do Voghery, pro obsazení různých míst atd., ale stále mu ještě zbývalo 150 praporů. Jeho armáda byla rozestavena tak, že na jejím pravém křídle ji nepřítel nemohl obejít jinak než bočním pochodem v její operační sféře. Jak známo, potřebuje armáda vždycky určitý čas, aby mohla z pochodového pořádku přejít do pořádku bojového, a to i tehdy, je-li napadena čelně, přestože v tomto případě pochodový pořádek vyhovuje vedení boje ještě celkem nejlépe. Nesrovnatelně nebezpečnější je rozrušení sestavy tehdy, když jsou kolony v pochodovém pořádku napadeny z boku. Proto je neměnným pravidlem vyhnout se bočnímu pochodu v dosahu nepřítele. Spojenecká armáda toto pravidlo porušila. Pochodovala na Novaru a Ticino, neohlížejíc se zřejmě na to, že má v boku Rakušany. V této chvíli měl jednat Gyulay. Měl v noci z 3. na 4. června soustředit své vojsko u Vigevana a Mortary, když by byl nechal jeden sbor na dolním toku Agogne, pro pozorování Valenzy, a 4. června měl se všemi silami, s nimiž mohl disponovat, vpadnout do boku postupujícím spojencům. O výsledku takového útoku, podniknutého asi se 120 prapory na značně roztaženou a na mnoha místech přerušenou pochodovou kolonu spojenců, lze sotva pochybovat. Kdyby část spojenců už byla překročila Ticino, bylo by to pro Gyulaye tím lepší: jeho útok by je byl přiměl k návratu, ale stěží by byli ještě stačili nějak významně zasáhnout do boje. Dokonce i v nejhorším případě, kdyby se byl útok nezdařil, zůstávala Rakušanům možnost ustoupit k Pavii a Piacenze stejně bezpečně jako například po bitvě u Magenty. Celé Gyulayovo rozestavení svědčí o tom, že to také byl původní plán Rakušanů. Jeho válečná rada rozhodla po zralé úvaze, že se přímá silnice na Milán má nechat Francouzům otevřená a Milán že se má chránit jen pochodem do nepřítelova boku. Když však nadešel rozhodný okamžik a Guylay viděl, jak se masy Francouzů na jeho pravém křídle valí k Milánu, ztratil tento čistokrevný Maďar hlavu, zakolísal a nakonec se stáhl za Ticino. A tím si sám

připravil porážku. Zatímco Francouzi pochodovali po přímé linii k Magentě (mezi Novarou a Milánem), on udělal velkou okliku tím, že napřed pochodoval dolů podél Ticina, překročil je u Bereguarda a Pavie, a pak znovu pochodoval podél řeky nahoru k Boffaloře a Magentě, aby zahradil přímou cestu na Milán. Následek toho byl, že jeho vojska přicházela po slabých oddílech a nemohla se seskupit v takovém množství, aby prolomila jádro spojenecké armády.

Za předpokladu, že spojenecká armáda zůstala pánem na bojišti, to znamená pánem přímé silnice na Milán, musí se Rakušané stáhnout za Pád a za Addu nebo za své velké pevnosti a tam přeskupit své síly. I když by pak bitva u Magenty rozhodla o osudu Milána, nerozhodla by ani zdaleka o osudu celého tažení. Rakušané mají tři celé armádní sbory, které se nyní soustřeďují na Adiži a které by jim nakonec měly zajistit rovnováhu sil, jestliže také tentokrát Gyulayova nerozhodnost „nenapraví" hrubé chyby „tajného generála".

Napsal B. Engels kolem 9. června 1859
Otištěno v „Das Volk",
čís. 6 z 11. června 1859

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

B. ENGELS

PORÁŽKA RAKUŠANŮ

Poněvadž včera večer připlul parník „Persia", dostali jsme řadu rozmanitých a velmi zajímavých dokumentů o bitvě u Magenty, které si naši čtenáři mohou přečíst na jiném místě. Podstatu těchto dokumentů můžeme velmi stručně shrnout takto: bitva u Magenty byla rozhodnou porážkou pro Rakušany a výrazným vítězstvím pro Francouze; spojenci vstoupili do Milána za jásotu obyvatelstva; Rakušané ustupují na celé čáře, Benedekův sbor utrpěl těžkou porážku od Baraguaye d'Hilliers (už se vůbec nemluví o tom, že byl v nemilosti) u Marignana a 1200 Rakušanů upadlo do zajetí; spojenci překypují sebedůvěrou a Rakušané poklesají na duchu a propadají zoufalství.

Naši londýnští kolegové vesměs považují bitvu za překvapení pro Rakušany; stejného názoru jsme byli i my, dokud se nám nedostaly do rukou nejnovější dokumenty. Nyní je nám jasné, že Guylay nebyl ani tak překvapen, ale dopustil se osudné chyby, a tento svůj názor ihned zdůvodníme. Když Rakušané zaujali své postavení přibližně 30 mil před Milánem, nedalo se očekávat, že by mohli krýt všechny možné přístupy k tomuto hlavnímu městu. Spojencům byly otevřeny tři cesty: mohli pochodovat přímo středem Rakušanů přes Valenzu, Garlasco a Bereguardo; na levém křídle Rakušanů přes Vogheru, Stradellu a přes Pád mezi Pavií a Piacenzou; a konečně na pravém křídle Rakušanů přes Vercelli, Novaru a Boffaloru. Jestliže tedy Rakušané chtěli hájit Milán, mohli hájit jen jednu z nich tak, že by ji přehradili svou armádou; hájit všechny tři cesty tak, že by na každou postavili jeden sbor, by znamenalo roztříštit své síly a přivodit si jistou porážku. Avšak

uznávaným pravidlem moderního vedení války je, že silnici lze stejně dobře, ne-li lépe, hájit z bočního postavení než pouhou frontální obranou. Armádu o 150 000 až 200 000 mužích, soustředěnou na malém prostoru a připravenou zasáhnout v kterémkoli směru, nemůže beztrestně minout žádná nepřátelská armáda, ledaže by měla obrovskou početní převahu. Když například Napoleon v roce 1813 pochodoval k Labi, měli spojenci své důvody, aby vyhledávali bitvu, přestože byli početně mnohem slabší, a proto zaujali postavení u Lützenu, několik mil na jih od silnice vedoucí z Erfurtu do Lipska. Část Napoleonovy armády už prošla, když spojenci dali Francouzům najevo, že jsou nablízku. To způsobilo, že pochod celé francouzské armády byl zastaven, předsunutá kolona byla povolána zpět a došlo k bitvě, v níž Francouzi, přestože byli početně silnější o 60 000 mužů, jen stěží udrželi bojiště.[230] Druhého dne pochodovaly obě nepřátelské armády po souběžných liniích k Labi a spojenci ustupovali zcela nerušeně. Kdyby rozdíl v poměru sil nebyl býval tak značný, bylo by boční postavení spojenců zadrželo Napoleonův pochod přinejmenším stejně úspěšně jako frontální obsazení přímé cesty do Lipska. Generál Gyulay byl v přesně stejné situaci. Záleželo určitě jen na něm, zda zvýší počet svých sil až na více než 150 000 mužů; stál se svým vojskem mezi Mortarou a Pavií, takže uzavíral přímou silnici z Valenzy do Milána. Bylo možné obejít ho na obou křídlech, ale to už patřilo k jeho postavení, a jestliže toto postavení za něco stálo, měl být schopen nalézt pro takový případ účinný prostředek, neboť mu samo postavení umožňovalo zabránit takovým manévrům vlastními protiakcemi. Nebudeme však vůbec věnovat pozornost levému křídlu Rakušanů a omezíme se na křídlo, které skutečně bylo obchváceno. 30. a 31. května a 1. června soustředil Ludvík Napoleon hlavní síly svých vojsk u Vercelli. 31. května tam měl čtyři piemontské divize (56 praporů), Nielův sbor (26 praporů), Canrobertův sbor (39 praporů) a gardu (26 praporů). Dodatečně tam přesunul také Mac-Mahonův sbor (26 praporů), celkem to tedy byla obrovská síla 173 praporů pěchoty, nepočítáme-li jezdectvo a dělostřelectvo. Gyulay měl šest rakouských armádních sborů; byly oslabeny o oddíly ponechané v posádkách, poslané proti Garibaldimu, do Voghery atd., ale

v průměru měly stále ještě po pěti brigádách, což je dohromady 30 brigád neboli 150 praporů.

Takovou armádu, je-li si jista svými silami, si nemůže žádný generál dovolit nechat ve svých bocích nebo v týlu. Tato armáda byla navíc rozmístěna tak, že na jejím pravém křídle ji nebylo možno obejít jinak než bočním pochodem v jejím dosahu, a takový boční pochod je velmi nebezpečný manévr. Armáda v pochodovém pořádku potřebuje vždycky mnoho času, než přejde do patřičného bojového pořádku. Úplně připravena k bitvě není nikdy. A je-li tomu tak i v případě, že je napadena čelně, kdy pochodový pořádek je ještě celkem nejvhodnější k tomu, aby se mohl klást odpor, platí to tím spíše, když jsou pochodové kolony napadeny z boku.

Proto je neměnným strategickým pravidlem vyhnout se bočnímu pochodu v dosahu nepřítele. Ludvík Napoleon spoléhal na masy svých vojsk a toto pravidlo vědomě přestoupil. Pochodoval k Novaře a Ticinu a na Rakušany na svém boku zřejmě vůbec nedbal. V této chvíli měl jednat Gyulay. Měl v noci ze 3. na 4. června soustředit své vojsko u Vigevana a Mortary, když by byl nechal jeden sbor na dolním toku Agogne pro pozorování Valenzy, a 4. června měl se všemi silami, s nimiž mohl disponovat, vpadnout do boku postupujícím spojencům. O výsledku takového útoku, podniknutého asi se 120 prapory na dlouhé, nesouvislé kolony spojenců, lze sotva pochybovat. Kdyby část spojenců už byla překročila Ticino, tím lépe. Tento útok by je byl přiměl k návratu, ale stěží by byli ještě stačili nějak zvrátit průběh boje. A i kdyby se tento útok nezdařil, byli by i pak Rakušané mohli ustoupit k Pavii a Piacenze stejně bezpečně, jako to udělali teď po bitvě u Magenty. Máme důvody předpokládat, že to také byl původní Gyulayův plán. Když však 2. června Gyulay zjistil, že se masy Francouzů hromadí na přímé silnici k Milánu na jeho pravém křídle, zdá se, že jej rozhodnost opustila. Viděl, že Francouzi mohou být v Miláně právě tak rychle jako on, jestliže je nechá projít, neboť tuto přímou cestu neblokoval asi ani jediný voják; věděl, že jakmile vstoupí do Milána třeba jen malý oddíl Francouzů, může vzplanout požár v celé Lombardii; ale ačkoli je velmi pravděpodobné, že se všechny

tyto eventuality nejednou projednávaly v Gyulayově válečné radě a všichni tvrdili, že pochod do boku Francouzů plně postačí Milán krýt, přece jen, když tato situace doopravdy nastala a Francouzi byli od Milána stejně daleko jako Rakušané, Gyulay zaváhal a nakonec se stáhl za Ticino. Tím byl jeho osud zpečetěn. Zatímco Francouzi pochodovali po přímé linii k Magentě, on udělal velkou okliku, pochodoval dolů podél Ticina, překročil je u Bereguarda a Pavie, a pak znovu pochodoval podél řeky vzhůru k Boffaloře a Magentě a tak se pokoušel — jenže už příliš pozdě — blokovat přímou cestu na Milán. Následek toho byl, že jeho vojska přicházela po malých oddílech a nemohla se seskupit v takovém množství, jakého bylo zapotřebí k tomu, aby kladla úspěšný odpor jádru spojeneckých sil. O tom, že Rakušané bojovali chrabře, není sporu; pokud jde o otázky taktiky a strategie v tomto boji, máme v úmyslu vrátit se k nim při jiné příležitosti. Rakouské bulletiny se však marně pokoušejí zastírat fakt, že Rakušané byli poraženi, že tato bitva rozhodla o osudu Milána a že musí ovlivnit osud celého tažení. Teď soustřeďují Rakušané tři další armádní sbory na Adiži, čímž získají značnou početní převahu. Kromě toho byl Gyulay zbaven velení, a to bylo svěřeno generálu Hessovi, který má pověst prvního stratéga v Evropě; jenže prý má tak chatrné zdraví, že není schopen věnovat se nějakému úkolu delší dobu.

Naši čtenáři si jistě povšimnou, že jak francouzské, tak anglické prameny vyvracejí zprávy o násilnostech Rakušanů v Lomellině. Věnujeme také pozornost této skutečnosti, a to nejen proto, abychom se zachovali stejně spravedlivě k oběma stranám, ale i proto, že naše vlastní pochybnosti o těchto zprávách byly vykládány tak, jako bychom sympatizovali s Františkem Josefem, panovníkem, jehož svržení bychom neradi viděli odloženo třeba o jediný den. Kdyby on i Napoleon mohli zhynout společně, jeden rukou druhého, naplnila by se jen historická spravedlnost.

Napsal B. Engels kolem 9. června 1859
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune“,
čís. 5669 z 22. června 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

BITVA U MAGENTY[231]

Oficiální francouzské a rakouské zprávy o bitvě u Magenty potvrzují naše domněnky, které jsme se odvážili vyslovit na základě telegrafických depeší.

Ráno 4. června dokončili Rakušané svůj ústup přes Ticino a pochodovali k Magentě a Abbiategrassu, aby vpadli do boku francouzské armádě směřující na Milán. Generál Clam-Gallas, který právě přibyl s jednou divizí svého sboru (1.) z Milána, měl se svou divizí a s 2. sborem (Liechtensteinovým), který se k němu připojil u Magenty, současně zaútočit na nepřítele čelně. U Corbetty, několik mil za Magentou, měl v záloze Reischachovu divizi ze 7. sboru (Zobelova). Když byla linie Ticina jakožto neudržitelná vyklizena, mělo těchto sedm či osm rakouských brigád držet linii širokého průplavu *Naviglio Grande*, který je takřka souběžný s Ticinem a dá se přejít jedině po mostech. Bylo nutné hájit dva mosty u Boffalory a u Magenty — na dvou silnicích, které obě vedou od Magenty k mostu přes Ticino u San Martina. Divize 1. sboru (pod velením generála Cordona) postupovala po silnici od Turbiga; dvě brigády 2. sboru stály na mostech, jedna divize byla před Magentou a Reischachova divize (ze 7. sboru), jak jsme už řekli, u Corbetty.

Francouzi postupovali ve dvou kolonách. První, které podle jména velel hrdina od Satory[74], se skládala z divize gardových granátníků a sborů Canrobertova, Nielova a Baraguaye d'Hilliers, dohromady z 9 divizí neboli 18 brigád (117 praporů). Postupovala

po přímé silnici z Novary do Milána přes most u San Martina a měla obsadit mosty u Boffalory a Magenty. Druhá kolona, jíž velel Mac-Mahon, se skládala z divize gardových voltižérů, z Mac-Mahonova sboru a z celé piemontské armády, celkem z 8 divizí neboli 16 brigád (109 praporů; piemontské divize mají o prapor víc než francouzské). Její čelo překročilo Ticino a Naviglio u Turbiga, aniž narazilo na vážnější odpor, a mělo podporovat čelní útok první kolony manévrem do boku Rakušanů, totiž přímým pochodem na Magentu ze severu.

V poledne zahájil Mac-Mahon útok. Přesilou hnal před sebou Cordonovu divizi k Magentě a přibližně kolem druhé hodiny začali gardoví granátníci, kteří zahnali rakouské přední stráže až k průplavu, útočit na mosty u Boffalory a Magenty. Na bojišti bylo v té chvíli 8 francouzských brigád proti 5 rakouským (dvěma z 1. a třem z 2. sboru), tj. proti méně než 30 000 vojákům, neboť dvě Reischachovy brigády se ještě zdržovaly u Corbetty. Francouzský „tajný generál" tedy proměňuje po vzoru Falstaffa necelých 30 000 Rakušanů ve víc než 125 000. Francouzům se podařilo vzít mosty přes průplav ztečí. Gyulay, který byl u Magenty, dal Reischachovi rozkaz vyrazit kupředu a most u Magenty dobýt zpět. To se stalo, ale Boffalora, jak je vidět, zůstala v rukách Francouzů. Bitva uvázla na mrtvém bodě. Mac-Mahonův sbor i gardoví granátníci byli úspěšně odraženi, ale Rakušané také nasadili do boje všechny použitelné vojáky do jednoho. *A kde vězely ostatní sbory?*

Byly všude jinde, jen ne tam, kde měly být. Druhá divize 1. sboru byla ještě na pochodu z Německa. Tu proto samozřejmě čekat nemohli. O jedné brigádě 2. sboru nebyly zprávy. Avšak vlastní Gyulayovy depeše dokazují, že bitvy se zúčastnily jen tři brigády 2. sboru. Druhá divize 7. sboru pod velením generála Lilii byla u Castelletta, 6 nebo 7 mil od Magenty. 3. sbor byl u Abbiategrassa, 5 mil od Magenty. 5. sbor pochodoval k Abbiategrassu, pravděpodobně z Bereguarda; když bitva začala, byl nejméně 9 mil od Magenty. 8. sbor byl na pochodu od Binaska k Bestazzu, 10 nebo 12 mil daleko, a 9. sbor — incredibile dictu* — se potloukal

* — což je neuvěřitelné. *(Pozn. red.)*

kolem Pádu za Pavií, 20 nebo 25 mil od míst, kde se bojovalo. Tím, že měl Gyulay své jednotky tak neuvěřitelně rozptýlené, ocitl se v tak nepříznivé situaci, že musel od poledne až asi do 5 hodin večer s pouhými sedmi brigádami zadržovat nápor obou francouzských kolon. A to mohl dokázat jedině proto, že obrovské masy Francouzů pochodovaly jen po dvou silnicích, takže se dostávaly jen zvolna kupředu.

Zatímco Reischach držel most u Magenty a ukořistil Francouzům jedno nové rýhované dělo, jel pan Guylay na koni do Robeka, vesnice ležící na průplavu asi tři míle pod Boffalorou, aby uspíšil pochod 3. a 5. sboru a aby jim vytyčil směr útoku. Nyní byly vrženy vpřed čtyři brigády 3. sboru, Hartungova a Rammingova brigáda v první linii a Dürfeldova brigáda jako záloha, všechny tři podél průplavu, kdežto Wetzlarova brigáda vyrazila podél Ticina. Měly Francouzům vpadnout do pravého boku. Jenže Francouzi dostali mezitím také posilu. Na podporu granátníků dorazila Picardova brigáda (z Renaultovy divize z Canrobertova sboru) a zahnala Reischacha zpátky za most. Za ním následovala Vinoyova divize (z Nielova sboru), Janninova brigáda (z Renaultovy divize) a Trochuova divize (z Canrobertova sboru). Tak soustředili Francouzi v tomto bodě šest brigád a k tomu dvě brigády granátníků. Na druhé straně bojovaly ze čtyř brigád rakouského 3. sboru ve skutečnosti jen dvě nebo tři. Přes tento nepříznivý poměr sil se Rakušané několikrát znovu zmocnili mostu u Magenty a nepřátelské přesile se jen s největším vypětím sil podařilo jej nakonec udržet.

Zatímco se takto bojovalo o mosty, připravil Mac-Mahon na svém úseku fronty druhý útok proti Rakušanům, asi se čtyřmi nebo pěti brigádami 1. a 2. sboru. Dvě jeho divize začaly ve dvou kolonách znovu postupovat na Magentu, ve druhé linii za nimi šla Camouova divize gardových voltižérů. Protože Espinassovu a La Motterougeovu divizi (z Mac-Mahonova sboru) Rakušané s úspěchem zatlačili zpět, přišli jim na pomoc voltižéři. V bitvě nastal zvrat. První kolona Francouzů přešla most u Magenty a valila se na osadu, na kterou už tvrdě útočila kolona Mac-Mahonova. Konečně při západu slunce se na bojišti objevila brigáda

prince hesenského z rakouského 5. sboru. Pokusila se znovu zahnat Francouze za most, leč marně. Bylo opravdu přemrštěné očekávat, že jedna slabá brigáda, zdecimovaná už v bitvě u Montebella, může zadržet a odrazit lavinu francouzských vojsk, která zaplavila most u Magenty. Rakušané, vystaveni útoku čelně, z boku i z týlu a od začátku akce bez ustání pod palbou, se nakonec stáhli a Francouzi po opakovaných prudkých bojích k večeru obsadili Magentu.

Gyulay stáhl svá vojska zpět přes Corbettu, kterou mezitím obsadila Liliova divize, a přes Robecco, které držel 3. sbor, zatímco 5. sbor bivakoval mezi oběma těmito místy. Gyulay měl v úmyslu pokračovat v boji 5. června, ale naprosto nevysvětlitelný zmatek ve vydaných rozkazech tento plán zmařil; uprostřed noci se najednou dozvěděl, že 1. a 2. sbor si *mylně vyložily* rozkaz, stáhly se několik mil od bojiště a ještě ve 3 hodiny ráno pokračovaly v ústupu. Tato zpráva přiměla Gyulaye vzdát se bitvy, se kterou počítal na příští den. Jedna brigáda 3. sboru zaútočila znovu na Magentu, aby kryla ústup Rakušanů provedený v naprostém pořádku.

Podle zprávy Rakušanů se na jejich straně zúčastnily bitvy:

	Brigády
z 1. sboru Cordonova divize	2
z 2. sboru	3
ze 7. sboru Reischachova divize	2
z 3. sboru	3
z 5. sboru (pozdě večer)	1
celkem	11

Podle francouzské zprávy se na straně spojenců zúčastnily bitvy:

	Brigády
z gardového sboru 2 divize	4
z Mac-Mahonova sboru 2 divize	4
z Canrobertova sboru 2 divize (Renaultova a Trochuova)	4
z Nielova sboru 1 divize (Vinoyova)	2
celkem	14

Ve čtrnácti francouzských brigádách, tj. v 91 praporech, bylo přinejmenším 80 000 vojáků. Ve francouzské zprávě o bitvě se však říká o postupu Vinoyovy divize: „Nejvíc utrpěl 85. řadový pluk... Generál Martimprey byl raněn v čele své brigády."

Avšak ani 85. pluk, ani Martimpreyova brigáda nepatří do Vinoyovy divize z Nielova sboru. 85. pluk patří k 2. brigádě, které velí generál Ladreitt de la Charrière, a je z divize Ladmiraultovy, kdežto generál Martimprey velí 1. brigádě téže divize, která patří ke sboru maršála Baraguaye d'Hilliers. To nezvratně dokazuje, že *v bitvě bojovalo víc francouzského vojska, než se říká v oficiální zprávě.* Jestliže se takto zašantročuje Ladmiraultova divize, s níž narůstá počet brigád na 16, počet praporů na 104 a počet bojovníků na 90 000, vnucuje se podezření, že počet Francouzů na bitevním poli byl vůbec mnohem větší, než udává hlášení o bitvě. Nadto ze zprávy Rakušanů vysvítá, že jejich zajatci patří skoro ke *všem* plukům, z nichž se skládá spojenecká operační armáda v Itálii. Francouzi tedy měli takovou početní převahu, že rakouskému vojsku patří všechna čest. Nechalo si vyrvat pouze prostor bojiště; ukořistilo jedno dělo a ztratilo čtyři; opustilo bojiště s přesvědčením, že při vyrovnaných silách by vítězství bylo určitě na jeho straně. Co však máme říci o jeho vojevůdci, c. k. polním zbrojmistrovi? 4. června *očekává* útok. Má 13 brigád (7 z nich se účastní bitvy poprvé, dvě jsou z Liliovy divize a čtyři z 3. sboru) 8 mil od bojiště; čtyři jiné brigády z 5. sboru jsou 9 mil od bojiště; a konečně čtyři brigády z 8. sboru jsou vzdáleny 10 nebo 12 mil. Tak stála jeho vojska v 8 hodin 30 minut ráno. Je to příliš mnoho chtít, aby všechny tyto sbory byly v den bitvy ve 4 nebo nejpozději v 5 hodin večer tak blízko u Magenty, aby se mohly zúčastnit bitvy? Nemělo být ve 2 hodiny odpoledne, kdy bitva doopravdy začala, nasazeno místo sedmi alespoň třináct brigád? V takovém případě by se bylo zabránilo velkým ztrátám Cordonovy divize a 2. sboru. Kdyby se byl dostavil 5. sbor, byli by Rakušané mohli přejít do ofenzívy a odrazit Francouze za Ticino. Jenže jak je vidět, u Rakušanů opět zvítězila jejich stará, příslovečná nepohyblivost. Skutečný Napoleon říkával, že ztrácejí velmi drahocenné okamžiky zbytečnou pompézností a prázdnými formalitami. Gyulay tuto tradici zase

obnovil, lehkovážně se připravil o své vlastní vítězství a přenechal je „tajnému generálovi", jehož vítězství mohlo být snadné a rozhodující, kdyby nebylo podlomeno houževnatou odvahou rakouských vojáků a neschopnou nemohoucností šéfa Společnosti 10. prosince[232].

Ráno 5. června byla pod Gyulayovým velením tato vojska, která dosud nebyla nasazena u Magenty:

	Brigády
jedna divize z 3. sboru	2
z 5. sboru	3
jedna divize (Liliova) ze 7. sboru	2
z 8. sboru	4
celkem	11

To byla bojová síla rovná té, kterou měli k dispozici den předtím. Z vojska, které se zúčastnilo bitvy předchozího dne, byly neschopné dalšího boje jen 3 divize (1. a 2. sboru). Osm brigád z tohoto vojska zůstalo bojeschopných; dohromady to bylo 19 brigád, přes 100 000 mužů. Proti Gyulayovi stálo 16 brigád, které byly nasazeny už 4. června, 4 nové francouzské divize, které 5. června musely být už v bojové pohotovosti, a jedna nebo dvě piemontské divize, které byly ještě daleko v zadním voji. A tak, kdyby oněch 19 brigád, jež mohl mít Gyulay 5. června k dispozici, byl podporoval 9. sbor, který Gyulay držel z nepochopitelných důvodů stranou, byly by musely úplně zvrátit výsledek předešlého dne. Stručně se Gyulayovy chyby dají shrnout takto:

Za prvé: Když Ludvík Napoleon prováděl v operační sféře Rakušanů boční pochod z Vercelli na Turbigo, nevyužil Gyulay nevýhodného postavení svých nepřátel a nenapadl všemi silami jejich nekrytou pochodovou linii, přičemž je mohl rozdvojit a zčásti zahnat k Alpám; byl by tak opakoval Radeckého manévr z roku 1849.

Za druhé: Místo toho se stáhl za Ticino, udělal okliku, aby kryl Milán, a přímou cestu přenechal nepříteli.

Za třetí: Při ústupu roztříštil svá vojska a ustupoval s takovou liknavostí a pohodlností, jaká by se nedala prominout ani na cvičišti.

Za čtvrté: 9. sbor nechal úplně mimo prostor soustředění.

Za páté: Přímo za bitvy se soustředění provádělo tak ledabyle, že vojsko utrpělo zbytečné ztráty a vítězství bylo darováno nepříteli.

Jestliže Gyulay přes celou řadu těchto hrubých chyb nebyl na hlavu poražen, ačkoli proti němu stála elita francouzské armády, vděčí za to jedině chrabrosti svých vojsk a „chytrosti" svého protivníka, „tajného generála". Gyulayova vojska představovala nepřemožitelnou životní sílu lidu, on sám senilní idiotství monarchie. „Tajný generál" na druhé straně zjišťuje, že ústupem Rakušanů na Mincio končí melodramatické období boje a začíná opravdová válka. Přesvědčil se, jak správný a moudrý byl výrok, který skutečný Napoleon neustále vštěpoval do hlavy svému bratru Josefovi, že se totiž ve válce žádnou hrou na schovávanou nelze vyhnout osobnímu nebezpečí. A konečně Canrobert, uražený, že se dává přednost Mac-Mahonovi, pohrozil, že odhalí jisté hrdinské činy, které provedl hrdina od Satory při tomto tažení. Hrdina proto touží zpátky ke své milované choti ve Faubourg Poissonnière a po peace at any price*. A je-li mír nedosažitelný, touží alespoň po mírovém jednání, aby jím omluvil „ústup své vlastní osoby do Paříže".

Napsal B. Engels kolem 16. června 1859
Otištěno v „Das Volk",
čís. 7 z 18. června 1859
a v „New-York Daily Tribune",
čís. 5678 z 2. července 1859

Podle textu v „Das Volk",
srovnaného s textem
v „New-York Daily Tribune"
Přeloženo z němčiny

* – míru za každou cenu. *(Pozn. red.)*

K. MARX

SPRÉVA A MINCIO

Je známo, že si Voltaire choval ve Ferney čtyři opičky, které pojmenoval podle svých čtyř literárních odpůrců, Frérona, Beaumella, Nonotta a Franca de Pompignan. Neminul den, aby je spisovatel vlastnoručně nenakrmil, ale neuštědřil jim také nějaký ten kopanec, nevytahal je za uši, nepíchl je do nosu jehlou, nešlápl jim na ocas, nenasadil jim na hlavu mnišskou kapuci nebo si nevymyslel něco jiného, čím by je potrápil. Tyto opičky-kritiky potřeboval stařec z Ferney, aby si na nich vylil žluč, ukojil nenávist a zahnal strach před zbraněmi polemiky, tak jako teď potřebuje opičky-revolucionáře Ludvík Napoleon v Itálii. Také Kossuthy, Klapky, Vogty a Garibaldie jejich velitel krmí, navléká jim zlaté obojky a drží je pod zámkem, hned je hýčká, hned jim uštědří kopanec, podle toho, jakou má náladu, zda u něho zrovna převládá nenávist k revoluci či strach z ní. Ubohé opičky-revolucionáři mají sloužit zároveň jako rukojmí revoluce, mají se hrdinovi 2. prosince zaručit za příměří s revoluční stranou, aby mohl nikým neznepokojován ničit arzenály orsiniovských bomb a napadnout nepřítele, před nímž se tak dlouho třásl v Tuileriích, v jeho vlastním táboře a tam jej zardousit.

Císařství *musí zase znamenat mír*[65], jinak by nestálo za to spáchat tolik hanebných činů, tolikrát křivě přísahat a snášet tolik ponížení, aby mohlo být vytvořeno. Císařství, které už si není jisté před revolučními bombami, tajnými spolky, zpupnými měšťáky a nevá-

zanými vojáky, je nesnesitelné! Marchons!* Tady je sláva, tady jsou napoleonské ideje[233], svoboda, národ, nezávislost, všechno co chcete; nuže marchons, marchons!

Myšlenka udělat z Itálie past na revoluci je sice dost rafinovaná, jenže se nedá provést, protože každý, kdo se do ní dá chytit, ztratí v témž okamžiku, kdy se zakousne do vnadidla, pro revoluční stranu jakýkoli význam. Pokus ucpat revoluční kráter tím, že by se do něho po hlavě naházeli pánové Kossuth, Klapka, Vogt a Garibaldi, je opravdu dětinský a dobrý jen k tomu, aby uspíšil výbuch.

A i kdyby se s jejich pomocí podařilo zneškodnit v Itálii jednu orsiniovskou bombu, vybuchne jiná ve Francii, v Německu, v Rusku nebo někde jinde, neboť potřeba a přirozená nutnost revoluce je tak všeobecná jako zoufalství ujařmených národů, na nichž jste si zbudovali svůj trůn, jako nenávist vypleněných proletářů, s jejichž bídou jste si s takovým potěšením zahrávali. A teprve tehdy, až se z revoluce stane živel, nevypočitatelný a nevyhnutelný jako blesk, jehož hřmění slyšíte, až když jeho smrtící úder už neodvratně dopadl, teprve tehdy bude její výbuch jistý.

Na tom, kde a jak k tomuto výbuchu dojde, celkem nezáleží. Hlavní je, že k němu dojde. Tentokrát je to, jak se zdá, Prusko, kterému je souzeno, aby proti své vůli vyjádřilo všeobecné revoluční potřeby. Princ regent, který *sám od sebe* „nikdy neřekl nic hloupého a nikdy neudělal nic chytrého", se bude muset čistě z lásky ke konzervatismu zcela vážně ujmout revoluční úlohy, s níž Ludvík Bonaparte ze strachu, pokrytectví a svéhlavosti jen koketuje.

Ozbrojené zprostředkování Pruska, tj. jeho spolek s Rakouskem, *znamená revoluci.*

Všeobecná nálada berlínského tisku potvrzuje, že od neutrality, při které se mobilizovala armáda, se ustoupilo jako od neudržitelného stavu. „National-Zeitung"[234], orgán, v němž se obrážejí záchvaty liberalismu, jimž propadá kabinet, poznamenává zcela správně:

* Kupředu! *(Pozn. red.)*

„Za nynějších okolností by se neutralita hodila pro Belgii, Holandsko nebo Švýcarsko, ale pro Prusko neutralita znamená smrt."

Kdyby se Bonapartovi podařilo uskutečnit své šlechetné záměry vůči Itálii, vyplynul by z toho podle názoru zmíněného listu jediný důsledek — vojenský protektorát Francie nad celým poloostrovem, a to i v tom případě, kdyby se podařilo válku lokalizovat a Francie by přímo nezískala žádné území. Rusko-francouzská hegemonie nad evropským kontinentem, v posledních třech letech i tak dost citelná, by pak zesílila natolik, že by mohla kdykoli přistoupit k takovému rozdělení nadvlády, jaké bylo proklamováno ještě na ostrově sv. Heleny[235]. U nového císařství prý se projevují tytéž tendence jako u prvního, jenže jeho situace je příznivější, protože není vystaveno žádnému tlaku zvenčí a může si tedy podle vlastní vůle vybrat dobu, místo i podmínky, za kterých bude své protivníky izolovat a pak je en détail* zničí. Aby Prusko mohlo zhatit úspěch tohoto dosud tak obratně prováděného bojového plánu, je prý nuceno jít s Rakouskem, zdaleka ovšem ne proto, aby se postavilo za habsburskou politiku, ale proto, aby bojovalo za svou vlastní existenci.

Takový je asi obsah uvedeného článku, který je považován za politický program regentství. Nikdo nevěří, že by nedávný pokus o zprostředkování, jímž byl pověřen pan von Werther, byl úspěšný. Kdyby však Napoleon přece jen přistoupil na mír, který by v nejlepším případě byl jen novou živnou půdou pro nespokojenost jeho důstojníků a vojáků, nebylo by už třeba s ním bojovat. V takovém případě by se na něho hodila slova Horace Walpola o sardinském diplomatu, markýzovi de Very: Je mrtev, ale přeje si, aby se to ještě několik dnů zachovalo v tajnosti. Na delší dobu by se mu to nepodařilo.

Jestliže toto zprostředkování, které se zřejmě nemyslí příliš vážně, ztroskotá, dojde k bitvám mezi napoleonskou tyranií a habsburským despotismem na Minciu, ale také k bitvám za svobodu na Odře a Visle. V Kališi, ležící dvě míle od pruských hranic, je už soustředěno obrovské množství vojska. Jeden pruský armádní sbor

* — jednoho po druhém. *(Pozn. red.)*

dostal rozkaz postupovat přes Hannover k Rýnu, jiný táhne na jih a velitelé různých armádních sborů Německého spolku byli povoláni na vojenskou poradu do Berlína. Všechna tato opatření se týkají pouze mobilizace předvoje. *Armáda*, která bude muset bojovat proti Francii a Rusku, ještě neexistuje a může být postavena jedině z lidu, ne však z toho lidu, který deklamuje ultraněmecké básně ultraněmeckého Ludvíka[236], ale z lidu, který povstává s celou ničivou energií revolučního nadšení. Jestliže se nepodaří toto nadšení probudit, bude se hohenzollernská mobilizace, ozbrojené zprostředkování, vyhlášení války, vedení války atd. opírat o dětinské výpočty černocha ze Zlatého pobřeží, který se domnívá, že svému nepříteli zasadí smrtelnou ránu, když se mu povede oběsit se na vratech jeho domu.

Napsal K. Marx kolem 23. června 1859
Otištěno v „Das Volk“,
čís. 8 z 25. června 1859

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

B. ENGELS

ÚSTUP RAKUŠANŮ K MINCIU

Plody vítězství se sklízejí při pronásledování nepřítele. Čím aktivnější pronásledování, tím rozhodnější vítězství. Zajatci, děla, materiál i prapory se ukořistí spíš při pronásledování po bitvě než v bitvě samé. Z druhé strany se *pronikavost* vítězství měří usilovností pronásledování. Co se dá z tohoto hlediska říci o „grande victoire“* u Magenty? Druhého dne po bitvě zastihujeme francouzské „osvoboditele“, jak „odpočívají a reorganizují se“. Po nějakém pokusu o pronásledování není ani stopy. Při pochodu na Magentu soustředila spojenecká armáda skutečně všechny své bojové síly. Rakušané měli naproti tomu část svých vojsk u Abbiategrassa, část na silnici do Milána, jinou část u Binaska a konečně část u Belgiojosa — hromadu kolon tak rozptýlených a vlekoucích se bez jakéhokoli spojení, že to vypadalo, jako by samy vybízely nepřítele, aby je napadl, jediným úderem rozprášil na všechny strany a pak v naprostém klidu zajímal celé brigády a pluky, které by byly odříznuty od svých ústupových cest. Napoleon, pravý Napoleon by si byl v podobném případě dovedl poradit s těmi 15 nebo 16 brigádami, které se podle oficiální francouzské zprávy den předtím vůbec nezúčastnily bitvy. A co udělal Pseudonapoleon, Napoleon pana Vogta, Napoleon ze Cirque olympique, ze St. James Street a z Astleyho amfiteátru[237]? Obědval na bitevním poli.

Měl otevřenu přímou cestu na Milán. Divadelní efekt byl za-

* — „velkém vítězství“. *(Pozn. red.)*

jištěn. A to mu ovšem stačilo. Rakušanům byly darovány plné tři dny, 5., 6. a 7. červen, aby se dostali ze svých nebezpečných postavení. Pochodovali dolů k Pádu a po třech souběžných silnicích táhli podél severního břehu této řeky na Cremonu. Na nejsevernějším bodě těchto silnic kryl ústup generál Benedek s třemi divizemi, neboť se pohyboval nejblíž k pochodové ose nepřítele. Z Abbiategrassa, kde byl 6. června, pochodoval Benedek přes Binasco do Melegnana. V Melegnanu nechal dvě brigády, aby držely postavení, dokud trén s materiálem střední kolony nezíská potřebný náskok. 8. června dostal maršál Baraguay d'Hilliers rozkaz tyto dvě brigády vyhnat, a aby to bylo docela jisté, dostal pod své velení ještě sbor Mac-Mahonův. Deset brigád proti dvěma! Blízko Lambra byl Mac-Mahonův sbor vyčleněn, aby odřízl Rakušanům ústup, zatímco tři Baraguayovy divize zaútočily na Melegnano; dvě brigády napadly město čelně, dvě je obešly zprava a dvě zleva. V Melegnanu stála jen jedna rakouská brigáda, Rodenova, a brigáda generála Boéra stála na druhém, východním břehu řeky Lambro. Francouzi útočili velmi prudce a jejich šestinásobná přesila přinutila generála Rodena po houževnatém odporu vyklidit město a pod ochranou Boérovy brigády ustoupit. Právě proto zaujala tato brigáda postavení v týlu. Když splnila svůj úkol, stáhla se rovněž v naprostém pořádku zpět. Boér v tomto boji padl. Ztráty jedné rakouské brigády, která měla na boji lví podíl, byly bezesporu značné, nicméně cifry, které uvádějí decembrizující crapauds* (asi 2400), jsou úplně fantastické, protože v celé brigádě nebylo před akcí víc než 5000 vojáků. Vítězství zase nepřineslo Francouzům žádné plody. Ani jediná trofej, ani jediné dělo!

Rakušané mezitím 6. června vyklidili Pavii, pak ji z neznámých důvodů 8. června zase obsadili a 9. června znovu vyklidili; Piacenzu opustili až 10. června, teprve 6 dní po bitvě u Magenty. Pohodlným pochodem ustupovali podél Pádu, až dosáhli Chiese. Tam se obrátili k severu a pochodovali na Lonato, Castiglione a Castel Goffredo, kde zaujali obranné postavení, na němž, jak se zdá, očekávají nový útok „osvoboditelů".

* — tj. ničemové, jednající po vzoru prosincového hrdiny Ludvíka Bonaparta (jsou míněni členové jeho generálního štábu). *(Pozn. red.)*

Zatímco Rakušané pochodovali napřed na jih od Magenty na Belgiojoso, pak na východ k Piadeně a nakonec zase na sever na Castiglione, čímž opsali celý půlkruh, pochodovali „osvoboditelé" přímo po průměru tohoto půlkruhu, takže potřebovali urazit jen třetinu této vzdálenosti. Rakušany však přesto nikdy nedostihli, až na dvě výjimky — u Melegnana a jednou poblíž Castenedola, kde se s nimi v bezvýznamné šarvátce utkal Garibaldi. Taková netečnost při pronásledování je v dějinách válek neslýchaná. Je příznačná pro Quasimoda, který travestuje svého strýce (strýce podle zásady Napoleonova zákoníku: „La recherche de la paternité est interdite"[238]) a travestuje ho dokonce i ve svých úspěších.

V téže době, mezi 18. a 20. červnem, kdy hlavní síly Rakušanů zaujaly svá postavení za Chiese, dosáhl předvoj spojenců fronty Chiese. K tomu, aby sem dovedli své hlavní síly, potřebovali den nebo několik dní. Proto jestliže Rakušané skutečně přijmou bitvu, dá se druhé všeobecné sražení očekávat 24. nebo 26. června. „Osvoboditelé" se nemohou tváří v tvář Rakušanům dlouho rozmýšlet, jestliže chtějí ve svém vojsku udržet vítězný elán a nechtějí-li nepříteli dát příležitost, aby je porážel v menších půtkách. Postavení Rakušanů je velmi příznivé. Od jižního cípu Gardského jezera u Lonata vybíhá k Minciu plošina, kterou směrem k lombardské nížině ohraničuje linie Lonato—Castiglione—San Cassiano—Cavriana—Volta; takové postavení je jako stvořené k očekávání nepřítele. K jezeru se tato plošina ponenáhlu zvedá a poskytuje celou řadu různých dobrých postavení, přičemž každé další postavení je silnější a kompaktnější než předchozí, takže dobytí výběžku plošiny nepřináší vítězství, ale pouze uzavírá první dějství bitvy. Pravé křídlo postavení je kryto jezerem, levé se znatelně stáčí zpět, takže ponechává nechráněných skoro deset mil linie Mincia. To však nejen není nedostatek tohoto postavení, ale naopak jeho největší přednost, poněvadž u Mincia začínají bažiny, které jsou uzavřeny mezi čtyřmi pevnostmi — Veronou, Peschierou, Mantovou a Legnagem — a do nichž se nepřítel nemůže odvážit, nemá-li velmi značnou přesilu. Protože jižní konec linie Mincia ovládá Mantova a území za Minciem leží v operační sféře Mantovy i Verony, byl by každý pokus přejít Rakušany na planině bez povšimnutí a pochodovat

mimo ně k Minciu záhy zmařen. Komunikace postupující armády by byly zničeny, aniž by tato armáda byla s to ohrozit komunikace Rakušanů. Navíc by na druhé straně Mincia neměla nač útočit (neboť o obléhání nemůže být za takových okolností ani řeči), a protože by neměla objekt k útoku, musela by se zase obrátit zpátky. Skutečné nebezpečí takového manévru by však spočívalo v tom, že by se musel provádět před očima Rakušanů na planině. Těm by pak stačilo dát do pohybu celou svou linii a vrhnout se na nepřátelskou kolonu od Volty na Goito, od Cavriany na Guidizzolo a Ceresaru, od Castiglione na Castel Goffredo a Monticchiari. Takovou bitvu by „osvoboditelé" museli vybojovat za strašlivě nepříznivých podmínek a mohla by skončit jako druhý Slavkov, jenže s vyměněnými úlohami.

„Vojevůdce" od Magenty — Gyulay — je sesazen. Na jeho místo jako velitel 2. armády přichází Schlick, zatímco Wimpffen zůstává v čele 1. armády. Obě armády, soustředěné u Lonata a Castiglione, tvoří dohromady rakouskou italskou armádu pod nominálním velením Františka Josefa a s Hessem jakožto náčelníkem generálního štábu. Schlick, soudě podle toho, jak si vedl v maďarské válce, je schopný průměrný generál. Hess je nesporně největší žijící stratég. Nebezpečí je v tom, že do věci osobně zasahuje pověstný František Josef. Tak jako Alexandr I. při Napoleonově vpádu do Ruska, i on se obklopil pestrou smečkou starých, šosáckých vousatých nadutců, z nichž někteří jsou možná přímo placeni Ruskem. Kdyby francouzská armáda nechala Rakušany být a pochodovala přímo k Minciu, bylo by z plošiny jako na dlani vidět, jak pochoduje jeden pluk za druhým. A silný dojem, který by vzbudilo objevení nepřátelské armády na cestě tak blízké jeho ústupové linii, by takovému člověku, jako je František Josef, mohl snadno zmást hlavu. Žvanění rozmrzelých nadutců se zlatými epoletami by mohlo být pro jeho slabé nervy vhodnou výmluvou a mohlo by ho přimět k rozhodnutí, že se vzdá vhodně zvoleného postavení a ustoupí mezi pevnosti.[239] Stojí-li v čele říše hloupí mladíci, závisí všechno na stavu jejich nervů. I nejpromyšlenější plány jsou pak hříčkou subjektivních dojmů, náhod a rozmarů. Když mají v rakouském hlavním stanu takového Františka Josefa, pak je asi jedinou zárukou

vítězství Quasimodo v nepřátelském táboře. Ale ten si alespoň zocelil nervy u profesionálních hráčů na St. James Street; není to sice muž ze železa, jak by si přáli jeho obdivovatelé, ale zato je z pružné gumy.

Napsal B. Engels 23. června 1859
Otištěno v „Das Volk",
čís. 8 z 25. června 1859

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

B. ENGELS

NOVINKY Z VÁLKY [240]

Parník „Asia" nepřivezl nic, co by nějak doplňovalo stručnou telegrafickou zprávu o velkém vítězství na Minciu, kterou jsme obdrželi přes Newfoundland a uveřejnili v našem listě včera ráno. K bitvě došlo v pátek 24. června a trvala od čtyř hodin ráno do osmi hodin večer. Parníky odpluly příští den, dříve než bylo možno získat nějaké podrobnější zprávy. Musíme tedy čekat, až sem přijede parník „Arago" nebo do Quebecu „Hungarian", abychom se dověděli podrobnosti, které veřejnost tak dychtivě očekává. Zatím — poněvadž počet bojujících byl na obou stranách přibližně stejný — je z výsledku boje zřejmé alespoň jedno, a to, že rakouský voják se nevyrovná francouzskému.

V Anglii i u nás počítali zřejmě vojenští odborníci vesměs s tím, že spojenci se nepustí do velké bitvy, dokud nepřibude sbor prince Napoleona, který je na pochodu z Toskánska, a nezaútočí na Rakušany z týlu. Zároveň se předpokládalo, že na Lago di Garda bude spuštěna na vodu flotila, jež umožní spojencům v této oblasti i boční útok. Jenže Napoleon III. nečekal ani na jedno, ani na druhé, ale bojoval a zvítězil. Z dopisů, které jsme dostali ze spojeneckého tábora a z nichž všechno podstatné otiskujeme na jiném místě, také vysvítá, že bitva byla jediné možné východisko ze situace. Kdyby se byla odložila, byl by ochabl vítězný elán spojeneckých vojsk a Rakušanům by se byla dala příležitost porazit je přesilou v menších srážkách.

V pohybech rakouské armády je pod Schlickovým velením

patrné totéž kolísání a táž nerozhodnost, které předtím způsobily, že byl poražen Gyulay a že upadl v nemilost. Rakušané se zprvu připravovali k bitvě na linii Lonato—Castiglione—San Cassiano—Cavriana—Volta. Plošina, která se zde pozvolna zvedá směrem k jezeru a k Minciu, poskytuje řadu skvělých postavení, přičemž každé další je silnější a kompaktnější než předchozí, takže dobytí okraje této plošiny by neznamenalo vítězství, ale pouze první dějství bitvy. Pravé křídlo postavení bylo kryto jezerem, levé se znatelně stáčelo zpět, takže ponechávalo nechráněných skoro deset mil linie Mincia. To však nejen nebyl nedostatek tohoto postavení, ale naopak jeho největší přednost, poněvadž za Minciem leží nebezpečné území uzavřené mezi čtyřmi pevnostmi, do něhož by se nepřítel nemohl odvážit, pokud by neměl značnou přesilu. Protože jižní konec linie Mincia ovládá Mantova a území za Minciem leží v operační sféře Mantovy a Verony, byl by každý pokus přejít Rakušany v postavení na planině bez povšimnutí a pochodovat mimo ně k Minciu záhy zmařen; komunikace postupující armády by byly zničeny, aniž by tato armáda byla s to ohrozit komunikace Rakušanů. Nejnebezpečnější na tomto manévru by však bylo to, že by se musel provádět před očima Rakušanů na planině, jimž by stačilo jen dát do pohybu celou svou linii a vrhnout se na roztroušené nepřátelské kolony od Volty na Goito, od Cavriany na Guidizzolo a Ceresaru, od Castiglione na Castel Goffredo a Montichiari. Takovou bitvu by spojenci museli vybojovat za strašlivě nepříznivých podmínek a mohla by skončit jako druhý Slavkov, jenže s vyměněnými úlohami.

Takové bylo postavení Rakušanů; měli zde kromě toho i tu výhodu, že se výborně vyznali v celém terénu, neboť v něm dlouhá léta rok co rok prováděli velmi rozsáhlé manévry. Jak jsme již řekli, byl tento terén pečlivě připraven pro nadcházející střetnutí; města i vesnice byly opevněny. A tu z nějakého důvodu, z vojenského hlediska zcela nevysvětlitelného, Rakušané v poslední chvíli tento terén opouštějí a se vším všudy se stahují za Mincio, kde je spojenci 24. června napadnou a nakonec porazí. Zda tato náhlá a důležitá změna v plánu tažení nějak souvisela s akcí Pruska, které prý se na čtyřúhelník mezi Minciem a Adiží dívá jako na jakousi část obranného systému Německa, to je otázka, která, jak doufáme,

se ještě vysvětlí. Jedno však je, pokud jde o Prusko, téměř jisté, a to, že jeho postoj zřejmě zabrání Ludvíku Napoleonovi, aby přesunul z Francie do Itálie ještě další vojska. Naši čtenáři už vědí, že Prusko ze svých devíti armádních sborů zmobilizovalo šest, to znamená, že povolalo do služby zeměbranu skládající se z vojáků patřících k těmto sborům, kteří prodělali tři roky pravidelné služby a pak byli propuštěni na neurčito na dovolenou. Z těchto šesti armádních sborů má pět zaujmout postavení na dolním a středním Rýnu. To znamená, že v těchto dnech musí být na linii mezi Koblenzem a Metami asi 170 000 Prusů, a také dva další sbory spolkové armády — bavorský sbor a sbor z Bádenska, Württemberska a Hesenska-Darmstadtska — to je dalších 100 000 až 120 000 mužů, zaujmou bezpochyby své postavení v Bádensku a Falci. Proti takové síle bude Napoleon III. potřebovat skoro všechny vojáky, které teď má ve Francii k dispozici. Za takové situace by se mu mohlo zdát vhodné uchýlit se k povstání Maďarů a ke Kossuthovým službám; ale můžeme si být takřka jisti, že k takovému prostředku nesáhne, dokud k tomu nebude donucen.

Že by Prusko mělo teď v úmyslu skutečně se zúčastnit války, není pravděpodobné; ale nevyhne se tomu tak snadno. Jeho vojenský systém, kdy se vojáky stává většina všech dospělých obyvatel schopných vojenské služby, vyžaduje od chvíle, kdy je povolána zeměbrana — byť i jen zeměbrana první výzvy — od celého národa takové vypětí, že si země nemůže dovolit stát dlouho stranou v pohovu. V současné době jsou v šesti provinciích z osmi ve zbrani všichni muži schopní vojenské služby, ve věku od 20 do 32 let. Mobilizace velmi silně rozrušila celý obchodní i průmyslový život Pruska, a země může tento zmatek vydržet jen tehdy, jestliže vojsko okamžitě vytáhne proti nepříteli; nevydrželi by to ani sami vojáci — za několik měsíců by byla v celé armádě vzpoura. Navíc se v Německu zdvihla tak vysoká vlna národního cítění, že Prusko, které už zašlo příliš daleko, nemůže couvnout. Basilejský mír[91], nerozhodnost z let 1805 a 1806[241] i Rýnský spolek[128] jsou ještě v tak živé paměti, že Němci jsou odhodláni nedopustit, aby je teď jejich zchytralý odpůrce porazil každého zvlášť. Pruská vláda není schopna toto cítění zvládnout. Může se pokusit je usměrnit, ale jestliže to

udělá, připoutá se úplně k hnutí a sebemenší projev zakolísání bude považován za zradu a obrátí se proti kolísajícímu. Určitě dojde k pokusům o vyjednávání, jenže všechny strany jsou teď tak vázány, že z tohoto labyrintu zřejmě nevede nikudy východisko.

Jestliže se však Německo této války zúčastní, bezpochyby se na scéně brzy objeví ještě další postava. Rusko dalo na vědomí malým německým státům, že zasáhne, nebudou-li Němci nečinně přihlížet rozkouskování Německa. Rusko soustřeďuje dva armádní sbory na pruských, dva na rakouských a jeden na tureckých hranicích. Může zahájit tažení někdy během tohoto roku, jenže to už určitě bude pozdě. Od uzavření pařížského míru[25] se v Rusku nekonaly odvody; vzhledem k velkým ztrátám ve válce nemůže být počet dovolenců velký, a budou-li armádní sbory mít i po jejich povolání každý 40 000 mužů, bude to mnoho. Rusko nemůže podniknout ofenzívní tažení dřív než v roce 1860, a ani potom nebude mít víc než 200 000 nebo 250 000 vojáků. V Německu mají nyní pro vojenské akce na severu k dispozici čtyři pruské sbory o 136 000 mužích, 9. a 10. sbor spolkové armády se záložní divizí asi o 80 000 mužích a nejméně tři rakouské sbory čili 140 000 mužů. Proto se ani teď v případě obranné války nebo dokonce útoku na ruské Polsko nemusí Německo Ruska vůbec bát. Jakmile se však Rusko do této války vloží, vystoupí do popředí národní cítění a protichůdné třídní zájmy a zápas nabude takových rozměrů, že pravděpodobně zastíní válku první francouzské revoluce.

Napsal B. Engels kolem 24. června 1859
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune",
čís. 5682 z 8. července 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

BITVA U SOLFERINA

Rytířský František Josef, jemuž nedaly spát vavříny falešného Napoleona, nám ukázal, jak to dopadá, když se otěží velení chopí „rozený vojevůdce"*. Už minulý týden jsme viděli, jak armáda musela nejprve zaujmout postavení na výšinách u Castiglione a ve chvíli, kdy každý mohl právem očekávat, že dojde k bitvě, bez jediného výstřelu a bez důvodu toto postavení vyklidila a stáhla se za Mincio.** Ale ani to Františku Josefovi ještě nestačilo, aby prokázal svou žalostnou slabost a nedůslednost. Sotva se armáda ocitla za Minciem, přišel tento „hrdinný jinoch" na něco lepšího: Nebylo přece důstojné Habsburka takhle bez odporu vyklidit bojiště; armáda musí udělat čelem vzad, znovu překročit Mincio a zaútočit na nepřítele!

Když František Josef tímto dětinským pochodováním sem a tam dostatečně posílil důvěru svého vojska v jeho nejjasnějšího vojevůdce, vedl své vojáky proti nepříteli. Bylo jich nanejvýš 150 000; na víc je neodhaduje dokonce ani pravdymilovný Bonaparte. Rakušané zaútočili na linii dlouhé přinejmenším 12 anglických mil. Na každou míli (2100 kroků) fronty tak připadalo nanejvýš 12 500 vojáků, což by při kratší linii byl za určitých okolností jistě dostatečný poměr sil, ale při tak dlouhé frontě byl tento počet rozhodně příliš malý a pro ofenzívu už naprosto nevhodný, protože

* V německém originále slovní hříčka: „angestammter" znamená „rozený", ale také „urozený", „dědičný". *(Pozn. red.)*

** Viz tento svazek, str. 437–438. *(Pozn. red.)*

jednotlivé hlavní údery nemohly být v žádném případě dost důrazné. Navíc ale měl nepřítel nespornou přesilu, takže rakouská ofenzíva byla už předem pochybená; nepřítel mající přesilu mohl téměř jistě prolomit tak řídkou linii v libovolném místě. Ve čtvrtek 23. června zahájili Rakušané všeobecný nástup; všude bez nesnází zahnali přední oddíly nepřítele, obsadili Pozzolengo, Voltu a Guidizzolo a večer pronikli až k Solferinu a Castel Goffredu. Příštího dne ráno zatlačili nepřátelský předvoj ještě dále, přičemž se levé křídlo přiblížilo skoro až ke Chiese; tu však narazili na hlavní síly nepřítele a rozpoutala se všeobecná bitva. Obě rakouská křídla si udržela výhodu, zejména pravé, jež mělo před sebou Piemonťany, s nimiž se Rakušané zle vypořádali; zde tedy Rakušané očividně zvítězili. Ale v centru se projevilo chybné rozvržení sil. Solferino, klíč k centru, zůstalo po úporném boji nakonec v rukách Francouzů, kteří zároveň postavili velikou přesilu proti rakouskému levému křídlu. Obě tyto okolnosti přiměly Františka Josefa, který pravděpodobně nasadil do boje všechno své vojsko do posledního muže, aby dal rozkaz k ústupu. Rakušané — zřejmě v naprostém pořádku a nikým nepronásledováni — se stáhli zpět a zcela nerušeně překročili Mincio.

Podrobnosti o bitvě nám nedošly tak včas, abychom se jimi mohli zabývat ještě v tomto čísle. Je však jisté, že rakouské vojsko i tentokrát bojovalo neobyčejně statečně. Důkazem toho je to, že šestnáct hodin pevně odolávalo nepřátelské přesile, a především jeho spořádaný a nerušený ústup. Vypadá to, že před pány Francouzi nemají Rakušané žádný zvláštní respekt; Montebello, Magenta a Solferino v nich nejspíš zanechaly jediný dojem — jistotu, že při vyrovnaných silách by se vypořádali nejen s Francouzi, ale i s hloupostí svých vlastních generálů. To, že ztratili 30 děl a údajně 6000 zajatců, je pro vítěze v takové generální bitvě velmi hubený výsledek; v mnoha potyčkách o vesnice *nemohl* získat méně. Ale jak skvěle si vedlo vojsko proti přesile, tak ubohé bylo zase velení. Nerozhodnost, kolísání, navzájem si odporující rozkazy, jako by vojsko mělo být přímo záměrně demoralizováno — tím vším se František Josef během tří dnů v očích své armády navždycky znemožnil. Nelze si snad ani představit něco žalostnějšího, než je tento arogantní mla-

díček, který má tolik troufalosti, že chce velet armádě, a přitom se točí, jak fouká vítr, a podléhá těm nejprotichůdnějším vlivům — dnes dělá, co mu řekne starý Hess, zítra zase poslouchá pana Grünna, který mu radí pravý opak, dnes ustupuje, zítra zase z ničeho nic útočí a sám ani neví, co vlastně chce. Zatím toho má dost; s ostudou a celý schlíplý se vrací do Vídně, kde se mu jistě dostane krásného přijetí.

Válka však *začíná teprve teď*. Teprve teď se uplatní rakouské pevnosti; jakmile Francouzi přejdou Mincio, budou se muset rozdělit, a tím začne řada bojů o jednotlivá místa a postavení, řada podružných dílčích srážek, v nichž Rakušané, *teď konečně se starým Hessem v čele*, mají přece jen větší vyhlídky na vítězství, i když jsou jejich síly vcelku menší. A jestliže se díky tomu a díky posilám později zase obnoví rovnováha mezi bojujícími stranami, budou Rakušané moci soustředěnou přesilou napadnout rozděleného nepřítele a zopakovat boje u Sommacampagne a Custozzy[95] v desetkrát větším měřítku. To je úkol pro nejbližších šest týdnů. Rakušané ostatně teprve teď přisunují zálohy, které posílí jejich armádu v Itálii nejméně o 120 000 vojáků, zatímco Ludvík Napoleon je od pruské mobilizace na rozpacích, odkud vzít posily.

A tak se vyhlídky války bitvou u Solferina příliš nezměnily. Ale přece je tady důležitý výsledek: jeden z našich čelných zeměpánů se pořádně blamoval a celý jeho starorakouský systém se otřásá. V celém Rakousku propuká nespokojenost s pořádky, které přinesl konkordát[169], s centralizací i s panstvím byrokracie a lid požaduje svržení režimu, jehož vnitřní politiku charakterizuje útlak a zahraniční politiku porážky. Ve Vídni panuje taková nálada, že tam František Josef horempádem pospíchá udělat ústupky. Nejlepší na tom je, že se zároveň blamují i ostatní naši zeměpáni. Poté, co rytířský princ regent projevil jako politik stejnou kolísavost a bezcharakternost jako František Josef v úloze generála, začínají se německé státečky zase handrkovat s Pruskem kvůli průchodu vojsk jejich územím, a spolková vojenská komise prohlašuje, že než se bude moci vyjádřit o pruském návrhu na zřízení spolkových dobrovolnických sborů na horním Rýně, potřebuje plných čtrnáct dní na rozmyšlenou. Všechno se to báječně zamotává. Jenže tentokrát se pánové knížata mohou klidně blamovat, aniž by z toho naší národnosti hrozilo nebezpečí; naopak, z německého národa se od převratu z roku 1848 stal docela jiný národ, dost silný na to, aby se vypořádal nejen s Francouzi a Rusy, ale zároveň i se svými třiatřiceti zeměpány.

Napsal B. Engels 30. června 1859
Otištěno v „Das Volk“,
čís. 9 z 2. července 1859

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

B. ENGELS

HISTORICKÁ SPRAVEDLNOST

O bitvě u Solferina jsme už uveřejnili všechny oficiální zprávy, které jsme dostali, a řadu dopisů z obou táborů, včetně výborného zvláštního zpravodajství londýnských „Times". A když jsme tedy naše čtenáře seznámili s těmito dokumenty, je snad na čase vyložit skutečné příčiny, proč František Josef bitvu prohrál a Napoleon III. vyhrál.

Když rakouský císař znovu překročil Mincio, aby zaútočil, měl k dispozici devět armádních sborů, které se, po odečtení posádek pevností, patrně objevily na bojišti v průměrné síle čtyř pěších brigád neboli celkem třiceti šesti brigád, přičemž každá brigáda měla průměrně 5000 až 6000 mužů. Měl tedy pro útok k dispozici asi 200 000 pěšáků. Tyto síly byly sice až dost velké, aby jej opravňovaly k tomuto manévru, přitom však byly početně slabší nebo se sotva vyrovnaly silám nepřítele, neboť ten disponoval deseti piemontskými a dvaceti šesti francouzskými pěšími brigádami. Přitom od bitvy u Magenty dostali Francouzi značné posily z dovolenců a z vycvičených nováčků, kteří byli přiděleni ke svým plukům; jejich brigády byly tedy určitě silnější než rakouské, jejichž posily se skládaly ze dvou čerstvých armádních sborů (10. a 11.), jimiž se zvýšil počet brigád, ne však jejich síla. Proto je možné bezpečně odhadnout, že pěchota spojenecké armády, vycházíme-li z jejího plného stavu (170 000 Francouzů a 75 000 Sardiňanů) a odečteme-li ztráty od začátku tažení, přibližně 30 000 mužů, má na

215 000 pěšáků. Rakušané se spoléhali na rychlost manévrování a na moment překvapení, na horoucí přání svých vojsk pomstít se za porážku u Magenty a dokázat, že nejsou o nic horší než jejich protivníci, a na sílu postavení, která mohli znovu získat rychlým postupem k výšinám za Castiglione; jejich útok byl tedy jistě plně oprávněný, ale jen pod podmínkou, že budou držet svá vojska co nejvíc pohromadě a že budou postupovat rychle a energicky. Ani jedna z těchto podmínek nebyla splněna.

Místo aby postupovali se všemi svými silami mezi Peschierou a Voltou a zabezpečili si tak celý řetěz výšin až k Lonatu a Castiglione, a místo aby v rovině u Guidizzola ponechali jezdectvo a snad jeden pěší sbor, nechali jeden sbor (2.) v Mantově, aby ji střežil proti možnému přepadení sborem prince Napoleona, který, jak se domnívali, byl nablízku. Kdyby posádka Mantovy nestačila udržet nejsilnější evropskou pevnost proti nepravidelnému útoku bez pomoci zvláštního sboru, musela by to být opravdu prapodivná posádka. To však zřejmě nebyl pravý důvod, proč byl 2. sbor připoután k Mantově. Fakt je, že dva jiné sbory, 11. a 10., byly vyčleněny, aby obešly pravý bok spojenců u Asoly, což je město na řece Chiese, asi šest mil na jihozápad od Castel Goffreda a tak daleko od bojiště, že by se tam byly tak jako tak dostaly příliš pozdě. Je velmi pravděpodobné, že 2. sbor byl určen — pro případ že by dorazil princ Napoleon — ke krytí boků a týlu této obchvatné kolony a měl zabránit, aby nebyla obchvácena sama. Z celého tohoto plánu tak čiší stará rakouská škola a je tak komplikovaný a směšný pro každého, kdo je zvyklý studovat bitevní plány, že rakouský štáb rozhodně nelze činit odpovědným za to, že by si jej byl vymyslel. Nikdo kromě Františka Josefa a jeho pobočníka hraběte Grünna nemohl na takový anachronismus přijít. Tak se podařilo vyřadit z boje tři sbory. Ostatních šest sborů bylo rozestaveno takto: jeden, 8. sbor (Benedekův), mezi Pozzolengem a Lago di Garda, měl držet postavení na kopcích, jehož centrem a klíčem k němu bylo San Martino; 5. sbor (Stadionův) obsadil Solferino; 7. sbor (Zobelův) San Cassiano; 1. sbor (Clam-Gallasův) Cavrianu. Na jih odtud, v rovině, postupoval 3. sbor (Schwarzenbergův) po silnici od Goita ke Castiglione přes Guidizzolo a 9. sbor (Schaffgot-

schův) jižněji na Medole. Toto křídlo bylo vysunuto vpřed, aby zatlačilo pravé křídlo spojenců a poskytlo podporu 10. a 11. sboru, kdyby a pokud by se těmto dvěma sborům snad podařilo se sem dostat.

Tak šest fakticky zasazených sborů, které v podstatě tvořily rakouskou bojující armádu, bylo roztaženo na linii dlouhé 12 mil, to znamená, že šířka fronty každého sboru byla průměrně 2 míle, neboli 3540 yardů. Tak dlouhá linie nemohla být nijak hluboká. To však nebyla jediná závažná chyba. 3. a 9. sbor postupovaly od Goita a k tomuto místu měly také ustupovat; 1. a 7. sbor, které jim byly nejblíž, měli ustupovat k Valeggiu. Stačí nahlédnout do mapy, abychom zjistili, že je to excentrický ústup, a bezpochyby hlavně této okolnosti je třeba připsat nepatrný účinek akcí těchto dvou sborů v nížině.

Toto chybné rozestavení 24 brigád — nebo předpokládáme-li, že Benedek byl posílen několika jednotkami z posádky Peschiery — 25 nebo 26 rakouských brigád, se stalo ještě chybnějším vinou zdlouhavého postupu. Rychlým pochodem 23. června, kdy bylo znovu překročeno Mincio, by se byla soustředěná rakouská armáda za poledne dostala k předsunutým postavením spojenců u Desenzana, Lonata a Castiglione a byla by mohla do setmění zatlačit spojence k řece Chiese, takže bitva by byla začala předběžným úspěchem Rakušanů. Jenže nejzazším bodem, jehož dosáhli na kopcích, bylo Solferino, pouhých šest mil od Mincia. V rovině došly předsunuté jednotky až ke Castel Goffredu, 10 mil od Mincia, a kdyby k tomu byly měly rozkaz, mohly se dostat až ke Chiese. A pak 24. června, místo aby Rakušané vyrazili za svítání, měli začít postupovat až v devět hodin ráno! Proto je spojenci, kteří vyrazili ve 2 hodiny v noci, mohli napadnout mezi pátou a šestou hodinou ranní. Dostavily se nevyhnutelné důsledky. Boj 33 silných brigád proti 25 nebo 26 slabým (všechny už se předtím zúčastnily bojů a utrpěly těžké ztráty) mohl skončit jedině porážkou Rakušanů. Jen Benedek se svými pěti či šesti brigádami odolával celý den piemontské armádě, která nasadila do boje všech svých 10 brigád kromě gardy, a byl by své postavení udržel, kdyby nebyl ustoupil celý střed a levé křídlo; to ho přinutilo stáhnout se také.

V centru držel 5. a 1. sbor (8 brigád) Solferino proti sboru Baraguaye d'Hilliers (6 brigád) a gardě (4 brigády) déle než do dvou hodin odpoledne, zatímco 4 brigády Mac-Mahonovy držely v šachu 7. sbor (4 brigády). Když Solferino konečně padlo, začala francouzská garda postupovat na San Cassiano a donutila tak 7. rakouský sbor toto postavení vzdát. A nakonec pád Cavriany kolem páté hodiny odpolední rozhodl o osudu bitvy v centru a Rakušané byli nuceni ustoupit. Na levém křídle Rakušanů vedl 3. a 9. sbor neuspořádaný boj s Nielovým sborem a jednou divizí (Renaultovou) z Canrobertova sboru, dokud pozdě odpoledne nevstoupila do bitevní linie další divize tohoto sboru (Trochuova) a nezatlačila Rakušany ke Goitu. Přestože těchto osm rakouských brigád mělo proti sobě od začátku skoro rovnocenné síly, mohly dokázat mnohem víc, než dokázaly. Rozhodným postupem od Guidizzola směrem na Castiglione mohly uvolnit 7. sbor u San Cassiana, a tak nepřímo podpořit obránce Solferina; ale protože jejich ústupová linie vedla na Goito, ohrožoval ji každý krok kupředu, a proto si počínaly tak opatrně, jak v takové bitvě rozhodně není na místě. Vinu na tom nesou ti, kdo jim dali rozkaz ustupovat ke Goitu.

Spojenci zasadili do boje každičkého vojáka kromě tří brigád, dvou ze sboru Canrobertova a jedné piemontské gardové brigády. Jestliže tedy museli nasadit všechny své zálohy mimo ony tři brigády, aby těžce vybojovali vítězství, po němž nenásledovalo pronásledování, jak by byla bitva dopadla, kdyby František Josef byl dovedl využít svých tří armádních sborů, které v té době bloudily někde daleko na jihu? Dejme tomu, že by byl dal jeden sbor Benedekovi, druhý by byl umístil jako zálohu za Solferinem a San Cassianem a třetí by byl ponechal za Cavrianou jako všeobecnou zálohu, jaký by pak asi byl výsledek bitvy? O tom nemůže být vůbec pochyb. Po opětovném marném úsilí dobýt San Martino a Solferino by byl střed Piemontanů a Francouzů prolomen konečným a rázným postupem celé rakouské linie a místo ústupu k Minciu by byli Rakušané zakončili bitvu na březích Chiese. Byli poraženi, jenže je neporazili Francouzi, ale arogantní omezenost jejich vlastního císaře. Přemoženi nepřátelskou přesilou zvenčí a neschopností svého velení zevnitř, ustoupili přesto nezlomeni a nepříteli vydali

jen holé bojiště; dokázali, že jsou tak imunní vůči panice jako dosud žádné jiné vojsko na světě.

Napsal B. Engels kolem 6. července 1859
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune",
čís. 5692 z 21. července 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

BITVA U SOLFERINA

Už v minulém čísle listu „Volk" jsme vyložili souvislost mezi krvavou porážkou u Solferina a neodbytnou hloupostí Františka Josefa.* Později uveřejněné zprávy o podrobnostech bitvy svědčí o tom, že jsme bystrost tohoto „hrdinného jinocha" přesto ještě přecenili. Rok 1859 je pro vítěze z roku 1849 státní zkouškou, u které jeden za druhým propadají.

Rakouská armáda měla 23. června pohotově plných 9 armádních sborů, z nichž se 1., 2., 3., 5., 7. a 8. buď celé, nebo zčásti zúčastnily bojů už dříve, kdežto 9., 10. a 11. sbor byly ještě zcela nedotčeny, ještě nestály před nepřítelem. V prvních šesti sborech bylo asi 130 000 mužů, ve třech posledních asi 75 000. Na nepřítele mohlo tedy zaútočit přinejmenším 200 000 vojáků. A co udělal František Josef? Poslal 10. a 11. sbor z Mantovy k Asole na řece Chiese, aby vpadly Francouzům do týla; a aby byl tento pohyb kryt před případným útokem 5. francouzského sboru (prince Napoleona), o němž se předpokládalo, že je nablízku, nechal u Mantovy stát 2. sbor. Tak mu zbylo už jen 6 sborů, to je 24 brigád, a s těmi chtěl zaútočit na Francouze a Piemonťany čelně. Pohyb byl však tak pomalý, že 23. června večer bivakovala armáda pouhých šest anglických mil od Mincia a k dalšímu postupu měla vyrazit 24. června až v 9 hodin ráno. Přední oddíly spojenců, zatlačené 23. června na celé linii, i spojenečtí zvědové udělali samozřejmě ve

* Viz tento svazek, str. 441—444. *(Pozn. red.)*

francouzském táboře poplach, a tak se stalo, že Rakušané, místo aby v 9 hodin ráno zahájili útok, byli v 5 hodin napadeni sami. Spojenci nasadili proti 24 rakouským brigádám, které mohly mít dohromady asi 136 000 mužů, postupně nejméně 33 brigád (9 piemontských o 45 000 mužích a 24 francouzských* o 150 000 mužích) čili nejméně 195 000 mužů a kromě toho si ponechali ještě jednu piemontskou (gardovou) brigádu a dvě francouzské brigády (z Bourbakiho divize) v záloze. Měli tedy na bojišti nejméně 210 000 vojáků. S takovou přesilou měli vítězství jisté. Generál Benedek však přesto s 8. rakouským sborem vítězně odrazil útoky celé piemontské armády a na pravém křídle dosáhl naprostého vítězství, ačkoli jeho vlastní sbor měl všehovšudy čtyři brigády a nanejvýš snad dostal jako posilu ještě jednu, pátou brigádu z posádky Peschiery. Na střed, obsazený 12 slabými rakouskými brigádami, zaútočilo 14 silných francouzských brigád a vrhlo jej zpět; právě tak levé křídlo v síle 8 brigád bylo po dlouhém boji zatlačeno 10 silnějšími francouzskými brigádami, k nimž bylo navíc přiděleno početné francouzské jezdectvo a dělostřelectvo. Na tomto křídle, právě tak jako ve středu, by bylo bývalo na místě hromadně nasadit rakouské dělostřelectvo, ale František Josef raději nechal 13 baterií záložního dělostřelectva (104 děla) klidně stát ve Valeggiu, aniž se z nich vůbec vystřelilo! Palebnou převahu francouzského dělostřelectva si tedy lze velmi jednoduše vysvětlit — nikoli výtečnými vlastnostmi děl s rýhovanou hlavní, ale bezmocností, bezradností a zmatkem v hlavě rakouského císaře, který své dělostřelecké zálohy vůbec nenasadil do boje.

Kde však vězí 10. a 11. sbor? Zatímco se bojovalo mezi Gardským jezerem a Guidizzolem, bloudily daleko na jihu v rovině; 11. sbor prý zdálky zahlédl nějaké nepřátelské jednotky, 10. sbor se ani tak daleko nedostal; a až do chvíle, kdy bitva už byla rozhod-

* Piemonťané: divize Mollardova, Fantiho a Durandova — v každé po 2 brigádách, a savojské brigády, všechny nasazeny. Francouzi: garda — 4 brigády; 1. sbor, Baraguayův — 6 brigád; 2. sbor, Mac-Mahonův — 4 brigády; 3. sbor, Canrobertův — 4 brigády nasazeny, 2 brigády v záloze; 4. sbor, Nielův — nasazeno 6 brigád. Celkem nasazeno 33 brigád, 3 brigády v záloze. Všechny tyto údaje jsou přejaty z oficiální zprávy Napoleona Malého. Ostatně uvádíme jen údaje o *pěchotě*. *(Engelsova poznámka.)*

nuta, si nejen ani nevystřelily, ale byly stále ještě tak vzdáleny, že Canrobert, který měl čelit tomuto obejití, o němž Francouzi věděli, mohl všeho svého vojska až na jednu divizi použít proti hlavním silám Rakušanů a rozhodnout boj na levém rakouském křídle.

2. sbor čelil mezitím u Mantovy imaginárnímu útoku prince Plon-Plona, který téhož dne hodoval se svou armádou v Parmě, osm denních pochodů od bojiště!

To je pádný důkaz, jak to dopadá, když je velení v rukou německého „rozeného vojevůdce". Dva sbory (50 000 mužů) se nechají bez užitku procházet daleko od bojiště, třetí sbor (20 000 mužů) zřizuje u Mantovy frontu doprázdna a 104 děla stojí nevyužita u Valeggia, to znamená, že plná třetina všech bojových sil, celá záloha a dělostřelectvo jsou záměrně odvedeny daleko od bojiště, aby zbylé dvě třetiny byly zcela zbytečně rozdrceny značnou přesilou — takovou nehoráznou hloupost mohl provést jen německý zeměpán!

Rakouská vojska se bila tak skvěle a chrabře, že se spojencům, kteří měli o polovinu víc sil, podařilo jen s největším vypětím zatlačit je na dvou bodech ze tří a že dokonce ani tato přesila nebyla s to vnést zmatek do jejich řad nebo umožnit pokus o jejich pronásledování. Jak by asi byla bitva dopadla, kdyby 70 000 vojáků se 104 děly, jež František Josef zašantročil, bylo zaujalo záložní postavení mezi Voltou a Pozzolengem? Francouzi by byli bezpochyby poraženi a tažení by se tím bylo znovu přesunulo od Mincia a Chiese na Ticino. Rakouská vojska nebyla poražena spojenci, ale tupostí a domýšlivostí svého vlastního císaře. Když se rakouský voják na přední stráži dopustí sebemenšího nedopatření, dostane za to 50 ran holí. To nejmenší, co může udělat František Josef, aby si alespoň trochu odpykal své hrubé chyby a bezhlavé jednání, je přihlásit se u generála Hesse o svých plně zasloužených 50 ran.

Od nynějška se válka odehrává v pevnostním čtyřúhelníku a první vliv pevností na manévry spojenců už se začíná projevovat: *spojenci se musí rozdělit.* Jeden oddíl zanechali u Brescie, aby pozoroval tyrolské průsmyky. 5. francouzský sbor (Plon-Plonův) byl rozmístěn u Goita proti Mantově a posílen jednou divizí. K obléhání Peschiery bylo použito většiny piemontské armády. Kdysi malá

pevnost Peschiera prý byla po roce 1849 přeměněna půlkruhem samostatných pevnůstek v opevněný tábor (viz „Revue des deux Mondes“[242] z 1. dubna 1859). Je-li tomu tak, budou mít Piemonťané plné ruce práce a na „operace“ proti Veroně, které Ludvík Bonaparte ohlašuje s takovou pompou, zbude jen francouzská armáda oslabená o jednu divizi a o ztráty u Solferina (25 brigád, tj. o málo víc než 130 000 mužů). Jestliže Hess teď doopravdy převzal velení a dostal neomezenou plnou moc, najde si jistě brzy příležitost k jednotlivým vítězným srážkám a připraví si tak větší vítězství. Francouzi povolávají jako posily tři divize lyonské armády, a jak to vypadá, také jednu divizi pařížské armády, celkem asi 50 000 až 60 000 mužů. Rakušanům přibude 6. sbor z jižních Tyrol, 4. sbor z Terstu a mimoto ještě čtvrté polní prapory pluků, které jsou v Itálii, to znamená přinejmenším 54 praporů ostřílených vojáků, takže všech rakouských posil bude na 100 000 mužů. Ale to hlavní pro Rakušany nakonec je, aby rovnováhy na bojišti nebylo dosaženo ani tak přísunem čerstvých posil, jako spíše jednotným a rozumným velením; a to se může stát jen tehdy, bude-li odstraněn neschopný František Josef a celé velení převezme Hess.

Napsal B. Engels 7. července 1859
Otištěno v „Das Volk“,
čís. 10 z 9. července 1859

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

K. MARX

ERFURTŠTINA V ROCE 1859[243]

Reakce plní program revoluce. V tomto zdánlivém rozporu tkví síla napoleonismu, který ještě teď vystupuje v roli vykonavatele odkazu revoluce z roku 1789, i úspěch Schwarzenbergovy politiky v Rakousku, která skloubila mlhavé sny o jednotě z roku 1848 a dala jim jasnou a určitou formu; z tohoto zdánlivého rozporu také vyrůstá strašidlo parlamentní reformy Spolku, jež teď z iniciativy Pruska obchází Malé Německo a s občany Jakobem Venedeyem a Zaisem tančí na hrobech revoluce z roku 1848 burleskní tanec kostlivců. V rukou reakce se ovšem z tohoto revolučního programu stává satira na příslušné revoluční snahy, a tím vlastně smrtonosná zbraň v rukou nesmiřitelného nepřítele. Reakce totiž plní požadavky revoluce stejným způsobem, jako plní Ludvík Bonaparte požadavky italské národní strany. Tragikomické na tomto procesu je, že bídní hříšníci, kteří mají být pověšeni na oprátce ze svých vlastních žvástů a hloupostí, křičí z plna hrdla „výborně!“, a zatímco kat už jim utahuje oprátku kolem šíje, nadšeně tleskají vlastní popravě.

Podobně jako v roce 1848 známé březnové požadavky[244], které zformulovala strana nazývaná tehdy „revoluční“ a jejichž rozšiřování bylo tak obratně zorganizováno, putovaly od jednoho zemského sněmu, od jednoho bouřlivého shromáždění k druhému, dovršuje nyní svůj triumfální pochod po středním a jižním Německu jakési „*Prohlášení*“[245], které je zřejmě regentským mot d'ordre* k podnícení „lidového hnutí“, jež by bylo velmi vítáno jako podpora ozbrojeného zprostředkování. V tomto programu regentství, který

* — heslem. *(Pozn. red.)*

má velice výstižný název „*nasavské prohlášení*“*, protože jej jako první přijali nasavští otcové vlasti v čele s naším starým známým panem Zaisem, se říká:

„V nynější válce nesmí Rakousko zůstat bez pomoci, neboť válka by mohla ohrozit zájmy Německa. Německo je naopak povinno“ (pan von Schleinitz by řekl povoláno) „požadovat od Rakouska reformy a hlavně záruku, že v Itálii bude nastolen pořádek odpovídající požadavkům doby. Vojenské i *politické* vedení v nastávajícím boji musí být přeneseno na Prusko. Tímto vedením však *ještě nebude* (!) uspokojena *stále pociťovaná* potřeba silné spolkové vlády; německému lidu nelze už déle odpírat jednak *nové uspořádání německé ústřední moci*, jednak *vypracování* ústavy, která bude dovršena“ (vyvrcholí, jak říkával pan von Gagern) „německým *lidovým zastupitelstvem*.“

Toto nasavské prohlášení, nazývané též „deklarace“, už přijaly konstituční a demokratické veličiny v Darmstadtu, Frankfurtu a Württembergu, kde je v harmonickém zmatku podepsali Reyscher, Schott, Vischer, Duvernoy, Ziegler aj., a „liberální“ tisk v jihozápadním Německu, ve Francích a v Durynsku je teď hlásá jako zázračné evangelium, které má zachránit Německo, smést z povrchu zemského francouzské císařství a navrátit panu Venedeyovi poslanecké diety a občanu Zaisovi politickou váhu.

Tak tohle bylo jádro pudlíka**. Touto ubohoučkou lstí, počítající s tím, že dětinští šosáci už dočista zhloupli, chtějí tedy hlasatelé „poslání Pruska“ vyloudit na Spolkovém sněmu tak rytířsky vydobyté a tak draze zaplacené vavříny od Bronzellu[135]. Musíme se přiznat, že necítíme žádný zvláštní respekt k hrdinům „poslání“, kteří místo aby veřejně zpolíčkovali pány z Eschenheimer Gasse[246] — a oni by to udělali rádi, jenže si netroufají — pokoušejí se zasolit jim tím, že proti nim hezky zpovzdálí popichují pány Schotta, Zaise a Reyschera. Jestliže berlínská státnická moudrost nezná žádný jiný prostředek k „záchraně Německa“ než kupovat z druhé ruky dědictví nebožtíka*** pana von Radowitze[247] a jeho neblahých***

* V originále slovní hříčka: slovo „nassauisch“ — „nasavský“ je odvozeno od slova „Nassauer“, které má dvojí význam: „Nasavan“, „nasavský“ — ale také „přížívník“, „parazit“. *(Pozn. red.)*

** Goethe, „Faust“, díl I, scéna třetí („Studovna“). *(Pozn. red.)*

*** V německém originále je tu slovní hříčka: „selig“ znamená nebožtík a „unselig“ neblahý. *(Pozn. red.)*

Gothajců, pak ať se jen se vším smíří a poslušně se podřídí francouzsko-ruské diktatuře, neboť nemá ani ponětí o závažnosti boje zahájeného tažením za osvobození Itálie.

A přesto ještě existují vlastenecké veličiny, jejichž ubohost je dostatečně vyjádřena v „nasavském prohlášení“ a jež se kojí blahou nadějí, že se jim slabým odleskem hry na říšský parlament z roku 1848 podaří vyvolat lidové hnutí, které bude mít dost síly, aby se pustilo do boje se spojeným despotismem Ruska a Francie; to jen dokazuje, že Heine měl pravdu, když říkal, že „pravá ztřeštěnost je tak vzácná jako pravá moudrost“.* Ztřeštěnost nasavských autorů prohlášení je totiž veskrze nepravá, prolhaná a zbabělá; je to šaškovská maska, kterou si tito pánové navlékli, aby vypadali jako nepříčetní chovanci blázince, protože se sami stydí za svou žalostnou bezradnost a nečinnost a domnívají se, že ujdou odpovědnosti, když budou jako ubožáci žebronit o soucit veřejnosti.

„Nově uspořádaná ústřední moc“ s „lidovým zastupitelstvem“ — jak skvělá zbraň proti rozběsněnému bonapartismu a proti carismu, který je dohnán k zoufalství a musí bojovat na německé půdě za svou existenci, jež v jeho vlastní zemi je ohrožena! Řekl bych, že jsme v roce 1848 a 1849 obojího okusili dost, abychom pochopili, že každé lidové hnutí, které svou revoluční sílu vyplýtvá na ústavodárné lidové zastupitelstvo, je mrtvé.

Napsal K. Marx nejpozději 9. července 1859
Otištěno v „Das Volk“,
čís. 10 z 9. července 1859

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

* — Heine, „Lázně Lucca“. *(Pozn. red.)*

K. MARX

CO ZÍSKALA ITÁLIE?

Válka v Itálii skončila. Napoleon ji skončil stejně nenadále a neočekávaně, jako ji Rakušané začali.[248] Přestože byla krátká, přišla draho. Za těch několik neděl, co tato válka trvala, nejenže došlo k tolika hrdinským činům, úderům a protiúderům, pochodům, bitvám, výbojům a porážkám jako ve válkách mnohem delších, ale stály také tolik lidských životů i peněz. Některé následky války jsou dost citelné. Rakousko ztratilo území, značně utrpěl jeho vojenský prestiž, jeho hrdost je hluboce zraněna. Obáváme se však, že i když si z toho vzalo určité ponaučení, bylo to spíš ponaučení rázu vojenského než politického a že změny, k nimž je mohou důsledky této války přimět, budou spíš změny ve vojenském výcviku, disciplíně a výzbroji než v jeho politickém systému nebo metodách vlády. Možná že se přesvědčilo o účinnosti děl s rýhovanou hlavní. Možná že převezme pro svou armádu něco od francouzských zuávů. To je daleko pravděpodobnější, než že by nějak podstatně pozměnilo vládu v těch italských provinciích, které mu ještě zbyly.

Navíc přišlo Rakousko, alespoň pro přítomnou dobu, o ono poručnictví nad Itálií, na němž tak trvalo přes výstrahy a stížnosti Sardinie a tím dalo podnět k právě skončené válce. Ale i když Rakousko pro tentokrát bylo nuceno této funkce se vzdát, zdá se, že nezůstala neobsazena. Velmi pozoruhodné je, že nová úprava italských záležitostí byla rozhodnuta na krátké schůzce francouz-

ského a rakouského císaře, tedy mezi dvěma cizinci, z nichž každý stojí v čele cizí armády. Za povšimnutí stojí i to, že při uzavírání této dohody se nedbalo ani té formality, aby byly alespoň naoko dotázány strany, jichž se týkala a které neměly ani potuchy, že se s nimi takto čachruje a disponuje. Dvě armády z druhé strany Alp se střetávají a bojují na lombardských nížinách. Po šestitýdenním boji se cizí vladaři těchto cizích armád rozhodnou urovnat a spořádat italské záležitosti a nepřizvou si na poradu ani jediného Itala. Sardinský král, který byl z vojenského hlediska postaven naroveň francouzskému generálovi, se zřejmě na konečném uspořádání nepodílel o nic víc a neměl na ně o nic větší vliv, než kdyby byl opravdu jen pouhým francouzským generálem.

Jádrem stížností na Rakousko, které tak důrazně vznášela Sardinie, nebylo jen to, že Rakousko si dělá nárok na všeobecný vrchní dozor nad italskými záležitostmi, ale také to, že obhajuje všechny zlořády, které se vyskytnou, že provádí takovou politiku, aby všechno zůstalo při starém, že se vměšuje do vnitřní správy svých italských sousedů a osobuje si právo potlačovat ozbrojenou silou každý pokus obyvatel těchto zemí změnit nebo zlepšit svou politickou situaci. A o co víc pozornosti se věnuje pocitům a přáním Italů či onomu právu na revoluci, jehož zastánkyní byla Sardinie, při novém uspořádání než při starém? Přestože byla za války přijata pomoc, kterou nabídla italská vévodství ležící jižně od Pádu, zdá se, že mají být mírovou smlouvou zase navrácena zpět svým vypuzeným vévodům. Ani v jedné části Itálie nebylo tolik stížností na špatnou vládu jako v papežském státě. Špatná správa v tomto státě, sympatie a podpora, které této špatné správě poskytovalo Rakousko, se uváděly na prvním místě jako jeden z nejhorších příznaků, ne-li vůbec nejhorší příznak dosavadních poměrů v Itálii. Přestože však Rakousko bylo nuceno upustit od svého ozbrojeného protektorátu nad papežským státem, chudáci obyvatelé onoho území touto změnou nic nezískali. Francie podporuje světskou moc svaté stolice stejně tak jako dříve Rakousko; a poněvadž italští vlastenci posuzují zlořády, jichž se dopouští římská vláda, jako něco neoddělitelného od jejího církevního charakteru, zdá se, že není naděje na zlepšení. Francie, která je nyní v postavení

jediného papežova ochránce, má fakticky za zlořády římské vlády mnohem větší odpovědnost, než kdy mělo Rakousko.

Pokud jde o italskou konfederaci, která je součástí nového uspořádání, je třeba konstatovat toto: buď bude tato konfederace politickou skutečností a bude mít určitou moc a vliv, anebo to bude obyčejný podvod. V tomto druhém případě nemůže jednotě, svobodě a rozvoji Itálie nijak prospět. I když se však ukáže jako skutečnost, co se dá od ní očekávat, uvážíme-li, z jakých živlů se skládá? Vždyť Rakousko (které se do ní dostane proto, že zastupuje benátskou provincii nebo benátské království), papež a neapolský král, které spojují zájmy despotismu, snadno nabudou vrchu nad Sardinií, i když ostatní menší státy budou na její straně. Rakousko bude dokonce moci využít tohoto svého nového postavení k tomu, aby si zajistilo nad ostatními italskými státy kontrolu přinejmenším stejně zavrženíhodnou, jako byla kontrola, na niž si dříve dělalo nároky na základě zvláštních smluv s těmito státy.

Napsal K. Marx kolem 12. července 1859
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune“,
čís. 5697 z 27. července 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

MÍR

Ze zpráv, které přivezl parník „Europa“, vysvítá, že italská konfederace, kterou Napoleon III. vyhlásil jako jednu z podmínek míru s Františkem Josefem, je něco velmi mlhavého a nejistého. Zatím je to jen záměr, na který přistoupilo Rakousko, ale který je ještě třeba předložit italským vládám. Zdá se, že na tento záměr nepřistoupila ani Sardinie, jejíhož krále se mimochodem při uzavírání míru zřejmě nikdo neptal na radu, i když král stejně musí udělat, co má nařízeno. Zatím se proslýchá, že papež*, navrhovaný čestný předseda federace, napsal Ludvíku Napoleonovi, že bude hledat ochranu u katolických mocností, což je dosti pochybné útočiště v této době, kdy chce být ochráněn právě proti Francii. Pokud jde o nedávno vypuzené monarchy z Toskánska, Modeny a Parmy**, mají — jak se zdá — dostat své trůny zpátky a za takových okolností budou bezpochyby ochotni připojit se ke každé konfederaci, která jim bude předepsána. Vůbec nic však neslyšíme o neapolském králi***, který je dnes jediným nezávislým panovníkem v Itálii; je docela možné, že konfederaci rovnou odmítne. Je tedy ještě otázka, zda vůbec nějaká konfederace bude, a ještě větší otázka je, jaký bude mít charakter, podaří-li se ji dát dohromady.

Důležitou skutečností, která vychází najevo teprve teď, je, že

* — tj. Pius IX. *(Pozn. red.)*
** — Leopolda II., Františka V. a Luisu Bourbonskou. *(Pozn. red.)*
*** — tj. Františku II. *(Pozn. red.)*

Rakousku zůstávají všechny čtyři velké pevnosti, přičemž Mincio se stává západní hranicí jeho území. Drží tedy stále ještě klíče k severní Itálii ve svých rukou, a může tak využít první vhodné příležitosti a získat zpátky to, čeho se teď muselo vzdát. Už sama tato skutečnost dokazuje, jak naprosto neopodstatněné je Napoleonovo tvrzení, že prý vlastně dosáhl svého cíle a dostal Rakousko z Itálie. Ve skutečnosti je možno bez nadsázky říci, že porazil-li Rakousko ve válce, porazilo Rakousko nesporně jeho při uzavírání míru. Vzdalo se prostě pouze toho, co na něm bylo vydobyto, a ničeho víc. Francie získala za cenu asi sta miliónů dolarů a asi padesáti tisíc životů svých synů kontrolu nad Sardinií, velkou slávu pro své vojáky a pověst velmi šťastného, ale nepříliš úspěšného vojevůdce pro svého císaře. Pro něho je to mnoho, ale pro Francii, která nesla veškerou tíhu těchto výloh a utrpěla všechny tyto ztráty, je to málo; proto není nic divného, že v Paříži vládne nespokojenost.

Nenadálé zakončení války vysvětluje Napoleon tím, že válka začala nabývat rozměrů, které se neslučovaly se zájmy Francie. Jinými slovy, směřovala k válce revoluční a ta by se projevila také vzpourou v Římě a povstáním v Uhrách. Je zajímavé, že těsně před bitvou u Solferina týž Napoleon fakticky naléhal na Kossutha, který za ním na jeho pozvání přijel do tábora, aby podnikl revoluční diverzi ve prospěch spojenců. Tenkrát, před touto bitvou, se nebál nebezpečí, která jej začala děsit hned po bitvě. Že se situace mění podle okolností, není žádný nový poznatek, platí však i pro tento případ. Ostatně není ani třeba kupit další důkazy, že tento muž je právě tak sobecký jako bezohledný, a že když prolil krev padesáti tisíc lidí jen proto, aby ukojil svou osobní ctižádost, je teď ochoten křivě přísahat a zříci se všech těch licoměrných zásad, v jejichž jménu je vedl na jatky.

Jedním z prvních důsledků nynější dohody je pád Cavourovy vlády, která musela v Sardinii odstoupit. Ačkoli hrabě Cavour, jeden z nejchytřejších mužů Itálie, neměl s uzavřením míru vůbec nic společného, nemohl obstát před rozhořčenou a zklamanou veřejností. Pravděpodobně uplyne mnoho času, než se zase vrátí k moci. Mnoho času také uplyne, než Ludvík Napoleon znovu

oklame byť jen sentimentální nadšence tak, aby ho považovali za obhájce svobody. Italové ho budou teď nenávidět ještě víc než všechny ostatní představitele tyranie a zrádcovství a nikoho nepřekvapí, budou-li dýky italských atentátníků znovu ohrožovat život muže, který sliboval a předstíral, že vybojuje Itálii nezávislost, a přitom připustil, aby si Rakousko osedlalo Itálii skoro stejně pevně jako dříve.

Napsal K. Marx 15. července 1859
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune",
čís. 5698 z 28. července 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

VILLAFRANCKÁ SMLOUVA

Jestliže válka, kterou zosnoval Ludvík Napoleon pod falešnou záminkou osvobození Itálie, způsobila všeobecný zmatek názorů, změnu pozic a zprostituování lidí i věcí, jaké nemá obdoby v evropských dějinách, pak villafranckým mírem toto osudné kouzlo zlomil. Ať už se říkalo cokoli o prohnanosti Ludvíka Bonaparta, tento mír zničil jeho prestiž, a odcizil mu dokonce francouzský lid a francouzskou armádu, které se snažil především připoutat ke své dynastii. Řekne-li této armádě, že uzavřel mír ze strachu před Pruskem a před rakouským pevnostním čtyřúhelníkem, může tím svou armádu jedině znechutit. A řekne-li tomuto lidu, kde každý je rozeným revolucionářem, že ho ve vítězné dráze zastavilo jedině to, že by se byl při příštím kroku musel spojit s revolucí, může si být jist, že se k němu bude francouzský lid chovat s mnohem větší nedůvěrou a odporem než k onomu strašáku, kterým se ho Napoleon pokouší děsit. V celé dnešní Evropě nikdo neutrpěl takový nezdar jako Ludvík Bonaparte se svou italskou válkou. Podvod praskl ve Villafrance. Burzovní spekulanti nad tím jásají, sklíčení demagogové jsou ohromeni, zrazení Italové se třesou vzteky, „zprostředkující mocnosti" jsou jako zmoklé slepice a ti Britové a Američané, kteří uvěřili v demokratické poslání Ludvíka Bonaparta, schovávají své zahanbení za nic neříkající protesty a duchaplná vysvětlení; teď se ukázalo, že jediní, kdo měli pravdu, byli ti, kdo se odvážili vystoupit proti záplavě sebeklamu, i když se vydávali v nebezpečí, že budou obviněni ze sympatií s Rakouskem.

Podívejme se nejprve na to, jakým způsobem byla smlouva uzavřena. Sejdou se oba císařové; František Josef odstoupí Lombardii Bonapartovi, který ji věnuje Viktoru Emanuelovi; ten však, ačkoli měl zjevně ve válce hlavní úlohu, není k mírovým jednáním ani připuštěn. Myšlence, že by měli třeba jen zdánlivě naslouchat hlasu lidského zboží, s nímž se tu takto čachruje, se obě smluvní strany ušklíbají. František Josef disponuje svým majetkem; Napoleon III. právě tak. Kdyby se bylo jednalo o postoupení nějakého statku, byl by u toho musel nevyhnutelně být soudní úředník a bylo by nutné splnit některé právní formality. Ale když se postupují tři milióny lidí, není nic takového zapotřebí. Nevyžaduje se dokonce ani souhlas Viktora Emanuela, člověka, kterému nakonec tento majetek připadl. Na ministra bylo takové ponížení už příliš a Cavour podal demisi. Král ovšem může o anektovaném území říci totéž, co řekl římský císař o vyždímaných penězích: Non olet.* Možná, že z toho opravdu necítí urážlivý zápach.

Předpokládáme, že toto se ve slovníku idées napoléoniennes[233] nazývá „obnovením národností". I sám vídeňský kongres — kdyby se jeho transakce měly srovnávat s villafranckým kšeftařením — by bylo docela dobře možné podezřívat z revolučních zásad a ze sympatií s národy. Inaugurace italského národa je spojena s úmyslnou urážkou, s dohodou, jež otevřeně hlásá, že se Itálie nepodílela na válce proti Rakousku a následkem toho nemůže uplatňovat svůj hlas při uzavírání míru s Rakouskem. Garibaldi se svými statečnými horaly, povstání v Toskánsku, Parmě, Modeně a Romagni, ba ani sám Viktor Emanuel se svou napadenou zemí, zruinovanými financemi a zdecimovanou armádou — to všechno nic neznamená. Byla to válka mezi jedním Habsburkem a jedním Bonapartem. Nebyla to italská válka. Viktor Emanuel si nemůže činit nárok ani na respekt příslušející podřadnému spojenci. Nebyl bojující stranou; byl pouhým nástrojem, a nemá tedy taková práva, která podle mezinárodního práva příslušejí každému, i tomu nejbezvýznamnějšímu válečnému spojenci. Neprojevila se mu ani taková úcta jako německým mediatizovaným knížatům při uzavírání míru

* Nepáchnou. (Výrok římského císaře Vespasiána o penězích získaných zdaněním záchodků.) *(Pozn. red.)*

roku 1815.[249] Ať jen tento skromný chudý příbuzný mlčky polyká drobty, které spadnou se stolu jeho bohatého a mocného bratrance.

Přejdeme-li nyní k obsahu — míníme tím oficiální obsah — villafranckého smlouvy, zjistíme, že docela odpovídá způsobu, jakým byla smlouva uzavřena. Lombardie má být postoupena Piemontu, ale vždyť tutéž nabídku — za výhodnějších podmínek a nezatíženou stinnými stránkami — předložilo Rakousko Karlu Albertovi a lordu Palmerstonovi už roku 1848.[250] Tehdy se italského hnutí nezmocnil žádný cizí stát. Lombardie měla být odstoupena Sardinii, a ne Francii; rovněž Benátsko mělo být odděleno od rakouských území a ustaveno jako nezávislý italský stát, v jehož čele neměl být rakouský císař, ale rakouský arcivévoda. Tyto podmínky tehdy velkomyslný Palmerston přezíravě odmítl a označil je za velice nedostatečný závěr italské války za nezávislost. Tatáž Lombardie se teď dává jako francouzský dar savojské dynastii, kdežto Benátsko i s pevnostním čtyřúhelníkem — včetně pevností v Minciu — má zůstat v drápech Rakouska.

Nezávislost Itálie se tak změnila v závislost Lombardie na Piemontu a v závislost Piemontu na Francii. Hrdost Rakouska je možná odstoupením Lombardie pokořena, ale jeho reálná moc se spíš upevnila tím, že vyklidilo území, které pohlcovalo část rakouských vojenských sil a přitom se nedalo bránit proti cizímu vpádu a ani samo nehradilo výdaje za vydržování těchto sil. Peněžních prostředků, které se nadarmo vynakládaly v Lombardii, se teď může výhodně použít kdekoli jinde. Rakousko si podrželo dominující vojenské postavení, z něhož se může při kterékoli výhodné příležitosti vrhnout na svého slabého souseda, který je fakticky teď ještě slabší, když získal hranici vystavenou nepřátelskému útoku a nepokojné, nespokojené a nedůvěřivé poddané, a nemůže už dokonce ani předstírat, že zastupuje práva Itálie. Piemont uzavřel dynastický obchod, ale vzdal se svého národního poslání. Z nezávislého státu klesla Sardinie na stát trpěný z milosti, který, chce-li se udržet proti svému nepříteli na východě, musí podlézat svému ochránci na západě.

Ale to ještě není všecko. Podle ustanovení smlouvy se má v Itálii po vzoru Německého spolku ustavit italská konfederace pod

čestným předsednictvím papežovým*. Teď se zdá, že uskutečnění této „napoleonské ideje" naráží na nějaké potíže, a tak teprve uvidíme, jak se Napoleon III. vypořádá s překážkami, které se stavějí do cesty jeho koníčku. Neboť, ať už to dopadne jakkoli, není pochyby o tom, že taková konfederace v čele s papežem je jeho koníček. Avšak pád papežské moci v Římě se odjakživa považoval za conditio sine qua non** italského osvobození. Machiavelli ve svých „Dějinách Florencie"[251] už před dávnými lety zjistil, že papežská nadvláda je zdrojem italského ponížení. A nyní, jak si to představuje Ludvík Napoleon, místo osvobození Romagne má být celá Itálie podřízena nominální vládě papeže. Kdyby ke konfederaci vůbec kdy došlo, bude fakticky papežská tiára pouze emblémem rakouského panství. K čemu směřovalo Rakousko svými soukromými smlouvami s Neapolí, Římem, Toskánskem, Parmou a Modenou? Ke konfederaci italských knížat pod rakouským vedením. Villafranská smlouva s italskou konfederací, v níž papež, Rakousko a znovunastolení vévodové — mohou-li ovšem vůbec být znovu nastoleni — budou tvořit jednu stranu a Piemont druhou, to přesahuje i ty nejsmělejší rakouské naděje. Od roku 1815 má Rakousko v úmyslu vytvořit konfederaci italských knížat proti Piemontu. Nyní si může podřídit sám Piemont. Může umořit životní sílu tohoto malého státu v konfederaci, jejíž nominální hlavou bude papež, který Sardinii exkomunikoval[252], a jejímž skutečným vůdcem bude nesmiřitelný nepřítel Sardinie. Nešlo tu tedy o osvobození Itálie, ale o podrobení Piemontu. Piemont, který čelí Rakousku, je postaven do úlohy Pruska, nemá však zdroje, jež Prusku umožňovaly paralyzovat svého soupeře v německém Spolkovém sněmu. Francie si zase může lichotit, že zaujala vůči Itálii takové postavení, jaké zaujímá vůči Německému spolku Rusko, ovšem s tím rozdílem, že ruský vliv v Německu je založen na rovnováze sil mezi Habsburky a Hohenzollerny. Jediný způsob, jak může Piemont obnovit svůj prestiž, mu jasně naznačuje jeho protektor. Ludvík Napoleon ve své proklamaci k vojákům říká: „Sjednocením Lombardie s Piemontem se nám" (tj. rodu Bonapartů) „vytváří mocný spojenec, který

* — tj. Pia IX. *(Pozn. red.)*
** — nezbytnou podmínku. *(Pozn. red.)*

nám bude vděčit za svou nezávislost."[253] Tím prohlašuje, že namísto nezávislého Piemontu je tu teď Napoleonova satrapie. Viktor Emanuel nemá žádné prostředky k tomu, aby se vymanil z tohoto ponižujícího postavení. Může jedině apelovat na Itálii, jejíž důvěru zradil, nebo na Rakousko, jehož lupem ho nakrmili. Je ovšem docela možné, že zasáhne italská revoluce, změní tvář celého poloostrova a přivede znovu na scénu Mazziniho a republikány.

Napsal K. Marx 19. července 1859
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune",
čís. 5704 ze 4. srpna 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

ITALSKÁ VÁLKA

PŘEHLED

I

„Tajný generál" spěšně odvelel svou gardu do Paříže, aby v jejím čele oslavil triumfální vjezd a aby pak nechal na náměstí Carrousel před sebou defilovat své vítězné vojsko. Udělejme si zatím ještě jednou přehled hlavních událostí války, abychom osvětlili skutečnou zásluhu toho, kdo se opičí po Napoleonovi.[254]

19. dubna se hrabě Buol dopustil dětinské neopatrnosti a sdělil anglickému vyslanci*, že 23. dubna předloží Piemonťanům třídenní ultimátum, po jehož uplynutí však začne válka a dojde k vpádu. Buol sice věděl, že Malmesbury není Palmerston, ale zapomněl, že se právě blíží doba všeobecných voleb a že se omezení toryové ze samého strachu, aby nebyli vykřičeni jako „Rakušáci", ve skutečnosti stanou proti své vůli bonapartisty. Anglická vláda už 20. dubna spěšně oznámila tuto zprávu panu Bonapartovi, *ihned začalo soustřeďování francouzských vojsk* a byl vydán rozkaz sestavit čtvrté prapory z dovolenců. 23. dubna Rakušané skutečně ultimátum podali — právě v předvečer největší části anglických voleb. Derby a Malmesbury tento čin rychle prohlašují za „zločin", proti němuž co nejrozhodněji protestují. Bonaparte přikazuje svým vojskům, aby překročila piemontskou hranici, ještě než uplyne ultimátum; 26. dubna vstupují Francouzi do Savojska a Janova. Avšak Rakuša-

* — tj. lordu Augustu Loftusovi. *(Pozn. red.)*

né se nechávají zdržet protesty a hrozbami toryovské vlády, otálejí ještě dva dny a vtáhnou do Piemontu teprve 29. místo 27. dubna.

„Tajný generál" se tedy dověděl o záměrech Rakušanů plných devět dní před jejich vpádem a zrada anglického ministerstva mu umožnila, aby byl na místě o tři dny dřív než oni. „Tajný generál" měl však spojence nejen v anglickém ministerstvu, ale i ve velení rakouské armády. Každý očekával, a to zcela právem, že vrchní velení nad italskou armádou převezme Hess. Avšak místo toho dostal velení Gyulay, člověk naprosto neschopný, tupec a slaboch, který se v letech 1848—1849 ani jedinkrát neutkal s nepřítelem. Hess je měšťanského původu a má nechuť k reakční a projezuitské šlechtické klice, která tvoří kamarilu Františka Josefa. Triumvirát Grünne—Thun—Bach štval proti starému stratégovi slabého Františka Josefa; ten totiž vypracoval společně s Grünnem prapodivný operační plán, který Hess nemilosrdně zkritizoval; a tak zůstal velícím generálem vysoce urozený omezenec Gyulay a jeho operační plán — vpád do Piemontu — byl přijat. Hess radil omezit se přísně jen na defenzívu a vyvarovat se jakékoli bitvy až k Minciu. Rakouská armáda, kterou navíc ještě zdržely lijáky, se objevila na Pádu a Sesii teprve kolem 3. nebo 4. května, a to už bylo samozřejmě pozdě odvážit se náhlého úderu na Turín nebo na některou z piemontských pevností. Masa Francouzů byla soustředěna na horním Pádu; to byla pro neschopného Gyulaye vítaná záminka k nečinnosti. Svou bezradnost patřičně dokumentoval tím, že dal provést násilný průzkum směrem na Montebello. V boji, který z toho vznikl, se 13 rakouských praporů čestně drželo proti šestnácti francouzským, dokud se na bojišti neobjevila druhá a třetí divize sboru Baraguaye d'Hilliers; nato se Rakušané, kteří dosáhli svého cíle, zase stáhli zpátky. Protože však po tomto průzkumu už nic nepodnikli, je jasné, že si celou tuto výpravu mohli právě tak dobře ušetřit.

„Tajný generál" musel zatím čekat na svůj válečný materiál a na své jezdectvo a pravděpodobně si krátil čas studiem svého milovaného Bülowa. Francouzi, dokonale informovaní o rozmístění a síle rakouských vojsk, mohli snadno vypracovat plán útoku. Existují vůbec pouze tři způsoby útoku: buď se útočí přímo čelně,

aby se prolomil střed, nebo se obchází pravé či levé křídlo. „Tajný generál" se rozhodl obejít pravé křídlo nepřítele. Rakušané, kteří předtím svým pícováním nerušeně zpustošili celé území mezi Sesií a Dora Balteou, se rozestavili na dlouhé linii od Bielly po Pavii. 21. května útočí Piemonťané na linii Sesie a svádějí po několik dní menší potyčky mezi Casale a Vercelli; Garibaldi se svými alpskými myslivci zatím proklouzne těsně podél Lago Maggiore, podněcuje povstání ve Varesottu a proniká až do Comaska a Brianzy. Gyulay nechává své síly i nadále roztroušené, a posílá dokonce jeden ze svých šesti armádních sborů (9.) na jižní břeh Pádu. 29. května dospívají konečně přípravy tak daleko, že je možné zahájit útok. Srážky u Palestra a Vinzaglia, v nichž byla nasazena většina piemontské armády proti části 7. armádního sboru (Zobelova), otevřely spojencům cestu na Novaru, kterou dal Gyulay bez odporu vyklidit. Tam byli ihned dirigováni Piemonťané, 2., 3. a 4. francouzský sbor a garda; za nimi následoval 1. sbor. Tak bylo dovršeno obejití rakouského pravého křídla a otevřena přímá cesta na Milán.

Tím se však také armády dostaly do téhož postavení, v němž Radecký roku 1849 dobyl vítězství u Novary. V dlouhých kolonách a po několika málo souběžných silnicích se spojenci valili k Ticinu. Pochod musel probíhat pomalu. Gyulay měl v rukou pět armádních sborů, i když odečteme rozptýlený 9. sbor. Jakmile začal útok Piemonťanů nabývat vážnějšího charakteru, a to se stalo 29. a 30. května, musel Gyulay soustředit své vojsko. Kde se tak stane, bylo téměř lhostejné; kolem 140 000—150 000 mužů, kteří jsou v soustředěném postavení, se projít nedá; kromě toho nešlo o to, pasívně se bránit, ale o to, zasadit nepříteli včasný úder. Kdyby byl Gyulay soustředil své síly mezi Mortarou, Garlaskem a Vigevanem 31. května a 1. června, byl by jednak mohl sám vpadnout do boku nepříteli obcházejícímu jeho pravé křídlo u Novary, rozdvojit nepřátelské pochodové kolony, jednu část jich zatlačit týlem k Alpám a zmocnit se silnice na Turín; jednak mohl i potom, když nepřítel překročil Pád pod Pavií, stále ještě přijít včas, aby mu přehradil cestu na Milán.

Se soustřeďováním vojsk se skutečně začalo. Ale ještě než bylo

úplně provedeno, zmátlo Gyulaye obsazení Novary. Nepřítel stál blíž k Milánu než on! Ovšem, ale to právě bylo to, co si jen mohl přát; teď nadešla chvíle k včasnému úderu, neboť nepřítel by se byl musel bít za nejnepříznivějších podmínek. Avšak Gyulay, ať je osobně jak chce statečný, byl morálně zbabělý. Místo rychlého postupu se dal na ústup, aby svou armádu usilovnými pochody převedl obloukem mimo nepřítele a u Magenty mu znovu zahradil přímou cestu na Milán.

Vojsko se dalo do pohybu 2. června a hlavní stan byl přeložen do Rosate v Lombardii. 3. června v půl šesté ráno tam přibyl polní zbrojmistr Hess. Vyzval Gyulaye, aby se zodpovídal ze své neomluvitelné chyby a dal ihned zastavit všechna vojska, neboť ještě pokládal za možné udeřit směrem na Novaru. Celé dva armádní sbory, 2. a 7., stály již na lombardské půdě, pochodovaly z Vigevana na Abbiategrasso. 3. sbor dostal rozkaz k zastavení právě na mostě u Vigevana, pochodoval tedy zpět a zaujal postavení na piemontském břehu. 8. sbor šel přes Bereguardo a 5. sbor přes Pavii. 9. sbor byl stále ještě příliš vzdálen a zcela mimo dosah.

Když se Hess podrobně seznámil s dislokací vojsk, zjistil, že je už příliš pozdě na to, aby mohl počítat s úspěchem ve směru na Novaru; zbýval tedy už jen směr na Magentu. V 10 hodin ráno byly kolonám odeslány rozkazy, aby pokračovaly v pochodu na Magentu.

Na tento Hessův zásah a na ztrátu 4 $^1/_2$ hodiny, kdy kolony stály, svaluje Gyulay vinu za prohranou bitvu u Magenty. Jak neopodstatněná je tato výmluva, vysvítá z následujícího: Most u Vigevana je vzdálen od Magenty deset anglických mil — tedy krátký denní pochod. Druhý a sedmý sbor *byly* již *v Lombardii*, když došel rozkaz, aby se vojska zastavila. Zbývalo jim tedy průměrně nejvýš 7—8 mil pochodu. Přesto došla pouze jedna divize ze 7. sboru ke Corbettě a tři brigády z 2. sboru k Magentě. Druhá divize 7. sboru došla 3. června teprve ke Castellettu u Abbiategrassa; a 3. sbor, který dostal rozkaz k vyražení od mostu u Vigevana nejpozději v 11 hodin dopoledne a měl tedy před sebou ještě značnou část dne, neušel zřejmě ani těch 5 či 6 anglických mil do Abbiategrassa, neboť byl s to zasáhnout do boje teprve příštího dne kolem čtvrté

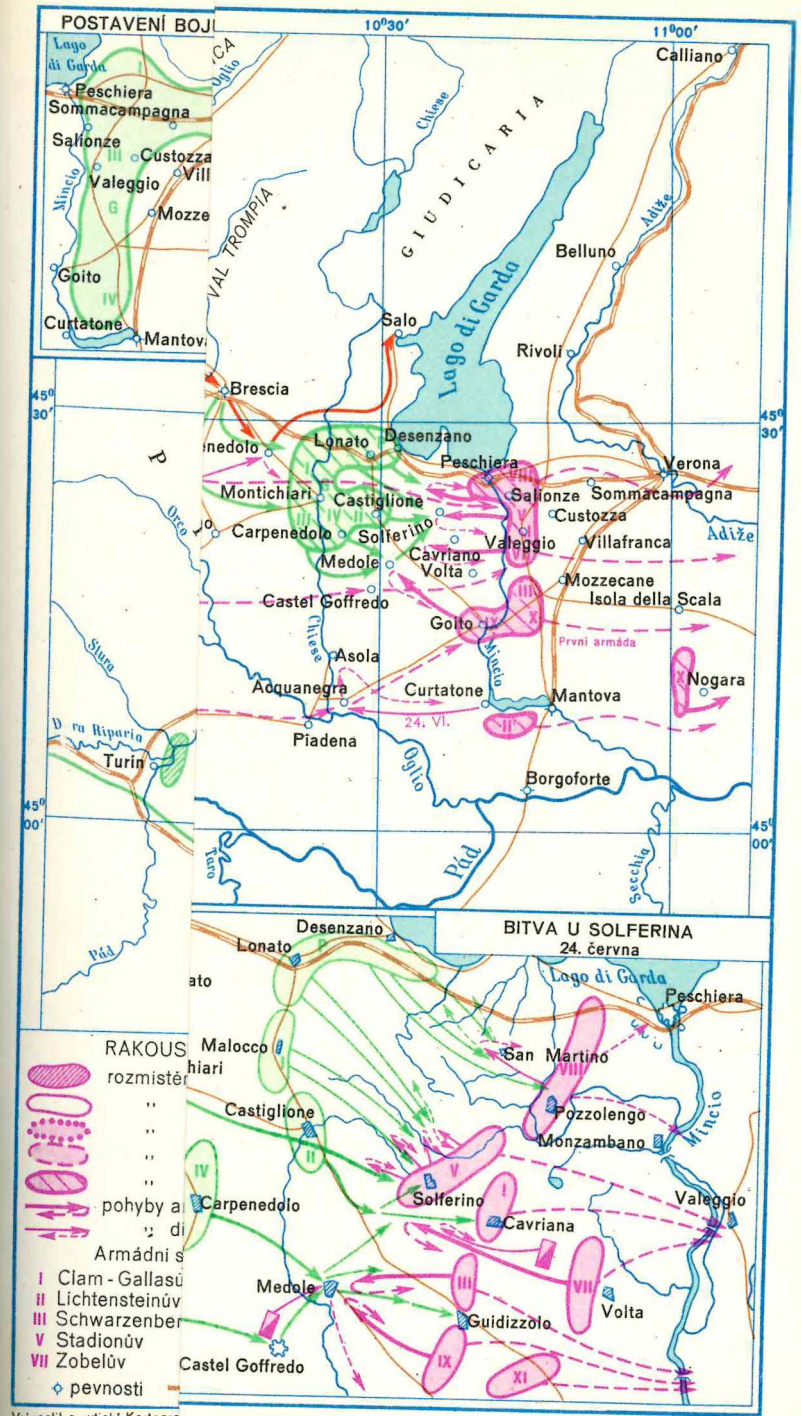
hodiny odpoledne u Robeka (3 míle od Abbiategrassa). Kolony zřejmě zatarasily cesty natolik, že v důsledku špatného uspořádání se pochod značně zpomalil. Potřebuje-li sbor 24 hodiny i více, aby urazil 8—10 mil, pak ovšem 4—5 hodin navíc vskutku nemůže hrát žádnou roli. 8. sbor, poslaný přes Bereguardo a Binasco, musel udělat takovou okliku, že i kdyby mohl využít oněch ztracených 4 $^1/_2$ hodin, nemohl by se objevit na bojišti včas. Z 5. sboru, který dorazil z Pavie dvěma *skutečně usilovnými denními pochody*, zasáhla večer 4. června ještě jedna brigáda do bitvy.[255] To, co sbor ztratil na čase, vynahradil intenzitou pohybu. Pokus svalovat odpovědnost za roztříštění armády na Hesse je tedy úplně nicotný.

A tak strategická předehra k vítězství u Magenty tkví především v nesporné chybě, které se dopustil sám Ludvík Bonaparte tím, že podnikl boční pochod v dosahu nepřítele, a za druhé v chybě Gyulayově, který místo aby napadl soustředěnými silami dlouhé pochodové kolony nepřítele, úplně roztříštil svou armádu zpětným pochodem a ústupem, ke všemu ještě uboze založeným, a přivedl své vojsko do boje unavené a vyhladovělé. To byla první fáze války. O druhé v příštím čísle.

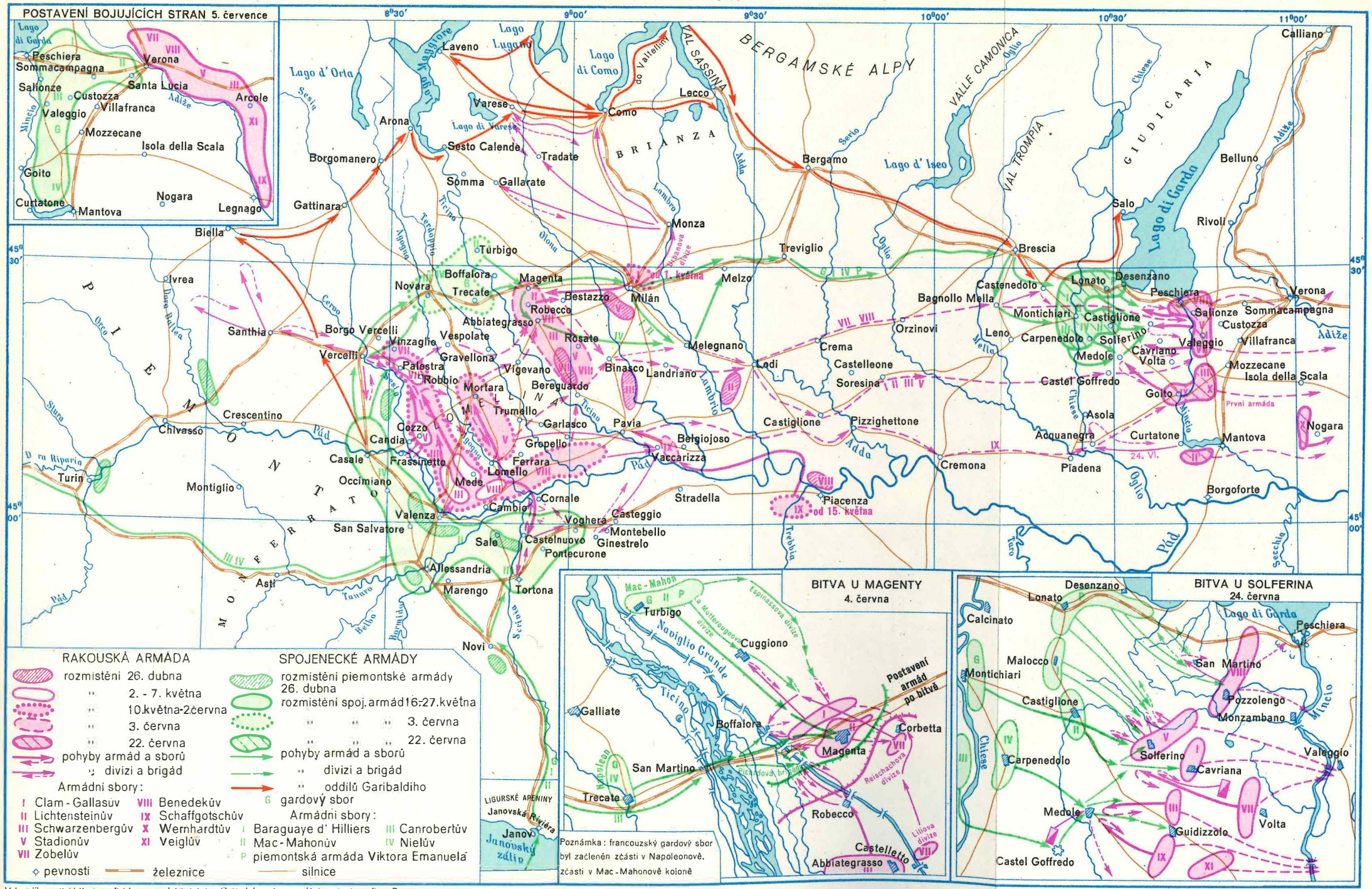
II

Opustili jsme našeho skutečného tajného Napoleona na bojišti u Magenty. Gyulay mu prokázal největší službu, jakou může prokázat vojevůdce svému protivníkovi; přivedl sem své síly tak roztříštěné, že po celou dobu bitvy měl značně méně vojsk než nepřítel, a dokonce ani večer neměl všechno vojsko v rukou. 1. a 2. sbor se stahovaly k Milánu; 8. sbor přicházel od Binaska, 5. sbor od Abbiategrassa, 9. sbor byl odveden na procházku kamsi daleko dolů k Pádu. To byla situace pro opravdového vojevůdce; bylo tu potřebí vpadnout s četnými svěžími jednotkami, které přibyly během noci, mezi izolované rakouské kolony, a tak vybojovat *skutečné* vítězství a donutit celé oddíly se zástavami a dělostřelectvem, aby složily zbraně! Tak si počínal obyčejný Napoleon u Montenotte a Millesima[92], u Abensbergu a Řezna.[100] Ne tak „vyšší" Napoleon. Ten je vysoko povznesen nad takovýto hrubý empirismus. Ze svého Bülowa ví, že excentrický ústup je nejvýhodnější. Patřičně tedy ocenil Gyulayovy mistrovské pokyny k ústupu, a místo aby vpadl mezi Rakušany, telegrafoval do Paříže: Armáda odpočívá a reorganizuje se. Vždyť si byl jist, že svět nebude tak nezdvořilý, aby jeho školácké cvičení u Magenty označil za něco jiného než za „veliké vítězství"!

Milý Gyulay, který se již jednou s takovým úspěchem pokusil o manévr, spočívající v tom, že prošel obloukem kolem nepřítele, podnikl tento pokus znovu, tentokrát ve velkém měřítku. Nechal svou armádu pochodovat nejprve na jihovýchod k Pádu, pak ve třech kolonách třemi souběžnými silnicemi podél Pádu až k Piadeně na Ogliu, pak zase na sever ke Castiglione. Přitom nijak nepospíchal. Cesta, kterou měl urazit až ke Castiglione, měřila asi 120 anglických mil, tedy deset velmi pohodlných nebo osm plných denních pochodů. Mohl tedy zaujmout postavení u Castiglione 14., nejpozději 15. června; avšak podstatnější část armády se objevila na výšinách jižně od Lago di Garda teprve 19. června.

VÁLKA V ITÁLII ROKU1859

Vykreslil a vytiskl Kartografický a reprodukční ústav Ústřední správy geodézie a kartografie v Praze

Čís. výr. 099/10-62

Ovšem důvěra vzbuzuje důvěru. Jestliže Rakušané pochodovali pomalu, pak „vyšší" Napoleon ukázal, že je převyšuje i v tom. Obyčejný Napoleon by neměl nic naléhavějšího na práci, než postupovat se svým vojskem usilovnými pochody na Castiglione, a to po kratší, přímé pochodové ose, dlouhé sotva 100 anglických mil, aby dorazil do postavení jižně od Lago di Garda a na Minciu *dříve* než Rakušané a tam, kde to jen bude možné, znovu vpadl rakouským pochodovým kolonám do boku. Ne tak vylepšený Napoleon. Jeho heslo je: „Stále pomalu vpřed."[256] Od 5. až do 22. června mu trvalo, než soustředil své vojsko na Chiese. 17 dní na 100 mil, čili slabé dvě hodiny denně!

To jsou ty obrovské útrapy, které musely vydržet francouzské kolony a které nadchly anglické novináře k takovému obdivu nad tím, jakou vytrvalostí a nezmarnou dobrou myslí oplývají pioupious*. Jen jedinkrát došlo k pokusu o srážku se zadním vojem. Šlo o to vytlačit jednu rakouskou divizi (Bergerovu) z Melegnana. Jedna její brigáda držela město, druhá byla již za Lambrem, aby kryla ústup první, a téměř se nedostala do boje. Tady náš „tajný generál" ukázal, že i on, když na to přijde, zná napoleonskou strategii: nasadit masu vojska v rozhodujícím bodě! Věren této zásadě poslal proti této jedné brigádě dva celé armádní sbory čili deset brigád; rakouská brigáda (Rodenova), napadená šesti francouzskými brigádami, se držela tři až čtyři hodiny, a teprve když ztratila víc než třetinu svého mužstva, stáhla se za Lambro, aniž byla pronásledována; obrovskou přesilu Francouzů stačila zadržet pouhá přítomnost druhé brigády (Boérovy). Jak je vidět, vedli Francouzi válku s největší zdvořilostí.

V Castiglione vystoupil na scénu jiný hrdina — František Josef rakouský. To jsou dva vskutku důstojní protivníci! Jeden o sobě dává všude roztrubovat, že je ten největší chytrák všech dob; druhý si zas libuje v tom, že předstírá rytířskost. Jeden se nijak nemůže obejít bez toho, aby byl největším vojevůdcem svého století, poněvadž je povolán k tomu travestovat originálního Napoleona — vždyť si vzal s sebou do pole jeho pravé číše a jiné relikvie;

* – přezdívka francouzských pěšáků. *(Pozn. red.)*

druhý musí ke svým praporům připnout vítězné stuhy, poněvadž je rozený „nejvyšší vojevůdce" své armády. Příhodněji už epigonské hospodaření, které se v mezihrách mezi revolucemi devatenáctého století tak šíří, nemohlo být na bojišti zastoupeno.

František Josef zahajuje svou kariéru velícího generála tím, že nejprve přikáže svému vojsku, aby zaujalo postavení jižně od Lago di Garda, načež je hned stáhne za Mincio, a sotva je má za Minciem, pošle je zase do ofenzívy. Takový manévr musel překvapit i vylepšeného Napoleona, a jeho bulletin je také natolik způsobný, že to otevřeně přiznává. Protože Napoleon téhož dne právě pochodoval se svou armádou k Minciu, došlo ke srážce obou armád — k bitvě u Solferina. Nebudeme se tu znovu zabývat podrobnostmi této bitvy, protože jsme to udělali již v dřívějším čísle tohoto listu*, a tím spíš proto, že rakouská oficiální zpráva je úmyslně co nejvíc zamotaná, aby se zakryly prapodivné chyby rakouského „rozeného vojevůdce". Přesto však je z ní naprosto jasné, že prohranou bitvou je vinen především František Josef a jeho kamarila. Předně byl Hess úmyslně a promyšleně držen v pozadí. Za druhé na jeho místo se tlačil František Josef. Za třetí kamarila se přičinila o to, aby na důležitých velitelských místech zůstala spousta neschopných lidí, někdy pochybných i co do osobní statečnosti. Vlivem všech těchto okolností, i když nepřihlížíme k původnímu plánu, vznikl v den bitvy takový zmatek, že o velení, o vzájemné souhře pohybu, o pořádku a o důslednosti manévrování nemohlo být ani řeči. Zejména střed byl, jak se zdá, v naprostém zmatku. Tři armádní sbory, které tu stály (1., 5. a 7.), manévrovaly tak protichůdně a nekoordinovaně a v rozhodné chvíli si nikdy vzájemně nemohly pomoci, třebaže si jinak neustále překážely, že z rakouské zprávy vyplývá jediný, zato však nesporný závěr: Zde byla bitva prohrána ani ne tak vinou početně slabších sil, jako vinou hanebně špatného velení. Ani jednou nepřispěl jeden sbor druhému na pomoc v pravé chvíli; zálohy byly všude jinde než tam, kde jich bylo třeba; a tak Solferino, San Cassiano, Cavriana jedno po druhém padly, zatímco by tato tři místa dohromady při vytrvalé a dovedné obraně tvořila nedo-

* Viz tento svazek, str. 449–452. *(Pozn. red.)*

bytné postavení. Takto však bylo ztraceno Solferino, rozhodující bod, již ve dvě hodiny, a s ním byla ztracena celá bitva; Solferino padlo pod soustředěným útokem, který bylo možno zmařit pouze ofenzívními údery, ale ty právě chyběly. A po Solferinu padly ostatní vesnice rovněž pod soustředěnými útoky, proti nimž Rakušané postavili jen nedostatečnou pasívní obranu. Přesto tu byly ještě svěží jednotky, neboť z rakouských seznamů ztrát vysvítá, že z dvaceti pěti zasazených řadových pluků osm (Rossbach, arcivévoda Josef, Hartmann, Mecklenburg, Hess, Grüber, Wernhardt, Wimpffen), tedy třetina, ztratilo méně než 200 mužů na pluk, zúčastnily se tedy boje *jen bezvýznamně*! Tři z nich, právě tak jako Gradišský hraničářský pluk, neztratily ani po 100 mužích na pluk, a z myslivců ztratila většina praporů (pět) méně než po 70 mužích. Protože však pravé křídlo (8. sbor Benedekův) muselo proti mocné přesile plně zasadit do boje všechny své jednotky, připadají všechny tyto pluky a prapory, které se boje zúčastnily jen málo, na střed a levé křídlo a značná část z nich musela stát v centru. To dokazuje, jak ubohé tu bylo velení. Dá se to ostatně velmi snadno pochopit: byl tu osobně přítomen František Josef se svou státní kamarilou, a tak tu muselo všechno běžet bez plánu páté přes deváté. Vždyť 13 baterií záložního dělostřelectva nevypálilo ani ránu! Podobně i levé křídlo zřejmě zůstalo bez velení. Především jezdectvo, jemuž velely staré baby, se tu nedostalo vůbec k akci. Kde se jen ukázal rakouský jezdecký pluk, obracelo se francouzské jezdectvo nazpátek, ale z 8 pluků zasáhl plně do útoku jen jediný husarský pluk, dva pluky dragounů a jeden pluk hulánů se dostaly do útoku jen zčásti. Pruští husaři ztratili 110, oba pluky dragounů dohromady 96 mužů; ztráty sicilských hulánů nejsou známy, ostatní čtyři pluky ztratily dohromady jen 23 mužů! Dělostřelectvo ztratilo celkem pouze 180 mužů.

Tato čísla dokazují víc než cokoli jiného, s jakou nejistotou a nerozhodností vedli rakouští generálové, od císaře až po velitele sborů, své vojsko proti nepříteli. Připočteme-li k tomu početní převahu a morální vzpruhu, kterou Francouzům dodaly dosavadní úspěchy, pak pochopíme, proč Rakušané nemohli zvítězit. Z velitelů sborů se jen jediný, Benedek, nedal zastrašit; velel úplně sám

celému pravému křídlu a František Josef neměl čas se mu do toho plést. Proto také mohl dát Piemonťanům důkladně na pamětnou, i když měli dvojnásobnou přesilu.

„Vyšší" Napoleon nebyl už takový nováček ve vedení války jako František Josef. Vysloužil si své ostruhy už u Magenty a ze zkušenosti věděl, jak si má na bitevním poli počínat. Přenechal starému Vaillantovi, aby vypočítal délku fronty, která se má obsadit, neboť z toho už samo sebou vyplynulo rozdělení jednotlivých sborů, a pak nechal velitele sborů, aby si dál dělali, co chtějí, protože s tím, že dovedou velet svým sborům, si nemusel dělat starosti. Sám se odebral na místa, kde se bude nejlépe vyjímat v příštím sobotním čísle pařížské „Illustration"[257], a odtud pak udílel velmi melodramatické, ale také velmi bezvýznamné dílčí rozkazy.

III

Na akademii v Düsseldorfu byl před lety jeden ruský malíř, který byl později pro nedostatek nadání a lenost vypovězen na Sibiř. Ten chudák nesmírně horoval pro svého cara Mikuláše a nadšeně vyprávěl: „Car je velmi veliký! Car zná všecko! Car umí i malovat. Ale carové nemají čas na malování; kupují krajinky a pak do nich malují vojáky. Car je velmi veliký! Bůh je veliký, ale car je ještě mladý!"

„Vyšší" Napoleon má s Mikulášem společný názor, že krajinky jsou tu jen na to, aby se do nich malovali vojáci. Protože však nemá ani tolik času, aby do nich ty vojáky namaloval, spokojuje se s tím, že *sedí* modelem. Il pose.* Magenta, Solferino i celá Itálie jsou pro něho jen kulisou, jen záminkou, aby v „Illustration" a v „Illustrated London News"[258] při této příležitosti znovu vystavil svou interesantní figuru v melodramatickém postoji. A poněvadž se to dá pořídit s trochou peněz, podařilo se mu to. Řekl Milánským:

„Jestliže existují lidé, kteří nechápou své století," (století reklamy a blufu) „já k těmto lidem nepatřím."[259]

Starý Napoleon byl veliký, a vylepšený Napoleon už není mladý!

Toto poznání, že už není mladý, jej také přivedlo na myšlenku, že už je na čase, aby uzavřel mír. Dosáhl už všeho, čeho bylo možno dosáhnout pro pouhý succès d'estime**. „Ve čtyřech srážkách a dvou bitvách", v nichž ztratil přes 50 000 mužů jen na bojišti, nepočítaje nemocné, se zmocnil předpolí až k rakouským pevnostem — území, které Rakousko nikdy nemělo v úmyslu doopravdy hájit vůči přesile, což také dalo celému světu najevo

* Ve francouzštině dvojznačné: sedí modelem i dělá pózu. *(Pozn. red.)*
** — čestný úspěch, uznání. *(Pozn. red.)*

umístěním svých pevností, a které tentokrát přesto hájilo, jen aby byl šikanován maršál Hess. Via sacra[260], po níž „vyšší" Napoleon s tak klasickým nátěrem a s tak pochybnými úspěchy dosud vedl svou armádu, byla naráz zatarasena. Na druhé straně zůstala zaslíbená země, kterou nebylo souzeno spatřit nynější „italské armádě", nýbrž snad teprve jejím vnukům — a možná ani těm ne. Rivoli a Arcole nebyly na programu. Verona a Mantova se teprve chystaly říci své slovo, a tak jediná pevnost, do níž „vyšší" Napoleon dosud vtáhl s vojenským doprovodem, byl zámek Ham — a byl docela rád, když odtud mohl zas odtáhnout bez vojenských poct.[261] S oslnivými efekty to beztak dopadlo dosti bledě: sváděl sice grandes batailles*, ale jeho grandes victoires** nevěřil ani telegrafní drát. Válka o opevněné tábory, proti starému Hessovi, válka se střídavými úspěchy a stále se zmenšujícími vyhlídkami, válka, která vyžadovala vážnou práci, *opravdová válka* — to nebylo nic pro Napoleona od brány Saint-Martin[262] a z Astleyho amfiteátru[237]. K tomu přistupuje ještě jedna věc: udělat krok dál by znamenalo vyvolat také válku na Rýně a přivodit si komplikace, které by naráz skoncovaly s heroickými grimasami a melodramatickými poses plastiques***. Ale do takových věcí se „vyšší" Napoleon nijak nežene — a tak uzavřel mír a se svým programem utřel hubu.

Když začala válka, začal náš „vyšší" Napoleon hned připomínat italská tažení obyčejného Napoleona, via sacra na Montenotte, Dego, Millesimo, Montebello, Marengo, Lodi, Castiglione, Rivoli a Arcole.[263] Porovnejme tedy kopii s originálem.[264]

Obyčejný Napoleon převzal velení nad 30 000 napolo vyhladovělými, bosými a otrhanými vojáky v době, kdy Francie s rozvrácenými financemi, bez možnosti získat půjčky, byla nucena vydržovat nejen dvě armády v Alpách, ale také dvě armády v Německu. Sardinie a ostatní italské země nestály za ním, ale proti němu. Armáda, kterou měl proti sobě, převyšovala jeho armádu počtem i organizací. Přesto zaútočil, porazil Rakušany a Piemonťany šesti rychle za sebou následujícímu údery, v nichž si dovedl pokaždé

* — velké bitvy. *(Pozn. red.)*
** — velkým vítězstvím. *(Pozn. red.)*
*** — malebnými pózami. *(Pozn. red.)*

zajistit početní převahu, donutil Piemont uzavřít mír, překročil Pád, vynutil si přechod přes Addu u Lodi a oblehl Mantovu. První rakouskou armádu, která měla pomoci pevnost vyprostit, porazil u Lonata a Castiglione, a když začala podruhé postupovat, přinutil ji smělým manévrováním, aby se rychle uchýlila do Mantovy. Druhou vyprošťovací armádu zadržel u Arcole a dva měsíce ji držel v šachu, dokud po příchodu posil nezačala znovu postupovat, a pak ji porazil u Rivoli. Nato donutil Mantovu kapitulovat a jihoitalská knížata uzavřít mír, a pronikl přes Julské Alpy až k úpatí Semmeringu, kde dosáhl míru.

Tak jednal obyčejný Napoleon. A „vyšší" Napoleon? Dostává se mu lepší a silnější armády, než jakou měla Francie kdy předtím, a finanční situace země mu přinejmenším dovoluje, aby válečné výlohy snadno kryl půjčkami. Má šest měsíců času, aby se v nejhlubším míru připravoval na své tažení. Má na své straně Sardinii se silnými pevnostmi a s početnou, znamenitou armádou; má obsazen Řím; střední Itálie čeká jen na jeho signál, aby se dala do boje a připojila se k němu. Jeho operační základna není v Přímořských Alpách, nýbrž na středním Pádu, u Alessandrie a Casale. Tam, kde jeho předchůdce měl jen horské stezky, má on železnice. A co dělá? Vrhá do Itálie pět silných armádních sborů, tak silných, že společně se Sardiňany má stále značnou početní převahu nad Rakušany, převahu tak velkou, že ještě může dát šestý sbor turistické armádě svého bratrance pro jakési vojenské potulky. Přes všechny železnice potřebuje na soustředění svých vojsk celý měsíc. Konečně vyrazí. Gyulay mu svou neschopností daruje nerozhodnou bitvu u Magenty, která se změní ve vítězství díky náhodným strategickým okolnostem, v nichž se octly obě armády po bitvě — přitom za tyto okolnosti „vyšší" Napoleon vůbec nemůže a vinen je jedině Gyulay. Z vděčnosti nechá Napoleon Rakušany uniknout, místo aby je pronásledoval. U Solferina ho František Josef *donutí* téměř zvítězit; přesto je výsledek sotva lepší než u Magenty. Teď se vytváří situace, v níž by obyčejný Napoleon teprve nasadil všechny své prostředky; válka se odehrává na území, kde se dá opravdu něco udělat, a nabývá rozměrů, při nichž si přijde na své i veliká ctižádost. Když dospěl k bodu, kde via sacra obyčejného Napoleona teprve začíná

a kde se teprve otevírá velkolepá perspektiva, když dospěl k tomuto bodu — *prosí „vyšší" Napoleon o mír!*

Napsal B. Engels
20. a 28. července a kolem 3. srpna 1859
Otištěno v „Das Volk",
čís. 12, 13 a 14
z 23. a 30. července a ze 6. srpna 1859

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

K. MARX

DOSVĚDČENÁ PRAVDA

Clausewitz poznamenává na jednom místě ve své knize o italském tažení z let 1796 a 1797, že válka konec konců není tak teatrální záležitost, jak se zřejmě někteří lidé domnívají, a že vítězství a porážky, pozorovány očima vědy, vypadají docela jinak | než v hlavách politických žvanilů.[265] Protože tuto pravdu známe, mohli jsme lehce přenést přes srdce hlučné výlevy zloby, které čas od času vyvolávalo naše hodnocení vojenských událostí nedávné války u různých zdejších horlivých, i když ne právě inteligentních bonapartistických orgánů, ať už jsou tištěny ve francouzštině, nebo v angličtině. Máme teď zadostiučinění, že naše soudy o těchto událostech byly potvrzeny mnohem dříve, než se dalo čekat, a to hlavními válčícími stranami — Františkem Josefem a Ludvíkem Napoleonem.

Ponecháme-li stranou podrobnosti, v čem spočívalo jádro naší kritiky? Na jedné straně jsme nepřipisovali porážky Rakušanů ani nějakým projevům geniality spojenců, ani pohádkovým účinkům kanónů s rýhovanou hlavní, ani domnělému odpadlictví maďarských pluků, ani vychvalovanému zápalu francouzských vojáků — ale prostě strategickým chybám, jichž se dopustili rakouští generálové, které František Josef a jeho osobní poradci dosadili místo takových lidí, jako je generál Hess. Právě tato chybná strategie nejenže postavila proti nepříteli všude početně slabší síly, ale i na samém bojišti rozestavila použitelné síly nejnesmyslnějším způsobem. Na druhé straně úporný odpor, který i za takových okolností kladla rakouská armáda, to, že byly bitvy přes nepoměr

sil obou protivníků vybojovány s téměř nerozhodným výsledkem, strategické chyby, jichž se dopouštěli Francouzi, a jejich neodpustitelná liknavost, s jakou zanedbávali příležitost k pronásledování nepřítele, paralyzovali tak vítězství a téměř se připravili o jeho plody — to všechno nás opravňovalo k tvrzení, že kdyby vrchní velení rakouské armády přešlo z neschopných rukou do schopných, situace válčících stran by se pravděpodobně obrátila. Druhý a nejdůležitější moment, který jsme zdůrazňovali ještě před vypuknutím války, byl ten, že od okamžiku, kdy Rakušané přejdou z útoku do obrany, se válka rozpadne na dvě části — na melodramatickou část, která se odehraje v Lombardii, a na vážnou část, která začne za linií Mincia, uvnitř hrozivé sítě čtyř pevností. Prohlašovali jsme, že všechna vítězství Francouzů nemají žádný význam, srovnáme-li je se zkouškami, které teprve budou muset podstoupit v postavení, k jehož zdolání potřeboval i pravý Napoleon devět měsíců, ačkoli v jeho době byly Verona, Legnago a Peschiera z vojenského hlediska bezvýznamné a celý nápor útoku musela nést sama Mantova. Generál Hess, který byl samozřejmě lépe než my obeznámen s tím, jaký je status quo* rakouského vojevůdcovského umění, na samém začátku války navrhoval, jak nyní zjišťujeme z vídeňských novin, nenapadat Piemont, ale raději evakuovat Lombardii a přijmout bitvu jedině za Minciem. Poslechněme si nyní, co říkají František Josef a Ludvík Bonaparte na svou obhajobu — jeden se omlouvá proto, že se vzdal části jedné provincie, a druhý proto, že zfalšoval program, který vytyčil na začátku války.

František Josef konstatuje dvě fakta týkající se války, v nichž mu „Moniteur" neodporuje. Ve svém provolání k armádě[266] říká, že proti rakouským silám stála vždycky přesila. „Moniteur" se neodvažuje popírat toto tvrzení, které, přesně vzato, dává největší vinu samému rakouskému císaři. Ať už je tomu jakkoli, můžeme si přičíst za zásluhu, že jsme z nejprotikladnějších tvrzení různých „zvláštních zpravodajů", z francouzských lží a z rakouského přehánění vyloupli skutečné jádro situace a že jsme s nedostatečnými a nejistými prostředky, jimiž jsme disponovali, v kritických pře-

* — daný stav, existující stav. *(Pozn. red.)*

hledech jednotlivých bitev od Montebella po Solferino správně stanovili vzájemný poměr sil bojujících stran. František Josef klade velký důraz na další moment, který musí určité vrstvě publicistů znít dost podivně. Zde jsou jeho vlastní slova:

„Právě tak je nepochybnou skutečností, že naši nepřátelé přes krajní úsilí a přestože měli k dispozici hojnost všech prostředků, které dlouho připravovali pro zamýšlený konflikt, *nebyli s to ani za cenu obrovských obětí dosáhnout rozhodného vítězství, nýbrž jen dílčích výhod,* zatímco rakouská armáda ještě s neotřesenou silou a zmužilostí udržela postavení, jehož ovládání jí ponechává možnost, že snad získá od nepřítele zpět ony výhody, kterých si vydobyl."

František Josef se ovšem neodvážil ve svých manifestech výslovně prohlásit, že celou válku zhudlařil on a jeho kamarila tím, že ji řídili podle svých zálib a vrtochů a že házeli pošetile klacky pod nohy plebejským, ale schopným generálům — avšak i tento hřích se nyní otevřeně přiznává, ne-li slovy, tedy aspoň činy. Generál Hess, jehož rad během celého tažení nikdo nedbal a jemuž bylo upíráno postavení, které mu mělo podle jeho dřívějších zásluh, věku i podle jeho zařazení v rakouské hodnostní listině po právu příslušet, byl nyní jmenován polním maršálem, bylo mu svěřeno vrchní velení nad silami v Itálii, a když František Josef přijel do Vídně, ze všeho nejdříve poctil ostentativně návštěvou choť starého generála. Krátce řečeno, celé nynější chování habsburského samovládce vůči člověku, který svým plebejským původem, svými liberálními sympatiemi, svou drsnou otevřeností a svým vojenským géniem urážel práva, jež si osobují aristokratické kruhy v Schönbrunnu, je přiznání, které je ponižující pro lidi všech stavů, ale především pro dědičné mocnáře lidstva.

Podívejme se teď na protějšek rakouského manifestu, na Bonapartovu obhajobu[267]. Sdílí snad pošetilou iluzi svých obdivovatelů, že vyhrál rozhodující bitvy? Domnívá se, že jsou vyloučeny nezdary v budoucnu? Nebo třebas jen naznačuje, že bylo dosaženo rozhodujícího bodu a že k tomu, aby jeho vítězství byla korunována konečným výsledkem, je zapotřebí jen vytrvalosti? Právě naopak. Přiznává, že melodramatická část boje už skončila, že válka by vbrzku nevyhnutelně změnila svůj aspekt, že by jej čekaly nezdary

a že se nepolekal jen hrozící revoluce, ale také síly „nepřítele vpředu, který se zakopal za velkými pevnostmi“. Neviděl před sebou nic než „dlouhou a neplodnou válku“. Říká doslova:

„Když boj dospěl k branám Verony, musel se nevyhnutelně změnit jeho charakter jak z vojenského, tak i z politického hlediska. Když jsem byl nucen útočit na nepřítele vpředu, který se zakopal za velkými pevnostmi a byl chráněn z boků neutralitou okolního území, a když jsem měl začít dlouhou a neplodnou válku, octl jsem se tváří v tvář ozbrojené Evropě, připravené buď uvádět v pochybnost naše úspěchy, nebo zhoršit naše nezdary.“

Jinak řečeno, Ludvík Napoleon uzavřel mír nejen proto, že se bál Pruska, Německa a revoluce, ale také proto, že se bál čtyř velkých pevností. K obléhání Verony by byl potřeboval, jak se tvrdí v polooficiálním článku v „Indépendance belge“, posily v počtu 60 000 mužů; nemohl přivést takové množství vojáků z Francie a zároveň tam nechat potřebné síly pro severní armádu pod Pélissierovým velením; a až by se byl vypořádal s Veronou, byl by měl ještě co dělat s Legnagem a Mantovou. Zkrátka, Napoleon III. a František Josef po válce plně přiznávají to, co jsme říkali před válkou a během ní jak o vojenských zdrojích obou zemí, tak o hlavních rysech tažení. Uvádíme tyto dva svědky jako bezděčné obhájce zdravého rozumu a historické pravdy proti přívalu bláznivého přehánění a pošetilého zaslepení, které se v posledních dvou měsících tak rozmohly, jak se jim to asi hned tak zase nepodaří.

Napsal K. Marx 22. července 1859
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune“,
čís. 5704 ze 4. srpna 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

INVAZE!

Žádné z dogmat bigotní politiky naší doby nenatropilo tolik zla jako to, které hlásá: „Chceš-li mír, připravuj válku.“ Tato velká pravda, jejímž hlavním znakem je to, že obsahuje velikou lež, stala se bojovým heslem, které povolalo do zbraně celou Evropu a vznítilo takový žoldácký fanatismus, že se na každý nově uzavřený mír pohlíží jako na nové vypovězení války a neomaleně se z něho těží. Tak se všechny evropské státy staly vojenskými tábory, jejichž žoldnéři hoří nedočkavostí, aby se užuž na sebe vrhli a na počest míru si navzájem podřezali krk, a před každým novým výbuchem jde vlastně jen o bezvýznamnou maličkost — vědět, na čí stranu se postavit. Jakmile se diplomatičtí parlamentáři pomocí osvědčeného „si vis pacem, para bellum“* uspokojivě vypořádají s touto podružnou úvahou, začne jedna z oněch civilizačních válek, jež svým frivolním barbarstvím patří do časů největšího rozkvětu loupežného rytířstva, avšak svou rafinovanou proradností se hodí výlučně do nejmodernější periody imperialistické buržoazie.

Za těchto okolností se nesmíme divit, jestliže všeobecný sklon k barbarství nabývá určité metodičnosti, nemravnost se stává systémem, nezákonnost nachází zákonodárce a pěstní právo své zákoníky. Vracíme-li se tedy tak často k „idées napoléoniennes“[233], je to proto, že z těchto nesmyslných fantazií vězně z Hamu[261]

* — „chceš-li mír, připravuj válku“. *(Pozn. red.)*

se stal pentateuch* moderního náboženství lumpů a kniha zjevení císařského válečného a burzovního švindlu.

Ludvík Napoleon prohlásil v Hamu: „Jen zřídka se veliký podnik podaří hned napoprvé.“[268]

Přesvědčen o této pravdě osvojil si umění ve vhodné chvíli ustupovat, aby hned nato podnikl nový nástup, a opakovat tento manévr tak dlouho, dokud neuspí bdělost svého odpůrce a dokud se vyhlašovaná mots d'ordre** nestanou triviálními, směšnými, a právě proto nebezpečnými. Toto umění průtahů určených k oklamání veřejného mínění, ústupů, podnikaných proto, aby se dalo tím nerušeněji postupovat, jedním slovem tajemství pravidla: ordre, contre-ordre, désordre*** bylo jeho nejmocnějším spojencem při státním převratu.

Pokud jde o napoleonskou ideu *invaze do Anglie*, má Bonaparte zřejmě v úmyslu řídit se touž taktikou. Toto slovo, tak často zapírané, tak často zesměšňované, tak často utápěné v potocích compiègneského šampaňského, dostává se přes všechny zdánlivé porážky, které utrpělo, vždy znovu a znovu na program evropských klepů. Nikdo neví, kde se najednou vzalo, ale každý cítí, že už jeho pouhá existence je dosud neporaženou silou. Tajemné moci tohoto slova se hrozí i vážní mužové, jako 84letý lord Lyndhurst a nesporně statečný Ellenborough. Jestliže už pouhá fráze může působit tak mocným dojmem na vládu, parlament a lid, je to jen důkaz, jak všichni instinktivně cítí a vědí, že za touto frází stojí armáda o 400 000 mužích, se kterou se musí bojovat na život a na smrt, neboť jinak se nelze tohoto přísného slova zbavit.

Článek v „Moniteuru“, který na základě srovnání anglického rozpočtu na loďstvo s francouzským činí Anglii odpovědnou za nákladné zbrojení, podrážděný tón úvodu a závěru tohoto dokumentu, napsaného nejvznešenější rukou[269], oficiózní komentář „Patrie“, který přímo obsahuje netrpělivou vyhrůžku, a vzápětí nato rozkaz převést francouzské vojenské síly na mírový stav[270] —

* — v bibli pět knih Mojžíšových, tj. základ křesťanské věrouky. *(Pozn. čes. red.)*
** — hesla. *(Pozn. red.)*
*** — rozkaz, opačný rozkaz, zmatek. *(Pozn. red.)*

to všechno jsou tak charakteristické momenty bonapartistické taktiky, že je lehce pochopitelné, proč anglický tisk a veřejné mínění věnují otázce invaze tak mimořádně vážnou pozornost. Když Francie „*nezbrojí*“, jak u vědomí své zneuznané neviny důrazně prohlásil pan Walewski před vypuknutím italské války, vzejde z toho tříměsíční osvobozovací tažení; ale když teď dokonce neozbrojená armáda *odzbrojuje*, můžeme se připravit na docela mimořádný coup*.

Žádný z podniků, do nichž by mohl pan Bonaparte vést své pretoriánské hordy[271], není určitě ve Francii i na velké části evropského kontinentu tak populární jako invaze do Anglie. Když Blücher za své návštěvy v Anglii projížděl na koni londýnskými ulicemi, uklouzlo mu v bezděčném potěšení jeho vojácké duše: „Můj bože, to by bylo město k drancování!“ — výrok, jehož svůdnou moc budou císařští pretoriáni umět ocenit. Avšak invaze by byla populární i u vládnoucí buržoazie, a to právě z těch důvodů, které „Times“ uvádějí pro zachování entente cordiale[272], když píší:

„Jsme rádi, že je Francie mocná. Dokud budeme spolupůsobit jako ochránci pořádku a přátelé civilizace, bude její moc naší mocí a *její prosperita naší silou.*“

S loďstvem o 449 lodích, z nichž je 265 válečných parníků, s armádou o 400 000 mužích, která okusila v Itálii krve a slávy, se závětí ze Svaté Heleny[235] v kapse a s nevyhnutelným zhroucením před očima je pan Bonaparte právě ten, kdo dovede všechno, co má, vsadit na invazi. Musí hrát va banque**. Dříve či později, ale vsadit musí.

Napsal K. Marx 28. července 1859
Otištěno v „Das Volk“,
čís. 13 z 30. července 1859

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

* — úder. *(Pozn. red.)*
** — tj. vsadit všechno na jednu kartu. *(Pozn. red.)*

K. MARX

FRANCIE ODZBROJUJE

Oznámení, které uveřejnil Napoleon III. ve svém „Moniteuru", že totiž má v úmyslu omezit pozemní a námořní síly na mírový stav, nemá zdá se valnou cenu, srovnáme-li je se známým faktem, že těsně před vypuknutím války tentýž panovník v témž „Moniteuru" slavnostně prohlásil, že od roku 1856 jeho pozemní a námořní síly nebyly nikdy uvedeny do válečného stavu.[270] Jeho úmysl předem odvrátit mazaným článkem ve svém oficiálním orgánu vyzbrojování anglického loďstva a vojska, je příliš průhledný, než abychom se o něm přeli. A přece by bylo velkou chybou považovat toto oznámení v „Moniteuru" za pouhý trik. Upřímnost Napoleona III. je vynucená; dělá prostě to, co si nemůže dovolit nedělat.

Po uzavření villafrancké smlouvy se Ludvík Napoleon nemohl vyhnout omezení svých vojenských a námořních sil na rozměry odpovídající mírovému rozpočtu. Italské dobrodružství stálo Francii 200 000 000 dolarů a 60 000 mužů z pravé elity armády, aniž při tom něco získala kromě trochy — ostatně dost pochybné — vojenské slávy. Jitřit zklamání z nepopulárního míru zachováním válečných daní, to by byl velmi nebezpečný experiment. Podnikat čas od času výpady za hranice Francie a tlumit nespokojenost občanstva nadšením z válečných úspěchů — to je jedna z životních podmínek restaurovaného císařství. Póza zachránce Francie před celoevropským bojem, do které se staví, když zemi dovede až na samý pokraj takového boje — to je druhá životní podmínka pro prosinco-

vého hrdinu. Po přerušení průmyslového a obchodního podnikání, které si vynucuje válka, se mír, ať už za jakýchkoli podmínek, jeví nejen jako požehnání, ale má i kouzlo novoty. Nudu monotónní vlády zuávů a špiónů, která dělá z míru obtížné břemeno, vystřídá příjemný pocit oživení, jakmile se scéna změní válkou. Hluboký pocit ponížení, který nutně tíží mysl Francouzů, kdykoli se zamyslí nad tím, že se jejich národ dal ovládnout bezcharakterním, zato však vychytralým dobrodruhem, se dočasně zmírňuje podívanou na to, jak se cizí národy a cizí panovníci podřizují, ne-li skutečně, tedy aspoň zdánlivě, téže vyšší moci. Výroba, násilně omezená, se nyní podle zákona pružnosti znovu rozbíhá; obchodní transakce, náhle přerušené, zase pokračují se zdvojenou horlivostí; spekulace, znenadání ochromené, dosahují nevídané výše. A tak mír, který následuje za napoleonskou válkou, zajišťuje dynastii další prodloužení života, kvůli němuž bylo právě předtím nezbytné mír porušit. Samozřejmě po určité době budou staré rozkladné prvky směřovat k nové válce. Znovu ožije základní antagonismus mezi občanskou společností a coup d'état*; a až vnitřní rozpor znovu dosáhne určitého stupně intenzity, nezbude než se uchýlit k novému válečnému intermezzu jako k jedinému možnému pojistnému ventilu. Je zřejmé, že podmínky, za nichž je „zachránce společnosti" nucen zachraňovat sám sebe, musí být postupně stále nebezpečnější. Dobrodružství v Itálii bylo daleko hrozivější než dobrodružství na Krymu. Ve srovnání s dobrodružstvím na Rýně nebo s ještě vzdálenějším dobrodružstvím, jakým je invaze do Anglie — myšlenkou na obě tato dobrodružství se Napoleon III. zřejmě rád zabývá a jeho ukvapenější poddaní po nich přímo touží — se tato válka v Itálii může zdát pouhou dětskou hrou.

Uplyne ovšem nějaký čas, než se tato nová dobrodružství uskuteční. Mezi krymskou a italskou válkou byla čtyřletá přestávka; ale dokud Ludvík Napoleon žije a vládne, uplyne do nové války stěží znovu tak dlouhá lhůta. Tato osudová nutnost, díky které se drží u moci, na něho bude doléhat ve stále kratších obdobích. Choutky armády a samo pokoření, kterým Ludvík Napoleon ponižuje lid,

* — státním převratem. *(Pozn. red.)*

ho donutí, aby učinil další krok rychleji, než byl nucen minule. Válka je podmínkou, za níž se drží na trůně. Ale poněvadž je konec konců jen padělaným Bonapartem, bude to asi vždycky neplodná válka, zahájená pod falešnými záminkami, pouhé mrhání krví a bohatstvím, které nepřinese žádné výhody jeho poddaným. Taková byla krymská válka; taková byla i válka, která nyní skončila. Jen za takových podmínek se může Francie těšit z výhody, že ji ovládá tento muž. Musí jaksi stále znovu prožívat prosincové dny; jen dějiště zkázy se přeneslo z pařížských bulvárů do lombardské nížiny nebo na krymský Chersonés; a zakrnělí potomci velké revoluce už nepobíjejí své krajany, ale musí zabíjet příslušníky jiných národů.

Napsal K. Marx kolem 30. července 1859
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune",
čís. 5711 z 12. srpna 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

QUID PRO QUO[273]

I

Generál Clausewitz poznamenává ve svém spise o rakousko-francouzském polním tažení z roku 1799, že Rakousko bývalo tak často poráženo, protože plány jeho bitev nebyly ani strategicky, ani takticky vypočteny na skutečné dobytí vítězství, nýbrž na využití předem předpokládaného vítězství.[274] Obejití nepřítele na obou křídlech, obklíčení, rozptýlení vlastní armády do nejodlehlejších bodů, aby se nepříteli v duchu poraženému zahradily všechny skuliny — tato a podobná opatření k využití vysněného vítězství byla pokaždé nejspolehlivějším prostředkem k zajištění porážky. Co platí o rakouském vedení války, to platí o pruské diplomacii.

Prusko se nesporně snažilo hrát velkou úlohu s malými výrobními náklady. Jakýsi instinkt mu napověděl, že nadešla příznivá chvíle, kdy pokvete pšenice prostřednostem. Francie vídeňských smluv, Francie Ludvíka Filipa byla pouhým dekretem překřtěna z království na císařství[275], aniž se pohnulo jediným hraničním kamenem v Evropě. K tomu, aby se 2. prosinec stal travestií 18. brumairu, nebylo třeba italského tažení z roku 1796 a výpravy do Egypta[276]; stačilo založit gaunerskou Společnost 10. prosince a uspořádat vuřtovou přehlídku v Satory. Prusko vědělo, že velmoci nesdílejí tak docela iluzi francouzských rolníků o vzkříšení skutečného Napoleona. Všichni se mlčky shodovali, že dobrodruh, který měl ve Francii *hrát* Napoleona, převzal nebezpečnou úlohu a mohl se tedy každou chvíli stát nebezpečným oficiální Evropě. Francie mohla trpět falešné císařství jen potud, pokud se zdálo, že Evropa

této frašce věří. Šlo tedy jen o to usnadnit komediantovi jeho roli a zajistit mu v parteru i na galerii zdatnou klaku. Pokaždé, když vnitřní poměry ve Francii začínaly být neudržitelné — a dva roky jsou zřejmě maximální doba, za niž se toto rokokové císařství otočí kolem své osy — muselo se dovolit bývalému vězni z Hamu[261] nějaké zahraniční dobrodružství. Pak přišla v Evropě na pořad dne travestie některého článku napoleonského programu proveditelná na druhé straně francouzské hranice. Hortensiin syn směl vést válku, ale jen pod motem Ludvíka Filipa: „La France est assez riche pour payer sa gloire."* Starý pruský král**, muž s prázdnou hlavou, pravil jednou, že *jeho* Prusko se liší od Pruska Bedřicha Velikého tím, že to bylo v abstraktním protikladu ke křesťanství, zatímco jeho Prusko překonalo přechodné období fádního osvícenství a proniklo k hlubokému niternému pochopení zjevení. Podobně i starý Napoleon ulpíval na plochém racionalistickém předsudku, že pro Francii je válka výhodná jen tehdy, platí-li cizina výdaje, kdežto Francie sklízí příjmy. Jeho melodramatický náhradník pronikl naproti tomu k hlubokomyslnému názoru, že Francie si musí sama zaplatit svou válečnou slávu, že zachování jejích starých hranic je přírodní zákon a že všechny jeho války musí být „lokalizovány", tj. musí se pohybovat uvnitř omezeného prostoru, který mu Evropa pokaždé blahovolně přidělí, aby zde zahrál svou roli. Jeho války proto ve skutečnosti Francii jen periodicky pouštějí žilou, obohatí ji o nový státní dluh a připraví ji o jednu starou armádu.

Po každé takové válce se však objeví určité závady. Francie je rozladěna; ale Evropa zpočátku dělá, co může, aby belle France*** rozmluvila její vrtochy. Hraje si na Barnuma této Dutchfish†. Což nebyl Bonaparte po válce s Ruskem zahrnut všemi divadelními atributy rozhodčího soudce Evropy? Což nejezdil baron von Seebach sem a tam z Drážďan do Paříže a z Paříže do Drážďan?[277]

* „Francie je dost bohatá, aby si zaplatila svou slávu." *(Pozn. red.)*
** — tj. Bedřich Vilém III. *(Pozn. red.)*
*** — krásné Francii. *(Pozn. red.)*
† — doslova „holandské ryby", v přeneseném smyslu „holandského drzouna", tj. Ludvíka Napoleona. Smysl celé věty: Dělá Ludvíku Napoleonovi reklamu. *(Pozn. red.)*

Což si ho nepředcházeli travič Orlov a padělatel Brunnov?[278] Což nevěřili černohorský kníže a Jakob Venedey v jeho všemohoucnost?[279] Což mu nebylo dovoleno prosazovat pod firmou věrolomnosti ruské požadavky proti Anglii? Což neprohlásily „Times" ruský mír, který Palmerston zpečetil zradou Karsu a negativní velikostí svého vlastního generála Williamse,[280] za Bonapartovu zradu na Anglii? Což nebyl vyhlášen jako nejchytřejší hlava Evropy? Což neobsadil za války všechna hlavní města ne sice moderního, zato však antického světa[281], a neukazovalo snad jeho blahovolné vyklizení Dardanel na dalekosáhlé plány? Starý Napoleon sáhl vždy po tom, co leželo nejblíž. Zdánlivá rezignace Napoleona v novém vydání svědčí machiavellistické nevyzpytatelnosti. Odmítl dobré jen proto, že usiloval o lepší. A konečně, což nebyla pařížská mírová smlouva korunována „výstrahou" Evropy na adresu protibonapartistických novinářů gigantického státu Belgie?[282]

Mezitím uplynuly dva normální roky rotace pseudonapoleonské Francie kolem vlastní osy. Oficiální představitelé Evropy se domnívali, že zatím učinili dost pro velikost tohoto muže. Bylo mu dovoleno, aby se plavil v průvodu Angličanů do Číny[283] a dosadil z pověření Rusů plukovníka Cuzu do podunajských knížectví. Jakmile však překročil — byť jen zkusmo — sotva postižitelnou hranici mezi hrdinou a šaškem, který představuje hrdinu, byl ihned s posměchem poslán zpět do vykázaných mu mezí. Jeho intriky proti Spojeným státům severoamerickým, jeho pokus obnovit obchod s otroky,[162] jeho melodramatické výhrůžky Anglii, jeho protiruská demonstrace se Suezským průplavem, kterou ho pověřilo Rusko, aby byla v očích Johna Bulla ospravedlněna Palmerstonova ruská opozice proti projektu — to všechno zkrachovalo. Pouze proti maličkému Portugalsku směl vystupovat jako velikán,[128] aby tím víc vyniklo, jak maličký je vůči velmocem. Ba i Belgie se začala opevňovat, a dokonce Švýcarsko deklamovalo „Viléma Tella"[284]. Oficiální mocnosti Evropy zřejmě potkalo to, co v minulých dobách tak často zmýlilo astronomy — nesprávný výpočet rotační doby. Mezitím uběhly dva roky rotace lesser Empire* kolem vlastní osy.

* — malého císařství. *(Pozn. red.)*

Za první rotace — 1852 až 1854 — došlo k nehlučnému zvětrání, které bylo sice cítit, nebylo však slyšet. „Safety valve“* tu byla ruská válka. Jinak to vypadalo za druhého oběhu v letech 1856 až 1858. Vnitřním vývojem ve Francii byl Pseudobonaparte mrštěn zpět k momentu státního převratu. Orsiniho granáty věštily bouři. Nešťastný milenec Miss Couttsové se musel poděkovat ve prospěch svých generálů. Francie, neslýchaná věc, byla podle španělského zvyku — operace byla provedena pod hvězdou plynatostí trpící Eugenie — rozdělena na pět generálních kapitanátů[285]. Zřízením regentství byla moc fakticky přenesena z císařského Quasimoda na Pélissiera, orleanistického opékače arabského lidského masa.[286] Ale obnovený terreur** už nenaháněl hrůzu. Holandský synovec bitvy u Slavkova nevyhlížel strašlivě, nýbrž groteskně. N'est pas monstre qui veut!*** Montalembert si mohl hrát v Paříži na Hampdena[287] a Proudhon proklamoval v Bruselu louis-filipismus s acte additionel.[288] Povstání v Chalonu[289] ukázalo, že sama armáda pohlíží na restaurované císařství jako na pantomimu, jejíž závěrečná scéna se blíží.

Ludvík Bonaparte dospěl zas k osudné chvíli, kdy oficiální Evropa musela pochopit, že nebezpečí revoluce lze odvrátit jedině travestií některého nového článku starého napoleonského programu. Travestie začala Napoleonovým koncem, ruským tažením. Proč by neměla pokračovat Napoleonovým začátkem, italským tažením? Ze všech evropských postav byla rakouská monarchie nejméně grata†. Prusko se jí potřebovalo pomstít za varšavský kongres, bronzellskou bitvu[135] a tažení k Severnímu moři[171]. Palmerston odjakživa dosvědčoval autentičnost svých civilizačních snah nenávistí k Rakousku. Rusko bylo poděšeno, když Rakousko oznámilo, že jeho banka obnovuje výplaty v hotovosti. Když roku 1846 poprvé od nepaměti rakouská státní pokladna nevykazovala deficit, dalo Rusko signál ke krakovské revoluci.[157] Konečně Rakousko bylo bête noire†† liberální Evropy. Druhé amfiteatrální attilovské tažení

* — pojistným ventilem. *(Pozn. red.)*
** — hrůzovláda. *(Pozn. red.)*
*** Není netvorem každý, komu se zachce (Victor Hugo, „Napoleón le petit“). *(Pozn. red.)*
† — oblíbená. *(Pozn. red.)*
†† — „černá ovce“, tj. předmět opovržení a nenávisti. *(Pozn. red.)*

Ludvíka Bonaparta se tedy mělo podniknout proti Rakousku, za známých podmínek: žádné válečné náklady, žádná rozšíření francouzských hranic, „lokalizování“ války v mezích zdravého rozumu, tj. jen na území nutném k tomu, aby se Francii podruhé slavně pustilo žilou.

Za těchto okolností, když už komedie začala, domnívalo se Prusko, že i pro ně nastal okamžik, kdy by mohlo se svolením vrchnosti a dobře pojištěno sehrát velkou roli. Villafranckým mírem[248] je postavil před celou Evropou na pranýř jako hlupáka. Při velkém rozmachu jeho konstitucionalismu, rozmachu, který lze dokázat tím, že jeho státní dluh roste geometrickou řadou, pokládalo za vhodné přiložit na ránu náplast blue book of its own make[290]. V dalším článku si poslechneme jeho apologii.

II

Jestliže regentské Prusko mluví tak, jak píše, pak lze snadno vysvětlit jeho talent, který znovu osvědčilo v evropské Komedii plné omylů*, talent nejen nesprávně chápat, ale také být nesprávně pochopeno. Prusko se v tom poněkud podobá Falstaffovi, který nejenže byl sám vtipný, ale byl i pro ostatní terčem vtipů. 14. dubna přibyl arcivévoda Albrecht do Berlína, kde setrval až do 20. dubna. Měl sdělit regentovi** jedno tajemství a předložit mu jeden návrh. Tajemství se týkalo chystaného rakouského ultimáta Viktoru Emanuelovi. Návrh se týkal války na Rýně. Arcivévoda Albrecht by operoval s 260 000 Rakušany a jihoněmeckým spolkovým sborem na druhém břehu horního Rýna, zatímco pruské a severoněmecké sbory by vytvořily severní armádu na Rýně pod pruským vrchním velením. Místo jednoho „spolkového vojevůdce" by společně rozhodovali z jednoho hlavního stanu František Josef a princ regent.

Prusko s potlačovaným rozhořčením odmítlo ihned nejen válečný plán, nýbrž „vyslovilo arcivévodovi Albrechtovi také energické námitky proti *unáhlenému* předložení ultimáta".

Když Prusko uvede do chodu donkeypower*** (v horsepower† se jak známo počítá výkon velikých strojů) své výřečné mazanosti, neodolá mu nikdo, nejméně pak Rakušané. Regent a jeho čtyři sateliti — Schleinitz, Auerswald, Bonin a pan dr. Zabel — byli „přesvědčeni", že Rakousko „přesvědčili".

„Když arcivévoda Albrecht opustil 20. dubna Berlín," praví se v jedné polooficiální pruské zprávě, „*domnívali se* všichni, že smělý plán dne byl odložen... Ale — běda! — několik hodin po jeho odjezdu oznámil telegraf z Vídně, že *ultimátum bylo odesláno*!"[291]

* Název známé Shakespearovy komedie. *(Pozn. red.)*
** — tj. Vilémovi I. *(Pozn. red.)*
*** — oslí sílu. *(Pozn. red.)*
† — koňských silách. *(Pozn. red.)*

Když válka vypukla, zdráhalo se Prusko vyhlásit *neutralitu*. Schleinitz nám v „*Depeši pruským misím u německých dvorů datované v Berlíně 24. června*"[292] odhaluje tajemství tohoto hrdinského rozhodnutí.

„Prusko," šušká, „se nikdy nevzdalo svého postavení *zprostředkující mocnosti*" (v jedné depeši se praví *mediační mocnosti*). „Jeho *hlavní snaha* od vypuknutí války směřovala spíš k tomu, zachovat si toto *postavení* tím, že *odepře dát ujištění o své neutralitě*, vyvaruje se jakéhokoli závazku vůči *kterékoli* straně a *tak* zůstane naprosto nezaujaté a *volné* pro *zprostředkovací akci*."

Jinými slovy: Rakousko a Francie, dvě sváření se strany, se vyčerpají ve válce „lokalizované" prozatím na italskou arénu, zatímco Anglie jako neutrál (!) zůstane daleko v pozadí. Neutrálové se sami paralyzovali a bojovníci mají svázané ruce, protože budou potřebovat pěsti. Mezi oběma se vznáší Prusko, „naprosto nezaujaté a volné" — euripidovský deus ex machina. Prostředník na tom byl odjakživa lépe než krajnosti. Kristus to dotáhl dál než Jehova, svatý Petr dál než Kristus, kněžour dál než svatí a Prusko, tento ozbrojený prostředník, to dotáhne dál než protivníci a neutrálové. Jistě nastanou eventuality, kdy Rusko a Anglie dají signál k zakončení komedie. Pak zezadu vpašují Prusku do kapsy své tajné instrukce, a ono si zepředu nasadí masku Brenna[293]. Francie nebude vědět, zda Prusko neprostředkuje pro Rakousko, Rakousko nebude vědět, zda Prusko neprostředkuje pro Francii, a oba nebudou vědět, zda Prusko neprostředkuje proti oběma pro Rusko a Anglii. Prusko bude mít právo požadovat od „všech stran" důvěru a vzbuzovat na všech stranách nedůvěru. To, že není vůči nikomu vázáno, bude svazovat všechny. Kdyby se Prusko prohlásilo neutrálním, pak by se navíc nedalo zabránit, aby se Bavorsko a ostatní členové Německého spolku nepostavili na stranu Rakouska. Jako ozbrojený prostředník s neutrálními velmocemi, které by mu kryly boky a týl, s mlhavým obrazem své neustále hrozící perspektivy „německého" velečinu, mohlo naproti tomu doufat, že zatímco podniká stejně mysteriózní jako dlouho promýšlené kroky na záchranu Rakouska, podaří se mu na čas nějak šikovně diskontovat směnku na hegemonii v Německu. Jako hlásná trouba Anglie a Ruska mohlo vzbudit

respekt Německého spolku, jako pacifikátor Německého spolku se mohlo vlichotit Anglii a Rusku.

Tedy nejen německá velmoc, nýbrž evropská velmoc a k tomu „zprostředkující mocnost" a nadto tyran Spolku! V průběhu událostí se ukáže, jak Schleinitz stále víc a víc zabředá v tomto stejně mazaném jako vznešeném sledu myšlenek. Toto až dosud páté kolo u evropské státní káry, velmoc „by courtesy"[165], evropská osoba „on sufferance" — týž Prušák se nyní pověřuje grandiózním postavením „quos ego!"[294] A to ne proto, že tasí meč, nýbrž proto, že jen hodí pušku na rameno a neprolije nic jiného než regentovy slzy a inkoust jeho satelitů. Že Prusko nedosáhlo ani slávy „Mittlera" z Goethova „Spříznění volbou", nebylo vskutku jeho vinou.

Prusko pochopilo, že se v prvním aktu musí mračit na Rakousko, zaplašit sebemenší podezření Ludvíka Bonaparta a především se dobrým chováním zavděčit Rusku a Anglii.

„Dosáhnout tohoto pro naše vlastní zájmy tak důležitého cíle," doznává Schleinitz v citované již depeši, „při pobouření, jež vládlo v mnoha německých státech, *nebylo lehké*. Kromě toho je sotva nutno připomínat, že směr naší politiky se v této věci rozcházel s politikou velkého počtu německých vlád a že zejména Rakousko s ním nesouhlasilo."

Přes všechny tyto nesnáze sehrálo Prusko se zdarem roli četníka Německého spolku. Od konce dubna do konce května rozvinulo svou zprostředkovací činnost tak, že donutilo své partnery v Německém spolku k nečinnosti.

„Naše snahy," praví Schleinitz eufemisticky, „směřovaly *především* k tomu, zabránit, aby se Spolek *předčasně* nezapletl do války."

A zároveň berlínský kabinet otevřel stavidla liberálního tisku, který dokazoval měšťákovi černé na bílém, že jestliže Bonaparte táhl do Itálie, tedy jen proto, aby osvobodil Německo od Rakouska a založil německou jednotu pod vedením hrdiny, který zcela jistě patří národu, neboť byl už dříve prohlášen za „národní majetek".[295]

Pruská operace byla poněkud ztížena tím, že „svého času" mělo poslání nikoli jen zprostředkovat, nýbrž „ozbrojeně" zprostředkovat. Zatímco mělo krotit válečné choutky, mělo zároveň volat do zbraně. Zatímco rozdávalo zbraně, mělo varovat před jejich použitím:

„Nehrej si se střelnou zbraní,
cítí bolest jako ty."

„Jestliže jsme zároveň učinili všechna opatření k zabezpečení Německa," praví Schleinitz, „které leží uprostřed mezi oběma válčícími velmocemi, a jestliže rovněž spolkové orgány přijímaly za naší spolupráce neustále obranná opatření, vyvstala nám *nová povinnost* — bdít nad tím, aby se tato opatření náhle neobrátila v útočný prostředek a tím nebylo vážně kompromitováno postavení Spolku a *naše vlastní*."

Ovšem „zprostředkující mocnost" nemohla pochopitelně postupovat jednostranně stále týmž směrem. Navíc vyšly najevo nebezpečné symptomy.

„K naší největší lítosti," praví Schleinitz, „byly tu náznaky, že se připravují zvláštní úmluvy ve směru odchylujícím se od naší politiky, a vážnost situace nutně vyvolala z naší strany *obavy*, že se proto bude bezděčně stále víc uplatňovat tendence k rozpuštění Spolku."

Aby se zabránilo těmto „nepřístojnostem" a zahájil se druhý akt „zprostředkování", byl vyslán do Vídně generál Willisen. Výsledky jeho mise jsou vyloženy v Schleinitzově depeši datované v Berlíně 14. června a adresované pruskému vyslanci ve Vídni Wertherovi. Dokud Schleinitz píše pouze členům Německého spolku, používá in ordinary* známého stylu pruského vládního rady. Píše-li cizím velmocem, děje se tak naštěstí v řeči, kterou nezná. Ale jeho depeše Rakousku! To jsou sáhodlouhé tasemnice frází, vydrhnuté zeleným mýdlem gothajského smýšlení[201], napudrované suchým kancelářským pískem Ukerské marky[296] a poloutopené v záplavě perfidního berlínského treacle**.

* — zpravidla. *(Pozn. red.)*
** — sirupu, melasy. *(Pozn. red.)*

III

Rozebereme-li jednu část berlínské Blue book*, která je nyní už tři týdny stará, nevede nás k tomu záliba ve starožitnostech, ani zájem o braniborské dějiny. Jde tu naopak o dokumenty, o nichž v této chvíli němečtí liberálové a demokraté vytrubují do světa, že to jsou důkazy budoucího císařského poslání Pruska.

Schleinitzova poslední depeše generálu Willisenovi došla do Vídně 27. května. Wertherovy depeše Schleinitzovi o Willisenově přijetí císařským kabinetem jsou datovány 29. a 31. května. Zůstávají půl měsíce bez odpovědi. Aby se ututlaly všechny rozpory mezi původní „misí" a její dodatečnou „interpretací", nejsou do pruské Blue book zařazeny ani Schleinitzovy depeše Willisenovi, ani Wertherovy depeše Schleinitzovi, právě tak jako veškerá jednání mezi princem regentem a Boustrapou[297]. Rakouský ministr zahraničních věcí Rechberg nemohl nikterak rekonstruovat *původní znění*, neboť Willisen a Werther mu neměli předat opis pruských depeší, nýbrž mu je měli jen *přečíst*. Můžeme si představit situaci ministra, který si následující větný výtvor nesmí přečíst, nýbrž je nucen jej pouze vyslechnout:

„Veden jsa přáním," říká Schleinitz, „abych v tak důležité záležitosti učinil naprosté jasno, vynasnažil jsem se ze všech sil vyložit ve svém dopisu adresovaném generálu von Willisenovi naše stanovisko s naprostou určitostí, a to jak pokud jde o to, co my ze své strany zamýšlíme za jistých okolností podniknout, tak i pokud jde o předpoklady, jež nutně musí být podkladem akce, kterou hodláme uskutečnit."

Než se pan Schleinitz odhodlal k oficiálnímu výkladu Willisenovy mise do Vídně, vyčkal s příznačnou opatrností, až jak se událostí vyvinou. Rakouská armáda prohrála bitvu u Magenty, vyklidila všechny lombardské pevnosti a ustupovala na celé čáře za Chiese.

* — Modré knihy. *(Pozn. red.)*

Gorčakovova cirkulární depeše malým německým státům, v níž se jim hrozí knutou a přikazuje přísná neutralita, se dostala do tisku.[298] Derby, podezíraný z tajných sympatií k Rakousku, se poděkoval ve prospěch Palmerstona. Konečně 14. června — téhož dne, kdy byla odeslána Schleinitzova depeše Wertherovi — přinesl „Preussischer Staats-Anzeiger"[299] výnos o mobilizaci šesti pruských armádních sborů. Willisenova mise do Vídně, a vzápětí tato mobilizace! Celé Německo mluvilo jen o pruské rekovné rozvážnosti a rozvážné rekovnosti.

Přejděme konečně ke Schleinitzově depeši pruskému vyslanci ve Vídni. „Šlechetná slova" unikla regentovi ze rtů. Dále vykládal Willisen cosi o „nejpoctivějších úmyslech", o „nejnezištnějších plánech" a „nejdůvěrnější důvěře" a hrabě Rechberg „vyslovil souhlas se stanoviskem, jež jsme zaujali", avšak týž Rechberg, vídeňský Sokrates, projevil přání, aby se diskuse konečně snesla z nadoblačných výšin frází na reálnou všední zemi. „Zvláštní význam" přikládal tomu, aby „uviděl" pruské „intence zformulované". Prusko se tedy chystá „precizovat" Schleinitzovým pérem „intenci" Willisenovy „mise". Proto shrnuje „níže úmysly, o nichž jsme informovali při vídeňské *výměně myšlenek*", kteréžto „shrnující níže" stručně reprodukujeme. Prusko prý má „za pevného předpokladu stálé úmysly" — to byl celý vtip Willisenovy mise. Schleinitz by byl měl raději říci, že Prusko má pružné úmysly za stálého předpokladu. *Předpokladem* bylo, že Rakousko přenechá Prusku iniciativu v Německém spolku, vzdá se separátních smluv s německými dvory, zkrátka ponechá na čas Prusku hegemonii v Německu; *úmyslem* bylo zajistit Rakousku „držení italského území založené na smlouvách z roku 1815" a „usilovat o mír na této základně". Vztahy Rakouska k ostatním italským státům a „vztahy těchto států" pokládá Prusko za „otevřenou otázku". Kdyby snad rakouské „državy v Itálii byly vážně ohroženy", Prusko „se pokusí o ozbrojené zprostředkování" a

„podle úspěchu tohoto zprostředkování bude pokračovat v úsilí o dosažení shora vytčeného cíle tak, jak to vyžadují jeho povinnosti jako evropské mocnosti a vysoké poslání německého národa".

„Je v našem vlastním zájmu," praví nezaujatý Schleinitz, „abychom ne-

přišli s naším zákrokem *příliš pozdě*. Ale pokud jde o *volbu okamžiku* jak pro zprostředkování, tak pro další akci Pruska, jež z něho vyplývá, je třeba přenechat ji *volnému uvážení královského dvora*."

Schleinitz tvrdí předně, že tuto „výměnu myšlenek" zprostředkovanou Willisenem označil Rechberg za „výměnu smýšlení"; za druhé, že úmysly a předpoklady Pruska „by se měly setkat se souhlasem císařského dvora", a za třetí, že Rechberg, zřejmě nepřítel čistého myšlení, chtěl, aby „výměna myšlenek" byla přeměněna ve „výměnu nót", aby „shoda obou kabinetů byla písemně stvrzena", zkrátka aby pruský „předpoklad" a pruský „úmysl" byly „konstatovány" černé na bílém. Zde se však bouří Schleinitzovo ušlechtilé vědomí. Jaký cíl sleduje Rechbergův požadavek? Ve skutečnosti přeměnu našich *„nejtajnějších, s důvěrou sdělených politických myšlenek* v závazná ujištění". Schleinitz pořádá opravdová tajná politická myšlenková cvičení a Rechberg by chtěl uvěznit nepostižitelnou myšlenku do profánních nót! Quelle horreur* pro berlínského myslitele! K tomu by takováto výměna nót vypadala jako „záruka" rakouských držav v Itálii. Jako by Prusko vůbec chtělo něco zaručovat! Kromě toho by výměna myšlenek rouhavě přeměněná ve výměnu nót mohla být z „francouzské a ruské strany ihned a *zcela logicky* pochopena jako engagement formel** a jako vstup do války". Jako by Prusko vůbec kdy zamýšlelo vstoupit do války nebo jako by se chtělo před některou stranou kompromitovat, a dokonce před Francií a Ruskem! Konečně, a to je to hlavní, takováto výměna nót by „zřejmě učinila zamýšlený pokus o zprostředkování neproveditelným". Rakousko pak musí pochopit, že nejde ani o jeho italské državy, ani o smlouvy z roku 1815, ani o francouzskou uzurpaci, ani o ruskou světovládu a vůbec o žádné přízemní zájmy, nýbrž že evropské zápletky vznikly spíše jen proto, aby Prusko mohlo zaujmout nové vznešené „postavení" jako „zprostředkující mocnost". Ani Shakespearův otrapa, který usne jako kotlář a probudí se jako lord[300], nemluví tak dojemně jako Schleinitz, když ho přepadne utkvělá myšlenka, že Prusko je povoláno stát se evropskou „ozbrojenou zprostředkující mocností".

* Jaká hrůza! *(Pozn. red.)*
** — formální, oficiální závazek. *(Pozn. red.)*

Jako tarantule ho bodá a pronásleduje „uneasy conviction, that he ought to act up to his newborn sublimity of character"*.

„Důvěra", s níž Schleinitz šuská Rechbergovi do ucha utkvělou myšlenku o poslání Pruska jako zprostředkující mocnosti, mu dovoluje, jak říká, „doufat, že se u císařského dvora setká s důvěrou odpovídající naší". Co se týče Rechberga, ten žádá kopii této Schleinitzovy kuriózní nóty. Aby dokumentoval pruskou důvěru, prohlašuje Werther, že je „podle svých instrukcí" zmocněn přečíst nótu ústně, avšak za žádnou cenu nesmí tento corpus delicti dát z rukou. Nato Rechberg žádá, aby ho Werther doprovodil k Františku Josefovi do Verony, aby tak císař „byl alepoň ústně přesně a úplně zpraven o názorech Pruska". Pruská důvěra se zpěčuje i tomuto požadavku a Rechberg poznamenává s ironickou rezignací, že není-li „ve své odpovědi s to sledovat zcela správně všechny vývody belínské depeše", budiž to připsáno na vrub okolnosti, že zná Schleinitzovy větné výtvory jen z poslechu.

Rechbergova odpověď, adresovaná rakouskému vyslanci v Berlíně Kollerovi, je datována ve Veroně 22. června. Vzbuzuje pochybnost o tom, že Willisenova mise z konce května odpovídá berlínskému výkladu této mise z poloviny června.

„Po svých dřívějších rozhovorech s ním" (Wertherem) „a s generálem von Willisen," praví Rechberg, „jsem nevěřil, že berlínský kabinet bude vůči nám ještě nyní natolik rezervovaný, že se dokonce vystříhá jakéhokoli písemného dokladu o svých úmyslech."

Ještě méně však Willisenova mise připravila Rechberga na vznešené poslání Pruska jako ozbrojené zprostředkující mocnosti Evropy. To, oč doopravdy běží, praví Rechberg, je „nezávislost Evropy proti nadvládě Francie". Události samy odhalily prázdnotu a nicotnost „záminek",

„jimiž se naši odpůrci snažili okrašlovat své pravé úmysly až do doby, než dozrají". „Kromě toho má Prusko jako člen Německého spolku závazky a setrvá-li v postavení prostředníka, může to být s těmito závazky kdykoli neslučitelné."

* — „znepokojivé přesvědčení, že by měl jednat ve shodě se znovuzrozenou vznešeností svého charakteru." *(Pozn. red.)*

Konečně Rakousko doufalo, že uvidí Prusko na své straně „jako straníka", a proto ihned popřelo jeho poslání „prostředníka". Jestliže se tedy Rakousko už na počátku italských zápletek vyslovilo proti pruským „pokusům zaujmout postavení prostředníka", je nabíledni, že tím méně může někdy schvalovat „ozbrojené zprostředkování Pruska".

„Ozbrojené zprostředkování," praví Rechberg, „jak je to už v samém pojmu, zahrnuje v sobě *možnost války* proti *oběma stranám*. Taková možnost války však mezi Pruskem a Rakouskem naštěstí neexistuje, a proto si nedovedeme představit *pro vztah mezi těmito dvěma mocnostmi* možnost ozbrojeného zprostředkování Pruska. Název i sama věc musejí zřejmě zůstat tomuto vztahu navždy cizí."

Jak je vidět, Rechberg odporuje Schleinitzově depeši a jejímu výkladu Willisenovy mise. Zjišťuje, že Prusko od konce května změnilo tón; přímo popírá, že Rakousko kdy uznalo vznešené poslání Pruska jako ozbrojené zprostředkující mocnosti. Schleinitz dluží vysvětlení tohoto nedorozumění číslo 2 (k prvnímu došlo mezi arcivévodou Albrechtem a princem regentem) uveřejněním svých depeší Willisenovi a Wertherových depeší jemu samému.

Ostatně Rechberg odpovídá jako Rakušan, a proč by se měl Rakušan vůči Prusovi přetvařovat? Proč by nemělo Prusko „zaručit" Rakousku jeho italské državy? Což neodpovídá takováto záruka, táže se Rechberg, duchu vídeňských smluv?

„Mohla by snad Francie v době po vídeňském kongresu, ba až po naše dny doufat, že najde jednoho jediného osamoceného protivníka, kdyby chtěla zvrátit některou důležitou část evropského pořádku stanoveného *smlouvami*? Francie nemohla ani pomyslit na to, že by se lokalizovanou válkou dotkla poměrů v držbě."

Ostatně „výměna nót" prý neznamená ještě „smluvní záruku". Rakousko prý jen „chtělo vzít na vědomí" dobré úmysly Pruska. Avšak Schleinitzovi k vůli uchová jeho úplně tajné politické myšlenky v úplné tajnosti. Co se týče míru, poznamenává Rechberg, může Prusko dávat Francii tolik mírových návrhů, kolik je mu libo,

„za předpokladu, že se tyto návrhy nedotknou územního stavu z roku 1815 ani svrchovaných práv Rakouska a ostatních italských vládců".

Jinými slovy, Rakousko není ve svých „důvěrných sděleních Prusku" jako zprostředkující mocnosti ochotno překročit rámec nic neříkajících frází. Jakmile však Prusko

„vystoupí jako aktivní spojenec, pak může být řeč o vypracování mírových podmínek vůbec už jen ve společné vzájemné shodě".

Nakonec vkládá Rechberg své prsty do pruských ran. Rakousko prý souhlasilo s „úmyslem" pruské iniciativy ve Spolkovém sněmu za „předpokladu", že pruská výměna myšlenek se změní ve výměnu nót. S pádem premisy padá i závěr. Sám Schleinitz s chápavostí jemu vlastní „pochopí", že ježto Berlín „nepřevzal v žádném směru nějaký závazek, který by ho svazoval", ježto sám „odsunul okamžik, kdy učiní svá rozhodnutí formou ozbrojeného zprostředkování", do daleké „budoucnosti a vyhradil si právo svobodně jej zvolit", musí si i Vídeň ze své strany „zachovat neomezenou svobodu, pokud jde o vztahy v Německém spolku".

Pruský pokus vymámit na Rakousku nadvládu v Německu a plnou moc pro vznešenou úlohu evropské zprostředkující mocnosti skončil tedy naprostým nezdarem, zatímco proběhla mobilizace šesti pruských armádních sborů. Prusko bylo Evropě dlužno vysvětlení. Proto prohlašuje Schleinitz ve své „cirkulární depeši z 19. června pruským vyslanectvím u evropských mocností":

„Prusko zaujalo svou mobilizací postavení, jež lépe odpovídá současné situaci, aniž se přitom vzdalo zásad umírněnosti... *Pruská politika zůstala táž, jakou* v italské otázce sledovala *od počátku zápletky*. Ale Prusko nyní uvedlo i své *prostředky*, jimiž může přispět k vyřešení této otázky, na výši situace."

A aby nezůstal ani stín pochybnosti ani o politice, ani o prostředcích, končí depeše slovy, že „úmyslem Pruska je *předejít rozštěpení Německa*". Dokonce i toto vyznání bídného hříšníka pokládala regentská vláda za nutné zmírnit „zcela důvěrnými" sděleními Francii. Ještě těsně před vypuknutím války pověřil Boustrapa svého a regentova společného přítele, malíře válečných výjevů G.*, misí

* Patrně Ginaina. *(Pozn. red.)*

do Berlína. G. se vrátil s nejpřátelštějšími ujištěními. A v době mobilizace putovala do Paříže oficiální a oficiózní zapřísahání takovéhoto obsahu:

„Nechť si však Francie v žádném případě nevykládá vojenská opatření Pruska špatně. Neděláme si iluze, víme dobře, jak nerozumná by byla válka proti Francii, jaké by měla nebezpečné důsledky, ale nechť císař uváží, jak těžké je naše postavení. Na vládu prince regenta se činí ze všech stran nátlak. Jsme obklopeni podezíravou nedůtklivostí a musíme s ní počítat."

Nebo:

„Budeme mobilizovat, ale nechť se to v žádném případě nepokládá za útočné opatření proti Francii. Regent jako quasi hlava Německého spolku je povinen nejen chránit zájmy Spolku, ale také uvnitř země zaujmout postavení, které mu dovolí zabránit unáhlenostem a vnutit ostatním německým státům svou politiku umírněnosti. Nechť to císař správně pochopí a nezanedbá nic, aby nám usnadnil náš úkol."

Pruské šejdířství přešlo do komičnosti, když Prusko žádalo francouzskou vládu:

„Vládní listy nechť příliš nevynášejí Prusko na úkor Bavorska, Saska atd., to by mohlo Prusko jen kompromitovat."

Walewski prohlásil tedy plným právem ve své cirkulární depeši z 20. června [301]:

„Nová vojenská opatření, která byla učiněna v Prusku, nevzbuzují v nás *žádné obavy*... Pruská vláda prohlašuje, že mobilizací části své armády nesleduje nic jiného než chránit bezpečnost Německa a dosáhnout toho, aby mohla vykonávat spravedlivý vliv na další prostředkování dohody spolu s oběma druhými velmocemi."

Vznešené *poslání Pruska jako ozbrojené zprostředkující mocnosti* se stalo už natolik příslovečným mezi velmocemi, že Walewski si mohl dovolit špatný vtip: Prusko prý mobilizuje nikoli proti Francii, nýbrž proti „oběma druhým velmocem", které by je jinak obraly o jeho „spravedlivý" vliv na „prostředkování dohody".

Tak skončil druhý akt pruského prostředkování.

IV

První akt pruského prostředkování — od konce dubna do konce května — vynesl nad Německem rozsudek: „La mort sans phrase"[302]. Ve druhém aktu — od konce května do 24. června — se ochromení „veliké otčiny" okrašluje frází Willisenovy mise a arabeskou pruské mobilizace. Závěrečná scéna tohoto druhého aktu se rozvíjí na malých německých dvorech, které dostávají Schleinitzovu nótu k *vyslechnutí*. Schleinitz stejně jako Stieber má rád „smíšenou" ústní proceduru. Ze zmíněné již nóty datované v Berlíně 24. června a adresované „pruským misím u německých dvorů" citujeme zde jen dvě místa. Proč odmítlo Prusko splnit rakouské přání, aby „výměna myšlenek" byla přeměněna na „výměnu nót"?

„Splnit toto přání," našeptává Schleinitz německým dvorům, „by znamenalo totéž jako *zaručit Lombardii*. Převzít takovýto závazek vůči *neurčitým eventualitám* bylo pro Prusko neproveditelné."

Z berlínského hlediska nebyla tedy ztráta Lombardie ani „vážným ohrožením rakouských držav v Itálii", ani „určitou eventualitou", na kterou číhal pruský meč, aby vyskočil z pochvy.

„Dále bylo nutno," pokračuje Schleinitz, „vyvarovat se dokonce *každého formálního závazku*, který by mohl *změnit naše postavení zprostředkující mocnosti*."

Účelem pruského zprostředkování nebylo tedy změnit „neurčité eventuality" ve prospěch Rakouska; spíše naopak, posláním všech možných eventualit bylo ponechat „postavení Pruska jako zprostředkující mocnosti" nezměněno. Zatímco Prusko kategoricky vyžaduje, aby mu Rakousko přenechalo iniciativu v Německém spolku, nabízí mu za to hypotetický ekvivalent pruské dobré vůle, garantované dobrými pruskými úmysly. Cibulová polévka s hrozinkovou omáčkou, jak by řekl berlínský posluha.

V třetím aktu prostředkování se Prusko konečně objevuje v úloze evropské velmoci a Schleinitz zhotovuje depeši ve dvou kopiích, jednu adresuje hraběti Bernstorffovi do Londýna, druhou baronu Bismarckovi do Petrohradu; první má být přečtena lordu Johnu Russellovi, druhá knížeti Gorčakovovi. Polovina depeše se skládá ze samých poklon a omluv. Prusko zmobilizovalo část svých ozbrojených sil a Schleinitz je nevyčerpatelný ve zdůvodňování tohoto smělého činu. Ve všeobecném oběžníku evropským velmocem z 19. června to bylo zajištění německého spolkového území, úloha Pruska jako ozbrojené zprostředkující mocnosti, zejména však snaha „předejít rozkolu v Německu". V dopise členům Německého spolku má „toto opatření spoutat vojenské síly Francie a podstatně usnadnit postavení Rakouska". V depeši Anglii a Rusku je důvodem „zbrojení sousedů", „střežení vývoje událostí", „přiblížení války k německým hranicím", důstojnost, zájmy, poslání atd. Ale „naproti tomu" a „nicméně" a „opakuji to znovu, pane hrabě, pane barone", nezamýšlí Prusko svým zbrojením nic zlého. Není „zajisté jeho úmyslem způsobit nové komplikace". Prusko nesleduje „jiný cíl než ten, o nějž usilovalo před nedávnem v dorozumění s Anglií a Ruskem". Nous n'entendons pas malice!* volá Schleinitz. „Přejeme si pouze *mír*" a „obracíme se s důvěrou na londýnský a petrohradský kabinet, abychom spolu s nimi nalezli prostředky, jak zabránit krveprolití".

Ve snaze ukázat, že je hodno důvěry Anglie a Ruska, přísahá Prusko na dvě rusko-anglické teze: První hlásá, že Rakousko přivodilo válku svým ultimátem; druhá, že boj se vede za liberálně správní reformy a za zrušení rakouského protektorátu nad sousedními italskými státy. To, oč usiluje Prusko, je vyrovnání práv rakouského císařského domu s nacionálně liberálním „reorganizačním dílem". A konečně Prusko věří, jak říká Schleinitz, v self-denying declarations** Ludvíka Bonaparta.

A tyto banální nechutnosti, to je všechno, co Prusko „s naprostou důvěrou a upřímnou otevřeností" rozpačitě a zajíkavě předkládá neutrálním velmocem o svých „zprostředkovacích plá-

* Nezamýšlíme nic zlého! *(Pozn. red.)*
** — sebezapíravá prohlášení. *(Pozn. red.)*

nech". Schleinitz, „střízlivý, skromný mladík", se obává, že by „otázku do určité míry prejudikoval, kdyby své *myšlenky* ještě více precizoval". Nicméně jeho utkvělá myšlenka se nakonec přece jen vyloupne: Prusko se cítí „*povoláno* k úloze ozbrojené zprostředkující mocnosti". Anglie a Francie nechť uznají toto jeho poslání! Nechť „vysloví své názory na řešení nynějších zápletek a na to, jakým způsobem je učinit přijatelným pro válčící strany". Zejména nechť dají Prusku instrukce, jež mu dovolí, aby se svolením vrchnosti, tak říkajíc avec garantie du gouvernement*, převzalo roli zprostředkujícího lva! Prusko chce tedy představovat evropského lva, ale tak, jako truhlář Švihlík.

Lev: Tož vězte: Ač jsem ve lví kůži sice,
jsem Švihlík, truhlář, ne snad lev či lvice.
A kdybych tady příliš lvovsky řádil,
to dobře vím, svým krkem bych to hradil.
Théseus: Neobyčejně slušná bestie. A jak útlocitná!
Lysandr: Tenhle lev je chrabrý jako liška.
Théseus: A chytrý jako husa.**

Schleinitzova depeše má datum 24. června, dne bitvy u Solferina. Její obě kopie ležely ještě na Schleinitzově psacím stole, když přišla do Berlína zpráva o rakouské porážce. Zároveň přinesla pošta depeši lorda Johna Russella[303], „v níž" někdejší „little man*** pana Broughama", „tom-tit of English liberalism"†, herold irských „coercion-bills"[304] zasvěcuje Prusko do Palmerstonových italských idejí. Magdeburg neleží na Minciu a Bückeburg neleží na Adiži, právě tak jako Harwich neleží na Gangu nebo Salford na Satladži. Ludvík Bonaparte však prohlásil, že nebaží po Magdeburku nebo Bückeburgu. Proč dráždit galského kohouta teutonskou hrubostí? Jack Russell dělá dokonce objev, že bude-li „vítězství", na bitevním poli „*rozhodné*", „budou protivníci *pravděpodobně* velmi ochotni *ukončit* vyčerpávající boj". Opíraje se o tento důvtipný

* — s vládní zárukou. *(Pozn. red.)*
** Shakespeare, Sen noci svatojánské, 5. jednání, 1. scéna. *(Pozn. red.)*
*** — mužíček. *(Pozn. red.)*
† — střízlíček anglického liberalismu. *(Pozn. red.]*

objev, káraje válečné choutky Německa, chvále „umírněné a osvícené chování“ Pruska, Russell důtklivě radí Schleinitzovi, aby se opičil po Anglii „přesně tak“, „jak to dovolí okolnosti v Německu“!! Konečně se tento Jack of all trades* rozpomíná na pruské „vznešené poslání prostředníka“ a s obvyklým lehkým sladkokyselým úšklebkem hází mužíček svému žáku v konstitucionalismu na rozloučenou tato útěšná slova:

„*Možná*, že už velmi záhy přijde doba, kdy hlasu spřátelených a smiřujících mocností bude dopřáno sluchu a mírové návrhy už nebudou neúčinné!“ (*Russellova* depeše lordu Bloomfieldovi do Berlína, datovaná v Londýně 22. června.)

Napsal K. Marx
koncem července až v polovině srpna 1859
Otištěno v „Das Volk“,
čís. 13, 14, 15 a 16
z 30. července, 6., 13. a 20. srpna 1859

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

* — mistr všech řemesel. *(Pozn. red.)*

B. ENGELS

K. MARX, „KE KRITICE POLITICKÉ EKONOMIE“

PRVNÍ SEŠIT, BERLÍN, FRANZ DUNCKER, 1859 [305]

I

Němci už dávno dokázali, že se ve všech vědních oborech vyrovnají ostatním civilizovaným národům a ve většině z nich je dokonce předčí. Jen jedna věda neměla mezi svými koryfeji ani jediné německé jméno: politická ekonomie. Důvod je nasnadě. Politická ekonomie je teoretická analýza moderní buržoazní společnosti a předpokládá proto vyvinuté buržoazní poměry, poměry, které v Německu od reformačních a selských válek, a zejména od třicetileté války, po staletí nemohly vzniknout. Odtržení Holandska od říše[306] odřízlo Německo od světového obchodu a od počátku redukovalo jeho průmyslový vývoj na nejnicotnější poměry; a zatímco se Němci tak namáhavě a pomalu zotavovali ze zpustošení způsobeného občanskými válkami, zatímco mrhali veškerou svou občanskou energií, která nikdy nebyla příliš veliká, v neplodném boji proti celním hranicím a nesmyslným obchodním předpisům, které každé knížátko, každý říšský baron uvaloval na průmysl svých poddaných, zatímco říšská města chátrala v cechovním haraburdí a patricijství — v téže době si Holandsko, Anglie a Francie vydobyly první místa ve světovém obchodu, zakládaly kolonie za kolonií a přivedly manufakturní průmysl k nejvyššímu rozkvětu, až se nako-

nec do čela buržoazního vývoje postavila Anglie zásluhou páry, která teprve dodala hodnotu jejím uhelným a železným ložiskům. Dokud však bylo ještě třeba vést boj proti tak směšně zastaralým pozůstatkům středověku, jaké do roku 1830 spoutávaly materiální buržoazní vývoj Německa, do té doby nebyla možná žádná německá politická ekonomie. Teprve zřízením celního spolku[174] dospěli Němci k tomu, že mohli politickou ekonomii aspoň *pochopit*. Od té doby začal fakticky dovoz anglické a francouzské ekonomie k prospěchu německé buržoazie. Učený svět a byrokracie se brzy zmocnily dováženélátky a zpracovalyji způsobem, který není „německému duchu" příliš ke cti. Ze směsice spisujících dobrodruhů, obchodníků, školometů a byrokratů vznikla pak německá ekonomická literatura, která se co do nudnosti, mělkosti, bezmyšlenkovitosti, rozvláčnosti a plagiátorství může srovnávat jen s německým románem. V kruzích lidí s praktickými cíli vytvořila se nejdříve škola průmyslníků-ochranářů, jejíž autorita, List, je stále ještě nejlepší z toho, co zplodila německá buržoazní ekonomická literatura, třebaže celé jeho velebné dílo je opsáno od Francouze Ferriera, teoretického původce kontinentálního systému[40]. Proti tomuto směru vznikla ve čtyřicátých letech v pobaltských zemích škola obchodníků-stoupenců svobodného obchodu, kteří v dětinské, ale zištné víře papouškovali argumenty anglických freetraderů. Konečně mezi školomety a byrokraty, kteří se měli zabývat teoretickou stránkou této disciplíny, nalézáme suchopárné nekritické kompilátory, jako pana Raua, mudrlantské spekulativní filosofy, kteří překládali zahraniční teze do nestrávené hegelovštiny, jako pana Steina, nebo beletrizující paběrkáře na „kulturně historickém" poli, jako pana Riehla. Z toho všeho nakonec vzešla kameralistika[307], eklekticko-ekonomickou omáčkou politá kaše všemožných alotrií — to, co potřebuje znát ke státní zkoušce vládní referendář.

Zatímco se měšťáci, školometi a byrokraté v Německu ještě pachtili za tím, aby se naučili nazpaměť prvním základům anglicko-francouzské ekonomie jako nedotknutelným dogmatům a aby jim aspoň trochu porozuměli, vystoupila na scénu německá proletářská strana. Celé její teoretické jsoucno vzešlo ze studia politické ekonomie a od okamžiku jejího vystoupení se datuje i vědecká,

samostatná *německá ekonomie*. Tato německá ekonomie je v podstatě založena na *materialistickém pojetí dějin*, jehož základní rysy jsou stručně vyloženy v předmluvě* k dílu, o němž tu pojednáváme. Tato předmluva byla už z valné části otištěna v časopise „Volk", na nějž čtenáře odkazujeme. Nejen pro ekonomii, nýbrž pro všechny historické vědy (a všechny vědy jsou historické, pokud to nejsou přírodní vědy) byla revolučním objevem věta: „že způsob výroby materiálního života podmiňuje sociální, politický a duchovní životní proces vůbec"; že všechny společenské a státní vztahy, všechny náboženské a právní systémy, všechny teoretické názory vyskytující se v dějinách je možno pochopit jedině tehdy, jsou-li pochopeny materiální životní podmínky každé příslušné epochy a odvozují-li se dané poměry, systémy a názory z těchto materiálních podmínek. „Bytí lidí není určováno jejich vědomím, nýbrž naopak, jejich vědomí je určováno jejich společenským bytím." Tato poučka je tak prostá, že by měla být samozřejmá pro každého, kdo neuvázl v idealistickém podvodu. Z toho však vyplývají nanejvýš revoluční důsledky nejen pro teorii, nýbrž i pro praxi: „Na jistém stupni svého vývoje se materiální výrobní síly společnosti dostávají do rozporu s existujícími výrobními vztahy, nebo — což je jen právní výraz toho — s vlastnickými vztahy, uvnitř nichž se dosud pohybovaly. Z forem vývoje výrobních sil se tyto vztahy proměňují v jejich pouta. Nastává pak epocha *sociálních revolucí*. Se změnou ekonomické základny dochází pomaleji nebo rychleji k převratu celé ohromné nadstavby... Buržoazní výrobní vztahy jsou poslední antagonistická forma společenského výrobního procesu, antagonistická nikoli ve smyslu individuálního antagonismu, nýbrž ve smyslu antagonismu vyrůstajícího ze společenských životních podmínek individuí; avšak výrobní síly vyvíjející se v lůně buržoazní společnosti vytvářejí zároveň materiální podmínky k řešení tohoto antagonismu."** A tak rozvedeme-li naši materialistickou tezi dále a aplikujeme-li ji na přítomnost, otevře se před námi ihned perspektiva mohutné, nejmohutnější revoluce všech dob.

Při bližším zkoumání se však také ihned ukáže, že zdánlivě

* Viz tento svazek, str. 35–39. *(Pozn. red.)*
** Viz tento svazek, str. 36–38. *(Pozn. red.)*

tak prostá poučka, že vědomí lidí závisí na jejich bytí, a ne naopak, už svými prvními důsledky zasazuje smrtelnou ránu každému idealismu, i tomu nejzastřenějšímu. Touto větou jsou negovány všechny zděděné a vžité názory na všechno historické. Celý tradiční způsob politického uvažování se hroutí; vlastenecká ušlechtilost se rozhořčeně bouří proti takovému bezzásadovému pojetí. Nový způsob nazírání proto nutně narazil na odpor nejen u představitelů buržoazie, nýbrž i u masy francouzských socialistů, kteří chtějí vyvrátit svět ze základů kouzelnou formulí: liberté, égalité, fraternité*. Veliký hněv vyvolal však zejména mezi německými vulgárně demokratickými křiklouny. Přesto se však horlivě pokoušeli plagiátorsky těžit z nových idejí, ovšem se vzácným nepochopením.

Vyložit materialistické pojetí třeba jen na jediném historickém příkladu by byla vědecká práce, která by si byla vyžádala dlouholeté nerušené studium, neboť je zřejmé, že pouhými frázemi se tu nic nepořídí, a že vyřešit takový úkol umožňuje jen obrovský, kriticky utříděný, úplně zvládnutý historický materiál. Únorová revoluce vrhla naši stranu na politickou scénu, a tím jí znemožnila sledovat ryze vědecké cíle. Přesto se tento základní názor vine jako červená nit celou literární produkcí strany. Je v nich všude, v každém jednotlivém případě dokázáno, jak akce pokaždé vyvěrala z přímých materiálních podnětů, a ne z provázejících ji frází, jak naopak politické a právnické fráze vyrůstaly z materiálních podnětů, stejně jako politická akce a její výsledky.

Když po porážce revoluce z let 1848—1849 nastal okamžik, kdy působit na Německo z ciziny bylo stále nemožnější, přenechala naše strana pole emigrantského hašteření — neboť to zůstalo jedině možnou akcí — vulgární demokracii. Zatímco se vulgární demokraté po libosti oddávali vzájemnému štvaní, dnes se škorpili a zítra si padli do náručí, a pozítří opět před světem prali všechno své špinavé prádlo, zatímco chodili po celé Americe žebrotou, a hned nato ztropili nový skandál pro rozdělení několika získaných tolarů — byla naše strana ráda, že znovu našla trochu klidu ke studiu. Její velikou předností bylo, že měla v novém vědeckém názoru

* — svoboda, rovnost, bratrství. *(Pozn. red.)*

teoretický základ, s jehož propracováním měla práce až nad hlavu; už proto nemohla nikdy klesnout tak hluboko jako „velikáni" emigrace.

Prvním plodem těchto studií je kniha, kterou máme před sebou.

II

Ve spise, jako je ten, který máme před sebou, nemůže být řeči o pouhé namátkové kritice jednotlivých kapitol ekonomie, o izolovaném probírání té či oné sporné ekonomické otázky. Naopak, tento spis je od počátku založen na systematickém shrnutí celého komplexu ekonomické vědy, na souvislém výkladu zákonů buržoazní výroby a buržoazní směny. A protože ekonomové jsou jen tlumočníky a apologety těchto zákonů, je tento výklad zároveň kritikou veškeré ekonomické literatury.

Od Hegelovy smrti byl sotva učiněn pokus vyložit nějakou vědu v její vlastní, vnitřní souvislosti. Oficiální hegelovská škola si osvojila z mistrovy dialektiky jen manipulování s nejjednoduššími triky, které aplikovala na všechno možné, a často ještě směšně neobratně. Celý Hegelův odkaz se pro ni omezoval na pouhopouhou šablonu, s jejíž pomocí bylo každé téma zkonstruováno, a na rejstřík slov a obratů, které neměly už jiný úkol než být v pravé chvíli po ruce tam, kde se nedostávalo myšlenek a pozitivních znalostí. Tak se stalo, že tito hegelovci, jak řekl jeden profesor z Bonnu, vůbec ničemu nerozuměli, ale psát mohli o všem. Podle toho to ovšem také vypadalo. Přece však si ti pánové, přes svou domýšlivost, byli natolik vědomi svých slabin, že se pokud možno drželi v uctivé vzdálenosti od velkých úkolů; stará copařská věda ovládala pole díky převaze v pozitivních vědomostech; a teprve když se Feuerbach vypořádal se spekulativním pojmem, hegelovština pozvolna usnula a zdálo se, že ve vědě znovu nastalo panství staré metafyziky s jejími strnulými kategoriemi.

Ta věc měla svůj přirozený důvod. Po režimu hegelovských diadochů[308], který zabředl do pouhých frází, následovala přirozeně epocha, v níž formální stránku znovu převážil pozitivní obsah vědy. Zároveň se však Německo také vrhlo se zcela neobvyklou energií na přírodní vědy, jak to odpovídalo mocnému buržoaznímu rozvoji po roce 1848; a jak přicházely do módy tyto vědy, v nichž

se nikdy nijak zvlášť neuplatnil spekulativní směr, rozmohl se znovu i starý metafyzický způsob myšlení až ke krajní wolffovské povrchnosti. Hegel upadl v zapomenutí, vyvinul se nový přírodovědecký materialismus, který se teoreticky téměř ničím neliší od materialismu 18. století a má většinou jen tu přednost, že disponuje bohatším přírodovědeckým, zejména chemickým a fyziologickým materiálem. Omezený šosácký způsob myšlení předkantovského období nalézáme reprodukovaný až ke krajní banálnosti u Büchnera a Vogta, a dokonce i Moleschott, který přísahá na Feuerbacha, co chvíli nanejvýš zábavným způsobem uvízne mezi nejjednoduššími kategoriemi a neví kudy kam. Jankovitá herka všedního měšťáckého rozumu se ovšem v rozpacích zaráží před příkopem, který dělí podstatu od jevu, příčinu od účinku; chce-li se někdo mermomocí vydat na štvanici do značně výmolovitého terénu abstraktního myšlení, nesmí si ovšem sedat na drožkářskou herku.

Zde bylo tedy třeba řešit jinou otázku, která nemá s politickou ekonomií jako takovou nic společného. Jak se tedy pustit do vědy? Na jedné straně tu byla hegelovská dialektika v úplně abstraktní, „spekulativní" podobě, v jaké ji zanechal Hegel; na druhé straně běžná, nyní znovu módní, v podstatě wolffovsko-metafyzická metoda, v níž sepisovali své nesouvislé tlustopisy i buržoazní ekonomové. Tuto metodu Kant a zejména Hegel teoreticky zničili natolik, že jen setrvačnost a to, že tu nebyla jiná *jednoduchá* metoda, umožňovaly, že prakticky existovala dál. Na druhé straně byla hegelovská metoda ve své *dané* formě absolutně neupotřebitelná. Byla v podstatě idealistická, a teď bylo třeba rozvinout světový názor, který byl materialističtější než všechny předcházející. Vycházela z čistého myšlení, a zde se mělo vyjít z nejtvrdošíjnějších faktů. Metoda, která podle vlastního doznání „došla od ničeho přes nic k ničemu"[309], tu vůbec nebyla v této podobě na místě. Přesto byla ze všeho daného logického materiálu jediná, na kterou se mohlo alespoň navázat. Nebyla kritizována, nebyla překonána; nikdo z odpůrců velikého dialektika nebyl s to udělat průlom do její pyšné stavby; upadla v zapomenutí, protože hegelovská škola nevěděla, co s ní. Šlo tedy především o to, podrobit Hegelovu metodu pronikavé kritice.

Hegelův způsob myšlení se vyznačoval proti způsobu myšlení všech ostatních filosofů obrovským historickým smyslem, který byl jeho základem. Ať byla jeho forma jakkoli abstraktní a idealistická, přece jen vývoj jeho myšlenek šel vždy paralelně s vývojem světových dějin, a vývoj světových dějin má vlastně být jen ověřením vývoje myšlenek. I když tím byl správný vztah převrácen a postaven na hlavu, přece jen všude pronikl do filosofie reálný obsah; tím spíše, že se Hegel na rozdíl od svých žáků nehonosil nevědomostí, nýbrž byl jednou z nejučenějších hlav všech dob. On se první pokoušel prokázat v dějinách vývoj, vnitřní souvislost, a i když nám dnes v jeho filosofii dějin mnohé připadá podivné, je velkolepost jeho základního pojetí ještě dnes obdivuhodná, zvláště srovnáme-li s ním jeho předchůdce nebo dokonce ty, kteří se po něm pouštěli do všeobecných úvah o dějinách. Ve „Fenomenologii", v „Estetice", v „Dějinách filosofie"[310] — všude se uplatňuje toto velkolepé pojetí dějin a všude je látka probírána historicky, v určité, i když abstraktně zkreslené souvislosti s dějinami.

Toto epochální pojetí dějin bylo přímým teoretickým předpokladem nového materialistického pojetí a už tím byl dán bod, na který mohla navázat i logická metoda. Jestliže tato zapomenutá dialektika, už když vycházela z „čistého myšlení", vedla k takovým výsledkům, jestliže se kromě toho téměř hravě vypořádala s celou dřívější logikou a metafyzikou, muselo na ní rozhodně být něco víc než sofistika a hnidopišství. Ale kritika této metody, které se bála a dosud bojí celá oficiální filosofie, nebyla maličkostí.

Marx byl a je jediný člověk, který se mohl ujmout této práce, totiž vyloupnout z hegelovské logiky jádro shrnující skutečné Hegelovy objevy v tomto oboru a obnovit dialektickou metodu, zbavenou idealistických slupek, v té prosté podobě, v které se stává jedině správnou formou vývoje myšlenek. Vypracování metody, která je základem Marxovy kritiky politické ekonomie, považujeme za výsledek, jehož význam je sotva menší než význam základního materialistického pojetí.

Kritiku politické ekonomie, dokonce i podle dosažené metody, bylo možné podat dvojím způsobem: historicky nebo logicky. Protože v dějinách, stejně jako v jejich literárním zrcadlení vývoj

vcelku také postupuje od nejjednodušších vztahů k složitějším, poskytoval literárně historický vývoj politické ekonomie přirozené vodítko, na které mohla kritika navázat, a ekonomické kategorie by se přitom vcelku objevovaly v témž pořadí jako při logickém výkladu. Tato forma má zdánlivě tu přednost, že je jasnější, protože sleduje *skutečný* vývoj, fakticky však by se tím stala v nejlepším případě populárnější. Dějiny postupují často ve skocích a klikatě a bylo by nutné je při tom všude sledovat, a tak by se nejen sebralo mnoho celkem bezvýznamného materiálu, nýbrž často by se musel přerušovat i myšlenkový postup; kromě toho by se dějiny politické ekonomie nedaly psát bez dějin buržoazní společnosti, a tím by se práce stala nekonečnou, protože dosud nebyly provedeny žádné přípravné práce. Byl tedy na místě jedině logický způsob výkladu. Tento způsob není vlastně nic jiného než způsob historický, jenže zbavený historické formy a rušivých nahodilostí. Čím začínají tyto dějiny, tím musí začít také myšlenkový postup a jeho další vývoj bude pak jen odrazem — v abstraktní a teoreticky důsledné formě — historického průběhu; korigovaným odrazem, avšak korigovaným podle zákonů, které poskytuje sám skutečný historický průběh, neboť každý moment může být zkoumán ve vývojovém bodu své naprosté vyzrálosti, ve své klasičnosti.

Při této metodě vycházíme od prvního a nejjednoduššího vztahu, který tu historicky, fakticky je, zde tedy od prvního ekonomického vztahu, s nímž se setkáváme. Tento vztah rozebereme. V tom, že je to *vztah*, je už obsaženo, že má dvě stránky, které *se k sobě navzájem vztahují*. Každou z těchto stránek zkoumáme o sobě; z toho vyplyne ráz jejich vzájemného vztahování, jejich vzájemného působení. Objevují se rozpory, které vyžadují řešení. Protože tu však nezkoumáme abstraktní myšlenkový proces, který probíhá jen v našich hlavách, nýbrž skutečný pochod, který opravdu kdysi proběhl nebo ještě probíhá, vyvinuly se tyto rozpory také v praxi a pravděpodobně tam už byly řešeny. Budeme sledovat způsob tohoto řešení, a zjistíme, že k řešení došlo vytvořením nového vztahu, jehož dvě protikladné stránky budeme muset nyní přece jen vyložit atd.

Politická ekonomie začíná *zbožím*, okamžikem, kdy si — ať

Hegelův způsob myšlení se vyznačoval proti způsobu myšlení všech ostatních filosofů obrovským historickým smyslem, který byl jeho základem. Ať byla jeho forma jakkoli abstraktní a idealistická, přece jen vývoj jeho myšlenek šel vždy paralelně s vývojem světových dějin, a vývoj světových dějin má vlastně být jen ověřením vývoje myšlenek. I když tím byl správný vztah převrácen a postaven na hlavu, přece jen všude pronikl do filosofie reálný obsah; tím spíše, že se Hegel na rozdíl od svých žáků nehonosil nevědomostí, nýbrž byl jednou z nejučenějších hlav všech dob. On se první pokoušel prokázat v dějinách vývoj, vnitřní souvislost, a i když nám dnes v jeho filosofii dějin mnohé připadá podivné, je velkolepost jeho základního pojetí ještě dnes obdivuhodná, zvláště srovnáme-li s ním jeho předchůdce nebo dokonce ty, kteří se po něm pouštěli do všeobecných úvah o dějinách. Ve „Fenomenologii", v „Estetice", v „Dějinách filosofie"[310] — všude se uplatňuje toto velkolepé pojetí dějin a všude je látka probírána historicky, v určité, i když abstraktně zkreslené souvislosti s dějinami.

Toto epochální pojetí dějin bylo přímým teoretickým předpokladem nového materialistického pojetí a už tím byl dán bod, na který mohla navázat i logická metoda. Jestliže tato zapomenutá dialektika, už když vycházela z „čistého myšlení", vedla k takovým výsledkům, jestliže se kromě toho téměř hravě vypořádala s celou dřívější logikou a metafyzikou, muselo na ní rozhodně být něco víc než sofistika a hnidopišství. Ale kritika této metody, které se bála a dosud bojí celá oficiální filosofie, nebyla maličkostí.

Marx byl a je jediný člověk, který se mohl ujmout této práce, totiž vyloupnout z hegelovské logiky jádro shrnující skutečné Hegelovy objevy v tomto oboru a obnovit dialektickou metodu, zbavenou idealistických slupek, v té prosté podobě, v které se stává jedině správnou formou vývoje myšlenek. Vypracování metody, která je základem Marxovy kritiky politické ekonomie, považujeme za výsledek, jehož význam je sotva menší než význam základního materialistického pojetí.

Kritiku politické ekonomie, dokonce i podle dosažené metody, bylo možné podat dvojím způsobem: historicky nebo logicky. Protože v dějinách, stejně jako v jejich literárním zrcadlení vývoj

vcelku také postupuje od nejjednodušších vztahů k složitějším, poskytoval literárně historický vývoj politické ekonomie přirozené vodítko, na které mohla kritika navázat, a ekonomické kategorie by se přitom vcelku objevovaly v témž pořadí jako při logickém výkladu. Tato forma má zdánlivě tu přednost, že je jasnější, protože sleduje *skutečný* vývoj, fakticky však by se tím stala v nejlepším případě populárnější. Dějiny postupují často ve skocích a klikatě a bylo by nutné je při tom všude sledovat, a tak by se nejen sebralo mnoho celkem bezvýznamného materiálu, nýbrž často by se musel přerušovat i myšlenkový postup; kromě toho by se dějiny politické ekonomie nedaly psát bez dějin buržoazní společnosti, a tím by se práce stala nekonečnou, protože dosud nebyly provedeny žádné přípravné práce. Byl tedy na místě jedině logický způsob výkladu. Tento způsob není vlastně nic jiného než způsob historický, jenže zbavený historické formy a rušivých nahodilostí. Čím začínají tyto dějiny, tím musí začít také myšlenkový postup a jeho další vývoj bude pak jen odrazem — v abstraktní a teoreticky důsledné formě — historického průběhu; korigovaným odrazem, avšak korigovaným podle zákonů, které poskytuje sám skutečný historický průběh, neboť každý moment může být zkoumán ve vývojovém bodu své naprosté vyzrálosti, ve své klasičnosti.

Při této metodě vycházíme od prvního a nejjednoduššího vztahu, který tu historicky, fakticky je, zde tedy od prvního ekonomického vztahu, s nímž se setkáváme. Tento vztah rozebereme. V tom, že je to *vztah*, je už obsaženo, že má dvě stránky, které *se k sobě navzájem vztahují*. Každou z těchto stránek zkoumáme o sobě; z toho vyplyne ráz jejich vzájemného vztahování, jejich vzájemného působení. Objevují se rozpory, které vyžadují řešení. Protože tu však nezkoumáme abstraktní myšlenkový proces, který probíhá jen v našich hlavách, nýbrž skutečný pochod, který opravdu kdysi proběhl nebo ještě probíhá, vyvinuly se tyto rozpory také v praxi a pravděpodobně tam už byly řešeny. Budeme sledovat způsob tohoto řešení, a zjistíme, že k řešení došlo vytvořením nového vztahu, jehož dvě protikladné stránky budeme muset nyní přece jen vyložit atd.

Politická ekonomie začíná *zbožím*, okamžikem, kdy si — ať

už jednotlivci, nebo přirozeně vzniklá společenství — vzájemně vyměnili své výrobky. Výrobek, který vstupuje do směny, je zboží. Ale zbožím je jen díky tomu, že s touto *věcí*, s tímto výrobkem je spjat *vztah* mezi dvěma osobami nebo společenstvími, vztah mezi výrobcem a spotřebitelem, kteří tu už nejsou spojeni v jedné osobě. Máme tu hned příklad svérázného faktu, který se vine celou politickou ekonomií a natropil hrozný zmatek v hlavách buržoazních ekonomů: ekonomie nepojednává o věcech, nýbrž o vztazích mezi osobami a konec konců mezi třídami; tyto vztahy jsou však vždy *spjaty s věcmi* a *jeví se jako věci*. Tuto souvislost, kterou sice ten či onen ekonom v jednotlivých případech nejasně tušil, objevil v celém jejím dosahu pro celou ekonomii teprve Marx, a tím zjednodušil a vyjasnil nejobtížnější otázky tak, že je dnes budou moci pochopit dokonce i buržoazní ekonomové.

Zkoumáme-li zboží z jeho různých stránek, a to zboží v jeho plně vyvinuté podobě, a ne v podobě, jak se teprve namáhavě vyvíjí v přirozeně vzniklém výměnném obchodu, mezi dvěma původními společenstvími, objeví se nám z obou hledisek: užitné hodnoty a směnné hodnoty; a tady vstupujeme hned na pole ekonomických diskusí. Kdo chce mít pádný příklad pro to, že německá dialektická metoda na svém nynějším stupni vývoje předčí starou povrchní a žvanivou metafyzickou metodu alespoň tolik jako železnice středověké dopravní prostředky, nechť si přečte u Adama Smitha nebo u některého jiného oficiálního slovutného ekonoma, jaké trápení působí těmto pánům směnná hodnota a užitná hodnota, jak je pro ně těžké řádně je od sebe odlišit a pochopit každou v její svérázné určenosti, a pak nechť s tím porovná jasný a prostý výklad Marxův.

Když je vyložena užitná hodnota a směnná hodnota, je zboží znázorněno jako bezprostřední jednota obou, tak, jak vstupuje *do směnného procesu*. O tom, jaké rozpory tím vznikají, dočte se čtenář na str. 20—21*. Poznamenáváme jen, že tyto rozpory mají nejen teoretický, abstraktní význam, nýbrž že zároveň zrcadlí nesnáze vyplývající z povahy bezprostředního směnného vztahu, prostého

* Viz tento svazek, str. 58—60. *(Pozn. red.)*

výměnného obchodu, zrcadlí nemožnosti, k nimž nutně směřuje tato první hrubá forma směny. Řešení těchto nemožností spočívá v tom, že se vlastnost představovat směnnou hodnotu všech ostatních zboží přenáší na speciální zboží — *peníze*. Peníze, čili prostý oběh, jsou pak vyloženy v druhé kapitole, a to 1. peníze jako *míra hodnot*, přičemž se pak blíže určuje hodnota měřená v penězích, *cena*, 2. jako *oběživo*, a 3. jako jednota obou určení, jako *reálné peníze*, jako představitel všeho materiálního buržoazního bohatství. Tím končí výklad v prvním sešitu, druhý sešit je vyhrazen pro přeměnu peněz v kapitál.

Vidíme, jak při této metodě není logický výklad vůbec nucen setrvávat v čistě abstraktní oblasti. Naopak vyžaduje historickou ilustraci, ustavičný styk se skutečností. Proto jsou tu také uvedeny rozmanité doklady, a to jak poukazy na skutečný historický průběh na různých stupních společenského vývoje, tak i na ekonomickou literaturu, v nichž se od začátku sleduje cíl jasně vypracovat určení ekonomických vztahů. Kritika jednotlivých, víceméně jednostranných nebo zmatených pojetí je pak v podstatě dána už v samém logickém výkladu a může být stručná.

V třetím článku přejdeme k ekonomickému obsahu knihy samé.

Napsal B. Engels 3.—15. srpna 1859
Otištěno v „Das Volk",
čís. 14 a 16 z 6. a 20. srpna 1859

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

K. MARX

BRITSKÝ OBCHOD

Britské ministerstvo obchodu právě uveřejnilo zprávu o vývozu za první pololetí letošního roku, jeho tabulka deklarované hodnoty dovozu však zahrnuje pouze pět měsíců, do 31. května.[311] Srovnáme-li příslušná období v roce 1858 a 1859, zjistíme, že kromě několika malých výjimek, které ani nestojí za zmínku, britský dovoz ze Spojených států v podstatě poklesl, alespoň pokud jde o hodnotu, zatímco britský vývoz do této země stoupal, a to jak co do množství, tak co do hodnoty. Pro ilustraci této skutečnosti jsme si z oficiální zprávy sestavili tyto tabulky:

Britský vývoz do Spojených států za šest měsíců, do 30. června

Druh zboží	Množství		Deklarovaná hodnota v librách šterlinků	
	1858	1859	1858	1859
Bavlněné tkaniny (v yardech)	60 150 711	110 360 198	1 031 724	1 924 951
Železářské a nožířské výrobky (v cwt*)	35 349	78 432	242 914	534 101
Lněné tkaniny (v yardech)	17 379 691	31 170 751	515 416	961 956
Surové železo (v tunách)	22 745	39 370	68 640	111 319
Železné tyče, šrouby a pruty	21 463	56 026	175 944	457 384
Kujné železo	9 153	19 368	113 436	238 903
Plechy a hřebíky (v cwt)	5 293	15 522	28 709	77 840
Olovo (v tunách)	1 214	1 980	27 754	44 626
Semenný olej (v galonech)	411 769	930 784	50 950	111 103

* — cwt (anglický cent) = 50,8 kg. *(Pozn. čes. red.)*

Druh zboží	Množství		Deklarovaná hodnota v librách šterlinků	
	1858	1859	1858	1859
Hedvábné výrobky (v librách)	47 101	134 470	51 277	144 413
Vlněné tkaniny, sukno (v kusech)*	76 311	81 686	273 409	421 006
Vlněné tkaniny smíšené (v yardech)	13 897 331	30 893 901	562 749	1 188 859
Látky z česané příze (v kusech)	185 129	489 171	229 981	758 914
Kameninové a porcelánové zboží	—	—	168 927	279 407
Galantérie a módní zboží	—	—	456 364	861 921
Cínový plech	—	—	397 027	607 011

Britský dovoz ze Spojených států za pět měsíců, do 31. května

Druh zboží	1858	1859
Pšenice	371 452 liber št.	7 013 liber št.
Pšeničná a kukuřičná mouka	693 847 „	14 666 „
Bavlna (surová)	11 631 523 „	10 486 418 „

Ze zprávy o britském vývozu vysvítá, že se celkově zvýšil nejen ve srovnání s rokem 1858, ale také ve srovnání s rokem 1857, jak je vidět z následující tabulky:

Britský vývoz za šest měsíců, do 30. června

1857	Deklarovaná hodnota 1858	1859
60 826 381 liber št.	53 467 804 liber št.	63 003 159 liber št.

Při bližším prozkoumání však vychází najevo, že hodnota vývozu se v roce 1859 oproti roku 1857 zvýšila díky rozšířenému obchodu s Indií, a nejen to — že by se byla celková částka britského vývozního obchodu v roce 1859 ve srovnání s rokem 1857 o víc než 2 000 000 liber šterlinků snížila, kdyby Indie nebyla tento deficit

* — kus (piece) je ne zcela přesné označení délky; někdy 1 yard, u některých látek kolem 10 yardů. *(Pozn. čes. red.)*

bohatě vyrovnala. Ze světového trhu tedy ještě nezmizely všechny stopy krize z roku 1857. To nejdůležitější a nejpřekvapivější ve zprávě ministerstva obchodu je nepochybně rychlý rozvoj britského vývozního obchodu s Východní Indií. Napřed si tento fakt osvětlíme na oficiálních číselných údajích:

Vývoz do britské Východní Indie za šest měsíců, do 30. června
(v librách šterlinků)

	1856	1857	1858	1859
Pivo a ale*	210 431	130 213	474 438	569 398
Bavlněné tkaniny, kartoun atd.	2 554 976	3 116 869	4 523 849	6 094 433
Bavlněná příze	579 807	540 576	967 332	1 280 435
Kameninové a porcelánové zboží	30 374	23 521	43 975	43 195
Galanterie a módní zboží	39 854	70 502	77 319	105 723
Železářské a nožířské výrobky	84 758	101 083	139 813	153 423
Sedlářské a řemenářské zboží	12 339	15 587	35 947	19 498
Stroje —				
parní stroje	[37 503	54 074	59 104	100 803][312]
jiné	156 028	313 461	170 959	179 255
Železné tyče, šrouby a pruty (kromě kolejnic)	506 201	228 838	166 321	172 725
Kolejnice	—	272 812	475 413	578 749
Kujné železo (kromě kolejnic)	266 355	217 484	192 711	242 213
Surová měď	62 928	34 139	9 018	51 699
Plechy a hřebíky	144 218	228 325	318 381	205 213
Sůl	23 995	31 119	21 849	4 468
Papírnické zboží	66 495	79 968	86 425	89 711
Vlněné tkaniny, sukno	96 045	166 509	202 076	174 826
Celkem	4 872 307	5 625 080	7 964 930	10 065 767

Uvážíme-li, že přibližně 16 let, od roku 1840 do roku 1856, byl britský vývozní obchod s Indií vcelku stabilní, i když se někdy trochu zvýšil a jindy zase znatelně klesl pod průměrnou cifru 8 000 000 liber šterlinků, je trochu překvapující, že se tento stabilní obchod za krátké období dvou let zdvojnásobil a že tento náhlý vzestup nastal ještě k tomu v době strašného povstání rabů[313]. Otázka, zda

* — anglické světlé pivo. *(Pozn. čes. red.)*

příčinou tohoto rozšíření obchodu byly jen dočasné okolnosti, nebo zda nějak souvisí se skutečným růstem indické poptávky, nabývá zvláštního významu v souvislosti s nynější finanční situací v Indii, která nutí britskou vládu žádat parlament, aby dal souhlas k uzavření nové indické půjčky v Londýně, a kvůli níž se zároveň musí dokonce i na stránkách londýnských „Times" debatovat o tom, zda by nakonec nebylo lepší, kdyby Anglie omezila své panství jen na tři staré provincie a ostatní část poloostrova vrátila domorodým vládcům.

Při sporém materiálu, který máme k dispozici, nemůžeme o skutečném charakteru náhlého rozšíření britského vývozního obchodu s Indií dělat definitivní závěr, ale všechna fakta, která známe, nás vedou k názoru, že přechodné okolnosti jaksi nafoukly tento obchod nad jeho organické rozměry. Především nemůžeme přijít na žádný zvláštní pohyb v britském dovozu z Indie, který by byl mohl způsobit zvýšení vývozu do této země. U některých druhů zboží se sice projevil určitý růst dovozu, ale ten se skoro vyrovnal snížením dovozu jiných druhů; celkem vzato jsou však výkyvy v indickém vývozu příliš malé, než aby se jimi daly nějak vysvětlit náhlé změny v dovozu do této země. Ovšem občanská válka snad pomohla Angličanům probádat provincie, které předtím byly málo známé, a možná že voják takto proklestil cestu obchodníkovi. Kromě toho se v posledních letech dováželo do Indie nadměrné množství stříbra, které se tam hromadilo, takže i Ind, poněkud vyvedený z míry vzrušujícími scénami, které nedávno prožil, se snad prohřešil proti své schraňovací mánii a začal možná do jisté míry utrácet své stříbro, místo aby je schovával. Přesto však nemáme důvod přikládat takovýmto hypotézám příliš velký význam, tím spíš, že na druhé straně je naprosto jasné a nesporné, že vláda vynaložila na mimořádné výdaje přibližně 14 000 000 liber šterlinků za rok. I když tato situace v dostatečné míře objasňuje náhlý růst anglického vývozního obchodu s Indií, lze se jen stěží domnívat, že tento nový pohyb by mohl mít dlouhé trvání. Jeho nejtrvalejším výsledkem bude pravděpodobně úplný rozvrat domácího indického průmyslu, neboť, jak se čtenář mohl přesvědčit z poslední tabulky, vznikl přebytek britského vývozu

do Indie hlavně proto, že indický trh zaplavily britské bavlněné látky a bavlněná příze. K nafouknutí čísel v tabulce britského vývozu přispěly možná do jisté míry i nadměrné dodávky zboží z Manchesteru.

Napsal K. Marx kolem 5. srpna 1859
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune",
čís. 5717 z 19. srpna 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

LUDVÍK NAPOLEON A ITÁLIE

Každý den se nám znovu objasňují slova a činy Napoleona III. v Itálii a lépe chápeme, co rozumí svobodou „od Alp až po Jadran". Pro něho byla válka jen další francouzskou expedicí do Říma, po všech stránkách sice ve větším měřítku, ale svými pohnutkami a výsledky od tohoto „republikánského" podniku[314] celkem málo odlišná. Když „osvoboditel" uzavřením villafrancké smlouvy „zachránil" Francii před evropskou válkou, chystá se nyní „zachránit" italskou společnost násilnou restaurací panovníků, které jediné slovo z Tuilerií zbavilo moci, a ozbrojeným potlačením lidového hnutí ve střední Itálii a papežském státě. Zatímco britský tisk byl plný nejasných dohadů a pověstí, že ustanovení villafrancké smlouvy budou pravděpodobně změněna na konferenci v Curychu, zatímco lord John Russell se sobě vlastní nenapravitelnou nediskrétností, která přiměla lorda Palmerstona, aby mu svěřil křeslo ministra zahraničních věcí, se cítil oprávněn slavnostně prohlásit v Dolní sněmovně, že Bonaparte nikdy nedá své bodáky k dispozici svrženým panovníkům, objevilo se 8. srpna na první straně „Wiener Zeitung" toto oficiální prohlášení:

„Brzy se má sejít konference v Curychu, aby byl definitivně uzavřen mír, v hlavních rysech už dohodnutý ve Villafrance. Vzhledem k jasnému významu konference v Curychu je těžko pochopitelné, jak si mohl tisk, a to nejen za hranicemi, ale dokonce i v Rakousku, dovolit pochybovat o provedení či proveditelnosti podmínek villafrancké smlouvy. Splnění předběžných mírových podmínek stvrzených vlastnoručními podpisy obou císařů je zaručeno slavnostními sliby i mocí obou panovníků."

To je řečeno jasně. Na jedné straně jsou marné protesty oklamaných Italů, na druhé straně „sic volo, sic iubeo“[315] Františka Josefa a Ludvíka Bonaparta, podepřené bodáky, kanóny s rýhovanou hlavní a jinými „armes de précision“*. Nechtějí-li se italští vlastenci dát přesvědčit úlisnými domluvami, budou muset ustoupit hrubému násilí. Jinou volbu nemají přes opačné tvrzení lorda Russella, myšlené pravděpodobně naprosto poctivě, neboť mu bylo vloženo do úst jen proto, že by mohlo pomoci zbavit se britského parlamentu na dobu určenou k rozdrcení Itálie železnou patou spojeneckých despotů. Pokud jde o světskou moc papežovu v papežském státě, nevyčkal Ludvík Napoleon ani konce války a nadiktoval její zachování. Podle předběžných podmínek villafrancké smlouvy mají být znovu nastoleni rakouští vladaři v Toskánsku a Modeně. Že by se měla navrátit k moci také vévodkyně parmská, nebylo do těchto podmínek zahrnuto, protože František Josef se chtěl této panovnici pomstít za to, že veřejně odmítla spojit svůj osud s osudem Rakouska, ale Ludvík Napoleon se s vrozenou velkodušností blahosklonně uvolil vyslechnout pokorné prosby této donna errante**. Prostřednictvím Walewského dal Bonaparte čestné slovo panu Saint-Monovi, španělskému vyslanci v Paříži, který je současně také zmocněncem vévodkyně, že se vévodkyně znovu vrátí na trůn a že bude vládnout stejně velkému území jako dříve, leda snad s výjimkou pevnosti Piacenzy, kterou má dostat Viktor Emanuel, bude-li se na konferenci v Curychu slušně chovat. Tomuto parvenu nejenže nesmírně lichotila myšlenka, že si zahraje na ochránce sestry Bourbonů, ale domníval se také, že konečně přišel na pravý způsob, jak získat sympatie Faubourg Saint-Germain[316], které dosud přezíravě odmítalo jeho snahy o sblížení a chovalo se vůči němu s hrdou rezervovaností.

Jakým způsobem se však měl z „osvoboditele národů“ stát misionář „zákona a pořádku“, zachránce „stávající společnosti“? Jak si s úspěchem osvojit tuto méně poetickou roli? To byl prudký sestup. Vyvolat a udržovat ve veřejnosti nejistotu o pravém významu předběžných podmínek villafrancké smlouvy a nahrávat bláz-

* – „přesnými zbraněmi“. *(Pozn. red.)*
** – bloudící dámy. *(Pozn. red.)*

vým pověstem i rozumným dohadům, to byl zřejmě způsob, jak připravit Evropu postupně na nejhorší. Lord Palmerston, který nenávidí Rakousko a tvrdí, že má rád Itálii, a který jak známo je důvěrníkem Napoleona III., pomáhal prosincovému hrdinovi přes tuto kluzkou půdu. Palmerston, jenž odstranil vládu Derbyho, protože sympatizovala s Rakouskem, se zřejmě celé Evropě a hlavně Itálii zaručil, že jeho nejjasnější spojenec Napoleon III. to s ní myslí poctivě. Tak ve vší tichosti odklidil parlament z cesty, nebo jej možná i poslal domů, když jej napřed vědomě obelhal. Jeho naprosto jasné prohlášení, že Anglie se ještě nerozhodla, zda se zúčastní nebo nezúčastní evropského kongresu — který pravděpodobně schválí usnesení curyšské konference, a tak ulehčí tíži hany, jež by jinak spočívala jen na bedrech Napoleonových, tím že ji rozdělí mezi všechny evropské mocnosti — vyvracejí pruské noviny, které otiskly polooficiální zprávu, v níž se tvrdí, že Anglie a Rusko se společně obrátily na berlínský dvůr se žádostí, aby se Prusko zúčastnilo tohoto evropského kongresu.

Druhý krok podnikl Napoleon, až když se trochu uklidnilo horečně rozjitřené veřejné mínění, a podnikl jej v Sardinii. Snažil se přimět Viktora Emanuela, aby tuto práci udělal za něho, což nebylo nikterak snadné. Viktor Emanuel jako by získal všechno to, co Rakousko a jeho vazalové ztratili. Fakticky, i když ještě ne podle jména, se stal vládcem střední Itálie a papežského státu, kde všude obyvatelstvo uznávalo jeho dynastii, ne-li z lásky k Piemontu, tedy z nenávisti k Rakousku. Prvním požadavkem, který francouzský křižák svobody předložil svému novému vazalovi, bylo, aby se vzdal oficiálního vedení lidového hnutí. To mu Viktor Emanuel nemohl odepřít. Povolal zpět sardinské zmocněnce z vévodství a z papežského státu a odvolal Boncompagniho z Florencie, Massima d'Azeglia z Romagne a Fariniho (alespoň jako oficiálního zmocněnce) z Modeny[317].

Císařský „osvoboditel“ však stále ještě nebyl spokojen. Z dřívějších zkušeností ve Francii vyvodil závěr, že při vhodném řízení je lidové hlasování vůbec nejlepší způsob, jak nastolit despotismus na pevném a vyhovujícím základě. Proto požadoval od sardinského krále, aby ovlivnil lidové volby v povstaleckých provinciích tak, aby

to vypadalo, jako by se tam panovníci vraceli z vůle lidu. Viktor Emanuel nechtěl ovšem ani slyšet o požadavku, jehož splnění by určitě navždycky zmařilo vyhlídky na svobodu Itálie a volání „evviva!"* by proměnilo na celém poloostrově v proklínání. Francouzskému pokušiteli, hraběti de Reiset odpověděl prý Viktor Emanuel těmito slovy:

„Pane, jsem především italský panovník. Na to nezapomínejte. Zájmy Itálie jsou mi bližší než zájmy Evropy, o nichž jste se ráčil zmínit. Nemohu propůjčit autoritu svého jména pro znovunastolení sesazených vládců. To neudělám. Byl jsem dosud příliš shovívavý, když jsem ponechal událostem volný průběh."

K tomu prý rytířský král ještě dodal:

„Bude-li přijato rozhodnutí o ozbrojené intervenci, ještě o mně uslyšíte. Pokud jde o konfederaci, jsem proti ní svými zájmy i svou ctí, a proto budu proti ní bojovat do posledního dechu."

Brzy poté, co tato odpověď byla odevzdána v Paříži, vyšel proslulý článek Graniera de Cassagnac o nevděku Itálie[318] se zlověstnou narážkou, že stáhne-li se mocná ruka ochráncova, rakouský orel se brzy uhnízdí na královském paláci v Turíně. Viktor Emanuel byl neprodleně zpraven, že bude záviset na jeho dobrém chování, zda dostane Piacenzu, a že míra vlivu italských panovníků v zamýšlené konfederaci je stále ještě předmětem jednání. Poslední ránu dostal, když přišla na pořad otázka národnosti obyvatel Savojska; přitom mu bylo dáno na srozuměnou, že když Bonaparte pomohl Viktoru Emanuelovi osvobodit Itálii od rakouského jha, bude Viktor Emanuel sotva moci odmítnout osvobodit Savojsko od jha sardinského. Tyto výhrůžky nabyly záhy hmatatelné podoby v nepokojích, které na signál z Paříže vypukly v kruzích savojské feudální a katolické strany. „Savojané odmítají vydávat peníze a prolévat krev svých synů za věc Itálie," vykřikovaly jedny pařížské noviny.

Pro Viktora Emanuela to bylo silné argumentum ad hominem**, a jestliže požadovaný úkol nevzal přímo na sebe, jsou určité důvody

* — „ať žije!" *(Pozn. red.)*

** — subjektivně přesvědčivý důkaz; argument, který platí na určitou osobu. *(Pozn. red.)*

k obavám, že alespoň slíbil připravit cestu pro ozbrojenou intervenci Francie. Dá-li se věřit zprávě obsažené v telegramu z Parmy z 9. srpna, v níž se říká, že „Piemontané byli vyhnáni z města, byla vyhlášena rudá republika a ti, kdo mají nějaké jmění, a přátelé pořádku prchají", nevěstí to pro budoucnost nic dobrého. Ať už je tato zpráva pravdivá nebo lživá, může být pro „zachránce pořádku a vlastnictví" signálem k intervenci, k tomu, aby vyslal své zuávy proti „nenapravitelným anarchistům" a připravoval cestu pro návrat panovníků; jeden z nich, syn velkovévody toskánského*, který se v jeho prospěch zřekl trůnu, byl už „srdečně přijat" v Tuileriích. Francouzská vojska, která jsou na cestě domů, už dostala rozkaz zůstat v Itálii, takže překážky stojící v cestě úspěšným jednáním v Curychu brzy zmizí.

Napsal K. Marx v polovině srpna 1859
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune",
čís. 5725 z 29. srpna 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

* — tj. Ferdinand IV., syn Leopolda II. *(Pozn. red.)*

K. MARX

POLITICKÝ PŘEHLED

Londýn. Stávka stavebních dělníků, či přesněji řečeno lockout* vyhlášená podnikateli trvá i nadále,[319] aniž se vzájemný postoj obou stran nějak podstatně změnil. Dělničtí delegáti měli v úterý poradu, které se zúčastnili také zástupci z ostatních oborů a na níž bylo jednomyslně usneseno nepřijímat práci u žádného zaměstnavatele, který by vyžadoval slib, že dělník nevstoupí do „spolku". Současně se konala v hostinci „U svobodného zednáře" schůze „sdružených" podnikatelů, na kterou nebyl povolen přístup ani jednomu zpravodaji. Jak jsme se dověděli později, tito pánové, kteří se štítí světla, se po bouřlivé poradě dohodli, že žádný z členů sdružení neotevře svůj podnik, dokud se stavební dělníci oficiálně nezřeknou svého „spolku" a dokud „dělníci pana Trollopa nepřestanou stávkovat". Tento druhý bod by mohl být brzy vyřešen, protože pan Trollope začal nedávno vyjednávat s dělníky a se vší vážností je ujišťoval, že obvinění vznesená proti němu (propuštění dělníka, který mu odevzdával žádost o devítihodinovou pracovní dobu atd.) vznikla z nedorozumění. Pokud však jde o první podmínku, „vysazení" dělníci na ni nikdy nepřistoupí, nedonutí-li je k tomu nejvyšší nouze. Cítí, že zříci se „spolku", vzdát se jakékoli organizace by pro ně znamenalo stát se opravdovými nevolníky kapitalistů a připravit se i o tu trošku nezávislosti, která ještě soudobému proletáři zbyla. Brutální neústupnost zaměstnavatelů,

* – výluka. *(Pozn. red.)*

kteří si osobují nad svými dělníky stejnou moc, jakou mají američtí plantážníci nad svými otroky, byla už odsouzena i určitou částí buržoazních novinářů. My ovšem nemáme žádné důvody k nespokojenosti se zaměstnavateli; jen ať dělají všechno, co je v jejich silách, aby se prohloubila i tak už dost hluboká propast mezi prací a kapitálem a zesílila koncentrovaná, uvědomělá třídní nenávist, která je nejspolehlivější zárukou společenského převratu.

V Londýně je celkem přes 1000 stavebních podniků. Z nich je uzavřeno pouze 88, ale zato ty největší. Počet propuštěných dělníků dosahuje 19 000—20 000, a ne 40 000, jak se tvrdilo zpočátku. Ze všech koutů země docházejí „spolku" štědré peněžní dary, ale dělníci, kteří jsou bez obživy, dosud odmítali přijímat podporu. Sláva hrdinům! Jestlipak by byli buržoové pro *své* třídní zájmy schopni takové oběti?

V posledních dnech zasedání, které skončilo v sobotu, se Dolní sněmovna zabývala takřka výhradně volebními skandály; vyrostly jako houby po dešti a všechny zdi parlamentní budovy jimi přímo nasákly. Z tohoto strašlivého puchu korupce, který se tak znamenitě hodil k pachům Temže, by se bylo muselo ctihodným členům sněmovny udělat nanic, kdyby na takové věci nebyli zvyklí. Hned se jednalo o osobách, které veřejně (a *v tom* právě byl jejich zločin) kupovaly nebo prodávaly stáda britských voličů jako stáda ovcí, hned zase o nějakém ubožákovi, který se dobrovolně vzdal svého draze zaplaceného místa, protože nebyl s to uhájit si je proti volební petici, což by bylo stálo přinejmenším 3000 liber šterlinků. Ale nechme toho. Proč se rýpat v blátě? Dodejme jen, že skoro všichni členové sněmovny usvědčení z korupce jsou příslušníky „liberální" strany[320].

Trůnní řeč nestojí ani za zmínku. Je to zhola nic neříkající oficiální dokument. O zamýšleném evropském kongresu se v ní praví, že Její Veličenstvo nedospělo ještě k žádnému určitému rozhodnutí. To je lež. Těsně po uzavření villafranckého míru sdělil lord Palmerston ruské vládě, že je ochoten vyslat zástupce na kongres, *jehož svolání navrhlo Rusko.* To znamená, že „dospěl k určitému rozhodnutí" už před čtyřmi týdny.

Paříž. Ušetříme své čtenáře líčení pařížských oslav vítězství.

Přestože byla uvedena do pohybu složitá mašinérie, aby se zapomnělo na porážku ve Villafrance, aby se rozptýlila pozornost pařížského obyvatelstva a aby se z hrdel podplacených jedinců ozývaly zdravice, byl prý císař osobně tak málo spokojen s přijetím, jehož se mu dostalo, že se dokonce odhodlal učinit zoufalý krok a vyhlásit amnestii, ačkoli ho jeho prosincoví rádcové od toho vážně zrazovali. Amnestii dostal i pařížský tisk; všechny „výstrahy" byly zrušeny.[321]

Z *Berlína* nedošlo nic kromě starých planých frází a kromě toho, že pokračuje beznadějná agitace za reformu Německého spolku pod hegemonií Pruska. Splynutí gothajské strany s demokraty je teď už, jak vysvítá z následujících zpráv, hotová věc. Králův* stav se nezlepšil.

V *Eisenachu* se 14. srpna konalo nové shromáždění „německých vlastenců", aby s nejvyšším svolením za jediný prostředek záchrany vyhlásilo *gothajštinu*.[322] Ze známých osobností, které se této schůze zúčastnily, jmenujme pana von Benningsena z Hannoveru, Zabela z Berlína (vidíš, jaký jsi?), Siegela, redaktora listu „Sächsische Konstitutionelle Zeitung"[323], Tituse z Bambergu, Schulze-Delitzsche atd. Program vyhlášený nově založenou německou stranou zahrnuje samozřejmě také reformu Spolku, pruskou hegemonii, zrušení usnesení Spolkového sněmu proti tisku a spolčovacímu právu atd. A nakonec byl pro konání příštího sjezdu vybrán *Frankfurt*, nejspíš proto, aby to bylo blíž k chrámu sv. Pavla[324].

Z *Hannoveru* nám naproti tomu sdělují, že tamější vláda, aby mohla konkurovat svým prusofilským vlastencům, proti nimž začíná používat i policejních opatření, dala znovu na pořad šlesvicko-holštýnskou otázku.

Napsal K. Marx kolem 19. srpna 1859
Otištěno v „Das Volk",
čís. 16 z 20. srpna 1859

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

* — tj. Bedřicha Viléma IV. *(Pozn. red.)*

K. MARX

POPULACE, ZLOČINNOST A PAUPERISMUS

Londýn 23. srpna 1859

Za posledního zasedání byla oběma sněmovnám parlamentu předložena Modrá kniha nadepsaná „Statistický přehled Spojeného království za každý jednotlivý rok z posledních 15 let, od roku 1844 do roku 1858"[325]. Ačkoli tyto číslice vysázené do úzkých sloupečků oficiálního dokumentu vypadají suchopárně, poskytují fakticky víc cenného materiálu k historii vývoje národa než svazky plné bombastických žvástů a politických frází. První, co upoutá naši pozornost, jsou tabulky o počtu obyvatelstva; je však velmi podivné, že číslice o pohybu obyvatelstva Irska za 15 let nejsou v této tabulce vůbec uvedeny. Z tabulek o Skotsku vysvítá, že tam počet obyvatelstva jen nepatrně kolísal, a proto se jím nebudeme zabývat. Následující číslice ukazují pohyb obyvatelstva v Anglii a Walesu.

Rok	Počet obyvatelstva	Počet narozených	Počet zemřelých	Počet sňatků
1844	16 520 000	540 763	356 950	132 249
1845	16 721 000	543 521	349 366	143 743
1846	16 925 000	572 625	390 315	145 664
1847	17 132 000	539 965	423 304	135 845
1848	17 340 000	563 059	399 800	138 230
1849	17 552 000	578 159	440 853	141 883
1850	17 766 000	593 422	368 986	151 738
1851	17 983 000	615 865	395 174	154 206

Rok	Počet obyvatelstva	Počet narozených	Počet zemřelých	Počet sňatků
1852	18 205 000	624 171	407 938	158 439
1853	18 403 000	612 391	421 097	164 520
1854	18 618 000	634 506	438 239	159 349
1855	18 787 000	635 123	426 242	151 774
1856	19 045 000	657 704	391 369	159 262
1857	19 305 000	663 071	419 815	159 097
1858	19 523 000	655 627	450 018	154 500

Současně s touto tabulkou populace uvádíme údaje o zločinnosti a pauperismu v Anglii a Walesu.

Rok	Předáno soudu			Odsouzeno
	Mužů	Žen	Celkem	
1844	21 549	4 993	26 542	18 919
1845	19 341	4 962	24 303	17 402
1846	19 850	5 257	25 107	18 144
1847	22 903	5 930	28 833	21 542
1848	24 586	5 763	30 349	22 900
1849	22 415	5 401	27 816	21 001
1850	21 548	5 265	26 813	20 537
1851	22 391	5 569	27 960	21 579
1852	21 885	5 625	27 510	21 304
1853	20 879	6 178	27 057	20 756
1854	22 723	6 636	29 359	23 047
1855	19 890	6 082	25 972	19 971
1856	15 425	4 012	19 437	14 734
1857	15 970	4 299	20 269	15 307
1858	13 865	3 990	17 855	13 246

Tabulka o počtu pauperů (kromě tuláků), kteří dostávají podporu v různých okrscích chudinské péče a farnostech podřízených dozorčím radám v Anglii a Walesu, začíná rokem 1849.

Rok	Celkem pauperů	Rok	Celkem pauperů
1849	934 419	1854	818 337
1850	920 543	1855	851 369
1851	860 893	1856	877 767
1852	834 424	1857	843 806
1853	798 822	1858	908 186

Srovnáme-li tyto tři tabulky, tabulku populace, tabulku zločinnosti a tabulku pauperismu, zjistíme, že od roku 1844 do roku 1854 rostla zločinnost rychleji než počet obyvatelstva, zatímco číslice o pauperismu se v letech 1849—1858 skoro neměnily, přestože v britské společnosti došlo v této době k obrovským změnám. Desetiletí od roku 1849 do roku 1858 charakterizují tři velké události, které nás bezmála opravňují přirovnat toto období k nejosvícenějším epochám 16. století. Byly zrušeny obilní zákony, objevena naleziště zlata[326] a ohromně se rozmáhalo vystěhovalectví. Kromě toho tu byly ještě jiné okolnosti, jež daly nový popud k rozvoji průmyslu a obchodu. Po revolučních otřesech se Evropy zmocnila průmyslová horečka. Dobytí Paňdžábu[327] a potom válka s Ruskem a války v Asii otevřely přístup na trhy do té doby takřka neznámé. A konečně se začalo dovážet do Spojených států takové množství britských výrobků, o jakém se před deseti lety nikomu ani nesnilo. Celý světový trh se rozšířil a zdálo se, že jeho kapacita se zdvojnásobila nebo dokonce ztrojnásobila. A při tom všem se stálý počet skoro miliónu pauperů v Anglii snížil za toto pamětihodné desetiletí jen o 26 233 osob, a srovnáme-li rok 1858 s rokem 1843, dokonce o 109 364 stoupl.

Musí být něco shnilého přímo v jádru společenského systému, který zvětšuje své bohatství a přitom nezmenšuje svou bídu a v němž zločinnost roste dokonce rychleji než počet obyvatelstva. Je sice pravda, že srovnáme-li rok 1855 s předchozími lety, zdá se, že v letech 1855—1858 zločinnost znatelně poklesla. V roce 1854 bylo předáno soudu celkem 29 359 osob, kdežto v roce 1858 poklesl jejich počet na 17 855; počet odsouzených se také značně snížil, i když ne v úplně stejném poměru. Tento zdánlivý pokles zločinnosti po roce 1854 je však třeba připsat výhradně na vrub některým technickým změnám v britském soudnictví: za prvé zákonu o mladistvých provinilcích[328] a za druhé tomu, že v roce 1855 vstoupil v platnost trestní zákon, který opravňuje policejní soudce vynášet krátkodobé rozsudky, pokud s tím uvěznění souhlasí. Porušování zákona bývá obvykle důsledkem ekonomických činitelů, které se vymykají kontrole zákonodárce, ale jak potvrzuje působnost zákona o mladistvých provinilcích, záleží do jisté míry na oficiální společ-

nosti, zda některá porušení zákonů, které zavedla, kvalifikuje jako zločiny, nebo jen jako přestupky. Toto rozlišování obou termínů má velký význam, neboť rozhoduje o osudu tisíců lidí a určuje morální profil společnosti. Zákon sám o sobě nejenže může zločiny trestat, ale může si je také vykonstruovat, a zejména v rukou profesionálního právníka může zákon velmi snadno působit tímto směrem. Tak například, jak správně poznamenal jeden význačný historik, středověké katolické duchovenstvo se svými tmářskými názory na lidskou povahu, které díky svému vlivu prosadilo do trestního zákonodárství, napáchalo víc zločinů než odpustilo hříchů.

Zní to sice velmi podivně, ale jedinou zemí Spojeného království, v níž zločinnost značně poklesla, a to přibližně o 50 či dokonce o 75 %, je Irsko. Jak se tento fakt shoduje s míněním panujícím v Anglii, že za přestupky Irů je odpovědná irská povaha, a ne špatná britská správa? Tuto změnu k lepšímu v irské povaze tedy také nezpůsobilo nějaké opatření britského vladaře, ale je to prostě důsledek hladu, masového vystěhovalectví a celkové shody okolností příznivých poptávce po irských dělnících. Ať tak či onak, následující tabulka hovoří naprosto jasně.

I. Zločinnost v Irsku

Rok	Předáno soudu			Odsouzeno
	Mužů	Žen	Celkem	
1844	14 799	4 649	19 448	8 042
1845	12 807	3 889	16 696	7 101
1846	14 204	4 288	18 492	8 639
1847	23 552	7 657	31 209	15 233
1848	28 765	9 757	38 522	18 206
1849	31 340	10 649	41 989	21 202
1850	22 682	8 644	31 326	17 108
1851	17 337	7 347	24 684	14 377
1852	12 444	5 234	17 678	10 454
1853	10 260	4 884	15 144	8 714
1854	7 937	3 851	11 788	7 051
1855	6 019	2 993	9 012	5 220
1856	5 097	2 002	7 099	4 024
1857	5 458	1 752	7 210	3 925
1858	4 708	1 600	6 308	3 350

II. Pauperismus v Irsku[329]

Rok	Paupers celkem	Rok	Paupers celkem
1849	620 747	1854	106 802
1850	307 970	1855	86 819
1851	209 187	1856	73 083
1852	171 418	1857	56 094
1853	141 822	1858	50 582

Statistické tabulky o vystěhovalectví neobsahují bohužel údaje podle jednotlivých částí Spojeného království, ani neuvádějí, kolik procent obyvatel se vystěhovalo z každé části v poměru k celkovým číslicím. Ze zmíněné tabulky lze vyvodit, že v letech 1844 až 1847 se vystěhovalo do britských kolonií v Severní Americe asi tolik lidí jako do Spojených států nebo o něco víc. Ale od roku 1848 začíná vystěhovalectví do britské Severní Ameriky jen doplňovat vystěhovalectví do Spojených států. Na druhé straně britské vystěhovalectví do Austrálie a na Nový Zéland za 15 let od roku 1844 do roku 1858 značně vzrostlo. Zatímco vystěhovalectví do severoamerických kolonií dosahuje vrcholu v roce 1847 a do Spojených států v roce 1851, je vystěhovalectví do Austrálie a na Nový Zéland nejvyšší v roce 1852. Od té doby až do roku 1858 počet vystěhovalců neustále klesá; v roce 1852 jich bylo celkem 368 764 a v roce 1858 už jen 113 972, jejich počet tedy klesl o víc než 75 %. Uvádíme tabulku, o níž jsme se zmínili výše:

Počet vystěhovalců ze Spojeného království do různých zemí

Rok	Do severo-amerických kolonií	Do Spojených států	Do Austrálie a na Nový Zéland	Jinam	Celkem
1844	22 924	43 660	2 229	1873	70 686
1845	31 803	58 538	830	2330	93 501
1846	43 439	82 239	2 347	1826	129 851
1847	109 680	142 154	4 949	1487	258 270
1848	31 065	188 233	23 904	4887	248 089
1849	41 367	219 450	32 191	6490	299 498
1850	32 961	223 078	16 037	8773	280 849
1851	42 605	267 357	21 532	4472	335 966

Rok	Do severo-amerických kolonií	Do Spojených států	Do Austrálie a na Nový Zéland	Jinam	Celkem
1852	32 873	244 261	87 881	3749	368 764
1853	34 522	230 885	61 401	3129	329 937
1854	43 761	193 065	83 237	3366	323 429
1855	17 966	103 414	52 309	3118	176 807
1856	16 378	111 837	44 584	3755	176 554
1857	21 001	126 905	61 248	3721	212 875
1858	9 704	59 716	39 295	5257	113 972

Napsal K. Marx 23. srpna 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune“, čís. 5741 z 16. září 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

PRŮMYSL A OBCHOD

Londýn 5. září 1859

V jednom z dřívějších článků jsme zkoumali pohyb obyvatelstva Spojeného království a nyní prozkoumáme pohyb výroby. V tabulce, kterou otiskujeme níže, jsou uvedeny údaje o vývozu za každý jednotlivý rok počínaje rokem 1844, kdežto číslice týkající se dovozu začínají teprve rokem 1854. Tato nesrovnalost byla způsobena tím, že odhadovaná reálná hodnota dovozu se do roku 1854 oficiálně neověřovala.

A. VÝVOZ

Celková deklarovaná reálná hodnota britských a irských výrobků vyvezených ze Spojeného království

Rok	Liber št.	Rok	Liber št.
1844	58 534 705	1852	78 076 854
1845	60 111 082	1853	98 933 781
1846	57 786 876	1854	97 184 726
1847	58 842 377	1855	95 688 085
1848	52 849 445	1856	115 826 948
1849	63 596 025	1857	122 066 107
1850	71 367 885	1858	166 614 331
1851	74 448 722		

B. DOVOZ

Celková odhadovaná reálná hodnota zboží dovezeného do Spojeného království

Rok	Liber št.	Rok	Liber št.
1854	152 389 053	1857	187 844 441
1855	143 542 850	1858	163 795 803
1856	172 544 154		

Z první tabulky je vidět, že vývoz a tudíž i výroba se za léta 1844 až 1857 víc než zdvojnásobily, zatímco počet obyvatelstva, jak dokazují číselné údaje, které jsem uvedl ve svém předchozím článku, se za totéž období zvýšil sotva o 18 %. To je pozoruhodná odpověď na učení faráře a obročníka Malthuse. Tabulka A je mimoto dokladem jednoho ze zákonů výroby, který se dá dokázat s matematickou přesností, srovnáme-li zprávy o britském vývozu počínaje rokem 1797. Je to tento zákon: jestliže v důsledku nadvýroby a nadměrné spekulace nastala krize, výrobní síly národa a kapacita světového trhu mezitím přesto tak vzrostly, že jen na čas klesají pod nejvyšší dosažený bod a po určitých výkyvech trvajících několik let se úroveň výroby dosažená za největšího rozkvětu v jednom období hospodářského cyklu stává výchozím bodem dalšího období. Tak nejvyšší úrovně v rozvoji výrobních sil bylo během hospodářského cyklu z let 1837—1847 dosaženo v roce 1845. V roce 1846 začíná zpětný pohyb, v roce 1847 dochází ke katastrofě, jejíž důsledky se v plné míře projevují teprve v roce 1848, kdy objem vývozu klesá dokonce pod úroveň z roku 1844. V roce 1849 nejen nastává oživení, ale úroveň z roku 1845, tj. roku největšího rozkvětu za předcházejícího cyklu, je dokonce už o 3 milióny překročena a je to úroveň, na kterou nyní vývoz během nového cyklu už nikdy neklesne. Nového vrcholu je dosaženo v roce 1857, v roce krize, jejíž záchvěvy se projevují poklesem vývozu v roce 1858. Ale už v roce 1859 se nejvyšší úroveň období 1847—1857 stává výchozím bodem nového hospodářského cyklu — bodem, na nějž už výrobní síly pravděpodobně neklesnou.

Srovnáme-li tabulku A s tabulkou B, zjistíme, že britský vývoz značně zaostává za britským dovozem a že tato disproporce roste stejně pravidelně jako objem vývozu. Tento jev vysvětlovali někteří angličtí autoři tak, jako by se nebozí Britové zadlužovali u jiných zemí nebo prodávali levně a kupovali draho, a tak vlastně část výsledků své píle dávali ostatnímu světu darem. Je to ale prostě tak, že Velké Británii plynou formou dovozu z jiných zemí příjmy, za které nedává žádnou protihodnotu. Tak je tomu například s indickými daněmi, které se vybírají v různých formách, i s jinými příjmy, které jí plynou v podobě úroků z kapitálu zapůjčeného

v dřívějších obdobích. Rostoucí disproporce mezi britským dovozem a vývozem proto jen dokazuje, že Anglie rozvíjí na světovém trhu svou funkci věřitele ještě rychleji než svou funkci továrníka a obchodníka.

Z dováženého zboží zasluhují pozornost čtyři druhy: drahé kovy, obilí, bavlna a vlna. O pohybu drahých kovů v britském dovozu a vývozu jsme v „New-York Daily Tribune" psali při různých příležitostech; tak za poslední obchodní krize jsme na základě oficiálních číselných údajů dokázali, že úhrn bankovek Anglické banky, které byly v oběhu, se od doby, kdy se uplatnila nová naleziště zlata, spíš snížil než zvýšil.[330] Proto se k tomuto tématu nebudeme vracet, ale omezíme se pouze na konstatování faktu, o němž se, pokud víme, dosud žádný anglický autor nezmínil. O tom, kolik obíhá v zemi kovových peněz, si můžeme udělat přiměřený závěr z činnosti státní mincovny. Aby tedy bylo možné přesvědčit se o pohybu kovového oběživa ve Velké Británii za období, kdy byla otevřena kalifornská a australská naleziště zlata, uvádíme dále tabulku, z níž vysvítá, kolik bylo v královské mincovně vyraženo kovových mincí:

Množství zlatých, stříbrných a měděných mincí vyražených v královské mincovně
(v librách šterlinků)

Rok	Zlato	Stříbro	Měď	Celkem
1844	3 563 949	626 670	7 246	4 197 865
1845	4 244 608	647 658	6 944	4 899 210
1846	4 334 911	559 548	6 496	4 900 955
1847	5 158 440	125 730	8 960	5 293 130
1848	2 451 999	35 442	2 688	2 490 129
1849	2 177 955	119 592	1 792	2 299 339
1850	1 491 836	129 096	448	1 621 380
1851	4 400 411	87 868	3 584	4 491 863
1852	8 742 270	189 596	4 312	8 936 178
1853	11 952 391	701 544	10 190	12 664 325
1854	4 152 183	140 480	61 538	4 354 201
1855	9 008 663	195 510	40 091	9 245 264
1856	6 002 114	462 528	11 418	6 476 060
1857	4 859 860	373 230	6 720	5 239 810
1858	1 231 023	445 896	13 440	1 690 359

Budeme srovnávat celkové údaje, neboť stříbrné a měděné mince musíme považovat jen za známky nahrazující zlaté mince, takže pro posouzení celkového pohybu kovového oběživa je zcela lhostejné, zda v oběhu byly samé zlaté mince nebo zda jejich zlomky byly nahrazeny kovovými známkami.

Patnáct let, které zahrnuje výše uvedená tabulka, se dá rozdělit na dvě skoro stejná období; v prvním období nepůsobil ještě na Velkou Británii vliv nových nalezišť zlata, kdežto druhé období je charakterizováno rychlým přílivem zlata z nových zdrojů. První období počítáme od roku 1844 do roku 1850 a druhé od roku 1851 do roku 1858; rok 1851 je pozoruhodný tím, že se začíná projevovat vliv zlatonosných polí v Novém Jižním Walesu a Victorii a že se značně zvyšuje dovoz kalifornského zlata, který z 11 700 liber št. v roce 1848, 1 600 000 liber št. v roce 1849 a 5 000 000 liber št. v roce 1850 stoupl v roce 1851 na 8 250 300 liber št. Spočteme-li množství kovu, z něhož byly vyraženy mince v letech 1844—1850 a pak v letech 1851—1858, a vypočítáme-li potom roční průměr za každé období, shledáme, že v prvních sedmi letech se razilo průměrně za 3 643 144 liber šterlinků mincí a v dalších osmi letech za 7 137 782 liber št. mincí ročně. Množství kovového oběživa ve Velké Británii vzrostlo tedy za období, kdy začaly fungovat nové zdroje zlata, téměř o 100 %. To nesporně svědčí o vlivu Kalifornie a Austrálie na rozvoj vnitřního obchodu v Británii, ale bylo by naprosto nesprávné dělat z toho závěr, že růst kovového oběživa byl bezprostředně vyvolán přílivem nového zlata. Srovnání jednotlivých let obou období, před objevením nalezišť zlata a po něm, dokazuje opak. Tak například v roce 1854 se vyrazilo méně kovových mincí než v roce 1845 a 1846, a v roce 1858 mnohem méně než v roce 1844. Množství zlata, které se dostalo do oběhu ve formě mincí, nebylo tedy určováno dovozem surového zlata; ale v druhém období pohltil obvykle většinu dovezeného zlata vnitřní oběh, protože obchod i průmysl se celkově rozšířily; toto rozšíření lze ovšem do značné míry připsat vlivu nových zlatonosných zemí.

Napsal K. Marx 5. září 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune", čís. 5747 z 23. září 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

KOSSUTH A LUDVÍK NAPOLEON

Londýn 5. září 1859

Čtenáři si snad vzpomenou, že asi před rokem jsem učinil na stránkách „Tribune" některá zajímavá odhalení o jistém Bangyovi, o jeho misi do Čerkeska a o sporech, které z toho vznikly mezi maďarskou a polskou emigrací v Cařihradě.[331] Přestože se fakta, která jsem tehdy konstatoval, později dostala do evropského tisku, nikdo se nikdy neodvážil popírat jejich správnost. Dnes bych chtěl upozornit vaše čtenáře na jinou tajnou kapitolu současných dějin. Mám na mysli spojení mezi Kossuthem a Bonapartem. Není možné déle trpět, aby tíž lidé jednou rukou brali peníze od vraha Francouzské republiky a v druhé třímali prapor svobody, aby si hráli na mučedníky a zároveň na dvořany, aby stále vystupovali jako mluvčí utlačeného národa, i když se stali nástroji krutého uzurpátora. Považuji tuto chvíli za zvlášť vhodnou k zveřejnění faktů, o nichž už dávno vím, protože jak Bonaparte a jeho nohsledi, tak i Kossuth a jeho přívrženci se stejně horlivě snaží zahalit tato jednání, která by nutně zkompromitovala jednoho před monarchy a druhého před národy celého světa, rouškou tajemství.

I ti nejzaslepenější obdivovatelé pana Kossutha musí přiznat, že byť měl sebevíc jiných předností, postrádal bohužel vždycky jednu důležitou vlastnost, a to důslednost. Po celý svůj život byl spíš improvizátorem, který na sebe nechá působit svým posluchačstvem, než tvůrčí osobností vtiskující světu své vlastní originální myšlenky. Tato nedůslednost myšlení se nezbytně musela odrazit v dvojakosti jeho jednání. Pravdivost tohoto tvrzení dokreslí několik

faktů. V Kütahyi navázal pan Kossuth důvěrné styky s panem Davidem Urquhartem, rázem přejal předsudky tohoto romantického Skota a bez váhání odsoudil Mazziniho jako ruského agenta. Zavázal se dokonce, že se nebude s Mazzinim stýkat. Ale sotva přijel do Londýna, vytvořil s Mazzinim a Ledru-Rollinem triumvirát.[332] Nesporné důkazy této dvojaké hry byly britské veřejnosti předloženy v korespondenci mezi L. Kossuthem a Davidem Urquhartem, kterou Urquhart uveřejnil v londýnském „Free Press".[333] V první řeči, kterou pan Kossuth pronesl po přistání na anglickém břehu, nazval Palmerstona svým milým přítelem. Palmerston vzkázal Kossuthovi po jednom známém členu parlamentu*, že by ho rád přijal ve svém domě. Kossuth požadoval, aby jej britský ministerský předseda přijal jako uherského guvernéra, tento požadavek byl ovšem ihned pohrdavě zamítnut. Pan Kossuth zase dal prostřednictvím pana Urquharta a jiných svých známých britské veřejnosti vědět, že pozvání pana Palmerstona odmítl proto, že když si v Kütahyi pečlivě prostudoval Modrou knihu o událostech v Uhrách[334], nabyl jistoty, že Palmerston, tento jeho „milý přítel", v tajné dohodě s petrohradským dvorem zradil „drahé Uhry". V roce 1853, když v Miláně vzplanulo mazziniovské vzbouření, objevilo se tu na zdech provolání adresované maďarským vojákům a vyzývající je, aby se postavili po bok italských povstalců; na provolání byl podepsán Lajos Kossuth.[335] Když vzbouření skončilo nezdarem, pospíšil si pan Kossuth a prostřednictvím londýnských novin prohlásil toto provolání za podvržené, a tak veřejně nařkl svého přítele Mazziniho ze lži. Přesto však bylo provolání *pravé*. Mazzini *jednal* v dohodě s Kossuthem.

Mazzini byl pevně přesvědčen, že rakouskou tyranii lze svrhnout jen společným úsilím Uher a Itálie, a proto se po určitou dobu pokoušel nahradit Kossutha nějakým spolehlivějším maďarským vůdcem, ale protože jeho snahy ztroskotaly na neshodách v maďarské emigraci, velkomyslně svému nespolehlivému spojenci odpustil a ušetřil jej odhalení, které by bylo zničilo Kossuthovu pozici v Anglii.

Abychom se dostali blíže do současnosti, rád bych vám při-

* — Dudleym Stuartovi. *(Pozn. red.)*

pomněl, že na podzim roku 1858 podnikl pan Kossuth cestu po Skotsku, kde přednášel v různých městech a vážně varoval Brity před zrádcovskými úmysly Ludvíka Bonaparta. Vezměme si třeba tento výňatek z přednášky proslovené 20. listopadu 1858 v Glasgowě:[336]

„Ve svých přednáškách," pravil pan Kossuth, „jsem se už zmínil o polívčičce nacionálního záští, kterou nyní kuchtí Ludvík Bonaparte. Tím nechci naznačovat, že zamýšlí vtrhnout do této země: jistě by to rád udělal, jenže zrovna tak jako lišku v bajce ani jeho nelákají kyselé hrozny. Není tomu tak dávno, co Bonaparte přivedl do rozpaků diplomaty celého světa — snad s výjimkou pánů z Petrohradu, kteří velmi pravděpodobně o celém tajemství vědí — svými obrovskými přípravami v Cherbourgu, na které obětoval poslední šilink ze své prázdné pokladny a které konal s takovým spěchem, jako by jeho existence závisela na každé získané minutě... Cherbourg zůstává i nadále pevností namířenou jedině proti Anglii... Bonaparte zamýšlí nový konflikt na Východě společně s Ruskem. Počítá, že v tomto konfliktu bude brzdit volný pohyb anglického loďstva tím, že jeho značnou část připoutá k vašim břehům, a zároveň hodlá zasadit smrtelnou ránu vašim životním zájmům na Východě... Byla snad krymská válka zakončena tak, jak to odpovídalo zájmům Velké Británie a Turecka? Valašsko a Moldavsko dostaly ústavu ukutou v doupatech tajné diplomacie, této kletby našeho století, ústavu ukutou Bonapartem ve spolupráci s Ruskem a Rakouskem — věru horlivými přáteli svobody lidu! Ve skutečnosti není tato ústava nic víc a nic míň než charta, kterou dostalo Rusko, aby mohlo v podunajských knížectvích hospodařit podle svého... Ale to ještě není všechno! Neposlal Bonaparte, drahý spojenec, své důstojníky do Černé Hory, aby tam naučili divoké horaly zacházet s puškou?... Zabývá se v myšlenkách novou tylžskou smlouvou, jestliže ji už nemá v kapse."

Takto veřejně kritizoval Kossuth na podzim roku 1858 Bonaparta, svého drahého spojence. Nejen to. Počátkem roku 1859, když Bonapartovy plány na italské křižácké tažení za svobodu začínaly dostávat jasnou tvářnost, usvědčoval týž Kossuth holandského šejdíře plamennými slovy v Mazziniho časopise „Pensiero ed Azione" a varoval všechny opravdové republikány — Italy, Maďary a dokonce i Němce — aby za tohoto císařského Quasimoda netahali horké kaštany z ohně. Opakoval zkrátka v tomto případě jako ozvěna Mazziniho názory proklamované znovu v jeho manifestu z 16. května*, názory, jichž se Mazzini držel po celou dobu

* Viz tento svazek, str. 402—407. *(Pozn. red.)*

Bonapartova tažení a které vítězoslavně opakoval na konci války v jiném manifestu, přetištěném v „Tribune".

Kossuth tedy v lednu 1859 nejen velmi dobře prohlédl Bonapartův podvod, ale dělal všechno, co bylo v jeho silách, aby ho odhalil před celým světem. Popichoval v tom směru „liberální tisk", což si později Bonapartovi agenti vysvětlovali jako „nenadálý výbuch" „protinapoleonské zuřivosti" a což označili za příznak chorobných „sympatií k Rakousku". Avšak v období mezi lednem a květnem 1859 se v citech a názorech velkého improvizátora udála jakási podivná revoluce. Tento muž, který na podzim roku 1858 absolvoval přednáškové turné po Skotsku, aby varoval Brity před Bonapartovými ohavnými záměry, podniká v květnu 1859 nové turné a přednáší všude, počínaje londýnským Mansion House a konče Free-Trade Hall v Manchesteru,[337] aby hlásal důvěru k prosincovému hrdinovi a pod falešnou záminkou podpory neutrality získal Brity na stranu císařského darebáka. Vlastní neutralitu dokázal zcela jednoznačně brzy nato.

Tyto vzpomínky, kterých bych mohl uvést bezpočet, by měly vzbudit určité pochybnosti v myslích poctivých ctitelů Kossutha, lidí, kteří se jen slepě neklanějí jménu, ani nejsou spjati s demokratickým magnátem špinavými zájmy. Určitě nepopřou, že fakta, která chci teď uvést, naprosto nejsou neslučitelná s minulostí tohoto domnělého hrdiny svobody. V Paříži byli tři maďarští předáci, kteří se dvořili proslulému Plon-Plonovi, řečenému „rudý princ", oné ratolesti bonapartovského rodu, jíž připadl úděl koketovat s revolucí právě tak, jako jeho větší bratranec laškuje s „náboženstvím, pořádkem a vlastnictvím". Tito tři mužové byli: plukovník Kiss, hrabě Teleki a generál Klapka. O Plon-Plonovi je mimochodem třeba říci, že to je Heliogabalus co do morálky, Ivan III. co do osobní zbabělosti a pravý Bonaparte falešností, ale při tom všem to je, jak říkají Francouzi, homme d'esprit*. Tito tři pánové přemluvili Plon-Plona, který tím pravděpodobně nebyl vůbec překvapen, aby začal jednat s Kossuthem, pozval jej do Paříže a přislíbil dokonce bývalému uherskému guvernérovi, že bude představen potměšilému vládci z Tuilerií.

* — duchaplný člověk. *(Pozn. red.)*

A tak se pan Kossuth, vyzbrojený anglickým pasem znějícím na jméno Mr Brown, vydal začátkem května z Londýna do Paříže. V Paříži měl nejprve dlouhý rozhovor s Plon-Plonem, jemuž vyložil své názory, jak by bylo možné rozpoutat povstání v Uhrách, kdyby se na pobřeží u Fiume vylodilo 40 000 Francouzů podporovaných sborem maďarských emigrantů, a také na otázku, která jeho vlastenecké duši připadala nejdůležitější, a to na vytvoření, třeba jen naoko, prozatímní vlády v čele s panem Kossuthem. 3. května večer přivezl Plon-Plon pana Kossutha ve svém kočáře do Tuilerií, aby jej představil prosincovému hrdinovi. Za této rozmluvy s Ludvíkem Bonapartem držel pan Kossuth pro tentokrát na uzdě svůj velký řečnický talent a dovolil Plon-Plonovi, aby mluvil jeho jménem. Později vyslovil princovi milostivou poklonu za to, jak téměř doslova reprodukoval jeho názory.

Ludvík Bonaparte pozorně vyslechl výklad svého bratrance a pak řekl, že tomu, aby přijal návrhy pana Kossutha, stojí v cestě jedna velká překážka, a to Kossuthovy republikánské zásady a republikánské styky. A tehdy se *Kossuth* nanejvýš slavnostně *zřekl republikánské víry* a prohlásil, že není a nikdy nebyl republikánem a že jen politická nutnost a zvláštní shluk okolností jej přinutily přiklonit se na čas k republikánské části evropské emigrace. Současně nabídl Kossuth na důkaz svého protirepublikánského smýšlení jménem své země uherskou korunu princi Plon-Plonovi. Koruna, s níž takto disponoval, nebyla sice ještě volná, a kromě toho jej vůbec nikdo nezmocnil, aby s ní čachroval, ale všichni, kdo pozorně sledovali Kossuthovu činnost v cizích zemích, si jistě povšimli, že si už dávno zvykl mluvit o „drahých Uhrách" asi tak, jako mluví statkář o svých statcích.

Pokud jde o to, že se pan Kossuth zřekl republikánství, domnívám se, že to myslel upřímně. Civilní lista 300 000 florinů, kterou požadoval v Pešti na udržování lesku exekutivy, to, že patronát nad nemocnicemi, který dříve měla rakouská arcivévodkyně, svěřil své sestře, jeho pokus nazvat svým jménem některé pluky, touha obklopit se kamarilou, houževnatost, s níž v cizině lpěl na titulu guvernéra, přestože se ho zřekl v době uherské katastrofy, to, že si osvojil vystupování spíš pretendenta než vyhnance, to všechno

výmluvně svědčí o opačných tendencích než republikánských. Ať tak či onak, tvrdím s určitostí, že Lajos Kossuth se před francouzským uzurpátorem zřekl republikánství a v přítomnosti prosincového hrdiny nabídl uherskou korunu Plon-Plonovi, tomuto bonapartovskému Sardanapalovi. Nějaká značně mlhavá pomluva o jeho setkání s Bonapartem v Tuileriích zavdala možná podnět ke známé nepravdivé pověsti, že prý Kossuth vyzradil tajné plány svých bývalých republikánských spojenců. Nebyl ani vyzván, aby jejich domnělá tajemství vyzradil, a on by na takový hnusný návrh ani nepřistoupil. Když se mu podařilo úplně rozptýlit obavy Ludvíka Napoleona, pokud jde o jeho republikánské sklony, a když se zavázal jednat v zájmu dynastie Bonapartů, byla uzavřena úmluva, podle níž byly panu Kossuthovi dány k dispozici tři milióny franků. Na této dohodě by nebylo nic divného, vždyť k tomu, aby se vojensky zorganizovala maďarská emigrace, bylo zapotřebí peněz, a proč by pan Kossuth neměl dostat podporu od svého nového spojence zrovna tak, jako všechny despotické mocnosti v Evropě dostávaly podporu od Anglie po celou dobu protijakobínské války? Nemohu však zamlčet to, že z oněch miliónů, které takto dostal k dispozici, si pan Kossuth ihned přivlastnil pěknou sumičku 75 000 franků na osobní výdaje a kromě toho si vymínil, že kdyby italská válka skončila, aniž by došlo ke vpádu do Uher, bude dostávat po dobu jednoho roku penzi. Ještě než pan Kossuth opustil Tuilerie, bylo dohodnuto, že bude působit proti údajným prorakouským tendencím Derbyho vlády tím, že zahájí v Anglii kampaň za neutralitu. Je všeobecně známo, že po návratu do proradného Albionu mu spontánní podpora whigů a manchesterské školy[338] umožnila s úspěchem splnit tuto první část jeho závazků.

Po roce 1851 se většina maďarských emigrantů, kteří měli alespoň nějaký význam a politickou váhu, od pana Kossutha odvrátila, ale pak se díky vyhlídkám na invazi do Uher za pomoci francouzských vojsk a díky logické hybné síle tří miliónů franků — vždyť svět, jak kdysi řekl pravý Napoleon v jednom ze svých záchvatů cynismu, je ovládán „le petit ventre“* — celá maďarská emigrace

* — žaludkem. *(Pozn. red.)*

v Evropě — až na několik čestných výjimek — semkla pod bonapartovskými prapory, které třímal Lajos Kossuth. Nelze popřít, že transakce, které s ní Kossuth uzavřel, měly pachuť prosincové korupce; aby totiž mohl poskytnout svým novopečeným stoupencům větší část francouzských peněz, povyšoval je Kossuth do vyšších vojenských hodností. Poručíci například byli povýšeni na majory. Každý z nich dostal nejdříve na cestovní výlohy do Piemontu, pak skvělou uniformu (uniforma majora stála až 150 liber šterlinků) a plat na šest měsíců dopředu se slibem, že při uzavření míru jim bude vyplacen roční plat. Takzvaný vrchní velitel dostal služné ve výši 10 000 franků, generálové po 6000, velitelé brigád po 5000, podplukovníci po 4000, majoři po 3000 francích atd.

Uvádím jména význačnějších osob, které se připojily ke Kossuthovi a které ochotně přijímaly bonapartovské peníze: generálové Klapka, Perczel, Vetter a Czetz; podplukovníci Szabó Imre a István, Kiss, hrabě A. Teleki, hrabě Bethlen, Mednyanszky, Ihász a někteří podplukovníci a majoři. Z civilistů můžeme uvést hraběte L. Telekiho, Pukyho, Pulszkyho, Irányiho, Ludvigha, Simonyiho, Henszlmanna, Veresse aj., fakticky to byli všichni maďarští emigranti, kteří žili v Anglii a na kontinentě, až na S. Vukovicse (žil v Londýně nebo Exminsteru), Rónaye (maďarský vědec, který žil v Londýně) a B. Szemera (žil v Paříži a byl to bývalý předseda maďarské vlády).

Nebylo by spravedlivé domnívat se, že všichni tito lidé jednali ze zištných pohnutek. Většina z nich jsou pravděpodobně prostí a oklamaní vlastenečtí vojáci, od kterých se nedá čekat, že budou mít vyhraněné politické zásady nebo že budou tak prozíraví, aby prohlédli diplomatické intriky. Někteří z nich, jako generál Perczel, se distancovali ihned, jakmile události vrhly světlo na bonapartovský podvod. Ale Lajose Kossutha, který ještě v lednu 1859 v článcích v Mazziniho „Pensiero ed Azione“ dokázal, že dovede správně posoudit bonapartovské záměry, takto rozhodně omlouvat nelze.

Napsal K. Marx 5. září 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune“, čís. 5748 z 24. září 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

NOVÁ ČÍNSKÁ VÁLKA

I

Londýn 13. září 1859

V době, kdy Anglie dostávala ze všech stran blahopřání k tomu, že si na „Nebešťanech" násilím vymohla tiencinskou smlouvu[188], snažil jsem se ukázat, že ve skutečnosti jedinou mocností, které pirátská anglo-čínská válka prospěla, bylo Rusko, že obchodní výhody, které smlouvou získala Anglie, byly celkem bezcenné, a přitom v politickém směru smlouva nejen nenastolila mír, ale naopak nevyhnutelně povede znovu k válce.[339] Vývoj událostí tento názor plně potvrdil. Tiencinská smlouva je už věcí minulosti a zdání míru se rozplynulo před krutou realitou války.[340]

Podívejme se nejprve na fakta, jak je sděluje poslední pošta po souši. Ctihodný pan Bruce, doprovázený francouzským zmocněncem panem de Bourboulon, se vydal na cestu s britskou expedicí, která měla plout proti toku Paj-che a provázet oba vyslance při jejich misi do Pekingu. Expedice, které velel admirál Hope, se skládala ze sedmi parních lodí, deseti dělových člunů, dvou lodí pro dopravu vojska a zásob a z několika set vojáků námořní pěchoty a ženistů. Pokud jde o Číňany, ti měli námitky proti tomu, že si mise vybrala právě tuto cestu. Admirál Hope proto našel vstup do řeky Paj-che zatarasený kmeny a kůly; stál nejprve devět dní — od 17. do 25. června — v ústí řeky, a když se zmocněnci připojili 20. června k eskadře, pokusil se vynutit si průjezd násilím. Když admirál Hope připlul k ústí řeky Paj-che, zjistil, že pevnůstky

v Tchang-ku, srovnané za minulé války se zemí, byly obnoveny — což měl, mimochodem řečeno, vědět už předtím, protože to bylo oficiálně oznámeno v „Peking Gazette"[341].

25. června, když se Britové pokoušeli vynutit si násilím průjezd po řece Paj-che, baterie v Tchang-ku se demaskovaly a s podporou mongolských sil, které zřejmě měly asi 20 000 mužů, zahájily na britské lodi zničující palbu. Na souši i na vodě se rozpoutal boj, který skončil úplnou porážkou agresorů. Expedice ztratila tři anglické válečné lodě, „Cormorant", „Lee" a „Plover", a musela se stáhnout; Britové měli 464 mrtvých a raněných a z Francouzů, kteří se expedice zúčastnili, bylo 14 zabito nebo raněno. Z anglických důstojníků bylo 5 zabito a 23 raněno, dokonce ani admirál nevyvázl bez úrazu. Po této porážce se pánové Bruce a de Bourboulon vrátili do Šanghaje a britská eskadra měla zakotvit proti Čching-che u Ning-po.

Když tyto neblahé zvěsti došly do Anglie, palmerstonovský tisk ihned osedlal britského lva a začal jednomyslně řvát po velkolepé pomstě. Londýnské „Times" předstíraly ovšem jakous takous důstojnost, když apelovaly na krvežíznivé instinkty svých krajanů; ale nižší kategorie palmerstonovských orgánů byla v úloze Orlanda furiosa* prostě groteskní. Poslechněte si například londýnský „Daily Telegraph"[342]:

„Velká Británie musí zaútočit na čínské pobřeží po celé délce, vtrhnout do hlavního města, vyhnat císaře z jeho paláce a opatřit si materiální záruky proti případnému napadení v budoucnu... Musíme zpráskat devítiocasou kočkou každého úředníka se znakem draka, který se opováží urážet naše národní symboly... Všichni" (čínští generálové) „musí být pověšeni jako piráti a vrazi na ráhna britských válečných lodí. Byl by to osvěžující a blahodárný pohled vidět pár těch oknoflíkovaných ničemů s vizáží lidožroutů a v šaškovském šatu, jak se houpají před očima obyvatelů. Tak či onak se musí zavést teror; shovívavosti už bylo víc než dost... Číňané teď musí dostat lekci, aby si vážili Angličanů, kteří jsou jim nadřazeni a měli by být jejich *pány*... Přinejmenším se můžeme pokusit dobýt Peking, a budeme-li provádět odvážnou politiku, bude potom následovat zabrání Kantonu na věčné časy. Mohli bychom si Kanton podržet stejně,

* — zuřivého Rolanda (hrdina stejnojmenného Ariostova eposu). *(Pozn. red.)*

jako jsme si ponechali Kalkatu, udělat z něho centrum našeho obchodu na Dálném východě, odškodnit se tak za ruský vliv na tatarských hranicích říše a položit základy nové državy."

Nuže, vraťme se od těchto zuřivých výlevů Palmerstonových pisálků zpátky k faktům, a pokud je to při nynějších skrovných informacích možné, pokusme se dopátrat, jak je to vlastně s touto nepříjemnou záležitostí.

První otázka, na kterou je třeba odpovědět, je, zda čínská vláda — za předpokladu, že tiencinská smlouva stanoví, že britský vyslanec má být v Pekingu přijat okamžitě — porušila tuto smlouvu, k níž byla donucena pirátskou válkou, když se postavila na odpor britské eskadře, která si chtěla násilím vynutit průjezd po řece Paj-che. Jak vyplývá ze zpráv, které přinesla pošta po souši, čínské úřady neměly námitky proti cestě britské diplomatické mise do Pekingu, ale proti tomu, aby vzhůru po řece Paj-che pluly britské ozbrojené síly. Navrhovaly, aby pan Bruce cestoval po souši, bez ozbrojeného doprovodu, v němž by Číňané, kteří mají dosud v živé paměti bombardování Kantonu[343], nemohli vidět nic jiného než nástroj invaze. Je snad v právu francouzského velvyslance sídlit v Londýně zahrnuto také právo vynutit si vjezd do Temže v čele ozbrojené francouzské expedice? Je jistě nutné připustit, že dávají-li Britové přijetí svého vyslance v Pekingu takovýto výklad, zní to přinejmenším stejně podivně, jako když za minulé čínské války došli k objevu, že bombardováním města patřícího určité říši nevedou válku proti této říši samé, ale střetají se pouze v lokálním konfliktu s jednou z jejích provincií. Britové odpověděli na protesty Nebeské říše tím, že podle svého vlastního prohlášení „učinili všechna opatření, aby si v případě potřeby vynutili přístup do Pekingu," a poslali proti toku Paj-che dost silnou eskadru. I když bylo povinností Číňanů vpustit mírumilovného britského vyslance, byli nesporně v právu, když protestovali proti britské ozbrojené expedici. Tímto činem neporušili smlouvu, ale zabránili jejímu porušení.

Za druhé je možné položit tuto otázku: Britům sice bylo tiencinskou smlouvou přiznáno abstraktní právo na diplomatické zastoupení, ale nezřekl se lord Elgin, alespoň prozatím, skutečného

uplatnění tohoto práva? Nahlédnutím do „*Korespondence o zvláštním poslání hraběte Elgina do Číny, otištěné z příkazu Jejího Veličenstva*"[344] se každý, kdo se nestranně zabývá touto otázkou, přesvědčí, že za prvé anglický vyslanec neměl být v Pekingu přijat teď, ale až *v pozdější době*; za druhé, že jeho právo sídlit v Pekingu bylo vázáno na různé podmínky, a konečně že naprosto jednoznačný 3. článek anglického textu smlouvy, který se týká přijetí vyslance, byl na žádost čínských představitelů v čínském textu smlouvy změněn. Tuto neshodu mezi oběma verzemi smlouvy přiznává sám lord Elgin, podotýká však, že

„instrukce, které měl, ho nutily vyžadovat od Číňanů, aby uznali za autoritativní znění mezinárodní úmluvy text, z něhož nerozuměli ani slovo".

Je možné klást Číňanům za vinu, že jednali podle čínského textu smlouvy, a ne podle anglického, který se podle přiznání lorda Elgina poněkud odchyluje od „správného smyslu dohody"?

Na závěr připomínám, že pan T. Chisholm Anstey, bývalý britský vrchní státní návladní v Hongkongu, ve svém dopise redaktorovi londýnského listu „Morning Star"[345] oficiálně prohlašuje:

„Sama smlouva, ať je jakákoli, byla už dávno zrušena násilnými činy britské vlády a jejích podřízených přinejmenším natolik, že tím britská koruna ztratila nárok na všechny výhody a výsady, které jí smlouva poskytovala."

Anglie, která je na jedné straně znepokojována obtížemi v Indii a na druhé straně zbrojí pro případ eventuální války v Evropě, se touto novou čínskou katastrofou, v níž má pravděpodobně prsty sám Palmerston, vystavuje možná velkému nebezpečí. Bezprostředním výsledkem této katastrofy musí být krach nynější vlády, v jejímž čele stojí původce poslední čínské války, přičemž její vedoucí členové vyslovili tehdy svému nynějšímu šéfovi důtku za to, že onu válku podnikl. V každém případě musí pan Milner Gibson a manchesterská škola buď vystoupit z nynější liberální koalice, nebo, což není příliš pravděpodobné, musí v dohodě s lordem Johnem Russellem, s panem Gladstonem a s jeho peelovskými[346] kolegy donutit svého šéfa, aby se podřídil jejich politice.

II

Londýn 16. září 1859

Na zítřek je ohlášeno zasedání kabinetu, které má rozhodnout, jaký kurs se zaujme vzhledem k čínské katastrofě. Výplody francouzského „Moniteuru" a londýnských „Times" nenechávají nikoho na pochybách, k jakým rozhodnutím dospěli Palmerston a Bonaparte. Chtějí novou válku s Čínou. Z věrohodného pramene jsem informován, že pan Milner Gibson na nadcházejícím zasedání kabinetu hodlá za prvé vystoupit proti opodstatněnosti důvodu k válce, za druhé protestovat proti každému vyhlášení války, které by předem neschválily obě sněmovny parlamentu, a kdyby byl jeho názor většinou hlasů zamítnut, hodlá vystoupit z kabinetu, což by zase dalo signál k novému útoku na Palmerstonovu vládu a k rozpadu liberální koalice, která svého času přivodila pád Derbyho kabinetu. Palmerston je prý poněkud nervózní pro to, co zamýšlí pan Milner Gibson, jediný z jeho kolegů, jehož se obává a jehož už nejednou charakterizoval jako člověka zvlášť schopného „hledat ve všem vši". Možná, že současně s tímto článkem dostanete z Liverpoolu zprávy o výsledcích zasedání vlády. Prozatím se o pravém stavu věci dá nejlépe soudit ne z toho, co bylo uveřejněno, ale naopak z toho, co při prvním uveřejnění zpráv došlých poslední poštou po souši Palmerstonovy orgány úmyslně zatajily.

Tak předně zatajily sdělení, že už byla ratifikována smlouva s Ruskem a že čínský císař* dal svým mandarínům instrukce, aby přijali americkou diplomatickou misi a doprovodili ji do hlavního města k výměně ratifikovaných kopií smlouvy s Amerikou[347]. Tato fakta byla zamlčena proto, aby se zabránilo zcela přirozenému podezření, že nikoli pekingský dvůr, ale anglický a francouzský vyslanec jsou odpovědní za to, že při plnění svého úkolu narazili na překážky, s nimiž se nestřetl ani jejich ruský, ani americký kolega. „Times" a ostatní Palmerstonovy orgány zprvu

* — tj. Sieng-feng. *(Pozn. red.)*

zamlčely i další, ještě důležitější fakt, který nyní otevřeně doznávají, že totiž čínské úřady projevily ochotu doprovodit anglického a francouzského vyslance do Pekingu, že je čínští představitelé skutečně očekávali v jednom z ústí řeky a nabídli jim doprovod, jestliže budou souhlasit s tím, aby tu jejich lodi a vojsko zůstaly. A protože tiencinská smlouva neobsahuje žádnou doložku, která by Angličanům a Francouzům dávala právo poslat proti toku Paj-che eskadru válečných lodí, je jasné, že smlouvu neporušili Číňané, ale Angličané a že se Angličané už předem rozhodli vyvolat spor těsně před lhůtou stanovenou pro výměnu ratifikačních listin. Nikdo si jistě nepředstavuje, že ctihodný pan Bruce jednal na svou vlastní odpovědnost, když takto zmařil naoko zdůrazňovaný cíl, jehož mělo být dosaženo poslední čínskou válkou; naopak je jasné, že pouze plnil tajné instrukce, které dostal z Londýna. Je ovšem pravda, že pana Bruceho nevyslal Palmerston, ale Derby. K tomu však stačí připomenout, že za první vlády sira Roberta Peela, kdy byly pečeti ministerstva zahraničních věcí svěřeny lordu Aberdeenovi, vyvolal sir Henry Bulwer, anglický vyslanec v Madridu, spor se španělským dvorem, který skončil jeho vyhoštěním ze Španělska,[348] a v debatách o této „nepříjemné události" ve Sněmovně lordů se ukázalo, že se Bulwer neřídil oficiálními instrukcemi Aberdeenovými, ale jednal podle tajných pokynů lorda Palmerstona, který tehdy byl v opozici.

V posledních dnech provedl palmerstonovský tisk ještě jeden manévr, po němž už alespoň ti, kdo jsou obeznámeni s historií anglické tajné diplomacie za posledních třicet let, nejsou ani v nejmenším na pochybách, kdo je pravým iniciátorem katastrofy na Paj-che a hrozící třetí anglo-čínské války. „Times" sdělují, že děla umístěná v pevnůstkách v Tchang-ku, která způsobila takovou zkázu v britské eskadře, byla ruského původu a byla řízena ruskými důstojníky. Jiný palmerstonovský orgán mluví ještě otevřeněji. Cituji:

„Teď vidíme, jak těsně je ruská politika spjata s politikou Pekingu; zjišťujeme velké pohyby na Amuru; shledáváme, že velké kozácké armády manévrují daleko za Bajkalským jezerem, v ledové pohádkové zemi na soumračných hranicích Starého světa; sledujeme cestu nesčíslných karavan; pozorujeme, jak se

zvláštní ruský pověřenec (generál Muravjov, guvernér východní Sibiře) vydává s tajnými záměry na cestu ze vzdálené východní Sibiře do odlehlé čínské metropole; a veřejné mínění naší země může snadno vzplanout při pomyšlení, že na naší potupě a na vraždění našich vojáků a námořníků měl svůj podíl cizí vliv."

To je ovšem jeden ze starých triků lorda Palmerstona. Když Rusko chtělo uzavřít s Čínou obchodní smlouvu, Palmerston vehnal Čínu opiovou válkou do náruče jejího severního souseda.[349] Když Rusko požadovalo odstoupení Amuru, Palmerston toho dosáhl druhou čínskou válkou;[350] a nyní, když si Rusko přeje konsolidovat svůj vliv v Pekingu, improvizuje Palmerston třetí čínskou válku. Při všech svých stycích se slabými asijskými státy — s Čínou, Persií, Střední Asií, Tureckem — řídil se Palmerston vždycky stálým a neměnným pravidlem stavět se naoko proti ruským záměrům tím, že vyvolal spor, ne však s Ruskem, ale s oním asijským státem, pirátskými nepřátelskými akcemi odcizit tento stát Anglii a tak jej oklikou přinutit, aby učinil Rusku ústupky, na které dříve nechtěl přistoupit. Při této příležitosti jistě přijde znovu na přetřes celá minulá Palmerstonova politika v Asii, a proto stojí za pozornost afghánské dokumenty uveřejněné na pokyn Dolní sněmovny 8. června 1859[351]. Vnášejí do Palmerstonovy podlé politiky a do dějin diplomacie minulých třiceti let víc světla než všechny ostatní dosud otištěné dokumenty. Jde — stručně řečeno — o toto: Roku 1838 začal Palmerston válku proti kábulskému vládci Dóstu Muhammadovi; tato válka, která vedla ke zkáze anglické armády,[352] byla zahájena pod záminkou, že Dóst Muhammad uzavřel s Persií a Ruskem tajný spolek proti Anglii. Na důkaz tohoto tvrzení předložil Palmerston roku 1839 parlamentu Modrou knihu, která se v podstatě skládala z korespondence mezi britským představitelem v Kábulu sirem A. Burnesem a kalkatskou vládou.[353] Burnes byl za kábulského povstání, namířeného proti anglickým uchvatitelům, zavražděn; protože nevěřil britskému ministru zahraničních věcí, poslal svého času kopie některých svých oficiálních dopisů svému bratru dr. Burnesovi do Londýna. Když se roku 1839 objevily „Afghánské dokumenty", které připravil Palmerston, obvinil ho dr. Burnes, že „překroutil a padělal depeše zemřelého sira A. Burnese", a na doklad svého prohlášení dal otisknout některé pravé

depeše. Ale pravda vyšla najevo teprve loni v létě. Za vlády Derbyho vydala Dolní sněmovna na návrh pana Hadfielda pokyn, aby všechny afghánské dokumenty byly uveřejněny v úplném znění, a tento pokyn byl splněn takovou formou, že i tomu nejnechápavějšímu člověku musela být jasná pravdivost obvinění, že dokumenty byly překrouceny a zfalšovány *v zájmu Ruska.* Na titulním listě Modré knihy je vytištěno:

„Poznámka: Korespondence, která byla v dřívějších vydáních uveřejněna jen zčásti, se zde uvádí v úplném znění a dříve vypuštěné pasáže jsou označeny závorkami ( )."

Jako úředník, který se zaručuje za to, že dokumenty přesně odpovídají originálům, je uveden „J. W. Kaye, tajemník politického a tajného oddělení", který je „spolehlivým historikem afghánské války".

Pro ilustraci skutečných Palmerstonových vztahů k Rusku, proti němuž prý vyvolal afghánskou válku, postačí snad zatím jeden příklad. Ruský zvláštní pověřenec Vitkevič, který přibyl do Kábulu roku 1837, doručil Dóstu Muhammadovi dopis od cara. Sir Alexander Burnes získal kopii tohoto dopisu a poslal ji generálnímu guvernérovi Indie lordu Aucklandovi. Ve svých depeších a v různých přiložených dokumentech znovu a znovu poukazuje na tuto okolnost. Ale z dokumentů, které uveřejnil Palmerston roku 1839, kopie carova dopisu úplně zmizela a ve všech depeších, které se o ní zmiňují, byly provedeny potřebné změny, aby se zatajila spojitost mezi „ruským imperátorem" a misí do Kábulu. Tato falzifikace byla spáchána, aby se zatajil důkaz o samovládcově spojení s Vitkevičem, protože Mikuláš uznal za vhodné Vitkeviče po jeho návratu do Petrohradu formálně zapřít. Například na straně 82 Modré knihy najdeme překlad dopisu Dóstu Muhammadovi, v němž závorky označují slova Palmerstonem původně zatajená a který zní nyní takto:

„Zmocněnec (z) Ruska (od imperátora) přibyl (z Moskvy) do Teheránu a dostal příkaz, aby vykonal návštěvu u sardára v Kandaháru* a odtud aby se

* — tj. u Kóhandil-chána. *(Pozn. red.)*

vydal ke slyšení u emíra. Přináší (tajné poselství imperátora a) dopisy od ruského vyslance** v Teheránu. Ruský vyslanec doporučuje tohoto muže jako nanejvýš spolehlivého člověka, který má všechny plné moci k tomu, aby vedl jakékoli jednání (imperátorovým i jeho jménem) atd.“

Tyto a podobné falzifikace, kterých se Palmerston dopustil, aby chránil carovu čest, nejsou jedinou kuriozitou, která se objevuje v „Afghánských dokumentech“. Vpád do Afghánistánu ospravedlňoval Palmerston tím, že jej sir Alexander Burnes doporučoval jako vhodný prostředek, jímž by se zmařily ruské intriky ve Střední Asii. Jenže sir A. Burnes doporučoval pravý opak, a proto všechny jeho zákroky ve prospěch Dósta Muhammada byly v Palmerstonově vydání „Modré knihy“ zatajeny; tímto překroucením a zfalšováním vyzněla korespondence úplně opačně, než jaký byl její původní smysl.

Takový je člověk, který se nyní chystá začít třetí čínskou válku pod falešnou záminkou, že chce zmařit ruské záměry v této oblasti.

* — tj. hraběte Simoniče. *(Pozn. red.)*

III

Londýn 20. září 1859

Zdá se, že teď už téměř všechen anglický tisk pokládá za hotovou věc, že se povede další civilizační válka proti „Nebešťanům“. Nicméně od zasedání kabinetu minulou sobotu nastala právě u těch listů, které nejvíc dychtily po krvi, nápadná změna. Londýnské „Times“, které zřejmě posedl zuřivý patriotismus, metaly nejprve hromy a blesky na dvojí zradu. Dopustili se jí jednak zbabělí Mongolové, kteří zaskočili bonhomme* britského admirála tím, že pečlivě zastřeli a zamaskovali své dělostřelectvo, jednak pekingský dvůr, který s ještě podlejším machiavelismem navedl tyto mongolské lidojedy k jejich darebáckým kouskům. Kupodivu, ačkoli „Times“ sršely rozhořčením, dokázaly při přejímání původních zpráv pečlivě vyhladit všechna místa příznivá pro Číňany, jejichž osud byl už předem zpečetěn. V rozhořčení se možná věci matou, ale překrucovat je — to se dělá spíš s chladnou hlavou. Tak či onak 16. září, právě den před schůzí ministrů, „Times“ najednou obrátily a jako by nic odhodily jednu hlavu svého dvouhlavého janusovského obvinění.

„*Obáváme se,*“ napsaly „Times“, že *Mongoly*, kteří se postavili na odpor našemu útoku na pevnůstky na Paj-che, nemůžeme vinit ze zrady“,

ale pak, aby si vynahradily tento trapný ústupek, trvaly tím úporněji na tom, že „slavnostní úmluvu svévolně a věrolomně porušil *pekingský dvůr*“.

Tři dny po zasedání kabinetu „Times“ na základě dalších úvah dokonce

„*nemají proč pochybovat* o tom, že kdyby byli pánové Bruce a Bourboulon požádali mandaríny, aby je doprovodili do Pekingu, byli by mohli dosáhnout ratifikace smlouvy“.

* — prosťáčka. *(Pozn. red.)*

Co potom ale zbývá ze zrady pekingského dvora? Vůbec nic. Ale zato mají „Times" ještě dvě pochybnosti. Píší:

„Je možná *pochybné*, zda jako *vojenské* opatření bylo moudré pokoušet se prorazit cestu do Pekingu s takovou eskadrou. *Ještě pochybnější* je, zda jako *diplomatické* opatření bylo vůbec žádoucí použít síly."

Tak žalostně skončila celá ta bouře nevole, k níž se dal strhnout „vedoucí orgán"; ovšem „Times" se s logikou sobě vlastní sice vzdávají důvodu k válce, ne však války samé. Zdá se, že i další polovládní list, „Economist", který se kdysi vyznamenal ohnivou obhajobou bombardování Kantonu, nyní, když pan J. Wilson byl jmenován kancléřem pokladu pro Indii, se staví k celé záležitosti spíš z ekonomického hlediska a méně rétoricky. „Economist" přináší na toto téma dva články, jeden politický a druhý ekonomický[364]; první z nich končí těmito větami:

„Po uvážení všech těchto věcí je tedy jasné, že ten článek smlouvy, který dával našemu vyslanci právo navštívit Peking nebo tam sídlit, byl na čínské vládě doslova *vynucen*; a jestliže se považovalo za absolutně důležité pro naše zájmy, aby byl dodržen, domníváme se, že bylo možné vymáhat jeho plnění ohleduplně a trpělivě. Nepochybně se může říci, že taková vláda, jako je čínská, si vykládá odklady a trpělivost jako známku osudné slabosti, a byla by to tedy ta nejnezdravější politika, k jaké bychom mohli sáhnout. Ale jak dalece jsme oprávněni měnit z tohoto důvodu při svém jednání s těmito orientálními vládami principy, podle nichž bychom jistě jednali s každým civilizovaným národem? Když jsme využili jejich strachu a vyždímali z nich ústupek, na který přistoupily jen nerady, nejdůslednější politika by asi byla využít opět jejich strachu a vynutit si, aby úmluva byla okamžitě splněna tak, jak je to pro nás nejvýhodnější. Ale když se nám to nedaří, když mezitím Číňané překonali svůj strach a s příslušným použitím síly trvají na tom, abychom se s nimi poradili, jak naši smlouvu uskutečnit — máme právo vinit je ze zrady? Nepoužívají vůči nám vlastně našich vlastních přesvědčovacích metod? Čínská vláda možná — a je to velmi pravděpodobné — zamýšlela polapit nás do této vražedné pasti a nikdy vůbec neměla v úmyslu smlouvu splnit. Prokáže-li se, že je tomu tak, musíme a jsme povinni žádat zadostiučinění. Ale může se také ukázat, že úmysl bránit ústí Paj-che, aby sem už nikdo nepronikl násilím jako loňského roku lord Elgin, nebyl spojen se záměrem porušit všechny články smlouvy. Protože všechna iniciativa v nepřátelských akcích vycházela z naší strany a bylo samozřejmě v moci našich velitelů kdykoli se stáhnout z vražedné palby zahájené jen na obranu pevnůstek, nemůžeme

jistě nijak dokázat, že Čína měla v úmyslu porušit slovo. A dokud nebudeme mít důkaz o pevném úmyslu porušit smlouvu, domníváme se, že máme důvod počkat se svým úsudkem a zamyslet se nad tím, zda jsme ve svém chování vůči barbarům neuplatňovali principy, které se příliš neliší od těch, jež uplatňují oni vůči nám."

V druhém článku na totéž téma se „Economist" podrobně zabývá přímým i nepřímým významem anglického obchodu s Čínou. V roce 1858 vzrostl britský vývoz do Číny na 2 876 000 liber št., zatímco hodnota britského dovozu z Číny činila v posledních třech letech průměrně přes 9 000 000 liber št. ročně, takže celkový přímý obchod Anglie s Čínou činil asi 12 000 000 liber št. Ale kromě těchto přímých obchodních transakcí je tu ještě trojí důležité obchodní spojení, s nímž je Anglie více či méně těsně spjata ve sféře směny, a to obchod mezi Indií a Čínou, mezi Čínou a Austrálií a mezi Čínou a Spojenými státy.

„Austrálie," píše „Economist", „odebírá ročně z Číny velká kvanta čaje a nemá na výměnu nic, pro co by se v Číně našel trh. Rovněž Amerika odebírá velká kvanta čaje a něco hedvábí v hodnotě, která daleko převyšuje hodnotu jejího přímého vývozu do Číny."

Obě tyto obchodní bilance ve prospěch Číny musí vyrovnávat Anglie, a za toto vyrovnání obratu jí platí Austrálie zlatem a Spojené státy bavlnou. A tak Anglie, kromě toho, že její vlastní bilance je vůči Číně pasívní, musí této zemi platit také velké částky za zlato dovážené z Austrálie a za bavlnu z Ameriky. Tyto pohledávky vůči Anglii, Austrálii a Spojeným státům přenáší však Čína z velké části na Indii jako protiúčet za částky, které má platit Indii za opium a bavlnu. Mimochodem poznamenávám, že dovoz z Číny do Indie dosud nikdy nedosáhl částky 1 000 000 liber št., kdežto vývoz z Indie do Číny představuje sumu téměř 10 000 000 liber št. Z tohoto ekonomického zkoumání „Economist" vyvozuje, že každé vážné přerušení britského obchodu s Čínou by „znamenalo daleko větší kalamitu, než jak si snad můžeme na první pohled představit z pouhých položek vývozu a dovozu", a že potíže, které by takové narušení obchodu způsobilo, by se nepociťovaly jen v přímém britském obchodu s čajem a hedvábím, ale musely by se

„odrazit" i na britských transakcích s Austrálií a Spojenými státy. „Economist" je si ovšem vědom toho, že za poslední čínské války nebyl obchod válkou poškozen tolik, jak se Angličané obávali, a že obchod v šanghajském přístavu nebyl téměř vůbec ovlivněn. Nicméně upozorňuje na „dva nové rysy v nynějším sporu", které by mohly značně modifikovat působení nové čínské války na obchod; tyto dva nové rysy prý spočívají jednak v tom, že nynější konflikt má „celočínský", a ne „místní" ráz, jednak v tom, že Číňané poprvé dosáhli „výrazného úspěchu" proti evropským ozbrojeným silám.

Jak velice se tento jazyk odlišuje od válečného pokřiku, který „Economist" spustil v době aféry s lorchou![343]

Jak jsem předpokládal ve svém minulém článku, vystoupil na zasedání vlády pan Milner Gibson s protestem proti válce a hrozil, že odstoupí z kabinetu, kdyby Palmerston jednal podle předem připravených rozhodnutí, která vyzradil francouzský „Moniteur". Palmerston prozatím zabránil roztržce v kabinetu a v liberální koalici prohlášením, že v čínských vodách se mají shromáždit ozbrojené síly nezbytné k ochraně britského obchodu a že dokud nedojdou určitější zprávy od britského vyslance, nebude v otázce války přijato žádné rozhodnutí. Tím byla palčivá otázka odsunuta. Palmerstonovy skutečné úmysly můžeme však vyčíst mezi řádky v jeho plátku „Daily Telegraph", který v jednom z posledních čísel píše:

„Kdyby snad během příštího roku nějaká událost vedla k vótu nepříznivému pro vládu, odvolala by se vláda jistě k voličům... Vzhledem k tomu, že k profesionálním zlomyslníkům, které vede pan Disraeli, je třeba přičíst kosmopolity, kteří prohlašují, že Mongolové byli naprosto v právu, Dolní sněmovna svým rozhodnutím v čínské otázce ukáže, jaké jsou výsledky její činnosti."

K tísni, do níž se dostali toryové, když na sebe nechali svalit odpovědnost za události, které nastrojil Palmerston a které prováděli dva jeho agenti, lord Elgin a pan Bruce (bratr lorda Elgina), budu mít snad ještě příležitost učinit několik poznámek.

IV

Londýn 30. září 1859

V jednom z dřívějších článků jsem prohlásil, že ke konfliktu na Paj-che nedošlo náhodou, ale naopak, že jej předem připravil lord Elgin, který jednal podle Palmerstonových tajných instrukcí, a lordu Malmesburymu, toryovskému ministru zahraničních věcí, hodil na krk plán urozeného vikomta, který tehdy stál v čele parlamentní opozice. Předně názor, že k „náhodám" v Číně dochází na základě „instrukcí" nynějšího britského premiéra, je tak málo nový, že jej vyslovil v Dolní sněmovně už za debat o válce vedené pro lorchu člověk tak dobře informovaný jako pan Disraeli, a kupodivu jej nepotvrdil nikdo menší než sám lord Palmerston. Dne 3. února 1857 varoval pan Disraeli Dolní sněmovnu těmito slovy:

„Nemohu se zbavit přesvědčení, že to, co se událo v Číně, nezpůsobila příčina, která tu byla uvedena, ale že to je ve skutečnosti následek *instrukcí, které došly z Anglie* už před značně dlouhou dobou. Je-li tomu tak, domnívám se, že nadešel čas, kdy by tato sněmovna nesplnila svou povinnost, jestliže by co nejvážněji neprozkoumala, zda vůbec má prostředky ke kontrole *systému*, který, bude-li se v něm pokračovat, bude podle mého názoru pro zájmy naší země osudný."

A lord Palmerston naprosto chladnokrevně odpověděl:

„Ctihodný gentleman říká, že průběh událostí byl zřejmě výsledkem *jakéhosi systému určeného anglickou vládou*. Nepochybně tomu tak bylo."

V nynějším případě ukáže i jen zběžné nahlédnutí do Modré knihy nadepsané „Korespondence o zvláštním poslání hraběte Elgina do Číny a Japonska v letech 1857—1859", jak událost, k níž došlo na Paj-che 25. června, připravil lord Elgin už 2. března. Na straně 484 zmíněné korespondence jsou otištěny tyto dvě depeše:

Hrabě Elgin kontradmirálu siru Michaelu Seymourovi

Na lodi „Furious" 2. března 1859

„Sire, s odvoláním na svou depeši Vaší Excelenci ze 17. minulého měsíce si Vám dovoluji sdělit, že mám určitou naději, že rozhodnutí, k němuž došla vláda Jejího Veličenstva pokud jde o stálé sídlo britského vyslance v Pekingu a jež jsem oznámil Vaší Excelenci ve včerejším rozhovoru, může přimět čínskou vládu, aby náležitým způsobem přijala představitele Jejího Veličenstva, až pojede do Pekingu k výměně ratifikačních listin tiencinské smlouvy. Zároveň však je nepochybně možné, že se tato naděje nesplní, a v každém případě se domnívám, *že si vláda Jejího Veličenstva bude přát*, aby náš vyslanec, *až pojede do Tiencinu*, byl doprovázen *úctyhodnými vojenskými silami*. Za těchto okolností si dovolují dát Vaší Excelenci na uváženou, zda by nebylo účelné soustředit v co nejkratší době v Šanghaji flotilu dělových člunů *dostatečně silnou pro tento účel*, neboť příjezd pana Bruceho do Číny se nedá dlouho odkládat.

Mám čest atd.

Elgin and Kincardine"

Hrabě Malmesbury hraběti Elginovi

Ministerstvo zahraničních věcí 2. května 1859

„Vážený lorde, obdržel jsem depeši Vaší Excelence ze 7. března 1859 a je mou povinností Vám sdělit, že vláda Jejího Veličenstva schvaluje nótu, jejíž kopie je přiložena a v níž Vaše Excelence oznámila císařskému zmocněnci, že vláda Jejího Veličenstva nebude trvat na tom, aby vyslanec Jejího Veličenstva trvale sídlil v Pekingu.

Vláda Jejího Veličenstva rovněž schvaluje, *že jste navrhl* kontradmirálu Seymourovi, aby byla v Šanghaji shromážděna flotila dělových člunů, která má provázet pana Bruceho *vzhůru po řece Paj-che*.

Zůstávám...

Malmesbury"

Lord Elgin tedy ví předem, že britská vláda si „bude přát", aby jeho bratr, pan Bruce, byl vzhůru po řece Paj-che doprovázen „úctyhodnými vojenskými silami" složenými z „dělových člunů", a nařizuje admirálu Seymourovi, aby se připravil „pro tento účel". Hrabě Malmesbury ve své depeši z 2. května schvaluje návrh, který lord Elgin předložil admirálovi. Celá korespondence ukazuje lorda Elgina jako pána a lorda Malmesburyho jako sluhu. Zatímco Elgin se neustále ujímá iniciativy a jedná podle instrukcí, které

původně dostal od Palmerstona, a vůbec nečeká na nové instrukce z Downing Street, lord Malmesbury se spokojuje tím, že vyhovuje „přáním", která u něho předpokládá jeho pánovitý podřízený. Přikyvuje souhlasně, když Elgin prohlašuje, že smlouva není dosud ratifikována, a proto Angličané nemají právo plavit se po žádné čínské řece; přikyvuje, když Elgin míní, že by měli projevit víc shovívavosti vůči Číňanům pokud jde o splnění toho článku smlouvy, který se týká vyslanectví v Pekingu, a bezstarostně přikyvuje, když si Elgin v přímém protikladu s tím, co říkal dříve, vyhrazuje právo vynutit si průjezd po řece Paj-che „úctyhodnou flotilou dělových člunů". Přikyvuje, tak jako Dogberry přikyvoval návrhům kostelníka*.

Žalostná role, kterou hraje hrabě Malmesbury, a jeho pokorný postoj jsou snadno pochopitelné; stačí si jen připomenout, jak při příchodu toryovské vlády k moci londýnské „Times" a jiné vlivné listy spustily křik o velkém nebezpečí ohrožujícím skvělý úspěch v Číně, který lord Elgin, řídící se Palmerstonovými instrukcemi, už téměř zabezpečil, ale který toryovská vláda asi zmaří, byť i jen ze zlosti a proto, aby ospravedlnila svou důtku Palmerstonovi za bombardování Kantonu. Malmesbury se nechal tímto křikem zastrašit. Kromě toho měl v živé paměti osud lorda Ellenborougha, který se odvážil otevřeně se postavit proti indické politice urozeného vikomta a za svou vlasteneckou odvahu byl obětován vlastními kolegy z Derbyho kabinetu.[355] Malmesbury proto přenechal veškerou iniciativu Elginovi a umožnil mu tak provést Palmerstonův plán, přičemž odpovědnost za to nesou Palmerstonovi oficiální odpůrci — toryové. A právě tato okolnost přivedla nyní torye do trapných rozpaků nad tím, jaký postoj mají zaujmout k událostem na Paj-che. Buď musí zatroubit na válečnou polnici spolu s Palmerstonem, a udržet ho tím v úřadě, anebo se musí obrátit zády k Malmesburymu, kterého zahrnuli tak odporným pochlebováním za nedávné italské války.

Tato volba je tím obtížnější, že hrozící třetí čínská válka není rozhodně nijak populární v britských obchodních kruzích.

* Shakespeare, „Mnoho povyku pro nic", 4. jednání, 2. scéna a 5. jednání, 1. scéna. *(Pozn. red.)*

Roku 1857 tyto kruhy osedlaly britského lva, protože od násilného otevření čínského trhu čekaly velké obchodní zisky. V této chvíli však mají naopak spíš zlost, když vidí, jak se jim plody získané smlouvou z ničeho nic berou zrovna před nosem. Vědí, že události v Evropě a v Indii vypadají dost hrozivě i bez dalších komplikací, které by přinesla čínská válka ve velkém měřítku. Nezapomněli, že roku 1857 poklesl dovoz čaje o víc než 24 miliónů liber, neboť toto zboží se vyváželo téměř výhradně z Kantonu, který byl tehdy jediným dějištěm války, a obávají se, že nyní by mohla válka přerušit obchod také v Šanghaji a ostatních obchodních přístavech Nebeské říše. Po první čínské válce, kterou Angličané podnikli v zájmu pašování opia, a po druhé válce, kterou vedli na obranu lorchy nějakého piráta, zbývá už jen dovést to všechno až do konce a zimprovizovat válku, která by Číně vnutila obtížnou přítomnost stálých vyslanectví v jejím hlavním městě.

Napsal K. Marx
13., 16., 20. a 30. září 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune",
čís. 5750, 5754, 5761 a 5768
z 27. září, 1., 10. a 18. října 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

VOLEBNÍ KORUPCE V ANGLII

Londýn 18. října 1859

Komise ustavené k vyšetření situace ve volebních obvodech Gloucesteru a Wakefieldu docházejí každodenně k odhalením, která jen potvrzují výrok starého Coppocka, bývalého volebního agenta Reformního klubu[356], že pravou podstatu britské Dolní sněmovny lze vyjádřit jedním slovem — *korupce*. Zvlášť zajímavé je toto vyšetřování tím, že Gloucester je starobylé „rozpadlé městečko"[357], kdežto Wakefield je volební obvod zřízený podle zákona o parlamentní reformě[358], a že v Gloucesteru podplácí zapřisáhlý tory sir Robert Carden, pravý Dogberry, kdežto ve Wakefieldu podplácí radikál pan Leatham, švagr pana Brighta. V našem zkaženém století skepticismu zaplesá srdce nad dětskou nevinností, kterou v obou případech parlamentní kandidáti projevili. Oba kandidáti shánějí peníze na skupování hlasů, ale oba pečlivě dbají, aby se nedověděli, kam tyto peníze jdou. Od začátku až do konce volební kampaně rostou účty jejich právních poradců geometrickou řadou, ale stejnou geometrickou řadou vzrůstá i jejich víra v neposkvrněnou čistotu voličstva, a zastupovat toto voličstvo v parlamentě — to je, jak sami říkají, vrchol jejich pozemského snažení. Vezměme si napřed vzorného kvakera, počestného pana Leathama. V roce 1857 kandidoval za Wakefield a používal služeb jednoho právního zástupce, jakéhosi Wainwrighta, jako svého „právního přítele". Tento Wainwright bere v návalu upřímnosti svého přítele kvakera stranou a nevinného Leathama, který se domníval, že je

l'homme qu'on aime pour lui-même* a že ho do parlamentu zvolí pour le roi de Prusse**, překvapuje otřesným a jízlivým sdělením, že volby jsou především otázkou liber, šilinků a pencí a že je tedy nutné sehnat „potřebnou" částku. Wainwright říká, že je zapotřebí 1000 liber št. v hotovosti. Leatham zvolá: „Tolik nemám, ale vypůjčím si to", a věren svému slovu posílá Wainwrightovi 1000 liber prostřednictvím Overenda & Gurneyho, kvakerských bankéřů z Lombard Street v Londýně. Brzy nato Wainwright, který si zřejmě potrpí na důvěrné rozhovory, znovu bere Leathama „stranou" a šeptá mu do ucha, že, jak se ukazuje, volby *budou zřejmě* stát víc, než zprvu počítal, a naléhavě žádá ještě 500 liber. Nevinnému Leathamovi „to připadá trochu divné", ale když o tom chvilku uvažuje, vzpomíná si, že v roce 1852 přišly volby na 1600 liber, a rozšiřuje tedy úvěr ještě o 500 liber. Nejzajímavější na celé věci však je, že prý mu není zcela jasné, odkud se ty peníze vzaly. O čtrnáct dnů později požaduje neúprosný Wainwright dalších 1000 liber št. A tu se vtělená nevinnost Leatham úplně rozčilí.

„Tento jeho požadavek," říká, „mě velmi dopálil, což jsem mu přímo řekl, a ještě jsem dodal, že leccos z toho, co se děje v jeho kanceláři, se mi nelíbí. Viděl jsem tam mnoho podivných lidí, ale přece jen jsem doufal, že se tam neděje nic špatného. Wainwright povídal: ‚Musíte tuto záležitost přenechat mně a *na nic se mne neptat*. Musíte mi dát k dispozici ještě dalších 1000 liber, ačkoli nemyslím, že je budu potřebovat.' Bylo to ode mne nepředložené, když jsem s tímto požadavkem souhlasil; a peníze, *myslím*, pocházely z téhož pramene jako dříve."

Tajemný neznámý, který „opatřoval peníze", je společník pana Leathama, který však nebyl vyšetřování přítomen, protože si v této dost nevhodné roční době zamanul vydat se na cestu po kontinentě.

Kvaker Leatham má přes svou důvěřivost určité obavy, ale dovede své svědomí uklidnit tím, že „se na nic neptá"; naproti tomu sir R. Carden — vždyť „čistému vše čisté" — se cítí svými gloucesterskými volebními pokusy z roku 1857 natolik povznesen,

* — že ho lidé mají rádi pro něho samého, pro jeho osobní vlastnosti. *(Pozn. red.)*

** — pro jeho krásné oči. *(Pozn. red.)*

že v roce 1859 kandiduje znovu za týž volební obvod, jenže tentokrát bez úspěchu. Pokusil se vstoupit do Svatoštěpánské síně[359] na ramenou gloucesterských voličů jen proto, že měl Gloucester za tak nezkažený, že by pro něho bylo ctí a vyznamenáním, kdyby jej zastupoval v parlamentě, „kdežto Coppock a jeho pochopové nazývali Gloucester sýrem", protože je „tak báječně zasmrádlý", čili stručně řečeno, protože to je tak páchnoucí žumpa korupce. Z původně stanovené částky 500 liber št. vyskočily nezbytné volební výdaje naráz asi na 6000 liber št., ale ani potom, a dokonce ani po zprávě revizora, který odhadl legální výdaje na 616 liber 8 šilinků a 1 penci, nic neotřáslo přesvědčením sira Cardena, že v Glocesteru probíhalo všechno zcela bezúhonně.

„*Ještě před několika dny* byl přesvědčen, že volby byly zcela bezúhoné, a najednou byl přímo otřesen, když se doslechl, jaké strašné věci byly odhaleny. Tato odhalení byla pro něho naprostým překvapením."

A tak celá volební filosofie parlamentních kandidátů záleží prostě v tom, že se tváří, jako by jejich levice nevěděla, co dělá pravice, a tak si myjí obě ruce ve vodě nevinnosti. Otvírat kapsy, na nic se neptat a věřit v počestnost lidského pokolení — to jim náramně vyhovuje.

Pokud jde o pány právníky, tzn. právní poradce, právní zástupce a advokáty, kteří mají co dělat s volbami, mají samozřejmě zákonný nárok na honorář. Nedá se od nich čekat, že budou ztrácet svůj čas a „zařizovat" věci zadarmo.

„To tak," zvolal jeden z gloucesterských „výrobců" členů parlamentu, „dávat jim svůj hlas zadarmo! Podívejte se na těch 24 advokátů, kteří dostávají po 25 librách jednorázově a po 5 guineích denně; a já jim mám dát svůj hlas zadarmo?"

A pan George Buchanan, gentleman, který získával hlasy společně se sirem R. Cardenem, říká:

„Skutečně se všichni jeden přes druhého drali o peníze. Nelíbí se mi, že se tak pomlouvají chudáci, kteří dostávají 3 šilinky 6 pencí denně, kdežto advokáti, kteří dostávají spoustu peněz za nicnedělání, z toho vyváznou."

Pokud jde o samy „výrobce" členů parlamentu, stačí k jejich charakteristice několik příkladů. Pan W. Clutterbuck, právní poradce a náhončí hlasů pro sira R. Cardena, se směje pod vousy a říká, že „Gloucester není o nic prodejnější než kterékoli jiné místo v Anglii". Vzal si na mušku „Coppeyovy". Je jich osm nebo devět a jejich rodina od nepaměti hrála význačnou úlohu v gloucesterských volbách. „Jsou to lidé," jak říká Clutterbuck, „které je nutno udržovat v dobrém rozmaru", a proto chodil ke Coppeyovům, vykouřil si s nimi dýmku, popovídal si s nimi, nic jim však přímo nesliboval, to ne! Ale „naznačil jim to a ono". V jeho stopách šel pan John Ward, stavitel, který nabídl každému Coppeyovi 5 liber št. Dva z Coppeyových, jak říká, si vzali peníze. Jeden sice už umřel, ale kdosi hlasoval místo něho.

„Dal jsem," říká stavitel John Ward, „devíti z nich po 5 librách a nebožtíkovi 3 libry. V roce 1857, kdy se konaly volby, už nebyl mezi živými, ale jeho hlas byl odevzdán pro sira R. Cardena."

Pak přichází pan Maysey.

„Mám," povídá, „obchod se smíšeným zbožím a jsem kadeřník."

Maysey se přesvědčil, že „se podplácí nejrůznějšími částkami", a proto kupoval voliče po 2 až 12 librách št. za kus. Šťastný smrtelník, který dostal 12 liber št., byl jistý Evans.

„Tento muž," říká náš ctihodný kadeřník, „znal dobře všechny *voliče z nižších vrstev*. Jako volič a špeh stál Evans za 20 liber."

Maysey, tento chrabrý kadeřník, zřejmě navedl několik rváčů v čele s jakýmsi Clementsem, aby v den oznámení kandidátů unesli jednoho starého voliče jménem Worthen z hospody „U bílého lva", ale sám (Maysey) prý neviděl, že by tomuto lvovi „stáhli kůži z těla". Tento člověk, řekl Maysey u výslechu, „byl už příliš starý a slepý, takže nemohl klást žádný odpor, a navíc byl ještě opilý".

Ve Wakefieldu byly ceny vyšší než v Gloucesteru, hlas tam stál

5 až 70 liber št. Soupeři tam také používali brutálnějších metod. Podle mínění jistého pana Smitha, který v tom má dlouholeté zkušenosti, je Wakefield nejprodejnější volební obvod v celé Evropě a za peníze a pivo tam lidé zvolí kohokoli. V posledním stadiu boje, který probíhal mezi kvakerem Leathamem, radikálem, a panem Charlesworthem, konzervativcem, „vědělo celé město, že v kanceláři u Wainwrighta", agenta našeho bezúhonného kvakera, „je možno dostat spoustu peněz". Jediným význačnějším rysem, jímž se konzervativci lišili od liberálů, bylo to, že liberálové se v případě potřeby neštítili ani padělaných bankovek, kdežto konzervativci platili pravými penězi. Asi půl tuctu wakefieldských voličů založilo klub, aby mohli naklonit misku vah, kam se jim zlíbí, až se bude hlasování chýlit ke konci. Jakýsi holič, T. F. Tower, hlasoval pro pana Leathama, protože jeden z Leathamových náhončích mu dal 40 liber št. za kartáč na vlasy. Jeden obzvlášť svědomitý chlapík, John Wilcox, nehlasoval vůbec, protože dostal 25 liber št. za hlas pro Leathama a 30 liber št. za hlas pro Leathamova odpůrce. „Dostal se z toho tak, že se k volbám vůbec nedostavil." Jistý Benjamin Ingham, který hlasoval pro Leathama, ani nemohl říci, kolik dostal peněz, neboť „byl tehdy úplně opilý". Toryové vlákali jistého Jamese Clarka, hadače a hvězdopravce, do zájezdního hostince, kde jej opili a „několik dnů jej drželi v jednom hostinském pokoji a tam ho krmili a napájeli co hrdlo ráčilo". Nakonec jim však přece jen utekl a hlasoval pro Leathama, „jednak proto, že se chtěl modrým* pomstít za to, že ho drželi pod zámkem, jednak proto, aby dostal 50 liber št.".

Dále tu byl jistý William Dickson, povoláním klempíř, který dopoledne pracoval v bělírně pana Teala.

„Když přišel do jedné místnosti nahoře a chtěl si tam vzít ještě několik trubek, aby mohl dokončit práci, přibouchl někdo najednou zvenčí dveře, zamkl je a zatloukl hřebíky. V místnosti byli tři muži a chlapec, kteří se měli postarat, aby se choval tiše; měli také provaz, aby jej mohli spoutat, kdyby bylo třeba."

Jestliže se tedy liberálové vyznamenali svými padělanými bankovkami, prosluli konzervativci tím, že používali fyzického násilí.

* — tj. konzervativcům. *(Pozn. čes. red.)*

Vzhledem k těmto nechutným odhalením o anglickém volebním systému považoval lord Brougham za vhodné pronést v Bradfordu dlouhou řeč, v níž přiznal, že korupční přestupky se rychle množí, že před rokem 1832 se případy korupce vyskytovaly poměrně zřídka, ale od parlamentní reformy z roku 1832 se velmi rozrostly. Zabývá prý se myšlenkou, jak korupci omezit. A jakýpak zvláštní prostředek vynalezl lord Brougham? Neposkytovat volební právo *pracujícím třídám*, dokud se nižší vrstvy, které se dávají podplácet, a vyšší třídy, které je podplácejí, nenapraví! Takový paradox se dá vysvětlit jedině stařeckou slaboduchostí.

Napsal K. Marx 18. října 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune“, čís. 5783 ze 4. listopadu 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

RADIKÁLNÍ STANOVISKO K MÍRU

Paříž 20. října 1859

Mírová smlouva, kterou uzavřeli zmocněnci Francie a Rakouska v Curychu, je ve svých hlavních rysech pouhým opakováním podmínek dohodnutých ve Villafrance.[360] Protože rokování o konečném mírovém uspořádání trvalo skoro dvakrát tak dlouho jako válečné operace, jež tak náhle skončily před hradbami Mantovy, našlo se plno lehkověrných lidí, kteří v zdlouhavém postupu strůjců míru viděli dobře promyšlený plán Ludvíka Bonaparta. Bonaparte prý chce ponechat Italům volnost jednání, aby mohli vzít řízení svých věcí do vlastních rukou, tak aby se francouzský osvoboditel — až by se italská jednota upevnila — mohl snadno vyvléci z nepříjemných ústupků, které udělal Františku Josefovi, a aby se místo závazku, který na sebe vzal, mohl odvolat na vyšší moc, na fait accompli*. Ani politické smlouvy nejsou chráněny před nahodilostmi, jež mohou postihnout soukromoprávní smlouvy, které podle Napoleonova zákoníku v případě zásahu force majeure neplatí.[361] Lidé, kteří takto argumentují, znovu dokazují, že bohužel nejen neznají charakter svého oblíbeného hrdiny, ale také nic nevědí o tradiční francouzské diplomacii, od „rudého kardinála“** až po prosincového hrdinu a od „padouchů“ direktoria[362] až po „modré“ z roku 1848.[363] První zásada této tradiční diplomacie zní: přední povinností Francie je nepřipustit, aby se na jejích hranicích vytvářely silné státy, a tudíž za všech okolností podporovat protisjednocovací

* — hotovou věc. *(Pozn. red.)*
** — tj. Richelieua. *(Pozn. red.)*

ústavy v Itálii a Německu. Je to táž politika, která diktovala münsterský a campoformijský mír[364]. Pravý cíl zbytečně protahovaného jednání v Curychu je nyní nad slunce jasnější. Kdyby se byl Ludvík Napoleon pokusil prosazovat podmínky villafrancké smlouvy začátkem července, v době, kdy jeho vlastní armáda byla opojena vítězstvím, kdy rozhořčení lidu v Itálii dosahovalo vrcholu a kdy Francie utěšovala svou uraženou ješitnost bláhovou představou, že trpí otroctví doma proto, aby mohla rozdávat svobodu za hranicemi, byl by holandský uzurpátor proti sobě rozpoutal běsnící nepřátelské síly a s těmi by se byl vypořádával ještě hůř než s nepoddajným čtyřúhelníkem mezi Minciem a Adiží. Nebyl by se mohl spolehnout na vlastní armádu, byl by uvedl do pohybu Itálii a možná že by byl dal signál k povstání v Paříži. K tomu, aby se přešlo od melodramatické vznešenosti, inscenované pro tuto příležitost, k faktické podlosti předem připraveného podvodu, bylo zapotřebí jen času. Francouzská armáda stojí stále ještě na italské půdě, jenže se z armády osvobozenecké přeměnila v armádu okupační, jejíž denní styky s domácím obyvatelstvem nejsou nikterak přátelské, neboť důvěrný styk, jak už to bývá, přechází v pohrdání. Francie procitla z krátkého snu, hrozí se nebezpečí evropské koalice, uvažuje o tom, proč přišla o starou armádu a udělala nový státní dluh, a víc než kdy jindy pociťuje nedůvěru k idées napoléoniennes[233]. Pokud jde o samu Itálii, musíme její situaci posuzovat podle faktů, a ne podle proklamací. Máme tu Garibaldiho, který není s to sehnat peníze na ozbrojení dobrovolnické armády[365], armády, jejíž síla je téměř směšná ve srovnání s masami, jež se hrnuly pod prapory Pruska za války o nezávislost,[366] v době, kdy území Pruska bylo daleko menší než Lombardie.

Sám Mazzini ve své výzvě k Viktoru Emanuelovi[367] přiznává, že vlna celonárodního nadšení rychle opadává a nechává po sobě jen provinciální louže a že rychle dozrávají podmínky pro návrat k dřívějšímu stavu. Nudné intermezzo mezi villafranckou smlouvou a curyšským mírem bylo sice ve vévodstvích a v Romagni vyplněno několika slavnostními představeními řízenými piemontskými režiséry, ale přestože jim všechny evropské galerie hlučně tleskaly, nahrávali tito političtí podvodníci jen svým tajným nepřátelům.

Obyvatelům Toskánska, Modeny, Parmy a Romagne bylo ochotně povoleno ustavit prozatímní vlády, sesadit své uprchlé vládce z jejich trpasličích trůnů a Viktora Emanuela prohlásit za re eletto*; zároveň jim však bylo přísně přikázáno spokojit se těmito formalitami, být zticha a všechno ostatní přenechat francouzské prozřetelnosti, která se právě chystala uspořádat jejich osudy v Curychu a měla neobyčejnou averzi vůči náhlým projevům nadšení, výbuchům hněvu lidu a vůbec všem allures révolutionaires**. Všechny své naděje měli vkládat do skromného chování, a ne do rázných akcí, do milosti cizáckého despoty, a ne do vlastní síly. Klidněji, než měla střední Itálie přejít zpod cizího jha k vlastní národní vládě, by nepřešel ani statek z rukou jednoho vlastníka do rukou druhého. Ve vnitřní správě se nic nezměnilo, lidové hnutí bylo úplně umlčeno, svoboda tisku potlačena a snad poprvé v dějinách Evropy se zdálo, že plody revoluce byly sklizeny bez zkoušek, které s sebou každá revoluce přináší. Díky tomu všemu se politické ovzduší v Itálii natolik ochladilo, že Ludvík Bonaparte mohl vystoupit se svými předem učiněnými rozhodnutími a ponechat Italy jejich bezmocnému vzteku. Vzhledem k tomu, že jedna francouzská armáda je v Římě a druhá v Lombardii, že jedna rakouská armáda nevraživě shlíží z tyrolských výšin a druhá má obsazen čtyřúhelník pevností, a především vzhledem k úspěchům, s jakými piemontští panovníci potlačovali nadšení lidu, zbývá Itálii v této době pramalá naděje. Pokud jde o curyšský mír, upozorňujeme hlavně na dva články, které v první verzi smlouvy[368] nenajdete. Jedním z nich se uvaluje na Sardinii dluh 250 miliónů franků, který má být zčásti zaplacen Františku Josefovi a zčásti vyplývá z toho, že Sardinie musela převzít odpovědnost za tři pětiny závazků Lombardsko-benátské banky. Připočteme-li tento nový dluh ve výši 250 miliónů franků k dluhům z doby krymské války a poslední italské války — a to ani nepočítáme malý účet, který před několika dny předložil Ludvík Bonaparte za svou ozbrojenou ochranu — ocitne se Sardinie brzy na stejném stupni finanční prosperity jako její nenáviděný protivník. Druhý článek, o němž jsme se zmínili, stanoví, že

* — zvoleného krále. *(Pozn. red.)*
** — revolučním spádům. *(Pozn. red.)*

„územní hranice nezávislých italských států, které se nezúčastnily poslední války, mohou být změněny jen se souhlasem ostatních evropských mocností, které se podílely na vytváření těchto států a zaručily jim jejich existenci". Zároveň „jsou práva panovníků v Toskánsku, Modeně a Parmě *výslovně vymezena* vysokými smluvními mocnostmi".

A tak když prozatímní italské vlády splnily úlohu, jež jim byla přidělena, jsou nyní s pohrdáním přezírány a obyvatelstvo, které se jim podařilo udržet v obvyklém stavu pasivity, může, bude-li chtít, jít žebrat ke dveřím autorů vídeňské smlouvy.

Napsal K. Marx 20. října 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune",
čís. 5786 z 8. listopadu 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

POTÍŽE V NĚMECKU

Paříž 15. listopadu 1859

V této chvíli je na pořadu dne querelle allemande*, která, třebaže musí široké veřejnosti připadat malicherná, může vést k celoněmecké a dokonce i celoevropské katastrofě. Malá země, jež poskytuje vládnoucím teutonským mocnostem záminku ke sporu, si v historii Spojených států získala nevalnou pověst. Je všeobecně známo, že z těch tisíců vycepovaných nevolníků, které Anglie nakupovala v Německu, aby je přeplavila přes Atlantský oceán a pak je pustila na své vzbouřené kolonie, dodalo největší část Hesensko-Kaselsko, jehož patriarchálnímu kurfiřtovi** plynuly příjmy z toho, že své věrné poddané vyměňoval za britské zlato. Zdá se, že od této památné doby se vztahy mezi kurfiřty a jejich poddanými stávaly stále nepřátelštějšími, až roku 1830 dala červencová revoluce ve Francii signál k revoluci v Hesensku-Kaselsku. Tuto revoluci tajně podporoval nynější kurfiřt***, který velmi dychtil po tom, aby se mohl se svým milovaným otcem† podílet o odpovědnost nejvyšší moci. Tato malá revoluce proklestila cestu hesenské ústavě z 5. ledna 1831, která je nyní hlavním bojovým heslem ve sporu mezi Rakouskem a Pruskem. V roce 1850 je tato ústava dohnala k nekrvavé bitvě u Bronzellu[135] a za příznivých

* — německá pře; v přeneseném smyslu malicherné hašteření. *(Pozn. red.)*
** — tj. Bedřichu II. *(Pozn. red.)*
*** — tj. Bedřich Vilém I. *(Pozn. red.)*
† — tj. Vilémem II. *(Pozn. red.)*

okolností může brzy přimět Ludvíka Bonaparta, aby začal studovat „německou otázku", když už všem znechutil „italskou otázku". Abychom objasnili nynější konflikt, bude užitečné říci si něco o hesenské ústavě z roku 1831, zrekapitulovat si proměny, jimiž prošla, a připomenout si události, které spojily její osud s nároky soupeřícího Rakouska a Pruska.

Pomineme-li způsob voleb předepsaný hesenskou ústavou z roku 1831, tj. voleb poslanců starými stavy (šlechtou, měšťany a rolníky), můžeme tuto ústavu považovat za nejliberálnější základní zákon, jaký kdy byl v Evropě vyhlášen. Neexistuje jiná ústava, která by tak omezovala výkonnou moc, činila vládu tak závislou na zákonodárné moci a svěřovala tak svrchovanou kontrolu soudům. Na vysvětlení tohoto podivuhodného faktu můžeme říci, že hesenská revoluce z roku 1831 byla fakticky revolucí, kterou ve shodě s nespokojenci všech „stavů" provedli proti panovníkovi advokáti, úředníci a důstojníci. Podle prvního článku ústavy se zbavuje práva následnictví trůnu každý hesenský panovník, který odmítne přísahat na ústavu. Zákon o odpovědnosti ministrů, který naprosto není prázdnou frází, umožňuje poslancům prostřednictvím státního soudu sesadit každého ministra, jenž je uznán vinným třeba jen z nesprávného výkladu některého usnesení zákonodárného shromáždění. Panovník nemá právo udílet milost. Nemá ani právo penzionovat nebo sesazovat členy vlády proti jejich vůli; v takových případech se vždycky mohou odvolat k soudům, které mají právo s konečnou platností rozhodovat ve všech otázkách služební disciplíny. Poslanecká sněmovna volí ze svých členů stálý výbor, jakýsi areopag, který dozírá na vládu, kontroluje ji a pohání k odpovědnosti úředníky pro porušení ústavy, nevyjímaje ani ty případy, kdy podřízení plnili příkazy svých nadřízených. To znamená, že úřednictvo není už závislé na koruně. A soudy, které mohou s konečnou platností rozhodovat o všech nařízeních výkonné moci, se naproti tomu staly všemocnými. Obecní radní, volení lidem, mají rozhodovat nejen o místních záležitostech, ale o celé správě. Důstojníci jsou povinni, než nastoupí vojenskou službu, přísahat poslušnost ústavě a vůči koruně mají ve všem táž práva jako civilní osoby. Zastupitelský orgán, který má jen jednu sněmovnu, má právo

zastavit v případě jakéhokoli konfliktu s výkonnou mocí vybírání všech daní, poplatků a cel.

Taková je hesensko-kaselská ústava z roku 1831, kterou „v naprosté shodě se svými stavy" vyhlásil otec nynějšího panovníka, kurfiřt Vilém II., a o níž doufal, že „bude vzkvétat po mnohá staletí jako trvalý památník shody mezi panovníkem a jeho poddanými".

Návrh této ústavy předložila svého času hesenská vláda Spolkovému sněmu, který tento návrh sice negarantoval, ale zřejmě jej přijal jako fait accompli*. Přes všechna pia desideria** se dalo předvídat, že ústavní mašinérie nebude v Hesensku-Kaselsku fungovat hladce. Od roku 1832 do roku 1848 se vystřídalo přinejmenším deset zákonodárných shromáždění, z nichž ani dvěma se nepodařilo udržet se při životě po celou stanovenou dobu. Revoluce z let 1848—1849 dodala ústavě z roku 1831 demokratičtějšího ducha tím, že byly zrušeny volby podle stavů, jmenování členů Nejvyššího soudu bylo přeneseno na zákonodárný orgán, a konečně panovníkovi byla odňata nejvyšší kontrola nad armádou a svěřena ministrovi války, tedy osobě odpovědné zástupcům lidu.

V roce 1849, kdy se sešlo první hesenské zákonodárné shromáždění, zvolené podle nového volebního zákona, začala už v Německu všeobecná reakce, jenže všechno ještě bylo v kvasu. Starý Spolkový sněm byl smeten revoluční vlnou a německé Národní shromáždění se svou fiktivní výkonnou mocí bylo svrženo bodáky. Tak už neexistovalo nějaké centrum celého Německého spolku. Za těchto okolností požadovalo Rakousko, aby byl obnoven starý sněm ve Frankfurtu, kde vždycky převládal rakouský vliv, kdežto Prusko chtělo vytvořit jakousi severní unii,[369] která by sloužila jeho zájmům a byla pod jeho kontrolou. Rakousku, jež bylo podporováno čtyřmi německými královstvími a Bádenskem, se fakticky podařilo shromáždit kolem sebe ve Frankfurtu nad Mohanem zbytky starého německého Spolkového sněmu, zatímco Prusko učinilo chabý pokus svolat s některými menšími státy sněm severní unie v Erfurtu.[370] Hesensko-Kaselsko, vedené svým liberálním zákonodárným shro-

* — hotovou věc. *(Pozn. red.)*
** — zbožná přání. *(Pozn. red.)*

máždění, patřilo samozřejmě k hlavním odpůrcům Rakouska a stálo na straně Pruska. Jakmile však kurfiřt zjistil, že za Rakouskem stojí Rusko a že Rakousko v tomto zápase se vší pravděpodobností zvítězí, odhodil masku, vyslovil se pro rakušácký sněm proti prušácké unii, dosadil reakční vládu v čele s nechvalně známým Hassenpflugem a rozpustil opoziční zákonodárné shromáždění, které odmítlo povolit daně. Pokusil se bez úspěchu vymáhat daně ze své vlastní moci, a protože nenašel podporu v řadách armády, u úřednictva ani u soudců, vyhlásil v Hesensku-Kaselsku stav obležení. Ale z opatrnosti vzal moudře nohy na ramena a utekl do Frankfurtu nad Mohanem, kde byl pod bezprostřední ochranou Rakouska. Rakousko vyslalo jménem starého Spolkového sněmu, který samo obnovilo, spolkový armádní sbor, aby zlikvidoval hesenskou ústavu a znovu dosadil na trůn kurfiřta. Prusko bylo nuceno vyslovit se pro hesenskou ústavu a proti kurfiřtovi, aby posílilo svůj protest proti obnovení Spolkového sněmu a svůj pokus vytvořit severní unii pod vlastním vedením. Z hesenské ústavy se tak stalo bojové heslo ve sporu mezi Rakouskem a Pruskem. Události mezitím spěly ke krizi. Předvoje spolkové a pruské armády se setkaly u Bronzellu, ale jen proto, aby obě strany zatroubily k ústupu. Pruský ministerský předseda von Manteuffel se 29. listopadu 1850 sešel v Olomouci s rakouským ministrem knížetem Schwarzenbergem a zřekl se všech pruských nároků na vlastní politiku co se týče sněmu, Hesenska-Kaselska a Šlesviku-Holštýna. Prusko se vrátilo do Spolkového sněmu jako pokořený a kající hříšník. Jeho pokoření bylo ještě ztrpčeno triumfálním pochodem jedné rakouské armády k břehům Severního moře.[171] Hesenská ústava z roku 1831 byla přirozeně beze všech průtahů zrušena a nahrazena zprvu stanným právem a později, v roce 1852, dokonale reakční ústavou, kterou porodil Hassenpflug, které pomáhal na svět kurfiřt a kterou zdokonalil a schválil Spolkový sněm. Tato ústava z roku 1852 byla potom neustále předmětem sporu mezi zemí a kurfiřtem, a všechny pokusy o smír byly marné. Nedávné události v Itálii a neklid, který potom nastal v Německu, považovala pruská vláda za nejlepší možnost, jak se pomstít za porážku v Olomouci a obnovit starý svár s Rakouskem. Prusko ví, že Rusko,

které v roce 1850 vychýlilo jazýček vah na stranu Rakouska, pohne jím tentokrát na opačnou stranu. Dosud si oba soupeři vyměnili pouze papírové střely. Že hesenské ústavy z let 1831 a 1852 jsou pouhou záminkou k jejich boji, vysvítá už z té prosté okolnosti, že Rakousko se vyslovuje pro modifikaci ústavy z roku 1852 v souhlase s články ústavy z roku 1831, kdežto Prusko trvá na tom, aby byla obnovena ústava z roku 1831, až bude předělána podle všeobecných (monarchistických) zásad Spolkového sněmu. Lid i sněmovny v Hesensku-Kaselsku spoléhají na podporu Pruska a požadují, aby byla obnovena stará ústava. Celá tato záležitost, kterou obratně řídí zainteresovaní rádci zvenčí, může skončit občanskou válkou v Německu, jestliže se německý lid ve vhodné chvíli neobrátí proti „oběma svým vládnoucím domům".

Napsal K. Marx 15. listopadu 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune", čís. 5807 z 2. prosince 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

OBCHOD S ČÍNOU

V době, kdy kolovaly ty nejfantastičtější dohady o tom, jaký impuls jistě dostane americký a britský obchod, když, jak se tehdy říkalo, byla otevřena Nebeská říše, pokusili jsme se ukázat na základě dost důkladného přehledu čínského zahraničního obchodu od začátku tohoto století, že toto přehnané očekávání nebylo ničím podloženo.[371] Nehledě na obchod s opiem, který, jak jsme dokázali, vzrůstá nepřímo úměrně odbytu západních továrních výrobků, shledali jsme, že hlavní překážkou rychlého rozšíření dovozu do Číny je ekonomická struktura čínské společnosti, totiž spojení drobného zemědělství s domáckým průmyslem. Na podporu svých dřívějších tvrzení se nyní můžeme odvolat na Modrou knihu nazvanou „Korespondence o zvláštním poslání hraběte Elgina do Číny a Japonska".[344]

Pokaždé, když skutečná poptávka po zboží dováženém do asijských zemí neodpovídá předpokládané poptávce — která se většinou stanoví podle tak povrchních údajů, jako je rozsah nového trhu, počet jeho obyvatelstva a odbyt zahraničního zboží v některých velkých námořních přístavech — mají obchodníci, kteří by si velmi rádi zajistili rozsáhlejší oblast směny zboží, sklon vidět příčinu svého zklamání v tom, že jim barbarské vlády stavějí do cesty umělé překážky a že tedy tyto překážky mohou být odstraněny vojenskou silou. A právě tato klamná představa způsobila, že teď

například britští obchodníci bez rozmýšlení podporují každého ministra, který slibuje, že pirátskými útoky vynutí na barbarech obchodní smlouvu. A tak umělé překážky, na něž zahraniční obchod domněle narážel u čínských úřadů, byly fakticky hlavní záminkou, která v očích obchodního světa ospravedlňovala každé násilí vůči Nebeské říši. Cenné informace obsažené v Modré knize lorda Elgina do značné míry rozptýlí tyto nebezpečné iluze u každého nezaujatého člověka.

Modrá kniha obsahuje zprávu britského zástupce v Kantonu pana Mitchella siru Georgeovi Bonhamovi, pocházející z roku 1852, z níž citujeme tuto pasáž:

„Naše obchodní smlouva s touto zemí" (Čínou) „je nyní" (1852) „v platnosti už skoro deset let. Byly odstraněny všechny předpokládané překážky, bylo nám otevřeno tisíc mil nového pobřeží a na samém prahu výrobních oblastí a na těch nejvýhodnějších místech mořského pobřeží byla zřízena nová obchodní centra. A přes to všechno, jak se to projevilo na slibovaném růstu spotřeby našich továrních výrobků? Prostě takto: po uplynutí deseti let nám tabulky ministerstva obchodu ukazují, že sir Henry Pottinger, když roku 1843 podpisoval dodatkovou smlouvu, zjistil rozsáhlejší obchod, než jaký na základě jeho smlouvy existuje koncem roku 1850" (!), „to jest pokud jde o naši domácí výrobu, což je jediná otázka, která nás v tomto případě zajímá."

Pan Mitchell připouští, že obchod mezi Indií a Čínou, který tvoří takřka výhradně výměnu stříbra za opium, se hodně rozvinul od uzavření smlouvy z roku 1842[372], ale i o tomto obchodu dodává:

„Od roku 1834 do roku 1844 se rozvíjel stejně rychle jako od roku 1844 do dneška, přičemž toto druhé období je právě období, kdy se obchodovalo pod údajnou ochranou smlouvy; přitom na druhé straně v tabulkách ministerstva obchodu bije do očí závažný fakt, že vývoz našich továrních výrobků do Číny byl koncem roku 1850 skoro o tři čtvrti miliónu liber št. menší než koncem roku 1844."

Že smlouva z roku 1842 neměla vůbec žádný vliv na povzbuzení britského exportu do Číny, vyplývá z následující tabulky.

Deklarovaná hodnota
(v librách št.)

	Bavlněné tkaniny	Vlněné tkaniny	Ostatní zboží	Celkem
1849	1 001 283	370 878	164 948	1 537 109
1850	1 020 915	404 797	148 433	1 574 145
1851	1 598 829	373 399	189 040	2 161 268
1852	1 905 321	434 616	163 662	2 503 599
1853	1 408 433	203 875	137 289	1 749 597
1854	640 820	156 959	202 937	1 000 716
1855	883 985	134 070	259 889	1 277 944
1856	1 544 235	268 642	403 246	2 216 123
1857	1 731 909	286 852	431 221	2 449 982

Srovnáme-li tato čísla s čínskou poptávkou po britských továrních výrobcích v roce 1843, která podle pana Mitchella činila 1 750 000 liber št., uvidíme, že v pěti z posledních devíti let klesl britský vývoz hodně pod úroveň z roku 1843, a v roce 1854 dosahoval jen $^{10}/_{17}$ úrovně z roku 1843. Pan Mitchell vysvětluje tuto překvapující skutečnost především některými příčinami, které jsou příliš všeobecné, než aby dokazovaly něco konkrétního. Říká:

„Číňané jsou tak skromní a tolik zachovávají tradiční způsob života, že si oblékají totéž, co předtím nosili jejich otcové, tj. právě jen to nejnutnější a o nic víc, ať se jim zboží nabízí sebelevněji.“ „Žádný pracující Číňan si nemůže dovolit obléci nový oblek, který by mu nezůstal alespoň tři roky a který by se za celou tuto dobu ani při nejhrubší dřině neopotřeboval. Ale takový oděv musí obsahovat nejméně třikrát tolik surové bavlny, než kolik ji dáváme do těch nejtěžších tkanin, které dovážíme do Číny; jinými slovy, taková tkanina musí být třikrát těžší než ten nejtěžší cvilink a domestik, které tam můžeme poslat.“

Skutečnost, že lidé nemají žádné požadavky a že mají zálibu v tradičním způsobu odívání, to jsou překážky, na které naráží civilizovaný obchod na všech nových trzích. Což by britští a američtí továrníci nemohli přizpůsobit své zboží zvláštním požadavkům Číňanů na pevnost a trvanlivost cvilinku? A tu se dostáváme k samé podstatě otázky. V roce 1844 poslal pan Mitchell do Anglie vzorky čínských tkanin všech druhů s příslušnými cenami. Anglické firmy,

kterým napsal, tvrdily, že za ceny, které uvedl, nemohou takové zboží ani v Manchesteru vyrobit, natož pak dodat do Číny. Ale proč nejvyspělejší tovární systém na světě není schopen prodávat své výrobky levněji, než se prodávají látky utkané ručně na tom nejprimitivnějším stavu? Rozluštění této hádanky je ve spojení drobného zemědělství s domáckým průmyslem, o němž jsme se už zmínili. Citujeme opět pana Mitchella:

„Když je úroda sklizena, dají se všichni v hospodářství, mladí i staří, do česání, předení a tkaní této bavlny; z této doma utkané látky, těžké a pevné, která musí vydržet dva nebo tři roky tvrdého zacházení, si ušijí oděvy a zbytek odnesou do nejbližšího města, kde jej od nich odkoupí obchodník pro obyvatelstvo bydlící ve městech a v člunech na řekách. Do šatů ušitých z této doma utkané látky je zde oblečeno devět desetin obyvatel, přičemž její kvalita se pohybuje od té nejhrubší bavlněné látky až po nejjemnější nankin. Zhotovuje se všechna v rolnických chýších a stojí výrobce doslova jen suroviny, nebo spíše cukr, produkt jeho vlastního hospodářství, za který tyto suroviny vyměnil. Ať se naši továrníci alespoň na okamžik zamyslí nad obdivuhodnou hospodárností tohoto systému a nad jeho, dalo by se říci, skvělou koordinací s ostatními pracemi, jež zemědělec vykonává, a rázem se přesvědčí, že v konkurenci s ním nemají, pokud jde o hrubší tkaniny, žádné vyhlídky. Je příznačné, že ze všech zemí na světě snad jedině v Číně je v každém dobře vybaveném hospodářství tkalcovský stav. Všude jinde se lidé spokojí s tím, že bavlnu rozčešou a upředou, a tím jejich výroba končí, kdežto přízi posílají profesionálnímu tkalci, aby z ní utkal látku. Jedině šetrný Číňan dovede celou věc až do konce. Nejenže svou bavlnu rozčeše a upřede, ale za pomoci svých žen, dcer a čeledě ji také utká, a přitom se téměř nikdy neomezuje jen na výrobu pro potřeby své rodiny, ale značnou část práce věnuje během roku výrobě určitého množství látky pro zásobování obyvatel sousedních měst a řek.

Fu-čienský rolník tak není jen rolníkem, nýbrž zemědělcem a zároveň řemeslníkem. Výroba látek jej doslova nestojí nic, nepočítá-li surovinu. Vyrábí je, jak jsme ukázali, pod vlastní střechou, rukama svých žen a své čeledi. Nepotřebuje k tomu ani zvláštní pracovní sílu, ani zvláštní čas. Nechává čeleď příst a tkát v době, kdy mu zraje úroda nebo už je sklizena, když prší a venku se nedá pracovat. Zkrátka při každé přestávce během roku se tento vzor domácí píle věnuje své práci a dělá něco užitečného.“

Na doplnění toho, co říká pan Mitchell, uvedeme, jak popsal vesnické obyvatelstvo, s nímž se setkal na svých cestách proti proudu řeky Jang-c', lord Elgin:

„Po tom, co jsem viděl, soudím, že vesnické obyvatelstvo v Číně celkem vzato žije v dostatku a je spokojeno. Všemožně jsem se snažil, ovšem bez zvláštního úspěchu, přesně se od nich dovědět, jak velké mají pozemky, jaké jsou jejich vlastnické poměry, jaké platí daně apod. Dospěl jsem k závěru, že většinou mají své velmi malé pozemky v neomezeném vlastnictví od koruny pod podmínkou, že každý rok zaplatí určitou, nijak přehnaně vysokou částku a že díky těmto výhodám a pilné práci plně uspokojují své skrovné potřeby, pokud jde o potravu a ošacení."

Toto spojení zemědělství s domáckým průmyslem bylo právě po dlouhou dobu překážkou vývozu britského zboží do Východní Indie a brání mu ještě dnes. Jenže tam bylo toto spojení založeno na zvláštních podmínkách pozemkového vlastnictví, které Britové, jakožto svrchovaní vlastníci půdy v zemi, mohli podkopat, a tak násilně přeměnit část soběstačných indických občin v pouhá hospodářství, která vyráběla opium, bavlnu, indigo, konopí a jiné suroviny a vyměňovala je za britské zboží. V Číně ještě Angličané takové moci nedosáhli a nikdy asi nedosáhnou.

Napsal K. Marx v polovině listopadu 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune", čís. 5808 z 3. prosince 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

PANIKA Z INVAZE V ANGLII

Londýn 25. listopadu 1859

Zdá se, že v poslední době se stala panika v anglickém politickém životě stejně pravidelným zjevem, jakým už dávno je v anglickém průmyslovém systému. Když se paniky obratně využije, skýtá vládám v takzvaných svobodných zemích velké možnosti. Jestliže jsou lidé k smrti vystrašeni, dají se snadno odvést od nebezpečných vrtochů. Vezměme si například problém reformy v Anglii. Právě v době, kdy Anglie stála před otázkou, zda se má navždy vzdát kontroly nad Severní Amerikou, předložil lord Grey rozsáhlý návrh zákona na parlamentní reformu, která měla skoncovat s tradičním vlivem lordů na Dolní sněmovnu. V roce 1780 přednesl vévoda z Richmondu návrh zákona o reformě, který šel tak daleko, že požadoval, aby se volby do parlamentu konaly každý rok a aby bylo zavedeno všeobecné volební právo. Sám Pitt, jehož stého výročí narození si jeho krajané ani nepovšimli, neboť byli zrovna plně zaujati oslavami stého výročí úmrtí Händela, právě tento Pitt poprvé vepsal na svůj prapor slova: „Parlamentní reforma"[373]. Jak se tedy mohlo stát, že hnutí za reformu, které v 18. století zachvátilo nejosvícenější představitele vládnoucích tříd, zaniklo a nezanechalo po sobě žádné stopy? Bylo smeteno panikou vyvolanou Francouzskou revolucí, po níž přišla protijakobínská válka, obludný státní dluh a potupné roubíkové zákony[374]. Před několika lety pohřbil panický strach z Ruska dva návrhy zákona o reformě[375], a dnes prokáže pravděpodobně tutéž službu panika z francouzské invaze. Můžeme proto patřičně ocenit temné předtuchy anglických

radikálů, v čele s panem Brightem, kteří prohlašují, že podle jejich názoru oligarchie a její nástroje v tisku úmyslně rozšiřují panické zprávy a využívají strašáka francouzského vpádu k tomu, aby zmařili reformu a udrželi špatnou vládu. Celá tato záležitost má skutečně některé ošklivé a podezřelé rysy. Hlavním šiřitelem paniky z invaze je Palmerstonův tisk, přičemž Palmerston sám je zřejmě velice důvěrným přítelem Ludvíka Bonaparta. Cožpak může člověk, který byl vyhoštěn z jedné vlády proto, že bez souhlasu svých kolegů uznal státní převrat, a který musel odejít z jiné vlády, protože předložil francouzský návrh zákona o spiknutích[376], být tou nejvhodnější osobou, která by zkřížila Bonapartovy plány? Palmerstonův tisk varuje anglický lid před Bonapartovou věrolomností a zároveň jej vyzývá, aby společně s tímto mužem zahájil novou expedici proti Číně.

Přesto však nelze popřít, že nynější válečná panika v Anglii, i když se jí dá využívat v zájmu politiky aristokratické strany, není tak zcela bezdůvodná. Pokaždé, když Bonaparte uzavírá nový mír, ptá se Anglie instinktivně sama sebe, zda už pro ni nenadešel čas válečné vřavy. A tak je válka mezi Francií a Anglií zřejmě jen otázkou času. Oficiální Evropa ze strachu před revolucí uznala režim Ludvíka Bonaparta, jenže jednou ze životních podmínek tohoto režimu je periodické obnovování války. Zbavuje vlády strašáka revoluce pod tou výslovnou podmínkou, že mu tyto vlády dovolí, aby je jednu po druhé dobyl. Bonaparte neseděl na svém uzurpovaném trůně ani dva roky, a už musel vést válku proti Rusku, aby se udržel u moci. Neuplynuly ani dva roky ode dne, kdy byl podepsán mír s Rakouskem, a už se ukázalo, že jedině dobrodružství v Itálii jej může zachránit před ostudnou katastrofou. Jeho potíže jistě nebyly o nic menší po této řadě válek, které skončily na jedné straně pouze zklamáním a na druhé státním dluhem a rostoucí drzostí pretoriánské gardy, nemluvě ani o klerikální opozici, která přibyla k ostatním už existujícím prvkům vnitřní nejistoty. Po válce s Ruskem uplynula určitá doba, než se nespokojení orleanisté odvážili sarkasticky reptat a zoufalí revolucionáři začali házet své granáty. Rozčarování, které charakterizovalo poslední válku, se nejvýrazněji projevilo ve stagnaci francouzského obchodu, v úplném krachu císařovy amnestie, ve zvýšených represáliích proti tisku a v oživení nadějí orleanistů. Zatímco většina francouzského lidu si stěžuje na neplodnou válku, která jej připravila o všechno, co si našetřil v míru, většina armády nadává na mír, který ji podle jejího mínění připravil o plody války. Ještě několik měsíců a obtíže, které trápí Ludvíka Bonaparta, se projeví v plné míře; zbude mu jediné východisko, a to nová válka. Jenže všechny tyto po sobě následující války, které musí v důsledku své situace vést, jsou čím dál tím nebezpečnější jak pro něho samého, tak pro Evropu, za jejíž nejmocnější představitelku lze považovat Anglii. Krymská válka se vcelku nevedla na evropské půdě. Válku v Itálii se podařilo lokalizovat jen díky tomu, že náhle skončila. Válka na Rýně a tím spíše vpád do Anglie by se hned od začátku rovnaly válkám celoevropským. Jenže Ludvíku Bonapartovi už zbývají na vybranou jako objekty pro příští útok jen Prusko nebo Anglie. V obou případech bude Anglie zúčastněnou stranou, v jednom jako hlavní bojující strana, ve druhém jako spojenec. Druhá alternativa je pravděpodobnější, ale nedá se předvídat, jaká přímá střetnutí mezi Anglií a Francií může vyvolat válka mezi Francií a Pruskem. Jaké válečné přípravy podniká Anglie s ohledem na hrozící konflikt, to hodláme probrat při jiné příležitosti.

Napsal K. Marx 25. listopadu 1859
Otištěno v „New-York Daily Tribune“, čís. 5813 z 9. prosince 1859

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

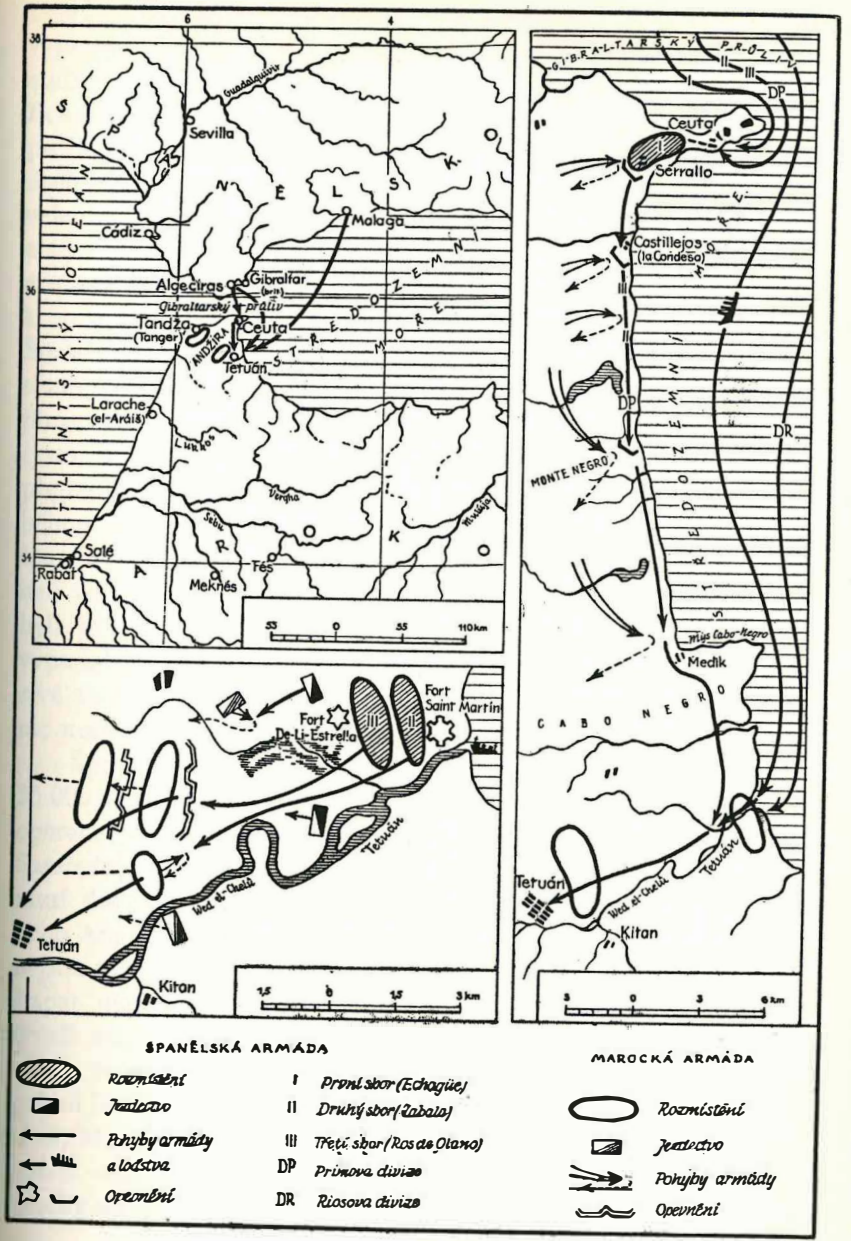
B. ENGELS

PRŮBĚH VÁLKY S MAURY

Dlouho jsme čekali na nějakou rozhodnou akci španělské armády v Maroku, která by byla mohla ukončit první neboli přípravné období války.[377] Ale marně. Maršál O'Donnell zřejmě nemá nijak naspěch, aby opustil svůj tábor na výšinách Serralla, a tak jsme nuceni rozebírat jeho operace, ačkoli sotva začaly.

13. listopadu se první divize španělské armády v poli pod velením generála Echagüa nalodila v Algecirasu a o několik dní později se vylodila v Ceutě. 17. listopadu vypochodovala z města a obsadila Serrallo neboli Bílý dům, rozsáhlou budovu asi půldruhé míle před liniemi u Ceuty. Terén v této krajině je velmi nerovný, členitý a velmi vhodný pro přestřelky a nepravidelný boj. Téže noci podnikli Maurové bezúspěšný pokus dobýt Serrallo zpět, pak se stáhli a Španělé začali budovat opevněný tábor, který měl sloužit jako základna pro budoucí operace.

22. listopadu zaútočili na Serrallo Andžírové, maurský kmen, který obývá kraj v okolí Ceuty. Tato srážka zahájila sérii neplodných bojů, které vyplňují celé tažení až do této chvíle a podobají se jeden druhému jako vejce vejci. Maurové útočí většími či menšími silami na španělské linie a snaží se překvapením nebo lstí části z nich se zmocnit. Podle maurských zpráv se jim to zpravidla daří, ale opouštějí reduty, protože nemají dělostřelectvo. Španělé tvrdí, že žádný Maur nikdy neviděl vnitřek španělské reduty a že všechny jejich útoky dopadly naprosto bezúspěšně. Při prvním útoku nebylo Andžírů víc než 1600. Příštího dne dostali posilu 4000

mužů a znenadání přešli znovu do útoku. 22. a 23. listopad byly vyplněny přestřelkami, ale 25. listopadu začaly všechny maurské oddíly postupovat a došlo k tuhému boji, v němž byl generál Echagüe raněn na ruce. Tento útok Maurů byl tak vážný, že trochu probudil našeho Cida Campeadora O'Donnella z ospalosti, s níž dosud vedl válku. Ihned nařídil, aby se nalodila druhá divize pod velením generála Zabaly a záložní divize, které velí generál Prim, a sám se odebral do Ceuty. V noci na 27. listopad se celá španělská armáda v poli soustředila před tímto místem. 29. listopadu došlo k novému útoku Maurů a 30. listopadu se útok opakoval. Potom Španělé začali uvažovat nad tím, že jejich postavení jsou příliš těsná; rozhodli se postoupit nejprve na Tetuán, ležící asi 20 mil na jih od Ceuty a čtyři míle od moře. Začali k tomuto městu stavět cestu. Maurové nekladli odpor až do 9. prosince. Toho dne ráno přepadli posádky dvou hlavních redut, ale jako obvykle později během dne reduty opustili. 12. prosince došlo k další srážce před španělským táborem asi čtyři míle od Ceuty; a 20. prosince O'Donnell telegrafuje, že Maurové znovu zaútočili na obě reduty, ale byli jako obvykle skvěle odraženi. Takže 20. prosince situace vypadala stejně jako 20. listopadu. Španělé byli stále ještě v defenzívě a přes to, co oznamovali před čtrnácti dny nebo třemi týdny, nic nesvědčilo o jejich postupu.

Španělů bylo se všemi posilami, které dostali do 8. prosince, 35 000 až 40 000, z toho 30 000 mužů mohli použít pro útočné operace. S takovými silami mělo být dobytí Tetuánu snadné. Samozřejmě tu nejsou dobré cesty a všechny zásoby pro armádu se musí dovážet z Ceuty. Ale jak si počínali Francouzi v Alžírsku nebo Angličané v Indii? Kromě toho španělští muli a tažní koně nejsou tak zhýčkaní dobrými cestami ve vlastní zemi, aby odmítali šlapat maurskou půdu. Ať se obhajuje O'Donnell čímkoli, tato trvalá nečinnost se nedá omluvit. Španělé jsou nyní tak silní, jak vůbec mohou podle rozumných předpokladů v tomto tažení být, pokud je nepředvídané neúspěchy nepřimějí k mimořádnému vypětí sil. Maurové naopak jsou den ze dne silnější. Tábor u Tetuánu, jemuž velí Hádždží Abd-Sálim a z něhož byly jednotky, které útočily na španělské linie 3. prosince, se už rozrostl na 10 000 mužů

mimo posádku města. Jiný tábor, pod velením Mulaje Abbáse, byl v Tandže a z vnitrozemí stále dostával posily. Už to samo mělo O'Donnella přimět, aby vyrazil kupředu, jakmile to počasí dovolí. Měl dobré počasí, ale nepostupoval. Je to bezpochyby známka naprosté nerozhodnosti a toho, že Maurové se neukázali tak opovrženíhodnými nepřáteli, jak očekával. Není sporu o tom, že Maurové bojovali neobyčejně dobře; důkazem toho je, že ve španělském táboře velice naříkají na výhody, které terén před Ceutou Maurům poskytuje.

Španělé prohlašují, že v křovinách a roklinách jsou Maurové nebezpečným protivníkem a kromě toho tu znají každou píď země; jakmile se však dostanou na planiny, semknutá španělská pěchota velmi brzy donutí maurské nepravidelné oddíly udělat čelem vzad a zmizet. To je dost pochybná argumentace v době, kdy tři čtvrtiny každé bitvy padnou na boj rozptýlených střelců v členitém terénu. A jestliže Španělé, kteří prostáli šest týdnů před Ceutou, neznají terén stejně dobře jako Maurové, tím hůř pro ně. Že je pro nepravidelné oddíly výhodnější členitý terén než rovná planina, to je zcela jasné. Ale i v členitém terénu by pravidelná pěchota měla mít značnou převahu nad nepravidelnými bojovníky. Moderní systém boje v rozptýlených tvarech s podpůrnými oddíly a zálohami za rozvinutým řetězem střelců, pravidelnost pohybů, možnost pevně ovládat jednotky a řídit je tak, aby podporovaly jedna druhou a působily všechny k jednomu společnému cíli — to všechno dává pravidelným jednotkám takovou převahu nad nepravidelnými houfy, že v terénu sebevhodnějším pro boj jednotlivých střelců by žádné nepravidelné oddíly neměly být s to postavit se pravidelné pěchotě, i kdyby měly dvojnásobnou přesilu. Ale zde u Ceuty je poměr sil opačný. Španělé mají početní převahu, a přesto se neodvažují postupovat. Jediný závěr je ten, že španělská armáda vůbec neumí bojovat v přestřelkách a že v tomto druhu boje nedostatky každého jednotlivce vyvažují přednosti, které jim má dát kázeň a pravidelný výcvik. Zdá se, že tu skutečně neobvykle často bojuje muž proti muži s jatagany a bodáky. Jakmile se Španělé dostatečně přiblíží, přestanou Maurové střílet a vyřítí se na ně s mečem v ruce, stejně jako to dělávali Turci, a to rozhodně není

nijak zvlášť příjemné pro tak mladé vojsko, jako je španělské. Dosud však došlo k tolika srážkám, že se Španělé už mohli obeznámit se zvláštnostmi maurského způsobu boje a naučit se správně mu čelit; a když vidíme jejich velitele, jak stále váhá a zůstává ve svém obranném postavení, nemůžeme o jeho armádě mít zvlášť vysoké mínění.

Jak vysvítá z faktů, španělský plán tažení zřejmě vychází z Ceuty jako operační základny a prvním objektem útoku podle něho je Tetuán. Část Maroka ležící přímo proti španělskému pobřeží tvoří jakýsi poloostrov asi 30 nebo 40 mil široký a 30 mil dlouhý. Čtyři největší města na tomto poloostrově jsou Tandža, Ceuta, Tetuán a Larache (el-Aráiš). Kdyby Španělé obsadili tato čtyři města, z nichž Ceutu už mají v rukou, mohli by si tento poloostrov snadno podrobit a použít jako základnu pro další operace proti Fésu a Meknésu. Cílem Španělů je tedy zřejmě dobýt poloostrov, a prvním krokem k tomu je dobytí Tetuánu. Tento plán se zdá dost rozumný; omezuje operace na úzké území, ohraničené ze tří stran mořem a ze čtvrté strany dvěma řekami (Tetuánem a Lukkosem), které proto lze dobýt daleko snáz než kraj ležící dále na jih. Znamená to také, že Španělé nebudou muset vstoupit do pouště, což by bylo nevyhnutelné, kdyby si byli vybrali za operační základnu Mogador nebo Rabat; konečně se takto dějiště válečných akcí přenáší do těsné blízkosti španělských hranic, neboť mezi ním a Španělskem je jen Gibraltarský průliv. Ale ať má tento plán jakékoli přednosti, jsou všechny k ničemu, dokud se plán neprovádí, a bude-li si O'Donnell počínat tak, jak si počínal dosud, pak přes okázalou mluvu svých bulletinů udělá sobě i pověsti španělské armády hanbu.

Napsal B. Engels kolem 10. prosince 1859
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune",
čís. 5846 z 19. ledna 1860

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

VÁLKA S MAURY

Tažení v Maroku začalo konečně doopravdy, a s tím se začaly ztrácet i všechny romantické rysy, jimiž španělský tisk a nadšení španělského lidu obdařily O'Donnella, který klesá na obyčejného průměrného generála; místo rytířů z Kastilie a Leónu nastupuje princeznin husarský pluk[378] a místo toledských čepelí dělají svou práci kanóny s rýhovanými hlavněmi a kónické válcovité střely.

Kolem 20. prosince začali Španělé stavět cestu sjízdnou pro dělostřelectvo a vozy, která měla vést přes vysočinu jižně od tábora před Ceutou. Maurové se vůbec nepokusili cestu zničit; občas útočili na generála Prima, jehož divize kryla pracovní skupiny, občas napadali tábor; vždycky však bez úspěchu. Žádná z těchto srážek nepřesáhla rozměry potyček předvojů; v nejvážnější z nich, 27. prosince, nepřevýšily španělské ztráty 6 mrtvých a 30 raněných. Před koncem roku byla cesta, ostatně všeho všudy dvě míle dlouhá, hotova; ale nová vlna bouří a deštů zabránila armádě, aby se hnula z místa. Mezitím, jako by se měl maurský tábor upozornit, jaké pohyby armády mu hrozí, připlula k ústí řeky Tetuánu španělská eskadra složená z jedné řadové plachetní lodi, ze tří šroubových fregat a ze tří kolesových parníků, celkem s 246 děly, a 29. prosince bombardovala pevnůstky v ústí řeky. Pevnůstky byly umlčeny a jejich zemní opevnění byla zničena zhruba během tří hodin; nesmí se zapomínat, že to jsou tytéž pevnůstky, které asi před měsícem bombardovali značně menšími silami Francouzi.[379]

Protože 29. prosince nastalo pěkné počasí, dala se španělská armáda 1. ledna konečně do pohybu. 1. sbor o dvou divizích pod velením Echagüovým, který se vylodil v Africe jako první, zůstal v liniích před Ceutou. Ačkoli tento sbor v prvních týdnech značně utrpěl nemocemi, byl teď už celkem dobře aklimatizován a spolu s posilami, které od té doby dostal, měl 10 000 mužů, to je značně víc než 2. i 3. sbor. Tyto dva sbory — 2. sboru velí Zabala a 3. sboru Ros de Olano — které měly spolu s Primovou záložní divizí dohromady 21 000 až 22 000 mužů, vyrazily na Nový rok. Každý voják měl s sebou šest denních dávek potravin, a milión dávek, čili zásoby pro armádu na jeden měsíc, bylo naloženo na dopravních lodích, které měly armádu doprovázet. Vojsko přešlo vysočinu jižně od Ceuty, přičemž Prim, tvořící předvoj, byl podporován Zabalou a Ros de Olano uzavíral pochodový proud. Dvě míle od tábora se nová cesta svažuje ke Středozemnímu moři. Zde se do polokruhu rozkládá planina, jejíž tětivu tvoří moře a obvod členitý terén, který se postupně zvedá a přechází ve strmé hory. Sotva celá Primova divize vyrazila z tábora, začaly přestřelky. Španělská lehká pěchota snadno zatlačila Maury na planinu a odtud do kopců a houštin, které ležely v boku její pochodové osy. Zde byly z jakéhosi nedorozumění poslány do útoku dvě slabé eskadrony princeznina husarského pluku a provedly rozkaz s takovým elánem, že prorazily maurskými liniemi až do jejich tábora; ale tady se octly uprostřed členitého terénu, a když nikde neobjevily ani pěchotu, ani jezdectvo, na něž by jim terén dovoloval zaútočit, musely se vrátit; ztratily přitom sedm důstojníků, to znamená téměř všechny, nehledě na ztráty řadových vojáků. Až dosud vedly boj hlavně pěchota v rozvinutém tvaru a jedna nebo dvě baterie horského dělostřelectva, sem tam podporované spíš morálním než faktickým účinkem palby několika dělových člunů a parníků. Zdá se, že O'Donnell zamýšlel zastavit se na planině a zatím neobsazovat natrvalo hřeben, který tvoří jižní hranici planiny. Protože si však chtěl zabezpečit postavení na noc, dal Primovi rozkaz, aby vytlačil maurské střelce ze severního svahu hřebene a pak aby se za setmění stáhl zpátky. Jenže Prim, který je největším bojovníkem ve španělské armádě, se pustil do vážného střetnutí, které skončilo tím, že se

zmocnil celého vrcholu hřebene, i když se to neobešlo bez těžkých ztrát. Jeho předvoj se utábořil na hřebeni a podél své fronty vykopal polní opevnění. Španělé ztratili toho dne 73 zabitých a 481 raněných.

Postavení získané toho dne je známo pod jménem Castillejos*, podle dvou bílých budov, z nichž jedna stojí na vnitřním svahu blízko planiny a druhá na hřebeni, který odpoledne dobyl Prim. Oficiální označení tábora je však zřejmě Campamento de la Condesa**. Téhož dne se Maurové pokusili o bezvýznamnou diverzi proti táboru před Ceutou a zaútočili jak na krajní pravou redutu, tak i na prostor mezi dvěma krajními levými redutami. Byli ovšem snadno odraženi palbou Echagüovy pěchoty a dělostřelectva.

Armáda v poli zůstala tři dny v Hraběnčině táboře. Do tábora přibylo polní dělostřelectvo a raketová baterie, jakož i zbytek jezdectva (celá jezdecká brigáda se skládá z osmi eskadron husarů, ze čtyř eskadron kyrysníků bez kyrysů a ze čtyř eskadron hulánů, celkem z 1200 mužů). Pouze obléhací trén (byla mezi ním i baterie rýhovaných dvanáctiliberních děl) zůstal ještě pozadu. 3. ledna provedl O'Donnell průzkum směrem na Monte Negro, což je nejbližší horský hřeben na jihu. Pěkné počasí trvalo; v poledne bylo horko a v noci silná rosa. V jedné či dvou divizích se vyskytovaly stále ještě četné případy cholery a některé sbory značně utrpěly nemocemi. Například ve dvou praporech ženistů, kteří konali velmi těžkou práci, poklesl početní stav rot ze 135 na 90 mužů.

Až potud máme podrobné zprávy; u následujících událostí jsme odkázáni na sporé a ne zcela souhlasné telegramy. 5. ledna začala armáda postupovat. 6. ledna se utábořila „na sever od údolí Negro, když překročila průsmyky, aniž narazila na odpor". Zda to znamená, že armáda překročila hřeben Monte Negro a utábořila se na jeho jižním svahu, naprosto není jisté. 9. ledna byla prý armáda vzdálena jednu míli*** od Tetuánu a odrazila útok Maurů. 13. ledna dobyli Španělé celé postavení na Cabo Negro, dosáhli úplného

* — Zámky. *(Pozn. red.)*
** — Hraběnčin tábor. *(Pozn. red.)*
*** — myslí se námořní míle (league), tj. 5,56 km. *(Pozn. red.)*

vítězství a jejich armáda byla před Tetuánem; jakmile prý bude moci být na místo dopraveno dělostřelectvo, začne útok na město. 14. ledna se divize generála Riose o deseti praporech, soustředěná předtím v Malaze, vylodila v ústí řeky Tetuánu a obsadila pevnůstky, které před čtrnácti dny zničilo loďstvo. A konečně se dovídáme, že 16. ledna se armáda chystala překročit řeku a zaútočit na Tetuán.

Na vysvětlenou budiž uvedeno, že na cestě z Ceuty do Tetuánu je třeba překročit čtyři různé horské hřebeny. První leží těsně na jih od tábora a vede k planině Castillejos; druhý uzavírá tuto planinu z jihu. Těchto dvou hřebenů se Španělé zmocnili 1. ledna. Ještě dále na jih je hřeben Monte Negro, který probíhá kolmo k pobřeží Středozemního moře, a souběžně s tímto pohořím, jenže ještě jižněji, leží další, vyšší horský hřeben končící na pobřeží mysem zvaným Cabo Negro; na jižní straně tohoto hřebene teče řeka Tetuán. Maurové, kteří 1. ledna znepokojovali útočníkovu armádu z boku, změnili potom taktiku, přesunuli se dále na jih a pokusili se přehradit cestu na Tetuán čelně. Čekalo se, že k rozhodujícímu boji o ovládnutí této cesty dojde v průsmycích posledního hřebene, tj. hřebene Cabo Negro, a to se zřejmě stalo 13. ledna.

Co do taktického vedení nejsou tyto boje zřejmě nijak zvlášť ke cti jedné ani druhé straně. Od Maurů nemůžeme čekat nic než nepravidelný boj vedený se statečností a úskočností polodivochů. Ale i v tom mají zřejmě nedostatky. Jak se zdá, neprojevují takový fanatismus, s jakým se stavějí Kabylové z alžírských pobřežních hor a dokonce z Er-Rifu proti Francouzům; dlouhé, neúspěšné potyčky před redutami u Ceuty zřejmě už zlomily první zápal a energii většiny kmenů. Ani co do strategického vedení se nevyrovnají svému vzoru — Alžířanům. Po prvním dnu upustili od svého původního plánu znepokojovat bok a týl postupující nepřátelské kolony a přerušit nebo ohrožovat její spojení s Ceutou; místo toho se ze všech sil snaží získat před Španěly náskok a přehradit jim cestu do Tetuánu čelně, čímž provokují k tomu, čemu by se právě měli vyhnout — k pravidelné bitvě. Snad se ještě naučí, že s takovými lidmi, jaké mají, a v takové zemi je právě drobná válka správ-

ný způsob, jak udolat nepřítele, jemuž přes všechnu jeho převahu v kázni a výzbroji vadí při všech pohybech obrovské zásobovací trény, jaké Mauři vůbec neznají a jaké není právě snadné vláčet s sebou v nehostinné zemi bez cest.

Španělé pokračovali stejně, jako začali. Napřed prozaháleli dva měsíce u Ceuty a pak ušli jednadvacet mil za šestnáct dní pochodu, čili postoupili v průměru o pět mil za čtyři dny! I když se vezmou v úvahu potíže s cestami, přece jen je taková pomalost v moderním válečnictví něco neslýchaného. Španělští generálové se podle všeho už úplně odnaučili zacházet s velkými útvary, připravovat rozsáhlé operace a pochodovat s armádou, která se co do síly konec konců sotva vyrovná jednomu francouzskému armádnímu sboru v posledním italském tažení. Jak by jinak mohly vzniknout takové průtahy? O'Donnell měl 2. ledna všechno své dělostřelectvo s výjimkou obléhacího trénu v Castillejos, ale přesto čekal ještě dva dny a začal postupovat až 5. ledna. Pochod kolony samé se zdá celkem dobře uspořádán, ale při tak krátkých pochodech to těžko mohlo být jiné. Když jsou Španělé pod palbou, bojují zřejmě s oním pohrdáním vůči nepříteli, k němuž je nepochybně vede jejich vyšší kázeň a úspěch v řadě dosavadních bojů; teprve se ovšem uvidí, zda si budou stejně jisti vítězstvím, až se na morálním a fyzickém stavu armády projeví vliv podnebí a útrapy tažení, které určitě skončí ve vyčerpávající drobné válce. O velení lze zatím říci jen velmi málo, protože o žádném z bojů kromě první srážky nejsou dosud známy podrobnosti. V tomto prvním boji se však projevily dvě vyložené chyby — útok jezdectva a postup generála Prima, který překročil daný rozkaz. Kdyby se takové věci měly stát ve španělské armádě běžnými, bylo by to pro ni tím horší.

Obrana Tetuánu nebude s největší pravděpodobností dlouho trvat, ale bude úporná. Opevnění jsou bezpochyby špatná, ale Maurové jsou za pevnostními valy výteční vojáci, jak dokázali v Constantine[380] a v mnoha dalších alžírských městech. Příští pošta přinese možná zprávu, že byl Tetuán vzat ztečí. Jestliže ano, můžeme očekávat, že v tažení nastane přestávka, neboť Španělé budou potřebovat čas, aby upravili cestu mezi Tetuánem a Ceutou,

aby přeměnili Tetuán v druhou operační základnu a počkali na posily. Odsud pak půjdou na Larache nebo na Tandžu.

Napsal B. Engels kolem 18. ledna 1860
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune",
čís. 5863 z 8. února 1860

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

SAVOJSKO A NIZZA

Zároveň s jasným prohlášením guvernéra v Chambéry, že sardinský král nikdy neměl v úmyslu odstoupit Savojsko Francii, přichází ujištění anglického ministra zahraničních věcí, vyslovené v Dolní sněmovně 2. t. m., že tento záměr loni v létě odmítl hrabě Walewski jménem francouzského císaře. Toto prohlášení lorda Johna Russella se ovšem vztahuje k době, od níž uplynulo už několik měsíců; co se tehdy odmítalo, se teď možná už uskutečňuje. Jistě je těžké, či spíš nemožné věřit, že hnutí za připojení k Francii, které se v poslední době rozrostlo mezi obyvatelstvem Savojska, je čistě domácího původu. Určitě bylo podníceno francouzskými agenty a vláda krále Viktora Emanuela je určitě sankcionuje nebo alespoň trpí.

Savojsko je provincie, kde naprosto a rozhodně převládá francouzská národnost, stejně jako v západních kantonech Švýcarska. Mluví se tu jihofrancouzským dialektem (provensálským nebo limousinským); ale psaný a úřední jazyk je všude francouzština. To ovšem ještě vůbec nedokazuje, že si Savojané přejí být připojeni k Francii a zvlášť k bonapartovské Francii. Jeden německý důstojník, který tudy v lednu 1851 projížděl na vojenské cestě, říká, že profrancouzská strana je s výjimkou Chambéry a jiných měst v dolním Savojsku vesměs bezvýznamná, zatímco Horní Savojsko, Maurienne a Tarentaise by si přály, aby zůstalo všechno při starém, a tři severní okresy — Chablais, Faucigny a Genévois — by raději vytvořily nový kanton Švýcarského spolku. Protože však Savojsko

je veskrze francouzské, bude bezpochyby stále víc tíhnout k velkému centru francouzské národnosti a nakonec se s ním spojí, takže je to pouze otázka času.

S Nizzou je to něco jiného. Obyvatelstvo hrabství Nizza také mluví provensálským dialektem, ale psaný jazyk, vzdělání, národní duch, to všechno je tu italské. Severoitalské a jihofrancouzské nářečí jsou si tak blízká, že je téměř nemožné rozpoznat, kde jedno končí a druhé začíná. I hovorová řeč v Piemontu a Lombardii je, pokud jde o skloňování a časování, veskrze provensálská, kdežto způsob, jak se slova tvoří z latiny, je vysloveně italský. Činit si nárok na Nizzu na základě tohoto nářečí je nemožné; proto se teď tento nárok opírá o údajné sympatie k Francii, jejichž existence je ovšem víc než problematická. Že Nizza je přes tyto sympatie a přes své nářečí veskrze italská, dokazuje nejlépe to, že zrodila italského vojáka par excellence*, Giuseppe Garibaldiho. Představa, že by se Garibaldi stal Francouzem, je prostě směšná.

Odstoupení obou těchto provincií by Piemont z čistě finančního hlediska nijak zvlášť neoslabilo. Savojsko je chudý kraj, který sice dodává nejlepší vojáky sardinské armády, ale nikdy nezaplatí ani výdaje na svou vlastní správu. Nizza na tom není o mnoho lépe a kromě toho je to jen úzký pruh země. Zdá se tedy, že ztráta by nebyla velká. Nizzu, i když je italská, by bylo možné obětovat v zájmu sjednocení severní a střední Itálie; a ztráta cizí provincie, jako je Savojsko, by se dokonce dala považovat za výhodu, pokud se tím posilují naděje na sjednocení Itálie. Ale zkoumá-li se tato otázka z vojenského hlediska, vypadají věci docela jinak.

Od Ženevy k Nizze vedou nynější hranice mezi Francií a Sardinií téměř přímou čarou. Na jihu přerušuje všechny komunikace moře a na severu neutrální Švýcarsko. Ve válce mezi Itálií a Francií by se postavení obou stran zdálo až potud stejné. Ale Savojsko i Nizza leží za hlavním hřebenem Alp, obklopujících velikým obloukem vlastní Piemont, a jsou obě otevřeny směrem k Francii. A tak zatímco na hranicích mezi Piemontem a Francií má každá strana v rukou jedno úbočí alpského hřebene, drží Itálie v severní

* — v pravém smyslu slova. *(Pozn. red.)*

a jižní části těchto hranic obě úbočí, a v důsledku toho úplně ovládá průsmyky.

Navíc jsou všechny silnice přes Alpy vedoucí z Piemontu do Francie úplně zanedbané, protože po nich nikdo nejezdí, kdežto silnice přes Mont Cenis z Piemontu do Savojska a přes Col di Tenda z Piemontu do Nizzy jsou hlavní evropské komunikace a jsou v naprostém pořádku. Proto ve všech válkách mezi Francií a Itálií, při útoku z italské strany, tvořily Nizza i Savojsko přirozené operační základny pro vpád do Francie; a jestliže útočila Francie, musela napřed dobýt tyto dvě provincie, než mohla napadnout cisalpinskou Itálii. A ačkoli Italové nemohli proti silnější armádě Nizzu ani Savojsko udržet, přece tím získali čas, aby mohli soustředit své síly v piemontských rovinách, a tak tyto provincie sloužily jako záštita proti přepadení.

Kdyby z držení Savojska a Nizzy plynuly Itálii jen tyto pozitivní vojenské výhody, bylo by ještě možné je obětovat a nezpůsobilo by to vážné obtíže. Ale daleko největší význam mají výhody negativní. Představme si Montblank, Mont Iseran, Mont Cenis a Col di Tenda jako gigantické kamenné pilíře vyznačující francouzské hranice. Hranice by už nevedla přímo jako nyní, ale obtáčela by Piemont obrovským obloukem. Chambéry, Albertville, Moûtiers, místa, kde se sbíhají hlavní silnice, by se přeměnila ve francouzské zásobárny. Francouzi by střežili a opevnili severní svah Mont Cenisu; přední stráže obou národů by stály proti sobě na jeho vrcholu, dva denní pochody od Turína. Na jihu by byla centrem francouzských zásobovacích základen Nizza a francouzské přední stráže by stanuly v Oneglii, čtyři denní pochody od Janova. Tak by Francouzi stáli i v době míru těsně před branami dvou největších měst severozápadní Itálie, a poněvadž by jejich území téměř obklopovalo Piemont ze tří stran, mohli by znemožnit soustředění italské armády v rovině na horním Pádu. Při každém pokusu o soustředění západně od Alessandrie by italské síly byly vystaveny útoku ještě dřív, než by bylo soustředění ukončeno — jinými slovy, vystavovaly by se sérii dílčích porážek. Tak by se centrum obrany Piemontu naráz posunulo od Turína k Alessandrii; jinými slovy, vlastní Piemont by ztratil schopnost vážně se bránit

a byl by vydán na milost Francii. To je právě to, čemu Ludvík Napoleon říká „svobodná a vděčná Itálie, která bude za svou nezávislost vděčit jedině Francii".

Obrátíme-li se k severu, zjistíme, že to, co je pro Itálii stálou hrozbou, by bylo pro Švýcarsko smrtelnou ranou. Kdyby Savojsko připadlo Francii, bylo by celé západní Švýcarsko od Basileje až po Velký sv. Bernard kolem dokola sevřeno francouzským územím a v případě války by se nedalo udržet ani den. To je tak nabíledni, že se vídeňský kongres usnesl prohlásit severní Savojsko za neutrální stejně jako Švýcarsko a pro případ války dal Švýcarům právo tuto oblast obsadit a bránit. Sardinie, nepatrný státeček se čtyřmi miliony obyvatel, se proti takovému ustanovení nemohla postavit; ale mohla by Francie připustit a připustila by, aby část jejího území byla takto vojensky podřízena jinému, a k tomu menšímu státu? A kdyby došlo k válce, mohlo by se Švýcarsko pokusit obsadit a vzít pod svou vojenskou kontrolu francouzskou provincii? Určitě ne. Tak by Francie, kdykoli se jí to bude hodit, mohla anektovat celé francouzské Švýcarsko — Bernského Juru, Neuchâtel, Waadt, Ženevu a tolik území Freiburgu a Wallisu, kolik by považovala za vhodné — stejně snadno a pohodlně jako Savojsko a Nizzu; a pak už by Švýcarsko bylo natolik pod francouzskou kontrolou a francouzským vlivem, jako kdyby bylo pouhým satelitem. A švýcarská neutralita by v případě války od toho okamžiku rovněž zmizela. Nemůže být žádná neutralita tehdy, jestliže velká a válkychtivá mocnost je s to kdykoli rozdrtit svého neutrálního souseda.

Tento nevinně vypadající plán na připojení Savojska a Nizzy nemá jiný smysl než nastolit francouzskou nadvládu v Itálii a ve Švýcarsku a učinit Francii neomezeným pánem v Alpách. Až se tento malý krok uskuteční, jak dlouho to bude trvat, než se dožijeme pokusu učinit Francii neomezeným pánem také na Rýně?

Napsal B. Engels kolem 30. ledna 1860
Otištěno jako úvodník
v „New-York Daily Tribune",
čís. 5874 z 21. února 1860

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

VÁLKA S MAURY

Protože právě skončilo první a možná zároveň i poslední dějství španělské války v Maroku a došly už všechny podrobné oficiální zprávy, můžeme se k této věci ještě jednou vrátit.

1. ledna opustila španělská armáda linie u Ceuty s úmyslem postupovat na Tetuán, vzdálený pouhých 21 mil. Maršálu O'Donnellovi trvalo celý měsíc, než dovedl své vojsko na dohled k tomuto městu, ačkoli ho nepřítel nikdy vážně nenapadl ani nezastavil. Tento bezpříkladně pomalý postup nelze zdůvodnit ani tím, že tu nejsou cesty, ani nezbytnou opatrností; Španělé zřejmě nevyužili plně toho, že ovládají moře. Omluvou není ani to, že bylo nutné zřídit cestu pro těžká děla a pro dopravu zásob. Obojí se dalo dopravit převážně loděmi a armáda, vybavená zásobami na týden, která by s sebou nevezla žádná děla kromě horského dělostřelectva (dopravovaného na hřbetech mulů), by byla mohla dosáhnout výšin kolem Tetuánu nejdéle za pět dní a počkat tu na Riosovu divizi, které by tehdy stejně jako o tři týdny později nikdo nebyl mohl zabránit, aby se vylodila v ústí Wed el Chelů. Bitva ze 4. února mohla být vybojována už 5. nebo 7. ledna, a to pravděpodobně za okolností pro Španěly ještě příznivějších; byly by se tak ušetřily ztráty tisíců mužů způsobené nemocemi a Tetuán mohl být dobyt už 8. ledna.

Takové tvrzení se může zdát odvážné. Ovšem, O'Donnell se už nemohl dočkat, až vstoupí do Tetuánu, právě tak jako kterýkoli z jeho vojáků; projevil statečnost, obezřelost, chladnokrevnost a

jiné vojenské kvality. Jestliže mu trvalo měsíc, než se dostal před Tetuán, jak to měl dokázat za týden? O'Donnell měl dvě možnosti, jak tam vojsko dovést. Předně se mohl spolehnout především na pozemní spojení a lodí použít jen jako pomocných prostředků. To také udělal. Zorganizoval pravidelný pozemní transport svých zásob a výzbroje, a přepravoval s armádou početné polní dělostřelectvo složené z dvanáctiliberních děl. Jeho armáda měla být v případě potřeby naprosto nezávislá na lodích; lodi měly sloužit jen jako druhá komunikační linie s Ceutou, užitečná, ale rozhodně ne nezbytná. Tento plán samozřejmě vyžadoval organizaci obrovského vozového trénu, a pro tento trén bylo nutné postavit cestu. Tak se ztratil týden, než byla postavena cesta od linií k pobřeží, a celá kolona — armáda, trén a všechno ostatní — se zastavovala skoro na každém kroku, než byl hotov další kus cesty pro postup příštího dne. A tak se doba pochodu měřila na míle cesty, kterou španělští ženisté byli den ze dne schopni postavit, v průměru zřejmě asi půl míle za den. Tak už sám výběr prostředků pro dopravu zásob vyžadoval obrovské rozměry trénu, neboť čím déle je armáda na cestě, tím víc pochopitelně spotřebuje. Ale když kolem 18. ledna vichřice zahnala parníky od pobřeží, armáda přesto hladověla, a to na dohled od svých skladů v Ceutě; ještě jeden den bouře, a třetina armády by se byla musela vydat zpátky, aby přinesla potraviny pro druhé dvě třetiny. A tak se stalo, že se maršál O'Donnell v čele 18 000 Španělů dokázal procházet celý měsíc podél afrického pobřeží při denním výkonu dvě třetiny míle. Když už se jednou rozhodl pro tento systém zásobování armády, žádná moc na světě by nebyla mohla nijak podstatně zkrátit délku tohoto bezpříkladného pochodu; ale nebyla chyba, že se pro takový systém vůbec rozhodl?

Kdyby byl Tetuán vnitrozemským městem a nebyl vzdálen od pobřeží čtyři, ale jednadvacet mil, nepochybně by tu jiná možnost nebyla. Francouzi při takových expedicích do nitra Alžírska naráželi na tytéž potíže a překonávali je stejným způsobem, i když energičtěji a rychleji. Angličané v Indii a Afghánistánu toho byli ušetřeni díky tomu, že se v těchto zemích poměrně snadno seženou soumaři a píce pro ně; jejich dělostřelectvo bylo lehké a nepotřebo-

valo dobré cesty, poněvadž se tažení vedla pouze v období sucha, kdy armády mohou pochodovat přímo přes celou zem. Ale Španělům a maršálu O'Donnellovi zůstalo vyhrazeno, aby pochodovali s armádou celý měsíc podél mořského pobřeží a za tuto dobu urazili ohromnou vzdálenost jednadvacet mil!

Z toho je zřejmé, že praxe španělské armády i její teorie jsou velmi zastaralé. S flotilou parníků a dopravních plachetnic v dohledu je tento pochod naprosto směšný a lidé, které za pochodu vyřadila cholera a úplavice, byli oběťmi předsudků a neschopnosti. Cesta, kterou postavili ženisté, nebyla žádným skutečným spojením s Ceutou, protože patřila Španělům právě jen tam, kde se náhodou zrovna utábořili. Všude v týlu ji Maurové mohli kdykoli učinit nepoužitelnou. K doručení zprávy nebo pro doprovod transportu zpátky do Ceuty bylo zapotřebí přinejmenším divize o 5000 mužů. Za celého pochodu se spojení s tímto místem udržovalo pouze parníky. A přitom všem zásoby potravin, které armáda vezla s sebou, byly tak nedostatečné, že neuplynulo ani dvacet dní a armáda už téměř hladověla a zachránily ji jedině zasoby z flotily. Proč se tedy vůbec tato cesta stavěla? Pro dělostřelectvo? Španělé přece museli bezpečně vědět, že Maurové žádné polní dělostřelectvo nemají a že jejich vlastní horská děla s rýhovanou hlavní překonávají všechno, co by snad nepřítel mohl proti nim postavit. Proč tedy vláčeli všechno toto dělostřelectvo s sebou, když se dalo celé v několika hodinách dopravit po moři z Ceuty do San Martinu (v ústí Wed el Chelû neboli řeky Tetuánu)? Pro všechny případy mohla armádu doprovázet jedna baterie polních děl; španělské dělostřelectvo ovšem musí být velice těžkopádné, jestliže se s ním nedokáže v jakémkoli terénu urazit pět mil denně.

Jak dokázalo vylodění Riosovy divize u San Martinu, měli Španělé dost lodí, aby mohli převézt najednou nejméně jednu divizi. Kdyby útok vedlo anglické nebo francouzské vojsko, bezpochyby by se tato divize vylodila u San Martinu hned po několika demonstracích z Ceuty, provedených proto, aby byli Maurové připoutáni k tomuto místu. Taková divize v počtu 5000 mužů, zakopaná v lehkých polních opevněních, jaká se dají vybudovat za jedinou noc, by mohla bez obav očekávat útok jakéhokoli počtu Maurů.

Za příznivého počasí se však mohla vylodit jedna divize denně, a tak se mohla armáda soustředit na dohled od Tetuánu během šesti nebo osmi dní. Dejme tomu však, že O'Donnell nechtěl vystavit jednu izolovanou divizi útoku možná po tři nebo čtyři dny — jeho vojsko bylo mladé a nepřivyklo dosud válce. Nelze mu vytýkat, že nezvolil tuto cestu.

Ale jednu věc bezpochyby udělat mohl. Kdyby nechal každého muže nést potraviny na týden, kdyby vzal všechna svá horská děla, možná i baterii polních děl a tolik zásob, kolik by muli a koně unesli, mohl vyrazit z Ceuty a přiblížit se co nejrychleji k Tetuánu. I když se uváží všechny obtíže, osm mil denně rozhodně není mnoho. Ale řekněme pět mil; to znamená čtyři dny pochodu. Počítejme dva dny na boje, ačkoli by to musela být ubohá vítězství, kdyby při nich Španělé nezískali alespoň pět mil terénu. To by bylo celkem šest dní, i se vším zdržením způsobeným počasím, neboť armáda bez trénu dokáže určitě ujít čtyři nebo pět mil denně téměř za každého počasí. Tak by armáda dosáhla planiny u Tetuánu, dřív než by spotřebovala potraviny, které by nesla s sebou; v naléhavém případě tu byly parníky, které mohly vylodit čerstvé zásoby během pochodu, jak se také skutečně stalo. V Maroku není horší terén ani počasí než v Alžírsku, a Francouzi tam dokázali mnohem víc uprostřed zimy a přitom daleko v horách, kde neměli parníky, které by je podporovaly a zásobovaly. Jakmile armáda dosáhla výšin Monte Negra a ovládla průsmyk vedoucí k Tetuánu, bylo zajištěno spojení s flotilou v rejdě v San Martinu a operační základnu tvořilo moře. Období, kdy armáda neměla žádnou operační základnu než sebe samu, se tak s trochou odvahy dalo zkrátit z měsíce na týden, a odvážnější z obou plánů byl tedy také bezpečnější, neboť čím hroznější byli Maurové, tím nebezpečnějším se stával O'Donnellův pomalý pochod. A i kdyby byla armáda na cestě do Tetuánu poražena, měla by daleko snazší ústup, kdyby jí nepřekážel materiál a polní dělostřelectvo.

O'Donnellův postup od Monte Negra, které přešel téměř bez odporu, plně odpovídal jeho dosavadní pomalosti. Znovu se budovaly a zesilovaly reduty, jako by proti němu stála nejlépe organizovaná armáda. Tak se promarnil týden, ačkoli proti takovému pro-

tivníkovi by byla stačila jednoduchá polní opevnění; O'Donnell nemohl předpokládat, že by ho napadlo nějaké dělostřelectvo, které by se vyrovnalo jeho šesti horským dělům, a na výstavbu takového tábora by mu byly měly stačit jeden nebo dva dny. Konečně 4. ledna zaútočil na opevněný tábor svého protivníka. Za této akce si Španělé zřejmě vedli velmi dobře; jaké zásluhy na tom mělo jejich taktické uspořádání, nemůžeme posoudit, neboť těch několik dopisovatelů, kteří jsou ve španělském táboře, dává přednost barvitému líčení a přehnanému entuziasmu před suchými vojenskými podrobnostmi. Jak praví dopisovatel londýnských „Times": Nač vám mám popisovat kus země, který byste stejně museli vidět, abyste posoudili jeho ráz! Maurové byli na hlavu poraženi a den nato se Tetuán vzdal.

Tím končí první dějství tažení, a nebude-li marocký císař* příliš neústupný, skončí tím s největší pravděpodobností celá válka. Avšak obtíže, na něž dosud Španělé naráželi — obtíže, které ještě zvětšoval systém, jakým vedli válku — ukazují, že vydrží-li Maroko, bude pro Španěly ještě tvrdým oříškem. Nevězí to ve skutečném odporu maurských nepravidelných bojovníků — ti nikdy neporazí ukázněné vojsko, pokud se toto vojsko bude držet pohromadě a bude se mít čím živit; příčinou je nekultivovanost země, nemožnost dobýt něco jiného než města, odkud jedině je možno získat zásoby; je to nutnost rozptýlit armádu do velkého počtu drobných postavení, která konec konců stejně nemohou stačit udržovat nerušené pravidelné spojení mezi dobytými městy a která nelze zásobovat potravinami, leda by většina sil byla posílána, aby doprovázela zásobovací transporty krajinou bez cest, kde se budou stále znovu objevovat houfy marockých harcovníků. Je dobře známo, co práce dalo Francouzům v prvních pěti či šesti letech afrických výbojů, aby zásobovali potravinami třeba jen Blidu a Medeu, nemluvě už o bodech, ležících dále od pobřeží. Při rychlém opotřebování evropských armád v tomto podnebí nebude pro zemi, jako je Španělsko, šest či dvanáct měsíců takové války nic snadného.

Bude-li válka pokračovat, bude nejbližším cílem útoku přirozeně Tandža. Cesta z Tetuánu do Tandži vede přes horský průsmyk a pak dolů údolím řeky. Je to úplně ve vnitrozemí—nebudou tu žádné parníky, které by přivážely zásoby, a nejsou tu ani cesty. Vzdálenost je asi 26 mil. Jak dlouho bude maršálu O'Donnellovi trvat, než překoná tuto vzdálenost, a kolik vojáků bude muset nechat v Tetuánu? Řekl prý, že na udržení Tetuánu bude třeba 20 000 mužů; ale to je zřejmě hodně přehnané. 10 000 mužů ve městě a brigáda pro místní akce v opevněném táboře u San Martinu by měly toto místo dostatečně zabezpečit; to by byla dostatečná síla, aby Španělé mohli kdykoli vytáhnout do pole a rozbít každý útok Maurů. Tandžu lze dobýt bombardováním z moře a posádku je tam možno dopravit rovněž po moři. Totéž platí o Larachi, Salé, Mogadoru. Ale jestliže chtějí Španělé postupovat takto, nač ten dlouhý pochod na Tetuán? Jedno je jisté: jestliže se Maroko udrží rok, budou se Španělé muset ve vedení války ještě lecčemu naučit, než je dokáží přinutit k míru.

* — tj. Sidi Muhammad. *(Pozn. red.)*

Napsal B. Engels začátkem února 1860
Otištěno v „New-York Daily Tribune",
čís. 5896 ze 17. března 1860

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

SAVOJSKO, NIZZA A RÝN[381]

Napsal B. Engels v únoru 1860
Vyšlo jako anonymní brožura
začátkem dubna 1860

Podle textu brožury
Přeloženo z němčiny

I

Je tomu již rok, co se před očima veřejnosti začal rozvíjet bonapartisticko-piemontsko-ruský komplot. Napřed novoroční řeč, pak kuplířství „italskou Ifigenií", pak bolestný výkřik Itálie, a konečně Gorčakovovo doznání, že uzavřel s Ludvíkem Napoleonem *písemné závazky*.[382] A mezitím zbrojení, pochody vojska, hrozby, pokusy o zprostředkování. Tehdy, v první chvíli, celé Německo instinktivně pochopilo: zde nejde o Itálii, nýbrž o naši vlastní kůži. Na Ticinu se začne a na Rýně se skončí. Konečným cílem všech bonapartistických válek může být jen znovudobytí „přirozené hranice" Francie, hranice na Rýně.

Avšak táž část německého tisku, kterou nejvíc poděsil zastřený francouzský nárok na přirozenou hranici na Rýně, táž část německého tisku v čele s augsburskou „Allgemeine Zeitung" obhajovala s nemenším fanatismem rakouské panství v horní Itálii pod záminkou, že Mincio a dolní Pád jsou přirozenou hranicí Německa proti Itálii. Pan Orges z augsburské „Allgemeine Zeitung" uvedl do pohybu celý svůj strategický aparát, aby dokázal, že Německo je bez Pádu a Mincia ztraceno, že vzdát se rakouského panství v Itálii by byla zrada na Německu.

Tím se věc obrátila. Zde bylo právě tak jasné, že hrozba s Rýnem je jen záminka, že cílem je zachování rakouského panství v Itálii. Hrozba s Rýnem měla jen svést Německo k tomu, aby se solidárně postavilo za podrobení horní Itálie Rakouskem. K tomu přistupoval ještě ten směšný rozpor, že táž teorie se na Pádu obhajuje a na Rýně se zatracuje.

Tehdy napsal autor těchto řádek práci, kterou uveřejnil pod názvem „*Pád a Rýn*"*. V zájmu národního hnutí samého protestovala tato brožura proti teorii hranice na Minciu; pokusila se z vojenskovědného hlediska dokázat, že Německo nepotřebuje ke své

* Viz tento svazek, str. 257–302. *(Pozn. red.)*

obraně ani kousek Itálie a že vzato čistě vojensky měla by Francie mnohem větší nárok na Rýn než Německo na Mincio. Zkrátka pokusila se umožnit Němcům, aby šli do nadcházejícího boje s čistýma rukama.

Nakolik se to brožuře podařilo, to nechť posoudí jiní. Není nám známo, že by se někdo pokusil autorovy vývody vědecky vyvrátit. Augsburská „Allgemeine Zeitung", proti níž byla brožura především namířena, slíbila, že o tom přinese původní článek, ale místo toho přetiskla tři cizí z „Ost-Deutsche Post"[383], které se ve své kritice omezily jen na to, že prohlásily autora „Pádu a Rýna" za „maloněmce", protože se chce vzdát Itálie. A pokud víme, nezmínila se pak už augsburská „Allgemeine Zeitung" o teorii hranice na Minciu ani slovem.

Pokus, aby se Německo postavilo za panství a politiku Rakouska v Itálii, posloužil mezitím severoněmeckým gothajským šosákům[201] jako vítaná záminka, aby vystoupili proti národnímu hnutí. Původní hnutí bylo opravdu národní, mnohem národnější než všechny Schillerovy oslavy od Archangelska až po San Francisco[384]; vzniklo přirozeně, instinktivně, bezprostředně. Zpočátku se vůbec nezajímalo o to, zda je Rakousko v Itálii v právu, nebo ne, zda má Itálie nárok na nezávislost, zda je linie Mincia nutná, nebo ne. Jeden z nás je napadán, a to někým třetím, který nemá s Itálií nic společného, ale má tím větší zájem na tom, aby se zmocnil levého břehu Rýna — a proti tomuto třetímu — proti Ludvíku Napoleonovi, proti tradicím prvního francouzského císařství — musíme být všichni zajedno. To instinktivně cítil lid a měl pravdu.

Ale gothajsko-liberální šosáci už dávno nepovažovali německé Rakousko za „jednoho z nás". Jim byla válka vhod, protože mohla oslabit Rakousko, a tím umožnit definitivní vznik maloněmeckého čili velkopruského císařství. K nim se připojila masa severoněmecké vulgární demokracie, která spekulovala s tím, že Ludvík Napoleon rozkotá Rakousko a dovolí jí pak sjednotit Německo pod pruským panstvím; k nim se připojila malá část německé emigrace ve Francii a ve Švýcarsku, která byla dost nestydatá, aby se otevřeně spojila s bonapartismem. Nejsilnějším spojencem však byla — řekněme to přímo — zbabělost německého šosáka, který

se nikdy neodvažuje pohlédnout nebezpečí do očí, a aby si vyžebral rok šibeniční lhůty, nechává své věrné spojence na holičkách, takže později, bez nich, je jeho vlastní porážka tím jistější. Ruku v ruce s touto zbabělostí šla známá velemoudrost, která nachází vždy tisíc záminek, proč se za žádnou cenu nesmí jednat, ale zato tím víc mluvit; která je skeptická ke všemu, jen ne k těmto záminkám; táž velemoudrost, která s jásotem uvítala basilejský mír[91], jímž byl Francii odstoupen levý břeh Rýna; táž velemoudrost, která si potají mnula ruce, když byli Rakušané poraženi u Ulmu[385] a Slavkova; táž velemoudrost, která nikdy nevidí, že se blíží její Jena, a jejímž ústředním sídlem je Berlín.

Tato aliance zvítězila; Německo nechalo Rakousko na holičkách. Mezitím se rakouská armáda bila v lombardské rovině tak hrdinně, že udivila své protivníky a vynutila si obdiv celého světa — jen ne gothajců a jejich nohsledů. Ani přehlídková drezúra, ani kasárenská komisní služba, ani kaprálská hůl nedovedly vyhnat z Němců jejich nezmarný rváčský talent.

Tito mladí vojáci, kteří ještě nikdy nebyli v ohni, vydrželi přes těsný oblek a těžkou výstroj jako veteráni proti Francouzům, zkušeným ve válce, lehce oblečeným a lehce vystrojeným, a jen s vynaložením veškeré své nepředstavitelné neschopnosti a nejednotnosti mohlo rakouské velení dokázat, že tato vojska byla poražena. Jaká to však byla porážka! Žádné trofeje, žádné prapory, téměř žádná ukořistěná děla, téměř žádní zajatci — jediný ukořistěný prapor byl *nalezen* na bojišti pod kupou mrtvých a nezranění zajatci byli italští nebo maďarští zběhové. Od řadového vojáka až k majorovi se rakouská armáda pokryla slávou a tuto slávu jí vydobyli téměř výhradně *němečtí* Rakušané. Italové nebyli k ničemu a byli většinou odstraněni, Maďaři hromadně přebíhali nebo byli velmi nespolehliví a Chorvati bojovali v tomto tažení mnohem hůř než jindy.* Němečtí Rakušané si mohou tuto slávu plným právem přivlastňovat; vždyť na ně přede všemi ostatními padá i hanba za špatné velení.

* Viz zprávu dopisovatele „Times" v rakouském táboře o Solferinu. U Cavriana se starý polní zbrojmistr Nugent, který se účastnil tažení jako amatér, marně namáhal ze všech sil, aby dostal vpřed několik praporů hraničářů. *(Engelsova poznámka.)*

Bylo to pravé starorakouské velení. Co nedokázala Gyulayova neschopnost sama, to dokázal nedostatek jednotného velení, který zajistila kamarila a přítomnost Františka Josefa. Gyulay vpadl do Lomelliny a ihned se zastavil, sotvaže se dostal na dosah linie Casale—Alessandria; celá ofenzíva byla pochybená. Francouzi se bez překážky spojili se Sardiňany. Aby dosvědčil svou naprostou bezradnost, nařídil Gyulay průzkum u Montebella, jako by chtěl již předem dokázat, že ve vedení války ještě žije starorakouský duch nejistého tápání a těžkopádné nerozhodnosti jako za časů nebožky dvorní válečné rady[386]. Přenechává iniciativu zcela nepřiteli. Rozptyluje svou armádu od Piacenzy až po Aronu, aby podle oblíbeného rakouského způsobu bylo všechno přímo kryto. Tradice Radeckého upadly už po deseti letech v zapomenutí. Když nepřítel zaútočí u Palestra, přicházejí rakouské brigády postupně do boje tak pomalu, že každá z nich je vypuzena ze svého postavení, ještě než se dostaví druhá. A když nepřítel nakonec opravdu podnikne manévr, jehož možnost dávala celému postavení v Lomellině teprve smysl — boční pochod od Vercelli na Boffaloru — když se konečně naskytla příležitost úderem na Novaru odrazit tento smělý manévr a využít nepříznivé situace, v níž se octl nepřítel — tu ztratí Gyulay hlavu a utíká zpátky přes Ticino, aby se — oklikou — položil napříč před čelo útočícího nepřítele. Uprostřed tohoto ústupu se objeví Hess — 3. června ve čtyři ráno — v hlavním stanu v Rosate. Dvorní válečná rada, znovuvzkřišená ve Veroně, začala zřejmě právě v rozhodné chvíli pochybovat o Gyulayových schopnostech. Nyní tu byli dva vrchní velitelé. Na Hessův návrh se všechny kolony zastaví, dokud se Hess nepřesvědčí, že vhodná chvíle k útoku na Novaru je promeškána a že nezbývá než ponechat událostem volný průběh. Mezitím uplynulo téměř pět hodin, během nichž vojsko přerušilo pochod.* Po částech, vyhladovělé a unavené dorazí vojsko během 4. června k Magentě; přesto se

* Viz vysvětlení kapitána Blakeleyho, prvního dopisovatele „Times" v rakouském táboře, který o tom podává zprávu ve svém listě. Darmstadtský list „Allgemeine Militär-Zeitung"[387] obhajuje Gyulaye a vysvětluje pětihodinové zdržení událostí, kterou nelze ze služebních důvodů sdělit a k níž došlo bez Gyulayova přičinění, a jí připisuje ztrátu bitvy. Blakeley však už prozradil, jaká to byla událost. *(Engelsova poznámka.)*

bije znamenitě a velmi úspěšně, dokud se Mac-Mahon *proti* rozkazu, podle něhož měl pochodovat přímo od Turbiga na Milán, neobrátí k Magentě a nenapadne rakouský bok. Mezitím dorazí ostatní francouzské sbory, rakouské se zpozdí a bitva je ztracena. Rakušané ustupují tak pomalu, že jedna z jejich divizí je u Melegnana napadena dvěma celými francouzskými armádními sbory. Jedna brigáda drží toto místo po několik hodin proti šesti francouzským brigádám a couvne, teprve když ztratila přes polovinu svých vojáků. Konečně je Gyulay odvolán. Armáda pochoduje velkým obloukem od Magenty kolem Milána a ještě stačí (tak málo se dalo mluvit o pronásledování!) dosáhnout *dříve* než nepřítel, který pochoduje po kratší tětivě, postavení u Castiglione a Lonata. Toto postavení, které Rakušané mají již léta co nejpřesněji prozkoumáno, vyhledal prý pro své vojsko sám František Josef. Ve skutečnosti bylo však už dávno pojato do obranného systému pevnostního čtyřúhelníku a představovalo skvělou pozici pro obrannou bitvu s ofenzívními protiúdery. Zde se pak rakouská armáda spojila s posilami, které mezitím dorazily nebo byly dosud drženy v týlu; ale jakmile nepřítel dosáhl druhého břehu Chiese, zazní znovu signál k ústupu, a to za Mincio. Sotvaže je tato operace provedena, postupuje rakouská armáda zase přes totéž Mincio, aby nepříteli zase vzala totéž postavení, které mu právě dobrovolně přenechala. Za tohoto chaosu ordre, contre-ordre, désordre* jde rakouská armáda do bitvy u Solferina už s velmi otřesenou důvěrou ve vrchní velení. Jsou to hotové jatky na obou stranách; o taktickém vrchním velení se nedá ani u Francouzů, ani u Rakušanů mluvit; větší neschopnost, bezradnost a strach před odpovědností u rakouských generálů, větší jistota francouzských velitelů brigád a divizí a přirozená převaha Francouzů v boji v rozptýlených tvarech a v boji ve vesnicích, kterou přivedli na nejvyšší stupeň v Alžírsku, zažene nakonec Rakušany z bojiště. Tím tažení končí a nikdo nemá větší radost než chudák pan Orges, který musel v augsburské „Allgemeine Zeitung" stůj co stůj vychvalovat rakouské vrchní velení a připisovat mu racionální strategické důvody.

* — rozkazu, opačného rozkazu, zmatku. *(Pozn. red.)*

Ludvík Napoleon měl už totiž také dost. Pochybná sláva Magenty a Solferina znamenala přece jen víc, než co měl právo očekávat, a mezi fatálními čtyřmi pevnostmi mohl přece jen nastat okamžik, kdy by se Rakušané už nedali porazit svými vlastními generály. K tomu Prusko mobilizovalo, a ani francouzská armáda na Rýně, ani Rusové nebyli připraveni na válku. Zkrátka nad svobodnou Itálií až po Jaderské moře se udělal kříž; Ludvík Napoleon nabídl mír a villafranckým dokument byl podepsán. Francie nezískala ani píď země; Lombardii, která jí byla odstoupena, darovala velkomyslně Piemontu; vedla válku za ideu, jak by tedy mohla myslet na hranici na Rýně!

Mezitím se střední Itálie připojila prozatímně k Piemontu a hornoitalské království představovalo na čas docela úctyhodnou moc.

Bývalé provincie na pevnině a ostrov Sardinie mají	4 730 500	obyvatel
Lombardie bez Mantovy asi	2 651 700	„
Toskánsko	1 719 900	„
Parma a Modena	1 090 900	„
Romagna (Bologna, Ferrara, Ravenna a Forli)	1 058 800	„
Celkem (podle stavu z roku 1848)	11 251 800	obyvatel.

Rozloha země vzrostla z 1373 na 2684 německých čtverečních mil.* Kdyby se hornoitalské království definitivně konstituovalo, bylo by tedy první italskou mocností. Vedle něho by zůstalo pouze:

v Benátkách	2 452 900	obyvatel
v Neapoli	8 517 600	„
ve zbylé části církevního státu ...	2 235 600	„
Celkem	13 206 100	obyvatel

Sama horní Itálie by tudíž měla téměř tolik obyvatelstva, kolik všechny ostatní italské země dohromady. Vzhledem k své

* Německá čtvereční míle = 5,063 km². *(Pozn. red.)*

finanční a vojenské síle a k civilizovanosti svého obyvatelstva mohl by si takový stát činit v Evropě nárok na významnější postavení než Španělsko, tedy na místo hned za Pruskem, a protože by mohl spoléhat na rostoucí sympatie ostatní Itálie, zcela jistě by je vyžadoval.

To však Bonapartova politika nechtěla. Prohlásila důrazně, že jednotnou Itálii Francie nemůže a nebude trpět. Nezávislost a svobodu Itálie si představovala v podobě jakéhosi italského Rýnského spolku[128] pod Bonapartovým protektorátem a za čestného předsednictví papežova, jako nahrazení rakouské hegemonie francouzskou. Kromě toho pojala blahovolný úmysl zřídit ve střední Itálii etruské království, italské vestfálské království pro dědice Jerôma Bonaparta[388]. Ale všechny tyto plány vzaly za své konsolidací hornoitalského státu. Jerôme Bonaparte junior si za svého turné po vévodstvích nezískal nic, dokonce *ani jediný* hlas; bonapartistická Etrurie byla stejně nemožná jako restaurace; nezbývalo tedy nic jiného než připojení k Piemontu[198].

Ale zároveň s tím, jak se ukazovalo, že sjednocení severní Itálie je nevyhnutelné, vynořovala se také stále jasněji „idea", za niž tentokrát Francie vedla válku. Byla to idea anexe Savojska a Nizzy Francií. Už za války se ozývaly hlasy, které tvrdily, že to je cena za francouzskou intervenci v Itálii. Ale nedošly sluchu. Cožpak je nevyvracel villafranckým akt? Přes to všechno se svět znenadání dověděl, že za národního a konstitučního režimu re galantuomo* úpějí dvě provincie pod cizím panstvím — dvě francouzské provincie, které toužebně obracejí uslzené zraky k velké vlasti, od níž je odlučuje jen hrubé násilí — a že Ludvík Bonaparte nemůže už zůstávat hluchým k bolestnému volání Savojska a Nizzy.

Nyní se ovšem ukázalo, že Nizza a Savojsko jsou cenou, za kterou se Ludvík Napoleon ujal sjednocení Lombardie a Benátska s Piemontem, a že si to, protože Benátsko prozatím nepřicházelo v úvahu, vyžádal jako cenu za svůj souhlas s anexí střední Itálie. A nyní začaly odporné manévry bonapartistických agentů v Sa-

* — krále džentlmena (míní se Viktor Emanuel II.) *(Pozn. red.)*

vojsku a Nizze a strhl se pokřik placeného pařížského tisku, že piemontská vláda potlačuje v těchto provinciích vůli lidu, který hlasitě volá po připojení k Francii: teď bylo konečně v Paříži vysloveno, že *Alpy jsou přirozenou hranicí Francie, že Francie má na ně právo.*

II

Tvrdí-li francouzský tisk, že Savojsko je země jazykem a mravy francouzská, je to přinejmenším stejně správné, jako kdyby se to tvrdilo o francouzském Švýcarsku, o valonské části Belgie a anglicko-normanských ostrovech v Kanálu. V Savojsku mluví lid jihofrancouzským nářečím, spisovnou řečí a jazykem vzdělanců je všude francouzština. Italský živel je v Savojsku tak nepatrný, že francouzská (tj. jihofrancouzská čili provensálská) lidová řeč proniká naopak přes Alpy do Piemontu, až do horních údolí řek Dora Riparie a Dora Baltey. Přesto tu nebylo před válkou možno pozorovat téměř žádné sympatie pro připojení k Francii, takovými myšlenkami se zabývali jen tu a tam jednotlivci v dolním Savojsku, které má jakési obchodní styky s Francií; většině obyvatelstva byly zde tyto myšlenky právě tak cizí jako ve všech francouzsky mluvících zemích sousedících s Francií. Je vůbec zvláštní, že žádná ze zemí, které byly v letech 1792 až 1812 připojeny k Francii, nemá nejmenší chuť vrátit se pod křídla francouzského orla. Přisvojily si plody první francouské revoluce, ale mají až po krk tuhé centralizace správy, hospodaření prefektů a neomylnosti apoštolů civilizace posílaných k nim z Paříže. Sympatie k Francii, které tu opět vzkřísila červencová a únorová revoluce, bonapartismus ihned zase udusil. Nikdo nemá chuť importovat Lambessu, Cayenne[170] a loi des suspects[389]. K tomu přistupuje ještě čínská zeď, kterou Francie vystavěla proti téměř veškerému dovozu a která se nejvíce pociťuje právě na hranicích. První republika se na všech hranicích setkala s utlačenými, vysávanými provinciemi, s rozdrobenými národy oloupenými o všechny společné přirozené zájmy a přinesla jim emancipaci venkovského lidu, zemědělství, průmyslu a obchodu. Druhé císařství naráží na všech hranicích na větší svobodu, než může samo nabídnout; v Německu a v Itálii naráží na mnohem silnější národní cítění, v menších zemích na konsolidované zvláštní zájmy, které za pětačtyřicet let nesmírně rychlého průmyslového

vývoje zmohutněly a jsou všestranně spjaty se světovým obchodem; nepřináší nic než despotismus období římských císařů, uzavření obchodu a průmyslu do velkého vězení svých celních hranic a v nejlepším případě ještě volnou cestu ke všem čertům.

Savojsko, oddělené od Piemontu hlavním pásmem Alp, dostává téměř všechno, co potřebuje, ze severu, z Ženevy a částečně z Lyonu, právě tak jako se kanton Tessin, který leží na jih od alpských průsmyků, zásobuje naopak z Janova a z Benátek. Je-li tato okolnost důvodem k oddělení od Piemontu, není rozhodně důvodem pro připojení k Francii, neboť obchodní metropolí Savojska je Ženeva; o to se vedle zeměpisné polohy přičinilo moudré francouzské celní zákonodárství a šikany francouzských celnic.

Ale přes společný jazyk, kmenovou spřízněnost a alpský řetěz nemají Savojané zřejmě nejmenší chuť dát se obšťastnit císařskými institucemi velké francouzské otčiny. Jsou ovládáni tradičním vědomím, že Itálie nedobyla Savojsko, nýbrž že Savojsko dobylo Piemont. Kolem malého dolního Savojska se seskupil bojovný horský nárůdek celé provincie ve stát, sestoupil potom do italské roviny a výbojem i politikou anektoval postupně Piemont, Monferrato, Nizzu, Lomellinu, Sardinské království a Janov. Dynastie se usadila v Turínu a poitalštila se, Savojsko však zůstalo kolébkou státu, a savojský kříž je dnes znakem severní Itálie od Nizzy až po Rimini a od Sondria po Sienu. Francie dobyla Savojsko v taženích z let 1792 až 1794 a až do roku 1814 se země nazývala Département du Mont-Blanc. Ale roku 1814 Savojsko vůbec neprojevilo chuť zůstat francouzské; rozhodovalo se jen o tom, má-li se připojit ke Švýcarsku, nebo obnovit starý vztah k Piemontu. Přesto zůstalo dolní Savojsko francouzské až do konce „sta dní“[390], kdy bylo navráceno Piemontu. Stará historická tradice časem přirozeně vybledla; Savojsko bylo zanedbáváno, italské provincie nabyly ve státě příliš velké převahy; zájmy piemontské politiky tíhly stále víc k jihu a východu. Proto je tím pozoruhodnější, že separatistické choutky projevovala ještě nejvíc právě *ta* třída obyvatelstva, která předstírala, že je především nositelkou historické tradice — stará konzervativní a ultramontánní šlechta; tyto separatistické choutky směřovaly ke Švýcarsku, dokud tam vládlo staré oligarchické

patricijské zřízení; teprve když byla ve Švýcarsku všude nastolena demokracie, obrátily se zřejmě jiným směrem; za vlády Ludvíka Napoleona je Francie sdostatek reakční a ultramontánní, aby se mohla savojské šlechtě jevit jako útočiště před revoluční piemontskou politikou.

Nyní je situace asi taková: Vcelku se neozývá přání, aby se Savojsko odtrhlo od Piemontu. V horní části země, v Maurienne, Tarentaise a v Horním Savojsku, je obyvatelstvo rozhodně pro status quo. V Genévois, Faucigny a Chablais by dali jasně přednost připojení ke Švýcarsku, kdyby někdy mělo dojít ke změně. Pouze tu a tam v dolním Savojsku a nejspíš ještě u reakční šlechty země vůbec se objevuje touha po připojení k Francii. Jsou to však tak ojedinělé hlasy, že dokonce i v Chambéry je většina obyvatelstva rozhodně proti nim a reakční šlechta (viz prohlášení Costy de Beauregard) se neodvažuje své sympatie přiznat.

Tolik, pokud jde o národnosti a vůli lidu.

A jak to vypadá po stránce vojenské? Jaké strategické výhody přináší Savojsko Piemontu, jaké by přineslo Francii? A jak se dotýká změna v držiteli Savojska třetího sousedního státu — Švýcarska?

Od Basileje po Briançon tvoří francouzská hranice velký, silně dovnitř prohnutý oblouk; značný kus Švýcarska a celé Savojsko se tu vklíňují do francouzského území. Narýsujeme-li tětivu tohoto oblouku, ukáže se, že kruhová úseč je téměř přesně vyplněna francouzským Švýcarskem a Savojskem. Kdyby byla francouzská hranice posunuta až k této tětivě, tvořila by od Lauterbourgu po Fréjus právě tak zhruba přímou linii jako od Lauterbourgu po Dunkerque; tato linie by však měla zcela jiný význam pro obranu než linie Lauterbourg—Dunkerque. Zatímco severní hranice je zcela otevřená, byla by severní část východní hranice kryta Rýnem, její jižní část Alpami. Mezi Basilejí a Montblankem by ovšem hranice nebyla nijak přirozeně vyznačena; zde by „přirozenou hranici“ tvořil spíše Jura až k Fort de l'Ecluse a odtud výběžek Alp, který od Montblanku ohraničuje údolí Arve z jihu a končí rovněž u Fort de l'Ecluse. Jestliže však přirozená hranice tvoří *obíhavý* konkávní oblouk, pak ovšem neplní svou úlohu a není tedy

už přirozenou hranicí. A jestliže je tato vbíhavá kruhová úseč, která tak nepřirozeně zatlačuje naši hranici, navíc ještě obydlena lidmi, kteří jsou „jazykem, mravy a civilizací" Francouzi, neměla by se tu napravit chyba, které se dopustila příroda, neměla by se teoreticky požadovaná konvexnost nebo aspoň přímočarost vytvořit také prakticky? Je přípustné, aby Francouzi žijící za přirozenou hranicí byli obětováni lusus naturae*?

Že takovéto bonapartistické usuzování není tak docela bez významu, dokazuje první císařství, které postupovalo od jedné anexe ke druhé, dokud mu to nepřekazili. I nejdokonalejší hranice má svá slabá místa, která je možno opravit a vylepšit; a není-li třeba dělat okolky, může se anektovat dál a dál do nekonečna. V každém případě vyplývá z uvedené úvahy tento závěr: Všechno, co lze uvést pro anexi Savojska, jak pokud jde o národnost, tak pokud jde o vojenské zájmy Francie, *platí také pro francouzské Švýcarsko.*

Alpy, které se táhnou od Col di Tenda severoseverozápadním směrem, obracejí se od Mont Thabor, který je hraničníkem mezi Piemontem, Savojskem a Francií, zhruba na severoseverovýchod a od Mont Géant, kde se stýkají hranice mezi Piemontem, Savojskem a Švýcarskem, odbočují ještě víc k východu. Od Mont Thabor až k Mont Géant mohou být tedy Alpy přirozenou hranicí Francie jedině tehdy, bude-li tato hranice pokračovat od Mont Géant přímou čarou na Basilej. Jinými slovy: požadavek anexe Savojska k Francii *zahrnuje požadavek anexe francouzského Švýcarska.*

Na celém úseku, kde tvoří nynější hranici obou států hlavní hřeben Alp, má silnici pouze jeden průsmyk: Mont Genèvre. Kromě něho je ještě Col d'Argentera, který vede od Barcelonette do údolí Stury, sjízdný pro dělostřelectvo, a snad by se daly s trochou námahy upravit ještě i jiné soumarské cesty tak, aby byly sjízdné pro všechny zbraně. Dokud však ze Savojska a Nizzy vede přes hlavní pásmo Alp po dvou průsmycích se silnicemi, musí každý francouzský útočník, který ještě nemá tyto provincie, dobýt aspoň jednu z nich, než se vydá přes Alpy. K tomu přistupuje ještě ta

* — hře přírody. *(Pozn. red.)*

okolnost, že při útoku z Francie dovoluje Mont Genèvre jen přímý úder na Turín, kdežto oba savojské průsmyky, Mont Cenis a ještě více Malý sv. Bernard, umožňují boční operace. Kromě toho pro útočící italskou armádu, která by chtěla udeřit na srdce Francie, znamená Mont Genèvre velkou okliku, kdežto přes Mont Cenis vede hlavní cesta z Turínu do Paříže. Žádného vojevůdce tedy ani nenapadne, aby použil Mont Genèvre jinak než pro vedlejší kolony; velká operační linie povede vždy přes Savojsko.

Savojsko by tedy poskytlo Francii především terén, který nutně potřebuje k útočné válce proti Itálii a který by jinak musela teprve dobývat. Italská armáda, která bude v obraně, nebude ovšem Savojsko nikdy hájit rozhodnou bitvou, ale může energicky vedenou horskou válkou a ničením silnic aspoň poněkud zadržet útočníky již v horních údolích řek Arc a Isère (jimiž prochází montceniská a svatobernardská silnice) a pak, opírajíc se o pevnůstky uzavírající průsmyky, udržet ještě po nějakou dobu severní svah hlavního alpského pásma. O nějaké absolutní obraně se tu přirozeně nedá mluvit, jako ostatně v žádné horské válce; s rozhodnou bitvou se počká, až nepřítel sestoupí do roviny. Ale *jistě se získá* čas, který může být rozhodující pro soustředění sil k hlavní bitvě a je zvlášť důležitý pro zemi, která je tak protáhlá a má tak málo železnic jako Itálie, oproti kompaktní zemi protkané skvělou strategickou sítí železnic jako Francie; a tento čas by byl *jistě ztracen*, kdyby Francie obsadila Savojsko již před válkou. Itálie však nikdy nepovede válku proti Francii sama; a jestliže bude mít spojence, pak je tu možnost, že obě armády v Savojsku budou už v rovnováze. To bude mít za následek, že se boj za obsazení alpského hřebene nutně protáhne; v nejhorším případě udrží Italové po nějakou dobu severní svah hřebene, a až jej ztratí, budou s Francouzi bojovat o jižní svah, neboť pánem horského hřebene je jen ten, kdo má oba jeho svahy a může jej tedy překročit. A je velmi nejisté, zda bude mít útočník ještě tolik síly a rozhodnosti, aby následoval obránce do roviny.

Tažení z let 1792 až 1795 v Savojsku jsou příkladem takovéto nerozhodné horské války, i když akce na obou stranách byly mdlé, nejisté a tápavé.

21. září 1792 vpadl do Savojska generál Montesquiou. 10 000 Sardiňanů, kteří je hájili, bylo podle tehdejší oblíbené módy tak roztříštěno do řetězu hlídek, že nikde nemohli seskupit dostatečné síly k odporu. Chambéry a Montmélian byly obsazeny a Francouzi táhli údolími až k úpatí hlavního alpského pásma. Hřeben sám zůstal úplně v rukou Sardiňanů, kteří 15. srpna 1793 po několika menších srážkách začali pod velením generála Gordona opět pronikat kupředu proti Francouzům, oslabeným tím, že poslali část svých sil obléhat Lyon, a zahnali je z údolí Arca a Isère zpět k Montmélianu. Zde se poražené francouzské kolony připojily ke svým zálohám, Kellermann se vrátil do Lyonu, přešel ihned (11. září) do útoku a snadno vrhl Sardiňany zase zpět až k alpským průsmykům; tím však byly i jeho síly vyčerpány a musil se na úpatí hor zastavit. Avšak roku 1794 dosáhla alpská armáda počtu 75 000 mužů, proti nimž mohli Piemonťané postavit jen 40 000 i se zálohou 10 000 Rakušanů, kterou snad mohli použít. Přesto neměly první útoky Francouzů ani na Malý sv. Bernard, ani na Mont Cenis úspěch, až konečně byl 23. dubna dobyt Bernard a 14. května Mont Cenis, čímž se jim dostal do rukou celý hřeben.

Bylo tedy třeba tří tažení, než se podařilo vyrvat Piemonťanům na této straně přístup do Itálie. I když by se dnes tak nerozhodně vedená válka nemohla už na tak malém území protáhnout na několik tažení, bude při určité rovnováze sil Francouzům stále ještě zatěžko, aby se nejen zmocnili alpských průsmyků, ale zůstali ještě tak silní, že by mohli beze všeho sestoupit do roviny. Nic víc nemůže Savojsko Itálii poskytnout; ale už to je dost.

Předpokládejme naopak, že se Savojsko spojí s Francií. Jaké bude potom postavení Itálie? Severní svah alpského řetězu je v rukou Francouzů, Italové mohou bránit jen jižní svah, jehož uzávěry a postavení mohou být z vysokého hřebene ovládány nebo aspoň pozorovány a většinou se také dají v těsné blízkosti obejít. Horská obrana se redukuje na své poslední a nejslabší dějství, které zároveň přináší nejvíc ztrát. Příležitost ke sbírání zpráv, kterou skýtá horská válka v Savojsku, úplně odpadá. Ale to ještě není všechno. Dokud bylo nutno napřed se Savojska *zmocnit*, mohla se Francie za určitých okolností spokojit s tím, že to udělá

a donutí tak Itálii k pasívní obraně; to už by byl určitý výsledek; vojska snad bylo možno použít jinde lépe; v zájmu Francie bylo, aby se na tomto válčišti nenasazovalo příliš mnoho sil. A naopak, kdyby se Savojsko stalo definitivně francouzskou provincií, vyplatilo by se bránit je útočným francouzským způsobem. Pasívní obrana si může během tažení vyžádat neméně obětí na životech než útok na Itálii; k útoku už není zapotřebí o mnoho víc vojska, a jaké jsou tu zcela jiné vyhlídky!

Hned druhého dne po anexi se důstojníci francouzského generálního štábu vydají vzhůru údolím Arca a Isère, budou prozkoumávat boční údolí, vystoupí na horské hřebeny, budou se vyptávat nejlepších alpských vůdců, vyměřovat vzdálenosti, zjišťovat stoupání a všecko si pečlivě poznamenají; a to všechno ne z turistického vrtochu, nýbrž podle zjevného, pravděpodobně již nyní hotového plánu. Hned za nimi půjdou inženýři a podnikatelé, a zanedlouho se začnou hluboko v horách budovat silnice a stavět budovy, o nichž ani místní obyvatelé, ani náhodní cestující nebudou s to říci, k čemu jsou. Však tu také nebudou ani pro sedláky, ani pro turisty, mají pouze rozvinout přirozené strategické výhody Savojska.

Průsmyky Mont Cenis i Mont Genèvre vedou oba na Susu. Napadnou-li francouzské kolony jejich jižní svahy, dostanou se italské oddíly, které je hájí, do úplných kleští. Nemohou vědět, z které strany přijde hlavní útok; předem však vědí, že jakmile bude jeden z průsmyků násilně překročen a Susa dobyta, bude vojsko bránící druhý průsmyk odříznuto. Bude-li překročen nejdříve Mont Cenis, může se vojsko na Mont Genèvre v nejhorším případě zachránit ještě tak, že ponechá své dělostřelectvo, materiál a koně osudu a sestoupí po pěšinách do fenestrellského údolí; proniknou-li však útočníci přes Mont Genèvre až k Suse, nebude mít vojsko na Mont Cenis už vůbec kam ustoupit. Za těchto okolností je obrana obou těchto průsmyků pouhou demonstrací. K tomu ještě probíhají operační linie obou francouzských oddílů, silnice z Grenoblu do Briançonu a z Chambéry do Lanslebourgu, vcelku paralelně a jsou odděleny pouze horským hřbetem, odbočujícím od Mont Thabor, přes nějž vede mnoho pěších i soumarských stezek. Jakmile Francouzi vystavějí přes tento hřeben příčnou silnici, která nemusí

být delší než 4 německé míle, mohou libovolně přesunovat masu svého vojska z jedné silnice na druhou; kleště budou ještě účinnější a obrana alpské linie proti napadení z Itálie získá na této straně nesmírně na síle.

Pokračujme. Savojsko má ještě jeden alpský průsmyk, Malý sv. Bernard. Mnohé francouzské autority tvrdí, že Napoleon by byl udělal lépe, kdyby byl pro své tažení přes Alpy použil místo Velkého sv. Bernardu tohoto průsmyku. Průsmyk leží níže, je tedy na jaře dříve bez sněhu a dá se vůbec snadněji překročit. Kolony, které vyšly z Lyonu a Besançonu, se mohou sejít přinejmenším stejně snadno v Albertville jako Lausanne; a oba průsmyky vedou na Aostu a Ivreu. Již sám fakt, že mohla vzniknout polemika o přednostech toho či onoho průsmyku pro Napoleonovy cíle v tažení z roku 1800, dokazuje, jak je tento Malý sv. Bernard pro vedení války důležitý. Ovšem k tomu, aby se Malého sv. Bernardu mohlo využít k opakování strategického obejití, k jakému došlo u Marenga, by bylo třeba zcela zvláštních podmínek. Dnes máme větší vojska, a ta nikdy nemohou projít velehorami pouze v jedné koloně; pokus o obejití i jen s 30 000 mužů by dnes ve většině případů přivodil vlastní zkázu. To všechno platí o prvním a druhém tažení. Jestliže však, jak se zdá, soudobé skupiny pevností a opevněné tábory vtisknou všem válkám, vedeným oběma stranami s patřičnou vytrvalostí, jiný, vleklejší charakter, jestliže válka již nemůže být skutečně vybojována, dokud se protivníci v několika taženích navzájem pozvolna nevyčerpají, pak budou konec konců i armády stále menší a menší. Dejme tomu, že by se několik let válčilo se střídavým úspěchem v hornoitalské rovině; Francouzi, kteří by mezi tím dobyli Casale nebo Alessandrii nebo obě tato místa, by byli zatlačeni přes Alpy a zde by se obě strany, už značně oslabené, zastavily. Copak to bude i potom tak těžké, s našimi železnicemi a s dělostřelectvem, které se nyní již všude odlehčuje, rychle vrhnout 30 000 až 40 000 mužů a dokonce i víc přes Malý sv. Bernard na Ivreu? Z Ivrey se mohou stáhnout na své pevné shromaždiště v rovině, kde budou mít všechno potřebné a budou posíleni posádkou; kdyby se ukázalo, že to není možné, nemohly by jim ani větší síly zahradit cestu na Turín a ústupovou silnici přes

oba nejbližší průsmyky. Těchto 30 000 až 40 000 mužů s posádkami by nyní představovalo již velmi úctyhodnou sílu a v nejhorším případě by mohlo rozbít nejbližší nepřátelské sbory a vést potom s velkou vyhlídkou na úspěch válku kolem svého opevněného tábora. Vzpomeňme jen, jak se smrskly armády již v roce 1814 a s jak malými silami dosáhl Napoleon v tomto roce tak velkých výsledků.

Svatobernardská silnice, jak již řečeno, vede údolím Isère, montceniská zase údolím Arca. Obě řeky pramení u Mont Iseranu. Nad Bourg-Saint-Maurice opouští svatobernardská silnice řeku a obrací se přímo přes horu, zatímco soutěska (Val de Tignes) stoupá vpravo k jihu. Pod Lanslebourgem, u Termignonu, vyúsťuje do údolí Arca malé postranní údolí (Val Saint-Barthélemy). Z Val de Tignes vedou tři stezky přes horský hřeben mezi Mont Iseranem a Mont Chaffequarré do Val Saint-Barthélemy. V jednom z těchto tří sedel bude asi možno zřídit silnici. Bude-li zde vystavěna silnice a bude-li vybudována i příčná silnice, o níž jsme se zmínili výše, bude strategický silniční systém v Savojsku — jako francouzské pohraniční provincii — již značně rozvinutý. Těsně za hlavním hřebenem Alp by vedla silnice, která by navzájem spojovala tři nejdůležitější průsmyky a která by umožňovala přesunout ve dvou dnech hlavní masy vojsk od Bernardu a Mont Genèvre do blízkosti Mont Cenis a ve čtyřech až pěti dnech z jednoho boku na druhý. Bude-li tento systém doplněn ještě silnicí od Moûtiers přes průsmyk Pralognanský do Saint-Barthélemy a Lanslebourgu, a druhou od Moûtiers na Saint-Jean-de-Maurienne, pak bude sotva možno ještě něco připojit. Zbývalo by už jen zřídit opevnění nezbytná k podpoře — nikoli k úplnému zahrazení — a zajistit hlavní silniční uzel Moûtiers jako ústřední shromaždiště před prudkým nepřátelským útokem. Přitom jde všeho všudy o necelých dvacet pět německých mil nově vybudovaných silnic.

Budou-li vybudovány tyto nebo podobné spoje — a není pochyby, že francouzský generální štáb má už nyní hotový plán na plné strategické využití Savojska — co potom bude s obranou jižního svahu Alp? A co všechno by pak asi — v případě obrany — dokázal nový Lecourbe, který by se opíral o pevné ústřední

shromaždiště a o malé pevnůstky, kdyby mu takováto silniční síť zajišťovala dostatečnou pohyblivost? Ať nikdo neříká, že při velikosti našich nynějších vojsk není už horská válka možná! To vcelku platí, dokud jsou vojska skutečně velká a jedna strana má rozhodující převahu. Ale v boji proti moderním pevnostem se vojska pořádně ztenčí a bude jistě dost případů, kdy místo převahy nastane rovnováha. Je přirozené, že se nejde do hor, když to není nutné, ale cesta z Paříže do Itálie a z Itálie do Paříže povede vždy přes Savojsko nebo Wallis.

Můžeme shrnout: Jako francouzská provincie by Savojsko svou zeměpisnou polohou a zejména svými alpskými průsmyky dovolilo francouzské armádě, která by měla třeba jen malou převahu, aby ovládla italské svahy Alp, podnikala vpády do údolí a nabyla mnohem většího významu, než jaký by jí připadl podle její síly. Kdyby si pak jen poněkud připravila válčiště, dostala by se francouzská armáda do tak výhodného postavení, že by při jinak naprosté rovnováze sil měla okamžitě převahu nad nepřítelem; kromě toho by Malý sv. Bernard donutil Italy vyslat na velkou vzdálenost vyčleněné oddíly, zatímco Francouzům by podle okolností poskytl příležitost k rozhodnějším ofenzívním úderům.

Savojsko je v rukou Francie vůči Itálii *výlučně ofenzívním nástrojem.*

A jak to vypadá se zájmy Švýcarska?

Za nynější situace nemůže žádný ze sousedů sám o sobě napadnout Švýcarsko jinak než čelně. Počítáme přitom jižní Německo bez Rakouska za jednoho souseda a Rakousko za druhého, neboť jsme právě viděli, že tito dva nemusí vždy nutně jednat souhlasně. Jižní Německo může útočit jen na linii Basilej—Kostnice, Rakousko jen na linii Rheineck—Münster, Itálie na linii Poschiavo—Ženeva a Francie na linii Ženeva—Basilej. Švýcarská armáda má všude ústupovou linii kolmo za svou frontou; všude jí neutrální pohraniční území víceméně kryjí boky. Pokud je Švýcarsko napadeno jen jedním ze sousedů, není tedy strategické obejití ještě *před* zahájením boje možné. Pouze Rakousko má výhody na bocích přes Graubünden, ale Švýcaři by tak jako tak v žádném případě nevedli proti rakouskému útoku rozhodný boj v Graubündenu, nýbrž dále na

severozápad, v předhoří Alp. Tím, že Rakousko odstoupilo Lombardii, se tato výhoda pro Švýcarsko podstatně zvýšila; až do loňského roku mělo sice Rakousko prostředky k soustředěnému útoku na jihozápadní Švýcarsko, který by ve vysokých horách a při převaze sil nebyl rozhodně vždy bez vyhlídek. Avšak účinek takového útoku by se přece jen omezil pouze na Graubünden, Tessin, Uri a Glarus, tedy na nejchudší a nejméně obydlenou část země; kromě toho by musel nepřítel počítat se značným roztříštěním svých sil, kdyby postupoval z Itálie přes Gotthard. Nynější výhodné rozdělení sousedů má pro Švýcarsko větší cenu než evropské záruky neutrality. Dává mu možnost, aby při útoku jen jediného ze svých sousedů obranu co možná protáhlo, a to je konec konců jediné, nač může tak malá země spoléhat.

Od chvíle, kdy bude Savojsko francouzské nebo jen obsazeno francouzským vojskem, nemůže být ani řeči o obraně celého francouzského Švýcarska, od Bernského Jury až po Dolní Wallis. Ženeva může být již teď během 24 hodin proměněna ve francouzskou základnu; Juru lze obejít stejně jako linii Zihlu a Neuchâtelského a Bielského jezera; místo aby bojovali v soutěskách a pak se probíjeli úzkou cestou mezi těmito dvěma jezery a přes Velké slatiny*, vydají se Francouzi pohodlně oklikou přes bohatou pahorkatinu Waadtu a první pozice vhodná pro vážný odpor bude zároveň pozicí, na níž bude nutno svést první hlavní bitvu — bude to postavení před Bernem za řekami Saane a Sense; neboť kolona určená k obejití ze Savojska přes Villeneuve a Vevey způsobí, že každý pokus o odpor ve Waadtu bude marný.

Až dosud je první obrannou linií Švýcarska proti Francii pohoří Jura; je to výtečný terén pro necvičenou milici, která se však dobře vyzná v kraji a je podporována obyvatelstvem. Jura se však nedá vážně hájit už pro velmi klikatou linii hranic, která často protíná napříč jeho souběžné hřebeny. Druhou významnější linií je řeka Zihl, která spojuje Neuchâtelské a Bielské jezero a z Bielského jezera teče do Aary. Tato linie pokračuje vpravo dolním tokem Aary, vlevo řekou Orbe, která se vlévá do horního konce Neuchâtel-

* — tj. slatiny aarberské. *(Pozn. red.)*

ského jezera u Yverdonu. Tok Zihlu mezi jezery je dlouhý pouhé půl míle a od Bielského jezera k Aaře jen jednu míli. Skutečná fronta tohoto postavení je mezi jezery a je ještě zesílena Velkými slatinami, které leží v nížině, prostírají se od Neuchâtelského jezera až k Aarbergu a jsou průchodné pouze po hlavní silnici. Pokus obejít tuto frontu z pravého boku přes Büren může být paralyzován zálohou u Aarbergu; rozsáhlejší obejití by předpokládalo postavit most přes Aaru a přitom by mohly být snadno ohroženy útočníkovy spoje. Obejití zleva je možné pouze přes Waadt a může být postupně zadrženo na Orbe, Mentue a Broye. Tento odpor nemůže být ochromen obejitím podél Ženevského jezera na Freiburg, protože Švýcaři ustupující podél Neuchâtelského jezera budou tam mít vždy kratší cestu. Postavení na Zihlu se tedy hodí pro hlavní bitvu sice jen za zvláštních okolností, dopustí-li se nepřítel velkých chyb, ale přesto splňuje všechno, co od něho může Švýcarsko očekávat: umožňuje zadržet nepřítele a zejména přesunout kontingenty z jihozápadního Švýcarska.

Jakmile je však Savojsko v rukou nepřítele, pak kolona pronikající ze Saint-Gingolphu přes Villeneuve a Châtel-Saint-Denis učiní každý odpor ve Waadtu marným, neboť již u Vevey bude mít do Freiburgu sotva o dvě míle dál než Švýcaři na Orbe a může jim tedy zahradit ústup. Od Saint Gingolphu do Freiburgu je asi dvanáct mil; Freiburg je vzdálen jeden denní pochod za levým bokem postavení na Zihlu mezi jezery, a tři míle od Peterlingen (Payerne), kde se mohou francouzské kolony pochodující přes Waadt spojit se savojskou kolonou. Útočník, který disponuje Savojskem, může tedy ve třech až čtyřech dnech odříznout údolím Rhôny spojení s Wallisem, dobýt Ženevu, Waadt a Freiburg až k Saane a vpadnout s hlavními silami do týlu postavení na Zihlu, čímž mu padne do rukou Basilej, Solothurn, Bernský Jura a Neuchâtel. A to nikterak nejsou nehostinné velehorské kraje, nýbrž právě nejbohatší a nejprůmyslovější švýcarské kantony.

Švýcarsko pociťovalo tak silně strategický tlak, jímž na ně doléhá Savojsko, že si roku 1814 vymohlo známou neutralizaci jeho severní části a roku 1816 si dalo od Sardinie smluvně potvrdit příslib, že Chablais, Faucigny a Genévois nikdy neodstoupí jiné

mocnosti než samému Švýcarsku. Ludvík Napoleon proto všude dává rozšiřovat pověsti, že žádá jen jižní Savojsko; Chablais, Faucigny a část Genévois až k potoku les Usses má prý připadnout Švýcarsku. A protože platí něco za něco, používá podle „Times" pana Vogta, aby u švýcarského zemského zastupitelstva nenápadně oťukal, zda by mu za to nepovolili volné používání simplonské silnice. To je první narážka na to, že Simplon je také přirozeným mezníkem Francie, jak tomu za prvního císařství skutečně bylo.

Předpokládejme, že se Švýcarsko obohatilo o nový kanton — severní Savojsko. Hranici by tvořil horský hřbet, který se mezi Malým sv. Bernardem a Montblankem odděluje od hlavního pásma a vede k soutěsce Rhôny (Fort de l'Ecluse); byla by tedy zdánlivě zcela „přirozená". Ale přes tento horský hřbet vedou z údolí Isère a Rhôny tyto silnice: 1. Seyssel—Ženeva, 2. Annecy—Ženeva, 3. Annecy—Bonneville, 4. Albertville—Sallanches. Z Bonneville stejně jako ze Sallanches vedou silnice přes severní horský hřbet údolí Arve do Thononu. Proti ofenzívě směřující na Thonon na jižním břehu Ženevského jezera, je tedy země zcela nekrytá, a protože vzdálenosti ze Seysselu nebo Albertville do Thononu nepřesahují 15 mil, prodloužilo by Švýcarsko tím, že by mu patřilo severní Savojsko, svou obranu nanejvýš o pět dní. Protože však není ani pomyšlení na to, že by tento nový kanton bránilo jiné vojsko než domobrana, může útočící kolona postupovat právě tak dobře ze Ženevy přímo na Thonon — pět mil —, odkud jí zbývají už jen asi 4 míle do Saint-Gingolphu. V tomto případě přinese tedy severní Savojsko Švýcarsku pouhé tři dny. Jinak může být dobré jen k tomu, aby rozptýlilo švýcarské obranné síly. Ústupová linie švýcarské armády napadené z Francie vede zřejmě nížinou přes Bern, bude-li to možné podél Aary na Curych, ne-li, pak na Luzern a z obou těchto míst do údolí horního Rýna. Armáda tedy nesmí zaujmout postavení tak daleko na jihu, že by mohla být vytlačena z těchto linií a zatlačena do velehor. Jak jsme viděli, může být kanton Waadt ještě dobře zapojen do švýcarského obranného systému; ale určitě ne už severní Savojsko a Wallis, který by byl, kdyby Savojsko přestalo být neutrální, zcela nekrytý. Je však známo, jak v ohroženém spolkovém státě, kde je obrana země svěřena milici,

chce každý, aby se bránila jeho vlastní domovina. Je známo, že vojsko bude reptat, že poslanci Národní rady strhnou pokřik, budou-li celá města a celé kantony bez odporu vydány nepříteli, a tím spíš pak nový kanton, který Švýcarsko dostalo jedině kvůli své obraně! Dokonce i v generálním štábu bude každý usilovat, aby jeho kraj byl zvlášť dobře chráněn, a v miliční armádě, kde bude kázeň z blažených hospodských mírových časů v nejlepším případě dost uvolněná, bude velitel vzhledem k tomu všemu stěží moci udržet vojsko pohromadě. Možno se vsadit, že v devíti případech z desíti se velitel ukáže slabý nebo bude muset povolit a že severní Savojsko bude obsazeno vojskem, které nebude pro obranu nic platné, které však rozhodně utrpí na ústupu a bude zčásti vrženo do Wallisu, kde se pak bude muset hledět dostat přes Gemmi nebo Furku zpět k hlavní armádě.

Jediná jistota pro Švýcarsko je v tom, že severní Savojsko nepatří ani jemu, ani Francii; neboť pak je Savojsko ve válce těchto dvou států skutečně neutrální a Švýcarsko opravdu kryje. Kdyby však patřilo Švýcarsku, nebylo by to pro ně o mnoho lepší, než kdyby patřilo Francii. Jeho cena činí tři, nanejvýš pět dní časového zisku, z něhož by však většina byla opět ztracena při obraně Waadtu. Co je to proti jistotě, že za všech okolností může být napadeno *jen* mezi Basilejí a Ženevským jezerem?

Severní Savojsko je pro Švýcarsko danajský dar[391]; a ještě víc než to: tento dar zahrnuje v sobě hrozbu. Francie v tomto případě ovládne vojensky celé francouzské Švýcarsko a znemožní jakoukoli, byť sebepolovičatější obranu. Anexe jižního Savojska Francií *nastoluje ihned požadavek přivtělení francouzského Švýcarska.*

III

Hrabství Nizza leží, jak známo, na úpatí Přímořských Alp a jeho hranice s Janovskem se svažuje k moři jednu míli východně od Oneglie, u Cerva. V západní polovině se mluví provensálským nářečím, ve východní polovině, na druhé straně Roye, italským nářečím. Vyjímaje několik vesnic na Varu je však všude spisovnou řečí italština, pouze ve městě Nizze, kde je silný příliv cizinců, s ní soupeří francouzština.

Máme-li správně posoudit národnostní otázku, musíme se zde na chvíli zastavit u jazykových poměrů v západních Alpách.

Na všech místech, kde se italština v Alpách střetává s jinými jazyky, projevila se jako slabší partner. Ani na jediném místě neproniká za řetěz Alp; románská nářečí v Graubündenu a v Tyrolích jsou naprosto nezávislá na italštině. Naproti tomu všechny sousední jazyky si na ní vydobyly na jih od Alp území. V západních horských okresích benátské provincie Udine se mluví kraňsko-slovinsky. V Tyrolích ovládá německý živel celé jižní úbočí a celé údolí horní Adiže; dále na jih, uprostřed italského území, jsou německé jazykové ostrovy sette comuni a tredici comuni[392]; na jižním úpatí Griesu, stejně jako v tessinském Val di Cavergno, v piemontském Valle Formazza, v horní části Val di Vedro na úpatí Simplonu a konečně na celém jihovýchodním úbočí Monte Rosy, ve Val de Lys, v horní části Valle Sesia a Valle Anzasca se mluví německy. U Val de Lys začíná francouzská jazyková hranice, která zahrnuje celé údolí Aosty a východní úbočí Kottických Alp počínaje u Mont Cenis, takže se obvykle uvádí, že k ní patří prameny všech řek horního povodí Pádu. Obvykle se uvádí, že tato hranice vede od Demonte (na řece Stuře) poněkud na západ kolem Col di Tenda k řece Royi a podél ní až k moři.

O hranici mezi německým nebo slovanským a italským lidovým jazykem nemůže být pochyb. Jinak je tomu, jestliže na sebe narážejí dvě románské řeči, a to nikoli spisovná italština, il vero

toscano*, a vyspělá severofrancouzština, nýbrž piemontský dialekt italštiny a jihofrancouzský jazyk trubadúrů zaniklý v tisíci poklesl ých patois, který budeme pro stručnost nazývat nepřesným, avšak známým výrazem provensálština. Tomu, kdo studoval někdy třeba jen povrchně srovnávací mluvnici románských jazyků nebo provensálskou literaturu, musí být ihned nápadná velká podobnost lidové řeči v Lombardii a v Piemontu s provensálštinou. V lombardštině se tato podobnost omezuje ovšem jen na vnější podobu nářečí; vypouštění mužských vokalických koncovek, zatímco ženské se v jednotném čísle zachovávají, právě tak jako většiny vokalických koncovek v časování mu dodává provensálský ráz, zatímco naopak nosové *n*, výslovnost *u* a *œu* připomínají severofrancouzštinu. Avšak tvoření slov a hláskosloví jsou typicky italské, a kde se vyskytují odchylky, připomínají překvapivě často, stejně jako v rétorománštině[393], portugalštinu**. Piemontský dialekt se v hlavních rysech značně shoduje s lombardským, ale blíží se už víc provensálštině a v Kottických a Přímořských Alpách se jí nepochybně přibližuje natolik, že bude těžké vést mezi nimi přesnou hranici.*** K tomu ještě většina jihofrancouzských patois není severofrancouzskému spisovnému jazyku o mnoho bližší než sama piemontština. Zde tedy sotva může lidová řeč rozhodovat o národnosti; alpský rolník mluvící provensálsky se naučí stejně snadno italsky jako francouzsky

* — pravá toskánština. *(Pozn. red.)*

** Lat. *clavis*, ital. *chiave*, portugalsky *chave*, lombardsky *ciàu* (vyslov: *čau*) = klíč. Augsburská „Allgemeine Zeitung" dostala loni v létě zprávu z Verony (viz zprávy z rakouského hlavního stanu), že tam lidé na ulici na sebe volají „čau, čau". Tento moudrý list, který má vůbec v oblibě jazykové chyby, si zřejmě nevěděl rady s klíčem k tomuto *čau, čau*. Toto slovo zní *s-ciau (sčau)* a je lombardskou obdobou pro *schiavo* = otrok, sluha, jak se lidé zdraví i u nás: „služebník, váš oddaný služebník" atd. — Ze skutečně provensálských tvarů v lombardštině nás napadají pouze dva: ženské minulé příčestí na — *da* (*amà, amada*) a první osoba přítomného času na *i* (*ami* = miluji, *saludi* = zdravím). *(Engelsova poznámka.)*

*** Hlavní znaky, jimiž se odlišují italské a provensálské dialekty, jsou asi tyto: 1. Italská vokalizace *l* po souhláskách (*fiore, più, bianco*), kterou provensálština nezná. 2. Tvoření množného čísla podstatných jmen z latinského nominativu (*donne, cappelli*). Provensálština a starofrancouzština tvořily sice ve středověku nominativ také tímto způsobem, ale všechny ostatní pády se odvozovaly z latinského akusativu (koncovka *-s*). Pokud však víme, mají všechny moderní provensálské dialekty pouze tuto druhou formu. Přesto tam, kde se tyto dialekty stýkají, může být pochybné, zda zachovaný nominativní tvar pochází z italštiny nebo provensálštiny. *(Engelsova poznámka.)*

a potřebuje obě řeči stejně zřídka; docela dobře rozumí piemontštině, s kterou plně vystačí. Jde-li však o to najít nějakou oporu, tu může poskytnout pouze spisovný jazyk, a ten je ovšem v celém Piemontu a Nizze italský — jedinou výjimkou je snad údolí Aosty a valdenská údolí, kde místy převládá francouzský spisovný jazyk.

Dokazovat tedy, že Nizza je národnostně francouzská, na základě provensálského patois, kterým nadto mluví jen polovina provincie, je prostě nesmyslné. Toto tvrzení se však ukáže ještě nesmyslnější, když si uvědomíme, že provensálsky se mluví také za Pyrenejemi, v Aragonii, Katalánii a Valencii, a že v těchto španělských provinciích zůstala provensálština, přes některé kastilské vlivy, nejen mnohem čistší než někde ve Francii, nýbrž že se ještě udržuje v národní literatuře jako spisovný jazyk. Co se stane se Španělskem, jestliže Ludvík Bonaparte vznese příště nárok i na tyto tři provincie jako národnostně francouzské?

Zdá se, že v hrabství Nizza je ještě těžší vzbudit sympatie pro Francii než v Savojsku. Z venkova není slyšet vůbec nic, ve městě propadají všechny pokusy ještě výrazněji než v Chambéry, ačkoli v těchto mořských lázních je mnohem snadnější sehnat kupu bonapartistů. Myšlenka udělat z Nizzana Garibaldiho Francouze není opravdu zlá.

Je-li Savojsko nanejvýš důležité pro obranu Piemontu, pak Nizza je ještě mnohem důležitější. Z Nizzy vedou do Itálie tři silnice: silnice Corniche podél pobřeží do Janova, silnice přes Col di Nava z Oneglie k údolí Tanara do Cevy a silnice přes Col di Tenda do Cunea (Coni). První je sice nakonec zahrazena Janovem, ale dává postupující koloně už u Albengy a znovu u Savony možnost překročit po dobrých pevných cestách Apeniny, a kromě toho skýtá množství soumarských stezek a pěšin přes hory; jak se jich dá použít ve válce, ukázal Napoleon roku 1796. Třetí silnice, přes Col di Tenda, znamená pro Nizzu totéž, co Mont Cenis pro Savojsko; vede přímo na Turín, skýtá však málo bočních výhod nebo vůbec žádné. Naproti tomu střední silnice přes Col di Nava vede přímo na Alessandrii a působí proto na jihu stejně jako Malý sv. Bernard na severu, jenže mnohem příměji a její účinnost závisí také na mnohem méně okolnostech. Kromě toho má ještě tu

přednost, že vede dostatečně blízko pobřežní silnice, takže při útoku je možno dostat odtud významnou podporu. Kolona pronikající po navské silnici může již u Garessia navázat opět spojení s kolonou, která postoupila po pobřežní silnici až do Albengy, neboť sem ústí příčná silnice z Albengy; prošla-li Cevou, vede cesta do Alessandrie přes Carcare, kam ústí silnice ze Savony a které leží na půl cestě mezi Cevou a Savonou. Avšak mezi Cevou, Savonou a Onegliou se tyčí vysoké pohoří, kde se obrana nemůže udržet. K tomu ještě leží severní svah Col di Nava s prameny Tanara *na území Nizzy*, takže průsmyk je už předem v rukou toho, komu patřila Nizza *před* válkou.

Francouzská armáda, která by disponovala Nizzou již před vypuknutím války, ohrožovala by odtud bok, týl a spoje každého italského oddílu, předsunutého na západ od Allessandrie. Odstoupení Nizzy Francii by tedy v případě války znamenalo přesunout shromaždiště italských ozbrojených sil zpět do Allessandrie a vzdát se obrany vlastního Piemontu, který může být hájen pouze v Nizze a Savojsku.

I zde mohou poskytnout nejlepší příklad dějiny revoluční války.

1. října 1792 překročil generál Anselme s divizí o 9000 mužích Var, zatímco francouzské loďstvo (12 řadových lodí a fregat) zakotvilo zároveň před Nizzou, 1000 kroků od břehu. Obyvatelé, sympatizující s revolucí, se vzbouřili a slabá piemontská posádka (2000 mužů) spěšně ustoupila ke Col di Tenda, kde zaujala postavení u Saorge. Město Nizza přijalo Francouze s otevřenou náručí, ti však vyplenili celou zemi, vypalovali rolníkům jejich domy, znásilňovali jejich ženy, a ani rozkazy generála Anselma, ani proklamace komisařů Konventu je nemohly udržet na uzdě. To bylo původní jádro pozdější Italské armády, s níž si generál Bonaparte vydobyl své první vavříny. Zdá se, že na začátku se bonapartismus musí vždycky opírat o chátru; bez Společnosti desátého prosince[232] se nikde nepostaví na nohy.

Obě válčící strany zůstaly dlouho nečinně stát proti sobě; Francouzi měli obsazené město a okolí, Piemonťané, posílení jednou rakouskou divizí, zůstali pány v horách a zaujali silně opevněné postavení se středem u Saorge. V červnu 1793 podnikli Francouzi

několik celkem bezvýsledných útoků; v červenci dobyli průsmyk Col d'Argentera, který vede do týlu nepřátelského postavení. Po dobytí Toulonu (v prosinci 1793) dostala Italská armáda značné posily a byl jí přidělen generál Bonaparte. Na jaře připravil útok na tábor v Saorge, který 28. dubna skončil plným úspěchem a Francouzi se stali pány všech průsmyků v Přímořských Alpách. Nyní navrhl Bonaparte spojit Alpskou armádu s Italskou v údolí Stury a zmocnit se Piemontu; tento plán však nebyl přijat. Brzy nato ztratil Bonaparte devátým termidorem[394] svého nejmocnějšího ochránce, Robespierra mladšího, a tím i svůj vliv ve válečné radě; byl zase jen obyčejným velitelem divize. Armáda přešla do obrany; teprve když generál Colloredo postupoval s obvyklou liknavostí na Savonu, aby Francouzům odřízl velmi důležité spojení s neutrálním Janovem, naskytla se Bonapartovi příležitost napadnout ho a způsobit mu porážku. Přesto zůstala cesta na Janov ohrožena a tažení roku 1795 začalo vypuzením Francouzů z celé Janovské Riviéry. Mezitím se však uzavřením míru se Španělskem[395] uvolnila Východopyrenejská armáda a byla přesunuta do Nizzy, kde se do listopadu celá shromáždila. Schérer, který teď velel v Přímořských Alpách, přešel ihned do útoku podle plánu vypracovaného Masséna. Zatímco Sérurier zaměstnával Piemonťany na Col di Tenda, postupoval Masséna ve vysokých horách a obešel Loano, které Augereau napadl čelně (23. listopadu). Plán se plně zdařil, Rakušané ztratili 2000 mrtvých, 5000 zajatců a 40 děl a byli úplně odděleni od Piemonťanů. Spojení s Janovem bylo nyní opět zajištěno a Francouzi zůstali po celou zimu nespornými pány hor. Na jaře roku 1796 byl konečně Bonaparte jmenován vrchním velitelem Italské armády a teď nastal úplný obrat. Bonaparte, který měl v rukou Nizzu a Riviéru di Ponente a opíral se o ně, vytáhl ze Savony do hor, porazil Rakušany u Montenotte, Millesima a Dega[92] a oddělil je tím od Piemonťanů, kteří teď, když je francouzská přesila obešla a izolovala, uzavřeli po několika ústupových bojích mír. Tak čtyři úspěšné srážky v horních údolích Bormidy a Tanara vynesly Francouzům vojenské obsazení celého Piemontu a nemuseli ani přímo udeřit na Turín; válka se ihned převalila do Lombardie a Piemont se stal částí francouzské operační základny.

Po první tři roky války byla tedy Itálie plně chráněna Nizzou. Teprve v třetím tažení byly ztraceny průsmyky Přímořských Alp a teprve ve čtvrtém se uplatnily — potom však ihned rozhodujícím způsobem. Po srážkách prvního týdne v horách stačila proti Piemonťanům pouhá mocná demonstrace, aby si uvědomili, že jsou v beznadějné situaci a že jim nezbývá než kapitulovat. Vlastní úder mohl pokračovat téměř bez přerušení ve směru na Milán; celé území mezi Bormidou, Tessinem a Alpami spadlo Francouzům samo do klína.

Stane-li se Nizza francouzskou provincií, octne se Itálie vůči Francii v situaci, v níž byla na konci tažení z roku 1794. Francouzi pak budou mít nejen otevřenou cestu do údolí Stury přes Col di Tenda a do údolí Tanara přes Col di Nava; útočící francouzské armádě, která je v přesile, nelze zahradit cestu do Albengy a Savony, a tak se octne za tři až čtyři dny po zahájení tažení opět na výchozím bodu kampaně z roku 1796. Kde se jí mají italské hlavní síly postavit? Na Janovské Riviéře nemají dost prostoru, takže se nemohou rozvinout, západně od Belba a Tanara vystavují nebezpečí své spoje s Alessandrií, Lombardií a poloostrovem. Jediné, co mohou podniknout, je postupovat na jih od Alessandrie a spojenými silami napadat jednotlivé kolony vyrážející z hor. To ovšem předpokládá vzdát se už předem obrany alpské hranice, neboť jinak by byly odříznuty všechny oddíly stojící na Col di Tenda a dále na západ a severozápad. Jinými slovy, s Nizzou *získává Francie panství nad Alpami*, které pak už nejsou pro Itálii ochrannou hradbou, a tím vojenské panství nad Piemontem.

Nizza dává Francii na jihu tytéž výhody na bocích jako Savojsko na severu, jen ještě úplněji a bezprostředněji. Jestliže již Nizza nebo Savojsko, každé zvlášť, úplně obnažují vlastní Piemont v případě francouzského útoku, jakou teprve moc by Francie získala nad Piemontem, kdyby měla obě provincie! Piemont by byl sevřen z obou stran jako v kleštích; na celé linii od Malého sv. Bernardu až ke Col di Nava a k horským cestám nad Savonou by mohli Francouzi rozehrát kolotoč předstíraných útoků v nesčíslných variacích, až by konečně skutečně zaútočili na některém bodě na boku Italů a odřízli všechny italské oddíly, které se příliš

pevně zahnízdily v horách. Italské armádě by nezbylo už nic jiného než soustředit se u Alessandrie a Casale, v Alpách nechat jen hlídky, a jakmile by se ukázalo, jaký je hlavní směr nepřátelského útoku, vrhnout tam celou svou sílu. Jestliže připustíme, že je tomu tak, pak to jinými slovy znamená, že nejen řetěz Alp, nýbrž i celé piemontské povodí Pádu je předem vydáno nepříteli a že první obranné postavení italské armády proti Francii je za hradbami Alessandrie. Se Savojskem a Nizzou jako předními výspami je Piemont první operační základnou italské armády; bez nich, vojensky řečeno, patří Piemont do sféry francouzského útoku a musí mu být vítězstvím na piemontské půdě a dobytím savojských a nizzských průsmyků zase vyrván.

Anexe Savojska a Nizzy se rovná, ne-li politické, tedy *vojenské anexi Piemontu Francií*. Až se bude jednou Viktor Emanuel dívat z Villy della Regina* u Turína na nádherný řetěz Alp, z něhož mu potom už nebude patřit ani jediná hora, pak mu to bude jak náleží jasné.

Ale jakmile se v horní Itálii vytvoří vojensky mocný stát, potřebuje prý Francie Nizzu a Savojsko k své vlastní obraně.

Viděli jsme, že Savojsko by značně posílilo francouzský obranný systém. Nizza by jej posílila jen potud, že by musela být dobyta také tato provincie, než by se mohlo zaútočit na dnešní francouzské alpské departementy. Je však otázka, zda by vojensky silný italský stát vůbec ohrožoval Francii natolik, že by proti němu potřebovala zvláštní ochranu.

Itálie, dokonce i kdyby byla úplně sjednocena, by mohla se svými 26 milióny obyvatel vést útočnou válku proti Francii jedině ve spolku s Německem. V takovéto válce by však hlavní masu ozbrojených sil postavilo vždy Německo a Itálie by byla podřadnou mocností. To samo by stačilo k tomu, aby se těžiště útoku přeneslo z Alp na Rýn a Másu. K tomu však přistupuje ještě to, že hlavní objekt útoku, Paříž, leží na severu Francie. Nejcitelnější útok na Francii bude vždy vycházet z Belgie; bude-li Belgie neutrální, tedy z německého levého břehu Rýna a od bádenského horního

* — Královniny vily. *(Pozn. red.)*

Rýna. Každý jiný útok znamená okliku a je již poněkud excentrický, nesměřuje přímo na Paříž. A jestliže se již Clausewitz („O válce", kniha VI, kap. 23) posmívá tomu, jak roku 1814 armáda o 200 000 mužů, místo aby pochodovala přímou cestou na Paříž, sedla na lep nesmyslné teorii a dala se oklikou přes Švýcarsko na Plateau de Langres, co by teprve řekl plánům tažení, které by chtěly vést hlavní útok proti Paříži přes horní Itálii a Savojsko nebo dokonce přes Nizzu? Každý útok přes Savojsko je ve srovnání s útokem od Rýna naprosto nevýhodný, jednak pro delší komunikace, které navíc vedou přes Alpy, jednak pro delší cestu do Paříže, a konečně pro přitažlivou sílu velkého opevněného tábora Lyonu, který jej ve většině případů zastaví. Proto také v tažení z roku 1814 nehrají sbory pronikající z Itálie do Francie téměř žádnou roli.

S takovými obrannými prostředky nepotřebuje Francie na této své beztoho nejchráněnější hranici a proti nejslabšímu ze svých sousedů vskutku rozšiřovat území. Kdyby nynější hranice Francie byly všude tak daleko od Paříže, měly tak mocné přirozené překážky, byly tak silně opevněny a tak znesnadňovaly nepříteli spojení jako hranice proti Itálii, byla by Francie nezranitelná. Jestliže si však bonapartismus vybírá právě tento bod, aby tu uplatňoval nárok na takzvanou přirozenou hranici pod záminkou, že Francie ji nutně potřebuje ke své obraně — oč snadněji teprve odůvodní své nároky na Rýn!

Nizza zůstane vždy italská, i kdyby byla na čas odstoupena Francii. Savojsko si může a jednou v budoucnosti si pravděpodobně bude samo přát spojení s Francií, až se velké evropské národnosti víc zkonsolidují. Je však něco docela jiného, připojí-li se Savojsko dobrovolně k Francii, až Německo a Itálie uskuteční své národní sjednocení také politicky a vojensky a tím podstatně zvýší své mocenské postavení v Evropě — nebo vyčachruje-li je vládce, odkázaný jako Ludvík Napoleon na výboje, na Itálii, která je ještě rozdělena, aby zvěčnil své panství nad Itálií a zároveň vytvořil první precedenční případ pro teorii přirozených hranic.

IV

Nás Němců se v tomto savojsko-nizzském čachrování týkají hlavně tři věci.

Předně to, jak Ludvík Napoleon prakticky vyhlásil italskou nezávislost: Itálie rozdělena přinejmenším na tři, snad i na čtyři státy, Benátsko rakouské, a Francie, které patří Savojsko a Nizza, pánem Piemontu. Papežské území po odtržení Romagne úplně oddělí Neapolsko od hornoitalského státu a zabrání jakémukoli jeho rozšíření na jih, neboť papeži má být zbývající část území „zaručena". Zároveň se hornoitalskému státu drží před očima Benátsko jako další návnada a pro italské národní hnutí zůstává Rakousko prvním a hlavním protivníkem; a aby Ludvík Napoleon mohl, kdykoli se mu zlíbí, pohnout toto nové království proti Rakousku, zmocňují se Francouzi všech postavení ovládajících západní Alpy a posunují své přední stráže až na 9 mil k Turínu. Toto postavení, které si bonapartismus vytvořil v Itálii, vydá ve válce o rýnskou hranici za celou armádu. Pro Rakousko je to nejlepší záminka, aby dodalo nejvýš svůj spolkový kontingent — ne-li ještě méně. Zde by mohlo pomoci jen jedno: úplný obrat v německé politice vůči Itálii. Že Německo nepotřebuje Benátsko až k Minciu a Pádu, to jsme myslím dokázali na jiném místě. Na zachování papežského a neapolského panství nemáme rovněž zájem, zato však máme zájem na vytvoření silné a jednotné Itálie, která může mít vlastní politiku. Za daných okolností můžeme tedy nabídnout Itálii víc než bonapartismus; možná, že brzy nastanou poměry, kdy bude důležité mít to na paměti.

Za druhé otevřená proklamace teorie přirozených hranic Francie. Nikdo nemůže pochybovat o tom, že francouzský tisk vepsal tuto teorii znovu na svůj prapor nejen se svolením vlády, nýbrž na její přímý rozkaz. Zatím se tato teorie uplatňuje jen na Alpy; to je ještě dost nevinné; Savojsko a Nizza jsou malé země, které mají jen 575 000 a 236 000 obyvatel, zvětšily by tedy počet

francouzského obyvatelstva jen o 811 000, a jejich politický a vojenský význam nebije na první pohled příliš do očí. Ale to, že se spolu s nárokem na tyto dvě provincie znovu zdůrazňuje právě hledisko přirozených hranic a připomíná se francouzskému lidu, že si ucho Evropy má znovu zvykat na toto heslo tak jako na jiná bonapartistická hesla, která jsou již deset let střídavě vytyčována a zase opouštěna — to je to, co se nás Němců zvlášť týká. Ve francouzštině prvního císařství, kterou později tak horlivě pěstovali republikáni z „Nationalu“[396], se přirozenou hranicí Francie rozuměl par excellence* Rýn. Ještě dnes, mluví-li se o přirozené hranici, nemyslí žádný Francouz na Savojsko a Nizzu, nýbrž jedině na Rýn. Která vláda, opírající se nadto o dobyvatelské tradice a dobyvatelské choutky v národě, by se mohla odvážit vyprovokovat znovu volání po přirozených hranicích a pak chtít Francii odbýt Savojskem a Nizzou?

Znovu proklamovaná teorie přirozených hranic Francie je přímou hrozbou Německu a faktem, který už nelze nechápat a který dává za pravdu národnímu cítění, jak se projevilo v Německu před rokem. Ne sice Ludvík Napoleon, ale tisk, který řídí, vykládá teď každému, kdo jen chce slyšet, že ovšem neběželo a neběží o nic jiného než právě o Rýn.

Za třetí a hlavně *postoj Ruska k celé této intrice.* Když loňského roku vypukla válka a Gorčakov sám přiznal, že Rusko převzalo „písemné závazky“ vůči Ludvíku Napoleonovi, začaly na veřejnost pronikat pověsti o tom, co je obsahem těchto závazků. Přicházely z různých pramenů a v podstatném se navzájem potvrzovaly. Rusko se zavázalo, že zmobilizuje a rozmístí na pruské a rakouské hranici čtyři armádní sbory, aby tím usnadnilo Ludvíku Napoleonovi jeho hru. Pro sám průběh války se prý předvídaly tři případy:

Buď uzavře Rakousko na Minciu mír; v tomto případě ztratí Lombardii a dá se, izolováno od Pruska a Anglie, snadno pohnout k tomu, aby vstoupilo do rusko-francouzské aliance, jejíž další cíle (rozdělení Turecka, odstoupení levého břehu Rýna Francii) budou pak sledovány jinou cestou.

* — především, hlavně. *(Pozn. red.)*

Nebo bude bojovat dál o Benátsko; pak bude úplně vyhnáno z Itálie a vzbouří se Uhry, které budou podle okolností postoupeny ruskému velkoknížeti Konstantinovi; Lombardie a Benátsko připadnou Piemontu, Savojsko a Nizza Francii.

Anebo bude Rakousko bojovat dál a Německý spolek[73] mu bude pomáhat; potom vstoupí Rusko aktivně do boje, Francie obdrží levý břeh Rýna a Rusko dostane volnou ruku v Turecku.

Opakujeme: tyto údaje o podstatných bodech rusko-francouzské aliance byly známy a zveřejněny již při vypuknutí války. Velkou část toho události potvrdily. A jak je tomu se zbytkem?

Podat o tom dokumentární důkazy je pro povahu věci prozatím nemožné. Ty vyjdou na světlo teprve tehdy, až samy události, jichž se týkají, budou patřit dějinám. Jedině ruská politika doložená fakty a dokumenty o dřívějších dějinných obdobích (např. ruské listiny, nalezené ve Varšavě roku 1830[397]) může sloužit jako ukazatel v této spleti intrik; k tomu však postačí dokonale.

Dvakrát v tomto století se Rusko spojilo s Francií a pokaždé bylo cílem nebo základnou tohoto spolku rozdělení Německa.

Poprvé na voru u Tylže.[398] Rusko tehdy vydalo Německo úplně všanc francouzskému imperátorovi a dokonce si vzalo jako zástavu kus Pruska. Za to dostalo volnou ruku v Turecku; pospíšilo si dobýt Besarábii a Moldavsko a honem poslalo své vojsko přes Dunaj. Ale brzy nato Napoleon „studoval tureckou otázku“ a podstatně změnil své mínění v této věci, a to byl pro Rusko jeden z hlavních důvodů k válce z roku 1812.

Podruhé v roce 1829. Rusko uzavřelo s Francií smlouvu, podle níž měla Francie dostat levý břeh Rýna a Rusko za to volnou ruku v Turecku. Tuto smlouvu roztrhala červencová revoluce; příslušné listiny nalezl Talleyrand, když se připravovala žaloba proti Polignacově vládě, a hodil je do ohně, aby ušetřil francouzskou a ruskou diplomacii obrovského skandálu. Vůči exoterické veřejnosti tvoří diplomati všech zemí tajný spolek a nikdy se nebudou navzájem veřejně kompromitovat.

Ve válce z roku 1853[84] se Rusko spolehlo na Svatou alianci, o níž se domnívalo, že byla obnovena intervencí v Uhrách a poko-

řením Varšavy[134] a posílena nedůvěrou Rakouska a Pruska k Ludvíku Napoleonovi. Ale zmýlilo se. Rakousko udivilo svět velikostí svého nevděku[50] (mezitím splatilo svůj dluh Rusku i s lichvářskými úroky ve Šlesviku-Holštýnu a ve Varšavě) a tím, že důsledně obnovilo svou tradiční protiruskou politiku na Dunaji. V tomto směru ruský výpočet nevyšel; v jiném směru jej zase zachránila zrada v nepřátelském táboře.

Tolik bylo jasné: utkvělá myšlenka dobýt Cařihrad mohla být nyní uskutečněna jen ve spolku s Francií. Na druhé straně Francie ještě nikdy neměla vládu, která by tak nutně potřebovala dobýt rýnskou hranici jako vláda Ludvíka Napoleona. Situace byla ještě příznivější než roku 1829. Rusko mělo trumfy v rukou; Ludvíku Napoleonovi nezbylo než tahat za ně kaštany z ohně.

Především šlo o to zničit Rakousko. S touž houževnatostí, s níž Rakousko vzdorovalo od roku 1792 do roku 1809 Francouzům na bitevním poli, s touž houževnatostí vzdorovalo od roku 1814 — a to je jeho jediná, ale nepopiratelná zásluha — ruským dobyvačným choutkám na Visle a na Dunaji. V letech 1848—1849, když revoluce v Německu, Itálii a Uhrách přivedla Rakousko na pokraj rozpadu, zachránilo je Rusko — Rakousko nemělo být rozbito revolucí, neboť ta by byla ruské politice vyrvala z rukou vedení součástí říše, které se osvobodily. Přesto osamostatněné hnutí jednotlivých národností učinilo od roku 1848 Rakousko neschopným čelit nadále Rusku, a tím je zbavilo posledního vnitřního historického smyslu jeho existence.

Totéž protirakouské národní hnutí se mělo nyní stát pákou, která by rozvrátila Rakousko. Nejprve v Itálii; později, bude-li to nutné, v Uhrách. Rusko si nepočíná tak jako první Napoleon; zejména proti Západu, kde naráží na husté osídlení s obyvatelstvem, které má vyspělejší civilizaci než jeho vlastní národ, proniká jen pomalu vpřed. Počátky porobení Polska se datují už od Petra Velikého, a přece bylo uskutečněno jen zčásti. Rusku jsou pomalé, ale spolehlivé úspěchy stejně vítané jako rychlé, rozhodné údery s velkými výsledky; ale počítá vždy s oběma možnostmi. V tom, jak bylo využito uherského povstání ve válce z roku 1859, jak bylo ponecháno v záloze pro druhé jednání, je jasně vidět ruskou ruku.

Jestliže se však Rusko v jednom případě spokojilo s oslabením Rakouska krátkým tažením z roku 1859, nepředvídalo snad proto i jiné možnosti? Mobilizovalo snad své první čtyři armádní sbory jen proto, aby mělo toto zadostiučinění? A co kdyby Rakousko neustoupilo? Co kdyby vojenské a politické kombinace donutily Prusko a ostatní Německo — jak to při pokračování války nebylo ani jinak možné — aby se postavily za Rakousko? Co potom? Jaké závazky *mohlo* Rusko uzavřít pro tento případ s Francií?

Tylžská smlouva a smlouva z roku 1829 dávají na tuto otázku odpověď. Jestliže Rusko rozšíří své panství na Dunaji a přímo nebo nepřímo povládne v Cařihradě, musí mít Francie rovněž podíl na kořisti. Jedinou kompenzací, kterou Rusko *může* Francii nabídnout, je levý břeh Rýna; oběti musí přinést opět Německo. Přirozená a tradiční politika Ruska vůči Francii je takováto: slíbit Francii levý břeh Rýna nebo jí k němu v daném případě dopomoci, a za to dostat svolení Francie k ruským výbojům na Visle a Dunaji a její podporu; a potom podporovat Německo — které oplátkou uzná ruské výboje — v tom, aby si na Francii vydobylo zpět ztracené území. Tento program se ovšem dá uskutečnit jen za velkých dějinných krizí, což ovšem nikterak neznamená, že se s takovýmito eventualitami nepočítalo roku 1859 stejně jako roku 1829.

Bylo by směšné chtít ještě dnes dokazovat, že neměnným cílem ruské zahraniční politiky je dobytí Cařihradu a že k dosažení tohoto cíle je mu každý prostředek dobrý. Chceme tu připomenout jen jedno: Rusko nebude nikdy s to dosáhnout rozdělení Turecka, nespojí-li se s Francií nebo s Anglií. Když se roku 1844 zdálo, že je vhodné předložit Anglii přímé nabídky, vydal se car Mikuláš do Anglie a sám přivezl ruské memorandum o rozdělení Turecka, v němž se Angličanům sliboval mimo jiné Egypt. Tyto nabídky byly odmítnuty, lord Aberdeen však uložil memorandum do skříňky, kterou předal zapečetěnou svému nástupci v ministerstvu zahraničních věcí; a každý další ministr zahraničních věcí si tento dokument přečetl, znovu jej zapečetil a tak jej předal svému nástupci, až se konečně roku 1853 dostala v debatách Horní sněmovny celá záležitost na veřejnost. Zároveň byla uveřejněna známá rozmluva cara Mikuláše se sirem Hamiltonem Seymourem o „nemocném“, v níž

byly Anglii rovněž nabízeny Egypt a Kréta, zatímco Rusko se naoko chtělo spokojit jen malými výhodami.[399] Rusko tedy slibovalo Anglii roku 1853 totéž co roku 1844; a sliby Francii by snad byly roku 1859 méně štědré než roku 1829?

Ludvík Napoleon je jak svou osobností, tak svým postavením odkázán sloužit ruským plánům. Muž, který se vydává za dědice velké vojenské tradice, převzal i dědictví porážek z let 1813 až 1815. Jeho hlavní oporou je armáda, ji musí uspokojit novými válečnými úspěchy, potrestáním mocností, které v oněch letech srazily Francii na kolena, obnovením přirozených hranic země. Teprve až bude francouzská trikolóra vlát na celém levém břehu Rýna, teprve pak bude smazána potupa dvojího dobytí Paříže. A aby toho všeho dosáhl, k tomu potřebuje mocného spojence; volit může jen mezi Anglií a Ruskem. Anglie se svými často se střídajícími vládami je přinejmenším nespolehlivá, dokonce i kdyby se některý anglický ministr propůjčil k takovýmto projektům. Ale Rusko? Za přiměřenou náhradu projevilo už dvakrát ochotu ke spolku na podobné základně.

Ještě nikdy nepřišel ruské politice nikdo tak vhod jako Ludvík Napoleon, ještě nikdy nebyla pro ni žádná situace tak příznivá jako situace Napoleonova. Na francouzském trůně panovník, který *musí* vést válku, který *musí* dobývat, jen aby se udržel, který potřebuje spolek a je v tomto směru odkázán jedině na Rusko, něco takového se jí ještě nikdy nenaskytlo. Od setkání ve Stuttgartu[400] je třeba hledat všechny vlastní pohnutky francouzské politiky ne už v Paříži, v hlavě Ludvíka Napoleona, nýbrž v Petrohradu, v kabinetu knížete Gorčakova. „Tajemný" muž, který vzbuzuje v německém šosákovi takovou úctyplnou bázeň, se scvrkává na pouhý nástroj, se kterým si pohrává ruská diplomacie a kterému dovoluje, aby si přisvojoval veškeré zdání velikosti, zatímco ona se spokojuje reálnými výhodami. Rusko, které nikdy neobětuje ani kopejku a ani jediného vojáka, není-li to naprosto nezbytné, které se však, pokud to jen jde, přičiňuje, aby si ostatní evropské mocnosti navzájem pouštěly žílou a navzájem se oslabovaly, toto Rusko muselo dát napřed Gorčakovovou smlouvou své svolení, než se Ludvík Napoleon mohl bít v prsa jako osvoboditel Itálie. A když zprávy

o náladě v ruském Polsku byly příliš špatné a nepřipouštěly v nejbližším sousedství, v Uhrách, nějaké povstání, když pokus o mobilizaci prvních čtyř ruských armádních sborů ukázal, že země je stále ještě vyčerpaná, když rolnické hnutí a odpor šlechty nabyly takového rozsahu, že by to ve válce za hranicemi mohlo být nebezpečné — tehdy se objevil ve francouzském hlavním stanu generáladjutant ruského cara, a villafranckým mír byl uzavřen. Zatím Rusko dosáhlo dost. Rakousko bylo tvrdě potrestáno za „nevděk" v roce 1854, tvrději, než se kdy Rusko mohlo nadít. Rakouské finance, o nichž se před válkou zdálo, že budou co nevidět v pořádku, jsou na desetiletí zruinovány, celý jeho vnitřní vládní systém se beznadějně zhroutil, jeho panství v Itálii je zničeno, jeho území zmenšeno, jeho vojsko demoralizováno a zbaveno důvěry ve své vůdce; národní hnutí Maďarů, Slovanů a Benátčanů bylo tak posíleno, že teď otevřeně vyhlašuje za svůj cíl odtržení od Rakouska; od této chvíle mohlo ovšem Rusko pustit zcela ze zřetele odpor Rakouska a mohlo počítat s tím, že z něho postupně udělá svůj nástroj. To byly úspěchy Ruska; Ludvík Napoleon nezískal nic než chabou slávu pro svou armádu, velmi pochybnou slávu pro svou osobu a velmi nejistou naději na Savojsko a Nizzu — dvě provincie, které jsou v nejlepším případě danajským darem a připoutávají ho ještě pevněji k Rusku.

Další plány jsou prozatím odloženy, ale neupustilo se od nich. Na jak dlouho, to bude záviset na vývoji mezinárodních poměrů v Evropě, na tom, jak dlouho bude Ludvík Napoleon s to udržet na uzdě své pretoriánské vojsko,[271] a nakolik bude Rusko zainteresováno na nové válce.

Jakou úlohu zamýšlí hrát Rusko vůči nám Němcům, to říká dost jasně známý oběžník, který poslal loni kníže Gorčakov malým německým státům.[298] Takhle se s Německem ještě nikdy nemluvilo. Doufejme, že Němci nikdy nezapomenou, že se jim Rusko odvážilo zakazovat, aby přišli na pomoc napadenému německému státu.

Doufejme, že Němci Rusku nezapomenou ještě mnoho jiného.

Roku 1807 si Rusko dalo tylžským mírem odstoupit kus území svého spojence Pruska, okres Białystok, a vydalo Německo Napoleonovi.

Roku 1814, kdy dokonce i Rakousko (viz Castlereaghovy paměti[401]) uznávalo, že je nutné obnovit nezávislé Polsko, přivtělilo si Rusko téměř celé Velkovévodství varšavské[402] (tj. někdejší rakouské a pruské provincie) a zaujalo tím útočné postavení proti Německu, což nás bude ohrožovat tak dlouho, dokud odtud Rusko nevypudíme. Skupinu pevností Modlin, Varšava, Ivangorod, vybudovanou po roce 1831, pokládá dokonce i rusofil Haxthausen za přímou hrozbu Německu.

V letech 1814—1815 vynaložilo Rusko všechny prostředky, aby byla schválena Německá spolková listina[403] v nynější podobě a tím byla zvěčněna bezmocnost Německa navenek.

Od roku 1815 do roku 1848 bylo Německo pod přímou hegemonií Ruska. Jestliže Rakousko oponovalo Rusku na Dunaji, splnilo zato na kongresech v Lublani, Opavě a Veroně[404] všechna jeho přání v západní Evropě. Tato hegemonie Ruska byla přímým výsledkem Německé spolkové listiny. Když se z ní Prusko roku 1841 a 1842 pokusilo na chvíli vymanit, bylo ihned vtlačeno zpět do svého dřívějšího postavení. To mělo za následek, že když vypukla roku 1848 revoluce, vydalo Rusko oběžník, v němž jednalo o hnutí v Německu jako o vzpouře v dětském pokoji.[405]

Roku 1829 uzavřelo Rusko s Polignacovou vládou smlouvu, připravovanou již od roku 1823 Chateaubriandem (jak sám veřejně přiznal), kterou byl levý břeh Rýna zašantročen Francii.

Roku 1849 podporovalo Rusko Rakousko v Uhrách jen pod podmínkou, že Rakousko obnoví Spolkový sněm a zlomí odpor Šlesviku-Holštýna; londýnský protokol[406] zajišťoval Rusku už v nejbližší době následnictví v celé dánské monarchii a skýtal mu vyhlídku na uskutečnění plánu zamýšleného již od dob Petra Velikého, že se Rusko dostane do Německého spolku (dříve Říše).

Roku 1850 pozval car Prusko a Rakousko do Varšavy, kde uspořádal nad nimi soud.[134] Rakousko nezakusilo o nic menší pokoření než Prusko, třebaže se pivní politici domnívají, že bylo pokořeno jedině Prusko.

Roku 1853 nakládal car Mikuláš I. v rozmluvě se sirem H. Seymourem s Německem tak, jako by mu dědičně patřilo. Rakouskem, pravil, je si jist. Prusko neuznal ani za hodné zmínky.

A konečně roku 1859, když se zdálo, že se Svatá aliance docela rozpadla, přišla smlouva s Ludvíkem Napoleonem, francouzský útok na Rakousko se svolením a s podporou Ruska a Gorčakovův oběžník, v němž se Němcům naprosto neomaleně zakazovalo poskytnout Rakousku jakoukoli pomoc.

To je to, zač vděčíme Rusům od počátku tohoto století a na co, doufejme, my Němci nikdy nezapomeneme.

Ještě dnes nám hrozí rusko-francouzský spolek. Francie sama nám může být nebezpečná jen v jednotlivých okamžicích, a i to jen ve spolku s Ruskem. Ale Rusko nás ohrožuje a napadá neustále, a jestliže se Německo proti tomu vzepře, poštve na ně Rusko francouzské žandarmy vyhlídkou na levý břeh Rýna.

Máme i nadále snášet, aby se s námi hrála tato hra? Máme my, pětačtyřicetimiliónový národ i nadále trpět, aby jedna z našich nejkrásnějších, nejbohatších a nejprůmyslovějších provincií byla ustavičně vnadidlem, které Rusko drží před očima pretoriánskému panství ve Francii? Nemá Porýní jiné poslání než být válečnou kořistí, aby Rusko mělo volnou ruku na Dunaji a Visle?

Tak zní otázka. Doufáme, že Německo na ni brzy odpoví s mečem v ruce. Budeme-li držet pohromadě, pak si už budeme umět posvítit jak na francouzské pretoriány, tak na ruské „kapustniky"*.

Mezitím jsme však získali spojence v ruském nevolníkovi. Boj, který nyní v Rusku vypukl mezi vládnoucí a ovládanou třídou venkovského obyvatelstva, podkopává již nyní celý systém ruské zahraniční politiky. Tento systém byl možný, jen dokud Rusko nemělo ještě vnitřní politický vývoj. Ale tato doba minula. Průmyslový a zemědělský rozvoj, všemožně podporovaný vládou i šlechtou, dosáhl stupně, který je už se stávajícími sociálními poměry neslučitelný. Zrušit tyto poměry je jednak nutné, jednak nemožné bez násilných změn. S Ruskem, které trvalo od Petra Velikého po Mikuláše, padne i zahraniční politika tohoto Ruska.

Jak se zdá, je na Německu, aby objasnilo tuto skutečnost Rusům nejen perem, ale i mečem. Dojde-li *k tomu*, bude to znamenat rehabilitaci Německa, která vyváží staletí politické hanby.

* — pojídače zelných pirohů. *(Pozn. red.)*

Z RUKOPISNÉ POZŮSTALOSTI

K. MARXE

ÚVOD

[KE KRITICE POLITICKÉ EKONOMIE][407]

I. VÝROBA, SPOTŘEBA, ROZDĚLOVÁNÍ, SMĚNA (OBĚH)

1. VÝROBA

a) Předmět, o nějž půjde, je především *materiální výroba.*

Východiskem jsou samozřejmě individua vyrábějící ve společnosti — tedy společensky určená výroba individuí. Jednotlivý a osamocený lovec a rybář, jimiž začínají Smith a Ricardo, patří k suchopárným výmyslům 18. století. Jsou to robinsonády, které naprosto nevyjadřují, jak se domnívají kulturní historikové, jen odvrat od přehnané zjemnělosti a návrat ke špatně pochopenému přírodnímu životu. Na takovém naturalismu nespočívá ani Rousseauův contrat social[408], který vytváří smlouvou vztah a spojení mezi subjekty, od přírody nezávislými. Je to zdání a jen estetické zdání malých a velkých robinsonád. Je to spíše anticipace „občanské společnosti", která se připravovala od 16. století a v 18. století udělala obrovské kroky ke své zralosti. V této společnosti svobodné konkurence se jednotlivec jeví zbaven přírodních svazků atd., které z něho v dřívějších dějinných epochách dělají příslušenství určitého, omezeného lidského konglomerátu. Prorokům 18. století, na jejichž ramenou ještě plně stojí Smith a Ricardo, se toto individuum 18. století — produkt jednak rozkladu feudálních společenských forem, jednak nových výrobních sil, které se rozvinuly od 16. století — zdá být ideálem, jehož existence patří minulosti. Není pro ně výsledkem dějin, nýbrž jejich východiskem. Protože individuum odpovídající

přírodě není — podle jejich představy o lidské přirozenosti — historicky vzniklé, nýbrž je dáno přírodou. Tento klam byl dosud vlastní každé nové epoše. Steuart, který má v mnoha věcech opačný názor než 18. století a jako aristokrat stojí víc na historické půdě, se této prostoduchosti vystříhal.

Čím hlouběji se vracíme do dějin, tím víc se individuum, tedy i vyrábějící individuum, jeví jako nesamostatné, jako náležející k nějakému většímu celku: zprvu ještě úplně přirozeným způsobem v rodině a v rodině rozrostlé v kmen; později v různých formách společenství, které vzniklo z protikladu a splývání kmenů. Teprve v 18. století, v „občanské společnosti", vystupují různé formy společenských souvislostí vůči jednotlivci jako pouhý prostředek k jeho soukromým účelům, jako vnější nutnost. Ale epocha, která vytváří toto stanovisko, stanovisko izolovaného jednotlivce, je právě epochou až dosud nejrozvinutějších společenských (z tohoto hlediska všeobecných) vztahů. Člověk je v nejdoslovnějším smyslu *ζῶον πολιτικόν* *, nejen družný živočich, nýbrž i živočich, který se může stát izolovaným jen ve společnosti. Výroba izolovaného jednotlivce mimo společnost — rarita, jež se snad může přihodit civilizovanému člověku, který byl náhodou přesazen do divočiny a má už dynamicky v sobě společenské síly — je právě takový nesmysl jako vývoj řeči bez *spolu* žijících a spolu mluvících individuí. U toho není třeba se dál zdržovat. Tohoto bodu by nebylo třeba se vůbec dotýkat, kdyby tuto nejapnost, která byla u lidí 18. století pochopitelná a měla svůj smysl, znovu vážně nezatahovali do nejnovější ekonomie Bastiat, Carey, Proudhon atd. Proudhonovi a jiným je ovšem příjemné vykládat původ ekonomického vztahu, jehož historický vznik nezná, historicko-filosoficky, a to tak, že vytváří mýty o tom, že Adama nebo Prométhea zčistajasna napadla myšlenka, která se pak ujala atd. Není nic nudnějšího a suchopárnějšího než fantazírující locus communis**.

Hovoříme-li tedy o výrobě, hovoříme vždy o výrobě na určitém stupni společenského vývoje — o výrobě společenských indi-

* — živočich společenský. Aristoteles, „Ústava", sv. I, kap. 1. *(Pozn. red.)*

** — doslova: společné místo; užívá se ve smyslu: otřepaná fráze. *(Pozn. red.)*

viduí. Mohlo by se tudíž zdát, že aby se vůbec dalo mluvit o výrobě, musíme buď sledovat historický vývojový proces v jeho různých fázích, nebo hned na začátku prohlásit, že máme co dělat s jednou určitou historickou epochou, tedy např. s moderní buržoazní výrobou, která je fakticky naším vlastním tématem. Avšak všechny epochy výroby mají některé společné znaky, některá společná určení. *Výroba vůbec* je abstrakce, ale rozumná abstrakce, pokud skutečně zdůrazňuje to, co je společné, fixuje to, a tím nám šetří opakování. Ale toto *obecné*, čili to společné, co bylo vytříděno srovnáváním, je samo mnohonásobně rozčleněno a rozbíhá se do různých určení. Něco z toho patří všem epochám; něco je společné několika. [Některá] určení jsou společná nejmodernější i nejstarší epoše. Bez nich je výroba nemyslitelná; avšak mají-li nejvyvinutější jazyky zákony a určení společné s jazyky nejméně vyvinutými, pak jejich vývoj tvoří právě odlišnost od tohoto obecného a společného; určení, která platí pro výrobu vůbec, musí být vyloučena právě proto, aby se pro jednotu — která vyplývá už z toho, že subjekt, lidstvo, a objekt, příroda, jsou totožné — nezapomnělo na podstatnou rozdílnost. V tomto zapomínání záleží např. celá moudrost moderních ekonomů, kteří dokazují věčnost a harmonii nynějších sociálních vztahů. Např. že žádná výroba není možná bez výrobního nástroje, i kdyby tímto nástrojem byla jen ruka. Žádná výroba není možná bez minulé, nahromaděné práce, i kdyby touto prací byla jen zručnost, které nabyla a kterou v sobě soustředila ruka divocha opakujícím se cvikem. Kapitál je mimo jiné také výrobní nástroj, také minulá, zpředmětněná práce. Kapitál je tedy všeobecný, věčný přírodní vztah; tj. když vynechám právě to specifické, co z „výrobního nástroje", z „nahromaděné práce" teprve dělá kapitál. Proto se celé dějiny výrobních vztahů jeví např. u Careyho jako padělek, zlovolně zkomolený vládami.

Není-li výroba vůbec, pak také není obecná výroba. Výroba je vždycky *zvláštní* výrobní odvětví — např. zemědělství, chov dobytka, manufaktura atd., čili je to *totalita*. Avšak politická ekonomie není technologie. Vztah obecných určení výroby na daném společenském stupni ke zvláštním formám výroby je třeba rozvést jinde (později).

Konečně není také výroba jen zvláštní výroba. Ale vždy je to jen jistý společenský organismus, společenský subjekt, který je činný ve větší nebo skrovnější totalitě výrobních odvětví. Poměr, který zaujímá vědecké znázornění k reálnému pohybu, sem rovněž ještě nepatří. Výroba vůbec. Zvláštní výrobní odvětví. Totalita výroba.

Je módou předesílat ekonomii všeobecnou část — a je to právě ta část, která figuruje pod názvem „výroba" (viz např. J. St. Mill), v níž se pojednává o *všeobecných podmínkách* veškeré výroby. Tato všeobecná část se skládá nebo má skládat:

1. z podmínek, bez nichž není možná výroba. To tedy fakticky neznamená nic jiného, než uvést podstatné momenty veškeré výroby. Ale to se fakticky redukuje, jak uvidíme, na několik velmi jednoduchých určení, která se rozmělňují v plochých tautologiích;

2. z podmínek, které výrobě více nebo méně prospívají, jako např. pokračující a stagnující stav společnosti u Adama Smitha. Aby to, co má u něho svou hodnotu jakožto aperçu*, bylo povzneseno k vědeckému významu, bylo by zapotřebí zkoumat období *stupňů produktivity* ve vývoji jednotlivých národů — zkoumání, které nespadá do rámce tohoto tématu, pokud však do něho spadá, je třeba je uvést při výkladu konkurence, akumulace atd. Při obecném pojetí vyúsťuje odpověď v obecnost, že průmyslový národ je na výši své výroby ve chvíli, kdy je vůbec historicky na výši. A opravdu. Průmysl je na výši u národa, pro který není ještě hlavní věcí zisk, nýbrž získávání. Potud stojí Yankeeové nad Angličany. Anebo také: že např. jisté rasy, vlohy, podnebí, přírodní poměry, jako přímořská poloha, úrodnost půdy atd., jsou příznivější pro výrobu než jiné. To opět vyúsťuje v tautologii, že bohatství se vytváří tím lehčeji, v oč vyšším stupni jsou po ruce jeho subjektivní a objektivní prvky.

Ale to všechno není to, oč ekonomům skutečně jde v této všeobecné části. Výroba má být spíše — viz např. Mill — na rozdíl od rozdělování atd. znázorněna jakoby zarámována do věčných přírodních zákonů nezávislých na dějinách; při této příležitosti

* — postřeh. *(Pozn. red.)*

jsou pak zcela nepozorovaně podkládány *buržoazní* vztahy jako nezvratné přírodní zákony společnosti in abstracto*. To je víceméně vědomý účel celého počínání. Naproti tomu při rozdělování si prý lidé fakticky mohou dovolit všelijakou libovůli. Nehledě k hrubému odtrhávání výroby od rozdělování a k jejich skutečnému vztahu, musí být hned zpočátku zřejmé tolik, že ať už je rozdělování na různých společenských stupních jakkoli různé, musí být právě tak jako u výroby možné vyvodit společná určení, a právě tak možné splést nebo setřít všechny historické rozdíly ve *všeobecně lidských* zákonech. Např. otrok, nevolník, námezdní dělník dostávají všichni určité kvantum potravy, které jim umožňuje existovat jako otrok, jako nevolník, jako námezdní dělník. Dobyvatel, který žije z tributu, nebo úředník, který žije z daní, nebo pozemkový vlastník, který žije z renty, nebo mnich, který žije z milodarů, či levita, který žije z desátku, ti všichni dostávají podíl ze společenské výroby, který je určen jinými zákony než podíl otrokův atd. Oba hlavní body, které všichni ekonomové zahrnují do této rubriky, jsou: 1. vlastnictví, 2. jeho zajištění justicí, policií atd. Na to se dá odpovědět velmi stručně:

ad 1. Všechna výroba je osvojování, přivlastňování přírody individuem uvnitř určité společenské formy a jejím prostřednictvím. V tomto smyslu je to tautologie, řekne-li se, že podmínkou výroby je vlastnictví (přivlastňování). Je ale směšné přeskočit odtud k určité formě vlastnictví, např. k soukromému vlastnictví. (Což ještě nadto rovněž předpokládá jako podmínku protikladnou formu, *nevlastnictví*.) Dějiny ukazují spíše jako původní formu společné vlastnictví (např. u Indů, Slovanů, starých Keltů atd.), jako formu, která ještě dlouho hraje významnou úlohu v podobě obecního vlastnictví. Zde ještě vůbec nejde o to, zda se bohatství rozvíjí lépe za té či oné formy vlastnictví. Ale že nemůže být řeči o výrobě, tedy ani o společnosti tam, kde neexistuje žádná forma vlastnictví, to je tautologie. Přivlastňování, které si nic nepřivlastňuje, je contradictio in subjecto**.

ad 2. Zabezpečení toho, co bylo získáno atd. Jsou-li tyto triviality redukovány na svůj skutečný obsah, říkají více, než co

* — v abstraktním pojetí, vůbec. *(Pozn. red.)*
** — protimluv, rozpor v subjektu, ve věci samé. *(Pozn. red.)*

vědí sami jejich hlasatelé. Totiž to, že každá forma výroby vytváří své vlastní právní vztahy, formu vlády atd. Hrubost a nechápavost tkví právě v tom, že se to, co patří organicky k sobě, uvádí v náhodný vzájemný vztah, v pouhou reflektivní souvislost. Buržoazním ekonomům tane na mysli jen to, že se s moderní policií dá vyrábět lépe než např. za pěstního práva. Zapomínají jen, že i pěstní právo je právo a že právo silnějšího žije dál v jiné formě i v jejich „právním státě".

Jestliže společenské poměry odpovídající určitému stupni výroby teprve vznikají nebo jestliže už zanikají, nastávají ovšem poruchy výroby, třebaže v různém stupni a různého účinku.

Shrnuji: Jsou určení společná všem stupňům výroby, která jsou fixována myšlením jakožto obecná; ale takzvané *obecné podmínky* veškeré výroby nejsou nic jiného než tyto abstraktní momenty, s nimiž není pochopen žádný skutečný historický stupeň výroby.

2. VŠEOBECNÝ VZTAH VÝROBY K ROZDĚLOVÁNÍ, SMĚNĚ, SPOTŘEBĚ

Než přistoupíme k dalšímu rozboru výroby, je nutno si povšimnout různých rubrik, které ekonomové stavějí vedle ní.

První povrchní představa, která se nabízí: ve výrobě členové společnosti přizpůsobují (vydobývají, utvářejí) přírodní produkty lidským potřebám; rozdělování určuje poměr, v němž se jednotlivec podílí na těchto výrobcích; směna mu dodává zvláštní výrobky, za které chce vyměnit podíl, který mu připadá rozdělováním; a konečně ve spotřebě se výrobky stávají předměty užívání, individuálního přivlastňování. Výroba vytváří předměty odpovídající potřebám; rozdělování je rozděluje podle společenských zákonů; směna znovu rozděluje to, co už bylo rozděleno, podle jednotlivé potřeby; konečně ve spotřebě vypadává výrobek z tohoto společenského pohybu, stává se přímo předmětem a sluhou jednotlivé potřeby a uspokojuje ji při užívání. Tak se výroba jeví jako východisko, spotřeba jako konečný bod, rozdělování a směna jako střed, který sám je opět dvojitý, a to tím, že rozdělování je určeno jako moment

vycházející od společnosti, kdežto směna jako moment vycházející od individuí. Ve výrobě se objektivizuje osoba, ve spotřebě* se subjektivizuje věc; v rozdělování přejímá společnost ve formě všeobecných, vládnoucích zákonů zprostředkování mezi výrobou a spotřebou; ve směně jsou zprostředkovány nahodilou určeností individua.

Rozdělování určuje poměr (kvantum), v němž připadají výrobky individuu; směna určuje výrobky, v nichž individuum požaduje podíl přidělený mu rozdělováním.

Výroba, rozdělování, směna, spotřeba tvoří tak závěr podle všech pravidel: výroba je obecnost, rozdělování a směna zvláštnost a spotřeba jednotlivost, čímž je celek uzavřen. Je to sice souvislost, ale souvislost povrchní. Výroba je určena všeobecnými přírodními zákony; rozdělování společenskou náhodou, a může proto působit na výrobu více nebo méně povzbudivě; směna leží mezi oběma jako formálně společenský pohyb , a závěrečný akt spotřeby, který je pojímán nejen jako konečný cíl, nýbrž i jako konečný účel, leží vlastně mimo ekonomii, pokud nepůsobí opět zpětně na východisko a nezahajuje znovu celý proces.

Odpůrci politických ekonomů — ať už jsou to odpůrci z jejich okruhu nebo mimo něj — kteří jim vytýkají, že barbarsky odtrhávají to, co patří k sobě, stojí buď na téže půdě jako oni, nebo pod nimi. Není nic obvyklejšího než výtka, že političtí ekonomové prý chápou výrobu příliš výhradně jako samoúčel. Právě tak mnoho prý záleží na rozdělování. Tato výtka se zakládá právě na ekonomické představě, že rozdělování se vyskytuje jako samostatná, nezávislá sféra vedle výroby. Nebo že prý momenty nejsou pojímány ve své jednotě. Jako kdyby takové odtrhávání neproniklo ze skutečnosti do učebnic, nýbrž naopak z učebnic do skutečnosti a jako kdyby tu šlo o dialektické vyrovnání pojmů, a ne o řešení reálných vztahů!

a) [Výroba a spotřeba]

Výroba je bezprostředně také spotřeba. Dvojí spotřeba, subjektivní a objektivní: individuum, které při vyrábění rozvíjí své

* V rukopise je: v osobě (in der Person.) *(Pozn. red.)*

schopnosti, také je vydává, stravuje je v aktu výroby právě tak, jako je přirozené plození spotřebou životních sil. Za druhé: spotřeba výrobních prostředků, jichž se používá a jež se opotřebovávají a zčásti se (jako např. při spalování) opět rozkládají na základní prvky. Právě tak spotřeba suroviny, jež nezůstává ve své přirozené podobě a ve svém uzpůsobení, které se naopak stravují. Sám akt výroby je proto ve všech svých momentech také akt spotřeby. To však ekonomové připouštějí. Výrobu jako bezprostředně totožnou se spotřebou a spotřebu jako spadající bezprostředně vjedno s výrobou nazývají *produktivní spotřebou.* Tato totožnost výroby a spotřeby vysvítá ze Spinozovy věty: Determinatio est negatio.*

Ale toto určení produktivní spotřeby se razí právě proto, aby spotřeba totožná s výrobou byla oddělena od vlastní spotřeby, která je naopak chápána jako ničivý protiklad výroby. Prozkoumejme tedy vlastní spotřebu.

Spotřeba je bezprostředně také výroba, jako je v přírodě spotřeba prvků a chemických látek výrobou rostliny. Je jasné, že např. při výživě, jedné z forem spotřeby, vyrábí člověk své vlastní tělo. To však platí o každém jiném druhu spotřeby, který tím či oním způsobem vyrábí člověka po některé stránce. Spotřební výroba. Avšak, říká ekonomie, tato výroba totožná se spotřebou je druhá výroba, vyplývající ze zničení prvního výrobku. V první výrobě se výrobce zvěcnil, v druhé se zosobňuje věc, kterou vytvořil. Tato spotřební výroba — ačkoli je bezprostřední jednotou mezi výrobou a spotřebou — je tedy podstatně odlišná od vlastní výroby. Bezprostřední jednota, v níž výroba spadá vjedno se spotřebou a spotřeba s výrobou, neodstraňuje jejich bezprostřední dvojitost.

Výroba je tedy bezprostředně spotřebou, spotřeba je bezprostředně výrobou. Každá je bezprostředně svým opakem. Ale zároveň probíhá mezi oběma zprostředkující pohyb. Výroba zprostředkovává spotřebu, jejíž materiál vytváří, jinak by spotřebě chyběl předmět. Ale spotřeba zprostředkovává také výrobu tím, že výrobkům teprve vytváří subjekt, pro nějž výrobky jsou výrobky.

* Určení je popření. *(Pozn. red.)*

Teprve ve spotřebě dostává výrobek poslední finish*. Železnice, po které se nejezdí, která se tedy neopotřebovává, nespotřebovává, je železnice jen *δυνάμει***, ale ne co do skutečnosti. Bez výroby není spotřeba; ale také bez spotřeby není výroba, neboť potom by výroba byla bezúčelná. Spotřeba vyrábí výrobu dvojím způsobem:

1. tím, že teprve ve spotřebě se výrobek stává skutečným výrobkem. Např. oděv se stane skutečně oděvem teprve aktem nošení; dům, v němž nikdo nebydlí, není fakticky skutečným domem; tedy jako výrobek, na rozdíl od pouhého přírodního předmětu, se osvědčuje, *stává se* výrobkem teprve při spotřebě. Spotřeba dává výrobku teprve tím, že jej ruší, finishing stroke***; neboť výrobek je výrobkem ne jakožto zvěcněná činnost, nýbrž jen jakožto předmět pro činný subjekt;

2. tím, že spotřeba vytváří potřebu *nové* výroby, tedy ideální vnitřní hybný motiv výroby, který je jejím předpokladem. Spotřeba vytváří pohnutku výroby; vytváří také předmět, který je ve výrobě činný tak, že určuje účel. Je-li jasné, že výroba poskytuje předmět spotřeby vnějšně, je tudíž právě tak jasné, že spotřeba *klade* předmět výroby *ideálně*, jako vnitřní obraz, jako potřebu, jako pohnutku a jako účel. Vytváří předměty výroby v jejich ještě subjektivní formě. Bez potřeby není výroba. Ale spotřeba reprodukuje potřebu.

U výroby tomu odpovídá, že

1. poskytuje spotřebě materiál, předmět. Spotřeba bez předmětu není spotřeba; výroba tedy po této stránce tvoří, vyrábí spotřebu.

2. Ale výroba vytváří spotřebě nejen předmět. Dává také spotřebě její určenost, její charakter, její finish. Právě tak jako dala spotřeba výrobku jeho finish jakožto výrobku, dává výroba finish spotřebě. *Předně* předmět není předmět vůbec, nýbrž určitý předmět, který musí být spotřebován určitým způsobem, opět zprostředkovaným výrobou samou. Hlad je hlad, ale hlad, který se tiší vařeným masem pojídaným vidličkou a nožem, je docela jiný hlad, než ten, který hltá syrové maso s pomocí rukou, nehtů a zubů. Výroba

* — dovršení, konečnou úpravu. *(Pozn. red.)*
** — co do možnosti. *(Pozn. red.)*
*** — poslední nátěr. *(Pozn. red.)*

tedy vyrábí nejen předmět spotřeby, nýbrž i způsob spotřeby, nejen objektivně, nýbrž i subjektivně. Výroba tedy vytváří spotřebitele.

3. Výroba nejen dodává potřebě materiál, nýbrž dodává také materiálu potřebu. Když spotřeba vystoupí ze své prvotní přírodní hrubosti a bezprostřednosti — a kdyby v ní setrvávala, bylo by to výsledkem toho, že výroba zůstala trčet v přírodní hrubosti — je sama jako pohnutka zprostředkována předmětem. Potřeba tohoto předmětu, kterou spotřeba pociťuje, se vytváří jeho vnímáním. Umělecký předmět — a právě tak každý jiný výrobek — vytváří obecenstvo, které má smysl pro umění a je schopno mít požitek z krásy. Výroba vyrábí tedy nejen předmět pro subjekt, nýbrž i subjekt pro předmět.

Výroba vyrábí tedy spotřebu 1. tím, že jí vytváří materiál; 2. tím, že určuje způsob spotřeby, 3. tím, že vytváří ve spotřebiteli potřebu, jejímž předmětem jsou výrobky, které vytváří teprve ona sama. Vyrábí tudíž předmět spotřeby, způsob spotřeby a pohnutku spotřeby. Právě tak vyrábí spotřeba *schopnosti* výrobce tím, že jej podněcuje jako potřeba určující účel.

Totožnost mezi spotřebou a výrobou je tedy trojí:

1. *Bezprostřední totožnost*: Výroba je spotřeba: spotřeba je výroba. Spotřební výroba. Produktivní spotřeba. Političtí ekonomové nazývají obojí produktivní spotřebou. Dělají však ještě jeden rozdíl. První figuruje jako reprodukce; druhá jako produktivní spotřeba. Všechna zkoumání o té první jsou zkoumání o produktivní nebo neproduktivní práci; zkoumání o té druhé jsou zkoumání o produktivní nebo neproduktivní spotřebě.

2. Že se každá jeví jako prostředek druhé; je jí zprostředkována, což se vyjadřuje jako jejich vzájemná závislost; je to pohyb, jímž jsou uváděny ve vzájemný vztah a jeví se sobě navzájem nepostradatelnými, ale přesto si ještě zůstávají vnějšími. Výroba vytváří materiál jako vnější předmět pro spotřebu; spotřeba vytváří potřebu jakožto vnitřní předmět, jakožto účel pro výrobu. Bez výroby není spotřeba; bez spotřeby není výroba. To figuruje v ekonomii v mnoha formách.

3. Výroba není jen bezprostředně spotřebou a spotřeba bezprostředně výrobou; ani není výroba jen prostředkem pro spotřebu

a spotřeba účelem pro výrobu, to jest, že každá dodává druhé její předmět, výroba vnější předmět spotřebě, spotřeba jen myšlený předmět výrobě; nýbrž každá z nich je nejen bezprostředně tou druhou a nejen tu druhou zprostředkovává, nýbrž každá z nich vytváří tu druhou tím, že se dovršuje; vytváří sebe jako tu druhou. Spotřeba dovršuje akt výroby teprve tím, že dovršuje výrobek jakožto výrobek, že jej ruší, že stravuje jeho samostatně věcnou formu; tím, že schopnosti rozvinuté v prvním aktu výroby potřebou opakování stupňuje ve zručnost; není tedy jen závěrečným aktem, jímž se výrobek stává výrobkem, nýbrž i aktem, jímž se výrobce stává výrobcem. Z druhé strany vyrábí výroba spotřebu tím, že vytváří určitý způsob spotřeby, a dále tím, že vytváří přitažlivost spotřeby, samu schopnost spotřeby jakožto potřebu. Tato totožnost z třetího bodu je v ekonomii mnohostranně vysvětlena v poměru mezi poptávkou a nabídkou, mezi předměty a potřebami, mezi potřebami vytvořenými společností a přirozenými potřebami.

Podle toho není pro hegelovce nic jednoduššího než klást výrobu a spotřebu jako totožné. A to dělali nejen socialističtí beletristé[409], nýbrž i sami prozaičtí ekonomové, např. Say v té formě, že zkoumáme-li nějaký národ, je prý jeho výroba jeho spotřebou. Nebo i lidstvo in abstracto. Storch dokázal Sayovi, že se mýlí,[410] neboť národ např. nespotřebovává svůj výrobek úplně, nýbrž vytváří také výrobní prostředky atd., fixní kapitál atd. Zkoumat společnost jako jediný subjekt znamená nadto zkoumat ji nesprávně — spekulativně. U subjektu se jeví výroba a spotřeba jako momenty jednoho aktu. Zde je třeba zdůraznit jen to nejdůležitější, že zkoumají-li se výroba a spotřeba jakožto činnosti jednoho subjektu nebo jednotlivých individuí, jeví se nesporně jako momenty procesu, v němž je výroba skutečným východiskem, a proto také převažujícím momentem. Sama spotřeba jakožto nezbytnost, jako potřeba je vnitřním momentem produktivní činnosti; tato je však východiskem realizace a tudíž i jejím převažujícím momentem, aktem, v němž celý proces znovu probíhá. Individuum vyrábí předmět a tím, že jej spotřebovává, se opět vrací do sebe, ale jako individuum produktivní, a samo sebe reprodukující. Tak se spotřeba jeví jako moment výroby.

Ve společnosti je však výrobcův vztah k výrobku, jakmile je hotov, vnější, a návrat výrobku k subjektu závisí na výrobcových vztazích k jiným individuím. Nezmocňuje se ho bezprostředně. Také bezprostřední přivlastnění výrobku není jeho účelem, vyrábí-li ve společnosti. Mezi výrobce a výrobky vstupuje *rozdělování*, které určuje společenskými zákony jeho podíl na světě výrobků, vstupuje tedy mezi výrobu a spotřebu.

Je tedy rozdělování samostatnou sférou vedle výroby a mimo ni?

b) [Výroba a rozdělování]

Zkoumáme-li obvyklé ekonomie, musí nám být především nápadné, že se v nich všechno klade dvojitě. Např. v rozdělování figurují pozemková renta, mzda, úrok a zisk, zatímco ve výrobě figurují půda, práce a kapitál jako činitelé výroby. Co se týče kapitálu, je od počátku zřejmé, že se klade dvojitě, 1. jako činitel výroby, 2. jako zdroj příjmu, jako určující určená forma rozdělování. Úrok a zisk figurují tudíž jako takové i ve výrobě, neboť jsou to formy, ve kterých se kapitál zvětšuje, vzrůstá, tedy momenty jeho výroby samé. Úrok a zisk jakožto formy rozdělování předpokládají kapitál jakožto činitele výroby. Jsou to způsoby rozdělování, jejichž předpokladem je kapitál jakožto činitel výroby. Jsou to také způsoby reprodukce kapitálu.

Mzda je rovněž námezdní práce, jenže zkoumaná v jiné rubrice: určenost, kterou tu práce má jakožto činitel výroby, se jeví jako určení rozdělování. Kdyby práce nebyla určena jakožto námezdní práce, pak by se způsob, jakým se podílí na výrobcích, nejevil jakožto mzda, jako např. v otroctví. Konečně pozemková renta — abychom vzali hned nejvyvinutější formu rozdělování, v níž se na výrobcích podílí pozemkové vlastnictví — předpokládá jakožto činitele výroby velké pozemkové vlastnictví (vlastně velké zemědělství), a ne půdu vůbec, právě tak jako mzda nepředpokládá práci vůbec. Vztahy a způsoby rozdělování se tudíž jeví jen jako rub činitelů výroby. Individuum, které se podílí na výrobě ve formě námezdní práce, podílí se na výrobcích, na výsledcích výroby ve formě mzdy. Struktura rozdělování je plně určena strukturou výroby. Rozdělování samo je produktem výroby — nejen co do předmětu, neboť mohou být rozdělovány jen výsledky výroby, nýbrž i co do formy, neboť určitý způsob podílení se na výrobě určuje zvláštní formy rozdělování, formu, v níž se každý podílí na rozdělování. Je naprostá iluze předpokládat ve výrobě půdu, v rozdělování pozemkovou rentu atd.

Ekonomové, jako Ricardo, kterým se nejvíc vytýká, že mají na zřeteli jen výrobu, určili jako předmět ekonomie výhradně rozdělování, neboť instinktivně pojímali formy rozdělování jakožto nejurčitější výraz, v němž se fixují činitelé výroby v dané společnosti.

Vůči jednotlivému individuu se ovšem rozdělování jeví jako společenský zákon, který podmiňuje jeho postavení uvnitř výroby, uvnitř níž vyrábí; jeví se mu tedy, že rozdělování předchází výrobu. Individuum nedostává do vínku ani kapitál, ani pozemkové vlastnictví. Je od narození společenským rozdělováním odkázáno na námezdní práci. Ale samo to, že je na ni odkázáno, je výsledkem toho, že kapitál, pozemkové vlastnictví existují jako samostatní činitelé výroby.

Zkoumáme-li celé společnosti, zdá se, že rozdělování předchází a určuje výrobu ještě po jedné stránce, takřka jako předekonomický fakt. Národ-dobyvatel rozděluje půdu mezi ty, kteří ji dobyli, a zavádí tak určité rozdělení a formu pozemkového vlastnictví; určuje tedy výrobu. Nebo učiní z podmaněných otroky a učiní tak základem výroby otrockou práci. Nebo nějaký národ rozbije revolucí velké pozemkové vlastnictví v parcely; dá tedy tímto novým rozdělováním nový charakter výrobě. Nebo zákonodárství zvěčňuje pozemkové vlastnictví v jistých rodinách nebo rozděluje práci jakožto dědičnou výsadu, a tak ji fixuje kastovním způsobem. Ve všech těchto případech, a všechny jsou historické, se zdá, že struktura rozdělování nebyla vytvořena a určena výrobou, nýbrž naopak, že struktura výroby byla určena rozdělováním.

V nejpovrchnějším pojetí se rozdělování jeví jako rozdělování výrobků, a tím velmi vzdálené výrobě a quasi samostatné vůči ní. Ale dříve než je rozdělování rozdělováním výrobků, je: 1. rozdělováním výrobních nástrojů a 2., což je další určení téhož vztahu,

je rozdělováním členů společnosti mezi různé druhy výroby. (Zařazení individuí pod určité výrobní vztahy.) Rozdělování výrobků je zřejmě jen výsledkem tohoto rozdělování, které je zahrnuto uvnitř výrobního procesu samého a určuje strukturu výroby. Zkoumat výrobu bez ohledu na toto rozdělování, které je v ní zahrnuto, je zřejmě prázdná abstrakce, zatímco naopak rozdělování výrobků je dáno samo sebou spolu s tímto rozdělováním, které původně tvořilo moment výroby. Ricardo, který se snažil pochopit moderní výrobu v její určité sociální struktuře a který je ekonomem výroby par exellence*, prohlašuje právě proto za vlastní téma moderní ekonomie *nikoli* výrobu, nýbrž rozdělování. Z toho je opět vidět nejapnost ekonomů, kteří líčí výrobu jako věčnou pravdu, kdežto dějiny vypovídají do oblasti rozdělování.

Jaký poměr k výrobě má toto rozdělování, které ji samo určuje, to je zřejmě otázka, která spadá do rámce výroby. Kdyby někdo řekl, že přinejmenším tehdy, když výroba musí vycházet z nějakého rozdělování výrobních nástrojů, předchází rozdělování v tomto významu výrobu, tvoří její předpoklad, pak je třeba na to odpovědět, že výroba má vskutku své podmínky a předpoklady, které tvoří její momenty. Ty se mohou zpočátku jevit jako přirozeně vzniklé. Procesem výroby samé se přeměňují z přirozeně vzniklých v dějinné, a jestliže se pro některé období jeví jako přirozený předpoklad výroby, byly pro jiné jejím historickým výsledkem. Uvnitř výroby se ustavičně mění. Např. použití strojů změnilo rozdělování jak výrobních nástrojů, tak výrobků. Tak moderní velké pozemkové vlastnictví je výsledkem jak moderního obchodu a moderního průmyslu, tak výsledkem aplikace průmyslu na zemědělství.

Všechny výše nadhozené otázky se redukují konec konců na to, jak působí na výrobu všeobecné historické poměry a jaký je poměr výroby k historickému vývoji vůbec. Tato otázka zřejmě patří do podrobného výkladu výroby samé.

Avšak v této triviální formě, v níž jsou nadhozeny výše, mohou být odbyty stejně stručně. Při všech výbojích je možné trojí. Národdobyvatel podřídí podmaněné svému vlastnímu způsobu výroby

* — povýtce. *(Pozn. red.)*

(např. Angličané v Irsku v tomto století, částečně v Indii); nebo nechají dosavadní způsob trvat dál a spokojí se jen s tributem (např. Turci a Římané); nebo dojde k vzájemnému působení, z něhož vznikne něco nového, syntéza (zčásti při germánských výbojích). Ve všech případech způsob výroby, ať už národa-dobyvatele, nebo přemožených, nebo ten, který vzejde ze splynutí obou, určuje nové rozdělování, které nastoupí. Ačkoli se toto nové rozdělování jeví jako předpoklad pro nové období výroby, je samo opět produktem výroby, a to nejen historické všeobecně, nýbrž určité historické výroby.

Např. Mongolové při pustošení Ruska si počínali přiměřeně svému způsobu výroby, totiž pastevectví, pro něž jsou hlavní podmínkou velké neobydlené prostory. Germánští barbaři, pro které bylo tradičním způsobem výroby obdělávání půdy nevolníky a izolovaný život na venkově, mohli podrobit těmto podmínkám římské provincie tím snáze, že koncentrace pozemkového vlastnictví, k níž tam došlo, už úplně převrátila dřívější poměry v zemědělství.

Je tradiční představou, že v jistých obdobích se žilo jen z loupeže. Ale aby se mohlo loupit, musí tu být něco, co lze loupit, tedy výroba. A sám způsob loupeže je opět určen způsobem výroby. Např. stockjobbing nation* nemůže být oloupen stejným způsobem jako pastevecký národ.

V otrokovi je loupen přímo výrobní nástroj. Ale pak musí mít výroba země, pro kterou je loupen, takovou strukturu, aby připouštěla otrockou práci, nebo (jako v Jižní Americe atd.) musí být vytvořen způsob výroby odpovídající otrokovi.

Zákony mohou zvěčnit nějaký výrobní nástroj, např. půdu, v jistých rodinách. Tyto zákony dostávají ekonomický význam jen tehdy, je-li velké pozemkové vlastnictví v souladu se společenskou výrobou, jako např. v Anglii. Ve Francii se provozovala zemědělská malovýroba, přestože tu bylo velké pozemkové vlastnictví, a proto bylo velké pozemkové vlastnictví revolucí rozbito. Ale zvěčnění parcelace např. s pomocí zákonů? Přes tyto zákony se

* — národ spekulující na burze. *(Pozn. red.)*

vlastnictví znovu koncentruje. Vliv zákonů, směřujících k upevnění vztahů rozdělování, a tím jejich působení na výrobu, je třeba určit zvlášť.

c) Konečně směna a oběh

Oběh sám je jen určitý moment směny nebo také směna vzatá ve své totalitě.

Pokud je *směna* jen zprostředkující moment mezi výrobou a rozdělováním, které je jí určeno, na jedné straně, a spotřebou na druhé straně; pokud se však spotřeba sama jeví jako moment výroby, je směna zřejmě také zahrnuta do výroby jako moment.

Předně je jasné, že směna činností a schopností, která se děje ve výrobě samé, k ní přímo patří a tvoří její podstatnou stránku. Totéž platí za druhé o směně výrobků, pokud je prostředkem k provedení hotového výrobku určeného pro bezprostřední spotřebu. Potud je směna sama aktem zahrnutým ve výrobě. Za třetí je takzvaná exchange mezi dealers a dealers* co do své organizace právě tak zcela určena výrobou, jako sama vyrábějící činnost. Směna se jeví jako nezávislá vedle výroby, jako lhostejná vůči ní jen v posledním stadiu, kde se výrobek bezprostředně směňuje pro spotřebu. Ale 1. není směna bez dělby práce, ať už je tato dělba přirozeně vzniklá, anebo sama už dějinným výsledkem; 2. soukromá směna předpokládá soukromou výrobu; 3. intenzita směny, stejně jako její extenze, stejně jako její způsob, je určena vývojem a strukturou výroby. Např. směna mezi městem a venkovem; směna na venkově, ve městě atd. Směna se tak jeví ve všech svých momentech buď přímo zahrnuta ve výrobě, nebo jí určena.

Výsledek, k němuž docházíme, není, že výroba, rozdělování, směna, spotřeba jsou totožné, nýbrž že všechny tvoří články totality, rozdíly uvnitř jednoty. Výroba přesahuje jak sebe samu v protikladném určení výroby, tak i jiné momenty. Od ní začíná proces vždy znovu. To, že směna a spotřeba nemohou být tím, co přesahuje, je samozřejmé. Totéž platí o rozdělování jakožto rozdělování výrobků. Jako rozdělování činitelů výroby je pak samo momentem

* — směna mezi podnikateli. *(Pozn. red.)*

výroby. Určitá výroba určuje tedy určitou spotřebu, rozdělování, směnu, *určité vzájemné vztahy těchto různých momentů*. Ovšem i výroba *ve své jednostranné formě* je sama zase určována ostatními momenty. Rozšiřuje-li se např. trh, tj. sféra směny, roste výroba co do rozsahu a zároveň se hlouběji dělí. Se změnou rozdělování se mění výroba; např. s koncentrací kapitálu, různým rozdělením obyvatelstva mezi město a venkov atd. A konečně určují výrobu potřeby spotřeby. Dochází k vzájemnému působení mezi různými momenty. Tak je tomu u každého organického celku.

3. METODA POLITICKÉ EKONOMIE

Zkoumáme-li danou zemi politicko-ekonomicky, začínáme jejím obyvatelstvem, jeho rozdělením na třídy, mezi město, venkov, moře, mezi různá odvětví výroby, vývozem a dovozem, roční výrobou a spotřebou, cenami zboží atd.

Zdá se správné začínat tím, co je reálné a konkrétní, skutečným předpokladem, tedy např. v ekonomii obyvatelstvem, které je základem a subjektem celého společenského výrobního aktu. Ale při bližším zkoumání se ukazuje, že je to nesprávné. Obyvatelstvo je abstrakce, jestliže např. opominu třídy, z nichž se skládá. A tyto třídy jsou opět prázdné slovo, neznám-li prvky, na kterých jsou založeny, např. námezdní práci, kapitál atd. Ty předpokládají směnu, dělbu práce, ceny atd. Např. kapitál není ničím bez námezdní práce, bez hodnoty, peněz, ceny atd. Kdybych tedy začal obyvatelstvem, byla by to chaotická představa celku a bližším určením bych analyticky docházel ke stále jednodušším pojmům; od konkrétního v představě ke stále hubenějším abstrakcím, až bych došel k nejjednodušším určením. Odtud by pak bylo třeba nastoupit opět zpáteční cestu, až bych došel znovu zpět k obyvatelstvu, tentokrát však ne jako k chaotické představě celku, nýbrž jako k bohaté totalitě s mnoha určeními a vztahy. První cesta je ta, kterou nastoupila ekonomie historicky při svém vzniku. Např. ekonomové 17. století začínají vždycky živým celkem, obyvatelstvem, národem, státem, několika státy atd.; ale končí vždycky

tím, že analýzou vynajdou některé určující abstraktní, všeobecné vztahy, jako dělbu práce, peníze, hodnotu atd. Jakmile byly tyto jednotlivé momenty víceméně fixovány a abstrahovány, začaly ekonomické systémy, které postupují od jednoduchého, jako je práce, dělba práce, potřeba, směnná hodnota, až ke státu, ke směně mezi národy a k světovému trhu. Toto je zřejmě vědecky správná metoda. Konkrétní je konkrétní, protože je to shrnutí mnoha určení, tedy jednota rozmanitého. V myšlení se to tudíž jeví jako proces shrnování, jako výsledek, a ne východisko, ačkoli to je skutečné východisko, a tudíž i východisko nazírání a představy. Na první cestě se plná představa vypařuje v abstraktní určení; na druhé cestě vedou abstraktní určení k reprodukci konkrétního cestou myšlení. Hegel zabředl tedy do té iluze, že chápal reálno jako výsledek myšlení, které se v sobě shrnuje, v sobě se prohlubuje a samo od sebe se pohybuje, zatímco metoda postupu od abstraktního ke konkrétnímu je pro myšlení pouze způsob, jak si osvojit konkrétní a reprodukovat je jako duchovně konkrétní. Ale to naprosto není proces vzniku konkrétního samého. Např. nejjednodušší ekonomická kategorie, třeba směnná hodnota, předpokládá obyvatelstvo, obyvatelstvo vyrábějící v určitých poměrech; a také jistý druh rodinného nebo obecného či státního systému atd. Nemůže nikdy existovat jinak než jako abstraktní, *jednostranný* vztah už daného konkrétního, živého celku. Jako kategorie má naproti tomu směnná hodnota předpotopní jsoucno. Pro vědomí tedy — a filosofické vědomí je takto určeno — pro něž je pojmové myšlení skutečným člověkem a pojmový svět jako takový teprve skutečným světem — jeví se tudíž pohyb kategorií jako skutečný akt výroby — který bohužel jen dostává popud zvenčí — jehož výsledkem je svět; a toto je — je to však opět tautologie — správné potud, že konkrétní totalita, jakožto myšlenková totalita, jakožto myšlenkové konkrétno, je fakticky produktem myšlení, pojmového chápání; naprosto však ne produktem pojmu, myslícího a sebe sama rodícího mimo nazírání a představu nebo nad nimi, nýbrž je to zpracování nazírání a představ v pojmy. Celek tak, jak se jeví v hlavě jakožto myšlenkový celek, je produktem myslící hlavy, která si osvojuje svět jediným pro ni možným způsobem, způsobem, který se liší od umělec-

kého, náboženského nebo prakticky duchovního osvojování tohoto světa. Reálný subjekt trvá nadále, jako předtím, mimo hlavu ve své samostatnosti; pokud se totiž hlava chová jen spekulativně, jen teoreticky. I při teoretické metodě musí být tudíž subjekt, společnost, jako předpoklad vždy před představou.

Nemají však tyto jednoduché kategorie tak nezávislou historickou nebo přirozenou existenci před konkrétnějšími? Ça dépend*. Např. Hegel začíná filosofii práva správně držbou jako nejjednodušším právním vztahem subjektu. Ale neexistuje žádná držba před rodinou nebo vztahy nadvlády a poroby, což jsou vztahy mnohem konkrétnější. Naproti tomu by bylo správné říci, že existují rodiny, kmenové celky, které ještě jen *mají v držbě*, ale nemají *vlastnictví*. Jednodušší kategorie se tedy jeví jako vztah jednoduchých rodinných nebo kmenových společenství v poměru k vlastnictví. Ve vyšší společnosti se tato kategorie jeví jako jednodušší vztah vyvinutější organizace. Ale vždy se předpokládá konkrétnější substrát, jehož vztahem je držba. Lze si představit jednotlivého divocha, který má něco v držbě. Ale potom není držba právní vztah. Je nesprávné, že držba se historicky vyvíjí v rodinu. Naopak, držba vždy předpokládá tuto „konkrétnější právní kategorii". Pak by ovšem z toho zbylo alespoň tolik, že jednoduché kategorie jsou výrazem vztahů, za nichž se mohlo realizovat nevyvinuté konkrétno, aniž ještě založilo mnohostrannější vztah nebo poměr, který je duchovně vyjádřen v konkrétnější kategorii; kdežto vyvinutější konkrétno podržuje tutéž kategorii jakožto podřízený vztah. Peníze mohou existovat a existovaly historicky dříve než kapitál, dříve než banky, dříve než námezdní práce atd. Po této stránce lze tedy říci, že jednodušší kategorie může vyjadřovat vládnoucí vztahy méně vyvinutého celku nebo podřízené vztahy vyvinutějšího celku, které historicky už existovaly dříve, než se celek rozvinul po té stránce, která je vyjádřena v konkrétnější kategorii. Potud by chod abstraktního myšlení, které postupuje od nejjednoduššího ke složitému, odpovídal skutečnému historickému procesu.

* Přijde na to. *(Pozn. red.)*

Z druhé strany lze říci, že jsou velmi vyvinuté, ale přesto historicky nezralejší společenské formy, za nichž se vyskytují nejvyšší formy ekonomie, např. kooperace, rozvinutá dělba práce atd., aniž existují nějaké peníze, např. Peru. Ani u slovanských občin nevystupují peníze a směna, která je podmiňuje, buď vůbec, anebo málo uvnitř jednotlivých občin, nýbrž na jejich hranici, ve styku s jinými občinami; vůbec je nesprávné klást směnu dovnitř občin jako původně konstituující prvek. Objevuje se zpočátku naopak ve vzájemném vztahu různých občin, dříve než mezi členy uvnitř téže občiny. Dále: ačkoli peníze hrají velmi brzy a všestranně svou úlohu, přesto ve starověku připadají jako převládající prvek jen jednostranně určitým národům, obchodním národům. A dokonce i v nejvzdělanějším starověku, u Řeků a Římanů, se plné rozvinutí peněz, které se v moderní buržoazní společnosti předpokládá, objevuje jen v období jejich úpadku. Tato zcela jednoduchá kategorie se tedy historicky objevuje ve své plné intenzitě až v nejvyvinutějších stavech společnosti. Naprosto neproniká všemi ekonomickými vztahy. Např. v římské říši v době jejího největšího rozvoje zůstala základem naturální daň a naturální dávka. Peněžní systém se tam plně rozvinul vlastně jen v armádě. Nikdy se také nezmocňuje celku práce. A tak, ačkoli jednodušší kategorie možná historicky existovala před konkrétnější, může ve svém plném intenzívním a extenzívním rozvinutí patřit právě jen k složitější formě společnosti, kdežto konkrétnější kategorie se plněji rozvinula v méně vyvinuté společenské formě.

Práce se zdá být zcela jednoduchou kategorií. Také představa práce v této obecnosti — jako práce vůbec — je prastará. Ale přesto je „práce", pojata ekonomicky v této jednoduchosti, právě tak moderní kategorie jako vztahy, které tuto jednoduchou abstrakci plodí. Např. monetární systém klade bohatství ještě zcela objektivně, jako věc mimo sebe v penězích [als Sache ausser sich im Geld]. Oproti tomuto stanovisku bylo velkým pokrokem, jestliže manufakturní anebo komerční systém přenáší zdroj bohatství z předmětu do subjektivní činnosti — do komerční a manufakturní práce — i když stále ještě chápe tuto činnost samu pouze omezeně jako činnost tvořící peníze. Proti tomuto systému stojí systém

fyziokratický, který pokládá za práci vytvářející bohatství určitou formu práce — zemědělství — a objekt sám už nevidí v peněžním přestrojení, nýbrž jako produkt vůbec, jako všeobecný výsledek práce. A tento produkt je díky omezenosti činnosti stále ještě produkt určený přírodou — produkt zemědělství, produkt půdy par excellence*.

Bylo obrovským pokrokem Adama Smitha, že odvrhl jakoukoli určenost činnosti vytvářející bohatství — práce jako taková, ani manufakturní, ani obchodní, ani zemědělská, ale jedna jako druhá. S abstraktní obecností činnosti vytvářející bohatství už také obecnost předmětu určeného jako bohatství, produkt vůbec, čili zase práce vůbec, ale jako minulá, zpředmětněná práce. Jak těžký a velký byl tento přechod, je vidět z toho, jak Adam Smith sám tu a tam znovu upadá do fyziokratického systému. Mohlo by se tedy zdát, že tím byl nalezen jen abstraktní výraz pro nejjednodušší a nejstarší vztah, v němž lidé — ať v jakékoli formě společnosti — vystupují jako vyrábějící. Z jedné strany je to správné. Z druhé nikoli. Lhostejnost vůči určitému druhu práce předpokládá velmi vyvinutou totalitu skutečných druhů práce, z nichž už žádná není taková, aby všechno ovládala. Tak vznikají nejobecnější abstrakce vůbec jen při nejbohatším konkrétním vývoji, kdy se jedno jeví společné mnohým, obecné všem. Potom už není možné, aby to bylo myšleno jen ve zvláštní formě. Z druhé strany není tato abstrakce práce vůbec jen duchovním výsledkem konkrétní totality prací. Lhostejnost vůči určité práci odpovídá formě společnosti, v níž individua snadno přecházejí z jedné práce do druhé a určitý druh práce je pro ně náhodný a tudíž lhostejný. Práce se zde stala nejen v kategorii, nýbrž ve skutečnosti prostředkem k vytváření bohatství vůbec a přestala být jakožto určení srostlá s individui ve zvláštnosti. Nejvyvinutější je takovýto stav v nejmodernější formě jsoucna buržoazních společností — ve Spojených státech. Zde se tedy stává prakticky pravdou abstrakce kategorie „práce", „práce vůbec", práce sans phrase**, toto východisko moderní ekonomie. Tedy nejjednodušší abstrakce, kterou moderní ekonomie

* — povýtce. *(Pozn. red.)*
** — beze všeho dalšího, jiného; jako taková. *(Pozn. red.)*

staví do čela a která vyjadřuje prastarý vztah platný pro všechny formy společnosti, se v této abstrakci přesto jeví pravdou jen jako kategorie nejmodernější společnosti. Mohlo by se říci, že to, co se ve Spojených státech jeví jako historický produkt — tato lhostejnost vůči určité práci — jeví se např. u Rusů jako přirozená schopnost. Je to však po čertech rozdíl, mají-li barbaři schopnost, že se jich dá použít ke všemu, či zda civilizovaní lidé používají sami sebe ke všemu. A pak u Rusů této lhostejnosti vůči určenosti práce prakticky odpovídá tradiční připoutanost ke zcela určité práci, ze které je vytrhávají jen vnější vlivy.

Tento příklad práce ukazuje pádně, jak i nejabstraktnější kategorie přes svou platnost — právě v důsledku své abstraktnosti — pro všechny epochy jsou přesto v samé určenosti této abstrakce právě tak produktem historických vztahů a mají plnou platnost jen pro tyto vztahy a uvnitř nich.

Buržoazní společnost je nejvyvinutější a nejrozmanitější historická organizace výroby. Kategorie, které vyjadřují její vztahy, pochopení její struktury, dovolují proto zároveň proniknout do struktury a výrobních vztahů všech zaniklých forem společnosti, z jejichž trosek a prvků je vybudována, jejichž nepřekonané zbytky částečně ještě vleče s sebou dál, přičemž pouhé náznaky se vyvinuly k plnému významu atd. Anatomie člověka je klíč k anatomii opice. Náznakům něčeho vyššího u nižších druhů živočichů lze naproti tomu porozumět jen tehdy, je-li to vyšší samo už známo. Tak buržoazní ekonomie poskytuje klíč k antické atd. Naprosto však ne tím způsobem, jak to chápou ekonomové, kteří stírají všechny historické rozdíly a ve všech formách společnosti vidí formy buržoazní. Můžeme porozumět obroku, desátku atd., známe-li pozemkovou rentu. Nesmíme je však ztotožňovat. Protože dále je buržoazní společnost sama jen protikladnou formou vývoje, setkáváme se v ní často se zcela zakrslými nebo dokonce travestovanými vztahy dřívějších forem. Např. obecní vlastnictví. Je-li tedy pravda, že kategorie buržoazní ekonomie obsahují pravdu platnou pro všechny ostatní formy společnosti, je nutno to brát jen cum grano salis*. Mohou je obsahovat rozvinuté, zakrnělé, zkarikované apod.,

* — s výhradou, ne doslova. *(Pozn. red.)*

vždycky v podstatně odlišné podobě. Takzvaný historický vývoj tkví vůbec v tom, že se poslední forma dívá na předešlé jako na své předstupně a chápe je vždycky jednostranně, protože je zřídka a jen za zcela určitých podmínek schopná kritizovat samu sebe — nemluví se tu ovšem o takových historických obdobích, která se sama považují za dobu úpadku. Křesťanské náboženství bylo schopné napomoci objektivnímu porozumění dřívějším mytologiím teprve tehdy, když jeho sebekritika byla hotova do určitého stupně, abychom tak řekli *δυνάμει**. Tak dospěla buržoazní ekonomie k porozumění feudální, antické, orientální společnosti teprve tehdy, až začala sebekritika buržoazní společnosti. Pokud buržoazní ekonomie neupadá do mytologizování, při němž se úplně ztotožňuje s minulostí, její kritika dřívější společnosti, zejména feudální, s níž ještě musela přímo bojovat, se podobala kritice, kterou křesťanství provádělo vůči pohanství nebo také protestantství vůči katolictví.

Jako vůbec u každé historické, sociální vědy je třeba při postupu ekonomických kategorií mít stále na zřeteli, že jak ve skutečnosti, tak v hlavě je dán subjekt, zde moderní buržoazní společnost, a že tudíž kategorie vyjadřují formy jsoucna, určení existence, často jen jednotlivé stránky této určité společnosti, tohoto subjektu, a že tudíž *i pro vědu* naprosto nezačíná teprve tam, od kdy se mluví o ní *jako takové*. To je třeba mít na zřeteli, protože nám to současně dává do rukou rozhodující dělítko. Např. se zdá, že není nic přirozenějšího než začít pozemkovou rentou, pozemkovým vlastnictvím, protože je vázáno na půdu, zdroj veškeré výroby a veškerého jsoucna, a na první formu výroby všech do jisté míry upevněných společností — na zemědělství. Ale nic by nebylo nesprávnější. Ve všech formách společnosti je to nějaká určitá výroba, která vykazuje všem ostatním jejich postavení a vliv, a tudíž i její vztahy určují postavení a vliv všech ostatních. Je to všeobecné osvětlení, do něhož jsou ponořeny všechny ostatní barvy a které je modifikuje v jejich zvláštnosti. Je to zvláštní éter, který určuje specifickou váhu veškerého jsoucna, které v něm vzniká. Např. u pasteveckých národů. (Pouze lovecké a rybářské národy leží mimo onen bod, kde začíná

* — co do možnosti. *(Pozn. red.)*

skutečný vývoj.) U nich se sporadicky vyskytuje jistá forma obdělávání půdy. Tím je určeno pozemkové vlastnictví. Je společné a podržuje tuto formu ve větší či menší míře podle toho, zda tyto národy ve větší či menší míře ještě lpí na své tradici, např. obecní vlastnictví u Slovanů. U národů s usedlým zemědělstvím — tato usedlost je už vysoký stupeň — kde zemědělství převládá, jako v antické a feudální společnosti, má sám průmysl a jeho organizace a ty formy vlastnictví, které jí odpovídají, ve větší či menší míře charakter pozemkového vlastnictví; je buď zcela závislý na zemědělství, jako u starých Římanů nebo, jako ve středověku, napodobuje ve městě a v jeho vztazích organizaci venkova. Sám kapitál ve středověku — pokud to není čistý peněžní kapitál — má jakožto tradiční řemeslnický nástroj atd. atd. tento charakter pozemkového vlastnictví. V buržoazní společnosti je tomu naopak. Zemědělství se čím dál tím víc stává pouhým odvětvím průmyslu a je zcela ovládáno kapitálem. Právě tak pozemková renta. Ve všech formách, kde vládne pozemkové vlastnictví, převažují ještě přírodní vztahy. V těch, kde vládne kapitál, převažuje společenský, historicky vytvořený prvek. Pozemkovou rentu nelze pochopit bez kapitálu. Kapitál však nelze pochopit bez pozemkové renty. Kapitál je všeovládající ekonomická moc buržoazní společnosti. Musí tvořit východisko i konečný bod a musí být vyložen dříve než pozemkové vlastnictví. Teprve když obojí bylo prozkoumáno zvlášť, musí být prozkoumán jejich vzájemný vztah.

Bylo by tedy nepřípustné a nesprávné probírat ekonomické kategorie za sebou v tom pořadí, v němž byly rozhodující historicky. Jejich pořadí je spíš určeno jejich vzájemným vztahem v moderní buržoazní společnosti, a tento vztah je právě opačný než ten, který se jeví jako přirozený nebo odpovídající posloupnosti historického vývoje. Nejde o poměr, který ekonomické vztahy historicky zaujímají ve sledu různých forem společnosti. Tím méně jde o jejich pořadí „v ideji" *(Proudhon)* (zplesnivělé představě historického pohybu). Jde o jejich strukturu uvnitř moderní buržoazní společnosti.

Ryzost (abstraktní určenost), v níž se jevily obchodní národy — Féničané, Kartaginci — ve starověku, je právě dána samou

převahou zemědělských národů. Kapitál jako obchodní nebo peněžní kapitál se jeví právě v této abstrakci, kde kapitál ještě není vládnoucím elementem společností. Lombardané a Židé zaujímají totéž postavení vůči středověkým společnostem, které provozovaly zemědělství.

Jako další příklad různého postavení, které zaujímají tytéž kategorie na různých stupních společnosti: jedna z posledních forem buržoazní společnosti: *joint-stock companies**. Objevují se však také na jejím počátku ve velkých privilegovaných a monopolem vybavených obchodních společnostech.

Sám pojem národního bohatství se sem a tam objevuje u ekonomů 17. století tak — tato představa se částečně udržuje i u ekonomů 18. století —, že bohatství se vytváří pouze pro stát, jeho moc pak závisí na tomto bohatství. To byla ještě neuvědoměle pokrytecká forma, v níž se bohatství samo a jeho výroba ohlašuje jako účel moderních států a státy jsou ještě pokládány jen za prostředek k výrobě bohatství.

Rozdělení provést zřejmě takto: 1. obecně abstraktní určení, která tudíž víceméně přísluší všem formám společnosti, ale v tom smyslu, jak byl vyložen výše, 2. kategorie, které tvoří vnitřní strukturu buržoazní společnosti a na nichž spočívají základní třídy. Kapitál, námezdní práce, pozemkové vlastnictví. Jejich vzájemný vztah. Město a venkov. Tři velké společenské třídy. Směna mezi nimi. Oběh. Úvěr (soukromý). 3. Shrnutí buržoazní společnosti ve formě státu. Zkoumáno ve vztahu k sobě samému. „Neproduktivní" třídy. Daně. Státní dluh. Veřejný úvěr. Obyvatelstvo. Kolonie. Vystěhovalectví. 4. Mezinárodní vztahy výroby. Mezinárodní dělba práce. Mezinárodní směna. Vývoz a dovoz. Směnečný kurs. 5. Světový trh a krize.

* — akciové společnosti. *(Pozn. red.)*

4. VÝROBA. VÝROBNÍ PROSTŘEDKY A VÝROBNÍ VZTAHY. VÝROBNÍ VZTAHY A VZTAHY STYKŮ [VERKEHRSVERHÄLTNISSE]. FORMY STÁTU A FORMY VĚDOMÍ V POMĚRU K VÝROBNÍM VZTAHŮM A VZTAHŮM STYKŮ. PRÁVNÍ VZTAHY. RODINNÉ VZTAHY

Notabene k bodům, o nichž je třeba se tu zmínit a na něž se nesmí zapomenout:

1. *Válka* se rozvinula dříve než mír; způsob, jak se válkou a v armádách atd. jisté ekonomické vztahy, jako námezdní práce, užívání strojů atd. vyvinuly dříve než uvnitř buržoazní společnosti. Stejně tak vztah mezi produktivní silou a vztahy styků je obzvlášť názorný v armádě.

2. *Poměr dosavadního ideálního dějepisectví k reálnému. Zejména takzvané kulturní dějiny*, staré dějiny náboženství a států. (Při této příležitosti lze také říci něco o různých způsobech dosavadního dějepisectví. Takzvané objektivní. Subjektivní (morální aj.). Filosofické.)

3. *Druhořadé a třetiřadé*, vůbec *odvozené*, *přenesené*, nepůvodní výrobní vztahy. Zde působení mezinárodních vztahů.

4. *Výtky, že toto pojetí je materialismus. Vztah k naturalistickému materialismu.*

5. *Dialektika pojmů produktivní síla (výrobní prostředek) a výrobní vztah, dialektika*, jejíž hranice je třeba určit a která neruší reálné rozdíly.

6. *Nerovný poměr vývoje materiální výroby např. k umělecké produkci.* Vůbec pojem pokroku nepojímat v obvyklé abstrakci. Moderní umění atd. Tato disproporce není ještě tak důležitá a tak těžko pochopitelná jako ve sféře prakticko-sociálních vztahů. Např. u vzdělání. Poměr United State (Spojených států) k Evropě. Ale vlastní obtížný bod, který je zde třeba rozebrat, je ten, jak se výrobní vztahy jakožto právní vztahy začínají nerovnoměrně vyvíjet. Tedy např. poměr římského soukromého práva (v trestním a veřejném právu je toho méně) k moderní výrobě.

7. *Toto pojetí se jeví jako nutný vývoj.* Avšak oprávněnost náhody. Jak. (Též svoboda aj.). (Působení komunikačních prostředků. Světové dějiny neexistovaly vždy; dějiny jakožto světové dějiny výsledkem.)

8. *Východiskem je ovšem přírodní určenost;* subjektivně a objektivně. Kmeny, rasy atd.

U umění je známo, že určitá období jeho rozkvětu nemají žádný vztah k všeobecnému vývoji společnosti, tedy ani k vývoji materiální základny, která je jakousi kostrou organizace společnosti. Např. Řekové ve srovnání s moderními nebo také Shakespeare. U některých forem umění, např. u eposu, se dokonce uznává, že nemohou být vytvořeny ve své klasické podobě tvořící epochu světových dějin, jakmile se objevuje umělecká produkce jako taková; že tedy v oblasti umění samého jsou jisté významné umělecké útvary možné jen na nevyvinutém stupni vývoje umění. Je-li tomu tak uvnitř oblasti umění ve vztahu různých druhů umění, je už méně nápadné, že je tomu stejně ve vztahu celé oblasti umění k všeobecnému vývoji společnosti. Obtíž je jen ve všeobecném pojetí těchto rozporů. Jakmile jsou specifikovány, jsou už vysvětleny.

Vezměme např. poměr řeckého umění a pak Shakespeara k přítomnosti. Je známo, že řecká mytologie je nejen zbrojnicí řeckého umění, nýbrž i jeho půdou. Je názor na přírodu a na společenské poměry, o nějž se opírá řecká fantazie a tedy i řecké (umění), možný se selfaktory a železnicemi, lokomotivami a elektrickými telegrafy? Co je Vulkán proti firmě Roberts a spol., Jupiter proti hromosvodu a Hermes proti Crédit mobilier?[26] Veškerá mytologie přemáhá a ovládá a utváří přírodní síly v představivosti a představivostí: mizí tedy se skutečnou vládou nad těmito přírodními silami. Co s Fámou, když tu je Printing House Square[411]? Řecké umění předpokládá řeckou mytologii, tj. přírodu a společenské formy, zpracované bezděčně uměleckým způsobem lidovou fantazií. To je jeho materiál. Ne kterákoli mytologie, tj. ne kterékoli bezděčné umělecké zpracování přírody (zde se přírodou rozumí všechno předmětné, tedy včetně společnosti). Egyptská mytologie nemohla být nikdy půdou nebo mateřským lůnem řeckého umění. Ale rozhodně jedna mytologie. Tedy rozhodně ne vývoj společnosti, který vylučuje jakýkoli mytologický poměr k přírodě, jakýkoli

mytologizující poměr k ní; který tedy vyžaduje od umělce fantazii nezávislou na mytologii.

Z druhé strany: je možný Achilles se střelným prachem a olovem? Či vůbec „Iliada" s tiskařským lisem nebo dokonce tiskařským strojem? Neumlkají nutně zpěvy, zkazky a múzy s tiskařským lisem, tedy nezanikají tím nezbytné podmínky epické poezie?

Ale obtíž nespočívá v tom pochopit, že řecké umění a epos jsou vázány na jisté formy společenského vývoje. Obtíž je v tom, že nám ještě stále poskytují umělecký požitek a v určitém smyslu platí jako norma a nedostižný vzor.

Muž se nemůže znovu stát dítětem, jinak zdětinští. Ale což ho netěší naivita dítěte a což se nemusí sám na vyšším stupni snažit reprodukovat svou pravdu? Neožívá v dětské povaze v každé epoše její vlastní charakter ve své přirozené pravdivosti? Proč by historické dětství lidstva tam, kde se nejkrásněji rozvinulo, nemělo na nás působit svým věčným půvabem jako stupeň, který se už nikdy nevrátí? Bývají nevychované děti a přemoudřelé děti. Mnohé ze starých národů patří do této kategorie. Normálními dětmi byli Řekové. Půvab jejich umění pro nás není v rozporu s nevyvinutým společenským stupněm, na němž vyrostlo. Je spíše jeho výsledkem a je nerozlučně spjat s tím, že nezralé společenské podmínky, za nichž vzniklo a jedině mohlo vzniknout, se nemohou nikdy vrátit.

Napsal K. Marx
koncem srpna až v polovině září 1857
Poprvé otištěno v časopise „Die Neue Zeit",
sv. 1, čís. 23–25, 1901–1903

Podle rukopisu
Přeloženo z němčiny

PŘÍLOHY

PROHLÁŠENÍ REDAKCE

LISTU „DAS VOLK“

Abychom učinili přítrž všem falešným pověstem a dobrodružným kombinacím kolujícím o naší redakci, jsme nuceni prohlásit, že v redakci nedošlo ani nedojde k žádným personálním změnám. Okruh našich spolupracovníků se však rozšířil a s uspokojením můžeme našim čtenářům sdělit, že *Karel Marx*, *Bedřich Engels*, *Ferdinand Freiligrath*, *W. Wolff a H. Heise*, tj. nejvýznačnější literáti naší strany, se rozhodli poskytnout listu „Volk“ svou podporu a svými příspěvky umožnit redakci, aby důstojně a všestranně zastupovala zájmy naší strany.

Otištěno v „Das Volk“,
čís. 6 z 11. června 1859

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

GATHERINGS FROM THE PRESS[412]

„Naši čtenáři jsou moudří – když se někdy doslechneme o jejich kritice ‚Hermanna'[413], málem bychom si mysleli, že *nezměrná většina* čtenářů" (*nezměrná* většina ze 600 čtenářů je přece 599) „je mnohem moudřejší než my sami" („Hermann").

Sebepoznání je vždy prospěšné, i když se, jako v tomto případě, dostavuje poněkud opožděně. Avšak —

Vy starci seberte své síly,
a dejte srdci ohněm plát!
Vždyť v rozhodné té svaté chvíli
jste dobří přec val budovat
byť byste v koších nosili jen hlínu...
(Thusnelda utěšuje Hermanna)[414]

„Wisconsin, nejsilnější republikánský stát, vyslal svého skvělého a proslulého řečníka pana Karla Schurze do Massachusetts, aby tam odvážným slovem agitoval... Ve své znamenité a plamenné řeči dokazoval..."

co? — to by se dalo těžko říci, kdyby nebylo dále psáno,

„že se nepovažuje za představitele onoho velkého národa myslitelů, který se nazývá německý" (studiosus Schurz jakožto změrná menšina a autobiograf[415]).

Vy mladíci čepele si bruste
a chrabří buďte, jako Hermann byl.
(Thusnelda)

„Viděli jsme vzorek tohoto nehořlavého mušelínu a vyzkoušeli jsme si ho na svíčce. Když se pomalu protahuje plamenem, nehoří vůbec; jestliže se však podrží v plameni déle, zuhelnatí, ale dál oheň nezasáhne. Než jedna anglická dáma, která viděla na výstavě větší kus této látky, podotkla, že nevypadá tak výrazně a svěže jako nepreparovaný mušelín" („Hermann" – poznámka redakce).

A vy, ó ženy, každá zvolte
si povoláním pietu!
(Thusnelda)

Naše světoobčanské srdce se zatetelilo blahem, když jsme si přečetli, že Arminius, pamětliv onoho vznešeného okamžiku, kdy daroval panu Kossuthovi západní revoluci místo východní[416], bere pod svou ochranu

„17 miliónů" rakouských „Slovanů" a „proto nejenže poskytl příslušnému dopisovateli místo hned za úvodníkem, ale dokonce jej vybídl, aby v ‚Hermannu' mluvil jako reprezentant své národnosti". Protože „mezi republikány musí otázka, na kterou stranu se postavit v italské válce, zůstat otevřená",

vyslovuje se napolovic pro Prusko, napolovic pro Ludvíka Napoleona, napolovic pro Itálii, napolovic pro Malé Německo, napolovic pro Velkoněmecko, napolovic pro regentství, napolovic pro říšský parlament, ale *zcela* pro pana *Bendera*, 8, Little Newport Street, Leicester Square, na kterého se může obrátit „každý, kdo se naučil číst" („Tisk a dílna"), aby mohl být „bez namáhavých studií a přednášek" zasvěcen do tajů přírodních věd.

*

V posledním čísle „Hermanna" prohlašuje jeden Čech:

„Byli jsme... prvními průkopníky... sociální ideje."

Duchovní, kterému tato „tribuna" patří[417], k tomu poznamenává:

„Nebyli *to* ještě před Čechy *Švýcaři?*"

Jedinou *sociální* ideu, za kterou Švýcaři doopravdy bojovali jako první, lze shrnout do těchto slov: „Point d'argent, point de Suisses" („Nejsou krejcary, nebudou ani Švýcaři")[418]. „Novošvýcar" Vogt a „novokrejcar" Kinkel[419] dovedou náležitě ocenit světodějný význam této „sociální ideje".

V téže „tribuně" se říká:

„Připadá nám docela pochopitelné, že anglické pojišťovací společnosti už nechtějí *přijímat* (!) německé zboží určené pro *zámořské světové trhy*."

Kolikpak „světových trhů" zná tento „duchovní"?

A tady máme ukázku *souvislého výkladu* v „Týdeníku z Londýna", alias „Hermannovi":

„Na Humboldtově hrobě pokrytém vavříny si udělal hnízdo párek vlaštovek. Hrůzná dětská zločinnost, která by měla být v samém zárodku vymýcena všemi prostředky frenologie a fyziatrie, se opět projevila u devítiletého chlapce ve Schmiedebergu."

Soud „Hermanna" o Metternichovi. — Soud o Metternichově politice je formulován takto:

„Tam, kde Metternich a spol. skoro celé století uráželi a páchali nepravosti, nebude se ještě dlouho moci utábořit žádný anděl míru, sladce dřímající u potoka, jak praví Schiller. Ať to jednou zkusí" (totiž Schiller) „třeba na Minciu!"

Udělat z Mincia „potok", to se mohlo podařit jen objeviteli „zámořských světových trhů".

„Hermann" říká v článku o

„uprázdněném místu v savojském chrámu v Londýně", že „on" („Hermann") „je svým krajanům v Londýně i doma den ode dne *dražší*".

Je to tak. Týden od týdne toho poskytuje za 3 pence méně. Možná, že to souvisí s přesným výpočtem uprázdněných „emolumentů", kterýžto výpočet prozrazuje touhu přenést „tribunu" do savojského chrámu".

*

26. číslo „*Gottfrieda*" přináší „Hermannovo"* oznámení, že odchází z redakce. Zní takto:

„Našim čtenářům.

Dnešním číslem končím svou činnost redaktora tohoto listu. Jedinou příčinou toho, že odcházím, je můj zdravotní *stav*, jenž mi nedovoluje *pokračovat vedle svého dřívějšího povolání učitele ještě v oné druhé, tolik rozptylující činnosti*" *(povolání učitele* tedy je jedna činnost vedle *oné druhé činnosti)*. „A protože *s tím*" (s čím?) „přestávám být *nadále* odpovědný za obsah listu" (spíše nebude odpovědný za *jeho další* obsah), „předal jsem rovněž vlastnictví listu *do jiných rukou*. Podnik, jehož úspěch je *nyní*" (totiž proto, že Kinkel byl odstraněn) „*zajištěn*, bude i napříště veden v *dosavadním duchu*" (ceny mírné, obsluha vzorná), „a zatímco *dříve* jsem sotva našel čas a *místo*, abych *pro něj*" (totiž pro podnik) „*sám* psal, budu v budoucnu" (později), „zbaviv se práce s vnější stránkou věci, dodávat *tím více* příspěvků jako dopisovatel." (Bude-li Gottfried jako dopisovatel dodávat „tím více", čím méně *místa* dříve našel, co bude s úspěchem podniku, který má *nyní* být „zajištěn tím", že Gottfried jako redaktor zmizí?) „S čtenáři a spolupracovníky se loučím s přátelskými díky za jejich účast a podporu.

Gottfried Kinkel"

* — tj. Gottfrieda Kinkela. *(Pozn. red.)*

Jako poslední ukázku oné „tolik rozptylující činnosti", které Hermann dává tak přátelské vale, přináší poslední „Gottfried" tuto redakční poznámku:

„My" (totiž Gottfried) „pociťujeme *pokaždé* jakousi škodolibost, když některý náš dopisovatel *jednou* šlápne pořádně vedle, střelí kozla,* neboť *obvykle* se *mezi* našimi čtenáři najde někdo (!), komu dá tento kozel popud" (proč ne raději postrk?) „aby *o dotyčné věci*" (spíše dotčené věci, totiž střeleném kozlu) „podal *podrobně rozebírající*" (podrobně rozebírající o věci) „a poučnou zprávu. Takovému nedopatření děkujeme i v tomto" (kterém?) „případě za cennou opravu, z níž každý čtenář" (rozhodně však žádný dopisovatel!) „*brzy* pozná, že její autor je, jak se říká na Rýnu, *muž na svém místě*." (Není-liž pravda, krásná čtenářko?) „Bohužel, velký nával politické látky, hlavně *neblahá vysoká politika* našich dopisovatelů, nám dovolil teprve dnes otisknout *tento článek*" (totiž *tuto* redakční poznámku).

A tak je vidět, že se Hermann vzdor svým hluboce procítěným díkům nerozchází s „dopisovateli" bez hořkosti. Ve vlastní tribuně našel chudinka „dříve" sotva místo pro „tento článek" o „kozlovi" a „muži na svém místě".

A s tím provoláváme „dřívějšímu" redaktorovi „Gottfrieda" na rozloučenou: De mortuis nil nisi bene.** „Pozdějšímu" dopisovateli Hermannovi však: U Filipp se sejdeme![420]

* V originále: „einen rechten Bock schiesst", tj. „šlápne vedle", „udělá chybu"; v dalším textu následují slovní hříčky se slovem „Bock", „kozel". *(Pozn. čes. red.)*

** O mrtvých jen dobré. *(Pozn. red.)*

Diplomaticko-strategický objev

„Hermann" říká:

„Ozbrojené zprostředkování Pruska prý si bere za základ linii Mincia. Dobrá. Po bitvě u Solferina se tato linie rýsuje jasněji. Jen stíny hradeb Mantovy a Peschiery ji ještě zatemňují. Obležení musí vnést do této temnoty světlo."

Šikovný fejetonista* „Hermanna" posílá své články, poté co jich použil v Londýně, také ještě do lipské „Gartenlaube"[421]. Aby okořenil líčení Humboldtových oslav,[422] které uspořádal „Svaz německých mužů", sděluje nám, že

„jakýsi komunistický spolek, který nyní vydává týdeník, si vytkl jako zvláštní úkol pomlouvat nejdrzejším způsobem nejen Klinkelův list, nýbrž také Kinkela osobně; přičemž se neštítí zcela zjevných lží atd."

Poznamenáváme k tomu jen to, že naše noviny, jak to fejetonista z našich opětovných prohlášení musí vědět, nevydává nějaký spolek, a že obvinění, která jsme vznesli proti panu Kinkelovi, nelze označit jako lži, dokud nebudou vyvrácena. A to se dosud nestalo a také nikdy nestane. Ostatně jsme panu zpravodaji povděčni za zprávu, že podkladem Kinkelova kázání, „největšího kouzla slavností", byl text: „A zapomeneš-li na Sión, sám budeš zapomenut", a že je zahájil „dotknuv se černo-červeno-zlatého praporu".

„Hermann" vtipkuje. V jednom článku v „Hermannovi" o Rakousku se říká, že Habsburkové byli svým dědičným zemím vždycky otčímem a německé říši zase macechou. Že dědek nebo mladík může být stará baba, dokázal v dostačující míře sám autor článku, hýřícího citáty z Pölitzových „Dějin světa"[423] pro německé panny, ale že by otčím mohl být současně také macechou, to jsme až dosud považovali za nemožné.

*

* — tj. Heinrich Beta. *(Pozn. red.)*

„Hermann", jenž vyšel za redakce E. J. Jucha a spol. v omlazené podobě, zaslouží, abychom si ho zevrubně povšimli. Začněme hned u first leader* o „*postavení Pruska*".

V případě, že by mezi Francií a Rakouskem byl uzavřen mír,

„zůstane Prusko po určitou dobu *skoro ve stejné situaci* jako předtím. *Nicméně* se *poznenáhlu dostane* do jiného postavení. Avšak *ještě rychleji*" (než poznenáhlu?) „bude muset své postavení *změnit, pokud*" (!) „válka bude pokračovat; *neboť* potom by muselo jednat, a jestliže si včas nedokáže *najít*" (!) „spolehlivé postavení, ztratí veškerou pevnou oporu, *aby* společně s ostatními německými spolkovými státy zahynulo." (Možná, že by Prusko ani nebylo proti tomu ztratit „pevnou oporu, aby zahynulo".)

Dále nám autor předvádí Prusko v různých víceméně choulostivých poses plastiques**. Za prvé by se mohlo Prusko chovat jako evropská velmoc, a to zase dvojím způsobem.

„*Tím, že by* Prusko vystupovalo *jako samostatná velmoc*, mohlo by jednat ve všem na vlastní pěst" (samostatně?). „Toto" (jednání!) „by bylo čistě *evropské stanovisko*, jehož *účel*" (účel stanoviska)... „by se ukázal jako *otázka* moci; *neboť* udržení rovnováhy, kvůli němuž se také uzavírají smlouvy, záleží ve *vyrovnání moci sloužící zájmům státu*" (kterého?). „Prusko by mohlo v *tomto případě* vyjít z *porušení smluv z roku 1815 vyvolaného* nynější válkou, jejichž je *kontrahentem*" (*otcem*, místo jedním z otců) „a pokusit se *odškodnit* za *služby*, které *přitom*" (při porušení smluv?) „prokázalo monarchistickému pořádku v Evropě, materiálními zárukami." Kromě tohoto mazaného postupu „by se Prusko mohlo jako evropská velmoc postavit také na *čistě politickou* půdu *tím, že by* pro svou sebezáchovu čelilo *přílišnému posilování* svého francouzského soka" (non bis in idem*** — vyrovnání moci už tady jednou bylo). „Přitom by se mohlo odvolat na to, že protože Anglie je *ještě zjevným* a Rusko *už tajným* spojencem Francie — nepřítele Rakouska" (!!) atd.

Když se Prusko tak mnohostranně projevilo jako evropská velmoc,

„může potom zaujmout *výhradně německé stanovisko*. I zde má na vybranou. Buďto se může jako *německá velmoc* nadřadit *ostatním státům*" (včetně Turecka), „nebo se může chovat pokorně jako *rovný člen spolku* a podřídit se *malým zemím*"

* — prvního úvodníku. *(Pozn. red.)*
** — malebných pózách. *(Pozn. red.)*
*** — ne dvakrát totéž. *(Pozn red.)*

(švýcarským kantonům?), „nebo se zařadit vedle nich." (Není zcela jasné, proč by se *rovný* člen spolku měl *podřizovat*.)

Jinými slovy buď pruské císařství, nebo další trvání Německého spolku.

První „by znamenalo postavit se vážně do čela Německa *jako* mocnost, která ví, že bída *dělá* zákon*" (pro obyčejné smrtelníky bída nezná zákon, ale pro gothajce[201] zákon dělá, a to velmi mírný), „pročež ona" (bída) „je nucena *opustit* překážející jí formy atd., neboť její existence je v sázce" (v sázce je existence bídy).

Důvody, které by „Prusko mohlo uvést pro takovou revoluční politiku", zaplétají našeho autora do opravdového embarras de richesses**. Mimo jiné:

„Cizí mocnosti Rusko a Anglie nepřátelské jednotě Německa, *které* komplikovaným systémem výkyvů v německé rovnováze bránily mocenskému růstu německých velmocí neustálým vzájemným oslabováním, se staraly při ustavování spolku více o sebe než o Německo, atd." (Prapodivný plán, podle kterého se cizí mocnosti Rusko a Anglie navzájem oslabovaly, aby zabránily růstu pruské moci!) „To" (Prusko) „nakonec dokázalo, že plně pochopilo podstatu nynější války, *která, podobná třicetileté válce*, má za cíl dokončit revoluci z roku 1848." „Z toho důvodu" (totiž proto, že třicetiletá válka měla za cíl dokončit revoluci z roku 1848) „neuznává Prusko už Spolkový sněm a

...*považuje* suverenitu všech ostatních německých knížat za zaniklou atd." A konečně „pruská vláda by si mohla, kdyby mu" (totiž Prusku) „tato *revoluční politika* připadala příliš riskantní, vybrat konzervativní stanovisko. Mohla by si je vybrat... protože pruský panovnický dům musí *jako rovný*" (komu?) „respektovat udržení ostatních" (kterých ostatních?) „... protože Prusko, *nejsa* samostatné, přizpůsobuje své chování *chování* neutrální Anglie atd."

Až dosud „kolísalo". Nechalo porazit „svého *protivníka*, Rakousko".

„Pomocí smluv se neustále pokoušelo *přetáhnout* malé státy." (Přetáhnout je holí, přetáhnout tak, že je stáhne z kůže, nebo je přetáhnout na svou stranu?) „Vrátilo se do Frankfurtu" (z Erfurtu[870]) „takřka se *stejnými návrhy*, které *kdyby pocházely* od Hannoverska nebo Bavorska, by Prusko nepřijalo."

* „Not macht ein Gebot", zatímco německé rčení zní: „Not kennt kein Gebot", „bída nezná zákon". *(Pozn. čes. red.)*
** — zmatku z přílišné hojnosti. *(Pozn. red.)*

Autor to konečně označuje za „*rutinovaný postup*", ačkoli to prozrazuje málo rutiny v consecutio temporum*.

Villafrancká smlouva bohužel všechna stanoviska Pruska dostupná fantazii gothajců jedinou ranou vyřídila. Proto se od „vysoké politiky" pánů Jucha a spol. obracíme k Tyrtaiovi, který v omlazeném „Hermannovi" opěvá bitvu u Solferina. Tento Tyrtaios je zřejmě bodrý chlapík. Ani vteřinku nepochybuje o tom, že všichni zuávové, Turci, Chorvati, Srbové, Češi et autres Zéphyres[424], kteří u Solferina bojovali,

„nebýt obou císařů, chovali by se k sobě všude na světě, kde by je náhoda svedla dohromady, jako nezáludní a roztomilí lidé, kteří by se navzájem pozdravili, pojedli a popili". (Navzájem by se pojedli a popili! Jaká kanibalská roztomilost!)

Metrum, v němž je bitva opěvována, je metrum hrdinského eposu, hexametr. Kleist, jak známo, rozmnožil hexametr o jednu krátkou předrážku. Náš bard Kleista ještě předčil: na nějaké té předrážce nebo slabice navíc mu nesejde. Na druhé straně však nesmíme mít za zlé hexametrům, které se zrovna vracejí z boje, když jim sem tam chybí nějaká noha nebo mají vykloubený některý úd.**

Tady máme několik ukázek:

„Tak umdleni k smrti
– ⏑ / – – / – ⏑ ⏑ / – ⏑ ⏑ / – ⏑
vyčer / páním, / parnem a / zvolna je / hubící / žízní."
„Poslední / aspoň / prokle / té to / desíti / letí."
„Sluncem / vyprahlé, / zakrva / vené a / žíznivé / někdy
je spásnou ranou z milosti probodává úder bajonetu,
většinou však pouze zejícími
sečnou tou / ranou, / bodnutím / dýk
jsou až / k smrtelným / křečím zděšeni."
„Ty horké, / lysé / vrchy / noří se / v kouřící / krev, v
které se tu mrzáci plouží."

* — časové posloupnosti. *(Pozn. red.)*
** Slovní hříčky: „Fuss" znamená „noha", ve verši „stopa"; „Glied" znamená „úd", ale také „část", „oddíl" zpěvu. *(Pozn. čes. red.)*

„Zde chyběla / paže, tam / noha,
ba i / celičká / čelist / nebo
spánkové / kosti."

„Nastal konečně
klid a / temnota. / Z hor sem a z roklin / doléhal / křik a
sténání tu zde, tu tam, slyšels je *hodinu cesty*."

„V den bitevní vřavy, ba
v ten / parný, / žhnoucí den, / nedo / stali / kapičku / vody."

Prahli žízní a
chroptěli / obra / cejíce / v sloup už / bělmo svých / očí
když k nim pozdě ranhojič přišel."

Po písni o bitvě historická kritika. „Myslitel" omlazeného „Hermanna" nám v článku z Paříže odhaluje poměr Ludvíka Bonaparta k revoluci.

„Revoluce je oprávněná, pokud se staví pod ochranná křídla císaře *a* je jím potvrzena... Udržuje si *však* svůj původní ráz *a* musí být potlačena, pokud odporuje zájmům císaře *nebo* kříží jeho plány."

A tady je moudrost.

„Našel jsem bezpečné dno,
v němž kotva má navěky tkví."

Z „oblastí neblahé vysoké politiky", hřmění děl a historické kritiky jsme se zřítili a narazili jsme na skromnou osamělou „*Dílnu*", ve které odpočívá náš starý přítel Gottfried, už jako nový dopisovatel. Vrčí nám vstříc.

„Pro samou válku a politiku nemohl tento list dosud nalézt *místo* atd."

Známe tento starý nářek. Gottfried nám nabízí, že nás jako ciceron se smyslem pro umění provede po „Výstavě Akademie na Trafalgar Square". V dobře známém „zlatém" toku řeči „takřka

heroického muže, který jako včelička saje kapičky medu i z jedovatých květin" (viz „Gartenlaube"), vychrlí na nás, že

„Leslieovy veselé *obrázky*... jsou pravé *perličky* ryzího umění."

Nejvíce se však zabývá *prerafaelity*[425], a protože příklad je nade všechny poučky, vystavuje ve své „dílně" několik prerafaelistických wordpaintings*, které nám procházku na Trafalgar Square ušetří.

Prerafaelistický obraz číslo 1

„Od 11 hodin ráno a po celé odpoledne vládne v sále módní krinolína a *oblíbené obrazy* publika jsou pak *trvale obleženy*."

Prerafaelistický obraz číslo 2

„Všechno má cenu, co je provedeno *ve svém druhu* dokonale! Například *kalhoty*, jsou-li dobře udělány a *člověka neškrtí*."

Prerafaelistický obraz číslo 3

„*Na* klášterním hřbitově jsou dvě jeptišky *zaměstnány* tím, že *kopou* hrob... Jsou to dvě hrubé ženské postavy, které se střídají při ponuré práci *temnosvitu*." (Dvě hrubé postavy se střídají, zatímco temnosvit za ně koná práci.) „Jedna z nich, jež stojí v hrobě a svalnatýma rukama pradleny *s kořeny* vyhazuje těžkou zvlhlou zem, je docela prozaická, obyčejná a netečná osoba."

Osoba s kořeny je možná *docela prozaická*, ale zcela jistě *neobyčejná*. O určité netečnosti opravdu svědčí ona sans-gêne**, s níž tato osoba používá ke kopání místo vlastních rukou rukou *pradleny*.

Z těchto ukázek však „řemeslník" pochopí, nad čím jej vlastně Gottfried tak vytrvale nutí „uvažovat", že totiž umělecké eunušství

„by mu při jeho *díle prospělo* více" (utile cum dulci***), než „nedělní vyjížďky do Eppingského lesa nebo do botanické zahrady v Kew," než „všechny veselé předměstské hospody," než „večerní schůzky ve spolku" a „mlácení prázdné slámy kolem velké otázky, nenastane-li už po příští revoluci tisíciletá vláda krejčovských tovaryšů pod vývěskou *dělnické diktatury*".

* — slovomaleb. *(Pozn. red.)*
** — bezostyšnost. *(Pozn. red.)*
*** — užitečné s příjemným. *(Pozn. red.)*

My se však všem prerafaelitům navzdory držíme starého moudrého rčení: „Cacatum non est pictum“.*

Napsal K. Marx
3. a 24. června, 8. a 15. července 1859
Otištěno v „Das Volk“,
čís. 5, 8, 10 a 11
ze 4. a 25. června, 9. a 16. července 1859

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

* „Nakakané není namalované“. *(Pozn. red.)*

POZNÁMKY

---

1 Vynikající dílo Karla Marxe „*Ke kritice politické ekonomie*“, které je důležitou etapou ve vývoji marxistické politické ekonomie, vzniklo v srpnu 1858 až lednu 1859. Napsání této knihy předcházela patnáctiletá, mnohostranná vědeckobadatelská práce. Během těchto patnácti let Marx prostudoval rozsáhlou literaturu o společenských a ekonomických otázkách a vypracoval základy svého ekonomického učení.

V srpnu 1857 začal Marx třídit nashromážděný materiál a začal psát velké ekonomické dílo. První náčrt osnovy tohoto díla vypracoval v srpnu až září 1857. V dalších několika měsících svůj plán zpřesňoval a v dubnu 1858 se rozhodl, že celá práce bude mít šest knih. První kniha měla být věnována kapitálu. Výklad jednotlivých problémů kapitálu chtěl Marx uvést několika úvodními kapitolami; druhá kniha měla být věnována pozemkové rentě, třetí studiu námezdní práce, čtvrtá státu, pátá mezinárodnímu obchodu a šestá světovému trhu. První kniha měla mít čtyři oddíly; první oddíl, který Marx nazval „Kapitál všeobecně“, měl mít tři kapitoly: 1) hodnota, 2) peníze a 3) kapitál.

V srpnu 1857 až červnu 1858, kdy Marx pracoval na první knize, tj. na knize „O kapitálu“, napsal asi 50 tiskových archů. Tento rukopis vydal v letech 1939—1941 Institut marxismu-leninismu při ÚV KSSS německy pod názvem „Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie (Rohentwurf)“ [„Nástin kritiky politické ekonomie (Koncept)“]. V tomto rukopise, který se skládá z všeobecného úvodu, kapitoly o penězích a značně obšírnější kapitoly o kapitále, načrtl Marx výsledky svých mnohaletých ekonomických studií, mimo jiné základní teze své teorie nadhodnoty. Rukopis z let 1857—1858 je ve skutečnosti první nedokončenou variantou první části základního ekonomického díla, na jehož napsání Marx v té době pomýšlel.

Na začátku roku 1858 se Marx rozhodl vydat své dílo po částech v samostatných brožurách. Uzavřel předběžnou smlouvu s berlínským vydavatelem Franzem Dunckerem a začal pracovat na prvním sešitě. V době mezi srpnem 1858 a lednem 1859 přepracoval kapitolu o penězích, napsal kapitolu o zboží a zredigoval konečný text. Rukopis nazvaný „Ke kritice politické eko-

nomie" zaslal 26. ledna 1859 nakladateli do Berlína. Místo zamýšlených 5—6 tiskových archů se první sešit rozrostl na 12 tiskových archů a místo tří kapitol měl dvě: „Zboží" a „Peníze čili prostý oběh". V únoru 1859 poslal Marx nakladatelství předmluvu. V červnu 1859 byla práce „Ke kritice politické ekonomie" vytištěna a vydána. Podtituly knihy „První kniha. O kapitálu" a „První oddíl. Kapitál všeobecně" svědčí o tom, že „Ke kritice politické ekonomie" je začátek první knihy z plánovaných šesti knih.

Hned po prvním sešitu chtěl Marx vydat druhý sešit o problémech kapitálu. Avšak další studium jej přimělo změnit počáteční plán celého velkého díla. Šest knih měly nahradit čtyři díly „Kapitálu". Proto místo druhého a dalších sešitů pracoval Marx už na „Kapitálu", do něhož zahrnul také některé přepracované základní teze z knihy „Ke kritice politické ekonomie".

Za Marxova života dílo „Ke kritice politické ekonomie" už v dalších vydáních nevyšlo. Výjimku tvoří předmluva, kterou v poněkud zkrácené formě přetiskl 4. června 1859 německý list „Das Volk", vycházející v Londýně. Úryvek z druhé kapitoly knihy, kritiku Grayovy utopické teorie pracovních peněz, Engels přiřadil jako doplněk k německému vydání Marxovy práce „Bída filosofie" z roku 1885 a 1892. Rusky byla práce poprvé vydána v Moskvě roku 1896.

Základem nynějšího vydání „Ke kritice politické ekonomie" je text prvního německého vydání, které k tisku připravil autor. Přitom bylo přihlédnuto za prvé k Marxovým opravám a poznámkám v jeho vlastním výtisku a za druhé k opravám a poznámkám ve výtisku, který autor věnoval 19. srpna 1859 Wilhelmu Wolffovi. Některé z těchto oprav a poznámek převzal Engels, když připravoval k tisku třetí díl „Kapitálu". Některé citáty z práce „Ke kritice politické ekonomie" zde Engels uvedl v opravené a Marxem zpřesněné redakci. Fotokopie výtisků s Marxovými opravami a poznámkami jsou v Archívu Institutu marxismu-leninismu při ÚV KSSS. — *31.*

[2] Jde o nedokončený „Úvod", který Marx chystal k velkému ekonomickému dílu (viz tento svazek, str. 659—686). — *35.*

[3] „*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*" [„Porýnské noviny pro politiku, obchod a průmysl"] — deník, který vycházel v Kolíně nad Rýnem od 1. ledna 1842 do 31. března 1843. Založili jej představitelé porýnské buržoazie, opozičně naladěné proti pruskému absolutismu. Pro spolupráci v tomto listu byli získáni i někteří mladohegelovci. Od dubna 1842 se stal spolupracovníkem „Rheinische Zeitung" Karel Marx a od října téhož roku byl jedním z jejích redaktorů. V „Rheinische Zeitung" vyšlo rovněž několik článků Bedřicha Engelse. Za Marxovy redakce začal tento list nabývat stále určitějšího revolučně demokratického charakteru. Vláda uvalila na „Rheinische Zeitung" zvlášť přísnou cenzuru a později noviny vůbec zastavila. — *35.*

[4] Jde o Marxovy články „Jednání šestého porýnského zemského sněmu (Třetí článek) — Debaty kolem zákona o krádeži dříví" a „Obhajoba moselského dopisovatele" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 1, čes. vyd. 1956, str. 133—172 a 197—223). — *36.*

[5] „*Allgemeine Zeitung*" [„Všeobecné noviny"] — německý reakční deník, založený roku 1798; v letech 1810—1882 vycházel v Augsburgu. Roku 1842 v něm byly překrucovány myšlenky utopického komunismu a socialismu, což Marx pranýřoval ve svém článku „Komunismus a ‚Augsburger Allgemeine Zeitung'", otištěném v „Rheinische Zeitung" v říjnu 1842 (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 1, čes. vyd. 1956, str. 126—132). — *36.*

[6] „*Deutsch-Französische Jahrbücher*" [„Německo-francouzské ročenky"] vycházely německy v Paříži za redakce Karla Marxe a Arnolda Ruga. Vyšlo jen první dvojčíslo v únoru 1844. Byly tu uveřejněny práce Karla Marxe „K židovské otázce" a „Úvod ke kritice Hegelovy filosofie práva", a rovněž práce Bedřicha Engelse „Nástin kritiky politické ekonomie" a „Situace Anglie. ‚Minulost a přítomnost' od Thomase Carlyla" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 1, čes. vyd. 1956, str. 371—400, 401—414, 525—550, 551—575). Tyto práce znamenají Marxův a Engelsův definitivní přechod od revolučního demokratismu k materialismu a komunismu. Hlavní příčinou, proč časopis přestal vycházet, byly zásadní neshody mezi Marxem a buržoazním radikálem Rugem. — *36.*

[7] Jde o první Engelsovu ekonomickou práci „Nástin kritiky politické ekonomie" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 1, čes. vyd. 1956, str. 525—550). — *38.*

[8] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 2, čes. vyd. 1957, str. 233—508. — *38.*

[9] Tím se myslí Marxovo a Engelsovo dílo „Německá ideologie" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 3, čes. vyd. 1958, str. 23—551). — *38.*

[10] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 423—462 a 409—422. — *38.*

[11] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 83—196. — *38.*

[12] Jde o Marxovu práci „Námezdní práce a kapitál" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 6, čes. vyd. 1959, str. 400—430). — *38.*

[13] *Německý dělnický spolek* v Bruselu založili koncem srpna 1847 Marx a Engels s cílem politicky vychovávat německé dělníky žijící v Belgii a propagovat mezi nimi myšlenky vědeckého komunismu. Pod vedením Marxe, Engelse a jejich spolubojovníků stal se tento spolek legálním centrem sjednocujícím

německé revoluční proletáře v Belgii a byl v přímém spojení s vlámskými a valonskými dělnickými kluby. Nejlepší členové spolku vstoupili do bruselské obce Svazu komunistů. Německý dělnický spolek v Bruselu se rozpadl krátce po únorové buržoazní revoluci z roku 1848 ve Francii, kdy belgická policie pozatýkala a vypověděla mnoho jeho členů. — *38.*

[14] „*Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*" [„Nové porýnské noviny. Orgán demokracie"] — list vycházel za Marxovy redakce jako deník v Kolíně nad Rýnem od 1. června 1848 do 19. května 1849. Členy redakce byli Engels, dále Wilhelm Wolff, Georg Weerth, Ferdinand Wolff, Ernst Dronke, Ferdinand Freiligrath a Heinrich Bürgers.

Jako bojový orgán proletářského křídla demokracie vychovávala „Neue Rheinische Zeitung" lidové masy a burcovala je k boji proti kontrarevoluci. Úvodníky, které určovaly stanovisko listu k nejdůležitějším otázkám německé a evropské revoluce, psali zpravidla Marx a Engels.

Rozhodný a nesmiřitelný postoj listu, jeho bojovný internacionalismus, uveřejňování politických odhalení usvědčujících pruskou vládu i místní kolínské úřady, to všechno vyvolávalo proti listu hned od začátku štvanice feudálně monarchistického a liberálně buržoazního tisku a pronásledování ze strany vlády, které se vystupňovalo zejména po kontrarevolučním převratu v Prusku v listopadu až prosinci 1848.

Přes všechno pronásledování a překážky ze strany policie hájila „Neue Rheinische Zeitung" statečně zájmy revoluční demokracie a proletariátu. V květnu 1849, za všeobecného nástupu kontrarevoluce, využila pruská vláda toho, že Marxovi bylo odepřeno pruské občanství, a vydala příkaz, aby byl vypovězen z pruského území. Marxovo vypovězení a represálie proti ostatním redaktorům „Neue Rheinische Zeitung" byly příčinou, že list přestal vycházet. Poslední, 301. číslo „Neue Rheinische Zeitung", vytištěné rudou barvou, vyšlo 19. května 1849. V článku na rozloučenou, v němž se redaktoři listu obracejí k dělníkům, prohlašují, že „jejich posledním slovem vždy a všude bude: osvobození dělnické třídy!" — *38.*

[15] „*New-York Daily Tribune*" [„Newyorská denní tribuna"] — byl americký deník, který vycházel v letech 1841—1924. Založil jej význačný americký novinář Horace Greeley. Do poloviny padesátých let byl list orgánem levého křídla amerických whigů a potom orgánem republikánské strany. Ve čtyřicátých a padesátých letech byla „Tribune" pokrokovým listem a bojovala proti otrokářství. Do listu psala řada významných amerických spisovatelů a novinářů; od konce čtyřicátých let byl jedním z redaktorů „Tribune" Charles Dana, ovlivněný myšlenkami utopického socialismu. Marx začal s tímto listem spolupracovat v srpnu 1851 a psal do něho přes deset let, do března 1862. Mnoho článků pro „New-York Daily Tribune" napsal na Marxovo přání Engels. Engelsovy články psané převážně v Manchesteru

datoval Marx většinou dnem, kdy je odeslal z Londýna do New Yorku, proto se toto datum často rozchází se skutečným datem, kdy byly napsány. Některé články, které byly napsány v Londýně, označoval Marx tak, jako by byly odeslány z Paříže, Vídně nebo Berlína. Marxovy a Engelsovy články pro „New-York Daily Tribune" pojednávají o nejdůležitějších otázkách mezinárodní a vnitřní politiky, dělnického hnutí, hospodářského vývoje evropských zemí, koloniálních výbojů, národně osvobozeneckého hnutí v utlačovaných a závislých zemích atd. V období, kdy reakce v Evropě přecházela do útoku, odhalovali Marx a Engels v tomto americkém listu s širokým okruhem čtenářů na konkrétních případech zlořády kapitalistické společnosti, nesmiřitelné rozpory, které jsou pro ni typické, a konečně i omezenost buržoazní demokracie.

Redakce „New-York Daily Tribune" někdy Marxovy a Engelsovy články různě upravovala, mnohé z nich otiskovala jako redakční úvodníky bez autorova podpisu. Od poloviny roku 1855 byly všechny Marxovy a Engelsovy články v „Tribune" uveřejňovány bez podpisu. Někdy redakce dokonce zasahovala do textu článků a libovolně je datovala. Marx proti těmto redakčním zásahům několikrát protestoval. Na podzim 1857, kdy v USA vypukla hospodářská krize, která se odrazila také na finanční situaci listu, redakce Marxovi navrhla, aby počet svých příspěvků pro „New-York Daily Tribune" omezil. Marxova spolupráce s listem definitivně skončila na počátku občanské války v USA. K rozchodu Marxe s „New-York Daily Tribune" značně přispělo i to, že v redakci nabyli převahy stoupenci kompromisu s otrokářskými státy a že list přestal být pokrokový. — *39.*

[16] Marx tu cituje anonymní dílo Williama Pettyho „A Treatise of Taxes and Contributions" [„Pojednání o daních a poplatcích"], Londýn 1667. — *51.*

[17] „*The Spectator*" [„Divák"] — anglický literární časopis, který vycházel denně v Londýně v letech 1711—1714. — *67.*

[18] O Owenových paralelogramech se Ricardo zmiňuje ve své práci „On protection to agriculture" [„O ochraně zemědělství"], 4. vydání, Londýn 1822, str. 21. Owen ve svém utopickém plánu společenských změn dokazoval, že z hospodářského hlediska i z hlediska jednotlivých domácností je nejúčelnější stavět sídliště ve tvaru paralelogramu (rovnoběžníku) nebo čtverce. Proto se mluví o „Owenových paralelogramech". — *75.*

[19] Práce, kterou Marx nazývá „Theory of Exchanges", je 4. kapitola díla Henryho Dunninga Macleoda „The Elements of Political Economy" [„Základy politické ekonomie"], Londýn 1858. — *76.*

[20] Ve snaze překonat potíže při směňování bankovek za zlato přijala anglická

vláda v roce 1844 na návrh Roberta Peela zákon o reformě Anglické banky. Podle tohoto zákona byla banka rozdělena na dvě samostatná oddělení — bankovní a emisní, a byla stanovena pevná norma krytí bankovek zlatem. Emise bankovek, které nebyly kryty zlatem, byla omezena na 14 miliónů liber šterlinků. Avšak přes bankovní zákon z roku 1844 nezáviselo množství bankovek v oběhu na fondu krytí, ale na poptávce v oblasti oběhu. Za hospodářských krizí, kdy se zvlášť ostře pociťoval nedostatek peněz, anglická vláda pozastavila platnost zákona z roku 1844 a zvýšila množství bankovek bez zlatého krytí. — *78.*

[21] Jde o anglo-skotskou unii z roku 1707, jíž bylo Skotsko definitivně připojeno k Anglii. Skotský parlament byl rozpuštěn a všechny hospodářské přehrady mezi oběma zeměmi byly zrušeny. — *85.*

[22] *Leges barbarorum* (zákony barbarů) — zápisy zvykového práva různých germánských kmenů pocházejících z 5. až 9. století. — *87.*

[23] Marx cituje práci Johna Locka „Some Considerations on the Consequences of the Lowering of Interest, and Raising the Value of Money. In a Letter sent to a Member of Parliament, 1691" [„Několik úvah o následcích snížení úroků a stoupání hodnoty peněz. V dopise členu parlamentu, 1691"], podle „The Works of John Locke" [„Spisy Johna Locka"], 4. sv., sedmé vydání, Londýn 1768. — *91.*

[24] Tento názor *lorda Castlereagha* je obsažen v „Debates in the House of Commons on Sir R. Peel's Bank Bills of 1844 and 1845. Reprinted verbatim from ‚Hansard's Parliamentary Debates'", [„Parlamentní debaty o návrzích bankovního zákona sira Roberta Peela z roku 1844 a 1845. Doslova přetištěno z ‚Hansardových parlamentních debat'"]. — *94.*

[25] *Pařížským mírem* skončila krymská válka z let 1853—1856. Mírovou smlouvu podepsali 30. března 1856 na pařížském kongresu představitelé Francie, Anglie, Rakouska, Sardinie, Pruska a Turecka na straně jedné, a Ruska na straně druhé. Rusko, které ve válce utrpělo porážku, bylo nuceno odstoupit ústí Dunaje a část jižní Besarábie, zříci se protektorátu nad podunajskými knížectvími a ochrany křesťanských poddaných Turecka, souhlasit s neutralizací Černého moře, která znamenala uzavření úžin pro cizí válečné lodi, a přistoupit na ustanovení, kterým se Rusku a Turecku zakazuje mít na Černém moři námořní arzenály a válečné loďstvo; výměnou za Sevastopol a jiná města, jež dobyli spojenci na Krymu, vrátilo Rusko Turecku Kars. I když mírové podmínky byly pro Rusko těžké, přece se anglické a rakouské diplomacii nepodařilo v plné míře uskutečnit své agresívní záměry.

Jednou z okolností, jež měly vliv na průběh rozhovorů, byla obratnost

ruské diplomacie, které se podařilo využít anglo-francouzských rozporů. Francie na kongresu nepodporovala požadavky Anglie na odtržení Kavkazu od Ruska a požadavky Rakouska na připojení Besarábie k Turecku. Sblížení mezi Francií a Ruskem, které se projevilo na kongresu, se později dál prohloubilo. — *94, 202, 439.*

[26] Jde o „*Société générale du Crédit mobilier*" — velkou francouzskou akciovou banku, kterou založili Péreirové a která byla uzákoněna dekretem z 18. listopadu 1852. Hlavním cílem Crédit mobilier bylo zprostředkování úvěrů a zakládání průmyslových a jiných podniků. Banka se široce podílela na výstavbě železnic ve Francii, Rakousku, Uhrách, Švýcarsku, Španělsku a Rusku. Hlavním zdrojem příjmů Crédit mobilier byly spekulace na peněžní burze. Vydávání vlastních akcií garantovaných cennými papíry jiných podniků, které byly v jejím majetku, získávala prostředky, za něž skupovala akcie různých společností garantované hodnotou jejich majetku. Tímto způsobem jeden a týž reálný majetek vyvolával v život fiktivní kapitál v dvojím rozsahu: ve formě akcií daného podniku a ve formě akcií Crédit mobilier, která tento podnik financovala a skupovala jeho akcie. Banka byla úzce spjata s vládou Napoleona III. a byla pod jeho ochranou. Roku 1867 udělala úpadek a roku 1871 byla likvidována. To, že se v padesátých letech 19. století objevila Crédit mobilier jako finanční podnik nového typu, bylo umožněno specifickými zvláštnostmi období reakce, kdy se neuvěřitelně rozbujely hra na burze a spekulace. Podle vzoru francouzské Crédit mobilier byly zřizovány analogické instituce v řadě dalších středoevropských zemí. Skutečnou podstatu Crédit mobilier Marx odhalil v řadě svých článků v „New-York Daily Tribune" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 12, čes. vyd. 1962, str. 47—64, 234—242, 320—323 aj.). — *106, 198, 685.*

[27] Jde o knihu Jamese Milla „Commerce defended. An Answer to the Arguments by which Mr. Spence, Mr. Cobbett, and others, have attempted to prove that Commerce is not a Source of National Wealth" [„Obrana obchodu. Odpověď na argumenty, jimiž se pánové Spence, Cobbett a jiní snažili dokázat, že obchod není zdrojem národního bohatství"], Londýn 1808.— *108.*

[28] „*The Economist*" [„Ekonom"] — anglický týdeník pro ekonomické a politické otázky, který vychází v Londýně od roku 1843; orgán velké průmyslové buržoazie. — *115.*

[29] „Statistical Abstract for the United Kingdom... from 1844 to 1858" [„Statistický přehled Spojeného království... od roku 1844 až 1858"], str. 41. — *121.*

[30] *Peter Schlemihl* — hrdina romantické povídky Adalberta Chamissa „Podivu-

hodný příběh Petra Schlemihla" („Peter Schlemihls wundersame Geschichte"), který prodal svůj stín za kouzelný měšec. — *124.*

[31] *Patrem familias vendacem, non emacem esse* (otec rodiny má prodávat, a ne kupovat) — výrok Katona Staršího v jeho díle „De re rustica" [„O rolnictví"]. — *136.*

[32] *Sempéré,* „Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence de la Monarchie Espagnole" [„Úvahy o příčinách slávy a úpadku španělského království"], sv. I, str. 275, 276. — *136.*

[33] Jde o osvobozenecké boje španělských kolonií v Americe v letech 1810—1826. V těchto bojích se většina zemí Latinské Ameriky osvobodila od španělské nadvlády. — *142.*

[34] Jde o kjachtskou smlouvu o obchodu a hranicích, kterou uzavřely Rusko a Čína 21. října 1727. Po této smlouvě se značně rozšířil rusko-čínský obchod, zejména výměnný. — *155.*

[35] Jde o dobyvačnou, tzv. druhou „opiovou" válku, kterou vedly proti Číně Anglie a Francie, aby tam získaly nová privilegia a přeměnily ji v závislý polokoloniální stát. Válka skončila porážkou Číny a uzavřením loupežné tiencinské smlouvy. — *155.*

[36] Marx cituje dílo Pietra Martira Anghiery „De orbe novo" [„O novém světě"] podle knihy Williama Hicklinga Prescotta „History of the Conquest of Mexico, with a Preliminary View of the Ancient Mexican Civilization, and the Life of the Conqueror Hernando Cortez" [„Dějiny dobytí Mexika s přehledem staré mexické civilizace a s životopisem dobyvatele Hernána Cortéze"], sv. 1, Londýn 1850, str. 123. — *159.*

[37] *Historická právní škola* — reakční směr v historické a právní vědě, který vznikl v Německu koncem 18. století. Charakteristiku této školy viz v článcích Karla Marxe „Filosofický manifest historické právní školy" a „Úvod ke kritice Hegelovy filosofie práva" (Marx-Engels, Spisy, sv. 1, čes. vyd. 1957, str. 98—105 a 403). — *171.*

[38] Anglický bankéř a ekonom John Law se pokoušel uskutečnit v praxi svou naprosto nesmyslnou myšlenku, že stát může rozmnožit bohatství země tím, že bude vydávat nekryté bankovky. V roce 1716 založil ve Francii soukromou banku, která byla koncem roku 1718 změněna ve státní. Law vydával neomezené množství papírových peněz a současně stahoval z oběhu kovové peníze. To vedlo k nevídanému rozmachu burzovní ažiotáže a spekulace, který skončil roku 1720 naprostým úpadkem státní banky a krachem celého „Lawova systému". Law prchl do ciziny. — *173.*

[39] *Threadneedle Street* — název londýnské ulice, v níž je budova Anglické banky. — *173.*

[40] *Kontinentální systém čili kontinentální blokáda* vyhlášená Napoleonem roku 1806 zakazovala zemím na evropském kontinentě obchodovat s Anglií. Kontinentální blokády se zúčastnily Španělsko, Neapol, Holandsko, Prusko, Dánsko, Rusko, Rakousko a jiné země. — *181, 261, 512.*

[41] Jde o řadu vládních nařízení (orders in council) z roku 1807, které byly odpovědí na Napoleonovu kontinentální blokádu. Tato nařízení zakazovala neutrálním zemím obchodovat s Francií a zeměmi, které se zúčastnily kontinentálního systému. — *181.*

[42] *Hampstead* — jedna z 29 londýnských čtvrtí. — *184.*

[43] Marx zde používá námětu známé Ezopovy bajky „Pastýř a vlk". — *190.*

[44] Francouzská a rakouská vojska byla v Římě a na území papežského státu od doby, kdy byla v Itálii potlačena revoluce z let 1848—1849; z najatých švýcarských vojáků se skládala papežská garda. — *191.*

[45] Koncem roku 1847 a počátkem roku 1848 propukaly v Benátsku a Lombardii, které byly součástí rakouské monarchie, masové protirakouské akce italského obyvatelstva. Aktivně se na národně osvobozeneckém hnutí podílela buržoazní inteligence. Jedním z ohnisek hnutí byla universita v Pavii, kterou rakouské úřady na začátku roku 1848 zavřely. Všude se podávaly petice požadující správní a hospodářské reformy; na znamení protestu proti daňovému vyděračství, proti opatřením omezujícím italský průmysl a obchod a proti tabákovému monopolu, který zavedli Rakušané, bojkotovalo obyvatelstvo rakouské průmyslové výrobky a tabák; ilegální republikánské kroužky pořádaly demonstrace, které často končívaly srážkami s vojskem a policií. — *191.*

[46] Jde o lidové povstání z 18.—22. března 1848 v Miláně, kterým v Itálii začala revoluce z let 1848—1849. Po pětidenním boji lidové masy vyhnaly z Milána rakouské vojsko a 22. března byla vytvořena prozatímní vláda, jejímiž členy byli představitelé italské liberální buržoazie. — *191, 272.*

[47] Dne 1. ledna 1859 při přijetí diplomatického sboru v Tuileriích vyslovil Napoleon III. rakouskému velvyslanci Hübnerovi politování nad tím, že

vztahy mezi Francií a Rakouskem „už nejsou tak přátelské jako dříve". Toto prohlášení mělo za následek diplomatický konflikt Napoleona III. s Rakouskem; o válce proti Rakousku však bylo rozhodnuto už dávno předtím. V červenci 1858 byla v Plombières podepsána tajná dohoda mezi Francií a Piemontem, která slibovala Francii, zúčastní-li se nastávající války s Rakouskem, Savojsko a Nizzu. — *192, 303, 316.*

[48] V letech 1842—1846 se Garibaldi zúčastnil národně osvobozeneckého boje uruguayského lidu proti argentinskému diktátorovi Rosasovi. Zorganizoval legii italských revolučních emigrantů, která pak sehrála významnou úlohu při obraně hlavního města uruguayské republiky Montevidea i v jiných rozhodujících bitvách. Uruguayská vláda ocenila hrdinství Garibaldiho legie zvláštním dekretem.

Od dubna do července 1849 Garibaldi fakticky vedl obranu římské republiky, vytvořené po lidovém povstání. Republikánská armáda po několik měsíců úspěšně odrážela útok francouzských, rakouských a neapolských vojsk, která měla potlačit revoluci. Římská republika padla 3. července 1849, protože kontrarevoluční síly měly přesilu a protože francouzský generál Oudinot věrolomně porušil příměří a zmocnil se Říma. — *192.*

[49] Jde o dohodu uzavřenou v srpnu 1858 mezi Ruskem a Piemontem, podle které ruská paroplavební a obchodní společnost dostala právo dočasně používat východní části přístavu Villafranca (Villefranche) nedaleko Nizzy, kotvit tam, zásobovat lodi palivem a opravovat je. — *192.*

[50] Marx ironizuje „vděčnost", kterou se Rakousko odměnilo carskému Rusku za pomoc při potlačení maďarské revoluce z let 1848—1849. Když se počátkem padesátých let vyhrotila východní otázka, nastal v rakouské zahraniční politice obrat a Rakousko zaujalo nepřátelský postoj vůči Rusku. Výrazem tohoto postoje je známý výrok, připisovaný rakouskému ministerskému předsedovi Schwarzenbergovi: „Rakousko ještě udiví svět velikostí svého nevděku." — *192, 650.*

[51] *Albion* — nejstarší název pro britské ostrovy; označení „*proradný Albion*" se začalo používat po francouzské buržoazní revoluci z konce 18. století; francouzští republikáni tak nazývali Anglii za to, že anglická vláda neustále intrikovala proti Francouzské republice a organizovala protifrancouzské koalice. — *193.*

[52] „Vrahem Říma" nazývá Marx Ludvíka Bonaparta, a to proto, že když byl Ludvík Bonaparte presidentem, vyslala vláda francouzské republiky v dubnu 1849 — porušujíc tím ústavu — do Itálie expediční sbor, který měl zničit římskou republiku a obnovit světskou moc papeže. Touto intervencí

chtěl Ludvík Bonaparte podrýt zdání, že ve Francii trvá republikánský režim, a zajistit si papežovu podporu pro plány na zřízení císařství. Římská republika podlehla po statečném odporu přesile francouzské a rakouské intervence. — *193.*

[53] Tím se myslí Napoleon III., který v noci z 1. na 2. prosince roku 1851 zorganizoval kontrarevoluční státní převrat ve Francii, a tím přivodil pád druhé republiky (1848—1851). — *194.*

[54] Itálie byla tehdy roztříštěna na množství malých států, které byly více nebo méně závislé na Rakousku; část horní Itálie — Lombardie a Benátsko — byla přímo součástí rakouské monarchie. Na počátku roku 1848 vypukla v Itálii buržoazně demokratická revoluce, jejíž hlavní úlohou bylo vytvoření jednotné, nezávislé a demokratické Itálie. Italský lid bojoval hrdinně proti rakouské cizácké nadvládě a proti zrádným italským vládcům. Vládnoucí feudální šlechtě Sardinského království (tj. Sardinie a Piemontu), v jejímž čele stál král Karel Albert, jakož i velké buržoazii se podařilo strhnout na sebe vedení italského osvobozeneckého hnutí. Vládnoucí třídy a král Sardinie a Piemontu chtěli na jedné straně rozšířit svou moc na celou horní Itálii, na druhé straně — a to bylo pro ně nejdůležitější — potlačit revoluci a porazit bojující italský lid. Karel Albert proto vytrvale odmítal poskytnout pomoc Benátsku a Milánu, které v březnu 1848 povstaly proti rakouské nadvládě. Revolucí byl však donucen koncem března 1848 vypovědět Rakousku válku. Po několika počátečních úspěších byla sardinská armáda poražena. Porážku zavinil Karel Albert a jeho generálové zbabělým a neschopným vedením války. 9. srpna 1848 uzavřel Karel Albert proradné příměří, a tím dal rakouské monarchii možnost krvavě potlačit revoluci v Lombardii. Revoluční boj italského lidu donutil přesto krále, aby 12. března 1849 příměří zrušil. 20. března byly vojenské operace obnoveny a 23. března byla armáda Karla Alberta u Novary poražena. Král se zřekl trůnu. Nový král Viktor Emanuel II. uzavřel 26. března s Rakouskem příměří; 6. srpna 1849 byl uzavřen mír. Engels odhalil r. 1849 proradné jednání piemontské monarchie v řadě článků v „Neue Rheinische Zeitung" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 6, čes. vyd. 1959, str. 386—395). — *195.*

[55] Tento článek, datovaný v Paříži, napsal Marx v Londýně. Podle úmluvy s redakcí listu „New-York Daily Tribune" datoval Marx některé své články podle toho, o kterých evropských zemích se v nich pojednávalo, v Paříži, Berlíně nebo Vídni, a někdy zase udával místo data, kdy byl článek skutečně napsán, datum dřívější. — *197.*

[56] Tím se míní Napoleon III., syn bratra Napoleona I., Ludvíka Bonaparta, který v letech 1806—1810 vládl v Holandsku. Když Marx nazývá Napoleona

III. „synovcem bitvy u Slavkova", naráží tím na to, že státní převrat z 2. prosince 1851 byl proveden ve výroční den bitvy u Slavkova (2. prosince 1805), v níž Napoleon I. porazil spojenecká rusko-rakouská vojska. — *197.*

[57] 10. ledna zahájil Viktor Emanuel II. zasedání sardinského parlamentu trůnní řečí, ovlivněnou Napoleonem III., v níž prohlásil, že z různých končin Itálie doléhají k jeho sluchu výkřiky bolesti, vůči nimž nemůže při vší úctě ke smlouvám zůstat necitelným. — *197.*

[58] Jde o „liberální" kurs, který vyhlásil Vilém, princ Pruský (od roku 1861 král), když se v říjnu 1858 stal regentem; v buržoazním tisku byl tento kurs bombasticky nazýván „novou érou". Ve skutečnosti však Vilémova politika směřovala výlučně k upevnění pozic pruské monarchie a junkerů. Nebyla provedena ani jediná liberální reforma, na které čekala buržoazie, zato však byla v roce 1860 uskutečněna již dříve připravená vojenská reforma, která odstranila demokratické pozůstatky, jež se udržely v pruské armádě ještě z doby národně osvobozenecké války proti Napoleonovi I. z let 1813—1815; podle této reformy se zeměbrany (vojska organizovaného po způsobu milice) nadále mohlo používat jen pro posádkovou službu a počet armády měl být v době míru značně zvýšen. Fakticky se „novou érou" připravovala otevřená vojenská diktatura junkerů, která začala, když se v září 1862 dostal k moci Bismarck. — *198.*

[59] „*Moniteur*" — zkrácený název francouzského deníku „*Le Moniteur universel*" [„Všeobecný zpravodaj"], který vycházel v Paříži v letech 1789—1901; v letech 1799—1869 to byl oficiální vládní orgán. — *198.*

[60] *Elysejského paláce* v Paříži používal jako svou rezidenci Ludvík Napoleon v době svého presidentství v letech 1848—1852. Poté až do roku 1873 byl sídlem zahraničních diplomatů a od roku 1873 znovu rezidencí presidenta republiky. — *198.*

[61] *Chapel Street, Lombard Street* — ulice v londýnské City, v kterých jsou nejvýznamnější anglické bankovní a obchodní firmy. *Threadneedle Street* — viz poznámku 39. — *198, 353.*

[62] Tím se míní posílení pozice Ruska ve Střední Asii a na Dálném východě v padesátých letech 19. století. Tehdy značně vzrostl vliv Ruska v chivském, bucharském a kokandském chanátu. Smlouvami uzavřenými s Čínou bylo k Rusku v roce 1858 připojeno území na severním břehu Amuru a kromě toho bylo pro ruský obchod otevřeno pět čínských přístavů. — *199.*

[63] *Napoleon Malý* — přezdívka Ludvíka Bonaparta, kterou mu dal Victor Hugo

v řeči pronesené na zasedání francouzského Zákonodárného shromáždění roku 1851; tato přezdívka se dostala do široké veřejnosti po vydání Hugovy brožury „Napoleon Malý" („Napoléon le petit"), která vyšla roku 1852. — *199.*

[64] Jde tu o sliby zrušit nevolnictví, které od svého nastoupení na trůn roku 1855 nejednou dával Alexandr II., poděšený rozmachem rolnických bouří. — *200.*

[65] „*L'Empire c'est la paix*" („Císařství znamená mír")— výrok z řeči Ludvíka Bonaparta, kterou pronesl 9. října 1852 v Bordeaux. — *200, 427.*

[66] Tento článek napsal Engels, a Marx, jak vysvítá z jeho dopisu Engelsovi ze dne 13. ledna 1859, jej před odesláním do Ameriky přepracoval a doplnil. — *201.*

[67] „*L'Indépendance belge*" [„Belgická nezávislost"] — buržoazní deník, založený v Bruselu roku 1831; orgán liberálů. — *201.*

[68] „*The Times*" [„Doba"] — největší anglický konzervativní deník; vychází v Londýně od roku 1785. — *201.*

[69] *Orsiniho atentát* — italští revolucionáři zosnovali na Napoleona III. celou řadu atentátů, protože nebyl ochoten plnit své dřívější sliby, že bude podporovat italské osvobozenecké hnutí. Když se v dubnu 1855 nezdařil atentát Itala Pianoriho, který se pokusil zastřelit císaře z pistole, spáchal na něho v lednu 1858 atentát italský vlastenec Felice Orsini, který použil granátů se zvláštním druhem třaskaviny. Také tento pokus se nezdařil. Měl však vliv na další vnitropolitická a zahraničně politická rozhodnutí Napoleona III. — *202.*

[70] *Nejvyšší venta italských karbonářů* byl vedoucí orgán tajné spiklenecké společnosti karbonářů, založené počátkem 19. století. Cílem této společnosti bylo vyhnat z Itálie cizí uchvatitele a provést buržoazní reformy. Ludvík Bonaparte se za svého pobytu v Itálii v roce 1831 stal členem společnosti karbonářů a krátkou dobu se podílel na její činnosti. — *202.*

[71] Jsou míněny dopisy Felice Orsiniho z 11. února a 10. března 1858, adresované podle oficiální verze Napoleonovi III. z vězení Mazas a Roquette, kde byl tento italský vlastenec vězněn po neúspěšném atentátu na Napoleona III. První z těchto dopisů byl přečten při procesu s Orsinim a pak 27. února 1858 uveřejněn v listu „Moniteur"; druhý dopis byl otištěn až po Orsiniho popravě. O tom, zda Orsiniho dopisy Ludvíku Napoleonovi byly pravé, jsou dodnes v historické literatuře pochybnosti. — *202.*

[72] *Crédit mobilier* — viz poznámku 26.

Crédit foncier (Pozemkový úvěr) — francouzská akciová banka. Byla vytvořena v roce 1852 z bývalé pařížské pozemkové banky. Crédit foncier poskytovala krátkodobé i dlouhodobé půjčky (na 50 let) na nemovitý majetek a na určitý úrok. Dostávala od vlády značné subvence. — *203.*

[73] *Německý spolek* — spolek německých států ustavený 8. června 1815 na vídeňském kongresu. Původně k němu patřilo 35 států a 4 svobodná města. Mezi dvěma největšími státy Spolku, Rakouskem a Pruskem, neustále probíhal boj o vedoucí úlohu. — *204, 405, 649.*

[74] Narážka na velkou vojenskou přehlídku, kterou uspořádal Ludvík Bonaparte, tehdy president francouzské republiky, 10. října 1850 na pláni Satory u Versailles. Při přehlídce Bonaparte, který připravoval státní převrat, hostil vojáky a důstojníky, aby si získal jejich náklonnost. — *207, 420.*

[75] Narážka na pokusy Ludvíka Bonaparta provést státní převrat vojenským pučem, které podnikal za červencové monarchie. 30. října 1836 se mu podařilo za pomoci několika bonapartisticky smýšlejících důstojníků vzbouřit dva dělostřelecké pluky štrasburské posádky, povstalci byli však už za několik hodin odzbrojeni. Sám Ludvík Bonaparte byl zatčen a vypovězen do Ameriky. 6. srpna 1840 využil určitého oživení bonapartistických nálad ve Francii, přistál s hrstkou spiklenců v Boulogni a pokoušel se podnítit vzpouru v místní posádce. I tento pokus úplně zkrachoval. Bonaparte byl odsouzen k doživotnímu vězení, ale uprchl v roce 1846 do Anglie. — *207, 412.*

[76] „*Le Constitutionnel*" [„Konstituční noviny"] — francouzský buržoazní deník; vycházel v Paříži v letech 1815—1870; ve čtyřicátých letech byl orgánem umírněného křídla orleanistů; za revoluce z roku 1848 vyjadřoval názory kontrarevoluční buržoazie, seskupené kolem Thierse; po státním převratu z 2. prosince 1851 bonapartistický list. — *208.*

[77] Narážka na sňatek Napoleona I. s dcerou rakouského císaře Marií Luisou uzavřený z politických pohnutek. — *208.*

[78] Jde o dohodu uzavřenou v červenci 1858 v Plombières ve Francii při setkání Napoleona III. s piemontským ministerským předsedou Cavourem. Podle této dohody mělo být zlikvidováno rakouské panství v Lombardii a Benátsku, měl být vytvořen severoitalský stát v čele se savojskou dynastií a Piemont měl Francii odstoupit Savojsko a Nizzu. Až do ledna 1859 byla tato dohoda tajná. — *209.*

[79] *Palais Royal* (Královský palác) v Paříži byl od roku 1643 sídlem Ludvíka XIV. a od roku 1692 se stal vlastnictvím orleánské větve Bourbonů. V padesátých letech byl sídlem prince Josepha Bonaparta (Plon-Plona). — *209.*

[80] „*La Presse*" [„Tisk"] — francouzský buržoazní deník, který vycházel v Paříži od roku 1836; v padesátých letech byl v opozici k režimu druhého císařství. — *209.*

[81] Závěrečným aktem vídeňského kongresu 9. června 1815 byly hranice Francie upraveny podle stavu z roku 1792 a Francie byla dána pod přísný dozor mocností. Podle tohoto aktu jí bylo zakázáno získávat nová území v Evropě, neobsahoval však žádné klauzule o severní Africe a jiných územích, která se stala cílem její dobyvačné koloniální politiky. — *210.*

[82] Jde o článek uveřejněný v listu „Constitutionnel", čís. 30 z 30. ledna 1859. — *211.*

[83] „*Le Courrier des États-Unis*" [„Věstník Spojených států amerických"] — francouzský deník, který vycházel od roku 1828 do roku 1938 v New Yorku. Vyjadřoval stanovisko francouzské vlády. — *211.*

[84] Jde o krymskou válku z let 1853—1856. — *212, 284, 649.*

[85] *Zuávové* — francouzské koloniální vojsko, které se od roku 1830 doplňovalo v Alžírsku z místních obyvatel a francouzských kolonistů a později výhradně z Francouzů. Místní obyvatelé byli zařazováni do zvláštních pluků *alžírských střelců.*

Zefýrové — neoficiální název pro africké pěší jednotky francouzské armády, složené z osob, jež se dopustily nějakého přečinu. — *213.*

[86] Gardu vytvořil Napoleon III. roku 1854 po vzoru císařské gardy Napoleona I., rozpuštěné v roce 1815. — *215.*

[87] *Hraničářské pluky* byly sestaveny z obyvatel takzvané *Vojenské hranice* — tj. jižních oblastí rakouské říše při tureckých hranicích (Slovinsko, Chorvatsko, Slavonsko a Banát) — kteří byli za užívání půdy povinni vykonávat vojenskou pohraniční službu. — *218.*

[88] Když rakouská armáda ve dnech 30. října—1. listopadu 1848 dobývala revoluční Vídeň, zúčastnily se útoku převážně oddíly složené z vojáků slovanského původu. — *220.*

[89] *Zeměbrana* (Landwehr) byla část pruských ozbrojených sil, do níž byli zařa-

zeni jednak vojáci, kteří si už odsloužili předepsanou dobu v řadovém vojsku a v záloze, jednak všichni muži schopní vojenské služby, kteří nebyli odvedeni do řadového vojska. — *220.*

[90] Švýcarské ozbrojené síly se doplňovaly podle miličního systému; všichni občané schopní vojenské služby prodělali v míru krátkodobý výcvik a v případě války se vyhlašovala všeobecná mobilizace. — *221.*

[91] *Basilejský mír* — separátní mír uzavřený 5. dubna 1795 mezi Francií a Pruskem, které bylo do té doby členem první protifrancouzské koalice. Uzavření této mírové smlouvy bylo nejen důsledkem vítězství francouzské armády, ale také důsledkem neshod mezi členy koalice, především mezi Pruskem a Rakouskem.

V bitvě u *Jeny* 14. října 1806 bylo pruské vojsko poraženo vojskem Napoleona I., což mělo za následek kapitulaci Pruska před napoleonskou Francií.

V bitvě u *Slavkova* 2. prosince 1805 Napoleon I. porazil spojenecká rusko-rakouská vojska.

V bitvě u *Wagramu* 5.—6. července 1809 dobyl Napoleon I. rozhodujícího vítězství nad Rakušany. — *223, 316, 438, 619.*

[92] Engels tu vyjmenovává bitvy z první fáze Bonapartova italského tažení, které podnikl v letech 1796—1797 za války s první protifrancouzskou koalicí. Bonapartova armáda zahájila v dubnu 1796 útok z Nizzy přes horské průsmyky do údolí řeky Pádu a 12. dubna porazila skupinu rakouských vojsk u *Montenotte*. Druhou skupinu Rakušanů, operující ve svazku spojenecké piemontské armády, rozprášila Bonapartova vojska 13.—14. dubna u *Millesima* a 14.—15. dubna rozdrtili Francouzi u *Dega* rakouský oddíl poslaný na pomoc této skupině. K rozhodující bitvě s piemontskou armádou došlo u *Mondovi* 22. dubna 1796; Piemonťané pak v nepořádku ustoupili k Turínu. — *224, 472, 643.*

[93] *Mantovu* začal Bonaparte obléhat v červnu 1796. Hlavní část Bonapartových bojových sil operovala proti rakouským vojskům pokoušejícím se uvolnit pevnost z obklíčení. 5. srpna 1796 porazil Bonaparte rakouskou armádu, které velel Wurmser, u *Castiglione*; v první polovině září 1796 porazil Bonaparte Wurmserovu armádu znovu v údolí řeky *Brenty*; ve dnech 15.—17. listopadu 1796 v bitvě u *Arcole* rozdrtili Francouzi novou rakouskou armádu, která měla pomoci vyprostit Mantovu; 14.—15. ledna 1797 zvítězil Bonaparte nad Rakušany v další bitvě, u *Rivoli*. 2. února 1797 po devítiměsíčním obléhání Mantova kapitulovala. — *224.*

[94] *Gdaňsk* začala Napoleonova vojska obléhat v březnu 1807, v době, kdy Napoleon I. válčil s čtvrtou protifrancouzskou koalicí evropských mocností.

Posádka pevnosti složená z pruských vojsk a spojeneckého ruského oddílu kladla houževnatý odpor. Akce posádky podporoval druhý ruský oddíl, který se mnohokrát pokusil prorazit blokádu. Pevnost se vzdala za čestných podmínek přesile protivníka teprve koncem května 1807. — *224, 275.*

[95] Bitva u *Marignana* z 13.—14. září 1515 je jednou z nejvýznamnějších bitev ve válkách o Itálii, které vedly Francie, Španělsko a německé císařství v letech 1494—1559; armáda francouzského krále Františka I. v ní porazila švýcarské žoldnéře vévody milánského. 24. února 1525 byla vojska Františka I. poražena armádou německého císaře Karla V. u *Pavie*.

V roce 1706 porazili Italové v bitvě u *Turína* francouzskou armádu, která obléhala město 117 dní.

V bitvě u *Novi* 15. srpna 1799 rozdrtila rusko-rakouská vojska pod velením A. V. Suvorova francouzskou Joubertovu armádu a vyhnala celou francouzskou armádu ze severní Itálie.

V bitvě u *Marenga* 14. června 1800 porazila Bonapartova armáda rakouská vojska.

U *Custozzy* 25. července 1848 způsobila rakouská armáda pod velením Radeckého těžkou porážku Piemonťanům.

V bitvě u *Novary* 23. března 1849 porazili Rakušané piemontskou armádu Karla Alberta. — *224, 262, 442.*

[96] Bývalým kapitánem švýcarského dělostřelectva se míní Ludvík Bonaparte, který dlouho žil ve Švýcarsku, přijal švýcarské státní občanství a v roce 1834 byl jmenován kapitánem dělostřeleckého pluku kantonu Bern. Zároveň je v této větě v anglickém originálu obsažena slovní hříčka: first captain — první vojevůdce, doslova: první kapitán. — *225.*

[97] V roce 1830 zahájila francouzská vláda dobyvačnou koloniální válku v Alžírsku, která s přestávkami trvala 40 let, protože kolonizátoři naráželi na houževnatý odpor alžírského lidu. Teprve v roce 1871 se francouzské buržoazii podařilo přeměnit Alžírsko ve svou kolonii. — *228.*

[98] Jde o italské tažení z roku 1800. Vrchní velitel rakouských vojsk Melas zpočátku úspěšně zaútočil na pravý bok francouzského vojska u řeky Var, ale v druhé polovině května 1800 přešel Bonaparte Alpy a vpadl rakouské armádě do týlu. 2. června byl dobyt Milán, Francouzi se přepravili na jižní břeh Pádu a rakouská armáda byla 14. června 1800 u Marenga poražena. — *230.*

[99] „Reports of the Inspectors of Factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, for the Half Year ending 3lst October 1858" [„Zprávy továrních inspektorů ministrovi vnitra Jejího Veličenstva

za pololetí do 31. října 1858"]. Zpráv továrních inspektorů, které jsou citovány v tomto článku, použil Marx také v I. a III. dílu Kapitálu. — *231.*

[100] Bitvy u Montenotte, Millesima, Mondovi a Dega — viz poznámku 92.
Bitvy u *Abensbergu* a *Eggmühlu* — etapy pětidenní bitvy, která byla svedena v okolí Řezna v dubnu 1809 mezi Napoleonovou armádou a rakouskými vojsky za rakousko-francouzské války z roku 1809. Bitva u Řezna skončila porážkou a ústupem rakouské armády. — *244, 472.*

[101] 23. července 1848 porazila rakouská vojska, jimž velel Radecký, u Sommacampagne Piemonťany; tato bitva bezprostředně předcházela porážku piemontské armády u Custozzy. — *244.*

[102] Kromě tohoto článku věnoval Marx zákonu z roku 1859 o parlamentní reformě ještě dva články, které napsal 22. března a 1. dubna 1859. V „New-York Daily Tribune" však otištěny nebyly a nedochovaly se. — *245.*

[103] V únoru 1851 předložil Locke King v Dolní sněmovně návrh zákona, podle něhož se měl snížit volební census pro nájemce půdy z 50 na 10 liber šterlinků ročně, takže měli dostat stejná práva, jaká měli nájemci domů ve městech; parlament zákon zamítl. — *245.*

[104] *Freeholdeři* — jedna z kategorií malých pozemkových vlastníků v Anglii, která se vyvinula ze středověkých „svobodníků". Za svůj díl půdy, s nímž měli právo svobodně nakládat, platili freeholdeři svému lordovi nevelkou stálou peněžní rentu. Pro freeholdery platil nízký volební census — 40 šilinků čistého ročního výnosu. — *245.*

[105] Jde o reformu volebního práva, kterou Dolní sněmovna schválila v roce 1831 a Sněmovna lordů s konečnou platností potvrdila v červnu 1832. Tato reforma měla odstranit politický monopol pozemkové a finanční aristokracie, neboť otevřela přístup do parlamentu představitelům průmyslové buržoazie. Proletariát a maloburžoazie, které byly hlavní silou v boji za reformu, byly liberální buržoazií oklamány a volební právo nedostaly. Doložku, podle níž měli mít ve venkovských volebních obvodech volební právo jen ti nájemci, kteří platili nejméně 50 liber pachtovného ročně, předložil jako pozměňovací návrh k zákonu vévoda Chandos (Grenville). — *245.*

[106] *V únoru 1852* John Russell předběžně oznámil, že předloží návrh zákona o volební reformě. Podle tohoto návrhu měla ztratit zastoupení v parlamentu takzvaná „rozpadlá městečka" („rotten boroughs") s méně než 500 obyvateli, která si udržela zastoupení i po reformě z roku 1832. Dále se v něm navrhovalo nově rozdělit poslanecká místa ve prospěch velkých měst a snížit volební

majetkový census. To všechno mělo posílit politickou moc průmyslové buržoazie; návrh však ani nebyl předložen parlamentu k projednání.
V únoru 1854 předložil John Russell nový návrh. Jeho cílem bylo vyrovnat rozdíl mezi venkovskými a městskými volebními obvody, poskytnout volební právo všem osobám, které mají roční příjem alespoň 100 liber šterlinků nebo alespoň 10 liber šterlinků dividend ze státních cenných papírů, bankovních akcií nebo akcií Východoindické společnosti, nebo které mají alespoň 50 liber šterlinků uložených ve spořitelnách; předpokládalo se také, že volební právo dostanou osoby s universitním diplomem. Dolní sněmovna tento Russellův návrh zamítla. — *247.*

[107] *Návrh zákona o správě Indie*, jehož autorem byl lord Ellenborough, byl předložen na jaře 1858. Podle něho se měla zřídit rada pro záležitosti Indie, a to neobyčejně složitou procedurou, při které by se volili zástupci různých skupin vládnoucí třídy Anglie. Parlament zákon zamítl. — *247.*

[108] *Leaseholders* — držitelé půdy na základě pachtu, jehož lhůta i podmínky se určovaly smlouvou mezi landlordem a pachtýřem. Leaseholdery mohli být i drobní pozemkoví vlastníci. — *247.*

[109] „*The London Gazette*" [„Londýnské noviny"] — anglický vládní orgán; vychází pod tímto názvem dvakrát týdně od roku 1666. — *249.*

[110] Při druhém čtení, které probíhalo v březnu a začátkem dubna 1859, nezískal zákon o volební reformě většinu hlasů a Dolní sněmovna jej zamítla. — *249.*

[111] Jde tu o zákon z roku 1844, který zakazoval najímat do továren děti do 8 let a omezoval pracovní dobu dětí od 8 do 13 let na $6^1/_2$ hodiny. Tento zákon také s určitými obměnami potvrzoval povinnou školní docházku zavedenou zákonem z roku 1833. — *250.*

[112] Přijetím zákona z roku 1844 byl pozměněn zákon z roku 1833 v tom smyslu, že děti od jedenácti let, které byly zaměstnány při zpracování hedvábí, nemusely navštěvovat školu. — *252.*

[113] Práci „*Pád a Rýn*" napsal Engels před blížícím se konfliktem v Itálii; spolu s Marxem pokládal za nutné postavit proti stanovisku buržoazie, především německé, stanovisko proletářské a ukázat, jaký postoj zaujímají proletářští revolucionáři a evropská demokracie k otázce, jak dosáhnout sjednocení Německa a Itálie. Engels tu také chtěl odhalit různé šovinistické teorie, jimiž se vládnoucí kruhy evropských států pokoušely ospravedlnit svou agresívní a dobyvačnou politiku, a dokázal, že jsou z vojensko-strategického hlediska neudržitelné.

Engels koncipoval tuto práci v únoru a už 9. března ji dokončil a poslal rukopis Marxovi k přehlédnutí. Marx práci přečetl a vyslovil se o ní s velkým uznáním. „Neobyčejně chytré," psal Engelsovi 10. března 1859, „skvěle vyložena i politická stránka, což bylo po čertech těžké." Na Marxovu radu byla brožura vydána v Německu anonymně, aby se zabránilo spiknutí mlčením. Vyšla v dubnu 1859 v berlínském nakladatelství Franze Dunckera nákladem 1000 výtisků. Spis měl velký vliv na veřejné mínění v Německu a byl oceněn také ve vojenských kruzích; mnozí se domnívali, že autorem je některý ze známých generálů. V květnu 1859 se Marx a Engels rozhodli oznámit široké veřejnosti, kdo brožuru napsal, a otiskli v 2. čísle listu „Das Volk" poznámku, že autorem je význačný činitel proletářské strany; Engelsovo jméno bylo uvedeno o něco později, 4. června v 5. čísle tohoto listu. — *257.*

[114] Míní se tu Radowitzův projev 12. srpna 1848 na zasedání německého Národního shromáždění; od 18. května 1848 do 30. května 1849 zasedalo Národní shromáždění v chrámu sv. Pavla ve Frankfurtu nad Mohanem. — *260.*

[115] Wilhelm Willisen, „Der Italienische Feldzug des Jahres 1848", Berlín 1849. — *260.*

[116] Vestfálským mírem z roku 1648, jímž byla ukončena třicetiletá válka, byly Alsasko a část Lotrinska, které patřily dosud Habsburkům, připojeny k Francii; zbytek Lotrinska připadl Francii roku 1766. — *260.*

[117] *Svatá říše římská národa německého* — středověká říše založená roku 962 na území Německa a části Itálie. Později byly do říše začleněny i některá francouzská území, Čechy, Rakousko, Nizozemí, Švýcarsko a jiné země. Nebyl to centralizovaný stát, nýbrž jen sdružení feudálních knížectví a svobodných měst, která uznávala císařovu svrchovanost. Říše zanikla roku 1806, kdy byli Habsburkové poraženi ve válce s Francií a museli se vzdát titulu císařů Svaté říše římské. — *260, 393.*

[118] *Rakouské Nizozemí* — nynější Belgie a Lucembursko, patřilo od roku 1714 do roku 1797 rakouským Habsburkům. — *260.*

[119] *Sedmiletá válka* (1756—1763) — válka mezi dvěma koalicemi evropských států: anglo-pruskou a francouzsko-rusko-rakouskou. Příčinou války bylo střetnutí zájmů feudálně absolutistických mocností (Pruska, Rakouska, Ruska a Francie) a boj mezi Francií a Anglií o koloniální nadvládu v Americe a Asii. Jejím výsledkem bylo rozšíření britské koloniální říše na úkor francouzských držav a vzrůst moci Ruska; Rakousko a Prusko si v podstatě uchovaly dřívější hranice. — *270.*

[120] Tohoto termínu užívá Jomini v knize „Précis de l'art de la guerre, ou Nouveau tableau analytique des principales combinaisons de la stratégie, de la grande tactique et de la politique militaire" [„Nástin vojenského umění neboli Nový analytický přehled základních strategických kombinací, velké taktiky a vojenské politiky"]; první vydání této knihy vyšlo v Paříži roku 1836. Jomini používá pojmu „vnitřní operační linie" pro taková postavení, která umožňují armádě, aby jako celek napadla nepřítele ze své operační základny a porazila každou část rozdělené nepřátelské armády zvlášť, dříve než se tyto části mohou spojit. — *270.*

[121] V březnu roku 1848 museli papež Pius IX. a neapolský král Ferdinand II. pod tlakem lidových mas, které povstaly v celé Itálii proti rakouskému panství, vyslat svá vojska do horní Itálie, aby se zúčastnila boje proti Rakušanům; účast těchto vojsk na národní osvobozenecké válce neměla však dlouhé trvání, neboť Ferdinand II. a Pius IX. přešli brzy otevřeně do tábora nepřátel italské revoluce. — *272.*

[122] 15. května 1848 provedl neapolský král Ferdinand II. kontrarevoluční převrat a surově potlačil lidové povstání v Neapoli. Neapolské vojsko, které mělo v Lombardii pomáhat revoluční armádě, odvolal Ferdinand II. do Neapole, a tím usnadnil situaci Radeckého v horní Itálii. — *273.*

[123] Jde o bitvy, k nimž došlo za Bonapartova italského tažení v letech 1796—1797 při obléhání Mantovy (viz poznámku 93): u *Medole* zvítězili Francouzi nad Rakušany; u *Bassana* porazil Bonaparte 8. září 1796 rakouské vojsko pod velením Wurmserovým; bitvou u *Calliana* 6.—7. listopadu 1796 zatlačili Rakušané francouzské vojsko k Rivoli. — *275.*

[124] *Povstaleckou válkou* se míní národně osvobozenecký boj proti napoleonskému útlaku, který vedlo roku 1809 tyrolské rolnictvo pod vedením Andrease Hofera. Toto povstání probíhalo do značné míry jako partyzánská válka v horách. Když rakouská vláda uzavřela v říjnu 1809 mír s Napoleonovou Francií, byli tyrolští sedláci, kteří zůstali bez podpory rakouského pravidelného vojska, koncem roku 1809 poraženi Francouzi a Italy. — *275.*

[125] V bitvě u *Hohenlinden*, k níž došlo 3. prosince 1800 za války Francie proti druhé koalici evropských mocností, porazila francouzská armáda pod velením generála *Moreaua* rakouskou armádu, které velel arcivévoda Jan.

V bitvě u *Marenga* 14. června 1800 zvítězil Napoleon nad Rakušany vedenými generálem Melasem. — *275.*

[126] Míní se tu překlad knihy Heinricha Dietricha von Bülow „Histoire des Campagnes de 1800 en Allemagne et en Italie" [„Dějiny tažení z roku 1800

v Německu a v Itálii"], který vyšel roku 1831 v Londýně. Německy vyšla tato kniha v Berlíně roku 1801 pod názvem: „Der Feldzug von 1800, militärisch-politisch betrachtet von dem Verfasser des Geistes des neuern Kriegssystems" [„Tažení z roku 1800, vojensko-politický rozbor autora ‚Ducha novějšího válečného systému'"]. — *275.*

[127] Tím se myslí národně osvobozenecký boj španělského lidu proti francouzským okupantům v letech 1808—1814. Proti Napoleonově armádě rozvinuli Španělé v horském terénu masovou gerilovou válku. — *277.*

[128] *Rýnský spolek* (Rheinbund) — sdružení jihoněmeckých a západoněmeckých států založené pod protektorátem Napoleona I. v červenci 1806. Napoleonovi se podařilo vytvořit tento vojensko-politický blok v Německu po porážce Rakouska v roce 1805. Do spolku vstoupilo nejprve 16 německých států a později i všechny ostatní kromě Pruska a Rakouska. Členové Rýnského spolku byli fakticky vazaly Napoleonovy Francie. Spolek se rozpadl roku 1813 po porážkách Napoleonovy armády v Německu. — *278, 438, 493, 623.*

[129] Podle *bratislavské* mírové smlouvy, uzavřené mezi Francií a Rakouskem 26. prosince 1805, uznávalo Rakousko francouzskou okupaci italského území (Piemont, Janov, Parma, Piacenza aj.) a postoupilo italskému království (tj. Napoleonovi I., který se stal italským králem) državy, které mu patřily na jadranském pobřeží — Benátsko, Istrii a Dalmácii, — ponechalo si pouze Terst. Tyroly přenechal Napoleon spojeneckému Bavorsku. — *278.*

[130] Tím se míní rychlý a téměř nerušený postup francouzského vojska vedeného Napoleonem I. v Prusku po vítězství nad Prusy u Jeny a Auerstedtu 14. října 1806; již 29. října vstoupili Francouzi do Štětína. — *282.*

[131] Roku 321 před n. l. porazili Samnité za druhé samnitské války římské legie v Kaudinských soutěskách nedaleko starořímského města Caudia a donutili je projít pod jhem, což se považovalo za největší pohanu poražené armády. Odtud výraz „projít pod kaudinským jhem", to jest zažít krajní ponížení. — *283.*

[132] Tím se míní revoluční události z počátku dvacátých let 19. století v Itálii. V červenci 1820 provedli buržoazní revolucionáři, zvaní „karbonáři", v Neapoli povstání proti absolutistickému režimu a dosáhli zavedení umírněné liberální ústavy. V březnu 1821 došlo k povstání v Piemontu. Liberálové, kteří stáli v jeho čele, vyhlásili ústavu a pokusili se využít hnutí proti rakouskému panství v severní Itálii k sjednocení země pod vedením savojské dynastie vládnoucí v Piemontu. Intervence mocností Svaté aliance a obsazení Neapole a Piemontu rakouským vojskem pomohly obnovit v obou státech absolutismus. — *283.*

[133] Když Napoleon I. přijel na podzim roku 1808 do Erfurtu, aby jednal s ruským carem Alexandrem I., bylo téměř celé Německo podrobeno Francii; jediné Rakousko ještě Napoleonovi vzdorovalo. Německá knížata, která se sjela do Erfurtu, aby vyslovila Napoleonovi svou věrnost, dala souhlas k společnému vystoupení proti Rakousku. — *285.*

[134] V květnu a v říjnu 1850 se konaly ve Varšavě konference za účasti Ruska, Rakouska a Pruska. Byly svolány z podnětu ruského cara, protože se zostřil boj Rakouska a Pruska o hegemonii v Německu. Na těchto konferencích vystupoval ruský car jako rozhodčí ve sporu mezi Rakouskem a Pruskem a donutil svým vlivem Prusko, aby se vzdalo pokusu sjednotit politicky německé státy pod svou nadvládou. — *285, 650, 654.*

[135] Bitvou u *Bronzellu* tu Marx ironicky nazývá bezvýznamnou šarvátku, ke které došlo za povstání v Hesensku-Kaselsku mezi pruskými a rakouskými předními strážemi 8. listopadu 1850. Prusko a Rakousko, které bojovaly o hegemonii v Německu, si navzájem upíraly právo zasahovat do vnitřních záležitostí Hesenska-Kaselska a potlačit povstání. Kurfiřt Hesenský požádal o pomoc Spolkový sněm a Rakousko, ačkoli Hesensko-Kaselsko patřilo k takzvané Unii, která byla vedena Pruskem. Rakousko bylo v tomto sporu diplomaticky podporováno Ruskem a Prusko muselo ustoupit. — *285, 454, 494, 579.*

[136] Tím se míní dvojí dobytí Paříže vojsky koalice evropských států proti Napoleonovi I. 30.—31. března 1814 a 4. —8. července 1815. — *287.*

[137] Bitva u *Oudenaarde* byla svedena 11. července 1708 za války o španělské dědictví. Francouzská armáda byla poražena spojeneckým anglicko-rakouským vojskem.

V bitvě u *Jemappes* 6. listopadu 1792 dobyla francouzská revoluční armáda pod Dumouriezovým velením velkého vítězství nad rakouským vojskem. V bitvě u *Fleurus* 26. června 1794 porazila francouzská armáda vojsko vévody koburského. Toto vítězství umožnilo Francouzům překročit hranice Belgie a obsadit ji.

U *Ligny* 16. června 1815 porazila Napoleonova francouzská armáda pruské vojsko, kterému velel Blücher. Byla to poslední bitva, kterou Napoleon I. vyhrál. V bitvě u *Waterloo* 18. června 1815 byla Napoleonova armáda poražena spojeneckými anglicko-holandskými a pruskými vojsky pod velením Wellingtonovým a Blücherovým. — *289.*

[138] V únoru a březnu 1814 zvítězil Napoleon I. nad mnohem početnějším vojskem šesté protifrancouzské koalice v bitvách u Montmirail, Château-Thierry, Remeše a jinde. — *290.*

[139] *Wesel, Kastel* a *Kehl* byly připojeny k Francii roku 1808; po porážce napoleonské Francie vojskem koalice evropských států byly tyto pevnosti na Rýně vráceny opět Německu. — *292.*

[140] *Dánsko až po Eider*! — heslo dánské liberální strany (Eidořanů) ve čtyřicátých a šedesátých letech 19. století; Eidořané žádali, aby vévodství Šlesvik, oddělené od sousedních německých oblastí řekou Eider a obydlené převážně Němci, splynulo úplně s Dánskem. — *297.*

[141] *Reuss-Greiz-Schleiz-Lobenstein* — ironická narážka na dva německé trpasličí státy, známé pod oficiálními názvy Reuss mladší větve (Reuss-Greiz) a Reuss starší větve (Reuss-Gera-Schleiz-Lobenstein-Ebersdorf). — *297.*

[142] Podle rozhodnutí vídeňského kongresu z roku 1815 byly Belgie a Holandsko spojeny v jedno království — Nizozemí, přičemž Belgie byla fakticky podřízena Holandsku. Po buržoazní revoluci z roku 1830 se Belgie stala samostatnou konstituční monarchií. — *298.*

[143] Gustav Eduard Kolb byl v letech 1837—1865 šéfredaktorem augsburského listu „Allgemeine Zeitung", který se v letech 1858—1859 zasazoval o znovudobytí Alsaska a Lotrinska (viz tento svazek, str. 260). — *299.*

[144] Z instrukce Bedřicha II. pro generálmajory jezdectva ze 14. srpna 1748. — *299.*

[145] Za sedmileté války (1756—1763) porazilo vojsko pruského krále Bedřicha II. v bitvě u *Rossbachu* 5. listopadu 1757 spojené síly Francouzů a protipruských německých států.

U *Zorndorfu* svedl Bedřich II. 25. srpna 1758 nerozhodnou bitvu s ruskou armádou, v níž obě strany utrpěly značné ztráty.

Za války o rakouské dědictví (1740—1748) porazil Bedřich II. v bitvě u *Hohenfriedbergu* 4. června 1745 rakouské a saské vojsko.

Ve všech těchto bitvách sehrálo významnou roli pruské jezdectvo. — *299.*

[146] *Svatá aliance* — reakční spolek evropských monarchů vytvořený roku 1815 carským Ruskem, Rakouskem a Pruskem; jeho cílem bylo potlačení revolučních hnutí v jednotlivých zemích a zachování feudálně monarchických režimů. — *300.*

[147] Bonapartista Laguéronnière zastával toto stanovisko ve své anonymní brožuře „L'Empereur Napoléon III et l'Italie" [„Císař Napoleon III. a Itálie"], Paříž 1859. — *300.*

[148] Koncem roku 1858 a začátkem roku 1859 zesílilo na Jónských ostrovech, které byly od roku 1815 britským protektorátem, národně osvobozenecké hnutí domácího obyvatelstva, které žádalo zrušení neomezené moci britského lorda vysokého komisaře a připojení Jónských ostrovů k Řecku. Tento boj, který začal už roku 1815, skončil roku 1864 postoupením Jónských ostrovů Řecku.

V Indii došlo v letech 1857—1859 k velkému lidovému povstání proti anglickému koloniálnímu panství. Povstání vypuklo na jaře roku 1857 mezi takzvanými sipáhíjskými útvary bengálské armády sestavenými z domorodců a zachvátilo největší kraje severní a střední Indie. Hlavní hybnou silou povstání byli rolníci a chudí řemeslníci ve městech. Povstání, vedené místními feudály, bylo poraženo pro feudální rozdrobenost Indie, pro náboženské a kastovní rozdíly a také pro vojenskotechnickou převahu kolonizátorů. — *301, 327.*

[149] Engelsovy názory o historických osudech malých národů, o tom, že tyto národy zpravidla nejsou schopny samostatné národní existence a nutně musí být v průběhu centralizace pohlceny většími a životaschopnějšími národy, byly nepřesné. Engels správně vycházel z toho, že hlavní tendencí kapitalismu je centralizace, vytváření velkých států, nepočítal však dostatečně s druhou tendencí — s bojem malých národů za nezávislost a proti národnostnímu útlaku, s jejich úsilím vytvořit vlastní stát. Historický vývoj ukázal, že řada malých národů, a především slovanské národy, které byly dříve součástí rakouské říše, osvědčila nejen schopnost samostatného národního vývoje, nýbrž zařadila se dnes mezi první budovatele nejpokrokovějšího společenského řádu, socialismu (podrobněji o tom viz předmluvy k 6., 8. a 11. svazku Spisů). — *301.*

[150] Tuto stať a následující „Povzdech z Tuilerií" napsal Marx jako jeden článek, ale redakce „New-York Daily Tribune" ji rozdělila a otiskla v různých číslech novin jako dva samostatné úvodníky. — *303.*

[151] Jde o článek uveřejněný v neoficiální části „Moniteuru" z 5. března 1859 a přetištěný 25. března 1859 v „New-York Daily Tribune". — *303.*

[152] Francouzská diplomacie využila k upevnění vlivu císařství Napoleona III. na Balkáně snah moldavského a valašského knížectví spojit se v jednotný stát. V lednu a únoru 1859 byl zvolen s podporou Francie a také Ruska hospodarem (vládnoucím knížetem) obou knížectví plukovník Alexandru Cuza. Jednotný rumunský stát vznikl roku 1862. — *303.*

[153] Jde o dopis Napoleona III. anglickému spisovateli Francisi Headovi, který byl uveřejněn v „Times" 5. března 1859. — *305.*

[154] Narážka na knihu Francise Heada „Bubbles from the Brunnens of Nassau" [„Bubliny z nasavského pramene"], po jejímž vydání brzy dostal titul baroneta. — *305.*

[155] Narážka na emigraci prince Ludvíka Bonaparta do Anglie, kde žil v letech 1838—1840 a 1846—1848. — *305.*

[156] Tím se myslí nezdařené pokusy Ludvíka Bonaparta vyvolat vzpouru ve francouzské armádě v letech 1836 a 1840. (Viz poznámku 75.) — *306.*

[157] V únoru 1846 se na polském území chystalo povstání, jehož cílem bylo národní osvobození Polska. Hlavními iniciátory povstání byli polští revoluční demokraté (Dembowski aj.). Avšak šlechtické živly povstání zradily a vůdce povstání pozatýkala pruská policie; tím bylo všeobecné povstání zmařeno a došlo jen k jednotlivým revolučním výbuchům. Pouze v Krakovské republice, která byla od roku 1815 podřízena společné kontrole Rakouska, Ruska a Pruska, se povstalcům podařilo 22. února zvítězit a vytvořit národní vládu, která vydala manifest o zrušení feudálních břemen. Krakovské povstání bylo potlačeno v březnu 1846. V listopadu 1846 podepsaly Rakousko, Prusko a Rusko dohodu o připojení Krakova k rakouské říši. — *309, 494.*

[158] Tím se myslí těžká finanční krize v Rakousku roku 1848, která se projevila ohromným růstem státního dluhu, znehodnocením měny a emisí obrovského množství papírových peněz. — *309.*

[159] Novoročním blahopřáním z Paříže myslí Marx prohlášení Napoleona III., které učinil na novoroční recepci 1. ledna 1859 (viz poznámku 47). — *309.*

[160] Na nátlak francouzské vlády, která obvinila Anglii, že poskytuje útočiště politickým emigrantům, přednesl Palmerston 8. února 1858 v Dolní sněmovně návrh *zákona o cizincích* (Alien Bill — jinak také návrh zákona o spiknutích). Podle tohoto návrhu zákona měl být postaven před anglický soud a přísně potrestán každý, kdo žije na území Spojeného království, bez ohledu na to, zda jde o Angličana či o cizince, jestliže organizuje nebo se podílí na spiknutí proti životu nějaké osoby v Anglii nebo jiné zemi. Pod tlakem masového protestního hnutí odmítla Dolní sněmovna 12. února návrh zákona a Palmerston musel odstoupit. — *310.*

[161] *Downing Street* — ulice v centru Londýna, v níž je oficiální sídlo anglické vlády. — *310.*

[162] V roce 1852 vypracovala francouzská vláda plán, podle něhož se měli dovážet černoši z Afriky, mimo jiné také z portugalských držav v Africe,

aby pracovali na plantážích ve francouzských koloniích v Západní Indii. Uskutečnění tohoto plánu, jímž se fakticky obnovoval obchod s otroky, vedlo ke konfliktu mezi Francií a Portugalskem. V listopadu 1857 byla v portugalských vodách u východoafrického pobřeží zadržena portugalskou lodí francouzská loď „Charles et George", na jejíž palubě byli vyváženi černoši. Tato událost vyvolala bouřlivou odezvu v evropském tisku. — *310.*

[163] Lunévillským mírem z roku 1801 mezi Francií a Rakouskem a amienským mírem z roku 1802 mezi Francií a Anglií skončila válka Francie s druhou protifrancouzskou koalicí. Mír však neměl dlouhého trvání. Protože Anglie nesplnila jednu z podmínek amienského míru, nevyklidila totiž ostrov Maltu, který okupovala v roce 1800, a nevrátila jej maltézskému řádu, jemuž Malta patřila od roku 1525, vzal si to Napoleon I. za záminku k obnovení války. Na jedné audienci v Tuileriích v březnu 1803 zakončil Napoleon rozhovor s anglickým vyslancem lordem Whiteworthem příkrým prohlášením: „Maltu, nebo válku!" — *310.*

[164] Na podzim 1858 pozval Napoleon III. Palmerstona, který tehdy vedl opozici whigů proti toryovskému kabinetu Derbyho a Disraeliho, do Compiègne, aby se ukázalo, jaký je jeho postoj k nadcházející válce Francie proti Rakousku. Při této schůzce nenamítal Palmerston nic proti vyhnání Rakušanů z Itálie. Ale 3. února 1859 ve své řeči při zahájení parlamentu Palmerston jednání Francie odsoudil. — *310.*

[165] Mladší synové anglických vévodů dostávali titul lorda „ze zdvořilosti" („Lord by courtesy"), to znamená, že jej dostali jen na základě tradic, ačkoli podle zákona neměli na tento titul a na členství v Horní sněmovně dědičné právo. — *311, 498.*

[166] 15. července 1840 Anglie, Rusko, Rakousko a Prusko podepsaly v Londýně bez účasti Francie smlouvu o poskytnutí pomoci tureckému sultánovi proti egyptské vládě Muhammada Alího, kterého podporovala Francie. Uzavřením této smlouvy hrozila válka mezi Francií a koalicí evropských mocností; král Ludvík Filip se však nerozhodl pro válku, a proto Muhammadovi Alímu podporu neposkytl. — *311.*

[167] V nótě z 22. února 1859, která byla adresována Prusku a dána na vědomí ostatním německým státům, které patřily k Německému spolku, vyzvalo Rakousko Prusko, aby splnilo své spojenecké závazky a zúčastnilo se nadcházející akce proti Francii. — *312.*

[168] Narážka na tajný spolek italských karbonářů (viz poznámku 70).

Fémy (Vehme) se nazývaly tajné soudy ve středověkém Německu, které

vynášely rozsudky v tajném jednání, často za neúčasti obviněného. Tyto soudy zpravidla odsuzovaly své oběti k smrti a své rozsudky také samy tajně vykonávaly. — *312.*

[169] Rakousko uzavřelo v roce 1855 konkordát s římským papežem Piem IX. Podle této smlouvy byla obnovena celá řada výsad katolické církve, zrušených za revoluce z let 1848—1849. Biskupové znovu dostali právo být ve spojení přímo s Římem, byla nastolena nejvyšší církevní cenzura, vyučování na školách bylo dáno pod dozor církve. Pro kontrolu plnění konkordátu byla ve Vídni zřízena zvláštní církevní rada v čele s papežským nunciem. — *314, 442.*

[170] *Lambessa* (Lambèse) — francouzská trestanecká kolonie založená na rozvalinách starořímského města v severní Africe; od roku 1851 do roku 1860 sem byli posíláni do vyhnanství političtí vězňové.

Cayenne — město ve francouzské Guayaně (Jižní Amerika), kam byli vypovídáni na nucené práce a do vyhnanství političtí vězňové. Město dostalo přezdívku „suchá gilotina" pro hromadnou úmrtnost, kterou způsoboval galejnický režim a nesnesitelné tropické podnebí. — *315, 625.*

[171] Šlesvicko-holštýnská otázka byla jednou z příčin zostření rakousko-pruských vztahů v letech 1848—1850. Ve Šlesviku-Holštýnu probíhal od března 1848 národně osvobozenecký boj proti Dánsku, jehož se na straně povstalců zúčastnilo také Prusko. Rakousko v té době společně s ostatními evropskými mocnostmi podporovalo dánskou monarchii a nátlakem donutilo Prusko v červenci 1850 uzavřít s Dánskem mír. V lednu 1851 byl jménem Německého spolku se souhlasem Pruska obsazen Holštýn rakouskými oddíly, které donutily povstalce složit zbraně.

Za krymské války (1853—1856) se muselo Prusko, které dosud kolísalo mezi Ruskem a západními mocnostmi, pod tlakem Rakouska a také Anglie a Francie připojit v roce 1854 k rakouskému požadavku, aby byla evakuována ruská vojska z podunajských knížectví. Na konci války muselo podporovat rakouské ultimátum Rusku, kterým byla carská vláda donucena přijmout podmínky spojenců jako základ pro mírová jednání. — *315, 494, 582.*

[172] Míní se protirakouský postoj Pruska na pařížské konferenci mocností (Anglie, Francie, Rusko, Rakousko, Turecko, Prusko, Sardinie) v květnu až srpnu 1858. Na této konferenci podpořilo Prusko proti Rakousku návrh na sjednocení knížectví Moldavska a Valašska v jeden stát (viz poznámku 152). — *315.*

[173] *Spolkový sněm* — ústřední orgán Německého spolku (viz poznámku 73), který zasedal ve Frankfurtu nad Mohanem, se skládal ze zástupců německých států a předsedalo mu Rakousko. Spolkový sněm byl nástrojem německé reakce.

Pruským zmocněncem ve Spolkovém sněmu byl od roku 1851 Bismarck.

Zpočátku se snažil spolčit se s Rakouskem, později zaujal ostře protirakouský postoj. Na začátku roku 1859 byl jmenován zástupcem Pruska místo Bismarcka Usedom. — *316.*

[174] *Celní spolek* německých států, které si stanovily společnou celní hranici, byl založen roku 1834 pod vedením Pruska. Časem k němu přistoupily všechny německé státy až na Rakousko a některé menší státy. Celní spolek, který si vynutila potřeba vytvořit celoněmecký trh, přispěl v dalších letech i k politickému sjednocení Německa. — *316, 512.*

[175] „*Neue Preussische Zeitung*" [„Nové pruské noviny"] — německý deník, který začal vycházet v Berlíně od června 1848; byl orgánem kontrarevoluční kamarily a pruských junkerů. Tento deník je také znám pod názvem „Kreuz-Zeitung" [„Křížové noviny"], protože měl v záhlaví vyobrazen kříž. — *316.*

[176] Jde pravděpodobně o pamflet „Preußen und die italienische Frage" [„Prusko a italská otázka"] vydaný roku 1859 v Berlíně; tento pamflet se nyní připisuje Konstantinu Rösslerovi. — *316.*

[177] *Boioťané* — obyvatelé Boiótie, která byla pokládána po hospodářské a kulturní stránce za jeden z nejzaostalejších krajů ve starém Řecku. — *317.*

[178] V červnu 1848 německé Národní shromáždění ve Frankfurtu nad Mohanem prohlásilo rakouského arcivévodu Jana říšským správcem. Byla mu svěřena výkonná moc až do zavedení říšské ústavy; Jan, který zastával úřad říšského správce do prosince 1849, fakticky podporoval kontrarevoluční politiku německých panovníků. — *317.*

[179] Napoleon III. s císařovnou Eugenií navštívili Anglii v dubnu 1855. — *319.*

[180] *Železná koruna* — lombardská koruna, kterou byla kromě lombardských králů korunována jako lombardští regenti většina králů německých až po Karla V.; roku 1805 jí byl korunován Napoleon I. a roku 1838 rakouský císař Ferdinand I. — *319.*

[181] Tím se myslí hospodářská konjunktura v roce 1836 a 1856 před krizemi z let 1836 a 1857. — *319.*

[182] Narážka na útěk vévodů toskánského, modenského a parmského na začátku italské revoluce z roku 1848—1849. — *320.*

[183] Podle pařížského míru (viz poznámku 25), který byl uzavřen v roce 1856 po skončení krymské války, ztratilo Rusko dunajskou deltu a část jižní

Besarábie a bylo nuceno vzdát se protektorátu nad podunajskými knížectvími Moldavskem a Valašskem.

Ve snaze upevnit svůj vliv na Balkáně podporovalo Rusko po pařížském míru národně osvobozenecké hnutí balkánských národů proti turecké nadvládě. Společně s Francií podporovalo Rusko snahu Moldavska a Valašska po sjednocení a vytvoření rumunského státu; podporovalo také dynastický převrat v Srbsku koncem prosince 1858, jehož výsledkem bylo, že dynastie Karadjordjevičů, která se orientovala ve své zahraniční politice na Rakousko a Turecko, byla vystřídána Obrenoviči. — *325.*

184 *Kořistné* — odměna, kterou vláda udělovala posádkám lodí, jež se zúčastnily zničení nebo zajetí nepřátelských lodí nebo neutrálních lodí, které podloudně dopravovaly zboží. — *327.*

185 V Mexiku začala roku 1854 buržoazní revoluce. Vzápětí po ní propukla občanská válka, která trvala do konce roku 1860 a skončila rozdrcením reakčních sil feudálů a duchovenstva. — *330.*

186 Míní se Bombaj, která, stejně jako Bengálsko a Madrás, byla podle administrativního rozdělení Britské Indie zvláštním *presidentstvím*, v jehož čele stál guvernér. — *332.*

187 *Nástupci Velkého Mughala* nazývá Marx ironicky britské vládce Indie. Říše Velkých Mughalů (podle vládnoucí dynastie) byla založena roku 1526 v severní Indii dobyvateli turkotatarského původu. Současníci je pokládali za přímé potomky mongolských dobyvatelů z doby Čingischánovy — odtud i název „Mogulové" nebo „Mughalové", který se stal běžným označením severoindických muslimů. Říše Mughalů se velmi rozrostla zvláště v první polovině 17. století, kdy si podrobila velkou část Indie a část Afghánistánu. Když však začala propukat rolnická povstání, vzrůstal odboj indických národů proti muslimským dobyvatelům; když neustále propukaly nesváry a sílily separatistické snahy feudálů, začala říše Velkých Mughalů upadat a v první polovině 18. století se fakticky rozpadla. — *333.*

188 Míní se dodatek k nerovnoprávné tiencinské smlouvě, která byla uzavřena v červnu 1858 po druhé „opiové" válce (1856—1858) — loupežné válce Anglie a Francie proti Číně. Podle této smlouvy přibylo k pěti čínským přístavům, které byly už dříve otevřeny pro zahraniční obchod, dalších pět přístavů na řece Jang-c'-tiang, v Mandžusku, na ostrovech Tchaj-wan a Chajnan, cizím mocnostem bylo dovoleno mít stálé diplomatické zástupce v Pekingu, cizincům bylo poskytnuto právo svobodného pohybu po celé zemi a povolena plavba po vnitrozemských vodách, byla zaručena ochrana misionářů. Když angličtí kolonizátoři dosáhli tiencinskou smlouvou podstatného rozšíření svých privilegií v Číně, omezili obchod s opiem, který vyčerpával zdroje země a způsoboval, že i oni sami měli méně možností z těchto zdrojů těžit. Dodatek ke smlouvě se týkal úpravy obchodních vztahů mezi Anglií a Čínou a předpokládal zavedení vysokého cla na dovoz opia do Číny; cizí kupci mohli obchodovat s opiem jen v přístavech, které byly stanoveny smlouvou; výsady poskytnuté cizincům pro obchod uvnitř Číny se netýkaly obchodu s opiem. — *335, 552.*

189 Krakov byl připojen k rakouské říši po potlačení povstání v roce 1846 (viz poznámku 157); tím byla porušena vídeňská smlouva z roku 1815.

Po potlačení revoluce z let 1848—1849 zavedly rakouské úřady v Uhrách režim tvrdého teroru — byly zrušeny nejen všechny zákony přijaté za revoluce, ale byla zrušena i ústava, která v Uhrách vstoupila v platnost ještě před revolucí, a z Uher se stala korunní země rakouské monarchie. — *337, 355.*

190 *Čtyři body* — požadavky, které předložily Rusku Anglie a Francie a také Rakousko v nótě z 8. srpna 1854 jako předběžné podmínky zahájení mírového jednání. Rusko se mělo vzdát protektorátu nad Moldavskem, Valašskem a Srbskem, který měl být nahrazen celoevropskou garancií. Dále mělo Rusko povolit svobodnou plavbu po Dunaji, souhlasit s revizí londýnské konvence z roku 1841 o úžinách a vzdát se ochrany křesťanského obyvatelstva v Turecku. Carská vláda tyto čtyři body nejprve odmítla, ale v listopadu 1854 byla nucena je přijmout za základ příštího mírového jednání. — *337.*

191 Právo udržovat vojenské posádky ve Ferraře, Comacchiu a Piacenze dostalo Rakousko podle vídeňské smlouvy z roku 1815. — *337.*

192 Cášský protokol podepsalo 15. listopadu 1818 pět mocností (Anglie, Rakousko, Prusko, Rusko a Francie) na prvním kongresu Svaté aliance (viz poznámku 146). Protokol potvrdil platnost smluv z roku 1815 a také státní uspořádání v Evropě stanovené na vídeňském kongresu; obsahoval také záměr mocností podporovat všude feudálně absolutistické vládní formy a potlačovat revoluční a národně osvobozenecké hnutí. — *340.*

193 „*La Patrie*" [„Vlast"] — francouzský deník založený roku 1841; v roce 1850 zastupoval zájmy spojených monarchistů, takzvané strany pořádku, po státním převratu z 2. prosince 1851 bonapartistický list. — *343.*

194 Tento článek napsal Engels, ale Marx, jak vysvítá z dopisu, který napsal Engelsovi 22. dubna 1859, článek přepracoval a doplnil na základě nově získaných materiálů. — *344.*

195 Míní se lublaňský kongres Svaté aliance v květnu 1821. Na kongresu v Lublani

mocnosti Svaté aliance otevřeně proklamovaly zásadu zasahování do vnitřních záležitostí jiných států na podporu feudálně monarchických režimů. Podle jednoho rozhodnutí lublaňského kongresu byla vyslána rakouská vojska do Itálie, aby potlačila v Neapoli a Turínu revoluční a národně osvobozenecké hnutí a znovu nastolila absolutistický režim. Představitelé monarchických kruhů italských států se zúčastnili kongresu na základě omezujícího ustanovení, které bylo pojato do cášského protokolu z roku 1818 na naléhání anglického ministra zahraničních věcí Castlereagha. Podle tohoto bodu se mohlo do vnitřních záležitostí jiných států zasahovat jen na „přání" těchto států, které dostaly také právo účastnit se porad. — *345.*

196 V listopadu 1850 vyhlásilo Prusko všeobecnou mobilizaci v souvislosti se zostřením rakousko-pruských vztahů, které bylo způsobeno bojem o nadvládu v Německu. Mobilizace odhalila vážné nedostatky pruského vojenského systému a slabiny ve výzbroji pruské armády, což přimělo vládu učinit energická opatření k jejich odstranění. — *346.*

197 Míní se tu tajná smlouva o neutralitě a spolupráci v případě války mezi Francií a Sardinií na jedné straně a Rakouskem na druhé straně, kterou Rusko a Francie uzavřely 3. března (19. února) 1859 v Paříži. Zprávy o smlouvě pronikly do tisku, ale ruský ministr zahraničních věcí Gorčakov oficiálně popřel, že by existovaly jakékoli písemné závazky k Francii. Zpráva o účasti Dánska na smlouvě se později nepotvrdila. — *352, 369.*

198 V dubnu 1859 vypukla v Toskánsku, Modeně a Parmě lidová povstání; představitelé tamějších vévodských dynastií utíkali ze svých panství pod ochranu rakouských vojsk. Národní shromáždění, která se vytvořila při povstáních, se v souhlase s přáním obyvatelstva vyslovila pro připojení vévodství k Piemontu. Ačkoli smlouvy villafrancká a curyšská předvídaly restauraci starých dynastií, rozhodl plebiscit v březnu 1860 definitivně o připojení vévodství k Piemontu.

Lidová povstání ve střední Itálii roku 1859 se rozšířila i do části církevního státu, do Romagne, která byla roku 1860 rovněž připojena k Piemontu. — *355, 361, 623.*

199 *Oběžník z 27. dubna 1859* všem diplomatickým zástupcům Francie podepsal ministr zahraničních věcí Walewski. „Moniteur" ho reprodukoval 1. května 1859.

Poselství Ludvíka Bonaparta z 3. května Zákonodárnému sboru je totožné s „Manifestem Francouzům" vydaným téhož dne a uveřejněným v „Moniteuru" 4. května 1859. — *356.*

200 V polovině února 1859 se anglická vláda Derbyho oficiálně nabídla, že zprostředkuje urovnání francouzsko-rakouského konfliktu. Proto jel koncem

února 1859 lord Cowley se souhlasem Napoleona III. do Vídně, aby vyjednával s rakouským císařem Františkem Josefem. Mise lorda Cowleyho skončila neúspěšně. — *356.*

201 *Gothajská strana* byla založena v červnu 1849; založili ji představitelé kontrarevoluční velké buržoazie, pravicoví liberálové, kteří vystoupili z frankfurtského shromáždění, když pruský král Bedřich Vilém IV. odmítl přijmout z rukou Národního shromáždění císařskou korunu a když se levicová většina shromáždění rozhodla jmenovat říšské regenty. Tato strana, obávajíc se vítězství revoluce, chtěla dosáhnout sjednocení celého Německa bez Rakouska pod vedením hohenzollernského Pruska. — *361, 499, 618, 696.*

202 Narážka na pohoštění vojáků při vojenské přehlídce v Satory (viz poznámku 74). — *361.*

203 Úsloví „Caveant consules, ne quid respublica detrimenti capiat" („Střežte konzulové, aby republika neutrpěla škodu") používal starořímský senát, kdykoli se blížilo nějaké vnější nebo vnitřní nebezpečí (především při povstání otroků nebo lidu); v takových případech dostávali konzulové diktátorskou pravomoc — *361.*

204 „*Kölnische Zeitung*" [„Kolínské noviny"] — německý deník, který pod tímto názvem vycházel v Kolíně nad Rýnem od roku 1802; za revoluce 1848—1849 a v období reakce, které po ní následovalo, obrážela se v tomto listu zbabělá a zrádcovská politika pruské liberální buržoazie. — *362.*

205 Míní se Karl Vogt. Podrobně o Vogtovi viz práci Karla Marxe „Pan Vogt" (Marx-Engels, Spisy, sv. 14). — *362.*

206 Míní se Raumerův článek „Der Standpunkt Preussens", který byl otištěn na jaře 1859 ve „Spenersche Zeitung" [„Spenerovy noviny"] a brzy znovu vydán společně s jinými jeho pracemi ve sborníku „Zur Politik des Tages" [„K současné politice"]. — *362.*

207 Jde o Napoleonovy připomínky k Bülowově knize „Der Feldzug von 1800..." [„Tažení z roku 1800..."], kterou Napoleon četl na ostrově sv. Heleny v roce 1819. Podrobně o tom viz tento svazek, str. 275—277. — *364.*

208 Z prací Wilhelma Willisena jsou nejznámější „Theorie des grossen Krieges, angewendet auf den russisch-polnischen Feldzug von 1831" [„Teorie velké války aplikovaná na rusko-polské tažení z roku 1831"], 2 díly, Berlín 1840, a „Der Italienische Feldzug des Jahres 1848" [„Italské tažení z roku 1848"], Berlín 1849. — *369.*

[209] V Benátkách vypukla v březnu 1848 revoluce, Rakušané byli vyhnáni a moc přešla do rukou prozatímní vlády v čele s Danielem Maninem. Tato vláda vyhlásila v Benátkách republiku, jež pak existovala do srpna 1849. — *370.*

[210] 28. června 1849, za národně osvobozenecké války z let 1848—1849, porazila rakouská vojska v Uhrách maďarská vojska u Rábu (Györu) a zmocnila se města. — *370.*

[211] 3. srpna 1849 porazila maďarská revoluční vojska u Ácse (nedaleko Komárna) rakouské vojsko. — *371.*

[213] Tím se míní příslušníci ozbrojené studentské organizace Akademická legie, vytvořené ve Vídni za revoluce v březnu 1848. — *371.*

[213] „*Wiener Zeitung*", oficiální rakouský vládní list, který vycházel pod tímto názvem v letech 1780—1931. — *373.*

[214] *Rakouský Lloyd* byl založen v roce 1833 v Terstu, zpočátku jako pojišťovací, od roku 1836 jako paroplavební společnost. Jména Lloyd (po majiteli londýnské kavárny, v níž byla koncem 17. a počátkem 18. století zorganizována první anglická společnost pro pojišťování námořních plavidel) později používaly a dodnes používají pojišťovací paroplavební společnosti v různých zemích. — *374.*

[215] Marx má na mysli Záruční diskontní sdružení, založené v Hamburku v listopadu 1857, v době pravidelné cyklické krize, a vydání zúročitelných cenných papírů v částce 15 000 000 marek, určených k poskytování půjček na zboží nebo na státní papíry; půjčky měly činit 50—66 $^{2}/_{3}$ % hodnoty zastaveného zboží (viz článek „Finanční krize v Evropě", Marx-Engels, Spisy, sv. 12, čes. vyd. 1962, str. 369—373). — *374.*

[215] Míní se tím politika rakouských vládnoucích kruhů za velkého rolnického povstání v Haliči v únoru až březnu 1846. Toto povstání probíhalo současně s národně osvobozeneckým povstáním v Krakově (viz poznámku 157). Rakouské úřady obratně využily třídních a národnostních rozporů k vyvolávání srážek mezi povstavšími haličskými rolníky a polskou šlechtou, která se snažila podporovat Krakov. Při rolnickém povstání, které začalo tím, že rolníci odzbrojili vzbouřené šlechtické oddíly, byly hromadně ničeny statkářské usedlosti. Rakouská vláda se vypořádala s povstáním šlechty a pak potlačila i rolnické povstání v Haliči. — *386.*

[217] Tímto článkem začíná Engelsova spolupráce s listem „Volk". Článek napsal Engels na Marxovu žádost.

„*Das Volk*" [„Lid"] byl týdeník, který vycházel německy v Londýně od 7. května do 20. srpna 1859. Byl založen jako oficiální orgán londýnského Německého dělnického vzdělávacího spolku. První číslo vyšlo za redakce německého publicisty, maloburžoazního demokrata Elarda Biscampa. Od 2. čísla se Marx ve velké míře podílel na vydávání listu, s nímž neoficiálně spolupracoval, trvale mu pomáhal a radil, redigoval články, staral se o to, aby list měl materiální prostředky atd. V 6. čísle, jež vyšlo 11. června, redakce oficiálně oznámila, že jejími spolupracovníky jsou Marx, Engels, Freiligrath, Wilhelm Wolff a Hermann Heise (viz tento svazek, str. 689). Od této doby byl Marx fakticky redaktorem listu, který se stal orgánem proletářských revolucionářů. Začátkem července převzal Marx celé vedení listu.

Na stránkách listu „Volk" rozpracovávali Marx a Engels otázky revoluční teorie a taktiky proletářského boje; objasňovali třídní boje proletariátu a nesmiřitelně bojovali proti představitelům maloburžoazní ideologie. Z hlediska proletářského internacionalismu rozebírali události rakousko-italsko-francouzské války z roku 1859, otázky sjednocení Německa a Itálie, odhalovali zahraniční politiku Anglie, Pruska, Francie, Ruska a jiných reakčních států, vedli důsledný boj proti bonapartismu a jeho otevřeným i skrytým stoupencům.

V listu „Volk" vyšla Marxova předmluva k jeho práci „Ke kritice politické ekonomie", pět Marxových článků včetně nedokončené série článků „Quid pro quo", devět článků Engelsových i jeho recenze Marxovy práce „Ke kritice politické ekonomie", jakož i komentáře k obsahu listu německých maloburžoazních demokratů „Hermann", které sestavoval Marx ve spolupráci s Biscampem a jež vycházely v rubrice „Gatherings from the Press" [„Z tisku"]. Stopy Marxovy přímé redakční práce jsou patrné i na mnoha jiných článcích a politických přehledech. Celkem vyšlo 16 čísel listu. 20. srpna 1859 list přestal vycházet pro nedostatek finančních prostředků. — *394.*

[218] V roce 1849, za národně osvobozenecké války v Uhrách, byla pevnost Komárno opěrným bodem maďarských revolučních vojsk. Dvakrát (v lednu až dubnu a v červenci až září) odolala dlouhodobému obléhání rakouskými vojsky. — *395.*

[219] 2. července 1849, krátce předtím, než římská republika podlehla francouzským a rakouským vojskům (viz poznámku 48) a když se římské Ústavodárné shromáždění usneslo zastavit boj, opustil Garibaldi s oddílem 4000 dobrovolníků Řím a vydal se na pomoc Benátské republice, která ještě bojovala proti rakouské armádě. Obratnými manévry v týlu Rakušanů se Garibaldi mnohokrát dostal z obklíčení, ale proniknout do obležených Benátek se mu nepodařilo a 30. července 1849 byl nucen přejít na území neutrální republiky San Marino a svůj oddíl rozpustit. — *400.*

[220] Oddíl lombardských dobrovolníků, jemuž velel generál Allemandi, blokoval v dubnu 1848 tyrolské průsmyky od Tonale po Stelvské sedlo a provedl řadu akcí proti Rakušanům. — *400.*

[221] Stručný Marxův úvod k Mazziniho manifestu „Válka", otištěný v tomto svazku, je dokladem toho, že Marx a Engels považovali za nutné podpořit Mazziniho správné stanovisko k vměšování Bonaparta do záležitostí osvobození Itálie. Marx i Engels schvalovali, že se Mazzini v této otázce stavěl proti Bonapartovi, ale přitom i v tomto období dále důsledně kritizovali Mazziniho názory a taktiku jako celek. — *402.*

[222] Od března 1849 stál Mazzini v čele triumvirátu (Mazzini, Saffi, Armellini), jemuž Ústavodárné shromáždění římské republiky svěřilo veškerou výkonnou moc a poskytlo mimořádné plné moci na obranu republiky. — *402.*

[223] Jde o provolání Garibaldiho k obyvatelstvu Lombardie z května 1859, kdy jeho dobrovolnický sbor vkročil na lombardské území. — *402.*

[224] „*Pensiero ed Azione*" [„Myšlenka a čin"] byl orgán italských buržoazních demokratů redigovaný Mazzinim; vycházel dvakrát měsíčně, v letech 1858—1859 v Londýně a v roce 1860 v Luganu a Janově.

Mazziniho manifest „Válka", který byl v „New-York Daily Tribune" přetištěn v poněkud zkráceném znění, vyšel v listu „Pensiero ed Azione" 16. května 1859. — *403.*

[225] Mazzini myslí smrt italského básníka a vlastence Goffreda Mameliho, který zahynul v červenci 1849, když bránil římskou republiku proti francouzským vojskům, která tam poslal Ludvík Bonaparte. — *403.*

[226] Míní se tím smlouva, kterou roku 1529 uzavřeli císař Karel V. a papež Kliment VII. v Barceloně, když Karel V. definitivně porazil Francouze, bývalé papežovy stoupence, a vypudil je z Itálie. Od té doby císařská moc a katolická církev společně usilovaly o zničení posledních zbytků samostatnosti italských městských států. — *405.*

[227] *Campoformijská mírová smlouva* byla uzavřena v říjnu roku 1797 mezi Francií a Rakouskem, které se zúčastnilo první protifrancouzské koalice. Podle této smlouvy postoupili Francouzi Rakousku část Benátské republiky s městem Benátkami a také Istrii a Dalmácii za ústupky, které udělalo Rakousko Francii na rýnské hranici; druhá část Benátska byla připojena k Zaalpské republice, kterou vytvořil Napoleon I. roku 1797 z oblastí dobytých v severní Itálii. K Francii byly připojeny také Jónské ostrovy a državy Benátské republiky na albánském pobřeží. — *407.*

[228] Narážka na zmatené zprávy o bitvě u Novary 23. března 1849 (viz poznámku 54), které Engels rozebral v sérii článků nazvaných „Porážka Piemonťanů" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 6, čes. vyd. 1959, str. 386—395). Jednou z příčin porážky Piemonťanů u Novary bylo zbabělé chování krále Karla Alberta, jehož „udatnost" do té doby všemožně vychvalovaly monarchistické kruhy, stoupenci sjednocení Itálie pod panstvím savojské dynastie, kteří dali Karlu Albertovi přezdívku „spada d'Italia" („meč Itálie"). Po abdikaci Karla Alberta byl jeho syn Viktor Emanuel nucen uzavřít v srpnu 1849 v Miláně s Rakouskem mír, podle něhož Rakousku zůstaly všechny državy v Itálii a Piemont mu musel zaplatit kontribuci 75 miliónů franků. — *409.*

[229] „*The Daily News*" [„Denní zprávy"] — anglické liberální noviny, orgán průmyslové buržoazie; vycházely pod tímto názvem v Londýně v letech 1846 až 1930. — *411.*

[230] U *Lützenu* (v Sasku) došlo 2. května 1813 k bitvě mezi armádou Napoleona I. a spojeneckými rusko-pruskými vojsky, jimž velel Wittgenstein. Bitva nepřinesla žádné straně rozhodný úspěch. — *413, 417.*

[231] Tento článek byl s nepatrnými změnami otištěn 2. července 1859 také anglicky v listu „New-York Daily Tribune" pod názvem „Kapitola z dějin" („A Chapter of History"). — *420.*

[232] *Společnost 10. prosince* — tajná bonapartistická společnost utvořená roku 1849, se skládala především z deklasovaných živlů. Podrobnou charakteristiku Společnosti 10. prosince podal Marx ve svém díle „Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 8, čes. vyd. 1960, str. 189—192). — *425, 642.*

[233] Narážka na knihu Ludvíka Bonaparta „Napoleonské ideje", která vyšla v Paříži roku 1839 (Napoléon-Louis Bonaparte, „Des idées napoléoniennes"). V knize se vychvalovaly zásady napoleonské politiky, pořádek v císařství Napoleona I. a idealizovala se osoba samého císaře. — *428, 463, 485, 576.*

[234] „*National-Zeitung*" [„Národní noviny"] — německý buržoazní deník, který vycházel v Berlíně v letech 1848—1915; v padesátých letech byl převážně liberálního zaměření. — *428.*

[235] Míní se tu „Paměti z ostrova sv. Heleny" („Mémoires de St. Hélène") a závěť Napoleona I., v nichž Napoleon zdůvodňuje své cíle a činy láskou ke svobodě a úsilím o vyšší civilizaci. V těchto zápiscích projevuje nepřátelský postoj k Anglii a vyslovuje názor, že je nutné spojit se s Ruskem. — *429, 487.*

[236] Jde o básně bavorského krále Ludvíka I., kdysi populární mezi německými šosáky. Byly vzorem bezobsažné a vyumělkované poezie. — *430.*

[237] *Cirque olympique* — lidové divadlo v Paříži.
St. James Street — londýnská ulice, kde byly kluby a herny.
Astleyho amfiteátr — londýnský cirkus s otevřenou arénou. — *431, 478.*

[238] *Napoleonův zákoník* (Code Napoléon) — občanský zákoník vydaný Napoleonem I. roku 1804. Engels ho nazval „klasickou sbírkou zákonů buržoazní společnosti".
„La recherche de la paternité est interdite" („Pátrání po otcovství se zakazuje") — formule z článku 340 Napoleonova zákoníku. (Narážka na pochybný manželský původ Ludvíka Napoleona.) — *433.*

[239] K tomuto místu v listu „Volk" připojila redakce poznámku: „Podle nejnovějších zpráv Rakušané skutečně ustoupili za Mincio, do sítě svých pevností. I když se tímto ústupem *ze strategického hlediska* nic neztratilo, na morálku armády bude mít nezbytně zhoubný vliv." — *434.*

[240] V tomto článku, zejména na jeho začátku, jsou patrné zásahy redakce „New-York Daily Tribune". — *436.*

[241] Tím se myslí politika pruského krále Bedřicha Viléma III., který se držel taktiky lavírování mezi třetí protifrancouzskou koalicí evropských mocností a Napoleonem I., a tak pomohl Napoleonovi I. počátkem roku 1805 porazit Rakousko a hned po něm v roce 1806 i Prusko. — *438.*

[242] „*Revue des deux Mondes*" [„Revue dvou světů"] — buržoazní literárně umělecký čtrnáctideník pro dějiny, politiku, literaturu a umění, který vychází v Paříži od roku 1829. — *452.*

[243] V letech 1849—1850 se pruský král Bedřich Vilém IV. ve spolku s králem hannoverským a saským a podporován 21 dalšími německými panovníky pokusil sjednotit Německo — bez Rakouska — pod hegemonií Pruska a vytvořit tak „Malé Německo". Tento plán podporovali pravicoví liberálové, představitelé kontrarevoluční velké buržoazie, kteří vystoupili z frankfurtského Národního shromáždění a v červnu 1849 utvořili takzvanou gothajskou stranu (viz poznámku 201). Tato strana se aktivně zúčastnila voleb do parlamentu severní unie, který se sešel 20. března 1850 v Erfurtu, aby schválil návrh spolkové ústavy Malého Německa, vypracovaný v kontrarevolučním duchu. Erfurtský parlament neměl dlouhé trvání. Řada německých států, které zprvu podporovaly Prusko, přešla pod nátlakem rakouské monarchie a ruského carismu na stranu Rakouska. Pruská vláda se neodvažovala odporovat Mikuláši I. Dne 29. dubna 1850 byl erfurtský parlament odročen a už se znovu nesešel. — *453.*

[244] *Březnové požadavky* — čtyři hlavní politické požadavky, zformulované badenskými maloburžoaznímí demokraty v únoru 1848, které vyjadřovaly smýšlení lidu a rozšířily se skoro po celém jihozápadním Německu: 1) ozbrojení lidu a právo volit důstojníky, 2) neomezená svoboda tisku, 3) poroty a 4) neprodlené svolání německého parlamentu. Liberální buržoazie německých států přijala pod nátlakem lidu tyto požadavky za svůj program v boji s monarchií, jakmile se však dostala revolučními akcemi lidových mas k moci, zájmy lidu zradila a uzavřela kompromis s monarchickými kruhy. — *453.*

[245] Je míněno „*Prohlášení nasavských občanů*", uveřejněné 21. června 1859 ve Wiesbadenu. Bylo politickým programem té části německé buržoazie, která usilovala o sjednocení Německa pod nadvládou Pruska. — *453.*

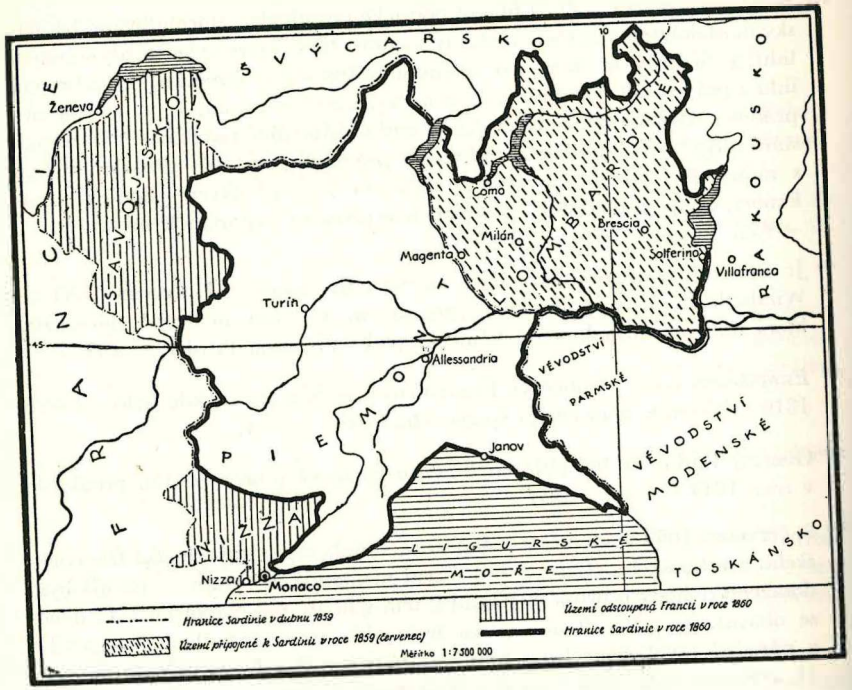
[246] *Eschenheimer Gasse* — ulice ve Frankfurtu nad Mohanem, kde bylo v letech 1816—1866 sídlo německého Spolkového sněmu. — *454.*

[247] Generál Radowitz byl autorem návrhu spolkové ústavy, kterou předložilo v roce 1849 Prusko. — *454.*

[248] 8. července 1859 se ve městě Villafranca konala separátní schůzka francouzského a rakouského císaře — bez účasti piemontského krále — na níž bylo dosaženo dohody o příměří. Popud k této schůzce dal Napoleon III., neboť se obával, že příliš dlouhá válka by mohla vyvolat zesílení revolučního a národně osvobozeneckého hnutí v Itálii i v jiných evropských zemích. 11. července byla mezi Francií a Rakouskem podepsána předběžná mírová smlouva, podle níž Lombardie (kromě pevností Mantovy a Peschiery) připadla Francii; Napoleon III. ji však později odstoupil Sardinii výměnou za Savojsko a Nizzu; Benátsko zůstalo pod nadvládou Rakouska a vévodové toskánský a modenský měli být znovu nastoleni na trůn. Smlouva předvídala vytvoření italské konfederace, v jejímž čele by stál papež. I když některé body předběžné smlouvy zůstaly jen na papíře (například zřízení italské konfederace, znovunastolení vévodů toskánského a modenského) nebo byly pozměněny, stala se smlouva jako celek podkladem definitivní mírové smlouvy uzavřené 10. listopadu 1859 v Curychu. (Viz mapu na násl. straně.) — *456, 495.*

[249] *Mediatizovaná knížata* — drobná německá knížata, jejichž území byla za napoleonských válek připojena k větším německým státům na základě lunévillského míru z roku 1801, aktů Rýnského spolku z roku 1806 a jednání vídeňského kongresu z roku 1815. Mediatizovaná knížata vyslala své zástupce na vídeňský kongres. — *464.*

ZMĚNY HRANIC V DŮSLEDKU VÁLKY V ITÁLII ROKU 1859

250 Vzhledem k revolučním událostem ve vlastní zemi a k národně osvobozeneckému hnutí v Itálii musela rakouská vláda v memorandu z 24. května 1848 souhlasit s odstoupením Lombardie Piemontu a s vytvořením samostatného státu Benátska, jehož panovníkem měl být rakouský arcivévoda. Ačkoli byl tento krok zcela v souhlase s Palmerstonovou snahou potlačit revoluční hnutí v Itálii a zachovat „rovnováhu v Evropě", kladl Palmerston další podmínky, jako bylo např. odstoupení Benátska Piemontu. Když se Rakousku v roce 1849 podařilo rozbít italské osvobozenecké hnutí, opět své ústupky odvolalo. — *464.*

251 Niccolò Machiavelli, „Istorie fiorentine"; první vydání této knihy vyšlo v Římě a ve Florencii v roce 1532. — *465.*

252 Protože v severní Itálii a v papežském státě sílilo hnutí za připojení k Piemontu, vydal papež Pius IX. v červenci 1859 encykliku, v níž pohrozil všem, kdo

budou ukládat o papežovu světskou moc, exkomunikací; přitom měl na zřeteli především Viktora Emanuela II. — *465.*

253 „Le Moniteur universel", čís. 195 ze 14. července 1859. — *466.*

254 Narážka na výrok, který pronesl Napoleon I. v rozhovoru se svým generál-adjutantem Charlesem de Montholon 17. dubna 1821 na Svaté Heleně a který mínil jako odkaz svému synovi: „Všechny jeho snahy musí směřovat k tomu, aby panoval v míru. Kdyby mu šlo o pouhé napodobení a začal by bez naléhavé nutnosti znovu moje války, jen by se po mně opičil." — *467.*

255 Na tomto místě byla v listu „Volk" do Engelsova textu vložena tato věta: „Bez oné 4 a ½ hodinové zastávky by byl sbor sotva vydržel krajní vypětí sil při spěšném pochodu na bojiště." Engels o tom píše v dopisu Marxovi z 25. července 1859: „Do mého posledního článku mi byl přiredigován jakýsi nesmysl. Řekl jsem, že 5. sbor na pochodu z Pavie 3. a 4. června napjal své síly tak, že i kdyby byl využil oněch 4 ½ hodin, které ztratil zastávkou, nebylo by to bývalo mělo větší výsledek a sbor by se byl nedostal na bojiště o mnoho dřív. V novinách však stojí, že sama tato zastávka mu umožnila takové vypětí sil, což je za prvé opak a za druhé nesmysl. Předně nebylo vojsko v 6 hodin ráno 3. června vůbec unaveno, protože právě *vyrazilo na pochod* a zastávka mu tedy nemohla být nic platná, za druhé mu zastávka zabrala ranní hodiny, kdy je chládek, a donutila je, aby pochodovalo za největšího poledního vedra. Věta, jak tu stojí, dělá velkou ostudu každému vojákovi." — *471.*

256 *„Jen stále pomalu vpřed"* — slova z refrénu německé lidové písně „Kocourkovská domobrana", která vznikla roku 1813. — *473.*

257 *„L'Illustration"* [„Ilustrace"] — francouzský ilustrovaný literární a umělecký časopis, vydávaný v Paříži od roku 1843. — *476.*

258 *„The illustrated London News"* [„Ilustrované londýnské noviny"] — anglický ilustrovaný týdeník, který vychází v Londýně od roku 1842. — *477.*

259 „Le Moniteur universel", čís. 163 z 12. června 1859. — *477.*

260 *Via sacra* (svatá cesta) — silnice ve starém Římě, kterou procházely triumfální průvody vítězných vojsk po návratu z války; v přeneseném smyslu znamená výraz „via sacra" vůbec vítězné tažení nebo výpravu. — *478.*

261 Narážka na uvěznění Ludvíka Bonaparta v pevnosti Ham roku 1840 po nezdařeném vojenském puči v Boulogni; Ludvík Bonaparte uprchl z pevnosti roku 1846 (viz poznámku 75). — *478, 485, 492.*

[262] U *brány Saint-Martin* na stejnojmenném bulváru v Paříži došlo za státního převratu v prosinci 1851 k masakru, když bonapartistická soldateska přepadla republikány a pobila je. Na bulváru Saint-Martin je také divadlo de la Porte Saint-Martin. — *478, 493.*

[263] Když se Napoleon III. ujímal vrchního velení po svém příjezdu do Janova 12. května 1859, prohlásil vojákům: „Na via sacra, na svaté cestě starého Říma, byl mramor hustě popsán nápisy, které měly připomínat lidu jeho velké činy. Stejně tak budete nyní pochodovat i vy po takové svaté cestě, uprostřed těchto slavných vzpomínek, až budete procházet Mondovi, Marengem, Lodi, Castiglione, Arcole a Rivoli...". — *478.*

[264] Marx k tomu napsal Engelsovi v dopise z 22. července 1859: „Ve druhém článku o válce jistě nezapomeneš zdůraznit, jak slabé bylo pronásledování nepřítele po vítězství a jak uboze kňučel Bonaparte, když se konečně dostal do situace, kdy mu Evropa už ze strachu před revolucí nedovolila, aby si jako dosud v určitých mezích *hrál* na starého Napoleona. Proto by bylo důležité vrátit se k tažení z let 1796—1797, kdy se Francie nemohla v naprostém klidu a všemi prostředky připravovat na ‚a localised war' [lokalizovanou válku], ale musela válčit, ačkoli měla úplně rozvrácené finance, za Rýnem i za Minciem a Adiží. Bonaparte si vlastně stěžuje, že mu už nespadly do klína další ‚succès d'estime' [čestné úspěchy]." — *478.*

[265] Tuto myšlenku vyjádřil Clausewitz ve své knize „Vom Kriege" [„O válce"], jejíž první vydání vyšlo v Berlíně v roce 1832. — *481.*

[266] Jde o manifest Františka Josefa z 15. července 1859, který byl otištěn v rakouském oficiálním orgánu „Wiener Zeitung" 16. července 1859. — *482.*

[267] Tím se míní řeč, kterou pronesl Napoleon III., když přijal členy Státní rady, senátu a Zákonodárného sboru v Saint Cloud 19. července 1859. Tato řeč byla otištěna v 201. čísle listu „Moniteur" z 20. července 1859. — *483.*

[268] Napoléon-Louis Bonaparte, „Fragments historiques 1688 et 1830" [„Historické fragmenty z let 1688 a 1830"]. Tuto knihu napsal Ludvík Bonaparte, když byl vězněn v pevnosti Ham; první vydání vyšlo v Paříži roku 1841. — *486.*

[269] Jde tu o nepodepsaný článek, který byl otištěn v neoficiální části listu „Moniteur", čís 207 z 26. července 1859. — *486.*

[270] Oznámení Napoleona III. o tom, že armáda i loďstvo se převádějí na mírový stav, bylo otištěno v 209. čísle listu „Moniteur" z 28. července 1859. Prohlášení, že Francie neuvedla svou brannou moc do válečného stavu, které Napoleon III. učinil před vypuknutím války, uveřejnil rovněž list „Moniteur", a to v čís. 64 z 5. března 1859. — *486, 488.*

[271] *Pretoriáni* — ve starém Římě císařova nebo vojevůdcova tělesná stráž, která měla privilegované postavení; zde se míní *Společnost 10. prosince*, kterou Ludvík Bonaparte vytvořil z deklasovaných živlů a s jejíž pomocí provedl puč 2. prosince 1851. — *487, 653.*

[272] „*Entente cordiale*" („srdečná dohoda") — tak se nazývalo sblížení mezi Francií a Anglií po červencové revoluci z roku 1830. Smluvně bylo potvrzeno v dubnu 1834, kdy Anglie, Francie, Španělsko a Portugalsko uzavřely tzv. čtyřspolek. Ale už při uzavření této smlouvy se projevily rozpory mezi zájmy Anglie a Francie, které později nejednou způsobily zostření vztahů mezi oběma zeměmi. — *487.*

[273] „Quid pro quo" (doslova: co za co, jedno místo druhého, tj. záměna pojmů) — tato série Marxových článků, které vycházely v listu „Volk" (viz pozn. 217) od konce července do poloviny srpna 1859, zůstala neukončená, protože vydávání listu bylo zastaveno. — *491.*

[274] Carl von Clausewitz, „Die Feldzüge von 1799 in Italien und der Schweiz" [„Tažení z roku 1799 v Itálii a Švýcarsku"]. Obsaženo v „Hinterlassene Werke des Generals Carl von Clausewitz über Krieg und Kriegführung" [„Literární pozůstalost generála Carla von Clausewitz o válce a válečnictví"], sv. 5, Berlín 1833. — *491.*

[275] Dekretem presidenta Ludvíka Bonaparta z 2. prosince 1852 bylo ve Francii obnoveno císařství a Ludvík Bonaparte sám prohlášen císařem jako Napoleon III. — *491.*

[276] *18. brumaire* (9. listopad 1799) — státní převrat, jímž byl dovršen proces buržoazní kontrarevoluce ve Francii; tímto převratem bylo svrženo direktorium a nastolena vojenská diktatura Napoleona Bonaparta.

Výprava do Egypta byla podniknuta z podnětu Napoleona Bonaparta a pod jeho velením v květnu 1798; jejím cílem bylo dobýt Egypt a přerušit spojení Anglie s Indií. Tento dobrodružný podnik, který trval přes tři roky, skončil nezdarem. — *491.*

[277] Tím se míní tajná mírová jednání mezi Francií a Ruskem roku 1855, vedená prostřednictvím saského vyslance v Paříži barona Seebacha, který měl významné styky u ruského dvora. — *492.*

[278] Na pařížském kongresu roku 1856 založili vedoucí ruské delegace hrabě Orlov a člen delegace Brunnov svou taktiku na využití anglicko-francouzských rozporů; na kongresu došlo k francouzsko-ruskému sblížení. — *493.*

[279] Ve snaze upevnit svůj vliv na Balkáně podporoval Napoleon III. v letech 1856—1860 černohorského knížete Danila I. v jeho boji proti úkladům Turecka o Černou Horu. Danilo I. usiloval proto o osobní sblížení s Napoleonem III.; ten se stal kmotrem černohorského následníka trůnu.

V letech 1851—1852 uveřejnil Jakob Venedey v listu „Zeitung für Norddeutschland" [„Noviny pro severní Německo"], který vycházel v Hannoveru, řadu článků o Ludvíku Napoleonovi a jeho státním převratu. — *493.*

[280] Turecká pevnost Kars, kterou opevnili Angličané, se v listopadu roku 1855 vzdala Rusům. Přestože obranu pevnosti řídili angličtí důstojníci v čele s generálem Williamsem, počínala si anglická vláda, která měla tajný zájem na oslabení „spojeneckého" Turecka, vůči obráncům Karsu velmi obojace. Podrobněji o tom viz sérii článků K. Marxe „Pád Karsu", Spisy, sv. 11, čes. vyd. 1962, str. 657—691. Když se však roku 1856 Williams vrátil z ruského zajetí, připravili mu v Anglii skvělé uvítání, dostal vyznamenání a čestné tituly. — *493.*

[281] Tím je myšlen Řím, který Francouzi obsadili roku 1849, dále Atény a Cařihrad, kde byla francouzská vojska za krymské války. — *493.*

[282] Tím se myslí projev francouzského ministra zahraničních věcí Walewského na jednom z posledních zasedání pařížského kongresu roku 1856, v němž požadoval, aby belgický tisk přestal útočit na Napoleona III.; zástupci ostatních států Walewského podporovali. — *493.*

[283] Narážka na účast Francie v druhé „opiové" válce (1856—1858) proti Číně (viz poznámku 35). — *493.*

[284] Narážka na nespokojenost, kterou vyvolalo ve Švýcarsku vměšování Napoleona III. do vnitřních záležitostí této země; Napoleon III. žádal na počátku roku 1858, aby mu švýcarská vláda vydala politické emigranty obviněné z účasti na Orsiniho spiknutí. — *493.*

[285] Dekretem z 27. ledna 1858 bylo území druhého císařství rozděleno podle španělského vzoru na pět vojenských okruhů, v jejichž čele stáli maršálové. — *494.*

[286] Dekret o regentství a o zřízení tajné rady byl vydán 1. února 1858, brzy po Orsiniho atentátu na Napoleona III. Pélissier byl členem tajné rady,

která v případě, že by na trůn nastoupil císařův nezletilý syn, měla působit jako regentská rada.

Marx naráží na Pélissierovy barbarské činy v roce 1845; při potlačování alžírského povstání bylo na tisíc arabských povstalců, kteří se ukryli v horských jeskyních, zadušeno na Pélissierův rozkaz dýmem velkých ohňů. — *494.*

[287] Narážka na soudní proces, který se konal koncem roku 1858 proti francouzskému publicistovi Montalembertovi, protože v jednom svém článku odsoudil režim druhého císařství. Napoleon udělil odsouzenému milost, ale Montalembert ji odmítl a žádal ospravedlnění. Marx tento proces ironicky srovnává se soudem proti Johnu Hampdenovi, významnému vůdci anglické buržoazní revoluce 17. století, který roku 1636 odmítl zaplatit královskému výběrčímu „lodní peníz", protože tato daň nebyla schválena Dolní sněmovnou. Soudní proces velmi přispěl k vzrůstu buržoazní opozice proti absolutismu. — *494.*

[288] Marx má na mysli Proudhonovu brožuru „De la justice dans la révolution et dans l'église" [„O spravedlnosti v revoluci a v církvi"], která vyšla roku 1858 v *Paříži*. Proudhon zde srovnává vládní principy dynastií Bonapartů a Orleánů a dává přednost principům orleánské dynastie s výhradou, že jsou nezbytné některé demokratické reformy. Marx tuto výhradu ironicky srovnává s *Acte additionel* (dodatečným zákonem) — ústavními články, které vydal ve Francii Napoleon I. roku 1815 po svém návratu z Elby. — *494.*

[289] Míní se tu neúspěšné republikánské povstání příslušníků armády v Châlon-sur-Saône 6. března 1858. (Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 12, čes. vyd. 1962, str. 437—441). — *494.*

[290] *Blue book of its own make* [Modrá kniha vlastní výroby] — tak nazývá Marx analogicky podle anglických Modrých knih diplomatické dokumenty rakousko-italsko-francouzské války z roku 1859, které uveřejnila pruská vláda v „Neue Preussische Zeitung" v červenci 1859; 30.—31. července je přetiskl augsburský list „Allgemeine Zeitung".

Blue Books [Modré knihy] — společný název pro publikace materiálů anglického parlamentu a diplomatických dokumentů ministerstva zahraničních věcí. Modré knihy, nazývané tak podle modrých desek, vycházejí v Anglii od 17. století a jsou hlavním oficiálním pramenem hospodářských a diplomatických dějin této země. — *495.*

[291] Z úvodníku „Dvě rakouské mise" v berlínské „National-Zeitung" (ranní vydání) z 24. července 1859. — *496.*

[292] „National-Zeitung" z 24. července 1859. — *497.*

[298] Roku 390 před naším letopočtem vtrhli Galové do Říma a po dlouhém obléhání Kapitolu se podle pověsti uvolili, že za velké výkupné z města zas odtáhnou. Když však bylo zlato zváženo, hodil galský vůdce Brennus s výkřikem „Vae victis!" („Běda přemoženým!") na misku se závažím svůj těžký meč a porušil tak původní ujednání. — *497.*

[299] „*On sufferance*" („z blahovůle", „z milosti") — v anglickém právu se tak označuje nárok osoby na majetek nebo titul z milosti, nikoli podle zákona. „*Quos ego!*" („Já vám dám!") — tak hrozí Neptun ve Vergiliově „Aeneidě" větrům, které bez jeho vědomí rozpoutaly bouři na moři. — *498.*

[298] Princ Pruský, který byl v říjnu 1858 ustanoven regentem, byl jedním z hlavních viníků brutálních zásahů vojska proti berlínskému obyvatelstvu před 18. březnem 1848 a za březnových bojů uprchl ze strachu před lidem do Anglie. Jeho palác byl prohlášen za národní majetek. — *498.*

[298] *Ukerská marka* — severní část braniborské provincie v Prusku, opora reakčního pruského junkerstva. — *499.*

[297] *Boustrapa* — přezdívka Ludvíka Bonaparta, vytvořená z prvních slabik názvů měst Boulogne, Strassbourgu (Štrasburku) a Paříže. Touto přezdívkou se naráželo na jeho pokusy o bonapartistický puč ve Štrasburku (30. září 1836) a Boulogni (6. srpna 1840) a na státní převrat z 2. prosince 1851 v Paříži, jímž byla ve Francii nastolena Bonapartova diktatura. — *500.*

[298] Text Gorčakovovy depeše z 27. května 1859 ruským diplomatickým zástupcům v německých státech byl otištěn v listu „L'Indépendance belge" a přetištěn 16. června 1859 v 167. čísle augsburské „Allgemeine Zeitung". — *501, 653.*

[299] „*Königlich Preussischer Staats-Anzeiger*" [„Královský pruský státní věstník"] — německý deník, oficiální orgán pruské vlády; pod tímto názvem vycházel v Berlíně od roku 1851 do roku 1871. Od roku 1819 do dubna 1848 vycházel pod názvem „Allgemeine Preussische Staats-Zeitung" [„Všeobecné pruské státní noviny"] a od května 1848 do července 1851 pod názvem „Preussischer Staats-Anzeiger". — *501.*

[300] Kotlář Kryštof Sly, postava ze Shakespearovy komedie „Zkrocení zlé ženy", předehra. — *502.*

[301] „National-Zeitung" (večerní vydání) ze 4. července 1859. — *506.*

[302] „*La mort sans phrase*" („Smrt bez dalších řečí") — slova, kterými odpověděl

abbé Sieyès v lednu 1793 při jmenovitém hlasování v Konventu na otázku, jaký rozsudek má být vynesen nad bývalým králem Ludvíkem XVI. — *507.*

[303] Míní se depeše Johna Russela anglickému vyslanci v Prusku Bloomfieldovi z 22. června 1859; její text byl otištěn v augsburské „Allgemeine Zeitung", čís. 199 z 18. července 1859. — *509.*

[304] „*Coercion-bills*" — výjimečné zákony přijaté v roce 1833 a 1847, jejichž cílem bylo potlačení irského revolučního hnutí. Uvalily na Irsko stav obležení a poskytly anglickým úřadům despotické plné moci. — *509.*

[305] Recenzi o knize Karla Marxe „Ke kritice politické ekonomie" Engels nedokončil. Byly uveřejněny jen první dvě části. Třetí část, v níž chtěl Engels podat rozbor ekonomické stránky díla, tiskem nevyšla a nebyl nalezen ani její rukopis. — *511.*

[306] Holandsko bylo součástí Svaté říše římské národa německého od roku 1477 do roku 1555, kdy při dělení říše připadlo Španělsku. Za buržoazní revoluce v druhé polovině 16. století se Holandsko vymanilo ze španělské nadvlády a stalo se nezávislou buržoazní republikou.

Když se Holandsko odtrhlo od Svaté říše římské, ztratilo Německo nejdůležitější námořní cesty a bylo závislé na holandském meziobchodu, což se nepříznivě projevilo na jeho ekonomickém vývoji. — *511.*

[307] *Kameralistika* (nebo kamerální vědy) — cyklus správních, finančních, hospodářských a jiných disciplín přednášený na středověkých a později na buržoazních universitách v řadě evropských zemí; kameralistika byla v podstatě „směsice nejrůznorodějších znalostí" (Marx). — *512.*

[308] Ironická narážka na pravé hegelovce, kteří v třicátých až čtyřicátých letech působili na četných německých universitách a využívali svého postavení k útokům na představitele radikálnějšího směru ve filosofii; praví hegelovci vykládali Hegelovo učení v reakčním duchu.

Diadochové byli vojevůdci Alexandra Makedonského; po Alexandrově smrti mezi sebou urputně bojovali o rozdělení jeho říše. — *516.*

[309] Viz Georg Wilhelm Friedrich Hegel, „Wissenschaft der Logik" [„Logika jako věda"], část 1, oddíl 2, Spisy, sv. IV, Berlín 1834, str. 15, 75, 145. — *517.*

[310] Jde o knihy Georga Wilhelma Friedricha Hegela „Phänomenologie des Geistes" [„Fenomenologie ducha"], Bamberg a Würzburg 1807; „Vorlesungen über die Aesthetik" [„Přednášky o estetice"], sv. I—III, Spisy, sv. X, Berlín 1835, 1837—1838; „Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie"

[„Přednášky o dějinách filosofie"], sv. I—III, Spisy, sv. XIII—XV, Berlín 1833—1836. — *518.*

[311] Je míněna zpráva o vývozu a tabulka deklarované hodnoty dovozu; obojí bylo otištěno v čís. 831 časopisu „Economist" z 30. července 1859. — *522.*

[312] Při srovnání s časopisem „Economist" se ukazuje, že v „New-York Daily Tribune" nebyla uveřejněna čísla, která uvádíme v závorkách. — *524.*

[313] Tím se míní národně osvobozenecké povstání z let 1857—1859 v Indii proti anglické nadvládě (viz poznámku 148). — *524.*

[314] Je míněn expediční sbor, který byl z popudu presidenta Francouzské republiky Ludvíka Napoleona poslán v dubnu 1849 do Itálie, aby tam intervenoval proti římské republice a obnovil světskou moc papežovu. — *527.*

[315] „*Sic volo, sic iubeo*", přesněji „*Hoc volo, sic iubeo*" („Tak to chci, tak to poroučím") jsou slova ze VI. Juvenálovy satiry, v níž autor tepe bezmeznou panovačnost aristokracie. — *528.*

[316] *Faubourg Saint-Germain* — aristokratická čtvrť v Paříži. — *528.*

[317] Uvedené mimořádné sardinské zmocněnce poslal Viktor Emanuel do vévodství, která se vzbouřila proti rakouské nadvládě, a do Romagne (v papežském státu), aby tam připravili připojení těchto území k Piemontu. Když byl uzavřen villafranckým mír (viz poznámku 248), po němž se v celé Itálii zvedla vlna protestního hnutí, Viktor Emanuel na nátlak Francie zmocněnce odvolal. — *529.*

[318] Tím se míní článek francouzského žurnalisty Graniera de Cassagnac nazvaný „Nevděk Itálie" a otištěný v listu „Constitutionnel" 3. srpna 1859. — *530.*

[319] V létě 1858 vzniklo v Anglii hnutí za devítihodinový pracovní den; během jednoho roku se rozšířilo a zúčastnilo se ho přes 100 000 dělníků. V Londýně se do něho zapojili zvláště stavební dělníci organizovaní v trade-unionech. Koncem července 1859, když podnikatelé odmítli vyhovět požadavku, aby byl zkrácen pracovní den při zachování dřívějších mezd, vyhlásili stavební dělníci firmy Trollope stávku, které se zúčastnili tesaři, zedníci, cihláři a jiní dělníci. Stávkové hnutí v Londýně i jiných městech značně zesílilo, zejména když podnikatelé na své společné schůzi 27. července vyhlásili otevřený boj dělnickým svazům, jednomyslně se usnesli nepřijímat do práce dělníky organizované v trade-unionech a 6. srpna vyhlásili výluku a propustili přes 20 000 dělníků z práce. Stávkujícím a výlukou postiženým

londýnským stavbařům poskytli pomoc dělníci z jiných oborů nejen v Londýně, ale i v 80 dalších anglických městech. Stávka trvala až do února 1860 a skončila kompromisem; podnikatelé přistoupili na to, že budou členy trade-unionů přijímat do práce, a dělníci byli přinuceni vzdát se svého požadavku za zavedení devítihodinového pracovního dne. — *532.*

[320] Koncem padesátých a počátkem šedesátých let 19. století vzniká v Anglii liberální strana, jejímiž členy jsou whigové, manchesteriáni (představitelé průmyslové buržoazie) a peelovci (umírnění toryové). Proti liberálům, kteří v anglickém systému dvou stran zaujali místo whigů, stála strana konzervativců, jež se vytvořila také v tomto období a vystřídala stranu toryů. — *533.*

[321] Tím se míní dekret o amnestii, který vyhlásil Napoleon III. 16. srpna 1859. V článku 1 tohoto dekretu se mluví o zrušení administrativních „výstrah", které měly úřady právo udělovat tisku podle tiskového zákona z roku 1852 v případě, že uveřejnil materiál, který se nezamlouval vládě. Tyto výstrahy byly jedním z prostředků, jimiž vláda vykonávala otevřeně nátlak na tisk. — *534.*

[322] Jde o schůzi představitelů liberální buržoazie ze severoněmeckých a středoněmeckých států, která se konala 14. srpna 1859 v Eisenachu a na níž byly projednány hlavní body programu liberální buržoazie. Tento program obsahoval reformu Německého spolku, nastolení silné ústřední vlády v čele s pruským králem, vytvoření jednotných ozbrojených sil atd. Na sjezdu, který se konal 15. až 16. září ve Frankfurtu, byla na základě tohoto programu ustavena nová strana nazvaná Národní spolek; jádrem spolku, jehož vedení se ujala velkoburžoazie, byla gothajská strana (viz poznámku 201). — *534.*

[323] „*Sächsische Konstitutionelle Zeitung*" [„Saské konstituční noviny"] byl německý liberální list; pod tímto názvem vycházel v Drážďanech od roku 1850 do roku 1859; od dubna 1859 do roku 1874 se list nazýval „Konstitutionelle Zeitung" [„Konstituční noviny"]. — *534.*

[324] Narážka na německé Národní shromáždění, které v letech 1848—1849 zasedalo ve Frankfurtu nad Mohanem v chrámu sv. Pavla. — *534.*

[325] „Statistical Abstract for the United Kingdom in each of the last Fifteen Years, from 1844 to 1858", Londýn 1859. — *535.*

[326] Zákon o zrušení obilních zákonů byl schválen v červnu 1846. Takzvané obilní zákony, které omezovaly nebo zakazovaly dovoz obilí ze zahraničí, byly v Anglii zavedeny v zájmu velkých pozemkových vlastníků-landlordů.

Jejich zrušení roku 1846 znamenalo vítězství průmyslové buržoazie, která bojovala proti obilním zákonům pod heslem svobody obchodu.

Objevy bohatých nalezišť zlata v Kalifornii roku 1848 a v Austrálii roku 1851 značně ovlivnily hospodářský vývoj evropských a amerických zemí. — *537.*

[327] *Paňdžáb* (v severozápadní Indii) byl dobyt anglickými kolonizátory ve válkách, které Angličané vedli proti Sikhům v letech 1845—1846 a 1848—1849. Dobytím Paňdžábu byla dovršena přeměna celé Indie v anglickou kolonii. — *537.*

[328] V roce 1854 byly v Anglii zřízeny polepšovny, kam se na krátkou dobu posílali mladiství provinilci ve věku od 12 do 16 let, místo aby byli zavíráni do vězení. — *537.*

[329] Ze srovnání s příslušnou tabulkou ve „Statistical Abstract etc.", který cituje Marx (viz poznámku 325), vyplývá, že v „New-York Daily Tribune" nebyla citována tabulka převzatá z tohoto díla, nýbrž jiná tabulka, a to:

Rok	Počet farností	Počet pauperů	Rok	Počet farností	Počet pauperů
1849	880	82 357	1854	883	78 929
1850	880	79 031	1855	883	79 887
1851	881	76 906	1856	883	79 973
1852	882	75 111	1857	883	79 217
1853	882	75 437	1858	883	79 119

Tato tabulka se však týká pauperismu ve Skotsku. — *539.*

[330] Jde o Marxův článek „Obchodní krize a peněžní oběh v Anglii" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 12, čes. vyd. 1962, str. 571—575). — *543.*

[331] Jde o okolnosti, které Marx odhalil v článcích „Pozoruhodný kousek historie" a „Ještě jedna podivná kapitola moderních dějin" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 12, čes. vyd. 1962, str. 504—510 a 584—590). — *545.*

[332] Je míněna Kossuthova účast v Ústředním výboru evropské demokracie, který byl vytvořen v červnu 1850 v Londýně z iniciativy Mazziniho. Výbor sdružoval buržoazní a maloburžoazní emigranty z různých zemí. Byla to organizace jak složením, tak názorově krajně nesourodá, a proto se dlouho neudržela; zostření vztahů mezi italskou a francouzskou demokratickou emigrací způsobilo, že se Ústřední výbor evropské demokracie už v březnu 1852 fakticky rozpadl. — *546.*

[333] Korespondence mezi Kossuthem a Urquhartem byla uveřejněna v 16. čísle listu „The Free Press" z 12. května 1858.

„*The Free Press*" [„Svobodný tisk"] — anglický buržoazní list, který byl v opozici proti Palmerstonově vládě; vydával ho Urquhart se svými stoupenci v Londýně v letech 1855—1865; v tomto listě bylo otištěno několik Marxových prací. — *546.*

[334] „Correspondence relative to the Affairs of Hungary. 1847—1849. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty. August 15, 1850" [„Korespondence o událostech v Uhrách. Léta 1847—1849. Předložena oběma sněmovnám parlamentu z příkazu Jejího Veličenstva 15. srpna 1850"], Londýn. — *546.*

[335] Je míněno povstání, které rozpoutali 6. února 1853 v Miláně stoupenci italského revolucionáře Mazziniho a které podporovali maďarští revoluční emigranti. Povstáním, jehož se zúčastnili hlavně italští vlastenečtí dělníci, měla být svržena rakouská nadvláda. Povstání však bylo organizováno podle spiklenecké taktiky a bez ohledu na reálnou situaci, a bylo proto brzy rozdrceno. Marx toto povstání hodnotil v několika svých článcích (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 8, čes. vyd. 1960, str. 560—561, 566—569, 588—590). — *546.*

[336] Tato přednáška byla vydána roku 1859 francouzsky společně s jinými Kossuthovými projevy pod názvem „L'Europe, l'Autriche et la Hongrie" [„Evropa, Rakousko a Uhry"]. — *547.*

[337] *Mansion House* — londýnská budova, v níž sídlí starosta města.

Free-Trade Hall — sál v Manchesteru, v němž se konaly schůze freetraderů. — *548.*

[338] *Manchesterská škola* — směr v anglické politické ekonomii, který vyjadřoval zájmy průmyslové buržoazie. Stoupenci tohoto směru, freetradeři, hlásali svobodu obchodu a nezasahování státu do hospodářského života. Střediskem agitace freetraderů byl Manchester, kde v čele tohoto hnutí stáli dva textilní továrníci, Richard Cobden a John Bright, kteří roku 1838 zorganizovali Ligu proti obilním zákonům. Ve čtyřicátých a padesátých letech tvořili freetradeři zvláštní politickou skupinu, která se později stala součástí liberální strany. — *550.*

[339] Tím se myslí Marxův článek „Smlouva mezi Británií a Čínou" a Engelsův článek „Ruské úspěchy na Dálném východě" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 12, čes. vyd. 1962, str. 609—614 a 647—651). — *552.*

[340] Provokačního incidentu na řece Paj-che, o němž se mluví dále v textu, použili anglo-francouzští kolonizátoři v létě 1860 jako záminky ke třetí

„opiové" válce, kterou rozpoutali, aby Číně vnutili nové zotročující podmínky; po skončení této války byly v říjnu 1860 v Pekingu uzavřeny nové vyděračské smlouvy a byla ratifikována tiencinská smlouva. — *552.*

341 „*Peking Gazette*" [„Pekingské noviny"] — pod tímto názvem je znám oficiální věstník čínské vlády „Čching-pao" [„Velké noviny"], který vycházel v Pekingu od roku 1644 do roku 1911. — *553.*

342 „*Daily Telegraph*" [„Denní telegraf"] byl anglický liberální a od osmdesátých let 19. století konzervativní list; pod tímto názvem vycházel v Londýně od roku 1855 do roku 1937; od roku 1937 po splynutí s listem „Morning Post" [„Ranní pošta"] vychází pod názvem „Daily Telegraph and Morning Post". — *553.*

343 Míní se tu barbarské bombardování Kantonu Angličany v říjnu 1856; jako záminky k tomuto bombardování použili Angličané faktu, že čínské úřady v Kantonu zatkly posádku čínské lodi (lorchy) „Arrow", která vezla pašované zboží a která podle tvrzení anglického konzula plula pod ochranou britské vlajky. Bombardování bylo prologem ke druhé „opiové" válce. — *554, 564.*

344 Jde o knihu „Correspondence relating to the Earl of Elgin's special missions to China and Japan, printed by command of Her Majesty, 1857—1859", Londýn 1859. — *555, 584.*

345 „*The Morning Star*" [„Jitřenka"] — anglický deník, orgán freetraderů, vycházel v Londýně v letech 1856 až 1869. — *555.*

346 *Peelovci* — skupina umírněných toryů, kteří se ve čtyřicátých letech 19. století seskupili kolem Roberta Peela a podporovali jeho politiku ústupků obchodně průmyslové buržoazii v oblasti hospodářské politiky, ovšem při zachování politického panství pozemkové a finanční aristokracie. Roku 1846 prosadil Peel v zájmu průmyslové buržoazie zrušení obilních zákonů, což vyvolalo prudkou nespokojenost toryovských ochranářů a vedlo k rozkolu toryovské strany a vzniku peelovské frakce. Od Peelovy smrti v padesátých letech tvořili peelovci malou frakci v parlamentě bez vlastního programu. Koncem padesátých a začátkem šedesátých let splynuli s liberální stranou. — *555.*

347 Jde o nerovnoprávné smlouvy mezi Čínou a Ruskem a mezi Čínou a USA, které byly podepsány v červnu 1858 v Tiencinu a měly podobný obsah jako smlouva Číny s Anglií a Francií. — *556.*

348 Tím se míní hrubé vměšování anglického vyslance v Madridu Bulwera do vnitřních záležitostí Španělska, které mělo za následek, že v červenci 1848 byly přerušeny diplomatické styky mezi Španělskem a Anglií. — *557.*

349 Jde o první „opiovou válku" (1839—1842), tj. dobyvačnou válku Anglie proti Číně, za níž začala přeměna Číny v polokoloniální zemi. Podnět k této válce zavdalo to, že čínské úřady zničily v Kantonu zásoby opia patřící cizím obchodníkům. Po skončení této války nastalo jisté sblížení mezi Čínou a Ruskem, které Rusku umožnilo uzavřít v červenci 1851 kuldžskou smlouvu, jež mu poskytovala výhodné podmínky pro obchodování v západní Číně. — *558.*

350 Ke konci druhé „opiové" války, ještě než byla uzavřena tiencinská smlouva s Anglií a Francií, uzavřela čínská vláda s Ruskem v květnu 1858 ajgunskou smlouvu, podle níž bylo k Rusku připojeno území na severním břehu Amuru. — *558.*

351 „East India (Cabul and Affghanistan). Ordered by the House of Commons to be printed, 8 June 1859" [„Východní Indie (Kábul a Afghánistán). Vytištěno na pokyn Dolní sněmovny 8. června 1859"]. — *558.*

352 Tím se myslí první anglo-afghánská válka z let 1838—1842, kterou si Anglie chtěla podrobit Afghánistán jako svou kolonii. V srpnu 1839 byl obsazen Kábul, ale povstání, které tam vypuklo v listopadu 1841, donutilo Angličany v lednu 1842 k ústupu do Indie, který skončil úplným zničením anglického vojska. — *558.*

353 „Correspondence relating to Persia and Affghanistan" [„Korespondence o Persii a Afghánistánu"], Londýn 1839. — *558.*

354 Jde o články „Pohroma v Číně" a „Čínský obchod", otištěné v 838. čísle časopisu „Economist" ze 17. září 1859. — *562.*

355 Jde o střetnutí lorda Ellenborougha, předsedy Kontrolního úřadu pro Indii, s generálním guvernérem Indie lordem Canningem. V depeši z 19. dubna 1858 Ellenborough, který byl pro pružnější politiku vůči nejvyšší vrstvě indických feudálů, ostře reagoval na Canningovo prohlášení o konfiskaci půdy avadhských feudálů, kteří se přidali k národně osvobozeneckému povstání. Vládnoucí kruhy v Anglii však s Ellenboroughovou depeší nesouhlasily, a proto byl nucen v květnu 1858 odejít z místa předsedy Kontrolního úřadu. Ellenboroughovým penzionováním se Derbyho vláda snažila udržet u moci. — *567.*

356 *Reformní klub* (Reform Club) — politický klub v Londýně, založený v roce 1834; centrum politického boje liberálů proti konzervativcům. — *569.*

357 „*Rozpadlá městečka*" („rotten boroughs") — tak se v Anglii v 18. a 19. století nazývala málo obydlená nebo vylidněná městečka a vesnice, které měly

ještě ze středověku právo na zastoupení v parlamentu (tzv. statutární města). Poslance „rozpadlých městeček" jmenovala fakticky pozemková šlechta, na níž bylo místní obyvatelstvo zcela závislé. Výsady „rozpadlých městeček" byly postupně zrušeny reformami z let 1832, 1867 a 1884. — *569.*

[358] Míní se tu parlamentní reforma z roku 1832 — viz poznámku 105. — *569.*

[359] Míní se anglická Dolní sněmovna, která od roku 1547 až do požáru v roce 1834 zasedala v kapli sv. Štěpána. Na témž místě byla postavena nová parlamentní budova (Westminsterský palác, roku 1852); zasedací síň v této budově se nazývá Svatoštěpánská. — *571.*

[360] 16. října 1859 byla za účasti Rakouska, Francie a Sardinie zahájena v Curychu konference, která měla vypracovat podmínky definitivní mírové smlouvy, která byla pak podepsána 10. listopadu téhož roku. Podkladem curyšské mírové smlouvy byly poněkud pozměněné podmínky villafrancké předběžné smlouvy (viz poznámku 248). Curyšská smlouva se skládala ze tří samostatných diplomatických dokumentů: rakousko-francouzské smlouvy, francouzsko-sardinské smlouvy o postoupení Lombardie Sardinii a z celkové rakousko-francouzsko-sardinské smlouvy. — *575.*

[361] *Force majeure* (vyšší moc, nepředvídané okolnosti) — termín z článku 1148 Napoleonova zákoníku (viz poznámku 238): „Žaloba o náhradu škody... se stává bezpředmětnou, jestliže nějaká vyšší moc nebo náhoda zabránily dlužníkovi odevzdat nebo vykonat to, k čemu se zavázal, nebo přiměly ho učinit to, co mu bylo zakázáno." — *575.*

[362] *Direktorium* (složené z pěti direktorů, z nichž jeden se volil každý rok znovu) — vedoucí orgán výkonné moci ve Francii zřízený na základě ústavy z roku 1795, jež byla přijata, když v roce 1794 padla revoluční diktatura jakobínů. Až do Bonapartova státního převratu z roku 1799 bylo direktorium francouzskou vládou; podporovalo režim teroru proti demokratickým silám a hájilo zájmy velké buržoazie. — *575.*

[363] „*Modří*" — tak se v roce 1848 říkalo ve Francii buržoazním republikánům na rozdíl od „rudých" (maloburžoazních republikánů a socialistů, takzvané strany Hora) a „bílých" (monarchistů, kteří se sdružili v tzv. straně pořádku). Diktatura „modrých" v čele s Cavaignacem byla nastolena po potlačení povstání pařížského proletariátu v červnu 1848 a trvala do presidentských voleb v prosinci téhož roku. — *575.*

[364] *Münsterská mírová smlouva* (z října 1648) — jedna ze smluv, které vstoupily do dějin pod společným názvem vestfálský mír; tímto mírem byla ukončena

třicetiletá válka (1618—1648). Podle münsterské smlouvy, kterou podepsaly na jedné straně zástupci německého císařství a německá knížata a na druhé straně Francie, připadlo Francii Alsasko (bez Štrasburku a deseti dalších měst) a byly potvrzeny její nároky na tři biskupství, Mety, Toul a Verdun; německá knížata byla uznána svrchovanými panovníky s právem uzavírat zahraničně politické smlouvy a dohody nezávisle na německém císaři. Münsterská smlouva přispěla k dalšímu oslabení německého císařství a k posílení vlivu Francie ve střední a západní Evropě.

O campoformijské mírové smlouvě viz poznámku 227. — *576.*

[365] Z obav, aby v zemi nezesílilo revoluční hnutí, pokoušel se Viktor Emanuel II. za války s Rakouskem všemožně omezit akce Garibaldiho dobrovolnického sboru podporovaného lidem a hleděl, aby tento sbor bojoval za co nejnepříznivějších podmínek. Když byl mezi Francií a Rakouskem uzavřen villafranckým mír, navrhoval Garibaldi, aby se pokračovalo ve válce proti Rakušanům, jenže jeho sbor byl na naléhání Viktora Emanuela II. v listopadu 1859 rozpuštěn. — *576.*

[366] Tím se myslí národně osvobozenecká válka Pruska proti napoleonské Francii v letech 1813—1815. — *576.*

[367] Tím se myslí dopis, který napsal Mazzini 16. září 1859 Viktoru Emanuelovi II. a v němž králi doporučoval postavit se do čela boje za osvobození celé Itálie, za Garibaldiho pomoci pozvednout k boji jižní Itálii a táhnout na Řím. Mazziniho dopis zůstal bez odezvy. — *576.*

[368] Jde o předběžnou dohodu uzavřenou ve Villafrance. — *577.*

[369] *Severní unie* — spolek tří králů, uzavřený 26. května 1849 mezi králem pruským, saským a hannoverským na konferenci v Gotě, jíž se zúčastnilo Prusko, Sasko, Hannoversko, Bavorsko a Württembersko. Ve smlouvě, ke které se do září 1849 připojilo 21 německých států, byla říšská ústava přizpůsobena zájmům monarchie. V čele unie měl stát pruský král. Unie byla pokusem pruské monarchie prosadit v Německu svou hegemonii. Pod nátlakem Ruska a Rakouska bylo však Prusko donuceno ustoupit a už v listopadu 1850 od unie upustilo. — *581.*

[370] *Sněm severní unie v Erfurtu* se sešel 20. března 1850, aby přijal pruský návrh spolkové ústavy, který měl kontrarevoluční charakter, pro zamýšlený maloněmecký spolkový stát. Pod nátlakem rakouské monarchie a ruského carismu přešli někteří němečtí panovníci, kteří dříve podporovali Prusko, na stranu Rakouska. Nato pruská vláda, jež se neodvážila vystoupit proti Mikulášovi I., odročila 29. dubna 1850 erfurtský sněm, který se už znovu nesešel. — *581, 696.*

[371] Jde o Marxův článek „Smlouva mezi Británií a Čínou“ (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 12, čes. vyd. 1962, str. 609–614). – *584.*

[372] Míní se tu nerovnoprávná nankingská smlouva, kterou Číně vnutili angličtí kolonizátoři po skončení první „opiové“ války 29. srpna 1842 (viz poznámku 349). Podle podmínek této smlouvy bylo pro anglický obchod otevřeno 5 čínských přístavů (Kanton, Sia-men [Amoy], Fu-čou, Ning-po a Šanghaj), ostrov Hongkong byl dán do „věčné držby“ Angličanům, Čína musela zaplatit obrovskou peněžní kontribuci a byl zaveden nový celní tarif výhodný pro Angličany. 8. října 1843 byla v Nankingu podepsána dodatková smlouva, která poskytovala cizincům nové ústupky: právo zřizovat v otevřených přístavech zvláštní sídliště pro cizince (settlements), právo exteritoriality, podle něhož byli cizinci vyňati z pravomoci čínských soudů, a přijetí principu „největších výhod“, který znamenal, že všechna privilegia, která Čína poskytla jiným mocnostem, se automaticky vztahovala i na Anglii. – *585.*

[373] V souvislosti s prudkým rozvojem průmyslu v Anglii ve druhé polovině 18. století zesílil boj o moc mezi buržoazií a pozemkovou aristokracií. Jednou z forem tohoto boje byly zákony o parlamentní reformě, o nichž se mluví v tomto článku a jež předkládali jednotliví představitelé vládnoucích aristokratických kruhů, kteří byli pro kompromis s průmyslovou buržoazií. Podle návrhu, který v roce 1780 předložil vévoda z Richmondu, se volby do parlamentu měly konat každoročně, volební právo mělo být poskytnuto všem dospělým mužům a volební obvody měly být nově rozděleny. Podle návrhu, který předložil Pitt mladší poprvé v roce 1782 jako člen Dolní sněmovny a podruhé v roce 1785 jako předseda vlády, měla být zrušena „rozpadlá městečka“ (viz poznámku 357) a volební obvody měly být nově rozděleny ve prospěch průmyslových center. V zákonech o reformě, které v letech 1793 a 1797 předložil ve sněmovně Charles Grey, se rovněž navrhovalo zlikvidovat „rozpadlá městečka“, zvýšit počet voličů na vesnicích atd. Parlament všechny návrhy zákonů zamítl. – *589.*

[374] „*Roubíkové zákony*“ („Gagging Acts“) – šest mimořádných zákonů, které přijal anglický parlament roku 1819 a které omezovaly svobodu projevu, svobodu tisku a svobodu shromažďování. – *589.*

[375] Jde o návrhy Locka Kinga a Johna Russella (viz poznámky 103 a 106). – *589.*

[376] Po Bonapartově státním převratu z 2. prosince 1851 ve Francii schválil tehdejší anglický ministr zahraničních věcí Palmerston v rozmluvě s francouzským velvyslancem v Londýně uzurpátorský postup Ludvíka Bonaparta. Protože Palmerston v tomto případě jednal bez souhlasu ostatních členů whigovského kabinetu, musel v prosinci 1851 odstoupit, třebaže se anglická

vláda s Palmerstonovým stanoviskem zásadně nerozcházela a jako první evropská vláda uznala bonapartovský režim ve Francii. V únoru 1858 musel Palmerston, který byl tehdy ministerským předsedou, odstoupit v souvislosti se svým návrhem *zákona o spiknutích* neboli *o cizincích* (viz poznámku 160). – *590.*

[377] V říjnu 1859 zahájilo Španělsko útočnou válku proti Maroku, na jehož území vtrhlo španělské vojsko pod velením generála O'Donnella. Vojenské akce, které trvaly do března 1860, nepřinesly však Španělům žádné zvláštní úspěchy, neboť Španělé naráželi na houževnatý odpor svobodymilovného marockého lidu. V dubnu 1860 byl uzavřen mír; Španělsku měla být zaplacena určitá kontribuce a odstoupeno nevelké území. – *592.*

[378] *Princeznin husarský pluk* – jeden z pluků lehkého jezdectva ve španělské armádě. – *598.*

[379] V listopadu 1859 učinila francouzská vláda čas od času opakovaný pokus o porušení hranice mezi Marokem a Alžírskem, narazila však na odpor Maročanů. Jako odvetné opatření bombardovala francouzská eskadra v počtu čtyř lodí pevnost Tetuán. – *598.*

[380] U *Constantine* odrazila na podzim 1836 alžírská vojska pod velením beje Hádždží Ahmeda s úspěchem útok francouzských vojsk a způsobila jim velké ztráty. Teprve na podzim 1837, při druhé válečné expedici, se Francouzům podařilo město oblehnout a zmocnit se ho. – *602.*

[381] Práci „*Savojsko, Nizza a Rýn*“ napsal Engels v únoru 1860 jako pokračování brožury „Pád a Rýn“ (viz tento svazek, str. 257–302). Bezprostředním podnětem k této práci bylo prohlášení Napoleona III. o nárocích Francie na Savojsko a Nizzu, kterými se Engels zabýval také v článku „Savojsko a Nizza“ (viz tento svazek, str. 604–607). Na základě svých rozsáhlých vědomostí z vojenské vědy, dějin a jazykovědy dokazuje Engels neoprávněnost Bonapartových nároků na Savojsko a Nizzu a také na levý břeh Rýna. Kromě toho Engels rozebírá průběh a výsledky rakousko-italsko-francouzské války a dokazuje, že revoluční proletářské stanovisko v otázkách mezinárodní politiky, které on i Marx zastávají, je správné.

Berlínský nakladatel Duncker, u něhož vyšla anonymně brožura „Pád a Rýn“, byl ochoten vydat tuto novou práci jen tehdy, bude-li na titulním listu uvedeno autorovo jméno – vedly jej k tomu názorové neshody s Engelsem v hodnocení pozic německých politických stran. Engels však pokládal za nutné omezit se jen na poznámku, že nová brožura je dílem autora „Pádu a Rýna“. Nechtěl oficiálně udat své autorství a tím předčasně prozradit čtenářům z řad vojáků, že autor obou prací je civilní osoba. Brožura

vyšla anonymně v dubnu 1860 v Berlíně v Behrendově nakladatelství. — *615.*

[382] Engels tu postupně naráží na novoroční prohlášení Napoleona III. rakouskému vyslanci (viz poznámku 47) na sňatek princezny Klotyldy — ta je zde ironicky přirovnávána k Ifigenii, dceři řeckého krále Agamemnóna, kterou podle řecké báje obětoval Agamemnón před zahájením trojského tažení bohům — s bratrancem Napoleona III. Napoleonem zvaným Plon-Plon (viz tento svazek, str. 207), na řeč Viktora Emanuela II., jíž zahájil zasedání sardinských komor (viz poznámku 57), a na rusko-francouzskou tajnou smlouvu z roku 1859 (viz poznámku 197). — *617.*

[383] „*Ost-Deutsche Post*" [„Východoněmecká pošta"] — rakouský deník umírněně liberálního směru; vycházel ve Vídni v letech 1848 až 1866. — *618.*

[384] Jubilejní slavnosti, pořádané roku 1859 u příležitosti stého výročí narození Friedricha Schillera. — *618.*

[385] U *Ulmu* kapitulovalo 17. října 1805 rakouské vojsko před Napoleonem I. — *619.*

[386] *Dvorní válečná rada* (Hofkriegsrat) — nejvyšší úřad pro veškeré vojenské záležitosti v Rakousku v letech 1556—1848; za války řídila správu armády a vojenské operace. Ačkoli byla daleko od místa bojů, zasahovala neustále do rozhodnutí vrchních velitelů a znemožňovala provedení rychlých akcí. — *620.*

[387] Zpráva kapitána Blakeleyho byla otištěna v listu „Times" 10. června 1859. „*Allgemeine Militär-Zeitung*" [„Všeobecné vojenské noviny"] — tento list vycházel v Darmstadtu a později v Lipsku od roku 1826; v šedesátých letech uveřejnil několik Engelsových článků. — *620.*

[388] *Vestfálské království* založil Napoleon I. ve středním Německu roku 1807 a věnoval je svému nejmladšímu bratrovi Jerômu Bonapartovi. Toto království trvalo do roku 1813. Synem Jerôma Bonaparta byl princ Napoleon, zvaný též Plon-Plon. — *623.*

[389] *Loi des suspects* (Zákon o podezřelých) byl schválen zákonodárným sborem 19. února 1858. Tento zákon dával císaři a jeho vládě neomezené právo uvěznit, vypovědět do různých míst Francie a Alžírska nebo vůbec vypovědět z francouzského území všechny osoby, které byly podezřelé z nepřátelského poměru k režimu druhého císařství. — *625.*

[390] *Sto dní* — krátké období obnovené vlády císaře Napoleona I., jež trvalo od jeho návratu z ostrova Elby do Paříže 20. března 1815 do jeho druhého sesazení 22. června téhož roku po porážce u Waterloo. — *626.*

[391] *Danajský dar* — dar zhoubný pro toho, kdo jej dostává. Podle pověsti o dobytí Tróje darovali Řekové (podle jednoho z řeckých kmenů se nazývali také Danaové) na znamení smíru Trojanům dřevěného koně, v jehož nitru byli ukryti ozbrojení bojovníci; touto lstí se podařilo dobýt Tróju. K tomu se pojí výrok jednoho z hrdinů Vergiliova eposu „Aeneis", kniha II: „Bojím se Danaů, i když přinášejí dary." — *638.*

[392] *Sette comuni* (Sedm komun) a *Tredici comuni* (Třináct komun) — názvy malých horských okresů s německým obyvatelstvem v jižních výběžcích Alp na území Benátska. Německé kolonie tu vznikly ve druhé polovině 13. století; německá nářečí, jimiž mluvilo obyvatelstvo těchto okresů, se dnes udržela už jen v několika vesnicích. — *639.*

[393] *Rétorománský jazyk* (podle názvu starořímské provincie Rhaetie) patří k románským jazykům; je rozšířen především jako hovorová řeč ve velehorských oblastech jihovýchodního Švýcarska a severovýchodní Itálie. — *640.*

[394] *Devátý thermidor* (27. července 1794) — den pádu Robespierra a jakobínské diktatury za Francouzské revoluce. Tento kontrarevoluční převrat zardousil Francouzskou revoluci a ponechal jen ty revoluční vymoženosti, jež sloužily velké buržoazii. — *643.*

[395] 22. července 1795 byl v Basileji uzavřen separátní mír mezi Francií a Španělskem, které se zúčastnilo první protifrancouzské koalice. — *643.*

[396] „*Le National*" [„Národní noviny"] — francouzský deník, který vycházel v Paříži v letech 1830—1851; v čtyřicátých letech orgán umírněných buržoazních republikánů. — *648.*

[397] Za polského povstání v letech 1830—1831 se polští povstalci zmocnili ve Varšavě archívu velkoknížete Konstantina, v němž byla řada tajných dokumentů carské diplomacie. Část z nich byla uveřejněna v letech 1835—1836 v sérii diplomatických dokumentů a materiálů „Portfolio, or a Collection of State Papers" [„Portfej čili Sbírka státních dokumentů"] vydávaných Davidem Urquhartem, část v knize „Recueil des documents relatifs à la Russie pour la plupart secrets et inédits utiles à consulter dans la crise actuelle" [„Sbírka dokumentů o Rusku, většinou tajných a neuveřejněných, s nimiž je užitečné se seznámit v současné krizi"], která vyšla v Paříži roku 1854. — *649.*

[398] 25. července 1807 se Napoleon I. a car Alexandr I. poprvé setkali na voru uprostřed Němenu. Toto setkání, které se konalo beze svědků, bylo začátkem mírových jednání (Rusko se od roku 1806 účastnilo protinapoleonské koalice) a uzavření spolku mezi Francií a Ruskem. Tylžskou mírovou smlouvou se car připojil ke kontinentálnímu systému a s jeho souhlasem dostal Napoleon velké části pruské monarchie; další pruská území se 186 000 obyvatel byla odstoupena Rusku. — *649.*

[399] O jednání anglického vyslance v Petrohradě lorda Seymoura s Mikulášem I. o turecké otázce, k němuž došlo počátkem roku 1853, píše Marx v článcích „Dokumenty o rozdělení Turecka" a „Tajná diplomatická korespondence" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 10, čes. vyd. 1961, str. 161—171 a 172—187). — *652.*

[400] Při setkání s Alexandrem II. ve Stuttgartu 25. září 1857 si Napoleon III. zajistil carovu podporu pro případ, že by došlo k válce s Rakouskem kvůli Itálii. — *405, 652.*

[401] „Memoirs and Correspondence of Viscount Castlereagh" [„Paměti a korespondence vikomta Castlereagha"]. — *654.*

[402] *Velkovévodství varšavské* — vazalský stát, utvořený Napoleonem I. roku 1807 podle tylžské mírové smlouvy z malé části polského území, které předtím patřilo Prusku; roku 1809, po porážce Rakouska, byla k němu připojena ještě některá polská území patřící do té doby Rakousku. Podle rozhodnutí vídeňského kongresu z roku 1814—1815 bylo území Velkovévodství varšavského rozděleno mezi Prusko, Rakousko a Rusko. — *654.*

[403] *Německá spolková listina* byla schválena vídeňským kongresem 8. června 1815; na základě této listiny byly četné německé státy formálně sjednoceny v takzvaný Německý spolek (viz poznámku 73). — *654.*

[404] Kongres v *Opavě* — druhý kongres reakční Svaté aliance, byl zahájen v říjnu 1820 a skončil v květnu 1821.

O kongresu v *Lublani* viz poznámku 195.

Kongres ve *Veroně* — poslední kongres Svaté aliance — se konal v říjnu až prosinci 1822; usnesl se na francouzské intervenci ve Španělsku, prodloužil rakouskou okupaci Itálie, odsoudil řecké povstalce. Všechny tyto kongresy usilovaly o potlačení buržoazních revolucí a národně osvobozeneckého hnutí v evropských zemích. — *654.*

[405] Míní se oběžník ruského ministra zahraničních věcí Nesselroda z 6. července 1848, adresovaný ruským diplomatům v německých státech (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 5, čes. vyd. 1959, str. 321—327). — *654.*

[406] Jde o londýnský protokol z 8. května 1852 o celistvosti dánské monarchie, který podepsali zástupci Ruska, Rakouska, Anglie, Francie, Pruska a Švédska společně se zástupci Dánska. Za základ smlouvy byl vzat protokol, podepsaný uvedenými účastníky londýnské konference (kromě Pruska) 2. srpna 1850; tento protokol stanovil zásadu, že državy dánské koruny, včetně vévodství Šlesviku a Holštýna, jsou nedělitelné. Ruský car byl v londýnském protokolu uveden jako jeden za zákonných uchazečů o dánský trůn (jako potomek holštýnsko-gottorpského vévody Karla Petra Ulricha, který vládl v Rusku jako Petr III.), kteří se vzdali svých práv ve prospěch vévody Kristiána Glücksburského; ten byl prohlášen za následníka krále Bedřicha VII. Tím se vytvářel precendens pro nároky ruského cara na dánský trůn v budoucnu, kdyby glücksburská dynastie vymřela. — *654.*

[407] Touto Marxovou prací začínají jeho ekonomické rukopisy z let 1857—1858, které v plném znění vyšly zatím jen německy; vydal je roku 1939 Institut marxismu-leninismu při ÚV KSSS s redakčním titulem „Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf)" [„Nástin kritiky politické ekonomie (Koncept)"].

Úvod, na němž Marx pracoval od konce srpna do poloviny září 1857, je nedokončený náčrt „všeobecného úvodu" k zamýšlenému velkému ekonomickému dílu, v němž chtěl Marx zkoumat kapitalistický způsob výroby jako celek a současně podat kritiku buržoazní politické ekonomie. Základní body osnovy tohoto velkého díla uvedl Marx už v „Úvodu". Při dalším studiu Marx několikrát změnil původní plán a podle jeho nových variant vznikla díla „Ke kritice politické ekonomie" a „Kapitál". Rukopis z let 1857—1858 je jakýsi pracovní náčrt obou těchto děl.

„Úvod" byl v Marxových písemnostech nalezen roku 1902. V roce 1903 byl uveřejněn německy v berlínském časopise „Die Neue Zeit". Rusky vyšel poprvé roku 1922 v Petrohradě jako součást knihy Karla Marxe „Ke kritice politické ekonomie". — *659.*

[408] Jde o Rousseauovy názory na lidské vztahy na přechodu od přírodního stavu k občanskému. Tyto názory Rousseau vykládá ve své knize „Du Contrat social; ou, Principes du droit politique" [„O společenské smlouvě; aneb Principy politického práva"], Amsterodam 1762. — *659.*

[409] Jde zejména o „pravého" socialistu Karla Grüna, jehož názory na vztahy mezi výrobou a spotřebou Marx kritizoval v „Německé ideologii" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 3. čes. vyd. 1962, str. 529—534. — *669.*

[410] Henri Storch, „Considérations sur la nature du revenu national" [„Úvahy o povaze národního důchodu"], Paříž 1824, str. 144—159. — *669.*

[411] *Printing House Square* — londýnské náměstí, kde je budova redakce listu „Times". — *685.*

[413] Články, které byly uveřejňovány v listu „Volk" (viz poznámku 217) v rubrice „Gatherings from the Press" [„Z tisku"], byly namířeny proti týdeníku „Hermann", který vydával v Londýně německý maloburžoazní demokrat Gottfried Kinkel. Kromě Marxe se na nich v nepatrné míře podílel také Elard Biscamp. Za rakousko-italsko-francouzské války z roku 1859, kdy oživla činnost maloburžoazní demokratické emigrace, považoval Marx boj proti vlivu maloburžoazní ideologie na představitele proletariátu za jeden z nejdůležitějších úkolů listu „Volk". Proto si zde vzal na mušku politickou bezzásadovost a iluze maloburžoazních ideologů, jejich maloměšťácký vkus a nevzdělanost. Marxovy články donutily Kinkela vystoupit z redakce listu „Hermann". V srpnu 1859 přestal „Volk" pro nedostatek prostředků vycházet, takže Marx tento seriál článků nedokončil.

Kritiky zde otištěné se vztahují k obsahu 21., 24., 26. a 27. čísla listu „Hermann", která vyšla 28. května, 18. června, 2. a 9. července 1859. — *690.*

[413] „*Hermann*" — zkrácený název týdeníku „Hermann. Deutsches Wochenblatt aus London" [„Hermann. Německý týdeník z Londýna"]. Tento orgán německých maloburžoazních demokratů vycházel německy v Londýně od roku 1859; od ledna do července 1859 byl jeho vydavatelem a redaktorem Gottfried Kinkel.

List byl pojmenován podle vůdce Cherusků Arminia (nazývaného v Německu od konce 17. století, po vyjití Lohensteinova románu „Šlechetný vojevůdce Arminius neboli Hermann a jeho nejjasnější Thusnelda", také Hermann.) V 9. roce n. l. porazili Germáni v čele s Arminiem legie římského vojevůdce Vara v Teutoburském lese. — *690.*

[414] Myslí se autor citované básně, která vyšla v „Hermannu" 28. května 1859 s podpisem Kathinka Zitz, a redaktor týdeníku Gottfried Kinkel.

Thusnelda byla podle ústního podání manželka vůdce Cherusků Arminia. — *690.*

[415] Ironická narážka na dřívější úzké vztahy německého maloburžoazního demokrata Schurze ke Kinkelovi. Schurz byl v mládí členem literárního „Spolku chroustů" („Maikäferverein") založeného Kinkelem a roku 1850 pomohl Kinkelovi uprchnout ze špandavské káznice. Marx a Engels líčí tuto epizodu Kinkelova života v pamfletu „Velikáni emigrace" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 8, čes. vyd. 1960, str. 267—372). — *690.*

[416] Narážka na Kinkelovu činnost jako jednoho z vůdců maloburžoazně demokratických emigrantů po porážce revoluce z roku 1848—1849. Kinkel

nevycházel z objektivních ekonomických a sociálně politických podmínek, jež tehdy v Evropě existovaly, ale ze subjektivistických, voluntaristických představ, že revoluce v Evropě může být zahájena kdykoli. V pamfletu „Velikáni emigrace" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 8, čes. vyd. 1960, str. 267—372), napsaném v roce 1852, odhalili Marx a Engels nesmyslnost a iluzornost názorů a dobrodružný charakter taktiky Kinkela i jiných vůdců maloburžoazní emigrace. — *691.*

[417] Je míněn Gottfried Kinkel, který byl dříve kazatelem a docentem teologie v Bonnu (1836—1843). — *691.*

[418] „*Point d'argent, point de Suisses*" („Nejsou peníze, nebudou ani Švýcaři") — těmito slovy prý vypověděli švýcarští žoldnéři službu francouzskému králi Františku I. (1515—1547), když byla jeho pokladna prázdná. Francouzský dramatik Racine použil tohoto výroku ve své komedii „Les plaideurs" [„Sudiči"]. — *691.*

[418] „*Novošvýcar*" *Vogt* — narážka na Vogtovu naturalizaci ve Švýcarsku, kam emigroval po porážce revoluce z let 1848—1849 v Německu.

„*Novokrejcar*" *Kinkel* — Marx ironizuje Kinkelovu malichernost ve finančních otázkách. — *691.*

[420] „*U Filipp se sejdeme!*" slova, která řekl duch zavražděného Caesara Brutovi, když se mu zjevil ve snu v předvečer bitvy u Filipp (město ve staré Trákii); v této bitvě (roku 42 před n. l.) porazilo vojsko římských triumvirů Marca Antonia a Octaviána armádu stoupenců římské aristokratické republiky, které velel Brutus a Cassius. — *693.*

[421] „*Gartenlaube*" — zkrácený název německého maloburžoazního literárního týdeníku „Die Gartenlaube. Illustriertes Familienblatt" [„Besídka. Obrázkový rodinný časopis"]; vycházel v letech 1853—1903 v Lipsku a v letech 1903—1943 v Berlíně. — *694.*

[422] Míní se tryzna za věhlasného německého vědce Alexandra Humboldta (zemřel 6. května 1859), které se zúčastnily organizace německých emigrantů a rovněž list „Hermann". — *694.*

[423] Jde o populární Pölitzovu knihu „Die Weltgeschichte für gebildete Leser und Studierende" [„Dějiny světa pro vzdělané čtenáře a studenty"]. První vydání vyšlo v Lipsku v roce 1805. — *694.*

[424] *Et autres Zéphyres* — a ostatní zefýrové (viz poznámku 85). — *697.*

[425] *Prerafaelité* – malířská škola, která vznikla v Anglii ve druhé polovině 19. století. Prerafaelité napodobovali malíře rané renesance (před Rafaelem – odtud název školy). Jejich tvorba byla výrazem maloburžoazního romantického protestu proti neutěšené kapitalistické skutečnosti; proti ní stavěli středověk s jeho hlubokou nábožností a mystikou. Odtržení od současnosti vedlo prerafaelity k symbolismu a vyumělkovanosti. – *699.*

DATA K ŽIVOTU A ČINNOSTI K. MARXE A B. ENGELSE

(leden — prosinec 1859)

1859

Leden — Marx dopisuje první sešit zamýšlené velké ekonomické práce o šesti knihách, na které začal pracovat už v srpnu 1858 a v níž se zabýval rozborem kapitalistického výrobního způsobu a kritikou buržoazní politické ekonomie. Protože hodlá vydat první sešit, v němž prozkoumal otázky zboží, práce, hodnoty a peněz, jako samostatnou knihu s názvem „Ke kritice politické ekonomie", připravuje Marx po dohodě s berlínským nakladatelem Dunckerem rukopis do tisku.

Kolem 5. ledna — Marx píše článek „Otázka sjednocení Itálie", v němž konstatuje, že v Itálii zesílilo hnutí za národní jednotu a za vyhnání Rakušanů a že Ludvík Napoleon se pokouší využít tohoto hnutí pro své dynastické zájmy. Článek vychází v „New-York Daily Tribune" [„Newyorská denní tribuna"] 24. ledna jako úvodník.

Kolem 6. ledna — V dopise německému básníkovi Ferdinandu Freiligrathovi, který dříve byl jedním z redaktorů „Neue Rheinische Zeitung" [„Nové porýnské noviny"] a členem Svazu komunistů, vyjadřuje Marx naději, že Freiligrath nebude spolupracovat s týdeníkem „Hermann", který vydává maloburžoazní demokrat Kinkel a jehož zaměření je proletářskému hnutí cizí.

6. ledna — Marx prosí v dopise Engelse, aby napsal Freiligrathovi, že nepovažují za přípustnou jakoukoli dohodu s Kinkelem.

11. ledna — Marx píše článek „Perspektivy války v Evropě", v němž rozbírá hospodářskou a politickou situaci hlavních evropských

zemí i mezinárodní vztahy a dochází k závěru, že vládnoucí bonapartistická klika druhého císařství se snaží rozpoutat novou válku, která však může odzvonit „tomuto nepravému císařství umíráčkem". Článek vychází v „New-York Daily Tribune" 31. ledna.

13. ledna Marx rediguje a doplňuje článek „Finanční panika v Evropě", který mu pro „New-York Daily Tribune" poslal Engels z Manchesteru. Článek odhaluje plány kontrarevolučních bonapartistických kruhů, které si chtějí lokální válkou prodloužit své panství ve Francii. Vychází v listu 1. února.

21. ledna Marx dokončil rukopis „Ke kritice politické ekonomie" a píše Engelsovi, že jej nemůže odeslat vydavateli do Berlína, protože nemá peníze na poštovné; prosí Engelse, aby mu poslal 2 libry šterlinků; radí se s ním také, zda si má zajistit autorské právo na překlad knihy.

25. ledna Marx píše pro „New-York Daily Tribune" hospodářský přehled. Článek nebyl otištěn.

25.– 26. ledna Engels píše básníku Freiligrathovi, že je proti tomu, aby podporoval Kinkela.

26. ledna Marx posílá vydavateli Dunckerovi do Berlína rukopis „Ke kritice politické ekonomie".

28. ledna Marx píše článek o vnitropolitické situaci Francie a používá k tomu materiálu, který mu poslal Engels. Odesílá jej do redakce jako příspěvek dopisovatele z Paříže s datem 26. ledna. Článek vychází v „New-York Daily Tribune" 18. února pod názvem „Pozice Ludvíka Napoleona".

Marx posílá Engelsovi dopis a prosí ho, aby mu napsal článek o perspektivách průmyslového rozvoje Manchesteru. Článek, který Engels napsal, byl zřejmě zadržen na poště, neboť Marx jej nedostal.

31. ledna Engels píše článek „Francouzská armáda", věnovaný rozboru vojenských zdrojů Francie; používá oficiálních číselných údajů, které byly z příkazu Ludvíka Napoleona publikovány v listu „Le Constitutionnel" [„Konstituční noviny"]. Tento článek vychází v „New-York Daily Tribune" 24. února jako úvodník.

1. února Marx pracuje na dalším článku pro „New-York Daily Tribune". Článek nebyl otištěn.

Marx sděluje bývalému členovi Svazu komunistů, německému socialistovi Josephu Weydemeyerovi, který žije v Americe, že přerušil styky s chartistickým vůdcem Ernestem Jonesem, protože Jones se snaží o dohodu s buržoazními radikály; informuje Weydemeyera o soudruzích, bývalých členech Svazu komunistů, Engelsovi, Wolffovi, Freiligrathovi, Weerthovi, Dronkovi a Imandtovi. Píše Weydemeyerovi také o tom, že se v Německu připravuje vydání díla „Ke kritice politické ekonomie", a seznamuje jej s osnovou knihy.

Marx odpovídá předsedovi německého komunistického spolku v New Yorku Albrechtu Kompovi na jeho dopis a oznamuje mu, že v současné době nemá spojení s žádnou organizací, protože je zaměstnán teoretickou činností nutnou pro osvobozenecký boj proletariátu.

2. února V dopise Lassallovi vyjadřuje Marx své znepokojení nad osudem rukopisu „Ke kritice politické ekonomie", který poslal Dunckerovi; má obavy, že se rukopis dostal do rukou policie.

4. února V dopise Lassallovi píše Marx, že v Evropě nevyhnutelně dojde k válce, a vyslovuje přesvědčení, že válka bude mít závažné a nakonec i revoluční důsledky.

8. února Marx píše pro „New-York Daily Tribune" článek o trůnní řeči, kterou Napoleon III. pronesl při zahájení zákonodárného shromáždění 7. února, a o anonymním pamfletu „Císař Napoleon III. a Itálie", napsaném na Napoleonův podnět. Článek nebyl otištěn.

9. února Marx dostává od Dunckera zprávu, že 1. února došel rukopis „Ke kritice politické ekonomie".

10. února Engels píše pro „New-York Daily Tribune" článek „Německé válečné zdroje"; podle oficiálních německých pramenů zvažuje, jaké ozbrojené síly by mohly německé státy postavit proti bonapartistické Francii, kdyby vypukla válka. Engels dospívá k závěru, že válka by mohla vést k revoluci v Německu. Článek vychází 12. března.

12. února Marx dává do zastavárny šatstvo, aby mohl pomoci těžce nemocnému soudruhovi, bývalému členu Svazu komunistů, Georgu Eccariovi.

Polovina února — Marx se dotazuje redaktora „New-York Daily Tribune" Charlese Dany, zda by se v Americe našel nakladatel pro anglický překlad jeho knihy „Ke kritice politické ekonomie". Knihu se v Americe vydat nepodařilo.

Engels píše článek „Jak Rakousko drží v šachu Itálii", v němž rozebírá strategické přednosti rakouského postavení na Minciu a Adiži se čtyřúhelníkem pevností Mantovou, Peschierou, Legnagem a Veronou. Článek vychází v „New-York Daily Tribune" 4. března.

23. února — Marx posílá Dunckerovi do Berlína předmluvu ke svému dílu „Ke kritice politické ekonomie". V této předmluvě podává klasickou formulaci základů materialistického pojetí dějin.

Kolem 25. února — Engels sděluje Marxovi, že má v úmyslu napsat brožuru, jež by se jmenovala „Pád a Rýn" a v níž by vyložil své i Marxovo stanovisko k válce, kterou připravují Francie a Piemont proti Rakousku.

25. února — Marx prosí Lassalla, aby našel nakladatele pro brožuru „Pád a Rýn", kterou chce napsat Engels.

Engelsovi posílá Marx dopis, ve kterém radí, aby rukopis připravil co nejrychleji, protože brožuře „Pád a Rýn" přikládá velký politický význam. Navrhuje mu, aby ji vydal anonymně, takže čtenář by měl dojem, že knihu napsala některá vynikající vojenská autorita.

25. února a 4. března — Marx píše pro „New-York Daily Tribune" dva články s názvem „Situace v britském továrním průmyslu", v nichž rozebírá oficiální statistické zprávy továrních inspektorů, podávané anglické vládě. Články vycházejí 15. a 24. března.

28. února — prosinec — Marx pracuje na dalším sešitu své práce „Ke kritice politické ekonomie", v němž hodlá zkoumat otázku kapitálu. Studuje proto dále v Britském muzeu, čte díla anglických, francouzských, italských i jiných ekonomů, zejména Waylanda, Pettyho, Malthuse, Milla, Molinariho a Galianiho, a dělá si z nich mnoho výpisků.

Konec února — Engels píše článek „Vyhlídky na úspěch v nastávající válce"; rozebírá v něm strategické postavení Rakouska na jedné straně a Francie a Piemontu na druhé straně. Článek vychází v „New-York Daily Tribune" 17. března jako úvodník.

Konec února — 9. března — Engels píše brožuru „Pád a Rýn", v níž vysvětluje politické stanovisko proletářské strany k národnímu sjednocení Německa a Itálie.

1. a 22. března, 1. dubna — Marx píše tři články k návrhu zákona o volební reformě, který předložil parlamentu Disraeli. První z nich, nazvaný „Nový návrh zákona o parlamentní reformě v Anglii", vychází v „New-York Daily Tribune" 17. března, další dva nebyly otištěny.

10. března — Marx sděluje Engelsovi, že dostal rukopis brožury „Pád a Rýn" a vysoce jej hodnotí. Týž den jej odesílá nakladateli Dunckerovi do Berlína.

Kolem 11. a 15. března — Marx píše články „Válečné perspektivy ve Francii" a „Válečné perspektivy v Prusku", které uveřejňuje v „New-York Daily Tribune" 31. března. Článek „Válečné perspektivy ve Francii", na němž je jako místo odeslání uvedena Paříž, datuje Marx dnem 9. března.

Kolem 18. března — Marx píše článek „Historická paralela", ve kterém porovnává politickou pozici Napoleona I. v roce 1813 a Napoleona III. v roce 1859. Článek vychází v „New-York Daily Tribune" 31. března jako úvodník.

27. března — květen — Lassallovým prostřednictvím dostává Marx znovu nabídku redaktora vídeňských buržoazně liberálních novin „Die Presse" [„Tisk"] Maxe Friedländera, aby s těmito novinami spolupracoval; tentokrát souhlasí, protože od prosince 1857, kdy Marx nabídku na spolupráci odmítl z toho důvodu, že list sympatizoval s Palmerstonovou politikou, se politické zaměření listu změnilo. Jednání s Friedländerem však opět nemělo žádný výsledek, protože vypukla válka Francie a Itálie proti Rakousku.

Konec března — Marx dostává nabídku Charlese Dany, aby napsal pro „Novou americkou encyklopedii", kterou Dana vydává v New Yorku, hesla „Opevňování" a „Pěchota".

Začátek dubna — Engels píše článek o ruském návrhu na svolání mírového kongresu, který by urovnal rakousko-francouzský konflikt. Článek s názvem „Chystaný mírový kongres" vychází v „New-York Daily Tribune" 23. dubna jako úvodník.

5. dubna — V Berlíně vyšla anonymně Engelsova brožura „Pád a Rýn" v nákladu 1000 výtisků.

8. a 12. dubna — Marx píše dva články o vážných finančních obtížích, které britským koloniálním úřadům v Indii způsobily výdaje na potlačení národně osvobozeneckého povstání indického lidu v letech 1857–1859; články nazvané „Velké finanční nesnáze v Indii" vycházejí v „New-York Daily Tribune" 30. dubna.

Kolem 11. a 28. dubna — Engels píše dva články o válečných přípravách Francie, Piemontu a Rakouska. Články nazvané „Nevyhnutelnost války" a „Válečné perspektivy" (úvodník) vycházejí v „New-York Daily Tribune" 30. dubna a 12. května.

14. dubna–kolem 6. května — Marx pozorně sleduje mezinárodní situaci a zejména přípravy na válku; své názory vyjadřuje v sérii článků – „Chystaný mírový kongres", „Finanční panika" a „Sladké sliby" (úvodník), které byly v „New-York Daily Tribune" otištěny 30. dubna, 12. a 18. května.

19. dubna — Marx sděluje dopisem Lassallovi své kritické připomínky k jeho dramatu „Franz von Sickingen", v němž Lassalle zveličuje úlohu německého rytířstva 16. století a v osobě Sickingena, vůdce šlechtického povstání z let 1522–1523, líčí rytířstvo místo rolnictva a revolučních živlů z měst jako představitele revoluce. Marx poukazuje v dopise na to, že Lassalle staví luteránskou rytířskou opozici výše než plebejskou münzerovskou, a tak překrucuje revoluční události v Německu z období reformace a selské války. Marx tím odhaluje jeden z nejškodlivějších rysů lassallovštiny – popírání revolučního charakteru rolnického hnutí a snahu vylíčit rolnictvo jako reakční třídu. Při rozboru Lassallova dramatu vyslovuje řadu významných myšlenek o literatuře a estetice.

Kolem 20. dubna — Marx se setkává s Freiligrathem, jenž jej seznamuje s politickým „Programem", který zformuloval v souvislosti s nadcházející válkou maloburžoazní demokrat a vulgární materialista Karel Vogt. Marx zjišťuje, že Vogtův „Program" do jisté míry straní Bonapartovi.

21.– 22. dubna — Engels píše článek „Příznaky blížící se války. – Německo zbrojí", který Marx doplňuje a s datem 22. dubna posílá do „New-York Daily Tribune". Článek tam vychází 9. května.

Kolem začátku května — Marx se seznamuje s brožurou Karla Vogta, která vyšla v dubnu 1859 s názvem „Studie o současné situaci v Evropě"; po přečtení této brožury už vůbec nepochybuje, že Vogt je ve spojení s bonapartistickými kruhy. V roce 1871 bylo dokumentárně potvrzeno, že Vogt dostával od Ludvíka Napoleona peněžní podporu.

Po 1. květnu — Marx svolává poradu skupiny německých emigrantů, členů londýnského Německého dělnického vzdělávacího spolku Lochnera, Pfändera, Liebknechta aj. a ostře na ní kritizuje tiskový orgán spolku „Die Neue Zeit" [„Nová doba"], z něhož se stal nástroj maloburžoazního publicisty Edgara Bauera. Na této poradě se rozvinula široká diskuse o proletářské straně a o jejím tiskovém orgánu.

9. května — Marx se účastní veřejného shromáždění, které uspořádal anglický politik David Urquhart po vypuknutí války v Itálii, a sedí v předsednictvu. Na tomto shromáždění mu sděluje německý maloburžoazní demokrat Karl Blind, že Vogt dostává od vlády Napoleona III. prostředky na bonapartistickou propagandu a že se pokouší podplatit některé publicisty, aby se postavili za Ludvíka Napoleona.

10.– 24. května — Marx píše tři články o válce v Itálii, která začala koncem dubna: „Rakousko, Prusko a Německo ve válce", „Neobyčejně důležité zprávy z Vídně" a „Pruský názor na válku". Články vycházejí v „New-York Daily Tribune" 27. května, 6. a 10. června.

11. května — Liebknecht přivádí k Marxovi německého publicistu Biscampa, který mu nabízí spolupráci v listu „Das Volk" [„Lid"]. Tento list, nedávno založený Biscampem, je oficiálním orgánem londýnského Německého dělnického vzdělávacího spolku a jiných dělnických vzdělávacích spolků. Marx spolupráci odmítá pro nedostatek času, slibuje však, že získá pro list abonenty mezi přáteli, opatří finanční pomoc a dá k dispozici články psané pro „New-York Daily Tribune". Svou pomoc slibuje pod tou podmínkou, že list bude bojovat proti představitelům německé buržoazní demokracie, kteří zaujímají prusofilské a probonapartovské stanovisko. Při rozhovoru seznamuje Marx Liebknechta a Biscampa s obsahem Vogtova „Programu" a s informacemi, že Vogt je bonapartistický agent, které mu dal na shromáždění 9. května 1859 Blind. Těchto informací

použil Biscamp bez Marxova vědomí ve svém článku „Říšský regent", který byl namířen proti Vogtovi a vyšel 14. května v listu „Volk".

12. — kolem 24. května Engels píše čtyři články o průběhu válečných operací v Itálii a o prvních bitvách: „Válka", „Válka se nehýbe z místa", „Konečně se bojuje!" a „Bitva u Montebella". Články vycházejí v „New-York Daily Tribune" 23. a 27. května, 6. a 10. června jako úvodníky.

14. května Na Marxův návrh je ve 2. čísle listu „Volk" uveřejněno oznámení o anonymní Engelsově brožuře „Pád a Rýn"; citují se v něm jednotlivá místa a uvádí se, že autorem brožury je významný činitel proletářské strany.

Kolem 18. května Marx dostává dopisy z Ameriky od Josepha Weydemeyera a Albrechta Kompa, v nichž mu oznamují, že v USA už si předplatilo Marxovu práci „Ke kritice politické ekonomie" nejméně 100 lidí.

18. května Engels píše dopis Lassallovi s kritickými připomínkami k jeho dramatu „Franz von Sickingen"; rozebírá je jak z hlediska literárního, tak z hlediska historického obsahu. Tak jako Marx rozebírá i Engels Lassallovo drama z hlediska stranického a konstatuje, že jeho hlavním nedostatkem je podceňování rolnického hnutí.

Když vyšla Lassallova brožura „Italská válka a úloha Pruska", píše Marx Engelsovi dopis a navrhuje, aby vydali „stranický manifest", vyložili v něm, jaký postoj zaujímají k válce proletářští revolucionáři, a kritizovali neutrální postoj Německa obhajovaný Lassallem. Marx odsuzuje Lassallovu brožuru jako chybnou a škodlivou a jeho názory na válku Francie a Itálie proti Rakousku posuzuje jako ospravedlňování politiky Napoleona III. a kontrarevolučních vládnoucích kruhů v Prusku.

24. května V zájmu upevnění pozic proletářských revolucionářů v londýnském Německém dělnickém vzdělávacím spolku doporučuje Marx Pfänderovým prostřednictvím Karlu Schapperovi, aby vstoupil do spolku a ujal se jeho vedení.

27. května Na žádost Marxe, který počítal s tím, že Engelsovy články o válečných událostech by mohly zvýšit počet předplatitelů

listu „Volk", píše Engels pro tento list článek „Italské tažení", který vychází 28. května.

30. května — kolem 9. června Engels píše pro „New-York Daily Tribune" tři články o průběhu válečných operací v Itálii a o první velké bitvě u Magenty. Engelsovy články s názvy „Válečná strategie", „Průběh války" a „Porážka Rakušanů" vycházejí v listu 15., 17. a 22. června jako úvodníky.

Konec května Marx píše úvodní poznámky k manifestu italského revolucionáře Mazziniho, který byl otištěn 16. května v listu „Pensiero ed Azione" [„Myšlenka a čin"]. Překlad manifestu s Marxovým úvodem vychází v „New-York Daily Tribune" 17. června.

Kolem 3. června — 15. července Marx s Biscampem píší pro list „Volk" poznámky, v nichž zesměšňují obsah a styl Kinkelova týdeníku „Hermann". Tyto poznámky vycházejí pod názvem „Gatherings from the Press" v listu „Volk" 4. a 25. června a 9. a 16. července.

4. června Z Marxova podnětu je v listu „Volk" otištěna velká část jeho předmluvy k práci „Ke kritice politické ekonomie". Marxova předmluva je přetištěna také v mnoha německých novinách vycházejících v Americe.

Kolem 7. června Marx čte v příloze k švýcarským novinám „Der Schweizer Handels-Courier" [„Švýcarský obchodní kurýr"] z 2. června 1859 Vogtův urážlivý článek „Výstraha", plný hrubých lživých pomluv proti Marxovi a jeho stoupencům. Aby bylo možné Vogta odhalit, je tento článek na Marxovo naléhání otištěn 11. června 1859 v listu „Volk".

Kolem 9. června Engels dokončuje heslo „Opevňování", které napsal na Marxovu žádost pro „Novou americkou encyklopedii". Heslo vychází ještě téhož roku v VII. svazku encyklopedie.

Kolem 9. a kolem 16. června Engels píše pro „Volk" dva články o průběhu válečných událostí v Itálii. Články s názvem „Válečné události" a „Bitva u Magenty" vycházejí v novinách 11. a 18. června. Článek „Bitva u Magenty" vychází 2. července také v „New-York Daily Tribune" pod titulkem „Kapitola z dějin".

10. června Při rozhovorech s Biscampem souhlasí Marx za sebe i za Engelse, že se budou podílet zcela oficiálně a aktivněji na

vydávání listu „Volk" a navrhuje, aby oznámení o tom bylo publikováno v nejbližším čísle listu.

11. června V Berlíně vychází nákladem 1000 výtisků práce Karla Marxe „Ke kritice politické ekonomie", 1. sešit.

V listu „Volk" je s Marxovým vědomím a souhlasem otištěno redakční oznámení o tom, že okruh spolupracovníků listu se rozšířil o tak význačné literáty proletářské strany, jako je Karel Marx, Bedřich Engels, Ferdinand Freiligrath, Wilhelm Wolff a Hermann Heise.

Kolem 12. června —kolem 2. července Marx je na návštěvě u Engelse v Manchesteru. Jednají o otázkách souvisících s vydáváním listu „Volk" a domlouvají se s řadou známých o materiální pomoci listu. Marx zajíždí také do Skotska k bývalým členům Svazu komunistů Imandtovi a Heisovi a jedná s nimi o tom, jak opatřit prostředky na vydávání listu.

Kolem 23. června Marx píše pro list „Volk" článek „Spréva a Mincio" a vyslovuje v něm názor, že po skončení války v Itálii se stane centrem nových revolučních událostí Německo. Článek vychází 25. června.

23. června— 7. července Engels píše pro list „Volk" článek „Ústup Rakušanů k Minciu" a dva články s názvem „Bitva u Solferina"; články vycházejí 25. června, 2. a 9. července.

Kolem 24. června a kolem 6. července Engels píše pro „New-York Daily Tribune" dva články o průběhu válečných operací v Itálii — „Novinky z války" a „Historická spravedlnost". Články vycházejí 8. a 21. července jako úvodníky.

Kolem 3. července Po návratu z Manchesteru do Londýna se Marx fakticky ujímá vedení a redigování listu „Volk", poněvadž má v úmyslu použít ho nejen jako tribuny k propagování revolučních proletářských idejí, ale v případě revolučních událostí jej přeměnit i v organizační centrum pro vytvoření proletářské strany.

Kolem 9. července Marx píše článek „Erfurtština v roce 1859", v němž odhaluje protirevoluční ráz kampaně za sjednocení Německa pod nadvládou Pruska, kterou zahájili představitelé německé liberální

buržoazie a buržoazní demokraté, kteří se k nim přidali. Článek vychází v listu „Volk" 9. července.

Kolem 12. července —polovina srpna Marx píše pro „New-York Daily Tribune" pět článků o předběžné villafrancké mírové smlouvě — „Co získala Itálie?", „Mír", „Villafrancká smlouva", „Dosvědčená pravda" a „Ludvík Napoleon a Itálie". Vysvětluje v nich, že Napoleon III. uzavřel v červenci narychlo mír s Rakouskem proto, že se bál revolučních otřesů v Itálii, Francii i jiných zemích, a odhaluje nepřátelský postoj bonapartistických kruhů ke skutečným národním zájmům italského lidu. Články vycházejí v listu jako úvodníky 27. a 28. července a 4. a 29. srpna.

Kolem poloviny července Marx hovoří s Blindem, Liebknechtem a Hollingerem — majitelem tiskárny, kde se tiskl „Volk" — o anonymním letáku „Výstraha" namířeném proti Vogtovi, jehož text byl 18. června otištěn v listu „Volk" a 22. června v augsburském listu „Allgemeine Zeitung" [„Všeobecné noviny"]. V tomto letáku je Vogt odhalen jako podplacený bonapartistický agent. Marx se odvolává na to, že korekturu letáku s Blindovými poznámkami objevil Liebknecht v polovině června v Hollingerově tiskárně a poslal ji do redakce „Allgemeine Zeitung", a vyslovuje domněnku, že autorem letáku je Blind. Avšak Blind, který nechce vystoupit proti Vogtovi veřejně, své autorství popírá.

20. července— kolem 3. srpna Engels píše pro list „Volk" sérii článků s názvem „Italská válka. Přehled" a osvětluje v nich hlavní události z války v Itálii. Články vycházejí v listu 23. a 30. července a 6. srpna.

23. července —20. srpna Marx přetiskuje v listu „Volk" překlad diplomatického dokumentu, který uveřejnil „The Free Press" [„Svobodný tisk"] s názvem „Ruské paměti pro poučení nynějšímu imperátorovi vydané vládou v roce 1837". Dokument posílá Marx též do „New-York Daily Tribune", kde vychází v poněkud zkráceném znění 3. srpna.

Kolem 25. července Engels píše Dunckerovi a zdůrazňuje, že je nutné publikovat v novinách oznámení o vydání Marxovy práce „Ke kritice politické ekonomie".

Konec července— polovina srpna Marx píše pro list „Volk" sérii článků „Quid pro quo", v nichž na základě oficiálních diplomatických dokumentů podává

kritický rozbor politiky pruských vládnoucích kruhů za války Francie a Itálie proti Rakousku. První čtyři články vycházejí 30. července, 6., 13. a 20. srpna; série není dokončena, protože „Volk" přestává vycházet.

3.– 15. srpna Engels píše recenzi o Marxově knize „Ke kritice politické ekonomie" a charakterizuje v ní Marxovu práci jako vynikající vědecký úspěch proletářské strany a důležitý mezník ve vypracovávání vědeckého světového názoru dělnické třídy; recenze začíná vycházet v listu „Volk" 6. a 20. srpna, není však dokončena, protože „Volk" přestává vycházet.

Kolem 5. srpna Marx píše článek o zahraničním obchodu Anglie nazvaný „Britský obchod". Článek vychází v „New-York Daily Tribune" 19. srpna jako úvodník.

Kolem 13. srpna Marx dostává od Dany nabídku, aby napsal pro „Novou americkou encyklopedii" stať o Hegelovi. Protože však Dana vyžaduje jako nezbytnou podmínku, aby článek byl napsán „absolutně nestranně", to znamená, aby se v něm nekritizovaly Hegelovy názory, Marx nabídku odmítá.

Kolem poloviny srpna Marx se dovídá od Liebknechta, že redakce augsburské „Allgemeine Zeitung", na niž Vogt podal žalobu pro uveřejnění letáku „Výstraha", který tam poslal Leibknecht, naléhavě žádá důkazy obvinění proti Vogtovi. Ačkoli Marx zaujímá k „Allgemeine Zeitung" zcela záporné stanovisko pro její zaměření, pokládá za nutné pomoci listu odhalit Vogta jako bonapartistického agenta. Rozhoduje se proto, že se setká s Blindem a požádá ho, aby potvrdil obvinění vznesená proti Vogtovi. Blind však není v Londýně, a tak k setkání nedojde.

Kolem 19. srpna Marx píše pro list „Volk" článek „Politický přehled", v němž se zabývá hlavně stávkou stavebních dělníků v Londýně; článek vychází 20. srpna.

20. srpna Vychází poslední (16.) číslo Marxem redigovaného listu „Volk". List přestal vycházet pro finanční potíže.

23. srpna Marx píše pro „New-York Daily Tribune" článek „Populace, zločinnost a pauperismus", v němž na základě rozboru oficiální anglické statistiky za léta 1844–1858 konstatuje, že

je anglický proletariát více zbídačován, přestože průmyslová výroba vzrostla. Článek vychází v listu 16. září.

Konec srpna –říjen Marx tráví spoustu času likvidováním záležitostí souvisících se zastavením listu „Volk". Musí z vlastních prostředků zaplatit majiteli tiskárny část nákladů za tisk listu.

Marx je ve velké peněžní tísni, nemá peníze na činži, na zaplacení plynu a vody a na vyučování dětí. Engels mu jako vždy poskytuje pomoc.

Září–kolem 10. října Engels pracuje na Marxovu žádost na stati „Pěchota" pro „Novou americkou encyklopedii". Stať vychází v roce 1860 v IX. svazku encyklopedie.

1. září U Marxe je na návštěvě maďarský politik, účastník revoluce z let 1848–1849 Bertalan Szemere a informuje ho o Kossuthově jednání s Ludvíkem Napoleonem na začátku války v Itálii.

5. září Marx píše článek „Průmysl a obchod", v němž na základě oficiálních statistických údajů stanoví některé zákonitosti cyklického vývoje kapitalistické výroby. Článek vychází v „New-York Daily Tribune" 23. září. Marx píše článek „Kossuth a Ludvík Napoleon", v němž na základě Szemerových informací odhaluje pokusy bonapartistických kruhů využít pro své cíle národního hnutí potlačených národů. Článek vychází v „New-York Daily Tribune" 24. září a zkráceně v londýnském listu „Free Press", v augsburské „Allgemeine Zeitung" a ve „Weser-Zeitung" [„Veserské noviny"].

Mezi 8. a 20. zářím Engels cestuje po Skotsku se svými rodiči, kteří přijeli z Německa.

Kolem 10.–konec září Marx se dovídá o dopise, který dostal 8. září Liebknecht od Blinda a v němž Blind kategoricky popírá svou účast na obviněních proti Vogtovi. Společně s Liebknechtem navštívil Marx odpovědného redaktora londýnského listu „Free Press" Colleta, který potvrzuje, že Blind je autorem anonymního článku „Velkokníže Konstantin, příští uherský král", jenž byl 27. května uveřejněn ve „Free Press" a jehož obsah se v podstatě shoduje s obsahem později publikovaného letáku „Výstraha".

13.– 30. září Marx píše sérii článků nazvaných „Nová čínská válka", odhaluje v nich jednání anglických a francouzských kolonizátorů

a drtivě kritizuje dobyvačnou kolonizátorskou politiku Palmerstonovy vlády. Články vycházejí v „New-York Daily Tribune" 27. září a 1., 10. a 18. října.

17. září — Marx dostává od sazeče Augusta Vögela, který pracuje v Hollingerově tiskárně, písemné prohlášení, v němž Vögele dosvědčuje, že leták „Výstraha" byl napsán Blindovým rukopisem a že Hollinger sám mu uvedl Blinda jako autora letáku.

Říjen—listopad — Marx přikládá velký význam rozšíření svého ekonomického učení mezi proletáři, a proto přednáší skupině dělníků o politické ekonomii.

18. října — Marx píše článek „Volební korupce v Anglii", který ukazuje v pravém světle politické zřízení buržoazně aristokratické Anglie. Článek vychází v „New-York Daily Tribune" 4. listopadu.

19. října — Marx vyhovuje žádosti redaktora augsburské „Allgemeine Zeitung" Orgese, aby mu byly zaslány důkazy potvrzující, že autorem letáku „Výstraha" je Blind. Posílá mu dopis a písemné prohlášení sazeče Vögela ze 17. září, aby mohl tyto dokumenty předložit soudu při Vogtově procesu proti listu. Marxův dopis i Vögelovo prohlášení jsou v augsburské „Allgemeine Zeitung" otištěny 27. října.

20. října — Marx píše článek „Radikální stanovisko k míru", kde kriticky hodnotí podmínky mírové smlouvy mezi Francií, Sardinií a Rakouskem; uzavření této smlouvy se projednává v Curychu v říjnu až listopadu 1859; článek vychází v „New-York Daily Tribune" 8. listopadu.

Listopad — Engels studuje gótský jazyk a chce se zdokonalit také ve staronorštině a v anglosaštině.

7. listopadu — Marx posílá do hamburských novin „Die Reform" [„Reforma"] a do augsburské „Allgemeine Zeitung" ostré prohlášení proti redaktorovi hamburského listu „Der Freischütz" [„Čarostřelec"], Eduardu Meyenovi, který bezdůvodně tvrdil, že Blind není autorem letáku „Výstraha", a obvinil Marxe, že chce Blinda pomlouvat. Na konci svého prohlášení vyzývá Marx Blinda, aby se přiznal k autorství a pomohl tak odhalit Vogtovy styky s Napoleonem III. Marxovo prohlášení je

uveřejněno v příloze k 139. číslu listu „Reform" z 19. listopadu pod názvem „K procesu Karla Vogta proti augsburské ‚Allgemeine Zeitung'". Augsburská „Allgemeine Zeitung" toto Marxovo prohlášení neotiskne.

10. listopadu — Engels se účastní slavnosti ke stému výročí narození Friedricha Schillera.

15. listopadu — Protože Blind veřejně popírá, že by byl autorem letáku „Výstraha", posílá Marx do augsburské „Allgemeine Zeitung" prohlášení, v němž na základě nezvratných fakt znovu dokazuje Blindovo autorství. Marxovo prohlášení je otištěno v příloze k 325. číslu augsburské „Allgemeine Zeitung" z 21. listopadu.

Marx píše článek „Potíže v Německu" a konstatuje v něm, že se zostřily rozpory mezi Rakouskem a Pruskem; článek vychází v „New-York Daily Tribune" 2. prosince.

17. listopadu — Marx píše pro „New-York Daily Tribune" článek o suezské otázce. Článek není otištěn.

Polovina listopadu — Marx píše článek „Obchod s Čínou", v němž na příkladu Číny dokazuje, jak kořistnicky se chovají evropští kolonizátoři k asijským zemím; upozorňuje, že obchod evropských mocností s Čínou se nemůže příznivě rozvíjet, protože Čína je hospodářsky zaostalá. Článek vychází v „New-York Daily Tribune" 3. prosince.

25. listopadu — Marx píše článek „Panika z invaze v Anglii" o reakci anglického veřejného mínění na hrozící francouzskou invazi na Britské ostrovy. Článek vychází v „New-York Daily Tribune" 9. prosince.

Kolem 10. prosince 1859—začátek února 1860 — Engels píše tři články, v nichž osvětluje průběh dobyvačné války Španělska v Maroku, která začala v listopadu 1859; dva články — „Průběh války s Maury" a „Válka s Maury" — vycházejí v „New-York Daily Tribune" 19. ledna a 8. února jako úvodníky; třetí článek s názvem „Válka s Maury" je otištěn 17. března.

Kolem 12. prosince — Engels sděluje v dopise Marxovi, že studuje Darwinovu práci „O vzniku druhů"; knihu vysoce hodnotí a poznamenává, že Darwin úspěšně dokázal historický vývoj v přírodě a zasadil tím zdrcující ránu teologii.

13. prosince — Marx píše Engelsovi, že v Rusku je sociální vývoj rychlejší než v ostatní Evropě, a uvádí, že na jedné straně je tu hnutí rolnictva proti šlechtě a na druhé straně konstituční hnutí šlechty proti carovi.

Konec padesátých — začátek šedesátých let — Engels studuje knihu anglického ekonoma Doubledaye „Dějiny anglických financí, finančního systému a statistiky" a pořizuje si z ní obšírné výpisky.

JMENNÝ REJSTŘÍK

Aberdeen, George *Gordon*, hrabě (1784 až 1860), anglický státník, tory, od roku 1850 vůdce peelovců, ministr zahraničních věcí (1828—1830, 1841 až 1846) a ministerský předseda koaliční vlády (1852—1855). — 557, 651

Albrecht (1817—1895), rakouský arcivévoda, generál, v letech 1848—1849 se zúčastnil potlačení revoluce v Itálii, v letech 1851—1860 byl generálním guvernérem v Uhrách, roku 1859 byl vyslán s diplomatickou misí do Berlína. — 496, 504

Alexandr, princ *hesenský* (1823—1888), rakouský generál, za války v Itálii roku 1859 velel brigádě. —398, 423

Alexandr I. (1777—1825), ruský car (1801—1825). — 434

Alexandr II. (1818—1881), ruský car (1855—1881). — 192, 320, 392, 402

Allemandi, Michele Napoleone (1807 až 1858), italský generál, účastník revoluce v Itálii v letech 1848—1849, velel lombardským, švýcarským a janovským dobrovolníkům. — 400

Alžběta (1533—1603), anglická královna (1558—1603). — 149

Alžběta (1801—1873), pruská královna, manželka Bedřicha Viléma IV. — 369

Anacharsis, (6. stol. před n. l.), skythský mudrc. — 86

Anghiera, Pietro Martire (Petrus Martyr Anglerius) (1457—1526), dějepisec a zeměpisec, narozen v Itálii, dlouhou dobu pobýval na španělském dvoře. — 159

Anselme, Jacques Bernard Modeste (1740—1812), francouzský generál, za války revoluční Francie proti Rakousku v roce 1792 velel armádě. — 642

Anstey, Thomas Chisholm (1816 až 1873), anglický právník a politik, buržoazní radikál; v letech 1847 až 1852 člen parlamentu, vrchní státní návladní pro Hongkong. — 555

Arbuthnot, George (1802—1865), úředník anglického ministerstva financí; autor řady prací o peněžním oběhu a úvěru, stoupenec školy „currency principle" („principu peněžního oběhu"). — 187

Aretino, Pietro (1492—1556), italský renesanční satirik, autor vtipných pamfletů proti papežskému dvoru a evropským panovníkům. — 172

Ariosto, Lodovico (1474—1533), italský renesanční básník, autor eposu „Zuřivý Roland". — 553

Aristoteles (384—322 před n. l.), velký starověký myslitel; ve filosofii kolísal mezi materialismem a idealismem; obhajoval naturální otrokářské hospodářství; první analyzoval formu hodnoty. — 43, 57, 65, 81, 82, 125, 126, 144, 160, 660

Arminius (17 před n. l.—21 n. l.), kníže germánského kmene Cherusků, vedl boj germánských kmenů proti Římu, roku 9 n. l. porazil Římany v Teutoburském lese. — 690, 691

Armstrong, William George (1810 až 1900), anglický vynálezce, proslavil se vynálezem děla s rýhovanou hlavní. — 264

Arndt, Ernst Moritz (1769—1860), německý spisovatel, historik a filolog, účastník osvobozeneckého boje německého národa proti napoleonské nadvládě; stoupenec konstituční monarchie. — 260

Arrivabene, Jean, hrabě (1787 až 1881), italský politický emigrant, iniciátor ekonomického kongresu v roce 1847, překladatel ekonomických děl. — 140

d'Aspre, Konstantin, baron (1789 až 1850), rakouský generál, v letech 1848—1849 se zúčastnil potlačení revoluce v Itálii. — 273

Aššurbanipal (Sardanapal), asyrský vládce (668—asi 626 před n. l.). — 550

Athenaios (konec 2.—počátek 3. století), řecký rétor a gramatik. — 86

Attila (zemřel roku 453), vůdce Hunů (433—453). — 494

Attwood, Thomas (1783—1856), anglický bankéř, ekonom a politik; buržoazní radikál, jako vůdce školy „currency principle" („principu peněžního oběhu") se zpočátku účastnil chartistického hnutí. — 94, 95

Auckland, George *Eden*, hrabě (1784 až 1849), anglický státník, whig, byl několikrát ministrem, generální guvernér Indie (1836—1842). — 559

Auerswald, Rudolf (1795—1866), pruský státník, představitel liberální zburžoaznělé šlechty, ministerský předseda a ministr zahraničních věcí (červen až září 1848), ministr bez portfeje (1858—1862). — 496

Augereau, Pierre François Charles (1757—1816), francouzský generál, od roku 1804 maršál, zúčastnil se válek Francouzské republiky proti koalici evropských států a napoleonských tažení. — 643

Aurangzíb (1618—1707), indický pádišáh (1658—1707) z dynastie Velkých Mughalů. — 137

Azeglio, Massimo Tapparelli, markýz (1798—1866), italský státník a spisovatel, umírněný liberál, stoupenec sjednocení Itálie pod vládou savojské dynastie, účastník revoluce v Itálii v letech 1848—1849, předseda sardinské vlády a ministr zahraničních věcí (1849—1852), roku 1859 sardinský zmocněnec v Romagni. — 529

Bach, Alexander, baron (1813—1893), rakouský reakční státník, stoupenec absolutní monarchie, klerikál, povoláním advokát; v letech 1848 až 1849 ministr spravedlnosti, od července 1849 do srpna 1859 byl ministrem vnitra a fakticky řídil celou rakouskou politiku. — 468

Bailey, Samuel (1791—1870), anglický buržoazní ekonom a filosof; polemizoval z pozic vulgární politické ekonomie s Ricardovou pracovní teorií hodnoty, přitom správně postřehl některé rozpory v Ricardových ekonomických názorech. — 85, 149

Baker, Robert, tovární inspektor v Irsku. — 238, 253, 254

Balabin, Viktor Petrovič, ruský diplomat, v letech 1858—1864 velvyslanec ve Vídni. — 339, 341, 353

Bangya, János (Mehmed bej) (1817 až 1868), maďarský žurnalista a důstojník, účastník revoluce v Uhrách v letech 1848—1849; po porážce revoluce Kossuthův emisar v zahraničí, současně byl tajným policejním agentem; později vstoupil do turecké armády pod jménem Mehmed bej a v bojích Čerkesů proti Rusku na Kavkaze působil jako turecký agent (1855—1858). — 545

Baraguay d'Hilliers, Achille (1795 až 1878), francouzský generál, od roku 1854 maršál, bonapartista; roku 1854 velel francouzskému expedičnímu sboru v Baltském moři; za války v Itálii roku 1859 velel sboru. — 350, 351, 379, 381, 387, 388, 398, 399, 410, 411, 416, 420, 424, 432, 447, 450, 468

Baraguay d'Hilliers, Louis (1764—1812), francouzský generál, zúčastnil se válek Francouzské republiky proti koalici evropských států a napoleonských tažení; otec předchozího. — 267

Barbon, Nicholas (1640—1698), anglický buržoazní ekonom; odpůrce merkantilismu, freetrader; zastával názor, že hodnota zboží je určena jeho užitečností; předchůdce tzv. státní teorie peněz. — 91

Baring, Thomas (1799—1873), anglický bankéř. — 353

Barnum, Phineas Taylor (1810—1891), americký podnikatel, majitel cirkusů, panoptik a jiných atrakcí, proslul bombastickou reklamou. — 492

Bastiat, Frédéric (1801—1850), francouzský vulgární ekonom, hlásal třídní harmonii; „nejmělčí a tudíž nejzdařilejší představitel vulgárně ekonomické apologetiky" (Marx). — 53, 660

Bazaine, François Achille (1811 až 1888), francouzský generál, od roku 1864 maršál, ve třicátých a čtyřicátých letech se zúčastnil dobytí Alžírska, v letech 1853—1856 krymské války, za války v Itálii roku 1859 velel divizi, účastnil se francouzské ozbrojené intervence v Mexiku v letech 1862—1867. — 399

Beauharnais, Eugène, princ (1781 až 1824), francouzský generál, adoptivní syn Napoleona I., účastník napoleonských tažení (mimo jiné ruského tažení v roce 1812); v letech 1805—1814 italský místokrál. — 264

Beauharnais, Hortensie (1783—1837), matka Napoleona III., manželka holandského krále Ludvíka Bonaparta. — 492

Beaumelle, viz *La Beaumelle*, Laurent *Angliviel de*

Bedřich II. (1720—1785), hesenský lankrabí (1760—1785), roku 1776 prodal Anglii hesenská vojska pro válku v Severní Americe. — 579, 581

Bedřich II. (Veliký) (1712—1786), pruský král (1740—1786). — 299, 492

Bedřich Vilém I. (1802—1875), hesensko-kaselský kurfiřt (1847—1866),

v letech 1831—1847 regent. — 579, 582
Bedřich Vilém III. (1770—1840), pruský král (1797—1840). — 492
Bedřich Vilém IV. (1795—1861), pruský král (1840—1861). — 369, 534
Bekker, Immanuel (1785—1871), německý filolog, připravil k vydání četná díla starých řeckých autorů (Platóna, Aristotela, Aristofana). — 43, 82
Bender, londýnský knihkupec. — 691
Benedek, Ludwig (1804—1881), rakouský generál, podílel se na potlačení povstání haličských rolníků v roce 1846 a národně osvobozeneckého hnutí v Itálii a Uhrách v letech 1848—1849, za války v Itálii roku 1859 velel armádnímu sboru, v roce 1860 byl jmenován náčelníkem štábu rakouské armády a náčelníkem politické a vojenské správy v Uhrách, za rakousko-pruské války v roce 1866 vrchní velitel rakouské armády. — 378, 383, 384, 416, 432, 445—447, 450, 475
Benningsen, Rudolf (1824—1902), německý politik, stoupenec sjednocení Německa „shora" pod nadvládou Pruska, v letech 1859—1867 předseda Národního spolku, od roku 1867 vůdce pravého křídla národně liberální strany, která zastupovala zájmy velké buržoazie, poslanec německého říšského sněmu (1871 až 1883 a 1887—1898). — 534
Berger, rakouský generál, za války v Itálii roku 1859 velel divizi. — 473
Berkeley, George (1685—1753), anglický biskup, reakční filosof, významný představitel subjektivního idealismu; v ekonomii kritik merkantilismu, za hlavní zdroj bohatství považoval práci; představitel nominalistické teorie peněz. — 51, 91—92, 126
Bernier, François (1625—1688), francouzský lékař, cestovatel a spisovatel. — 137
Bernstorff, Albrecht, hrabě (1809 až 1873), pruský diplomat, vyslanec v Londýně (1854—1861), ministr zahraničních věcí (1861—1862), velvyslanec v Londýně (1862—1873).— 508
Beta, Heinrich (vlastním jménem *Bettziech*) (1813—1876), německý novinář, maloburžoazní demokrat, emigrant v Londýně, Kinkelův stoupenec. — 694
Bethlen, Gergely, hrabě, maďarský důstojník, zúčastnil se revoluce v Uhrách v letech 1848—1849, po porážce revoluce emigroval do ciziny. — 551
Beuret, Georges (1803—1859), francouzský generál, zúčastnil se španělského tažení roku 1823, alžírské a římské expedice, za války v Itálii roku 1859 velel brigádě. — 388
Biscamp, Elard, německý demokrat, žurnalista, účastník německé revoluce z let 1848—1849; po porážce revoluce emigroval do Anglie; stal se členem redakce listu německých emigrantů v Londýně „Das Volk", na jehož vydávání se podílel Marx. — 26
Bismarck, Otto von *Schönhausen*, kníže (1815—1898), pruský a německý státník a diplomat, představitel pruských junkerů; v letech 1851 až 1859 pruský zmocněnec ve Spolkovém sněmu; vyslanec v Petrohradě (1859—1862) a velvyslanec v Paříži (1862); pruský ministerský předseda (1862—1871), říšský kancléř (1871—1890). — 316, 508
Bixio, Jacques Alexandre (1808 až 1865), francouzský publicista, buržoazní republikán, jeden z redaktorů listu „National", roku 1848 místopředseda Ústavodárného shromáždění, 20.—29. prosince 1848 ministr zemědělství a obchodu, roku 1849 poslanec Zákonodárného shromáždění. — 209
Blake, William, anglický ekonom z první poloviny 19. století, autor prací o peněžním oběhu. — 113, 182
Blakeley, anglický důstojník a novinář, za války v Itálii roku 1859 byl dopisovatelem listu „Times" u rakouské armády. — 620
Blanc, Louis (1811—1882), francouzský maloburžoazní socialista a historik, v roce 1848 člen prozatímní vlády, byl pro třídní smír a kompromis s buržoazií. — 171
Blanchard, francouzský generál, za války v Itálii roku 1859 velel brigádě. — 388
Bloomfield, John Arthur Douglas (1802 až 1879), anglický diplomat; v letech 1851—1860 vyslanec a zmocněnec v Berlíně. — 510
Blücher, Gebhard Leberecht (1742 — 1819), pruský generál, polní maršál, účastník protinapoleonských válek. — 299, 487
Boér (1808—1859), rakouský generál, původem Maďar, za války v Itálii roku 1859 velel brigádě. — 432, 473
Boisguillebert, Pierre le Pesant (1646 až 1714), francouzský ekonom, předchůdce fyziokratů, zakladatel klasické buržoazní politické ekonomie ve Francii. — 67—70, 75, 107, 113, 132—134, 152
Bonaparte, viz Napoleon I.
Bonaparte, Jérôme (1784—1860), nejmladší bratr Napoleona I., vestfálský král (1807—1813). od roku 1850 maršál. — 623
Bonaparte, Joseph (1768—1844), nejstarší bratr Napoleona I., španělský král (1808—1813). — 426
Bonaparte, Joseph Charles Paul, princ Napoleon, (1822—1891), syn Jérôma Bonaparta, bratranec Napoleona III., po smrti svého staršího bratra (1847) přijal jméno Jérôme, za druhé republiky poslanec Ústavodárného a Zákonodárného shromáždění, roku 1854 velel divizi na Krymu, za války v Itálii roku 1859 velel sboru; známý pod přízviskem Plon-Plon a Rudý princ. — 207—209, 303, 380, 396, 436, 445, 449, 451, 479, 548—550, 623
Bonaparte, Ludvík, viz *Napoleon III.*
Bonaparti, císařská dynastie ve Francii (1804—1814, 1815 a 1852—1870).— 194, 207, 209, 216, 285, 306, 462, 463, 465, 489, 548, 550
Boncompagni, Carlo (1804—1880), italský státník, umírněný liberál, stoupenec sjednocení Itálie pod vládou savojské dynastie; roku 1848 sardinský ministr školství, roku 1852 ministr zemědělství, obchodu, školství a spravedlnosti, v letech 1853 až 1856 předseda poslanecké sněmovny, roku 1859 sardinský zmocněnec ve Florencii. — 529
Bonham, Sir Samuel George (1803 až 1863), britský koloniální úředník, guvernér v Hongkongu (1847 až 1852). Vykonával i diplomatické funkce a prováděl kontrolu obchodu s Čínou. — 585
Bonin, Eduard (1793—1865), pruský

generál a státník, ministr války (1852—1854, 1858—1859). — 496
Bosanquet, Charles (1769—1850), anglický podnikatel a ekonom, polemizoval s Ricardem o otázkách peněžního oběhu. — 173, 177
Bosanquet, James Whatman (1804 až 1877), anglický bankéř a ekonom. — 108
Bouat, francouzský generál, za války v Itálii roku 1859 velel divizi. — 366
Bourbaki, Charles (1816—1897), francouzský generál, původem Řek, účastník krymské války 1853—1856, za války v Itálii roku 1859 velel divizi, účastník francouzsko-pruské války 1870—1871. — 323, 450
Bourboni, královská dynastie ve Francii (1589—1792, 1814—1815 a 1815 až 1830). — 528
Bourboulon, v roce 1859 francouzský zmocněnec v Číně. — 552—553, 561
Boustrapa, viz *Napoleon III.*
Bray, John Francis (1809—1895), anglický ekonom, utopický socialista, stoupenec Owenův; zastánce teorie „pracovních peněz". — 98
Brennus, legendární vůdce Galů, kteří roku 390 před n.l. vpadli do Itálie a dobyli Řím. — 497
Bright, John (1811—1889), anglický továrník, buržoazní politik, jeden z vůdců freetraderů a spoluzakladatel Ligy proti obilním zákonům; na počátku šedesátých let vůdce levého křídla liberální strany; byl několikrát ministrem v liberálních kabinetech. — 246, 248, 569, 590
Brougham, Henry Peter, baron (1778 až 1868), anglický právník a literát, ve dvacátých a třicátých letech významný představitel whigovské strany, lord kancléř (1830—1834); freetrader, prosazoval parlamentní reformu z roku 1832; od padesátých let nehrál už v politickém životě význačnější roli. — 75, 509, 574
Bruce, Frederick William Adolphus (1814—1867), anglický koloniální úředník a diplomat, vyslanec v Číně (1858—1865). — 552—554, 557, 561, 564, 566
Brunnov, Filipp Ivanovič, baron (1797 až 1875), ruský diplomat, vyslanec (1840—1854, 1858—1860), později velvyslanec (1860—1874) v Londýně, člen ruské delegace na pařížském kongresu v roce 1856. — 493
Buchanan, David (1779—1848), anglický publicista a buržoazní ekonom, žák a vykladač Adama Smitha, odpůrce fyziokratů. — 122, 571
Büchner, Ludwig (1824—1899), německý lékař, přírodovědec a filosof, vulgární materialista. — 517
Bülow, Heinrich Dietrich (1757—1807), pruský vojenský spisovatel, autor známého díla „Duch novějšího válečného systému". — 275—277, 364, 468, 472
Bulwer, William Henry *Lytton*, hrabě (1801—1872), anglický diplomat, člen parlamentu (1830—1837), whig; v letech 1839 a 1840 chargé d'affaires v Paříži, později vyslanec v Madridě (1843—1848), Washingtonu (1849—1852) a Florencii (1852 až 1855); v letech 1858—1865 velvyslanec v Cařihradě. — 557
Buol-Schauenstein, Karl Ferdinand, hrabě (1797—1865), rakouský státník a diplomat, vyslanec v Petrohradě (1848—1850), později v Londýně (1851—1852), ministerský předseda a ministr zahraničních

věcí (1852—1859). — 337, 339—342, 467
Burleigh, viz *Cecil*, William, lord *Burleigh*
Burnes, Alexander (1805—1841), anglický důstojník; za anglo-afghánské války v letech 1839—1842 byl politickým poradcem ve štábu anglické armády v Kábulu. — 558—560
Burnes, James (1801—1862), anglický lékař, bratr předchozího. — 558
Büsch, Johann Georg (1728—1800), německý ekonom, v podstatě zastával merkantilistické názory, roku 1767 založil obchodní akademii v Hamburku. — 171

Camou, Jacques (narozen roku 1792), francouzský generál, účastník krymské války (1853—1856), za války v Itálii roku 1859 velel gardové divizi. — 422
Campbell, pomocník továrního inspektora ve Skotsku. — 236
Canning, Charles John, od roku 1859 hrabě (1812—1862), anglický státník, tory, později peelovec, generální poštmistr (1853—1855), guvernér Indie (1856—1862), organizoval potlačení národně osvobozeneckého povstání v Indii v letech 1857—1859. — 328—330
Canrobert, François Certain (1809 až 1895), francouzský maršál, bonapartista; ve třicátých a čtyřicátých letech se zúčastnil dobytí Alžírska; jeden z aktivních účastníků státního převratu z 2. prosince 1851; za krymské války vrchní velitel francouzské armády (září 1854—květen 1855); za války v Itálii roku 1859 velel sboru. — 350, 351, 379, 408, 410, 411, 414, 417, 420, 422, 423, 426, 447, 450, 451
Carden, Robert Walter (narozen roku 1801), anglický úředník, člen parlamentu, tory. — 569—572
Carey, Henry Charles (1793—1879), americký vulgární ekonom, obhájce kapitalismu, hlasatel třídní harmonie, odpůrce Ricardových názorů. — 660, 661
Carli, Giovanni Rinaldo (1720—1795), italský učenec, autor několika prací o penězích a obilním obchodu; odpůrce merkantilismu. — 156
Castelborgo, italský generál, za války v Itálii roku 1859 velel divizi. — 410, 411
Castlereagh, Henry Robert Stewart, vikomt, markýz *Londonderry* (1769 až 1822), anglický státník, tory, ministr války (1805—1806), ministr války a kolonií (1807—1809), ministr zahraničních věcí (1812—1822). — 94, 654
Cavour, Camillo Benso, hrabě (1810 až 1861), italský státník, ideolog a vůdce liberálně monarchistické buržoazie a zburžoaznělé šlechty; předseda sardinské vlády (1852—1859 a 1860 až 1861); prosazoval politiku sjednocení Itálie shora pod hegemonií savojské dynastie, přičemž spoléhal na podporu Napoleona III.; v roce 1861 předseda první italské vlády. — 191, 337, 402, 405, 406, 460, 463
Cecil, William, lord *Burleigh* (1520 až 1598), anglický státník, královnin první ministr (1558—1598). — 150
Cialdini, Enrico, vévoda di Gaeta (1811—1892), italský generál, zúčastnil se národně osvobozeneckého boje v letech 1848—1849 a krymské války, za války v Itálii roku 1859 velel divizi. — 408—410

Clam-Gallas, Eduard (1805—1891), rakouský generál, v letech 1848 až 1849 se zúčastnil potlačení revolučního a národně osvobozeneckého hnutí v Itálii, za války v Itálii roku 1859 velel sboru, zúčastnil se rakousko-pruské války v roce 1866. — 420, 445.

Clausewitz, Carl von (1780—1831), pruský generál, vynikající buržoazní vojenský teoretik. — 481, 491, 646

Clay, William (1791—1869), anglický liberální politik a ekonom, stoupenec školy „currency principle" („principu peněžního oběhu"); člen parlamentu. — 187

Cobbett, William (1763—1835), anglický politik a publicista, významný představitel maloburžoazního radikalismu, bojoval za demokratizaci anglického politického zřízení. — 108

Colloredo-Mels und Wallsee, Wenzel Joseph (1738—1822), rakouský generál, od roku 1808 maršál, zúčastnil se válek koalice evropských států proti Francouzské republice a proti Napoleonovi I. — 643

Constancio, Francisco Solano (1772 až 1846), portugalský lékař, diplomat a spisovatel; překládal do francouzštiny práce anglických ekonomů. — 76

Cooper, Thomas (1759—1840), americký vědec a politik, významný buržoazní ekonom, stoupenec svobodného obchodu. — 51

Coppock, James (1798—1857), anglický právník, volební agent. — 569, 571

Corbet, Thomas (kolem roku 1850), anglický ekonom, stoupenec Ricardův. — 108

Cordon, Franz (1796—1869), rakouský generál, za války v Itálii roku 1859 velel divizi. — 420, 421, 423, 424

Costa de Beauregard, markýz, italský aristokrat, poslanec sardinského parlamentu za Savojsko. — 627

Cotton, William (1786—1866), anglický velkoobchodník, ředitel Anglické banky; vynálezce automatické váhy na zlato. — 120

Couttsová, Miss, milenka Napoleona III. — 494

Cowley, Henry Richard Charles *Wellesley*, baron (1804—1884), anglický diplomat, velvyslanec v Paříži (1852 až 1867). — 353, 356

Cromwell, Oliver (1599—1658), vůdce buržoazie a zburžoaznělé šlechty za anglické buržoazní revoluce z konce 17. století; od roku 1653 lord protektor Anglie, Skotska a Irska. — 69

Cucchiari, Domenico (1806—1900), italský generál, za války v Itálii roku 1859 velel piemontské divizi. — 410, 411

Custodi, Pietro (1771—1842), italský státník, historik a ekonom, vydavatel děl italských ekonomů 16. až 19. století. — 50, 55, 72, 119, 132, 156

Cuza, Alexandru (1820—1873), rumunský politik, v letech 1859—1866 pod jménem Alexandr Jan I. hospodar (vládnoucí kníže) podunajských knížectví Moldavska a Valašska, z nichž v roce 1862 vznikl rumunský stát; byl svržen reakčním spiknutím a emigroval do ciziny. — 493

Czetz, János (1822—1904), maďarský generál, za revoluce v Uhrách v letech 1848—1849 náčelník generálního štábu sedmihradské revoluční armády, po porážce revoluce emigroval. — 551

Daire, Eugène (1798—1847), francouzský ekonom, vydavatel ekonomických děl. — 69, 107

Dalhousie, James Andrew *Ramsay*, markýz (1812—1860), anglický státník, peelovec, generální guvernér pro Indii (1848—1856), prováděl politiku koloniálních výbojů. — 333

Danilo, Njegoš (1826—1860), černohorský kníže (1852—1860). — 493

Dante Alighieri (1265—1321), velký italský básník, autor „Božské komedie". — 39

Darimon, Louis Alfred (1819—1902), francouzský politik, publicista a historik; propagoval Proudhonovy názory. — 98

d'Aspre, Konstantin, viz *Aspre*

Derby, Edward Geoffrey, Smith *Stanley*, hrabě (1799—1869), anglický státník, vůdce toryů, později jeden z vůdců konzervativní strany; ministerský předseda (1852, 1858—1859, 1866—1868). — 312, 327, 330, 344, 354, 467, 501, 529, 550, 556, 557, 559, 567

Dessolle, Jean Joseph Paul Augustin (1767—1828), francouzský generál, účastník napoleonských válek, později legitimista. — 265

Disraeli, Benjamin, od roku 1876 hrabě *Beaconsfield* (1804—1881), anglický státník a spisovatel, jeden z předáků toryů, ve druhé polovině 19. století vůdce konzervativní strany; kancléř pokladu (ministr financí) (1852, 1858—1859 a 1866—1868), ministerský předseda (1868 a 1874 až 1880). — 25, 245—248, 564, 565

Dodd, George (1808—1881), anglický publicista; autor četných prací o otázkách průmyslu; spoluautor různých příruček. — 118

Dóst Muhammad (1793—1863), afghánský emír (1826—1839 a 1842—1863). — 558—560

Durando, Giovanni (1804—1869), generál piemontské armády, která v letech 1848—1849 bojovala proti Rakousku, za války v Itálii roku 1859 velel divizi. — 272, 273, 410, 411, 450.

Dürfeld, rakouský generál, za války v Itálii roku 1859 velel brigádě. — 422

Dwernoy, Heinrich Gustav (1802 až 1890), württemberský státník, liberál, ministr vnitra (1848—1849), poslanec zemského sněmu (1851 až 1868), stoupenec sjednocení Německa pod vedením Pruska, jeden ze zakladatelů Národního spolku. — 454

Eduard III. (1312—1377), anglický král (1327—1377). — 88

Echagüe, Rafael (1815—1887), španělský generál, účastník buržoazní revoluce z let 1854—1856, náležel ke straně moderados; ve španělsko-marocké válce v letech 1859—1860 velel sboru. — 592, 595, 599, 600

Elgin, James *Bruce*, hrabě *Kincardine* (1811—1863), anglický diplomat, v letech 1857—1858 a 1860—1861 mimořádný zmocněnec v Číně, indický místokrál (1862—1863). — 554, 555, 562, 564—567, 584, 585, 587

Ellenborough, Edward *Law*, hrabě (1790 až 1871), anglický státník, tory, člen parlamentu; generální guvernér pro Indii (1842—1844), roku 1846 první lord admirality (ministr námořnictva), předseda Kontrolní

rady pro Indii (1858). — 247, 335, 486, 567
Elphinstone, John, lord (1807—1860), anglický koloniální úředník v Indii; v letech 1837 až 1842 guvernér madráského a v letech 1853—1859 bombajského presidentství. — 332
Emanuel, viz *Viktor Emanuel II.*
Emmett, Anthony (1790—1872), anglický vojenský inženýr, od roku 1855 generál, náčelník ženijní služby na ostrově sv. Heleny (1815—1821). — 275, 276
Engels, Bedřich (1820—1895) (viz životopisná data). — 37, 617, 689
Espinasse, Charles Marie Esprit (1815 až 1859), francouzský generál, bonapartista, jeden z hlavních účastníků státního převratu z 2. prosince 1851; zúčastnil se krymské války, za války v Itálii roku 1859 velel divizi. — 422
Eugène, princ, viz *Beauharnais*, Eugène
Eugenie, viz *Montijo*, Eugenie
Euripides (asi 480— asi 406 před n. l.), významný starořecký dramatik. — 144, 497
Ezop (6. století před n. l.), pololegendární starořecký bajkář. — 190

Faliero, Marino (1274—1355), benátský dóže (1354—1355), popraven za účast ve spiknutí, které mělo svrhnout vládu šlechty. — 318
Fanti, Manfredo (1808—1865), italský generál a státník, zúčastnil se národně osvobozeneckého a revolučního hnutí v Itálii v letech 1848 až 1849, za války v Itálii roku 1859 velel piemontské divizi; v letech 1860—1861 italský ministr války a námořnictva. — 409—411, 450
Farini, Luigi Carlo (1812—1866), italský státník a historik, stoupenec sjednocení Itálie pod vládou savojské dynastie, ministr školství (1851 až 1852), roku 1859 sardinský zmocněnec v Modeně, ministr vnitra (1860), předseda vlády (1862-1863). — 529
Ferdinand II. (1810—1859), neapolský král (1830—1859), za bombardování Mesiny v roce 1848 dostal přezdívku „král Bomba". — 195, 197, 338
Ferdinand IV., viz *Lorena*, Ferdinando
Ferdinand Maxmilián (1832—1867), rakouský arcivévoda, generální guvernér lombardsko-benátského království (1857—1859), jako Maxmilián I. mexický císař (1864—1867). — 191, 197
Ferrier, François Louis Auguste (1777 až 1861), francouzský vulgární buržoazní ekonom, státní úředník, epigon merkantilismu. — 512
Festetics, rakouský generál, Maďar, za války v Itálii roku 1859 velel brigádě. — 383
Feuerbach, Ludwig (1804—1872), vynikající německý materialistický filosof předmarxovského období. — 516, 517
Filangieri, Carlo, kníže ze *Satriana*, vévoda z *Taorminy* (1784—1867), neapolský generál, účastník napoleonských tažení, v letech 1848 až 1849 krutě potlačil povstání na Sicílii a byl do roku 1855 generálním guvernérem Sicílie, v letech 1859 až 1860 ministerský předseda a ministr války. — 338
Filip II. (1527—1598), španělský král (1556—1598). — 136
Fleury, Emile Félix (1815—1884), francouzský generál a diplomat, bonapartista, účastník státního převratu z 2. prosince 1851. — 209
Forbonnais, François Véron Duverger, *de* (1722—1800), francouzský buržoazní ekonom a finančník, merkantilista a protekcionista, stoupenec kvantitativní teorie peněz, odpůrce fyziokratů. — 168
Forey, Elie Frédéric (1804—1872), francouzský generál, později maršál, bonapartista; ve třicátých a čtyřicátých letech se zúčastnil dobytí Alžírska, účastník státního převratu z 2. prosince 1851; v letech 1854 až 1855 velel části francouzského vojska na Krymu; za války v Itálii roku 1859 velel divizi. — 381, 385, 387, 388, 396, 398, 399
Franc de Pompignan, viz *Pompignan*, Jean Jacques *Le Franc*
Franklin, Benjamin (1706—1790), severoamerický státník a diplomat, přírodovědec a ekonom, spoluautor prohlášení nezávislosti Spojených států; významný představitel osvícenství v Americe; poprvé „vědomě... rozložil směnnou hodnotu na pracovní dobu" (Marx). — 70, 71, 126, 168
František II. (1836—1894), neapolský král (1859—1860). — 458, 459
František V., Ferdinand Geminian (1819—1875), vévoda modenský (1846—1859), rakouský arcivévoda. — 459
František Josef I. (1830—1916), rakouský císař (1848—1916). — 19, 316, 320, 336—338, 370—372, 377, 383, 419, 434, 440—442, 444, 445, 447, 449—452, 457, 459, 463, 468, 473 až 476, 479, 481—484, 496, 503, 528, 575, 577, 620, 621
Freiligrath, Ferdinand (1810—1876), německý básník, zprvu romantik, později revoluční básník, v letech 1848—1849 jeden z redaktorů „Neue Rheinische Zeitung", člen Svazu komunistů; v padesátých letech zanechal revolučního boje. — 689
Fréron, Elie Catherine (1719—1776), francouzský kritik a publicista, literární odpůrce Voltairův. — 427
Fullarton, John (1780—1849), anglický buržoazní ekonom, zabýval se otázkou peněžního oběhu a úvěru, odpůrce kvantitativní teorie peněz. — 188

Gablenz, Ludwig Karl Wilhelm (1814 až 1874), rakouský generál, zúčastnil se potlačení revoluce v Itálii a v Uhrách v letech 1848—1849, za války v Itálii roku 1859 velel brigádě, účastnil se rakousko-pruské války v roce 1866. — 408
Gagern, Heinrich, baron (1799—1880), hesenský politik, umírněný liberál; poslanec a předseda frankfurtského Národního shromáždění, patřil k pravému středu; ministerský předseda říšské vlády (prosinec 1848 až březen 1849). — 454
Gaillardet, Frédéric (1808—1882), francouzský novinář a dramatik, v letech 1839—1848 vydával ve Spojených státech list „Courrier des États-Unis"; roku 1848 se jako stálý dopisovatel tohoto listu vrátil do Francie. — 211
Galiani, Ferdinando (1728—1787), italský buržoazní ekonom, kritik fyziokratického učení; zastával názor, že hodnota zboží je určena jeho užitečností, současně vyslovil řadu správných postřehů o podstatě zboží a peněz. — 50, 72, 85, 101, 114, 158

Garibaldi, Guiseppe (1807—1882), italský revolucionář, demokrat, vůdce národně osvobozeneckého hnutí v Itálii; roku 1848 v čele dobrovolnického sboru obětavě bojoval na straně piemontské armády proti Rakousku; byl hlavním organizátorem obrany římské republiky v dubnu až červnu 1849; v padesátých a šedesátých letech vedl boj italského národa za národní osvobození a sjednocení země; za války v Itálii roku 1859 velel alpským střelcům. — 18, 192, 197, 205, 379, 384, 396, 400—403, 408, 414, 418, 427—428, 433, 463, 469, 576, 605, 641

Garnier, Germain (1754—1821), francouzský ekonom a politik, monarchista; epigon fyziokratické školy; překladatel a komentátor díla Adama Smitha. — 86, 118

Genovesi, Antonio (1712—1769), italský idealistický filosof a ekonom, merkantilista. — 64, 132

Gerbaix de Sonnaz, Mauricio (1816—1892), generál piemontské armády, za války v Itálii roku 1859 velel brigádě. — 398

Germiny, Charles Gabriel, hrabě (1789 až 1871), francouzský státník a finančník, bonapartista, v lednu až dubnu 1851 ministr financí, ředitel akciové banky Crédit Foncier (1854 až 1856), ředitel Francouzské banky (1856—1867). — 208

Gibson, Thomas *Milner* (1806—1884), anglický politik, člen Ligy proti obilním zákonům a jeden z vůdců freetraderů, později liberál; ministr obchodu (1859—1865 a 1865—1866). — 555, 556, 564

Ginain, Louis Eugène (1818—1886), francouzský malíř válečných výjevů. — 505

Girardin, Emile, *de* (1806—1881), francouzský buržoazní publicista a politik, ve třicátých až šedesátých letech byl s přestávkami redaktorem listu „La Presse", v politice naprosto bezzásadový. — 209

Gladstone, William Ewart (1809—1898), anglický státník, tory, později peelovec, v druhé polovině 19. století předák liberální strany, kancléř pokladu (1852—1855 a 1859 až 1866) a ministerský předseda (1868—1874, 1880—1885, 1886, 1892—1894). — 78, 555

Goethe, Johann Wolfgang (1749—1832), velký německý spisovatel a myslitel. — 454, 498

Gorčakov, Alexandr Michajlovič, kníže (1798—1883), ruský státník a diplomat, velvyslanec ve Vídni (1854—1856), ministr zahraničních věcí (1856—1882). — 501, 508, 617, 648, 652, 653, 655

Gordon, Anton, baron (1767—1828), rakouský generál, zúčastnil se válek koalice evropských států proti Francouzské republice. — 630

Gottsched, Johann Christoph (1700—1766), německý spisovatel a kritik, představitel raného osvícenství v Německu. — 172

Granier de Cassagnac, Adolphe (1806—1880), francouzský novinář, bezzásadový politik, do revoluce roku 1848 orleanista, potom bonapartista, poslanec Zákonodárného sboru (1852—1870) (krajní pravice); spolupracovník listu „Constitutionnel". — 530

Gray, John (1798—1850), anglický ekonom, utopický socialista, žák Roberta Owena; teoretik „pracovních peněz". — 96—98

Grenville, Richard, vévoda z *Buckinghamu* a *Chandosu* (1797—1861), anglický historik a politik, whig, člen parlamentu (1818—1838). — 245, 248

Grey, Charles, hrabě (1764—1845), anglický státník, jeden z vůdců whigů, ministerský předseda (1830 až 1834). — 589

Grimm, Jacob (1785—1863), zakladatel německé filologie, sběratel německého folklóru, profesor berlínské university. — 160

Grünne, Karl Ludwig, hrabě (1808 až 1884), rakouský generál, představitel dvorní kamarily, generáladjutant císaře Františka Josefa (1850 až 1859). — 442, 445, 468

Guizot, François Pierre Guillaume (1787—1874), francouzský buržoazní historik a státník, od roku 1840 do únorové revoluce z roku 1848 fakticky řídil vnitřní i zahraniční politiku Francie; hájil zájmy velké finanční buržoazie. — 36, 247

Gyulay, Ferencz, hrabě (1798—1868), rakouský generál, Maďar, účastnil se potlačení revoluce v Itálii v letech 1848—1849, ministr války (1849—1850), za války v Itálii roku 1859 velel rakouské armádě až do porážky u Magenty. — 19, 197, 346, 365, 366, 368, 370, 371, 376, 377, 387, 413—419, 421—426, 434, 437, 468—472, 479, 620, 621

Habsburkové, dynastie císařů tzv. Svaté říše římské (s přestávkami od roku 1273 do roku 1806), rakouských císařů (od roku 1804) a císařů rakousko-uherské monarchie (1867 až 1918). — 20, 191, 393, 429, 440, 463, 465, 483, 508, 694

Hadfield, George (1787—1879), anglický politik, buržoazní radikál, člen parlamentu. — 559

Hádžáží Abd-Sálim, velitel marocké armády u Tetuánu za marocko-španělské války v letech 1859—1860. — 595

Hailbronner, Karl (1789—1864), bavorský vojenský publicista a cestovatel, vyjadřoval agresívní tendence rakouských vládnoucích kruhů. — 260, 283, 285, 292

Hall Maxwell, viz *Maxwell*, John Hall

Hampden, John (1594—1643), anglický politik, vůdce opozice proti královskému absolutismu za anglické buržoazní revoluce v 17. století; zastával zájmy buržoazie a zburžoaznělé šlechty. — 494

Händel, Georg Friedrich (1685—1759), slavný německý hudební skladatel. — 589

Hartung, Ernst (1808—1879), rakouský generál, v letech 1848—1849 se zúčastnil potlačení revolučního a národně osvobozeneckého hnutí v Itálii, za války v Itálii roku 1859 velel brigádě, v roce 1866 se zúčastnil rakousko-pruské války. — 422

Hassenpflug, Hans Daniel (1794—1862), německý reakční státník, stoupenec absolutismu, v letech 1832—1837 ministr spravedlnosti a vnitra v Hesensku-Kaselsku, v letech 1850—1855 ministerský předseda. — 582

Haugwitz, Christian August Heinrich Kurt (1752—1832), pruský státník, ministr zahraničních věcí (1792—1804, 1805—1806). — 316

Haxthausen, August, baron (1792—1866), pruský vládní rada, autor

mnoha děl, v nichž vylíčil pozůstatky občinového zřízení v ruském zemědělství; v politických názorech reakcionář, obhájce nevolnictví. — 654

Haynau, Julius Jakob (1786—1853), rakouský generál, v letech 1848 až 1849 krutě potlačil revoluční hnutí v Itálii a v Uhrách; pro svou krutost dostal přezdívku „vzteklá hyena". — 197

Head, Francis, baronet (1793—1875), anglický koloniální úředník, cestovatel a spisovatel. — 305—307

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770 až 1831), význačný představitel německé klasické filosofie, objektivní idealista, nejvšestranněji rozpracoval idealistickou dialektiku. — 36, 516 až 518, 676, 677

Heine, Heinrich (1797—1856), velký německý revoluční básník. — 259, 261, 455

Heise, Heinrich Hermann (zemřel roku 1860), německý publicista, demokrat, zúčastnil se revoluce z let 1848—1849, později emigroval do Anglie. — 689

Heliogabalus nebo *Elagabal* (204—222), římský císař (218—222); jeho jméno se stalo symbolem rozmařilosti, despotismu a nemravnosti. — 548

Henley, Joseph Warner (1793—1884), anglický státník, tory, ministr obchodu (1852, 1858—1859). — 248

Henszlmann, Imre (1813—1888), maďarský archeolog, zúčastnil se revoluce v Uhrách v letech 1848—1849, po porážce revoluce emigroval. — 551

Hermann, viz *Arminius*

hesenský princ, viz *Alexandr*, hesenský princ

Hess, Heinrich, baron (1788—1870), rakouský generál, později polní maršál; v letech 1848—1849 se aktivně zúčastnil potlačení revoluce v Itálii; v letech 1854—1855 vrchní velitel armády v Uhrách, Haliči a podunajských knížectvích; za války v Itálii roku 1859 velel rakouské armádě po porážce u Magenty (červen-červenec 1859). — 226, 368, 370, 377, 419, 434, 442, 451, 452, 468, 470, 471, 474, 475, 478, 481—483, 620

Hobbes, Thomas (1588—1679), významný anglický filosof, představitel matematicko-mechanického materialismu; odpůrce anglické revoluce, stoupenec monarchie a kompromisu mezi šlechtou a buržoazií. — 68

Hodgskin, Thomas (1787—1869), anglický ekonom a publicista; hájil zájmy proletariátu; kritizoval kapitalismus z pozic utopického socialismu a využíval přitom Ricardovy teorie. — 66

Hohenštaufové, dynastie císařů tzv. Svaté říše římské (1138—1254). — 269

Hohenzollernové, dynastie braniborských kurfiřtů (1415—1701), pruských králů (1701—1918) a německých císařů (1871—1918). — 316, 361, 393, 430, 465

Homér, pololegendární starořecký epický básník, autor „Iliady" a „Odyssey". — 172, 686

Hope, James (1808—1882), anglický admirál, v letech 1859—1860 velel vojenské expedici v Číně. — 552, 553, 561

Horatius (Quintus Horatius Flaccus) (65—8 před n.l.), významný římský básník. — 140

Horner, Leonard (1785—1864), anglický geolog, státní tovární inspektor (1833—1856), člen komise vyšetřující práci v továrnách a práci dětí; jako neúplatný zastánce zájmů dělníků si „získal nesmrtelné zásluhy o anglickou dělnickou třídu" (Marx). — 232—235

Hortensie, viz *Beauharnais*, Hortensie

Hübner, Alexander (1811—1892), rakouský diplomat a státník, v letech 1849—1859 vyslanec v Paříži. — 191, 198, 303, 320

Hugo, Victor (1802—1885), velký francouzský spisovatel. — 312, 494

Humboldt, Alexander von (1769—1859), slavný německý přírodovědec a cestovatel. — 361, 692, 694

Hume, David (1711—1776), anglický filosof, subjektivní idealista, agnostik; buržoazní historik a ekonom, odpůrce merkantilismu a zastánce kvantitativní teorie peněz. — 164 až 174, 184, 185, 188

Hume, James Deacon (1774—1842), anglický buržoazní ekonom, freetrader. — 181

Chandos, viz *Grenville*

Charlotte, *Marie Amalie* (1840—1927), manželka arcivévody Maxmiliána rakouského; císařovna mexická, (1864—1867). — 191

Chateaubriand, François René, vikomt *de* (1768—1848), významný francouzský spisovatel, reakční státník a diplomat, ministr zahraničních věcí (1822—1824). — 654

Chevalier, Michel (1806—1879), francouzský inženýr, ekonom a publicista, ve třicátých letech saintsimonovec, později freetrader. — 126, 162

Ihász, Dániel (1818—1872), maďarský důstojník, účastník revoluce v Uhrách v letech 1848—1849, později emigroval; Kossuthův přítel. — 551

Irányi, Dániel (1822—1892), maďarský politik a publicista, účastník revoluce v Uhrách v letech 1848—1849, poslanec, později komisař revoluční vlády, po porážce revoluce emigroval. — 551

Ivan III. (1440—1505), veliký kníže moskevský (1462—1505). — 548

Jacob, William (asi 1762—1851), anglický obchodník, cestovatel a spisovatel, autor četných ekonomických prací o zemědělství a peněžnictví, autor dějin těžby a užívání drahých kovů. — 118, 142

Jan (1782—1859), rakouský arcivévoda, od června 1848 do prosince 1849 německý říšský správce. — 317

Jannin, francouzský generál, za války v Itáliiroku 1859velel brigádě. — 422

Jiří II. (1683—1760), anglický král (1727—1760). — 86, 88

Jiří III. (1738—1820), anglický král (1760—1820). — 86

Jomini, Henri (1779—1869), generál ve francouzských a později v ruských službách, buržoazní vojenský teoretik, autor četných prací o strategii a dějinách vojenství; původem Švýcar. — 270

Joubert, Barthélemy Catherine (1769 až 1799), francouzský generál, v letech 1796—1799 se zúčastnil Napoleonova italského tažení, v letech 1798 až 1799 byl vrchním velitelem armády v Itálii. — 267

Jovellanos y Ramírez, Gaspar (1744 až 1811), španělský státník, spisovatel, právník a ekonom, stoupenec fran-

couzských osvícenců 18. století, klonil se k merkantilismu. — 70
Juch, E. J., německý novinář, maloburžoazní demokrat, od července 1859 redaktor časopisu „Hermann". — 695, 697
Julius, Gustav (1810—1851), německý publicista, maloburžoazní demokrat, představitel „pravého" socialismu. — 171
Juvenál (Decimus Iunius Iuvenalis) (narozen po roce 60 — zemřel po roce 127), významný římský satirický básník. — 342, 528

Kant, Immanuel (1724—1804), významný německý filosof, hlavní představitel německého idealismu na konci 18. a na začátku 19. století. — 517
Karel Albert (1798—1849), sardinský král (1831—1849). — 194, 464
Karel II. (1630—1685), anglický král (1660—1685). — 69
Karel II., Ludvík Ferdinand Karel Bourbon (1799—1883), v letech 1803 až 1807 etruský král za poručnictví své matky; parmský vévoda (1847 až 1849). — 193
Karel V. (1500—1558), španělský král (1516—1556) a císař Svaté říše římské německého národa (1519 až 1556). — 405
Karel Veliký (asi 742—814), francký král (768—800) a císař (800—814). — 319
Kato starší (Marcus Porcius Cato Maior) (234—149 před n. l.), římský politik a spisovatel, hájil výsady šlechty. — 136
Kaye, John William (1814—1876), anglický vojenský historik a koloniální úředník, tajemník politického a tajného oddělení v ministerstvu pro Indii (1858—1874), autor díla „Dějiny afghánské války". — 559
Kellermann, François Christophe (1735 až 1820), francouzský generál, od roku 1804 maršál, bojoval v armádě Francouzské republiky proti koalici evropských států, zúčastnil se napoleonských tažení; později legitimista. — 630
Kincaid, John (1787—1862), v padesátých letech tovární a vězeňský inspektor ve Skotsku. — 236, 237
King, Peter John *Locke* (1811—1885), anglický politik, buržoazní radikál, později liberál, člen parlamentu. — 245
Kinkel, Gottfried (1815—1882), německý básník a publicista, maloburžoazní demokrat, účastník bádensko-falckého povstání z roku 1849; odsouzen pruským soudem k doživotnímu žaláři, uprchl z vězení a emigroval do Anglie; jeden z vůdců maloburžoazní emigrace v Londýně, redaktor časopisu „Hermann" (1859), vystupoval proti Marxovi a Engelsovi. — 17, 691—694, 698
Kiss, Miklós (narozen roku 1820), maďarský důstojník, demokrat, emigrant, byl ve spojení s bonapartistickými kruhy. — 548, 551
Klapka, György (1820—1892), maďarský generál, za revoluce v letech 1848—1849 velel jedné maďarské armádě; v červnu až září 1849 řídil obranu pevnosti Komárno; v roce 1849 emigroval; v padesátých letech byl ve spojení s bonapartistickými kruhy, v roce 1867 se po amnestii vrátil do Uher. — 427, 428, 548, 551
Kleist, Ewald (1715—1759), německý básník. — 697

Kliment VII. (1478—1534), římský papež (1523—1534). — 405
Klotylda, princezna savojská (1843 až 1911), dcera sardinského krále Viktora Emanuela II., od roku 1859 manželka prince Napoleona. — 207, 208, 617
Kóhandil-chán, sardár v Kandaháru. — 559
Kolb, Gustav Eduard (1798—1865), novinář, od roku 1826 redaktor, v letech 1837—1865 šéfredaktor augsburské „Allgemeine Zeitung". — 299
Koller, August (narozen roku 1805), rakouský diplomat, velvyslanec v Berlíně (1857—1860). — 503
Kolumbus, Kryštof (1451—1506), slavný mořeplavec, objevitel Ameriky, původem Janovan. — 162
Konstantin Nikolajevič (1827—1892), ruský velkokníže, druhý syn Mikuláše I., generál-admirál, řídil námořní správu (1853—1881) a byl velitelem ruského loďstva (1855 až 1881); v letech 1858—1861 byl členem Hlavního výboru pro rolnickou otázku a podílel se na přípravě rolnické reformy roku 1861; místodržitel Polského království (1862 až 1863). — 353, 405, 649
Körner, Georg, německý filolog a historik z poloviny 18. století. — 160
Kossuth, Lajos (1802—1894), vůdce maďarského národně osvobozeneckého hnutí, předák buržoazně demokratických živlů v revoluci z let 1848—1849, stál v čele maďarské revoluční vlády; po porážce revoluce emigroval do Turecka, později žil v Anglii a Americe; v padesátých letech se snažil získat podporu bonapartistických kruhů. — 427, 428, 438, 460, 545—551, 691
Kray, Pál (1735—1804), rakouský generál, Maďar, zúčastnil se koaličních válek evropských států proti Francouzské republice a Napoleonovi I. — 276, 277
Kuhn, Franz, baron *Kuhnenfeld* (1817 až 1896), rakouský generál, v letech 1848—1849 se zúčastnil potlačení revolučního a národně osvobozeneckého hnutí v Itálii a v Uhrách, za války v Itálii roku 1859 byl náčelníkem generálního štábu, později velel brigádě, v letech 1868—1874 ministr války. — 370

La Beaumelle, Laurent *Angliviel de* (1726—1773), francouzský spisovatel, literární odpůrce Voltairův. — 427
Ladmirault, Louis René Paul (1808 až 1898), francouzský generál, ve třicátých a čtyřicátých letech se zúčastnil dobytí Alžírska, za války v Itálii roku 1859 velel divizi, účastník francouzsko-pruské války v letech 1870—1871. — 399, 424
Ladreitt de la Charrière, Jules Marie (1806—1870), francouzský generál, zúčastnil se dobytí Alžírska, za války v Itálii roku 1859 velel brigádě, v letech 1870—1871 se zúčastnil francouzsko-pruské války. — 424
Laguéronnière, Louis Etienne Arthur, *Dubreuil Hélion* (1816—1875), francouzský publicista a politik, v padesátých letech bonapartista. — 300
La Motterouge, Joseph Edouard, *de* (1804—1883), francouzský generál, účastník krymské války (1853 až 1856), za války v Itálii roku 1859 velel divizi, účastník francouzsko-

pruské války v letech 1870—1871.— 422
Lansdowne, Henry *Petty Fitzmaurice*, markýz (1780—1863), anglický státník, whig, kancléř pokladu (1806 až 1807), předseda tajné rady (1830 až 1841, 1846—1852), ministr bez portfeje (1852—1863). — 69
Lassalle, Ferdinand (1825—1864), německý maloburžoazní publicista, advokát; v letech 1848—1849 se zúčastnil demokratického hnutí v Porýnské provincii; začátkem šedesátých let se připojil k dělnickému hnutí; zakladatel Všeobecného německého dělnického spolku (1863); podporoval politiku sjednocení Německa „shora" pod hegemonií kontrarevolučního Pruska; založil oportunistický směr v německém dělnickém hnutí. — 13, 14, 21, 22
Law, John (1671—1729), anglický buržoazní ekonom a finančník, generální kontrolor financí ve Francii (1719—1720), pověstný svými spekulacemi s vydáním papírových peněz, jež skončily roku 1720 obrovským krachem. — 168, 171
Leatham, William Henry (1815—1889), anglický básník a politik, radikál, člen parlamentu. — 569, 570, 573
Lecourbe, Claude Jacques (1759—1815), francouzský generál, bojoval v armádě Francouzské republiky proti koalici evropských států, účastník napoleonských tažení. — 265, 266, 633
Ledru-Rollin, Alexandre Auguste (1807 až 1874), francouzský publicista a politik, jeden z vůdců maloburžoazních demokratů, redaktor listu „Réforme"; roku 1848 byl ministrem vnitra v prozatímní vládě; poslanec Ústavodárného a Zákonodárného shromáždění, kde vedl stranu Hory; po demonstraci z 13. června 1849 emigroval do Anglie. — 546
Lenin, Vladimír Iljič (1870—1924). — 8, 9, 22, 23
Leopold II. (1797—1870), velkovévoda toskánský (1824—1859). — 459, 531
Leslie, Charles Robert (1794—1859), anglický žánrový malíř. — 699
Lessing, Gotthold Ephraim (1729 až 1781), německý klasický spisovatel, kritik a filosof, jeden z významných osvícenců 18. století. — 171
Lewis, George *Cornewall* (1806—1863), anglický státník, whig; sekretář pokladu (1850—1852), v letech 1852—1855 vydával a redigoval časopis „Edinburgh Review", kancléř pokladu (1855—1858), ministr vnitra (1859—1861) a ministr války (1861—1863). — 335
Liebknecht, Wilhelm (1826—1900), významný pracovník německého a mezinárodního dělnického hnutí, účastník revoluce z let 1848—1849, člen Svazu komunistů, jeden ze zakladatelů a vůdců německé sociální demokracie; Marxův a Engelsův přítel a spolubojovník. — 15
Liechtenstein, Eduard Franz Ludwig, kníže (1809—1864) rakouský generál, zúčastnil se potlačení pražského povstání v červnu 1848; za války v Itálii roku 1859 velel sboru. — 384, 420
Lilia, rakouský generál, za války v Itálii roku 1859 velel divizi. — 421, 423—425
List, Friedrich (1789—1846), německý vulgární buržoazní ekonom, stoupenec ochranných cel. — 52, 512

Locke, John (1632—1704), anglický filosof, dualista, sensualista; buržoazní ekonom, kolísal mezi nominalistickou a monetární teorií peněz. — 89, 90, 91, 129, 152, 164, 168, 172
Locke King, viz *King*, Peter John *Locke*
Loftus, Augustus William Frederick Spencer (1817—1904), anglický diplomat, velvyslanec v Rakousku (1858—1860). — 339, 341, 467
Lochner, Georg (narozen asi 1824), pracovník německého dělnického hnutí, člen Svazu komunistů a generální rady I. internacionály; povoláním truhlář; stoupenec a přítel Marxův a Engelsův. — 15
Loison, Louis Henri (1771—1816), francouzský generál, zúčastnil se válek Francouzské republiky proti koalici evropských států a napoleonských tažení. — 265
Lorena, Ferdinando (1835—1908), syn toskánského velkovévody Leopolda II., v červenci 1859 po otcově abdikaci se stal velkovévodou jako Ferdinand IV. — 531
Lowndes, William (1652—1724), anglický ekonom a státník, sekretář pokladu (1695—1724). — 90, 91, 94, 129
Loyd, Samuel Jones, baron *Overstone* (1796—1883), anglický bankéř, buržoazní ekonom, stoupenec školy „currency principle" („principu peněžního oběhu"). — 177, 187, 188
Lucanus, Marcus Annaeus (39—65n.l.), římský básník. — 118
Ludvigh, János (1812—1870), maďarský novinář a politik, zúčastnil se revoluce z let 1848—1849; po revoluci emigroval. — 551
Ludvík I. (1786—1868), bavorský král (1825—1848). — 430
Ludvík XIV. (1638—1715), francouzský král (1643—1715). — 69, 70
Ludvík XV. (1710—1774), francouzský král (1715—1774). — 203
Ludvík Bonaparte, viz *Napoleon III.*
Ludvík Filip (1773—1850), vévoda Orleánský, francouzský král (1830 až 1848). — 215, 311, 491, 492
Ludvík Napoleon, viz *Napoleon III.*
Luisa Bourbonská, Marie Terezie (1819 až 1864), vévodkyně parmská, regentka parmského vévodství (1854 až 1859). — 459, 528
Luther, Martin (1483—1546), významný reformátor, zakladatel protestantismu (luteránství) v Německu; ideolog německého měšťanstva; za selské války v roce 1525 se postavil na stranu knížat proti vzbouřeným sedlákům a městské chudině. — 137, 138, 147, 152
Lyndhurst, John Singleton *Copley*, baron (1772—1863), anglický státník, právník, tory; lord kancléř (1827—1830, 1834—1835, 1841—1846), člen parlamentu. — 486

MacCulloch, John Ramsay (1789 až 1864), anglický buržoazní ekonom, vulgarizátor Ricardova učení, rozhodný obhájce kapitalismu. — 51, 68
Macdonald, Jacques Etienne Joseph Alexandre (1765—1840), francouzský maršál, účastník napoleonských tažení, v letech 1799—1800 vrchní velitel francouzské expediční armády za italského a švýcarského tažení; po Napoleonově abdikaci přešel do služeb Bourbonů, v letech 1816—1830 zastával vysoké funkce u královského dvora. — 264—266, 277
Maclaren, James (kolem roku 1850),

anglický buržoazní ekonom 19. století, studoval dějiny peněžního oběhu. — 84, 171, 172

Macleod, Henry Dunning (1821—1902), anglický buržoazní vulgární ekonom, zabýval se zejména teorií úvěru. — 76, 149

Mac-Mahon, Marie Edme Patrice Maurice (1808—1893), francouzský generál, později maršál, reakční politik, bonapartista; účastník krymské války, za války v Itálii roku 1859 velel sboru. — 350, 379, 410, 411, 414, 417, 421—423, 426, 432, 447, 450, 621

Machiavelli, Niccolò (1469—1527), italský politik, historik a spisovatel, ideolog italské buržoazie v období zrodu kapitalistických vztahů, stoupenec absolutismu. — 465, 493

Malmesbury, James Howard *Harris*, hrabě (1807—1889), anglický státník, tory, v druhé polovině 19. století jeden z předáků konzervativní strany, ministr zahraničních věcí (1852, 1858—1859), lord strážce pečeti (1866—1868, 1874—1876). — 337, 341, 342, 467, 565—567

Malthus, Thomas Robert (1766—1834), anglický duchovní, ekonom, hlásal reakční teorii přelidnění, která měla ospravedlnit bídu pracujících za kapitalismu. — 53, 108, 542

Mameli, Goffredo, italský básník a vlastenec, padl v červenci 1849 při obraně římské republiky. — 403

Mandeville, John (asi 1300—1372), domnělý autor oblíbených vyprávění o cestách po různých zemích. — 126

Manteuffel, Otto Theodor, baron (1805 až 1882), pruský státník, představitel reakční šlechtické byrokracie; ministr vnitra (1848—1850), v roce 1849 poslanec druhé sněmovny; ministerský předseda a ministr zahraničních věcí (1850—1858). — 316, 582

Marie Luisa (1791—1847), dcera rakouského císaře Františka II., jako druhá manželka Napoleona I. francouzská císařovna. — 208

Martimprey, Ange Auguste (1809 až 1875), francouzský generál, za války v Itálii roku 1859 velel brigádě, zúčastnil se francouzsko-pruské války v letech 1870—1871. — 424

Martyr, Petrus, viz *Anghiera*

Marx, Karel (1818—1883) (viz životopisná data) — 518, 520, 689

Masséna, André (1756—1817), francouzský generál, od roku 1804 maršál, účastník napoleonských tažení, v roce 1814 přešel k Bourbonům. — 277, 643

Maxmilián II. (1811—1864), bavorský král (1848—1864). — 338

Maxwell, John Hall (1812—1866), anglický agronom a statistik, tajemník skotské zemědělské společnosti. — 254

Mazzini, Guiseppe (1805—1872), italský revolucionář, buržoazní demokrat, jeden z vůdců národně osvobozeneckého hnutí v Itálii, roku 1849 stál v čele prozatímní vlády římské republiky, roku 1850 jeden z organizátorů Ústředního výboru evropské demokracie v Londýně, začátkem padesátých let se snažil získat podporu bonapartistických kruhů, později vystupoval proti zasahování bonapartistické Francie do národně osvobozeneckého boje italského lidu. — 18, 402, 403, 466, 546, 547, 551, 576

Mednyánszky, Sándor (narozen roku 1816), maďarský důstojník, v letech 1848—1849 se zúčastnil revoluce v Uhrách, po porážce revoluce emigroval. — 551

Melas, Michael Friedrich Benedikt (1729—1806), rakouský generál, zúčastnil se sedmileté války (1756 až 1763), v letech 1799—1800 vrchní velitel rakouské armády v Itálii. — 230

Mendelssohn, Moses (1729—1786), německý reakční filosof, deista. — 171

Metternich, Klemens, kníže (1773 až 1859), rakouský reakční státník a diplomat, ministr zahraničních věcí (1809—1821) a kancléř (1821 až 1848), jeden z organizátorů Svaté aliance. — 692

Mikuláš I. (1796—1855), ruský car (1825—1855). — 477, 559, 651, 654, 655

Mill, James (1773—1836), anglický historik, ekonom a filosof; stoupenec Ricardův. — 107, 108, 182—185

Mill, John Stuart (1806—1873), anglický ekonom a stoupenec svobody obchodu, epigon klasické buržoazní politické ekonomie; syn předchozího. — 107, 662

Milner Gibson, viz *Gibson*, Thomas *Milner*

Minié, Claude Etienne (1804—1879), francouzský důstojník, vynálezce nového typu pušky. — 204, 219, 221

Misselden, Edward (1608—1654), anglický obchodník a ekonom, merkantilista. — 133, 136, 138

Mitchell, britský agent v Kantonu. — 585—587

Moleschott, Jakob (1822—1893), buržaozní fyziolog a filosof, vulgární materialista; pocházel z Holandska, přednášel na školách v Německu, Švýcarsku a Itálii. — 517

Mollard, piemontský generál, za války v Itálii roku 1859 velel divizi. — 450

Mon, Alejandro (1801—1882), španělský politik, moderado, ministr financí (1837, 1844—1846), v letech 1858—1862 velvyslanec ve Francii, předseda vlády (1864). — 528

Montalembert, Charles (1810—1870), francouzský politik a publicista, za druhé republiky poslanec Ústavodárného a Zákonodárného shromáždění, orleanista, vůdce katolické strany; podporoval Ludvíka Bonaparta při jeho státním převratu z 2. prosince 1851, ale brzy přešel do opozice. — 494

Montanari, Geminiano (asi 1633—1687), italský matematik a astronom; autor četných prací o penězích. — 55, 158

Montesquieu, Charles (1689—1755), významný francouzský buržoazní sociolog, ekonom a spisovatel, teoretik konstituční monarchie a rozdělení moci; jako ekonom zastánce kvantitativní teorie peněz. — 164, 169

Montesquiou-Fezensac, Anne Pierre (1739—1798), francouzský generál, politik, legitimista, roku 1792 se zúčastnil dobytí Savojska. — 630

Montijo, Eugenie, *de* (1826—1920), francouzská císařovna, manželka Napoleona III. — 206, 494

Moreau, Jean Victor (1763—1813), francouzský generál, bojoval ve francouzské republikánské armádě proti koalici evropských států. — 277

Morny, Charles Auguste Louis, vévoda *de* (1811—1865), francouzský

politik, bonapartista, nevlastní bratr Napoleona III.; poslanec Zákonodárného shromáždění (1849–1851); jeden z organizátorů státního převratu z 2. prosince 1851, ministr vnitra (prosinec 1851–leden 1852), předseda Zákonodárného sboru (1854–1856, 1857–1865), velvyslanec v Rusku (1856–1857). – 201, 209

Mughalové, dynastie indických pádišáhů (1526–1858). – 333

Mulaj Abbás (zemřel roku 1885), marocký princ, za marocko-španělské války v letech 1859–1860 byl vrchním velitelem marocké armády. – 596

Müller, Adam Heinrich (1779–1829), německý publicista a ekonom, stoupenec tzv. romantické školy v politické ekonomii, která vyjadřovala zájmy feudální aristokracie; odpůrce ekonomického učení Adama Smitha. – 85, 86

Murat, Napoléon Lucien Charles, princ (1803–1878), francouzský politik, bonapartista, za druhé republiky poslanec Zákonodárného a Ústavodárného shromáždění; bratranec Napoleona III. – 193, 194, 338, 404

Muravjov Amurskij, Nikolaj Nikolajevič, hrabě (1809–1881), ruský generál a státník, gubernátor východní Sibiře, procestoval amurskou oblast a dosáhl, že byla roku 1858 odstoupena Rusku. – 558

Napoleon I. Bonaparte (1769–1821), francouzský císař (1804–1814 a 1815). – 181, 194, 224, 229, 240, 243, 244, 263–267, 270, 271, 273, 275–278, 281, 282, 285, 290, 292, 299–301, 306, 309, 310, 315, 316, 320, 321, 364, 376, 394, 395, 413, 417, 424, 426, 431, 433, 434, 467, 472–474, 477, 479, 482, 490–493, 550, 633, 641–643, 649, 653

Napoleon III. (Ludvík Napoleon Bonaparte) (1808–1873), synovec Napoleona I., president druhé republiky (1848–1852), francouzský císař (1852–1870). – 13, 14, 17–23, 191–196, 198–212, 216, 218–219, 223, 259, 300, 303–306, 308–312, 314–316, 318–322, 324, 325, 337, 340–343, 345–347, 351, 353–358, 361–364, 369, 377, 379, 380, 392, 395, 396, 401–406, 408–412, 418–421, 425–429, 431, 432, 436, 438, 440, 442, 444, 450, 452, 453, 456, 459–463, 465–467, 471, 476–482, 484, 486–489, 492, 494, 495, 498, 500, 505, 508, 509, 527–530, 534, 545, 547–550, 556, 575–577, 580, 590, 591, 607, 617, 618, 622, 623, 627, 637, 641, 646–648, 650, 652, 653, 655, 691, 698

Napoleon, princ, viz *Bonaparte*, Joseph Charles Paul, princ *Napoleon*

Nessler, francouzský důstojník, roku 1857 vynalezl nový typ puškové střely. – 204

Newmarch, William (1820–1882), anglický buržoazní ekonom a statistik, bankéř, freetrader. – 188, 246, 247

Ney, Michel (1769–1815), francouzský maršál, účastník válek Francouzské republiky proti koalici evropských států a napoleonských tažení. – 267

Niel, Adolphe (1802–1869), francouzský generál, později maršál; zúčastnil se krymské války (1853–1856), za války v Itálii roku 1859 velel sboru. – 209, 351, 379, 399,

409, 410, 412, 414, 417, 420, 422–424, 447, 450

Nonnotte, Claude François (1711–1793), francouzský spisovatel, jezuita, literární odpůrce Voltairův. – 427

Norman, George Warde (1793–1882), anglický buržoazní ekonom, autor prací o peněžním oběhu a daních, stoupenec školy „currency principle“ („principu peněžního oběhu“); ředitel Anglické banky. – 187

Nugent, Laval, hrabě (1777–1862), rakouský polní maršál; zúčastnil se potlačení revoluce v Itálii a Uhrách v letech 1848–1849 a války v Itálii roku 1859. – 227, 273, 370, 619

O'Donnell, Leopoldo, hrabě de *Lucena* (1809–1867), španělský generál a reakční politik, jeden z vůdců strany moderados; roku 1854 se pokusil využít revoluční krize ve Španělsku k nastolení vojenské diktatury; jako ministr války rozdrtil buržoazní revoluci z let 1854–1856; předseda vlády (1856–1857, 1858–1863, 1865–1866), vrchní velitel španělské expediční armády za španělsko-marocké války v letech 1859–1860. – 592–600, 602, 608–613

Opdyke, George (1805–1880), americký podnikatel, buržoazní ekonom. – 108

Orges, Hermann (1821–1874), německý novinář, v letech 1854–1864 redaktor augsburské „Allgemeine Zeitung“. – 617, 621

Orlov, Alexej Fjodorovič, kníže (1786 až 1861), ruský vojenský činitel, státník a diplomat, vedl ruskou delegaci na pařížském kongresu (1856). – 493

Orsini, Felice (1819–1858), italský buržoazní demokrat, republikán, účastník boje za národní osvobození a sjednocení Itálie; popraven za pokus o atentát na Napoleona III. – 202, 206, 309, 310, 312, 427, 428, 494

Overstone, viz *Loyd*, Samuel Jones, baron *Overstone*

Owen, Robert (1771–1858), anglický utopický socialista. – 75

Palmerston, Henry John *Temple*, vikomt (1784–1865), anglický státník, zpočátku tory, od roku 1830 jeden z předáků whigů, opíral se o pravicové živly této strany; ministr zahraničních věcí (1830–1834, 1835 až 1841 a 1846–1851), ministr vnitra (1852–1855) a ministerský předseda (1855–1858 a 1859–1865). – 20, 310, 312, 464, 467, 493, 494, 501, 509, 527, 529, 533, 546, 554 až 560, 564, 565, 567, 590

parmská vévodkyně, viz *Luisa Bourbonská*, Marie Terezie

Parcia, Alfonso, kníže, italský šlechtic. – 191

Peel, Robert (1788–1850), anglický státník a ekonom, vůdce umírněných toryů, nazvaných podle něho peelovci; ministr vnitra (1822–1827 a 1828–1830); ministerský předseda (1834–1835 a 1841–1846); s podporou liberálů prosadil zrušení obilních zákonů (1846). – 78, 87, 94, 177, 178, 555, 557

Pélissier, Jean Jacques (1794–1864), francouzský maršál, ve třicátých až padesátých letech se zúčastnil dobytí Alžírska, byl znám krutými metodami boje; vrchní velitel armády na Krymu (květen 1855–červenec 1856); velvyslanec v Anglii (1858 až 1859), v roce 1859 velel pozorovací

armádě v Nancy. — 361, 484, 494
Perczel, Mór (1811—1899), maďarský generál, účastník revoluce v Uhrách v letech 1848—1849; po porážce revoluce emigroval do Turecka a roku 1851 do Anglie. — 551
Péreire, Isaac (1806—1880), francouzský bankéř, bonapartista, roku 1852 založil společně se svým bratrem Emilem Péreirem akciovou banku Crédit mobilier; autor četných prací o úvěru. — 106, 337
Persigny, Jean Gilbert Victor, hrabě (1808—1872), francouzský státník, bonapartista, poslanec Zákonodárného shromáždění (1849—1851), jeden z organizátorů státního převratu z 2. prosince 1851, ministr vnitra (1852—1854 a 1860—1863), velvyslanec v Anglii (1855—1858, 1859—1860). — 209
Petr I. (Veliký) (1672—1725), ruský car od roku 1682; roku 1721 přijal titul „imperátor celé Rusi". — 125, 650, 654, 655
Petty, William (1623—1687), anglický ekonom a statistik, zakladatel klasické buržoazní politické ekonomie v Anglii; „otec politické ekonomie a do jisté míry vynálezce statistiky" (Marx). — 51, 67—69, 78, 132, 137
Pfänder, Karl (asi 1818—1876), německý dělník, malíř miniatur, člen Svazu spravedlivých, aktivní pracovník Německého dělnického vzdělávacího spolku v Londýně, člen ústředního výboru Svazu komunistů, člen generální rady I. internacionály, přítel Marxův a Engelsův. —15
Pianori, Giovanni (1827—1855), italský revolucionář, v letech 1848—1849 se zúčastnil revoluce v Itálii a obrany římské republiky proti francouzské intervenci; po porážce revoluce emigroval do Piemontu a později do Francie, kde byl v květnu 1855 popraven za pokus o atentát na Napoleona III. — 202
Picard, francouzský generál, za války v Itálii roku 1859 velel brigádě. — 422
Pitt, William, mladší (1759—1806), anglický státník, jeden z předáků toryů, ministerský předseda (1783 až 1801, 1804—1806). — 589
Pius IX. (1792—1878), římský papež (1846—1878). — 193, 195, 272, 314, 318, 320, 458, 459, 465, 528
Platón (asi 427—asi 347 před n. l.), starořecký idealistický filosof; ideolog otrokářské aristokracie, obhájce naturálního hospodářství. — 125, 206
Plinius (Gaius Plinius Secundus) (23 až 79), římský učenec, přírodovědec, napsal dílo „Naturalis historia" [„Přírodní věda"] o 37 knihách. — 139
Plon-Plon, viz *Bonaparte*, Joseph Charles Paul, princ Napoléon
Poerio, Carlo (1803—1867), italský politik, liberál, účastník národně osvobozeneckého hnutí, roku 1848 policejní prefekt a ministr osvěty v Neapoli, v letech 1849—1859 byl vězněn, v letech 1861—1867 vicepresident parlamentu italského království. — 197
Polignac, Auguste Jules Armand, kníže (1780—1847), francouzský státník z období restaurace, legitimista a klerikál, ministr zahraničních věcí a ministerský předseda (1829—1830). — 649, 654
Pölitz, Karl Heinrich Ludwig (1772 až 1838), německý historik. — 694

Pompignan, Jean Jacques, *Le Franc*, markýz (1709—1784), francouzský básník, literární odpůrce Voltairův. — 427
Pottinger, Henry (1789—1856), anglický generál a diplomat; velel britským oddílům v opiové válce proti Číně v letech 1841—1842, guvernér Hongkongu (1843), mysu Dobré naděje (1846—1847) a Madrásu (1847—1854). — 585
Prévost, Guilleaume (1799—1883), švýcarský státní rada. — 51
Prim y Prats, Juan (1814—1870), španělský generál a politik, jeden z vůdců strany progresistů, účastník buržoazních revolucí z let 1834 až 1843 a 1854—1856, za španělsko-marocké války v letech 1859—1860 velel divizi, později sboru. — 595, 598, 599, 602
Propertius, Sextus (asi 49—asi 15 před n. l.), římský lyrický básník. — 44
Proudhon, Pierre Joseph (1809—1865), francouzský publicista, ekonom a sociolog, ideolog maloburžoazie, jeden z ideových původců anarchismu. — 38, 70, 76, 96, 98, 403, 494, 660, 682
Pruský princ, viz *Vilém I.*
Puky, Miklós (1806—1887), maďarský politik, za revoluce v Uhrách v letech 1848—1849 poslanec maďarského parlamentu a komisař revoluční vlády, po porážce revoluce emigroval, po amnestii z roku 1867 se vrátil do Uher. — 551
Pulszky, Ferenc (1814—1897), maďarský politik, spisovatel a archeolog, původem Polák, zúčastnil se revoluce v Uhrách v letech 1848—1849; po porážce revoluce emigroval, v padesátých letech spolupracoval s listem „New-York Daily Tribune", po amnestii z roku 1867 se vrátil do Uher, byl poslancem (1867—1876 a 1884—1897). — 551
Puškin, Alexandr Sergejevič (1799 až 1837), velký ruský básník. — 180

Radecký (Radetzky), Josef, hrabě (1766 až 1858), rakouský polní maršál, od roku 1831 velel rakouskému vojsku v severní Itálii, v letech 1848—1849 surově potlačil revoluční a národně osvobozenecké hnutí v Itálii; od roku 1850 do února 1857 generální guvernér lombardsko-benátského království. — 197, 220, 226—228, 272—274, 324, 371, 409, 425, 469, 620
Radowitz, Josef (1797—1853), pruský generál a politik, představitel reakční dvorní kamarily; v letech 1848 až 1849 jeden z vůdců pravice ve frankfurtském Národním shromáždění. — 260, 280, 281, 283, 285, 292, 293, 317, 454
Ramming, Wilhelm (1815—1876), rakouský generál, v letech 1848—1849 se zúčastnil potlačení revoluce v Uhrách a v Itálii; za války v Itálii roku 1859 velel brigádě, v roce 1866 se zúčastnil rakousko-pruské války. — 422
Rau, Karl Heinrich (1792—1870), německý buržoazní ekonom, v některých otázkách sdílel Smithovy a Ricardovy názory. — 512
Raumer, Friedrich (1781—1873), německý reakční historik a politik. — 362
Redgrave, Alexander, tovární inspektor v Anglii. — 250—252
Rechberg, Johann Bernhard, hrabě (1806—1899), rakouský státník a

diplomat, konzervativec, ministerský předseda (1859—1860), ministr zahraničních věcí (1859—1864). — 361, 500—505

Reiset, Gustave Armand Henri, hrabě (1821—1905), francouzský diplomat; v roce 1859 byl jako vyslanec v Darmstadtu poslán k Viktoru Emanuelovi II., aby s ním jednal o uzavření mírové smlouvy s Rakouskem. — 530

Reischach, Sigmund (1809—1878), rakouský generál, v letech 1848—1849 se zúčastnil potlačení revolučního a národně osvobozeneckého hnutí v Itálii a v Uhrách, za války v Itálii roku 1859 velel divizi. — 420—423

Renault, Pierre Hyppolite (1807—1870), francouzský generál, ve třicátých a čtyřicátých letech se zúčastnil dobytí Alžírska, za války v Itálii roku 1859 velel divizi, v letech 1870—1871 se zúčastnil francouzsko-pruské války. — 323, 422, 423, 447

Reyscher, August Ludwig (1802—1880), württemberský buržoazní politik, právník, přívrženec sjednocení Německa pod hegemonií Pruska, jeden ze zakladatelů Národního spolku. — 454

Ricardo, David (1772—1823), anglický ekonom, jeden z nejvýznamnějších představitelů klasické buržoazní politické ekonomie. — 11, 67, 74—76, 108, 163, 171, 173—182, 185—188, 659, 671, 672

Riehl, Wilhelm Heinrich (1823—1897), německý reakční literární historik a publicista. — 512

Richelieu, Armand Jean *du Plessis*, vévoda (1585—1642), kardinál, význačný francouzský státník v období absolutismu. — 575

Richmond, Charles *Lennox*, vévoda (1735—1806), anglický politik, tory, člen parlamentu. — 589

Rios, Diego *de Los* (zemřel roku 1860), španělský generál, za marocko-španělské války v letech 1859—1860 velel divizi. — 608, 610

Robespierre, Augustin (1763—1794), význačný politik za Francouzské revoluce, jakobín; bratr Maximiliena Robespierra. — 643

Roden (zemřel roku 1859), rakouský generál, za války v Itálii roku 1859 velel brigádě. — 432, 473

Roebuck, John Arthur (1801—1879), anglický politik a publicista, buržoazní radikál, člen parlamentu. — 248

Rónay, Jácint János (1814—1889), maďarský učenec a spisovatel, v letech 1848—1849 se zúčastnil revoluce v Uhrách, po porážce revoluce emigroval, v roce 1866 se vrátil do Uher, poslanec uherského sněmu. — 551

Ros de Olano, Antonio (1808—1886), španělský generál a politik, člen strany moderados, účastník buržoazní revoluce v letech 1854—1856, za španělsko-marocké války v letech 1859—1860 velel sboru. — 599

Rothschildové, mezinárodní bankéřská rodina. — 320, 337, 353, 374

Rousseau, Jean Jacques (1712—1778), vynikající francouzský osvícenec, demokrat, ideolog maloburžoazie. — 314, 659

Russell, lord John (1792—1878), anglický státník, vůdce whigů, ministerský předseda (1846—1852, 1865 až 1866), ministr zahraničních věcí (1852—1853, 1859—1865), předseda tajné rady (1854—1855); v roce 1855 zastupoval Anglii na vídeňské konferenci. — 247, 248, 508—510, 527, 555, 604

Saint-Arnaud, Armand Jacques Achille, *Leroy de* (1801—1854), francouzský maršál, bonapartista; ve třicátých a čtyřicátých letech se zúčastnil dobytí Alžírska; jeden z organizátorů státního převratu z 2. prosince 1851, ministr války (1851—1854), roku 1854 vrchní velitel armády na Krymu. — 209

Saint-Mon, viz *Mon*, Alejandro

Saint-Simon, Henri (1760—1825), významný francouzský utopický socialista. — 106, 162

Sardanapal, viz *Aššurbanipal*

savojská dynastie, vládla v hrabství, později vévodství savojském, v sardinském království (1720—1861) a v sjednoceném Italském království (1861—1946). — 464, 529

Say, Jean Baptiste (1767—1832), francouzský buržoazní vulgární ekonom, žák Adama Smitha. — 53, 76, 108, 125, 172

Seebach, Albin Leo, baron (1811—1884), saský diplomat, v padesátých letech vyslanec v Paříži. — 192, 492

Senior, Nassau William (1790—1864), anglický vulgární buržoazní ekonom, obhájce kapitalismu, byl proti zkrácení pracovního dne. — 140, 149

Sérurier, Jean Mathieu Philibert (1742 až 1819), francouzský generál, od roku 1804 maršál, zúčastnil se válek Francouzské republiky proti koalici evropských států a napoleonských tažení. — 643

Seymour, George Hamilton (1797—1880), anglický diplomat, v letech 1851—1854 vyslanec v Petrohradě. — 651, 654

Seymour, Michael (1802—1887), anglický admirál, v letech 1854—1856 se zúčastnil krymské války, velitel námořních sil za druhé opiové války s Čínou (1856—1858). — 566

Shakespeare, William (1564—1616), slavný anglický dramatik. — 147, 306, 496, 502, 509, 567, 685

Schaffgotsch, Johann Franz, hrabě (1792 až 1866), rakouský generál, v letech 1848—1849 se zúčastnil potlačení revolučního a národně osvobozeneckého hnutí v Itálii, za války v Itálii roku 1859 velel sboru. — 445, 446

Schaper, von, jeden z představitelů pruské reakční byrokracie, vrchní president Porýnské provincie (1842 až 1845). — 36

Schérer, Barthélemy Louis Joseph (1747 až 1804), francouzský generál a státník, v letech 1795—1796 a 1799 bojoval ve francouzské armádě v Itálii, v letech 1797—1799 ministr války. — 643

Schiller, Friedrich (1759—1805), velký německý básník a dramatik. — 493, 618, 692

Schleinitz, Alexander, baron (1807—1885), pruský reakční státník, junker, ministr zahraničních věcí (červen 1848, 1849—1850, 1858—1861). — 361, 454, 496, 498—505, 507—510

Schlick, Franz Joseph Heinrich, hrabě (1789—1862), rakouský generál v letech 1848—1849 se zúčastnil potlačení revoluce v Uhrách; v letech 1854—1859 velel rakouské armádě v Haliči a v Bukovině; za války v Itálii

roku 1859 velel Druhé armádě. — 434, 436

Schönaich, Christoph Otto, baron (1725 až 1807), německý básník, autor eposu „Hermann". — 172

Schönhals, Karl (1788—1857), rakouský generál a vojenský spisovatel; v letech 1848—1849 se zúčastnil potlačení revolučního a národně osvobozeneckého hnutí v Itálii. — 226

Schott, Sigmund (1818—1895), württemberský spisovatel a buržoazní politik, stoupenec sjednocení Německa pod hegemonií Pruska, jeden ze zakladatelů Národního spolku. — 454

Schulze-Delitzsch, Hermann (1808 až 1883), německý maloburžoazní ekonom a politik, stoupenec sjednocení Německa pod hegemonií Pruska, jeden ze zakladatelů Národního spolku, v šedesátých letech jeden z vůdců buržoazní strany pokrokářů, organizoval dělnické družstevní spolky. — 534

Schurz, Karl (1829—1906), německý maloburžoazní demokrat, účastník bádensko-falckého povstání roku 1849; emigroval do Švýcarska; později politik a státník v USA. — 690

Schwarzenberg, Edmund, kníže (1803 až 1873), rakouský generál, v letech 1848—1849 se zúčastnil potlačení revolučního a národně osvobozeneckého hnutí v Itálii a v Uhrách, za války v Itálii roku 1859 velel sboru. — 383, 445

Schwarzenberg, Felix, kníže (1800—1852), rakouský reakční státník a diplomat; po potlačení vídeňského povstání v říjnu 1848 ministerský předseda a ministr zahraničních věcí. — 453, 582

Sidi Muhammad (1803—1873), marocký sultán (1859—1873). — 612

Siegel, Franz Ludwig (1812—1877), německý novinář a advokát, redaktor listu „Sächsische Konstitutionelle Zeitung", stoupenec sjednocení Německa pod hegemonií Pruska, jeden ze zakladatelů Národního spolku. — 534

Sieng-feng (asi 1831—1861), čínský císař (1850—1861). — 556

Simonič, Ivan Stěpanovič (1792—1855), ruský generál, původem Srb, vyslanec v Teheránu (1832—1839). — 560

Simonyi, Ernö (1821—1882), maďarský politik, zúčastnil se revoluce v Uhrách v letech 1848—1849 a po její porážce emigroval; v roce 1861 poslanec uherského sněmu. — 551

Sismondi, Jean Charles Léonard, *Sismonde de* (1773—1842), švýcarský ekonom a historik, maloburžoazní kritik kapitalismu, přední představitel ekonomického romantismu. — 67, 75, 76, 108

Smith, Adam (1723—1790), anglický ekonom, jeden z nejvýznamnějších představitelů klasické buržoazní politické ekonomie. — 11, 52, 67, 70, 72, 74, 82, 86, 122, 134, 151, 171, 172, 520, 659, 662, 679

Smith, Thomas (1513—1577), anglický státník, profesor civilního práva. — 150

Sokrates (asi 469 — asi 399 před n. l.), starořecký idealistický filosof. — 501

Sonnaz, viz *Gerbaix de Sonnaz*, Mauricio

Sparks, Jared (1789—1866), americký historik, na harvardské universitě založil katedru historie, první ve

Spojených státech amerických. — 70

Spence, William (1783—1860), anglický entomolog, zabýval se také ekonomikou. — 108

Spinoza, Baruch (Benedikt) (1632—1677), významný holandský materialistický filosof, ateista. — 171, 666

Stadion, Philipp, hrabě (1799—1868), rakouský generál, v letech 1848 až 1849 se zúčastnil potlačení revolučního a národně osvobozeneckého hnutí v Itálii; za války v Itálii roku 1859 velel sboru. — 381, 384, 387, 396, 398, 445

Stanley, lord Edward Henry, od roku 1869 hrabě *Derby* (1826—1893), anglický státník, tory, v šedesátých a sedmdesátých letech konzervativec, později liberál; ministr kolonií (1858, 1882—1885), předseda Kontrolního úřadu pro Indii (1858 až 1859), ministr zahraničních věcí (1866—1868 a 1874—1878); syn Edwarda Derbyho. — 327, 328

Stein, Lorenz von (1818—1890), německý historik, vulgární ekonom, profesor filosofie a státního práva. — 44, 51, 512

Steuart, James (1712—1780), anglický buržoazní ekonom, jeden z posledních merkantilistů, odpůrce kvantitativní teorie peněz. — 72, 73, 90—93, 166, 169—172, 188, 660

Stieber, Wilhelm (1818—1882), pruský policejní úředník, jeden z organizátorů kolínského procesu proti členům Svazu komunistů (1852) a hlavní svědek v procesu; později šéf pruské politické policie. — 507

Storch, Henri viz *Štorch*, Andrej Karlovič

Strabón (asi 63 před n. l. — asi 20 n. l.), významný řecký zeměpisec a historik. — 161

Strauss, Johann (1825—1899), známý rakouský hudební skladatel a dirigent. — 371

Stuart, lord Dudley Coutts (1803—1854), anglický politik, whig, člen parlamentu; stýkal se s polskou konzervativní monarchistickou emigrací. — 546

Suworov, Alexandr Vasiljevič (1730—1800), velký ruský vojevůdce. — 265, 266

Szabó, Imre (1820—1865), maďarský důstojník, v letech 1848—1849 se zúčastnil revoluce v Uhrách, ministr války (1848), po porážce revoluce emigroval do Londýna, roku 1859 se zúčastnil války v Itálii. — 551

Szabó, István (1825—1862), maďarský důstojník, v letech 1848—1849 se zúčastnil revoluce v Uhrách, po porážce revoluce emigroval. — 551

Szemere, Bertalan (1812—1869), maďarský politik a publicista; ministr vnitra (1848) a předseda revoluční vlády (1849); po porážce revoluce emigroval. — 551

Štorch, Andrej Karlovič (Heinrich Storch) (1766—1835), ruský buržoazní ekonom, statistik a historik, člen Petrohradské akademie věd, epigon klasické buržoazní politické ekonomie, kritik merkantilismu. — 125, 140

Talleyrand-Périgord, Charles Maurice, kníže (1754—1838), významný francouzský diplomat, ministr zahraničních věcí (1797—1799, 1799—1807, 1814—1815), zástupce Francie na vídeňském kongresu (1814—

1815), velvyslanec v Londýně (1830 až 1834); v politice naprosto bezzásadový. — 649
Teleki, László, hrabě (1811—1861), maďarský politik a spisovatel, za revoluce v Uhrách v letech 1848 až 1849 zástupce maďarské republiky ve Francii, po porážce revoluce zůstal ve Francii, poslanec uherského sněmu. — 551
Teleki, Sándor, hrabě (narozen roku 1818), maďarský důstojník, v letech 1848—1849 se zúčastnil revoluce v Uhrách, po porážce revoluce emigroval. — 548, 551
Thiers, Louis Adolphe (1797—1877), francouzský buržoazní historik a státník, ministr vnitra (1832, 1834), ministerský předseda (1836, 1840), president republiky (1871—1873), kat Pařížské komuny. — 208
Thompson, William (asi 1785—1833), irský ekonom, vyvozoval z Ricardovy teorie socialistické závěry; Owenův stoupenec. — 98
Thun, Leo, hrabě (1811—1888), rakouský státník českého původu, reakcionář, jeden z nejbližších rádců císaře Františka Josefa; v letech 1849—1860 ministr kultu a vyučování. — 468
Titus, německý buržoazní politik, advokát, stoupenec sjednocení Německa pod hegemonií Pruska, jeden ze zakladatelů Národního spolku. — 534
Tooke, Thomas (1774—1858), anglický buržoazní ekonom, patřil ke klasické škole, kritizoval Ricardovu teorii peněz. — 108, 181, 182, 188, 189
Torrens, Robert (1780—1864), anglický buržoazní ekonom, freetrader a stoupenec „currency principle" („principu peněžního oběhu"). — 187
Trochu, Louis Jules (1815—1896), francouzský generál a politik, orleanista, ve třicátých a čtyřicátých letech se zúčastnil dobytí Alžírska, později krymské války, za války v Itálii roku 1859 velel divizi. — 408, 410, 411, 422, 423, 447
Trollope, anglický podnikatel, majitel stavební firmy. — 532
Thusnelda, žena vůdce Cherusků Arminia. — 690, 691
Tyrtaios (7.—6. století před n. l.), starořecký básník. — 697

Urban, Karl (1802—1877), rakouský generál, v letech 1848—1849 se zúčastnil potlačení revoluce v Uhrách, za války v Itálii roku 1859 velel divizi. — 400, 401
Urquhart, David (1805—1877), anglický diplomat, reakční publicista a politik, turkofil; ve třicátých letech plnil diplomatické úkoly v Turecku, v letech 1847—1852 člen parlamentu, tory. — 87, 88, 546
Usedom, Karl Georg Ludwig Quido (1805—1884), pruský diplomat, pruský zmocněnec ve frankfurtském Národním shromáždění (1848) a ve Spolkovém sněmu (1858—1859). — 392, 393
Ustáriz, Jeronimo, španělský ekonom z první poloviny 18. století, merkantilista. — 70

Vaillant, Jean Baptiste Philibert (1790 až 1872), francouzský maršál, bonapartista, ministr války (1854—1859), za války v Itálii roku 1859 náčelník generálního štábu. — 476
Vauban, Sébastien le Prestre (1633—1707), francouzský maršál, vojenský inženýr, autor četných děl o opevňovacích pracích a obléhání. — 288, 289, 294
Venedey, Jakob (1805—1871), německý radikální publicista a politik, maloburžoazní demokrat, v letech 1848 až 1849 poslanec frankfurtského Národního shromáždění, patřil k levému křídlu; po revoluci 1848—1849 liberál. — 453, 454, 493
Veress, Sándor (1828—1884), maďarský historik a novinář, účastník revoluce v Uhrách v letech 1848—1849, po revoluci emigroval. — 551
Vergilius (Publius Vergilius Maro) (70—19 před n. l.), veliký římský básník. — 498
Verri, Pietro (1728—1797), italský buržoazní ekonom, jeden z prvních kritiků fyziokratického učení. — 156
Very, markýz, sardinský diplomat. — 429
Vespasián (Titus Flavius Vespasianus) (9—79), římský císař (69—79). — 463
Vetter von Doggenfeld, Antal (Anton) (1803—1882), maďarský generál, v letech 1848—1849 Kossuthův spolubojovník, po porážce revoluce emigroval. — 551
Viktor Emanuel II. (1820—1878), sardinský král (1849—1861), italský král (1861—1878). — 192, 194, 195, 197, 199, 204, 208, 209, 301, 303, 316, 379, 399, 401, 403—405, 408, 409, 457, 459, 463, 466, 496, 528—531, 576, 577, 604, 623, 645
Viktorie (1819—1901), anglická královna (1837—1901). — 250, 319, 320, 533
Vilém I. (1797—1888), princ Pruský, princ regent (1858—1861), pruský král (1861—1888), německý císař (1871—1888). — 336, 338, 428, 442, 496, 500, 504, 505
Vilém I. Dobyvatel (1027—1087), anglický král (1066—1087). — 87
Vilém II. (1777—1847), hesensko-kaselský kurfiřt (1821—1847). — 579, 581
Vilém III. Oranžský (1650—1702), místodržitel Nizozemí (1672—1702), anglický král (1689—1702). — 89, 94
Vinoy, Joseph (1800—1880), francouzský generál, bonapartista, za války v Itálii roku 1859 velel divizi. — 388, 396, 399, 422—424
Vischer, Friedrich Theodor (1807—1887), württemberský politik, jeden ze zakladatelů Národního spolku. — 454
Vitkevič, Ivan Viktorovič (zemřel roku 1839), ruský důstojník, diplomatický zástupce v Afghánistánu (1837—1838). — 559
Vogt, Karl (1817—1895), německý přírodovědec, vulgární materialista, maloburžoazní demokrat; v letech 1848—1849 poslanec frankfurtského Národního shromáždění, patřil k levému křídlu; v červnu 1849 jeden z pěti říšských regentů; roku 1849 emigroval do Švýcarska, kde se stal profesorem v Ženevě; Marx jej v práci „Pan Vogt" (1860) odhalil jako agenta Ludvíka Bonaparta. — 20, 362, 427, 428, 431, 517, 637, 691
Voltaire, François Marie (vlastním jménem *Arouet*) (1694—1778), francouzský filosof, deista; satirik a historik, významný představitel buržoazního osvícenství v 18. století; bojoval proti absolutismu a katolicismu. — 314, 427

JMENNÝ REJSTŘÍK

Vukovics, Sebö (1811—1872), maďarský politik, ministr spravedlnosti v revoluční vládě (1849), po porážce revoluce v Uhrách emigroval do Londýna, byl ve spojení s Kossuthem. — 551

Walewski, Alexandre Florian Joseph *Colonna*, hrabě (1810—1868), francouzský diplomat a státník, syn Napoleona I. a polské hraběnky Walewské; zúčastnil se polského povstání z let 1830—1831, po porážce povstání emigroval do Francie; ministr zahraničních věcí (1855—1860); předsedal pařížskému kongresu (1856). — 487, 506, 528, 604

Walpole, Horatio (Horace) (1717—1797), anglický aristokrat, spisovatel a estetik. — 429

Walpole, Spencer Horatio (1806—1898), anglický státník, tory, ministr vnitra (1852, 1858—1859, 1866—1867). — 248

Welden, Franz Ludwig, baron (1782—1853), rakouský generál, roku 1848 se zúčastnil tažení proti revoluční Itálii; po potlačení říjnového povstání 1848 byl vojenským velitelem Vídně; v dubnu a květnu 1849 byl hlavním velitelem rakouských vojsk vyslaných potlačit revoluci v Uhrách. — 273, 274

Wellington, Arthur *Wellesley*, vévoda (1769—1852), anglický vojevůdce a státník, tory; v letech 1808—1814 a 1815 velel armádě v bojích proti Napoleonovi I.; generální polní zbrojmistr (1818—1827), vrchní velitel anglické armády (1827—1828, 1842—1852), ministerský předseda (1828—1830), ministr zahraničních věcí (1834—1835). — 294

Werther, Karl, baron (1809—1894), pruský diplomat, velvyslanec v Rakousku (1859—1866 a 1866—1869). — 429, 499, 501, 503

Wetzlar, Gustav (1813—1881), rakouský generál, za války v Itálii roku 1859 velel brigádě. — 422

Williams, William Fenwick, baronet *Karský* (1800—1883), anglický generál, za krymské války řídil roku 1855 obranu Karsu, člen parlamentu (1856—1859). — 493

Willisen, Friedrich Adolph, baron (1798—1864), pruský generál, zúčastnil se potlačení revolučního a národně osvobozeneckého hnutí v Itálii v letech 1848—1849, v letech 1862—1864 pruský velvyslanec v Itálii. — 369, 499—504, 507

Willisen, Karl Wilhelm, baron (1790 až 1879), pruský generál a vojenský teoretik; roku 1848 královský komisař v Poznaňsku, roku 1850 vrchní velitel šlesvicko-holštýnské armády ve válce proti Dánsku. — 260, 279, 283, 290, 292, 369

Wilson, James (1805—1860), anglický buržoazní ekonom a politik, freetrader, zakladatel a redaktor časopisu „Economist"; člen parlamentu, v letech 1853—1858 sekretář pokladu; v letech 1859—1860 kancléř indického pokladu; odpůrce kvantitativní teorie peněz. — 181, 188, 333, 562

Wimpffen, Franz (1797—1870), rakouský generál, zúčastnil se potlačení revolučního a národně osvobozeneckého hnutí v Itálii v letech 1848 až 1849; za války v Itálii roku 1859 velel První armádě. — 380, 434, 475

Wittelsbachové, dynastie bavorských vévodů (1180—1806), později králů (1806—1918). — 393

Wolff, Christian (1679—1754), německý idealistický filosof a matematik; osvícenec. — 517

Wolff, Wilhelm (1809—1864), německý proletářský revolucionář, povoláním učitel, syn slezského nevolného rolníka; zúčastnil se studentského hnutí a byl v letech 1834—1839 vězněn v pruských kasematách; v letech 1846—1847 člen Bruselského komunistického korespondenčního výboru, od března 1848 člen ústředního výboru Svazu komunistů, v letech 1848—1849 jeden z redaktorů „Neue Rheinische Zeitung"; poslanec frankfurtského Národního shromáždění, Marxův a Engelsův přítel a spolubojovník. — 689

Xenofón (asi 430 — asi 354 před n.l.), starověký řecký historik a filosof, ideolog otrokářské třídy, obhájce naturálního hospodářství. — 142—144, 161, 162

Young, Arthur (1741—1820), anglický agronom a buržoazní ekonom, stoupenec kvantitativní teorie peněz. — 171

Zabala y de la Puente, Juan (1804—1879), španělský generál, člen strany moderados, účastník buržoazní revoluce z let 1854—1856, ve španělsko-marocké válce v letech 1859—1860 velel sboru. — 595, 599

Zabel, Friedrich (1802—1875), německý liberální publicista, redaktor berlínského listu „National-Zeitung" (1884—1875), stoupenec sjednocení Německa pod hegemonií Pruska, jeden ze zakladatelů Národního spolku. — 496, 534

Zais, německý buržoazní politik, lékař, stoupenec sjednocení Německa pod hegemonií Pruska, jeden ze zakladatelů Národního spolku. — 453, 454

Ziegler, Franz, württemberský buržoazní politik, stoupenec sjednocení Německa pod hegemonií Pruska, jeden ze zakladatelů Národního spolku. — 454

Zobel, Thomas Friedrich, baron (1799 až 1869), rakouský generál, v letech 1848—1849 se zúčastnil potlačení revolučního a národně osvobozeneckého hnutí v Itálii, za války v Itálii roku 1859 velel sboru. — 383, 420, 445, 469

POSTAVY Z MYTOLOGIE A KRÁSNÉ LITERATURY

Adam – 660

Achilles, v řeckém bájesloví nejstatečnější hrdina trojské války; jen on sám mohl léčit rány, které zasadil jiným; zemřel zasažen šípem do paty, jediného zranitelného místa na svém těle. – 686

Árón, postava ze Starého zákona; bratr Mojžíšův, židovský arcikněz, na hoře Sinaj postavil jako modlu zlaté tele. – 319

Baal, bůh nebe, slunce a plodnosti; jeho kult se rozšířil v 1. a 2. století před n. l. ve Fénicii, Sýrii a Palestině; křesťanské učení označovalo Baalovy stoupence za ziskuchtivé a neřestné. – 198

Cid Campeador, legendární španělský národní hrdina, vítěz nad Maury; hlavní postava španělského národního eposu „Cantar de Mio Cid" (1140), „Cronica del Cid" a četných romancí. – 595

Damokles, dvořan starověkého sicilského vládce Dionýsia; Dionýsios poučil Damokla o nestálosti štěstí tím, že ho nechal hýřit u bohaté tabule, zatímco mu nad hlavou visel ostrý meč zavěšený na koňské žíni; proto je Damoklův meč pojmem pro stálé nebezpečí. – 202

Dogberry, postava ze Shakespearovy komedie „Mnoho povyku pro nic", horlivý, ale omezený podúředník. – 567

Falstaff, komická postava ze Shakespearových her („Veselé paničky windsorské", „Král Jindřich IV."), chvástavý šprýmař a piják. – 421, 496

Fáma, římská bohyně pověsti. – 685

Hermes, řecký bůh obchodu, posel bohů, pokládaný za vynálezce písma, zákonů, umění a věd. – 685

Ifigenie, v řeckém bájesloví dcera krále Agamemnóna, kterou chtěl otec před trojskou válkou obětovat bohyni Artemidě. – 617

Janus, ve starém Římě bůh, zobrazovaný s dvěma tvářemi obrácenými na opačné strany, v přeneseném

smyslu člověk dvojakého charakteru. — 561

Jehova (Jahve), jméno boha ve Starém zákoně. — 497

John Bull, posměšná přezdívka Angličanů; rozšířila se po roce 1712, kdy vyšla politická satira osvícenského spisovatele Johna Arbuthnota „Příběhy Johna Bulla". — 306, 327—328, 335, 339, 493

Jupiter, v římském bájesloví nejvyšší bůh. — 685

Kristus (Ježíš Kristus) — 497

Kryštof Sly, postava ze Shakespearovy komedie „Zkrocení zlé ženy". — 502

Lysandr, postava ze Shakespearova „Snu noci svatojanské." — 509

Macbeth, postava ze Shakespearovy stejnojmenné tragédie; aby dosáhl svých ctižádostivých cílů, neštítil se ani krvavých zločinů. — 320

Mamon, ve staré Sýrii původně výraz pro peníze, zisk; v Novém zákoně bůžek ztělesňující touhu po majetku, ziskuchtivost. — 232

Mars, římský bůh války. — 209

Médea, v řecké mytologii kouzelnice, dcera kolchidského krále; zavraždila své děti a soupeřku. — 363

Mittler, postava z Goethova románu „Spříznění volbou" („Die Wahlverwandschaften"); jako duchovní urovnával neustále ve své obci rozepře. — 498

Mojžíš, starozákonní prorok; židovský zákonodárce. — 52

Moloch, ve staré Fénicii a v Kartágu bůh slunce, ohně a války, jehož modle byly přinášeny lidské oběti; později symbol krutosti, všeničící síly. — 69

Orfeus, v řeckém bájesloví pěvec, jehož zpěv všechny okouzloval. — 371

sv. Petr, apoštol z Nového zákona, podle legendy první římský biskup. — 497

Prométheus, hrdina řeckého bájesloví, který ukradl Diovi oheň a byl za to přikován ke skále. — 660

Quasimodo, postava zvoníka z románu Victora Huga „Chrám Matky Boží v Paříži"; jeho jméno se stalo symbolem odpuzujícího, znetvořeného člověka. — 312, 433, 435, 494, 547

Roland, hrdina eposu italského básníka Ariosta „Zuřivý Roland". — 553

Shylock, postava ze Shakespearovy komedie „Kupec benátský". — 147

Schlemihl, hrdina romantické povídky Adelberta Chamissa „Podivuhodný příběh Petra Schlemihla" („Peter Schlemihl's wundersame Geschichte"); vyměnil svůj stín za kouzelný měšec. — 124

Sisyfos, legendární korintský král; za zradu bohů musel v podsvětí věčně valit do kopce balvan, který pokaždé spadl zase dolů. „Sisyfova práce" znamená těžkou bezvýslednou práci, která se vždy znovu opakuje. — 308

Švihlík, postava ze Shakespearova „Snu noci svatojanské". — 509

Théseus, postava ze Shakespearova „Snu noci svatojanské". — 509

Vilém Tell, hrdina lidových pověstí o osvobozovacích bojích Švýcarů proti Habsburkům na konci 13. a na začátku 14. století; pověsti ho líčí jako obratného lukostřelce, který zabil rakouského místodržitele; postava stejnojmenného dramatu Friedricha Schillera. — 493

Vulkán, římský bůh ohně. — 685

SEZNAM LITERATURY

Anghiera, Pietro Martire, „De rebus oceanicis et orbe novo decades" [„Deset knih o oceánech a novém světě"], Alcalá 1530.—159

Aristoteles, „Ethica Nicomachea" [„Etika Nikomachova"]. — 81—82, 126

— „De republica", [„Aténská ústava"]. — 43, 57, 65, 126, 144, 660

Arndt, Ernst Moritz, „Des Deutschen Vaterland" [„Otčina Němce"]. — 260

Athénaios z Naukratie, „Deipnosofistai" [„Hostina učenců"]. — 86

[*Attwood, Thomas, Wright, T. B., Harlow, J.*], „The Currency Question, the Gemini Letters" [„Otázka oběživa, dopisy blíženců"], Londýn 1844. — 94, 95

[*Bailey, Samuel*], „Money and its Vicissitudes in Value; as they affect National Industry and pecuniary Contracts: with a Postscript on Joint Stock Banks" [„Peníze a změny jejich hodnoty; jak ovlivňují národní průmysl a peněžní smlouvy; s dodatkem o akciových bankách"], Londýn 1837. — 85, 149

Barbon, Nicholas, „A Discourse concerning Coining the New Money lighter. In Answer to Mr. Locke's Considerations about raising the value of money" [„Pojednání o ražení nových lehčích peněz, jako odpověď na ‚Úvahy' pana Locka o stoupání hodnoty peněz"], Londýn 1696. — 91

Bedřich II., „Aus der Instruction für die Generalmajors von der Cavallerie" [„Z instrukce pro generálmajory jezdectva"], 1748. — 299

Berkeley, George, „The Querist, containing several Queries proposed to the Consideration of the Public" [„Tazatel. Několik otázek daných v úvahu veřejnosti"], Londýn 1750. — 51, 91, 126

Bernier, François, „Voyages contenant la description des états du Grand Mogol" [„Popsání cesty po státech Velkého Mughala"], Paříž 1830. — 137

Blake, William, „Observations on the Effects produced by the Expenditure of Government during the Restriction of Cash Payments" [„Poznámky o účincích vládních výdajů v době omezení výplat v hotovosti"], Londýn 1823. — 113, 182

Blanc, Louis, „Histoire de la révolution française" [„Dějiny francouzské revoluce"], 2. sv., Paříž 1847. — 171

Boisguillebert, Pierre le Pesant, „Le détail de la France" [„Podrobný popis Fran-

cie"], ve sborníku „Economistes financiers du XVIIIe siècle" [„Finanční ekonomové 18. století"], vyd. E. Daire, Paříž 1843. — 69, 107, 113, 134, 152
—„Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent et des tributs" [„Pojednání o podstatě bohatství, peněz a poplatků"], ve sborníku „Economistes financiers du XVIIIe siècle", vyd. E. Daire, Paříž 1843. — 70, 133

Bonaparte, Ludvík Napoleon, „Fragments historiques 1688 et 1830" [„Historické fragmenty z let 1688 a 1830"], Paříž 1841. — 486
— „Des idées napoléoniennes" [„Napoleonské ideje"], Paříž 1839. — 463, 485, 576

Bosanquet, James Whatman, „Metallic, Paper and Credit Currency, and the Means of regulating their Quantity and Value" [„Kovové, papírové a úvěrové oběživo a prostředky k regulování jeho množství a hodnoty"], Londýn 1842. — 108

Bray, John Francis, „Labour's Wrongs and Labour's Remedy; or, the Age of Might and the Age of Right" [„Zlořády práce a cesta k jejich nápravě; neboli věk moci a věk práva"], Leeds 1839. — 98

Buchanan, David, „Observations on the Subjects treated of in Doctor Smith's Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations" [„Poznámky o předmětech, o kterých píše dr. Smith ve svém Pojednání o podstatě a původu bohatství národů"], Edinburgh 1814. — 122

Bülow, Heinrich Dietrich von, „Der Feldzug von 1800, militärisch-politisch betrachtet von dem Verfasser des Geistes des neuern Kriegssystems" [„Tažení z roku 1800, vojensko-politický rozbor od autora Ducha novějšího válečného systému"], Berlín 1801. — 275
— „Histoire des Campagnes de 1800 en Allemagne et en Italie" [„Dějiny tažení z roku 1800 v Německu a v Itálii"], Londýn 1831. — 275

Castlereagh, Robert Stewart, „Memoirs and Correspondence" [„Paměti a korespondence"], Londýn 1848—1853. — 654

Clausewitz, Carl von, „Die Feldzüge von 1799 in Italien und der Schweiz" [„Tažení z roku 1799 v Itálii a Švýcarsku"], Berlín 1833. — 491
— „Vom Kriege" [„O válce"], Berlín 1832. — 481, 646

Cobbett, William, „Political Register" [„Politický přehled"], Londýn 1807. — 108

Cooper, Thomas, „Lectures on the Elements of Political Economy" [„Přednášky o základech politické ekonomie"], Londýn 1831 (Columbia 1826). — 51

Corbet, Thomas, „An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals; or the Principles of Trade and Speculation explained" [„Zkoumání příčin a forem bohatství jednotlivců; aneb o zásadách obchodu a spekulace"], 2 díly, Londýn 1841. — 108

„Correspondence relating to the Earl of Elgin's special missions to China and Japan, printed by command of Her Majesty, 1857—1859" [„Korespondence o zvláštním poslání hraběte Elgina do Číny a Japonska, otištěná z příkazu Jejího Veličenstva, 1857—1859"]. — 555, 565, 566, 584—588

„Correspondence relating to Persia and Affghanistan" [„Korespondence týkající se Persie a Afghánistánu"], Londýn 1839. — 558—560

„Correspondence relative to the Affairs of Hungary. 1847—1849. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty. August 15, 1850" [„Korespondence o událostech v Uhrách. Léta 1847—1849. Předložena oběma sněmovnám parlamentu z příkazu Jejího Veličenstva. 15. srpna 1850"], Londýn. — 546

„The Currency Theory Reviewed in a Letter to the Scottish People on the menaced interference by Government with the existing system of banking in Scotland. By a Banker in England." [„Rozbor teorie oběživa v dopise skotskému národu o tom, že dosavadní systém bankovnictví ve Skotsku je ohrožen zásahy vlády. Napsal anglický bankéř"], Edinburgh 1845. — 118

[*Custodi, Pietro*] „Scrittori classici italiani di economia politica. Parte antica" [„Italští klasikové politické ekonomie. Stará část"], sv. 1—7, Milán 1803—1804; „Parte moderna" [„Nová část"], sv. 1—50, Milán 1803—1816. — 50, 55, 72, 132, 156

Dante, Alighieri, „Divina Commedia" [„Božská komedie"]. — 39

Darimon, Louis Alfred, „De la réforme des banques, avec une introduction par Emile de Girardin" [„O reformě bank, s předmluvou Emila de Girardin"], Paříž 1856. — 98

Dodd, George, „The Curiosities of Industry and the Applied Sciences" [„Zvláštnosti průmyslu a aplikované vědy"], Londýn 1854. — 118

„East India (Cabul and Affghanistan). Ordered by the House of Commons to be printed, 8 June 1859" [„Východní Indie (Kábul a Afghánistán). Vytištěno na pokyn Dolní sněmovny 8. černa 1859"]. — 558—560

Engels, Bedřich, „Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigener Anschauung und authentischen Quellen" [„Postavení dělnické třídy v Anglii. Podle vlastních poznatků a autentických pramenů"], Lipsko 1845. — 38
— „Po und Rhein" [„Pád a Rýn"], Berlín 1859. — 617
— „Umrisse zu einer Kritik der Nationaloekonomie" [„Nástin kritiky politické ekonomie"] v „Deutsch-Französische Jahrbücher" [„Německo-francouzské ročenky"], Paříž 1844. — 37, 38

Franklin, Benjamin, „A Modest Inquiry into the Nature and Necessity of a Paper Currency" [„Skromná studie o podstatě a nutnosti papírového oběživa"], Boston 1836. — 70, 71
— „Remarks and Facts relative to the American Paper Money" [„Poznámky a fakta o amerických papírových penězích"], Boston 1836. — 71, 126

Fullarton, John, „On the Regulation of Currencies; being an examination of the Principles on which it is proposed to restrict, within certain fixed limits, the future issues on credit of the Bank of England, and of the other banking establishments throughout the country" [„O regulaci oběživa; zkoumání zásad,

na jejichž základě se navrhuje v určitých pevně stanovených mezích omezit další emise na úvěr Anglické banky a ostatních bankovních závodů v celé zemi"], 2. vyd., Londýn 1845. — 188, 189

Galiani, Ferdinando, „Della moneta" [„O penězích"], v III. svazku Custodiho sbírky „Scrittori classici italiani di economia politica. Parte moderna" [„Italští klasikové politické ekonomie. Nová část"], Milán 1803. — 50, 72, 85, 101, 114, 158

Garnier, Germain, „Histoire de la monnaie, depuis les temps de la plus haute antiquité jusqu'au règne de Charlemagne" [„Dějiny peněz od nejstarších dob až do doby vlády Karla Velikého"], Paříž 1819. — 86, 118

Genovesi, Antonio, „Lezioni di economia civile" [„Přednášky o občanské ekonomii"], v VIII. svazku Custodiho bírky „Scrittori classici italiani di economia politica. Parte moderna" [„Italští klasikové politické ekonomie. Nová část"], Milán 1803. — 132

Goethe, Johann Wolfgang, „Faust". — 454

— „Die Wahlverwandtschaften" [„Spříznění volbou"]. — 498

Gray, John, Lectures on the Nature and Use of Money" [„Přednášky o podstatě a užívání peněz"], Edinburgh 1848. — 96, 97

— „The Social System. A Treatise on the Principle of Exchange" [„Sociální systém. Pojednání o principu směny"], Edinburgh 1831. — 96, 97

Grimm, Jacob, „Geschichte der deutschen Sprache" [„Dějiny německé řeči"], Lipsko 1848. — 160

Head, Francis, „Bubbles from the Brunnens of Nassau" [„Bubliny z nasavského pramene"]. — 305

Hegel, Georg Wilhem Friedrich, „Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse" [„Základy filosofie práva neboli přírodní právo a státověda v obrysech"], Berlín 1821. — 677

— „Phänomenologie des Geistes" [„Fenomenologie ducha"], Bamberg a Würzburg 1807. — 518

— „Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie" [„Přednášky o dějinách filosofie"], sv. I—III, Spisy, sv. XIII—XV, Berlín 1833—1836. — 518

— „Vorlesungen über die Aesthetik" [„Přednášky o estetice"], sv. I—III, Spisy, sv. X, Berlín 1835, 1837—1838. — 518

— „Wissenschaft der Logik" [„Logika jako věda"], Spisy, sv. IV, Berlín 1834. — 517

Heine, Heinrich, „Die Bäder von Lucca" [„Lázně Lucca"]. — 455

— „Deutschland. Ein Wintermärchen" [„Německo. Zimní pohádka"]. — 261

— „Bei des Nachtwächters Ankunft zu Paris" [„Ponocného příchod do Paříže"]. — 259

Hodgskin, Thomas, „Popular Political Economy. Four lectures delivered at the London Mechanics' Institution" [„Populární politická ekonomie. Čtyři přednášky v londýnské večerní škole pro dělníky"], Londýn 1827. — 66

Homér, „Ilias". — 686

Horatius (Quintus Horatius Flaccus), „Satirarum liber secundus" [„Satiry"]. — 140

Hugo, Victor, „Napoléon le petit" [„Napoleon Malý"], Londýn 1852. — 312, 494

Hume, David, „Essays and Treatises on several Subjects" [„Studie a pojednání o několika otázkách"], sv. 1—2, Londýn 1777. — 166—168

[*Hume, James Deacon*] „Letters on the Corn Laws, and on the Rights of the Working Classes" [„Dopisy o obilních zákonech a o právech dělnické třídy"], Londýn 1834. — 181

Chamisso, Adelbert, „Peter Schlemihls wundersame Geschichte" [„Podivuhodný příběh Petra Schlemihla"]. — 124

Jacob, William, „A Historical Inquiry into the Production and Consumption of the Precious Metals [„Historické zkoumání výroby a spotřeby drahých kovů"], Londýn 1831. — 118, 142

Jomini, Henri, „Précis de l'art de la guerre, ou Nouveau tableau analytique des principales combinaisons de la stratégie, de la grande tactique et de la politique militaire" [„Nástin vojenského umění neboli Nový analytický přehled základních strategických kombinací, velké taktiky a vojenské politiky"], Paříž 1836. — 270

Jovellanos (y Ramírez, Gaspar Melchor), „Obras" („Dílo"), Barcelona 1839 až 1840. — 70

Juvenál (Decimus Iunius Iuvenalis), „Satiry". — 528

Kato starší (Marcus Porcius Cato Maior), „De re rustica" [„O rolnictví"]. — 136

Körner, M. George, „Abhandlung von dem Altertum des böhmischen Bergwerks" [„Pojednání o starém českém hornictví"], Schneeberg 1758. — 160

Kossuth, Lajos, „L'Europe, l'Autriche et la Hongrie" [„Evropa, Rakousko a Uhry"], II. vyd., Brusel 1859. — 547

„*Kurhessische Verfassungs-Urkunde vom 5ten Januar 1831*" [„Hesensko-kaselská ústavní listina z 5. ledna 1831"], Kassel. — 580, 581

[*Laguéronnière, Louis Etienne*] „L'Empereur Napoléon III et l'Italie" [„Císař Napoleon III. a Itálie"], Paříž 1859. — 300

Locke, John, „Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest, and Raising the Value of Money. In a Letter sent to a Member of Parliament, 1691. [„Několik úvah o následcích snížení úroků a stoupání hodnoty peněz. V dopise členu parlamentu, 1691], Londýn 1768. — 89—91, 152

Lucanus, Marcus Annaeus, „Pharsalia". — 118

Luther, Martin, „Von Kauffshandlung und Wucher" [„O obchodu a lichvě"], Wittemberg 1524. — 137, 138

MacCulloch, John Ramsay, „Discours sur l'origine, les progrès, les objets particuliers, et l'importance de l'économie politique." Traduit de l'anglois par G. Prévost [„Pojednání o původu, pokrocích, zvláštních předmětech a důležitosti politické ekonomie"], přel. z angličtiny G. Prévost, Ženeva – Paříž 1825. – 51
– „The Literature of Political Economy, a classified Catalogue of select publications in the different departments of that science" [„Literatura o politické ekonomii, systematický katalog publikací z různých oborů této vědy"], Londýn 1845. – 68

Maclaren, James, „A Sketch of the History of the Currency; Comprising a Brief Review of the Opinions of the Most Eminent Writers on the Subject" [„Nástin dějin oběživa, obsahující stručný přehled názorů nejvýznamnějších autorů v tomto oboru"], Londýn 1858. – 84, 171, 172

Macleod, Henry Dunning, „The Elements of Political Economy" [„Základy politické ekonomie"], Londýn 1858. – 76
– „The Theory and Practise of Banking: with the Elementary Principles of Currency, Prices, Credit and Exchanges" [„Teorie a praxe bankovnictví; základní zásady oběživa, cen, úvěru a směnárenství"], Londýn 1855. – 149

Machiavelli, Niccolò, „Istorie fiorentine" [„Dějiny Florencie"], Řím a Florencie 1532. – 465

Mandeville, John, „Voyage and travayles of Sir John Mandeville" [„Cesta a putování sira Johna Mandevilla"], Londýn 1705. – 126

Marx, Karel, „Discours sur la question du libre échange, prononcé à l'Association Démocratique de Bruxelles" [„Řeč o svobodě obchodu pronesená 9. ledna 1848 na veřejné schůzi Bruselského demokratického sdružení"], Brusel 1848. – 38
–„Zur Kritik der Hegel'schen Rechtsphilosofie. Einleitung" [„Úvod ke kritice Hegelovy filosofie práva"], v „Deutsch-Französische Jahrbücher" [„Německo-francouzské ročenky"], Paříž 1844. – 36
– „Zur Kritik der Politischen Oekonomie. Erstes Heft." [„Ke kritice politické ekonomie. První sešit".], Berlín 1859. – 511–521
– „Lohnarbeit und Kapital" [„Námezdní práce a kapitál"], v „Neue Rheinische Zeitung", Kolín 1849. – 38
– „Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon" [„Bída filosofie. Odpověď na ‚Filosofii bídy' pana Proudhona"], Paříž-Brusel 1847. – 38, 76

Marx, Karel a *Engels, Bedřich*, „Manifest der Kommunistischen Partei" („Manifest Komunistické strany"), Londýn 1848. – 38

Mill, James, „Commerce defended. An Answer to the Arguments by which Mr. Spence, Mr. Cobbett and others, have attempted to prove that Commerce is not a Source of National Wealth" [„Obrana obchodu. Odpověď na argumenty, jimiž se pánové Spence, Cobbett a jiní snažili dokázat, že obchod není zdrojem národního bohatství"], Londýn 1808. – 108

– „Elements of Political Economy" [„Základy politické ekonomie"], Londýn 1821. – 108, 182–185

[Misselden, Edward] „Free Trade, or, the Means to make Trade florish etc." [„Svobodný obchod aneb jak dosáhnout rozkvětu obchodu"], Londýn 1622. – 133, 136, 138

Montanari, Geminiano, „Della moneta, trattato mercantile" [„O penězích, obchodní pojednání"], v III. svazku Custodiho sbírky „Scrittori classici italiani di economia politica. Parte antica" [„Italští klasikové politické ekonomie. Stará část"], Milán 1804. – 55, 158

Müller, Adam Heinrich, „Die Elemente der Staatskunst" [„Základy státnického umění"], 2. sv., Berlín 1809. – 85, 86

Napoleon I., „Mémoires de St. Hélène" [„Paměti z ostrova sv. Heleny"]. – 429

Opdyke, George, „A Treatise on Political Economy" [„Pojednání o politické ekonomii"], New York 1851. – 108

Péreire, Isaac, „Leçons sur l'industrie et les finances" [„Přednášky o průmyslu a financích"], Paříž 1832. – 106

Petty, William, „An Essay Concerning the Multiplication of Mankind" [„Studie o rozmnožování lidstva"], Londýn 1686. – 67
– „Several Essays in Political Arithmetic" [„Několik studií o politické aritmetice"], Londýn 1699. – 68, 69, 132, 137
– „A Treatise of Taxes and Contributions" [„Pojednání o daních a poplatcích"], Londýn 1667. – 51

Platón, „Nómoi" [„Zákony"]. – 125
– „De republica" [„Ústava"]. – 125, 206

Plinius, Gaius Secundus, „Naturalis historia" [„Přírodní věda"]. – 139

Pölitz, Karl Heinrich, „Die Weltgeschichte für gebildete Leser und Studierende" [„Dějiny světa pro vzdělané čtenáře a studenty"], Lipsko 1805. – 694

„*Portfolio, or a Collection of State Papers*" [„Portfej čili Sbírka státních dokumentů"], vyd. D. Urquhart, 1835–1836. – 649

Prescott, William Hickling, „History of the Conquest of Mexico, with a Preliminary View of the Ancient Mexican Civilization, and the Life of the Conqueror, Hernando Cortez" [„Dějiny dobytí Mexika s přehledem staré mexické civilizace a s životopisem dobyvatele Hernána Cortéze"], sv. 1–2, Londýn 1850. – 159

Proudhon, Pierre Joseph, „De la justice dans la révolution et dans l'église" [„O spravedlnosti v revoluci a v církvi"], Paříž 1858. – 494

Puškin, Alexandr Sergejevič, „Evžen Oněgin". – 180

Racine, Jean, „Les plaideurs" [„Sudiči"]. – 691

[*Raumer, Friedrich*] „Der Standpunkt Preussens" [„Stanovisko Pruska"], ve sborníku „Zur Politik des Tages" [„K současné politice"]. – 362

„*Recueil des documents relatifs à la Russie pour la plupart secrets et inédits utiles à consulter dans la crise actuelle*“ [„Sbírka dokumentů o Rusku, většinou tajných a neuveřejněných, s nimiž je užitečné se seznámit v současné krizi“], Paříž 1854. — 649

„*Reports of the Inspectors of Factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, for the Half Year ending 31st October 1858*“ [„Zprávy továrních inspektorů ministrovi vnitra Jejího Veličenstva za pololetí do 31. října 1858“]. — 231—238, 250—254

Ricardo, David, „The High Price of Bullion, a Proof of the Depreciation of Bank Notes“ [„Vysoká cena zlata jako důkaz znehodnocení bankovek“], 4. vyd., Londýn 1811. — 173, 178—180

— „On the Principles of Political Economy and Taxation“ [„Zásady politické ekonomie a zdanění“], 3. vyd., Londýn 1821. — 75, 174

— „Des principes de l'économie politique et de l'impôt.“ Traduit de l'anglais par F. S. Constancio avec des notes explicatives et critiques par J. B. Say [„Zásady politické ekonomie a zdanění“. Z angličtiny přeložil F. S. Constancio, vysvětlivkami a kritickými poznámkami opatřil J. B. Say], II. vyd., Paříž 1835. — 76

— „Proposals for an Economical and Secure Currency; with Observations on the Profits of the Bank of England“ [„Návrhy na úsporné a spolehlivé oběživo; s poznámkami o ziscích Anglické banky“], 2. vyd., Londýn 1816. — 174

— „On Protection to Agriculture“ [„O ochraně zemědělství“], 4. vyd., Londýn 1822. — 75

— „Reply to Mr. Bosanquet's Practical Observations on the Report of the Bullion Committee“ [„Odpověď na praktické poznámky pana Bosanqueta ke zprávě výboru pro otázky drahých kovů“], Londýn 1811. — 173, 177

[*Rössler, Konstantin*] „Preussen und die italienische Frage“ [„Prusko a italská otázka“], Berlín 1859. — 316

Rousseau, Jean Jacques, „Du Contrat social; ou, Principes du droit politique“ [„O společenské smlouvě; aneb Principy politického práva“], Amsterodam 1762. — 659

Sempéré y Guarinos, Juan, „Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence de la Monarchie Espagnole“ [„Úvahy o příčinách slávy a úpadku španělského království“], sv. I, Paříž 1826. — 136

Senior, Nassau William, „Principes fondamentaux de l'économie politique“ [„Základní principy politické ekonomie“], vyd. Jean Arrivabene, Paříž 1836. — 140, 149

Shakespeare, William, „Komedie plná omylů“. — 496

— „Král Jindřich IV.“. — 306

— „Kupec benátský“. — 147

— „Mnoho povyku pro nic“. — 567

— „Sen noci svatojanské“. — 509

— „Zkrocení zlé ženy“. — 502

Sismondi, Jean Charles Simonde de, „Etudes sur l'économie politique“ [„Studie o politické ekonomii“], sv. I—II, Brusel 1837—1838. — 75

Smith, Adam, „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations“ [„Pojednání o podstatě a původu bohatství národů“], Londýn 1776 a 1835—1839. — 72, 74, 172

Spence, William, „Britain Independent of Commerce; or Proofs deduced from an Investigation into the true Causes of the Wealth of Nations, that our Riches, Prosperity and Power are derived from Sources inherent in ourselves, and would not be affected even though our Commerce were annihilated“ [„Británie nezávislá na obchodu aneb důkazy získané zkoumáním pravých příčin bohatství národů o tom, že naše bohatství, náš rozkvět a naše moc pocházejí ze zdrojů, které jsou v nás samých a které by nebyly dotčeny ani zničením našeho obchodu“], Londýn 1807. — 108

„*Statistical Abstract for the United Kingdom in each of the last Fifteen Years, from 1844 to 1858*“ [„Statistický přehled Spojeného království za každý jednotlivý rok z posledních 15 let, od roku 1844 do roku 1858“], Londýn 1859. — 121, 535—540

Stein, Lorenz, „System der Staatswissenschaft“ [„Systém vědy o státu“], Stuttgart a Tübingen 1852. — 44, 51

Steuart, James, „An Inquiry into the Principles of Political Economy: Being an Essay on the Science of Domestic Policy in Free Nations“ [„Zkoumání zásad politické ekonomie aneb pojednání o vědě vnitřní politiky svobodných národů“], Londýn 1767 a Dublin 1770. — 72, 73, 91, 92, 166, 169—171, 188

Storch, Henri, „Considérations sur la nature du revenu national“ [„Úvahy o povaze národního důchodu“], Paříž 1824. — 125

— „Cours d'économie politique, ou exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations. Avec des notes explicatives et critiques par J. B. Say.“ [„Kurs politické ekonomie aneb výklad zásad, které určují blahobyt národů. Vysvětlivkami a poznámkami opatřil J. B. Say“], sv. 1—4, Paříž 1823. — 125, 140

Thompson, William, „An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth, most conducive to Human Happiness“ [„Zkoumání zásad rozdělování bohatství, jež nejvíce přispívají k lidskému štěstí“], Londýn 1824. — 98

Tooke, Thomas, „On the Currency in Connexion with the Corn Trade; and on the Corn Laws“ [„O oběživu v souvislosti s obilním trhem a o obilních zákonech“], II. vyd., Londýn 1829. — 188

— „An Inquiry into the Currency Principle; the Connection of the Currency with Prices, and the Expediency of a Separation of Issue from Banking“ [„Zkoumání principu oběživa; souvislost oběživa s cenami a účelnost odloučení emise bankovek od bankovnictví“], II. vyd., Londýn 1844. — 108, 188—189

— „A History of Prices and of the State of the Circulation from 1839 to 1847

inclusive" [„Dějiny cen a stavu oběhu od roku 1839 do roku 1847 včetně"], Londýn 1848. — 181, 182, 188
Tooke, Thomas a *Newmarch, William*, „A History of Prices, and of the State of Circulation, during the Nine Years 1848—1856" [„Dějiny cen a stavu oběhu za devět let 1848—1856"], Londýn 1857. — 188

Urquhart, David, „Familiar Words as affecting England and the English" [„Důvěrná slova, která se týkají Anglie a Angličanů"], Londýn 1855. — 87, 88

Verri, Pietro, „Meditazioni sulla economia politica" [„Úvahy o politické ekonomii"], v XV. svazku Custodiho sbírky „Scrittori classici italiani di economia politica. Parte moderna" [„Italští klasikové politické ekonomie. Nová část"], Milán 1804. — 156
Vergilius, „Aeneis". — 139

Willisen, Wilhem, „Der Italienische Feldzug des Jahres 1848" [„Italské tažení roku 1848"], Berlín 1849. — 260, 279
Wilson, James, „Capital, Currency and Banking" [„Kapitál, oběživo a bankovnictví"], Londýn 1847. — 181, 188

Xenofón, „De vectigalibus" [„O daních"]. — 142—144

REJSTŘÍK PERIODICKÝCH PUBLIKACÍ

„*Allgemeine Augsburger Zeitung*", viz „*Allgemeine Zeitung*"
„*Allgemeine Militär-Zeitung*" [„Všeobecné vojenské noviny"] (Darmstadt). — 27, 620
„*Allgemeine Zeitung*" [„Všeobecné noviny"] (Augsburg). — 27, 36, 260, 285, 316, 382, 385, 617—618, 621, 640

„*Le Constitutionnel*" [„Konstituční noviny"] (Paříž). — 208, 211—216, 325, 352
„*Courrier des États-Unis*" [„Věstník Spojených států amerických"] (New York). — 211

„*The Daily News*" [„Denní zprávy"] (Londýn). — 411
„*Daily Telegraph*" [„Denní telegraf"] (Londýn). — 553, 564
„*Deutsch-Französische Jahrbücher*" [„Německo-francouzské ročenky"] (Paříž). — 36, 38

„*The Economist*" [„Ekonom"] (Londýn). — 27, 115, 181, 562—564

„*The Free Press*" [„Svobodný tisk"] (Londýn). — 546

„*Die Gartenlaube. Illustriertes Familienblatt.*" [„Besídka. Obrázkový rodinný časopis"] (Lipsko). — 694, 699

„*Hermann. Deutsches Wochenblatt aus London.*" [„Hermann. Německý týdeník z Londýna"]. — 17, 690—695, 697, 698

„*The Illustrated London News*" [„Ilustrované londýnské noviny"]. — 477
„*L'Illustration*" [„Ilustrace"] (Paříž). — 476, 477
„*L'Indépendance belge* [„Belgická nezávislost"] (Brusel). — 201, 209, 484

„*Kölnische Zeitung*" [„Kolínské noviny"]. — 362
„*Königlich Preussischer Staats-Anzeiger*" [„Královský pruský státní věstník"] (Berlín). — 501

„*The London Gazete*" [„Londýnské noviny"]. — 249

„*Le Moniteur universel*" [„Všeobecný zpravodaj"] (Paříž). — 27, 198, 303, 311, 315, 339, 345, 353, 354, 482, 486, 488, 556, 564

„*The Morning Star*“ [„Jitřenka“] (Londýn). — 555

„*Le National*“ [„Národní noviny“] (Paříž). — 648
„*National-Zeitung*“ [„Národní noviny“] (Berlín). — 428
„*Neue Preussische Zeitung*“ [„Nové pruské noviny“] (Berlín). — 316
„*Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*“ [„Nové porýnské noviny. Orgán demokracie“] (Kolín nad Rýnem). — 38
„*New-York Daily Tribune*“ [„Newyorská denní tribuna“]. — 12, 14, 16—20, 26, 27, 39, 309, 543, 545, 548

„*Oesterreichisch Kaiserliche Wiener Zeitung*“, viz „*Wiener Zeitung*“
„*Ost-Deutsche Post*“ [„Východoněmecká pošta“] (Vídeň). — 618

„*La Patrie* [„Vlast“] (Paříž). — 343, 486
„*Peking Gazette*“ [„Pekingské noviny“]. — 553
„*Pensiero ed Azione*“ [„Myšlenka a čin“] (Londýn). — 403, 547, 551
„*La Presse*“ [„Tisk“] (Paříž). — 209

„*Die Presse*“ [„Tisk“] (Vídeň). — 14
„*Preussischer Staats-Anzeiger*“, viz „*Königlich Preussischer Staats-Anzeiger*“

„*Revue des deux Mondes*“ [„Revue dvou světadílů“] (Paříž). — 452
„*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*“ [„Porýnské noviny pro politiku, obchod a průmysl“] (Kolín nad Rýnem). — 35, 36

„*Sächsische Konstitutionelle Zeitung*“ [„Saské konstituční noviny“] (Drážďany). — 534
„*The Spectator* [„Divák“] (Londýn). — 67, 68, 164

„*The Times*“ [„Doba“] (Londýn). — 27, 201, 304—307, 339, 353, 382, 385, 402, 444, 487, 493, 525, 553, 557, 561, 562, 567, 619, 620, 637
„*Tribune*“, viz „*New-York Daily Tribune*“

„*Das Volk*“ [„Lid“] (Londýn). — 12, 15—18, 20, 26, 27, 513, 689

„*Wiener Zeitung*“ [„Vídeňské noviny“]. — 27, 373

REJSTŘÍK ZEMĚPISNÝCH NÁZVŮ*

Aare, řeka v severozápadním Švýcarsku — 635—637
Aarberg, město v bernském kantonu — 636
Abbiategrasso, město v milánské provincii — 383, 420, 421, 431, 432, 470—472
Abensberg, město v Bavorsku — 244, 472
Acqui, město v severní Itálii — 240
Ács, vesnice u Komárna — 371
Adda, řeka v severní Itálii — 243, 263, 264, 266, 267, 270, 278, 279, 400, 415, 479
Adiže, řeka v severní Itálii — 195, 205, 217, 226, 227, 229, 230, 239, 240, 243, 260—268, 270, 272—275, 278—280, 282, 289, 292, 293, 302, 317, 319, 415, 419, 437, 509, 576, 639
Afghánistán — 558, 560, 609
Afrika — 213, 350, 599
Agogna, řeka v severní Itálii — 383, 384, 411, 412, 414, 418
Aisne, řeka v severní Francii — 288, 290, 295
Albánie — 338
Albenga, italský přístav v Janovském zálivu — 641, 642, 644
Albertville, město v Savojsku — 606, 632, 637
Albula, alpský průsmyk ve východním Švýcarsku — 265, 266
Alessandria, město v severní Itálii — 240—243, 271, 272, 278, 280, 349, 350, 365—367, 377, 379, 380, 384, 395, 410, 479, 606, 620, 632, 641, 642, 644, 645
Algeciras, přístav v jižním Španělsku — 592
Alpy — 230, 239, 241, 243, 262, 264—268, 270, 280, 281, 348, 351, 367, 425, 457, 469, 478, 527, 605—607, 624—628, 630, 632—635, 639, 644, 646, 647
Alsasko — 260, 299
Altdorf, švýcarské město v kantonu Uri — 266
Alžírsko — 192, 208, 212, 214, 216, 228, 323, 324, 336, 595, 609, 611, 621
Amerika viz *Spojené státy americké*
Amsterodam — 93
Amur — 557, 558
Anglie — 38, 39, 67—69, 76, 84—87, 89, 91, 93, 95, 108, 114, 115, 121—123, 138, 141, 142, 149, 152, 157, 171, 180—182, 187, 199, 200, 232,

* V rejstříku jsou na prvním místě názvy, jak se jich používalo v době vzniku Marxových a Engelsových článků a jak jsou v textu. Pokud se tyto názvy dnes liší, je jejich dnešní znění uvedeno v kulaté závorce. V hranatých závorkách je přepis výslovnosti některých názvů u méně známých jazyků. *(Pozn. čes. red.)*

245–247, 254, 301, 305, 307, 309, 311, 312, 316, 324, 327, 328, 330, 334, 337, 341, 342, 344, 345, 354, 356, 357, 391, 404, 405, 436, 486, 487, 489, 493, 497, 498, 508–512, 525, 529, 535–538, 543, 546, 547, 550, 551–553, 555, 558, 563, 565, 569, 572, 579, 586, 589–591, 648, 651, 652, 673, 695
Annecy, město v Savojsku – 637
Antverpy – 289, 291, 298
Aosta, město v severní Itálii – 268, 632, 639, 641
Apeninský poloostrov – 262, 380
Apeniny, pohoří v Itálii – 239, 243, 262, 387, 641
Aprica, Passo d', průsmyk v severní Itálii – 265, 266
Aquileja (Oglej), starořímské město při ústí Soči – 262
Aragonie, provincie ve Španělsku – 641
Arbroath, město na východním pobřeží Skotska – 237
Arc, řeka v Savojsku – 629–631, 633
Arcole, město v severní Itálii – 224, 275, 478, 479
Ardeny, pohoří v severovýchodní Francii – 290
Archangelsk – 618
Arlon, město v jihovýchodní Belgii – 291
Arona, město u Lago Maggiore – 365, 384, 620
Arquata Scrivia, místo v severní Itálii – 379
Arras, pevnost v severní Francii – 298
Arve, řeka v Savojsku – 627, 637
Asie – 135, 141, 155, 161, 166, 199, 537, 558, 560
Asola, město v severní Itálii – 445, 449
Asti, město v severní Itálii – 395
Atény – 73
Atlantský oceán – 206, 387, 408, 579
Aube, pravý přítok Seiny – 290, 291
Augsburg – 391
Austrálie – 142, 539, 540, 544, 563, 564
Avesnes, město v severní Francii – 288

Bádensko – 222, 438, 581
Bajkalské jezero – 557
Baltské moře – 282, 297
Bamberg, město v jižním Německu (Franky) – 534
Barcelonnette, město v jihovýchodní Francii – 628
Bard (Bardo), italská pevnost jihovýchodně od Aosty – 266
Barmen, město v Porýní – 252
Basilej – 223, 287, 290, 291, 316, 363, 438, 607, 619, 627–629, 634, 636, 638
Bassano, město v severovýchodní Itálii –230, 263, 275
Bavorsko – 222, 264, 269, 275, 276, 278, 280–282, 292, 346, 393, 401, 497, 506, 696
Belbo, řeka v severní Itálii – 240, 271, 644
Belgie – 38, 262, 287–289, 292, 293, 295, 298, 300, 314, 429, 493, 625, 645
Belgiojoso, město v severní Itálii (u Pavie) – 431, 433
Bellano, město v Itálii u Lago di Como – 265
Belluno, město v severní Itálii (na Piavě) – 263
Benátky – 158, 192, 370, 404, 622, 626
Benátsko – 191, 195, 197, 227–230, 242, 243, 259, 261, 269, 272, 273, 278, 292, 458, 464, 623, 647, 649
Berbersko, staré označení severoafrických zemí – 93
Bereguardo, město v severní Itálii (údolí Ticina) – 383, 413, 415, 416, 419, 421, 470, 471
Bergamasca, provincie v severní Itálii (část Lombardie) – 265
Bergamo, město v severní Itálii – 197, 401
Berlín – 295, 314, 353, 369, 390, 391, 430, 496, 497, 499, 503, 505–507, 509–511, 534, 619
Bern – 369, 635, 637
Bernard, viz *Velký sv. Bernard*
Bernardino, alpský průsmyk v kantonu Graubünden – 265, 268
Bernské Alpy, pohoří ve Švýcarsku – 607, 635, 636
Bernský Jura, viz *Švýcarský Jura*
Besançon, město v jižní Francii – 632
Besarábie – 649
Bestazzo, obec u Milána – 421
Białystok, město v severovýchodním Polsku (Polesí) – 653
Biella, město v severozápadní Itálii – 241, 469
Bielské jezero, v severozápadním Švýcarsku – 635, 636
Binasco, město v severní Itálii – 421, 431, 432, 471, 472
Birkenhead, přístav v západní Anglii – 249
Birmingham, město v Anglii – 94
Blida, město v Alžírsku – 612
Bodamské jezero – 264, 269
Boffalora sopra Ticino, obec u Magenty v severní Itálii – 383, 384, 412, 413, 415, 416, 419–422, 620
Boite, řeka v severní Itálii – 268
Bologna, město ve střední Itálii – 622
Bolzano, město v severní Itálii – 275, 278
Bombaj, město a presidentství v Indii – 329, 332
Bonn – 516
Bonneville, město v Savojsku na řece Arve – 637
Bordeaux – 208
Borgoforte, město na Pádu jižně od Mantovy – 225, 274
Bormida, přítok Tanara v severní Itálii – 240, 241, 267, 271, 643, 644
Bormio, město v severní Itálii, pod Stelvským sedlem – 264
Bormské sedlo, také *Stelvské sedlo*, v Alpách – 230, 265, 266
Bosna – 338
Boulogne, přístav v severní Francii – 207, 209, 291, 412
Bourg-Saint-Maurice, město v Savojsku – 633
Brabant, historický kraj belgicko-holandského Nizozemí;
Severní Brabant, holandský – 293
Jižní Brabant, belgický – 290
Bradford, průmyslové město ve střední Anglii – 574
Braniborsko – 500
Bratislava – 278
Brauglio, hora západně od Stelvského sedla – 266
Brenner, alpský průsmyk a přechod na hranicích Rakouska a Itálie – 263, 264, 269, 280, 281
Brenta, severoitalská řeka, vtéká do Jaderského moře – 224, 229, 263, 268, 270, 273, 278
Brescia, město v severní Itálii – 197, 401, 451
Briançon, město a pevnost v Alpách na východní hranici Francie – 241, 627, 631
Brianza, území severně od Milána – 469
Bridgeton, dělnická čtvrť v Glasgowě – 236
Brno – 374, 375

Bronzell, obec v Hesensku — 285, 302, 315, 454, 494, 579, 582
Broye [vysl. brua], řeka ve Švýcarsku, kanton Wallis — 636
Bruggy, město v Belgii — 291
Bruneck (Brunico), město v severní Itálii — 263
Brusel — 36, 38, 494
Bückeburg, městečko ve středním Německu — 509
Bukovina — 297
Bulharsko — 338
Büren, město na řece Aare ve Švýcarsku — 636
Burnley, průmyslové město v Anglii — 249

Cabo Negro, mys v severní Africe — 600, 601
Cadore, území na horním toku řeky Piavy — 263
Cáchy — 340
Calais — 291
Calliano, město v severní Itálii, na řece Adiži — 275
Calton, dělnická čtvrť v Glasgowě — 236
Camasco, obec v severní Itálii — 469
Cambio, místo na Pádu — 365, 377, 378
Cambridge — 150
Campagna di Roma, krajina ve střední Itálii — 194
Campo Formio, obec v benátské provincii — 407, 576
Carcare, místo v severní Itálii — 642
Cařihrad, také *Konstantinopol*, *Stambul* (Istanbul) — 545, 650, 651
Casale (Casale Monferrato), město na Pádu v severozápadní Itálii — 197, 240, 241, 271, 349, 350, 365—367, 377, 379, 380, 383, 384, 395, 410, 469, 479, 620, 632, 645
Casalino, místo v severní Itálii — 399
Casteggio, město v severní Itálii — 388, 396, 398, 399
Castel Goffredo, místo v severní Itálii— 432, 434, 437, 441, 445, 446
Castelletto Mendosio, místo v severní Itálii — 421, 470
Castelnuovo Scrivia, město v severní Itálii — 384
Castenedolo, město v severní Itálii — 433
Castiglione (*delle Stiviere*), město severně od Mantovy — 224, 275, 432—434, 437, 440, 445—447, 472, 473, 478, 479, 621
Castillejos (la Condesa), zříceniny v Maroku na pobřeží Středozemního moře — 600—602
Cavriana, město na řece Ticinu, jižně od Lago di Garda — 433, 434, 437, 445, 447, 474, 619
Cayenne, deportační stanice ve Francouzské Guayaně — 315, 337, 358, 625
Celovec (Klagenfurt), město v Korutanech — 269, 275, 278
Ceresara, místo v severní Itálii — 434, 437
Cervo, místo v Janovském zálivu — 639
Ceuta (Sabta), španělský válečný přístav v Severní Africe — 592, 595—602, 608—611
Ceva, město v severní Itálii — 641, 642
Cevedale, *Passo-*, průsmyk v Ortlerských Alpách — 265
církevní stát, viz *papežský stát*
Cividale de Friuli, město v Benátsku — 263
Col d'Argentera, průsmyk v Přímořských Alpách — 628, 643
Col di Nava, hora v Přímořských Alpách — 641, 642, 644
Col di Tenda, průsmyk v Přímořských Alpách — 241, 242, 282, 350, 351, 606, 628, 639, 641—644
Comacchio, přístav v Jaderském moři — 337
Como, viz *Lago di Como*
Como, město v jižním cípu Lago di Como — 400
Como, *Comasco*, provincie u Lago di Como — 469
Compiègne, město v severní Francii — 288, 291, 293, 310, 486
Conegliano, město v severovýchodní Itálii — 230
Confienza, město v severní Itálii — 408 až 410
Constantine, hlavní město provincie téhož jména v Alžírsku — 602
Corbetta, město západně od Milána — 420, 421, 423, 470
Cornale, město na Pádu — 384
Corniche (Route de la Corniche), silnice a dráha podél Středozemního moře z Nizzy do Janova — 641
Cortina d'Ampezzo, italské město v Dolomitech — 263
Cozzo, místo v severní Itálii — 365
Cremona, město na Pádu — 197, 268, 278—280, 432
Crescentino, město v pádské nížině — 241
Croydon, předměstí Londýna — 249
Cuneo (Coni), město a provincie v Piemontu — 641
Curtatone, místo v severní Itálii — 273
Curych (Zürich) — 527—529, 531, 575—577, 637
Custozza, obec v severní Itálii, západně od Verony — 224, 244, 274, 370, 442

Čechy — 373, 401
Čerkesko — 545
Černá hora — 312
Čína — 87, 126, 161, 335, 493, 554—556, 558, 563, 565—568, 584—588, 590

Dalmácie — 317, 370
Dánsko — 297, 352, 374
Dardanely — 493
Darmstadt, město v Hesensku — 454
Dego, místo v Přímořských Alpách — 224, 244, 478, 643
Delitzsch, město v Německu, severovýchodně od Lipska — 534
Demonte, město v údolí řeky Stury — 639
Derbyshire, hrabství v Anglii — 232, 250
Dervio, město na východním břehu Lago di Como — 265
Desenzano sul Lago, město na jižním břehu Lago di Garda — 446
Deutz, část Kolína nad Rýnem, pevnost — 292
Dijon — 291
Dillí — 137
Dolní Rakousy — 373, 374
Dolní Wallis, jižní část kantonu Wallis — 635
Dora Baltea, řeka v severozápadní Itálii — 367, 377—379, 410, 469, 625
Dora Riparia, řeka v severozápadní Itálii — 625
Douai, město v severní Francii — 291, 293, 298
Drážďany — 492
Dunaj — 260, 269, 275, 319, 325, 649—651, 654, 655
Dundee, město ve Skotsku — 237
Dunkerque, přístav v severní Francii — 287, 627
Durynsko — 454
Düsseldorf — 477
Dyle, řeka v Belgii — 289

East Riding, část hrabství Yorkshire — 250

Ecluse (Fort de l'Ecluse), pevnost na Rhôně na francouzsko-švýcarských hranicích — 627, 637
Eggmühl, vesnice v Bavorsku — 244
Egypt — 52, 135, 166, 491, 651, 652
Ehrenbreitstein, místo na Rýně, v blízkosti Koblenze — 292
Eider, hraniční řeka mezi Šlesvikem a Holštýnem — 297
Eisenach, město v Durynsku — 534
Elberfeld, část města Wuppertalu — 252
Enfield, místo u Londýna — 219, 221
Epernay, město na řece Marně ve Francii — 288
Epinal, pevnost ve východní Francii — 291
Eppingský les, les u Londýna — 699
Epsom, město jihovýchodně od Londýna — 202
Erfurt — 285, 413, 417, 581, 696
Er-Rif, pohoří v Maroku — 601
Essex, hrabství v jihovýchodní Anglii — 250
Etrurie, území ve starověké Itálii, dnešní Toskánsko — 623
Exminster, město na jihozápadním pobřeží Anglie — 551

Falc, kraj při středním Rýnu — 438
Fara Novarese, místo v severní Itálii, severozápadně od Novary — 384
Faucigny, kraj v severním Savojsku — 604, 627, 636, 637
Fella, řeka v severní Itálii — 268
Fenestrelle, místo v severní Itálii, západně od Turína — 631
Ferney, místo ve východní Francii — 427
Ferrara, město a provincie v severní Itálii — 272, 337, 622
Fés, hlavní město ve francouzském Maroku — 597
Filippy, město v staré Makedonii — 693
Finstermünz, soutěska v Alpách na hranici švýcarsko-rakouské — 264, 267, 269, 278
Fiume (Rijeka), přístav v Jaderském moři — 549
Fleurus, místo v Belgii — 289
Florencie — 529
Forli, město v Itálii, v provincii Emilia — 622
Francie — 67, 68, 96, 136, 190, 191, 193—201, 203—205, 207, 208, 211, 212, 214—218, 220, 223, 230, 259, 260, 262, 263, 265, 267, 268, 271, 272, 278, 282, 284—293, 295, 297—301, 304, 307, 310, 311, 314—316, 319, 320, 324, 325, 336—338, 340, 342—345, 347, 350, 352—354, 356—358, 363, 369, 390—393, 403—407, 428—430, 438, 455, 457, 459, 460, 464, 465, 478, 479, 484, 487, 488, 490—495, 497, 502—506, 508, 511, 527, 529, 531, 575, 576, 579, 590, 591, 604—607, 617—619, 622—631, 634, 637, 638, 641, 642, 644, 646—652, 654, 655, 673, 695
Frankfurt nad Mohanem — 138, 315, 317, 347, 361, 369, 374, 391, 392, 454, 534, 581, 582, 696
Franky, bývalé vévodství v Německu — 454
Frassinetto, místo v severní Itálii, severovýchodně od Casale — 377
Freiburg (Fribourg), kanton v západním Švýcarsku — 607, 636
Fréjus, město v jižní Francii — 627
Friedrichstadt, přístav v Dánsku — 297
Furka, průsmyk ve Švýcarsku v Bernských Alpách — 638
Füssen, město v Bavorsku — 264, 278
Fu-ťien, provincie v jihovýchodní Číně — 587

Galashiels, město ve Skotsku — 237

Gallia Cisalpina nebo *Předalpská Galie*, dnešní severní část Itálie — 224
Galie, římská provincie na území dnešní Francie a Belgie — 262
Gambolò, město v severní Itálii — 383
Ganga, řeka v Indii — 509
Gardské jezero, viz *Lago di Garda*
Garessio, italské město v údolí Tanara v Přímořských Alpách — 642
Garlasco, město v severní Itálii — 381, 385, 411, 413, 416, 469
Gdaňsk — 224, 275, 282, 391, 395
Gemmi, průsmyk v Bernských Alpách — 638
Genestrello, místo v severní Itálii, u Montebella — 388, 398
Genévois, kraj v severním Savojsku — 604, 627, 636, 637
Gent, město v Belgii — 291
Germersheim, pevnost v bývalé porýnské Falci — 292
Gibraltar, průliv — 597
Giudicaria, území v jihozápadních Tyrolích — 243, 263, 267—269
Glarus, kanton ve Švýcarsku — 635
Glasgow, město ve Skotsku — 236, 547
Gloucester, hrabství v jižní Anglii — 569—572
Glurns, město na Adiži v Tyrolích — 278
Goito, město na řece Minciu — 273, 434, 437, 445—447, 451
Gotthard, viz *sv. Gotthard*
Gradisca (Gradisca d'Isonzo), město na řece Soči — 230
Gradiška, město ve Slavonsku, patřilo k Vojenské hranici — 475
Graubünden, kanton ve Švýcarsku—269, 634, 635, 639
Gravellona, obec v severní Itálii — 384
Gravesend, přístav v ústí Temže — 249
Grenoble, město v jihovýchodní Francii — 287, 631
Gries (Brenner Gries), hora v Lepontských Alpách (Tyroly) — 639
Gropello, místo v severní Itálii, u Pavie — 381, 383
Gruzie — 353
Guidizzolo, místo v severní Itálii, jižně od Lago di Garda — 434, 437, 441, 445, 447, 450
Guise, město v severní Francii — 288

Hainaut (Hennegau), provincie v Belgii — 136
Halič — 292, 297, 317, 372
Halifax, hlavní město kanadské provincie Nové Skotsko — 399
Ham, francouzská pevnost na řece Sommě — 478, 485, 486, 492
Hamburk — 108, 315, 330, 374
Hampstead, město severovýchodně od Londýna — 184
Hannover — 430, 534
Hannoversko — 338, 346, 392, 393, 696
Hartlepool, přístav na severovýchodním pobřeží Anglie — 249
Harwich, přístav na východním pobřeží jižní Anglie — 509
Hawick, město ve Skotsku — 237
Helgoland — 181
Hesensko-Darmstadtsko — 222, 438
Hesensko-Kaselsko — 579—583
Hohenfriedberg (Dąbromierz), místo v pruském Slezsku — 299
Hohenlinden, místo v Bavorsku — 275
Holandsko — 68, 116, 260, 298, 429, 511
Hongkong — 555
Horní Švábsko — 269
Horní Savojsko (Haute Savoie), viz *Savojsko*

Chablais, kraj v severním Savojsku, na jih od Ženevského jezera — 604, 627, 636, 637

Chalon-sur-Saône, město ve východní Francii – 494
Châlons-sur-Marne, město v severovýchodní Francii – 291
Chambéry, město v Savojsku – 604, 606, 627, 630, 631, 641
Château Thierry, město na řece Marně – 288, 295
Châtel Saint Denis, město ve Švýcarsku – 636
Chaumont, město v severovýchodní Francii – 287, 291
Cherbourg, francouzský válečný přístav – 193, 547
Chersonés krymský – 490
Cheshire, hrabství v severozápadní Anglii – 232, 247, 250
Chiese, řeka v severní Itálii – 243, 263, 268, 270, 432, 433, 441, 445–447, 449, 451, 473, 500, 621
Chivasso, město na Pádu, severovýchodně od Turína – 367

Ilanz, město ve Švýcarsku, v údolí horního Rýna – 266
Indie – 137, 141, 146, 301, 327, 328, 330, 332–335, 352, 523–526, 555, 559, 562, 563, 568, 585, 588, 595, 609, 673
Ingolstadt, město na Dunaji v Bavorsku – 282
Inn, řeka v Rakousku – 264, 267, 269
Innsbruck – 269, 275, 278
Irsko – 69, 253–255, 535, 538, 539, 673
Isar, řeka v Bavorsku – 280
Iseo, viz *Lago d'Iseo*
Isère, řeka ve Francii – 629–631, 633, 637
Isonzo (Soča), řeka v severní Itálii – 263, 269, 273–275, 280, 281, 292
Itálie – 136, 190, 191, 193–195, 200, 203, 205–208, 220, 223–227, 230, 243, 259–269, 272, 273, 275, 278–287, 289, 292, 293, 295, 298–301, 303, 310–312, 315–317, 319, 320, 324, 325, 336, 337, 340, 341, 343, 348–350, 356–358, 361, 362, 364, 370, 380, 395, 403–408, 424, 427–429, 438, 452, 454–462, 464–466, 477, 479, 483, 487, 489, 498, 501, 502, 507, 527–531, 546, 576, 577, 582, 590, 591, 605–607, 617, 618, 622, 623, 625, 626, 629–632, 634, 635, 641, 644–647, 649, 650, 652, 653, 691
Ivangorod (Dęblin), pevnost v Polsku – 654
Ivrea, město v severozápadní Itálii – 264, 265, 367, 632

Jaderské moře – 197, 225, 262, 263, 270, 370, 527, 622
Jamajka, ostrov – 162
Jang-c'-tiang, řeka v Číně – 587
Janov, město a přístav – 241–243, 268 282, 336, 342, 350, 351, 364, 366, 367, 377, 379, 384, 385, 467, 606, 626, 639, 641, 643
Janovská Riviéra – 643, 644
Japonsko – 161, 565, 584
Jemappes, město v Belgii – 289
Jena – 223, 282, 288, 619
Jónské ostrovy – 301
Julier, důležitý alpský průsmyk v kantonu Graubünden – 265, 266,
Jülich, pevnost v Porýní, severozápadně od Cách – 293
Julské Alpy – 479
Jura (Švýcarský Jura), pohoří na francouzsko-švýcarských hranicích – 290, 607, 627, 635, 636

Kábul, knížectví a město v Afghánistánu – 558, 559
Kalifornie – 142, 544

Kališ, město západně od Lodže – 429
Kalkata – 137, 328, 329, 554, 558
Kandahár, město v Afghánistánu – 559
Kanton (Kuang-čou), město v jižní Číně – 553, 554, 562, 567, 568, 585
Karfreit (Caporetto), městečko na horním toku řeky Soči – 263
Kars, pevnost v asijské části Turecka – 493
Kartágo, starověké město na severním pobřeží Afriky – 161
Kassel, město v Hesensku – 374, 391
Kastel, pevnost na Rýně – 292
Kastilie – 598
Katalánie – 641
Kaudinské soutěsky (Furculae Caudinae), u starořímského města Caudia – 283
Kehl, pevnost na Rýně – 292
Kew, místo na západ od Londýna, dnes část Londýna – 699
Kinzig-Kulm, hora a průsmyk ve Švýcarsku, v kantonu Uri – 266
Kjachta, město na jižní hranici Sibiře – 155
Klön, říčka ve Švýcarsku, v kantonu Glarus – 266
Koblenz, město v Německu – 438
Kolín nad Rýnem – 291, 293, 314
Komárno – 371, 395
Konstantinopol, viz *Cařihrad*
Korsika, ostrov – 301, 342, 350
Korutany, území v Rakousku – 263, 268, 280
Kostnice (Konstanz), město na břehu Bodamského jezera – 634
Kottické Alpy, pohraniční hory mezi Itálií a Francií – 639, 640
Krakov – 309, 337
Kréta, ostrov – 652
Krym – 194, 364, 489, 490, 591
Kütahya, město v asijském Turecku – 546

Labe – 319, 413, 417
Lago di Como, jezero v severní Itálii – 264, 265, 268, 278, 400, 401
Lago di Garda, jezero v severní Itálii – 225, 272, 278, 401, 433, 436, 445, 450, 472–474
Lago d'Iseo, jezero v severní Itálii – 267
Lago Maggiore, jezero v severní Itálii – 365, 377, 384, 400, 469
Lamanšský průliv – 341, 625
Lambessa (Lambèse), místo ve východním Alžírsku (s velkou trestnicí) – 315, 337, 625
Lambro, přítok Pádu – 432, 473
Lancashire, hrabství v Anglii – 232, 247, 249, 250
Landrecies, pevnost v severní Francii – 288
Langres, viz *Plateau de Langres*
Lanslebourg, místo v Savojsku – 631, 633
Larache (el-Aráiš), přístav na západním pobřeží Maroka – 597, 603, 613
Lausanne, město ve Švýcarsku – 264, 265, 632
Lauterbourg, pohraniční město v jižní Falci na řece Lauter – 287, 627
Lecco, město na Lago di Como – 264, 401
Legnago, pevnost na Adiži – 225–229, 242, 272, 273, 433, 482, 484
León, provincie v severním Španělsku – 598
Levanta, starší název zemí při východní části Středozemního moře – 136
Liberec – 374
Ligny, pevnost v Belgii – 289
Lille, město v severní Francii – 291, 298
Lindava (Lindau), město na severním břehu Bodamského jezera – 269
Lipsko – 391, 413, 417

Liverpool — 381, 556
Livorno, město v severní Itálii — 396
Loano, město v Janovském zálivu — 643
Lodi, město v severní Itálii na řece Addě — 197, 478, 479
Loira, řeka ve Francii — 287, 295
Lombardie, provincie v severní Itálii — 191, 193—195, 197, 200, 203—205, 209, 224, 225, 242, 243, 259—261, 263, 267, 269, 271, 276, 278, 280, 281, 284—286, 300, 336, 337, 343, 349, 395, 396, 400, 401, 405, 419, 457, 463—465, 470, 482, 507, 576, 577, 605, 619, 622, 623, 635, 640, 643, 644, 648, 649
Lomellina, kraj v severní Itálii v pavijské provincii — 378, 380, 381, 383—385, 396, 400, 401, 413, 419, 620, 626
Lomello, město v severní Itálii — 365, 367, 377
Lonato, město jižně od Lago di Garda — 422—434, 437, 445, 446, 479, 621
Londýn — 38, 39, 51, 66, 68, 72, 108, 198, 231, 245, 250, 295, 319, 327, 328, 330, 332, 336, 344, 346, 352, 354, 403, 487, 508, 510, 525, 532, 533, 535, 541, 545, 546, 549, 551, 552, 554, 556—558, 561, 565, 569, 570, 589, 654, 692, 694
Lotrinsko, území ve východní Francii — 260, 299
Lublaň (Ljubljana) — 346, 654
Lukkos, řeka v Maroku, ústící do Atlantského oceánu — 597
Lukmanier, hora a průsmyk ve Švýcarsku v Graubündenských Alpách — 266
Lunéville, město v severovýchodní Francii — 310
Lutych (Liége), město v jihovýchodní Belgii — 290, 291
Lützen, místo západně od Lipska — 413, 417
Luzern, město ve Švýcarsku — 637
Luziensteig, horský přechod na švýcarsko-lichtensteinské hranici — 267
Lvov — 374
Lyon — 204, 216, 241, 287, 290, 291, 350, 351, 626, 630, 632, 646
Lys, přítok Dora Baltey v severní Itálii — 289

Maas, řeka protékající Francií, Belgií a Holandskem — 288—291, 293, 297, 298, 645
Maastricht, město v jihovýchodním Nizozemí — 291, 293
Madagaskar, ostrov — 210
Madrid — 557
Magdeburk — 374, 391, 509
Magenta, město v severní Itálii — 412, 414—416, 418—425, 431, 433, 434, 441, 444, 445, 470—472, 476, 477, 479, 500, 620—622
Makedonie, hornatý kraj na Balkáně — 166
Malaga, město v jižním Španělsku — 601
Malborghetto (Marberjet), malá pevnost v Korutanech — 267
Málva, území v Indii, náhorní plošina — 332
Malý sv. Bernard (Petit Saint Bernard), alpský průsmyk jižně od Montblanku — 265, 267, 268, 629, 630, 632, 634, 637, 641, 644
Manchester — 335, 526, 548, 587
Mannheim, město v severním Bádensku — 291
Mantova — 224—229, 243, 261, 269, 272—275, 278—280, 292, 297, 320, 433, 437, 445, 449, 451, 478, 479, 482, 484, 575, 622, 694
Marengo, místo v severní Itálii, východně od Alessandrie — 224, 230, 241, 243, 263, 275, 377, 478, 632
Mariembourg, město v jižní Belgii — 288
Marignano, viz *Melegnano*
Marna (Marne), řeka ve Francii — 287, 288, 290, 291, 295
Maroko — 210, 592, 593, 597, 598, 608, 611—613
Marseille — 208, 336, 364, 381
Martinsbruck, místo v Tyrolských Alpách — 265
Maryland, stát v USA — 87
Massachusetts, stát v USA — 690
Maubeuge, pohraniční město a pevnost v severní Francii — 288
Maurienne, údolí řeky Aary v Savojsku — 604, 627
Meaux, pevnost na Marně — 288
Médéa, pevnost v Alžírsku, jižně od Alžíru — 612
Medole, město v severní Itálii, jižně od Lago di Garda — 275, 446
Meknés, město v Maroku — 597
Melegnano (dříve Marignano), město v severní Itálii, jihovýchodně od Milána — 224, 416, 432, 433, 473, 621
Mentue, řeka v kantonu Waadt — 636
Mety (Metz), pevnost v Lotrinsku — 204, 291, 438
Mexiko — 330
Mézières, město v severní Francii — 288
Middlesex, hrabství v Anglii — 249, 250
Milán — 191, 195, 197, 230, 243, 263, 269, 272, 281, 320, 364, 371, 396, 411, 413—421, 425, 431, 469, 470, 472, 546, 621, 644
Millesimo, místo v severní Itálii — 224, 244, 472, 478, 643
Mincio, řeka v severní Itálii, přítok Pádu — 205, 217, 224—227, 229, 230, 239, 242, 243, 261, 266, 269, 270, 272—275, 278—280, 280, 282, 287, 292—294, 297, 298, 300, 302, 317, 319, 364, 426, 427, 429, 431, 433, 434, 436, 437, 440—442, 444, 446, 447, 449, 451, 460, 464, 468, 473, 474, 482, 509, 576, 617, 618, 621, 647, 648, 692, 694
Mnichov — 275, 278, 281, 282, 374, 391
Modena, provincie a město v Itálii — 193, 195, 197, 315, 320, 340, 355, 360, 459, 463, 465, 528, 529, 577, 578, 622
Modlin, ruský název *Novo-Georgijevsk*, bývalá ruská pevnost severně od Varšavy — 654
Mogador (Esauira), město v Maroku na pobřeží Atlantského oceánu — 597, 613
Mohan (Main), řeka v Německu — 282
Mohuč (Mainz) — 291
Moldavsko, kraj na západ od řeky Prutu — 303, 312, 315, 493, 547, 649
Mondovi, město v severní Itálii, jižně od Turína — 224, 244
Monferrato, kraj v severní Itálii — 626
Mons, město v jižní Belgii — 287
Montblank, horský masív v Savojských Alpách — 606, 627, 637
Mont Cenis, hora v Grajských Alpách (Savojsko) — 241, 242, 336, 351, 366, 606, 629—631, 633, 639, 641
Montebello, místo v severní Itálii — 381, 385, 387—389, 395, 396, 398, 399, 410, 423, 441, 468, 478, 483, 620
Monte Corno, hora v Alpách západně od města Bormio — 265
Monte Gavia, hora a průsmyk v Alpách, jižně od města Bormio — 265
Monte Negro, pohoří v Maroku — 600, 601, 611
Montenotte, město v severní Itálii — 224, 244, 472, 478, 643
Monte Rosa, alpský masív — 639

Montevideo, hlavní město Uruguaye – 192
Mont Géant (Col du Géant), hora v Savojských Alpách – 628
Montgenèvre, alpský přechod na francouzsko-italské hranici – 241, 351, 628, 629, 631, 633
Mont Chaffequarré, hora v Grajských Alpách – 633
Montichiari, město jižně od Lago di Garda – 434, 437
Mont Iseran, hora v Grajských Alpách (Savojsko) – 606, 633
Montmélian, město v Savojsku – 630
Mont Thabor (Dent d'Hérens), hora v Penninských Alpách – 628, 631
Morava – 317
Mortara, město v severní Itálii – 378, 385, 413, 414, 417, 418, 469
Mosela (Moselle), přítok Rýna – 288, 289, 291, 295
Moskva – 559
Moûtiers, město v Savojsku – 606, 633
Münster, město ve Vestfálsku – 576
Münster (Mustair), místo ve Švýcarsku, ve východním cípu kantonu Graubünden – 634
Münstertal (Val Mustair), údolí ve Švýcarsku v kantonu Bern – 265
Muotatal, město a údolí ve Švýcarsku, v kantonu Schwyz – 266

Näfels, osada ve Švýcarsku, v kantonu Glarus – 266
Namur, pevnost v Belgii (na Máse) – 289–291
Nancy – 291, 361
Nasavsko – 454, 455
Naviglio, řeka v severní Itálii – 421
Naviglio Grande, kanál jižně od Milána – 420
Neapol – 190, 262, 273, 315, 340, 360, 407, 465, 622, 647
Neapolsko – 262
Německo – 138, 181, 214, 223, 226, 229, 230, 259–262, 267, 269–271, 275, 278, 280–285, 287, 289, 290, 292, 293, 295, 297–301, 311, 312, 314–317, 324, 325, 336, 338, 344, 346, 347, 357, 359, 361–363, 390–393, 405, 421, 428, 437–439, 453, 454, 465, 478, 484, 497–499, 501, 505–508, 510–512, 514, 516, 576, 579, 581–583, 617–619, 625, 634, 645–651, 653–655, 691, 696
Neúchatel, kanton ve Švýcarsku – 607, 636
Neúchatelské jezero – 635, 636
Neuss (Nyon), město ve Švýcarsku, v kantonu Waadt – 291
Newfoundland, ostrov při východním pobřeží Severní Ameriky – 436
New York – 339
Ning-po, čínský přístav – 553
Nizozemí rakouské, Belgie a Lucembursko – 260
Nizza (Nice) – 241, 350, 404, 405, 604–607, 615, 623, 624, 626, 628, 639, 641–649, 653
Normanské ostrovy – 625
North Riding, část hrabství Yorkshire – 232
Novara – 195, 224, 241, 244, 365, 377, 378, 384, 409–416, 418, 421, 469, 470, 620
Novarese, viz *Fara Novarese*
Novi, místo v severní Itálii – 224, 240, 377, 379, 384, 395, 410
Nový Jižní Wales, bývalá anglická kolonie v Austrálii – 544
Nový Zéland – 539, 540

Odra – 297, 429
Oglio, řeka v severní Itálii, přítok Pádu – 243, 263, 266, 270, 472

Oise, řeka ve Francii – 288, 290, 291, 295
Olomouc – 582
Oneglia, město na pobřeží Janovského zálivu – 606, 639, 641, 642
Opava – 654
Orba, řeka v severní Itálii – 240, 271
Orbe, název horního toku řeky Zihl (Thièle) ve Švýcarsku – 635, 636
Oriolo, místo v severní Itálii, severně od Voghery – 388
Orléans, město ve střední Francii – 287
Ostende (Oostende), přístav v Belgii – 291
Oudenaarde, město v Belgii na řece Šeldě – 289
Oxford – 150

Pád – 225, 226, 230, 239–241, 257, 259, 261–263, 270–272, 275, 278, 279, 282, 287, 293, 294, 297, 298, 302, 317, 319, 349, 350, 359, 365–368, 377–381, 383–385, 387, 388, 391, 395, 396, 411, 413, 415, 416, 422, 432, 457, 468, 469, 472, 479, 606, 617, 639, 645, 647
Padova – 273
Pádská nížina – 224, 225, 239, 241, 385
Paj-che, řeka v severovýchodní Číně – 552–554, 557, 561, 562, 565–567
Palestro, město v severní Itálii – 399, 408–411, 469, 620
Paňdžáb, území v severozápadní části Přední Indie – 537
Panixský průsmyk, ve Švýcarsku v kantonu Glarus – 266
papežský stát, také *církevní stát*, ve střední Itálii – 191, 262, 342, 404, 457, 527–529, 622, 647
Parma – provincie a město v severní Itálii – 193, 195, 197, 279, 315, 320, 340, 355, 360, 385, 451, 459, 463, 465, 531, 577, 578, 622
Paříž – 36, 69, 94, 142, 157, 191, 192, 197–199, 201, 206, 211, 216, 287, 288, 290–292, 294, 295, 309, 325, 339, 350, 351, 354, 361, 426, 439, 460, 467, 472, 492, 494, 506, 528, 530, 533, 548, 549, 551, 575, 576, 579, 624, 625, 629, 634, 645, 646, 652, 698
Pavia, město v severní Itálii – 191, 197, 224, 262, 281, 377, 378, 383, 384, 387, 396, 413–419, 422, 432, 469–471
Payerne (Peterlingen), město ve Švýcarsku, v kantonu Waadt – 636
Peking – 552–555, 557, 558, 561, 562, 566, 567
Persie – 138
Peru – 678
Peschiera, město jižně od Lago di Garda – 225–229, 242, 261, 272, 273, 278, 279, 292, 433, 445, 446, 450, 451, 452, 482, 694
Pešť, část dnešní Budapešti, na levém břehu Dunaje – 370, 549
Petrohrad (Leningrad) – 192, 199, 308, 339, 346, 371, 508, 547, 559, 652
Peutelstein, alpský průsmyk nad Cortinou d'Ampezzo – 263, 268
Philippeville, město v Belgii – 288
Piacenza, pevnost na Pádu – 268, 280, 337, 350, 365, 377, 384, 387, 388, 396, 413, 414, 416, 418, 432, 528, 530, 620
Piadena, město v severní Itálii na trati Cremona-Mantova – 433, 472
Piava, řeka v severní Itálii – 263, 270
Piemont, provincie v západní části severní Itálie – 190–195, 198, 199, 204, 205, 220, 224, 239–243, 263, 268, 271, 272, 278, 279, 284, 285, 320, 324, 325, 340–343, 345, 346, 348, 349, 351, 352, 356, 357, 365, 366, 371, 376, 382, 385, 395,

403–406, 456–460, 464–466, 468, 478, 479, 529, 551, 577, 605–607, 623, 625–628, 636, 640–645, 647, 649
Pirano (Piran), slovinský přístav v Terstském zálivu – 370
Pizzighettone, město v severní Itálii – 279
Pizzocco, hora v Dolomitech – 265
Plateau de Langres, vysočina ve východní Francii – 646
Plombières, město ve východní Francii – 405
Podunajská knížectví, viz *Moldavsko* a *Valašsko*
Pola, *Pulj* (Pula), přístav na istrijském pobřeží – 370
Polsko – 292, 297, 405, 439, 650, 653, 654
Pontafel (Pontebba), alpský průsmyk na rakousko-italské hranici – 263, 267, 268
Pont de Beauvoisin, město v Savojsku – 265
Pontecurone, místo v severní Itálii severovýchodně od Alessandrie – 359
Portugalsko – 293, 297
Porýnská provincie – 35
Poschiavo, městečko a údolí ve Švýcarsku, v jihovýchodním cípu kantonu Graubünden – 634
Pozzolengo, městečko jižně od Lago di Garda – 441, 445, 451
Pragel, alpský průsmyk ve Švýcarsku, v kantonu Schwyz – 266
Praha – 160, 374, 375
Pralognan, místo a průsmyk v Savojsku – 633
Provence, kraj v jižní Francii – 241, 350
Prusko – 192, 199, 200, 220–223, 252, 260, 288, 292, 312, 314–316, 319, 336, 345–347, 356, 359, 361–363, 369, 391–393, 405, 428, 429, 437, 438, 442, 453, 454, 462, 465, 484, 491, 492, 494–498, 500–510, 529, 534, 576, 579–583, 591, 622, 623, 648–651, 653, 654, 691, 694–697
Přímořské Alpy – 224, 267, 479, 639, 640, 643, 644
Pyreneje, pohoří – 297, 641

Quebec, hlavní město stejnojmenné provincie v Kanadě – 436

Ráb (Györ), město na Dunaji v Maďarsku – 370
Rabat (Rabat-Salé), přístav v Maroku – 597
Race, mys v Severní Americe – 381
Rakousko – 190–193, 195, 198–202, 207, 210, 218, 222, 223, 224, 226, 227, 242, 243, 260, 261, 269, 270, 275, 278, 281–285, 297, 300, 301, 303, 304, 308–312, 314–317, 319, 320, 324–326, 336, 337, 339–346, 348, 353–359, 361, 363, 369, 385, 386, 390, 392, 393, 403–407, 429, 442, 453, 454, 456–466, 477, 491, 494–499, 501, 504, 505, 507, 508, 527–529, 547, 548, 575, 579, 583, 590, 617–619, 634, 635, 647, 649–651, 653–655, 694–696
Ravena, město v Itálii – 622
Regensburg, město ve Švýcarsku, v kantonu Curych – 472
Remeš, město v severní Francii – 291
Reschen-Scheideck, horský průsmyk v Tyrolích – 265, 267
Reuss, řeka ve Švýcarsku – 265, 266, 297
Revere, místo na Pádu – 272
Rheineck, městečko při ústí Rýna do Bodamského jezera – 634
Rhôna (Rhône), řeka ve Francii – 241, 287, 323, 636, 637

Rimini, italský přístav v Jaderském moři – 262, 626
Riviera di Ponente, západní část pobřeží Côte d'Azur – 643
Rivoli (Rivoli Veronese), místo v severní Itálii – 224, 274, 275, 279, 478, 479
Robecco, místo v severní Itálii – 422, 423, 471
Rocroi, pevnost v severní Francii – 288
Romagna, území v Itálii, do roku 1860 část papežského státu – 463, 465, 529, 576, 577, 622, 647
Rosate, místo v severní Itálii, jihozápadně od Milána – 470, 620
Rossbach, vesnice v Prusku, v kraji Merseburg – 299
Roya, říčka na francouzsko-italské hranici – 639
Rubikon (Uso), starověké jméno říčky stékající z Apenin do Jaderského moře – 207, 209, 262
Rusko – 125, 146, 191, 193, 197–200, 202, 203, 212, 213, 223, 292, 297, 310–312, 216, 319, 323, 325, 336 až 340, 342, 345, 352–354, 356, 370, 390, 393, 405, 428, 430, 439, 455, 465, 492–494, 497, 498, 502, 508, 529, 533, 537, 547, 552, 556, 558, 559, 582, 589, 590, 648–655, 673, 695–696
Rýn – 203, 223, 226, 230, 257, 259, 265, 266, 269, 280–283, 287, 288, 290–295, 297, 298, 311, 317, 319, 347, 363, 390, 438, 442, 478, 489, 496, 591, 607, 615, 617–619, 622, 623, 627, 637, 645, 646, 648, 649, 651, 652, 654, 655, 693

Řecko – 125, 135
Řím – 73, 135, 151, 161, 166, 192, 193, 204, 205, 314, 340, 360, 400, 404, 406, 407, 460, 465, 479, 527, 577

Saane (Sarine), řeka v západním Švýcarsku – 635, 636
Saar, přítok Mosely – 291
Saint-Dizier, místo v severovýchodní Francii – 291
Saint-Gingolph, město na jižním břehu Ženevského jezera – 636, 637
Saint-Jean-de-Maurienne, město v Savojsku na řece Arc – 633
Saint Quentin, město v severní Francii – 291
Salcburk, město v Rakousku – 269, 275
Sale, místo v severní Itálii – 377
Salé, město v Maroku – 613
Salford, město ve střední Anglii – 509
Sallanches, město v Savojsku – 637
Sambre, řeka pramenící v severní Francii – 289, 292
San Cassiano, místo v severní Itálii, jižně od Lago di Garda – 433, 437, 445, 447, 474
San Francisco – 618
San Marino – 360, 400
San Martin, pevnost v Maroku – 610, 611, 613
San Martino, dvorec u Magenty, na pravém břehu Ticina – 420, 421
San Martino della Battaglia, místo v severní Itálii, na jih od Lago di Garda – 445, 447
Santa Lucia, místo západně od Verony – 227, 273–275
Santhia, město v severní Itálii – 241
Saorge, místo v Přímořských Alpách – 642, 643
Sardinie, viz *Piemont*
Sardinie, ostrov – 622
Sasko – 391, 393, 401, 506
Satladž, řeka v severní Indii – 509

Satory, pláň u Versailles — 207, 309, 311, 420, 426, 491
Savojsko (Horní Savojsko) — 241, 267, 366, 404, 405, 467, 530, 604–607, 615, 623–638, 641, 642, 644–648, 653
Savona, přístav na Riviéře — 641–644
Scrivia, říčka v severní Itálii — 377, 384
Sedan, město v severní Francii — 290
Sedmihradsko (též Transylvanie), území na západ od oblouku Karpat (v dnešním Rumunsku) — 338
Seina, řeka ve Francii — 287, 288, 290, 291
Selkirk, město a hrabství ve Skotsku — 237
Semmering, horský průsmyk ve východních Alpách — 479
Sense, řeka ve Švýcarsku — 635
Serrallo, místo v Maroku západně od Ceuty — 592
Sesia, řeka v severozápadní Itálii — 239, 240, 267, 271, 280, 349, 359, 365, 368, 377, 378, 383–385, 395, 397, 408, 410, 411, 468, 469
Sesto Calende, město na řece Ticino — 241, 265, 400
Sevastopol — 295, 303, 395
Severní Amerika, viz *Spojené státy americké*
Severní moře — 290, 494, 582
Seyssel, město v Savojsku, severozápadně od Annecy — 637
Schächental, údolí v kantonu Uri — 266
Schönbrunn — 483
Sibiř — 87, 477, 558
Sicílie — 338, 360, 407
Siena, město ve střední Itálii — 626
Simplonský průsmyk — 263, 265, 268, 270, 285, 637, 639
Sión — 694
Six Madun (Badus), hora a průsmyk ve středním Švýcarsku, mezi kantony Uri a Graubünden — 266
Skotsko — 73, 87, 123, 231, 236, 237, 254, 255, 535, 547, 548
Slavkov — 197, 223, 316, 434, 437, 494, 619
Slezsko — 374, 391
Soissons, pevnost v severní Francii na řece Aisně — 288, 291, 292
Solferino, obec v severní Itálii, jižně od Lago di Garda — 440–442, 444 až 447, 449, 452, 460, 474, 475, 477, 479, 483, 509, 619, 621, 622, 694, 697
Solothurn, kanton ve Švýcarsku — 636
Sommacampagna, místo v severní Itálii, západně od Verony — 244, 274, 442
Sona, vrch na jihovýchodním břehu Lago di Garda — 274
Sondrio, město v severní Itálii na řece Addě — 626
Sparta — 73
Spezia (La Spezia), italský válečný přístav v Janovském zálivu — 268
Splügen, alpský průsmyk ve Švýcarsku, v kantonu Graubünden — 264, 266, 268, 401
Spojené království, viz *Velká Británie*
Spojené státy americké — 87, 142, 155, 173, 311, 493, 514, 522, 523, 537, 539, 540, 556, 563, 564, 579, 589, 673, 679, 680, 684
Spréva (Spree), řeka v Německu — 427
Srbsko — 312, 325
Stalybridge, průmyslové město v Anglii východně od Manchesteru — 249
St. Barcola, obec v Istrii, severně od Terstu — 370
Stelvio, místo pod Stelvským sedlem — 263, 401
Stelvské sedlo, také *Bormské sedlo*, v Alpách, na švýcarsko-italské hranici — 241, 243, 263, 264, 268, 278, 279
Storo, místo v severní Itálii, na řece Chiese — 267

St. Pölten, město v Dolních Rakousích — 370
Stradella, místo jižně od Pavie — 377, 381, 384, 385, 387, 396, 401, 413, 416
Středozemní moře — 194, 225, 353, 405, 599, 601
Stura (Stura di Demonte), řeka v severní Itálii — 628, 639, 643, 644
Stuttgart — 353, 405, 652
Suezský průplav — 493
Surrey, hrabství v Anglii — 250
Susa, město v severní Itálii, na řece Dora Riparia — 366, 631
Svatá Helena, ostrov v Atlantském oceánu — 275, 307, 429, 487
Sv. Gotthard, alpský průsmyk v jižním Švýcarsku — 266, 268, 635

Šanghaj — 553, 564, 566, 568
Šelda, řeka v Belgii — 289, 298
Šlesvik-Holštýn — 315, 369, 534, 582, 650, 654
Španělsko — 136, 142, 277, 297, 319, 557, 623, 641, 643
Štětín (Szczecin) — 282, 391
Štrasburk — 207, 287, 291
Švédsko — 123
Švýcarsko — 221, 241, 243, 268, 269, 276, 293, 362, 365, 400, 429, 493, 605, 607, 618, 625–628, 634–638, 646
Švýcarský Jura, viz *Jura*

Tagliamento, řeka v Benátsku — 263, 270
Tanaro, řeka v severní Itálii, přítok Pádu — 239, 240, 271, 365, 395, 641–644
Tandža, franc. *Tanger*, přístav v Maroku — 596, 597, 603, 613
Tarentaise, kraj v Savojsku — 604, 627
Teherán — 559, 560
Temže — 533, 554
Tenda, viz *Col di Tenda*
Terdoppio, přítok Pádu — 383, 384
Termignon, místo v Savojsku — 633
Terst — 192, 229, 230, 260, 370, 374, 380, 452
Tessin (Ticino), kanton v jižním Švýcarsku — 626, 635, 644
Tetuán, město v severní Africe (Špan. Maroko) — 595, 597, 600–603, 608, 609, 611–613
Tetuán, řeka v severní Africe — 597, 598, 601, 610
Teufelsbrücke, alpský průsmyk ve Švýcarsku, v kantonu Uri — 266
Thionville, město v Lotrinsku — 291
Thonon (Thonon-les-Bains), město na jižním břehu Ženevského jezera — 637
Tchang-ku, město ve východní Číně — 553, 557
Ticino, řeka v severní Itálii, přítok Pádu — 192, 227, 263, 268, 270, 272, 274, 279, 346, 365–368, 381, 383, 385, 391, 400, 411, 412, 414, 415, 418–421, 424, 425, 451, 469, 617, 620
Tiencin (Tchien-t'in), přístav v severní Číně — 552, 554, 557, 566
Ting-chaj, přístav ve východní Číně — 553
Toblach (Dobbiaco), místo v severní Itálii — 275
Tonale, alpský průsmyk v severní Itálii — 243, 263–267
Tortona, město v severní Itálii — 243, 365, 377, 384, 410
Toskánsko, kraj ve střední Itálii — 193, 315, 320, 340, 355, 359, 361, 396, 405, 406, 436, 459, 463, 465, 528, 577, 578, 622
Toulon, přístav v jižní Francii — 204, 241, 242, 336, 643
Transylvanie, viz *Sedmihradsko*

Treviso, město v Benátsku — 269, 275, 278
Turbigo, město v severní Itálii — 412, 420, 421, 425, 621
Turecko — 138, 181, 325, 363, 405, 547, 648, 649, 651, 695
Turín (Torino), město v severní Itálii — 192, 197, 209, 224, 240, 241, 345, 350, 351, 365—367, 377, 399, 468, 469, 530, 606, 626, 629, 632, 641, 643, 645, 647
Tylže (Sovetsk), město na Němenu — 649, 651, 653
Tyrolské Alpy — 225, 229
Tyroly — 226, 227, 229, 230, 243, 263, 264, 268, 269, 273, 275—278, 280 až 282, 401, 452, 577, 639

Udine, provincie a město v severní Itálii — 264, 639
Uhry — 260, 317, 338, 405, 460, 546, 548—550, 649, 650, 653, 654
Ukerská marka, severní část Branibor — 499
Ulm, město v jižním Německu — 276, 277, 282, 619
Uri, kanton ve středním Švýcarsku — 635
Usses [vysl. is], přítok Rhôny v Savojsku — 637

Vaccarizza, místo v severní Itálii, jihovýchodně od Pavie — 387, 396, 401
Valašsko, kraj v jižním Rumunsku — 303, 312, 317, 493, 547
Val Blenio, údolí ve Švýcarsku, v kantonu Tessin — 266
Val de Lys, údolí řeky Lys, jižně od Penninských Alp — 639
valdenská údolí (Val Martino, Val Angrona a Val Lucerna), v severní Itálii — 641
Val de Tignes, údolí v Savojsku — 633
Val di Cavergno, údolí v Tessinských Alpách — 639
Val di Vedro, údolí v severní Itálii — 639
Valeggio, město v severní Itálii — 446, 450, 451
Valencie — 641
Valenciennes, město v severní Francii — 298
Valenza, město na Pádu — 359, 365, 366, 377, 379, 380, 383, 395, 410, 411, 413, 414, 416—418
Valladolid, město ve Španělsku — 136
Valle Anzasca, údolí v severní Itálii — 639
Valle Arsa, údolí v severní Itálii — 273
Valle Camonica, údolí řeky Oglia v severní Itálii — 267
Valle d'Aosta, alpské údolí v severozápadním cípu Itálie — 641
Valle Formazza, údolí v severní Itálii — 639
Valle Sassina, údolí východně od Lago di Como — 265
Valle Sesia, údolí řeky Sesie v severní Itálii — 639
Val Sabbia, část údolí řeky Chiese v severní Itálii — 267
Val Saint-Barthélemy, boční údolí řeky Arc v Savojsku — 633
Val Sugana, údolí řeky Brenty — 263, 268, 269, 278
Valtellina, údolí horní Addy ústící do Lago di Como — 263, 265, 266, 400
Val Trompia, údolí řeky Melly v severní Itálii — 267
Var, řeka v jižní Francii — 230, 242, 263, 639, 642
Varese, město v severní Itálii — 400, 401
Varesotto, krajina v severní Itálii — 469
Varšava — 285, 302, 315, 494, 649, 650, 654
Velká Británie — 251, 252, 319, 535, 538, 539, 541—544, 547, 553

Velký sv. Bernard (Grand Saint Bernard), alpský průsmyk východně od Montblanku — 230, 264, 266, 268, 607, 632
Venlo, město na Máse — 290, 291, 293
Vercelli, město v severní Itálii — 240, 241, 365—367, 377, 382—385, 399, 408, 410, 411, 413, 416, 417, 425, 469, 620
Verdun, město a pevnost v severní Franci — 287
Verona — 225—229, 269, 272—275, 279, 433, 437, 452, 478, 482, 484, 503, 620, 654
Vestfálsko — 38, 623
Vesuv — 190
Vevey, město ve Švýcarsku — 635, 636
Viamala, soutěska v údolí horního Rýna — 265
Vicenza, město v severní Itálii — 227, 228, 269, 273, 274
Victoria, bývalá anglická kolonie v Austrálii — 544
Vídeň — 220, 229, 260, 263—265, 269, 274, 275, 278, 281, 292, 295, 298, 320, 336, 339, 341, 353, 359, 368 až 374, 442, 463, 483, 491, 496, 499 až 501, 505, 578, 607
Vigevano, město v severní Itálii — 365, 377, 381, 383, 414, 418, 469, 470
Villafranca di Verona, město v severní Itálii — 462—465, 488, 495, 527, 528, 533, 534, 575, 576, 622, 623, 653, 697
Villeneuve, město ve švýcarském kantonu Waadt u Ženevského jezera — 635, 636
Vincennes, předměstí Paříže — 197
Vinzaglio, místo v severní Itálii, východně od Vercelli — 399, 408, 469
Visla — 297, 390, 429, 650, 651, 655
Voghera, město v severní Itálii, východně od Alessandrie — 359, 377, 381, 384, 387, 396, 401, 410, 413, 414, 416, 418
Vojenská hranice, pohraniční území bývalého Rakouska od Jaderského moře až po Sedmihradsko — 220
Volta, místo v severní Itálii — 274, 433, 434, 437, 441, 445, 451
Vratislav (Wrocław) — 374, 391
Východní Indie — 136, 138, 524, 588

Waadt, francouzsky *Vaud*, kanton ve Švýcarsku — 607, 635—638
Wagram, místo v Dolních Rakousích — 223
Wakefield, město v průmyslové oblasti Anglie — 569, 572, 573
Wales, poloostrov v jihozápadní Anglii — 247, 535, 536
Wallis, francouzsky *Valais*, kanton ve Švýcarsku — 285, 607, 634, 636 až 638
Waterloo — 192, 289
Wed el-Chelú, španělsky *Rio de Tetuán*, řeka v Maroku — 608, 610
Wednesbury, město v Anglii — 249
Wesel, pevnost na dolním Rýně — 292, 293
West Bromwich, město ve střední Anglii — 249
West Riding, část hrabství Yorkshire — 232, 247, 248
Wisconsin, stát v USA — 690
Württemberg — 222, 393, 438, 454

Yonne, řeka ve Francii, přítok Seiny — 290, 291
Yorkshire, hrabství v Anglii — 232, 247, 248, 250
Yverdon, město ve Švýcarsku, v kantonu Waadt — 636

Západní Indie — 136
Zihl (Thièle), řeka ve Švýcarsku — 635, 636

Zlaté pobřeží, bývalá anglická kolonie v Africe, dnešní Ghana – 430
Zorndorf, vesnice v Prusku – 299
Ženeva – 51, 241, 263, 605, 607, 626, 634–637
Ženevské jezero – 636–638

SEZNAM VAH, MĚR A PENĚZ

VÁHY

1 kvarter (anglická váhová jednotka)	12,700 kg
1 cwt (anglický cent) = 112 liber	50,800 kg
1 libra (anglická váhová jednotka)	453,592 g
1 unce (anglická váhová jednotka)	82,350 g

TROYSKÉ VÁHY

(užívané v lékárnictví a zlatnictví)

1 libra	=	12 uncí	=	372,242 g
1 unce	=	20 váhových penny	=	31,103 g
1 karát			=	0,205 g
1 váhové penny (penny-weight)	=	24 gránů	=	1,555 g
1 grán (grain)			=	0,065 g

MÍRY

Míry délkové

1 anglická míle	=	5280 stop	=	1609,329 m
1 yard	=	3 stopy	=	91,439 cm
1 stopa	=	12 palců	=	30,480 cm
1 palec (inch)			=	2,540 cm
1 španělská míle (legua)			=	6,687 km
1 španělská námořní míle (legua)			=	5,565 km
1 německá míle			=	7420,440 m
1 pruský loket			=	66,690 cm

Míry plošné

1 německá čtvereční míle	=	5,063 km²

Míry duté

1 kvarter	=	8 bušlů	=	290,790 l
1 bušl	=	8 galonů	=	36,349 l
1 galon	=	8 pint	=	4,544 l
1 pinta			=	0,568 l
1 měřice			=	0,610 hl

Počet (kusy)

1 kus (piece), ne zcela přesné označení délky;
někdy 1 yard, u některých látek kolem 10 yardů
1 rys = 1000 listů (papíru)

PENÍZE

anglické:

1 libra šterlinků (£)	=	20 šilinků
1 guinea (dříve zlatá mince)	=	21 šilinků
1 sovereign (zlatá mince)	=	1 libra št.
1 šilink (sh.)	=	12 pencí
1 pence (d.)	=	4 farthingy
1 půlpence	=	2 farthingy
1 farthing	=	$^1/_4$ pence

francouzské:

1 frank (fr)	=	100 centimů
1 sou	=	5 centimů
1 livr (stará stříbrná mince)	=	1 frank
1 napoleon (napoleondor, stará zlatá mince)	=	20 franků

španělské:

1 dublone (stará zlatá mince		
do roku 1848	=	16 piastrů
po roce 1848	=	100 reálů
1 maravedi (drobná mince zavedená Maury)		

portugalské:

1 reí (nejmenší mince)

ruské:

1 imperiál (zlatá mince)	=	10 rublů

rakouské:

1 zlatý (původně zlatá mince o hodnotě 60 krejcarů,
později 2 korun)
1 krejcar (původně $^1/_{100}$ zlatého)
1 florin (fl.) (zlatá, později stříbrná mince florentská,
později užívaná v Německu, Rakousku, Uhrách)
1 tolar (starší stříbrná mince, užívaná v Německu, Rakousku,
Mexiku)
1 dukát (zlatá mince různé hodnoty užívaná v Itálii,
Rakousku)

severské země:

1 koruna (dánská, norská a švédská měna)	=	100 öre

severoamerické:

1 eagle (zlatá mince)	=	10 dolarů
1 dolar ($)	=	100 centů

indické:

1 rupie (stříbrná mince)

VYSVĚTLENÍ CIZÍCH SLOV A ODBORNÝCH TERMÍNŮ

adekvátní — přiměřený, plně odpovídající, rovnocenný
agregát — seskupení, shluk
alikvotní díl — poměrný díl; část, která je k celku v určitém číselném poměru a v tomto poměru je v něm beze zbytku obsažena; podíl
alternativa — volba mezi dvěma možnostmi (zpravidla protikladnými)
amfiteátr — starověká okrouhlá stavba divadelní se stupňovitě se zvedajícími místy pro diváky; přeneseně: prostranství podobného rázu
anachronismus — kladení nějaké události, jevu nebo osoby do jiné doby, než kam skutečně patří; neshoda s dobovým rázem; přežitek
anektovat — násilně připojit cizí státní území k jinému státu
antagonismus — nesmiřitelný protiklad
anticipace — předjímání; předčasné uplatnění nějakého jevu
apologeta — obhájce, obránce
apologetika — obhajoba
arabeska — pestrá ozdoba
areopag — původně nejvyšší soud ve starověkých Aténách; přeneseně: rozhodčí sbor
arogantní — domýšlivý, drzý, nadutý
asignát — peněžní poukázka (na státní pokladnu), papírový peníz
asketismus — zdrženlivost, odříkavost
autokrat — samovládce
ážio — přirážka nad jmenovitou hodnotu mincí, deviz a cenných papírů

bábel — babylón; zde: změť, zmatek
bivakovat — přenocovat pod širým nebem
burleskní — fraškovitý, hrubě komický
bušl — anglická dutá míra (přibližně 36 l; tj. u pšenice něco přes 27 kg)

census — omezení volebního práva určitými podmínkami, např. výší majetku (majetkový census)
cirkulární — oběžný, kolující
cvilink — druh látky z hrubší příze

deklarovaná hodnota — hodnota dováženého nebo vyváženého zboží, kterou udávají na statistických ohláškách sami dovozci a vývozci
dementi — popření dřívější zprávy nebo výroku
desperát — zoufalec; zoufalý odvážlivec

dilema — nutná volba mezi dvěma vzájemně se vylučujícími možnostmi; nutná, ale těžká volba
diskontní sazba — úroková sazba
diskontovat — (obvykle: diskontovat směnku) prodávat před splatností
dislokace — rozmístění
diverze — klamný, odlehčovací útok, směřující k rozptýlení nepřátelských sil a jejich odlákání od hlavního objektu
dogmatický — lpící na strnulých poučkách, snažící se řídit své jednání podle dogmat místo podle skutečnosti; strnulý
doktrína — nauka, učení, poučka
domestik — druh hrubého bavlněného plátna
dominovat — vynikat, převyšovat, převládat
dublon — zlatá španělská mince

ekvivalent — co se vyrovná něčemu jinému; co má stejnou cenu, hodnotu; rovnocenná náhrada
ekonomistický — z ekonomistického stanoviska; ekonomisty byli ve Francii v druhé polovině 18. století a v první polovině 19. století nazýváni fyziokraté, tj. stoupenci ekonomické nauky hlásající svobodu podnikání a prvenství zemědělství v národním hospodářství
emblém — znak, symbol
emír — arabský nebo turecký kníže, velitel, náčelník
empirismus — filosofický směr, odvozující všechno poznání ze zkušenosti
enfieldská puška — byla založena na principu roztažení střely, která byla ve spodní části vyhloubena a nabíjela se do hlavně zpředu. Rozpětím plynů při explozi se střela roztáhla a zařezala se do rýh, které jí daly rotaci
entuziasmus — nadšení, zanícení
epolety — důstojnické nárameníky se zlatými třásněmi (ve starých armádách)
eskadra — oddíl válečného loďstva
eskadrona — taktická jednotka jezdectva (jako rota pěchoty)
eskarpa, eskarpní stěna — stěna pevnostního příkopu obrácená k nepříteli
etiketa — pravidla společenského chování, soubor společenských zvyklostí
etymologie — nauka o původu slov, o původním významu slov
etnografický — národopisný
eufemisticky — mírně, jemně, zjemňujícím způsobem
excentrický — výstředný, položený mimo střed, vzdalující se od středu
exekutiva — výkonná moc
exkomunikovat — vyloučit (z církve)
exoterický — určený pro širší kruh, pro veřejnost
extenze — natahování, natažení

farthing — anglická drobná mince (čtvrtpenny)
fatální — osudový, osudný
fiktivní — domnělý, smyšlený, zdánlivý, neskutečný
filipika — prudká bojovná řeč, polemika
fixní — pevný, stálý, neměnný
fixovat — zachycovat, upevňovat, ustalovat
frazeologie — soubor vyjadřovacích prostředků
freetrader — stoupenec svobodného obchodu
fregata — rychlá trojstěžňová válečná loď
fyziokraté — stoupenci ekonomické nauky 18. století, hlásající svobodu podnikání a prvenství zemědělství v národním hospodářství

garantovat — ručit, zaručovat
genetický — týkající se původu, vzniku
glacis — šikmý ochranný násep před vnějším okrajem pevnostního příkopu
grál — v křesťanské mystice zázračná miska s krví ukřižovaného Krista, ukrytá a střežená na hoře Montsalvage
grán — starší jednotka váhy užívaná v lékárnictví a v zlatnictví
guinea — anglická zlatá mince (= 21 šilinků)

heterodoxní — odchylující se od pravé víry, bludařský (opak k ortodoxní)

chrematistika — u Aristotela název pro směnné hospodářství, tj. pro nabývání zboží směnou (obchodem)

identický — totožný
imaginární — vymyšlený, zdánlivý, pomyslný
imanentní — tkvící v podstatě něčeho, vlastní, vnitřní
imigrace — přistěhovalectví, přistěhovávání
imperiál — ruská zlatá mince v hodnotě 10 rublů
inaugurovat — slavnostně uvádět v úřad, v hodnost
indigo — rostlinné barvivo (modré)
intendant — osoba pověřená vrchním dozorem, správou (obvykle nějakého majetku); ve vojenství důstojník zásobovací služby
intermezzo — mezihra, vložka, vsuvka
invaze — útok, vpád
janusovský — mající dvojí tvářnost; dvojaký, obojaký
jatagan — sečná i bodná orientální zbraň
jehlovka — zadovka s klikovým závěrem, zavedená v pruské armádě roku 1840. Prachová náplň se při tomto systému zapálila jehlou, jež nárazem probila papírovou roznětku v nábojnici

kamarila — dvorní klika; vlivná skupina osob působících na vládu nebo významnou osobnost
kameralistika — soubor nauk o státním hospodářství
karé — bojový čtverhran; ve starých armádách taktický tvar pěší jednotky pro obranu, zvláště proti útoku jezdectva
klaka — organizovaný potlesk; skupina najatých lidí
komerční — obchodní
kompendium — souhrn poznatků vědního oboru, soubor
kompilátor — autor nepůvodní práce, sestavené z cizích poznatků
koncentrický — mající společný střed, soustředný
kondotiér — velitel námezdných vojenských rot (zvláště v italských občanských válkách v 14.—15. stol.); přeneseně: bojovník
konglomerát — nesourodá směs, změť, slepenec
kónický — kuželový, kuželovitý
konkávní — vydutý, vyhloubený
konkluze — závěr, úsudek
konkordát — diplomatická smlouva o církevních záležitostech mezi papežskou stolicí (Vatikánem) a určitým státem
konsoly — sjednocené státní dluhopisy
kontingent — stanovený počet vojáků

kontreskarpa — vnější stěna pevnostního příkopu
konvexní — vypouklý, vypuklý
korelativní — jsoucí ve vztahu s něčím, navzájem něčemu odpovídající; souvztažný
korintky — malé rozinky z řecké révy
kortesy — ve středověku stavovské sněmy ve Španělsku; v 19. století volený zastupitelský orgán (parlament)
korveta — (šalupa), jednostěžňová plachetní loď
koryfej — vynikající, vůdčí osobnost
krystalizace — tvoření krystalů; vyvrcholení, vývoj ke konečnému tvaru
kultivovaný — ušlechtilý, vytříbený
kvakeři — pacifistická protestantská sekta v Anglii a ve Spojených státech amerických
kvarter — anglická dutá míra

latentní — skrytý, utajený
levantský — ze zemí východního Středomoří
livr — francouzská stříbrná mince
lorcha — pobřežní plachetní loď
luneta — samostatné vnější opevnění s půlkruhovým půdorysem

magie — kouzla, čáry
machiavelismus — středověký politický směr; v úsilí o dosažení cíle používá všech dostupných prostředků a metod úskoku, politické lsti a násilí
maravedi — španělská mince zavedená Maury
materializace — zpředmětnění, zhmotnění
mediatizovaný — zbavený svrchované moci
melodramatický — zde: pohnutý, vzrušený
merkantilista — stoupenec merkantilismu, tj. směru, který usiloval o hromadění kapitálu (zvl. zlata) zejména podporováním vývozu
metafyzický — v duchu metafyziky, tj. učení o neměnnosti a strnulosti všech věcí a jevů; odtažitý; vytvořený myšlenkovou konstrukcí bez ohledu na skutečnost
metamorfóza — proměna, přeměna
Miniéova puška — zdokonalená perkusní puška s rýhovanou hlavní, kde byla střela v hlavni utěsněna (nárazem na trn v komoře pušky nebo zátkou ve dně střely) a lépe se využilo rozpětí plynů při výstřelu
modifikace — úprava, obměna, pozměnění
monetární systém — raná forma merkantilismu v západní Evropě (15. stol.)
monzun — občasný vítr vanoucí v oblasti Čínského moře a Indického oceánu
mysteriózní — tajemný, nadpozemský
mystifikace — klam, nepravdivé tvrzení
mytologizování — vytváření mýtu, dodávání něčemu mytického rázu

nankin — hustá bavlněná látka
nekombatanti — osoby, které provázejí armádu a jsou beze zbraně (zdravotnický personál a jiné neřadové služby)
nominále (nominální hodnota) — jmenovitá hodnota cenných papírů, tj. hodnota, která je na nich vyznačena a s níž byly dány do oběhu
nominálně — podle jména
notabene — k tomu, mimoto, a to

obligace — závazek, dlužní úpis
oficiózní — poloúřední
oktrojovat — nařizovat, vnucovat

oligarchie — vláda několika osob
orákulum — věštírna; věštba; prorok
oscilace — kmitání; kolísání, střídání
ostentativní — úmyslně vzbuzující pozornost, okázalý, nápadný
oxydace — okysličování, slučování látek s kyslíkem

paladin — člen legendární družiny Karla Velikého; dvořan
panslavismus — hnutí usilující o politické sjednocení všech slovanských národů
paralelogram — rovnoběžník
parcelace — dělení, rozdělení velkého pozemku na menší díly
parvenu — povýšenec
patois — podřečí
patriarcha — otec rodiny a vládce rodu, vážený, důstojný stařec
perfidní — věrolomný, proradný
perkusní puška — (puška se zápalkovým zámkem) měla v zadním konci hlavně komínek (piston), na který se nasadila měděná zápalka (kapsle) s třaskavou složí. Nárazem kohoutku na zápalku se vznítil prach v hlavni. Perkusní pušky měly většinou hladkou hlaveň. Později se však začaly vyrábět i s rýhovanou (taženou) hlavní
perpetuum mobile — utopický stroj pohybující se bez dodávání energie
polární — protilehlý
precedens — případ, podle kterého se rozhodují další obdobné případy
prefekt — ve Francii správce departementu
prejudikovat — rozhodnout o něčem, přičemž toto rozhodnutí zavazuje ke stejnému řešení obdobných případů v budoucnu
premisa — předpoklad
pretendent — nápadník trůnu
pretorián — člen císařské tělesné stráže ve starém Římě; příslušník privilegované vojenské kasty
profánní — znesvěcující; všední, nízký, sprostý
proktor — v Anglii návladní při soudech duchovních a admiralitních
provizórium — prozatímní stav

quasi — zdánlivý, zdánlivě

racionalistický — uznávající rozum za jediný zdroj pravdivého poznání
reduta — samostatné menší opevnění v systému pevnosti nebo polního opevnění; měla podobu mnohoúhelníku s předprsní a příkopem a sloužila ke kruhové obraně
reeskontovat — prodávat eskontované směnky u jiného peněžního ústavu
referendář — právník v přípravné službě
reflex — odraz; podvědomý odraz nějakého podráždění v kůře mozkové
reflexivní — úvahový, plynoucí z úvahy; myšlenkový; zvratný
relikvie — ostatky svatého, nejdražší památka, starožitnost
reí — nejmenší portugalská mince
reminiscence — vzpomínka, ohlas
rétoricky — řečnicky
rezignace — vzdání se, zřeknutí se něčeho, odevzdanost (osudu)
Rubikon — ve starověku jméno italské říčky, jejímž překročením r. 45 př. n. l. zahájil Caesar občanskou válku; přeneseně: překročit Rubikon — rozhodnout se k činu, učinit rozhodný krok
rusofil — milovník, přítel ruského národa a ruské kultury

sankcionovat — schvalovat, potvrzovat
sardár — velký sikhský feudál

sarkasticky — jízlivě, kousavě
satelit — zde: napodobitel, epigon
satrapie — území v bývalé perské říši spravované satrapou; přeneseně: samovláda
senzál — úředně oprávněný zprostředkovatel obchodních jednání, burzovní dohodce
servilní — otrocký, ponížený, podlézavý
sfinga, sfinx — bájeslovná tajemná bytost se lvím tělem a ženskou hrudí; symbol záhadnosti a mlčenlivosti
sovereign — anglická zlatá mince
spekulativní — hloubavý, bádavý; pomyslný
sporadicky — ojediněle, řídce
sublimovat — přeměňovat se, přecházet z jednoho skupenství do jiného
substance — látka, hmota, podstata
substrát — podklad, předmět (jednání)
sybaritský — zhýčkaný, požitkářský
sylogismus — odvozování závěrů ze dvou soudů, premis

tautologie — opakování toho, co už bylo řečeno, týmiž nebo podobnými slovy
tiára — slavnostní papežská pokrývka hlavy, mající podobu trojité koruny
totalita — celek, celost, úplnost
transsubstanciace — přepodstatnění (dogma o proměně chleba a vína v tělo a krev Kristovu)
travestie — v poetice zesměšňující napodobení, vyjádření vážného obsahu komickou formou; karikatura
travestovat — zesměšňovat travestií; vůbec uvádět v jinou podobu, zvláště směšnou
tribut — poplatek, povinná daň
triumvirát — vláda tří mužů
traty (bankovní) — cizí směnka, obsahující příkaz, jímž výstavce přikazuje třetí osobě, aby místo něho zaplatila jeho věřiteli
trén — vozatajstvo
trubadúr — středověký provensálský skladatel a pěvec rytířských písní, zpravidla milostných

ultramontánní — hájící zájmy katolické církve a papeže, fanaticky katolický
unce — anglická váhová jednotka (= 28,35 g)
uzurpátor — uchvatitel, samozvanec

vizáž — tvář, obličej, vzezření
vokalický — samohláskový
voltižér — lehký myslivec; příslušník elitní jednotky lehké pěchoty ve francouzské armádě
vótum — hlas, projev, hlasování

whig — příslušník liberální strany anglické průmyslové buržoazie

zuávové — francouzské koloniální jednotky v Alžíru tvořené z domácího obyvatelstva a francouzských kolonistů, později pouze z Francouzů

OBSAH*

Předmluva 7–28

K. MARX A B. ENGELS 1859—1860

K. MARX, Ke kritice politické ekonomie 31–189
Předmluva 35
PRVNÍ KNIHA. O KAPITÁLU 41
První oddíl. Kapitál všeobecně 43
První kapitola. ZBOŽÍ 43
A. K dějinám rozboru zboží 67
Druhá kapitola. PENÍZE ČILI PROSTÝ OBĚH 78
1. Míra hodnot 78
B. Teorie o měrné jednotce peněz 89
2. Oběživo 98
a) Metamorfóza zboží 99
b) Oběh peněz 109
c) Mince. Známka hodnoty 116
3. Peníze 130
a) Tvorba pokladu 133
b) Platidlo 144
c) Světové peníze 154
4. Drahé kovy 158
C. Teorie o oběživu a penězích 162

* U článků označených hvězdičkou doplnil nadpis Institut marxismu-leninismu při ÚV KSSS. *(Pozn. red.)*

K. MARX, *Otázka sjednocení Itálie 190–196
K. MARX, Perspektivy války v Evropě 197–200
K. MARX A B. ENGELS, Finanční panika v Evropě 201–205
K. MARX, Pozice Ludvíka Napoleona 206–210
B. ENGELS, Francouzská armáda 211–217
B. ENGELS, Německé válečné zdroje 218–223
B. ENGELS, Jak Rakousko drží v šachu Itálii 224–230
K. MARX, Situace v britském továrním průmyslu 231–238
B. ENGELS, Vyhlídky na úspěch v nastávající válce 239–244
K. MARX, Nový návrh zákona o parlamentní reformě v Anglii 245–249
K. MARX, Situace v britském továrním průmyslu 250–255
B. ENGELS, Pád a Rýn 257–302
I 259
II 262
III 287
IV 297
K. MARX, Mír nebo válka 303–304
K. MARX, Povzdech z Tuilerií 305–307
K. MARX, Válečné perspektivy ve Francii 308–313
K. MARX, Válečné perspektivy v Prusku 314–317
K. MARX, Historická paralela 318–321
B. ENGELS, Chystaný mírový kongres 322–326
K. MARX, Velké finanční nesnáze v Indii 327–335
I 327
II 332
B. ENGELS, *Nevyhnutelnost války 336–338
K. MARX, Chystaný mírový kongres 339–343
K. MARX A B. ENGELS, Příznaky blížící se války. — Německo zbrojí 344–347

B. ENGELS, Válečné perspektivy 348–351
K. MARX, Finanční panika 352–355
K. MARX, Sladké sliby 356–358
K. MARX, Rakousko, Prusko a Německo ve válce 359–363
B. ENGELS, Válka 364–368
K. MARX, Neobyčejně důležité zprávy z Vídně 369–375
B. ENGELS, Válka se nehýbe z místa 376–380
B. ENGELS, Konečně se bojuje! 381–386
B. ENGELS, Bitva u Montebella 387–389
K. MARX, Pruský názor na válku 390–393
B. ENGELS, Italské tažení 394–397
B. ENGELS, Válečná strategie 398–401
K. MARX, Mazziniho manifest 402–407
B. ENGELS, Průběh války 408–411
B. ENGELS, Válečné události 412–415
B. ENGELS, Porážka Rakušanů 416–419
B. ENGELS, Bitva u Magenty 420–426
K. MARX, Spréva a Mincio 427–430
B. ENGELS, Ústup Rakušanů k Minciu 431–435
B. ENGELS, Novinky z války 436–439
B. ENGELS, Bitva u Solferina 440–443
B. ENGELS, Historická spravedlnost 444–448
B. ENGELS, Bitva u Solferina 449–452
K. MARX, Erfurtština v roce 1859 453–455
K. MARX, Co získala Itálie? 456–458
K. MARX, Mír 459–461
K. MARX, Villafrancká smlouva 462–466
B. ENGELS, Italská válka. Přehled 467–480
I 467
II 472
III 477

K. MARX, Dosvědčená pravda 481–484
K. MARX, Invaze! 485–487
K. MARX, Francie odzbrojuje 488–490
K. MARX, Quid pro quo 491–510
I 491
II 496
III 500
IV 507
B. ENGELS, Karel Marx, „Ke kritice politické ekonomie“ 511–521
I 511
II 516
K. MARX, Britský obchod 522–526
K. MARX, Ludvík Napoleon a Itálie 527–531
K. MARX, Politický přehled 532–534
K. MARX, Populace, zločinnost a pauperismus 535–540
K. MARX, Průmysl a obchod 541–544
K. MARX, Kossuth a Ludvík Napoleon 545–551
K. MARX, Nová čínská válka 552–568
I 552
II 556
III 561
IV 565
K. MARX, Volební korupce v Anglii 569–574
K. MARX, Radikální stanovisko k míru 575–578
K. MARX, Potíže v Německu 579–583
K. MARX, Obchod s Čínou 584–588
K. MARX, Panika z invaze v Anglii 589–591
B. ENGELS, Průběh války s Maury 592–597
B. ENGELS, Válka s Maury 598–603
B. ENGELS, Savojsko a Nizza 604–607

B. ENGELS, Válka s Maury 608–613
B. ENGELS, Savojsko, Nizza a Rýn 615–655
I 617
II 625
III 639
IV 647

Z RUKOPISNÉ POZŮSTALOSTI K. MARXE

Úvod [ke kritice politické ekonomie] 659–686
I. Výroba, spotřeba, rozdělování, směna (oběh) 659
1. Výroba 659
2. Všeobecný vztah výroby k rozdělování, směně, spotřebě 664
a) [Výroba a spotřeba] 665
b) [Výroba a rozdělování] 670
c) Konečně směna a oběh 674
3. Metoda politické ekonomie 675
4. Výroba. Výrobní prostředky a výrobní vztahy. Výrobní vztahy a vztahy styků [Verkehrsverhältnisse]. Formy státu a formy vědomí v poměru k výrobním vztahům a vztahům styků. Právní vztahy. Rodinné vztahy 864

Přílohy

Prohlášení redakce listu „Das Volk“ 689
Gatherings from the Press 690–700

Poznámky 701–764
Data k životu a činnosti K. Marxe a B. Engelse 765–780
Jmenný rejstřík 781–813
Postavy z mytologie a krásné literatury 815–817
Seznam literatury 819–828

Rejstřík periodických publikací 829–830
Rejstřík zeměpisných názvů 831–850
Seznam vah, měr a peněz 851–853
Vysvětlení cizích slov a odborných termínů 855–860

Ilustrace

Titulní list prvního vydání knihy „Ke kritice politické ekonomie“ str. 33
Mapa severní Itálie a Švýcarska za str. 272
Mapa války v Itálii 1859 za str. 472
Mapa války v Maroku 1859–1860 str. 593

K. MARX — B. ENGELS

SPISY

Svazek 13

Odpovědní redaktoři Milan Kouřimský
a Oldřich Vyhnalík

Vydalo Nakladatelství politické literatury v Praze jako svou 1860. publikaci

Graficky upravil Milan Hegar

Z nové sazby, písmem Baskerville, se 2 přílohami. Vytiskla tiskárna Rudé právo, vydavatelství ústředního výboru KSČ, Praha. Formát papíru 95 × 126 cm. AA 52,33, VA 54,98. Náklad 15.400. Tematická skupina 00/1. Vydání I. Daň 5 %.

Cena brož. výt. 15,60 Kčs, váz. 20,— Kčs
63/I-2

25 — 088 — 63 Kčs 20,—